BLONDI FLAVII FOR

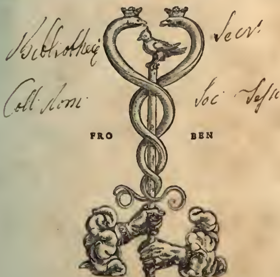
LIVIENSIS DE ROMA TRIVMPHANTE LIBRI DE-
cem, priſcorum ſcriptorum lectoribus utiliſſimi, ad totiusq; Romanæ antiqui
tatis cognitionem pernecesſarij.

Romæ inſtauratæ LIBRI III

Italia ILLVSTRATA

Hiſtoriarum ab inclinato Rom. imperio Decades III

Omnia multo quàm ante caſtigatiora.

BASILEAE IN OFFICINA FROBENIANA MENSE
MARTIO ANNO M. D. XXXI

INDEX RERVM ET NOMINVM ROMANAE ANTIQVITATIS.

Consules

Sententiæ

FINIS.

AD SANCTISSIMVM PATREM ET DOMINVM PIVM SECVNDVM PONT. MAX. BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS IN TRIVMPHANTIS ROMAE LIBROS.

VOTQVOT hactenus scriptores & uates opera sua principibus inscripsere: id solum Beatissime pater quæsiuere: ut ab illorum potentatu & magnitudine laboribus suis apud omnes autoritatem: & ab inuidis tutellam munimenq; pararent: prudenter id quidem: quando ita ueteri consuetudine fieri uidemus: ut omni in re: sed in litteraria in primis minus uulgo cognita: quod princeps probat, gratum habet, cæteri etiam laudent, cupiant, tueantur. Ego aūt & si meæ triumphanti Romæ multarum lucubrationum operi, tuo nomini dicato tibi inscripto, autoritatem à tuo pontificatu: à tuoq; potentatu protectionem non renuo: aliud tamen & quæro & expecto, quod plurimi sum facturus. Eo pater sanctissime post Leonem utrunq; primum & secundum pontifices Romanos dicendi & scribendi ornatu polles, ut quales post illorū tempora non uidit ecclesia, apostolicas denuo litteras Romano principatu Romana dignitate dignas iā tandem orbis christianus accipiat: quiq; ad tuum ueniunt conspectū oratores & omnium gentium nationum urbium uiri præstantiores: sedere in Petri sede uicarium Iesu Christi intelligant, orationis uerborum & sententiarū dignitate ac grauitate ostendentem, sic unum esse cuius eloquentia, omnium maximā æquet muneris pontificij amplitudinem. Si itaq; meum opus accipis, & probasse uideris: abesse non poterit, quin à tam eloquente laudatū summo pontifice, laudandum quoq; cæteri omnes existiment. Qua fretus confidentia non uerebor facere editionē: multis hoc tempore ut mea fert opinio profuturam, Exciti enim à te ingentes Italiæ Galliarum Hispaniarū & Germaniæ populi in magnam præclaramq; expeditionem quam paras in Turcos, Græciam, Constantinopolin, Mesiasq; dura & crudeli tyranni de prementes, nonnulla in ipso opere edocebuntur, aliquando alias simili in rerum difficultate gesta, ut ipsa priscorū uirtutis imitatio generosis quibusq; animis sit ad rem capessendā stimulos additura. Tuq; interea dum priscæ urbis Romæ triūphos lectitabis: clarissimum quem pio tibi optimus pientissimusq; Deus noster ex deletis inanitis Turcorum opibus ex liberataq; primum omnium Europa, post Hierosolyma & terra illi adiacente sancta daturus est triumphum expectabis breui, ut auguror & confido, cum summo applausu summa omnium gloria ducendum. Vale.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS IN ROMAE TRIVMPHANTIS LIBROS PROOEMIVM.

RDENTI uirtute præstantiq; ingenio ferme omnes quos de gestis rebus deque cæteris mortalium uitæ partibus latine scribendi libido cœpit: ut ad urbem sese uerterint gentemq; Romanam factum uidemus, probabili id certe ac necessaria ratione. ea enim fuit ciuitas ut Cicero inquit ex nationum conuentu instituta, quæ propter uirtutem omnibus nationibus imperauit: pe culiaris cuius fuit dignitatis, ut reges, ut nationes exteræ: ut gentes ultimæ non minus eam amauerint quàm timuerint: quæ firmissimum uel ea ratione habuit imperium quod eo obedientes gauisi sunt, Romanis magistratibus sua consilia, sua studia in id maiori ex parte conferentibus, ut hi qui in eorum imperio erant q̃ beatissimi essent. Qua ratione Cicero ipse non indigne eam urbem terrarum orbis, atq; omnium gentium arcem appellauit: & Plinius proprie scripsit, Romam terrarum cōmertio patentem undiq;: & tanquam ad mortales adiuuandos natam esse, quod imperij maiestati orbi terrarum communicata societas festæ pacis: omniumq; etiam quæ prius occulta fuerant promiscuus usus sit

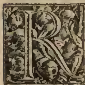
 effecta

effecta. Romani enim maximã orbis partem ſuæ ſubactam ditioni ita pacauerũt, cultamq́ bonis moribus, & artibus reddiderunt, ut diſiunctæ mari montibusq́ & fluminibus ſeparatæ gentes, ac linguis literaturaq́ differentes populi: per latinæ linguæ cõmunionem, per que cõmunes omnibus Romanos magiſtratus una eadẽq́ ciuitas ſint effecti. quod quidẽ maximum humani generis beneficium dei potius quàm hominum opus fuiſſe uidetur: licetq́ dicere & Cicero de reſponſis diſſerens inquit, debere qui deos eſſe intellexerint etiam intelligere: eorum numine hoc tantum imperium eſſe natum & auctum & retentum. Nam ut ab Italia incipiam: Roma annis iam trecentis condita hetruſci Romaniq́ ſilua intercedente cimina nũc Viterbio imminente, paulo plus minus triginta milibus ab urbe diſtãte, nullum inter ſe cõmercium habuerũt. Liuius enim Patauinus ſic habet in nono. Silua erat cimina magis tum inuia atq́ horrenda quàm nuper fuere germanici ſaltus, nullus ad eam diem ne mercatorũ quidem abdita ea intrare aut ferre quicquam præter ducem ipſum audebat. Et proximos Romæ ad tertium lapidem ſabinos lingua moribus & inſtitutis differentes à Romanis fuiſſe eodem docente cõſtat: qui pariter oſtendit: circa Mutinam Bononiamq́ & proxima loca nunc totius Italię amœniſſima ſiluas omnia obtinuiſſe. remotiores uero ab urbe regiones Campaniam Lucaniam Appuliam, Calabros & Brutios maiori ex parte Græcis ſubditas, nec latinis nec ſabinis: neq́ etiã hetruſcis per linguarũ diuerſitatem ſatis cõmunicaſſe nulli dubium uideri credimus: cum cæteræ omnes præſentis Italiæ regiones, quę ultra Bononiam & Mutinam ſunt, Roma ab initio creſcente gallorũ fuerint: quam gentem autor eſt in cõmentarijs C. cæſar priuſq́ Romano ſubijcerentur imperio nullas ſciuiſſe aut uidiſſe litteras: niſi quas Græci aduenæ pro miraculo habiti uel pauculas oſtendiſſent: pariter hæc de Hiſpanis: pariter de Britãnis nunc Anglis, pariter de omnibus germanis: licet aſſerere. Eas uero oẽs maximas præclariſſimasq́ totius Europæ gentes: Romani litteris moribusq́ & omni uirtutũ munere: ita cultas reddidere, ut nullis poſt Italiam dignitate & gloria nunq́ poſtea ceſſerint. Et omnis Aphrica Romano ſubdita populo per quingentos fermè annos litteris moribusq́ Romanis effloruit, adeo ut per tempora beati Aurelij Auguſtini gente Aphri concilia eccleſiæ ibi habita ab octingentis epiſcopis litteras edoctis latinas celebrata fuerint. Nec minus aſia quàm aphrica Romanis litteris moribus inſtitutisq́ ornata atq́ pacata fuit: adeo ut plures in ea uiros uirtutum fama celebres quingenti Romanorum ditionis anni genuerint: ijs omnibus quos prius à condito orbe, aut poſtea à mille iam & centum annis, natos in ipſa aut nutritos fuiſſe poſſet oſtendere. Romanæ igitur gentis & urbis laudes, Romanorum inſtituta & uitæ exempla: non Italæ magis quàm externæ gentes litteris utentes latinis haud ſecus quàm parentum & progenitorum geſta & legunt auide: & attentiſſima exaudiunt diligentia: ut idoneos ad ſcribendum inuitare, ac impellere uideantur. Qua nos adducti ratione Romanorum inclinationis imperij hiſtoria duobus iam & triginta libris digeſta: urbis Romæ ædificia tertio uolumine reddidimus inſtaurata: italiamq́ facta priſcorum nouis urbium & locorum omniũ nominibus collatione quantum octo libris fieri potuit illuſtrauimus: & demum ſenectutis noſtræ inertis grato atq́ honeſto munere cum ipſo Cicerone in legibus fungi uoluimus, neq́ paſſi ſumus: ſicut Varro de agricultura ſcripturus, ſeſe non paſſurum eſt profeſſus: Sibyllam ſolam ea quæ ſe uiua & ſe demum mortua prodeſſent hominibus ceciniſſe, & quando uidemus Ciceronem Plautium defendentem dicere: Marcum catonem in originibus ſcripſiſſe: ſemper ſe pręclarum ac magnificum putauiſſe: clarorum uirorum atq́ magnorum non minus otij quàm negotij rationem extare oportere: operam hanc noſtræ ſenectutis magnæ illi & gratæ hominibus laudi præſtabimus: quam ideo Cicero Murenam item defendens eſſe dixit, Vnum hominem elaborare in ea ſcientia quæ ſit multis profutura. Itaq́ cœpimus tentare, ſi ſpeculum, exemplar, imaginem, doctrinã omnis uirtutis & bene, ſancte ac fœliciter uiuendi rationis, Vrbem Romam florentem ac qualem beatus Aurelius Auguſtinus triumphantem uidere deſiderauit: noſtrorum hominum ingenio & doctrina ualentium oculis & menti ſubijcere ac proponere poterimus. Idq́ immenſum opus quinq́partita diſtributione tractabimus: ut quæ ad religionem ſpectauere primum quæ rei p. adminiſtrationis fuerunt ſecundum: tertium militiæ diſciplina: mores uero ac uitæ inſtituta quartum: & triumphi ipſius ratio quintum obtineant locum. Præfari tamen hoc initio libet: nos de Romanorum gentiliumq́ aliorũ religione ea ratione ac intentione dicturos: ut deorũ appel-

lationes

lationes cum templorum ædium phanorumq; uocabulis edocentes, simul loca urbis Romæ in quibus ea fuere ostendamus: inde rituum quos dij gentium sicut propheta inquit dæmonia suis sacrificijs adhiberi iusserint spurcitia impietate atq; etiam maxima leuitate ostensa, Christianæ religionis sanctimoniam bonæ uoluntatis hominibus gratiorem esse faciamus. Sed iam nostræ diuisionis executioni partium incumbamus.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER PRIMVS

ELIGIONEM deorum culturã esse Nonius Marcellus scribit. Eandem diuinarũ rerum scientiam à philosophis maioribusq; cæteris appellatam fuisse Plutarchus in Pauli æmilij uita est autor: & Aulus gelius M. Ciceronem dicit in oratione de accusatore constituendo asserere, religiosa dici delubra maiestatis uenerationisq; plena: & Massurium sabinum uelle religiosum esse id quod propter sanctitatem aliq; remotum ac sepositum sit à nobis, à relinquẽdo dictũ. Seruiusq; sulpicius religiosum esse uoluit, propter sanctitatẽ aliquam à relegando appellatũ, & Pompeius festus religiosos dicit qui facienda & uitanda discernunt. Qualis uero fuerit religio Romanorũ si hoc initio passis ut aiunt uelis narrare pergemus, eorum potius fatuitatẽ notare, quàm celebris famæ populi uirtutes sicut profitemur laudare uoluisse uidebimur: hinc duximus paululũ à proposito digrediendum, & gentium fama notissimarum quæ ante cõditam urbem Romã fuerint religio qualis erat ostendendum: quo pateat, prudentissimos tantæ urbis ac rei p. fundatores si traditos in tam necessaria re mores secuti sunt, magis q; nullam habuerint meliorem propositam miseratione prosequendos, quàm q; talem acceperint religionem, culpandos esse. Ne etiam ignominiæ quã a Romanis auertere cupimus notam cæteris inuramus gentiũ populis, quorũ plerosq; constat ingenio doctrina & bonis uitæ ac morũ institutis excelluisse, nõnulla religionis & theologiæ gentiliũ rudimenta, partim ab ipsis gẽtibus, partim à doctissimo Christianæ religionis theologo, Eusebio Pamphili relata altiuscule repetemus. Ex quibus id in primis multifaciendũ apparebit, nullas fuisse barbaras etiã gẽtes nullos uel moribus & uita efferatissimos populos, qui de deo non bene senserint, & quod fuit consequens, immortalitatẽ non crediderint animarũ. Cui sententiæ Cicero in legibus cõcordat, animũ esse ingeneratũ à deo asserens, ex quo uel agnatio nobis cũ celestibus uel genus uel stirps appellari potest. nullam enim gentem esse dicit, neq; tam immansuetã, neq; tam feram quæ etiamsi ignoret qualiter habere deum deceat, tamen habendũ non sciat. Vnde idem de aruspicũ responsis orationem habens sic inquit. Quis autem cum suspexerit in cœlum deos esse non sentiat, & ea quæ tanta mente fiunt ut uix quisquam arte ulla ordinem rerũ ac uicissitudinem persequi possit, casu fieri putet. tribuitq; eam uim Cicero in legibus huic opinioni ut dicat illud bene dictum à Pythagora doctissimo uiro, quia maxime & pietas & religio uersentur in animis, ideo nos rebus diuinis operam dare. Augustinus autem in dei ciuitate platonicos dicit affirmare animas hominum dæmones esse, & ex hominibus fieri putare, lares si meriti boni sunt, Lemures si mali seu laruas. Manes aũt incertum utrum boni uel mali. Diuinitus itaq; insitũ esse inquit Eusebius, non solum utile atq; conducibile quid dei nomine significatum, uerum etiam rerum omnium creatorem sic appellari. cum tamen uerbo ita omnes natura duce conueniant, re autem creaturas pro creatore coluerunt, præter poppulum unum aut admodũ paucos, sicut uerissimis hebreorum litteris ostenditur: qui à rebus uisibilibus ad intelligibilia oculos mentis sanctæ reducentes nõ creaturæ alicui, sed ipsi rerum omnium creatori, cunctorumq; largitori bonorum, dei appellationem attribuerunt: cæteri autẽ omnes tenebris animos inuoluti ad tantam impietatem deducti sunt, ut pecudum more honestũ & conducibile bonorumq; omnium supremũ uoluptate corporis terminarent. Qua ratione eos qui genera uoluptatum uel adinuenerunt, uel auxerunt amplificaueruntq;, & hos quidem maleficos ac mortales uiros, quasi bonorum largitores, saluatores ac deos suos appellauerunt, piam huius nominis notionẽ natura eis insitam ad eos transferentes quos bonorum inuentores putabant: Tantumq; ea mentis insania ualuit, ut nec peccare se arbitrarentur, nec erubescerent diuinis honoribus maleficos atq; potentes

Religio — *Religiosa delubra* — *Demones* — *Lares* — *Lemures* — *Laruæ* — *Manes*

propter regna tunc primum constituta colere & admirari. Cumq; mores hominum legibus stabiliti non essent, nec supplicia peccatoribus imminerēt, adulteria, nephanda matrimonia, maribus ereptam pudicitiam, homicidia, paricidia, confecta scelere bella, quasi res pulcherrime gestas dijs suis attribuebant. Et earum rerum memoriam posteris suis quasi perutilem relinquere studebant. Alij postea sensim uirorum mulierumq; membris, & inexpertæ rationis ferarum natura sanctissimam dei appellationem inquinarunt, deoq; talia attribuerunt, quæ si de hominum aliquo dicantur, legibus & consuetudine ciuitatum grauissimo supplicio punirētur. Alij argutiores doctrina habiti theologiā excogitarunt quadripartitam: qua deum patrem omniū atq; regem imprimis locandum putarunt, deinde aliorum deorū multitudinē, tertio loco dæmones, quarto heroas deputantes. quos omnes lucem esse dicunt præter malignos dæmones, qui tenebræ appellantur. Dæmones enim alios bonos alios prauos arbitrati sunt. & bonis quidem regionem lunæ atq; aeris, prauis uero infernæ habitationis locum attribuerunt: quos Empedocles pœnas peccatorū dare confirmat, quoniam æther eos & pontus expellat, terra nullo modo suscipiat, sicq; ab alio in aliud depulsi elementū atrociter uexentur. Bonos uero dæmones nō deos sed deorum ministros ea ratione dixerunt. quod oraculis præsint & magicam homines artem docuerint, per quam à maleficis hominibus ita illigentur, ut neq; recedere quidem possint cum uoluerint: quorū aliquos Pythagoras dixit non sponte inuitatos sed necessitate quadā carminum impulsos accedere, alios quadā accedendi consuetudine & maxime si natura boni sunt facilius accedere. alios si negligentius quispiam in ea re se habuerit, cum inuiti aduenerint, ut noceāt adniti. His præmissis ex quibus apparet, cupiuisse & pro uiribus quæsiuisse barbaras etiam gentes aliquā dei creatoris sui notitiam habere, ad particularem singulorum ex ipsis theologiæ & religionis historiā ueniamus. Eruntq; primi ægyptij, quos constat omnium primos cum in cœlum oculos sustulissent, motum ordinem & quantitatem cœlestium admiratos, solem & lunam deos putasse: soli uero osiris, id est, multioculi, lunæ isidis tanquam priscæ, quoniam sempiterna priscaq; sit, nomina indidisse. Ritus uero qui his adhibebatur colendis castus primo purusq; fuisse uidetur, nullam habens admixtam crudelitatem, quod nulla tunc sicut postea factitatum est cædebantur animalia, nullus effundebatur in sacrificio sanguis innoxius, sed fruges terræ quibus ipsi uescerentur offerebant. hærbas enim integras quasdam cum radicibus & folijs ac fructibus sumentes simul concremabant. ex qua fumigatione exalationeq;, ante dictis cœlestibus litabant. Vnde asserit Macrobius: Aegyptios Saturno & Serapi ampla extra urbes cōstituisse templa, in quibus solis pecudum sanguine immolabant, cum cæteris in ciuitate thure & precibus. In templis uero ignem perpetuum tanquam dijs simillimū seruabant. Ab eaq; exhalatione quam Græci thymiasin appellabant, thysia quoq; est dicta, quod latine sacrificium appellamus. Paruo deinde post tempore alius adolēdi modus per mirrhæ, casiæ, croci, primitiarum oblationem inuentus est: cui fœdissimus & crudelitatis plenus subrepsit modus, occisis animalibus eorum sanguine deorum aras cruentandi. Huiusmodi autem primos & antiquissimos hominum constat nec templorum extruendis molibus, nec simulachrorum dedicationibus operam dedisse. quippe qui nec pingere nec fingere aut cælare, sed nec ædificare scirent. Qui uero in ægypto procedente tempore coaluerunt doctrina & litteris cultiores, cum theologiam id est diuinarū rerum scientiam & sermonem tractare cœpissent, maioribus homines erroribus intricare cœperunt, deos asserentes suos mortales homines fuisse, sed uirtute ac beneficijs quibus uitam communem excoluerunt immortalitatem consecutos: quorum nonnulli reges fuerint nominaq; habuerint, alij noua quædam, alij à cœlestibus translata. Solem enim dixerunt primum omnium apud Aegyptum regnasse solis cœlestis cognomine, deinde Saturnum qui sorore Cybele in uxorem ducta Osirim & Isiden, aut ut plurimi dixerunt Iouem & Iunonem genuerit, eosque uniuersum orbem imperio subiugasse, ac quinq; deos procreasse, Osirim, Isidem, Typhona, Apollinem, & Venerem. Isidemq; cererem esse, quæ osiri id est Dionysio coniuncta est: qui cum regno successissent, plurimum humano generi contulerunt. Condidisse enim in tractu Thebaico centum portarū urbem, quam alij Iouis urbem, alij Thebas dixerunt. Fuit uero hæc Thebana centum portarū ciuitas, de qua Ammianus Marcellinus scribit Gallum poëtam, in patria nostra Foroliuio genitum, prætorem Aegypti ab Augusto cæsare

Theologia quadripartita
Dæmones maligni
Boni dæmones.
Aegyptij primi solem & lunā deos putarunt.
Osiris. Isis
Mos sacrificandi Osiri & Isidi.
Templa Saturni & Serapis extra urbes.
Ignis perpetuus in templis seruabatur
Thysia.
Osiris. Isis
Typhon
Apollo
Venus
Thebe ciuitas C. portarum
Gallus poeta.

ſare cōſtitutum, abſtuliſſe obeliſcos concasꝗ peregrini marmoris quibus etiam nūc urbs Roma et Italia eſt ornata. Proſequiturꝗ Euſebius ex porphyrio, erexiſſe Oſirim dijs omnibus aurea templa, quorū ſingulis certas ſtatuerit cerimonias, & proprios qui earū curam haberent conſecrauerit ſacerdotes: unde profectum ſit, ut diuerſis diſtincti honoribus homines alij colerent, alij colerentur. Paulopoſt Oſiride inſidijs laniato, alia quidē eius membra ab Iſide uxore nō mediocri labore inuenta diuinis honoribus ſepulta. Penis uero uirilis membri in Nilum ab inſidiatoribus proiecti, conſtituto idolo ſacra ac cerimonias maioris aliquanto cultus ſtatuta fuiſſe. Vnde Græci primum poſt Romani acceperint, ut Dionyſij orgia & dies feſti cum honore uirilis membri fierent, cuius ſimulacrum in myſterijs ferentes phallum Græci priapum noſtri appellauerunt. Multa hic omittimus ſuperflua de aliorum deorum origine. Simulacrorum autem originem hanc Aegyptij fuiſſe perhibent Cadmum enim ferunt ex Thebis Aegyptijs in Bœotiā profectum Semelen alioſꝗ filios procreaſſe. Semelenꝗ ab ignoto compreſſam ſeptimo menſe puerū peperiſſe: hunc mortuum à Cadmo deauratum & quaſi deum ingenti cultu & ſacrificijs decoratum fuiſſe, parentemꝗ eius prædicatum Iouem, ut ſtuprum Semeles leniretur. Adorationis uero animaliū quam fecerunt Aegyptij, cauſam hanc afferunt. effigies animaliū ab Aegyptijs imperatoribus ducibusꝗ in galeis ſculptas ferri ſolitas in prælio, quibus principes inſigniores forent: parta deinde uictoria, ea animalia quorum imaginem duces geſtaſſent, quaſi offenſionē belli ipſa ad hoſtes repuliſſent, in deos relata fuiſſe. Alia quoꝗ affertur cultus animaliū cauſa. Bouem enim adorari ferunt, quod partu & arandi opera conducat. Ouem quod pariat & tegumentorum materiam præbeat, ac lacte & caſeo nutriat. Canem quia una cum hominibus uenetur, & ad cuſtodiendos homines ſit natus: quapropter deus qui apud eos anubis uocatur, caninum habet caput. Feles apud eos colitur, quia ad ſcuta faciēda conducit. Ex auibus Ibis apud eos utilis dicitur ad ſerpentum, locuſtarum, & erucarum interitum. Aquila quia eſt regia: Hircusꝗ eadem ratione, in diuinis ſuſcipitur, qua & priapus apud Græcos, quia per genitalis membri inſtrumentū, ſpecies animaliū conſeruatur: Quapropter ſacerdotes omnes Aegyptiorū huius dei myſterijs initiantur. Vnde panas aiunt & Satyros huius rei cauſa cunctis hominibus eſſe uenerandos, quia ſimulachra eorum in templis, membra in morem hircorum habent, quod animal ſua tentigine perpetua ſemper ad coniunctionem eſt promptum. Lupi etiam apud eos ſunt ſacri, quia canibus ſunt ſimillimi. Crocodilli Aegyptijs honori ſunt quia eorum terrore ab Arabia atꝗ Libya latrones in Aegyptum natare non audeant. Prædicta autem animalia quando obierunt Aegyptij linteamine contegentes plangentesꝗ & pectora cum gemitu tondentes in ſacrarijs ſepeliunt, condiuntꝗ loculis. quorum ſi quis ſponte aliquod interfecerit morte mulctatur. Felem autem, & ibidem ſeu ſponte ſeu inuitus quiſquam necauerit, morte punitur. In quacunꝗ autem domo canis mortuus fuerit, omnes qui eam inhabitant, uniuerſo capite raſo luctu maximo afficiuntur, nec uino aut tritico cæterisꝗ ad uictū neceſſarijs, quæ in ea domo recondita fuerant, uti amplius licet. Vnde Helius Lampridius ſcripſit Comodum Antoninum Imperatorem Romanum Iſidis ſacra Romæ raſo capite coluiſſe. Et Helius Spartianus dicit in comodianis ortis in porticu Peſcenium nigrum Imperatorem Romanum cum turba, pictum fuiſſe, ſacra iſidis ferentem. quibus Commodus adeo deditus fuerit ut & caput raderet & anubim portaret. & Antonium Caracallam Imperatorem Romanum idem ſcribit Helius Spartianus cum habitaret Edeſſæ, atꝗ inde Carras Luni dei gratia ueniſſet, interfectū fuiſſe: per cuius imperatoris narrādæ mortis occaſionem idem Spartianus ridiculam rem narrat. Carræis ciuibus inoleuiſſe opinionem, fœmineo nomine Lunam qui nūcupaſſent addictos mulieribus ſemper ſeruire. Qui uero marem deum eſſe crediderit, eum uxori ſemper dominari neꝗ ullas muliebres inſidias pati. proſequitur uero Euſebius. Iſide deo boue albo naturaliter mortuo & magnifice ſepulto, Aegyptij quouſꝗ aliū inuenerint ſimilem, in perpetuo luctu ſunt, quem ſimul ac inuenerint, ad urbem nili ſtatim adducūt, quo ſolo tempore mulieribus ipſum uidere conceditur. obuiam namꝗ prodeuntes ſublatis ueſtibus genitales partes ei oſtendunt, nec unquam poſtea hunc deum mulieribus uidere licet. Cuius bouis adorādi inſania Romanos etiam tenuit. Nam ſcribit Lampridius, Titum Veſpaſianū Imperatorem optimū, in conſecrando apud mēphim boue api, diadema geſtaſſe, de more priſcæ religionis. & glorio-

Templa aurea ſingulis dijs erecta ab Oſiride

Dionyſij celebrationes

Simulacrorū origo

Semele compreſſa ab ignoto

Initium adorandorum animalium

Anubis

Feles

Ibis Aquila

Hircus

Priapus apud Græcos colitur

Panes & Satyri uenerantur

Lupi

Crocodilli

Aegyptij animaliū interitu afficiuntur

Commodus Imperator

Peſcenius ni.

Antonius Caracalla

Mos inquirendi bouis.

ſus eccleſiæ doctor Hieronymus ad Siluinā ſcribens, Ad tauri inquit Aegyptij ſacta ſe/
mel maritum admitti.& idem doctor ad Pāmachium exclamat: ut ſciremus quales deos
ſemper Aegyptus recepiſſet, nuper ab Adriani amaſio urbs eorum Antinous appellata
eſt. Sed iam phœnicum quos primos litteras inueniſſe conſtat theologiam uideamus. Hi

Phœnices primi litterarum inuentores
Phœnicum theologia

chaos neſcio quid turbidū principio rerū fuiſſe aſſerentes, ſpiritū dicunt ſua principia con
cupiſcentem feciſſe connexionem, qui Cupido ſit appellatus: & ex aquoſæ mixtura pu/
tredinis ſemina cteaturarum omnium generatione cuiq; prodiſſe: ac imprimis animalia
ſenſu carentia, ex quibus facta ſint animalia intellectualia, quę nominenť Theophaniſmi,
ideſt cœli conſpectores. poſt effulſiſſe moth id eſt ſolem & ſtellas & cœli aſtra. Mundo ta
libus inchoato principijs dicunt, aerem igneū emiſiſſe fulgorem, ex quo mare, terra, uen/
ti, nubesq; prodierint. paulopoſt ſole omnia ſuo calore ſeparante, ex cōflictu qui factus ſit
in aere tonitrua & fulgura emanaſſe: quo ſonitu animalia ex limo quaſi ex ſomno tam ex
terra quàm ex mari mares & fœminæ eruperunt. & uentos cum per nomina eſſent diſcre
ti atq; recogniti deos fuiſſe habitos, quibus adorationes infuſionibus atq; fumigationi/
bus factæ fuerint. ex uentoq; colpia & nocte muliere ſæculum & primogeniū uiros fuiſſe
progenitos. quorum primus alimenta ex arboribus primum docuerit homines ex ijſq; na
tos uirum item & mulierem, genus & generationem dictos, phœnicem habitaſſe. cum ue
ro æſtus eſſet factus phœnices palmam ad ſolem extendiſſe quem nomine Beelſemon id
eſt cœli dominū & deum uocant. Iſq; ſit quem Græci Iouem poſtea appellarunt. Et cum
poſt hæc multa habeat phœnicum theologia parui nunc facienda: additur in illa Miſſo/
nem tantu elementa litterarum primum omniū conſcripſiſſe, eſſeq; illum quem Aegyptij

Cæli ortus

thot, Alexandrenſes thot, Græci Mercurium uocant. Et ab Cælio mulierеq; Beruth uoca
ta, bibli habitantibus, natum eſſe terrenium aut indigenam, cui cœlus poſtea cognomen
fuerit: à cuius nomine ſupremum corpus mira uarietate formoſiſſimum cœlum fuerit ap/
pellatum, cuius ſoror fuerit terra. Hicq; patri ſuo altiſſimo à beſtijs deuorato, ſacra & ceri/

Cælus Terra
Saturnus ſiue Betillus
Athlas
Dagon

monias inſtituerunt. Cœluſq; patris regnum poſſidens terram ſororem duxit uxorem,
quæ ei tres peperit filios. Betillum quem & Saturnum dicunt, Dagona qui & frumenta/
rius appellatur, ac poſtremo Athlanta. Saturno autē in ſidus cœleſte mutato ſimulacrum
Aegyptij facientes, quatuor oculos, in poſterioribus duos, & alios in anterioribus poſue/
runt, qui uiciſſim contracti quieſcebant: alas quoq; quatuor in humeris fixerunt, duas ex/
tenſas quaſi uolaret, duas remiſſas, quaſi ſtaret: ſignificabaturq;, ipſum dormientem ui/
gilare & uigilantem dormire. Pariter per alas quieſcentem uolare & uolantem quieſce/
re. Cæteris etiā dijs phœnices duas fecerunt alas in humeris, quaſi Saturno conuolarent.
Vanam uero atque ridiculam phœnicum theologiam fuiſſe. unica arguit leuitate, quod
ſerpentem illi diuinam eſſe naturam dixerunt: quoniam abſq; manuū ac pedum ac omni/
no alicuius organi exterioris adiumento, eximiam celeritatem exequātur, uariaſq; figu/
ras & formas gradientes inuoluto reuolutoq; ad quam uelint celeritatem greſſu facillime
præſtent. longæui etiam ſint, nec ſolum ſenectam cum pelle deponentes reuireſcant, ſed
creſcant etiam in adoleſcentiam redeuntes: ita niſi percuſſi pereant uix naturali nece con

Serpentes apud phœnices colebantur
Ophion
Græcorum theologia
Cadmus ex phœnicia profectus

fici. Vnde felicem dæmona appellant ſerpentem, cui diuiniſſimo ut dicunt animali O/
phioni appellato, ſicut cæteris dijs immolabant. Quam admiratus inſaniam beatus ec/
cleſiæ doctor Ambroſius ut ſacratiſſimam Dei noſtri Iheſu Chriſti religionem Chriſtia/
nis hominibus redderet gratiorem: hunc Ophionem qui & latine ſerpens dicitur, qua/
lis à gentilibus Italicis phœnices imitatis colebatur, in ſua mediolanenſi eccleſia conſer/
uari uoluit, qui etiam nunc integer conſpicitur. Græcorum uero facile omnium ſapi/
entiſſimorum doctiſſimorumq; theologia, non minores prædictis habuit fatuitates. Cad/
mum ferunt Agenoris filium ex phœnicia ad quærendum europam quæ fuerat à Ioue
rapta, à rege miſſum fuiſſe: nec inuenientem, in bœotiam tandem perueniſſe, ac Thebas
ibi ædificaſſe, cumq; Hermionem Veneris filiam uxorem duxiſſet Semelem & ſorores

Dionyſius
Exercitus dionyſij

eius ex ea genuiſſe. Poſtea ex Ioue & Semele natum eſſe Dionyſiū, qui uitis & uini uſum
homines docuerit. Atq; inuenerit coctionē ex aqua & ordeo confectam, quam appellaue
rit ceruiſiam: huncq; cum exercitu non ſolum uirorum, ſed mulierum quoq; orbem lu/
ſtraſſe, iniquis iniuſtisq; hominibus ubique punitis. Eius uero exercitus mulieres haſtis
thyrſo ornatis armatæ fuerunt. Et muſæ omnes deum hunc ſecutæ, uirginitate atq; omni

genere

genere doctrinæ florentes, tripudijs & cantu eum permulcebant. Pædagogum is habuit Silenum, cuius uirtutem fuit consecutus. Mitra huic deo ligabatur caput, propter dolores qui effumante uino caput aggrediuntur. ferula ei in manibus est, quia cum non permixtum aqua uinum bibunt homines in furorem uersi alter alterum baculis cæderent, unde aliqui moriebantur. itaq; pro lignis ferula uti persuasit. Bacchus à Bacchis mulieribus est uocatus: Leneus quia Græce lenus torcular latine appellatur. Bromius à bromo id est, ignis sonitu, qui cum ille abortu ederetur insonuit. Satyri eum secuti sunt, qui saltando & tragice canendo uoluptatem ei afferebant. Ab hoc ferunt theatrum primo & musicam fuisse inuentam. Herculem Græci asserunt Ioue & Alcimena genitum, qui duos dracones à iunone ad necem immissos puer gutture illiso peremerit. Aesculapium Apollinis & Coronidos filium adeo in medicina excelluisse, ut ab incurabili morbo multos liberauerit. ea re Iouem commotū eum interemisse, cuius morte irritatus Apollo, Cyclopas qui fulmen illud Ioui sumministrauerant interfecerit. Vnde iratus Iuppiter Apollinem ad seruitium Admeti regis impulerit. Alia quoque fuit Græcorū theologia quam ab Atlantijs populis acceperint. Atlantij enim, inquiunt, Cœlum apud se primum regnasse, qui filios quinque & quadraginta babuerit: quorum duo de uiginti Ops castissima mulier ei genuerit, ob quod meritum Ops quæ & terra in dearum numerum sit relata. Filias quoque Athlantem habuisse Basilian & Cybelen quam & Pandorem uocant: Basiliam post Cæli mortē Hyperioni fratri nuptam duos peperisse liberos, Solem & Lunam: Cybelen autem Hyperiona interemisse. solemq; ad fluuium Eridanum pręcipitasse: Lunamq; cū hæc sic facta percepisset, de alto sese loco deiecisse. Mater uero furore concita crinibus solutis tympanis & ululatibus Bacchans circumuagābatur. Demum postquàm nullibi poterat inueniri deificata fuit. & aræ templaq; illi constructa sunt. Cuius sacra cum cymbalis & tympanis fiunt. Sol uero atq; luna ad luminaria sunt translati. à phrygum quoq; theologia acceperunt Greci, phrygesq; dicunt Meona antiquissimum apud eos fuisse regem. A quo nata Cybele fistulam quam syringam dixerūt inuenerit, & montana mater appellata est. Cybelen Atydi adulterio iunctam. cū uero cognita res esset interfecto Atyde ac socijs eius à patre, commotam furore per uniuersam regionē magnis ululatibus uagatam fuisse, tympanis dolorem suum consolantem. cumq; Apollo Cybelen adamasset Atidis corpus ab ea sepultum, quæ diuinos honores consequuta erat: unde adolescentis mortem Phryges plangunt & aris structis Atyda Cybelenq; ut deos colunt. Prosequitur Phrygum theologia, ex Athlante astrologo natas filias septem Athlantidas appellari, quibus plures dij & Heroes sint nati. à seniore quarū Maia Ioui coniuncta Mercurius fuerit procreatus: Saturnumq; filium Athlantis auaricia & impietate præditum, sororem Cybelen duxisse uxorem, à qua Iouem suscepit: quamuis alium Iouem Cæli fratrem Cretæ regem contendunt fuisse. qui decem filios procreauerit, quos curetas appellarunt. Saturnum uero in Sicilia Italiaq; regnasse, à quo natus Iuppiter oppositam patri uitam duxit. alios etiam babuisse duos Saturnum ex Rhea filios Iouem & Iunonē: ipsum Iouem tres uxores Iunonem Cererem & Daphnem duxisse. à quarum prima Curetes genuerit, ab alia Persephonen, à tertia Mineruam. Multa præter bæc de dijs, quos susceperit Græcia dici possent, cum unicus poeta Hesiodus triginta deorum milia in terris fuisse commemorat. quod quidem illi faciliter concedere poterunt qui statuas æneas marmoreas que & ligneas sicut & ipse pro dijs babendas esse crediderint. Satis multa dixisse uidemur de dijs quos ante urbem conditam diuersæ orbis prouinciæ coluerunt. quos quidem deos Romani condita urbe non colere non potuerunt, præsertim cum Troianos eorum progenitores huiusmodi deorum superstitionibus plenos sicut ostendemus habuerint autores: quanquam & ipsa re constat, & nonnullos ex Græcis sensisse uidemus, Romanos in deorum susceptione multas Aegyptiorum phœnicumq; & Græcorū ineptias impietatesq; omisisse. Sed pter deos deasq; alia nequaq; meliora à gentibus Barbaris ad Romanos reducta fuisse uidemus: fatorū & fortunę necessitatē, oraculorū responsa, auguria, somniorū uanas interpretationes, uaticinationes, Necromantiā, & quęsita cū dęmonibus mortuisq; colloquia: cū tamen ex Græcis nōnulli fatorū & fortunę necessitatē tollere ꝓ uiribus sint adnixi: ostendentes, q̄d & uerissimū est, ea stante oēm auerti tolliq; philosophiā, iacere pietatē iustitiāq; interire, nullā fore uirtutis laudē, aut uitiorū uituperationē,

Silenus · *Mitra* · *Ferula* · *Bacchi cognomina.* · *Theatrum & musica Dionysi inuentum* · *Herculis ortus* · *Aesculapij ortus* · *Apollo Admeti regis armenta pauit* · *Athlantij populi* · *Cælus* · *Ops* · *Basilia* · *Cybele seu pandora* · *Hyperion* · *Basilia deificata* · *Meon rex* · *Syrinx* · *Phryges Cybelē Atydaq; pro dijs colunt* · *Phrygū theologia* · *Athlantides* · *Curetes* · *Iouis uxores* · *Persephone Cereris & Iouis filia*

nullum que expectandum esse laborum & bene gestorum fructum, nullam malefa-
ctorum punitionem extimescendam. beatus autē Aurelius Augustinus dum ciuitatem
dei ædificat sic habet. Prorsus diuina prouidentia regna constituuntur humana, quæ si
propterea fato quisquam tribuit, quia ipsam dei uoluntatem fati nomine appellant: sentē-
tiam teneat, linguam corrigat. ut ei uideatur adhæsisse sententiæ Seneca. Duc me summe
pater altiꝗ dominator poli, nulla parendi mora est, adsum impiger: fac nolle comitabor
gemens, malusꝗ patiar facere quod licuit bono: ducunt uolentem fata, nolentem trahūt.
Et Cicero in libris de fato ex Homero Tales sunt hominum mentes, qualis pater ipse Iup
piter auctiferas lustrauit numine terras. Et tamen de unico ex diuæ fortunæ cultoribus
Tullus rex Tullo rege quid Plutarchus in problematibus habeat ostendemus: qui scribit illū omnes
actus suos fortunæ ascripsisse: à qua sublatus fuerat ab ancilla matre ad regnū prouectus:
hincꝗ regem fortunæ primogeniæ & masculæ templa erexisse, alud conuertentis, aliud
Fortuna pri- bene sperantis aliud fortunæ uidentis, quasi ab eo nos procul capiamur & negocijs ac re-
mogenia & bus inhæreamus. Construxit etiam fortunæ paruæ templum, quasi docens homines dili-
mascula genter attendere: nec ea quæ accidunt quamuis parua contemnere. responsa uero simula
Fortunæ par- chrorum, quod Aegyptiorum Phœnicumꝗ inuentum fuit, constat hominum malicia
uæ templum arteꝗ malefica fuisse facta, ad opes mendacio ac multorum pernicie cumulandas. Chari
Charilaus & lao enim & Archelao Lacedæmoniorum regibus respondit Apollo melius fore, si agri
Archelaus quem bello quæsiuerant dimidiam Apollini partem darent. itaque astuti & cauti homi-
nes animum ad id applicantes, ex adytis, penetralibus & profundissimis plerunꝗ spelun
cis responsa dantes, ea ab oraculis prodisse mentiebantur. Hi enim dispositos habuere per
ciuitatem ministros inuestigantes, cuius rei egentes essent uel aduenæ uel ciues, ut re-
sponsa excogitare possent. Habita autem indigentiæ illorum noticia & necessarijs ad id
interrogatiunculis blande factis, si aliquid futurum coniecturis assequebantur aperte re-
spondebant. Sin uero dubia res coniecturis percipi nequisset, responsionis ambiguitate
Crœsus tem- fallebant. ut redargutionem effugere uiderentur. Crœsus imperium Lydiæ sperans auge
plum Apolli- re, templum Apollini delphico omnium orbis ditissimum erexit, & deus ab eo consultus
ni erexit sua responsa ambiguitate destruxit: sic enim uates oraculum dixisse mentitus est. Intrepi-
dus si Crœsus Alym transmiserit amnem, Imperium perdet magnum regnumꝗ superbū.
Quandoꝗ etiā cantando, & uerba quædam inaudita responsionibus immiscendo mul-
tos decipiebant. Nec parum fidei faciebat huiusmodi adytorū templorumꝗ custodibus
uerborum elegantia, & orationis grauitas, siue futuris à casu ueris adhibita, siue in ambi-
Deceptiones guitatibus responsorum. Cum autem casu aliquid dictum, euentu comprobaretur, id mar
uatum moreis incisum litteris mandabatur, ad fidem à cæteris comparandam: quæ autem falsa
Dionysius fuissēt pene innumerabilia nullus cōmemorabat. Vt nō ignaue iocatus fuisse uideat̄ Dio
siculus nysius ille siculus, qui cum Apollinis delphici templum donis aureis argenteisꝗ refertū
fuisset, quæ illi affixerant qui per dei inuocationem aliquo periculo liberati aut aliter be-
neficio affecti fuissent dixit: multo plura & propè infinita fore, si quis promissa deo mune
ra haberet, quæ quia exauditi non fuerant agitati confectiꝗ periculis & calamitatibus
nō dedissent. Argumento quoꝗ certissimo prædicta ab hominibus facta fuisse illud erit,
Hadrianus quod Hadriani imperatoris temporibus quando maxime oracula desinere cœperunt, li-
Imperator cet is christianus non esset, subiecti quæstionibus prædicti oraculorum uates, uniuersam
rem suis inuentionibus ad turpes quæstus excogitatam edidere. Modosꝗ de quibus su-
pradiximus patefecere, qui tanquam seductores & malefici ultimo supplicio secundum
leges affecti sunt. Vnde postea procliuis fuit ad cultum christianæ religionis & fidei sus-
Hadrianus cipiendum, quod in uita Alexandri Seueri Helius innuit Spartianus: his uerbis. Iudæis
imperator re- priuilegia reseruauit, Christianos passus est esse. Christo templū facere uoluit, eūꝗ inter
ligioni Christi- deos recipere: quod Hadrianus cogitasse fertur, qui templa in omnibus ciuitatibus iussit
anæ procliuis fieri sine simulachris, quę hodie quoꝗ quia nō habuerunt numina, Hadriani dicuntur: eti
am illa ad hoc parasse dicebat, sed prohibitus est ab is q cōsulentes sacra reppererunt, oēs
christianos futuros, si id fecisset. Et Flauius Vopiscus in Saturnini gestis rebus hanc inse-
Epistola Ha- rit Hadriani epistolā ad supradicta facientē. Hadrianus Augustus Seruiano cōsuli salutē.
driani Ad Aegyptū ꝙ mihi laudabas ueni totā leuē pendulā & ad oīa famæ momēta uolitantē.
Illi q Serapim colunt christiani sunt, & deuoti sunt Serapi, q se Christi episcopos dicunt.

Nemo

Nemo illic Archisynagogus Iudæorum, nemo Samarites, nemo mathematicus, non aru/
spex, non aliptes. Vnus illis deus est, hunc christiani, hũc Iudæi, hunc omnes uenerantur
gentes. Diuinationes uero proximum supradictis malum nonnullæ gentes attentissime
secutæ sunt, sed minus id nocuit malum quia multi ex eorum philosophis diuinationem
nullo modo utilem esse ea probauerunt ratione, quod sequi præuidebant omnia esse fata
ta: & quænam utilitas fuisset, si futura omnino mala præuideas, quæ nullo modo ualeas
euitare? nulla em̃ omnino utilitas, sed mœror potius fuisset secutus: qui hominũ animos
potius perturbasset. & non tantum homines ex bonorũ expectatione gaudent, quantum
timore impendentium malorum cõsueuerunt torqueri: nõ enim satis multum infortunij
Romanis fuit deos deasq; & fatorum oraculorum auguriorumq; & cæterorũ quæ dixi/
mus malorum initia à gentibus barbaris accepisse, nisi ritus quoq; sacrorum infandos ab
is pariter habuissent, quibus tamen populus Romanus pro sua prudentia minus flagitio/
se quàm traditi erant est usus. Siquidẽ orgia Orpheus adinuenit Thracibus, quæ Diony/
sio à Bacchis mulieribus celebrantur: & hæ carnes crudas comedentes sacro furori initia
bantur, & furentes ac Bacchantes uiros simul atq; fœminas in templis deorum noctu per
noctare cogebant. Cererem Romani ut castissimam coluerunt, adeo ut periculum castita
tis facturæ uittas eius matronæ palam in templo tangerent. Vnde poeta: paucæ adeò uit
tas cereris contingere dignæ: sed uideamus quæ fuerint merita, propter quę deificata est.
Eam ferunt filiæ luctu mœstam cum à Bambone nobili coribantum muliere hospitio sus/
cepta potionem multis cõfectam ex rebus, quã ciceona appellant sumere recusaisset, indo
luisse Bambonem, atq; sublata ueste genitalia membra cereri ostendisse, quæ hoc specta/
culo delectata ciceona susceperit, atq; biberit, unde dea meruerit appellari. Matris uero
deorum sacra phrygij quotannis crudelissimis certaminibus faciebant, sed Romani sacer
dotes utriusq; sexus uirum & fœminam ex phrygia consecrantes urbem solenni pompa
tympanorum sonitu perlustrabant. Maiora sunt quæ sequuntur, & quorũ pauca Roma/
ni uel modestissime duxerint imitanda. Rhodij hominem saturno sacrificabant. Quã cru/
delitatem cum postea duxerint mitigandam, aliquem mortis supplicio damnatũ ad satur
nalia usq; seruabant, quem ipso in festo grauatum uino immolabant. In Salamine insula
Diomedi homo immolabatur, qui ab adolescentibus ter circũ aram ductus, tandem à sa/
cerdote hasta percussus & rogo impositus cremabatur. Dionysio Omasti apud Chios
homo crudeliter discerptus sacrificabatur. Lacedæmonijq; hominẽ marti sacrificare soli/
ti fuerunt. Et phœnices in bellorum aut pestilentiæ calamitatibus amicissimos homines
Saturno solebãt immolare. Et in creta curetes Saturno pueros sacrificabant. In Laodicea
Syrię palladi uirgo immolabaẽ, Arabesq; singulis annis puerũ imolãtes sub ara sepeliebãt
Omnesq; Græci priusquam in suscepta prodirent bella hominem immolabant, quod de
Iphigenia bello Troiano factum prædicant: Phœnices in magnis calamitatibus atq; peri
culis sui principis, dilectissimũ ex filijs in redemptionis præmium iugulabant. Vnde Sa/
turnus rex regionis, qui posteaquam hominẽ exuit, in Saturni stellam translatus est, cũ
unicum filium ex Anobret nympha haberet, leud dictum, quia maximo & periculoso bel
lo ciuitas premebatur, regio indutum ornatu, super constructam ad hoc præparatamq;
aram immolauit. Aristomenes Messenius Ioui, quem appellant Ithometem trecentos si/
mul sacrificauit homines, in quibus Theopompus lacedæmonius fuit. Cum fame atheni
enses propter Androgei cædem angerentur, & ad auxilia deorũ cõfugissent: Apollo ius/
sit ut singulis annis septem mares totidemq; fœminas in cretam sacrificandos mitterent,
quod & diligentissime multis seculis obseruatum fuisse traditur. Scythæ quoscunq; ad/
uenas ceperint (capiunt autem multos, qui fluctibus & tempestate ad eos depelluntur)
Dianæ statim imolãt: In Pella ciuitate Thessaliæ hominẽ Pelleo & Chironi singulis imo
lant annis. Dionysius alicarnasseus in primo de antiquitate Italica refert, Iunonẽ & apolli
nem quoniam decima hominũ eis immolata non fuerat, magnas Italis calamitates indu/
xisse, ut nullus in arboribus fructus ad maturitatem usq; primam permanserit: nec spicæ
semine implebantur: nec herbæ pecori sufficientes germinabant: Fontes deficiebant, mu
lieres abortu periclitabanẽ, aut nati filij manci & distorti erãt, cęteraq; hominũ multitudo
crebrius q̃ solebant uexabantur. Cũq; responso accepto nollent dij immolationẽ anima/
lis hostijs faciendã, magna omnes ambiguitate tenebantur. Tuncq; ciuitatum primates,

Orgia

Ceres Romæ culta.

Vittæ Cereris

Bãbo mulier

Ciceon genus potionis

Matris deorũ sacra

Imolatio hu/manorũ cor/porum apud uarios popu/los

Aristomenes

Iupiter Itho/metes

Athenienses Vij. mares to tidemq; femi nas in cretam sacrificandos mittebant

Aduenæ à scy this dianæ imolantur

post

uitiorum sacra solennia obeunto. Quod autem ex hominũ genere consecratos sicut Herculem & cæteros coli lex iubet, indicat quidem omniũ animos immortales esse, sed fortiũ bonorumq; diuinos. Bene uero quod mens, pietas, uirtus fides consecrant manu, quarum omniũ Romæ dedicata publice templa sunt, ut illa qui habent (habent autẽ omnes boni) deos ipsos in animis suis collocatos putent. & idem Cicero in Verrem actione septima. Tuq; Ceres, & Libera quarum sacra sicut opiniones hominũ ac religiones ferunt longe maximis atq; ocultissimis cerimonijs continentur, à quibus initia uitæ, atq; uictus, legum morum mansuetudinis, humanitatis exempla hominibus & ciuitatibus data, ac dispersa esse dicuntur. Præterea ipse Cicero pro murena. Cum omnis deorum immortaliũ potestas aut translata sit ad nos, aut certe comunicata nobiscum. Satis itaq; boc initio primæ diuisionis nostrę partis fundamẽta iecimus: qui per Ciceronẽ & iuris pontificij documenra deorũ uenerationis, & locorũ in quibus adorarentur principiũ causamq; ostendimus.

Dij ex Samothracia in phrygiam ex phrygia in Italiã delati

Sed plura ad eam rem à M. Varrone afferemus. Is uir sanctorũ religionis nostræ doctissimorũ Hieronymi et Augustini iudicio doctissimus, est autor deos ex Samothrace in Phrygiã aduectos Aeneã ex Phrygia in Italiã detulisse: dictosq; ꝙ per eos spiremus: & corpus mentem ac rationẽ habeamus: quos fuisse uult Apollinem: & Neptunũ. unde Virgilius cum socijs natoq;: penatibus & magnis dijs: & Iã pater Aeneas sacra & sacra altera patrẽ Afferet: iliacos excipe uesta deos.

Virgilius

Opinio numæ de deo

Plutarchus in uita Numæ pompilij. Ea quę de deorum sacris Numa pompilius statuit q; similia sunt prorsus Pythagoræ documẽtis. Nam primũ principiũ ille neq; sensui neq; perturbationi subiectũ: sed mentem inuisibilẽ: & increatam esse censuit. Hic aũt Romanos prohibuit existimare imaginem dei, aut hominis speciem, aut animalis habere formã: neq; fuit apud eos picta neq; ficta dei prius species. Sed in prioribus. clxx. annis tẽpla quidẽ ædificabãt: sacraq; tuguria erigebãt: simulacrũ uero nullum corporeũ faciebant, perinde atq; nephas esset deterioribus meliora assimulare, neq; aliter atq; intelligentia percipi deus possit.

Sacra instituta à numa

sacra quoq; à Numa instituta ritũ, sanctimoniamq; Pythagoræ uehementer attingũt. Erant eñ sine sanguine, eorumq; plurima ex farina & libo rebusq; uilissimis cõposita.

Dij selecti, & plebei

Affirmat etiam Varro deos ab antiquis Romanis plus annos. clxx. sine simulacris fuisse cultos, eorumq;. xx. selectos, cæteros appellauit plæbeios, suntq; selecti, xij. mares, octo fœminæ. Ianus, Iupiter, Saturnus, Genius, Mercurius, Apollo, Mars, Vulcanus, Neptunus, Sol, Orcus, Liber pater, Tellus, Ceres, Iuno, Luna, Diana, Minerua, Venus, Vesta.

Cõprecatio.

Et præter hos utriusq; sexus deos, alia fuit deorũ dearumq; tanq; matrimonialis coniunctio, q; cõprecationem appellauerunt: ut qui scilicet rem diuinã uni fecisset, alteri quoq; supplicasse uideret: & latiã Saturnus, salaciã Neptunus, horam Quirinus, mariam Vulcanus, miricen Quiritius, neriẽnẽ Mars, cõprecationem suam babuit.

Boni dij

Mali dij

Ianus bifrons quadrifrons

Deus iugatinus

Attulit tamen aliã deorum diuisionẽ Varro à Labeone sumptã, qui asseruit deorũ partem esse bonam, partem malã, qui cultus diuersitate internoscãtur, cum mali cædibus hominũ & tristibus supplicationibus, boni obsequijs lætis atq; iucundis qualia sunt lectisternia, atq; ludi, & cõuiuia placarentur. Et cum deos ut diximus selectos à Iano cõmendare incepisset: quẽ tum bifrontẽ, tum quadrifrontem tanq; geminũ faciebant: de alijs minoribus tractauit, quorũ seriem à cõceptione ad decrepiti hominis sepulturã perduxit, in hunc maxime modum nostris hominibus perridiculũ.

Domiducus

Domitius

Manturna

Virgo super priapũ sedet

Nuces spargantur

Quum mas & fœmina cõiunguntur adhibetur deus iugatinus, cum domũ est ducenda quæ nupsit officiũ id exhibet Domiducus. Vt aũt in domo sit deus Domitius, ut maneat cum uiro dea Mãturna præstat. perductaq; in mariti domum uirgo super priapũ, nimirum masculinũ immanissimũ & turpissimũ fascinum more honestissimo matronarũ sedere iubetur: nec prius mariti cubiculum ingredi permittitur, q; aula & cæterę domus partes cubiculo cõtinentes nucibus spargantur, quibus à multitudine conculcatis cõpressæ uirginis eiulatus inter strepitũ nequeat exaudiri.

Dea uirginensis. Subigus

Prema

Pertunda

Venus Mena

Liber pater

Libera dea

dumq; fuerint peragẽda secreta, ut sine difficultate uirginitas auferatur dea Virginensis, & deus pater Subigus, & dea mater Prema, deaq; Pertunda, & Venus Priapo & ipsi deo præstant obsequiũ, Subsequiturq; illico dea Mena Iouis priuigna, cruori menstruo præsidens: & liber accurrit pater, quem sic uocatũ esse uolunt, ꝙ mares in coeundo per eius beneficium emissis seminibus liberentur. nec tardius præstat officiũ dea libera & Venus dicta, illud idem mulieribus q̄d liber uiris præstans auxiliũ. Vnde credit à Labeone doctus Varro duobus ijs mari & fœminæ numinibus, honores in tẽplis marmore aut ære, Libe-

ro uirilis

ro uirilis corporis pudendã partem, fœminini liberæ, excisos adornatosq́; fuisse. Malum uero fuit obscurissimos à Romanis deos esse habitos Vitumnũ & Sentinũ, quorum alter, uitam in Embrione, alter sensum puerperio largiebatur. Vt aũt nulla pars hominum præsidio numinũ careret, dei per singulos aderant actus, tanquã opifices in uico argentario, ubi unum uasculũ ut perfectum exeat, per multos artifices transit. Mulieri eñ fœtæ partu tres dei custodes adhibebantur ne Siluanus deus illam uexaturus ingrederetur. Intercido Pilumnus & Deuerrinus: eorumq́; significandorũ causa, tres homines noctu domus liminã circuibant: Primus intercidoni subministraturus securi limen cædebat. Pilo secundus pro pilumno feriebat, & scopis tertius deuerrebat. tandẽ Lucina quã parturiens inuocauerat: Ops quoq; dicta opem afferebat. Et ne agrippæ essent qui nascerentur, quos sic dictos fuisse constat quia peruerso ordine pedibus primum uentre egrederentur, deæ peruersa & prosa aduocabant̃: post quas Vagitinus deus os puerperij aperiens succedebat: & partum ad lucem Diespiter perducebat: præstoq́; aderat leuana quæ partum de terra leuabat expositum. sed & rumina ueniebat mãmis præfecta mulierum quas prisci rumas appellauere, ut lac copiosissime preberetur, quousq; adueniente tempore Potina dea potionem: Edulica escam prebere possent. Nec paruum erat Cuninæ deæ opus: quæ & si cunas ipsa non agitabat ut leuiter mouerent̃ curabat. Maiora deinceps dicenda sunt numinũ collata hominibus beneficia. Mercurius inde quasi medio inter homines currens Hermes Græce ab herminia id est sermone appellatus loqui præstabat: quem effigiabant alas in capite & pedibus babentem: quod sermo hominũ per aera uolitet. Et Minerua quã dixerunt tẽporibus Ogygi regis ad lacũ tritonis uirginali primũ apparuisse habitu: unde tritonia sit dicta, artes quarum fuit inuentrix puerum edocebat. Pauoribus hominũ ut arcerentur pauentia: spei eorum quæ fortassis euenirent uenilia: uoluptatibus quibus fruerentur uolupia: actibus quibus se immiscerent ageronia, stimulis quibus agerentur stimula, strenue gestis quæ cõtingerent strenua, deæ præerant. Fessis dea fessona, ut quiescerent. Hostibusq́; pellendis dea Pellona præbebat auxilium. Numeria quoq; dea quibusdam bene numerare: Caneria bene canere: Mars & bellona ut bene belligerarent, Victoria ut uincerent: Honorinus deus ut honorarentur, Pecunia ut pecuniosi essent, Esculanus & filius eius Argentinus dei ut haberent æneam argenteamq́; pecuniam præstabant. & ut suum quoq; deum improbi segnesq́; haberent dea erat Murcea: quæ præter modum nõ moueret, ac faceret hominem ut inquit Pompeius murcidũ, ac nimis desidiosum & inactuosum. Paruę etiam existimatiõis neq; inter malos aut bonos deos posita fuit fortuna barbata, quæ cultoribus suis malas speciosius uestiens, se spernentes male barbatos glabrosq́; reddebat. Cum contra maiori deæ fortunæ quam omnipotentẽ appellauerunt, & deabus fatis multo maiorem quam oportuerit uim potentiamq́; sicut supra ostendimus tribuerint. Themin uero parum coluerint quã Festus deam fuisse dicit, quæ præciperet hominibus id petere quod fas esset, eamq́; id esse existimabant quod & fas est. Et ne plures quàm expediat perquiramus deos uitæ bominũ fortunisq́; adhibitos, Neniam gentiles uoluerunt deam mortuos homines in funere comitari, unde & modulationes inter eiulandum plangendũq́; adhibitas nenias uocauere. Sed & suam sata segetesq́; & cætera hominibus usui futura deorum habuerunt turbam. Saturnumq́; deum in primis maximũ Iouis genitorem prædicant nata ex sese deuorare, quod semina unde nascantur reuertant̃. Vnde propter agriculturã falcem manu tenet effigiatus, & ne solus tanto munere fatigetur: deam seiam ferunt satis frumentis quàm diu sub terra sunt: cum uero super terrã bærbescentes segetem faciũt deam Segetiam, frumentisq́; collectis atq; reconditis ut tuto seruentur deam Tutellinam esse præpositam: proserpinam pariter frumentis germinãtibus, deum Nodatum geniculis nodisq́; culmotum inuolutis, folliculorũ deam Volutinam, & cum folliculi patescunt ut spica exeat deam patelenam. Cumq; segetes nouis æquẽtur aristis deam ostilinam, & deam floram frumentis florẽtibus, lactescentibusq́; deum lacturcũ, matutam maturescentibus, & cũ runcantur id est à terra auferunt̃ deam runcinam pręfecerũt. Et ne inculta agrorum uiderent̃ à dijs spreta: Diana syluarũ: rurum dea Rusina: iugorũ montiũ deus Iugatinus, collium dea Collatia, uallium dea Vallona curam habuit. Nec deus spinensis ut spinas ex agris eradicaret, nec dea rubigo ut non accederet spernebatur. Quin potius deæ Fructestæ: ut fructus uberrimos daret supplicabatur. Quia uero Romanis à principio urbis con

ditæ

Vitumnus. Sentinus. Siluanus. Intercido. Pilumnus. Deuerrinus. Lucina. Dea peruersa & prosa. Vagitinus. Diespiter. Leuana. Rumina. Potina. Edulica. Cunina. Mercurius. Minerua. Tritonia. Fauentia. Venilia. Volupia. Ageronia. Stimula. Strenua. Fessona. Pellona. Numeria. Caneria. Murcea. Bellona. Victoria. Honorinus. Pecunia. Aesculanus. Argentinus. Fortuna barbata. Themis. Nenia. Saturnus ex se nata deuorat. Seia. Segetia. Tutellina. Proserpina. Nodatus. Volutina. Patelena. Ostilina. Flora. Lacturcus. Matuta. Runcina.

uitæ & multo tempore poſtea parciſſimus fuit uini uſus, parua ac omnino minima deorũ turba uineis uiniſq; præfecta eſt, quandoquidem ſolus Bacchus tanti muneris curam habuit: qui multinomius Liber pater appellatus: cum bellaſſet in India & multas ſecum habuiſſet fœminas: quæ bacchæ dicebanĩ non tamen uirtute nobiles: poſtea Bacchus: quandoq; Priapus, quandoq; Bromius, quandoq; Brotinus fuit dictus. Et quia cuſtodiæ huiuſmodi ſolus erat præfectus: omni ſpreta uinearum cura: unicæ uindemiæ cum iam uuæ matureſcerent intendebat: tantaq; id actum eſt turpitudine ut modum pigeat pudeatq; referre: quẽ omnino fuimus ſuppreſſuri: niſi quia noſtris conducere Chriſtianis arbitramur talia ſcire: quo noſtræ religionis grauitatem & ſanctam mũdiciem lætioribus animis amplectantur: eruntq; uerba per beatum Aurelium Auguſtinum à Marco Varrone Labeoneq; paululũ immutata. Quum fierent libero patri ſacra in Italię compitis pudenda uirilia cum honore plauſtellis impoſita, primo rure transferuntur in compita, poſt in urbem. In oppido autem Lanuino, quod nũc ciuitas Indiuinia uocatũ, uiro ſummo Proſpero ſubeſt cardinali columnenſi, uni libero totus menſis tribuebatur: cuius diebus omnes uerbis flagitioſiſſimis utebantur, donec illud membrum per forum tranſuectum eſſet, atq; in loco ſuo quieſceret. Cui membro inhoneſto matremfamilias honeſtiſſimam imponere publico in loco coronam neceſſe erat. Sic ab agris faſcinatio repellebatur, & matrona facere cogebatur in publico, quod nec meretrici ſi matronæ ſpectarent permitti debuit in theatro. Ne domos etiam ſuas romani ſpernere uiderentur tres illis deos dederunt hoſtiarios, Forculum foribus, Cardinem cardini, Limentinũ limini. Et ne maris cura eſſet abiecta, præter Neptunum Iouis fratrem uniuerſo prefectum mari, præterq; Anphytritem quam deam Placidus grammaticus fuiſſe uult deam maris Neptuni matronam, Veniliam dixerũt deam undæ maris quando uenit ad littus, Salatiamq; item deam eidem quando redit in ſalum eſſe præpoſitam. Romani tamen duce Romulo in aſylo agentes, eos primũ colendos acceperunt ex ſupradictis dijs, quos troia auectos Albani primum, poſtea Laurentes per trecentos annos coluerant: qui uidentur illi fuiſſe, quos ſupra ſelectos diximus appellari. & tyberinũ paulopoſt Romulus, deinde Faunũ & Picum, Pauorẽ & Febrẽ ipſumq; Romulũ Titus Tacius rex, & alias ſenſim turbas ſupradictas, demumq; ſuos cæſares Romani in deorum numerum retulerunt. Quin etiam Albani patres primum, poſt Romani urbis conditores fabulas pro miraculis acceperunt, quæ ante bellum troianum Græcis Troianiſq; fuerunt communes: Minotaurum beſtiam fuiſſe incluſam labyrintho, quem cum intraſſent homines, inextricabili errore exire non poterant. Centauros equorum hominumq; natura cõiunctos. Cerberum tricipitem inferni canem, Phrixum & Hellen eius ſororem ariete uectos, mare tranaſſe, Gorgonem ſerpentibus crinitam ſe aſpicientes in lapidem cõuertiſſe. Bellerophontem equo pegaſo pennis uolante uectum fuiſſe, Amphionem citharæ ſuauitate lapides attraxiſſe. Dædalum & Icarum filium coaptatis ſibi pennis Creta in Italiam aduolaſſe, Oedipum in ſphinga monſtrum quadrupes indiſſolubilia hominibus cum uitæ periculo propoſuiſſe. Antæum qui terræ contactu fortior reſurgeret ab Hercule fuiſſe proſtratum. Sed iam ſatis multa de ineptis deorum fabularumq; adinuentionibus: ad ſacra ceremoniaſq; ueniamus, plurima ſimul edocturi minutiora, quæ in gentilium religione non minima habebantur. Vlpianus de uerborũ ſignificatione dicit, ſacrum locum eſſe locum conſecratum. Sacrarium in quo ſacra reponuntur. & idem infra: ſancta proprie dici quæ nec ſacra nec prophana ſunt, ſed ſanctione quadam ſunt confirmata: ut ſanctæ leges. Martianus uero ſanctum eſſe uult quod ab iniuria hominum eſt defenſum: diciq; à ſagminibus herbis quas legati populi Romani ferre ſolebant, ne quis eos uiolaret. Cicero in legibus, ſacrum ſacróue commendatum qui depreſſerit raperitq; patricida eſto. idemq; de aruſpicum reſponſis, nego unq; poſt ſacra cõſtituta quorum eadem eſt antiquitas quæ ipſius urbis. Feſtus Pompeius. Curiona ſacra quæ in curijs fiebãt. & infra: fornacalia ſacra erant, cum far in fornaculis torrebant, quod ad fornacem quæ in piſtrinis erat ſacrificiũ fieri ſolebat. Plutarchus in Pauli Aemilij uita. Sacra faciente æmilio, fulmen aram percuſſit, ſacraq; combuſſit. Macrobius in ſaturnalibus: Herculis ſacris non licet mulieribus intereſſe, quia Herculi per Italiam tranſeunti mulier uinum petenti, ſe aquam dixit non poſſe præbere. Et Macrobius in ſaturnalibus dixit: ſacra celebritas eſt cum ſacrificia dijs offeruntur: uel cum dies diuinis epulationibus celebrantur, uel cum lu/

Bacchi cognomina

Matrona honeſtiſſima in publico priapum coronat.

Forculus

cardo

Limentinus.

Amphytrite

Venilia

Salatia

Tyberinus

Faunus.

Picus

Pauor

Febris

Romulus

Sacer locus

Sacrarium

Sancta

Sanctum

Sagmina.

Curiona ſacra.

Fornacalia ſacra

Mulieribus nõ licebat ſacris Herculis intereſſe

di in honorem aguntur deorũ,uel cum feriæ obseruantur. & infra idem : facrum est quic
quid deorũ habetur. Virgilius. Sacra dioneæ matri diuisq; ferebam. sacra Ioui stygio quæ
rite incepta paraui: tibi enim tibi maxima Iuno mactat sacra ferens. Et sanctum uult Tre-
batius idem quod religiosum: interdum neutrum id est incorruptum. Virgilius sancta ad
uos anima atq; istius inscia culpæ descendam. hinc sanctæ leges, & sanctum uirum inte-
grum moribus. Nominaq; sacrorum locorum sub congrua proprietate proferre pontifi-
calis obseruatio est. Helius Spartianus Adrianum commendat imperatorem, q sacra ro-
mana diligentissime curauit, peregrina contempsit. post eamq; cognitionem sacrorum de
ceremonijs est dicendum, quas supra diximus Trebatium uoluisse idem esse q sacra. Sed
Liuius libro quinto dicit: Lucium Albinũ de plebe unũ uirgines, sacerdotes, sacraq; plau-
stro Cere inuexisse, unde ceremonijs enatum sit nomẽ. & in septimo, ceretibus q tarqui-
niensibus in populatione agri Romani consenserant, ob memoriam seruatorum sacrorũ
Ceremoniæ pax & induciæ in centum annos datæ. Festus Pompeius. ceremoniarũ causam, alij ab op-
pido Cere dictam existimant, alij à caritate putant. Adorationis & immolationis originẽ
Adorationis & immolationis origo. Plinius in naturali historia sic ponit. Numa instituit deos fruge colere, & mola salsa sup-
plicare, atq; ut autor est Cecinna, far torrere, quoniam tostum cibo salubrius. Is fornaca-
lia instituit farris torrendi ferias, & æque religiosas terminis agrorum. Nonius autẽ Mar-
cellus, ador frumenti genus quod epulis, & immolationibus sacris putatur piũ, unde ado-
Ador rare propiciare religiones. Festus Pompeius, Ador farris genus edor quod appellabatur,
Adorare & fiebat tostũ: unde in sacrificio mola salsa efficitur: unde adorare. Festus item, Immolare
Immolare est mola, id est farre molito & sale hostiam perspersam sacrare: & idem infra. Mola uoca-
Mola tur far tostum, sale aspersum, quod eo molito hostiæ asperguntur. Macrobius saturnaliũ.
Cum hostia cæditur fari non est fas. intercisa & porrecta licet: rursus cum adoletur non li-
cet. plurima item nunc minutiora religionis gentilium uocabula unico doceamus conte-
xtu: uidelicet, sacrificium, consecratio, ornamentorũ, uasorumq; uocabula: dehinc super-
stitio, sacrilegium, dedicatio, piaculum, iusiurandum, eleemosina, abstinentia, uirginitas,
ieiunium, gestus inter faciendum rem diuinam, & demũ hostiæ, quid sibi uoluerint. No-
Sacrificare nius Marcellus inter sacrificare & litare hoc dicit interesse. Sacrificare est ueniam dari pe-
Litare tere. Litare est propiciare. Et Macrobius litare significat sacrificio facto placauisse deos.
Mulieres capite cooperto sacrificant. Litare est sacrificium rite facere. Cicero in legibus. Nocturna mulierũ sacrificia nõ sunto,
præter illa quæ pro populo rite fient. Et Varro de lingua latina. Romano ritu sacrificium
mulieres quum facient capite sunto copertæ. Festus Pompeius: arcanum sacrificij genus
Arcanum sacrificium quod in arce fit ab auguribus, adeo remotum à noticia uulgari, ut ne literis quidem man-
daretur, sed per memoriam successorũ relinquebatur: & infra. Iuuenilia fingebantur Dia-
næ simulacra, quia ea ætas fortis est ad tolerandã uiam. Diana enim putabatur dea uiarũ.
Stata Item stata dicuntur sacrificia quæ certis diebus fiebant: Item sacrificiũ quod fiebat in mon
Palatuar te Palatino palatuar dicebatur. Liuius in. xxx. Philippi regis legati in senatum introducti
sunt, gratulantes de uictoria: his petentibus ut sacrificare in capitolio, donaq; ex auro lice-
ret ponere in æde Iouis optimi maximi, permissum ab senatu: centum pondo coronã au-
ream posuerunt. Iam cõsecratio qua fieret ratione Cicero pro domo sua ad pontifices sic
Consecrare docet. Video esse legem ueterem tribuniciam, quæ uetat iniussu plæbis ædes, terrã, aram
consecrare. Ornamentorum religionis uasorumq; modus fuit priscis castissimus. Sed or-
Flamen namenta unde habuerunt originem, Liuius in Numæ gestis rebus sic docet. Flaminem
Salij Ioui assiduum sacerdotem creauit, insigniq; eum ueste & curruli regia sella adornauit. Sa-
lios inde xij. Marti Gradiuo legit, tunicæq; pictæ insigne decreuit, & super tunicam æne-
um pectori tegmen: quali sacerdotes christiani, sed aureo & argenteo & iaspidibus orna-
Albogalerus to, pectorali appellato utuntur. Et Festus: Albogalerus à galea nominatus. Est enim pile-
us capitis quo diales flamines: id est Iouis sacerdotes utebantur, & flaminio uestimento
Flaminia Flaminia utebatur, Dialis uxor & Iouis sacerdos. tutulũ flaminiæ codẽ erat colore. Item
Tutulum mortuæ pecudis corio calceos fieri flaminibus nephas habebatur, quoniam sua morte
extincta omnia funesta existimabantur. Item tutulum dicebãt flaminiarum capitis orna-
mentum, uitta purpurea innexa crinibus, & in altitudine extractum. Item Flaminias sa-
cerdotissas, Diali addictas, scalas ultra tres gradus ascendere non licet. non comit caput,
neq; capillum depectit, flamen solus habet galerum, q maximus est. Cicero in legibus: in
delubris

Color albus decorus deo

delubris omnibus textile nec operosius q̃ mulieris opus menstruum, color autem albus præcipue decorus deo est, cum in cæteris, tum maxime in textili. Tincta uero absint, nisi à bellicis insignibus. Plinius in naturali historia: antiquior fuit plastice q̃ fundendi æris ars, ex ea enim dij fiebant: & domus ciuium ornabantur, & dij fictiles erant. hæ enim tunc deorum effigies erant laudatissimæ, nec poenitet nos illorum qui tales eos coluere. in sacris quidem tum non mirrhinis, ut hodie cristallinisue, sed fictilibus libabant. Seneca epistola xxxi. ex Virgilio. Exurge modo & te quoq; dignum finge deo: finges autẽ non auro nec argento: non potest in hac materia imago dei exprimi: quin cogita illos cum propicij fuissent fictiles fuisse. Persius satyricus: Dicite pontifices in templo quid facit aurum: Nempe hoc quod Veneri donatæ à uirgine puppæ. Cicero in legibus: Aurum & argentum in urbibus, & priuatum in fanis inuidiosa res est: tum ebur corpore contractum. Iam æs atq; ferrum duelli instrumenta non fani. Festus Pompeius de hac modestia religionis taliter scribit, ut nostræ ætatis sacerdotibus ingentem inurat notam, qui ne dum equo uehuntur: sed equitum turmas cum pari famulatu alunt: inquit enim. Sacerdotis proprium est, ut nec equo uehatur, nec plus q̃ tribus noctibus ab urbe absit, nec pileum deponat: ex quo flamen dictus. & idem dicit pura sacerdotes uestimenta ad sacrificia habuisse: id est non obsita, non fulgurita, non funesta, non maculam habentia. Fuit etiam unum sacrificantibus uestimenti genus, quo sacerdotes cuiusq; ritus, & templi, & dei pariter utebãtur. quale est camisium lineum album, quo christiani utuntur sacerdotes. & cum esset latũ adeoq; oblongum, ut discinctum per solum traheretur, postea cinctum pendentem supra cingulum faciebat undiq; sinum, qui ritus fuisse perhibetur Gabinus. Liuius in quinto, C. Fabius ritu Gabino succinctus à capitolio obsesso in quirinalem collem sacra ferens iuit & redijt. & Virgilius. Ritu succincta Gabino. & Cicero de aruspicum responsis: Strophium quod græce ophium dicitur, pro insigni positum fuisse dicit: quod ponebatur in capitibus sacerdotum: & alij coronam fuisse dixerunt: quod ornamentum nostri Ioanni baptistæ in hymno attribuunt uespertino: Strophium bidentes. Sed iam instrumenta & uasa religionis è Festo incipiamus ostendere: Præfericulum uas æneum sine ansa patens ad summum uelut peluis, quo ad sacrificia utebantur. Patenæ, uascula paruula sacrificijs faciendis apta: Infulæ sunt fulcimenta lanea, quibus sacerdotes & hostia templaq; uelantur. Inarculũ uirga erat ex malo punico inaurata, quam regina sacrificans in capite gestabat, Acerra arcula thuraria in sacrificijs. Achamum poculi fictilis genus, quo in sacrificijs utebantur. Nonius Marcellus: Anclabris mensa ministerijs apta diuinis: uasa quoq; ea quibus sacerdotes utuntur anclabra appellabantur. Festus: Secespita cultrum ferreum, oblongum, manubrio eburneo, rotundo solido, uincto ad capulum argento & auro, fixum clauis æneis ære cyprio, quo flamines flaminiæ uirgines pontificesq; ad sacra utebantur: dictum autẽ est secespita à secando. Cicero in Verrem actione tertia. Credo tum quum sicilia florebat opibus & copijs magna artificia fuisse in ea insula. Nam domus erat ante istum prætorẽ nulla paulo locupletior, qua in domo hæc non essent, etiam si præterea nihil esset argenti. Patella grandis cum sigillis simulachri deorum: Patera qua mulieres ad res diuinas uterentur. Thuribulum: hæc autem omnia antiquo opere & summo artificio facta. Festus Pompeius. Simpulum uas paruulum non dissimile cyatho, quo uinum in sacrificijs libabatur, unde mulieres rebus diuinis deditæ simpulatrices dictæ. Struppi uocantur in puluinaribus fasciculi de uerbenis facti, qui pro deorum capitibus ponebantur. Suffibulum uestimentum album, prætextum quadrangulum, oblongum, quod in capite uestales uirgines sacrificantes habebant, idq; fibula comprehendebatur. Damnarunt & ipsi etiã Romani gentiles sacrilegia, per se ipsa à uerbo nota, & superstitiones. cuius uerbi uim originem habuisse uult Aulus Gellius ab ijs, qui filios superstites esse nimis importune à dijs efflagitarent, cum tamen omnis importuna ineptaq; religio possit superstitio appellari. Liuius in quarto. in ea rerum afflictione multiplex religio, & plæraq; externa inuasit: nouos ritus sacrificandi, uaticinando inferentibus in domos quibus quæstui fierent capti religione animi: donec publicus iam pudor ad primores ciuitatis peruenit, cernentes in omnibus uicis sacellisq; peregrina atq; insolita piacula pacis deum exposcendæ. Datum tamen negociũ ædilibus ut animaduerterent, ut ne qui nisi Romani dij, neu quo alio more q̃ patrio colerentur. Idem Liuius xxix. Pyrrhus locros classe præteruectus thesauros Proserpinæ inta-

Sacerdotes equo non uehebantur.

Sacrificantibus unũ uestimenti genus.

Ritus Gabinus

Strophium

Præfericulũ

Patenæ

Infulæ

Inarculum

Acerra

Achamum

Anclabris

Mensa

Anclabra

Secespita

Patella grandis

Patera

Thuribulum

Simpulum

Simpulatrices

Strupi

Suffibulum

Superstitio

Piaculum

ctos ad eam diem spoliauit. classis postera die fœdissima tempestate lacerata, omnesq; naues quæ sacram pecuniam habuerant, in littora nostra eiectæ sunt: pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinæ referri iussit: nec tamen ei postea aliquid prospere euenit, pulsusq; Italia ignobili atq; inhonesta morte Argos ingressus occubuit. Dedicatio quid fuerit Cicero pro domo sua ad pontifices sic ostendit: postem teneri in dedicatione templi oportere uideor audisse: ubi enim postis est, ibi aditus est. Liuius ix. C. Flauius scriba Libertino patre genitus ædilis ædem Concordiæ in area Vulcani summa nobiliũ inuidia dicauit. C. q; Barbarus pont. coactus consensu populi uerba præiuit. Itaq; ex auctoritate senatus lata lex: ne quis templum aramue iniussu S. aut tri. pl. partis maioris dedicaret. C. Iunius Bubulcus dictator ædem Salutis quam consul uouerat, censor locauerat, dictator dedicauit: Idẽ xxiij. duũuiri creati sunt: Fabius Maximus, T. Octacilius Crassus ædibus dedicandis, Menti Attilius, Fabius Veneri erycinæ: utraq; in capitolio est. & infra. Gn. Domitius prætor urbanus dedicauit ædem fortunæ primogeniæ in colle quirinali: & in insula Iouis ædem dedicauit G. Seruilius duumuir. Valeriusq; sic habet. Oratius Puluillus cum in capitolio Ioui opt. max. ædem dedicaret: interq; nuncupationem solennium uerborum postem tenens mortuum esse filium audisset, neq; manum à poste remouit. Iurisiurandi & sacramẽti religio apud Romanos magni fuit momẽti. Et quidẽ iurisiurandi religio duplex fuit: una cũ quis requisitus aliquid dijs in testes uocatis spopõdisset aut firmasset, ceu Marcus Attilius Regulus sese Carthaginem nisi captiuorum permuratio fieret rediturum iureiurando spopondit. formaq; huius iurisiurandi erat talis. Lapidẽ silicem tenebant iuraturi per Iouem hæc uerba dicentes: si sciens fallo: tum me diespiter salua urbe arce q; bonis eijciat: ut ego hunc lapidem. De quo Cicero legum primo: Periurij pœna diuina exitium, humana dedecus. & infra: pœna uiolati iurisiurandi esto. Altera iurisiurandi religio erat cum uerbo inter loquendum per deorum numina sponte quis iurasset: quale erat cum ædepol: me Hercules, & mediusfidius dicebant: duorumq; primo positorum loco facilis erat expositio: Cum per Apollinis ædem primus: alter per Herculẽ se mentientem periurio obligasset. Tertij expositio altiorem habet indaginem. Sanctus Fidius & Semipater dij fuerunt Sabinorum, quos domo demigrantes in collem quirinalẽ cum cætera suppellectile detulerunt, idq; nomen uerbis trinum, re unicum esse dixerunt: unde licet tribus ipsis templum esset in quirinali colle dicatum, unius tamen sancti uocabulo appellabatur: obtinuitq; eiusmodi nominis opinio, sanctitatis magnam uim habere iusiurandũ, quo in trino & unico numine medium esse quis fidium affirmaret. Sacramentum autem esse dixerunt, quo milites scribendi à sacerdotibus adigebantur, nec prius militare, aut postq; eo absoluti essent in hostem pugnare poterãt: unde est illud Catonis: qui filium militia per sacramenti relaxationem dimissum, cum hoste manum conserere uetuit. Sacramenti ætimologiam originemq; sic refert Varro de lingua latina. Sacramentũ à sacro, qui petebat & qui inficiabatur uterq; quingenta æris ad pontificem deponebat: de alijs item rebus alio certo numero, qui iudicio uicerat suum sacramentum à sacro auferebat, uicti ad ærarium redibant. posuimus mixta inter se superius quæ de iureiurando & sacramento dicenda erant: ut ratio constet qua ducti opinamur: sacramentum fuisse in quibus rebus alia q; dei inuocationis, quæ per iusiu: andum fit obligatio rerum erat: sicut ex Varrone supra ostendimus. & hinc orta est sacramenti militaris adactio: in qua præter inuocatos iureiurando deos in fidei suæ testes, alia item erat occulta obligatio stipendiorum & patriæ rerumq; amissionis, quam fidem fallens incurrebat. Vnde in uita beati Martini turonensis est, sacramẽtis militaribus implicitus: qui autem iureiurando aliquid affirmat, solum deũ, si fefellisset habebat ultorem. & tamen Romani aliquando ut sua dignitas seruaretur pœnam ipsi & incommoda periurio adiunxerunt. Liuius xxij. post prælium cannense, cum egressi castris essent, unus ex his minime Romani ingenij homo, uelut aliquid oblitus, iurisiurandi soluendi causa cum in castra redisset ante noctem comites assequitur, qui postea reductus senatu iubente. Item Liuius xxxi. C. Valerius Flaccus quem præfectum creauerant: quia flamen Dialis erat, iurare in leges non poterat. magistratus autem plus quinq; dies nisi qui iurasset in leges non licebat gerere. datus est qui iuraret pro fratre L. Valerius prætor, plebsq; sciuit, ut perinde esset ac si ipse iurasset: Contra Numantinos rebelles missus Q. Pompeius est superatus, & pacem cũ illis factam iureiurando sanxerat: quam

Dedicatio

Mos iurisiurandi

Dij Sabinorũ

Mediusfidius

Sacramentũ

Flamẽ Dialis iurare in leg. nõ poterat

Magistratus in leges iurat

quam Senatus cum accepisset, ad iusiurandum resoluendum idem remissus est. Missus item C. Mancinus iterum peiorem pacem fecit. quam S. P. Q. R. quum non approbaret: Mancinus est numantinis deditus. qui nudus ante portam ad iusiurandi obseruationem expositus deridebatur, nec ab hostibus nec ab suis recipiebatur. Suetonius de Vespasiano. Equiti Romano iurisiurandi gratiam fecit, ut uxorem in stupro graui compertam dimitteret, quoniam se nunq; repudiaturũ iurauerat. Cicero pro Roscio comœdo. At quid interest inter periurum & mendacem: qui mentiri solet peierare consueuit. Vnico apud gentiles in loco eleemosina uerbum inuenimus quod apud christianos frequentissimum habetur. Helius enim Spartianus de Antonio Caracalla scribit. Non tenax in largitionem non lentus in eleemosinam. & pariter unico in loco est exorcizatio. Vlpianus de extraordinarijs cognitionibus. Medicus fortasse si ut uulgari uerbo in posterum utar se exorcizauit. Plinius abstinentiam commendans Romanorum inquit. Non degustasse eos uina, aut nouas fruges, priusq; sacerdotes primitias libassent: quod quidem diximus, quia & hoc eodem primitiarum uocabulo nostros sacerdotes uti uidemus. & omnibus sacris Cereris libationem uini esse prohibitam Macrobius scribit. Ieiunij & uirginitatis ac castimoniæ ob religionem priscis usus fuit: Liuius in Primo. Amulius Rheam Siluiã neptem uestalem legit, ut spem partus adimeret. Hieronymus ad Siluiam: flamen unius uxoris ad sacerdotium admittitur. Flaminia quoq; unius mariti uxor eligitur. Ad tauri ægyptij sacra semel maritus assumitur: ut omittam uirgines Vestæ, & Apollinis, Iunonisq; Argiuæ, & Dianæ, & Mineruæ, quæ perpetua sacerdotij uirginitate marcescunt. Liuius. XXXV. prodigiorum causa libros Sibillinos ex S.C. decemuiri cum adijssent, renunciarunt ieiunium instituendum Cereri esse, & id quinto quoq; anno seruandum. Et Ouidius in fastis dicit, Numam Pompilium quando orationem fecit pro frugibus, usu uenereorum, carniumq; esu abstinuisse. Helius Spartianus de diuo Iuliano imperatore. Sæpe autem nulla existente religione oleribus leguminibusq; contentus sine carnibus cœnauit. Et Hieronymus celeber ecclesiæ doctor cõtra Iouinianũ de ieiunio tractans, quasi non & superstitio gentilium castum matris deum obseruet & Isidis. Sed iam uideamus hostias, quarũ duo genera esse inquit Trebatius: unum quo uoluntas numinum per exta requiritur: alterum in quo sola eius hostiæ anima deo sacratur. Virgilius de Priamo: Mactat lectas de more bidentes, pecorumq; reclusis pectoribus inhians spirantia consulit exta: de altero uero quum fecit Entellum uictorem Eryci mactare taurum. Hanc tibi Eryx meliorem animam pro morte Daretis persoluo. hostias Placidus grammaticus inquit ab hostimento, id est æquamento, & quandoq; uictimas dici ꝙ ictæ ui cadant: uel quia uinctæ ad aram producuntur: cũ Gellius dicat, hostiam pro cæsis hostibus à quolibet sacerdote, Victimam eius qui uicerit manibus debere immolari: & Festus Pompeius maximam hostiam esse dicit ouilli pecoris non ab amplitudine corporis, sed ab animo placidiore. Et infra: solitaurilia, hostiarum trium diuersi generis immolationem significãt, tauri, arietis, uerris, ꝙ omnes solidi integriq; sunt corporis. Plinius: obseruatum à sacrificantibus, si hostia quæ ad aras ducitur fuisset uehementius reluctata, ostendissetq; se inuitam altaribus admoueri, nõ esse admouendam, quia inuito deo eam offerri putabant: quæ autem stetisset oblata, hanc uolenti numini dari. Virgilius. Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram. Vnde uictimarij postea sunt introducti mansuefaciendis bestijs. Virgilius. Et statuã ante aras aurata fronte iuuencum. Et Plinius item. Vituli ad aram humeris hominum allati non litant, nec claudicantes, nec tractæ bestiæ ad aras. & infra. Suis fœtus sacrificio die quinto aptus, pecoris die octauo, bouis trigesimo: capræ non immolantur Mineruæ, quia oliuas rodunt. deorum honori auratis cornibus hostiæ maiores duntaxat immolantur. Perbelle, ut erant meriti, elusit C. Caligula imperator: quem scribit Suetonius admota altaribus uictima succinctum habitu poparum, elato alte malleo cultrariũ mactasse. Cicero oratione in legem agrariam Rulli prima. Erant hostiæ maiores in foro constitutæ, quæ ab ijs prætoribus de tribunali sicut à nobis consulibus de consilij sententia probatis ad præconem & ad tibicinem immolabant. Nonius Marcellus, furuum bouem, id est nigrum immolabant auerno. Quædam item degustationes quas liba appellabant in hostiæ locum offerebantur. Festus Pompeius: Muger mucosum sal in pila tonsum & in ollã fictulem cõiectum & in furno percoctum: quo de hinc in aquã misso uestales uirgines utebãtur in sacrificio. & infra:

C. Mancinus — *Eleemosina* — *Exorcizo* — *Primitiæ prius à sacerdotibus libantur* — *Sacris Cereris uinũ non libatur* — *Ieiuniũ institutum Cereri* — *Hostiarum duo genera* — *Hostiæ Victimæ* — *Maxima hostia* — *Hostia uehementius reluctata non sacrificatur* — *Victimarij* — *Capræ non immolantur Mineruæ* — *Hostiæ maiores cornibus auratis immolantur* — *Bos furuus* — *Liba* — *Muger*

Punicum. Probum. Paſtillum. Suffimenta. Summanalia. Caput equi panibus redimiri ſolitum. Carna. Proteruia. Flamen uulcanalis. Hoſtiæ deteſtabiles. Argei. Genus ſacrificij maximum. Hecatombe. Facturus ſacra reū ſe primo fatebatur. Vitulari. Vitula dea. Vitulatio. Ops. De igni ueſtæ. Omen. Genibus religionem ineſſe.

Punicum genus libi tranſlatum à pœnis, id etiam appellāt probum, quia erat cæteris ſuauiſſimum. Paſtillum in ſacris genus fuit libi rotundi. & ſuffimenta uocabant quæ faciebāt ex faba milioq; molito, mulſo aſperſo: ea dijs eo tempore dabantur quo uuæ calente prælo premebantur. Summanalia liba farinacea, in modū rotæ facta. Feſtusq; dicit panibus redimiri caput equi immolati idibus octobris in campo martio, quia ſacrificiū fiebat ob frugū euentū. & equus potius ꝗ bos immolabatur ꝙ bos frugibus pariēdis eſt aptus. & Macrobius deā Carnā eſſe dicit, cui mēſe Iunio ſacrificatur, petiturq; ab ea ut inteſtina faciat ſalua. huic ſacrificatur pulte fabacea & lardo, quia his rebus uires corporis roborētur. & infra, In ſacrificio quod Proteruia dicitur, ſiquid ſuperfuerat igne cōburebatur. Vnde iocus ille Catonis in eum qui omnia bona ſimul cum domus incendio amiſerat, proteruiā eum feciſſe. & flamen uulcanalis Kalendis Maijs rem diuinā facit Maiæ Vulcani uxori, & ſus prægnans immolatur. Herculi, & Cereri x tt. Kalendas Ianuarias faciunt ſue pregnante & panibus & mulſo. Sed aliæ fuerūt hoſtiæ deteſtabiles. Feſtus enim ſcribit uer ſacrū uouendi mos fuit Italis. magnis enim periculis adducti uouebant quæcunq; proximo uere nata eſſent apud ſe animalia immolaturos. ſed cū crudele uideretur pueros & puellas immeritos interficere, perductos in ætatē adultam uelabāt atq; ita extra fines ſuos exigebāt: & Plutarchus in problematibus. Menſe maio circa plenilunium de ponte ſublitio ſimulachra in tyberim iaciunt. quæ appellant argeos quod antiquis temporibus barbari ea incolentes loca græcos quos ceperant eo pacto interfecerūt. Herculē poſtea admirati græcum hominē ab huiuſmodi cæde abſtinuerunt: docti ab eodē ut ueterē ſuperſtitionē obmittentes, ſimulachra in fluuium iacerent. idem in Pauli Aemilij uita aliud refert ſacrificiū, multitudine hoſtiarū cæteris maximū. Vt religioſus ſacrorū cultor ubi lunā deductam proſpexit, undecim tauros ei mactauit. Inde prima luce Herculi ſacra faciēs litauit, aduſq; uiginti hoſtias. Sacro igitur centū boum, & ludis deo uotis aciem per priores ſtrui iuſſit: de quo ſacrificio hecatombe appellato Iulius Capitolinus in Puppieni uita ſic habet: tantū ſanè læticiæ in balbino qui plus timuerat ut hecatombem faceret, quod tale ſacrificiū eſt. Centū aræ uno loco ex ceſpite cōſtruuntur, & ad eas centū ſues, centū oues mactantur: iam ſi imperatorum ſacrificiū ſit, centū leones, centū aquilæ, & cætera huiuſmodi animalia centena feriuntur: quod quidē Græci feciſſe dicūtur cum peſtilentia laborarent, & à multis imperatoribus frequentatum eſt. Oſtendemus etiā aliquos ex multis uarijsq; moribus quos Romani in facienda re diuina obſeruauerunt. Macrobius ex Pauliniano aſſerit, eum qui ſacra facturus ſit, ſe in primis reum fateri. Nam reum dicit primā uocē eſſe ſacrorum: ſicut & apud nos confeſſio peccatorum cæteros diuinæ rei actus præcedere debet. & ſubinde uoluiſſe maiores damnari qui promiſſa uota non ſoluit. Plinius in hiſtoria naturali dicit. In adorando dexteram ad oſculum referri conſueuiſſe totumq; ea corpus circūagi, ſicut ſalutifero crucis ſignaculo adoraturi ſe cōmuniūt chriſtiani. Macrobius in ſaturnalibus. Vitulari in ſacris eſt uoce lætari. Varro: pontifex in ſacris quibuſdam uitulari ſolet. Virgilius Lætumq; choro pæana canētes. & Hyllus de dijs, Vitulam dicit putari deam, quæ læticiæ præeſt. Vnde uitulatio ſacrū læticiæ eſt poſt uictoriam. Virgilius. Cum faciam uitula pro frugibus, ipſe uenito. & item Macrobius. Terram dicunt opem, cuius ope humanæ uitæ adiumenta quæruntur: huic deæ ſedentes uota concipiunt terramq; de induſtria tangunt. Feſtus Pompeius dicit: mos erat Romæ in omnibus ſacrificijs precibusq; populo Romano Quiritibusq;, quod eſt à curibus quæ ciuitas Sabinienſiū potentiſſima fuit. Ignis Veſtæ ſi quando interſtinctus eſſet uirgines uerberibus afficiebātur à pontifice: quibus mos erat tabulam fœlicis materiæ tamdiu terebrare, quouſq; exceptum ignem cribro æneo in ædem ferret. & ignem ex domo flaminia efferri non licet niſi diuinæ rei cauſa. Omen uotum eſt mentis & uocis. Vnde à ſacrificantibus bona habentur omina, id eſt ut circumſtantes & bona mente uelint, & mera oribus proferāt: quale eſt apud chriſtianos cum ſacerdos ab altari ad populum conuerſus ſummiſſa uoce pro eo dicit orandū. Plinius dicit quandam genibus ineſſe religionem obſeruantia gentium: hæc enim & ſupplices attingunt, ad hæc manus tendunt, hæc aras adorant. Sed iam nimis diu huiuſmodi ineptijs immoramur. Templa itaq; & cætera quæ illi ſacra dixerunt loca præſertim notiora, diſtributionis noſtræ ſuperius factæ partem alteram deſcripturi, eorum uocabula & ritus primo oſtendamus. in ipſorum uero uarietate uocabulorum templum, ædes, delubrum,

phanū

phanum,tuesca,ara sunt notiora.de templo sic habet Varro de lingua latina : omne tem- *Templum*
plum debet esse continuo septum , nec plusq̃ unum introitum habere.& præter id, tem-
pla esse dicunt singulis attributa dijs . Delubra uero multarum ædium sub uno tecto sa- *Delubra*
cra sunt loca. Vnde curia hostilia templum est,sanctum non est:& in urbe Roma plæræq;
sunt ædes sacræ . templa eadem sancta . phani significatio magis ab opposito q̃ proprio *Phanum*
& attributo uocabulo est nota:prophanum enim inquit Macrobius , est quod extra pha-
naticam causam sit.quasi porrò à phano,id est religione remotum. Virgilius procul ó pro
cul este prophani . Trebatiusq; ait prophanum quod ex religioso uel sacro in usum ho- *Prophanum*
minum est conuersum. Virgilius,Faune precor miserere inquit,tuq; optima ferrum Ter-
ra tene , colui uestros si semper honores , Quos contra æneadæ bello fecere prophanos.
Aliquotq; loca ꝙ ædificia alicuius dei sunt dicuntur tuesca quod ibi mysteria fiunt, ut tu-
eantur tuesca dicta . Macrobius in saturnalibus . Delubrum Varro inquit , locum esse in *Tuesca*
quo (præter ædem) sit area assumpta deum causa : ut est in circo flaminio : uel in quo dei *Delubrum*
simulachrum sit affixum & dedicatum. sicut candelabrum ubi candela : ita delubrum ubi *Candelabrum*
deus. Virgilius . At gemini lapsu delubra ad summa dracones effugiunt , sæuæq; petunt
tritonidis arcem,Sub pedibusq; deæ clipeiq; sub orbe teguntur . Item:Nos delubra deum
miseri quibus ultimus esset ille dies. Altare Festus Pompeius ab altitudine dici uult,ꝙ an- *Altare*
tiqui dijs superis in ædificijs à terra exaltatis sacra faciebant : dijs terrestribus in terra : dijs
inferioribus in terra defossa . & infra:terrentũ locus in campo martio dictus ꝙ eo loco ara *Terrentum*
ditis patris in terra occultaretur.primam aram Romæ fuisse quam Herculi Euander in fo *Prima ara*
ro boario extruxit , Ouidius sic dicit . Cacus auentinæ timor atq; infamia siluæ.noti sunt *Rome*
uersus : & infra. Instituitq; tibi quæ maxima dicitur aram . Et Varro aras primitus fuisse
appellatas existimauit ꝙ eas qui sacrificent teneant . Vnde Macrobius dicit solam non
posse orationem litare,nisi is qui deos precatur etiam manibus aram apprehendat. Virgi-
lius. Talibus orantem dictis arasq; tenentem Audijt omnipotens: item . Tango aras me-
dios ignes, ac numina testor.fuerunt & aræ apertis in locis:Plutarchus in problematibus.
Aedem oræ maiores perpetuo apertam esse uoluerunt: quæ & ora est appellata,quia cir- *Aedes ore*
cumspecta est cum rebus humanis præsit prouida dea , quam res humanas curantem & *semper aper-*
conseruantem secordem & negligentem minime putant esse debere . Aedemq; Vulcani *ta est*
Romulus extra urbem posuit. nam cum incendijs urbs esset exposita , Vulcanum qui- *Aedes Vulca*
dem colendum,sed tamen urbe excludendum existimarunt . laribus etiam locum sacrum *ni extra urbẽ*
attribuerunt, quod dixere lararium:eosq; Aeneam Troia aduexisse satis constat. Virgili- *Lararium*
us. Cum penatibus & magnis dijs. Cicero pro domo sua ad pontifices. Quid est sanctius,
quid omni religione munitius q̃ domus uniuscuiusq; ciuium: hic aræ sunt, hic foci, hic dij *Domus uniuscuiusq; religiosa*
penates,hic sacra & religiones continentur.Eos autem deos penates in larario domus cu-
stodes,canem semper appositum habuisse, & inde caninis fuisse pellibus contectos Plini-
us asserit : Seruiumq; regem eos boum ouiumq; effigie signasse: ut in prædicta locorũ sa- *Dij penates*
crorum institutione prudentius cæteris gentilibus egisse uideantur Persæ : quos Asconi- *caninis pelli-*
us Pedianus secunda in uerrem actione affirmat credidisse,nulla dijs templa esse conden- *bus contecti*
da,cum uni deo Soli quem adorarent,uix mundus ipse sufficiat. Econtra uerò Romani ea
in re eximiam curam uel potius superfluam susceperunt , quos non solum sideribus , sed
quibuscunq; etiam hominum passionibus,templa & loca sacra erexisse uidemus:quorum
partem ordine ex Liuio afferemus. Tarquinius superbus Iouis opt. maximi templum ex *Templũ Io-*
præda Suessæ pometiæ ædificauit.Exinde ædes Mercurij dedicata.post ob Veturiæ ma- *uis opt. max.*
tris & uxoris Coriolani factum Fortunæ muliebri templum est ædificatum . Camillusq; *Templũ Mer*
dictator templum in auentino Matutæ matri dedicauit.expiandæ etiam uocis nocturnæ, *curij*
quæ nuncia cladis ante bellum gallicum audita neglecta esset , iussum templum in noua *Tẽplũ fortu-*
uia Aio Locutio . Et terminus in capitolio inuentus moueri se non passus templũ ibi ha- *næ muliebris*
buit,ædesq; monetæ Iunonis in area quæ ædium Manlij fuerat ædificata. Aedes paulo- *Tẽplũ Matu.*
post Salutis à C. Iunio censore locata est . Caruilius subinde consul ædem fortis Fortu- *Templũ Aij*
næ de manubijs faciendam locauit , & templum fuisse rostra Cicero in oratione in Va- *Locutij*
tinium testem sic indicat:Produxeris iudicem in rostris, illo inquam inaugurato templo. *Terminus*
Nunc ad ritus transeundũ est. Festus Pompeius: Ritus,mos,consuetudo. Rite autem be- *Aedes Mone.*
ne & recte. Liuius in primo:Pontificem deinde Numa M. Furium ex patribus legit, eiq; *Aedes Salutis*

Pontifici oīa publica priuataq; sacra subiecta.

sancta omnia exscripta signataq; attribuit, quibus hostijs, quibus diebus ad quæ templa sacra fierent: atq; unde in eos sumptus pecuniæ erogarentur: cætera omnia publica priuataq; sacra pontificis scitis subiecit, ut esset quò consultum plæbs ueniret, nequid diuini iuris negligendo patrios ritus peregrinosq; adsciscendo turbaretur. Cicero in legibus: ritus familiæ patriæq; seruanto: itaq; ut cadat in cunctis anfractibus descriptum esto. certasq; fruges certasq; baccas sacerdotes publice libanto: quæ cuiq; diuo gratæ sint hostiæ prouidento: quo quæq; priuatim & publice modo rituq; fiant discunto ignari à publicis sacerdotibus: ex patrijs ritibus optima colunto. Ritibusq; ascribēda sunt ea quæ à Liuio tradita sunt. lacu albano emittendam fuisse aquam si uehijs potiri uellent uates prædixisse. & pariter à delphis legatos attulisse. & Iunonem interrogatam nunquid uellet Romam ire: cum affirmasset, fuisse aduectam, templumq; illi dicatum in auentino.

Templū Iunonis in auētino

Et ancilia cœlo demissa cum fuissent, iussu Numæ seruata: illis Salios inde solēnibus usos esse: de qua re sic habet Festus:

Mamurius

Ancile

Mamurij Hetrusci nomen frequenter cantu Romani frequentabant hac de causa. Numæ Pompilio è cœlo decidisse fertur ancile, id est scutum breue: quod ideo sic appellatur, quia ex utroq; latere erat recisum, ut summum infimumq; eius latus medio pateret: unaq; edita uox, omnium potentissimam fore ciuitatem q̃diu id in ea mansisset. Itaq; facta eiusdem generis plura ideo miscerētur. ne internosci cœleste posset. probatum opus est maxime Mamurri hetrusci: primo loco petijt ut suum nomen intra carmina Salij canerent: de quo ancili sic habet Cicero in philippicis. qui ita conseruandus est, ut id signum quod cœlo delapsum uestæ custodijs continetur. his ad maiorem rerum intelligentiam præmissis. loca simul cum ipsis ritibus ostendere pergamus: nec erit abre multa repetere, que in Romæ à nobis instauratæ descriptione posuimus. Erit enim à Ioue principium quem omnia in omnibus esse uoluerunt: ut dicat Virgilius: deum namq; ire per omnes terrasq; tractusq; maris cœlumq; profundum. Id tamen tantum numen à paricidio, adulterio, stuprisq; suam magnitudinem esse nactum confitentur: adeo ut in ludis scænicis deorum uenerationi institutis, corruptorem pudicitiæ Iouem turpissimi histriones canerēt, agerentq;, ut populo placerent: & Adolescens ille Terentianus suum laudat adulterium Iouis dei exemplo, qui per auri impluuium Danaen Acrisij filiam corruperit. sed eius ritus sacra & sacerdotes discutiamus. in æde ipsius Iouis opt. maximi quæ in capitolio fuit, ubi nunc de facinorosis supplicium sumitur: & ad quam triumphi tantis ducebantur apparatibus, sacerdotes fuerunt perpetui epulones Iouis appellati:

Epulones Iouis

quos asserit Augustinus mensæ ad auream eius statuam positæ perpetuos fuisse conuiuas: ut mimorum ibi potius & parasitorum contubernia, quam dei sacra celebrarentur: fuitq; moris eo in contubernio sermones & confabulationes quotquot inciderent, non minus cum Iouis statua, q̃ ipsos inter se ipsos epulones deblacterare. Vnde Seneca Cordubensis in superstitiosos inuehens, In capitolium inquit perueni: puduit publicatæ dementiæ. quid non sibi uanus furor attribuit officij? alius munera deo subijcit, alius horas Ioui nunciat. Alius lictor, alius unctor, qui uano motu brachiorum imitetur ungentem. sunt qui ad uadimonia sua deum aduocant. sunt qui libellos offerant, & illum causam suam doceant. Doctus archimimus senex iam decrepitus quotidie in capitolio mimum agebat, quasi dij libenter spectarent, quem turba desierat. omne illic artificum genus operantium dijs immortalibus desidet. sedent quædam in capitolio, quæ se à Ioue amari putant. antedictiq; epulones & subditi eis edi-

Fauissæ

tui cisternas & specus in capitolio habuerunt subterraneas, quæ appellatæ sunt fauissæ, in quibus siqua collapsa & æs aurumue sacrorum reponebant. libet uero quasdam de legibus Iouis sacerdoti impositis à Plutarcho sumere.

Sacerdos Iouis cane & capra abstinet

Sacerdotem Iouis cane & capra abstinere adeo uoluerunt, ut nec tangere, nec nominare debeat: quia capra fœdum & libidinosum sit animal & comitiali addictum. Canis uero tumultuosum animal, quod omnibus sacris locis arcetur: & in primis Iouis templo: ne sacerdoti ad ianuam sedenti, & profugos in templum reos excipienti, sit latrando infestus. sedentes enim ibi quicunq; mane adibant, eo die ab omni uerberatione & uiolatione tuti reddebantur. & cōfugientes ad eum locum conseruabantur, etiam si ligati erant soluebantur, loraq; non per ianuam sed per tectum abijciebantur. & infra.

Sacerdotes Iouis lictore & sella curruli utebantur

Sacerdotibus Iouis nec magistratū capere nec petere permittebatur, & tamen lictore utebantur ac sella curruli, quia regiæ potestati par sacerdotij dignitas habebat̃. Vnde non uulgares nec ignobiles homines ad sacerdotiū promouebant.

Atde

At de matre magna deum uideamus, quæ cum Berecynthia, Cybele, Vesta, Ops, & Pro/ *Cybele*
serpina sit dicta, cellam habuit prope templum Vestæ apud tyberim, & prope pontem
nunc sanctæ Mariæ: prout in Roma ostendimus instaurata. fuitꝗ magna deum mater: de
qua Liuius xxix. Oratores Romani Pergamum ad regem uenerunt. Is legatos comiter
acceptos Pessinontem in Phrygiam deduxit sacrumꝗ iis lapidem quem matrem deum
esse incolæ dicebant tradidit, & deportare Romam iussit: quem Tybri aduectum Scipio
Nassica optimus uir à senatu iudicatus per portam capenam duxit in urbem, & quum
Nassica templum ei uouisset: Metellus incœpit: Augustus perfecit. Ouidius. Illa sedens
plaustro porta est inuecta capena: sparguntur iunctæ flore recente boues. Nassica exce/
pit, templi non extitit autor: Augustus nunc est, ante Metellus erat. Eius deæ, quam uir/
ginem & matrem fuisse mentiti sunt: simulacrum manu gestabat timpanum: turres habe/
bat in capite. Vnde Virgilius, qualis Berecynthia mater Inuehitur curru phrygias turri/
ta per urbes. & contra eam posita erat sedes, seruiebantꝗ illi sacerdotes galli molles tur/ *Sacerdotes*
pissime eunuchati: quos Plinius samia testa uirilitatem amputare affirmat. & Festus Pom *galli eunuchi*
peius dicit eos appellari à flumine gallo quod accolũt. Et Liuius in xxxvi. Liuius L. Sci/
pionis legatus classem in Europam ad Seston oppugnandam traiecit. Iamꝗ subeuntibus
muros phanatici galli primum cum solenni habitu ante portam occurrerunt: iussu se
matris deum uenire memorant ad deprecandum Romanos ut parcerent ciuibus urbiꝗ.
nemo eorum uiolatus est: mox uniuersus Senatus cum magistratibus ad dedendam ur/
bem progressus. & idem in xxviij. Consul M. Fuluius Sangarium amnem transgressus
ponte perfecto. præter ripam euntibus galli matris magnæ à pessinonte occurrere, cum
insignibus suis uaticinantes phanatico carmine deam Romanis uiam belli & uictoriam
dare, imperiumꝗ eius regionis. Hi itaꝗ galli sacerdotes eunuchi molles apud deam se ia/
ctantes faciebant cimbalorum æramentorumꝗ iactorum ac manuum sonitum. leoꝗ ad/
iungebatur solutus & mansuetus. Molles uero dicit beatus Aurelius Augustinus contra
omnem uirorum mulierumꝗ uerecundiam consecratos madidis unguento capillis, facie
dealbata, fluentibus membris, incessu fœmineo, per plateas uicosꝗ à populis unde turpi/
ter uiuerent quæritasse. nec immerito queritur & deflet ipse sanctus uir, hoc crimen, hoc
dedecus habere inter illa sacra professionem, quod in uitiosis hominum moribus uix ha/
bet inter tormenta confessionem. Castrati autem sunt ob memoriam Atys, quem formo/ *Castrati galli*
sissimum adolescentem quum illa procax & impudica perdite & efflictim amasset, ob ze/
lum muliebremꝗ animi impotentiam eunuchauit. idemꝗ Augustinus de seipso dicens
sic Berecynthiæ sacra commendat. Veniebamus nos etiam aliquando adolescentes ad
spectacula, ludibriaꝗ sacrilegiorum: spectabamus arrepticios, audiebamus symphonia/
cos, ludis turpissimis, qui diis deabusꝗ exhibebantur, oblectabamur cœlesti uirgini Be/ *Turpissima*
recynthiæ matri omnium: ante cuius lecticam die solenni laudationis eius talia per publi/ *decantabãtur*
cum cantabantur à nequissimis scænicis, qualia non dico matrem deorum, immo uero *ante lecticam*
qualia nec matrem ipsorum scænicorum deceret audire. Melius uero & prudentius ꝗ *Cybeles*
uiri in Ioue suo, mulieres in Matuta dea egerunt: refert namꝗ Plutarchus in problemati/ *Ancillæ ædẽ*
bus, Ancillis ædem Matutæ ingredi fas non esse, unamꝗ tantum mulieres introducere, *Matutæ non*
quam alapis cædunt, hancꝗ unã ita pulsant ut seruas significent aditu prohiberi: Apudꝗ *ĩgrediebãtur*
eam deam filiis suis mulieres bona nõ optant sed nepotibus tribuũt, quod Ino quæ & Ma *Ino*
tuta, miti quodã & humano ingenio fuisse, & sororis filio mammã præbuisse: in filiis uero *Bona matres*
infœlix fuisse uidetur. Sed & uetustiora hoc principio tractemus. Euander carmentẽ ma *nõ filijs sed ne*
trem quæ latinas literas primo dicitur inuenisse ex Arcadia in Italiã ducens, attulit secum *potibus apud*
sacra quæ sunt Lupercalia. Vnde Ouidius. Nam iuuenis nimium uera cum matre fuga/ *Matutã optãt*
tus: Deserit Arcadiam Parrasiumꝗ larem. & alio loco. Quis uetat Arcadio dictos è mon/ *Carmentes*
te lupercos. Faunus in Arcadia templa Lyceus habet. Liuius in primo. Romulus in pala/ *Lupercalia sa*
tino monte Lupercal fecit ludicrum, & à Palantia urbe palatium appellat. Vnde nudi iu/ *cra*
uenes Lycæum Pana uenerantes, per luxum atꝗ lasciuiam currerent. Et beatus Augusti/ *Palatium*
nus his uerbis hoc exponit. Varro asseruit Circen socios Vlixis mutasse in bestias, & Ar/
cades qui sorte ducti transnatabant quoddam stagnum cõuersos fuisse in lupos. Vnde Ro
manorum lupercalia ex illorum semine sunt exorta. Ouidius tamen aliã affert lupercorũ *Lupercalium*
originẽ, qui diffuse narrata Romuli & Remi in Tyberim expositorũ historia, Romanos *origo*
dicit

dicit beneficij memores quod lupa nutriendis infantibus præstitit,templum illi ad ficum
Templũ Lu/ ruminalem extruxisse:quod lupercal sit appellatum. Venit ad expositos mirum lupa fœ/
percal ta gemellos: Illa loco nomen fecit : locus ipse lupercal: Magna dati nutrix præmia lactis
habet.& nos eius templi locum fuisse ostendimus:ubi ad superiorem circi maximi partẽ
cælius mons desinit,in sancti Gregorij ædibus:in uiam appiam uergentibus . sed ad rem,
Luperci eius templi sacerdotes, Luperci sicut uult Varro appellati : diuinam rem suam nudi age/
bant . nec in templo solum sed per uicos urbis ac compita discurrentes : quin etiam præ/
Mares & fœ ter sacerdotes quicunq́ mares & fœminæ sacrificio uolebant cõmunicare,nudi per tem/
minæ nudi in plum,urbemq́ cateruatim lycæum nescio quod carmen canentes procedebant.& Festus
lupercalibus Pompeius creppos dicit lupercos esse dictos à crepitu pellicularum,quem faciunt uerbe/
Creppi rantes.Mos enim erat Romæ in lupercalibus nudos discurrere,& pellibus obuias quasq́
fœminas ferire: Vnde notum est Marcum Antonium:cuius immiti ingenio insaniã ad/
diderat C.Cæsaris uictoria , ut pani lycæo lupercalia celebraret nudũ nudatis omnia mẽ/
bra matronis & uirginibus sociatum:curru per urbem fuisse uectum:quem puellæ pariter
nudæ traherent:quo die Cæsari coronam regni imponere est adnixus.Hercules quoq́ cũ
Euandrum Caci timore liberasset:ob memoriam uaccarum quas eo mactato ceperat,bo/
Bos ænea uem æneam in foro obtinuit.quod inde boarium appellatunt . fuitq́ ad id forum ab ipso
Forũ boariũ deo templum ædificatum ara maxima appellatum:eo in loco uel prope contiguo ubi ec/
Ara maxima clesiam sancti Gregorij ad uelabrum esse uidemus.Liuius in secundo . Ara maxima Her/
culi ab Euandro dicata . hæc sacra Romulus prima ex omnibus peregrina cepit . Herculi
uero rem diuinam facientes scribit Plutarchus alium neminẽ ex dijs nominare, quia semi/
deus sit habitus:uel quod soli dum ageret in humanis , ara ab Euandro dicata est . Canem
Mos sacrifi/ amoueri uolunt:quia Cerberus Herculi fuit infestus : uel quia Licinio puero cane occiso
candi Herculi ab ipothematibus prælio decernere coactus, multos ea pugna ex amicis , fratrem quoq́
perdidit.& Ouidius de Hercule.Immolat atq́ illic taurum tibi Iuppiter unum . Victor &
Euandrũ ruricolasq́ uocat. Constituitq́ sibi quæ maxima dicitur arã . Hic ubi pars urbis
de boue nomen habet.Augustinus autem de hoc templo habet infra scripta: eius dei quẽ
solum uirtus in æthera sustulit indigna : quæ tamen uel ideo toleranda erunt , quia deam
nobis nunc primum notam efficiũt Larentinam: perpetui meretricij infamia nobilissimã,
Herculis æditus ociosus atq́ feriatus lusit tesseris secum utraq́ manu alternante: in una
constituens Herculem,in altera seipsum:sub ea conditione ut si ipse uicisset , de stipendio
templi cœnam sibi pararet amicamq́ conduceret : Si autem uictoria Herculis fieret , hoc
idem de pecunia sua uoluptati Herculis exhiberet.deinde cum à seipso tanq́ ab Hercule
Larentina no uictus esset,debitam cœnam & nobilissimam meretricem Larentinam deo Herculi de/
bilißima me/ dit.at illa cum dormisset in templo,uidit in somnis Herculem sibi esse commixtum sibiq́
retrix dixisse:ꝙ inde discedens cui primum iuueni obuia fieret apud illum esset inuentura mer/
cedem,quã sibi illa credere deberet ab Hercule persolutam.ac sic accidit: eunti quum pri/
Carrutius mus iuuenis ditissimus Carrutius occurreret,eamq́ dilectam secum diutius habuisset,illa
hærede defunctus est.quæ amplissimam adepta pecuniã,ne diuinæ mercedi uideretur in/
grata,quod acceptissimum putauit numinibus,populũ Romanum etiã ipsa scripsit hære
dem.atq́ illa non cõparente inuentũ est testamentum,quibus meritis illam ferunt hono/
Larentia me/ res meruisse diuinos.Sed Festus dicit Larentia esse festa Accæ Larentiæ: quã Aulus Geli
retrix pro us scribit Romuli nutricẽ fuisse:quæ ex duodecim filijs unũ morte cum amisisset: Romu/
dea culta lus in eius locum sese Accæ Larentiæ filiũ dedit, seq́ & cæteros eius filios fratres aruales
Fratres ar/ appellauit.& exinde mansit collegiũ fratrũ arualium numero duodecim , cuius sacerdotij
uales insigne est spicea corona & alba infula.& Varro scribit fratres Aruales dictos ꝙ sacra pu/
blica faciũt ut fruges ferant arua.Et Valerius tradit Accam Larentiã fuisse sepultã in ue/
labro celeberrimo urbis loco . Venerẽ minus miraremur obscœnos habuisse in sacrificijs
ritus:nisi diceret Augustinus,Romanos nõ erubuisse aliquando Vestam Venerẽ appel/
Tres Vene. lare,forsan ea ratione ꝙ tres fuerunt Veneres. Vna uirginũ quæ etiam Vesta:cui puppas
Phœnices de donasse uirgines Persius poëta innuit:alia cõiugatarũ, in cuius sacris Adonis amicus eius
prostitutione apri dente extinctus deplorabatur . Alia meretricũ: cui phœnices donum dabant de pro/
filiarũ donũ stitutione filiarum anteq́ eas iungerẽt maritis . alias fuit uero templum Veneris erycinæ
Veneri dabãt dictum,extra portam collinã nũc Salariam; ubi ingentia in uinetis fundamẽta cernũtur:
De quo

De quo Ouidius. Templa frequentari collinæ proxima portæ Nunc decet. Et Veneris illius primæ uirginis Augustinus tale refert uidisse sacrificium. Ante illud delubrum ubi simulacrum illud locatum conspiciebamus, uniuersi undiq; confluentes, & ubi quisq; poterat, stantes, ludos qui agerentur intentissimi spectabamus: intuentes alternato conspectu, hinc meretricum pompam, illinc uirginum: deam illam suppliciter adorari, ante illam turpia celebrari. Num ibi pudibundos mimos, num uerecundiorem scænam uidimus? cuncta obscœnitatis implebantur officia, sciebatur uirginali numini quid placeret, & exhibebatur, quod de templo domum matrona doctior reportaret. nonnullæ prudentiores auertebant faciem ab impuris moribus scænicorum, & artem flagitij furtiua intentione discebant. At post impudicæ & turpis deæ obscœnitates, deæ unius rituum prudentiam ostendamus. Romæ coli dicit Plinius in æde Voluppiæ deam Angeroniam ore obsignato: & Macrobius addit. id à principio sic institutum fuisse, q qui angores suos dissimulando supprimant, perueniant deæ beneficio ad maximam uoluptatem. Ad turpes ritus redeamus. Templum fuit ante urbem conditam Iunonis Lucinæ à luco dictum in quo erat, qui ab exquilijs ad ripas tyberis pertinebat: eoq; luco Tarquinij reges in noualia purgato agrum ibi seminarium habuere: cuius segetem messi maturam populus Romanus pulso Tarquinio superbo & regno illi abrogato in tyberim furcis abiecit. unde insula urbi inclusa fieri cœpit. Isq; campus Marti consecratus postea dictus est campus Martius, ut nō sit dubitandum id Iunonis Lucinæ templum fuisse, ubi nunc est sancti Laurentij in Lucina ecclesia. Refert uero Ouidius ei templo sacerdotem ex lupercalibus præfuisse. ad quē quum irent mulieres concipere nequeuntes, is ante se denudatas prostratasq; flagello uerberans hircinis confecto pellibus ut cōciperent efficiebat. Monte sub exquilio multis inciduus annis Iunonis magnæ nomine lucus erat: & infra. Gratia Lucinæ, dedit hæc tibi nomina lucus. Aut quia principium tu dea lucis habes. Augur erat nomen longis intercidit annis. Ille caprum mactat: iussæ sua terga puellæ Pellibus exsectis percutienda dabant. Eiusq; moris meminit Iuuenalis: Condita in pyxide lyde. Nec prodest agili palmas præbere luperco. Eademq; Iuno Iouis soror & cōiunx maiorē primariamq; habuit ædem Ioui Tarpeio proximam. Ouidius. Si thorus in pretio est, dicor matrona potentis. Iunctaq; Tarpeio sunt mea templa Ioui. in qua idem fiebat qui & Ioui cultus, cum dicat Seneca cōtra superstitiones scribens: præter alios actus insanos fuisse per singulos dies quasdam mulieres quæ Iunonis & pariter Mineruæ suam ibi cellam habentis simulacris propius accedentes, & digitos ornantium modo mouentes, capillos earum disponere simulabant, cum aliæ essent quæ tunc speculum tenentes, dearum oculis illud supponerent inspiciendum. Et Varro de lingua latina dicit. Iunonem q unà cum Ioue iuuat terram esse: Iunonemq; Lucinam inuocari, q partus à principio ab ea in lucem editur. Cicero autem pro Murena Iunoni sacra fecisse consules sic ostendit. Nolite à sacris Iunonis sospitæ, cui omnes consules facere necesse est, domesticum & suum consulem auellere. Operosum fuerit singulos deorum ritus sicut in aliquibus supra fecimus distincte scribere, præsertim quum tales fuerint quos non nisi erubescentes possumus scribere. sicut M. Ciceronem uel hac una re diuino uirum ingenio erubuisse, & suis qui extant libris se uiuo per urbem Romam disseminatis indignitatem rei damnasse uidemus. Nam in libro quem de natura deorum accuratissime scripsit, hæc per Q. Lucilium Balbum dialogo respondentē dicit. Vides ne igitur ut à physicis rebus, bene ac utiliter inuentis, ratio sit tracta ad commentitios deos: quæ res genuit falsas opiniones erroresq; turbulētos & superstitiones penè aniles. & formæ enim deorum & ætates, uestitus ornatusq; notescunt genera: præterea cognationes, coniugia, omniaq; traducta ad consuetudinem imbecillitatis humanæ. Nam & perturbatis animis inducuntur. Accipimusq; deorum cupiditates, ægritudines, iracundias. Quare ad ritus alios ueniemus, qui totam ciuitatem multis diebus feriatam tenebant. sacra fuerunt Cereris quando Proserpina eius filia ab Orco fuit rapta, & paulopost inuenta: quarum dearū nominis interpretationē hanc Varro de lingua latina ponit. Ceres q egerit fruges: Proserpina Luna, q ut serpens modo sit à dextris, modo à sinistris. earūq; dearum sacra licet ab Atheniensibus Eleusinia à loco dicta maiore celebrarētur apparatu: Romani tamen in lunæ defectu & Romæ & ubicunq; agerēt maximo æneorum tinnitu ea celebrauere, ad cuius moris strepitum perpulchre Iuuenalis allusit, quum mulierem notare

Templū Veneris erycinæ — *Sacra Veneris obscœna* — *Angeronia* — *Templū Iunonis Lucinæ* — *Campus Martius* — *Mulieres concipere nequeuntes ad templum Iunonis Lucinæ ueniebant* — *Vnde Iuno* — *Cōsules Iunoni sacrificabant* — *Cicero deos suos damnat* — *Cereris sacra* — *Ceres* — *Proserpina* — *Celebratio Cereris & Proserpinæ*

tare uolens garrulam atq; contentiosam dixit. Vna laboranti poterit succurrere lunæ. seruatum autem a Romanis extra urbem eum morem Plutarchus in uita Aemilij sic ostendit. Luna obscurari cœpit ac deficiente lumine multisq; coloribus mutatis, tandem nusq; apparuit. Romanis ut moris est tinnitu æris lumen eius reuocantibus, & ignes multis facibus ad cœlum tollentibus nihil simile à Macedonibus factum.

Termino sacra fiebant

Termino sacra fiebant ꝙ in eius tutela fines agrorum esse putabant: deniq; Numa Pompilius statuit, eum qui terminum exarasset, & ipsum & boues sacros esse. Terminusq; quo loco colebatur super eũ foramen patebat in tecto, quod nefas esse ducebant terminum intra tectum consistere.

Augustum

At uero ædes ipsi gentiles templaq; sicut & nostri rite consecrantes Augusta appellauere, unde uult Ouidius Augustum fuisse dictum quasi rite a populo sacerdotibusq; dicatum: eademq; ab origine auguria sunt dicta, quasi ea Iupiter manu sua dare & augere sit iussus.

Auguria unde

Is uero augurandi mos latam in urbe Romana habuit prouinciam, ut augures tanto præficiendi sacerdotio ex maioribus præstantioribusq; urbis eligi consueuerint. Vnde gloriatur in Bruto Marcus Cicero se à Q. Hortensio uiro clarissimo in collegium augurum fuisse cooptatum: & Q. Mutium scæuolam augurem uidemus inter primarios omnium ætatũ uiros connumerari, quem in templo uestæ quo nihil in urbe Roma habitum est sanctius aram ipsam amplexantem Syllæ carnifices interfecerunt. Cuius sanguine ignis ille uirginum cura perpetuus, penè fuit extinctus.

Qu. Mutius scæuola augur interfectus

Eratq; sicut Paulus Aemilius solitus fuit dicere, summa eius sacerdotij potestas, quod nec Senatus cogi, nec conueniendi locum poterat habere, nisi quando & ubi augures præscripsissent.

Summa augurum potestas

Locus inaugurandi in curia ueteri

locum uero inaugurandi ostendimus fuisse in curia ueteri, ubi nunc sancti Petri ad uincula est ecclesia: quã titulo cardinalatus nunc obtinet uir summus Nicolaus de cusa, germania oriundus, philosophia theologiaq; egregie & mathematicis eloquentiaq; eximie ornatus, licet aliquando alibi inaugurarentur. Nam Festus Pompeius tesca uel tesqua dicit esse loca augurio designata, & postmurium esse pontificale pomœrium ubi pontifices auspicabãtur.

Tesca uel tesqua

Postmurium

artem uero inaugurandi ab ipsis seruatam facile ostendere possemus, nisi fomentum addere uereremur quorundam ex nostris insaniæ, qui nimium augurijs credere uidentur: Vt mustelæ occursum bestiolæ omnium mundissimæ & homini amicissimæ, ut corui crocitatũ, noctuæ ac bubonis cantum territi expauescant.

Cicero auguria deridet

Melius Cicero qui Nonio optimam spem habere licere dicenti ꝙ septem aquilæ in castris Pompei essent captæ: inquit, recte moneres, si aduersus picas nobis pugnandum foret. & non insulse consul ille qui pullarios nunciantes pullos non addicentes sacris pasci nolle, iussit illos ut biberẽt proijci in profluentem. & Labieno in castris Pompeij diuinationibus augurijsq; innixo dicenti, Pompeium superaturum, deridens respondit Cicero, eos hac spe ductos castra nuper amisisse.

Augurandi mos

sed omnium maxime grauiter & uere sensit doctissimus Varro, qui deos dixit otiosos & feriatos fore si sua consilia corniculæ crederent, aut coruo hominibus indicanda. & tamen ut leuitatem eorũ arguamus, qui se auium uolatui aut occentui committunt, augurandi particulam ex Varrone docebimus. augures cum se in supremam curiæ ueteris partẽ recepissent, uestem induti sacerdotalem, lituum quæ uirga erat, manu tenentes eleuata, spaciũ in cœlo ambitu quem prospicerent designabant. Idq; templum appellauere, ꝙ tribus modis dicitur, à natura, ab auspicando, à similitudine in cœlo quia tuemur templum. id quatuor modis sinistra ab oriente, dextra ab occasu, antica ad meridiem, postica ad septentrionem. In terris dictum templum locus augurij intra fines qua oculi conspiciunt, id est tuentur, à quo templum.

Templũ

Sinistra

Dextra

Antica

Postica

Et de lituo sic habet Liuius in primo: Numa Põpilius augurio creatus rex: inde ab augure, cui deinde honoris gratia publicum id sacerdotium perpetuum fuit deductus in arcem, in lapide ad meridiem uersus cõsedit. Augur ad leuam eius capite uelato sedere cœpit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellauerunt, regiones ab oriente ad occasum determinauit; dextras ad meridiem partes, leuas ad septentrionẽ. oculis enim intentissimis aues augurium facientes (nam aliquæ nullius erant augurij) sinistrorsum an dextrorsum, & canentes ne an tacitæ aduolarent diligenter obseruabant, bonum inde aut malum futuræ quam animo meditarentur rei ex eorum disciplina uel potius insipientia elicientes.

Liuius

Occentus soricis

Nec mouere debebit quenquam quod multi scripserunt occentum soricis Fabio Maximo dictaturam abstulisse, quum id potius augurum inuidia sit factum, dictaturam alteri cupientiũ demandari; aut quod Liuius in primo refert, si Actius Nauius

quia cotem

quia cotem nouacula discidit augurijs sacerdotioq́ tantus honor accessit, ut nihil belli domiq́ postea inauspicato fieret: cōsilia populi, exercitus uocati, summa rerum, ubi aues non addixissent, dirimebantur. profecto enim id fuit quod Augustinus in ciuitate dei dixit scripsisse Porphyriū, à dæmonibus fuisse diuinationes augurū, aruspicum, uatum, atq́ somniorum, & miracula magorum. multa igitur de augurum disciplina & augurijs iterato dicturi ab eo incipiemus, quod nostris omnibus ne hanc extimescant uanitatem plurimum prodesse debebit, Pliniū scilicet scribere, in augurum disciplina fuisse: nulla auspicia pertinere ad eos qui ingredientes obseruare ea neglexerint. & ne in primatio eiusmodi rerum uerbo erretur, Nonius Marcellus docet, Auspicium esse auium inspectionem, Augurium rerum omniū coniecturam. Liuius in decimo: Rogatio promulgata, ut quum quatuor augures, quatuor pontifices tunc essent, placeret augeri sacerdotum numerum, & quatuor pontifices, quinq́ sacerdotes de plebe omnes legerentur. inter augures enim constat imparem numerum debere esse. uocatæ tribus, ingenti consensu accepta est rogatio. Ita octo pontificum, nouem augurum numerus factus. & xxvij. Liuius: in locum M. Marcelli L. Aquilius Pętus augur creatus inauguratusq́. Cicero in legibus Sacerdotum genera duo esse dicit, unum quod præsit cerimonijs & sacris, Alterū quod interpretetur fatidicorum & uatum effata incognitaq́, quorum causa S. P. Q. R. asciuerit. Interpretes autem Iouis opt. maximi publici augures signis & auspicijs postea uidento, disciplinā tenento. sacerdotesq́ uineta uirgeta, & salicta publica auguranto: quiq́ agent rem duelli quiq́ populare auspicium præmonento, olliq́ obtemperanto, diuorumq́ iras prouidento: hisq́ parento, cæliq́ fulgura religionibus ratis denotanto, urbemq́ & templa & agros liberata & effata habento. Quæq́ augures iniusta, nephasta, uitiosa, dira, defixerint irrita infectaq́ sunto, quiq́ non paruerit capitale esto. Quid uero maius si de iure quærimus q̃ posse à summis imperijs à summis potestatibus comitia tollere, cōsilia uel instituta dimittere, uel habita repudiare? quid grauius quàm rem susceptam dirimi, si unus augur aliter dixerit? quid magnificentius quàm posse decernere ut magistratu se abdicent consules? quid religiosius quàm cum populo, cum plebe, agendi ius dare: aut non dare? quid legem si non iure rogata sit tollere? Iam uero permultorum exemplorum & nostra est plena res publica & omnia regna, omnes populi, cunctæq́ gentes, augurum prædictis multa incredibiliter uera cecidisse uiderunt. Omnes magistratus auspicium iudiciumq́ habento, ex his que senatus esto: eius decreta rata sunto. omnibus magistratibus auspicia dantur & iudicia, ut esset populi potestas ad quem prouocatur: auspicia ut multos inutiles conatus impedirent mora. sæpe enim populi impetum iniustū auspicijs dij immortales represserunt. Auspicia seruanto, augurijs parento. Est autem boni auguris meminisse maximis rei p. temporibus præsto esse debere: Iouiq́ optimo maximo se consiliarium atq́ administrum datum. Et M. Varro: augur cōsuli adest, tū quum exercitus imperatur, ac præit quid eum dicere oporteat. Cicero Philippicarum secundo. quod enim ipse me augurem à toto collegio expetitum Cn. Pompeius & Q. Hortensius, neq́ enim licebat à pluribus nominari. Festus Pompeius scribit quinq́ genera signorum obseruasse augures. ex cælo, ex auibus, ex bipedibus, ex quadrupedibus, ex diris. Auspiciū ab aspiciendis auibus dictū est. Ex auibus illę appellabant funebres quæ in augurijs aliquid fieri prohibebāt. Oscinū augurium à cantu auium. oscines aues, auspicium ore facientes. Supetuacanea dicebatur ab auguribus auis quæ ex summo acumine uocē emisisset, dicta ita quod omnia supra uagatur aut canit. Puls potissimum dabatur pullis in auspicijs, quia ex ea necesse erat aliquid decidere quod tripudium faceret id est terripauiū. pauire enim ferire est. bonum enim auguriū esse putabant si pulli per quos auspicabantur comedissent, præsertim si eis edentibus aliquid ab ore decidisset. sin autem omnino non edissent, arbitrabantur periculum imminere. Plutarchus in problematibus. Metellus pontifex maximus prudens & ciuilis post sextilem mensem augustū uetuit auspicari, quod adultis & perfectis auibus auspicando antequam æstas adueneritfit prudentiæ. Autumno autē aues partim inutiles sunt, partim morbidæ, partim pulli imperfecti, & aliquæ propter anni tempus alio deuolant. & idem: qui prius auspices nunc augures in captandis augurijs luminaria semper accensa etiam interdiu habere uoluerunt, ut scilicet an uentus esset intelligerent quo prohibente aues dubie & perplexe uolant, nec aliquid certi cursus ostendere possunt: sed cum flamma cernitur recta &

Auspicium
Augurium
Sacerdotum duo genera
Augurum potestas
Signa quinq́ quæ augures obseruabant.
Auspicium
Aues funebres
Oscines
Auis superuacanea
Puls
Tripudium
Luminaria accensa in augurijs captādis

Vultures fœminæ zephyro impregnātur

conſtans de auium quieto uolatu iudicant. & infra. In augurijs uulture plurimū utuntur: quia Romulo in condenda urbe xij. apparuerūt: uel quia ut Herodotus uultur nemini nocet animali, quæ niſi cadauera comedit, nec aues mortuas attingit. & uultures omnes fœminæ zephyro ut arbores impręgnant. Vnde purior cęteris auibus. Item augures ſi ulcus haberent augurandi cauſa ſedere prohibebātur: quia integros & ſanos corpore & mente cos eſſe oportet, qui ſacra peragūt. Cęteris ſacerdotibus ſimulac ad iudiciū ducti ac dānati ſunt, alium ſubſtituūt. Augurem uero donec uita ſuppetat licet maximorū criminū conuictum, ſacerdotio non mulctant: quia non honoris nec magiſtratus, ſed ſcientię atq; artis cuiuſdam potius nomen eſt augur: quę non poteſt auferri, ſicut nec medico medicina ars, nec muſico cantandi peritia. alium uero non inſtituūt, quod ſacerdotum numerum ab initio conſtitutum merito tuentur. Caduca auſpicia dicunt cum aliquid in templo exci dit. Cliuia auſpicia dicebant quæ aliquid fieri prohibebant. Omnia enim difficilia cliuia. Vnde & cliui loca ardua. pedeſtria auſpicia arbitrabant quæ dabantur à uulpe, lupo, ſerpente, equo cæteriſq; animalibus quadrupedibus. piacularia auſpicia arbitrabantur quæ ſacrificantibus triſtia portendebant: cum aut hoſtia ab ara effugiſſet, aut percuſſa mugitum dediſſet, aut in aliam partem corporis quàm oporteret cecidiſſet. peſtifera auſpicia eſſe dicebant cum cor in extis aut caput in iecinore non fuiſſet. præpetes aues dicuntur quæ ſe ante auſpicantem ferunt, nam prępetere dicebant ante ire. & Plinius aues edocet auſpicijs adhibendas. cornices ſunt inauſpicatæ garulitatis. corui in auſpicijs ſoli uidentur intellectum habere ſignificationū ſuarum. peſſima corum ſignificatio cum glutiunt uocem uelut ſtrangulati. Bubo funebris & maxime abhorrens publicis præcipue auſpicijs, deſerta incolit. Itaq; in urbibus aut omnino in luce uiſus dirum oſtentum eſt. priuatorum domibus inſidere ſcio non fuiſſe feralem. capitolij cellam intrauit, propter quod urbs luſtrata. Anſer peruigil capitolium ſeruauit à Gallis. Gallinæ nigræ digitis imparibus ad rem diuinam idoneæ. Eſt inter aues ardeolarum genus, quod leucos uocāt. altero oculo carere tradunt, optimi augurij cum ad auſtrum uolāt: ſolui enim pericula metuſq; Nigidius ait. Galli gallinacei: horū ſunt tripudia ſoliſtima. hi magiſtratus noſtros quotidie regūt, domoſq; ipſis ſuas claudūt, ac reſerant. hi faſces Romanos impellūt aut retinent, iubēt acies ac prohibent, uictoriarū toto orbe partarum auſpices: hi maximo terrarum imperio imperitant. Similem uero huic uerborū leuitatem prior Plinio Liuius in quinto dixit. auſpicijs hanc urbem conditam eſſe: auſpicijs bello ac pace, domi, militiæ, omnia geri quis eſt qui ignoret? Quid enim eſt ſi pulli non paſcant? ſi ex cauis tardius exierint? ſi occecinerit auis? parua ſunt hæc, ſed parua iſta non contemnendo maiores noſtri maximam rem hanc fecerunt. Et nono libro L. Papirius dictator à pullario monitus ad auſpicium repetendum Romam profectus. Item decimo. Papirius Curſor cōſul pullarium in auſpicium immittit: & cum pulli non paſcerentur, pullarius auſpicia mentiri auſus, tripudium ſoliſtimum conſuli nunciauit. locatus in prima acie qui mentitus fuerat interfectus eſt. conſul dij in prælio ſunt inquit. habet pœnam noxiū caput ante conſulem. hoc dicente conſule, coruus clara uoce occinuit. Vnde & ipſe Cicero oratione in Catilinam tertia, hanc fatuitatum diſciplinam laudibus effert. Aruſpices ex hetruria ijdem iuſſerunt ſimulacrum Iouis facere maximum, & in excelſum contra atque fuerat ad orientem collocare: ac ſe ſperare dixerunt, ſi illud ſignum quod uidetis, ſolis ortum & forum curiamq; conſpiceret: fore ut ea conſilia quæ clam eſſent patefierent. Et de aruſpicum reſponſis idem Cicero. Quanta maiorum noſtrorum fuerit ſapientia perſpicere poſſunt, qui ſtatas ſolenneſq; cerimonias pontificum rerum bene gerendarum autoritate, augurum fatorum, ueteri prædicatione Apollinis, uatum libris, & portentorum explanationis hetruſcorum diſciplina contineri putarunt. Vnde Ciceronis ſententiam ſecuti ſunt poſteri, quod Flauius Vopiſcus in Aureliani principis rebus geſtis ſic oſtēdit. Die tertia iduum Ianuarij Fuluius Sabinus prætor urbanus dixit. Referimus ad uos p. c. pontificum ſuggeſtionem & Aureliani principis litteras, quibus iubet ut inſpiciantur fatales libri, quibus ſpes belli terminandi ſacrato deorum animo continetur. Scitis enim ipſi quotienſcunq; grauior extitit aliquis motus, eos ſemper inſpectos, neque prius mala publice eſſe finita quàm ex ijs ſacrificiorum proceſſit autoritas. Tunc ſurrexit primæ ſententiæ Vlpius Syllanus, atq; ita locutus eſt, Sero nimis de re. pu. Pontifices retulerunt: qui puri, qui mundi, qui ſancti, qui ueſtitu animiſq;

Augur nunquam ſacerdotio mulctatur · *Caduca auſpicia* · *Cliuia auſpicia* · *Pedeſtria auſpicia* · *Piacularia auſpicia* · *Peſtifera auſpicia* · *Præpetes aues* · *Præpetere* · *Cornices* · *Corui* · *Bubo* · *Gallinæ nigræ* · *Ardeolæ* · *Galli gallinacei* · *Aruſpices ex hetruria* · *Fatales libri*

animisq́ sanctis sunt, Commodi templum ascendite: subsellia laureata consternite. Veteranis manibus libros euoluite. Varia r. p. quæ sunt æterná perquirite, pairimis matrimisq́ pueris carmen indicite, Nos sumptum sacris, nos apparatum sacrificijs, nos aris tumultuarias indicemus hostias. hæc interrogati pleriq́ senatores sententias dixerunt. Itum est deinde ad templum, inspecti libri, proditi uersus, lustrata urbs: cantata carmina, àmburbium celebratum, amburbialia promissa, atq́ ita solennitas quo iubebatur modo expleta est. litteræ autem quas supra Flauius Aurelianũ scripsisse dicit, fuerũt hæ. Aurelianus augustus Senatui amplissimo salutem. Miror uos p.c. tamdiu de aperiendis libris Sibyllinis dubitasse, perinde quasi in Christianorũ ecclesia non in templo deorum omniũ tractetis. Agite igitur & castimonia pontificum cerimonijsq́ solemnibus iuuate principẽ necessitate publica laborantem. Inspiciantur libri, quæ facienda sunt celebrentur. profuit tamen multis in rebus Romanũ hunc principem religionis cultũ seruantem deos timuisse.

Litteræ Aureliani imperatoris.

Nam cum uerus Apollonius Tyancus philosophus ipsi Aureliano desolationem Tyanę meditanti sic dixisset: Aureliane si uis uincere nihil est quod de ciuium meorum nece cogites. Aureliane si uis imperare à cruore innocentum abstine. Aurelıane clemenier te ages, si uis uincere. urbem ille liquit intactam. Sed iam aliquos particulares uideamus effectus, quos ab augurijs prouenisse dixerunt.

Apollonius Tyancus

Plinius. siculo bello ambulante in littore Augusto, piscis è mari ad pedes eius exilijt: quo argumento uates respondere, Neptunum patrem adoptantem eum sibi, Sextum Pompeiũ repudiasse. Et infra. Picus martius in capite prętoris urbani L. Tuberonis in foro iura pro tribunali ferentis sedit ita placide, ut manu prehenderetur. Respondere uates. Exitiũ imperio portendi si occidererur, at si dimitteretur, prætori. dimissa est: & prætor breui mortuus prodigium impleuit. gallinam cum lauri ramusculo cecidisse in sinum Liuiæ Drusillę, quę fuit imperatrix: & hucusq́ seruatum ut ex ea lauro imperatores fuerint laureati.

Piscis mari ad pedes augusti exiliuit.

Picus Martius.

Gallina cum lauri ramusculo in sinum Liuiæ decidit

Fuerunt quoq́ minores auguribus subditi sacerdotes Extispices, quos ab inspiciendis extis dixerũt. omẽtis enim extisq́ & fibris animalium sua inspectis disciplina, futura hominibus prędicębant, eosq́ sic descripsisse Virgilium supra ostendimus: pecorumq́ reclusis pectoribus inhians spirantia consulit exta. cuius insaniæ ab historicis poëtisq́ infinita sumi possent exempla, ex quibus nonnulla ponemus.

Extispices

Syllæ cuius tempora sicut inquit Augustinus talia fuerunt, ur superiora quorum uindex esse uidebatur, illius cõparatione quærerentur: cum primũ ad urbem contra Marium castra mouisset adeo læta exta immolanti fuisse scribit Liuius, ut custodiri se Postumius aruspex uoluerit capitis supplicium subiturus, nisi ea quę in animo Sylla haberet dijs iuuantibus impleuisset. & Suetonius de Cæsare dixit, cum somniasset se matri stuprum intulisse coniectores eum ad amplissimam spem incitauisse. sed & Cornelius Tacitus de Vespasiano scribit. Iudeam inter syriamq́ carmelus est, ita montẽ uocant: sacrificanti in eo Vespasiano cum spes occultas animo uersaret, Basilides sacerdos inspectis extis quicquid est inquit Vespasiane quod paras, siue domum extruere, siue prolatare agros, siue ampliare seruitia, datur tibi magna sedes ingentis termini. quod ad imperium euectus impleuit.

Læta exta Syllæ castra ad urbem contra Marium mouenti

Carmelus

Sed unica M. Varronis quam præmisimus respondeat sententia, non solum otiosos sed sordidissimos fuisse deos, si in iecorum & uiscerum sterquilinio sua oculuerunt consilia, hominibus ab insanis sacerdotibus manifestanda: ut optabilius fuerit ualuisse apud maiores Ciceronis pro A. cluentio sententiam: pietate & religione & iustis precibus, deorum mentes non contaminata superstitione, neq́ ad scelus perficiendum cæsis hostijs posse placari. Vbi enim fuisse deos alibi: quàm in stercore existimabimus, quando ea acciderunt, quę Plinius enumerat, ijs qui quæsiuerunt ostensa.

M. Varronis in deos contumeliosa sententia

Sententia de dijs placandis

M. enim Marcello cum perijt ab Annibale caput iecoris defuit. defuit & C. Mario cũ immolaret Vticæ. Itẽ Caio principi kalendis Ianuarijs cũ iniret consulatũ quo anno interfectus est. Claudioq́ successori eius, quo mense interẽptus est ueneno. Pyrrho regi quo die perijt, pręcisa hostiarũ capita repserunt. Sed & præbẽdis quoq́ lætis & prosperis dij in stercore iacuerũt. diuo namq́ Augusto Spoleti sacrificãti primo potestatis suæ die, uictimarũ iecinora replicata intrinsecus ab una fibra reperta sunt. responsumq́ duplicaturūrum intra annum imperium. Gemina item diuo Augusto apparuere iecinora, quo die apud Actium uicit. Sed & magici fuerunr & mathematici, quos accuratissime Cicero & Plinius impugnãt. quibus & Liuius cõsentire uidetur: cum regem Tullum quia Iouem mala religione, sollicitabat, fulmine cum tota domo fla-

Tulli regis mors.

Aduersus artes magicas grasse dicit. Et Augustinus in ciuitate dei dicit aduersus magicas artes Romanorum esse leges præsertim duodecim tabularũ. Et Asclepiadẽ imprimis dicit Plinius adimere magicæ uanitates, ut abrogaret hærbis fidẽ: eumq́ probare bonis argumentis dicit, si magia fuisset uera potuisse Romanos contra Cimbros & Theutonas, contra Aphros, contra Gallos, & cæteros prouidisse, si herbarum arte magica fames tolleretur, & portę urbium reserarent. Et Helius Spartianus de Didio Iuliano imperatore scribit: fuisse illi eam amentiam, ut per magos plæraq; faceret, quibus putaret odium populi deliniri. quasdam enim non conuenientes Romanis sacris hostias imolauerunt, carmina prophana cantauerunt, *Mathematici à Tyberio expulsi* & ea quę dicunt ad speculum fieri in quo puer præligatis oculis incantato uertice qua respicere dicitur. Mathematicos uero Suetonius asserit à Tyberio imperatore expulsos fuisse, sed deprecantibus, & se artem deserturos promittentibus ueniam dedisse. Cornelius autem Tacitus mathematicos dicit genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax, quod in ciuitate Romana & uetitum semper & retentum fuit, quos postea Vitellium imperatorem asserit expulisse. Sed & alios habuerunt prisci sacrificulorum præstigiorum & precationum ac uariarum obseruationum mores, à quibus partim in urbe Roma uetitis, partim à superstitiosis in usu habitis, plurimæ oriebantur insaniæ. Liuius xxij. interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta, inter quæ gallus & galla: Græcus & Græca in foro boario sub terrã demissi sunt uiui, & item infra. Liuius xxv Tanta religio & ea maxima ex parte externa ciuitatem incessit, ut homines aut dij alij uiderentur effecti: nec iam in secreto modo, sed in publico etiam ac foro capitolioq́ mulierum turba erat, nec sacrificantium nec precantium deos more patrio. Sacrificuli ac uates ceperant hominum mentes: quorum numerũ auxit rustica plebs ex incultis diutino bello infestisq́ agris egestate & metu in urbem compulsa, & quæstus ex alieno errore facilis quem uelut ex concessæ artis usu exercebant. M. Aemilius prætor edixit, ut quicunq; libros uaticinos, precationis ue, aut artis sacrificandi haberet, eos libros omnes litterasq; ad se ferret: Maioremq́ in prædictis autoritatẽ habuit precatio. cui faciendæ ex scri- *Precatio* pto, sicut scribit Plinius, præibat aliquis, & alius adhibebatur custos, ne erraretur in uerbis: alius item præponebatur qui linguis faueri à circunstãtibus iuberet: quemadmodum apud nos seruatur cum sacram lecturus in ecclesia lectionem alta dicit uoce, iube domine *Fauere linguis omnes* benedicere: cui boni ominis sit responsio, ut digna in eius corde & labijs sacrorum dogmatum sit enuntiatio. dicebant enim Gentiles, fauete linguis omnes, & tu tibicen cane ne aliud interea exaudiatur: uestalem itaq; precationem fuisse asserit Plinius, qua aquam illa cribro attulit: Et parietes ab incendijs precationibus fuisse circunscriptos, & uestales credirum mancipia fugitiua nondum urbem egressa retinuisse in loco, precationibus. Vn- *Obseruatio* de & traditum more dicit primum anni diem lætis præcationibus inuicem faustum omi- *Ad comicialem morbum sanguis gladiatorum bibebatur cæsorum* nari. obseruationes cum fuerint propemodum infinitæ: nonnullas ponemus. Sanguinem gladiatorum ex uulnere morientium bibebant, ut procul à comitiali essent, quod tamen scribit Plinius cum spectaretur aut fieret in harena horrorem attulisse. Et obseruatio illa erat qua Augustũ scribit Suetõius adeo tonitrua & fulgura expauisse, ut semper & ubiq; pellem uituli marini circunferret pro remedio. & qua cæsar post unum ancipitem uehiculi casum semper domum egrediens carmine ter repetito securitatem itinerum nuncupa- *Pellis uituli marini* batur, sicut nos domus limitum transgressuri signaculo crucis pręmisso diuinam ab aduersis tuitionẽ imprecamur. publicaq́ illa fuit obseruatio cũ in oppugnationibus ante omnia *Publica obseruatio* euocabantur à Romanis sacerdotibus dij: sub quorũ tutela urbs aut oppidum id erat, promittebantq́ illi uel illis dijs eundẽ aut ampliorem locũ Romæ alibiq́. ideoq́ Romæ deus *Tutelaris deus* tutelaris ignorabatur, ne posset ab hoste aliquo euocari. publica etiam obseruatio illa erat de qua Cicero in Vatiniũ, Ioue fulgurante cũ populo agi nefas esse. & laurũ in sinu Iouis poni, quotiens læticiam nouã uictoria attulerit. in prophanis usibus pollui laurũ & oleam *Aliæ obseruationes* fas non esse, & ne propiciandis quidem numinibus accendi ex his altare, aram'ue debere, Et Plutarchus in problematibus scribit, cum in cæteris Dianæ templis ceruorum cornua *Cornua ceruorum in Dianæ templis* affigere mos esset, in ea tantũmodo quæ erat in auentino boum affixa fuisse: quod Antronius Horatius in sabinis bouem insigni specie & magnitudine natam, à diuino quodam monitus siquis imolasset totius Italiæ imperio eius ciuitatem potituram: Cornelius sacerdos eo ad tyberim lauandi specie misso imolauerit, & Romæ imperium Italiæ peperit. Et

præstigia

præſtigia damnans Suetonius de Veſpaſiano dicit. Nunciata fuiſſe ex urbe pręſtigia: Ne *Præſtigia*
ronem diebus ultimis monitũ per quietẽ ut thenſam Iouis optimi ex ſacrario in domum
& in circum deduceret: quorum etiam præſtigiorum iudeos ſcribit pœnas dediſſe, cum
in oriente percrebuiſſet uetus & conſtans opinio, eſſe in fatis, ut eo tempore iudeæ præfe
cti rerum potirentur. Iudeiq́ id ad ſe trahẽtes rebellarunt, & urbe amiſſa ad exterminium
ſunt adducti. quorum tamen præſtigiorum aliquid certioris euentus habuiſſe eſt uiſus Io- *Ioſephus iu*
ſephus nobilis iudeus, qui cum Veſpaſiani iuſſu cõijceretur in uincula, conſtantiſſime aſ- *deus*
ſeuerauit: fore ut ab eodem abſolueretur, uerum iam imperatore: quod & poſtea factum
fuit. Quod autem ſupra Cicero in legum libris, diuorum iras prouidento hisq́ parento, di
xit: ad prodigia ſpectat. de quibus eodem libro, prodigia & portenta ad hetruſcos & aru
ſpices ſi ſenatus iuſſit deferunto, hetruriæq́ principes diſciplinam diſcunto, quibus diuis
decreuerint procuranto, ijſdemq́ fulgura & oſtenta pianto. prodigia autẽ Nonius Mar- *Prodigia*
cellus dicta uult quod porrò ſint adigenda. & infra. prodigia ſemper eſſe peſſima, ꝙ deo-
rum ſint iræ uel minæ. Liuius viij. M. Rutilio tertium & Manlio torquato tertium coſſ.
prodigium lapidibus pluit. & libro xxij. quod autem in piceno lapidibus pluiſſet nouen-
diale ſacrum editum eſt, urbs luſtrata, hoſtiæ maiores quibus edictum eſt dijs, donum ex
auro pondo xl. ad lanuinum Iouem portatũ, & ſignum æneum auratum Iunoni in auen-
tino: lectiſternium Cere & Romæ: à iuuentute ſupplicatũ fortunæ in algido: & inde Ro-
mæ omnibus dijs & genio maiores hoſtiæ. Attilius Seranus prætor uota ſuſcipere iuſſus,
ſi in decem annos r. p. eodem ſtetiſſet ſtatu. & infra Liuius xxiij. prodigia eo anno mul-
ta nunciata ſunt, quoq́ magis credebant ſimplices ac religioſi homines, eo plura nuncia-
bantur. Et xxiiij uerũ ex ingenio fateri coactus ſic habet: prodigia procurarunt quæ nun-
ciata erant: & alia ludibria oculorũ auriũq́ credita ꝓ ueris. oſtentaq́ proximo loco Roma
nis fuerũt. quæ Vlpianus de uerborũ ſignificatione dicit Labeonẽ definiſſe, cum cõtra na *Oſtentum*
turam alicuius rei genitũ factum'ue eſt aliquid. duoq́ eorũ genera eſſe cum quis cõtra na
turam naſcitur tribus manibus aut pedibus homo: alterũ cum quid prodigioſum uidetur,
quæ Græci phantaſmata dicunt. Plinius: Subſedit in cumano arbor, graui oſtento, páulo- *Phantaſma*
ante Pompeij Magni bella ciuilia, paucis ramis eius eminentibus. Oſtentumq́ eſt, cum ar
bores in capitibus ſtatuarum uel in atrijs enaſcuntur, uel in arboribus ipſis alienis. In capi
tolio bello Perſei enata palma uictoriam triumphoſq́ porrendit, quæ tempeſtatibus pro-
ſtrata, eodemq́ loco ficus enata eſt in Meſſalæ & C. Caſſij cenſorum luſtro, à quo tẽpo-
re pudicitiam proſtratam Piſo grauis autor eſt. Monſtra ſubſequũtur: Nonius dicit deo- *Monſtrum*
rum monita eſſe. Et Feſtus monſtrum dictum uelut moneſtrũ quod moneat aliquid futu- *Prodigium*
rum: prodigium uelut prędicium quod prædicat. portentum quod portendat. Oſtenſum *Portentum*
eſt quod oſtendit. Tenitas eſſe inquit feſtus deas ſortium: dictas, quod tenendi habeãt po- *Tenitæ deæ*
teſtatem. Videmusq́ bina fuiſſe ſortiũ genera. Vnum quas ſortes uirgilianas appellaue- *Duo genera*
re: cum aperto Virgilij codice deſtinati in ordine & numero uerſus qui forte occurriſſent: *ſortium*
in augurium accipiebantur. De quo Helius Spartianus in Adriani uita. Quoquidem tem *Virgilianæ*
pore cum ſolicitus de imperatoris erga ſe iudicio uirgilianas conſuleret ſortes: in hos inci *ſortes*
dit uerſus. Quis procul ille autẽ ramis inſignis oliuæ Sacra ferens, noſco crines incanaq́
menta Romani regis, primam qui legibus urbem Fundabit. Curibus paruis & paupere
terra. Alterum fuit ſortium genus uetuſtiſſimum à ſacerdotibus confictum, reſponſiſq́ *Sortis genus*
oraculorum adſimile, quod inſcripta folijs arborum tabellisq́ diuerſorum euentuum eu- *antiquiſsimũ.*
logia, ad deorum puluinaria erant à ſacerdotibus ita diſpoſita, ut cum illi aut orati uoluiſ-
ſent aut ſponte conſtituiſſent, certo decuſſa artificio: in id ſpei aut timoris populos & prin
cipes uiros inducerent, quod ſibi conducibile aut delectabile exiſtimarent. hinc illud
eſt apud Liuium libro xxij. prodigij à ſacerdotibus procurandi loco habitum, ſortes at-
tenuatas, id eſt ſpõte ſua in altare tanquàm è cœlo delapſas: unamq́ excidiſſe ita ſcriptã,
Mauors telum ſuum concutit. Cernere autem ex Liuio quales adhibitæ fuerunt pro- *Procuratiões*
curationes, ex quibus omni ſacerdotio maxima acceſſit delectatio, & utilitas iucundiſſi-
mum eſt. Decembri enim menſe quærendis uoluptatibus ſumme idoneo, huius procu-
randæ ſortis gratia, ad ædem Saturni Romæ imolatum eſt, lectiſterniumq́ imperatum,
& eum lectum ſenatores ſtrauerunt: & conuiuium fuit publicum, ac per urbem ſaturna-
lia die ac nocte clamata. populusq́ eum diem feſtum perpetuum habere ac ſeruare iuſſus

Vota

Vota quoq; priſci impetrandis à deo cõcupitis emiſere, quæ ut implerent conſtantiſſime ſunt adnixi. Liuius in Tulli regis rebus geſtis: In re trepida duodecim uouit ſalios, phanaq; pallori & pauori. & libro quinto, dictator M. Furius camillus uehios capturus decimam Ioui pythio uouit, & Iunoni hoſpitium promiſit. & Annibalem Liuius bellum meditantem Romanum, facit ſecundis ſe uotis obligaſſe. Qua de re plura dicere omittemus, quia apud priſcos pariter & apud noſtros & pari forma eſt acta. Multa ſuperius à nobis ſunt oſtenſa per quæ priſci futura ſcire, prouidere & auertere conabantur: unum hoc loco libet oſtendere, per quod certiora & oculis ſubiecta, ſacrorum auxilio occultari poſſe credebant.

Vallis Egeriæ virgines nudæ inſpiciebantur à ſacerdote

Ad uallem egeriæ, quam fuiſſe tenemus ad ſextumdecimum ab urbe lapidem, ubi Cinthianũ eſt ſummi uiri Proſperi Cardinalis columnę oppidum: lacus illi ſubiectus ſicut ſemper alias nunc nemorenſis eſt dictus, quo in loco templum erat fortunæ uirilis. Eius ſacerdotem uirgines quam primum uiri potentes eſſe inciperent, à parentibus ductę adibant: Isq; eas omnino nudatas undiq; inſpiciens, uicia corporis apparentia indicabat. Et admonitæ uirgines cum fortunæ thura imolaſſent: uicium illud maritum qui contingebat perpetuo celari impetraſſe tenebant.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER SECVNDVS

ONFECTAS iam & ſub religionis uelamine à priſcis gentilibus ad luxum, faſtũ, opesq;, quærendas uario excogitatas modo artes, pontificum ſcilicet flaminumq; & ſacerdotum inſtitutiones primũ, poſt cætera quæ religionis fuere ſecundo hoc uolumine oſtẽdemus.

Pontifex maximus

Pontifices Varro de lingua latina ſcribit dictos eſſe a põte ſublicio, quem ſæpe fecerunt. additq; Feſtus, maximũ eſſe dictum pontificem quod maximarum rerum, quæ ad ſacra & religionem pertinent, iudex ſit, uindexq; contumaciæ priuatorum magiſtratuũq;.

Pontificum duo genera.

pontifices uero alij ſuorũ fuerunt generũ: ex patricijs maiores, & minores ex plebe. Quãtę aũt dignitatis fuerit pontifex maximus Liuius libro xlvij. oſtendit, quod Gn. Cornelio prætori mulcta indicta eſt: quia cum M. Aemilio lepido pontifice maximo iniurioſe contenderat, ſacrorum enim q; magiſtratuum ius potentius fuit. Eademq; pontificis maximi dignitas ab eius modo creandi apparet. Liuius enim xxv. ſcribit: Comitia pontifici maximo creando ſunt habita. Res ingenti certamine acta. creatus eſt Licinius Craſſus, qui ædilitatem currulem petiturus erat. ante hunc intra. cxx. annos nemo præter P. Cornelium pontifex maximus creatus fuerat, qui ſella curruli non ſediſſet. Cicero autem oratione in legem agrariam Rulli ſecunda dicit. comitijs pontificum non niſi decem & ſeptem tribus fuiſſe uocatas. Et Suetonius Tranquillus de C. Cæſare: Pontificatũ maximũ petijt, non ſine profuſiſſima largitione: in qua reputans magnitudinem æris alieni cum mane ad comitia deſcenderet prædixiſſe matri oſculanti fertur, domum ſe niſi pontificem, non reuerſurum. Atq; ita potentiſſimos duos competitores, multumq; ætate & dignitate antecedentes ſuperauit, ut plura ipſe in eorum tribubus ſuffragia quàm uterq; in omnibus tulerit. Vnicum tamen uideo Romanorum imperatorem non ad luxum & faſtum, ſed ad clementiæ

Flamen

& pietatis inſtrumentum quæſiuiſſe pontificatum: Suetonius enim ſcribit, Titum Veſpaſianum qui iure optimo appellatus eſt deliciæ humani generis, pontificatum maximum ideo ſe profeſſum accipere, ut puras ſeruaret manus. fidemq; præſtitiſſe, quod nunquam poſthac autor fuit cuiuſquam necis, nec conſcius, quamuis interdũ ulciſcendi cauſa non deeſſet. qua in re intelligi poteſt, primas fuiſſe pontificis maximi partes, manus ab effuſione humani ſanguinis continere: quo poſthabito reſpectu, alij omnes Romani imperatores uoluerunt pontificatu maximo exornari. Flamines Varro dicit dictos, quod caput uinctum habent filo: & cognomen accipiunt ab eo deo cui ſacra faciunt. ſed partim ſunt aperta: ut Martialis, Volcanalis. obſcuriora partim, ut dialis à Ioue, furialis a furida cuius in faſtis feriæ erant furinales. Et Liuius dicit. Numa Pompilius flaminem Ioui aſſiduum ſacerdotẽ creauit: inſigniq; eum ueſte & curruli regia ſella adornauit: huic duos flamines adiecit, Marti unum, alterum Quirino. q; autem flamines etiam à pontifice maximo crearentur, Liuius xxvi. oſtendit. C. Flaminius flamen captus à P. Licinio pontifice

Flamines à pontifice creabantur

maximo

maximo, ut animum eius cura sacrorum & cerimoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo in tota iuuentute patrum primoribus probatior haberetur. Creatos etiam fuisse flamines à dictatore urbium & oppidorum ostendit Cicero in milonia na oratione: Milo Lanuuium, ex quo erat municipio, & ubi tum dictator profectus est ad flaminem prodendum. item infra: interim cum sciret Clodius iter solenne, legitimum, necessarium miloni esse lanuuium ad flaminem prodendum, quod erat dictator lanuuij milo. Maximum flaminem fuisse dialem inter X V flamines dicit Festus: & cum cæteri discrimina maiestatis suæ haberent pro minimo habitum Pomonalem, quod Pomona dea leuissimo fructu agrorum pomis præsideret. Et flamini diali annulum quidem gerere non licebat solidum, aut aliquem in se habere nodum: & flamini iurare diali fas non erat, quod parua in re ei fidem non habere absurdum esset, cui diuina summa credita essent: flamen que Dialis cum flaminicam haberet uxorem, ea mortua sacerdotio se abdicabat. quia cum uno & eodem tempore uxor cum eo sacraretur, multa essent in sacris quæ illa mortua agi nequirent, & statim alteram superducere cum difficile tum iniquum atque impium uidebatur.

Flamines XV. Flamen pomonalis. Nefas flamini diali annulum gestare

Palatualem flaminem ad sacrificadum ei deæ constitutum fuisse, in cuius tutela palatium esse putabatur Festus asserit. cum Plutarchus in problematibus affirmet, Iouis sacerdoti quem flaminem dialem uocauere farinam frumentumúe tangere non licuisse. quia frumentum res corrupta ac penè putrida: farina ex frumento cōtrita, & nondū in panem redacta, res sit imperfecta. Hederam flamen dialis si attigisset piaculum ei erat: nec iter facere poterat ubi umbracula ab ea arbore desuper imminerent: quia arbor sterilis, & hominibus omnino inutilis, quæ propter fragilitatem semper alteri inhæret, soláque uiriditate & umbra delectat. Vnde non temere in domibus nasci prohibetur.

Palatualis flamen

De pontificum flaminum'que uerbo & officio satis multa sunt dicta. Sacerdotes Varro inquit, uniuersos à sacris dictos esse: Fuerunt enim pontifices, flamines & cæteri omnes rebus præfecti sacris appellati pariter sacerdotes. per ea autem quæ Cicero oratione in legem agrariam Rulli secunda haber uidemus, & si pontifices populi suffragiis, flamines uero à populo uel à principe uel dictatore uel pontificibus creabantur, neutros tamen potuisse sacerdotium ita populi sufragijs habere, quin ipsos oportuerit à collegio pontificum cooptari. Comitijs pontificum non nisi X V I I tribus uocabantur, atque hoc idem de sacerdotijs Cn. Domitius tr. pl. uir clarissimus tulit. quod populus per religionem sacerdotia mandare non poterat, ut minor pars populi uocaretur: ab ea parte qui esset factus, is à collegio cooptabatur. Vnde tractus mos apud nos uidetur, eos qui à principibus siue populo & aliquo collegio ad dignitates eliguntur, oportere nihilominus à Romano pontifice & eius collegio cardinalium confirmari. collegium uero quid fuerit appellatum in oratione de aruspicum responsis idem Cicero sic ostendit. At uero domum meam P. Lentulus consul pontifex maximus, L. Lentulus flamen Martialis, L. Claudius rex sacrorum, Sex. Cæsar flamen quirinalis, L. Cornelius, Q. Albinouanus, Q. Terentius pontifices minores, omnes liberauerunt. sic'que ex quinque sacerdotijs maioribus collegium constabat. Ad quam, ut uidetur, imitationem collegium Romanæ ecclesiæ cardinalium ex tribus maioribus sacerdotijs est confectum. Episcopis uidelicet septem urbi Romæ propinquioribus, præsbyteris'que parrochias urbis principales, & diaconibus parrochias itē alias minores administrare solitis.

Sacerdotes unde. Pontificū & flaminum cooptatio. Comitia pontificum. Lex Cn. Domitij de sacerdotijs. Collegium quid

Sed unū præterire hoc loco nolumus, à quo omnis gentiliū Romanorū religio causam uidetur originemq́ habuisse. sacerdotes ipsos utriusq́ sexus à maximo ad minimū sacerdotia habuisse, quorū prouentus erant tanti & tales, ꝙ ex illis nedū rem sustentabant familiarē, sed fomenta inde ad fastum eis luxumq́ proueniebant: cū tamen sacerdotes ipsi uxorē filiosq́ & familias ex sacerdotio æque ac patrimonio alentes, publicis oībus prætet admodū pauca muneribus fungerent, & militiæ ac mercaturæ, aut opificio pro ut cuiq́ cōtigerat libebatq́ uacarēt: eaq́ sacerdotia fuerūt qualia nos christiani ꝑ priore uocabulo bnficia appellamus: Sacerdotiorū aūt sicut & beneficiorū duo fuisse genera uidemus: unū q̄d sacris esset addictū locis, q̄ rei pu. aut principū, aut pontificū collegij collatiōis essent: alterū q̄d ædis aut sacelli iuris esset à patrefamiliâs ea ratione erecti dedicatiq́, ut & sacrorū cura, & fructuū ipsius sacerdotij perceptio ad solā gentē familiāq́ suā perpetuis successionibus deuolueret: q̄ sacerdotia priscis gētilitia, bnficia nostris iuris patronat⁹ sunt. Liuius I X: gēs Potitia cuius

Sacerdotum prouentus. Sacerdotiorū duo genera. Gentilitia sacerdotia

ad aram Herculis familiare sacerdotium erat. Et Cicero legum primo. de sacris hæc sit una sententia, ut conseruentur semper & deinceps familijs prodantur, & perpetua sint sacra: ut ne patrisfamilias morte sacrorum memoria occideret, ut esset ea adiuncta ad quos eiusdem morte pecunia uenerit. & Cicero de aruspicum responsis. Multi sunt etiam in hoc ordine qui sacrificia gentilitia illo ipso in sacello, statuto anniuersali factitarūt. Et Cornelius Tacitus de Othone. At recens ab exilio reuersos adolescentes auitis & paternis sacerdotijs in solatiū reposuit, idēq; Tacitus de Vitellio. extructis in campo Martio aris, inferias Neroni incessit. cæsæ publice uictimæ, coronatiq; facem augustales subdidere, quod sacerdotium ut Romulus Tatio regi, ita Cæsar tiberius Iuliæ genti sacrauit. primi

Quincuplex sacerdotiorū prouentus

generis sacerdotiorum publice institutorum quincuplex fuit prouentus. sacra enim construentes fundantes'que loca, uarias fundorum possessiones stipendia'que adiungebant, à quibus sacerdotum alimonia proueniret: Vnde Liuius Numam Pompilium facit cum flamines & uestales instituisset, de quibus supra est dictum stipendia eis de publico statuisse, quod quidem alios omnes sacrorum fundatores locorum imitatos fuisse nullus addubitabit. Alioquin magni & amplissimi ciues Romani nunquam aut sacerdotia cumulare studuissent, aut pro ipsis sacerdotijs tantopere contendissent. Et Liuius trigesimo cum Fabium Maximum filium in locum patris mortui pontificem creatum dixisset, duo ipsum sacerdotia habuisse addit. De Cæsare autem Suetonium dicere uidemus: Anno XVII ætatis, flamen dialis designatus à L. Sylla sacerdotio mulctatus. Sylla enim qui animos Cæsaris & eloquentiam suspitioni maximæ duceret, haberi'que oportere palam prædicaret, neruos illi adimere in sacerdotij mulcta perrexit, à quibus fomenta potentiæ

Stipes

& amplitudinis accepisset. Stipes secunda prouentus sacerdotiorū pars dicta erat, quod nostri oblationes eleemosynas'que appellant. De his'que Cicero legum primo: præter ideæ matris familias, eos'que iustis diebus, ne quis stipem cogito. quod autem Cicero familias dicit, aliud à prædictis tribus generibus, pontificum, flaminum & sacerdotum singulorum dei alicuius cultui dedicatorum, genus indicat, quod procedente tempore multiplicatum est. Multi enim utriusque sexus in eandem familiam ad alicuius dei cultum conuenientes ex unis eisdem'que sacerdotijs ac stipum & legatorum redditibus conuiuebant. uarijs'que uocabulis & cognominibus censebantur. Cicero pro A. Cluentio Habi-

Martiales latini

to, Martiales quidam latini appellabantur ministri publici Martis. atque ei deo ueteribus institutis religionibus'que latinarum consecrati: quorum cum satis magnus numerus esset, cumq; item in Sicilia permulti Venerei sint. Helius Spartianus scribit Adriano imperatori in numerum deorum relato flamines & sodales senatum constituisse. Et Suetonius de Galba ob res in Aphrica gestas & in Germania ornamenta triumphalia accepit & sacerdotium triplex, inter XV uiros sodales inter augustales cooptatus. Helius Spartianus: clipeū Adriano magnificentissimū posuit & sacerdotes instituit. puellas alimentari-

Faustinianæ puellæ

as in honorem Faustinæ faustinianas constituit. Meruit flamines & Circenses: templū & sodales Antonianos Faustinę uxori, in radicibus tauri montis nouas puellas faustinianas

Sodales

instituit. Dati sodales & satellites & flamines ipsi mortuo. Sodales autem fuerunt quales

Satellites

nostri appellant societates secularium: satellites quales multos per orbem habemus, sanctæ Mariæ teutonicorum in Germania, & sancti Iacobi de spata in Hispania. flamines noti sunt: & infra Cicero. stipem sustulimus, nisi eam quā apud paucos dies propriam ideæ matris excipimus: implet enim animos superstitione, & exhaurit domos: Vnde constat priusquam ea lex ferretur consueuisse omnes qui sacerdotia haberent, illa quæstu per sti-

Solutiones

pem petitam facto pinguiora reddidisse. Tertia sacerdotiorum opulentia à solutionibus proueniebat, quas inferiora impetraturi superioribus impendebant: quale apud nos est, cū pontifici Romano fructus primos antistites, & his minores ac subditi sacerdotes pro habitorum modo beneficiorum pecuniam dissoluunt. Suetonius enim de Claudio imperatore dicit, eum sestertiū octogies pro introitu noui sacerdotij impendere coactū. Quar-

Donationes

ta iam pars ad sacerdotiorū exuberantiā prouentuū donationes & legata fuere: Nam uiuentes, ut deos haberent propicios multa sacerdotibus largiebant: fœlicitati aūt, ut appellabant animarū consulturi, & si multa alia testamento legabant, epulū raro aut ferè nunq; prætermittebāt: Qđ qua fieret ratione in multis q̄ p Italiā extant mamoreis sepulchris apparet, Rauēnæ eēm apud sacrā Petri apostoli ędē, q̄ seraphici Francisci uocabulo & fratrū

eius

eius ordinis habitatione notior est: marmoreo in sepulchro à Classensi oppido tribus di/stante passuum milibus pridem aucto hæc legati in epulum est inscriptio. Dijs manibus Flauiæ quinti filiæ salutari coniugi carissimæ: Lucius publicius Italicus decurio, orna/mentum sibi uiuens posuit. hic collegio fabrum militiæ rauennatis sextertia triginta ui/uens dedit, ex quo redditu quotannis decurionibus collegij fabrum militiæ rauennatis in æde Neptuni quam ipse extruxit die neptunaliorū præsentibus sportulæ numi bini diui/derentur, & decurionibus uigintiocto centeni quinquaginta quotannis darentur, ut ex ea summa sicuti soliti sunt, arcam publiciorū Flauiani & Italici filiorū, & arcam in qua po sita est Flauia salutaris uxor eius rosis exornēt, de nummis X X V. sacrificētq; ex X X I I & de reliquis ibi epulentur. ob quam liberalitatem collegium fabrum militiæ rauennatis inter benemeritos quotannis rosas supra se & Flauiam salutarem uxorem eius mittendas ex X X X V. sacrificiumq; faciendum de X X I I. per magistros decreuit. P. Helius cissus sibi & ligariæ Artimialdi uiuens posuit in agro pedes X V. infra pedes X X V. hic locus heredem non sequitur. Aliaq; sepulchra Macerati & alibi in piceno extare uidemus, qui/bus similia epulorum legata elegantibus litteris inscripta sunt. Vnde quod à pluribus fa/ctum esse constat, omnes tenemus testamento legasse epulum quotannis ad sepulchrum rosis & uarijs respersum odoribus pro hereditatum facultatibus exhibendū: cui quidem epulo non magis cognatos affinesq; quàm magistratuum quos gesserant, opificiorumq; quæ exercuerant collegia, ut legionis in qua militassent ordinum ductores & commilito/nes, interesse iubebant. idq; & si sacerdotibus pro diuina re facienda conuocatis & com/modo & delectationi multis cedebat modis, maiorem breui post offerebat utilitatem. cū enim cōtingeret aut herede absq; legitimis successoribus defuncto, aut uetustate ipsa epu lum absoleri in obliuionemq; deduci, hereditatis portio pecuniam legato subministrare solita per septemuirum diligentiam redigebatur in pontificum collegij potestatē: ex hisq; sacerdotia quæ à nostris appellari diximus beneficia collegio pontificum distribuente fo menta nouasq; institutiones habuerūt. septemuiri. n. epulonum apud priscos haud secus quàm nostræ religionis episcopi legatorum ad pias causas exequutionis curam habebāt, cum tamen omnia templa præsertim maiora suos particulares epulones habuerint. Sicut de Iouis templo supra ostendimus, in quo Aurelium Augustinū diximus affirmare, epu/lones perpetuos fuisse, qui ad auream Iouis mensam statuæ appositam perpetui erant cō uiuæ. ut mimorum ibi potius & parasitorum contubernia quam dei sacra celebrarentur. Festus autem scribit epolones dixisse maiores eos qui postea epulones appellati sint. da/tumq; fuisse nomen his quod epulas Ioui cæterisq; dijs instituendi potestatem haberent. Fueruntq; epulones à quibus scribit in nono Liuius tibicines fuisse à commessatione soli/ta prohibitos, unde tibur cōcesserūt. & nemo erat qui sacris præcineret: sed tiburtini sopi tos remiserūt curru, & ius uescendi illis restitutum est. Eundem uero morem epulandi in sacris locis ad legatorum executionem fuisse etiam à christianis per multa tempora ser/uatum Augustinus in dei ciuitate his uerbis ostendit. Quæcunque igitur adhibentur religiosorum obsonia in mortuorum locis, ornamenta sunt ad memoriam, non sacra uel sacrificia mortuorum tanquam deorum. Quicunq; epulas suas eo deferunt (quod qui dem à christianis melioribus non fit) & in plærisq; terrarum nullatenus est consuetudo, cum apposuerint orant. Septemuiri autem epulonum quantæ fuerint autoritatis, ex uer/bis Auli gellij licet cognoscere, q eos facit maioribus sacerdotibus pares: Flaminibus, au/guribus, quindecimuiris sacrorum, his uerbis: Virgines uestales X X. fuerunt, quas pon/tifex maximus ex omni ciuitate capiebat, quæ non essent filiæ flaminis auguris Quinde/cimuiri sacrorum, aut septemuiri epulonum. fuisse autem ditissimos septemuiros epulo/num, quod plerumque uidemus illis accidere, qui multas etiam alienas tractant pe/cunias, unum extat argumentum: quod eius collegij unus sepulchrum habuit Ro/mæ extans, quod insigne uidemus, penè integrum & falso ab imperitis que remi ap/pellatum, portæ urbis olim trigeminæ, post ostiensi & nunc sancti Pauli proximum. id enim monumentum in Pyramidem supra urbis mœnia quibus est inclusum sur/gens, litteras inscriptum est semicubitales, septemuirum epulonum eius autorem nostro etiam seculo conseruantes. Quinta sacerdotiorum opulentiæ pars, fuerunt dam/natorum & ui aut iure patria pulsorum bona, quæ ipsis in patriam aliquando reuersis,

aut

Epulum ad sepulchrum

Septemuiri epulonum

Tibicines à cōmessationi/bus prohibiti tibur concesse runt

Septemuiri epulonum autoritas

Sepulchrum septemuiri epulonum

Damnatorum bona ad sacer dotes perti/nebant

aut populus aut magistratus nunquam posse restitui cupiebant. Idq́ facile intelliget qui uitam & orationem Ciceronis perleget. in qua domum suam à pontificibus compellente Clodio tribuno plæbis in templũ libertatis consecratam, ab eisdem obtinuit liberari. Partibus quinq́ emolumenti & redditũ prouentuumq́ sacerdotiorum siue beneficiorum generaliter explicatis, unicam legatorum replicare & diffusius tractare libet: ex qua apparebit, priscos gentiles fœlicitatem beatitudinemq́, ut appellabant animarũ in campis elysijs ducendam, per temporalium bonorum in legata post mortem dandorum distributionem diligentius, quàm nostros uitam per dei contemplationem æternam quæsiuisse. Sed prius quod de campis elysijs diximus aliqua ex parte ostendamus. Tibullus in elegis. Ipsa Venus campos ducet in elysios. Hic choreæ cantusq́ uigent passimq́ uagantes Dulce sonant tenui gutture carmen aues. Fert casiam non culta seges, totosq́ per agros Floret odoratis terra benigna rosis. At iuuenum series teneris immixta puellis Ludit, & assidue prælia miscet amor. Illic est cuicũq; rapax mors uenit amanti. Et gerit insigni myrtea serta coma. Econtra autem quia inferna etiam sicut nos pœnarum loca crediderunt, Tibullus de eis sic habet. At scelerata iacet sedes in nocte profunda Abdita, quã circum flumina nigra sonant. Tisiphoneq́ impexa fero pro crinibus angue Sæuit, & huc illuc impia turba fugit. Tum niger in porta serpentum Cerberus ore Stridet, & æratas excubat ante fores. Virgilius autem de elysijs campis. Deuenere locos lætos & amœna uireta Fortunatorum nemorũ, sedesq́ beatas. Largior hic campos æther & lumine uestit Purpureo, solemq́ suum sua sidera norunt: Pars in gramineis exercent membra palæstris: Contendunt ludo, & fulua luctantur harena. Pars pedibus plaudunt choreas, & carmina dicunt: Nec non threicius longa cum ueste sacerdos, Obloquitur numeris septem discrimina uocum, Iamq́ eadem digitis, iam pectine pulsat eburno. & infra. Nulli certa domus lucis habitamus opacis. Riparumq́ thoros, & prata recentia riuis Incolimus. De inferis uero eadem & multo maiora, quàm Tibullus habet Virgilius. sed iam ad legata reuertamur. Valentiniano secundo Imperatore Romano eius nominis secundo apud Mediolanum agente, tumultus in urbe Romá ingens fuit inter christianos gentilesq́ ex huiusmodi causa concitus. Erant per id temporis christiani in urbe adeo aucti, ut gentilium sectam opibus & numero æquarent, enitebaturq́ unaquæq; pars & quotidie uarijs quærebat modis & artibus alteram superare. Accidit autẽ christianos aram quæ in curia ueteri ubi nunc sancti Petri ad uincula celebris est ecclesia, gentilium superstitionis erat, suo cultui dedicare. quod cum audiuere pagani ad arma tumultumq́ est concursum. nostris quod intentauerant conseruare: illis impugnare ac in suam redigere idolatriam adnitentibus. sed quod erat propinqui & imperium obtinentis tunc etiam integrum imperatoris metus ingens, obtinuerunt utriusq; partis graues uiri rem ad principis iudicium ferendam. Missusq́ est Mediolanũ à gentibus uir nobilitate eloquentia ac dignitate insignis Symmachus patricius, ex cuius oratione quam habuit extante ista sumimus. Isq́ inter cetera quæ diffuse dixit alio tempore & loco diligentius narranda à Valentiniano postulauit: Vestalibus reddi legatorum ius percipiendorũ quod paulo prius quàm ea dedicaretur de qua diximus à christianis ara eisdem uestalibus iussu imperatoris sublatũ erat. Symmachusq́ inter orandum pluries dictum sæpe repetiuit, Tanti iam pridem fuisse urbi Romæ legata uestales potuisse capere ac distribuere: ut neminem illę in populo in urbe ipsa sinerent mendicare. Constansq́ & perseuerans in fide catholica Valentinianus quã beatus Ambrosius ecclesiæ doctor in illo roborabat, ita in sententia perstitit: ut nec aram nec legata uestalium Symmachus pro gentiliũ secta obtinere potuerit. Sed iam satis pontifices, flamines, sacerdotes eorumq́ ad lasciuiam, ad opes, ad amplitudinem fomentum, sacerdotia, quid apud priscos gentiles fuerint docuimus: cætera nunc ostendere pergamus, quæ eorundem superstitio habuit. Agonalia Iani sacra ad nonam diem Ianuarij festa erant, quorum nominis origo quincuplex reddebatur. quod minister sacrorum hostiam feriturus, ne iniussus ageret, cultrum tenens eleuatum continuo sacerdotes agendi tempus rogabat, una: & quod pecudes non uenirent, sed agerentur alia: tertia q̃ pro agnalibus ab agnis qui immolabantur corrupte agonalia appellarentur: & quarta quod pecudes uisa in aquis cultri quo feriendæ erant umbra animis angerentur. quintam meliorem Ouidius in fastis existimauit, agonalia scilicet uerbo Græco à ludis similibus appellari, obseruatumq́ esse eo

in

Campi elysij

Tumultus Romæ sub Valentiniano

Symmachus

Agonalia

in ſacrorum ritu hoſtiam non uictimam imolari,cum hoſtia ſicut docuimus pro cæſis ho *Hoſtia*
ſtibus à quolibet ſacerdote,uictima eius qui hoſtes uicerit manibus debeat imolari.fiebãt *Victima*
huiuſmodi ſacra ad templum Iani,quod penè integrum ad ſanctum Gregoriũ in ueiabro
patentibus quadriſariam portis Romam inſtaurantes extare docuimus.Februa à Roma *Februa*
nis triplici ratione piacula ſunt appellata:aut uetere uocabulo à lana quã regem ſacrificu/
lum aut flaminem dialem imolaturi peterent ſacerdotes:aut pari uetuſtate uocabuli à far
re frugibus mixto:aut à ramis de pura arbore cæſis , quibus ſacerdotes conſueuerint co/
ronari.Ouidius in faſtis.Februa Romani dixere piacula patres.Pontifices ab rege petunt
& flamine lanas:Quæ ueterum lingua februa nomẽ habent.Quæq; capit lictor domibus
purgamina certis.Torrida cũ mica farra uocantur idem.Nomen idem ramo qui cęſus ab
arbore pura,Caſta ſacerdotũ tempora fronde tegit. Macrobius in ſaturnalibus:pœnas à
nocente ſaturnalibus expoſcere piaculare eſt.& infra.Regi ſacrificulo flamini nõ licet ui/ *Flamini nõ li*
dere ferijs opus fieri:& ideo per prẹconem nunciabatur,ne quid ageretur.quanquam Fe *cuiſſe uidere*
ſtus petios dicit appellatos,qui taliter flamines præcedebant,& præcepti negligens mul/ *ferijs opus*
ctabatur:prẹter pœnam opus qui feciſſet,porcũ pro piaculo dabat.Plutarchus in proble/ *fieri*
matibus.Eos quos in agro externo obijſſe falſo nunciatum eſſet,cum poſtea reuerſi fuiſ/ *Petij*
ſent,nõ ianua in domum recipiebant,ſed tegulis dimittebant, quod piacula omnia ſub di
uo fieri cõſueuerũt.Plinius in naturali hiſtoria.Mirtea uerbena Romani Sabiniq; cũ pro/
pter raptas uirgines dimicare uoluiſſent , depoſitis armis purgati ſunt,q̃ in loco Veneris
cluacinæ ſigna ſunt.pugnare.n.cluere priſci dixere.& uulgata priſcis temporibus opinio *Cluere*
obtinuit,februa eſſe omnia quibus malefactorũ conſcientia purgaretur,deferenturq; pec/
cata,aut manes animabus defunctorum placidi redderentur.Vnde inter februa fuit habi/
ta aquæ aſperſio,qua ſicut & nos gentiles utebantur.quanquam mos ipſe prius à Græcis *Aquæ aſper/*
quàm à Romanis originem habuit:Vnde Peleus traditur abſoluiſſe Patròclum,& ab A/ *ſio*
caſto abſolutum fuiſſe Peleum à cęde Phoci fratris ſui,cũ interim Aegeus Medeam aquę
aſperſione luſtrauerit : quam opinionem Ouidius damnat his uerſibus. Ah faciles nimiũ
qui triſtia crimina cædis Fluminea tolli poſſe putatis aqua. Virgilius tamen facit Aeneã
cum iuſta Miſſeno ſoluiſſet,ſparſiſſe eum rore leui, dixiſſeq; nouiſſima uerba . Cicero le/
gum primo.Caſte iubet lex ad deos ire,animo uidelicet in quo ſunt omnia: nec tollit caſti
moniam corporis,ſed cum obſeruetur ut caſto corpore,multo etiam animis id obſeruan/
dum magis.Nam illud uel aſperſione aquæ,uel dierum numero tollitur.Animæ labes ne
diuturnitate uaneſcere,ne manibus ullis elui poteſt. Et Macrobius in ſaturnalibus. Con/
ſtat dijs ſuperis ſacra facturum corporis ablutione purgari: cum uero inferis litandũ eſt, *Mos ſacrifica*
ſatis actũ uidetur ſi aſperſio ſola attingat:Aeneas Virgilianus,donec,inquit,me flumine *turi ſuperis*
uiuo abluero,& infra.Annam cara mihi nutrix huc ſiſte ſororẽ. Dic corpus properet flu/ *& inferis*
uiali ſpargere limpha.& alibi.Sparſerat & latices ſimulatos fontis auerni:nec non cũ Miſ
ſenum ſepulturæ dari refert:Idem ter ſocios pura circumtulit unda,Spargens rore leui.Et
cum Aeneam facit apud inferos ramum Proſerpinæ cõſecrantem.Occupat Aeneas adi/
tum,corpusq; recenti ſpargit aqua.Fuit etiam propè portam capenam nũc appiam aqua *Aqua Mer/*
Mercurij appellata, ad quam cum cõueniſſet populus Romanus, unuſquiſq; lauri ramo *curij*
alterius caput ea aſpergebat aqua, Mercuriũ inuocans:ut aſperſi peccata præſertim per/
iuria mendaciáq; diluerent , Maiora autem certioráq; fuerunt februa per duodecim di/ *Februa*
es cõtinuos februarij celebrata: unde menſem illum nomen inde nactũ fuiſſe multi exiſti/
mauerunt.hisq; diebus cum pro impetranda mortuorum animabus quiete,omnis popu/
lus piaculis, ſacrificijsq; circa ſepulchra accenſis facibus cæreisq; eſſet intentus, interdi/
ctum erat uirginum uiduarumq; matrimonijs,& ueſtem induti atram omnes cõſuetũ do
mi dimittebant ornatũ.Sed paulo poſt q; horrida ceſſauerunt februa,dies ſuccedebant læ
tiſſimi cariſtia appellati , q̃bus diebus agnati affinesq; alternato cõuenietes officio,primũ *Cariſtia*
defunctos enumerabant, quos ab anteactis chariſtijs amiſiſſent.exinde ſuperſtitibus pa/
riter enumeratis ſinẽ eiulatibus defunctorũq; cõplorationi imponendũ cõſtituebãt,& ge
nio in comeſſationibus cõuiuijs cæteroq; applauſu ꝑ uiribus ſupraq; indulgebãt. Romu
li cędis caſus,feriatã una die tenebat urbẽ,per Kalendas q̃ inde Caprotinę ſunt appellatę, *Caprotinæ*
q; ea die ad paludem capreæ in Roma inſtaurata deſcriptam,fuerit à patribus diſcerptus. *Terminalia*
Sed & terminalia dies ſuos habuerunt feſtos, inde dicta quod deo termino ſexto ab urbe

Roma

Roma miliario uia laurentina, fermè ubi sancti Sebastiani passionis est locus, magno populi concursu celebrantur. estq; is terminus quem cum dedicaretur capitolium ferunt, cæteris dijs Ioui cedentibus remansisse. Idq; M. Varro scribit optimum fuisse uisum Romanis augurium, quasi uero intelligi potuerit: Romani imperij terminos quocunq; producentur inde remoueri repelliq; nequire.

Equuria uia

Diximus Romam instaurantes equuriam fuisse uiam qua rhedis à monumento augusti nunc augusta appellato, ad circum flaminiũ nunc Agonem currebatur, quæ quidẽ uia ecclesiæ continens esset sanctæ Mariæ nunc in equuria appellatæ. Sed quantum attinet ad præsens opus, equuria diebus quoq; duobus ultimis Februarij nomen fuit. In quibus Marti deo is agitandi Rhedas & equos ritus, in sacrificium tribuebatur: Pulchrum uero fuerit loca per quæ is rhedarum equorumq; à Marte sicut illi prædicabant impulsorum, cursus fiebat mente ingenioq; inspicere. campi Martij proprium in quo deligendis magistratibus comitia haberentur, locũ fuisse ostendimus,

Columna Antoniana

cui columna Cocleis Antoniana fuit apposita: eoq; cõtinebat campo augusti forum templo Martis contiguum: quod ipse princeps quo tempore arma in Brutum Cassiumq; cepit uotum, postea quam augusti nomẽ accepit opere sumptuosissimo exædificauit,

Forũ Augusti
Templum Martis

cuius quidẽ templi columnationes adeo fuere sublimes, ut dicat Ouidius. Digna giganteis sunt hæc delubra triumphis. Vnde uidemus eas quæ extant columnas stabulo summi uiri Dominici capranicensis cardinalis firmani supereminentes, multis frustis esse compactas, ꝙ nullus ditissimus potentissimusq; princeps habere potuerit integras tam sublimes. ut autem demus indicia eius templi reliquiarũ cum dictis columnis extantia, sunt plateæ presbyterorum appellatæ cõtinentes, quibus ecclesia imminet sancti Stephani parua, sed marmoribus picturisq; ornata, & à columna Antoniana qua in occidentem solem uergit paruis paucisq; ciuium ædibus separata. hisq; in ciuiũ domibus & præsbyterorũ plateæ præter columnarum aliæ tanti templi reliquiæ nũc uisuntur. sed ad rem: scribit Plinius fuisse in foribus templi illius Martis: Apollinem eburneum ingentis magnitudinis.

Apollo eburneus

& Ouidius quem augusto adulari oportuit dicit, in summo eius fastigio diuersa fuisse signa ex ære eximij operis: hinc Aeneam qui Anchisam genitorẽ Troiæ excidio humeris asportaret, & alios gentis Iuliæ ac Cæsarum progenitores: inde ipsum Cæsarem augustum de patris sui interfectoribus superatis occisisq; triumphantem: ut iam mente & animo perspicere liceat per ornatissimũ undiq; campum Martium, & post per forum augusti omnium urbis præter magnum Romanũ speciosius, deinde ad fores templi Martis ut diximus ornatissimas, uiã fuisse equos agentibus & spectantibus pulcherrimã.

Flora

Nec soli deo Marti optime de Romano populo merẽti, sed infami quoq; mulieri Floræ habiti sunt honores. eã nobilissimum sui temporis scortum & amasse Pompeium & ab ea fuisse dilectum Plutarchus est autor: quæ sicut & Larentina cum pecuniæ ingentis meretricio quæsitæ populũ Romanum instituisset heredem, in dearum numerum est relata: illiq; ludorũ honores dati,

Floralia

floralia appellati, ad cliuum capitolinum mense Maio celebrabantur. quos quidem ludos meretrices egisse nudatas cum alibi tum maxime constat apud Senecam, ubi epistola XCVIII. scribit. Catone sedente populum Romanum negasse permissum sibi postulare florales ludos nudatarum meretricum: ut iam æquiore sit tolerandum animo, nostri tẽporis prostitutas eo propemodũ loco tabernas habere & casas, ubi floræ meretricis dedecus quotannis ludorum gloria honestabatur. Quia uero domum flora apud Pompeij theatrum habuerat, non indecenter aut accidit aut de industria factũ uidetur, ut qui amore iuncti fuerant, honorum quoq; monumenta habuerint cõiuncta.

Cãpus floræ

campusq; ex deiectis domibus meretricis in eius memoriam decusq; floræ appellatus, nunc etiam id retinet nomen. estq; omnium præsentis Romanæ urbis camporum arearumq; publicarum comercijs & populi frequentia celebratissimus, præsertim posteaquã in Pompeij theatro pridẽ sicut Romam instaurantes diximus collapso, speciosissimas ornatissimasq; ædes quidam flora & eius sodalitio dignus, sed nec nostris nec cuiuspiam litteris per famam quam semper simul cum uirtutibus spreuit conseruandus, magno sed in solo alieno extruxit impendio, benemerẽti ursinæ genti cõmodũ allaturo.

Lustria

Lustria fuerũt dies festi Martis dei ritibus consecrati, in quibus ad septimum Kalendas Maij tubæ, aquilæ aliaq; Romana signa militaria lustrabantur: ut originem inde potuerit habuisse mos per ætatem quoq; nostram seruatus, cum per diem natalem martyris Georgij, uexilla & omnẽ pompam castrensem

ex urbi-

ex urbibus deferentes in nemora noſtri milites etiam ipſi luſtrare uidentur. Saturnaliaq́ Saturnalia
& ipſa fuerunt dies feſti Saturno dicati, quorum feriationem omnium longiſſimam & lu
xuriem maximam Senecæ uerbis libet ex epiſtolis deſcribere. December eſt menſis cum
maxime ciuitas ſudat: Ius luxuriæ publicæ datum eſt. ingenti apparatu ſonant omnia tan
quam quicquam inter Saturnalia interſit & dies rerum agendarum: adeo nihil intereſt, ut
mihi uideatur non erraſſe qui dixit, olim menſem fuiſſe Decembrem, nunc annũ. Nec ta/
men parum ſimilia eſſe uidentur quæ eodem menſe per Chriſti dei noſtri natalitia cõmit
tuntur à noſtris. Et bacchanalia libero patri Baccho dicata temporis longitudine, per au/ Bacchanalia
tumnũ Saturnalibus paria, maiore luxu celebrata ſunt. Nudi eñ uiri, cũ nudatis omnia
membra mulieribus, matronis, uiduis & uirginibus, ad ſacra conueniebant, quæ non niſi
nocturna erant: caput omnes pariter femoraliaq́ pampinis & uuarũ racemis cincti, alios
item uuarum racemos manu tenebant: & tumultuario inuicem cõmixti cœtu, in ſublime
ſaltantes, uariaq́ geſticulatione brachia ceruicem caputq́ mouentes, carmen Baccho in
conditum decantabant: nec prius erat ſaltationis modus, quàm defatigati & toto corpore
uacillantes, partim reſupinarentur proximioribus inhærentes, partim in pauimentum
phanatici amentesq́ procumberẽt: ut recte ſenſerit M. Varro talia niſi ab amentibus fieri
non potuiſſe. Quid uero inceſtuum conſtuprationumq́ in huiuſmodi nocturnis conuen
tibus ſit commiſſum, Liuius XL. libro his uerbis ſcribit. Hiſpala originẽ Baccorũ expro/
mit. primo ſacrarium id fœminarũ fuiſſe. Pacullam ſacerdotem omnia tanquam deum
monitu immutaſſe: nocturnum ſacrum ex diurno, quinos ſingulis menſibus dies initiorũ
fuiſſe: ex quo inde promiſcua ſacra ſint, & permixti uiri fœminis & noctis licentia acceſ/
ſerit, nihil ibi flagitij, nihil facinoris prætermiſſum: plura uirorũ inter ſeſe quàm fœmina/
rum ſtupra: ſi qui minus patiẽtes dedecoris ſint, & pigriores ad facinus, pro uictimis imo/
lari nihil nefas ducere. uiros uelut mente capta, cum iactatione phanatica corporis uatici
nari: matronas Baccharũ habitu crinibus paſſis, cum ardentibus facibus decurrere ad ty/
berim, dimiſſasq́ in aquam faces, quia uiuũ ſulphur cum calce inſit integra flamma effer/
ri. Proſequiturq́ Liuius paulo infra: inſtitutũ fuiſſe, ne quis maior uiginti annis initiare/
tur, captas ætates & erroris & ſtupri patientes. Conſules in roſtra aſcenderũt & contio/
ne aduocata, cum ſolenne carmen precationis, quod fari prius quàm populum alloquan/
tur magiſtratus conſueuerunt, peregiſſent, ita cœperũt: Bacchanalia tota iam pridem Ita/
lia & nunc per urbem etiam multis locis eſſe, nõ fama modo accepiſſe uos, ſed crepitibus
etiam ululatibusq́ nocturnis, qui perſonent tota urbe, certum habeo. Primum igitur mu/
lierum magna pars eſt, & is fons mali huiuſce fuit: deinde ſimillimi fœminis mares, ſtu/
prati & conſtupratores, phanatici uigiles, uino ſtrepitibusq́ nocturnis attoniti. Maiores
noſtri ne nos quidem niſi cum aut uexillo in arce poſito comitiorum cauſa, aut exercitus
eductus eſſet, aut plæbi concilium tribuni edixiſſent, aut aliqui ex magiſtratibus ad cõcio
nem uocaſſent, forte temere coire uoluerunt. Et ubicunq́ multitudo eſſet ibi & legitimũ
rectorem multitudinis cenſebant debere eſſe. Senatuſconſulto cautum nequa Bacchana/
lia in urbe neq́ in Italia eſſent. nec paruũ ad ea tollenda momentũ habuiſſe uidetur Len/ Lentulus Cor
tuli Cornelij Suræ factũ, quem conſtat ad urbis incendium cędemq́ ciuium primam Sa/ nelius Sura
turnalium noctem cum coniuratis deſtinauiſſe. Ludos etiam ſcænicos & theatrales flagi/
tioſiſſimos ad deorum cultum inſtitutos, & ea ratione ipſum item theatrũ à principio ædi
ficatum fuiſſe ſcripſit Aurelius Auguſtinus dicens, ludos ſcænicos ſpectacula turpitudi/
num, & licentiam uanitatis, nõ hominum uicijs ſed deorum iuſſis Romæ inſtitutos: cum
propter ſedandam peſtem corporum dij eos ſibi iuſſerint exhiberi. quos poſtea aſſerit ob/
ſcœnis uocibus & motibus hiſtrionũ fuiſſe actos. præſertim cum fugalia celebrarentur, Fugalia
uere taliter appellata, quod pudor inde & honeſtas dedita opera fugarenẽ. ut merito ipſe
Auguſtinus exclamet: quanto iuſtius & honeſtius in Platonis templo libri eius legeren/
tur, q́ in templis molles abſcinderenẽ demonũ, conſecrarenẽ ſecarenturq́ inſani, & quic/
quid aliud uel turpe turpiter, uel crudele crudeliter in theatris & deorum ſacris celebra/
ri ſolet. Qualiter autẽ omnes ludi fierent ſcænici difficile fuerit docere, quod ſingulis pe/ Ludi ſcenici
nè uicibus, ex hiſtrionum ingenio ae induſtria uariarentur: & ſatis conſtat omnes fabulas
à Plauto Terentioq́ & alijs comicis confictas in ſcæna & theatro ab hiſtrionibus eorũq́
miniſtris perſonatis deorum cultui ſpectante populo fuiſſe actas. Vnde ſcribit in uita Ci/

ceronis Plutarchus, Aesopū cū in theatro repræsentasset Atreum cōsultantem de iudicio Thyestis, ex ingenti dolore mentis impotem, quendam ex ministris quod ipse nō obserua to tempore celerius aduenta sset, sceptro percussisse ac interfecisse. Cætera quæ his scænæ actionibus competant in Roma docuimus instaurata. Faciet autem ludorum mentio propter scænicos suborta, ut cætera de ipsis dicturi, ferias prius in quibus fiebant doceamus: quanquā nō solum ludos, sed & funebria & spectacula & pompas eodem penè contextu

Feriarum uarietas dicere oportebit, quæ omnia suos dies feriatos habere ut rite fierent oportebat. Feriarum Festus Pompeius inquit, alias sine festo fuisse, ut nūdinas, alias cū festo ut saturnalia: quibus adiungebant epulationes ex prouentu fœtus pecorū frugūq;: quaq; & idē Festus alio

Feriæ unde loco uim uerbi exprimens dicit, ferias à feriendis uictimis esse dictas. Nundinas aliqui Ro

Nundinæ mulum, aliqui Tacium instituisse dicūt: quas Hortensius lege sanxit nephastas esse, ut ru

Nephastus dies stici qui nundinandi causa in urbem ueniebant, lites componerent, legesq; acciperēt. Nephasto enim die prætorem loqui nō licebat. Feriarum publicarū quatuor esse genera uo

Feriarū quatuor genera luit Varro: aut enim statiuæ sunt, aut conceptiuæ, aut imperatiuæ, aut de quibus diximus nundinæ. Statiuæ omnis populi cōmunes certis & cōsuetis diębus ac mensibus, & in fe

Statiuæ stis obseruationibus annotatæ, in quibus sunt agonalia & lupercalia superius à nobis de

Conceptiuæ scripta. cōceptiuæ, quæ quotannis à magistratib⁹ uel à sacerdotibus accipiunt in dies uel

Imperatiuæ çertos uel incertos: ut sunt, latinæ, sementinæ, paganalia, cōpitalia. Imperatiuæ sunt quas

Feriæ familiarum cōsules uel prætores pro arbitrio indicūt. Erant præterea feriæ propriȩ familiarū, ut Claudiæ, Aemiliæ, Iuliæ, Corneliæ, & aliarum. Erant singulorum, ut natalitū, funerum, & expiationum, atq; frugum susceptiones: quæ feriarum pars latius patebat, quod tribus tem

Rubigalia poribus feriæ & dies festi erant, propter fructus quibus metuebāt: Rubigalia primo à Numa instituta anno regni sui undecimo ad septimum Kalendas Maij, quia tunc segetes ru

Floralia bigo occupat: Floralia quarto Kalendas Maias anno urbis quingentesimo sextodecimo

Vinalia ex oraculis sibyllæ, ut omnia bene deflorescerēt. Vinalia priora in Kalendis Martij degustandis uinis. Vinalia altera ad XIII Kalendas septembris quod festū tempestatibus le

Sementinæ feriæ niendis institutū est. Sementinæ fuerunt feriæ à sementibus faciendis, paganicæ agricul turæ causa, Et demum feriæ stultorum appellatæ sunt quirinalia, quod eo die sacrificabāt

Qvirinalis stultorum feriæ ab his qui solenni die aut nō potuerāt rem diuinam facere, aut ignorauerāt: quibus omnibus in diebus feriatis nihil omnino qđ nō eius diei religio exposceret fieri licebat. quanq; Scæuola sicut & Hebræorum consuetudo habet, licere uoluit ferijs ea fieri, quæ neglecta nocerent: utputa qui bouem fossa extraxisset, tignū domus ruinosum tibijs sustentasset. post ferias uero & nundinas quoad expediens fore uisum est descriptas, funebria nobis ideo sunt dicenda, ut in eis qui exhibebantur ostensis ludis, alios cū spectaculis pompisq; describēdos ordine afferamus. Funebria mortuis primū à Numa Pompilio instituta fuisse Liuius sic ostendit. Nec cœlestes modo cæremonias, sed iusta quoq; funebria, placan

Funebria dosq; manes, ut idem pontifex doceret. ipsa uero funebria quàm parce haberi deceret Cicero legum primo sic dicit: deorū manium iura sancta sunto: hos leto dato, diuos habento, sumptum in illis luctumq; minuunto. Et infra: minuendi sunt sumptus lamentationesque funeris. Quibus autem modis & causis minuerentur lamentationes ipse Nonius

Luctus diminutiō Marcellus sic ostendit. Minuebatur populo luctus, ædis dedicatione, cum à censoribus lustrum condebatur, cum uotum publice susceptum soluebatur. priuatis autem cum liberi nascerentur, cum honos in familiam ueniret, cum pater aut liberi aut uir aut frater ab hoste captus domum rediret, cum puella desponsaretur, cum propiore quis cognatione q; is qui lugebatur nasceretur, cum in festo cæteris consensissent. Sequitur Cicero in legi

Lessus bus. Mulieres genas ne radunto, ne ue lessum funeris ergô habento. Erat. n. lessus lugubris eiulatio. sequiturque Cicero hæc laudabilia & locupletibus fuisse cum plebe communia, quod quidem maxime rectum esset tolli fortunæ discrimē in morte. Coronam tamen uirtute partam, & ei qui peperisset & eius parenti sine fraude esse lex repositam iu

Qui ob paupertatem publice sepulti fuerint bet. hinc refert Liuius: Valerio publicolæ post tres consulatus defuncto ob paupertatem funus publice duci oportuisse: pariter Menenio agrippæ conciliatori plæbis cum patribus, & Q. Fabio Maximo in funus æra fuisse collata, quadragesimoq; octauo Liuius pariter M. Portium Catonem filij in prætura mortui funus tenuissimo ut potuit (erat. n. pauper) sumptu fecisse. Et M. Aemiliū Lepidum qui princeps senatus sextis iam censoribus

lectus

lectus erat, ante quam expiraret præcepiſſe filijs lecto ſe ſtrato ſine linteis ſine purpura efferrent, in reliquum funus ne plus quàm æris denos conſumerēt. ſed poſt hanc priſcorū moderationem tam multa funeribus ſepulchriſq́ ornamenta, tam ingentes ſumptus poſteri adhibuere, ut cæteram omnem priuatæ impenſæ inſaniam ſuperuenerint. de quibus oīibus ordine eſt dicendū. prius tamē mores parandi cadaueris, poſt funeris ſepulchriq́ impenſam oſtendemus. Qui coniunctiores erant, uxor filij, aut fratres paterue, aut genetrix, defuncto oculos claudebāt: & poſt parum patefacto undiq́ cubiculo, introductis ex familia uiciniaq́ qui inſpicere uoluiſſent, terni quaterniq́ mortuum altiſſimis uocibus nomine ter inclamitabant. quo tacente, qui aduenerant, conclamatum eſſe in publicum efferebant. quod autem nonnulli aliquando pro mortuis poſt conclamationem habiti, in rogumq́ elati, ad flammæ contactū palpitantes liberari nequiſſent: aqua omnes feruenti lauare mos fuit, qua tanquam expergefacti ſe uiuere oſtenderēt. Exinde euerricator, quem Feſtus inquit, iure accepta hereditate, iuſta facere defuncto debuiſſe, certo ſcoparum genere adhibito domum purgabat, cupreſſi ramo domus hoſtio in funeris indiciū ſuperpoſito. quod eam arborem diti ſacram conſtat ſucciſam nequaquam à radicibus pululare. Si autem defunctus uir fuerat alicuius uel minimæ dignitatis, preco ciues ad funus conuocabat. Erantq́ uerba ut inquit Varro: Olli ollus fato functus eſt. polinctores exinde cadauerum curatores, & ueſpillones urendi humandiue periti, ſuum & ipſi præſtabant officium. Nam quod Plutarchus in problematibus habet, in æde libitinæ quæ & Venus omnia ad funus pertinentia publice parata erant. Qua ex re homines frugalitatis admonitos intelligere uoluerunt: Venerem ſicut aduenientibus uiam, ita decedentibus ſepulturæ inſtrumenta præbere. ueſpillones aut ſic appellauere maiores, quod pauperū maximus in ciuitate numerus, cū mane ſolenni & ſumptuoſo funere efferri nequirent, ueſpere ab illis obſcuriore per umbram modo deportarentur: appellabaturq́ id populare pheretrum Sandapila, qđ Suetonius in Domitiani geſtis rebus ſic edocet: Cadauer eius populari Sandapila per ueſpillones aſportatum. Sed cum mortui in domo fieret comploratio lugentes pelles inſidebant: mulieresq́, quem nunc Romæ ſeruant morē, genas olim unguibus laceraſſe hinc conſtat, quod lege id prohibitū fuiſſe ſcribit Cicero. funebres interea tibiæ carmen ferale decantabant, aderantq́ mulieres precio cōductæ præficæ appellatæ, & flendo fortia defuncti facta miris in cœlum & confictis & falſis ſæpius quàm ueris laudationibus extollentes: quarum & aliarum id genus muliercularum ineptæ eiulationes & uoces nenia appellatæ ſunt. quæ ſic diffinit Feſtus. Nenia carmen quod in funere laudandi gratia canitur ad tibiam. Sunt qui eo uerbo finē ſignificari putant: quia uolunt neniā ideo dici quod uoci ſimilior querimonia flentium ſit: quidam autem nenia dictum nomen ab extremi inteſtini uocabulo, quod Græce extremum ſignificat. prætexta uero pulla uti, quod genus ueſtimenti eſt oblongū talare & atrum, illi à quo funus fieret, & nulli licuiſſe alio, Feſtus eſt autor: Mulieres uero defuncti propinquas in luctu albis ueſtibus indutas, ſicut & ipſum mortui corpus, fuiſſe Plutarchus in problematibus aſſerit: redditq́ cauſam primo cadaueris, quod iam quaſi emeritum & graui certamine liberatum ad ſepulchrum deduci ſplendidum oportuerit. Et propinquos decuiſſe dicit defuncti corpus indumenti colore & ſpecie imitari. infectæ enim coloribus ueſtes ſuperfluitatem præ ſe uiſæ ſunt ferre ac ſumptū: nec ſatis decuiſſe atro aut purpureo coloribus doloſis ſed potius alio amiciri coniunctos, exemplo defuncti qui purus & omni commixtione uacuus tinctorio corporis ueneno liberatus eſſet. Sepeliendi corpora duplicem fuiſſe morem uidemus: Cicero enim legū primo antiquiſſimum dicit fuiſſe genus ſepulturæ illud quo apud Xenophontem Cyrus utitur, quo corpus terræ redditur, & ita locato & ſito operimentum matris obducitur: gentemq́ Corneliam uſq́ ad memoriam ſuam hac ſepultura fuiſſe humatam. & Liuius in primo dicit, Aeneæ ultimum operum mortalium fuiſſe apud Numicū amnem ubi ſitus ſit, Iouemq́ indigetem appellari. Et libro CXIX Liuius dicit, uictum ab Hircio & Cæſare Antoniū in gallias confugiſſe: ac Hirciū qui poſt uictoriam ex uulnere ceciderit, & Panſam ex uulnere defunctum in campo martio ſepultos eſſe. In legibus itē Cicero: Caij marij reliquias apud Anienē diſſipari iuſſiſſe Syllam uictorem, acerbiore odio incitatū q̃ ſi tam ſapiēs fuiſſet quàm uehemens: quod ſuo corpori cum timeret accidere, primus è Patricijs Cornelijs igni uoluit cremari. & tamen ſequit̃ Cicero declarare Enniū de Aphrica-

Oculi claudebantur mortuis

Conclamare

Euerricator

Cupreſſus in foribus mortuorum

Olli ollus fato functus eſt

Pollinctores

Veſpillones

Sandapila

Lugētes mortuos pelles inſidebant

Tibiæ funebres

Præfica

Nenia

Prætexta pulla

Veſtes albæ in lugendis mortuis mulieribus

Sepeliendi corpora duplex mos

Siti no:hic est ille situs uere.sitosq́ dici illos qui conditi sint,eumq́ morẽ ius pontificeale cõfir
mare.Et Plinius quin defunctos sese multi fictilibus solijs cõdi maluere. Nonius Marcel/
lus.membrũ abscidi mortuo dicebatur,cum digitus eius decidebatur,ad quod seruatũ iu/
sta fierent,reliquo corpore cõbusto.Et itẽ Plinius:hominẽ fulgure exanimatum cremari
fas nõ est,cõdi terra religio tradit. Et infra.cremare corpus nõ fuit ueteris instituti. Terra
cõdebantur.Ante Syllam dictatorẽ nemo crematus est.Is quia Marij cadauer ludibrio fu
Sylla primũ crematus it exttactũ,cremari uoluit. Quod autẽ Plinius dicit,Syllam primũ fuisse crematum,de Pa/
tricijs uerum fuit,sed prius cõsueuisse corpora mortuorũ cremari, infra ex Virgilij uersi/
bus undecimi libri ostendemus,& Terentius in Andria ostendit. Additq́ Plinius linũ in/
uentum est, qđ igni nõ absumitur.In rogis funebribus eius lini tunica corpori obducta fa
uillam ab reliquo seperat cinere: nasciturq́ in desertis adustisq́ sole Indiæ, ubi nõ cadunt
imbres assuescitq́ uiuere ardendo:rarũ inuenitur, difficile textu propter breuitatẽ,æquat
precia ingentium margaritarũ. Et Suetonius in Caligulæ uita. Cor inquit, ueneno tactũ
igni nõ cõburi.usum autẽ cõburendi corpora nõ diu durasse Macrobius innuit, qui scri/
bit urendi corpora mortuorũ usum suo seculo nõ fuisse, quẽ Adriani principis tẽporibus
satis cõstat floruisse. Additq́ quo tempore igni corpora dare fuit honor,si quando uenis/
set ut plura simul cremarentur,solitos fuisse funerũ ministros denis uirorum corporũ ad/
Non licuiße mortuos in urbibus sepeliri dere singula muliebria. Itaq́ citius & facilius arsisse. Nõ licuisse autẽ mortuos in urbibus
sepeliri Cicero sic ostendit in legibus ciuilibus caueri:hominẽ mortuum in urbe nõ sepe/
li,ne ue urito:credo propter ignis periculũ.in urbe tamen sepulti sunt clari uiri,quibus an
te hanc legẽ habitus est honor, ut Publicolæ aut C.Fabritio:Heliusq́ Spartianus, Anto/
nium piũ inquit,intra urbes sepeliri mortuos uetuisse.idq́ obstinatius seruasse Athenien
sẽs scribit Seruius Sulpirius ad Ciceronẽ de morte Marci Marcelli his uerbis. Ab Athe/
niensibus locum sepulturæ intra urbem impetrare nõ potui ꝙ religione se impediri dice/
rent,neq́ tamen id ante cõcesserant. Et Plutarchus in problematibus dicit, eius qui trium
phasset, demum cõbustus esset,licebat ossa capere,& in urbẽ deferre ac locare mortui ho
noris causa:quorũ posteris in forum delatis facem subijciebãt,ut statim sublati inuidia ho
nore sine inuidia uterenť.sed iam satis ea sunt dicta,quæ circa corpus fiebant: cætera sunt
dicenda,quæ honori corporis uel potius suorũ in eo adhibebantur. primæq́ erunt lauda/
Laudationes funerariæ tiones funerariæ de quibus Cicero in legibus,honoratorũ uirorum laudes in cõtione me
moranto,easq́ ad cantus ad tibicinem prosequuntor: Liuius XXVII. Marcellus filius
M.Marcellum patrem cõsulem interfectum laudauit. Et Suetonius Tranquillus C.Cęsa
rem scribit annos natũ duodecim auiam, & postea Tiberiũ annos agentẽ nouem patrem
defunctũ pro rostris laudasse. Pliniusq́ orator ad Romanum de Virginio Rufo defuncto
scribens.triginta annis gloriæ suæ ipsum superuixisse & posteritati suę interfuisse scribit,
qui laudatus fuerit à cõsule Cornelio Tacito,ut supremus fœlicitati suæ cumulus accesse
rit laudator eloquentissimus.quod aũt supra in legibus scribit Cicero ad Tibicinẽ & can
tum mortuorũ laudes prosequendas esse, seruat in plærisq́ locis urbi Romæ propinquis
Gladiatorum munus in funeribus nostræ ætatis cõsuetudo. Secundus mortuo honor nõ uerbis ut superior, sed re & multa
grandiq́ impensa adhibitus fuit : gladiatorum munus,quod quale fuerit postremus ferè
scriptorũ ex priscis quorũ scripta ad nos peruenerunt Helius Spartianus in Maximi siue
Pupieni & Albini gestis rebus ad aliud tamẽ propositũ sic habet: Vnde tractũ sit,ut pro/
ficiscentes ad bellũ imperatores gladiatorũ munus & uenatus darent, breui dicendũ est:
multi dicunt apud ueteres hanc deuotionẽ factam cõtra hostes,ut cum sanguine litato spe
cie pugnatorũ uim quandam fortunæ satiarent, ituros quoq́ ad bellũ Romanos debuisse
pugnas uidere & uulnera & ferrum & ruentes inter se cohortes, ne in bello intuentes ho
stes timerent,aut sanguinem horrerent. Sed quod Spartianus dicit ueteres cõsueuisse,Li/
uius XXVIII sic ostendit. Scipio Carthaginem ad uota soluenda dijs, munusq́ gladia/
Gladiatores spontanei torum,quod mortis causa patris patruiq́ parauerat edendum redijt . Gladiatorum specta
culum fuit,nõ ex eo genere hominũ, ex quo lanistas cõparare mos est,seruorũ qui sangui
nem uenalem habent. Voluntaria omnis & gratuita opera pugnantiũ fuit: Nam alij iussi
ab regulis suis,ad specimẽ insitæ genti uirtutis ostendendum, Alij professi se pugnaturos
in gratiã ducis: Alios æmulatio & certamẽ,ut prouocarent,prouocatiue haud abnuerent
traxit;quidam qui disceptando cõtrouersias finire nequiuerant aut noluerant, pacti inter
se ut

ſe ut uictorē res ſequeretur, ferro decreuerunt: neq; obſcuri generis homines, ſed clari illuſtresq́. patet itaq; ex ſuperioribus Liuij uerbis gladiatores ex laniſtis & ſeruis redimi cōſueuiſſe, & magno quidē precio. cū infra oſtenſuri ſimus huiuſmodi perditiſſimorū hominū uitā, in certiſſimū ſe diſcrimē precio exponentiū, dū nudi acutis mucronibus decertāt raro quempiā ultra ſextam uictoriæ palmam reportaſſe: quā quidē palmā Feſtus Lemniſcatum appellari ſolitam dicit: niſi forte credemus, miſeratum eoſdem populū Romanū cū bini & nudi, quandoq; quaterni & multa ſimul paria unico concurſu digladiarentur, à cæde & uulneribus reuocaſſe: cum ſcribat Cicero in legibus, Etenim ſi in gladiatorijs pugnis & infimi generis hominum conditione atq; fortuna timidos, & ſupplices, & ut uiuere liceat obſecrantes etiam odiſſe ſolemus: fortes & animoſos, & ſe acriter ipſi morti offerentes ſeruare cupimus: eorumq́ nos magis miſeret qui noſtram miſericordiam nō requirunt, quàm qui illam efflagitant. & infra patebit, multa eorum paria ad dictam excarnificationem ſæpenumero fuiſſe exhibita. Sed ad rem: ſcribit XVII Liuius Decimum Iuniū Brutum fuiſſe primum qui munus gladiatorium in honorem defuncti patris dedit. unde mirari ſoleo, qua ductus ignoratione Valerius Maximus ſcripſerit gladiatorū munus primum in foro Boario Appium claudium Fuluiumq́ cōſules dediſſe. Et Plinius Caio principi XX paria gladiatorum fuere in ludo. in his duo qui contra comminationes aliquas non conniuerent, ob id inuicti. & infra: C. Terentius Luctatius primus triginta paria gladiatorum in foro per triduum dedit. Macrobiusq́ in Saturnalibus ſcribit, lapidandū Vatinium teſtem gladiatorū munus dediſſe, eodem quo lapidabatur tempore. ut populo moriens & dijs ſimul herebi placeret. Suetoniusq́ ſcribit: Auguſtū Cæſarem gladiatores ſine intermiſſione edi uetuiſſe. & Tiberius munus gladiatorū in memoriam patris & aui Druſi diuerſis temporibus ac locis, primum in foro, ſecundum in amphitheatro, rudiarijs quoq; quibuſdam reuocatis autoramentum centenū milium dedit. Rudem uero uirgam fuiſſe conſtat, qua prætor gladiatores ſexagenarios ab eo munere eximebat: quos cū probi fuiſſent qui multa reportaſſent lemniſcata, Tiberius ad maiorē ludorum ſuorum magnificentiam, reuocatos centenis numum milibus donauit. Caligula uero munera gladiatoria partim in amphitheatro Tauri, partim in ſeptis aliquot edidit: qbus inſeruit cateruas aphrorum campanorumq́ pugilum ex utraq; regione lectiſſimorum. cumq́ populus ad ea ſpectacula frequentiſſimus cōueniſſet, ſeptaq́ qui locus ſemper tecto caruit & pariter theatrū per æſtatem frequentiſſimam lineis & quandoq; biſſinis intecta eſſent uelis: Caligula ipſe perniciosſus ſordidiſſimusq́ princeps reductis eiuſmodi uelis æſtuantem in ſpectaculo populum ui contineri iuſſit. Claudius uero, princeps & ipſe ineptus, poſt munera gladiatoria multipliciter data, cum aliud requirenti populo daturus auaricia diſtineretur, quæſtoribus uim attulit, ut pecuniam ſternendis uijs paratam in id munus impenderent. ſcribitq́ Suetonius: Claudiū quocunq; gladiatorio munere uel ſuo uel alieno gladiatores etiā forte prolapſos iugulari iuſſiſſe. Cūq́ par quoddā mutuis ictibus cōcidiſſet, cultellos ſibi paruulos ex utroq; ferro in uſum ſuū fieri ſine mora iuſſiſſe. Helius Spartianus ſcribit Adrianū per ſex cōtinuos dies gladiatoriū munus exhibuiſſe. Et Antoninū Pium ex publico ſumptū gladiatorijs muneribus inſtituiſſe: pariterq́ Iulius Capitolinus Marcū Antonium philoſophū gladiatoria ſpectacula omnifariam temperaſſe: quod quidem optimi principis temperamentū adeo ualuiſſe uidemus, ut poſt Maximum ſiue Pupienū & Balbinum, de quibus ſupra diximus, nemo id funeſtiſſimū horridumq́ munus ediderit. Vnde quod ſcribit Caſſiodorus facile credimus: Theodericū regem Gothorū ſecta Arianū & tamen chriſtianū idipſum munus Romanis optantibus ita denegaſſe, ut nunquam poſtea editum fuerit uel petitum. Tria nunc ſimul dicenda nobis occurrunt, funebrium apparatibus ſolita adhiberi. Nā ludi funebres ſimul cū gladiatorio munere fuerūt quandoq; editi: quæ funera ſcribit Feſtus ſimpludearia maiores appellauiſſe: hiſq́ ludis & uiſcerario quandoq;, & epulum addita fuere. quos quidem ludos illis ſimiles fuiſſe tenemus, de quibus paulo inferius cum ſpectaculis dicturi ſumus. ſcribit XXIII Liuius M. Aemilij lepidi qui bis cōſul augurq́ fuerat, filij tres Lucius, Marcus, Quintus ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo & uiginti per triduum in foro dederunt. Et XXXI Liuius: ludi funebres eo anno per quadriduum in foro matris cauſa Valerij Leuini & Publij à Publio & Marco filio eius facti; & munus gladiatorium datum ab his, paria XXV

Lemniſcatum

Brutus primus editor gladiatorum

Contra Valeriū Maximū

Rudis

Ludi funebres

Simpludearia

pugnarunt. Et XL ac XLI Liuius: Publij Licinij funeris causa uisceratione data gladiatores CXX pugnauerunt. & ludi funebres per triduum facti, post ludos epulum: quo cũ toto foro strata triclinia essent, tempestas cum magnis procellis coorta coëgit plerosq; tabernacula statuere in foro. Eadem paulo post quàm disserenasset sublata. Quid autem inter uiscerationem daram & epulum interfuerit & si infra in morum partibus diffuse certi usq; dicturi sumus, tamen paucis hic docebimus. cum Publij licinij præstantis ditissimiq; ciuis curatores funeris, præter ludos, & gladiatores oculis tantummodo populi Romani satisfacturos, cibum quoq; intenderent præbere, honoratioribus epulo opipare, & laute dato gratificaturi, plebem prius & multitudinem inuerecundam quæ ad stipem facile cõflueret uisceratione pauerunt. quæ uisceratio etsi ab initio uerbi originem habuit quando animalibus cæsis rem diuinam facturi uiscera is qui sacrificio intererant dispartiebantur:

Visceratio tamen postea in cõsuetudinem tractum est, uiscerationem quoq; appellari, cum carnes siue crudæ, siue coctæ, quandoq; panis, uinumq; cum illis domum perferentibus singulis

Epulum præbebantur. Epulum fuit estq; quod & conuiuium, appellatus ciborũ etiam uariorum

Triclinium lautus decensq; apparatus. Sed triclinium hic ueteri latinoq; more, aliter quàm multis retro seculis, sicut & nostro per abusionem factum uidemus, à Liuio positum est. non enim pars aliqua domus, sicut nunc utimur, triclinium fuit. sed coacta in locum unum parandæ paucorum cœnæ suppellex necessaria. Et quidem triclinij uerbum habuisse originem cõstat à tribus lectis qui contigui sternerentur, super quibus conuenientes ad conuiuium sicut Turci nunc & Græci faciunt accubarent. hinc Horatius: Sæpe tribus lectis uideas cœnare quaternos. E quibus unus auet qua uis aspergere cũctos: Præter eum qui præbet aquam. Et Iuuenalis. Ergo duos post Si libuit menses neglectum adhibere clientem, Tertia ne uacuo cessaret culcitra lecto, Vna simus ait. Et Virgilius, Inde thoro pater Aeneas sic orsus ab alto. Sed postea sicut in multis factum esse uidemus, triclinium mutatæ rei formæ uerbum remansit, & apparatus ad mensam factus triclinium est dictus. quod auleis tapetisq; quosdam, alios uelis purpureis aut byssinis, argenteis nonnullos eburneisue cratibus & laminis obduxisse, infra in partibus morum, allatis singulorum qui usi sunt nominibus ostensuri sumus. qua in clausura poculorum, patinarum craterarum, uinariorũ, aquariorum & uasorum ex argento auroue & cristallinorũ mirrhinorumq; abacus omnis cõtinebatur. ubi igitur toto foro strata erãt triclinia, quæ multa tanto in spacio esse oportuit,

De sepulchris tempestas cũ procellis coorta coëgit plærosq; tabernacula statuere. Sepulchra deinceps dicenda sunt, de quibus Cicero legum primo. Iam tanta religio est sepulchrorum, ut extra sacra & gentem inferri fas neget lex esse. idq; apud maiores nostros Tarquinius in gente popilia iudicauit. & infra: decretũ à pontificũ collegio, nõ esse ius in loco publico fieri sepulchrum. Item in legibus: duæ præterea leges sunt de sepulchris, quarum altera priuatorum ædificijs, altera ipsis sepulchris cauet. Nam q rogum bustum ue nouũ uetat propius sexaginta pedes adduci ædes alienas inuito domino, incendium ueretur acerbum. quod autem uestibulũ sepulchris bustum ue usu capi uetat, tuetur ius sepulchrorũ. hæc in XII tabulis secundũ naturã quæ norma legis est, reliqua sunt in more: & infra, Pœna est si qs

Bustum bustum, etiam id credo appellari tumbam, aut monumentũ inquit, aut columnam uiola-

Tumba uerit, iecerit, fregerit. Imprimis sepulchrorũ magnificentiã esse minuendã, quã legem eis-

Monumentũ dem penè uerbis nostri decemuiri in decimam tabulam coniecerunt. Vetat etiam lex ex

Columna agro culto eóue qui coli possit ullam partẽ sumi sepulchro, extruiq; uetat altius q̃ q quin que diebus absolueretur: nec è lapide extrui plus'ue poni q̃ q capiat laudem mortui inci-

Versus longi sam quatuor heroicis uersibus, qs longos appellat Ennius. Cicero etiã philippicorũ octauo: Maiores quidẽ nostri statuas multis decreuerũt, sepulchra paucis. sed statuæ intereũt tempestate, ui, uetustate: Sepulchrorũ autẽ sanctitas in ipso solo est, quod nulla ui moueri neq; deleri potest: atq; ut cætera extinguntur, sic sepulchra fiunt sanctiora uetustate. No-

Monumentũ quid nius Marcellus. Monumentũ ad memoriã posteritatis, & infra. Monumẽtũ est q & mortui causa ædificatũ est, & quicquid ob memoriam alicuius factum est, ut pbana, porticus, scripta, & carmina. sed monumentũ quamuis causa mortui sit factum nõ tamen significat ibi sepultum. Martianus in digestis. Monumentũ sepulchri id esse diuus Adrianus rescripsit, quod munimenti causa id est muniendi eius loci causa factum. Florentinus de religione, & sumptu funeris. Monumentũ generaliter res in posterum memoriæ causa prodita:

in

In qua si corpus uel reliquiæ inferantur fiet sepulchrum: si uero nihil eorum inferatur, erit monumentum memoriæ causa factum, quod Græci cenotaphiū appellant. Cicero Attico. phanum fieri uolo, neq; mihi hoc æui potest sepulchri similitudinē effugere. Plinius Cornelio Tacito de uilla Virginij Ruffi & eius sepulchro. libuit etiam monumentū eius uidere: & uidisse poenituit. est enim adhuc imperfectū. nec difficultas operis in causa, modici ac potius exigui. At ille mandauerat caueratq;, ut diuinum illud etiam immortale factum uersibus inscriberetur. Hic situs est Ruffus pulso qui Vindice quondam, Imperiū asseruit non sibi, sed patriæ. Et Montano Plinius. est uia tiburtina intra primū lapidem monumentum Palantis, ita inscriptum: huic senatus ob fidem pietatemq; erga patronos ornamenta prætoria decreuit. & sestertium centies quinquagesies: cuius honore contentus fuit. Seruius Sulpicius Ciceroni de obitu M. Marcelli. Nos in nobilissimo orbis terrarū gymnasio academiæ locum delegimus. ibiq; eum combussimus: posteaq; curauimus ut eidem Athenienses in eodem loco monumentū marmoreum faciendum curarent. sepulchra autem & funeralibus expletis, & quandoq; postea floribus odoramentisq; fuisse sparsa multis legimus in locis. Plinius in historia naturali. Scipioni florum honos à populo Romano, funus ei è publico stipe collata & sparsi flores quacunq; delatus. Cicero oratiōe pro L. planco indignabundus. Sepulchrum L. Catilinæ floribus ornatum, hominū audacissimorum ac domesticorum hostium conuentu epulisq; celebratum est. hinc Virgilius Octauio Augusto & eius sorori in Marcello adulatus. Heu miserande puer, si qua fata asperta rumpes Tu Marcellus eris: manibus date lilia plenis, Purpureos spargam flores, animamq; nepotis His saltem accumulē donis, & fungar inani Munere. idemq; mos cū in plerisq; regionibus Italiæ tum maxime in subiectis apēnino collibus Romandiolæ alicubi ætate nostra seruatur. Adhibita etiam sunt post funeralia in templis & publicis in locis ornamenta. Plinius. Cęsar post dictator, in ędilitate in munere patris funebri omni apparatu harenę argēteo usus est: ferasq; etiam argenteis uasis incessere tunc primo uisum. Et Macrobius templorum ornamenta, clipei, coronæ, & huiusmodi donaria: quod nostra quoq; ętas in nobilibus & honoratis uiris seruat. Iulius autem capitolinus de M. Antonio philosopho. iussit ut filij septennis mortui qui erat Cæsar imago aurea à circensibus per Pompam ferretur: & ut salij carmini insererent. Quid gentiles nostri circa mortuorum corpora egerint satis hactenus & habunde uidemur dixisse. pauca nunc dicenda sunt nobis de his, quæ bonorum siue malorum animis tam defunctorum quàm uiuorum cōtingere existimabant. Cicero legum primo cum multa de poenis disseruisset transgressoribus legum inferendis hæc habet. Sed nimis aliquos sæpe uidemus poenas euadere. Non enim recte existimamus quæ poena diuina sit, & opinionibus uulgi rapimur in errorem, nec uera cernimus. Morte aut dolore corporis aut luctu animi aut offensione iudicij hominū miserias ponderamus, quæ fateor humana esse & multis bonis uiris accidisse. Sceleris est poena tristis, & præter eos euentus qui sequūtur, per seipsam maxima est: tantum dixerim duplicem poenam esse diuinam, quod constat ex uexandis uiuorum animis & ex fama mortuorum, ut eorum exitiū & uiuorum iudicio & gaudio comprobetur. idemq; Cicero oratiōe in Pisonem. Deinceps post mortem de tranquillitate bonorum poenis impiorum habetis explicatis. nolite enim putare patres cōscripti, ut in scæna uidetis homines consceleratos impulsu deorum terreri furiarū tædis ardentibus: sua quemq; fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate & mente deturbat: hæ sunt impiorū furiæ, hæ flammæ, hæ faces. Et Philippicorū XIII. illi igitur impij quos cecidistis etiā ad inferos poenas paricidij luent. Vos uero qui extremum spiritū in uictoria effudistis, piorū estis sedem & locum consecuti. Breuis aūt à natura uita nobis data est. At memoria bene redditæ uitæ sempiterna. Cicero item in oratiōe pro Roscio amerino. Nolite enim putare quemadmodū in fabulis sepenumero uidetis eos qui aliqd impie sceleratecq; cōmiserint agitari & perterreri furiarum tædis ardentibus: sua quemq; fraus, & suus terror maxime uexat: suū quemq; scelus agitat, amentiaq; afficit, suæ malę cogitatiōes amentiæq; animi terrent. Hæ sunt impijs assiduæ domesticæq; furiæ. Et in Vatiniū testem Cicero. cum inaudita & nepharia scelera susceperis, cum inferorū animas elicere, cū puerorū extis deos manes ad te citare soleres. Noniusq; Marcellus, Lemures dicit sunt laruæ nocturnę, terrificatiōes imaginū & bestiarum. Festus aūt quem Christianū fuisse uidemus: sic scribit. Mundū gētiles ter in anno pa

Cenotaphiū

Florū honos & odoramentorum in funeribus.

Quæ bonorū & malorum animis tam uiuorum quàm mortuorum contingerent

Lemures

tere putabant diebus his: postridie uulcanalia, & ante diem tertiū nonas Octobris, & ante diem sextam idus Nouembris. inferiorem enim eius partem cōsecratam dijs manibus arbitrantes, clausum omni tempore præter hos dies, qui supra scripti sunt credebant. quos dies etiam religiosos iudicauerūt, ea de causa quod his diebus ea quæ oculta & abdita religionis deorum manium essent, in lucem adducerentur & patefierent: nihil eo tempore in re publi. geri uoluerunt. Itaq; per hos dies non cum hoste manus conferebatur, non exercitus scribebatur, non comitia habebantur, nō aliud quicquam in re publi. nisi quod ultima necessitas exegisset administrabatur. Suetonius de C. Calligula. satis constat prius quam mortuus transferretur ortorum custodes umbris inquietatos. In ea quoq; domo in qua occubuerat nullam noctem sine aliquo horrore transactam: donec ipsa domus incendio consumpta sit. Et de Nerone. sæpe confessus est agitari se materna specie umbrisq; furiarum accidentibus. Quin & facto per magos saero euocare manes & exorare tentauit. peregrinatione quidem Grǽcię eleusinis sacris quorum initiatione impij & scelerati uoce præconis summouentur: interesse non ausus est. ut supradictis omnibus addere non uerea mur, quod beatus Aurelius Augustinus in ciuitate dei sic scribit. Et quoniam creberrima fama est, multiq; se expertos uel ab eis qui experti sunt de quorum fide dubitandum non esset audisse confirmant. Siluanos & Faunos, quos uulgo incubos uocāt, improbos semper extitisse mulieribus, & earum appetisse ac peregisse concubitus: & quosdam dæmones quos duo galli assidue hanc immundiciam & tentare & efficere plures talesq; asseuerant, ut hoc negare impudentię uideatur, nō audeo diffinire. Sed ad Gentiles redeundum

Parentalia est. Cum supradicta suorum animis uiuentium: ac mortuorum animabus accidere crederent, eis post sepulturę & funebriū munera parentabant: non dissimiliter nostris quando ad septimum diem, aut aniuersarium, diuina in animarum suffragia celebrant officia. Cicero in Philippicis. ut parentalia cum supplicationibus miscerentur: & infra, ut cuius sepulchrum nusquam extet ubi parentetur, ei publice supplicetur. Plutarchus in problema tibus. Cum cæteri Romani februario mortuis inferias mittere & parentare cōsueuissent, Decius & Brutus ut Cicero scribit id decembri faciebāt: quia Saturno is mensis consecratus est, quem in inferorum deorum numero babent. Et cum saturnalibus & uoluptati ac genio omnes nimium idulgeant: hi nonnullas dijs etiam inferis & mortuis uoluptates im partiebantur: & infra, Plutarchus. Faba parentando absumitur: quia in ea animas mortuo rum pythagorici esse dixerunt. Flaminicamq; ob id ea non uesci Varro tradit, quando in flore litteræ lugubres reperiantur. Satis iam superq; ostendimus quid uirorū cuiuscunq; status funebribus sepulturis & animarū statui curandū gentiles opinati sunt. maiora nunc Cæsaribus suis imperatoribus à populo Romano excogitata & tributa ostendemus. quid enim maius ne dixerim dementius, quàm bomines id quærere, ut hominem & plerunq; sordidissimum sese deum facere existiment, & intentent. notum esse non dubitamus, atq; adeo uulgatum, ut à nobis particulariter scribi non oporteat: principum Romanorū plurimos in numerum deorum fuisse relatos. sed quo id fieret modo, quis adhiberetur in re ordo: apud latinos nondū inuenimus. Nuper uero Marcus Barbus patriciæ gentis Venetus, ecclesiæ Taruisinę antistes uenerādus, à nostro Omnibono Brendulensi Vincentino Græcis latinisq; literis apprime erudito munus nobis attulit, quale bonarum artium studijs innutritos, & qui detulit, & qui misit, in nascentem Romam triumphantem conferre decuit. Ea est traducta ex Herodiano scriptore Græco Seueri imperatoris deifi-

Deificatio imperatorum catio, quam ipsius Omniboni uerbis penè totam inserimus. Mos est Romanis consecrare imperatores, qui superstitibus filijs uel successoribus moriuntur. Et eiusmodi honorem deificationem appellant: luctus quidem per omnem urbem ostenditur festa celebritate permixtus. corpus enim defuncti pro ritu hominum sumptuoso funere sepeliunt. sed cæream imaginem defuncto simillimam fingunt: quam sub uestibulo prætorij proponunt in eburneo lecto magno atque sublimi, uestibus aureis instracto. & imago illa sub ægrotantis specie pallida percumbit: & ab utraq; lecti parte ad multū diei sedent: lęua quidem senatus omnis uestibus atris indutus: dextra uero mulieres, quæ uirorum uel parentū dignitate honorem & gloriam sortitæ sunt. earum autē quęlibet conspicitur neq; aurū gestans neq; monilibus ornata, sed uestibus albis exilibus induta, mærentium speciem præbens. Atq; septem dies hæc quæ dicta sunt continue geruntur: & in

troeuntes

troeuntes medici passim ad lectum accedũt, & ægrotum diu contemplati grauius utiq;
habere pronunciant. postquam uero diẽ obijsse uisus est, lectum humeris tollentes eque-
stris ac senatorij ordinis nobilissimi delecti iuuenes per sacram uiam deferunt, & ad uetus
forum magnum proponunt: ubi magistratus Romani imperium deponunt. utrinq; uero
gradus quidam in scalarum modum constructi sunt, & in altera parte puerorum chorus
ex nobilissimis atq; patricijs consistit: in altera, mulierum ex his quæ digniores esse uiden
tur. & utriq; hymnos in defunctũ canunt & laudes uerendo & lamentabili carmine con-
ditas. post hæc lectum suscipientes per urbem deferunt in campum Martium, ubi forma
quædam quadrangula æquis lateribus qua latissime campus patet ædificata est in taber-
naculi modum, quod materia fixum est alia quidem nulla præter quàm lignorum ingen-
tium. Id quidem interius totum est aridis fomitibus plenum, exterius aureis uestibus &
eburneis signis tabulisq; pictis ornatum. Infra uero alterum breuius positum est forma &
ornatu simile. tertium autem & quartum persicitur, & sub ultimo quod est minimũ aqui-
la iacet. ædificij formam turribus quispiam comparet, quæ in portubus eminentes noctu
per ignem naues in tutas stationes dirigunt. pharos eas uulgo appellant. Ad secundum
igitur tabernaculum deferunt lectum: ibiq; & aromata & omne suaue olentium genus, si-
ue fructus sint, siue herbæ succiq; imponunt, ac coaceruatum fundunt. Nam neq; gens
ulla neq; ciuitas, neq; cum dignitate quisquam uel honore, qui non suprema hæc mune-
ra in honorem pietatis ambitiose mittat. Vbi uero aromatũ aceruus ingens aggestus fue
rit & locus omnis expletus, equitatio fit circa ædificium illud, & omnis equester ordo
circumuehitur, moderatione quadam & cursus replicatione, uersus interea pirrhichos de-
cantando. currus etiam circumuehuntur personatis quibusdam purpura amictis onerati,
quibus similitudo quædam superinducta est Romanorum ducum aut imperatorum, ex
his quorum fama nominisq; celebritas integrior extat. His itaq; confectis qui ad impe-
rium successurus est facem tabernaculo admouet, & reliqui deinceps ignem undiq; cir-
cumponunt: omniaq; illico utpote arido fomite, & aromatum congerie plena igni ualli-
do corripiuntur. Ex tabernaculo autem ultimo atq; breuissimo uelut à pinnaculo quodam:
Aquila simul cum subiecto igne dimittitur ætherem petitura, quæ à Romanis de terris in
coelos imperatoris animam uehere creditur, cum alijs dijs perpetuo mansuram. hoc hono
re filij patrem consecrantes ad prætorium deducuntur. Hanc uero funebrium magnificen
tiam aliqua ex parte Virgilius imitatos fuisse Troianos facit Aeneidos undecimo: cum
mandarentur sepulturæ corpora in prælio defunctorum. Aurora interea miseris mortali-
bus almam Extulerat lucem, referens opera atq; labores. Iam pater Aeneas, iam curuo in
littore Tarchon, Constituere pyras: huc corpora quisq; suorum More tulere patrum, sub-
iectisq; ignibus atris Conditur in tenebras altum caligine coelum. Ter circum accensos
cincti fulgentibus armis Decurrere rogos: ter moestũ funeris ignem Lustrauere in equis
ululatusq; ore dederunt. Spargitur & tellus lachrymis: sparguñt & arma. It cælo clamorq;
uirum clangorq; tubarum. Hinc alij spolia occisis direpta latinis conijciunt igni: galeasq;
enses q; decoros, Frenaq; feruẽtesq; rotas: pars munera nota, Ipsorum clypeos & non feli
cia tela. Multa boum circa mactantur corpora morti, Setigerosq; sues, raptasq; ex omni
bus agris In flammam iugulant pecudes: tum littore toto Ardentes spectant socios: semiu
staq; seruant Busta: neq; auelli possunt, nox humida donec Inuertit cęlũ stellis ardentibus
aptum. Superiorem quoq; referendi in numerum deorum morem aliqua ex parte imitari
uidemus funeris Romanorũ pontificum curatores. ædificata enim forma tabernaculi in
turris pharię formam (castrum doloris nostri appellant) sericinis undiq; pendentibus or-
natur: & sedet ad sinistram longus atra ueste indutorũ ordo. lectusq; sub tabernaculo am
plissimus aureis contegitur: super quem uideri uolunt mortuũ iacere pontificem. non aũt
medici sicut in superiori per septem dies ad simulacrũ hic conueniunt, sed stantes hinc in-
de ad lectum serui & ipsi atrati uentilabrum perinde muscis abigendis frequẽter agitant:
ac si in lecto iaceret uel ægrotans uel defunctus pontifex quem multis ante diebus condi-
derant sepulturæ. Sumpsisse etiam uidemus nostros & multorũ supra sæculorum nobiles
& honoratos morem ornandi defunctorũ suorum: præsertim arma tractare, aut magistra-
tus amplos administrare solitorum funebria: equitibus nonnullis atra ipsis & simul equis
ueste intectis circa ducendum funus obequitare iussis: qui & ipsi cum Virgilianis lustra-

uere

aere in equis ululatusq; ore dederunt. Reliquum est nobis in religionis partibus, ludos, spectacula, & Pompam sicut supra polliciti fuimus ostendere. ludi qua causa fuerint instituti, Cicero legum primo etiam Platonis autoritate ostendit: suntq; hæc legis uerba. Ludis publicis, quod sine curriculo & sine corporum certatione fiat, popularem lætitiam cantu & fidibus & tibijs moderanto. Eaq; cum diuino honore iungunto. & infra: iam ludi publici cum sint, cauea circoq; conclusi sint corporum concertationes cursu & pugillatione luctantum: curriculisq; equorum usq; ad certam uictoriam in circo constitutis, cauea cantu uoce & fidibus: dummodo ea moderata sint, ut lege præscribit. Assentiorq; Platoni: nil tam facile in animos teneros atq; molles influere: quàm uarios canendi sonos: quorũ uix dici posset quanta sit uis in utranq; partem. namq; & incitat languentes, & languefacit excitatos: & tum retrahit animos, tum contrahit. De ludorum ueteri ornamẽto, Q. Asconius pedianus: Olim cum in foro ludi populo darent, signis ac tabulis pictis, partim ab amicis, partim è Græcia accõmodatis utebãtur ad scænæ speciem, quia adhuc theatra non erant nec amphitheatra. De ludorumq; laudibus Cicero pro Murena hæc habet. Nam quid ego dicam populũ ac uulgus imperitũ ludis magnopere delectari minus est mirandum. Quamquam huic satis est: sunt enim populi ac multitudinis comitia: quare si populo ludorum magnificentia uoluptati est, non est mirandum eam L. Murenæ apud populum profuisse. Quid tu admiraris de multitudine indocta? Lucius Otho uir fortis equestri ordini restituit, non solum dignitatem sed etiam uoluptatem. Itaq; lex hæc quæ ad ludos pertinet est omnium gratissima, quod honestissimo ordini cum splendore fructus quoq; iucunditatis est restitutus. Quo modo autem ludi fieri possint, quos dijs non placere crederetur, de aruspicum responsis Cicero docet. At si ludus constitit, aut tibicen repente conticuit, aut puer ille patrimus & matrimus, si tela non tenuit, aut thensam, si lorum emisit: aut si ædilis uerbo, aut si nutu aberrauit ludi sunt non rectè facti. eaq; errata expiantur, & mentes deorum immortalium ludorum instauratione placantur. quomodo autem funesti, & perniciosi esse possent ludi, eodem loco infra sic ostenditur. Si ludi ab lætitia ad metum traducti sunt, si non intermissi, sed perempti atq; sublati sunt, si ciuitati uniuersæ scelere eius qui ludos ad ludũ conferre uoluit funesti extiterunt: dies illi pro festi pene funesti. ludosq; à Romulo rege primũ fuisse introductos Liuius in primo sic ostendit. cũ de Romulo multa dixisset sic sequit: Ludos ex industria parat Neptuno equestri solemnes, consualia uocant. quibus quidẽ consualibus scribit Plutarchus in problematibus consueuisse asinos & equos coronis exornari, quia cum Neptuno equestri dies festus ageretur, & cum instituta nauigatione multa nauibus aduehenentur, otium & remissio illis animalibus data erat. Tullus' que Hostilius secundo loco ludos dedit nouendiale sacrum feriatis nouem diebus, quia lapidibus pluisse nunciatum erat. Et Tarquinius Priscus rex tertio loco ludos instituit Troianos, de quibus in Roma instaurata diffuse descripsimus. Virgilius: Troiaq; nunc pueri Troianum ducitur agmen. de quo ludo Suetonius in Cæsaris rebus gestis: Troiam lusit turma duplex maiorum minorumq; puerorum. quem ludum retinere ætatem nostram pueri nos ipsi uidimus Arimini: munus à Carolo Malatesta præstanti doctoq; principe datum. non autem pueri sed uiri luserunt nobiles: qui ad nuptias Galeoti Malatestæ ex omni Italia inuitati erant: numero ad triginta in equis desultoribus uelocissimisq;, singuli arma induti ex corio fabrefacta perpulchre uarijs ornata coloribus, ferreum ensem nequaquã acutum manu gestabant: decurrentesq; in circuitum galeas in id tumentiores factas & humeros cæsim inuicem cædebãt. & proximum prisco ludus nomen retinet, pro Troiano agmine torniamen. primiq; libera iam Roma ludi fuerunt capitolini, quos Liuius in quinto datos fuisse dicit, quod Iuppiter op. max. suam ædem seruasset. Anno postea in urbe pestilentissimo scribit Liuius in quinto, ex libris Sybillinis duumuiri sacris faciendis lectisternium in urbe Roma primum fecerunt per dies octo: Apollinem, Latonam, Dianam, Herculem, Mercurium, Neptunum tribus q; amplissimis tum parari poterant stratis lectis placarunt. priuatim quoq; sacrum celebratum: tota urbe patentibus ianuis promiscuoq; usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosq; passim aduenas in hospitiũ ductos ferunt, & cum inimicis quoq; benigne ac comiter sermones habitos: iurgijs & litibus temperatum, uinctis quoq; dempta in eos dies uincula. Simile nos pueri uidimus accidisse ad annum unde quaterdecies à Christi

[Margin notes: De ludis; Consualia; Troiani ludi; Ludi capitolini; Lectisternium]

à Christi dei natalibus centenum, cum ingenti laborantes peste singularum penè urbium
& oppidorum Italiæ populi albam & lineam induti uestem, cateruatim uicinas adirent ci-
uitates: ubi publice & priuatim hospitio accepti, diuinam carminibus in id compositis
misericordiam implorabant. nullum tunc litigium, nullæ fuerunt priuatæ dissensiones, si-
multates & inimicitiæ, quas non populi publico gaudio composuerint. Supradicto etiam
quinto libro scribit Liuius. Ludiones ex hetruria acciti ad tibicinẽ modos saltantes haud *Ludiones*
indecoros more hetrusco dabant: imitari deinde eos iuuentus simul inconditis uersibus
inter se iocularia fundentes cœpere. Et paulo post Liuius: histriones impletis modis, Sa-
tyras scripto iam ad tibicinem cantu, motuq́ congruenti egisse: Liuium q́ qui ab Satyris
ausus est primus argumento fabulam instruere, carminũ autorem puerum ad canendum
ante tibicinẽ statuisse. inde ad manũ cantari histrionibus cœptũ, diuerbiaq́ tantum ipso-
rum uoci relicta. Postquam ludus in artem uerterat, iuuentus fabellarum actu relicto hi-
strionibus, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta uersibus recitare cœpit: quæ ex- *Exodia*
odia postea appellata, insertaq́ fabellis potissimum attellanis sunt: quod genus ludorum
ab oscis acceptũ tenuit iuuentus, nec ab histrionibus pollui passa: & institutum est, ut acto
res attellanarum nec tribu mouerentur, & stipendia tanquam expertes artis accipiant.
paulo post sequitur Liuius. Ab sano res initio ad hanc uix opulentis regnis tolerabilem
insaniam uenit. Continuauimus supra tribus in rebus Liuij textum in ludionibus histrio-
nibus & attellanis: ut eorum uocabulorum originem doceremus. de primis duobus sic
habet Valerius Maximus. Ludij hetruscorum disciplina qui apud eos histriones, turpes
& leuissimi histriones meliore instituto ad scænica & mutationes: solusque inter latinos *Histriones*
Festus dicit histriones dictos quod primum ab histria uenerunt. Macrobius autem in sa-
turnalibus. Recitabantur ultra comœdias mimiiambi à mimis & histrionibus. Vnde
Laberius uir senatorius à Cæsare coactus quos fecerat ipse homo sexagenarius mimi-
iambos recitauit, & tamen in prohemio suum deplorauit infortunium. Is tamen liberta-
te ingenij multa in Cæsarem dixit lœdoria: quale est in Syri serui persona, porrò quiri-
tes libertatem perdidimus. dixit etiam: deceperunt se multi: frugalitas miseria est rumo-
ris boni. quæ cantabant histriones & saltabant. hinc Ilas Palladis discipulus cum iam ma
gistrum superaret, id quod eleganter cantauerat à populo coactus est saltare: histrionesq́
inter turpes uiros non habitos fuisse ostendit Roscij Amerini cum Cicerone amicitia &
oratio: in qua populum Romanum reprehendit Cicero, quod Roscio cantante tumul-
tuatus sit: qui scripsit librum in quo histrioniam oratoriæ comparauit. Habebant autem
histriones mercedem ex publico diurnam mille denarios: sine pregalibus. Vnde Aeso- *Merces histri*
pus ex hoc quæstu filio ducenties sestertium reliquit. ludorum & eorum à quibus maio- *onum diurna.*
ri ex parte edebantur origine dicta, uarias ipsorum aut partis maximæ species breuiter
complectemur. Fuerunt namq́ de quibus est dictum Troiani & capitolini, fuerunt scæ-
nici, quos Liuius in xxiiij. primum ad ædilibus currulibus factos eo anno memoriæ pro-
ditum dicit. Fuerunt Apollinares de quibus Liuius xxv. censuerunt patres Apollini *Apollinares*
ludos uouendos faciendosq́: & quando ludi essent facti, duodecim milia æris prætori
ad rem diuinam & duas hostias maiores dandas. Alterum senatusconsultum: ut decem-
uiri sacrum Græco ritu facerent, hisq́ hostijs: Apollini boue aurato, & capris duabus al-
bis auratis. Latonæ boue fœmina aurata. ludos prætor in circo maximo cum facturus
esset edixit, ut populus, qui eos ludos spectaret stipem Apollini quantum commodum
esset conferret. hæc est origo ludorum Apollinarium: uictoriæ non ualitudinis ergò fa-
ctos populus spectauit coronatus, matronæ supplicauerunt: uulgo apertis ianuis in propa
tulo epulati sunt, celeberq́ dies omni cerimoniarum genere fuit. Ludi Apollinares sena-
tus decreuit ut in perpetuũ uouerentur: quos ad nostram quoq́ ętatem peruenisse cõstat.
siquidẽ hi sunt quos per extremos Carnispriuij dies, in circo flaminio ubi nunc agonis est
appellatio, fieri quotãnis uidemus. principio enĩ mutationis prudenter factæ à gentilium
superstitione ad ritus Christianos: ut aliquid Apollinariũ appellationis ipsi ludo remane-
ret, prope sancti Apollinaris ecclesiam, ea etiam ratione institutis locus ludis est retentus:
nec multũ uariat tempus, quando hi sicut & illi ad finem Februarij ut plurimũ eduntur:
& quando hostię illorũ, sicut decuit sunt omissę, retinet consuetudo aliquod uictorię simu
lacrum faciendi sicut eos uictoriæ ergò inchoatos Liuius asseruit: quale proximis diebus
fuit.

Prælij simili/tudo, qua rex turchorũ ad Bellogradum fusus fuit. fuit spectaculum omnibus nobis gratissimũ, qui ecclesiasticæ Romanæ reipublicæ mem/
bra curiam sequimur Romanã, cum in eodem circi flaminij agone prælij similitudo quæ/
dam fuit, quod pręclarissimum æternaq; dignum memoria æstate proxima gestum est: ad
Danubium qua fluuius influit Sauus. cum Maumeth turchorũ imperator, supra centum
milia in exercitu habens, ad Bellogradum oppidum aliquamdiu oppugnatũ: machinisq;
& bombardis prope solo æquatum fusus, & suis quibusq; melioribus ad sexdecim milia
occisis fugatus, bombardas & uim penè infinitam machinamentorum ac armorum amni
terraq; amisit. Lætum quippe nobis & dulcissimum fuit inspicere personatum quendam
Ioannes Car/uaial Ioannem Caruaial Hispanum Cardinalem sancti Angeli indumento & ornamentis refe/
rentem: Christianorum & Romani Pontificis exercitui in illam ducendo Barbariem pręe/
Ioannes Capistraneus esse. sed lætius erat uidere alia in persona Ioannem Capistraneum ordinis sancti Francisci
fratrem: qui multis continuata annis opinione sanctitatis tanto impleta miraculo, milites
adduxerit Iesu Christi uexilla sequutos: qui celeberrimo Ioanne huniat uayuoda transil/
uano duce, pauca hominum milia supradictam in barbaris cædem edidere: fueruntq; ad
id circi agonis spectaculum ex nostratibus, ingenio, & doctrina cultiores nonnulli, quibus
ea die Romanam rem lacertos adhuc mouere, Romanũ celebrari nomen apparuit: Cum
tantas adhuc res aduersus scythas Tanais olim & Ripheorum montium accolas turchos:
maximę partis Asiæ & Europæ dominatores sub Romanis signis Romaniq; legati nomi
ne geri, non magis ob spectaculi quod ante oculos erat ostensionem: quàm ob recentis ui
ctoriæ refricatam memoriã uideretur. Equidem his in ludis apollinaribus suffectis etiam
quod habet Liuius propemodum seruatur, ut uulgo apertis ianuis epulentur. Namq; die
illa urbaniores quiq; Romani aut conuiuia celebrant: aut cibaria in id consuetudine intro
ducta uicinis amicisq; missitant: cum tamen plebs infima ad tabernas uinarias in propatu
lo comedant. Isq; cibus est pulte casto aromatibus confectus: Ludi etiam fuerũt seculares,
Seculares ludi quos Festus dicit centesimo quoq; anno fieri solitos. Vnde miror Plinium dicere Stepha/
nionem primũ togatum saltare in illis instituisse, & utrisq; sui temporis saltauisse. Et Sue/
tonius scribit Domitianum fecisse ludos seculares cõputata ratione temporũ ab ijs quos
Augustus dederat. Fuerunt & ludi Romani de quibus Liuius decimo. Coronati primum
ob res bene gestas bello, ludos Romanos spectauerunt, palmæq; tunc primum translato
Ludi Romani ex Græcia more uictoribus datæ. Et libro xxv. ludi Romani pro temporis illius copijs ma
gnifice facti, & diẽ unũ instaurati, & cõgij olei in uicos singulos dati. Ludos plebeios scri
Ludi plebei bit Quintus Asconius Pedianus secũda actione in Verrẽ exactis regibus pro plebis liber/
tate datos fuisse: aut pro reconciliatione plebis post secessionem in auentinum: quos po/
stea L. Sylla post uictoriam instituerit. Et Liuius in xxvij. Aediles plebis ex mulctatitio
argento signa ænea ad ædem Cereris dedere, & ludos pro temporis eius copia magnifi/
Circenses ci apparatus fecerunt. Circenses ludos describere aggressum subijt animum recordatio:
ipsos & alios quosdam cõmodius ostendi posse: si ludos, simul & spectacula prout sæpe/
numero dabantur ostendemus. specum autem Plutarchus in problematibus dicit locum
esse unde despicitur, & inde spectacula esse dicta. Vt itaq; à promiscuis incipiamus, Cice
Spectacula unde ro Caluisio: Circenses erant, quo genere spectaculi ne leuissime quidẽ teneor, nihil nouũ,
nihil uariũ, nihil quod non semel spectasse sufficiat: quo magis miror hoc, milia uirorũ cur
rentes equos insistentes curribus homines uidere. Et ad Marcũ Mariũ Cicero: omnino si
quæris ludi apparatissimi, sed nõ tui stomachi. Deliciæ uero tui noster Aesopus, eiusmodi
fuit, ut ei desinere per omnes homines liceret. Is iurare cũ cœpisset, uox eum defecit in illo
loco: si sciens fallo. Nec id quidem leporis habuerunt quod solent mediocres ioci. Appa
ratus eñ spectatio tollebat omnem hilaritatẽ, quid enim delectationis habent sexcenti mu
li in Clitemnestra: aut in equo troiano craterarũ tria milia: aut armatura uaria peditatus,
& equitatus in aliqua pugna? quæ popularem admirationem habuerunt, delectationem
Venationes tibi nullam attulissent. non enim te credo Græcos & oscos ludos desiderare. reliquæ sunt
uenationes binæ per singulos dies magnificæ, nemo negat: sed quę potest esse homini po
litico delectatio? cum aut homo imbecillus à ualentissima bestia laniatur, aut præclara be/
stia uenabulo transuerberatur? Extremus elephantorum dies fuit: in quo admiratio ma/
gna uulgi atq; turbæ, delectatio nulla extitit: quin etiam misericordia quædam consequu/
ta est, atq; opinio huiusmodi, esse quandam illi belluæ cum genere humano societatem.

Siue

Siue autẽ Plinius ab hac Ciceronis epistola, siue aliunde sumpsit: de elephãtis hæc diffusius scribit, quæ simul cũ plurimis ab eo efferemus. Elephantes in circo pugnarunt Claudij pulchri ædilitate curruli, aduersus tauros: Pompeij altero consulatu, dedicatione templi Veneris uictricis in circo uiginti getulis ex aduerso iaculantibus, mirabili unius dimicatione, qui pedibus cõfossis repsit genibus in cateruas, abrepta scuta iaciens in sublime. Vniuersi eruptionem tentauere non sine uexatione populi circunductis claustris ferreis. Qua de causa Cæsar dictator simile edens spectaculum euripis harenam circundedit. Nero autem equitatũ disposuit. Sed Pompeiani amissa spe eruptionis supplicauere populo inenarrabili habitu oris sese quadam lamentatione cõplorantes: tanto populi dolore, ut oblitus imperatoris ac munificentiæ honori suo exquisitæ, flens uniuersus consurgeret, dirasq; deneganti Pompeio pœnas quas breui habuit imprecaretur. pugnauere & Cæsari dictatori tertio consulatu uiginti contra pedites quingentos. Iterumq; totidem turriti cũ sexagenis propugnatoribus eodem quo priore numero peditum, & pari equitum ex aduerso dimicante. Leonum simul pugnam Romæ primus dedit Scæuola præfectus in curruli ædilitate: Pompeius magnus in circo iubatos CCCXV. Cæsar dictator CCCC. Senatusconsultum fuit uetus, ne liceret Aphricanas pantheras in Italiam traducere. Contra hoc tulit ad plæbem Gn. Aufidius tribunus plæbis, permisitq; circensium gratia importari. Scaurus ædilitate sua primus uarias misit. Cn. Põpeius deinde CCCCX. Augustus CCCCXX. Idem postea in theatro Romæ ostẽdit tigrin mansuefactam in cauea. Claudius Nero quatuor pariter mansuefactas. camelũ equo similem collo, pedibus & cruribus boui, camelo capite, albis maculis, rutilum colorem distinguentibus: Cæsar ludis circensibus primum dedit. Pompeius ludis ostendit primus chaum calliraphium quem uocant: effigie lupi, pardorum maculis. Idem cephos ex æthiopia, quorum pedes posteriores humanis cruribus, priores manibus fuere similes. hippopotamum & crocodillos quatuor M. Scaurus ædilitate sua temporario theatro dedit. Domitius Aenobarbus ædilis curru lis ursos numidicos centũ & totidem uenatores æthiopes in circo. Fuerũt quoq; in spectaculis ludisq; plurima quæ infinitum & simul superfluum fuerit hic referre: sed pauca quædam non solum spectacula sed ob ipsa diuersis edita temporibus prædictis addere nõ piget. Lentulus Spinter primus in theatro uela superinduxit apollinaribus ludis. Cæsar etiam dictator totum forum Romanum & uiam sacram intexit, & Cliuum capitolinum in munere gladiatorio. Marcellus sorore Augusti Octauia natus pariter in auunculi ædilitate Kalendis Augusti, ut litigantes in umbra essent. Cæsar postea dictator in ædilitatis munere patris funebri omni apparatu harenæ argenteo usus est. Nero Pompeij theatrum operuit auro in unum diem quo Tyridati regi Armeniorũ ostenderet. Claudius pulcher scænam prius uarietate colorum adornauit: C. Antonius argento: Petreius auro: Catulus ebore & auro. De Cæsare autem in dictatura scribit Suetonius. Edidit spectacula uarij generis. Munus gladiatorium: Ludos etiam regionatim urbe tota, & quidem per omnium linguarum histriones. Item circenses, athletas. Naumachiam in foro depugnauit Furius Leptinus stirpe prætoria, & Q. Calperius senator quondam actorq; causarũ. pirrhicham saltauerunt Asiæ Bithyniæq; principum liberi cum ludijs. Venationes editæ per quinq; dies, ac nouissime pugna diuisa in duas acies, quinquagenis peditibus elephantis uicenis, trecentis equitibus. hinc & inde immissis. Nam quo latius dimicaretur sublatæ meræ, inq; earũ locũ bina ex aduerso cõstituta erãt repagula. Athletæ stadio ad tempus extructo in regione campi martij cucurrerunt per triduum. nauali prælio in monte cælio defosso lacu, biremes ac triremes quatriremesq; tyriæ & ægyptiæ classis magno pugnantiũ numero conflixerunt. ad quæ spectacula tantum undiq; confluxit hominum, ut plæriq; aduenæ inter uias tabernaculis positis manerent, ac sæpe præ turba elisi exanimatiq; sint plurimi. Et in his duo senatores. De Augusto autem Suetonius. Spectaculorum assiduitate & magnificentia omnes antecessit, fecit nonnunq; uicatim. Athletas quoq;, extructis in campo sedibus ligneis. Nauale præliũ circa tyberim. Ad scænicas quoq; & gladiatorias operas, & equitibus Romanis aliquando usus est. Spectandi cõfusiorem morem correxit, ut quoties quid spectaculi ubiq; ederetur, primus subselliorum ordo uacaret senatoribus. Romæ legatos liberarum sociarumq; gentium uetuit in orchestra considere, cum quosdam etiam libertini generis inibi deprehendisset. Militem secreuit à populo, multis è plæbe prius or-

Elephantes

Leonũ pugna

Vela theatro superinducta

De spectaculis à Cæsare dictatore editis

De spectaculis ab Augusto editis

dinem aſſignauit, prætextatis cuneū ſuū & proximum pædagogis: fœminis uero gladiatores quidē quos promiſcue ſpectare ſolenne fuerat, niſi ex ſuperiore loco ſpectare conceſſit: ſolis uirgitubus ueſtalibus locum in theatro ſeparatum contra prætoris tribunal dedit. Athletarum ſpectaculis muliebrem ſexum omnem ſemouit. ipſe cum ſpectaret nihil agebat, Cæſaris reprehenſionē timens, qui ſolitus fuerit epiſtolas lectitare & ſcribere & reſcribere. Spectauit ſtudioſiſſime pugiles, & maxime latinos, non legitimos atq; ordinarios, non quos etiam cōmiſcere cum græcis ſolebat, ſed & cateruarios oppidanos inter anguſtias uiarū pugnantes temere, ac ſine arte. Athletis cōfirmauit priuilegia, & ampliauit: hiſtrionū licentiam adeo cōpeſcuit, ut Stephanionē legatarium cum in puerilem habitum ei circumtonſam matronā miniſtraſſe cōperiſſet, per trina theatra uirgis cæſum relegauerit. Et de Caligula Suetonius. ſcænicos ludos & aſſidue & uarij generis ac multifariā fecit, quoſdam nocturnos, accenſis tota urbe luminibus. Mirmillonem è ludo rudibus ſecū batuentem & ſponte proſtratum confodit ferrea ſica, ac more uictorū cum palma diſcurrit. Et Claudius circo maximo marmoreis carceribus auratiſq; metis, quæ utraq; & tophea & lignea fuerant exculto, propria ſenatoribus cōſtituit loca promiſcue ſpectare ſolitis, ac ſupra quadrigariū certamen Troiæ luſit. Exhibuit theſſalos equites, qui feros tauros per ſpacia circi agebant, inſiliebantq; defeſſos, & ad terrā cornibus detrahebant. Germanorū legatis in orcheſtra ſedere permiſit, ſimplicitate eorū & fiducia cōmotus: qui in populari deducti cū animaduertiſſent parthos & armenios ſedentes in ſenatu ad eadē loca ſponte tranſierūt, nihilo deteriorem uirtutē aut conditionē ſuam prædicātes. Ad Athletarū ſpectaculū inuitauit & uirgines ueſtales, quia olimpia quoq; Cereris ſacerdotibus ſpectare licet. Titus Veſpaſianus princeps optimus amphitheatro, quod nunc coloſeum appellant dedicato, Thermiſq; iuxta celebriter extructis, in quibus nūc ſunt uineæ fratrū ſanctæ Mariæ nouæ, munus edidit apparatiſſimū largiſſimumq;: & nauale prælium in naumachia ueteri, quā fuiſſe docuimus prope eccleſiā ſancti Petri, ubi depreſſus eſt locus, poſt ſancti Michaelis eccleſiam. Et gladiatores, atq; uno die quinq; milia omnis generis ferarum. Domitianus & eius frater ſpectacula magnifica aſſidue & ſumptuoſa edidit, nō in amphitheatro modo, uerū & in circo, ubi præter ſolennes bigarum & quadrigarū curſus, præliū etiam duplex equeſtre & pedeſtre cōmiſit, ac in amphitheatro nauale quoq;, uenationes gladiatoreſq; & noctibus ad lycnos: nec uirorū modo pugnas, ſed & fœminarū. naualis pugna penè iuſtarū claſſium effoſſo & circumſtructo circa tyberim lacu, ubi nūc circa ſancti Syluestri monaſteriū, & uiam flaminiam depreſſo in loco uineas eſſe ortoſq; uidemus. Nunc quia Helius Spartianus Hadrianū ſcribit fabulas omnis generis more antiquo in theatro dediſſe, uerba libet aliqua apponere, quod ſupra à nobis deſideratū fuiſſe nō dubitamus. Scænā, Orcheſtrā, Mirmillones, Pantomimos declarat Placidus grammaticus non incelebris. Scęnam eſſe dicit camerā hinc inde cōpoſitam: quæ in umbræ locū in theatro erat, in quo ludi actitabantur. Item ſcænam dici arborū in ſe incubantiū quaſi conameratam denſationē, ut ſubterpoſitos tegere poſſit. Item ſcænam uocari cōpoſitionem alicuius criminis, quæ digna ſit agi in theatro exclamationibus tragicis. Vlpianus autem iureconſultus titulo de his qui notentur infamia ſcribit, Scæna eſt ut Labeo diffinit, quæ ludorum faciendorū cauſa quolibet loco, ubi quis cōſiſtat moueaturq; ſpectaculū ſui præbiturus, poſita ſit in publico priuatoq; uel in uico, quo tamen loco paſſim homines ſpectandi cauſa admittantur. Noſq; è Caſſiodoro in Roma oſtendimus inſtaurata: theatrum græca appellatione uiſorium interpretari, q turba conueniens eminus uideatur & uideat, Et ſcænam theatri frontem binis plurimiſue contignationibus cōſtratam, in quibus hiſtriones recitabant. Mimiq; mirmillones & cæteri ludij, uarios, de quibus ſupra eſt dictū, ludos geſticulationeſq; edebant. in ſcæna autē cū hemicycli formā haberet, gradus ſediliaq; fuere: de quibus primarij magiſtratus honoratioreſq; ſpectarēt, eorūq; ſediliū pars intima Orcheſtra eſt dicta. quando autē theatra primū facta ſint, & in prædicta diximus inſtauratione urbis: & infra in rei publi. partibus dicturi ſumus. Mirmillones erant pugiles ſe ad duellum ſed ſemiludicrū prouocantes. Quos quid fuerint Feſtus Pompeius ſic edocet. Retiario pugnanti aduerſus Mirmillonem cantatur: Non te peto, piſcem peto, quid me fugis galle. Quia mirmilloneum genus armaturæ gallicum eſt, ipſiq; mirmillones ante galli appellabantur, in quorum galeis piſcis effigies inerat, quod genus pugnæ inſtitutum eſt à Pitaco

De Caligulæ ſpectaculis

Claudij ſpectacula

Titi Veſpaſiani ſpectacula

Scæna

Theatrum

Orcheſtra

Mirmillones

Pantomimi

Pitaco uno ex sapientibus septem græciæ. Pantomini autem ab omniũ uarietate ludorũ in quos se gerebant appellati. Nam scænæ seruientes omnes edocti ludos erant. Sed ad principem Hadrianũ reuertamur: Is cum doctissimus esset fabularũ recitationem omnis

Hadriani spectacula

generis in theatro ad scænam scilicet & Orchestram dedit, histriones aulicos publicauit: In circo multas feras & sæpe centũ leones interfecit. Antonius autẽ pius, & si modestissi-

Antonius pius

mus fuit princeps, munera dedit: in quibus elephãti crocutæ rhinocerotes, crocodilli atque hippopotami, & omnia ex omni orbe terrarum animalia etiam tigres fuere. Centũ etiam boues una missione dati. Temperauit autẽ scænicas donationes, ut quinos aureos scænici acciperent. Ita tamen quod nullus editor decem aureos supergrederetur. Spectacula mirifica fecit. in munere autẽ publico tam magnanimus fuit, ut centũ leones una missiõe simul exhiberet sagittis interfectos.

Commodus Antonius

Commodus Antonius qui proprie est appellatus omnibus incommodus: huiusmodi spectaculorũ infamiam per habitus gestationem, melius quam cæteri omnes ante se principes declarauit, qui penulatos iussit spectatores nõ togatos ad munus cõuenire: quod funeribus solebat: funebris enim uestis est penula: ipse pariter in pullis uestimentis præsidens.

Gordianus

Gordianus uero cũ esset ditissimus, clausam indigentibus probis uiris per summã sordidamque auariciam liberalitatem suam exhibendis ferarũ muneribus patefecit. Aedilitatis enim suæ tempore, duodecim populo Romano spectacula per singulos duodecim dies dedit: ita ut gladiatorũ nõnunquam quingenta paria, & nunquam minus centum quinquaginta, feras libycas uno die quãdoque mille ediderit. Erat ei silua in qua habuit ceruos ducentos: britannos equos feros triginta: oues feras mille albas: decem aureas capreas, quas scilicet ipse inaurari fecerat: strutiones mauros miniatos trecentos: onagros triginta: apros centum quinquaginta: ibices ducentas: damas ducentas. Hæc omnia populo diripienda concessit, die muneris quod sextum edebat.

Philippus arabs imperator

Et Philippus ipse arabs primus Romanorum principũ, cui desuper ingens datum est munus ut fieret christianus. cum millesimus annus ab urbe condita suo & filij cõsulatu incidisset, seculares ludos & munera edidit circensia. In quibus feræ sunt datæ: quas Gordianus in triumphum persicum parauerat: elephanti duo & triginta: tygres uiginti: leones mansueti sexaginta: Leopardi mansueti triginta: belbi, id est hyenæ decẽ: gladiatores fiscales paria mille: Rhinoceros unus: Archoleontes decẽ: Camelopardali decem: equi feri quadraginta. Quando autẽ ludos omnes & spectacula quo fierent modo magis particulariter quam supra est factũ describere, nec possibile est, neque etiam expedit, aliqua de utrisque ex Cassiodoro afferemus: cui ultimo omniũ uati contigit ut ea inspiceret. & scriberet. Is detestabile actum certamenque infœlix, sicut debuit detestatus, quod homines cum feris uellent contendere, quas fortiores se non dubitarent inuenire, solã habuisse eos in præsumptione spem dicit, & unicum in deceptione solatiũ: qui feram si nõ effugissent, nec sepulturam interdũ poterant inuenire, cũ adhuc superstite homine periret corpus, & antequam cadauer efficeretur truculentissime absumeretur.

Genera spectaculorũ ex Cassiodoro sumpta

Ex paucisque huiusmodi spectaculis quibus referendis contentus fuit: hoc primum est. Expositus in theatrum amphitheatrumue sanguinẽ habens uenalem infœlicissime auarus quispiam, unica qua cũ redemptoribus erat pactus flexibili pertica armabatur: dumque populus plenis desuper spectans sedilibus qua temeritate infœlix ille leonẽ aut ursum fame in id maceratum pertica a se abigere confideret, inuicem disputãt, emissa derepente fera in eum præceps fertur: qui cum pari cursu in illam delatus esset, hianti ore imminentem non quidem pertica prout spectantes credebant aut cæsim aut punctim ferire aggrediebatur: sed flexibili adminiculo ligni innixus, saltu bestiam transuolabat, quæ tanquam pudore quodam superata, uictorem suũ ultra impetere negligebat: isque parietibus adhærens theatri, mœstũ & suæ indolentem saluti populũ ut educeretur orabat. Alius pugnæ cum bestijs cõmittendæ scutum fragile cannis contextum deferre pactus, in spectaculum lætus prodijt, Sed cauea emissam uoracem bestiam cum prope mordicus apprehensuram expectasset, illico in terram prostratus, cannarumque inuolucro tectus deterruit, quæ & ultra contingere nõ est ausa: sicque quod ait Cassiodorus, haud secus quam spinæ ericium in orbẽ collectũ debilis cannarum munitio hunc seruabat. Tertium scripturi spectaculum, uerbi expositionem præmittere cogimur: quod licet Romana plæbs nunc passim utatur: paucis alibi etiam doctissimis notum esse uidemus. cancellum id est, crates rarior lineolis cõpacta ligneis, altrinsecus superpositis: inter quas semipedalia ut plurimũ foramina relinquantur: seruatque usus

Cancellum

eiuſmodi clauſtra uineis pro ualuis foribusq́ apponi.itaq; cancello oblõgiore trinis aper-
to portis pariter inter ſe diſtantibus,in patenti area amphitheatri poſito, erant qui conſti-
tuta mercede urſum ibi leonemue expectarent : quem irruentem euaſurus, ab uno ad ali-
ud hoſtiolũ ſe uertebat,ſicq́ cancelloſis ut ait Caſſiodorus ſe poſtibus occulens , modoq́
faciem modo terga beſtijs monſtrans , inter leonum dentes ungueſq́ uolitabat. Alius la-
benti rota feris occurrens,illas irruentes motus celeritate fallebat.ſunt uero hæc ſpectacu-
la ex his quæ Marcus Cicero ad Marcum Marium quod ſupra diximus ſcribit . Sed quæ
poteſt eſſe homini politico delectatio,cum aut homo imbecillus à ualentiſſima beſtia la-
Deteſtatio ludorum niatur,aut præclara beſtia uenabulo tranſuerberatur ? Quam Ciceronis ſententiã ſecutus
Seneca,eaq́ ſpectacula deteſtatus ſic ſubiungit. Nuper in ludo beſtiariorum unus è ger-
manis cum ad matutina ſpectacula pararetur ſeceſſit ad exonerandum uentrem , nullum
enim aliud illi dabatur ſine cuſtode ſecretum:ibi lignum illud quod ad emundandum ob-
ſcœna adhærens ſpongiæ poſitum eſt totum in gulam farſit,& ibi præcluſis faucibus ſpi-
ritum eliſit.Et infra:cum adueheretur nuper quidam inter cuſtodias ad matutinum ſpe-
ctaculum miſſus,tanq́ ſomno premente nutaret caput,eouſq́ dimiſit donec radijs inſere-
ret,& tamdiu in ſedili ſe tenuit,donec ceruicem circumactu rotæ frangeret.ſecundo nau-
machiæ ſpectaculo unus è barbaris lanceam quam in aduerſarios acceperat totam iugulo
Supplicatiões ſuo merſit.Satis iam ſupraq; ludis & ſpectaculis oſtendendis immorati ſumus. Supplicati
ones thenſas pompamq́,ultimas religionis partes ſimul explicemus,ſicut eas ſæpenume-
ro ſimul habitas fuiſſe uidemus . Fueruntq́ his ſimiles , quas nos letanias proceſſionesq́
appellamus.ſupplicationes uero referendis geſta re aliqua gratijs,ad deorum templa & ſa
cra omnia loca inſtitutas,priuſq́ pompas inchoaſſe conſtat.Liuius quinto:captis uehijs à
Camillo ſenatus in quadriduum,quot dierum nullo ante bello, ſupplicationem decreuit.
Forma autem ſupplicationis quæ fuerit Liuij uerbis ex x x v i apparet . Poſt uictoriã de
Haſdrubale nunciatam,diſcurſum inde ab alijs circa templa,ut dijs gratias agerent. Sena-
tus ꝙ M.Liuius,C. Claudius incolumi exercitu ducem hoſtiumq́ legiones cecidiſſent:
ſupplicationem in triduum decreuit:omnia templa per totum triduum æqualem turbam
habuere,matronæ cum ampliſſima ueſte,cum liberis perinde ac ſi debellatum foret omni
ſolutæ metu,dijs immortalibus gratias egerũt.& infra libro x x x .Prætor extemplo edi
xit,ut æditui ædes ſacras tota urbe aperirent,circumeundi ſalutandiq́ deos agendiq́ gra-
tias per totum diem populo poteſtas fieret:decretumq́ ut quinq; dies circa omniaului-
naria ſupplicaretur , uictimæq́ maiores immolarentur centum uiginti.poſteris uero flo-
rentis rei pub.temporibus,eam uim habuit ſupplicatio:ut cui ea decerneretur rem bellicã
adminiſtranti:is breui poſt imperator appellaretur. Cicero philippicorum x i i i .Et enim
cui his uiginti annis ſupplicatio decreta eſt,ut non imperator appellaretur aut minimis re
bus geſtis,aut plærunq; nullis.& ad triumphum facilius obtinendum ualuiſſe impetratã
ſupplicationem, Cicero M.Catoni ſcribens ſic innuit.ꝙ ſi triumphi prærogatiuam putas
ſupplicationẽ . quo in præſtantiſſimo ſenatus & populi Romani uiris clariſſimis decreto
honore idem Cicero ſummum nactus eſt decus,cui priuato uiginti dierum pro ſua redu-
ctione ſupplicatio præter cõſuetudinem decreta fuit:de qua idem tertia oratione in Luci-
um Catilinam ſic dicit : ꝙ meo nomine ſupplicationẽ decreuiſtis qui honos togato habi-
tus eſt ante me nemini: & ad Marcum Catonem . Tu idem mihi ſupplicationẽ decreuiſti
togato.ſed ad thenſam ueniendum eſt ,quam Feſtus Pompeius eſſe dicit uehiculũ argen-
teum,quo exuuiæ deorum ludis circenſibus in circum ad puluinar uehebantur . Et Aſco
Thenſa nius Pedianus actione in uerrem ſecunda . Thenſæ ſunt ſacra uehicula : pompa ordinũ &
officiorum. Thenſas alij à diuinitate dici putant:alij ꝙ ante eas lintea tenduntur , quæ gau
dent manu tenere & tangere qui deducunt.& tertia in Verrem Cicero: quã tu nunc then
ſarum atq; pompæ eiuſmodi curam egiſti. & quinta actione . qui religiones deorum im-
mortalium retinere uult, eiſq́ phana ſpoliare omnia,qui ex thenſarum orbitis prædari ſit
auſus.Et ſeptima:omnesq; dij qui uehiculis thenſarum ſolennes cœtus ludorum ire iuſſi-
ſtis.Et de aruſpicum reſponſis oratione Cicero Lentulum appellans pontificem maxi-
mum:te appello Lentule , cuius ſacerdotij ſunt thenſæ curricula præcentio, ludi,libatio-
nes.quod itaq; hic Cicero dicit ſacerdotij eſſe pontificis maximi,thenſas & ludos,cauſam
præbet nobis oſtendendi,quod ſupra diximus , ſupplicationes pompam & thenſas & in

ſuper

super ludos uno eodemq; actu fuisse coniunctos. primum enim quantū ad thensarum ornamentum spectat Liuius nono: Triumpho Lucij Papirij dictatoris de samnitibus longe maximam speciem captiua arma præbuere. tantum magnificentiæ in his ut aurata scuta dominis argentariorum ad forum ornandum diuiderentur: unde natum initium fori ornandi ab ædilibus cum thensæ ducerētur: quas inter alios sacerdotes Salij in primis præcedebant, eosq; à Numa institutos duodenario numero scribit Liuius: quibus tunicas pictas insigne decreuit, & super tunicam æneum pectori tegmen, cœlestiaq; arma quæ ancilia uocantur deferre ac per urbem ire cantantes carmina cum tripudijs solenniq; saltu iussit. Et Marcus Varro Salios à saltando appellatos dicit. Macrobiusq; scribit Appium Claudium qui inter salios uir triumphalis consenuit pro gloria dicere solitum, quod collegas saltando excelleret. Hæc de supplicationibus thensisq;, pauca de pōpis dicenda sunt, quæ tamen supradictis duobus aliquando fuere communia. Festus Pompeius: Ciceria dicit appellata fuisse effigiem quandam argutam & loquacem ridiculi gratia quæ in pompa uehi solita sit. Cato in Marcum Cecilium: quid ego cum illo disceptem amplius, quem ego denique credo in pompa lusitatum ire ludis pro Ciceria atque cum spectatoribus sermocinaturum? Et infra Festus. Manduci effigies in pompa antiquorum inter cæteras ridiculas formidolosas ire solebat, magnis malis, ac late dehiscens, & ingentem dentibus sonitum faciens: de qua Plautus ait. quid si ad ludos me pro manduco locem, qua propter dire crepito dentibus. Petreia autem appellabatur quæ pompam præcedens imitabatur anum ebriam, ab agri uitio scilicet petra abundantis appellata. fuit autem ducendæ pompæ grauitas seruata. Nam cum circensium die pompa duceretur ad placandum propter pestem deos, puer superne spectans sacrorum ritus uidit & patri narrauit, quare constitutum, ut uiæ tegerentur uelis, per quas pompa esset ducenda. Vnde Cæsarem dicit Suetonius uoluisse imprimis statuam inter regias, suggestū in orchestra, thensam & ferculum circensi pompa. Et Augustū cum accidisset uotiuis circensibus ut correptus ualetudine lectica cubaret thensas manu dedicasse. pompam unam Liuius XXVII talem scribit: tacta de cœlo ædes in Auentino Iunonis reginæ, prodigiumq; id ad matronas pertinere aruspices cum respondissent, donecq; diuam placandam esse: ædilium curulium edicto in capitolium conuocatæ, quibus in urbe Roma intraq; decimum lapidem ab urbe domicilia essent: ipsæ inter se quinque & uiginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. Inde donum peluis aurea facta. Lataq; in auentinum pureq; & caste à matronis sacrificatum: confestim ad aliud sacrificiū eidem diuæ ab decemuiris edicta dies, cuius talis ordo fuit. Ab æde Apollinis boues fœminæ albæ duæ porta carmentali in urbē ductæ. post eas duo signa cupressea Iunonis reginæ portabantur. Tum septem & uiginti uirgines longam indutæ uestem carmen in Iunonem reginam canentes ibant, illa tempestate forsan laudabile rudibus ingenijs, nunc abhorrens & inconditum si referatur. uirginum ordinem sequebātur decemuiri coronati laurea, prætextatiq;: à porta iugario uico in forum iuerunt: In foro pompa constitit, & per manus reste data uirgines sonum uocis pulsu pedum modulantes incesserunt. Elegantiorem uero pompam galienos duos principes duxisse Iulius refert Capitolinus: Conuocatis patribus decendia celebrauit, magno genere ludorum, noua specie pomparum, exquisito genere uoluptatum: iam primum inter togatos patres & equestrem ordinem, & albatos milites, omni populo præeunte, seruis etiam prope omnium & mulieribus cum cæreis, fascibus etiam præcedentibus capitolium petijt. præcesserūt etiam altrinsecus centū albi boues cornibus auro iugatis, & dorsualibus sericeis discoloribus præfulgentes. Agnæ candentes ab utraq; parte ducentæ præcesserūt, & decē elephanti qui tunc erāt Romæ. Mille ducenti gladiatores pompaliter ornati cū auratis uestibus matronarū, mansuetæ feræ diuersi generis ducentæ, ornatuq; maxime affectæ, carpenta cū mimis & omni genere histrionū, pugiles faculis nō ueritate pugnātes. Cyclopea etiā luserūt omnes apenarij, ita ut mirāda quædā & stupenda monstrarēt. Omnes uiæ ludis strepituq; & plausibus resonabāt. ipse medius cū picta toga & tunica palmata inter patres, ut diximus, omnibus sacerdotibus prætextatis, capitoliū petijt. hastæ auratæ altrinsecus quingentæ, uexilla centena præter illa quæ collegiorū erāt, dracones, & signa templorū omniūq; legionū ibant. Ibāt præterea gentes simulatæ, ut getæ, sarmatæ, thraces, persæ, ut nō minus quam ducenti globis singulis ducerentur. sed iam de religione satis multa: ad alia transeundum est.

Salij xij.

De pompis

Ciceria

Manduci effigies

Petreia

Viæ tegebantur uelis

Ordo pompæ

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROmae Tertius Liber. Qui & administrationis rei publicae PRIMVS.

DMINISTRATIONEM reipub. Romanorum ostensuri, opus supra uires humanas aggressi uidemur, qui praepotentis omnium populi atque sapientissimi mille & amplius annorum consilia, cogitationes, & demum gubernationem prope diuinā totidem penē iam quot ab origine in finem suum habita & conseruata fuit annis destitutam collapsam & obliuioni magna ex parte datam, paucis enitamur libellis in noticiam lucemque educere. Sed fore neminem arbitror tam iniquum existimatorem, qui non potius intentatos etiam supra uires conatus laudet: quam infinitae rei impossibilem à nobis explicationem desideret, exigatque absolutam. Illud autem polliceri ausim, scriptam à me rei pub. Romanae administrationem tanti futuram, tam multis abundaturā uel institutis uel exemplis: ut quaecunque à graecis & aliarum gentiū nationumque ac ipsius urbis Romae doctissimis, sapientissimis, eloquentissimis uiris, siue, ut appellāt, politica siue de re publica, siue de principū principatuūque regimine scripta sunt, minora atque inferiora duci possint, his quę non disputata à nobis & edocta quod nesciremus: sed prudenter excogitata à maioribus probe gesta, & cōstanter conseruata tantū, tam amplū tam gloriosum peperisse & auxisse imperiū ostendemus. administrationem uero esse dicimus ciuilem gubernationē, in qua nec rei militaris nec morū & consuetudinis singulorū neque honoris & praemiorum publice tributorum, triumphi, ouationis, trophei, partim ratio aliqua habeatur. Sed praemittendā fortasse quis dixerit, & causam & rationem condendae urbis, & ipsam aedificationem ab initio ad culmen atque etiā inclinantis imperij principia breui narratione perductam. Cui parti uidemur satisfecisse in Roma, quam descripsimus instaurata: aedificandae autē ipsius urbis causam, regis Romuli & confluentis ad eum multitudinis tuitionem quaesitā, non absurde dici posse uidemus. rationemque si causam & supercoelestem, quā singularem fuisse ab effectu cōstat, dispositionem postponere uolumus, hanc dicere possumus: quam apud Titum Liuium Camillus libro quinto militibus Romam à Gallis captam linquere meditantibus in dissuasionē adducit: saluberrimos esse in quibus sit aedificata colles, flumen opportunum quo ex mediterraneis locis fruges aduehantur, quo maritimi cōmeatus accipiantur: mare uicinum ad cōmoditates, nec expositū nimia propinquitate ad pericula classium externarū nationū. Italiae mediū ad incrementū urbis. nactam bonū locum argumentū fuisse ipsam magnitudinem tam nouae urbis: trecentesimus namque sexagesimus quintus annus urbis tunc agebatur. contrariū tamen dixisse uidemus milites Romanos apud eundē Liuiū in septimo. Qui enim in praesidio Suessulae & campanorum manserant, illecti dulcedine agri agitarūt consilia, eodē scelere adimendā esse campanis capuam, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent. An enim aequū esse dicebār deditios suos illa fertilitate atque amoenitate perfrui, se militando fessos in pestilenti atque arido circa urbē solo luctari. Et quidē Romanae urbis aerem autumno semper grauē, ac prope pestilentē fuisse multi ex priscis scripsere. Sed unico Iulij Frontini testimonio cōtenti erimus, qui de aquae ductibus tractans sic dicit de aquis in urbē à Traiano principe optimo introductis: nec pereuntes quidem aquae otiosae sunt. alia munditiarū facies: purior spiritus, & causae grauioris coeli quibus apud ueteres aer urbis infamis erat remotae sunt. Sed ad gubernationē: ea bipartite à nobis tractanda erit, ut urbis ipsius & illi continentiū primo intrinsecum, post Italiae & prouinciarū imperio subditarum externum regimen ostendamus: intrinsecique regiminis tot erunt partes quot magistratus ab urbe fuisse duxerimus ostendendū. à quibus etiā nascet ratio externi regiminis describēdi. & omnes has partes sub maiori alia diuisiōe tractari oportebit, ut regum primo, deinde stātis & integrae rei pub. post principū siue imperatorū tempora seorsum singulas suas habuisse gubernationis formas doceamus. Quāque de ipsa qua primo posuimus loco regū tēporis administratione pauca sunt quę ad nostrā facere intentionē iudicemus. Satis enim cōstat omnibus uel mediocriter eruditis: septē fuisse reges, qui per quatuor & quadraginta ac ducentos annos urbis Romę imperiū tenuerūt, apudque eos magna fuit

Administratio

Causa Romae aedificandae

fuit senatorum & quorundam ex magistratibus auctoritas, à quibus & alijs postea additis
magistratibus, liberæ urbis Romæ reseribere magistratus aggressuri, rei ipsius nomen dif
finiamus. Magistrare, inquit Festus, est moderari. unde magistri, non solum doctores ar- *Magistrare* *Magistri*
tium, sed etiam pagorum, societatum, uicorum, collegiorum, equitum dicuntur: quia om-
nes hi cæteris magis possunt. Vnde & magistratus, qui per imperia potẽtiores sunt quàm
priuati, quæ uox duabus significationibus notatur: nam aut ipsam personam demõstrar,
ut dicimus, magistratus iussit: aut honorẽ, ut eum dicitur, Titio magistratus est datus. Et
Cicero legum secundo, Dicam de magistratibus, id est enim profecto, quod cõstituta reli
gione rempublicã cõtineat maxime. Magistratus habet hanc uim, ut præsit præscribatq; *Magistratus*
recta & utilia & coniuncta cum legibus: ut enim magistratibus leges, ita populo præsunt
magistratus. Vereq; dicitur, magistratũ legem esse loquentem: legem autem mutum ma-
gistratum. Quod cum dico, legem à me intelligi nil aliud uolo quàm imperium, sine quo
nec domus ulla, nec ciuitas, nec gens, nec humanũ uniuersum genus stare, nec rerum na-
tura omnis, nec mundus ipse potest. Igitur à senatoribus incipiamus, quos centum nume- *Senatores centum*
ro Romulum creasse Liuius in primo scribit. Patresq; ab honore, & patricios eorum pro-
genies, & senatores ob ætatẽ esse dictos. De quibus quid regum tẽporibus egerint, quan- *Patres*
tumq; eorum auctoritas ualuerit, pauca sunt dicenda. Mortuo enim Romulo centum pa- *Patricij*
tres in decem decurias diuisi sunt: & uiginti singulis quinq; diebus regebant: fuitq; anno *Decuriæ decem*
uno id interregnum. Ita patres centum gratiã inierunt, summa potestate populo facta: de-
creueruntq; ut cum regẽ populus iussisset, id sic ratum esset si patres auctores fierẽt: quod *Interregnum*
quidem bonum grauecq; initium usq; adeo ualuit, ut semper postea quãdiu respublica ste-
tit, in legibus magistratibusq; rogandis fuerit obseruatum. Tullus rex postea allegit in se-
natum Albanorum patres: & Tarquinius Priscus centum alios patres addidit, qui deinde
minorum gentium appellati sunt. Ciuitate autem post creatos cõsules libera, quot nume- *Minorum gentium*
ro senatores usq; ad C. Cæsaris tẽpora per singulas ætates fuerint: satis fuerit nunc osten-
dere, ut aliorum magistratuum origine pariter ostensa, ad singulorum officia & gestas res
gerendarum'ue facultatem ac potestatem redeamus. Secundo libro Liuius de primis con-
sulibus tractans dicit, Deinde quo plus uiriũ in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cæ
dibus regis diminitum patrum numerum, primoribus equestris gradus electis ad trecen-
torum summã expleuit: traditumq; fertur, ut in senatum uocarentur, qui patres quiq; con
scripti erant: cui sententiæ cõcordat quod Moyses primo Machabæorũ de Romanis scri-
bit in hæc uerba, Et quia curiã fecerunt sibi, & quotidie consultant trecenti uiri consilium
agentes. Itaq; quod inquit eodem loco Liuius, Dum nullum fastiditur genus in quo enite
ret uirtus, creuit imperium Romanum. Festusq; Pompeius differentiam ponit, quæ in se
natorũ nominatione sequuta est: Allectos fuisse dictos, qui propter inopiam senatorũ, ex *Allecti*
equestri ordine in senatorum sunt numerum allecti. Nam patres dicebantur, qui erant pa-
tricij generis: cõscriptiq;, qui in senatu erant scriptis annotati. Libro autem XXII Liuius *Patres conscripti*
ea narrans quæ post cladem ad Cannas acceptam prouisa sunt, scribit, Octuaginta senato
res, aut qui eos magistratus gesserant, unde in senatum legi deberent, cum sua uolũtate mi
lites in legionibus facti essent, fuisse allectos. Et infra XXIII, C. Terentius cos. ex Appu
lia accersitus, M. Fabium Buteonem dictatorẽ in sex menses dixit, qui & censor tum fuit:
tum legit, qui ædiles, tribuni plebis, quæstores'ue fuerãt: tum ex his qui magistratũ cepis-
sent, qui spolia ex hoste fixa domi haberẽt, aut ciuicã coronã accepissent. Ita CLXXVII
cum ingẽti approbatione hominũ in senatũ lectis extemplo magistratu se abdicauit. Quo
autem modo senatores aut in demortui locũ, aut amoti subrogarẽtur, infra in censorũ ma-
gistratus descriptione ostendemus. Ad consules ueniendũ est, quorũ primos fuisse cõstat, *Consules*
qui regibus eiectis creati sunt, Iunium Brutum & Tarquiniũ Collatinũ. Consulem autem
nominatũ esse inquit M. Varro de lingua latina, quod populũ & senatũ cõsuleret. Et No-
nius Marcellus, quod cõsulat senatũ. Considerasse enim existimo Noniũ consueuisse à tri
bunis potius ꝙ à consule populũ consuli. Cicero autẽ legum II, Consules regio præsunto
imperio: hisq; præeũto, iudicãdo, cõsulendo prætores, iudices apparẽto: militiæ summum
ius habento: nemini parẽto: iussa ijs populi suprema lex esto: eundẽ magistratũ ni interfue
rint decẽ anni ne qs capito: ciuitatẽ annali lege seruãto: duella iusta iuste gerũto: socijs par
cẽto; se & seruos cõtinento: populiq; sui gloriã augẽto: domũ cũ laude redeũto. Magnam

 consulis

consulis officij & auctoritatis partem Cicero in superiori lege exposuit. Idemq; oratione pro Rabirio perduellione ad Quirites habita inquit, Summum in cõsulibus imperiũ sum mum in senatu consilium. Et pro Plancio, Honorum populi finis est cõsulatus, quem magistratum octingenti ferè consecuti sunt. Sicut autem consules exactis regibus primi regium magistratum in populum cœperunt, ita P. Valerius moderatione sua Publicolæ cognomen assecutus, imperij quidem regij potestatem & insignia omnia sub cõsulum titulo cum collega retinuit, modestia tamẽ usus fasces securibus uacuefecit, & numerũ fascium pro dimidia diminuit: legem tulit de prouocatione ad populum, qua interposita ciuis nec uerberari nec necari poterat: ædes suas ex summa uelia ad fori infima trãstulit. Licet uero supra Cicero in legibus dixerit, nemini consules debere parere, eos dictatori paruisse constat: quandoquidem Liuius octauo dicit, consulibus iussis ante tempus abdicare se magistratu, quo maturius noui consules aduersus tantam belli molem crearẽtur, M. Valerium Coruinum, M. Attilium Regulum consules fuisse: cum autem cõsules principio conditæ crescẽtisq; reipublicæ ex patricijs creari solitos, plebs ex suo quoq; corpore creari magnis obtinuisset contẽtionibus: alia propè durior conditio ipsis creandis iniecta est, ut non nisi ex præclara stirpe oriundi consules fieri possent: & licet id nulla esset lege præscriptũ, difficultates tamen interpositæ erant, ut petituri consulatum, quæsturam, & ædilitatem prius gessissent, ludosq; & alia magnæ impensæ munera populo edidissent, de quibus infra suo loco dicendum erit: primusq; Cicero sicut oratione pro Murena dicit, claustra illa nobilitatis effregit, ut aditus ad consulatum postea sicut apud maiores fuerat, non magis nobilitati, quàm uirtuti pateret. Vnde in consulatu suo orationem habens secundam in legem agrariam Rulli nõ indigne gloriatus est, se fuisse unum ex omnibus nouis hominibus, de quibus tunc meminisse possent, qui consulatum petierit quàmprimum licitum fuerit, consul factus sit cum primum petierit. Quo in consulatu procuratorẽ cum consules haberent perpetuum, Cicero fecit annuum, non enim cõsulibus multa uel publice uel priuatim gerere & administrare minutiora per seipsos licebat, quæ huic procuratori exequenda committebantur. Et quia consules ut senatum cõsulerent creatos supra fuisse ostendimus, summa eis solis cõtingebat auctoritas, cum senatus permitteret iuberet'ue, ut curarent ne quid respublica acciperet detrimenti: sicut Plutarchus in Pauli Æmylij uita, Senatusconsulto summa rerum cõsulibus datur, ne quid detrimenti respublica accipiat: quod non crebrius à senatu agi solitum, quàm cum ingentis metus & grauis periculi discrimẽ reipublicæ immineret. Et Cicero in Miloniana oratione, Quanquã quis hoc credat, Cn. Pompeius cum senatus ei commiserit ut uideret, ne quid detrimẽti respublica caperet. Quo uno uersiculo satis armati semper consules fuerunt. & idem Cicero oratione in legem agrariã Rulli prima, Omnes qui se saluos uolunt, sequentur auctoritatem consulis, soluti à cupiditatibus, liberi à delictis, cauti in periculis, non timidi in cõtentionibus. Dictatorem Romæ primum fuisse T. Largium Liuius secundo libro dicit, cui auctoritas summa sine prouocatione esset. Et cum is multiq; post eum patricij generis fuerint, tandem primum de plebe dictatorem fuisse C. Manlium Liuius libro septimo ostendit. Dictatorẽ diffinit M. Varro quod à consule dicebatur, cuius dicto audientes essent omnes. Et Plutarchus in Pompeij uita dictatorem scribit cæteras potestates dissoluere præter tribunitiam. Pompeiusq; de iuris origine, Proditi sunt dictatores à quibus nec prouocandi ius fuit, & quibus etiam capitis animaduersio data est. Nam cum populo Romano aucto crebra bella orirentur, & quædam acriora à finitimis inferrentur, interdum re exigente placuit maioris dignitatis magistratum constitui. Hunc magistratum quoniam summam potestatem habebat non erat fas ultra sextum mensem retineri, & his dictatoribus magistri equitum adiũgebantur sic, quomodo regibus tribuni celerum. Cicero de finibus bonorum & malorum, dictatorem dicit à maioribus magistrum populi appellatum fuisse. Senecaq; epistola nona centesima, cum quem nos dictatorem dicimus & in historijs ita nominari legimus, apud antiquos magistrum populi uocatum. Hodieq; id extat in auguralibus libris, & testimoniũ est, quod qui ab illo nominatur, magister equitum est. quod autem Pompeius hic & Seneca dixerũt de magistro equitum, Varro sic affirmat, magister equitum, quod summa potestas eius in equites & accensos. Hinc Liuius libro tertio, Dictator L. Quintius Cincinnatus, magister equitum Seruilius Hala, qui Melium interfecit, domus diruta Æquimelium appellatum.

Valerius Publicola — *Consules dictatori parebant* — *Procurator consulum* — *T. Largius primus dictator* — *C. Manlius primus dictator è plebe* — *Dictator unde* — *Magister equitum* — *Tribuni celerum* — *Magister populi*

Et libro

Et libro XXII, Q. Fabius Maximus dictator, M. Minutium magiſtrũ equitum tunc pri
mum dixit. Sed à quibus & quomodo crearetur dictator Liuius lib. XXVII, Decreuit ſe *Quomodo di*
natus ut conſul M. Valerius ex Sicilia uocatus priuſquàm ex urbe diſcederet populũ ro- *ctator creare*
garet, quem dictatorem dici placeret: eumq́ quem populus iuſſiſſet diceret dictatorem. ſi *tur*
conſul noluiſſet, prætor urbanus populũ rogaret. Si nec is quidem ueller, tum tribuni ad
plebem ferrent. Cum conſul ſe populũ rogaturũ negaſſet quod ſuæ poteſtatis eſſet, præto
remq́ uetuiſſet rogare. tribuni pl. rogarũt plebsq́ ſciuit, ut Q. Fuluius qui tũ ad Capuam
erat dictator diceretur. Sed quo die id plebis concilium futurum erat, conſul nocte clam in
Siciliam abijt, deſtitutiq́ patres literas ad M. Claudium mittendas cenſuerunt, ut deſertæ
à collega reip. ſubueniret, diceretq́ quem populus iuſſiſſet dictatorem: ita à Claudio cos.
Fuluius dictator dictus. Fuerunt enim & alij ſolo penè nomine dictatores, claui ob ſedan- *Dictatores ad*
dam peſtẽ figendi cauſa unus ſicut Liuius VII. Dictator figendi claui cauſa ad ſedandam *peſtem ſedan-*
peſtem: & alter de quo idem Liuius VIII. dictator feriarũ cauſa dictus, tribus omnis ſup- *dam*
plicatum ire placuit. Prætor tertius in urbe magiſtratus dignitate fuit à præeſſendo, quod *Dictator cau-*
Liuius innuit dictus. Et tamen Varro de lingua Latina, Prætor dictus quod præiret exer- *ſa feriarum*
citum. Et Cicero legum II, Iuris diſceptator qui priuata iudicet iudicari'ue iubeat, prætor *Prætor*
eſto: iuris ciuilis cuſtos eſto: huic poteſtati parento: quotcũq́ ſenatus creuerit, populus'ue
iuſſerit tot ſunto. Et Liuius V dicit, primum prætorem ex patribus qui ius in urbe diceret
creatũ fuiſſe, penes quem magiſtratũ omnis publici priuatiq́ iuris poteſtas, ut & nouum
ius condere, & uetera abrogare facultas eſſet. Idq́ ob magiſtratus honorem ius honora- *Ius honora-*
rium appellatum eſt. Cum tamen regia illi eſſent inſignia, ut apparatu cõſulibus penè par *rium*
uideretur, lictores non amplius ſex habuit. Pomponius autẽ de origine iuris, Prætor crea- *Lictores præ-*
tus eſt cum cõſules auocarentur à bellis finitimis, neq́ eſſet qui in urbe ius reddere poſſet. *toris*
Hic primo urbanus appellatus eſt, quod in urbe ius redderet. Poſt aliquot deinde annos *Quare crea-*
non ſufficiẽte eo prætore, ꝙ multa turba etiã peregrinorũ in ciuitate uenitet, creatus eſt & *tus prætor*
alius prætor, q peregrinus appellatus eſt. Capta deinde Sardinia, mox Sicilia & Hiſpania, *Prætor urba-*
deinde Narbonẽſi ꝓuincia, totidẽ prætores, quot ꝓuinciæ in ditionẽ uenerãt, creati ſunt: *nus*
quorũ uni Paulo Æmylio ad hiberos eunti, duodecim cõceſſi ſunt lictores, & equo uectus *Prætor pere-*
albo trabeãq́ indutus albã miniſtros omnes albis indutos duxit. Ad qđ Iuuenalis alluſit, *grinus*
Niueiq́ ad frena Quirites. Plutarchus in Bruti uita inquit, Prętorũ uirgas ſecuribus fuiſſe *Prætores toti*
alligatas: ꝙ ſignificarẽt non oportere magiſtratus irã promptã & diſſolutã eſſe, ut uirgarũ *dem quot pro*
ſolutionis mora & tarditas irã frãgeret, & impetũ moderaretur. Tribuni pl. etſi magiſtra- *uinciæ*
tus dignitatẽ nõ haberẽt, maximi tamẽ momẽti in rep. fuerũt. Nã Plutar. in problematib. *Tribuni pleb.*
Tribunus pl. ſicut cæteri magiſtratus purpura nõ utitur, quia tribunatus magiſtratus non
eſt. Nã nec lictores habet, nec in ſella curruli ſedet ius dicturus, nec creato dictatore ius di-
mittit, ſicut cęteri magiſtratus: ſed tribunatus magiſtratui & imperio potius obijcit q̃ ipſe
ſit magiſtratus. Magnitudo ac faſtus cõſulẽ decet & imperatorẽ: tribunũ uero abiectũ eſſe
oportet, nec aſpectu grauẽ, nec aditu difficilẽ, ſed facilẽ, ac multitudini cõmodũ, ac tracta-
bilem: unde nec domus tribuni ianuã claudere moris erat: ſed noctu & interdiu ſemper pa *Ianua domus*
tere, tanq́ portus quidã ac profugiũ quibus opitulãdũ eſſet. Tribunorũ nominis etymolo *tribuni non*
giã M. Varro de lingua latina hanc affert, Tribuni militũ ꝙ terni è tribus tribubus Rãnen *clauditur*
ſi, Lucera, & Tatiẽſi ad exercitũ mitterentur. Tribuni pl. ꝙ facti ex illis qui plebẽ defende *Tribuni unde*
rent in ſeceſſiõe. Sed nos de militaribus tribunis dicere in partibus militaris diſciplinæ dif
feremus. Cicero legũ II, plebs quos pro ſe cõtra uim auxilij ergò decem creauerit, tribuni
eius ſunto: quodq́ hi ꝓhibuiſſent, quodq́ hi plebẽ rogaſſent, ratũ eſto, ſanctiq́ ſunto: néue
plebẽ orbã tribunis relinquũto. Cũq́ in eo dialogo Q. Cicero frater multa queſtus eſſet de
ui tribunitia, ac multorũ ex eis inſolẽtiã narraſſet, M. Cicero reſpõdens, Ego, inquit, frater
in iſta poteſtate ineſſe quiddã mali aſſentior, ſed bonũ quoddã eſſe quęſitũ, modo in ea nõ
aberremus. Nimia poteſtas eſt tribuni pl. quis negat? ſed uis populi multo ſeuerior, mul-
toq́ uehemẽtior, quæ ducem quod habet interdũ lenior eſt, q̃ ſi nullũ haberet. Dux enim
ſuo periculo progredi cogitat, populi impetus periculi rationẽ ſui non habet, atq́ aliquan
do incenditur, & quidem ſæpe ſedatur. quod enim eſt tam deſperatum collegium, in quo
nemo ex eis ſana mente ſit. Inuentum eſt id temperamentũ, quo tenuiores cum principi-
bus æquari ſe putarent. In quo uno fuit ciuitatis ſalus: quamobrem aut exigẽdi reges non
fuerunt,

fuerunt, aut plebi re non uerbo danda libertas. Causam creandorum tribunorum omittemus à Liuio & à multis diffuse narratam: quando autem creati fuerint, & quot, Liuius secundo, In sacro monte creati tribuni plebis duo.

Tribunorum numerus

Sed Asconius Pedianus qui Liuio penè par ætate fuit, in expositione orationis M. Ciceronis pro Cornelio de maiestate, dicit, In monte Sacro quinque tribuni plebis creati, ut essent singuli ex singulis classibus. Et Liuius tertio, Q. Minutio, M. Horatio Puluillo cõsulibus uigesimosexto anno à primis tribunis plebis creati sunt decẽ, duo ex singulis classibus. Et infra, Creari tribunos pl. consulari potestate concessum promiscue ex utrisque. Plutarchus in Gracchorũ uita scribit moris fuisse tribunorum plebis, ut uno intercedente nil alij possent efficere, consulemque à tribuno plebis in carcerem duci potuisse.

Consules potuisse in carcerem à tribuno duci

Vnde Scipio Nasica, Quando, inquit, consul ciuitatem prodit, qui leges saluas esse cupiunt, me sequantur. Tribuniq; plebis senatũ non intrabant, sed ad fores curiæ sedentes senatusconsulta inspiciebant, ut possent si qua displicuissent intercedere: & ijs quæ placebant, T literam ipsi subscribebãt.

.T. litera

si quando autem accideret tribunum plebis cogi ad aliqua faciẽda oportere, id munus collegæ præstabãt. Nam cũ L. Cotta tribunus plebis æs alienũ soluere recusaret, quia in ius uocari nequiret, socij & collegæ illum coegerunt comminati se creditoribus eum cõcessuros si postulassent.

Tribunus in ius non uocabatur

Nec solum æs alienum tribuni à collegarum aliquo dissolui curabant, sed errata inuicem moderabantur corrigebantque. Memmius enim tribunus plebis accusatum A. Gabinium condẽnari obtinuerat, lictoresque iam manũ accusato injciebãt, cum filius Gabinij Sisenna ad pedes Memmij procidens, ueniam patri orabat: quem ille humi iacẽtem, cum diu sic esse permitteret, collegæ duodecim indignati insolentiam, Gabinium absoluerunt.

Tribuno ab urbe unum diem abesse non licebat

Tribunoque unum diem ab urbe abesse non licebat. A. Gellius ex Atteio Capitone narrat: Labeonẽ Antistium iureconsultissimum uiatori eum ad tribunos plebis uocanti respondisse, Tribunos uocationem in ius non habẽre, sed solam prehensionem esse permissam. Pariterque Varronem sensisse Gellius asserit. Vnde intercessionem & plebiscitorum lationem, tribunis primarium fuisse munus, & prædicti asserunt uetustissimi & nos infra ostendemus.

Quæstores

Quæstorum aliquos urbanis præfuisse rebus, quosdam per prouincias cum maiores gerentibus magistratus, exigendis uectigalibus fuisse missos constat. Et urbanos quidẽ quæstores partim ærarij pecuniarum curam gessisse, partim exercẽdis quæstionibus, partim legendis in senatu epistolis præfuisse uidemus. Nominisque diffinitionem M. Varro hanc affert: quæstores à quærendo, quia cõquirerent publicas pecunias, & maleficia quæ triumuiri capitales conquirunt. Ab his postea qui quæstionum iudicia exercẽt, quæstores dicti. Asconius Pedianus in secunda actione Ciceronis in Verrem dicit, Quæstores urbani ærarium curabant, eiusque pecunias expensas & acceptas in tabulas publicas referebãt. Põponius de origine iuris, Quæstores cõstituti sunt, cum ærariũ populi auctius esse cœpisset, ut essent qui illi præessent: dicti sunt ab eo quod inquirendæ & conseruãdæ pecuniæ causa creati erant. & quia de capite ciuis Romani iniussu populi, nõ erat permissum consulibus ius dicere: propterea quæstores cõstituebãtur à populo qui capitalibus rebus præessent.

Consuli ius dicere de capite ciuis Romani non licebat

Vlpianusque de officio quæstoris, Quæstoribus creãdis origo antiquissima & penè ante omnes magistratus. Granius denique iurecõsultus etiam ipsum Romulum & Numam Pompilium binos quæstores habuisse, quos ipsi nõ sua uoce, sed & populi suffragio crearent refert. Sed Plutarchus in problematibus, uanum quæstoribus attribuit officiũ, quos dicit magistratum ineuntes nihil prius curasse, quàm ut sacrarum anserum alimẽta locarent, quia Galli anserum clangore prohibiti sunt Capitolio potiri: & addit, fuisse eas rubrica tinctas, quam imprimis renouandam quæstores curabant. Cicero de administratione Asiæ ad Quintum fratrem docet, quod supra diximus, alios quæstores cum singulis magistratibus proconsule præsertim & prætore cõquirendis uectigalibus fuisse missos. Quæstorem habes non tuo iudicio delectum, sed eum quem sors dedit. Et ad M. Cælium ædilẽ idem Cicero, Ego de prouincia decedens quæstorem Cælium præposui prouinciæ. Puerum, inquis. at nobilem adolescẽtem, & omnium ferè exemplo. Et Asconius Pedianus in diuinatione, oratione prima Ciceronis in Verrem, Siciliã dicit duos olim habuisse quæstores, Lilybitanum unum, alterum Siracusanum. de tertio autem quod prædictis attribuimus officio legendi in senatu epistolas, & de prædicta in prouincijs attributa eis cura, apud Vlpianum prædicto loco sic habetur. Sed sicut dubium est an Romulo & Numa regnantibus quæstores

res fuerint:ita etiam Tullo Hostilio rege quæstores fuisse certũ est:& sane crebrior apud *Quæstores* ueterstos opinio est Tullum Hostilium primum in rempublicam induxisse quæstores, & *primi sub* à genere quærendi quæstores dictos. Iunius & Trebatius & Fenestella scribunt: Ex quæ *Tullo Ho-* storibus quidam solebant prouincias sortiri, ex senatuscõsulto, quod factum est Decimo *stilio* Bruto & Cecinna consulibus. sane non omnes quæstores prouincias sortiebantur, uetum *Quæstores* excepti erant candidati principis. Hi & enim solis literis in senatu legendis uacabant. Ho- *prouinciales* dieq́ obtinuit indifferenter quæstores creari tam patricios quàm plebeios. Ingressus est enim & quasi primordium gerendorum honorum sententiæq́ in senatu dicendæ. de ædi- *Ædiles* libus dehinc dicendum, quos alterum fuisse gradum constat illis qui consulatum prætu- ramue petere instituissent. Vnde Cicero scribens Furnio præturam ambiẽti. Non est an- nus hic tibi designatus, ut si ædilis fuisses post biennium tuus annus esset, ut omnia te me- tiri dignitate malim quàm ambitione, maioremq́ fructum ponere in perpetuitate laudis, quàm in celeritate præturæ. Ad quid uero ædiles crearentur, idem Cicero legum secũdo: Suntoq́ ædiles curatores urbis, annonæ, ludorumq́ solẽnium. Ollisq́ ad honoris amplio ris gradũ prius accessus esto. & Liuius in quinto, quando creati fuerint, eodem anno con- sul alter ex plebe prætor unus ædiles curules. Et in libro nono, C. Flauius scriba patre li- bertino ædilis curulis fuit: cum peteret neq́ eius nomen à tribubus acciperetur, quia scri ptum faceret, tabulam posuisset, & iurasset se scriptum non facturum. Decimo autem Li- uius, quid aliquando ædiles egerint. ædiles curules fœneratoribus mulctatis, ex eo quod in publicum redactum est, ænea in capitolio limina & trium mensarum argentea uasa in cella Iouis, Iouemq́ in culmine cum quadrigis, & ad ficum ruminalem simulachra infan- tium conditorum urbis sub uberibus lupæ posuerunt, semitamq́ lapide quadrato à Cape na porta ad arcem strauerunt. Et infra Liuius, Ab ædilibus mulctatitia pecunia pecuarijs damnatis ludi facti, pateræq́ aureæ ad ædem Cereris positæ. Eodemq́ anno ab ædilibus curulibus qui ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuarijs, uia à Martis silice ad bouillas perstrata est. Et trigesimotertio, Ædilitas insignis eo anno fuit, multos pecuarios damna- runt, & ex ea pecunia clypea inaurata in fastigio Iouis ædis posuerunt. Vt autem ludis fa ciendis absq́ ærarij onere possent sufficere, ædiles feras ludis spectaculisq́ ædẽdas ex pro uincijs aduehi prouincialium incommodo curabant. Vnde gloriatus est Cicero ad Quin- tum fratrem pro prætore Asiæ scribens. Asiam eo onere sua ipsorum fratrum uirtute libe ratam esse, his uerbis. Quãtum uero illud est beneficium tuum, quod iniquo & graui ue- ctigali ædilitiorum magnis nostris simultatibus Asiam liberasti. etenim si unus homo no- bilis queritur palàm, te quod edixeris ne ad ludos pecuniæ decernerentur, talenta sibi du- centa eripuisse, quanta tandem pecunia penderetur, si omnium nomine quicunq́ Romæ ludos facerẽt quod erat iam institutũ erogaretur. Hinc prius scripserat ipse Cicero M. Cæ lio ædili, De pantheris per eos qui uenari solent agetur: mandatũ diligenter. sed mira pau- citas est. Oppida etiam præter ipsam urbem Romam, ædiles habuisse, indicat Cicero ad *Ædiles etiã* Brutum. Nam constituendi municipij causa hoc anno ædilem filium meum fieri uolui, & *in oppidis* fratris filiũ, & M. Cæsium. Is enim magistratus in nostro municipio, nec alius ullus creari solet. Fuerunt alij minores magistratus, præfectus urbis, Triumuiri multiplices, alijq́ qui *Magistratus* & si stante republica originem habuerunt, maxime tamen sub principibus sunt mutati. *minores*

Quibus ad perpetuorum imperatorum tempora reseruatis, de censoribus dicere aggre- diemur, cum tamen prius multa sub eum cadentia magistratum & regimen urbis Roma- ni primis declarantia ordine docuerimus. Eruntq́ hæc uocabula, curiæ, tribus, classis, cen sus, lustrum, & ab his diuersimode dependentia. Titus Liuius urbis conditæ initia descri- pturus ab eisdem rebus ita orditur, ut rem sibi & omnibus sui seculi notissimam minus aperte, quàm nostra exigeret intentio narret: incipitq́ Romulum fœdere cum Sabinis ad lacum Curtium icto, & ex duobus populis facto uno, in curias triginta populum diuisis- *Curiæ tri-* se, quibus nomen à Sabinis est inditum: & paulopost eodem tempore, tres equitum cen- *ginta* turias fuisse additas, Ramnensem à Romulo, à Tito Tatio Tatiensem, & Lucerem, cu- ius nominis causam sibi asserit fuisse incertam. Sed Asconius tria ipsa nomina fuisse He- trusca dicit, & Lucerem à Lucumonibus qui essent duodecim magistratus. Festusq́ cum illud idem affirmet, addit existimasse etiam quosdã non magis à Lucumonibus Lucerem dici, quàm à luco, in quo urbs Roma, aut eius prima pars, asylum fuit conditum. Sed ubi

triginta

triginta curias fuisse Liuium diximus scripsisse, erratum in numero librariorum uitio non dubitamus, quod ipsa tribuum trigintaquinq; supputatio ostendet. Nam tribus idem fuisse quod Liuius primo curias appellauit cum alias constat: tum Asconius Pedianus secunda in Verrem actione sic ostendit. Tribus quinq; & triginta in principio fuerunt tres, tatiensis à Tatio, ramnensis à Romulo, luceres à Lucumone siue à luco quem asylum uocauit Romulus. Post de nominibus Sabinarum multæ sunt dictæ quibus precatricibus parentum bellum maritorumq; est finitum: dictæ à tributo dando, aut quia primo fuerunt tres. Igitur ut supputationem continuemus à Marco Varrone incipiamus, qui septem simul sic ostendit. Ager Romanus primum diuisus in partes tres, à quo tribus appellantur, Tatiensium à Tito Tatio, Ramnium à Romulo, Lucerum à lucumone. Sunt enim uocabula thusca, & ab hac diuisione partes urbis quatuor tribus dictæ: Suburrana, palatina, exquilina, collina. & octauam Liuius in secundo sic ostendit additam. Appius Clausus cui postea Appio Claudio fuit nomen cum pacis ipse auctor, à pacis turbatoribus premeretur, magna clientum comitatus manu Romam transfugit. His ciuitas data, tribus addita nouis tribubus: uetus Claudia appellata, Appius inter patres lectus. ultra has tribus VIII. Festus Pompeius decem nobis enumerat his nominibus. crustumina tribus, à crustumina hetruscorum urbe. lemonia tribus, à pago lemonia appellata, qui est à porta capena uia latina. Metia tribus à quodam castro sic appellatur: uffentia tribus, ab uffente fluuio dicta, qui apud terracinam labitur. Pupinia tribus, ab agro pupinio prope tybur. popilia tribus, à popilio traxit originem. romulia tribus dicta, ꝙ ex eo agro censebantur quē Romulus cœperat ex uehientibus. Scaptia tribus à nomine urbis Scaptiæ appellatur. Sabatina à lacu sabate dicta. Tormentina tribus à campo tormento appellata. Vt reliquū sit septem tantum & decem fuisse quibus nomen Romulus imposuerit curiarum, mulierum scilicet Sabinarū: cuius regionis primariū fuit oppidum cures, à quibus originē Numa Pompilius duxit. Vnde Virgilius: Curibusq; sabinis. Fueruntq; hæc nomina Stellatina, Armensis, Pontia, Publia, Mathia, Scatia, Aniensis, Terentina, Sergia, Quirina, Trinitica, Volitina, Veientina, Fabiana, Scaptensis, Voltinea, Narniensis. Scribit autem Liuius libro octogesimo: aucta iam ciuitate libertinos in trigesimam quintam tribum fuisse distributos. M. Cicero prima oratione in legem Rulli agrariam. respondit à romulia tribu se initium esse facturum. nam usq; ad armensem nomen habere properat. Et oratione pro Plantio. non enim tribum Terentinam triniticam credo, ac Volitinam: quid Planco cum Lemonia, cum Vientina, quid cum Crustuminia: testis de Volitina. Hæc autem à Cicerone attulimus ut necessarium fuisse doceamus, tribuum nomina hoc nostro dicendi regimē urbis initio ostendi: quod multoties ipsa occurrent: quamq; id etiam distincte sciri oportuit: cum infra demonstraturi sumus uniuersosq; ex omni imperio siue urbes totæ fuerint siue singuli præstantes uiri in ciues Romanos asciti sunt, oportuisse in dictarum tribuum aliqua conscriptos addictosq; esse: de quibus tam in ciuilibus, ꝙ in militaribus quibusq; rebus eorum ratio sumi posset: erantq; libri trigintaquinq;, in quibus tam multa scribebantur hominum milia apud censores: adeo ingentes & forma magni ut elephantini à beluæ similitudine dicerentur, quos libros singulo lustro ob mutationes hominum morientibus suffectorum, aut aliter additorum, oportuit innouari: quanq; & similes libros elephantinos Senatusconsulta apud eosdem censores habuisse patebit. Curiarum siue tribuum nominibus expositis de censu classibusq; simul dicendum est: quas pro nostra intentione imprimis necessarias Liuius eleganter sed nostro iudicio obscure describit. De Seruio enim Tullio dicit. Censum instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio. ex quo pacis belliq; munera non uiritim ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierēt. Et quidem saluberrimam esse hanc institurionem ætate nostra uidemus, apud Venetos, Genuenses, & Florentinos: quas solas in toto orbe ciuitates eam sequi constat. Itaq; Seruius rex ut censum declararet, classes prius distinxit numero quinq;, quas prius ꝙ̄ ipsius Liuij uerbis afferamus, de pecuniæ singularum summa, ad quam referebantur fortasse non impertinenter aliqua differemus. Qui centum milium æris, inquit Liuius, aut maiorē censum haberet: hoc exponentes dicimus: æs per ea tempora nondum fuisse signatum: Liuius enim in primi belli punici descriptione dicit. Post classem naualem à Fuluio consule acceptā Romæ statim ducentas naues fuisse refectas, quo tempore nummi primum argentei sunt cusi. & nummus

Margin notes:
- *Tribus & curiæ*
- *Tribus xxxv*
- *Tribus unde dictæ*
- *Crustumia tribus*
- *Lemonia*
- *Metia*
- *Vffentina*
- *Pupinia*
- *Popilia*
- *Romulia*
- *Scaptia*
- *Sabatina*
- *Tormentina*
- *Stellatina*
- *Armensis*
- *Pontia*
- *Publia*
- *Mathia*
- *Scathia*
- *Aniensis*
- *Terentina*
- *Sergia*
- *Quirina*
- *Triuitica*
- *Volitina*
- *Veientina*
- *Fabiana*
- *Scaptensis*
- *Voltinea*
- *Narniensis*
- *Libri elephantini*
- *Census*
- *Classes quinq;*
- *Quo tēpore primū nūmi argentei cusi*

nummus decima pars denarij aurei fuerit: à qua temporum ſupputatione Plinius parum differre uidetur, qui argentū dicit ſignatum fuiſſe anno urbis quinto octogeſimo quingenteſimo Q. Fabio conſule, anno quinto ante bellum primū punicum. placuiſſeq́ꝫ denarium pro decem libris æris. Hanc nos difficillimam numerorum ſiue ponderum uetuſtiſſimam conſuetudinem ad noſtri temporis collationem inuiti hoc loco tractamus, quam infra ſuo loco tractare conſtituimus: ſed quantū ad præſentem facit claſſium cenſus & tributorū dilucidationē, dicimus denarios ſemper aureos appellatos pōdere noſtris fuiſſe ſimillimos, quibus magna ex parte orbis penè totus nunc utitur. Quandoquidē Venetus, Florētinus, Senenſis, Lucenſis, Mediolanēſis, Ferrarienſis, Mantuanus: & extra Italiam Germanicus, Hungaricus, Polonicus: ex Gallis quoqꝫ & Hiſpanis maior pars, necnō apud barbaros reges & nationes cuſi denarij aurei, quos ducatos ſiue florenos uulgo appellant: ita Romano ſunt ſimiles: ut apud Romanum pontificem maximum caput orbis Chriſtiani habitum unicam obtineat ducatus cameræ appellationem. ſi itaqꝫ Seruij regis temporibus centum milia æris primā conſtituebant claſſem, decem libræ ipſius æris denario attributæ aureo ita cumulari ſupputariq́ꝫ debebunt, ut decem milia ducati noſtri temporis diuitiæ fuerint: quibus poſſeſſor ſub claſſis primæ titulo inter urbis primarios numeraretur. Ad Liuium iam redeundū eſt, qui centum miliū æris aut maiorem cenſum haberent primæ claſſis erant. Intra centum & ſeptuagintaquinqꝫ milia cenſus ſecunda claſſis. Tertia claſſis à ſeptuagintaquinqꝫ ad quinquaginta milia cenſus. In quarta claſſe à quinquaginta ad uigintiquinqꝫ milium æris cenſus. Quinta claſſis inferiorem ſuperiori cenſum habebat. Sed Liuius prædictus quinqꝫ claſſibus centurias & arma attribuit, de quibus in parte rei militaris cum dicturi ſimus: nihil ultra nūc ſcribendū duximus. Ad cenſoresq́ꝫ redibimus: quorum primi fuerunt Papirius & Sempronius Marco Gegano Macrino: & Quintio Capitolino conſulibus creati, ut cenſum prædictū ex inſtituto Tulli regis rite haberent: à qua re cum laude executioni data cenſorum nomen eis eſt inditum: conſtitutumq́ꝫ ut is magiſtratus poſſet quinquēnio retineri: de quorū magiſtratus officio Cicero legum ſecundo. Cenſores populi ſobolis familias pecuniasq́ꝫ cenſento, urbis templa, uias, aquas, ærarium, uectigalia tuento, populiq́ꝫ partes in tribus diſtribuunto, & pecunias in ciuitatis ordines partiunto. Equitum peditum'ue prolem diſtribuunto. Celibes eſſe prohibento. Mores populi regunto. probrū in ſenatu ne relinquūto. Bini ſunto: magiſtratū quinquēnem habento. Reliqui magiſtratus annui ſunto, eaqꝫ poteſtas ſemper eſto. Ordo uitio careto, cæteris ſpecimen eſto: ut uicio careat ordo, & ut cenſorem quærant interpretem. Varro agriculturæ ſecūdo. cenſor dictus ad cuius cenſionem id eſt arbitriū populus cenſeretur. Pompeius de origine iuris: cenſores conſtituti ſunt cum cenſus iam maiori tempore agendus eſſet, conſules non ſufficerent. Plutarchus in Pauli Aemilij uita. Cenſura maximę omniū magiſtratuū reuerentiæ eſt, plurimæq́ꝫ poteſtatis: tū in alijs rebus: tum maxime ad morū emendationē. Nam è ſenatu remouere poteſt, equitibus auferre equos: notare infamia: cenſum agere: luſtrum condere. & idem in problematibus: Altero ex cenſoribus mortuo, alterū ſe magiſtratu abdicare oportebat. Mortuo enī Liuio Druſo, collega eius Scaurus magiſtratu ſe abdicare minime uolebat: donec tribuni plebis iuſſu in carcerē ductus eſt. Aſconius Pedianus actione in Verrē prima. Cenſores quinto quoqꝫ anno creari ſolebāt. Hi prorſus ciues ſic notabāt, ut qui ſenator eſſet eijceret̄ ſenatu: qui eques Romanus equū publicum perderet: qui plæbeius ne in tabulas referretur, & eſſet ærarius, ac per hoc nō eſſet in albo centuriæ ſuæ, ſed adhuc non eſſet ciuis: tantūmodo ut pro capite ſuo, tributi nomine æra præberet. Et Aulus Gellius de noctibus atticis, notas cēſorias nōnullas ſic colligit. Si quis agrum paſſus fuerit ſordeſcere. Si quis equū habuit graciliorem aut parum nitidū. Si quis intempeſtiue uſus eſſet ioco. Eumq́ꝫ qui in auditorio cenſorū ſonore nimis oſcitaſſet, nota cenſoria correctū fuiſſe. Eumqꝫ etiā, qui cum eſſet obeſo uentre perpinguis, & equum traduceret ſtrigoſiſſimū, cauſam interrogatus: uentrem ſuū reſpondit & corpus à ſeipſo, equū à Statio ſeruo ſuo curari: mulcta graui indicta equū amiſiſſe. Scribit Liuius XIIII Fabricium cenſorem mouiſſe ſenatu P. Corneliū Ruffinum conſularem, q̄ is decem pondo argenti facti haberet. Sed maiora ac meliora licet longiuſcula de cenſoribus non duximus poſtponenda, ex quibus maxime ſapientiſſimi Romanorū forma regiminis de qua agimus nota fiet. Liuius XIIII cēſores uacui ab operū locandorū cura propter inopiam

Aurei

Prima claßis centū milium æris

Secunda claßis

Tertia

Quarta

Quinta

Papirius & Sempronius primi cēſores

Cēſores unde

Cenſura maximæ reuerentiæ ac poteſtatis

f ærarij

ærarij, ad mores hominũ regendos animũ aduerterunt, castigandaq́ uitia quæ uelut diutinis morbis ægra corpora ex sese gignunt, nata bello erant. Primũ eos notarunt qui post cannensem pugnam rem P. deseruisse, Italiaq́ excessisse uelle dicebãtur. Princeps eorum M. Cecilius Metellus, qui quęstor tum forte erat. Iusso deinde eo cæterisq́ eiusdem noxæ causam dicere, cum purgari nequissent, pronunciauerunt uerba orationemq́ eos habuisse aduersus rem P. quo coniuratio deserendæ Italiæ causa fieret. Secundum eos citati nimis callidi exsoluendi iurisiurandi interpretes, qui captiuorũ ex itinere regressi clam in castra Annibalis solutí quod iurauerãt implesse rebanť. His superioribusq́ illis equi adẽpti qui publicũ equum habebãt, tribuq́ moti ęrarij omnes facti. neq́ senatu modo aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit: nomina omnium ex iuniorũ tabulis excerpserunt, qui quadriennio nõ militassent, quibus neq́ uacatio iusta militiæ, neq́ morbus causa fuisset. Ea supra duo milia hominum in ærarios relata tribuq́ omnes moti, additumq́ censoriæ notæ triste senatus consultum, ut ei omnes quos censores notassent pedibus mererent: mitterentur q́ in Siciliam ad cannensis exercitus reliquias. Et libro XXVI Liuius: M. Liuius Salinator erat multis annis ante ex consulatu populi iudicio damnatus: quam ignominiã adeo ægre tulerat ut rus migraret, & per multos annos & urbe & omni cœtu careret hominum. Octauo post damnationem anno M. Claudius Marcellus & M. Valerius Leuinus cõsules reduxerunt eum in urbem: sed erat ueste capilloq́ & barba promissa: L. Veturius & P. Licinius censores eum tonderi & squalorẽ deponere, & in senatum uenire, fungiq́ alijs publicis muneribus coegerunt. sed tum quoq́ aut uerbo assentiebať, aut pedibus in sententiã ibat. Item Liuius XXIX: censores interim Romæ M. Liuius & C. Claudius senatum recitauerũt: princeps eorum delectus M. Fabius Maximus. notati septem, nemo tamen qui sella curruli sedisset. Equitum deinde census acceptus est, & ambo forte censores equum publicum habebant: cum ad tribum polliam uentum est, in qua M. Liuij nomen erat, & preco cunctareť citare ipsum censorẽ: cita inquit Nero M. Liuiũ: & siue ex residua simultate, siue intempestiua iactatiõe seueritatis inflatus, M. Liuiũ quia publico iudicio esset damnatus, equum uendere iussit: item M. Liuius cum ad tribum Narniensem & nomen collegę uentum est: uendere equum C. Claudium iussit, duarum rerum causa: unius quod falsum aduersus se testimonium dixisset: alterius quod non sincera fide secum in gratiam redisset: æque ibi fœdum certamen inquinandi famam alterius non suæ damno siue factũ est. Exitu censuræ cum in leges iurasset C. Claudius, & in ærarium redisset, inter nomina eorũ quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M. Liuius in ærariũ uenit, & præter Metiam tribum, quæ se neq́ condemnasset neq́ condemnatum aut consulem aut censorem fecisset: populum omnem trigintaquatuor tribuum ærarios reliquit, quod & innocentem condemnassent, & condemnatum consulem censoremq́ fecissent, neq́ inficiari possent, aut iudicio semel, aut comitio bis à se peccatum esse. Duos prædictus contrarios moribus censores Liuius XXXII sic scribit. Creati censores P. Cornelius Scipio Aphricanus C. Aelius Pętus in magna inter se concordia & senatum sine alicuius nota regebant, & portoria uectigalium Capuæ Puteolisq́, item castrum Vulturnum, quo in loco oppidum est ad frumentum locarunt, colonosq́ eo trecentos: is enim numerus à senatu finitus erat. & sub hastis capuæ agrum uendiderunt. & infra XXXVI Liuius, Censuram multi & clari uiri petierunt, M. Portius Cato, M. Atilius Glabrio, qui antiochũ ad Thermopylas Aetolosq́ deuicerat. in hunc maxime quod multa consul fecerat, quibus magnam partem hominum obligarat, fauor populi se inclinabat. Publius Sempronius Gracchus & C. Sempronius Rutilius diem eidem dixerunt, quod pecuniæ regiæ prædæq́ aliquantum captæ in Antiochi castris, neq́ in triumpho tulisset, neq́ in ærarium detulisset. uaria testimonia legatorum tribunorumq́ militarium erant: M. Cato ante alios testes aspiciebať, cuius autoritatẽ perpetuo tenore uitæ partam toga candida eleuabat. Is testis quæ uasa aurea atque argentea captis castris inter aliam regiam prædam uidisset, ea se in triumpho negabat uidisse. Censores T. Quintius Flamminius M. Claudius Marcellus creati. Liuius etiam primo quadragesimo. Censores M. Portius & L. Valerius senatum legerunt, septem mouerunt senatu, unum insignem L. Quintium Flaminium consularem: quod scortum puerum aut scortum mulierem habuerit: quorum alterius suasione hominem placentinum securi percussisset. & tertio sexagesimo

xagesimo Liuius: L. Domitius Metellus, Cn. Domitius Enobarbus censores duo & triginta senatu mouerũt.& libro duodecentesimo. Cn. Lentulus & L. Gellius censores aspe ram censuram egerunt, quattuor & sexaginta senatu amotis. Notam uero censoriã exterminio ciuibus non fuisse, Cicero in oratione pro A. Cluentio sic ostendit. G. Retam cum à L. Metello & Gn. Domitio censoribus ex senatu eiectus esset censorẽ postea ipsum esse factum: & cuius mores à censoribus erant reprehensi, hunc postea & populi Romani & eorum qui in ipsum animaduerterant moribus præfuisse. De modestia uero & grauitate quam in petendo censurã seruari oportuerit, Plutarchus in Pauli Aemilij uita sic habet. cũ Appius Claudius & Scipio patre genitus Aemilio paulo censurã peterent, Appius nobilitati innitebatur, Scipio populi fauores adhibuit. Descendentem igitur in forũ stipatum hominibus ingenerosis quidẽ & seruilibus ac maxime turbulentis popularibusq́, qui ambiendo & clamando cuncta uiolenter exequebantur, ut conspexit Appius magna uoce ò Paule inquit Aemili, nonne etiam apud inferos, siquis illic nostrarum rerum sensus esset indignareris: q filium tuum Iulius tonsor, & Licinius declamator ad censurã perducunt? Non etiam fuisse impunitam nimiam censorũ seueritatem ex Valerio habetur. C. Gracchus, Q. Claudius ob nimis seuere gestam censuram ad populum die dicta à tribuno plebis perducti sunt: Claudium primæ classis centuriæ condemnabant: Graccbus absolutus alta uoce dixit, se parem cum illo subiturũ conditionem, cum quo omnia cõcorditer gesserit. Post censorũ magistratus descriptionẽ ab eo dependens Lustrum est edocendũ, quod uerbum quid significet & unde habuerit originem Liuius in secundo sic ostendit. Omnes centuriæ & equites in campũ Martiũ conuocati: Sue Oue Tauro cæsis imolarunt: quod Lustrum est dictũ, sicq́ à sacrificio illo census obtinuit nomen lustri. quia uero census ipse siue lustrũ singulis habebatur censorũ magistratus quinq; annis, maluit consuetudo Lustri appellatione annorum quinq; spacia quæq; appellari: Lustraq́ plurima Liuius describit per censores habita, quæ nõ duximus particulariter referenda. sed unũ in ipsis attente considerandũ, ingens eorum & notabile incrementũ intra trecentos, & successiue maius intra quadringẽtos & quingẽtos annos factum esse: quandoquidẽ centuriæ omnes classium à Seruio Tullo rege institutarũ triginta supra ducentas fuerint, & aliæ equitũ ex primoribus duodecim, uiros ad summã quingentos & tria ac uiginti milia in se habentes: cũ anno abinde uix quadringẽtesimo, Tito Quintio Flaminio M. Claudio Marcello censoribus, ducenta & quinquagintaocto milia, octoq́ trecenta hominum capita Lustro condito sint inuenta. Fueruntq́ horum censorum sicut & Seruij regis temporibus iuniores à decimo septimo in quintum quadragesimũ ætatis annum, qui militarent censi, cum alij supra eam ætatem urbis custodiæ suffecturi, pro senioribus numerarẽtur. Qui tamen omnes utriusq; ætatis in centurias redigebãtur, ex quibus iudicia comitiaq́ haberẽtur. & pariter factum fuisse, quando ciuitas in duplum triplum'ue aucta est suo loco docebimus, ut miram fuisse constet formã, qua tanti populi uota creandis consulibus alijsue magistratibus & à cunctis singulariter data & paucarũ horarum spacio declarata sunt. Lustro & centurijs quantum expedit ostensis ad maiora sensim uenire possumus, si prius satis ostendere sciuerimus: oportuisse eos qui pro ciuibus haberi ac muneribus publicis fungi uellent, in aliqua tribuum censos esse, cuius quidẽ census ratione multi à muneribus excludebantur, quos non satis esset uni tribui ascriptos esse, si paupertate premente, aut iudicio excludente pro ærarijs baberentur. Ea enim uerbi ipsius sæpe tacti superius uis erat: ut qui aut nullũ, aut quintæ classis uiginti quinq; milium æris minorem haberet censum: aut qui iudicio in id damnatus esset: ærarius redditus à rei pub. corpore & à ciuitate ipsa omnino alienus esset. Hinc de Italiæ & prouinciarum orbis Romani ciuibus Romanis: qui ciuitatem modo dignitatemq́ adipiscerentur ac retinerent: altius repetendum est. Italiæ quantũ ad nostram hanc attinet intentionem, diuisio multiplex facienda est: cum pars ipsius urbi proxima & in qua urbs ipsa est latium appellata: certo modo ius Romanę ciuitatis adepta sit, quo alię urbes aliquãdo sunt donatæ: & aliquæ in ipsa Italia urbes, & oppida coloniæ fuerint: aliæ fuerint municipia, nonnullæ ciuitates liberæ, nonnullæ stipendiariæ, quousq; eo peruentum est, ut Romani ciuis ipsam inhabitantis urbem & Italici cuiusq; imparitas à sola uirtute discerneret. Sed prius de colonijs dicendum est: quarum deducendarũ causam & utilitatem Cicero in oratiõe in legem agrariam Rulli prima sic ostendit. & operepreciũ diligentiam

Nota cẽsoria

De petitione Censura

Censores puniebantur

Lustrum

Centuriæ

Aerarius

Latium

Coloniæ

ligentiam maiorum recordari, qui colonias ſic in locis idoneis contra ſuſpitionem pericu-
li collocarunt, ut eſſe non oppida Italiæ, ſed propugnacula imperij uiderentur. Qua au-
tem ratione nos adducti prius de colonijs tractare cœperimus, quam de municipijs aut la
tij iure, Aulus Gellius edocet: coloniarum aliam fuiſſe docens quam municipiorum Ro-
manis neceſſitudinem. Ex ciuitate enim propagabantur coloniæ & iura habebãt inſtitu-
taq́ꝫ populi Romani, ut eſſent quaſi effigies populi Romani. Et quia qui ex urbe in colo-
nias deducebantur, cenſum ſimul cum re familiari transferre cogebantur, quo in tributo-
rum collatione urbs Roma caruiſſet: cautum erat, ut omnes coloniæ penſionem pro qua-
litate darent, quę tamen leuiſſima erat. Hinc eſt quod Plutarchus in Gracchorum uita ſcri
bit Liuium Druſum tribunũ plebis duodecim decreuiſſe colonias, & tria milia hominum

Origo deducendarum coloniarum.

in ſingulis quas ſine penſione contra ac conſueuerat eſſe uoluit. Vetuſtiſſimãq́ꝫ coloniarũ
deducendarũ fuiſſe originem Liuius oſtendit, qui primam coloniam à Lauinia dixit uxo-
re Aeneę Albam longam habitatoribus troianis fuiſſe deductã. Poſtea Tullum hoſtilium
regem Fidenas, & Segnias Tarquinium regem deduxiſſe. dehinc Velitras & Norbam in
pontino ex primis fuiſſe colonijs. Operoſum uero ac omnino ſuperfluum fuerit colonias
referre ſingulas, quæ in Italia à nobis illuſtrata pro magna parte oſtenſæ ſunt. Fuiſſe au-
tem à Lauinia ad Cæſarem Auguſtũ quatuor ſupra octuaginta deductas numerauimus,
nec alias poſtea additas opinamur. quarum deducendarum ratio parumper diuerſa fuit,
quod aliquæ ex Romanis ciuibus Roma ſunptis: aliquæ partim Romanis ueteribus, par
tim ex latini nominis ciuibus Romanis, nõnullæ ex ſolis latinis deducebantur, aliquæ mi-
lites ſimul & equites, aliquæ utroſq́ꝫ ſolos habuerint. Placentiam enim ſcribit Aſconius
Pedianus equites ſolos ſex milia latinos tamen non Romanos fuiſſe deductos. cauſam de-
ducendi fuiſſe ut opponerentur gallis, ea tum loca quæ circunſtant obtinentibus. Aliqua
etiam loca pro colonijs habita fuiſſe uidemus, in quæ manentibus colonis ueteribus noui
ex urbe coloni fuere deducti. Accipiebant uero coloni cum deducerẽtur pro uaria tempo

Colonorum præmia Iugerum

rum rei P. cõditione: uaria quoq́ꝫ præmia, quibus duo, quandoq́ꝫ quatuor, ſex aut ſeptem
iugera agri aſſignabantur. Iugerumq́ꝫ conſtat fuiſſe & nunc etiam haberi: quantum unius
diei labore duo boues arare poſſent. Sed poſtea rebus auctis ampliora colonis data ſunt
prædia, quando uidemus Lucium Valeriũ Tapponem, Lucium Valerium Flaccũ: Mar-
cum attiliũ Serranũ triumuiros, milibus hominũ tribus qui Bononiã coloni ſunt deducti
dediſſe, equiti ſeptuaginta, cęteris L. ager enim captus fuerat de gallis qui hetruſcos inde
expulerant. Et aliã item deducendarũ coloniarũ rationẽ fuiſſe uidemus, quas nõ credimus
in quatuor octuaginta numerũ fuiſſe cõprehenſas, cum ius latij urbibus uel oppidis conce
deretur. Sicut Aſconium Pedianũ dicere uidemus factũ eſſe à Pompeio Strabone G. ma-
gni Pompeij patre: qui Transpadanas colonias deduxit iure latij permiſſo, ut ſine feren-
di ſuffragij iure ciuitatem adipiſcerentur Romanam. Is enim erat honor quo ſolo ea tunc
loca ornabãtur, cum tamen aliæ accederent utilitates, poſſe ſcilicet eiuſmodi colonos rei
P. militare & Romanorũ ciuium hereditates teſtamento accipere. Vnde Cicero pro Ce-
cinna. Iubet eodem iure eſſe quo fuerunt Ariminenſes: quos quis ignorat duodecim co-
loniarum fuiſſe & à ciuibus Romanis hereditates capere potuiſſe? Quamq́ꝫ uero prius ut
diximus colonias deduci quàm ciuitate Romana multos donari, & municipia conſtitui
ſit cœptum: tamen deduci colonias impoſſibile fuiſſet, niſi illa hominum exuberantia quę
colonos ſuadebat emittẽdos: ab acceptis in ciuitatem alienigenis prouenisset. Quũ enim

Triumuiri ad colonias deducendas

in urbe Roma multos ex ueteribus nouiſq́ꝫ incolis paupertate premi adeo ut cẽſui ſoluen
do non ſufficerent intellectũ erat, triumuiri deducendis colonijs à ſenatu creabantur, qui
locis primum conſideratis, in quibus rei P. expediret propugnaculum conſtitui nouum,
edicta proponebant, danda eſſe nomina ab illis qui in nouam coloniã deduci uellent: pro-
ponebanturq́ꝫ quandoq́ꝫ loca (ſicut ſupra diximus) Romanis ueteribus incolis, quandoq́ꝫ
nouis, quandoq́ꝫ utriſq́ꝫ ſimul. Sic quod urbs pauperibus exonerabatur, & rei familiaris
pondere grauati ad nouas quibus indigerent diuitias gratis datas cum familia accedebãt:
nullum enim deductum fuiſſe conſtat, qui non uxorem & filios ſecum traheret. quamuis
enim agri dati mentionem tantũmodo factam eſſe uideamus, domos tamen in loco inuen
tas, aut ipſis facile conſtruendis locum & adiumenta à triumuiris accipiebant: qui tamdiu
aderant, quouſq́ꝫ paruam ibi rem P. ad magnæ Romanæ ſimilitudinem legibus & mori-
bus

bus eiſdem uidebant conſtitutam. & procedente per imperatorum tempora rei P. & imperij amplitudine factum uidemus, ut turmæ & cohortes ac legiones quandoq; integræ non quidem edicto ex urbe Roma deducerentur, ſed ipſis in prouincijs in quibus militabant a principibus colonias acciperent. Sed ad modos nobis redeundum eſt quibus populi in ciuitatem Romanam accepti ſunt, qui multiplices uarijq; fuerunt, à Liuioq; initium eſt ſumendum: à quo non ſolum qui populi & quando, ſed quo etiam iure accepti ſunt, facile eſt intelligere. primos enim ponit Tuſculanos qui pacem à ſenatu & ciuitatem impetrauerint. Vnde Cicero in oratiõe pro Cornelio Balbo cum hanc de tuſculanis confirmat opinionem, tum uetuſtiora huius Romanorum moris fundamenta his uerbis oſtendit. Id enim ſine ulla dubitatione maxime noſtrum fundauit imperium, & populi Romani nomen auxit quod princeps ille creator huius urbis Romulus, fœdere Sabino docuit etiam hoſtibus recipiendis augeri hanc ciuitatem oportere, cuius autoritate & exemplo nunquam eſt intermiſſa à maioribus noſtris largitio & communicatio ciuitatis. Itaq; ex latio multi & Tuſculani Lauiniq;, & ex cæteris generibus gentes uniuerſæ in ciuitatem ſunt receptæ: ut Sabinorum, Volſcorum, Hernicorū. Liuius octauo Lanuuinis ciuitas data: Aricini, Nomentini, & Pedani eodē iure quo Lanuuini in ciuitatē accepti. Campanis equitibus, fundanis, formianis, ciuitas ſine ſuffragio data. Acerranis ciuitas data ſine ſuffragio. Quod uero ſuperius & alibi à Liuio & alijs dicit, aliquos in ciuitatē eſſe receptos, id ſignificat tales populos cū ſuffragio ciues fuiſſe Romanos: Nā Cicero pro Cornelio Balbo: Q. Mutius ſcęuola pontifex legē tulit de regendis in ſuas ciuitates ſocijs, cū ſumma cupiditate ciuitatis Romę Italici populi tenerent, & ob id magna pars eorū pro ciuibus Romanis ſe gereret, uerū ea lege ita alienati animi ſunt principū Italicorū, ut ea uel maxima cauſa belli Italici, quod poſt cruentū exortū eſt, fuerit. de quo quidē bello Cicero in Phippicarū undecimo. Non enim ut eriperent nobis ſocij ciuitatem, ſed ut in eam reciperentur orabant. & alio loco eiuſdem orationis pro Cornelio idem Cicero. Acerbiſſima lege ſeruilia principes uiri grauiſſimi, & ſapientiſſimi ciues hanc latinis id eſt fœderatis uiam ad ciuitatem populi iuſſu patere paſſi ſunt. Liuius octauo: Lucani atq; Appuli in fidem uenerunt, qui fœdere in ciuitatem accepti ſunt. Quid autem fœdus eſſet cuiuſq; momenti, Liuius duodeuigeſimo libro ſic oſtendit: Mos erat uetuſtus Romanis cum quibus nec fœdere nec æquis legibus iungerent amicitia, non prius imperio in eos pacato uti, quàm omnia diuina humanaq; dediſſent, obſides accepti, arma adempta, præſidia urbibus impoſita eſſent. Qui uero ſine ſuffragio ciuitatem habere deberent, ijs Liuius ſine ſuffragio datam aperte dicit. ſicut ſupra acerranis & campanis equitibus: fundanis, Formianisq;, quibus tamen Liuius duodequadrageſimo libro ſuffragij lationem redditam oſtendit. De formianis fundanis & arpinatibus G. Valerius Tappo tribunus plebis promulgauit: ut ijs ſuffragij latio (nam ante ſine ſuffragio habuerant ciuitatem) eſſet. Ad prædictorumq; ſummam conſtare uidemus, eos ex latinis aut propinquis urbi locis, qui in ciuitatem accepti aut ipſa donati fuiſſe dicuntur, habiles fuiſſe redditos, qui ſuffragium in comitijs ferre, militiæ in delectibus aſcribi, & Romanorū ciuium legata hereditatesq; teſtamento accipere poſſent. & cum legibus proprijs inſtitutisq; maiorum ueteribus non Romanis domi uiuerent à cenſu Romano liberati: penſionem ſiue ſtipendium Romano populo quot annos perſoluebant. Eiſdemq; conceſſionibus: ſiue (ut appellant) muneribus participabant populi alij, quibus latij ius erat datum. Coloni autem Romani, eo uno ab illis differebant, quod Romanis legibus & inſtitutis uiuere cogebantur. leueſq; habebant penſiones, principioq; obſeruatum eſt ſingulis in colonijs aliquos eſſe præſtantiores uiros qui ciuitatē Romana donati, ius petendi gerendiq; magiſtratus retinerēt. Hinc eſt apud Ciceronē oratione pro Cornelio Balbo. Spoletinus Titus Macrinus unus ex his quos Marius ciuitate donauit, dixit cauſam ex colonia latina, imprimis firma & illuſtri. & infra: lege apuleia C. Marius tulit, ut in ſingulas colonias ternos ciues Romanos facere poſſet. eadem uero Romanorum liberalitas ad alios quoq; donatos ciuitate breui manauit. Nam in prędicta Ciceronis oratione G. Pompeius magni pater rebus Italico bello maximis geſtis P. Cæſium ciuem Romanū uirum bonum, Q. Iunium rauennatem fœderato ex populo ciuitate donauit, & cohortes duas camertium. Municipes quid à prædictis ſiue donatis ciuitate ſiue fœderatis, ſiue colonis differrent, impeditioris negocij, magis quàm difficilis

Tuſculani primi accepti in ciuitatem

Coloni Romani

cilis aut magnę utilitatis fuerit describere. Aulus enim Gellius qui post Liuiũ Ciceronem & iureconsultos scripsit, paucis uerbis quid municipes essent diffiniuit. Municipia dicta quod cum omnino suis iuribus & legibus uiuerent, munera cum populo Romano habebant cõmunia, id est tanquam Romani reputabantur. Sicq; idem fuisse uidentur cum foedere in ciuitatem acceptis. Vnde Cicero in oratione pro Aulo cluentio habita sic de eo dicit. Equitem Romanũ in municipio suo nobilem. Et Festus Pompeius sic habet. municipes erant qui ex alijs ciuitatibus Romam uenissent, quibus non licebat magistratũ capere sed tantum muneris partem, ut fuerunt cumani Acerrani Atellani, qui & ciues Romani erant, & legione merebant, sed dignitates non capiebant. Et infra: Municipiũ id genus hominum dicunt, qui cum Romam uenissent, neq; ciues Romani essent; participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendũ una cum Romanis ciuibus: præterquam de suffragio ferendo, aut magistratu capiendo: sicut fuerunt Fundani, Formiani, Cumani, Lanini, Tusculani, qui post aliquot annos ciues Romani effecti sunt. Alio modo municipiũ id genus hominũ diffinitur, quorum ciuitas uniuersa in ciuitatem Romanã uenit. ut Aretini, Anagnini. Tertio id genus hominũ diffinitur, qui ad ciuitatem Romanã ita uenerũt, uti municipia essent suæ quisq; ciuitatis, ut Tiburtes, Prenestini, Pisani, Vrbinates, Nolani, Bononienses, Placentini, Nepesini, Sutrini, Lucenses. Vlpianus autem iurecõsultus ad municipales: proprie quidẽ municipales appellant muneris participes recepti in ciuitatem, ut munera nobiscum facerẽt. Sed nunc abusiue municipes dicimus suæ cuiusq; ciuitatis ciues. utputa Campanos, Puteolanos. proprie aũt iureconsultũ dixisse uidemus abusiue: nam consuetudo postea obtinuit, ut municipis uerbum solam ciuis Romani differentiam indicaret. cum enim omnibus in orbis Romani ciuitatibus & oppidis ciues Romani ueteribus incolis indigenisq; inmixti uiuerent, qui urbanũ hominem ex indigenis nominare uoluisset, ut Romani æquiuocationem per uerbum ciuis euitaret, municipem eius loci dicebat. Munera quid proprie appellant, de quibus supra sæpenumero diximus, & Hermogenianus de munere & honore, & Martianus eodem titulo in legibus perite dixerũt: munera ad summam facientes personalia esse quædam, quæ corporibus cum labore & solicitudine animi, ac uigilãtia darentur, patrimonialiaq; alia in quibus maxime sumptus postularetur, & alia mixta quibus utrunq; fieret. Hinc breuiter & simul plene diffiniuit Martianus, & ipse iureconsultus. munus proprie dici quod necessario subimus lege, more, imperióue eius, qui iubendi habet potestatẽ. Multa à nobis supra sunt dicta, dũ conati sumus ostendere quibus modis & artibus & populus Romanus & simul Romanũ creuit imperium: qua in re unica satisfacere potuit Ciceronis in prædicta pro Cornelio Balbo oratione particula, ubi hæc sunt uerba. Itaq; & ciues undiq; fortissimos asciuerunt, & hominum ignobilium uirtutem, persæpe nobilitatis inertiæ prætulerunt: cuius particulæ causa omissis Italiæ rebus ad externa ueniendũ est. Qua in parte primus idem Cicero in eadem pro Cornelio oratione occurrit. Sylla Massiliensem Aristonẽ, & nouem gaditanos ciuitate donauit. Etenim cum cæteris præmijs digni sunt qui suo labore & periculo nostram rem P. defendunt, tum certe dignissimi sunt qui ciuitate ea donantur, pro qua pericula ac tela subierunt. Cornelius uero Tacitus in oratione quam indignissimo attribuit Claudio imperatori inepto semperq; sopito, quibus artibus Romanũ creuit imperium elegantissime sic ostendit. Maiores mei quorũ antiquissimus Clausus origine sabina simul in ciuitatem Romanam & in familias patritiorũ accitus est, hortant uti paribus consilijs rem P. capessam transferendo huc quod usq; egregiũ fuerit. Neq; enim ignoro. Iulios Alba, Coruncanos Camerio, Porcios, Tusculo, & ne uetera scrutemur, hetruria, lucania & omni Italia in senatum accitos: postremo ipsam ad alpes promotam, ut non modo singuli uiritim, sed totæ gentes in nomen nostrum coalescerent. Tunc solida domi quies, & aduersus externa floruimus, cum transpadani in ciuitatem recepti, cum specie deductarum per orbem terræ coloniarum additis prouinciarum quibusq; munitionibus ualidissimis fesso imperio subuentũ est: Nec poenitet Balbos ex Hispania, nec minus insignes piros è Gallia Narbonensi transiuisse. Manent eorũ posteri, nec amore in hanc patriã nobis cõcedunt. Quid aliud exitio Lacedæmonijs ac Atheniensibus fuit quãq̃ armis pollerent, nisi ꝙ uictos pro alienigenis arcebãt? at cõditor noster Romulus tantũ sapientia ualuit, ut plerosq; populos eodẽ die hostes dein ciues habuerit. Aduenæ in nos regnauerunt, libertinorũ filijs magistratus mandare

Municipium

Municipes

Personalia munera

Patrimonialia

Munus quid sit

mandare non ut plærique falluntur recens, sed priori populo factitatum est. at cum fenonibus pugnauimus, scilicet Volsci & Equi nunquã aduersam nobis aciem struxere. uel capti à gallis sumus, sed & thuscis obsides dedimus, & samnitum iugum subiuimus, attamẽ si cuncta bella recenseas, nullũ breuiore spacio quam aduersus gallos cõfectum: continua inde ac fida pax. Iam moribus, artibus, affinitatibus mixti nostris aurum & opes suas inferant, potiusquam separati habeant. omnia patres cõscripti, quæ nunc uetustissima creduntur noua fuere: plæbeij magistratus post patricios, Latini post plæbeos, cæterarum Italiæ gentiũ post Latinos. inueterascet, hoc quoque, & qđ hodie exemplis tuemur, inter exẽpla erit. Qđ aũt Tacitũ peritissime uidemus dixisse, Romanos ueteres illos imperij fundatores specie deductarũ per orbem terræ coloniarũ, additis prouinciarũ quibusque munitionibus ualidissimis fesso imperio subuenisse: libet ostensis colonijs ante oculos ponere, posteaque ipsarum coloniarũ simul cum prouincijs gubernationem edocere: ut quod Tacitus supradictis continuat, cõstare possit, nõ pœnituisse maiores ex Hispania Balbos, & alios ex diuersis prouincijs præstantes uiros in senatũ equestremque ordinem & Romanam ciuitatem fuisse ascitos, qua ratione nonnullos etiam ex præstantioribus ipsis uiris prouincialibus ostendimus. Inchoandum uero est à prouincijs Italiæ continentibus, de quibus Vlpianus de uerborum significatione. Continentes prouincias accipere debemus, eas quæ Italiæ iunctæ sunt, utputa galliam, & prouinciam: Siciliamque magis inter continentes accipere nos oportet, quæ modico freto ab Italia diuiditur. Qua in prouincia cum duæ tantummodo fuerint coloniæ, eius gubernatiónem dicemus. Cicero quinta in Verrem actione, Inter Siciliam cæterasque prouincias in agrorũ uectigalium ratione hoc interest, quod cæteris aut impositum uectigal certum quod stipendiarium dicitur, ut Hispanis cæterisque pœnorum quasi uictoriæ præmium, ac pœna belli, aut censoria locatio constituta est, ut in Asiæ lege Sempronia: Siciliæ ciuitates sic in amicitiam fidemque accepimus, ut eodem iure essent quo fuissent, eadem conditione populo parerent Romano, qua suis antea paruissent. Perpaucæ Siciliæ ciuitates sunt bello à maioribus nostris subactæ. Quarũ ager cum esset publicus populi Romani factus, tamen illis est redditus. Is ager à censoribus locari solet. fœderatæ ciuitates duæ sunt, quarum decimæ uenire non solent, Mamertina & Taurominitana: quinque præterea sine fœdere immunes ciuitates ac liberæ, præterea omnis ager Siciliæ ciuitatum decumanus est: itemque ante imperium populi Romani ipsorũ siculorum uoluntate, & institutis fuit. Et quarta actione in Verrem Cicero. Nos uero experti sumus Italico maxime bello, Siciliam nobis non pro penaria cella, sed pro ærario illo maiorum uetere & referto fuisse, frumentoque suppeditato maximos exercitus nostros uestiuit, aluit, armauit. Sicilia breuiter expedita ad gallias prouinciam'que pariter Italiæ continentes ueniamus. Cicero pro Cornelio Balbo scribit quædam fœdera fuisse cum nonnullis barbaris præsertim ex gallia, ne quis suorum à Romanis reciperetur in ciuem. Suetonius uero C. Cæsarem dicit quosdam è semibarbaris in curiam recepisse, & demum galliam cui præfuerat Transalpinam à saltu Pireneo alpibusque, & monte gebenna, fluminibus'que rheno & rodano. Neronem'que primum scribit idem Suetonius alpes defuncto Cotio rege, in prouinciæ formam redegisse. Et Cornelius Tacitus scribit Claudium imperatorem nationes alpium maritimarum in ius latij transtulisse. Et Plinius asserit, Narbonensem galliam uerius Italiam, quàm prouinciam unam fuisse habitam, quæ hinc appellata sit inter omnes orbis terrarum nationes regiones Romana prouincia. In qua Liuius scribit C. Sextium proconsulem uicta Salluuiorum gente, coloniam aquas Sextias condidisse, ob aquarum copiam ex calidis frigidis'que fontibus. Et Cicero in oratione pro Cornelio Balbo dicit, Syllam donasse ciuitate Aristonem Massiliensem. Factum autem uidemus, ut nedum ex Gallijs ciues, qui fuerunt propemodum infiniti, sed quosdam quoque imperatores habuerimus, quorum tamen primus fuit Antoninus Pius, quem Helius Spartianus traxisse genus scribit ex gallia Transalpina Nemausense, auum'que suum Titum Aurelium Flauium per honores diuersos ad secundum consulatum ex præfectura urbis peruenisse: patrem Aurelium Fuluium fuisse consulem hominem castum & integrum. Et Constantius Cæsar Magni Constantini pater eum ex gallijs traxisse dicatur originem, eam gloriam gallis dabit ut ipsum Constantinum imperatorem præstantissimũ, licet in Britannia nunc Anglia ex

Prouinciæ continentes

Recepti in curiam à C. Cæsare

Imperatores externi Romanorum

Antoninus Pius

Constantius

Helena natus fuerit, ciuem habuisse gloriari possint. Colonias in gallijs paucas fuisse uidemus: nec sine euidenti utilitatis ratione. Cum enim omnis ulterior gallia à C. Cæsare qui eam subegerat (sicut ostendimus) stipendiaria esset constituta, detrimento rei pu. uectigalibus accessurũ est uisum, quicquid agri colonis in ea assignandũ libertate donatũ est, quã à grauiore stipendio coloniæ habebant. & tamẽ postea Neronẽ Claudiũ Narbonem & Arelatum in gallis deduxisse colonias Suetonius scribit: Corneliusq́ tacitus de Agrippina prædicti Neronis genitrice dicit, eam quo uim suam socijs nationibus ostentaret, in oppidum Vbiorũ in quo genita erat, ueteranorum coloniam deduxisse, cui nomẽ ex uocabulo ipsius inditum fuerit: Forte. n. acciderat, ut gentẽ ipsam rheno in Galliam transgressam Agrippa in fidem accepisset, qui fuit dictæ Agrippinæ pater. in qua deducenda colonia scribit Tacitus, nõ ut olim uniuersas legiones cũ tribunis & centurionibus & sui cuiusq́ ordinis militibus fuisse deductas, q̃ consensum & caritatẽ R.P. efficerẽt, sed ignotos inter se diuersos manipulos sine rectore, sine affectibus mutuis, numerũ magis q̃ coloniã effecisse. quocunq́ aũt modo id acciderit, ea prisci nominis colonia Agrippina inter cæteras Germaniæ cui est ascripta urbes florentissima potentissima atq́ etiam ornatissima nunc habetur. In Hispania ulteriore scribit Plinius nouẽ fuisse colonias, municipia centũ, oppida latio antiquitus donata, unde triginta, libertate sex, fœdere tria, stipendiaria centum uiginti. In Hispania citeriori coloniæ fuerunt duodecim, oppida ciuiũ Romanorũ tredecim, Latinorum ueterũ duodeuiginti, fœderatũ unum, stipendaria centum trigintaquinq́: coloniaq́ Valentia, colonia Taracon, Scipionũ opus fuere, & colonia Calaguritana, aliud mũ eiusdem familiæ opus minime gratum in Hispania fuit, eũ Scipio Numantia funditus excisa multas urbes reddiderit tributarias. At Lusitania ultima Hispaniarũ pars, ad Oceanũ

Lusitaniæ diuisio

uergens uniuersa diuiditur in cõuentus tres, Emeritensem, pacensem, scalabitanum, tota populorũ XLVI. In quibus coloniæ sunt quinq́, municipia ciuium Romanorũ latij antiqui tria, stipendaria triginta sex, colonia augusta Emerita Anæ fluuio apposita: Sed ad extremũ re pu. uarijs iactata procellis, Vespasianus imperator uniuersæ Hispaniæ ius latij tribuit. Viros ex Hispania præstantissimos Romana habuit res pu. quos omnes undiq́ eõ quirere fuerit operosissimũ, sed notiores nõ paucos afferemus. primus omniũ Hispanorum ciuitate Romana donatus fuit Cornelius Balbus Gaditanus ciuis: nisi forte uelimus attendere, quod Cicero in Corneliana oratione scribit, Syllam priorẽ Pompeio nouẽ Gaditanos ciuitate donasse, Corneliũ aũt M. C. oratione prædicta à G. Pompeio ciuitate donatum asserit. In qua oratione Cicero donationis huiusce hanc rationem affert plurimi faciendam. Cæterũ cum pro sua patria pauci post genus hominum natũ reperti sint, qui nullis præmijs propositis uitam suam hostium telis obiecerint: pro re pub. aliena, quenquam esse putatis, qui se opponat periculis, nõ modo nullo proposito præmio sed etiam interdicto: unde Tacitum supra dixisse uidemus, non pœnituisse Romanos ex Hispanijs Balbos in ciuitatẽ ascitos esse, ne dum uero nos postea pœnituisse debuit, Traianũ principem ex Hispanijs habuisse. Sed cum gratissima semper & iucundissima sit eius memoria, tum maxime molestissimum est interijsse culpa temporum scriptas de tanto principe historias. Cuius successor Hadrianus & si apud Hadriam Samnitum olim, nunc Aprutij ciuitatem in Italia natus est, progenitores habuit Hispanos. Cuius item successoris Marci Antonini pij originem Iulius capitolinus ab Hispanis fuisse ostendit, cum paternum proauum Anium Verum prætoriũ uirum dicit ex Sueeubitano Hispaniæ municipio factum fuisse Romanum senatorem. Et longe post eum Bonosus pariter imperator Romanus, quod Flauius Vopiscus historicus tradit, fuit Hispanus, Deinde alterũ Traiano uirtutum præstantia similem, sed religione christiana meliorem Theodosium magnum imperatorem habuimus, qui ultimus omnium fuit sub quo Romanum imperium floruit integrum, quandoquidem sub Archadio & Honorio filijs eius Romani imperij ruina incepit, quã duobus, & triginta libris defleuimus potiusq́ descripsimus. Senecã, Lucanũ eius nepotẽ, & Quintilianũ ex Hispania originẽ duxisse magis constat quàm ut nostro indigeant testimonio. Sed ad Aphricam tranleundũ est paruo freto à Lusitanijs Beticaq́, quã Hispaniarũ partẽ unicã barbari occupãt, diuisam. In prouincia mauritania quinq́ fuerũt Romanæ coloniæ. Tingitana prouincia colonias habuit quatuor, in quis una cohortis prætoriæ à diuo Claudio instituta. Numidia duas habuit colonias, Aphrica septẽ, oppida ciuium

Qui ex Hispanis urbe Romana donati fuerint

Cornelius Balbus

Traianus imperator ex Hispania

Hadrianus

Antoninus Pius

Bonosus

Theodosius

Coloniæ Romanæ in Aphrica

ciuium Romanorũ quindecim. in Libya nulla fuit colonia. Seuerum imperatorem scribit Helius Spartianus ex Lepti Aphricanum fuisse, patre Romano equite, qui priusquam ciuitate donaretur, Grçce & latine erat eruditissimus. Seuerusq; imperator optimus, rei frumentariæ, quam minimam repperit, ita consuluit, ut excedens uita septem annorũ canonem populo Romano reliquerit: reliquitq; olei tantum, ut per quinquennium non urbis solum usibus, sed & totius Italiæ quæ oleo eget sufficeret. Clodium etiam Albinum imperatorem scribit Iulius Capitolinus ex familia nobili Adrumentana Aphricanum fuisse: sed paulopost ex Tagastensi Apbricæ præclara urbe Aurelius Augustinus uir sanctus, & adeo doctus fuit, ut cætera superet quæ afferre possimus Apbricæ ornamenta. Illirico nunc Italiæ ad histriam contiguo, manus est apponenda. Et si uero eam regionem quibusdam uisum est id solum complecti, quod & Dalmatia appellatur, fuere tamen nonnulli quibus placuit, quicquid hinc a sinu phanatico nũc carnario Histriæ & Polæ urbi cõtiguo, secundum maris Hadriatici oram ad Acbaiam nunc Moream, & inde danubij siue Histri ortu ad Sauum fluuium cõtinetur, Illirici uocabulo fuisse comprehensum. Vt ipsa Macedonia cum Epiro & Pannonia cum Dalmatia intra Illiricum censerentur. Nos uero subiectione populorum & prouinciarum à principio facta Romano populo ostendenda sicut summatim supra fecimus, & illiricum ampliore, de qua diximus, appellatione, & Græciam simul, germaniam quoq; omnem amplectemur, ut ipsarum certe amplissimarum prouinciarum colonias, & uiros præstantes in ciuitatem Romanam acceptos simul percurramus. Paulus Aemilius Macedonia & Illirico receptis tributum imposuit, medium illius quod regibus soluere consueuissent, ne ob auariciam pugnare Romani uiderentur. Et Plinius scribit Macedoniæ Paulum Aemilium uictorem, una die L X X I I ciuitates direptas uendidisse. Et Q. Flaminium cõsulem postea omnẽ Græciam liberam esse dixisse. Idem'que asserit Plinius in illirico populos duodecim ius Italicum habuisse, cęteros in curias diuisos stipendiarios fuisse, præter colonias quæ fuerint multæ. additq; Domitium Enobarbum uniuersæ Acbaiæ libertatem dedisse. Cicero autem qui cum Q. Flaminio, & Domitio Enobarbo in re pub. uersatus est ad Quintũ fratrem certo modo scribens sic dicit, At Græcis quod uectigales sunt non ita acerbum uideri debet. Liuiusq; priorum temporum gesta apud Græcos & Macedonas scribens, duodequadragesimo libro: in conditionibus pacis Aetolorum permisit consul M. Fuluius, ut pro argento in pensiones uarias imperato aurũ darę posent, dum pro argenteis decem, aureus unus ualeret. Gubernationi autem Macedoniæ Cicero accurate uidetur prospexisse in oratione, quã paulo ante bellum ciuile Cæsaris & Pompeij habuit de prouincijs consularibus. cum. n. multa dixisset de negligentia consulũ illius temporis, quod uiam illam quę per Macedoniam erat usq; ad Hellespontum militaribus excursionibus barbarorum sinerent esse infestam, hæc uerba subiungit. Pacatam ipsam per se & quietã tenui præsidio atq; exigua manu, etiam sine imperio per legatos nomine ipso populi Romani tenebamus, quæ nunc consulari imperio atq; exercitu ita uexata est, ut uix se possit diuturna pace recreare. & ad orationis cõclusionem sic habet: ijs qui designati erunt cõsules Syriam Macedoniãq; decerno: decernam eas prætorias, ut & pretores annuas prouincias habeant. Sed postea sub imperatoribus multæ ex prædictis regionibus cõditiones mutarunt. Scribit nanq; Suetonius Achaiam, Lyciam, Rhodum, Byzantium, Samum, liberate adempta in prouinciarum formam redactas fuisse. De Germania habent ueteres scriptores pauca, quæ ad præsens propositũ adducere possimus. cum enim ea prouincia per Cæsaris Augusti tempora cœperit Romano imperio esse subiecta, partim in ea cõtigit pauca fieri stantis rei pub. temporum rebus gestis similia: partim quæ gerebantur scriptores nominum barbariem abhorrentes mandare litteris non sunt ausi, quod Pomponium Mellam excusasse uidemus: partim quæ scripta fuerunt, ut Plinij & Samonici, interierunt. Cornelius Tacitus de germanorum legatis Romam missis, hæc habet. Intrauere Pompeij theatrum, quo magnitudinem populi uiserent. illic per ocium, neq; enim ludicris ignari oblectabantur, dum cõsessum cauea, discrimina ordinum, quis eques, ubi senatus percontantur, aduertere quosdam cultu extraneo in sedibus senatorũ: & qui nam forent rogitantes postq; audierunt, earũ gentiũ legatis id bonoris datum, quæ uirtute & amicitia Romana præcellerent, nullos mortaliũ armis & fide ante Germanos esse exclamant, digrediunturq;, & inter patres cõsidunt: quod

Seuerus

Clodius Albinus

Aurelius Augustinus

Illiricum

In Illirico xij populos ius latij habuisse

quod comiter uisentibus exceptum. Viros iam qui prædictis ex prouincijs Romanæ ac-
Aurelianus imperator creuerunt rei pub. dicamus. Flauius Vopiscus dicit Aurelianum imperatorem ex pro-
uincia Dalmatia originem duxisse, aut ortum Sirmij in Pannonia superiore familia ob-
Dalmata scuriori, uel Dacia Ripensi uel Mesia. Et Probũ Augustum pariter ex Pannonia, Sirmi-
Probus Augustus ensi urbe, nobiliorem matre quàm patre: Iulius uero Capitolinus Maximinum imperato
rem ex Thracia Gothis & Halanis parentibus originẽ habuisse dicit: Firmiusq; Saturni-
Maximinus nus scribit, Carum imperatorem Illiricianis parentibus fuisse Romanum uel Mediola-
Carus nensem, auo Aquileiense. Domicianum autem scripsere multi, & inter eos Paulus diaco-
nus, in Dalmatia natum fuisse. Constantinum supra diximus patre Gallico natum fuisse in Britannia, nunc Anglia. Sed hoc in loco facti sui utinam ita felicis sicut eximij haben-
da est ratio: perierunt uero quæ de Constantino ab Amiano Marcellino eleganter scripta erant. Primusq; omnium ex christianis, qui historias attigerit, Paulus diaconus Aquilei-
Constantius ensis de Constantio sic habet. Constantius uir bonus suos omnes uoluit diuites esse mo-
Constantinus dice indutos, cum amicis comedebat, obijt in Britannia Constantino filio successore reli-
cto, quem ex Helena concubina susceperat. Hic fuit secundus imperator christianus post Philippum. Milites contra eum creauerunt imperatorem Maxentium filium Maximini Herculij, qui in Lucania morabatur. fuerũt tunc quatuor imperatores, sed Constantinus
Maxentius superato ad pontem miluium Maxentio & Licinio in Pannonia, solus imperator Con-
stantinopolim anno à condita urbe Roma undecies centeno ex Byzantio fecit, post tri-
Iulianus ginta annos obijt Nicomediæ, filijs dissidentibus. Iulianus factus Cæsar superauit Alema
Constantius nos, Constantio in Persis occupato. qui audiens Iulianum inuasisse imperium, in eum ue-
niens apud Ciliciam obijt. Asia nunc reliqua nobis est, quæ sicut alijs duabus orbis parti-
bus par amplitudine est, ita huiusmodi rerum de quibus nunc apud nos agitur copia eas-
dem æquat. Asiæ administrationi duo ex Romanis uiri optimi talia iecere fundamenta, ut cito multũq; in ea populus profecerit Romanus. Quintus enim Scæuola, qui in consu
latu M. Crasso collega fuit, Asiam prouinciam minorem dictam, adeo fortiter & integre administrauit, ut senatus ituris post eum magistratibus pro norma & exemplari decre-
to proposuerit. Et Ptolemeus rex cum populum Romanum filio reliquisset tutorem, mis-
sus M. Aemilius Lepidus pontifex Maximus, patrem se potius quàm tutorem gessit. sed
Coloniæ Ro. in Asia colonias postea multas breui per omnem Asiam habuere Romani, primusq; Pompeius primam in Cilicia Pompeiopolim ædificauit, qui & Euphratinã à Mithridate conditam à se uictam coloniamq; constitutam Pompeiopolim appellauit. Idem'que in Mesopota-
mia Heberam siue Meram Romani imperij terminũ constituit. Secundus C. Cæsar fuit à quo Beritus colonia est deducta, & felix Iulia appellata, & Pharus insula ad nili hostiũ Canopeium deducta, & dicta est Colonia Cæsaris dictatoris. In Capadociaq; Claudij Cæ
saris fuit colonia. Archelaus qui princeps & in armenia superiore ad Hiberiam de Tigra
nis regnis captas tetrarchias barbaris nominibus instituit, à quo scriptum fuisse refert Pli
nius a Cimmerico Bosphoro ad Caspium mare, centũ esse & quinquaginta passuum mi-
lia, quæ excogitauerit perfodere Nicanor seleucus quo in tempore à Ptolemeo Cerauno
sit occisus, Vespasianusq; imperator coloniam in finibus palestinæ deduxit, quæ dicta est flauia. Anazarbeum in palæstina oppidum præstans postea dictũ est turris Stratonis, quæ à conditore Cæsare augusta primum, post Cæsarea sicut & nunc dicta est, cuius me-
minit beatus Hieronymus ecclesiæ doctor. aliæ fuerunt per Asiam Romanæ coloniæ, quarum obscurior est fama: in Troade Alexandria ab Alexandro Macedone prius con-
dita. In Paphlagonia Sinope. Vltimamq; reseruauimus Aconen à Ptolemeo conditam Aegyptio rege, quam Claudius imperator coloniam Romanorum deductam Ptolomai-
dis nomen retinere permisit: quæ urbs proauorum nostrorum ætate in christianorum po
testate cum multis annis gloriosissima fuerit, ultima omnium Asiæ ciuitatum à christia-
nis amissa, & tum immunita soloq; æquata sicut & manet remansit. Vlpianus autẽ iurecõ
sultus de censibus tractans, aliam nos edocuit in Asia coloniam his uerbis. Phœnice splen
didissima Tyriorum colonia est in Syria, unde mihi origo est, nobilis in regionibus Sy-
riæ siculorum antiquissima armipotens, fœderis quod cum Romanis percussit tenacissi-
ma. Huic diuus Seuerus imperator ob gratiam in rem pu. imperiumq; Romanum ob insi
gnem fidem ius Italicum dedit. Nec parua fuit omnibus conseruandis colonijs Romano
rum

rũ principũ diligentia. Suetonius. n. ſcribit C. Cæſarẽ octuaginta ciuiũ Romanorũ milia
in tranſmarinas colonias diſtribuiſſe : Et ne urbi exhauſtæ ciuiũ frequentia deeſſet, ſanxit
ne quis ciuis maior annis uiginti, minor'ue decem qui ſacramento nõ teneretur, plus trien
nio cõtinuo Italia abeſſet, neu quis ſenatoris filius, niſi contubernalis aut comes magiſtra
tus, peregre proficiſceretur . in Aſiaq; multis ab Italia diſtantibus prouincijs refertiſſima,
cum ad tuitionem colonias conſtitui parum uideretur, aliam Romani duces iniere guber
nationis formam, magiſtratibus regionatim noua appellatione inſtitutis, à quibus popu/
li in fide & obedientia continerent. In Cœleſyria. n. tetrarchię duę Zinderona & Gabena
inſtitutæ ſunt. Et Iudæa in duodecim tetrarchias diuiſa eſt, q magiſtratus à Romanis mit/
tebantur. In Meſopotamia præfectura fuit propè Calliroen, quæ & Carra eſt dicta morte
Craſſi notiſſima. Armenia uero præfecturam habuit, Corbuloq; dux ad portas uſq; Ca/
ſpias domuit gentes, quas quidem portas ne Parthorum gentes indomitæ Perſarũ regna
inuaderent, Alexander Macedo poſuerat: interq; ea duo Parthorum & Perſarum regna
fuit Palmira urbs nobilis, diuitijs ſolo & aquis amœniſſima, quæ arenis ab omnibus ter/
ris diuiſa & exempta quadam ſorte in die fuit. Sed & ſinum maris rubri Aethiopicum pri
mo intrauere milites miſſi à Nerone principe id bellum cogitante. Petronius nanq; eques
Romanus Auguſti temporibus, cum ea loca primus armis penetraſſet, Romanis id bellũ
ſuſcipi poſſe edocuit . At poſtq; inacceſſibilium penè locorũ ſuborta mentio ad principũ
Romanorũ cogitationes potius quàm geſta traxit, certiora de illis afferamus . Auguſtus
ipſe Octauius Aegyptum in prouinciæ formam redactam, ut feraciorem uberioremq; an
nona urbẽ redderet, foſſas omnes in quas Nilus exonerat, oblimatas longa uetuſtate, mi/
litari opere detexit. Veſpaſianusq; Cappadociæ propter aſſiduos barbarorum incurſus le
giones addidit, conſularem rectoremq; impoſuit. Et M. Antonius philoſophus prouinci/
as ex proconſularibus cõſulares, ac ex conſularibus proconſulares, aut prætorias pro bel
li neceſſitate fecit. per legatos bellum parthicũ fecit, ita ut Babylonem inde mediam perue
niret, & Armeniam uindicauit. Alexander autem ſeuerus terram quæ de hoſtibus capta
eſt, limitaneis ducibus & militibus donauit, ita ut eorum eſſet, ſi heredes eorũ militarent,
nec unquam ad priuatos pertineret: dicens eos attentius militaturos, ſi etiam ſua iura de/
fenderent: addiditq; ijs & animalia & ſeruos, ut poſſent colere qđ acceperant. Iulius Capi
tolinus ſcribit Gordianum iuniorem per hæc uerba gloriatum fuiſſe: ab Athenienſium ci
uitatibus & reges Perſarum & leges amouimus : Carras deinde cæteraſq; urbes imperio
Romano reddidimus, Niſibin uſq; peruenimus. Tanta autem fuit Romanorũ in prouin/
ciarum gubernatione, cum iuſticia, tum maxime comitas, liberalitaſq;, ut principes & po
puli eorũ dulce iugum libenter ferrent, quod quidem Valeriani imperatoris temporibus
declaratũ eſt. Eo. n. apud Perſas Sapori ſeruiente, quẽ in equũ humeris attollebat, Bactria
ni, Hiberi & Albani & Tauroſcythæ Saporis litteras nõ receperunt, ſed ad Romanos du
ces ſcripſerũt auxilia pollicentes. Immiſitq; Galienus dicti Aureliani filius Odenatũ ducẽ
ſuũ, qui Perſas cum uaſtaſſet, Niſibin, Carras, & omnẽ Meſopotamiam in poteſtatẽ Ro/
manam recepit, Cteſiphontemq; peruenit, fugatuſq; Sapor rex cũ ſuis ſatrapis. Quare
Galienus participato imperio Odenatũ uocauit Auguſtum, & monetam eius, qua Per/
ſas captos trahebat, cudi iuſſit. Scribit Cicero in oratione cõtra Gabinium habita nõ licu/
iſſe faſces ſingulares ingredi Alexandriã, & eius facti rationem Trebellius pollio in Ale/
xandri ex triginta unius uita hanc affert . Apud Memphiticos uates in aurea colũna Ae/
gyptijs litteris ſcriptum fuiſſe, Aegyptum liberam fore, cum in eam ueniſſent Romani fa
ſces, & prætexta conſulare indumentum. Et tamen uidemus Romanos principes cũ Ale
xandriam imperio tenerent, ab ingreſſuq; abſtinerent, magna in omnẽ prouintiam benefi
cia contuliſſe . Probũ eñ imperatorẽ ſcribit Flauius Vopiſcus milites in Aegypto nunq;
ocioſos eſſe permiſiſse, Extareq; apud Aegyptũ eius opera, quæ p milites ſtruxerit, in plu
rimis ciuitatibus, pontes, templa, porticus, baſilicas, qui ora fluminũ multa patefecerit, pa
ludes plęraſq; ſiccauerit, atq; inibi agros ortosq; cõſtituerit. Idẽq; Probus per Iſauriã latro
cinijs ſemper infamẽ loca quæ anguſte adeuntur priuatis donauit, addens ut eorũ filij ad
annũ ætatis duodeuigeſimũ in militiam mitterent, ne latrocinari diſcerẽt. Idemq; facta pa
ce cũ Perſis ad Thracias redijt, & centũ milia Baſtarnarũ ſeptẽtrionaliũ, Scythis cõtermi/
norum in ſolo Romano cõſtituit, qui omnes fidem ſeruarunt. Carus etiam imperator cũ

Carras

Iudea in xij tetrarchias diuiſa

Carra

Corbulo

Palmira

Petronius eques

Liberalitas Romanorum in ſubditos

Aurelianus imperator

Galienus

Odenatus

Non licuiſſe faſces conſu/lares ingredi Alexandriam

Probus im/perator

Carus fulmine interfectus

Carras rebelles in Mesopotamia recepisset, ad Ctesiphontẽ & ipse sicut Odenatus peruenit: sed cum fulmine ictus interisset fama ferri cœptum est, fatis prohibitũ esse, ne Ctesiphontem Romanum transeat imperium. præclara procul dubio fuerunt gesta, quæ Romani principes subigendis Asiæ & alijs orbis prouincijs patrarunt, sed memoratu dulces ac iucundæ sunt artes bonę, quibus illis administrandis & in fide cõseruandis utebantur.

M. Cicero proprætor in Asiam missus

M. Cicero in Asiam quæ minor dicta est nunc turchis subditam pro prætore missus, multa ad Aticum scribens notanda dicit, quorum partem hic subijciemus, optamusq́ nostris exemplar esse proposita, qui ad prouincias Romanæ ecclesiæ à Romano pontifice senatuq́ cardinalium mittuntur. Nos Asia accepit mirabiliter, aduentus noster ne in minimo quidem fuit sumptui. Scito non modo nos fœnum aut quod de lege Iulia dari solet nõ accipere, sed ne ligna quidem: nec præter quatuor lectos & tectũ quicquã, multis locis nec tectum quidem, & in tabernaculo manere plærunq; Sic in prouincia nos gerimus, quod ad abstinentiam attinet, ut nullus terror insumatur in quenquam. Id fit etiam & legatorũ & tribunorum & præfectorum diligentia. Nam omues mirifice student gloriæ nostræ. Aditus etiam ad me nimius, prouinciales nihil per cubicularium. ante lucem inambulo domi.

Iudæi Romanis exosi

Vnicam hactenus in descriptione prouinciarũ Asiæ omisimus Iudæam, ut eius populi peruicaciam duritiemq́ Romanis ueteribus cultui etiam idolorum seruientibus, nõ aliter quàm nostris christianis exosam fuisse detestabilẽq́ ostendamus. M. Cicero in oratione pro Lucio Flacco: cum aurum Iudæorum nomine quotannis ex Italia & ex omnibus nostris prouincijs Hierosolymam exportari soleret, id decreto ne fieret prohibitum est. quis est iudices qui hoc laudare nõ possit, exportari aurũ nõ oportere? at Cneus Pompeius captis Hierosolymis uictor ex illo phano nihil attigit. Imprimis hoc ut multa alia sapienter in tam suspiciosa & maledica ciuitate locum sermoni obtrectatorum nõ reliquit. Non enim credo religionem & Iudæorum & hostium impedimento præstantissimo imperatori, sed pudorem fuisse. sua cuique ciuitati religio est, nostra nobis. stantibus Hierosolymis pacatisq́ Iudæis, tamen istorum religio sacrorũ à splendore huius imperij, grauitate nominis nostri, maiorumq́ institutis abhorrebat. Nunc uero hoc magis quod illa gens quid de imperio nostro sentiret ostendit armis, quàm cara dijs esset immortalibus docuit, quod est uicta, quod locata, quod seruata.

Viri præstantes qui ex Asia in Romanã remp. transierunt

Viros nobis ex Asia, uel principes uel præstantes, qui in Romanæ rei pub. decus utilitatemq́ transierint ostendere reliquũ est, qui tamẽ parũ multi fuerunt: primusq́ tempore occurrit Aulus Archia poëta, de quo origine Antiocheno M. Cicero oratione pro eo habita. cum ex Sicilia cum eodem Lucullo decederet, uenit Heracleam: quæ cum esset ciuitas æquissimo iure ac fœdere, ascribi se in eam ciuitatem uoluit: ad summamq́ nihil aliud Cicero in ea oratione ostendere conatus est, quod & fecit, quàm hunc Archiam ciuẽ fuisse Romanũ.

Archias poeta

Alexander Seuerus

Secundumq́ ex Asia ciuẽ & imperatorem Roma habuit Alexandrum Seuerũ Mammea genitũ christiana muliere, uirum imperatoremq́ optimum, quem Helius Spartianus ex harena Assyriæ oriundũ fuisse dicit.

Marius faber

Alium Trebellius pollio magis innuit quàm affirmat ex Asia fuisse: Marium fabrum, q inter triginta tyrannos numeratus est imperij per Galieni tempora inuasores, cuius fuit illa præstans argutaq́ de se ipso ad ignobilitatis purgationem oratio. Scio commilitones mihi obijci posse artem pristinam, cuius mihi omnes estis testes: sed dicat quisque quod uult, ut ferrum semper exerceam, non uino, non floribus, non mulierculis, non popinis (ut facit Galienus indignus patre suo & sui generis nobilitate) depeream. ars mihi obijciatur ferraria, dũ exerceã gentes. ferrumq́ illi tractasse me suis cladib. recognoscant. Italiaq́ & omnis Alemania, omnisq́ Germania cũ cæteris quę adiacent gentibus, Romanam primum ferratam putent gentem, specialiter in nobis ferrũ timeant:

Firmus

Et Flauius Vopiscus Firmum imperatorem è Seleucia Asiaticum fuisse dicit. Qui primus ex Romanis, Sarracenos mercatores ad Indiam nauigare curauit. Multa superius longiusculo tractatu à nobis dicta de urbis Romæ ciuium incremento: quod omnibus iam sicut & nobis constare credimus, à data nõ minus prudenter q̃ liberaliter ciuitate latinis, & ipsam circunstantibus urbem primo, post alijs Italiæ ciuitatibus & uiris demum externis prouenisse, ut nunc accomode liceat repetere, quod supra ex Tito Liuio sumptũ scripsimus, dũ nullum fastiditur genus, in quo uirtus elucesceret, Romanum creuisse imperium. Ad nostrũ itaq; ordinẽ redibimus, ut ostensis superiore loco magistratibus rem pu. gubernantibus,

&

& ciuium ac populi multitudinis origine proposita, cuius multitudinis cura gubernationis ipsis erat magistratibus demandata, formam edoceamus, qua freti tam multi ac propè infiniti populum cõstituentes Romanum ciues Romani ipsos deligebant consules, praetores & alios magistratus. Appellarunt uero maiores comitia, deligendi magistratus prae dictos formam, de qua M. Varro sic habet. Comitium quod ibi coibant comitijs curiatis, & litiũ causa. Vnde patet qđ infra dicturi sumus in hoc comitij loco non consules, praetores, ędiles, censores, & tribunos, sed in campo Martio fuisse delectos. & Aulus Gellius de noctibus atticis locũ coëundi tempusq́ & actũ, ipso eodem comitij uerbo significari dicit. Locus autẽ ita nunc euanuit, ut post diruta iampridem, quae solo supereminebant aedificia, effodiendis fundamentorũ lapidibus in calcem concoquendis, inter sanctorũ Adriani & Laurentij mirandas basilicas, inter que fora magnum & neruae transitoriũ, decimo insudatum esse anno inspexerimus. Tempus comitiorum habendorũ id erat, quod augures designabant: quanquam obseruatio diu tenuit, Kalendis Ianuarijs cõsulum praetorum ędilium, censorum, & tribunorum comitia haberi. Sed de loco quod supra diximus comitij litium causa instituto Liuius in tertiodetrigesimo sic habet. Eo anno comitiũ primo tectum esse rumore proditum. & tamen postea trigesimo libro sibi sic cõtradicit, Sępe comitia indicta perfici tempestates prohibuerũt. quo in comitij loco sacra per regem sacrificulum fuisse facta, Plutarchus sic in problematibus ostendit. Regi sacrificulo qui sacris omnibus praeest: nec magistratum gerere: nec contionem habere licet, propter nomen regiũ suspectum, ut solum in templis potestatem habeant, & regnum per deos sustineant. Hinc in sacrificio quod fit in comitio, ubi rex peregit, statim ex foro se proripit. Actum comitij describere aggrediamur, qui longa & altissima sed omnium gratissima oratione indiget. Comitia scribit Asconius pedianus prima in Verrem actione fuisse aedilitia, praetoria, tribunitia, & consularia. Sed Aulus Gellius magis necessariam affert diuisionem, quae multa & magna indiget expositione. Dicit enim: cum de generibus omnium fertur suffragiũ curiata comitia, cum ex censu & aetate centuriata, cum ex regionibus & locis tributa. Festus aũt Pompeius, scribit. Centuriata comitia item curiata dicebantur, quia populus Romanus per centenas turmas diuisus est. In quo Festus & si uerum dicit, populum Romanum in centurias fuisse diuisum, errori nequaquam paruo fomentũ dedisse uidetur, quasi uero centuriata & curiata comitia inferat, eadem fuisse: quae & Gellius supra, & alij longe diuersa fuisse uoluerũt. Curiata nanq; comitia erant, quae ex curijs, id est, tribubus absque aliquo census & aetatum respectu fiebant. unaquaeq; enim tribus separatim centuriata suffragium per ipsas centurias prout à casu acciderat segregatas ferebat, ad finemq́ magistratus uota attendebant, in qua maior ipsarum tribuum pars cõuenisset. In centuriatis uero comitijs classium separatio fiebat, & primam dehinc secundam & post tertiam, quartam & quintam seorsum centuriabant, pariterq́ aetatũ facta saepe ratione iuniores primo milites, post seniores seorsum cénturiabantur: Quibus omnibus centurijs in suffragia missis maior centuriarũ pars praeualebat. Haecq́ comitia semper grauiora, & illa magis popularia fuerunt habita. In his nanq; centuriatis senatorij ordinis & equestris uiri praestantiores in prima, & secunda classe erant, quorum iudicia & uoluntatem aliae minorum censuum classes semper ferè sequebantur. Hinc uidemus Liuium quinto dicere. Camillũ qui exul solus uidebatur rem publicam sicut fecit posse restituere, comitijs curiatis reuocatũ de exilio: populare enim hoc beneficium fuit, ad quod uniuersus populus tanta confluebat auiditate, ut nullam grauiorẽ formam per classes aut aetates quaeri oportuerit. pariter M. Cicero in oratione de aruspicum responsis dicit, domũ suam populũ Romanũ cuius est summa potestas omnium rerum, comitijs curiatis omnium aetatum ordinumq́ suffragijs, eidem iuri cuius fuerat restituisse. In Scipione etiam similiter cõtigit. De quo Liuius XXV. P. Cornelio Scipioni cui post Aphricano fuit cognõmen petenti ędilitatem, cum obsisterent tr. pl. negantes rationem eius habendam esse, quod nondum ad petendum legitima aetas esset: Si me inquit, omnes quirites aedilem facere uolunt, satis annorũ habeo. tanto enim fauore ad suffragium in tribubus discursum est, ut tribuni repente incepto desisterent: Et infra Liuius XXVI. Cum subito P. Cornelius illius qui in Hispania ceciderat filius quatuor & uiginti fermè annos natus, professus se petere in superiore unde conspici posset loco constitit, in quem postquam omnium ora conuersa sunt clamore & fa

Comitium

Comitiorum Tempus

Sacra per sacrificulum in Comitio

De Comitiorum actu

Error Festi

Curiata Comitia

Centuriata comitia

uore ominati extemplo sunt Fœlix faustumq; imperium. iussi deinde inire suffragiũ omnes ad unum non centuriæ modo sed & tribus omnes P. Scipioni imperiũ esse in Hispania iusserunt. Et infra XXVIII. Centuriæ omnes ingenti fauore P. Scipionem cõsulem dixerunt: comitia maiore quàm ulla per id bellum celebrata frequentia. Sed pro maxima parte comitia deligendorum ordine consulum & aliorum magistratuum fuere centuriata, Vnde Liuius. exactis regibus duo consules comitijs centuriatis creati à præfecto urbis ex comentarijs Seruij Tullij L. Iunius Brutus L. Tarquinius collatinus. & infra, Brutus collegam sibi comitijs centuriatis creauit P. Valerium. Cicero autem Lucium Murenam defendens ambitus in petitione consulatus accusatũ, inter alia argumenta hoc uno usus est, Murenam forma omnium grauiore delectũ fuisse illo die, quo auspicato comitijs centuriatis L. Murenam consulem renunciaui. Vnicoq; in loco magisquam in cæteris omnibus ostendit Liuius quid tributa à centuriatis comitijs differebãt: à Volerone tr. pl. lex lata, ut crearentur plæbei magistratus tributis comitijs, quod cum denegassent patres, irata plæbs interesse consularibus comitijs noluit. per patres clientesq; patrum consules creati sunt P. Quintius C. Seruilius. Itaq; licet plæbs non interfuerit, patres cũ clientibus ex prima secunda, & tertia classibus centurias confecerunt, declarandis consulibus necessarias.

Tributa comitia eadẽ quæ curiata

Tributa comitia quæ Aulus Gellius tertio diuisionis suæ loco posuit, eadem fuerunt quę & curiata: sed ipse qui multa & quãdoq; nimia breuitate res attigit cognitu dignissimas, tria ibi posuit uocabula, quæ diuersis temporibus, sed nunquam eodem simul in usu fuerunt. si autem erunt qui cõtendant suas eum cuiq; ex ipsis uocabulis dedisse diffinitiones, respondemus nullum esse Liuij aut Ciceronis aut M. Varronis locum, in quo ea uocabula simul in usu fuisse & rem ipsam appareat. Et enim uidemus Ciceronẽ in episto. ad Lentulum sic scribere. In campo certe non fuisti, cum hora secunda comitijs quæstorijs institutis sella Q. Maximi quẽ illi consulem esse dicebant posita esset: quo mortuo nunciato, sella sublata est. Ille autẽ qui comitijs tributis esset auspicatus centuriata habuit. quæ itaq; in libris Liuij, quos habemus, gesta narrantibus à Ciceronis ætate plurimum distantia, dici uidemus curiata comitia, Cicero ipse hic tributa uerbo proprio expressit. quandoquidem supra ostendimus à curijs mulieribus appellatas fuisse primo tribus: Vnde curiata primo comitia postea fuere tributa. Fiebant tamen aliquando cõsules etiam sine comitijs per interregem, ad id à populo creatũ. Liuius libro tertio, Per interregẽ creati cũ prouocatione L. Valerius M. Horatius, actaq; res in flaminijs pratis, qui nũc circus Flaminius. Et Asconius pedianus orationẽ Ciceronis milonianam exponens: fiebant interim alij ex alijs interreges, qui comitia consularia propter eorum candidatorum tumultus, & eorundem manus armatorum, habere non poterant. Pompeiusq; sine collega factus est: de qua re Plutarchus in Pompeij uita. Pompeius à senatu solus consul creatus per Sulpiciũ interregẽ, collegeq; assumendi potestas attributa, Catone omnia suadente ob rem pu. ut dixit.

Consules quãdoq; factos sine comitijs ab interrege

Quo tẽpore comitia haberentur

Comitia quando fierent non satis certum habebatur. Nam etsi Kalendis Ianuarijs, ut plurimum fiebant, in aliud tamen tempus quandoq; differebantur. Macrobius scribit Kalendis Martij comitia auspicantur. Et Plinius: Nundinis rustici urbem reuisebãt, & ideo comitia habere nundinis non licebat, ne plæbs rustica auocaretur. Et Cicero ad quintum fratrem. Comitia in mensem Septembrem relecta sunt. Et aliquando in tribunorum plæbis potestate fuit, comitia quando haberi deberent declarare. Liuius libro v: C. Licinius & L. Sextius tr. pl. tulerunt, ne tribunorum militarium comitia fierent, sed consulum. & libro XXIII Q. Fabius in eum quem postea comitialem habuit diem comitia edixit. Et infra XXV. Dictator primo comitiali die creauit consules. Et XXVI diemq; comitijs à C. Calfurnio prætore urbano petijt. Vnde uidetur augures quod supra scribit Plinius quàm multos dies in anno Kalendis Martij inaugurasse, quorum uno siue prætor, siue consules, siue tribuni plæbis comitia habebant. Vnde prudenter à Fabio Maximo censore institutum est, ut post quàm comitia ad multorum libidinem habebantur, & simul multi atq; omnes pariter in eis poterant, aliqua pars ciuitatis esset, quæ sua grauitate rem ipsam moderaretur. ex omnibus enim ciuibus forum exercitio & usu frequentantibus, quatuor instituit tribus, quas appellauit urbanas: unde Maximi cognomen nactus est. quatuor enim illæ aliarum temeritatem tribuum moderabantur. Vnde in petitione ipsa, Vrbanam tribũ semper plurimi fuisse habitam. Asconius pedianus pro milone, inter

In potestate etiam tribunorum ple. fuisse, tempus comitiorum declarare

Fabij maximi institutum

Tribus urbanæ quatuor

cæteras

cęteras leges P. Clodij tr. pl, quas forte propoſuerat, eam quoq; qua libertini qui nō pluſq;
in tribus tribubus ſuffragiū ferebant, poſſent quoq; in urbanis tribubus, quæ propriæ in-
genuorum ſunt ferre: qua in petitione quid obſeruatum fuerit dicendum duximus. eſt ue
ro apud multos tritum quid Cicero de hac re Quintum fratrem admonet in hanc for-
mā, Valde elaborandū eſt tibi ut tribules, ut uicini, & clientes, ut deniq; liberi, poſtremo
etiam ſeruitus: nam fermè omnis ſermo ad forenſem famam à domeſticis manat autori-
bus. & infra: eximie magnam gloriam & dignitatem, & rerum geſtarum magnitudinem
eſſe oportet in eo, quē homines ignoti nullis ſuffragantibus meritis, hohore afficiant. itē
infra: Senatores, equites Romanos, cæterorum omniumq; gratos homines, & gratioſos cō
plectere. multi homines urbani induſtrij multi libertini in foro gratioſi gnauiq; uerſantur,
cura ut ſint cupidi. deinde habe oratores urbis, collegia omnium pagorum uicinorū. Ex
his principes ſi ad amicitiam tuam adiunxeris, per eos reliquam multitudinem facile tene
bis. poſtea totam Italiam fac ut in animo & memoria tibi diſtributam comprehenſamq;
habeas, ne quod municipium, colonia, præfectura, nec locus eſſe poſſit: nec quem in Italia
poſſe patiaris, in quo non habeas firmamenti quod ſatis eſſe poſſet. Perquiras etiam, inue
ſtiges homines ex omni regione, eosq; cognoſcas, appetas, confirmes, cures ut in ciuitati
bus ſuis aliquot petant, & tua cauſa quaſi candidati ſint. bene homines noſſe, comiter ap-
pellare, aſſidue ac diligenter petere, benignū ac liberalem eſſe oportet. Vnde Cicero ipſe
poſtea Octauio ſcribens inquit. Nos in omni munere candidatorio fungendo ſummam
adhibemus diligentiam: & fortaſſe quoniam uidetur in ſuffragijs multum poſſe gallia cū
Romæ à iudicijs forum refrixerit, excurremus menſe Septembri. Et item ad fratrē de pe-
titione: Tota petitio procura ut pompæ plena ſit, ut illuſtris, ut ſplendida, ut popularis, ut
habeat ſummam ſpem ac dignitatem. Sed hæc tibi retinenda, ut ſenatus te exiſtimet ex eo
quod ita uixeris defenſorem autoritatis ſuæ fore. Equites Romani boni & locupletes ex
uita acta te ſtudioſum otij ac rerum tranquillarum, multitudo ex eo duntaxat, quod ora-
tione in contionibus atq; iudicio popularis fuiſti, te à ſuis commodis alienum non futu-
rum. petitionis formandæ artes & inſtituta Cicero multas ac difficillimas ſupra oſtendit,
ſed poſt quàm uentum erat ad ipſum petitionis actum, resq; uarijs modis quos infra doce
bimus in campum actumq; deducta erat, maiores prædictis in dies ſuboriebantur candi-
datis petitoribus difficultates: de quibus item Cicero pro Murena ſic dicit. quod ſi illa ſo- *De difficulta-*
lennis precatio comitiorum à conſularibus auſpicijs cōſecrata, tantam habet in ſe uim & *tibus peten-*
religionem, quantum res P. poſtulat. & infra: quod enim fretum quē euripū tot motus, *tiū dignitates*
tantas, tam uarias habere putetis agitationes fluctuum, quantas perturbationes & quan-
tos æſtus habet ratio comitiorum. nihil eſt incertius uulgo, nihil obſcurius uoluntate ho-
minum. nihil fallacius ratione tota comitiorum. Nam & tempeſtates aliquo certo cœli ſi-
gno commouentur, ſæpe improuiſo nulla ex certa ratione, obſcura aliqua ex cauſa exci-
tantur: ſic in hac comitiorum tempeſtate populari, ſæpe intelligas quo ſigno commota
ſit, ſæpe ita obſcura eſt, ut caſu excitata eſſe uideatur. Et infra. Petitorē ego præſertim con
ſulatus, magna ſpe, magno animo, magnis copijs, & in forum & in campum deduci uolo:
præſertim cum hoc iam nouo more, omnes fere domus omnium concurſant, & ex uultu
candidatorum coniecturam faciunt, quantum quiſq; animi & facultatis habere uideatur:
Vides tu ne illum triſtē, demiſſum: iacet. diffidit. abiecit haſtam. ſerpit hic rumor. Magna
autem eſt comitijs conſularibus repentina uoluntatū inclinatio, præſertim cum incubuit
ad uirum bonū, & multis alijs adiumentis petitionis ornatū. huiuſmodi etiam petitionis
difficultates & candidatorū Cicero in oratione pro Plantio ſic oſtendit. Non enim comiti
is iudicat ſemper populus, ſed mouetur plerūq; gratia, cedit precibus. Facit eos à quibus
maxime eſt ambitus, deniq; ſi iudicat non delectu aliquo aut ſapientia ducitur ad iudican
dum, ſed impetu nonnunquam, & quadam etiam temeritate. non eſt enim conſiliū in uul
go. non ratio. non diſcrimen. nō diligentia. ſemperq; ſapientes ea quæ populus feciſſet fe-
renda, non ſemper laudanda dixerunt. primū illud debes putare comitijs præſertim ædi-
litijs ſtudium eſſe populi non iudicium. eblandita illa nō enucleata ſuffragia, cosq; qui ſuf
fragium ferant, quid deniq; ipſi debeant conſiderare ſæpius, quàm quid cuiq; à re pub. ui
deatur deberi: Noſtrum eſt autem qui in hac tempeſtate populi iactamur ac fluctibus, fer
re moderate populi uoluntates, allicere alienas, retinere partas, placare turbatas: honores

si magni non putamus, non seruire populo: sin eos expetimus, non defatigari supplicando. Sunt item dictis difficultatum sententijs simillima quæ idem Cicero in epistola Curioni scribit. Habemus hæc omnia, bonorum studium conciliatum ex tribunatu, propter nostram, ut spero te intelligere, causam. Vulgi & multitudinis propter magnificentiam munerum liberalitatem'que naturæ: iuuentutis & gratiosorum in suffragijs studium, propter eius excellentem in eo genere uel gratiam uel diligentiam: nostram suffragationem si minus potentem, at probatam tamen & iustam & debitam. Erat autem petentibus maximum adiumentum, paucitas competitorum. Vnde Cicero Attico. Luceium scito consulatum habere in animo statim petere. Duo enim soli dicuntur petituri. Non solum autem libera ciuitate artes in petitione sunt adhibitæ, de quibus tam multa superius sunt dicta, sed à principibus etiam se gratos populo reddere. adnitentibus, hinc scribit de Octauio Augusto Suetonius. Quotiens magistratuum comitijs interesset, tribus cum candidatis suis circuibat supplicabátque more solenni: ferebat & ipse suffragiū in tribubus, ut unus è populo. & magnæ spei ac confidentiæ fuit petitio uarijs ex adiumentis prius prudentia comparatis. Cicero pro Murena. Nos quoque scænam habuimus compentricem. quod si ego qui trinos ludos ædilis feceram, tamen Antonij ludis commouebar. Habuit proficiscens delectum in umbria, dedit ei facultatem res pub. liberalitatis, qua usus multas sibi tribus, quæ municipijs umbriæ conficiuntur adiunxit. Et pro Plantio idem Cicero humilitatem supplicandi omnibus plurimum in petitionibus magistratuum ualuisse sic ostendit. Quo quidem tempore si id lateranensis facere uoluisses, aut si grauitatis esse putasses tuæ, quod multi nobiles sæpe fecerunt, ut cum minus ualuissent suffragijs prosternerent se populo, fracto animo atque humili supplicarent, non dubito quin omnis ad te conuersura fuerit multitudo. nunquam enim nobilitas integra præsertim atque innocens, à populo Romano supplex repudiata fuit. Et contracta undique studio & diligentia multitudo plurimum in petitione adiuuabat. Hinc Plutarchus in Pompeij uita. Cæsar in gallijs agens ad suffragia frequentes milites ire iussit, ut sibi aliud quinquennium decerneretur. Nunc de candidatis quorum supra frequens est mentio dicendum. Eos ab indumento quod ipsum indicat uerbum appellatos constat, de ea que re Plutarchus in problematibus sic habet. Candidatis erat moris in tunica absque toga esse, ne argentum sinu ferentes ipsi alios corumperent ciues: uel quod imperio dignos non genere, non diuitijs non gloria, sed uulneribus & cicatricibus commendari oportere iudicabant, quæ quidem uulnera, ut ab ijs quos ambiendo prensabant conspicerentur, sine toga ad petendum descendebant. Idem'que Plutarchus in M. Aemilij uita dicit M. Aemilium uirum consularem qui tricies singulari certamine pugnauerat, & semper hostem trucidauerat, contra Galbam in umbra nutritum contendentem, cum cicatrices populo ostendisset, statim omnes tribus triumphum ei dedisse. Veterem uero fuisse candidatorum in petitione morem, Liuius quarto libro ostendit, qui dicit à tribuno plæbis tunc latam legem, ne cui liceret album uestimentum induere petendi causa. Et tamen infra scribit. Tribunis militum consulari potestate creatis C. Iulio Tullo C. Seruilio Hala. Cn. Cornelio Cosso artē adhibitam à patricijs cuius eos Icilij tunc quoque insimulabant, quod turbis indignorum candidatorum intermiscendo dignos, tædio sordium in quibusdam insignium populum à plæbeijs diuertissent. Ratio nunc à nobis, autoritas ac tempus eam deferendi candidam uestem dicetur. Rationem'que solam fuisse constat, ut petituros insignes magistratus ostenderet alba uestis. Tempus deferendi autoritas ostensa docebit. Nam iubentibus tribunis militaribus consulari potestate supra uidemus candidatos dignis indignos fuisse immixtos, & pariter aliquando factum est à dictatore aut patribus. Nam idem Liuius quarto libro: dictatore Publio Cornelio, & Hala Seruilio magistro militum, sicut priore anno per indignissimos ex plæbeijs candidatos, omnium etiam dignorum tædium fuerat, sic tum primoribus patrum splendore gratiáque ad petendum præparatis omnia loca obtinuere: quos quidem candidatos ad petendum, ut præfertur impulsos, per diem solummodo petitionis albam detulisse uestem non dubitamus, alia autem fuit, de qua paulo post dicemus, petendi iure & ordine consulatum forma, cum quis quæstura & ædilitate functus, petere ad suum libitum instituisset. Hicque anno uno à creatis scilicet cōsulibus ad aliorum creandorū comitia, ueste alba utebantur. Vnde uidemus Ciceronē pro Murena orantem dicere,

Petētibus magistratū maximū adiumētum cōpetitorum paucitatem fuisse

Humilitatem supplicandi, in petitionib. magistratuū profuisse

Candidati

Lex ne quisquam petendi causa album uestimentum indueret

dicere, cum quam cepisset in Asia albam uestem Romam usque uenientem detulisse. Multi obuiam prodierunt de prouincia decedenti, consulatum petenti solet fieri, & cui autem non proditur reuertenti. Quid habet admirationis tali uiro aduenienti candidato consulari obuiam iuisse multos? Catonem quoque superiorem in alba ueste dum censuram peteret dixisse testimonium in Marcum Attilium Glabrionem competitorem suum Liuius in XXXIII scribit. Quæcunque hactenus à nobis de comitijs, candidatis, & petitione dicta sunt, generalia fuerunt: ad ipsam rem nunc ante oculos ponendam particulariter descendamus. Qui consulatum petituri in campum Martium candidati descendebant, deductores suffragatores'que suos circa se habebant: sicut Liuius XXXIIII habet, Potentes petebant patricij plębeij'ue: P. Cornelius Cn. F. Scipio q ex Hispania prouincia nuper recesserat magnis gestis rebus. Et L. Quintius Flaminius qui classi in Græcia præfuerat, & Cn. Manlius Volso: hi patricij, plæbeij autem Cn. Lelius Cn. Domitius Cn. Liuius Salinator L. Attilius. ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clarissimi suæ ætatis imperatores. maior gloria Scipionis & quo maior eo propior inuidiæ. Quintij recentior, ut qui eo anno triumphasset, quod alter decimum iam annum assiduus in oculis hominum fuerat, quæ res minus uerendos magnificos homines ipsa satietate facit. In Quintio noua & recentia omnia ad gratiam erant. Is obtinuit ut præferretur candidato quem Aphricanus frater ducebat, quem Cornelia gens Cornelio cõsule comitia habente commendabat. L. Quintius & Domitius Aenobarbus consules facti. Adeo ne in plæbeio consule, cum pro C. Lælio niteretur Aphricanus ualuit. Et XLI Liuius: Claudius unus ex omnibus nobilis candidatus erat, opinione omnium haud dubie destinabantur, Quintus Fabius Labeo & L. Porcius Licinius. Sed Claudius consul sine lictoribus toto foro uolitando, clamantibus aduersarijs & maiore parte senatus, meminisse eum debere se prius consulem populi Romani quàm fratrem P. Claudij esse, quin ille sedens pro tribunali aut arbitrum aut comitiorum tantum spectatorem se præberet: coërceri tamen ab effuso studio nequiuit quin magnis contentionibus tribunorũ quoque plæbis, qui aut contra consulem, aut pro studio eius pugnabant, comitia aliquotiens turbaret: donec peruicit Appius ut deiecto Fabio fratrem traheret. Eam petitionis animi anxietatem Seneca epistola CXVIII sic deridet: Quàm putas esse iucundum tribubus uocatis cum candidati in templis suis pendent? & alius nummos promittit, alius per sequestrem agit, alius eorum manus oculis contexit, quibus designatus contingendam manum negaturus est: omnes attoniti uocem præconis expectant. Durauitque aliqua ex parte petitionis magistratuum umbra sub principibus. Suetonius de Cæsare. comitia cum populo partitus est, ut exceptis consulatus competitoribus, de cętero numero candidatorum pro parte dimidia, quos populus uellet pronunciaret: pro parte altera quos ipse dedisset. Et edebat per libellos circum tributim missos scriptum breui: Cæsar dictator illi tribui, commendo uobis illum & illum, ut uestro suffragio suam dignitatem obtineant. comitia nulla habuit præter tribunorum & ædilium. & Plinius orator: anxium me & inquietum habet petitio Sexti Erucij. Itaque prehendo amicos, supplico, ambio, domus stationesque circumeo, quantũ uel autoritate, uel gratia ualeam precibus experior. Locum ubi hæc comitia haberentur supra diximus campum fuisse Martium, sæpenumero à nobis descriptum. In eo quæ erant contra quæ aqua uirgo in urbem tunc etiam currens finitur, ut inter columnam Antonini cocleam extantem, & dictam aquam ipsa fuerint septa ad instar clausurarum, quæ armentis in campestribus fiunt sic appellata. erant'que è materia & tabulatis, de quibus M. Cicero ad Atticum scribẽs. Efficiemus rem gloriosam: Nam in campo Martio tributis comitijs marmorea sumus & septa facturi, eaque cingemus excelsa porticu, ut mille passuum conficiatur: simul adiungetur huic operi uilla publica. quod tamen nec Cicero ipse, neque alius postea fecit, bello prohibente ciuili, quod breui post hanc epistolam est subortum: ad ipsa'que septa totidem fuere Ouilia minoris ambitus loca, in quibus centuriæ à tota tribu separatæ de agendis prius quàm citarentur consultabant. Et suos quæque tribus habuit diremptores, multitudinem in centurias diuidentes, succenturiatores'que, quos dicit Festus explendæ centuriæ causa aliquos qui forte non adessent suppleuisse. Vnde conijcimus centurias non singulis comitijs fieri consueuisse, sed potius cum factæ essent diu permansisse: nam extat nunc lapis centurias, ut apparet, aliquas incisas habens, uix dimidius,

Consulatũ petentium cõsuetudo

Septa

Ouilia

Diremptores

Succenturiatores

in sanctæ Luciæ nunc ecclesia ubi Orphi templum erat, uetusta cuius ornamenta à nouis mutationibus dignoscuntur, ecclesiaque Orphei retinet cognomentum: alijque erant *Cēturiatores* centuriatores appellati, quibus esset cura dictas centurias colligere. Erant item unaquaque in *Diuisores* tribu diuisores, diuidendis æqualiter omnibus quæ tribui darentur, obueniretque emolumentis præfecti, quos largitionum corruptelæ autores sæpenumero fuisse docebimus. Iam in campum & ad septa ouiliaque ipsasque tribus & centurias usque petuenimus, candidatos ad petitionem à suis deductoribus suffragatoribusque deduci uidere uidemur. *Tres ordines uirorum in tribubus* Maiore igitur conatu deligendi formam ducimus explicandam. tenenda uero quæ supra diximus, fuisse in tribubus trium ordinum uiros, patricij, equestris & plæbeij, fuisse etiam classes quinque à censu plurimum differentes: de centurijsque prærogatiuis sortitione & ueturia, quæque in ipsis tribubus fiebant, & consules prætoresque cum alijs magistratibus ad pontem consedisse, qui in campo esset Martio ubi cocleam columnam Antonij extare uidemus, quæ dicemus attente consideranda sunt primum de consule. *Suffragia per pontem* Liuius XXXI. consul in campo Martio comitijs priusquam centurias in suffragium mitteret. Et Nonius Marcellus scribit sexagenarios per pontem non mittendos quod suffragium non ferant, quod pro ponte fiebat. Suetonius que de ponte apertius sic habet. De Cæsare enim & coniuratis in suam mortem sic inquit. Illum in campo per comitia tribus ad suffragia uocantem partibus diuersis ex ponte ut deijcerent, atque exceptum trucidarent, cogitasse. Centurias diriuitores quorum id officij erat in tribubus diuidebant. *Prærogatiua* Prærogatiua quid esset, uerbum significat: ex omnibus enim qui militarent iunioribus, & pariter ex ueteranis militia per æratem dimissis deligebantur centuriæ, prærogatiua iuniorum siue ueteranorum appellatæ: ex ipsisque prærogatiuæ centurijs facto iterum delectu, prima selectorum quorumcunque præstantiorum centuria dicta est tanquam ab ætate & dignitate uenerabiliorum, ueturia. *Veturia centuria* Et ne fraus aut corruptela posset fieri, non cincti ad custodiam suffragiorum deputabantur, de quibus quid fuerit Plinius sic habet. *Non cincti ad suffragiorum custodiam deputati* Decuriæ pluribus nominibus distinctæ tribunorum iudicum, propter hoc non cincti uocabantur ex omnibus selecti, ad custodienda suffragiorum sita in comitijs: alius se non cinctum, alius fractum, alius tribunum appellabat: Tiberij principatu equester ordo motus, in id constitutumque ne quis non cinctus esset, nisi ciuis ingenuo patre auoque, quibus sestertia quadringenta census fuissent à lege Iulia theatrali quatuordecim ordines sedendi. Sortiebatur consul, quæ pro unoquoque candidato prærogatiua iuniorum prius in soffragium mitteretur, quam & præco citabat: cumque acceptum esset ad consulis cæterorumque *Mōs citatorū* magistratuum præsentiam in ponte suffragium, ea centuria in montem inde citatorum appellatum dimissa, præco quid egisset renunciabat, citabanturque post prærogatiuas tribus eiusdem prima, deinde aliæ classes in centurias distributæ. Eratque arbitrij candidatorum, tribuum in quibus magis uiderent prærogatiuarum sortitionem fieri, easque quas sorte contigisset exire, & deinde alias centurias à consule uocari. Nam plærunque accidebat eos in petitione præualere quibus prærogatiuæ præsertim iuniorum fauissent. Vnde Cicero pro Murena. Et enim, si tanta illis comitijs religio est, ut adhuc super omnem ualuerit prærogatiuam. Vnde uidemus Helium Spartianum, de Alexandro seuero dicere. Ipsas deinde tribus & eos qui militaribus niterentur prærogatiuis purgauit. Hæc autem omnia facillime intelligere poterit, qui dicta Ciceronis de Lucio Pisone Philippicorum secundo, in hæc uerba considerabit. Ecce Dolobellæ comitiorum dies, sortitio prærogatiuæ exit, renunciatur, tacet, prima classis uocatur. Renunciatur, deinde ut assolet suffragia, tum secunda classis uocatur: quæ omnia celerius sunt facta quàm dixi. sed ad rem multo copiosus faciunt, quæ à Cicerone in oratione pro Planco scripta subiecimus. Neque ego nunc consilium reprehendo tuum, quod eas tribus quibus hic maxime notus erat non edideris. & infra: Vocatæ tribus, latum suffragium, descriptæ, renunciatæ, longe plurimum ualuit Plancus. At tandem una centuria prærogatiuæ tantum habet autoritatis, ut nemo unquam prior eam tulerit, quin renunciatus sit aut ipsis comitijs consul, aut certe in illum annum. Et infra de Planco sic habet: cuius in honore non unius tribus pars, sed comitia tota comitijs fuerunt prærogatiua. & ubi Cicero in prædictis non satis edoceat supplebit Liuius infra scripta libro quinto: Haud inuitis patribus Publium Licinium Caluum, prærogatiua tribunum militum nō petentem creauit. & infra: populus

populus nihilominus suffragia inibat. & ut quæq; intro uocata erat centuria, consulem haud dubie Fabium dicebat. Centuriæ quæ supererant Q. Fabium & P. Decium dixere. & infra. Tumq; prærogatiua & primo uocatæ omnes centuriæ consulem cum dicebant. Item infra: eo die cum sors prærogatiuę exisset, eaq; T. Attilium. Et libro XXIII Liuius: interea prærogatiua suffragiū inijt. Creatiq; in ea consules Q. Fabius Maximus quartum M. Marcellus tertium: eosdem cōsules cæteræ centuriæ sine uariatione ulla dixerunt. & libro XXVI nostræ intentioni in plurimis satisfacit Liuius: Fuluius cum comitia Coss. haberet, prærogatiua ueturia iuniorū T. Manlium Torquatū dixit: qui ad tribunal consulis uenit, petijtq; ut sua pauca uerba audiret, centuriamq; quæ tulisset suffragium reuocari iuberet. oculorū enim ualitudinem excusauit. post hæc cum centuria frequens succlamasset, se nihil mutare, tum Torquatus, Neq; ego uestros mores consul ferre potero, neq; uos imperium meum: redite in suffragiū. Tum centuria mota autoritate uiri petijt à consule, ut ueturiam seniorū citaret, uelle se cum maioribus natu colloqui: citata seniorū ueturia, datum secreto in ouili cum his colloquendi tempus. ita consultatione data, senioribus dimissis iuniores suffragium ineuntes M. Marcellū, M. Valerium consules dixerunt: autoritatem prærogatiuæ omnes centuriæ secutæ sunt. Reliquū est nobis hac comitiorū parte, qualia centuriæ aut tribus ipsæ aliter suffragia ferrent ostendere: Duobus enim modis sed diuersis temporibus id factitatū fuit. Nam uocibus primo & sententijs palàm ab uno quoq; dictis, post tabellis suffragia dari mos fuit, de qua re elegātissimā disputationē Cicero legū secundo cum Quinto fratre sic habet. In ea sum sententia qua te fuisse semper scio, nihil ut fuerit in suffragijs uoce melius. quis aūt non sentit omnem autoritatē optimatū tabellariā legem abstulisse? quam populus liber nunquā desiderauit, id oppressus dominatu & potentia principū flagitauit. Itaq; grauiora iudicia de potētissimis hominibus erant uoces quàm tabellæ: quàobrem suffragandi nimia libido in non bonis causis eripienda fuit potentibus, non latebra danda populo, in qua bonis ignorātibus quid quisq; sentiat tabella uitiosum occultaret suffragiū. Itaq; isti rationi neq; lator quisquam est inuentus neq; autor unquam bonus. Sunt enim quatuor leges tabellariæ, quarum prima de magistratibus mandandis. Ea est Gabinia lata ab homine ignoto & sordido. sequuta biēnio post Cassia est: de populi iudicio, ista ab homine nobili lata L. Cassio. Carbonis est tertia de iubēdis legibus ac uetandis: seditiosi atq; improbi ciuis. Vno in genere relinqui uidebatur, quod ipse Cassius exciperet perduelliones. dedit huic quoq; iudicio Celius tabellā. Eamq; optimam rem P. esse dico, quam hic consul constituerit: quæ sit in potestate optimatū. Sic enim recitata est: de suffragijs optimatū quę plebi libera sunto. quę lex hanc sententiā, cōtinet: ut omnes leges tolleret quæ postea latæ sunt. quando tegunt omni ratione suffragiū: ne quis inspiciat tabellam, ne roget, ne appellet, deinde hoc optimo cuiq; & grauissimo ciui ostendatur ultroq; offeratur. Eoq; nunc fit illud quod à te nuperrime dictum est, ut minus multos tabella condemnet quam solebat uox, quia populo licere satis est. Hoc retento reliqua uoluntas autoritati & gratiæ traditur. Itaq; ut omittam largitione corrupta suffragia, non uides si quando ambitus sileat: quæri in suffragijs quid optimi uiri sentiant. quàobrem lege hac libertatis species datur, autoritas bonorum retinetur, contentionis causa tollitur. Vnde cum uocem Cicero tabellæ præponeret, sic oratione in Pisonē habita gloriatus est. Me cūcta Italia, me omnes ordines, me uniuersa ciuitas non prius tabella quàm uoce consulem declarauit. Similemq; supradictæ Ciceronis disputationem Plinius orator Mesio Maximo scribit. Meministi ne te sæpe legisse quantas cōtentiones excitauit lex tabellaria At nunc in senatu sine ulla dissensione hoc uelut optimum placuit. Omnes comitiorū die tabellas postularunt. Supersunt senes ex quibus audire soleo hunc ordinem comitiorum. Citato nomine candidati silentiū summū. dicebat ipse pro se, explicabat uitam suam, testes & laudatores dabat uel cum quo militauerat, siue sub quo quæstor fuerat, uel utrunq; si poterat: adhibebat quosdā ex suffragatoribus. illi grauiter & pauca loquebanť, plus hoc quam preces proderat. Nonnunquā candidatus aut natales competitoris, aut annos, aut etiam mores arguebat. Audiebat senatus grauitate cēsoria. Ita sæpius digni quàm gratiosi præualebant. Inualuit tamen & diutius seruatus est mos tabellarū. De quo Cicero in legē agrariam Rulli secundam, in suamq; sui ipsius gloriā sic habet. Sed tamen magnificentius atq; ornatius esse illo nihil potest, quod meis comitijs nō tabellam indicem tātæ libertatis,

Mos dandorū suffragiorum

Leges tabellariæ

Comitiorum ordo

ſed uocem unam pro uobis indicem ueſtrarum in me uoluntatum ac ſtudiorum tuliſtis,
Itaq; me non extrema tribus ſuffragiorum, ſed primus concurſus populi Romani conſu/
lem declarauit. Quale autem uas fuerit in quod ſuffragia mitterentur, Aſconius Pedianus
Vas in quod ſuffragia mittebantur pro Cornelio de maieſtate ſic habet. Dum ſitella defertur, dum ſortitio fit. Et Cornelius
Tacitus de Veſpaſiano. Sorte & urna mores non diſcerni: ſuffragia ad extimationẽ ſena/
tus reperta, ut cuiuſq; uitam famamq; penetrarent. Et tabellas ipſas fuiſſe cęra delinitas, in
quibus ſtilo faciliter ſcriberetur cuiuſq; uotum, infra in accuſationũ partibus, dum ſenten
tias iudices ferrent oſtendemus. uetuſtam uero huius uerbi uim beatus Hieronymus ad
Tabellarum origo Niceam Hypodiaconũ eleganter ſic ſcribit. Rudes illi Italiæ homines quos caſcos Ennius
appellat: qui ſibi ut in rhetoricis Cicero ait, ferro uictum quęritabant, ante cartæ & mẽbra
narum uſum: aut dedolatis ex ligno codicillis, aut in corticibus arborũ mutua epiſtolarũ
Tabellarij Librarij colloquia miſſitabant. Vnde & portatores earum, tabellarios: & ſcriptores à libris arbo/
rum librarios uocauere. ad quarum tabellarũ imitationẽ hæ quoq; & factæ & dictæ ſunt,
in quibus ſenatorum & iudicum in ſententijs uota ſcribebantur. De cæteris uero quod di
xi infra dicto loco patebit. Scriptas autem fuiſſe tabellas, Plinius Meſio Maximo ſcri/
bens ſic indicat. Scripſeram tibi uerendũ eſſe, ne ex tantis ſuffragijs in quibuſdam tabellis
multa eſſent iocularia atq; etiam fœda dictu, in una uero pro nominibus candidatorũ, ſuf/
fragatorũ nomina ſunt inuenta. Excanduit ſenatus, magnoq; clamore, qui ſcripſiſſet ira/
tum principem eſt comprecatus: tantum licentiæ prauis negocijs adijcit illa fiducia, quis
Tabellæ laureatæ enim ſciet? Et tabellæ pro epiſtolis cum uictoriam continerent laureatæ mittebantur. Ci/
cero in Piſonem: Ne tu quidem Paule noſter tabellas Romã cum laurea mittere audebas.
Qui modus in magiſtratibus declarandis Hisq; ſupra tanto ut oſtendimus ſtudio peractis: conſul in ponte reſidens eum cuius ſuf/
fragia ſuperauerant cõſulem futuri anni declarabat, præcoq; palàm enunciabat, pariterq;
in deligendis, prætore, cenſore, ædilibus, & tribunis factũ fuit, declaratiq; in cõſules can/
didati, cum ſenatui uſq; ad tempus ineundi conſulatũ intereſſent, maximæ erant autorita/
tis. declarãdi in comitijs cõſules & alios magiſtratus formã moresq; ſatis ſupra docuimus,
quod quidem & ſi ſuapte rei natura integre & abſq; uicio & corruptela fieri potuit, malis
tamen artibus ſæpenumero factitatũ eſt: quibus artibus primariũ largitio fomentũ dedit,
unde & repulſas à petitione nonnulli quandoq; immeritas retulere: ob idq; Cicero Quin
tum fratrẽ ad petitionẽ conſulatus inſtruens ſic admonet. Et quoniã in hoc uel maxime ui
cioſa eſt ciuitas, ꝙ largitione interpoſita uirtutis ac dignitatis obliuiſci ſolet, fac ut ſe abs te
Corruptelæ in magiſtratuũ petitionibus cuſtodiri atq; obſeruari ſciant. & ad Atticũ idem Cicero. Cõſules flagrant inuidia, ꝙ Me/
mius candidatorũ pactionẽ in ſenatu recitauit, quã ipſe ſuus cõpetitor Domitius cũ conſu
libus feciſſet, ut ambo talẽta quadraginta cõſulibus darent, ſi eſſent ipſi cõſules facti. & idẽ
Cicero largitionis factę inſimulatũ Plancũ defendens dum purgare nitit̃, quo fieret modo
corruptela & largitio ſic docet. Sed tu doce ſequeſtrẽ fuiſſe, largitũ fuiſſe, cõſcripſiſſe, tri/
bules decuriaſſe. Vnam tribũ delige, tũ doce quod debes, per quẽ ſequeſtrẽ, quo diuiſore
corrupta ſit. Deinde habere cœpit ſubito præter opinionẽ hominũ: ut ne ſi cogitaſſet qui/
dem quiſpiã largiri, daretur ſpacium cõparandi tribus. Latum ſuffragiũ, deſcriptæ, renun/
ciatæ: lõge plurimũ ualuit Plancus, nulla largitionis nec fuit, nec eſſe potuit ſuſpitio. Erat
De pœna tribus largitiõe corrũpentiũ autem grauiſſima pœna his qui largitione tribus ac centurias corrupiſſent per legẽ de am
bitu cõſtitutã, cuius legis metu diuerſis & occultis artibus largitionẽ ipſam fieri oportuit.
Vnde dixerũt Planci aduerſariorũ oratores, ipſum quoſdam mimorum habitu ſubornaſ/
ſe, qui ad tribus & centurias per ludi ſimulationẽ penetrantes, pecunias in largitionẽ detu
lerant: quam diluere calumniã Cicero cum adniteretur, his uerbis in prædicta oratione eſt
uſus. Illud uero crimen de mimis, quos in circo flaminio deprehenſos eſſe dixiſtis, tunc ca
luit, recentiq; nunc in cauſa refrixit: neq; enim qui illi mimi fuerint, nec quæ tribus, nec
qui diuiſor oſtenditis. Aſconius Pedianus in Ciceronis orationẽ pro Milone. Annius Mi
lo & P. Plautius Hypſeus & Q. Metellus Scipio conſulatũ petierunt, non ſolũ largitione
palam effuſa, ſed etiã factiõibus armatorũ ſuccincti. & Cicero ipſe in Verrẽ actione ſecun
da, Comitia haberi cœpta ſunt. Curſare iſte homo potẽs cum filio blãdo & gratioſo circũ
tribus, paternos amicos hoc eſt diuiſores appellare. Hinc uidemus Octauium Auguſtum,
populi gratiam aucupantem tollendis largitionibus curam adhibuiſſe. Suetonius enim
de eo ſic ſcribit. Comitiorum quoq; ius priſtinũ reduxit: ac multiplici pœna coerçito am/
bitu,

bitu, Fabianis & Scaptienſibus tribubus ſuis die comitiorum, nequid à quoquam candidato deſiderarent, ſingula milia nummũ aſſe diuidebat. ſatis multa de largitione, repulſarum aliquas dicamus. Nullam indigniorem repulſam Populum Romanũ unquam uidiſſe creditum eſt ea: de qua ſic Plinius ſcribit. Vir optimus à ſenatu iurato iudicatus Scipio naſſica, bis candidatus repulſam habuit: cui exuli in patria mori non licuit. Sed ultimæ repulſæ cauſa affertur, oſtendens quod ſupra diximus neceſſariam fuiſſe petituro conſulatum, & alios inſignes magiſtratus, humilitatē, & omnem uniuerſo populo ſubiectionem. Cum enim is Scipio poſt Iugurthæ bellum matremq; ideam in urbem aduectã, & ſeditiones ciuium aliquando compoſitas, ædilitatem peteret, & inter ſupplicandum ſolenni more ut fiebat calloſam ſtringeret manũ unius quem rogabat, per iocum interrogauit: Nunquid manibus ambulare ſolitus eſſet? quod tribus ruſticæ adeo ægre tulerunt, ut repulſa illi data fuerit. Paruaq; pariter fuit cauſa quę Q. Aelio Tuberoni repulſam prēturę dedit, quem L. Paulus auus & P. Aphricanus auunculus deducebant. In epulo enim Aphricani patrui ſuo nomine dato, tricliniũ poſuit punicanis pellibus hędinis ſtratum, & figlinum menſæ apparatum omnem fuiſſe ſupra oſtendimus, infraq; diffuſius in moribus & cœnis dicemus. Erat autem (ut diximus) in petitione neceſſaria ſubiectio abiectiſſima, quam alii quando generoſi animi quoſdam erubuiſſe uidemus. M. enim Craſſus conſulatũ petens, & more candidatorum campum circuiens ſingulos rogabat, qui Scæuolam ſocerũ ſuum deductore erubeſcēs, eum ut abiret rogauit. Meliusq; feciſſe uidetur Cicereius ſcriba, qui cum Aphricano ſuperioris filio temere candidatus, poſtquam ſe in conſulatus petitione ſuperare aduertit, abiecta ueſte candida ſe pro cōpetitore ſuffragatorem exhibuit. nec fuerunt omnes repulſæ ad perniciē notatorũ. Q. enim Cecilius Metellus cōſulatus repulſam habuit, & paulo poſt duas ꝓuincias conſuli ſibi demãdatas Achaiã & Macedoniã populo Romano ſubiecit. Lucius quoq; ſylla aliquãdo priuſq; eo dignitatis quo euectus eſt aſcēderet, prēturę repulſam habuerat. pariter M. Portius Cato poſt repulſam dignitatē in re P. maximã eſt adeptus. at cætera iam in quartũ uolumen q̃ hoc ſatis creuerit diſſcramus.

De repulſis

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE liber quartus, qui adminiſtrationis rei P. ſecundus

OMMVNICATA orbi ciuitate Romana, comitijs magiſtratuum petitione, largitione, & repulſis quantum oportuit expeditis, ad alias rei P. adminiſtratiōis partes ſummatim ſupra inchoatas reuertamur. Senatores unde originem & prima habuerũt incrementa quotq; numero uſq; ad C. Cæſaris tempora fuerunt ſuperius tertij libri initio diximus, reliquas nunc ſenatorij muneris partes diſcutere aggrediamur. C. Cæſarem ſcribit Macrobius tam multos in ſenatu admiſiſſe, ut quatuordecim gradus eos non teneret. Et Suetonius addit, ipſum decem prætorijs uiris conſularia ornamenta prębuiſſe. De Auguſtoq; idem Suetonius habet. ſenatorum affluentē numerũ deformi & incōdita turba (Erant eñ ſupra mille & quidam indigniſſimi quos abortiuos uulgus uocabat) ad modũ priſtinũ, & ſplendorem redu xit: duabus lectionibus, prima ipſorũ arbitratu, quo uir uirũ legit, ſecunda ſuo & Agrippæ, quo tempore in ſenatu lorica ſub ueſte munitus, ferroq; cinctus præſedit. quoſdam ad excuſandi ſe uerecundiam cōpulit, ſeruauitq; etiã excuſantibus inſignia ueſtis, & ſpectandi in orcheſtra epulandiq; publice ius. Veſpaſianũ uero dicit Suetonius ampliſſimos ordines & exhauſtos cæde uaria & contaminatos ueteri negligentia purgaſſe, ſuppleſſeq; recēſito ſenatu & equite, ſubmotis indigniſſimis, & honeſtiſſimo quoq; Italicorũ & prouincialium allecto. quem Veſpaſianũ Cornelius Tacitus dicit multos præfecturis & procurationibus, plęroſq; ſenatorij ordinis honore præcoluiſſe. & Helius Spartianus Hadrianũ dicit ſenatus faſtigiũ in tantũ extuliſſe, difficile faciens ſenatores, ut cum Arceniũ ſu prefecto prętorij, ornamētis cōſularibus prędita, faceret ſenatorē, nihil ſe amplius habere quod in eum cōferret oſtenderit. Iuliuſq; Capitolinus habet Marcũ Antoninũ philoſophũ multos ex amicis in ſenatũ allegiſſe cum ędilitijs aut prætorijs dignitatibus. Qui princeps etiã lege cauit, ut ſenatores peregrini quartam partem bonorũ in Italia poſſiderent. Et Helius Lampridius dicit Cōmodum Antonium qui uere dictus eſt omnibus incōmodus; Libertinos

Senatorũ numerus per C. Cæſarem auctus

Senatores ad numerum priſtinum per Auguſtum reducti

Ordo ſenatorum per Veſpaſianum ſuppletus

Libertini in ſenatum allecti per cōmodum

tinos in patricios atq; in ſenatum allegiſſe. Iulius uero Capitolinus ſcribit de Helio Pertinace qui poſtea fuit imperator, eum adiutorem uexillis regendis Claudio Pompeiano datum, cum in eo munere approbatus eſſet, lectum fuiſſe in ſenatū. Cæteris autem omnibus Romanis imperatoribus præclarius egiſſe uidetur Heliogabalus: quem Helius Lampridius ſcribit, matrem ſuam in ſenatu rogari feciſſe: quæ cum ueniſſet rogata à conſule ſubſellium ſcribendo affuit, id eſt ſenatuſconſulti faciendi teſtis. Fecit autem idem ſpurciſſimus uir in colle quirinali ſenatulū, id eſt mulierū ſenatum, & Semiramiana facta ſunt cōſulta ſenatus, de legibus matronalibus: quæ quo ueſtitu incederet, quæ cui cederet, quę ad cuius oſculū ueniret, quæ pilento, quę equo, quæ ſaginario, quæ aſino ueheretur, quæ carpento mulari, quæ bouū, quæ ſella ueherē, & cui eborata eſſet aut argentata. Et quæ aurum uel gēmam in calciamentis haberet. cōtrario aūt modo & forma in hac re, ſicut in cæteris magna uſus eſt modeſtia & grauitate Alexāder Māmea genitus Chriſtiana, quē Helius Spartianus ſcribit: ſenatores non niſi ex ſummorū in palatio uirorū ſuffragijs feciſſe, dicens magnū uirum oportere eſſe qui faceret ſenatorē. Nec indigne ſic dixit Alexander, cum magna fuerit dignitas autoritasq; ſenatus. Cicero philippicorū ſexto, Siquidē autoritas ſenatus, decus, honeſtatem, laudem, dignitatem deſiderat. & idem oratione pro Rabirio, ſummum in ſenatu conſilium. Vnde Helius Spartianus Antonium pium dicit ſenatui tantum detuliſſe imperatorem, quantum etiam ſi priuatus eſſet deferri ſibi uel ab alio principe optauit. & Iulius Capitolinus de Antonino philoſopho, nec quiſquā principum ſenatui amplius detulit: quem Spartianus dicit Alexandrum ſupradictum claui qualitate ab equitibus Romanis diſcreuiſſe. Alias etiam ſenatores habuere conſuetudines, quibus à cæteris ordinibus ſeparabantur. nam Aulus Gellius ſcribit: ſenatores qui currulem magiſtratum geſſerant, curru honoris gratia in curiam uehi conſueuiſſe: in quo ſedes erat ſuper qua conſidebant. & plurimi ex ipſis ſenatoribus pontifices erant. Vnde Cicero ad atticum, adhibebantur omnes pontifices, qui eſſent ſenatores. Auguſtus autem ut lecti in ſenatores religioſius & minore moleſtia ſenatorio munere fungerentur, ſanxit, ut priuſq; conſideret quiſq; thure ac mero ſupplicaret apud aram eius dei in cuius templo coiretur. & ne pluſquam in menſe bis ſenatus legitimus cogeretur: Kalendis & idibus: ne'ue Septembri & Octobri menſe ullos adeſſe alios neceſſe eſſet quam ſorte ductos, per quorum numerum decreta confici poſſent. duobus autem in caſibus ſenatores nullis pignoribus aut alia ui adhibita cogi oportuit: aut cum de triumpho alicui concedendo: aut cum ſupplicatio decernenda eſſet. magnis enim uiris tunc mos gerendus erat, quod ambitioſe ſenatores aut concedebant: aut ſummo conatu prohibere adnitebantur. Cicero Philippicorum primo. de ſupplicationibus referebāt, quo in genere ſenatores deeſſe non ſolent. Cogunt enim non pignoribus, ſed eorū quorū de honore agitur gratia: quod idem fit cum de triumpho refertur. Ita ſine cura conſules ſunt, ut penè liberum ſit ſenatori non adeſſe. In neceſſitatibus autem ciuitatis adeſſe cogebantur. Liuius x x v. Adeoq; in apparatum eius belli ciuitas intenta erat, ut P. Cornelius cōſul ediceret: qui ſenatores eſſent, quibuſq; in ſenatu ſententiam dicere liceret, quiq; in magiſtratu eſſent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quàm unde eo die redire poſſet. Et mores ciuitatis non nullos ſenatores ob dignitatem non ſeruabant. Cicero oratione ad ſenatum habita in ſuo reditu: Noſtra memoria ſenatores ne in ſuis quidem periculis mutare ueſtem ſolebant: in meo periculo ſenatus mutata ueſte fuit. Sed quod plurimi fuit aliquando obſeruatum eſt in ſenatorem raro animaduerti. Helius Spartianus Hadrianum dicit iuraſſe in ſenatu, ſe nunquam ſenatorem niſi ex ſenatus ſententia puniturum. quibus tamen multum detulerat Auguſtus, quem Suetonius ſcribit, die ſenatus nunquā patres niſi in curia ſalutaſſe: & quidem ſedentes ac nominatim ſingulos, nullo ſe mouente: etiam diſcedens eo modo ſedentibus uale dicebat. Claudius uero de maiore negotio acturus, in curia medius inter conſulum ſellas tribunitio ſubſellio ſedebat. Et M. Antonius philoſophus ſemper cum potuit ſenatui interfuit: etiam ſi nihil eſſet referendū: ſi Romę fuit. Si iſq; aliquid referre uoluit, etiam de campania ipſe uenit. Varia etiam de ſenatu diuerſi autores habent. Quorum nonnulla ſic ut ſunt diſperſa collegimus. Aulus Gellius dicit præfectum urbi latinarum cauſa, ſenatum habere poſſe, licet per ætatem nondum ſit ſenator. Et Plinius ſenatum ſub diuo fuiſſe habitum, cum eſſet nunciatum bouem loquutum fuiſſe; Valeriuſq; ſenatum apud ſenaculum

Senatus mulierum ab Heliogabalo factus

Alexander mammeæ inſtituit ut ſenatores niſi è ſummatibus crearentur

Senatus autoritas

Senatores currules curru in curiam uehebantur

Auguſti ſtatutum ne pluſquam bis in menſe ſenatus cogeretur

Duabus tantū de cauſis ſenatores cogi non potuiſſe

In ſenatores raro animaduerſum

Varia etiam de ſenatu

lum habitare consueuisse: ut cum à curia uocaretur præsto adesset. Cicero attico. Senatus & de prouincijs prætorum, & de legationibus, & de cæteris rebus decernebat, ut antequam rogatio lata esset, ne quid ageretur. & idem Lentulo: idibus Ianuarijs in senatu nihil est factum, quod dies magna ex parte cõsumptus altercatione cõsulis & Caninij. Item: Consules neq; concedebãt, neq; ualde repugnabãt: diem cõsumi uolebant. & infra: Senatus haberi ante Kalendas Februarias per legẽ papiam, id quod scis, non potest: neq; mense Februario toto, nisi perfectis aut reiectis legationibus. & Cicero Planco. Flagitare senatus institit Cornutũ, ut referret statim de tuis litteris. Ille se cõsiderare uelle. Cũ ei magnũ conuiciũ à senatu cuncto fieret: quinq; tribuni plebis retulerũt. De senatoribus in genere multa sunt dicta. Nunc de eorũ officio scribere incipiamus. Primũ duobus modis Senatores in re posita consulebant: quidã enim sententiã uerbo & oratione dicebant, quidam pedibus in sententiam ibant: & uarias de utroq; modo sententias esse uidemus. De illis em̃ qui sententiã oratione dicerent Vlpianus de senatoribus tractans sic habet. Senatores sic accipiendũ est, eos qui à patricijs & cõsularibus usq; ad omnes illustres uiros descenderũt. Quia & hi soli sententiam in senatu dicere possunt. Et Plutarchus in problematibus contraria penitus opinione dicit: senatores alios patres uocant, alios patres conscriptos: quia primi à Romulo, alij additi & conscripti. uel quia qui sententiam dicunt, conscripti: qui non, solum patres uocati. De ijs etiam qui pedibus in sententiam irent uaria est opinio. Nam senatusconsulta quandoq; per discessionẽ fiebant sicut breui infra ostendemus, & qui locum deserentes in quo senatum ingressi consederant, ad loca accedebant, in quibus erant illi quorũ sententiæ adhærebant, pedibus in sententiã ire dicebantur: quos inde pedarios senatores appellari non absurdũ fuit. Sed Aulus Gellius aliam habet opinionem qui dicit: senatores qui currulem magistratũ gesserant curru honoris gratia in curiã uehebantur, in quo sedes erat, super qua cõsidebant. Cæteri pedibus in curiam ueniebant. Inde pedarij senatores dicti. Et infra idem: Functi currulibus magistratibus, qui nondum à censoribus in senatum erant lecti, senatores non erant licet assiderent. Sed in sententias principum discedebant. Vnde Liuius de euntibus in sententiam libro quinto sic habet. extemplo nouos tribunos militares creatos esse, qui Kalendis Octobris magistratũ acciperent. In quam sententiam cum pedibus iretur: & infra. cum omnes laudibus modo prosequentes eorum in sententiam pedibus irent. Item post prælium cannense, & iuramentum à Scipione extortum, non relinquendã esse Italiam sic est in Liuio. Cum in hanc sententiã pedibus omnes issent. Et Liuius libro XXIIII. Cõsules edixerũt, quotiens inde senatum uocassent, senatores, quibus in senatu dicere sententiã licet, ad portam capenã conuenirent. Et Cicero ipse querimoniã iniuriæ sibi illatæ in oratione quam in senatu post suũ reditum habuit sic exponit. Cum præclarũ caput recitaretur, nequis ad uos referret, nequis decerneret, ne disputaret, ne loqueret̃: ne pedibus in senteniã iret, ne scribendo adesset. Et idem Cicero ad atticum de rogatione ad populũ in Clodiũ lata scribens. Et enim illud senatusconsultum summa pedariorũ uoluntate, nullius munerũ autoritate factum. & infra: inde in sententiam pedarij cucurrerunt. Vnde adducor ut credam Auli Gellij sententiam de pedarijs non satis ueram esse: sed potius cum rogati sententiam pauci grauiores dixissent, alios multitudinem maximam, quosdam unius, quosdam alterius sententiam fuisse secutos, qui ab actu transeundi pedibus in aliena sedilia pedarij sunt appellati. Quam opinionem nobis confirmat Suetonius, qui de Tiberio imperatore sic habet. Cum senatusconsultum per discessionem fieret, transeuntẽ eum in alteram partem in qua pauciores erãt, sequutus est nemo. Et Flauius Vopiscus de Aureliano principe. Deinde alijs manũ porrigentibus, alijs pedibus in sententiam euntibus, plerisq; uerbo consentientibus conditũ est senatusconsultum. Sentẽtia nunc quo rogaret̃ modo dicendũ est. Cicero legũ secundo sic habet. Grauis & ut arbitror præclara lex sequitur: quæq; cum patribus agunt̃ modica sunto, id est modesta atq; sedata. Actor enim moderat̃ ea: fingit non mentẽ ac uolũtates, sed penè uultus eorũ apud quos agit, quod in senatu difficile non est. Est enim senator ipse is cuius nõ ad actorem refertur animus, sed quid per se ipse expectari uelit. Hinc iussa sunt tria, Vt adsit: nam grauitatẽ res habet quando frequens ordo est: Vt loco dicat, id est rogatus: Vt modo, ne sit infinitus. Nam breuitas nõ modo senatoris, sed etiã oratoris magna laus est in sententia. Nec est unq; longa oratione utendũ nisi spectante senatu, quod fit ambitione

Senatum haberi ante Kalẽdas Febru. nequiuisse

De senato rũ officio

Pedarij senatores

Cõtra Gelliũ.

Quo modo sententia rogaretur

ſæpiſſime. In ea autem lege ſtatutum eſſe uidemus ut nemo niſi rogatus diceret. Vnde Li
uius x x i i Senatus ſemotis arbitris cõſuli cœptus. ibi cum ſententijs uariaretur, T. Man
Qui in ſenatu prius ſententiã rogaretur
lius Torquatus interrogatus ſententiam. De ijs autem qui rogarentur Aulus Gellius ſic
habet: ante legem, quæ de ſenatu habendo poſtea fuit, prius rogabatur qui à cenſoribus
princeps in ſenatu lectus fuerat: alias qui conſules deſignati erant: quidam à cõſulibus ex-
tra ordinem rogabantur & ſenatoribus. C. Cęſar in conſulatu ſuo cum Bibulo quatuor ro
gauit: M. Craſſum, & poſt Pompeium, & poſt Catonem: quem cum nimis dicendo tere-
ret diem, quia res ſibi non placebat, Cęſar capi & in carcerem duci iuſſit. Sed cum ſenatus
eum in carcerem proſequeretur deſtitit Cæſar. Suetonius in Cæſaris uita. Eratq́ conſue-
tudo ut quem ordinem interrogandi ſententiam conſul Kalendis Ianuarij inſtituiſſet, eum
toto anno conſeruaret. Et Aſconius Pedianus in oratione pro Milone. Cum aliquis in di-
cenda ſententia duas pluresúe res complectitur, & ſi non omnes comprobantur, poſtulat
ut diuidantur: id eſt de ſingulis rebus referatur. Cui ſententiæ concordat Seneca epiſtola
x x i Quod fieri in ſenatu ſolet, faciendum in philoſophia quoq́ exiſtimo. Cum cenſuit
aliquis quod mihi ex parte placuit: iubeo illum diuidere ſententiã, & ſequor. Cicero Len-
tulo. Cum ſententia Bibuli pronunciata eſſet, ut tres legati regem reducerent, Hortenſij
ut tu ſine exercitu reduceres: tertia Volcatij ut Pompeius reduceret, poſtulatum eſt, ut Bi
buli ſententia diuideretur. quod autem ſupra pro parte diximus & infra dicere polliciti ſu
Sententia per diſceſſionem
mus, ſententiã per diſceſſionem dici, uel potius ab aliquo dictam approbari conſueuiſſe,
Sic oſtendit Cicero in oratione, Qui cum gratia effeciſſet ut ſua ſententia prima pronun-
ciaretur, frequens eum ſenatus reliquit, & in alia omnia diſceſſit: meæq́ ſententiæ, quæ
ſecunda pronũciata erat, cum frequens aſſentiretur ſenatus. & Lentulo idem Cicero. Ne
mo eſt enim qui neſciat quo minus diſceſſio fieret per aduerſarios tuos eſſe factum. Legi-
bus ſupradictis quas ſupra à Cicerone attulimus de frequentia & breuitate: aliam quoq́
impoſitam habuerunt ſenatores omniũ quæ excogitari potuerint, maiorem melioremq́,
quam idem Cicero ad prædictarum expoſitionem infra ſupradictum locum poſuit in hęc
uerba. Cauſam populi teneto. Et ſenatori neceſſarium noſſe rem P. idq́ late patet. Quid
habeat militum, quid ualeat ærario: quos ſocios res P. habeat, quos amicos, quos ſtipen
Princeps ſenatus
diarios, qua quiſq́ ſit lege, conditione, fœdere: tenere conſuetudinem decernendi, noſſe
exempla maiorum. Principem in ſenatu qui ſcilicet primus à conſule ſententiam rogare-
tur cenſores creabant. De quo Liuius x x x v i i i: cenſores T. Quintius Flaminius &
M. Claudius Marcellus ſenatum perlegerunt: princeps in ſenatu tertium lectus P. Sci-
pio Aphricanus. Plinius. una Fabiorum familia, in qua tres continui principes ſenatus
fuere. M. Fabius Ambuſtus, Fabius Rutilianus filius Q. Fabius Gurges nepos. & Fla-
uius Vopiſcus in Aureliani geſtis rebus. Tunc ſurrexit primæ ſententiæ, Vlpianus Syl-
Taciturnitas archanorum
lanus. Taciturnitatem arcanorum ſenatuſconſultorum fuiſſe cuſtodem Valerius ſic di-
cit. Arcana conſilia patrum nemo enunctauit. Q. Fabius Maximus de tertio bello puni-
co indicendo cum P. Craſſo ſenatori extra ſenatum dixiſſet, à conſule obiurgatus eſt.
Taciturnitas enim optimũ uinculum adminiſtrandæ rei P. Cum Eumenes rex rei P. nun
ciaſſet bellum à Perſe, illud prius profligatum eſt, quàm inchoatum eſſe, in urbe eſt reſci-
tum. Et Iulius Capitolinus in trium Gordianorum geſtis rebus. Exemplum ſenatuſcon-
ſulti taciti non aliud eſt hodie, quàm quod conuocatis maioribus, ea diſponuntur, quæ
Senatuſconſulta concluſa corã his qui decreuerãt ſcribebantur
non ſunt omnibus publicanda. Conſulta ſenatus de quibus tam multa diximus, cũ eſſent
concluſa coram ipſis qui decreuerant ſcribebantur, & cum ſedens ad loci in quo ſenatus
habebatur fores tribunus plebis, prout in illius partibus breui infra dicemus T. litteram
ſubſcripſiſſet, deferebant ad ærariũ, ubi in libris elephantinis ad id inſtitutis ſcripta conſer
uabant. de qua cõſeruatiõe Cicero in epiſtola ad Q. Metellũ Celerẽ. Iam illud ſenatuſcon
T. littera
ſultũ quod eo die factũ eſt, ea perſcriptione eſt, ut dum id extabit, officiũ meũ in te obſcu
rum eſſe nõ poſſit. Ex quo Cicerõis textu intelligi poteſt, in ſcribendis ſenatuſcõſultis ap
poſita etiam fuiſſe eorũ ex ſenatoribus, qui autores fuerãt, nomina. Et tertia in Catilinam
oratione Cicero: dictæ ſunt à principibus acerrimæ ac fortiſſimæ ſententiæ, quas ſenatus
Libri elephantini
ſine ulla mora eſt cõſequutus: & quoniã nondũ eſt perſcriptũ ſenatuſconſultũ. De libris
autẽ Flauius Vopiſcus ſyracuſanus in Taciti imperatoris uita: habet bibliotheca ulpia in
armario ſexto librũ elephantinũ, in quo hoc ſenatuſconſultũ ſcriptum eſt, cui Tacitus ipſe

manu

manu sua subscripsit. Nam iam diu hæc senatusconsulta quæ ad principes pertinebant in libris elephantinis scribebantur. Petijt aliquando à nobis uir summus & eiusmodi rerum Romanarum diligentissimus inquisitor Prosper columna cardinalis, qualem mercedem senatores ad uitæ sustentationem habuerint: cui quod respondimus & scribere non recusamus, uideri nobis primos illos integræ & nondum oppressæ rei pub. senatores patrimonio contentos gratuitam patriæ operam impendisse, cuius rei maximo nobis argumento est paupertas multorum ex eo collegio in morte ostensa, quos publico sumptu, uel collatis in capita nummis efferri oportuisse infra ostendemus. erāt tamē ex ipso senatu nōnulli oratores, qui non abunde diuites esse non poterant. Et multi ex eo collegio imperia prouinciarumq; administrationes facilius cæteris obtinebant, quibus in muneribus opes augere facillimum fuit. A principibus uero multos ex senatu adiutos opibus & censu uidemus. Nam Suetonius de Augusto. Senatorum censum ampliauit ac pro octingentorum milium summa duodecies sestertium taxauit, suppleuitq; non habentibus. & de Vespasiano. Expleuit censum senatorum, consulares inopes quingenis sestertijs annuis sustentauit. Magna hactenus ostendēdæ rei publicæ administrationis formæ iecimus fundamenta, qui magistratuū urbis primariorum deligendi modum, & senatusconsulti formā conficiendi ostendimus. Ad alia nunc ueniamus pariter magna, magistratusq; alios & magnos, & minores tam ueteres q̃ nouissimos, etiam à principibus institutos edoceamus, ut alias partes rei pub. administrationis, in quibus horum magistratuū sæpe incidit mentio, apertius declarare possimus. Triumuiri triplices fuere. Liuius XI Triumuiri capitales tūc temporis creati: de quibus sic habet Pomponius de origine iuris. Triūuiri capitales constituti sunt, qui carceris custodiam haberent, ut cum animaduerti oporteret interuentu eorum fieret. Alij fuere triumuiri: de quibus in XXIII. Liuius: Triumuiri mensarij creati sunt. Iiq; nummularijs & monetæ omnis generis & formæ cusoribus præerant. tertij fuere triumuiri nocturni: de quibus sic habet Cornelius Tacitus. M. Miluius, Cn. Iulius, L. Sextius triumuiri nocturni, quod ad incendium in sacra uia ortum tarde uenerāt, à tribuno plæbis die dicta dānati sunt. & infra Tacitus. P. Biblius triūuir nocturnus à P. aquilone prætore accusatus, populi iudicio concidit, quia uigilias negligentius obierat. Quadruplices autem fuere præfecti. Pomponius de origine iuris. Præfectus urbis uocatur is quoties rei pub. magistratus proficiscuntur, & unus relinquitur qui ius dicat: qui præfectus olim constituebatur, postea uero latinarum feriarum causa introductus est, & quotannis obseruatur. idemq; Pomponius de secundis præfectis sic habet: præfectus annonæ & uigilum non sunt magistratus sed extra ordinem utilitatis causa constituti sunt. Et paulo post idem Pomponius de tertio præfecto multa sic dicit. præfectus uigilum cognoscit de incendiarijs & de fractoribus, furibus, receptatoribus. apud uetustiores incendijs arcēdis triumuiri præerant, qui de eo quod excubias agebant nocturni sunt dicti. Interueniebant uero nōnunq; ædiles & tribuni plæbis. Erāt autē familiæ publicæ circa portam & muros dispositæ: unde si opus esset euocabantur. Fuerunt & priuatæ familiæ quæ incendia uel mercede uel gratia extinguerent. deinde Diuus Augustus maluit per se huic rei cōsulere, pluribus incendijs uno die exortis. Nam salutem rei pub. tueri nulli magis credidit conuenire, neq; alium sufficere ei rei q̃ Cæsarem. Itaq; septem cohortes opportunis locis constituit, ut binas regiones urbis unaquæq; cohors tueretur, præpositis ei tribunis, & super omnes spectabili uiro præposito qui præfectus uigilum appellābatur. Sciendū est autem præfectum uigilum per totam noctem uigilare debere & currere calciatū cum armis & dolabris, ut curam adhibeant omnes inquilinos admonere, ne per negligentiā aliquam incendij casus oriatur. præterea ut aquā unusquisq; inquilinus in cœnaculo suo haberet, iubetur admonere. Quartū præfectum sic diffinit Modestinus de officio præfecti prætorio. cū apud ueteres dictatoribus ad tempus summa potestas traderetur, & magistri equitum sibi adiungerētur, qui associati principali curiæ militiæ gratia, secundā post eos potestatē gererent, regimentis rei pub. ad imperatores perpetuos translatis, ad similitudinem magistri equitum præfecti prætorio à principibus electi sunt, data eis pleniore licentia ad disciplinæ publicæ emendationem. His cunabulis præfectorum auctoritas initiata in tantum meruit augeri, ut appellari à præfectis prætorio non possit. Et Cornelius Tacitus in Neronis rebus gestis. Nā Augustus permisit senatui, deinde habitu suffragiorū suspecto, præfecti

Census senatorum per Augustum ampliatus

Triumuiri capitales

Triumuiri mensarij

Triumuiri nocturni

Præfectus urbis

Præfectus annonæ

Præfectus uigilum

Triumuiri nocturni

Familiæ publicæ & priuatæ circa muros urbis dispositæ

Officiū præfecti uigilum

Præfectus prætorio

prætorio forte ducebantur ex numero prætorũ. Aliũ magistratũ x x v Liuius sic osten-
Quinq; uiri. dit. Creati sunt quinq; uiri muris reficiẽdis. Et magistratũ appellari posse dicemus, Fœcia-
Fœciales les, quos M. Varro de lingua latina fœciales dictos uult, quod fidei publicæ inter populos præerant. Cicero autẽ legum primo: fœderũ, pacis, belli, induciarũ oratorũ, fœciales iudices sunto. & Liuius in secundo. Tullius Hostilius rex, fœciales, paterpatratus, interuenerunt in fœdere trigeminorũ, ut utri ex Romanis Albanisq; uicissent, suum populũ alteri dominũ facerẽt. quibus in Liuij uerbis de alio magistratu fit mentio, patrepatrato scilicet: de quibus Plutarchus in problematibus. Fœcialibus sacerdotibus qui fœderibus facien-
Pater patratus dis præsunt: paterpatratus præest, inde dictus quod ipse pater patrem haberet, sicq; filijs prouideret, & patrem consuleret: cuius officij magistratus formã Liuius sic diffuse narrat. Creauit autẽ M. Valerius primus fœcialis. Spurium Fusium primũ patrempatratũ, eo bello quod Tullius Hostilius cum priscis latinis gessit: uerbenis caput capillosq; tangens. alias præterea partes, ablata scilicet ab hostibus repetendi patripatrato dedit. Formulaq; hæc fuit: legatus itidemq; paterpatratus ubi ad fines hostium uenit, unde res repetũtur, capite uelato, filũ autẽ lanæ uelamen erat) Audi Iuppiter inquit: audite fines (cuiuscũq; gentis nominat) audiat fas. Ego sum publicus nuncius Romani populi. iuste pieq; uenio legatus, meis uerbis fides sit. peragit deinde postulata, inde Iouem testem facit. Si ego iniuste impieq; illos homines illas res dedi populo Romano, mihiq; exposco: tum tu patriæ me cõpotem nunq; sinas esse: hæc dicit cũ fines supra scandit: hæc quicunq; ei primus obuius fuerit: hæc portã ingrediens: hæc forum ingressus. Si non deduntur quæ exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim solennes sunt) peractis: bellũ ita indicit: Audi Iuppiter & tu Iuno: Quirine dijq; omnes cœlestes: uosq; terrestres: uosq; infimi audite: ego uos testor populum illũ (quicunq; est nominat) iniustum esse, neq; ius persoluere. Sed de istis rebus in patria maiores natu cõsulemus, quo pacto ius nostrũ cõsequamur & adipiscamur. cum is nuncius Romam ad consulendũ uenit, confestim rex, dictator, consul siue quiuis alius senatum habuerit: ex his fermè uerbis senatũ consulit. Quarum rerũ, litium, causarũ, condixit paterpatratus populi Romani quiritum patripatrato Priscorũ latinorũ hominibusq; priscis latinis: quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec soluerunt, quas res dari, solui fieri oportuit: dic inquit ei qui primã sententiam rogabatur quid censes: tum ille puro pioq; duello quærendas censeo, itaq; consentio consciscoq;. Inde cæteri ordine rogantur: quando pars maior eorũ qui aderant in eandem sententiã ibant, erat consensu fieri solitũ ut fœcia-
Fœcialis lis hastæ iactu, ut dictũ, bellum indiceret. Sed ad fœcialem redeundum est. De quo Liuius x x v. Consul deinde M. Attilius ex senatusconsulto ad collegiũ fœcialiũ retulit, ipsi ne utiq; regi indiceretur bellũ: an satis esset ad præsidium eius aliquod nunciare. Fœciales responderunt. Iam ante sese cũ de Philippo consuleretur hoc respondisse, nihil interesse ipsi coram, an præsidio nunciaretur. Decemuiratũ in hac magistratuũ parte tractãda, positurι non fuimus, nisi originem legum decem tabularũ narrare libuisset, quarum legũ mentionem crebram à nobis infra fieri oportebit. Est autẽ apud Liuium libro tertio. Anno urbis
A consulibus ad decẽuiros regimẽ urbis delatum conditæ c c c l mutata urbis forma regiminis à consulibus ad decemuiros. Vnicus decem diebus summã habuit rerum, alij nouem accensi: de quo uerbo priusq; ulterius ad decemuiratum progrediamur dicere uolumus: prout tamen in partibus militiæ copiosius dicemus. Accensi fuerunt principaliter ad rem militarẽ animum applicantes, qui cõscriptis
Accensi legionibus cum in illis tribunatũ, præfecturam, quæsturam aut alium officij locũ obtinere nequiuissent, à senatu & imperatore belli delecto & à censoribus impetrabant mitti cum eisdem legionibus, sine sacramento militiæ ac sine stipendij alicuius spe. qui etiam nulli in bello muneri alias q; uellent obligabãtur. nec sine sacramẽto si uoluissent pugnare in hostem poterant, aut ipsi etiã uolebant, armis omnino carentes. sed cũ castra milites metarentur, cũ acies in prælio directa esset, cũ res cõmunis armis gereretur, arma, instrumẽta, commeatum, ad imperatoris nutũ accensi subministrabãt, uulneratos retrahebãt curabantq;,
Nouẽ decẽuiros decimo p dies x. accensos fuisse non collegas quos imperator si officiosos & bene meritos iudicasset, in cadentiũ locũ succedere iussos, arma mortui aut letaliter uulnerati induere, & sacramento adigi permittebat. quo exemplo dixit Liuius nouẽ decẽuiros decimo nõ collegas per dies decẽ, sed accẽsos, id est obsequiosos fuisse. quod exemplũ etiã in magistratibus seruatũ fuisse uidemus, ut qui cũ pro cõsule aut prætore ut mitterẽtur obtinere nequierãt, ad magistratus demerẽdi spẽm pro accensis

accensis accederent. Vnde Cicero de administratione Asiæ ad Quintum fratrem. Accen
sus sit eo numero quo eum maiores nostri esse uoluerunt, qui hoc non beneficij loco, sed
laboris ac muneris non temere nisi libertis suis deferebant, qui illis quidem non multo se/
cus ac seruis imperitabãt. Sed ad decemuiros: Plæbe Romana quandoq; ob creandos de *Decemuiri*
plæbe magistratus, quandoq; ob ferendã legem de soluẽdo nexos à fœneratoribus, quan/
doq; de cõnubio patrũ, quandoq; ob legem agrariã: omnia tumultu inuoluente, leges ex/
traneas cũ domesticæ non satisfacerent, accersiri placuit. Iuerunt́q; tres athenas qui tertio
redeuntes anno leges scriptas retulerunt, comitijsq; centuriatis decemuiri dictis promul/
gãdis legibus creati sunt, à quibus nullã esse prouocationẽ temere cõcessum est. Qui cum
abstinere à patribus cœpissent, libidine in minores debachati sunt, & tandem primis de/
cem tabulis comitijs centuriatis promulgatis & acceptis, alias decem retinendi decemui/
ratum auiditate promulgare parabant: effecissent́q;, nisi nunciatũ à Sabinis Aequisue bel/
lum interpellasset. Nam delectu habito decemuiri in bellũ prodierũt: quod dum geritur
Appius Claudius decemuirũ unus Virginiam Lucij Virginij filiã diuersis artibus stupra
re aggressus est: eoq; res processit, ut Appius tumultũ in populo concitum timens obuo/
luto capite effugerit, plæbsq; in auentinũ secedens, tribunos plæbis, de quibus supra est di
ctum, creauit. Reditumq; est ad consules aliosq; insuetos administrandæ rei pub. magistra *Decemuiri*
tus. Alij quoq; decemuiri quietis Romæ rebus fuere litibus cognoscendis deputati. Nam *alij ad lites*
cum bellorũ munera cæteris magistratibus nõ sufficientibus, ad prætores deferrẽrur, quo *cognoscẽdas*
rum administratio iuris munus præcipuũ fuit, creati decemuiri sunt, qui ius in urbe dice/
rent, prætorumq; partes eo tempore gererent: quos decemuiros litium adiudicandarũ ap/
pellarunt. Ex quibus decemuiris fuisse credimus Ciceronẽ dum Bruto in hæc uerba scri/
bit. Namq; idem Segulius Vereranus quod tu & Cæsar in decemuiris non essetis: utinam
ne ego quidem essem. per quod idem tempus quatuor uiri creati sunt, qui uiarũ curam ha *Quatuor uiri*
berent: ac etiam tres uiri monetales auri argentiq; conflatores, ad quorũ quidem officium *præerant uijs*
curare pertinuit numismata probo auro argentoq; & iusto pondere cudi. Quod autẽ su/ *Tres uiri mo*
pra de accenso est dictũ: de apparitore dicamus suadet, quem magistratibus comitẽ datũ *netales*
fuisse constat: in eoq; solum inter se differebant, q accensus nullum, apparitor aliquod (li/ *Apparitor*
cet paruũ) à re pub. salariũ percipiebat. Cicero in Verrẽ actione quinta. Tuus apparitor
parua mercede populi cõductus. Et ad Quintum fratrem Asiæ proprætorem scribens Ci/
cero. Atq; inter hos eos quos tibi comites & adiutores negociorum publicorum dedit res
pub. duntaxat finibus his præstabis, quos ante perscripsi: quos uero aut ex domesticis con
iunctionibus aut ex necessarijs apparitoribus tecũ esse uoluisti, qui quasi ex cohorte præ/
toria appellari solent, horũ non modo facta sed dicta præstanda sunt. quãdo autẽ his minu
tioribus manum apposuimus, multa quæ sub principibus addita & innouata sunt dice/
mus. Suetonius asserit Augustũ Cæsarẽ noua officia excogitasse: Cura operũ publicorũ,
uicorũ, aquarũ, aluei tyberis: frumenti populo diuidendi, præfectura urbis, Triumuiratu,
legendi senatum & recognoscendi turmas equitum officio nouis magistratibus demanda
to. Domitianus autẽ magistratibus urbicis prouinciarumq; præsidibus coercendis, tantũ
curæ adhibuit, ut neq; modestiores unq; neq; iustiores extiterint. Hadrianus autẽ fisci ad/ *Aduocatus*
uocatum primus instituit. Et Antonius pius philosophus prætorem tutellarẽ primus fe/ *fisci*
cit: cum ante tutores à consulibus poscerentur. Et ne Alexandri seueri uirtus in obscuro *Prætor tutel/*
post prædictas principũ laudes lateat, unũ de eo præclarũ dicere libet, quod nostris tempo *laris*
ribus seruari optandũ esset. Helius enim Spartianus ipsum inquit iudices cũ promoueret, *institutũ Ale*
exemplo ueterũ & argento & necessarijs instruxisse: ita ut præsides prouinciarũ accipe/ *xãdri Seueri*
rent argenti pondo uicena: sellas senas: mulas binas: uestes forenses binas, Domesticas bi/
nas: balneares singulas: coquos singulos: aureos centenos. Et si uxores nõ haberent singu/
las concubinas, q sine his esse non possint: reddituri posita administratione mulas, equos
& muliones & coquos: cætera sibi habituri, si bene gesserãt: in quadruplo reddituri, si ma/
le, præter condemnationẽ aut peculatus aut repetundarũ. Et de imitatione ueterũ, de qua
superius dicitur, sic habet Cicero quinta in Verrem actione. Neminẽ qui cum potestate *Argentũ ex*
ex legatione in prouinciam esset profectus tam amentem fore putarũt, ut emeret argentũ: *publico profi*
dabatur enim de publico (ut noscis) præbebatur etiã legibus mancipiũ. Legũ originẽ præ *ciscenti in*
sertim XII tabularum paulo supra dicere cœpimus, quæ materia omni ex parte cognitu *prouinciam*

dignissima, maxime illa ratione hoc in opere diligētius tractanda est, ꝙ iudicia & publica
& priuata quo haberentur modo cum dicere instituerimus, leges, plæbiscita, rogationes,
& alia inde nascentia prius declarari oportere intelligimus: De ipsis autem legibus hoc in
loco non est animus ita dicere tanꝗ̄ si nūc ederentur, aut à legum latoribus quæ sunt scri-
ptæ sumerētur: nam id esset infinitum. Sed ipsæ rerum summæ & de his rebus quæ maio-
ri ex parte iam pridem obsoluerūt à uetustissimis scriptoribus sumentur. prima tamen no-
bis diligentia erit à quibus & quo tempore & quem in finem latæ fuerint indicare: à Liui-
De legibus oq; incipiemus qui libro primo. Romulus iura dedit quibus populi in unum corpus coa-
lescerent: & libro secundo de Valerio publicola: leges tulit de prouocatione ad populum
aduersus magistratus: de sacrando cum bonis capite eius qui regni occupandi consilia in-
isset. & infra. T. Tremelio. C. Veturio consulibus missi legati Athenas, iussiq; inclitas le-
ges Solonis describere, & aliarum græciæ ciuitatū instituta moresq; iuraq; noscere. Item
infra: centuriatis comitijs leges decē tabularū sunt latæ. Duæ tabulæ primis additæ. Lex
centuriatis comitijs prima à populo lata est, ut quod tribunus plæbis iussisset populus te-
neret. aliā deinde de prouocatione cōmuniunt, sanciendo ne quis ullū magistratū sine pro
Pœna nocen- uocatione crearet, quisquis creasset ius fasq; eum esset occidi. ne ue ea cædes capitalis no-
tium magi- xæ haberetur: sacrosanctam tribuni fecerunt: sanciendo ut qui tribunis plæbis, ædilibus,
stratibus iudicibus nocuisset: eius caput Ioui sacrum esset, familia ad ædem Cereris liberi liberæq;
uenum irent. Et de ambitu à C. Petilio tribuno plæbis auctoribus patribus: tum primū ad
populum latum est, eaq; rogatione nouorum hominum ambitionem qui nundinas, &
conciliabula obire soliti erant, compressam credebant. P. Philo dictator tres leges aduer-
sas nobilitati, plæbi secundissimas tulit: tulit ut plæbiscita omnes quirites tenerēt, Legum
quæ comitijs centuriatis ferrentur ante initū suffragium patres auctores fierent. Alter ex
plæbe censor crearetur. Et Liuius decimo. Lex de prouocatione tertio facta. Porcia lex so-
la pro tergo ciuium lata, quæ grauem pœnā si quis uerberasset necassetue ciuem Roma-
num sanxit. Ad quid autē leges prædictæ & aliæ, de quibus quandoq; dicendū erit, fue-
rint conditæ, simul cum iuris & iusticiæ partium declaratione dicendū est. Cicero legum
secūdo. Rei pub. leges, iusta imperia sunto. Hisq; ciues modeste & sine recusatione paren
to. Liuius nono. Vbi duæ leges sunt semper antiquæ abrogat noua. Et Cicero in legibus:
omnium quæ in omniū doctorum disputatione uersantur, nihil est profecto præstabilius
ꝗ̄ planè intelligi nos ad iusticiam esse natos. Cui sentētiæ alia eiusdem Ciceronis decimo
philippicorū concordat. Est enim lex nihil aliud nisi recta & à numine deorū tracta ratio,
imperans honesta: prohibens contraria. & magis magisq; congruit: quod idem Cicero in
oratione pro Aulo Cluentio habita sic dicit: Vt corpora nostra sine mente: sic ciuitas sine
lege suis partibus & neruis ac sanguine & membris uti non potest. Legum ministri magi-
stratus: legum interpretes iudices: legum deniq; idcirco omnes serui sumus, ut liberi esse
possimus. Et quando à legibus ius ciuile ortum habet, Cicero pro Aulo Cecinna, Qui ius
ciuile contemnendū putat: is uincula reuellit non modo iudiciorū sed etiā utilitatis uitæq;
cōmunis. Est enim ius ciuile quod neq; inflecti gratia, neq; perfringi potentia, neq; adulte-
rari pecunia possit: quod si nō modo oppressum, sed etiā desertū aut negligentius asserua-
tum erit, nihil est ꝙ quisq; sese habere certum aut à patre acceptū, aut relicturū liberis arbi
Ius tretur. Sed Vlpianus de iusticia & iure. Ius à iusticia appellatū est. Nam & eleganter Cel-
sus diffinit. Ius est ars æqui & boni, cuius merito quis nos sacerdotes appellat. Iusticiam
namq; colimus: & boni & æqui noticiā profitemur, æquum ab iniquo separantes: licitum
ab illicito discernentes: bonos non solū metu pœnarum, uerum etiam præmiorū quoq; ex
hortatione efficere cupientes: ueram (nisi fallor) philosophiam non simulatam affectantes.
Ius publicum publicum ius in sacris & sacerdotibus & in magistratibus consistit. Primarium ius tripar-
Ius primariū titum est: collectū est enim ex naturalibus præceptis aut gentiū, aut ciuilibus. Ius naturale
Ius naturale est quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud non solū humani generis propriū
Ius gentium est, sed omnium animaliū quæ in terra mariq; nascuntur: auium quoq; cōmune est. Ius
gentiū est quo gentes humanæ utūtur: quod à naturali procedere facile intelligere licuit:
quia illud omnibus animalibus, hoc solis hominibus inter se cōuenit: Velut erga deū re-
ligio: ut parentibus & patriæ pareamus: ut uim atq; iniuriam propulsemus. Nam iure hoc
conuenit: ut quod quisq; ob tutelam corporis sui fecerit; iure fecisse existimetur. & cum
inter

inter eos coniunctionem quandam natura constituerit, consequens est hominem homini insidiari nefas esse iure gentium. Hermogenius de iure item & iusticia. Iure gentium introducta sunt bella: discretæ gentes: regna condita: dominia distincta: agris termini positi: ædificia collata: cōmercia: emptiones: uenditiones: locationes: cōductiones: obligationes institutæ, exceptis quibusdam, quæ à iure ciuili introducta sunt. Vlpianus: Ius ciuile est quod ex legibus: plæbiscitis: senatusconsultis: decretis principum: auctoritate prudentium uenit, Ius prætorium autem quod prætores introduxerunt, adiuuandi, uel supplendi, uel corrigendi iuris gratia propter utilitatē publicam, quod & honorarium dicitur ab honore prætoris sic nominatum. Nam & ipsum ius honoratū quasi uiua uox iuris ciuilis est. Ne autem omnia hic cumulemus, quæ iuris ciuilis codices habent, hoc solum ex Pomponio addemus. Ius autem proprium est quod dicitur ciuile, aut sine scripto, quod consistit in sola prudentium interpretatione: ut sunt legis actiones quæ formam agendi cōtinent: ut plæbiscitum quod sine auctoritate patrum est constitutum, aut magistratuū edictum, unde ius honorarium nascitur: aut senatusconsulta, quod solum senatu consentiente inducitur sine lege: aut est principalis constitutio, ut quod ipse princeps cōstituit, pro lege seruetur. Et Martianus legumlator elegantissimus hanc legum commendationem à græcis affert, quæ plurimi facienda est. Lex ut Demosthenes orator diffinit, est cui omnes homines decet obedire propter multa, & uaria: & maxime quia in omnes lex est, inuentio quidem ac donum dei, dogma autem omnium sapientium, correctio omnium uoluntariorum & nō uoluntariorum peccatorum, ciuitatis compositio cōmunis, secundum quam omnes decet uiuere qui in ciuitate sunt. Et philosophus summæ stoicæ sapientiæ Chrysippus sic incipit librum suum quem fecit. Lex est diuinarum & humanarū rerum noticia: oportet autem eam præesse & bonis & malis: & principem & ducem esse: & secundum hoc regula est iustorum & iniustorum, & eorum quæ natura licita sunt, præceptorū quidem faciendorū, & prohibitorum non faciendorū. Sed iam plæbiscita ostendamus: rogationes & sanctiones, & quæ legum species extiterunt. Aulus Gellius. Lex est generale iussum populi aut plæbis rogante magistratu. Plæbiscitū lex quam plæbs non populus accipit: & dictæ sunt rogationes, quia nisi populus aut plæbs rogetur, nō fieret. Priuilegia priuatæ personæ concessa. Pomponius de origine iuris de plæbiscitis sic habet. Cum esset in ciuitate lex duodecim tabularum, & ius ciuile esset, & leges & actiones, euenit ut plæbs in discordiam cum patribus perueniret & secederet, sibiq́ iura constitueret, quæ iura plæbiscita uocantur. Mox cum reuocata est plæbs, quia multæ discórdiæ nascebātur de his plæbiscitis, placuit ea obseruari lege Hortensia: & ita factum est, ut inter plæbiscita & legem species conficiendi interesset, potestas autē eadem esset. Deinde quia difficile plæbs cōuenire cœpit, populus certe difficilius, præ tanta turba hominum, necessitas ipsa curam rei pub. ad senatū deduxit. Ita cœpit senatus se interponere: & quicquid constituisset obseruabatur. Idq́ ius appellabatur senatusconsultū. Rogationem esse dicit Festus Pompeius cum populus consulitur de uno pluribusue hominibus, quod non ad omnes pertinet, & de una pluribusue rebus: de quibus non de omnibus sanciatur. Nam quod in omnes homines resue populus sancit, lex appellatur. Liuius VII: in sequēti anno C. Martio, C. Manlio cōsulibus de unciario fœnore à M. Duellio, L. Veturio tribunis plæbis rogatio est perlata, & plæbs aliquanto eam cupidius sciuit accepitq́. Plutarchus in Pompeij uita. Catulo uiro clarissimo de Pompeio rogationi ne mari præficeretur aduersante: primū tacuit plæbs. sed postea dicenti parcendū esse huic uiro, & si eū amisissent in quo spem reposuissent suam: respondit: in te. Et post adeo indignatione cōmota clamauit plæbs Pompeium præfici, ut coruus superuolans ceciderit. Cicero Lentulo: cumq́ Metellū unius tribuni plæbis rogatio: me uniuersa res pub. duce senatu, comitante Italia, reuocasset. Et item Cicero ad Quintū fratrē. Sed magna manus piceno & gallia expectatur: ut etiam Catonis rogationibus de Milone & Lentulo resistamus. Quo aūt modo plæbiscita, & rogationes, & sanctiones, de quibus breui post dicemus, in tanta populi multitudine suā haberent conficiendi formā, pulchrū atq; etiam necessariū est nosse. Nouissime enim credimus multos qui supra legerint, plæbem ita clamasse uno constantiq́ tenore, ut coruus superuolans ceciderit: licet uero id tūc & aliquando alias ob nimiam populi affectionē acciderit: tamen in cæteris ordo hic erat: qui populū rogaturi erant cōsules aut tribuni sedilia in locū ordine locāda afferri curabāt,

Ius ciuile *Ius prætoriū quod & honorarium* *Ius proprium* *Lex* *Lex* *Plæbiscitum* *Rogationes* *Priuilegia* *Senatusconsultum* *Rogatio* *Quomodo rogatio fieret*

Pontes inter quorum ordines maiora quædã fuerunt tabulata, pontes appellata, per quæ uiatores
& apparitores publice deputati euntes redeuntesq́, tabellas perferebãt singulis dandas ex
ijs qui consederant, quas cum signatas recepissent ad tribunosq́ in suggestum retulissent,
quid maior sciuisset pars attendebatur. Idq́ Cicero ad Atticum scribens sic indicat. Tribu
nus plæbis Fufius in cõtionem produxit Pompeiũ. Res agebatur in foro flaminio, & erat
in eo ipso loco illo die nundinarũ celebritas. Piso autem consul lator rogationis idem erat
dissuasor. Operæ Clodianæ pontes occuparant, tabellæ ministrabãtur, ita ut nulla daretur
nisi spondenti: hic tibi in rostra Cato aduolat: conuicium Pisoni consuli mirificum fa-
cit (si id est conuicium) uox plena grauitatis, plena auctoritatis, plena deniq́ salutis. Ac-
cedit eodem noster etiam Hortensius. Multi præterea boni. Insignis uero opera Fauonij
fuit. hoc concursu optimatũ comitia dirimuntur: senatus uocatur. cum decerneretur fre-
quentissimo senatu cõtra pugnante Pisone, ad pedes omniũ sigillatim accedente Clodio,
Sanctiones ut consules populum adhortarentur ad rogationem accipiendam. De sanctione sic habet
Priuilegia Cicero in oratione pro Cornelio Balbo. primum sacrosanctũ nihil esse potest: nisi q̀ popu
lus plæbsue sanxisset; deinde sanctiones sacrandæ sunt aut genere ipso, aut obtestatione
& consecratione legis aut pœnæ: cũ caput eius qui cõtra fecerit consecratur. Et priuilegia
priuatorũ leges fuisse uidentur: quæ XII tabularũ leges sustulisse sic Cicero legũ secun-
do innuit. De promulgatione de singulis rebus agendis tum leges præclarissimæ XII ta-
bularum duæ: quarũ altera priuilegia tolli: altera de capite ciuis rogari cum maximo com-
modo uetat. In priuatos homines ferri leges uoluerunt. Id est enim priuilegium: ferri enim
ac singulis centuriatis comitijs noluerunt, Hinc tractũ uidetur, ut principes postea cõces-
Diploma serint Diplomata, quæ singulariũ uirorum & uicorum priuilegia fuisse tenemus, Cicero:
dictaturæ Cæsaris perpetuæ temporibus Cornelio Balbo Diploma statim non est datum;
quod mirifica est improbitas in quibusdam qui tulissent acerbius. Pansa quidem mihi gra
tus homo & certus non solũ confirmauit, uerum etiã recepit perceleriter se allaturum di-
ploma. & Cicero Attico. Et quia à pueris diploma sumpseris, Suetonius de Augusto: in
diplomatibus libellisq́ & epistolis signandis initio sphinge usus est. Mox imagine ma-
gni Alexandri, nouissime sua, Dioscoridis manu sculpta, qua signare cæteri principes con
sueuerũt. & de Othone imperatore: Diplomatibus primisq́ epistolis suis ad quosdã præ-
sides Neronis cognomen adiecit. Cornelius Tacitus in Vitellij rebus gestis. Causa fingen
di fuit ut diplomata Othonis quæ negligebantur lætiore nuncio reualescerent. Et Cice-
ro item pro Cornelio Balbo. Mitto diplomata tota in prouincia passim data. Asconius
Pedianus proxima prædicta uocabula duo sic diffinit actione secunda in Verrem. Inter
Syngrapha syngraphas & alia chirographa hoc interest, q̀ in cæteris tantum quæ gesta sunt scribi so-
Chirogra- lent: in syngraphis etiam cõtra fidem ueritatis pactio uenit, & non numerata quoq́ pecu-
pha nia, aut nõ integre numerata, pro temporaria uoluntate hominũ scribi solent. Et duo item
alia prædictis aliqua ex parte similia uocabula Liuius octauo exhibet exponenda, fœdus
scilicet & sponsionem: præsertim in populis Romano populo subigendis: nõ fœdere pax
caudina, sed per sponsionem facta est. Spoponderunt consules, legati, quæstores, tribuni
militũ: ubi si ex fœdere res acta esset, præterq́ duorũ fœcialiũ nomina nõ extarent: & pro
pter necessariã fœderis dilationẽ, obsides etiã DC equites imperati qui capite luerẽt, si pa-
Fœdus cto non staretur. Fœdus itaq́ erat quod Liuij principio descriptũ porca cæsa per duos po
Sponsio puli Romani fœciales alicui populo fiebat. Sponsio autẽ cum petenti accipientiq́ aduer-
sario aliquid solenniter est promissum: unde quod lõge supra ostendimus, ciuitates fuerũt
multæ Romanis fœderatæ, & multæ per sponsionẽ in amicitiam acceptæ: Vnde Cicero
pro Cornelio Balbo. In fœdere gaditano nil erat, nisi ut pia & æterna pax sit, de legibus &
eis similibus multa diximus: quas leges abrogari cõstat potuisse, nec ullũ ne id fieri posset
remediũ adhiberi. Cicero Attico. Scis enim Clodiũ sanxisse, ut uix aut omnino nõ possit,
nec per senatũ, nec per populũ infirmari sua lex: sed uides nũq́ esse obseruatas sanctiones
earũ legũ quæ abrogarẽtur: nã si id esset, nulla ferè abrogari posset. neq́ enim ulla est qoæ
nõ ipsa se sepiat difficultatibus abrogationis. Sed cũ lex abrogatur, illud ipsum abrogatur.
Lex agraria Legẽ agrariã ultimo seruauimus loco, quia de ea multi pleni sunt libri, & incendiũ magis
urbi Romæ q́ lex fuisse uidetur: cuius originẽ q́ remotissimam sic libro secundo Liuius
ostẽdit: Spurio Cassio, Publio Virginio cõsulibus agrũ hernicis ademptũ: tum primũ lex

agraria

agraria lata. & tamen libro duodesexagesimo Liuius Tiberij Gracchi perniciem ob eam legem latam ostendit. cum enim Tiberius Numantiam accessurus per Thusciam trāsiret, solitudine liberorū & seruorū inductione uisa à diuitibus facta, eam ferre legem animum induxit. cuius rei causa id dedecus Roma incidit, ut Aphricanus Scipio Æmylianus lumen decusq; gloria Romani nominis, quia plebis tabiem minus fouere sit uisus, noctu in cubiculo credatur occisus: hanc uero agrariam fieri non oportuisse, si primæ leges duæ, M. Curij prima, & Licinij secunda seruatæ fuissent. Curius enim post triumphos & terras imperio additas, cēsuit perniciosum intelligi ciuē cui septē iugera agri satis nō essent, quæ mensura plebi primum post reges exactos assignata fuit. Et Licinij Stolonis lex quingenta iugera excedi uetuit, qua ipse prior fuit reus, quia filio subornato plus habuit. Iudicia post leges à quibus oriuntur ordine poni debent, quæ quantum ad nostram attinet intentionem Vlpianus sic abunde nobis accumulat. Publica iudicia non omnia sunt, in quibus crimen uertitur, sed ea tantum quæ ex legibus publicorū iudiciorum ueniunt, ut Iulia maiestatis, Iulia de adulterijs, Cornelia de sicarijs & ueneficijs, Pompeia de paricidijs, Cornelia de testamentis, Iulia de ui priuata, Iulia de ui publica, Iulia ambitus, Iulia repetundarū, Iulia de annona. & Paulus item iurecōsultus: Publicorum iudiciorum quædam capitalia sunt, quædam non capitalia. Capitalia sunt ex quibus pœna mortis aut exilium est: hæc est, aqua & igni interdictio. Per has enim pœnas eximitur caput de ciuitate. Nam cætera non exilia sed relegationes proprie dicūtur: tunc enim ciuitas retinetur. Nō capitalia sunt ex quibus pecuniaria, aut in corpus aliqua coerctio pœna est. Hæc autē iudicia maiori ex parte apud cētumuiros habita fuisse uidemus, de quo iudicio Festus Pompeius sic habet, Centumuiralia iudicia à centūuiris dicta sunt. Nam cum essent Romæ triginta quinq; tribus quæ & curiæ dictæ sunt, terni ex singulis tribubus sunt electi ad iudicandum, qui centumuiri appellati sunt, licet quinq; plures q; centum essent, quo facilius nominaretur. Iudiciorum tamen summā Cicero pro domo sua ad pōtifices breuiter sic exponit. Hoc est deniq; proprium liberæ ciuitatis, ut nihil de capite ciuis aut de bonis sine iudicio senatus, aut populi, aut eorū qui de quaq; re cōstituti iudices sint, detrahi possit: & infra, Moderata iudicia populi sunt à maioribus constituta, primum ut ne pœna capitis cum pecunia cōiungatur, deinde ne indicta die quis accusetur: ut ter ante magistratus accuset intermissa die qua mulctam irrogat aut iudicet: quarta sit accusatio, trinundinū pro dicta die iudiciū sit futurum. Et cum iudicijs litigium est cōiunctum, de quo Cicero in Verrem actione quinta, Eiusmodi respublica debet esse, & erit ueritate iudiciorum constituta, ut inimicus neq; nocenti deesse possit, neq; obesse innocenti. Quarum litiū actiones fuisse cōstitutas cum alibi legumlatores, tum Cicero habet oratione pro Roscio Amerino in hæc uerba, Sūt iura, sunt formæ de omnibus rebus cōstitutæ, ne quis aut in genere iniuriæ, aut ratione actionis errare possit. Expressæ sunt enim ex uniuscuiusq; damno dolore incōmodo calamitate iniuria publica hæ à prætore formulæ, ad quas priuata lis accommodatur. de qua actione idem Cicero pro Aulo Cecinna. At enim si prætor is qui iudicia dat nunquā petitori præscribit qua actione illū uti uelit. Vera autē fuit uirtus Romana in qua nullus à iudicijs eximi potuit. Liuius undequadragesimo, Duo Petilij diē Scipioni Aphricano dixerūt. Duæ maximæ orbis terrarum urbes ingratæ uno tempore inuentæ sunt, Romana ingratior: siquidem uicta Carthago, uictū Hannibalem in exiliū expulit, sed Roma uictrix uictorem Aphricanum expulit. Alij dicebant ciues, neminē unum tantū meruisse ciuem, ut deberet legibus interrogari non posse. Nihil tam æquandæ libertati esse quàm potentissimum quemq; posse dicere causam: & infra, Nō alius antea quisq; nec ille ipse Scipio consul censor ue maiore omnis generis hominū frequētia, q; reus illo die in forum est deductus. Plutarchus in Gracchorū uita, Si quis capitali iudicio accersebatur & nō ueniret ad se defendendum, tum eū domi ante ianuā cōsistens præco tuba citabat. Tātaq; fuit Romanæ ciuitatis grauitas, ut licet iudicio, sicut diximus, subijci possent omnes quantūuis maximi: nullus tamen à paucis iudicibus etiā cētumuiris in exterminiū nisi per uniuersam ciuitatē, id est, comitijs adduci poterat. Cicero pro P. Sextio Satis legibus & duodecim tabulis sancitū est, ut de capite nisi cēturiatis comitijs rogari nō possit: & infra, Nō posse quēq; de ciuitate tolli sine iudicio: de capite nō modo fieri, sed ne iudicare quēq; posse nisi cēturiatis comitijs. Noniusq; Marcellus scribit, Capital dici iudiciū periculūq; capitis. Et Cicero pro

Lex Curij
Lex Licinij Stolonis
Iudicia publica
Iudicia capitalia
Relegationes
Iudicia non capitalia
Centumuiralia iudicia
Actiones litium
Nullum à paucis iudicibus potuisse cōdemnari de capitali pœna
Capital

Capitis periculum quid domo sua ad pontifices, quid esset id capitis periculum sic edocet. Qui erant rerum capitalium condemnati, non prius hanc ciuitatem amittebant, quàm erant in eam recepti, quo uertendi, hoc est, mutandi soli causa uenerãt: id autem cum esset faciendum, nõ ademptione ciuitatis, sed tecti & aquæ & ignis interdictione faciebant. quid uero fuerit hæc interdictio, de qua etiã supra legumlatores dixerunt, Festus Pompeius per similitudinẽ uetustis moris nuptiarum, de quo infra dicemus ostendit. Nouæ enim nuptæ quàmprimum mari *Interdictio aquæ & ignis* ti domum ingrediebatur aqua & ignis à sponso per manus tradebatur, significãte omnem uitam de cætero utrique futuram communem, quod duobus illis elementis maxime humana indigeat uita: pariter ei quem Romana ciuitate pellebant, aqua & igni interdicebãt, eum communione omni ciuitatis priuatum significantes. Cicero Philippicorum primo, Et qui de ui, item de maiestate dãnatus sit, aqua & igni interdicebatur. Plinius ad Cornelium Minutianum scribens, dicit eos quibus aqua & igni interdictum erat, caruisse omni togæ iure. Quid autem inter prædictam aquæ & ignis interdictionem, omniũ maximam animaduersionem, & in exilium deportationem, & alias poenas interesset aliqua ex par*Exules* te dicendum est. Exules Nonius Marcellus sic diffinit, Exules dicuntur extra solum. Sed *Exilium triplex* Martianus, Exilium triplex est, ut certorũ locorum interdictio: aut lata fuga, ut omnium locorum habitatio interdicatur præter certum locum: aut insulæ uinculum, id est, relegatio in insulam. Et tamen aliquando cõiunctum fuisse uidetur exiliũ aquæ & ignis interdictioni. Liuius XXV: plebiscitũ in Posthumiũ Pyrgensem publicanũ. M. Posthumius si ante Calendas Iunias non prodisset, citatusq; eo die nõ respondisset, neq; excusatus esset, uideri eum in exilio esse, bonaq; eius uenire, ipsi aqua & igni interdici. fuit etiã quoddam *Legatio libera* quasi uoluntariũ exilium legatio libera, quæ nõ nisi iurisconsultoribus atq; prætorijs concedebatur: ut scilicet ad aliquas euntes prouincias eis diffinitas, partẽ deferrent, in signum quibus magistratus utebãtur: sicq; cum proprias curarent res, & interea ab æmulorum hostium'ue in repub. suorum conspectu parumper se subtraherẽt, in honore apud prouinciales ac reuerentia erant. Cicero Quinto fratri Asiæ proprætori: illud autẽ quod cupit Claudius est legatio aliqua, si minus per senatũ per populum libera, aut belatiũ, aut broicarum, aut utrunq;. Item Cicero Attico, Dedi literas, legatione mihi opus est, honestior est uoti ua. & habent liberæ legationes diffinitũ tẽpus lege Iulia: nec facile addi potest. Brutus Bruto suo & Cassio: Cũ in his angustijs uersarer, placitũ est mihi ut postularẽ legationẽ Liberam mihi reliquisq; nostris, ut aliqua causa proficiscẽdi honesta quæreretur: tamen paulo post futurum puto, ut hostes iudicemur, aut aqua & igni interdicatur. Cicero Cornificio. *Exilij genus* C. Anicius negotiorũ suorum causa legatus in Africã legatione libera. Tertiũ item genus exilij & quidem iustissimum fuit, de quo Suetonius in Tiberij uita sic habet, Fœminæ famosæ ut ad euitandas legũ pœnas iure ac dignitate matronali exsoluerentur, lenocinium profiteri cœperant. Et ex iuuentute utriusq; ordinis profligatissimus quisq;, quo minus in opera scænæ harenæq; edenda S.C. teneretur, famosam iudicij notã sponte subibat. Eos easq; omnes ne quod refugiũ in tali fraude superesset exilio affecit. *Pœnas pendere* Pœnas pendere qui pecunias cõdemnati soluebant, Festus Pompeius inquit: quia ob delictum pocuniã penso *Punitio Capitalis* ære pendebãt. Sed ob capitalia facinora quæ essent punitiones Vlpianus de ædili edicto, Capitalem fraudem admittere est tale aliquid delinquere, propter quod capite puniẽdus *Fraus pro pœna* sit. Veteres enim fraudem pro pœna ponere solebant. Capitalem fraudem admisisse accepimus, dolo malo & per nequitiã: cæterum si quis errore, si quis casu fecerit cessabit delictum. Vnde Pomponius ait, neq; puerum, neq; furiosum capitalem fraudem uideri admisisse. Et Calistratus de pœnis: capitalium pœnarũ ferè isti gradus summum supplicium uidetur esse, ad furcam damnatio, uiui crematio, item capitis amputatio: deinde proxima morti poena metalli coerctio, post deinde in insulã deportatio: cæteræ pœnæ ad existimationem, nõ ad capitis periculum pertinẽt: ueluti relegatio ad tempus, uel in perpetuum, uel in insulam, uel cum in opus quis publicum datur ad tempus, uel cum fustium cæsui subijcitur. Modestinus autem de uerborum significatione duo ex uerbis supradictis sic corrigit. Capitalis licet Latine loquentibus omnis causa existimationis uideatur, tamen appellatio capitalis, mortis, uel amissionis ciuitatis intelligenda est. Et deportatos, id est, quibus aqua & igni interdictum est, fidei commissum relinquere non posse, Vlpianus in*Existimatio* quit. Et quod supradictũ est de existimatiõe sic Paulus exponit, Existimatio est dignitatis

læsæ

læsæ status, legibus ac moribus comprobatus. Qui ex delicto nostro autoritate legum aut minuitur, aut consumitur, circa statum dignitatis pœna plectitur. Sicuti cum relegatur quis, uel cum ordine mouetur, uel cum prohibetur honoribus publicis fungi, uel cum plebeij fustibus cædūtur: pœnæ tamen præter supradictas à principibus uariatæ fuerūt. Galbam enim scribit Suetonius Nummulario pecunias nō fide uersanti, manus amputauisse, mensæq; eius affixisse. Et tutorem, qui pupillum cui substitutus heres erat, uenenis necasset, cruci affixisse. Pœnas facinorosorum Cæsarē auxisse sic scribit Suetonius. Cuncta collegia præter antiquitus instituta distraxit. Pœnas facinorosorū auxit: & cū locupletes eo facilius scelere se obligarent, quia cum magnis patrimonijs exularent, parricidas, ut Cicero ait, bonis omnibus, reliquos dimidia parte mulctauit. Quia uero delatores pœnis infligendis causam sæpenumero fomentumq; addiderant, eos Titus Vespasianus princeps optimus acerrime insecutus est, de quo sic scribit Suetonius, Inter aduersa temporum & delatores erant ex licētia ueteri: hos assidue in foro etiam flagellis ac fustibus cæsos, ac nouissime traductos per amphitheatri harenā: partim subigi ac uenire iussit, partim in asperrimas insulas deuehi: & post eū Domitianus frater Fiscales calumnias magna calumniantium pœna repressit. Ferebaturq; uox eius, princeps qui delatores nō castigat, iritat. Antonius uero pius, Delatores si non probarent, capite affecit: si probarent, delato pecuniæ præmio dimisit infames.

De pœnarum uarietate

Accusationes autem quæ iure recte & ordine in iudicijs fierent: & si minorem defensione gratiam habuerunt, sua tamen laude non caruerunt, dummodo nimijs accusatoris uiribus non inniterentur. Cicero pro Murena, Sæpe hoc maiores natu dicere audiui, hāc accusatoris eximiam uim & dignitatē plurimum Lucio Cottæ profuisse. Noluerunt sapientissimi homines qui tum rem illam iudicabant; ita quenquam cadere in iudicio, ut nimijs aduersarij uiribus uideretur abiectus. Sēper in hac ciuitate nimis magnis accusatorum opibus & populus uniuersus, & sapientes in posterum prospiciētes iudices restiterunt. De accusatione igitur & defensione quæ in iudicijs capitalibus fierent dicturi, multa & uaria prius discurrere pergemus, quæ in ipsis iudicijs frequentia, raro alibi quàm in Ciceronis orationibus inueniuntur.

De accusationibus

Primūq; qualiter accusatores internoscantur. Marcianus ad S. C. Turpilianum sic docet: accusatorum temeritas tribus modis detegitur, & tribus pœnis subijcitur: aut enim calūniantur, aut præuaricantur, aut tergiuersantur. Calumniari est falsa crimina intēdere. Præuaricari est uera crimina abscondere. Tergiuersari in uniuersum ab accusatione desistere. Qui accusati dicta die causam dicturi coram populo erant, accusatoribus responsuri in forum uenientes sub rostris rei stabant: nec erat tam bonus, tam integer, & magnæ famæ uir, quin sub ipsum causæ initiū, multitudinis ad audiendū cōuenientis, præsertim adolescentium cōuicijs laceraretur. Liuius undequadragesimo. Tribunus plebis eo tēpore T. Sempronius Gracchus erat, cui minime cū Scipione conueniebat. is cum uetuisset nomen suū decreto collegarū ascribi, tristioremq; omnes sententiā expectarent, ita decreuit. Cum L. Scipio excuset morbū esse causæ fratri, satis id sibi uideri: se P. Scipionē priusq; Romam uenisset accusari nō passurū: tum quoq; si se appellasset auxilio ei se futurū ne causam dicat. ad id fastigiū rebus gestis, honoribus populi Romani P. Scipionem deorū hominūq; cōsensu peruenisse, ut sub rostris reum stare, & præbere aures adolescentiū conuicijs populo Ro. magis deforme q; sibi sit.

De accusatoribus

Calumniari

Preuaricari

Tergiuersari

De accusatis

Oberāt autē multū integritati iudiciorū corruptelæ cōtra legem de donis & muneribus non accipiendis factæ. Vnde Plutarchus in Pompeij uita: largitiones semper plurimum obfuerūt. Et Seneca duodecētesima ironice, Credat aliquis pecuniā fuisse uersatam in eo iudicio in quo reus erat Clodius ob id adulteriū quod cum Cæsaris uxore cōmiserat, uiolatis religionibus eius sacrificij quod pro populo fieri dicitur: sic submotis extra conspectū omnibus uiris, ut picturæ quoq; animaliū masculorū cōtegantur. Cicero pro Aulo Cluētio. Si tale ius ille biēnio anteq; causam bonorū Staphinei attollere recepisset, sexcētis millibus nummum se iudiciū corrupturū esse dixerat. & infra: in consiliū erāt ituri iudices XXXIII, sentētijs decē & sex absolutio cōfici poterat, XL mil. nummū in singulos iudices distributa sunt.

Corruptela in iudicijs

In causis autē siue accusatio intētanda esset, siue defensio quærēda, patrono & aduocato opus fuit. Festus autem dicit patrocinia appellari cœpta sunt, cum plebs distributa est inter patres, ut eorū opibus tuta esset. Et Pōpeius de uerborū significatione. Aduocatos accipere debemus omnes omnino, qui causis agēdis quoquo studio operātur: nō ta

Patroni & Aduocati

men qui pro tractu non affuturi causis accipere quid solent, in aduocatorũ numero erunt. Et Cicero pro A. Cluentio, Erat enim Romae summa copia patronorum, hominum eloquentissimorum atque amplissimorum, qui patroni, cum causas agerent, oratores sunt dicti. Festus enim inquit, Orate, antiqui dixerunt agere. Vnde & oratores, causarum actores. & oratores, qui nunc legati populi Romani mandata peragerent. Vnamque familiam Romae dicit fuisse Plinius Curionum, in qua tres continui fuere oratores. Vim autem eloquentiae oratorum fuisse in ciuitate libera maximam, non est nostrum nunc differere: sed uidemus eam principum temporibus dignitatem suam, parua ex parte retinuisse. Plinius enim orator Historici nepos Romano scribens, Distringor centũuiralibus causis, quae me exercent magisquàm delectant: sunt enim pleraeque paruae & exiles: raro incidit uel personarum claritate, uel ingenij magnitudine insignis: ad hoc perpauci cum quibus iuuet dicere: caeteri audaces, atque etiam magna ex parte adolescentuli obscuri, ad declamandum huc transierunt tam irreuerẽter & temere, ut mihi Attilius noster expresse dixisse uideatur: sic in foro pueros à centũuiralibus causis auspicari, ut ab Homero in scholis. At mehercules ante memoriã meam ita maiores natu solebant dicere, ne nobilissimis quidem adolescentibus locus erat, nisi ab aliquo consulari producerentur: tanta ueneratione pulcherrimum opus colebatur. Facit uero Plinius quem nunc in manibus habemus, ut unum dicamus ad oratorũ orationumque materiam plurimum spectans. Orationes scilicet à Cicerone & multo magis à caeteris oratoribus, aliter habitas dictasque fuisse, quàm nunc scriptas habeamus. Ipse enim Plinius Cornelio Tacito scribens, oratori item suae aetatis praestantissimo sic dicit, Et Ciceronis orationes, pro Murena, pro Vareno, in quibus breuis & nuda quasi subscriptio quorundam criminum solis titulis indicatur: ex his apparet, illum multa dixisse, cum ederet omisisse. idem pro Cluentio, ait se totam causam ueteri instituto solum perorasse, pro Cornelio quatriduo egisse. Ne dubitare possimus, quae per plures dies, ut necesse erat, latius dixerit: postea recisa & purgata in unum librum grandem quidem, unum tamen coarctasse. Et idem Cicero sic Bruto suo accidisse commemorat, qui concionem à se habitam non prius ediderit, quàm ab ipso Cicerone correcta fuerit. Dolobellae enim sic scribit: Brutus uero misit ad me orationẽ suam in concione Capitolina habitam, petiuitque à me, ut eam corrigerem antequàm ederet: est autem cum scripta elegantissime, tum sententijs uerbisque, ut nihil melius potuerit. Et duo uerba Festus exponit, aliquando nobis in hac causarum materia usui futura: Cognitorem esse dicens, qui litem alterius coram eo cui datus est, tractat. procuratorem autem absentis nomine actorem fieri. Nonius uero noxam esse leuem culpam: noxia, nocentia. Et Cicero legum secũdo, De capite, pecunijs, de ambitu legis, quae non magis iudicijs quàm uerbis sancienda sunt, adiungitur noxae poena par esto: ut in saeuitia quisque plectatur capite, auaritia mulcta. honoris cupiditas ignominia sanciatur. Et mulctam Varro de agricultura, ex uetere instituto bobus & ouibus fuisse dicit. cum tamen Plinius dicat, in decernenda mulcta bouem priusquàm ouem fuisse acceptum. Liuius in quinto scribit, Consules L. Papyrium Crassum, L. Iulium, tulisse legem de mulctarum aestimatione. Post praedicta carcer & alia puniendis facinorosis instituta loca sequuntur. De carcere Cicero oratione in Catilinam secũda: senuet esse carcerem, quem uindicem nefariorum ac manifestorum scelerum maiores nostri uoluerunt. Et latumias, quae carceris loco Romae fuerunt, Asconius secunda actione in Verrem inquit, carcerem Siracusis fuisse: quod lingua Siculorum, loca ex quibus lapides excauabãtur sic dicuntur. Ergastulum uero dicit Placidus grãmaticus dici à Graeco, ubi damnãtur noxij ad aliquod opus faciendum, ut solent gladiatores, & qui exules marmora secant. Culleumque dicit Placiades genere masculino dici, saccum ex corio factum, in quo parricidae cum simia & gallo & serpente inclusi in mare proijciuntur. Nonius autem Marcellus uerba haec numerat facinorosis in potestate cum eorum incommodo continendis, numellas, ligneas compedes, pedicas, boias, neruos, catenas. Et Festus Pompeius, magisque diffuse A. Gellius, Brutianos dicunt olim fuisse, qui seruilia omnia apud magistratus exercentes sontes uerberabant. quod enim Brutij & Romanis pro Hannibale rebellauerunt, & diutissime in rebellione perseuerauerũt, Romani eis in potestatẽ receptis hanc inusserunt notam, ut à nemine alio quàm Brutiano homine praedicta exerceri facerent magistratus. Sub corona dicit A. Gellius dici consueuisse uendi captiuos in seruitutem, quia cõsueuerint uenundari coronati,

[Marginal notes: Orare; Oratores; Orationes ab oratoribus aliter in iudicijs dictas, quàm nunc habeamus; Cognitor; Procurator; Noxa; Noxia; Mulcta; Carcer; Latumiae; Ergastulum; Culleus; Brutiani; Sub corona serui uendebantur]

ronati, in signum expositionis suæ in uenditionem. Plinius uero alium in prædicta re morem seruatum fuisse commemorat: Harenam inquit esse uilissimam & albam qua pedes transmare aduectorum, qui uenales exponerentur, denotarentur. Additq́; P. Licinium Satyræ scriptorem, consobrinum eius Manlium astrologum, & Antonium grammaticum, Tiberiumq́; Oretẽ ea harena pedes habuisse notatos. Sed maiori nobis miraculo est, quod idem Plinius de alijs seruis dicit, qui nullo sicut prædicti ingenio freti, sed quadam debacchantis fortunæ iniuria, proscriptorũ pulsorum patria ciuium Romanorum sanguine, & opibus ditissimi à magnatibus suis fuerunt effecti. Suntq́; hi Crysogonus Syllæ, qui Roscium Amerinum imperijt, Amphion Q. Catuli, Hilarus Antonij, Menas & Menogenes Sex. Pompeij: hi nanq́; Quiritum proscriptorum sanguine ditati, prætoria dignitate ornati fuerunt, nisi tantum de laureatis fascibus fortuna permisit his qui cretatis pedibus aduenissent. Ad hanc fortunæ insolentiam allusit Iuuenalis, Nuper in hanc urbem pedibus qui uenerat albis. Sed contra licet inspicere & mirari eos, qui à nobilitate, diuitijs, doctrina & fastu ad calamitatẽ maximam deciderunt. Seneca epistola quarta, De Pompeij capite, inquit, pupillus & spado tulere sententiã: de Crasso, crudelis & insolens Parthus. Cæsar iussit Lepidum Dextro tribuno præbere ceruicẽ, ipse coactus præstitit. Et Opimius qui primus in cõsulatu dictatoris ius obtinuit, missus ad Iugurthã pecunia corruptus & cõdemnatus infamis cõsenuit. Q. Cepio prætorius, triũphalis, pontifex maximus, senatus patronus appellatus in publicis uinculis obijt, cuius cadauer in scalis Gemonijs diu iacuit populo inspiciendum. L. Scipio post speciosissimũ triumphum de rege Antiocho ductum, perinde ac ab eo pecuniã accepisset damnatus est. Sed iam nimis uariorum fortunæ morum mutatio ad impertinẽtia huic loco traxit: ad uerba redeamus licet sparsim corrigẽda, quorum ignoratio causarum siue accusationis, siue defensionis declarationem cui nos accingimus impedire posset. Seruos primũ de quibus aliqua superius sunt inchoata & ab eis dependentia attingamus. Florianus iurecõsultus seruos ex eo appellatos dicit, quod imperatores captiuos uendere iubent: & per hoc seruare, nec occidere solent. & Venuleius dixit seruum tam ueteratorem, quàm nouitium dici posse: sed & ueteratorẽ non spacio seruiendi, sed genere & causa æstimãdum. nam quicunq́; ex uenalitio nouitiorum emptus, alicui ministerio præpositus sit, statim eum ueteratorũ numero esse. Et A. Gellius scribit, Pileati serui cum uenderentur, dominum nihil præstare debere. Et seruorum diem festum fuisse uult Festus Pompeius idibus Augusti: quia eo die rex Tullius filius ancillæ, ædem Dianæ dedicauit. De qua Plutarchus in problematibus sic habet, Idibus Sextilibus diem festum agunt serui & seruæ: uxores autem capita purgare & lauare consueuerunt propter Seruium regem, quem eo die serua natum ferunt: capitis uero lauâtio ab ancillis cœpta ad liberas quoq́; peruenit. Quorundam ex seruis magnam fuisse fidei constantiam traditum est: Antonium enim oratorem stupri accusatum, seruus acerrime tortus nõ prodidit, licet conscius. Antistius Restio seruum uehemẽtius punierat, & tamen is à triumuiris proscriptus fugiens, à seruo liberatus est: qui sene forte quodam obuio interfecto, in rogumq́; posito & cremato: superuenientibus persecutoribus Restionem ibi crematũ ostendit. Fuere tamen ex seruis nõnulli magnæ periculosæq́; dominis proteruiæ. L. Crassus tribunus plebis, C. Carbonem accusauerat ad populum, seruus Carbonis scrinium ad tribunum detulit, in quo multa inueniri poterant accusationẽ adiutura. Crassus seruum catenis ligatum cum scrinio intacto remisit. Cicero pro Deiotaro: C. Domitius tribunus plebis, M. Scaurum accusare instituerat: seruus Scauri ad illũ accessit, multa accusatiõi subministraturus, quem ille ligatũ ad Scaurũ misit. unde prudenter egisse uidetur Augustus, quẽ Suetonius scribit, aduertisse ne unquã seruus uinctus tortus'ue ullo libertatis genere ciuitatẽ adipisceretur. animaduertẽdũ autem esse in seruos proteruos, Cicero pro Deiotaro orans sic dicit, Nam ista corruptẽla serui si non modo impunita fuerit, sed ecõtra auctoritate approbata, nulli parietes nostrã salutẽ, nullæ leges, nulla iura custodiẽt. Vbi enim illud quod intus est atq́; nostrũ impune euolare potest: cõtraq́; nos pugnare, fit in dominatu seruitus: in seruitute dominatus. & puniendorũ seruorũ modũ Plutar. in problematib. sic tradit: Cur in furto, aut alio flagitio deprehẽsos furciferos appellãt? an maiorũ diligẽtiæ hoc quoq́; certissimũ signũ est? qa seruos in tali errato deprehẽsos, lignũ qd' currui subest (furcã appellant) collo per uiciniã deferre curabãt, ut ab omnibus euitaret tanq́; flagitiosus? fuerũt autẽ non

solum

Pedes transmare aduectorum creta notari solitos.

Qui ex seruis ditißimi sint effecti

Qui ex magnis, calamitosi effecti

Seruus

Dies festus seruorum

De fide seruorum in dominos

Qui ex seruis periculosi fuerint in dominos

Animaduertendum in seruos proteruos

Furcifer

Seruos priuatim & publice periculosos

solum perniciosi priuatim, sed & publice periculosi. Nam Liuius libro tertio tradit, Exules seruosq; ad quatuor millia & quingētos duce Ap. Herdonio Sabino nocte capitolium atq; arcem occupauisse, confestimq; factam in arce cædem eorum. & bella serui excitauere seruilia: de quibus dicendi aliud tempus erit. Et tamen humanitate in seruos utendum

Cl. Cæsar humanus in seruos

esse alij principes uoluerunt. Claudium enim refert Suetonius cum quidam ægra & affecta mancipia in insulam Æsculapij tædio medendi exponerent, omnes qui exponerētur liberos esse sanxisse, nec redire in ditionem domini si conualuissent, & si quis necare mallet quàm exponere cædis crimine teneri. Hadrianusq; seruos à dominis occidi uetuit, eosq;

Serui quomodo liberi fierent

iussit damnari per iudices si digni essent. de his uero qui liberi fierent multa sunt scripta: quorum pauca colligemus. Nonius Marcellus scribit, Eos qui liberi fiebant caluos fuisse raso capite, Quorum liberationis modū Liuius in secundo sic docet. Præmiū indici proditoris, pecunia ex ærario libertasq; & ciuitas data. Ille primum dicitur uindicta liberatus:

Vindicta

quidā uindictæ quoq; nomen tractū ab illo putant, uinditio ipsi nomen fuisse. post illū obseruatum, ut qui ita liberarentur, in ciuitatem accepti uiderentur. & libertos multos domi

Tiro Ciceronis libertus

nis fuisse charissimos uidemus, in quis semper primus est numerandus Tiro Tullius Ciceronis libertus uir elegantissime doctus, qui dignus ingenio Ciceronis minister adiutorq; fuit, adeo ut multa eius auxilio uel aucta & correcta, uiuo Cicerone: uel eo defuncto collecta & ordinata sint habita, quæ perijssent. Vnde ad Atticum Cicero ipse scribens, De Tirone uideo tibi curæ esse, quēquidem ego etsi mirabiles utilitates mihi præbet cum ualet in omni genere uel negociorū uel studiorum meorum: tamen propter humanitatē & modestiam malo saluum, quàm propter usum meum. Et Plinius orator unum habuisse libertum quē dilexit Paulino scribens sic indicat, Est mihi semper in animo hoc nomen patris

Zosimus Plinij libertus

familiæ, quod si essem nunc asperior & durior frāgeret me infirmitas liberti mei Zosimi. est homo probus & officiosus, literatus, ars cuius & quasi inscriptio comœdus. utitur cithara parua, ultra quam comœdo necesse est. Et Vatinius imperator Asiæ proconsul Ciceroni sic scribit, Dicitur mihi tuus seruus anagnostes fugitiuus cum Nardacenis esse, de quo tu nihil mihi mandasti, ego tamen terra mariq; ut conquireretur permandaui, & profecto tibi eum reperiam. Et ipse Cicero ad Quintum fratrem Asiæ proprætorem, Æsopi tragœdi familiaris seruus tibi notus aufugit. Plato quidam Sardianus hominem comprehendit, & in custodiam Ephesi tradidit. sed in publicam custodiam an in pistrinum non satis ex eius literis intelligere potuimus. Meliore autem loco seruos aliquando fuisse habitos Liuius in nono sic ostendit: Gracchus uolonibus qui militauerant libertatē ijs qui caput hostis retulissent: suppliciū seruile his qui loco cessissent, promisit. Liberatos postea Beneuentum perduxit, ubi à ciuibus epulo per singulorū domos parato, epulati sunt. Volones omnes capite lana alba tecto, partim accubātes qui probe egerant, partim stātes qui per ignauiam secesserant, epulati sunt. Tradit Suetonius Tiberium Cæsarem libertinos qui se pro ciuibus Romanis agerent publicasse: ingratos, & de quibus patroni quererentur, reuocasse in seruitutē: aduocatisq; eorum negauit se aduersus libertos ipsorum ius dicturum. & Cornelius Tacitus scribit, Nerone imperante de manumissis in seruitutem propter in-

Manumissio

gratitudinem reuocandis in senatu actum. & manumissionis formam Festus talem tradit, Manumitti seruus dicebatur, cum dominus eius, aut caput eiusdem serui, aut aliud membrum tenens, dicebat, hunc hominem liberum esse uolo, & emittebat eum è manu. proximi uero abiectione & uilitate seruis, ex his qui nascebantur liberi, abscissi, lenonesq; sunt habiti. Nam M. Æmylius Lepidus Genutio Matris magnæ deûm Gallo hæreditatem relictam abstulit: indignum ducens, ut qui sponte abscissus, neq; uir esset, neq; mulier, hære-

Cautū ne abscissi petendi iuris pretextu, tribunalia ascenderent

ditatem subiret alienā: prohibitumq; senatusconsulto, ne abscissi sua præsentia petendi iuris prætextu, tribunalia inquinarent. Quintusq; Metellus prætor urbanus Vetilium Lenonem in causa testamentaria succumbere fecit, nulla ratione alia, quàm quia cum pro uiro habendum non censuit. Viliora quæq; superius in omni ciuium corpore, seruos, libertos, abscissos lenonesq; attigimus: digniori conditioni & eius origini doctrinatum & literarū, quæ omnis uirtutis fomites semper fuerunt, cultoribus manū apponere libet. eritq; à

De literarum laudibus

Cicerone principium, quem tanti literæ ac doctrinæ esse fecerunt, ut Plinius, & eum imitatus Aurelius Augustinus, affirment solum in rebus humanis fuisse, cuius ingenium Romano imperio sua magnitudine & excellentia par sit habitum. Is enim pro Aulo Archia

poeta

poeta orans sic habet, Ego multos homines excellenti animo ac uirtute sine doctrina naturæ ipsius habitu prope diuino per seipsos & moderatos & graues extitisse fateor: etiam illud adiungo, sæpius ad laudem atq; uirtutem naturã sine doctrina, q̃ sine natura ualuisse doctrinam. Atq; idem ego cõtendo, cum ad naturam eximiam atq; illustrem accesserit ratio quædam confirmatioq; doctrinæ, tum illud nescio quid præclarum atq; singulare solere existere. Literas autẽ posteritatis causa repertas fuisse, quæ subsidio obliuioni esse possint: idẽ Cicero pro Publio Sylla ad iudices dixit, Et in prædicta pro Archia oratione, pleni sunt libri, plenæ sapientium uoces, plena exemplorũ uetustas, quàm iacerẽt in tenebris omnia, nisi literarũ lumen accederet. hinc maximo semper in precio cum alia uatum scripta, tum in primis historia fuit: unde Plinius Capitoni, Diebus & noctibus cogito si qua me quoq; possim tollere humo: id enim uoto meo sufficit: illud supra uotũ, uictorq; uirum uolitare per ora. Sed satis est quod propè sola pollicetur historia, orationi enim & carmini parua gratia nisi eloquentia est summa. Historia quoquo modo scripta delectat. Sũt enim homines natura curiosi, & quamlibet nuda rerum cognitione capiuntur. Cicero autẽ ipse & si in libris de oratore, de legibus, historiam summis extollit laudibus, quanti ipsam fecerit ad Lucium Luceium scribens, sic ostendit: Ardeo cupiditate incredibili, neq; ut ego arbitror reprehendenda, nomen ut nostrum scriptis celebretur tuis. & infra, Neq; enim me solum commẽdatio posteritatis rapit, sed etiam illa cupiditas, ut uel autoritate uel iudicio beneuolentiæ tuæ uel suauitate ingenij uiui perfruamur. & item infra: Vnus enim Xenophontis libellus in Agesilao rege laudando, facile omnes imagines hominum statuasq; superauit. Placet enim Hector ille mihi Neuianus, qui non tantum se laudari lætatur, sed addit etiam à laudato uiro. & Plinius orator Ciceronis imitator, ad Maximum, Quid enim publice lætius, quàm clarissimos iuuenes nomen, & famam ex studijs petere? Et ad Cornelium Tacitum, Equidem beatos puto quibus deorum munere datum est, aut facere scribenda, aut scribere legenda. Beatissimos quibus utrumq; horum. Et Caninio Ruffo, Hoc quicquid est temporis futilis & caduci, si non datur factis (nam horũ materia in aliena manu) certe studijs proferamus. Et quatenus nobis denegaẽ diu uiuere, relinquamus aliquid quo nos uixisse testemur. Scribens uero Plinius ad Cornelium Tacitum de eius perpetuitate historiarũ uaticinatus, id à Tacito ipso postulat, quod Cicero petijt à Luceio: Auguror, nec me fallit auguriũ, historias tuas immortales futuras, quo magis illis inseri cupio. Nam si esse nobis curæ solet, ut facies nostra ab optimo quoq; artifice exprimatur, nónne debeamus optare, ut operibus tui similis scriptor prædicatorq; contingat? Sed quod ad Cornelium Priscum scribens, inquit ipse Plinius, ita ab eo tempore fieri desijt, ut nullos à mille annis, aut paucos ætate nostra scriptores præsertim historiarum fuisse cõstet. Inquit enim: fuit moris antiquitus eos uel qui singulorum laudes, uel urbium scripserunt, aut honoribus, aut pecunia ornare: tametsi quid haberi potest dariq; maius, quàm gloria & laus & æternitas? Et certe licet pecunia raro donati sint scriptores, gloria tamen & laude nunquam caruerunt. De qua re aliqua hic colligemus, siue doctrinam & literas, siue ornatos ob illas uiros contingentia. Plutarchus in problematibus, inquit, Herculi & Musis cõmunem statutum fuisse sacrorum cultum, quia Hercules Euandrum literas docuisse perhibetur, bono quidem éxemplo ut hospites amicos doceant & propinquos. Per quæ autẽ tempora scriptores Romæ esse cœperint, Aulus Gellius sic edocet: Anno urbis cõditæ quadringẽtesimo nonagesimo bellum primum punicum indictum: annis inde uiginti pax facta, quo anno Liuius poeta fabulas primũ Romæ dedit. Et paulo post Ennius poeta fuit, qui anno ætatis sexagesimoseptimo duodecimum annalem scripsit. Anno quingẽtesimo urbis Neuius poeta fabulas apud populum dedit, qui stipendia fecit in primo bello punico. annis inde quindecim secundum bellum punicum. paulo post M. Cato orator & Plautus floruerunt, Diogenesq; Stoicus, Carneades & Critolaus Romam uenerũt. Vetustior tamen prædictis notitia literarum fuisse uidetur in libris Hetruscorũ, quos rituales appellatos, Festus continuisse dicit, quo ritu urbes condantur, aræ ædesq; sacrentur, curiæ, tribus & centuriæ distribuãtur. Fuerũt autem diu ante apud Græcos literæ scriptoresq; maximo in honore. Nam multi tradidere & Aulus Gellius enucleate colligit, Homerũ & Hesiodum annis CLX ante urbem conditam fuisse Syluijs albæ regnantibus, anno post bellum Troianum CLX. Solonq; leges scripsit Atheniensibus Tarquinio Prisco regnãte,

Historiæ quoquo modo scripta delectant

Per quæ tempora scriptores Romæ esse cœperint

Libri rituales

anno regni XXXIII. Pythagoras Samius in Italiã uenit Tarquinij Prisci filio regnan-
te. Archilochus poeta fuit Tullio Hostilio regnãte. Eschilus Tragœdus insignis, quo tem
pore plebs per secessionẽ tribunos sibi creauit. Empedocles Agrigentinus quo tẽpore Fa
bij trecẽti apud Cremeram interfecti sunt. Tunc bellum fuit Peloponesiacũ quod Thucy
dides scripsit anno urbis CCCXXIII. Interim Sophocles & Eurypides tragici, Demo
critus philosophus & paulo post Socrates, anno urbis CCCC. Philippus Amyntæ filius,
Alexãdri pater, Macedoniæ regnat. paucis post annis Plato ad Dionysium Siciliæ regem
se cõfert: paulo post Demosthenes orator. tunc Alexander regnat. Aristoteles fuit. paulo
post alter Alexãder Molossus qui & Acarnanus in Italiam uenit contra Romanos: anno
deinde CCCCLXX Pyrrhus cum Romanis bellum gerit. Itaq; prius in Italia floruerũt
Græca, cũ pars Italiæ Calabria, magna tunc Græcia appellaretur. Vnde Cicero pro Ar-
chia, Erat Italia plena Græcarum artium, ac disciplinarũ, studiaq; hæc in latio uehemẽtius
tunc colebantur, quæ nunc ijsdem in oppidis & hic Romæ propter tranquillitatem reip.
Comœdia non negligebãtur. Fabulæ autẽ quas supra est dictum dedisse Liuium, à comœdis scriptæ
& recitatæ sunt. Nam comœdias Festus appellari dicit, ex eo quod initio in uicis iuuenes
cantare soliti essent crebro cõuenientes, Vnde comœdia res priuatorũ & humiliũ perso-
Tragœdia narum cõprehendit, nõ tam alto, ut tragœdia, sed mediocri & dulci stilo. Tragœdia enim
est genus carminis, quo à poeta regum casus durissimi & scelera inaudita, uel deorũ reso-
Cothurni lutio describũtur. Cothurniq; sunt tragica calciamenta quibus calciantur tragœdi, qui in
theatro dicturi sunt alta, & intonanti uoce. Est autem calciamenti genus, humile quidem,
in modum crepidarum: sed tale est ut dextro & leuo pedi conueniat. Fuit tamen maior ho
Annales maximi nor annalium quàm comœdiarũ, aut tragœdiarum scriptoribus: primũ enim maximi an-
nales gesta publica continentes non nisi à pontifice maximo scribebantur, qui & cogno-
men inde habuerunt. & Scipionem Africanũ superiorem, uidemus Ennium annaliũ scri-
ptorẽ dilexisse, ut ipsum in contubernio habuerit, & postea mortuũ sepulchro suo inferri,
ac eius statuã ipsi sepulchro cũ suis imponi uoluerit. Et Plinius scribit Scipione Æmylia-
no res in Africa gerente, Polybius annalium conditor ab eo accepta classe scrutandi orbis
Aphri gratia circũuectus multa prodidit. Post hos maiori item in precio fuerunt, hinc phi
Liberalia studia losophiæ, inde liberaliũ artium studia: quæ quidem liberalia studia Vlpianus legumlator
diffinit appellata à Græcis, quibus rhetores grãmatici geometræ & arithmetici operã da-
Asinius Pollio primus bibliothecã dedicauit rent: sed ad summam florente repub. literis omnibus honor maximus fuit. Asiniusq; Pol-
lio primus bibliothecã certam dedicauit uatũ libris conseruandis, quorum librorũ appel-
lationem sic diffinit Vlpianus de legatis, ut omnia uolumina siue in charta, siue in mẽbra-
na, siue filica (ut ipse appellat) quæ est & Biblus herba, aut alio in corio librorum appella-
tione contineantur. Plinius tamen dicit palmarum folijs primo scriptitatum, inde quarun
dam arborum libris. Postea publica monumenta plumbeis monumentis: mox priuata lin
teis confici cœpta aut cæris. Chartasq; pergamum dedisse, & papirum à ciuitate eius no-
Libri lintei minis circa Babylonem habitum: librorum autem linteorũ in quibus annalia essent nota-
ta, Liuius sæpe mentionem habet: & de libris scripsit, quos M. Terẽtius in Ianiculo repe
rit repastinans agrum, fuerantq; defossi annis quindecim supra quingentos & durauerãt.
Qui arcula marmorea erant cæris delibuta intus, ut nec aer, nec humor penetraret. Roma
no autem crescente imperio honor linguæ Latinæ est habitus, à quo orbis terrarum Lati
nam locutionem perdiscere coactus est. Siquidem maiores nulli gentiũ nisi Latine respon
Molo Ciceronis præceptor derunt, nec eos dicentes aliter audierunt. Primusq; Molo rhetor Ciceronis præceptor in
senatu Græce auditus est. Et Claudium imperatorem scribit Suetonius splendidum ui-
rum, Græcæq; prouinciæ principem, Latini sermonis ignarum, non modo albo iudicum
erasisse, sed in peregrinatum redegisse. Quantam uero operam uiri præstantiores Romæ
literis dederint, quanta eas delectatione didicerint, & coli curauerint, qui intelliget & cõsi
derabit, nihil maius in ea urbe nihil optabilius literis & doctrina fuisse cognoscet. Cicero
M. Varroni scribit, Scito me posteaq; in urbem ueni, redijsse cum ueteribus amicis, id est,
cum libris nostris in gratiam. modo stet nobis illud una uiuere in studijs nostris, à quibus
antea delectationẽ petebamus. & infra: tamen poterimus & scribere & legere policias, &
si minus in curia atq; in foro, at in literis & libris ut doctissimi ueteres fecerũt. Quis enim
hoc nõ dederis nobis, ut cũ opera nostra patria siue non possit uti, siue nolit, ad eam uitã re

uertamur

uertamur quam multi docti fortasse non recte, sed tamen multi etiã reipub. præponẽdam
putauerunt? Et Cicero ipse de se ipso cum rusticaretur, sic Dolobellæ genero suo & tunc *Qui amore li-*
cõsuli scribit, Nihil est mihi crede uirtute formosius, nihil pulchrius, nihil amabilius: & in- *terarum fla-*
fra, Vbi salutatio defluxit literis me inuoluo, aut scribo, aut lego, Inde corpori omne tẽpus *grauerint*
datur. Et Terentium Varronem satis cõstat annos seculi supergressum scribendo interijs- *Cicero*
se. Cn. Pompeius & si non multum doctus fuit, confecto mithridatico bello domũ Posi- *Varro*
donij philosophi intraturus, fores percuti à lictore uetuit. Scipio superior, quod supra diximus, *Cn. Pompeius*
mus, Ennij statuam sepulchro suo imponi iussit, & Africæ titulus poetice est æquatus.
M. Cato Cẽsorius anno ætatis octogesimosexto causam pro se egit aduersus temerariam *M. Cato Cen-*
iuuentutem. Literas Græcas didicit. Defendit Galbam oratorem accusatum. Ius ciuile se- *sorinus*
nex didicit. Alterq; Cato Vticensis libros Græcos in senatu lectitabat ne uacaret. L. Dru- *M. Cato Vti-*
sus senio cõfectus & cæcus ius ciuile docuit & dixit. Popilius Senator & Lupus Portius *censis*
eques Romanus celebres oratores forum frequentabant senio cõfecti & cæci. P. Crassus *L. Drusus*
in Asiam ad Aristonicum regem debellandum missus, Græcam linguam in quinque diui- *Popilius*
sam idiomata omnem didicit. Decimus Brutus nocte quam dies secuta est, sibi omniũ ex- *Portius*
trema ac infelicissima: & si hostibus circũdatum se & quidem iam uictoribus cernebat, Li- *P. Crassus*
bros de immortalitate animorũ nunquã lectitare cessauit. C. Cæsar prædictos omnes non *D. Brutus*
magis potẽtatu, quàm literarũ amore atq; ingenti peritia, aut æquat, aut superat, qui præ- *C. Cæsar*
ter multa quæ in hoc genere laudum de eo scribi possent, primus omniũ instituit, ut tam
senatus, quàm populi diurna acta conficerentur & publicarẽtur. Omnes medicinam pro-
fessos & liberalium artium doctores quo libentius & ipsi urbem frequentarent, & cæteri
appeterent, ciuitate donauit. Augustus unica in re pro cæteris quanti faceret literas osten- *Augustus*
dit, cum Vergilij poemata cremari prohibuit: quem Suetonius dicit tradidisse uiro consu-
lari legato successorem ut rudi & indocto: in euoluendisq; linguæ utriusq; autoribus nihil
æque secutum fuisse, quàm præcepta & exempla publice & priuatim salubria: ea'que ad
uerbum excerpta, aut ad domesticos, aut ad exercituũ prouinciarumq; rectores, aut ad ur-
bis magistratus, plerunq; misisse, prout quiq; monitione indigebant. Etiam senatui totos
libros legisse & populo per edictum notos sæpe fecisse. Vespasianus imperator ingenia *Vespasianus*
& artes maxime fouit, primusq; ex fisco Latinis Græcisq; rhetoribus annua centena con- *fouit ingenia*
stituit, præstantes poetas nec non & artifices ornauit, bibliothecas incẽdio absumptas im-
pensissime reparauit. Helius Spartianus scribit Hadrianum Traiani familiaritate creuisse, *Hadrianus*
causa præcipue orationum quas pro imperio dictauerat. Nam duodecimum annum in-
gressus habitum philosophiæ accepit, cui cum studeret, in pallio, & humi cubauit. peripa-
teticæ studiosus, audiuit Iunium Rusticũ, quem & reueritus est & sectatus, qui domi mi-
litiæq; pollebat. De Alexandro autẽ Seuero Mammeæ Christianæ filio dicit idem Spar- *Alexander*
tianus, Quotiens de magnis tractaret, solos doctos ac disertos adhibuit. Cum de re milita- *seuerus*
ri, ueteranos & omnes literatos præsertim historiarũ peritos. Vitas principum bonorum
uersibus scripsit. Cum inter suos cõuiuaretur, aut Vlpianum, aut doctos uiros adhibebat,
ut haberet fabulas literatas, quibus se recreari dicebat, & pasci: habebat cũ priuatim con-
uiuaretur librum in mensa & legebat. Rhetoribus, grammaticis, medicis, aruspicibus, ma-
thematicis, mechanicis, architectis salaria instituit, & auditores decreuit, & discipulos cũ
annonis, pauperum filios, tamen ingenuos dari iussit. Et Gordianum secũdum scribit Iu-
lius capitolinus, omnes libros Samonici Sereni scriptoris sui, qui censebantur LXII M.
quæ ei reliquit, habuisse. Vopiscus autem Flauius de Aureliano principe scribit. Ephime-
ridas illius uiri scriptas habemus, etiã bella charactere historico digesta, Quæ omnia ex li-
bris linteis, in quibus ipse quotidiana sua scribi præceperat, pro tua sedulitate edisces. Cu-
rabo autem ut ex bibliotheca Vlpia libri lintei proferantur. Tu uelim Aurelianum in lite-
ras mittas. & idem Flauius de Tacito imperatore: Cornelium Tacitum scriptorem histo- *Tacitus impe-*
riæ Augustæ, qui parentẽ suũ eundem diceret, in omnibus bibliothecis locari iussit: ne ne- *rator*
glectus incuria deperiret, librum per annos singulos decies scribi publicis in encosarchis
iussit & in bibiothecis poni. Idem uero Flauius Vopiscus gesta Probi Augusti, & quidem
bene merentis scripturus, fructum monumentorũ quæ præbentur à literis, proprie sic ex- *Fructus ex*
pressit. Cn. Pompeium tribus fulgentibus triũphis, belli Piratici, belli Sertoriani, belli Mi- *literis*
thridatici, multarũ rerum maiestate sublimem quis tandem nosset, nisi eum M. Tullius &

T.Liuius in literas retulissent? Publium Scipionem Aphricanũ, Scipiones omnes seu Lu
cios seu Nasicas, nónne umbræ possiderent ac tegerent, nisi commendatores eorum histo
Numerianus rici nobiles atque ignobiles extitissent? Quid quod Flauius item Numerianum impera/
torem dicit, maluisse sibi statuam senatusconsulto in bibliotheca Vlpia tanquam oratori,
quàm alibi quasi Cæsari: fuitq; hæc statuæ inscriptio: Numeriano Cæsari oratori potẽtissi
mo. Laudes uero a literarum monumentis proficiscentes beatus Aurelius Augustinus si
ex Christianæ religionis institutis non curauit cõmendare, uituperationes tamen euitan/
Melius esse à censore quàm à poeta notari das in dei ciuitate sic innuit: Cicero in libris de rep. Scipione disputante: à censore, inquit,
melius est quàm à poeta notari. nostræ duodecim tabulæ cũ perpaucas res capite sanxis/
sent, in his quoq; hanc sanciendam putauerunt, si quis occentauisset, siue carmen condi/
disset, quod infamiam faceret flagitium'ue alteri: præclare. Iudicijs enim magistratuũ, di/
sceptationibus legitimis, propositam uitam non poetarum ingenijs habere debemus: nec
probrum audire nisi ea lege, ut respondere liceat, & iudicio defendere. Sed præter supradi
ctos literarum fructus, qui maximi erant, nonnullas quoque utilitates minores delectatio/
Sulpitius Gallus nesq; Romani à literis & doctrinarum artibus accipiebãt. Sulpitius Gallus quem in Offi/
cijs Cicero nimis assiduam mathematicis operã dedisse carpit, in L. Pauli exercitu contra
Persem ostẽdit lunæ defectum naturalem, & nihil posse prælio officere: pugnatum est, &
Paulus uicit, unde maximum duxit omniumq; celeberrimum triumphũ: pariterq; fecisse
traditur Periclem Atheniensibus. Et Plinius orator Valeriano scribens sic contra uolupta
Dictum Plinij cõtra uoluptates illicitas tes illicitas grauiter est inuectus. Qui uoluptatibus dediti, quasi in diem uiuũt, uiuẽdi cau/
sas quotidie finiunt, qui uero posteritatem cogitant & memoriam sui, operibus extendũt,
his nulla mors non repentina est. Et tamen ipse Aristoni scribens de suis uoluptatibus à li
terarum adiumento honeste quæsitis sic dicit: facio nonnunquam uersiculos parum seue/
ros, facio & comœdias, rideo, ludo, iocor: utq; omnia remissionis genera breuiter ample/
ctar, homo sum. nec uero moleste fero hanc esse de moribus meis existimationẽ, ut qui ne
sciunt talia doctissimos, grauissimos, sanctissimos homines scriptitasse, me scribere miren/
tur. ab illis autem quibus notum est, quos quãtosq; auctores sequar, facile impetrari pos/
se confido, ut errare me sed cum illis sinant, quorum non seria modo, uerum lusus etiã ex/
primere laudabile est. An ego uerear: neminem uiuentium, ne quam in speciem adulatio
nis incidam nominabo: sed ego uerear ne me non satis deceat, quod satis decuit M. Tul/
lium, Cn. Caluum, Asinium Pollionem, M. Messallam & Hortensium, M. Brutum, Syl/
lam, Q. Catulum, Q. Scæuolam, C. Sulpitium, Varronem, Torquatos, C. Neuium, Len/
tulum Getulicum, Anneum Senecam. Et proxime diuum Augustum, Diuum Neruam,
Ti. Cæsarem? Virgiliũ Corneliũ nepotẽ, Ennios Actiosq;: nõ quidẽ hi senatores, sed san
ctitatis nomẽ nõ distat ab ordinibus. Et idem Plinius Minutiano Fundano. In Laurentino
meo aut lego aliquid, aut scribo, aut etiã corpori uaco, cuius fulcturis animus sustinetur: ni/
hil audio quod audisse, nihil dico quod dixisse pœniteat. Nemo apud me quenq; sinistris
sermonibus carpit, neminem ipse reprehẽdo. Vnde nõ iniuria idem Sosio Senecioni scri/
bens sic exultat. Magnũ prouentũ poetarũ annus hic attulit, toto mense Aprili nullus ferè
dies fuit quo nõ recitaret aliquis. Iuuat me quod uigent studia, proferũt se ingenia homi/
num & ostentant. Claudiũ Cæsarẽ ferunt cum in palatio spaciaretur, audissetq; clamorẽ,
causam requisiuisse: cumq; dictum esset, recitare Nonianũ, subitũ recitanti, inopinatumq;
uenisse. Sed iam usq; adeo nos traxit, & nuper cum Plinio, & supra cum alijs diuinis uete/
ribus literarum cõmemorationis delectatio, ut uerba paulum perquirere omiserimus de/
Nexi clarandis accusationibus & defensionibus necessaria. Varro de lingua Latina, Nexi, in/
quit, sunt liberi, qui suas operas in seruitutem pro pecunia quam debebant dum soluerent
Acceptilatio locant. Et Modestinus iureconsultus ait acceptilationem esse liberationem per mutuã in/
terrogationem, qua utrisque conungit ab eodem nexu absolutio. Tollendi uero nexus
T. Veturius causa fuit T. Veturius, qui nexus ob æs alienum datus, cum pati turpia nollet, uerberatus
Precarium ab incestuolo querelam patribus detulit, qui illum in carcerem duci iusserunt. Precarium
esse diffinit Vlpianus quod precibus petenti utendum cõceditur, tamdiu, quamdiu is qui
concessit patitur. Et Martianus, pignus inter & hypothecã tãtum nominis sonus differt.
Pignus Sed Vlpianus aliter sic dicit, Pignus proprie dicimus quod ad creditorem transit. Ipothe/
Hypotheca ca cum non transit possessio ad creditorem. & Caius dicit pignus proprie rei mobilis con/
stituitur.

stituitur. Vlpianusq; scribit, Redibere est facere ut rursus habeat uenditor quod habuerat. Præs, inquit Festus, est qui populo se obligat, interrogatur'que à magistratu si præs sit: ille respondit, præs. & Asconius secunda in Verrem actione, Prædes dicuntur satisdatores locupletes pro re de qua apud iudicem lis est, ne qui tenet diffidens causæ possessionem deteriorem faciat, tecta dissipet, excidat arbores, & culta deserat. Et Placidus grammaticus, Vadem dicit sponsorem significare datum in re capitali. Cicero Vadimonium esse in iudicijs obligationem bonorum cum promissione aliquid faciendi, quo non imple to bona hastæ exponi licebat: sic in oratione pro P. Quintio ostendit, Ad Vadimonium non uenit quis socius, etiam grauius aliquid propinquis, si res ista grauissima. Et infra: ad uadimoniū non uenit quis socius, etiam grauius aliquid ei debemus concedere, qui cum te aut uoluntas congregasset, aut fortuna coniunxisset. & infra, ad uadimonium non uenit quis qui tibi præsto semper fuit. Non dubitaui, inquit, cum uadimonium desertū est, bona proscribere. Sententiæ in causis non solum uariæ, sed uarijs & quandoque inopina tis causis factæ sunt. Plutarchus in Ciceronis uita, Licinius macer uir & potentia sua & fauoribus Crassi potens peculatus à Cicerone postulatus, studijs magnitudinis suæ fisus, & quia iudices inter se dissentire compererat domum se recepit, & confestim mentum abradit, atque uelut superior in causa euasisset nitida stola amictus redit in forum. Inter hæc apud prætorium occurrit ei Crassus ac nunciat ut ille sententijs omnium iudicum damna tus esset, quo dolore elanguit & diem obijt. Econtra uero L. Piso, à L. Claudio Pulchro accusatus, quod graues & intolerabiles iniurias socijs intulisset iam pro condemnato ha bebatur, cum suborto nimbo ipse iudicum pedes exosculans os cœno impleuit, & misericordia liberatus est tanquam satis pœnarum læsis dedisset. Celij splendido terracinæ loco nati, cum pater in cubiculo inuentus esset occisus in quo filij ipsi altero cubauerant lecto, liberati sunt suspicione, quod hostiū cubiculi inuentum est apertum, ipsis post patris mortem dormientibus. Q. Attilius Calatinus Soranorum oppidi proditione reus, pro damnato habebatur in foro. Tum Q. Maximus socer paucis uerbis dixit, si eum sontē comperisset, affinitatem diremptur ū, & sic Attilius euasit. C. Cosconium propter multa enormia Valerius Valentinus cōdemnari obtinuerat: cum in iudicio recitatum est ipsius Valerij carmen, quo per iocum poeticum affirmabat se puerum prætextatum & uirginem ingenuam corrupisse. Ea indignitate iudices Cosconio absoluto Valerium flagitij ignominia notandum censuerunt. Q. Flaminius à Q. Valerio ædili apud populum accusatus, à quatuordecim tribubus iam condemnatus erat, cum ipse alta inclamauit uoce, se insontem opprimi. Et Valerius insolenter respondit, Satis sibi esse si periret siue insons, siue nocens, qua uoce audita cæteræ tribus eum absoluerunt. Plinius orator in epistola ad Vrsum, Iulius Bassus homo laboriosus, & aduersis suis clarus accusatus est sub Vespasiano à priuatis duobus, ad senatum remissus diu pependit, tandem absolutus uindicatusq; est. hoc illum onerabat quod homo simplex & incautus quædā à prouincialibus, ut amicis acceperat. Nam fuerat in eadem prouincia quæstor. Hæc accusatores furta & rapinas, ipse munera uocabat. Appellationum quæ post sententias sequuntur naturam Vlpianus breuiter sic diffinit, Appellandi usus quàm sit frequens quamq; necessarius, qui ne sciat nemo est, quippe cum iniquitatem iudicantium uel imperitiam corrigat. Licet nonnunquam bene latas sententias in peius reformet: neque enim utiq; melius pronunciat qui nouissimus sententiam laturus est. Tempus iam admonere uidetur ut de orationibus in accusatione, ac defensione habitis totiens promissa exsoluamus. Quo in loco de oratoria facultate multa & posse & fortasse aliquorum iudicio debuisse dici, non ignoramus, sed pleni redundantesq; de ea re M. Ciceronis, Quintiliani, & Aristotelis extant libri. Et nos nec eam neque alias artes bonas docere, aut laudibus longe repetitis ornare, hoc in opere intendimus: satisq; & super fuerit de arte, id quod apud doctos scriptores aut non extat, aut obscurum & inuolutum est, modum & formam habendi orationes ita aperire, ac inspiciendam proponere, ut quo modo in suspicionem criminis adducti si sontes essent accusarentur damnarenturq;, aut perperam accusati defenderentur, maximum administranda uel potius conseruanda republica, adiumentum docere possimus. Vnicaq; oratoris laude à M. Cicerone & ex oratione pro L. Murena defendendo habita contenti erimus. Duæ enim, inquit, sunt artes quæ possunt locare homines in amplissimo gradu

Redibere
Præs
Vas
Vadimonium
Sententiæ uariæ in causis
Licinius macer
L. Piso
Celij
Q. Attilius Calatinus
C. Cosconius
Valerius Valentinus
Q. Flaminius
Iulius Bassus
Appellandi usus

Duæ artes quibus magni possumus reddi dignitatis. Vna imperatoris, altera oratoris boni. magnũ nanq; supra dixerat Cicero esse dicendi laborẽ, magnam rem, magnam dignitatem, summam autem gratiam. Vnde multos fuisse dixit, qui cum initio hoc maluissent, post id assequi non ualuissent, ad militiam delapsi fuerint. Accusationes duorum erant generum: aut enim ciuis magistratum gerere idoneus, sui similem accusabat ciuem: aut prouinciales ciuem Romanum repetundarum, de ui, aut aliter iniuriarum, accusari ab idoneis quæsiuerunt. quorum utrosque *Accusationum duo genera* id à prætore oportuit impetrare, sed potuit ciui quod petitum erat ex officio prætor concedere, prouincialium uero querelam à senatu primum audiri, & ad prætorem demandari oportuisse Asconius pedianus est auctor. Cuius rei formam primum ab ipso in Verris accusatione sumemus. Cum siculi expilationibus coacti Verris, quem rapacissimum prætorem anno uno habuerãt, eum accusari repetundarum ab amicissimo eis M. Cicero ne magna quæsissent instantia, is ad senatum eos perduxit, & ipso suadẽte senatusconsultum facile impetratum est: quod prætor ad se delatum in albo suo ex forma & de consuetudine palàm legendum proposuit, illiq; subiecit, decretam esse in Cn. Verrem pro siculis accusationem. *Album* quod autem de albo dictum est, non solum apud prætorem, sed apud omnia collegia, apud omnes magistratus seruatum fuit, ut ad primos uestibuli parietes album esset spacium, in quo à collegio magistratu'ue publicanda scripto proponerentur: hinc superius aliquando dictum uidemus quosdam de albo centuriæ abrasos fuisse. Accusatione igitur Verris in albo prætoris proposita, reus iam habebatur accusandus, quod *Reum fieri* quidem uerbum Asconius sic exponit, Reum fieri est apud prætorẽ legibus interrogari. Cumq; in ius uentum esset dicebat accusator apud prætorem reo, aio te siculos spoliasse: si tacuisset, lis ei æstimabatur ut uicto: si negasset, petebat accusator à magistratu dies inquirendorum eius criminum, & instituebatur accusatio. tunc moris fuisse dicit Asconius ut accusator obsignaret domum & clausa omnia eius quem accusaturus erat, ne furtorum indicia aut in uasis, aut in signis, aut literis constituta ab eo remouerentur. Ciceronem'que dicit Asconius, accusatione à prætore ad se delata, tempus inquisitionis Siciliam dies C X sumpsisse colligendis literis à populis, & denunciandis testimonijs. Cicerone & Quinto fratre qui secum iuerat ex Sicilia reuersis, petijt utraque pars à prætore patronos: nam plures aliquando, & pauciores uariantibus legibus dati sunt, quod Asconius Pedianus orationem Ciceronis pro M. Scauro exponens sic ostendit, Orationem *De patronis in causa habendis* Cicero habuit pro M. Scauro, L. Domitio Aenobarbo, Appio Claudio Pulchro consulibus. Defenderunt Scaurum sex patroni, cum ad id temporis raro quisquam pluribus quàm quatuor uteretur, ac post bella ciuilia ante legem Iuliam ad duodenos patronos est peruentum. Et licet prætor maiorem aduocatorum partem ex animi sui sententia daret: petentibus tamen partibus quosdam denegare prætor nequibat. Et tamen quis eorum causam susciperet principaliter pertractandam quisue principalis esse deberet accusator, suo reseruare iudicio admittebatur. Hinc seruata fuit cõsuetudo ut ante inchoatam accusationem, accusator ille quem primum fore cuperet peteret'que pars, orationem ad prætorem, ac iudices haberet, qua referendam sibi causæ dictionem, tenderet persuadere. *Diuinatio* Eaq; oratio appellata est diuinatio, de qua Asconius Ciceronis oratione in Verrem prima: diuinatio dicta Cn. Pompeio & M. Crasso consulibus. Diuinatio hæc dicta oratio, quia non de facto quæritur, sed de futuro: uel quod iniurati iudices in hac causa sedeant: alij quod res agatur sine testibus & sine tabellis, & his remotis argumenta sola sequantur iudices, ut quasi diuinent. & ipse Cicero ad Quintum fratrem proprætorem Asiæ scribens de ipsa diuinatione, & numero aduocatorum sic habet, Apud Catonem prætorem erat diuinatio in Gabinium futura inter Menenium, & T. Neronem, & C. Antoniũ: sperabamus fore ut Menenio daretur. Ex eo autem numero aduocatorum, quos à prætore solitos dari diximus, post primum qui in dicta diuinatione dicenda obtinuisset, alij & diuersis appellabantur nominibus & diuersis fungebantur officijs. Nam obnubatores, *Obnubatores* præuaricatores, & subscriptores erant. Obnubatores Asconius in prima in Verrem actione, fuisse dicit quosdam sordidos causidicos, qui adhibebantur ad moram faciendam, *Subscriptores* dum meliores aduocati citarentur, & se denuo compararent ad dicendum. Subscriptores'que dictos fuisse causidicos qui adiuuare accusatorem solerent, quos oportebat summisse dicere, datos'que etiam eosdem fuisse, ut actores difficilius corrumperentur. Præuaricato-

uaricatorem Martianus fuisse dicit, eum qui colluderet cum reo, & translaticio mune- *Præuaricator*
re accusandi defungeretur: eo quod proprias quidem probationes dissimularet: falsas ue-
ro excusationes admitteret. unde uidetur Festus proprie præuaricatorem diffinisse à præ-
tergrediendo appellatum. Et Cicero Philippicorum secundo. Iam uereor patres conscri-
pti, ne quod turpissimum est, præuaricatorem mihi apposuisse uidear, qui me non solum
meis laudibus ornaret, sed oneraret alienis. Et pro Aulo Cluentio: An ut præuaricaretur.
Iam id quoque ad corrumpendum iudicium pertinet. Et Asconius secunda in Verrem.
Multi ita fuerunt subtiles præuaricatores, ut in tota actione fideles actores sint uisi: & in
prima actione uult ostendere etiam præmia præuaricationis sibi ostendisse Verrem. Et
Cicero item in diuinatione. Vide ne inimicum te fingas, ut præuaricari possis. Sed iam
ad iudicij ordinem ueniendum est. Aduocatis, & prædictis administris à prætore datis, iu- *De iudicibus*
dices à senatu petebantur, qui simul cum prætore auditis partibus iudicarent. Refert As-
conius diuinationem Ciceronis in Verrem exponens: Tiberium Gracchum legem tu-
lisse, ut equites Romani iudicarent, & iudicasse per decem annos turpiter: & tunc Aure-
lium tulisse: ut senatores, equites, & tribuni ærarij simul iudicarent. Et secunda in Verrem
Cicero dicit, quinquaginta annis equester ordo iudicauit lege Sempronia sublata pote-
state populo, scilicet sublata prouocatione, id est tribunatu plæbis. Et Asconius item in
Ciceronis orationem; pro Cornelio de maiestate: Aurelia lege communicata sunt iudi- *Iudicia cōmu*
cia inter senatores, & equestrem ordinem, & tribunos ærarios. Et infra: memoria teneo *nicata inter*
cum primum senatores cum equitibus Romanis lege Plocia iudicarent. Et idem Asco- *senatores*
nius in orationem Ciceronis prædictam pro Cornelio de Maiestate. M. Plautius Sylla- *equites, & tri*
nus tribunus plæbis. C. Pompeio Strabone. L. Portio Catone consulibus secundo anno *bunos ærari-*
belli Italici, cum equester ordo in iudicijs dominaretur, legem tulit adiuuantibus nobili- *os*
bus: quæ lex eam uim habuit, ut tribus singulæ quinos denos suffragio crearent, qui eo
anno iudicabant, qui numerus sexcentos quinque, & uiginti iudices conficiebat. Ex eoq;
factum est, ut senatores quoque in eo numero essent. Et quidam etiam ex ipsa plæbe, quos
à dignitate tribunos ærarios uocauerunt: idemq; Asconius refert in orationem Cicero-
nis in L. Pisonem, Pompeium consulem legem tulisse: ut ex tribus ordinibus maximi cen-
sus iudices legerentur. Hi autem omnes sexcenti uigintiquinque iudices cedulis inscri-
pti erant singulis, quæ cedulæ cæreis inuolutæ pilis in urnam conijciebātur: & cum præ-
tor iudices in destinata iam accusatione à senatu petijsset, sortitio ex urna petentibus pa- *Sortitio iudi-*
tribus manu pueri fiebat unius & octuaginta pilarum: ea tamen (ut uidetur) adhibita di- *cum*
ligentia, ut pari numero ex unoquoq; trium ordinum iudices haberentur. Sed priusquam
apertis pilis causa agitaretur, testes utriusque partis à prætore per triduum audiebantur,
dicta eorum iudices postea publicabant. quarta die adesse omnes in diem posterum iube-
bantur: quo die cum prætor adstantibus utriusq; partis aduocatis, atque etiam ipsis par-
tibus, si uolebant, pilis apertis una octogesima eductos iudices ad se conuenire iubebat,
eo animo, & intentione, ut eadem hora considerent omnes: & cum accusator duas horas *Accusator du*
ad dicendum, reus tres haberet, illo die iudicaretur. Prius tamen quàm seorsum iretur, ex *as horas ad*
iudicibus pila eductis cærea, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus reijcie- *dicendū reus*
bat, quos ducerent suspectiores: sicq; unus & quinquaginta iudices remanebant, qui sen- *tres habebat*
tentiam simul cum prætore ferrent. hæc omnia ab Asconio non magis ex Verrinarum *Reiectio iudi-*
quam Milonianæ orationis expositione sumpta diximus, & tamen ne dum eo die, quo *cum*
actio inchoaretur sententia ferebatur, sed tredecim uidemus Verrinæ accusationis fuisse
actiones, quæ propter dies feriatos, & propter comperendinationes, multis mensibus pro
tractæ sunt, & tempus agendi in ipsis actionibus singulis supradicto amplius datum ac-
ceptumq; fuisse ostendemus. primum tamen fatemur, de duabus horis accusatori, tribus
reo datis, in Miloniana causa fuisse seruatum, quod Pompeius tunc sine collega consul, sic
obseruari lege lata constituit. sed Plinium Vrso uidemus scripsisse: egeram tribus horis
& dimidia, supererat sesquihora. Nam cum accusator ex lege sex horas, nouem reus ac-
cepisset. Et idem Valeriæ Paulinæ: sola uelatus toga perstitit, & quidē horis septem, nam
tam diu dixit: & Cicero ipse pro Plancio. Reciteturq; oratio, quæ propter eius magni-
tudinem dicta descriptio est. Secunda tamen in Verrem actione causam prædictæ du-
bitationis nostræ Asconius sic tollere uidetur. Dicit enim Ciceronem non ulum fuisse

in ea actione perpetua oratione: sed breuiter crimina proponendo ad singula testes desisse: infraq; seipsum sic exponit. Argumentari est argumentis uti ad rem probandam: Dicere amplificatione uti ad commouendum auditorem oratione perpetua. Itaq; credimus agendi tempus fuisse, id quod prætor datiq; iudices liti expediendæ uoluerunt impendere, nisi senatus consules'ue aliquo respectu aliter iussissent: sicut Pompeium in Miloniana fecisse diximus. Comperendinationes quid fuerint Asconius secunda actione sic ostendit. Comperendinatio est, ab utrisq; litigatoribus inuicem sibi denunciatio in perendinum diem: Namq; cum in rem aliquam agerent litigatores & pœna se sacramenti peterent, poscebant iudicem, qui dabatur post XXX dies: quo dato inter se perendinum diem, ut ad iudicium uenirent denunciabant. hoc idem uero Cicero ipse melius & diffusius tertia actione sic ostendit: Vt his ludorum diebus interpositis, nemo istum comperendinatum iudicaret: adimo enim comperendinatum, quod habet lex in se molestissimũ bis ut causa dicatur. Verum, ut opinor: Glaucia primus tulit ut comperendinaretur reus. Antea uel iudicari primo poterant, uel amplius pronunciari. Reiectio iudicum, de qua superius dictum est à uerbi significatione nota est: De qua Cicero pro Plantio. An uero nuper clarissimi ciues nomen editi iudices non tulerunt? Cum ex CXXV iudicibus principibus equestris ordinis V & L XX reus reijceret, quinquaginta referret. Omniaq; potius permiscuerũt, quam ei legi conditioniq; parerent. Nos neq; ex delectis iudicibus, sed ex omni populo editos ad reiciendum, sed ab accusatore institutos iudices ita feremus, ut neminem reijciamus. Cicero item Attico. Nam ut reiectio iudicum facta est, maximis clamoribus tum accusator, tanquam censor bonus, homines nequissimos reijceret, reus tanquam demens lanista frugalissimum quemq; secerneret. Non enim turpior unquam in ludo talario consessus fuit: Maculosi senatores, nudi equites, tribuni non tam ærarij quàm ut appellantur ærati. Iudicum uero delectus, & numerus præter prædictos stantis rei publicæ temporibus factos sæpe numero uariauit. Suetonius enim de Cæsare scribit. Iudicia ad duo genera iudicum redegit, equestris ordinis, & senatorij: tribunos ærarios, quod erat tertium sustulit. Et de Augusto. Ad tres iudicum decurias quartam addidit ex inferiore censu, quæ ducenariorum diceretur, iudicaretq; de leuioribus summis: iudices, à trigesimo ætatis anno collegit, id est quinquennio maturius, quàm solebat: ac plærisq; iudicandi munus detrectantibus uix concessit, ut singulis decurijs per uices annua uacatio esset. Et Galba iudicibus sextam decuriam adijci precantibus non modo negauit, sed & concessum à Claudio beneficium ut hyeme initio'que iam ad iudicandum euocarentur eripuit. Iudices autem, ut profertur deputatos, maiores consilium appellauere. Cicero pro P. Quintio. Quæso C. Aquili uosq; qui estis in consilio. Et pro Roscio. Qui ex ciuitate in senatum propter dignitatem: ex senatu in hoc consilium delecti estis propter securitatem. Et infra. Dij prohibeant iudices, ut hoc, quod maiores consilium publicum uocari uoluerunt, præsidium sectorum existimetur. Id'que nos etiam uerbum per hanc occasionem exponemus. Asconius secunda in Verrem: Sectorem dicit æstimatorem redemptoremq; bonorum damnati atque proscripti, qui spem sectatus lucri sui, id est spem secutus existimationis suæ bona omnia in auctione uendit, & infert pecuniam in ærarium: & infra. Si conuictus sit reus atque damnatus, pecuniam reddit æstimata lite, hoc est in precium reductis omnibus furtis: quam summam pecuniæ proscriptus eius bonis sectores curabant. Litis que æstimatio non solum fit ex titulo propositi criminis, sed etiam ex alijs probationibus, quæ ex anteactis rebus iudices constituerunt. Redeundum uero est ad ea, quæ de iudicandi ordine inchoata, ob uarias uerborum expositiones sæpe interrupimus. diximus supra ex Asconio, ex iudicibus uno octogesimo pila eductis: quinos ex singulis ordinibus accusatorem, totidem reum reiecisse. Sed uidetur Cicero in oratione pro Aulo Cluentio habita uoluisse, in arbitrio partium fuisse unum & quinquaginta iudices: qui ex reiectione manserunt, tamdiu mutatos fuisse quousque partes concordes remansissent: sunt'que hæc uerba. Neminem uoluerunt maiores nostri non modo de existimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi qui inter aduersarios conuenisset. deinde prætores urbani, qui iurati debent quemque optimum in selectos iudices referre, iudicibus ea de qua diximus diligentia præparatis, & testibus à prætore clàm auditis, ad sedendum constituta die ibant. Erat que ut plurimum in foro

Marginal notes: Argumẽtari; Dicere; Comperendinatio; Reiectio iudicum; Iudicũ numerus uariatus; Sector; Cõsessus iudicum ubi

in foro sub rostris ipse consessus, suggesto ex tabulatis, tam longo tamq; eminente parato, ut recto ad lineam ordine sedentes, non solum causæ actoribus, sed populo frequenti conuenturo conspicui essent. & subsellia dicturis aduocatis testibusq; ac ipsis partibus eorumq; actoribus data fuisse: tum indicat Asconius: tum apertius dicit Plinius, ut inferius apparebit. Dumq; diceret accusans orator: & pariter postea dum responderet defendens: testes (quod supra diximus) à prætore prius examinati, suo loco singuli, à prætore interrogabantur: qui palàm, & alta uoce ut a cunctis exaudirentur, suum aperiebant confirmabantq; testimonium. Nam refert Asconius in Milonianam Ciceronis orationē, C. Asinium Stolam testem, qui erat cum P. Clodio quando occisus fuit, & atrocitatem rei factæ, q; maxime potuit auxit: cum interrogaretur à prætore, tanto tumultu Milonianæ multitudinis circumstantis exterritum fuisse, ut uim ultimam timens in tribunali à Domitio prætore reciperetur. Pompeius igitur postera die cum præsidio uenit: qua re territi Clodiani silentio uerba testium per biduum audiri passi sunt. Vnde accidit ut multi ex partis utriusq; testibus, cum citati ad dicendum palàm ea quæ prætori deposuerant, ob metum, & timorem non auderent comparere, damnati fuerint: quorum tamen maiorem partem Clodianorum fuisse refert Asconius. Et testes dicit Asconius iuratos productosq; solere, non solum ne falsa dicerent, uerum etiam ne quæ uera essent tacerent adigi: Vnde Cicero ipse quarta in Verrem actione. Nunc quoq; unà sunt testes: cum interrogabuntur obligentur non solum de iurisiurandi atq; existimationis periculo etiam de communi: sed inter se conscientia admonebuntur. postq; aduocati utrinq; dixerant, testesq; auditi erant, permittebatur accusato, & eius aduocatis, ut laudatores uiros urbis grauissimos præstantissimosq; prout poterant in suam commendationem producerent: quibus licebat, si coram ipsi dicere, & interesse nolebant, aut si absentes essent, per tabellas suffragari. Cicero tertia in Verrem actione. Vt in iudicijs, qui decem laudatores dare non potest, honestius est ei nullum dare: q; illum quasi legitimum numerum consuetudinis non explere. Asconius in orationem pro M. Scauro: Laudauerunt Scaurum consulares nouem, qui aberant per tabellas: unus præterea adolescens laudauit, frater eius Cornelius Faustus. is in laudatione multa humiliter & cum lachrymis locutus, non minus audientes permouit q;. Scaurus ipse permouerat. Quem laudandi morem in abusum breui defluxisse Plinius in hunc modum deflet. Sequuntur auditores actoribus similes: conuenitur à conductis, & redemptis: in media basilica, tam palàm sportulæ, q; in triclinio dantur: ex iudicio in iudicium pari mercede transitur. ijsdem latinum nomen est, Laudiceni. heri duo nomenclatores mei, habent sanè ætatem eorum qui nuper togas sumpserunt, ternis denarijs ad laudandum trahebantur. Nec soli laudatores ad accusati defensionem coram prætore & consilio ante sententiam: sed & supplicatores quoq; propinqui & affines admittebantur. Asconius Pedianus in orationem pro M. Scauro: Ad genua iudicum cum sententiæ ferrentur ab uno latere Scaurus ipse, & M. Glabrio sororis filius, & Paulus, & P. Lentulus Lentuli Nigri flaminis filij, & L. Aemilius Bucca filius, & C. Menius Fausta natus supplicauerunt: ex altera parte Sylla Faustus frater Scauri & C. Antonius Licinius: cui Fausta ante paucos menses nupserat, dimissa à Menio: & P. Peduceius & C. Cato & M. Olena Scortianus. Quod autem diximus prædictos ante sententiam, & Asconius scribit, cum sententiæ ferrentur supplicasse, pariter uerum fuit. Nam post auditos laudatores, aut eorum tabellis palàm lectis: prætor per uiatorem cistam circumferri iussit tabellis plenam, noua & pura cera delibutis: quo præeunte uiator subsecutus, è familia prætoris dignior quispiam à superiore consessu incipiens, singulis iudicibus tabellam ita dabat, ut ab uniuerso populo inspiceretur. Intereaq; tenentem manu stilum supplices illi orabant, signabatq; euestigio iudex cum prælo quid sui esset iudicij, quod quidem à nemine dum fieret, licet tabella prælumq; uiderentur, intelligi poterat. Nam qui absoluebat. A. qui condemnabat. C. literas scribebat unicas: reuersiq; illico prætoris nuncij, tabellas in eandem recipiebant cistam. Et omnes duas & quinquaginta ad prætoris pedes in suggesto effundebant: quibus separatis ab inuicem tabellis, facile erat discernere, condemnatus ne, an absolutus erat accusatus. Videmus tamen in duabus ab Asconio factis enumerationibus, aliquos ex iudicibus non absoluisse, neq; condemnasse, quorum litera, quæ fuerit, traditum non inuenimus. In Miloniana enim sic tradit Asconius. Condemnauerunt

Testium mos

Ne testes falsa dicerent aut uera tacerent adactos

Vt rei possent laudatores in sui cōmendationem producere

Supplicatores pro reo ante sententiā

Cista tabellis plena à uiatore circumferebatur

A C

Quosdā ex iudicibus nec absoluisse nec condemnasse

t.

senatores

ſenatores decem, abſoluerunt ſeptem. Condemnauerunt equites Romani nouem, abſoluerunt ſeptem: ſed ex tribunis ærarijs abſoluerunt decem, ſex damnauerunt, quo in computo tres iudicum tabellæ quid habuerint, non eſt traditum. De Scauri autem abſolutione ſic tradit Aſconius: ut ſimilis prædicto computus fieri nequeat: Nam dicit: ſententias tulerunt ſenatores duo & uiginti: Equites tres & uiginti: tribuni ærarij ſex. Ex quibus damnauerunt ſenatores quatuor: equites duo: tribuni duo. Ad extremum dicit Aſconius moris ueterum fuiſſe: cum ſatis uiſum eſſet fluxiſſe uerborum, oratores hanc ſibi neceſſitatem fi-

Dixi

niendæ orationis imponere, ut dicerent Dixi: Et ab utraque parte oratione conſumpta, ut

Dixerunt

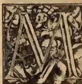
conſilium dimitteretur: prætor ſoleret pronunciare, dixerunt. De tabellis præter id quod longe ſupra diximus, ſic habet Cicero ad Quintum fratrem. Quid plura de iudicibus: duo prætorij ſederunt, Domitius & Caluinus. is aperte abſoluit ut omnes uiderent: & Cato diruptis tabellis de circulo ſe ſubduxit: & Pompeio prius nunciauit. & pro C. Rabirio Poſthumio. Vbi eſt igitur ſapientia iudicis in hoc: ut non ſolum quid poſſit, ſed etiam quid debeat ponderet? datur tibi tabella iudicij. De ſubſellijs præter illa quæ diximus ab Aſconio ſumpta: ſic indicat Plinius orator in ſuis iudicijs: quæ tamē a ſuperioribus ſtantis rei publicæ plurimum differunt: ſcribit enim epiſtolam Romano. Atria Viriola fœmina ſplendide nata, nupta prætorio uiro: exhæreditata ab octogenario parente, intra undecim dies quam illi nouercam amore captus induxerat: quadruplici iudicio bona paterna repetebat. Sedebant iudices CLXXX. tot enim quatuor iudicijs conſcribuntur: ingens utrinque aduocatorum numerus. & numeroſa ſubſellia, præſtantium corona latiſſimum iu-

Bona cōdemnati in manu ſectorū à prætore ponebantur

dicium publici circulo ambibat. Ad hoc ſtipatum tribunal, atque etiam ex ſuperiore baſilicæ parte, qua fœminæ, & uiri, & quod difficile, & uiſendi ſtudio imminebant. His quæ ſupra tam uarie ſunt dicta expeditis, bona condemnati omnia in manus ſectorum a prætore ponebantur, contractæque inde pecuniæ partim læſis & damna paſſis, ex legis repetundarum forma dabantur: partim in ærarium referebantur.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ROMAE TRIVMPHANTIS

Liber Quintus. Qui & adminiſtrationis Rei Pub. Tertius

MAGNAM Rei publicæ adminiſtrationis partem ſuperiores duo libri indicant potius quam oſtendunt: cæteras partes pari inquiſitionis labore: ſed neſcio an pari utilitate tertius hic abſoluet: quamque ipſe omnes inter ſe adminiſtrationis partes pares non magis utilitatem quam neceſſitatem habere uidentur. Nam ſi pulchrum, & glorioſum fuit orbem Romanum tam late patentem in unam rem pub. conglutinare: ſi magiſtratibus deligendis: ſi poſtea iudicijs faciendis ea adhibita eſt forma, ut tres ordines populum conſtituentes Romanum ex omni gentium nationumque colluuione conflatum, ſuam publice & priuatim retinerent dignitatem auctoritatemque, & quod in re publica plurimi faciendum eſt, pro fortunarum, & uirtutum modo æqualitatem: ſi inquam prædicta magnæ, ut fuerunt, re publica adminiſtranda utilitatis fuiſſe quis iudicabit: idem intelligere poterit, uectigalia, publicanos, tributa, redemptores, portoria, ſal, pecuaria, aquarum diſtributionē, mercatores, fœneratores, auctiones, haſtas, annonā & huiuſmodi multa, ex quibus pecunia rei pub. neruus, & omnis uitæ adminicula publice & priuatim conficiuntur, nō minora ſuperius dictis, rei pub. com-

Vectigalia

moda emolumentaque attuliſſe. Vectigalia quæ ſunt publica cū oſtendere pergit Vlpianus in uerborū ſignificationibus, uerbi etiā uim ſatis exprimere uidetur: hanc ſcilicet, quod præmium res pub. capit, ex his, quæ diuerſis modis cōuehi contingit. publica inter habentur, nō ſacra, nec religioſa, nec quę publicis uſibus deſtinata ſunt: ſed ſi qua ſunt ciuitatū ueluti bona, ceu peculia ſeruorū, ciuitatum proculdubio publica habentur. publica uectigalia intelligere debemus: ex quibus uectigalia fiſcus accipit, quale eſt uectigal portus, uel uenalium rerū. Item ſalinarū, & metallorū, & piſcariorum. Feſtus Pompeius ſcribit: Lacus Lucrinus in uectigalibus publicis primus locatur emendus, ominis boni gratia, ut in delectu

Kl. Martij uectigalia locari ſolita

cenſu'ue primi nominētur. Cicero in legem agrariā Rulli primā. Cenſoribus uectigalia locare nuſquam licet, niſi in cōſpectu populi Romani. Et infra. Vectigalia locare nuſquam licet niſi in hac urbe. & Macrobius in ſaturnalibus dicit. Kl. Martij conſueuiſſe uectigalia locari.

Quantum

Quantum uero uectigalia inter ſe differant, Cicero in ſuperiori oratione ſic oſtendit. An
obliti eſtis Italico bello amiſſis cæteris uectigalibus, quantos agri campani fructibus exer
citus alueritis? An ignoratis cætera illa magnifica populi Romani uectigalia, perleui ſæpe
momento fortunæ inclinatione temporis pendere? Quid nos Aſiæ portus: quid Syriæ ru
ra: quid omnia tranſmarina uectigalia iuuabunt: tenuiſſima ſuſpitione prædonum aut ho/
ſtium iniecta? At uero hoc agri campani uectigal cũ eiuſmodi ſit, ut cum domi ſit, & omni
bus præſidijs oppidorum regatur, tum neq; bellis infeſtum, nec fructibus uarium, nec cœ
lo aut loco calamitoſum eſſe ſoleat: maiores noſtri non ſolum id quod campanis ceperant
non imminuerunt, uerum etiam quod & tenebant à quibus adimi de iure nõ poterat coe/
merunt. De eodẽ uectigali Cicero ad Atticum ſcribit: Portorijs Italiæ ſublatis: agro cam/
pano diuiſo: quod uectigal ſupereſt domeſticum, præter uiceſimã, quæ uidetur una conti/
uncula clamore pediſſequorum noſtrorum eſſe peritura. quod autem Cicero de uiceſima
timere eſt uiſus, ne parua contiuncula eam tolleret, breui eueniſſe uidetur: quod cum pau/
lo prius fuiſſet inſtituta, nunq; poſtea fuit cõtinuata: eratq; id onus Italiæ additũ, ut omni/
um rei frumentariæ reddituum uiceſima pars populo Romano accederet. Vectigalibus
autem publicis pro poſſe defendendis ampliandisq; Cicero magnum ſemper ſtudium im
pendit. Vnde in Verris accuſatione actione ſecũda: In hac cauſa frumentaria cognoſcen/
da hoc uobis proponite iudices, uos de rebus fortunisq; ſiculorum omnium, de ciuium
Romanorum qui erant in Sicilia bonis, de uectigalibus à maioribus traditis, de uita
uictuq; populi Romani cogniturOS. Erat uero id uectigal dignum, de quo Cicero diceret
uitam uictumq; populi Romani pendere. Nam ſubacta à M. Marcello Sicilia, agros om/
nes, qui ampliſſimi in ea inſula feraciſſimiq; ſunt: ſicut ab Hierone, & alijs regibus fieri
conſueuerat, pro rei publicæ uectigalibus retinuerunt: quos poſtea moris fuit aratoribus
locare, decimam inde reddentibus: idq; uectigal prætor cum locare conſueuiſſet, & recu/
peratores, id eſt fideiuſſores accipere: qui tamen curam inſpiciendi quid arator ageret &
ſimul decimandi haberenr: Verres in facienda huiuſmodi locatione, recuperatores ex ſuis
miniſtris accepit homines furaciſſimos. Hinc eſt ꝙ Cicero in prædicta actione ſæpe ſic re/
plicat. Illi uiri optimi de cohorte iſtius recuperatores. Et infra: Si me Hercules ex omni co
pia conuentus Syracuſani ſplendidiſſimorum hominum honeſtiſſimorumq; faceres pote
ſtatem aratori, non modo reijciendi ſed etiã ſumendi recuperatores: tamen hoc nouum ge
nus iniuriæ nemo ferre poſſet. & item infra: Omniũ cõtrouerſiarum quæ eſſent inter ara/
torem & decumanum edicit ſe recuperatorem daturum. Paulus iureconſultus. Vectiga/
les alij dicuntur agri ciuitatum, alij non. Vectigales ſunt qui in perpetuum locantur, id eſt
hac lege ut quamdiu pro his uectigal pendatur, tamdiu neq; ipſis qui conduxerunt, neq;
his qui in locum ſuccedunt ipſorum, auferri eos liceat. quantum autem non magis rei pu/
blicæ uſui q; prouincijs utilitati ceſſerit uectigalium inſtitutio, Cicero ad Quintum fra/
trem Aſiæ proprætorem ſic oſtendit. Simul & illud Aſia cogitet, nullam ab ſe neq; belli
externi, neq; diſcordiarum domeſticarum calamitatem abfuturam fuiſſe, ſi hoc imperio
non teneretur. Id autem imperiũ cum retineri ſine uectigalibus nullo modo poſſit: æquo
animo parte aliqua ſuorum fructuum pacem ſibi ſempiternam redimat. unde non iniuria
de laudibus Pompeij diſſerens Cicero ſic dicit. aguntur certiſſima & maxima populi Ro/
mani uectigalia, quibus amiſſis, & pacis ornamenta, & ſubſidia belli requiretis. Cæterarũ
prouinciarum uectigalia tanta ſunt, ut his ad ipſas prouincias tutandas uix contenti eſſe
poſſimus: Aſia uero tam opima eſt, & fertilis, ut & ubertate agrorum, & uarietate fructu/
um, & magnitudine penſionis, & multitudine earum rerum quæ expetuntur, facile omni
bus terris antecellat. Et uectigalia ſua non ſolum res publica Romana, ſed unumquodq;
habuit municipium, quæ aliquando extra ipſius oppidi ſolum remotiſſima erant. nam
Atellani, quod oppidum nũc eſt Auerſa urbs prope Neapolim, in Gallia Ciſalpina nunc
Longobardia, unius oppidi precio comparati uectigalia habuerunt. Cicero Cluuio. lo/
cutus ſum de agro uectigali municipij Atellani, qui eſſet in Gallia. & Cicero Bruto. Pro
Arpinatibus, quorum quidem omnia commoda omnes'que facultates, quibus & ſa/
cra conficere, & ſarta tecta ædium ſacrarum locorum'que communium tueri poſſint:
conſiſtunt in his uectigalibus, quæ habent in prouincia Gallia. Ad ea uiſenda pecuniaſq;
quæ à colonis debentur exigendas equites Romanos miſimus, publicanos appellarunt
maiores

Viceſima ex reddítibus rei frumentariæ Rom. populo dabatur

Vectigal ex agris Siciliæ

Vectigales perpetui

Vnumquodq; municipium uectigalia habuiſſe

Publicani

maiores eos qui uectigalia & alios populi Romani reditus exigendos certo cõstituto precio redimebant, quorum ordinem, & numero amplissimum, & personarum dignitate potentissimum fuisse constat. Nam & equites Romani pro maxima parte erant, qui conducebãt, & illis senatus cæteriq; rei pub. curã administrationis gerentes, libentius, q; alijs locabant, quod equites ipsi eo cõseruando proprij quæstus, & emolumenti cõmodo pacem potius uectigaliũ amicissimã suadebãt, q; bellum optabãtq;, & prouincias in quibus militabant attentiori cura à motibus & hostiũ incursionibus defensabant. Hinc cum is ordo plurimum in comitijs iudicijsq; sicut ostendimus ualeret, eorum amicitiã magnates quiq; præsertim Cicero ipse quærebat. Cicero in oratione pro Plancio. qui publicanorum ordo quanto adiumento sit in honore quis nescit? Flos enim equitum Romanorum ornamentum ciuitati, firmamentum rei pub. publicanorum ordine continetur. Cicero item Quinto fratri Asiæ proprætori. potes etiam tu id facere, quod & fecisti egregie & facis: ut commemores quanta sit in publicanis dignitas, quantum nos illi ordini debeamus. Vt remoto imperio ac ui potestatis, & fascium, publicanos tamen græcis gratia & auctoritate cõiungas. Et Lentulo scribens Cicero homini amicissimo, & quem in periculo constitutum consilio adiuuabat. Nosti consuetudinem publicanorum, scis: q; grauiter inimici ipsi illi Quinto Scæuolæ fuerunt: tibi tamen suadeo: ut si quibus rebus possis, eum tibi ordinem aut reconcilies, aut mitiges. Et Crassipedi item. Me uniuerso ordini publicanorũ semper libentissime tribuerim. Et de prouincijs cõsularibus decernẽdis orans Cicero, in maximo Asiæ prouinciæ periculo, ut Pompeius illi præficeretur suadens. Iam uero publicanos miseros, me etiam miserum illorum ita de me meritorũ miserijs ac dolore. Et pro domo sua ad pontifices. Proximus est huic dignitati ordo equester: omnes omnium publicanorum societates de meo consulatu, ac de rebus meis gestis amplissima decreta fecerunt. Et Caium Rabirium Posthumium pro quo orabat Cicero laudãs; huius pater Caius Curius princeps ordinis equestris fortissimus, & maximus publicanus. Nec tamen exigendis uectigalibus alijsq; redditibus ipsi equites Romani militiæ addicti operam dabant, sed alios habebant ministros ciues Romanos ad id idoneos: qui mancipes appellati sunt: quos Asconius in diuinatione, prima in Verrem actione sic diffinit. Mancipes sunt publicanorum priucipes, Romani homines, qui quæstus sui causa decimas redimunt. & Cicero ipse quinta in Verrem actione. Quid est Verres, ne illam quidẽ tibi defensionẽ reliquam fecisti? Mancipes in istis rebus esse uersatos: mancipes frumentum improbasse: mancipes precio cum ciuitatibus decidisse. Et alios equitibus Romanis ad id fuisse ministros, Cicero ad Atticum sic innuit. Tu autem literas sæpe dare tabellarijs publicanorum poteris per magistros scripturæ & Ponti & nostrarum diocesum. Tributum unde sit dictum, & quomodo originem habuit, M. Varro de lingua latina sic ostendit. Tributum dictum à tribubus, q; ea pecunia quæ populo imperata erat: tributim à singulis exigebatur. Vnde per hanc occasionem tribuni uerbum sic idem Varro exponit. Vt militi redderẽt æs militare tribuni sunt dicti. quod autem tributum conferrent ciues, cuiuscunq; ordinis status, & gradus, pro modo facultatum, facta distributione per centenas partes: sicut ætate nostra ueneti obseruant: Cicero ad Brutum scribens, cuius imperatoris exercitus apud Mutinam rei pecuniariæ indigentia laborabat sic innuit. Maximus autem (nisi forte me fallit) nodus est in re publica inopia rei pecuniariæ. obdurescunt enim magis quotidie boni uiri ad uocem tributi: quod centesima collatum impudenti censu locupletum uiduarum legionũ præmijs omne consumitur. Impendent autem infiniti sumptus: cum in hos exercitus quibus nũc defendimur tum uero in tuũ. Et tributi soluendi uetustissimũ fuisse morẽ, Liuius secundo sic ostendit. Tributũ inde indictum, patres cõferre ipsi primi: Et quia nondũ argentũ signatum erat: æs graue plaustris quidã ad ærariũ cõuehentes speciosam etiã collationẽ faciebãt. cum senatus summa fide ex censu cõtulisset, primores plæbis nobiliũ amici ex cõposito cõferre incipiunt: quos cum à patribus collaudari, & à militari ætate tanq; bonos ciues cõspici uulgus hominum uidit, repente spreto tribunitio auxilio certamen conferendi est ortum. Et libro postea septimo Liuius, leuatas fuisse dicit duas maximas res, quia tributo & delectu superfessum. Quo autem tempore tributa postmodum in stipendia militum fuerint collata: Liuius decimo ostendit. Nam post triumphum à Papirio cursore de Samnitibus ductum ipse nihil militi dederat; sed prædam omnem in ærarium contulerat. Tributum

Equites uectigalia conducebant

Mancipes

Tributũ unde

Tribuni

Tributa in stipendia militũ collata

batum tunc in ſtipendium militum fuit collatum. Et libro primo trigeſimo Liuius dicit. Cum Carthaginenſes argentum in ſtipendium impoſitum adduxiſſent, quia probum non eſſe quæſtores renunciarunt experientibusꝗ pars quarta decocta erat, pecunia mutua Romæ ſumpta detrimentũ argenti expleuerunt. Et ne mirum cui ſit, quod de argento eſt dictum, Plinius affirmat populum Romanũ uictis gentibus argentũ imperaſſe non aurum. Nec uero ſola urbs Romana, ſed & multæ prouinciæ & urbes quod ſupra oſtendimus, tributa ſoluerunt. de Paulo enim Aemilio ſupra eſt dictum, quod Macedonia, & illirio receptis tributum impoſuerit, mediũ tamen illius, quod regibus ſoluere cõſueuiſſent. Et Scipio numantia funditus exciſa, multas Hiſpaniæ urbes tributarias effecit. Pompeius bello piratico confecto ponti urbes, & circũſtantes tributarias effecit. Berodẽ regem Albanorum tributariũ dimiſit. ne autem prouinciales tributis indecenter grauarentur, nõnulli principes prouiderunt. Nam Suetonius de Tiberio ſcribit. præſidibus onerandas tributo prouincias ſuadentibus reſcripſit. Boni paſtoris eſſe tondere pecus non deglubere. Et Helius Spartianus de Hadriano dicit, eum tributa multis remiſiſſe. Fuerunt prædictis ſimilia emolumenta rei P. portoria, de quorum miniſtris ſic habet Nonius Marcellus: Portitores telonarij, qui portum obſidentes omnia ſciſcitantur, ut ex eo uectigal accipiant. Et Aſconius ſecunda in Verrem actione: Portorij, qui portoria redimunt. Liuius autem ſecundo dicit, portorijs quoq; & tributo plebs liberata, ut diuites conferrent, qui oneri ferendo eſſent. Pauperes ſatis ſtipendij pendere ſi liberos educarent. Et diligentiã quæ exigendis portorijs adhiberetur Cicero ſecunda in Verrem actione ſic oſtendit. Inuenio duos ſolos libellos à Lucio Canuleio miſſos ſotijs ex portu Syracuſis, in quibus erat ratio ſcripta mẽſium: complurimarũ rerum exportatarũ iſtius nomine ſine portorio. Salis item aliud fuit Romanis maximum uectigal. Liuius in quinto. Ancum Marcium regem primo inſtituiſſe ſalinas & populo ſalis modia ſex in congiarium dediſſe dicit. ſed poſtea undetrigeſimo Liuius ſcribit, Vectigal etiam nouum ex ſalaria annona ſtatuerunt: Sextante ſal & Romæ, & per totam Italiam erat. & ſextantem docebimus ſextam fuiſſe unciæ partem æris: ſcilicet ut ſi ad noſtrã referremus ætatem duobus quattinis ſalis libra uenderetur: Romæ precio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi precio prebendum locauerunt. Id Vectigal cõmentum alterius ex cenſoribus ſatis credebant, quod iniquo populi iudicio damnatus eſſet. Id precio ſalis maxime oneratis tribubus, quarũ opera damnatus erat credebant: Inde ſalinator Liuio cognomen. Et non paruũ ex pecuarijs emolumentum publice ſimul & priuatim Romani perceperunt. pecuarios aũt Aſconius ſuper diuinationem uerrinarum exponit, eſſe qui pecora publica redimunt. Videmus uero tradi à uetuſtioribus, Romanos & urbis & imperij fundatores, nihil in bonis aliud præter pecudes habuiſſe. Vnde uult Feſtus uerbum peculatus pro furto publico poni. quia ſic à principio dici cœperit, tunc cum Romani præter pecudes nihil habebãt. Et Varro ſuis temporibus ſeruatum fuiſſe dicit, quod pariter & noſtra ætate ſeruatur: Vt greges ouium longe abigantur in Samnium ex Apulia æſtiuatum. fuitq; ſemper maxima hominũ multitudo, quę gregibus cuſtodiendis in Apulia eſt obuerſata. Vnde Cicero tertia in Catilinã. In M. Ceparium cui ad ſollicitandos paſtores Apulia eſt attributa. & ſiluas lucoſq; publicos Romani uectigales habuere: Vnde Lucar appellatũ eſſe, quod ex lucis caperetur Feſtus ſcribit. Et Cicero pro Milone orans de Clodio. Seruos agreſtes, & barbaros, quibus ſiluas publicas depopulatus erat hetruriamꝗ uexauerat ex apennino. Vult autẽ M. Varro omnis pecunię pecus fuiſſe fundamentũ. nec tamen quod aliqui crediderũt: uult Varro pecuniam prædicta ratione dictam eſſe à pecude. ſed potius quia quod infra oſtendemus antiquiſſimum æs quod eſt conflatũ pecore eſt notatum. Celſus aũt iureconſultus ſcribit, peculium appellatur, quod præſidij cauſa reponeretur, ut Paulus agit quibuſdam bellis ciuilibus factitatũ, & audiſſe ſe ſenes ruſticos ita dicẽtes, pecuniã ſine peculio fragilem eſſe. Primogenius tamen in uerborũ ſignificationibus uult pecuniæ nomine non ſolum pecuniã, ſed omnes res: tam ſolidas, quàm mobiles, & tam corpora, ꝗ iura contineri. Magnũ quoq; uectigal dediſſe rei publicę aquas per formas in urbem introductas Frontinus de aquæ ductibus tractans oſtendit. Et nos caſtella lacusꝗ & cæteras aquæ ductuum partes in Roma deſcribentes inſtaurata particularia indicauimus uectigalia. Mercatura, & ſi priuatorum fuerit exercitiũ, ex quo uectigalia plurimum acciperent incrementi: aliquid tamen cum

Portoria

Portitores

Telonarij

Salis uectigal

Liuius Salinator

Pecuarij

Peculatus

Lucar

Pecus fundamentum pecuniæ

Pecunia unde

Peculium

Aquarum uectigal

publica salute ex eo coniunctū habuit, quod pecunia quæ diuersis modis trans mare traij/
ciebatur, eam quę erat Romę uel augebat prout successerat, uel imminuebat. De uerbi au
Merx *Mercatura* *Pecunia traiectitia*
tem ui, sic habet Nonius, Merx species ipsa. Mercatura actus. Et traiectitiā pecuniam esse
dicit Modestinus iureconsultus, quæ trans mare uehitur. cæterum si eodem loco consumi
tur: non erit traiectitia. Sed uidendū an merces ex ea pecunia cōparatæ in ea causa habean
tur. Et interest utrum ipsæ periculo creditoris nauigent, tunc enim pecunia traiectitia fit.
Et de ipsarū utilitate uel damno, de laudibus Pompei orans Cicero sic habet. Deinde cæ/
teris ex ordinibus homines gnaui & industrij: partim in Asia negotiantur, quibus uos ab/
sentibus consulere debetis: partim eorū in ea prouincia pecunias magnas collatas habent.
Et infra: Nam cum in Asia res magnas permulti amiserant scimus Romæ solutione impe
dita fidem cōcidisse: hæc fides atq; ratio pecuniarū, quæ Romæ, quæ in foro uersatur, im
plicita est cum illis pecunijs asiaticis & cohæret. Vnde Cicero pro Plantio orans, eum ex
bono loco uisus est laudare: cum patrem eius equitem Romanū dixit maximarum socie/
tatum autorem: plurimarū fuisse magistrum. Et ad Crassipedē scribens idem de bithynijs
mercatoribus sic habet. Quanq; tibi præsens commendaui, ut potui diligentissime socios
bithyniæ, quæ societas ordine ipso hominū genere pars est maxima ciuitatis. Iuuerunt au
Mercatorum societates rei P. usui fuisse
tem difficillimis temporibus rem P. societates mercatorum. Liuius XXIII: cum Scipio
nes in Hispaniam frumentū uestimentaq; exercitui supplenda postulassent, nec unde da/
rent senatus populusque haberent: Fuluius prætor in contione exhortatus est eos, qui re/
dēpturis auxissent patrimonia: ut rei publi. ex qua creuissent, ad tēpus cōmodarent. Tres
societates XIX hominū effecerunt, pacti ut quæ in naues imposuissent, ab hostium tem/
pestatisq; ui publico periculo essent: exsoluitque postea senatus. & XXIIII. Cum censo
res ob inopiam ærarij se iam locationibus abstinerent ædium sacrarum tuendarum, ciui/
liumq; equorum præbendorum, ac similium bis rerum, cōueniunt ad eos frequentes, qui
hastæ buius generis assueuerant: hortanturq; censores, uti omnia perinde agerent, loca/
rent, ac si pecunia in ærario esset: neminem nisi bello confecto: pecuniam ab ærario peti/
Mangones *Venalitiarij* *Stellionatus*
turum esse. Fuerunt autem mercatoribus inferiores Mangones. Affranius iureconsultus
non mercatores, sed uenalitiarios appellari ait. Et malis mercatoribus pœnam Vlpianus
iureconsultus decernit, Stellionatū dicens maxime in his locum habere: si quis pro re for/
te alij obligata, dissimiliter obligatam per calliditatem alij distraxerit, uel permutauerit,
uel insolutum dederit, & si quis merces supposuerit, uel obligatas auerrit, uel corrupit: si
quis imposturam fecerit, uel collusionem in mercem alterius. multa collegimus rei publ.
neruos pecuniam facientia: quæ omnis pecunia cum in ærariū inferretur, de eo altius mul
Aerarium in æde Saturni *Tabulæ publicæ*
ta repetere libet quæ pro alteris Romæ, & rei pub. incunabulis haberi poterunt. ærarium
fuisse dicit Plutarchus in Saturni æde, quia nullum eius dei tempore furtum. fuerit com/
missum, uel quia Valerius publicola ibi constituerit: utputa in loco tuto, & munito natu/
ra: tabulasq; publicas in eo fuisse seruatas scribit. quamquam supra à nobis ostensum est,
non modo tabulas, sed libros quoq; elephantinos ibi fuisse seruatos, in quibus XXXV
Elephantini libri
essent conscriptæ tribus, & pariter alios in quibus, & senatusconsulta conscriberentur.
Nec dubitamus quin eo in loco omnes publicarum rationum libri conseruarentur: Sueto
nius in Cæsaris rebus gestis. Tabulas ueteres ærarij debitorum uel præcipuam calumni/
andi materiam exussit. Plutarchus prædictis addit. legatos undecunq; Romam uenientes
ædem Saturni primo adijsse, deinde à præfectis ærarij ubi edidissent nomina fuisse descri/
Legatorū externorum nomina à præfectis ærarij notabantur
ptos, quia quęstores legatis munera mittebant, & ægrotos curabant; qui si morbo interis/
sent, sumptu publico sepeliendos curabant. Et postea propter multitudinem legatorum
sumptus fuisse sublatos, mansisseq; ut præfectos ærarij adirent, quibus nomina sua edant
ac scribi faciant. inferebantur uero in ærarium non modo æra à quibus dictum ærarium
asserit M. Varro, sed res quoq; utilitatem rei P. allaturæ: Liuius enim dicit M. Pinarium
Non solum pecuniā in ærario solitam seruari sed & alias res
prætorem in acie ad duo milia Corsorum cecidisse, qua clade compulsi obsides dederunt,
& ceræ centum milia pondo. Quamq̄ aūt huiusmodi, aut præda, aut præmia à uictis ha/
bita imprimis ærariū locupletasse uidetur, ut supradicta à nobis diligenter enumerata, ue/
ctigalia, portoria, sal, stipendia, sicut ordine percipiebantur, sic ordinarijs sumptibus sa/
tisfecisse uideantur: babita tamen de hostibus uictis spolia ærarium melius compleuerūt:
adeo ut Plinius Plutarchusq; in Pauli Aemilij uita, concordi referant sensu; tantum auri
& argenti

& argenti in ærarium retulisse Aemilium Paulum Perse deuicto, ut nullum postea tributum à ciuibus persolui oportuerit: usq; ad Hircij & Pansæ consulatũ, qui circa primũ Cæsaris Augusti, & M. Antonij ciuile bellum consules fuerunt. De eoq; defectu pecuniæ, quem res P. etiam prius per belli scilicet Cæsaris & Pompei ciuilis initia habere cœpit: Cicero Attico sic scribit. Sumus imparati à pecunia, quam quidem omnem non modo priuatam quæ in urbe est, sed etiam publicã quæ in ærario est illi relinquimus. Et uere scripsit tunc Cicero. Nam Cęsar repertam in ærario grandem uim pecuniæ abstulit: Vnde ad annum inde quintum eo mortuo prædictis Hircio & Pansa consulibus ciues grauari oportuit. In ærario autem principaliter æra, unde locus est dictus, reponebantur. eratq; eius pars quędam secretior, in qua omnium rei publi. introituũ pars uicesima seruabatur, tam obstinate clausa: ut nisi difficillimis rebus premeretur res publi. inde pecunia sumi non posset. Liuius XXVII Cætera expedientibus quæ ad bellum opus erant consulibus aurum uicesimariũ quod in sanctiore ęrario ad ultimos casus seruabatur, promi placuit: prompta ad quatuor milia pondo auri. Sed & locum & actum ærarij conseruandi, fiscum maiores: sicut & nos nunc, appellauere: cuius uerbi & originem & causam Asconius secunda in Verrem actione sic exponit. Sportæ unde sportulæ nummorũ sunt receptacula, ut sacci, saccelli, sacculi, crumenæ, uellæ, scorticæ, & manticæ, & marsupia. Fisci uero fiscinæ, fiscellæ, spartea sunt utensilia ad maioris summæ pecunias. Vnde quia maior summa est pecuniæ publicæ quàm priuatæ, ærarium dicitur loculus, & arca thesauri pro sacello fiscus pecunia publica: à quo & confiscari solet dici: in publicum ius ærarij redigere.

Locus in ærario secretior

Fiscus

Quando autem primum pecuniæ Romanis fuerit usus, à Plinio sic habetur: Populus Romanus ante Pyrrhum regem deuictum ne quidem argento signato usus est: libralis ante, unde & libella nunc dicitur, & dipondius appendebatur assis: Vnde & expensa in rationibus dicuntur. Quin & militum stipendium, hoc est stipes ponderata. argentum signatum est anno urbis D. LXXXV. Q. Fabio consule, anno quinto ante bellum primum punicum: placuit denarius pro decem libris æris, quinarius pro quinq;, sestertiũ pro dipondio ac semisse. Libræ autem pondus æris imminutum bello primo punico cum impensis res publi. non sufficeret Hannibale urgente, & Q. Fabio dictatore asses unciarij facti: placuitq; denarium sexdecim assibus permutari, quinarium octonis, sestertium quaternis. Ita res publi. dimidium lucrata. Lucius Brutus in tribunatu plebis octauam partem æris argento miscuit, qui nunc uictoriatus appellatur. Est autẽ signatus uictoria, unde nomen. Hæc quæ supra ut apud Plinium Liuiumq; sunt tradita posuimus, principia quidem habent, ad id quod quærimus. sed fusius apertiusq; quoad poterimus declaranda sunt. Traditum est ex Liuio post cladem naualem primo bello punico à Fuluio Seruio consule in Aphrica acceptam Romæ statim ducentas naues refectas, quo tempore nummi primi argentei fuerint cusi, & nummus decima pars denarij aurei fuerit: Et paulo infra in eodem bello scriptum est, petitam fuisse ab Aphris pacem & à Luctatio consule datam. dedisseq; aphros ex fœdere omnes Romanorum captiuos, & tributum spopondisse in uiginti annos tria milia talenta: talentumq; id fuisse quinquaginta libras argenti singulum. sed alia quoq; fuerunt diuersissimi ab hoc ponderis talenta. de quibus cum à nobis sit dicendum alia quoq; monetarum numerorum & ponderum uocabula afferemus. Quæ omnia qualia per singulas ætates fuerint, examussim ostendere non magis difficile, quàm impossibile fuerit, non solum, quia obscuris, & nostra ætate ignotis uerbis sunt à maioribus tradita, sed quia omnis ferè ætas suam habuit cudẽdi uarietatem & formam. Videmus enim multos ex cõsulibus priscis sui uultus cusisse nummos, semper mensura & pondere uariatos, quod maiore postea studio singuli principes factitarunt. & tamen interea nunquã est cessatum, uictoriatos, bigatos, & quadrigatos cudi. Quæ igitur uerba exponere audeamus ea proponemus ratione, ut ab infinita aliorum turba supra uires exponenda liberi maneamus: erunt enim pecunia, libra, pondo, asses, nummus, denarius, talentum, sestertium, & quæ his connexa obligataq; aut ab eis dependentia incident. Prima signati æris, & argenti nota fuit pecus. Vnde pecunia est dicta. pondo & libram idem fuisse Festus Pompeius innuit, cum dicit: duo asses singuli libram, & pondo efficiebant: quare autẽ unicæ rei duæ fuerint appellationes, quid dicamus nihil aliud est, q; nobis uideri libram ab unciarum diuersitate aliquãdo uariasse. pondo semper idem fuisse quo omnes usi fuerint: qui librę no-

Quando primũ Romanis pecuniæ usus

Prima signati æris nota pecus.

Pondo Libra

men si posuissent,dubium quod pondere designabant fore credebant. Talentũ uero pon-
Talentorum dus fuisse constat multipliciter uariatum: Nam præter supradictum ab Aphrica habitum
genera quod fuisse diximus librarũ quinquaginta: fuit ægyptium: quod Plinius quindecim conti
nuisse pondo dicit. Duo item alia fuere talenta: atticum: euboicũ: rursusq; atticum fuit du
plex: maius & minus. Liuiusq; libro XXXVI scribit magnũ talentum atticũ LXXX
libras & paulo plus habuisse,q & paulo prius libro XXXIIII. dixerat talentũ illud ma-
gnũ LXXXIII habere libras, & quatuor uncias. Priscianus uero grãmaticus talẽti eius
attici maioris computum ad Romani usus consuetudinem hanc reducit: ut sex milia Ro-
manorum denariorũ impleat. Constat uero ad prædictorum intelligentiam, quotiens in
prædictis fit ponderis mentio, argentũ id pondus non æs aut aurum fuisse: nisi ea auri &
Prior argenti æris uocabula sint adiuncta. Romanis enim prior, & crebrior argenti usus fuit, q̃ auri, &
usus Romanis argentum ipsi non aurum uictis gentibus imperauere: sicq; ubi talentũ octuaginta trium
quam auri librarum, unciarũ quatuor fuisse diximus, id ad argenti ualorem erit referendũ. Quod aũt
dicit Priscianus sex milia denariorum Romanorũ impleuisse talentũ, ad aureos denarios
non est referendũ, qui aucta & florente re. P. sunt sic appellati. Sed ad primos denarios:
quos sexdecim assibus æris permutari placuisse Fabio dictatori supra est dictum. Sed his
Siliqua omissis minora Romanorũ pondera dicemus, ex quibus maiora illa quo modo cõficeren-
tur intelligi potest. Siliqua fuit primũ minimumq;, quod esse constat granum thecæ inclu
sum fructus arbusti: inde siliqua pariter appellatur: quo abundat Apulia: uarioq; uocabu-
Scrypulus lo apud Italicos appellat. Thecaq; oblõga & plana saporis dulcedinẽ habet. Post siliquam
Obolus erat scrypulus Græce, & obolus Latine dictus: qui sex siliquis conficiebatur. Dragma de-
Dragma inde tribus constabat scrypulis decem & octo siliquas complexa. Nummus dehinc argen
Nummus teus quatuor scrypulos: hoc est dragmã & tertiam continebat: Et uncia sequebatur ex o-
Vncia cto dragmis confecta. Libram dehinc Italicã duodecim unciæ conficiebant, dragmas in se
Libra Italica nonaginta sex habẽtes. hæcq; libra as apud Romanos: apud Græcos mna est dicta, quam
As Mina postea minam dici consuetudo obtinuit. Vtrum uero libræ nostri temporis par ea & cor-
Sestertium respondens fuerit dediti arithmeticæ faciliter poterunt iudicare. Et libras uiginti quatuor
atticum sestertium atticum paruum habuisse Seneca ad Nouatũ scribit. Vnde cum dicat M. Var-
ro uiginti quatuor sestertia libras sexaginta conficere: Apparet sestertiũ duabus libris &
Dipondius dimidia fuisse conflatum. Nam prosequitur idem Varro. Dipondius & semis antiquũ est
Semis sestertium. fuit aũt maioribus consuetudo ut æra in uocabuli cõpositione postponerent.
Sicq; semisquintus, semisquartus, semistertius pronunciabant. Dixerunt etiam dipondiũ
Aßipondium à duobus põderibus. & unum pondus fuit assipondiũ, quasi libræ unius pondus. Reliqua
Treßis deinceps a numero dicebantur usq; ad centussis. & à tribus assibus tressis, & pariter usq;
Decußis ad decem computabatur. Abinde sumebatur à decem cõpositio. Decussisq; à decem assi-
Viceßis bus. & à duobus decussibus uicessis deinde tricessis usq; ad centussis. Sicq; Persius. Et cen
Triceßis tum Græcos uno centusse licetur: id est centum libris uendit per auctionem, quæ per in-
Centußis crementũ precij sicut sub hasta fiebat. Fuerunt pariter diuersæ unciarũ supputationes, di-
Deunx uersis appellatæ nominibus. Et cum libra uel as duodecim esset unciarũ: Deunx undecim
Dextans unciarum dicebatur, quod uncia una demeretur à libra. Dextans unciæ decem quasi dem
Dodrans pto sextante ex asse. Dodrans unciæ nouem, quasi dempto quadrãte ex asse. Bessis unciæ
Beßis Septũx octo quasi binus triens. Septunx unciæ septem. Semis unciæ sex: quasi semis as uel libra
Semis media. Quincunx unciæ quinq;. Triens unciæ quatuor, id est tertia pars assis. Quadrans
Quincunx unciæ tres quasi quarta pars assis. Sextans unciæ duæ: quasi sexta pars assis. deinde uncia
Triens ab uno dicta est. Semiuncia semis est unciæ: duæ sextulæ sunt tertia pars unciæ id est scry
Quadrans puli octo. Sicilicus scrypuli sex. Sextula scrypuli quatuor. dimidia sextula: scrypuli duo.
Sextãs Vncia Ad eosq; numeros cum hereditates diuiderentur sic habet in oratione pro Aulo Cecinna
Semiuncia M. Cicero. facit heredem ex deuncia, & semiuncia Cecinnam Ex duabus sextulis M. Ful
Sextula cinium libertum superioris uiri: Ebutio sextulam aspergit. Satis per numeros ponderaq;
Sicilicus balbutisse uidemur. Et tamen maximam eius rei partem, qui à nobis desiderent multos
Dimidia se- non dubitamus futuros. Sed ne res ipsa aliter aperiri, & absolute à nobis tractari potuerit
xtula multa obstant: quod per omnes (ut diximus) ætates ab urbe cõdita in dies nostros uariati
nummi, mutata cum ponderibus formisq; nomina, adeo ut paucissima ac fermè nulla ue-
ram à ui uerborum noticiam nunc habeant. Nec potuimus in hac (sicut in multis fecisse
uidemur)

uidemur)rei difficultatem ingenio,& induſtria ſuperare,quod nulla extant priſcorum uo
lumina in quibus aperta dictorũ uerborũ mentio fiat. Characteribus enim,& ſignis ubiq;
talenta. ſextertia, pondo,libra,nummus,denarius, ſcrypulus, & uetuſta uerborum ſupra
à nobis poſitorum turba ſunt per libros notata. quæ ſigna nullus ætate noſtra recognoſcit
& quæ fortaſſis cognoſci poſſent librariorum uicio deprauata ſunt.ſic que nulla potuit le
ctionis diligẽtia quod nõ intelligebamus ut diſceremus efficere. Itaq; ærarij partibus abſo
lutis ad alias rei pub. adminiſtrationis partes redeamus. Eaque primum attingamus: quæ
ex ipſo ærario aut horreis à præfectis ærario primum inſtitutis: ad populi Romani utili-
tatem bonamq; gubernationem deprompta fuere. Scribit Plinius populum Romanũ cœ
piſſe ſtipem ſpargere Sp. Poſthumio Q. Martio conſulibus. tantamq; pecuniam in æra-
rio fuiſſe, ut eam conferrent L. Scipioni: ex qua is ludos fecit. Annium quoq; martium *Pecunia pu. in ludos*
idem dicit ædilem plebis primum frumentũ populo in modios aſſibus donaſſe. Heliumq;
pariter in ædilitate frumentum populo aſſibus præſtitiſſe, qua ex re ſtatuæ illi in capito- *Frumentum populo dona-tum ab annio Martio*
lio, & palatio poſitæ fuerint, & ſupremo die humeris à populo in rogum delatus ſit. ſed
huiuſmodi munera populus Romanus ſub principibus ampliora,ac frequentiora accepit
De Cæſare enim Suetonius ſcribit:populo præter frumenti duos modios,ac totidem olei
libras,trecentos quoq; nummos quos pollicitus olim erat uiritim diuiſit. Et munus popu- *Cæſaris mune-ra ad populũ*
lo epulumq; cum daret:quamuis macellarij oblocata darent,etiam ipſe domeſticum appa
rauit.Item dedit epulum populo ac uiſcerationẽ. Et poſt Hiſpanienſem uictoriã duo pran
dia. Nam cũ prius parce neq; pro liberalitate ſua præbitũ iudicaret: quinto poſt die aliud
largiſſimum præbuit.Dederunt uero principes Romani uariatis pro rerum opulentia mo
dis quandoq; partem: ſicut Cęſarem ſupra de duobus modis feciſſe diximus: quandoq; to
tam ſummam familijs neceſſariam, prout infra docebimus. unde Auguſtum dicit Sueto- *Auguſti mu-nera*
nius non ſolum ſummã toto ſuffecturam anno dediſſe: ſed cum ſingulis dari mẽſibus con-
ſueuiſſet, ter in anno diſtribui uoluiſſe. Suntq; hæc Suetonij uerba. ac ne plures frumen-
tationis cauſa frequentius à negocijs auocarentur, ter in annum quaternorum menſium
teſſaras dare conſtituit: ſed deſideranti ueterem conſuetudinem conceſſit rurſus, ut ſui
quiſq; menſis acciperet. Idemq; princeps, ut mercatoribus induſtria ualentibus, ſed à rei
tenuitate laborantibus opem ferret,quotiens ex damnatorum bonis pecunia ſuperflueret
uſum eius gratuitũ eis, qui cauere in duplum poſſent, ad certum tempus indulſit. Sequi- *Congiarium*
tur Suetonius Auguſtum frequenter dediſſe congiarium: quod quidem uerbum ſola con
ſuetudine notũ, & nullam habens priſcæ latinitatis originẽ eam uim habuit, ut quandoq;
res quandoq; & ſæpius pecuniam populo uiritim datam fuiſſe ſignificet. Is itaq; congia-
rium populo frequenter dedit. ſed diuerſæ fuerunt ſummæ, modo quadraginta, modo
triginta,nonnunquam quinquaginta & ducentos nummos. Ac ne minores quidem pue-
ros præterijt,quamuis non niſi ab undecimo ætatis anno accipere conſueuiſſent. Idemq;
frumentum in annonæ difficultatibus ſæpe leuiſſimo, interdum nullo precio: uiritim ad-
menſus eſt. Et teſtamento quod ultimum fecit ingenti uſus eſt liberalitate: legauit popu-
lo Romano quadringenties,tribubus tricies quinquies ſeſtertium. prætorianis militibus
ſingula milia nummorũ:cohortibus urbanis quingentos:Legionarijs trecentos nummos:
quam ſummam repræſentari iuſſit. Nam confiſcatam ſemper repoſitamq; habuerat. Ti-
berius uero princeps congiariũ populo trecẽtos nũmos uiritim dedit, & prandium mille *Tiberius*
menſis. Et Caligula congiarium populo bis dedit tricenis ſeſtertijs,totiensq; abundatiſſi- *Caligula*
mum epulum ſenatui equeſtriq; ordini, etiam coniugibus & liberis utriuſq; ſexus:poſte-
riori epulo forenſia inſuper uiris. fœminis ac pueris faſcias purpurę ac cõchilij diſtribuit.
Et ne ſordidus fetiduſq; imperator eam cõſuetudinis priſcorum liberalitatis gloriam con-
ſeruaret, ineunte anno dixit ſe per Kl. Ianuarij ſtrenas recepturum, ſtetitq; in ueſtibulo
ædium Kalendarũ die, ad captandas ſtipes, quas plenis ante eum manibus ac ſinu omnis
turba ferebat. Claudius congiaria populo ſæpiſſime dedit.Et annona deficiente negotia- *Claudius*
toribus certa lucra propoſuit, ſuſcepto in ſe damno, ſi cui quid per tempeſtatem accidiſ-
ſet, & naues mercaturæ cauſa fabricantibus magna commoda conſtituit: pro conditione
cuiuſq; ciuis. Neronem dicit Suetonius deductum in forum, populo congiarium, militi *Nero*
donatiuum propoſuiſſe, diuiſiſſeq; populo uiritim quadragenos nummos. Senatorumq;
nobiliſſimo cuiq;,ſed à re familiari deſtituto annua ſalaria & quibuſdam quingena conſti

tuiſſe. Deq; eodem Nerone Cornelius Tacitus: plebi congiariũ quadraginta nũmi uiri-
tim dati, & ſeſtertium ærario quadringenties illatum. Quin diſſimulandis rerum externa-
rum curis, Nero frumentum plebis uetuſtate corruptũ in tyberim iecit, quo ſecuritatem
annonæ ſuſtentaret: cuius precio nihil additum eſt, quamuis ducentas fermè naues portu
in ipſo uiolentia tempeſtatis, & centum alias in tyberim ſubuectas fortuitus ignis abſum
Domitianus pſiſſet. Et Domitianũ ſcribit Suetonius Cõgiariũ populo nummorũ trecẽtorũ ter dediſſe.
Hadrianus Hadrianumq; pariter dicit Helius Spartianus: Congiariũ duplex pręſentem populo dediſ-
ſe ternis ſingulis aureis diuiſis. infinitamq; pecuniam quæ fiſco debebatur priuatis debito
ribus in urbe, ac in italia, in prouincijs etiam reliquis ingentes ſummas reliquiſſe, ſyngra-
phis & chirographis in foro diui Traiani, quo magis ſecuritas omnibus roboraret incen-
Traianus ſis. Traianum principem optimum, geſtorum cuius ſcripta indigniſſime perierunt, refert
in panegyrico Plinius orator: inter cæteras liberalitate una uſum fuiſſe ſummis laudibus
extollenda, qui pueros quinq; milia ex omni imperio ſelectæ indolis, ita ali & à præcepto
ribus erudiri curauerit: ut ea in facultate eo in genere inſtitutionis uitæ erudiri uoluerit, in
quod natura procliuiores ſunt uiſi. quam liberalitatem imitatum fuiſſe Hadrianum ſcribit
Spartianus, & ſenatoribus, qui non uicio ſuo decoxerant patrimonium pro modo ſenato
riæ profeſſionis expleuiſſe, & poſt cæteras immenſas uoluptates in honorem ſocrus ſuæ
aromata populo dediſſe. in honoremq; etiam Traiani balſama & crocum per gradus thea
Antoninus pius tri fluere iuſſiſſe, atq; in adoptiõe Aelij Veri Ceionij dediſſe populo cõgiariũ, & militibus
ſeſtertium milies. Ab Antonino item pio imperatore optimo ſcribit Spartianus Congia-
rium & populo & militibus de proprio datum. & item aliàs eundem Antoninum dediſſe
populo congiarium, & militibus donatiuum addidiſſe. Viniq; olei & tritici penuriã per
M. Ant. philoſophus imperator, ærarij ſui damna gratis populo dando ſedauiſſe. Marcum Antoninum philoſophum im-
peratorem pariter ſcribit Iulius Capitolinus: filio ante tempus conſule facto, dediſſe po-
pulo congiarium: quod iterato uxore eidem filio data & tertio item poſt triumphum
Commodus ſimul cum filio de Marcomannis actum dederit. Quin & Commodus imperator in præ-
texta puerili congiarium dediſſe in Lampridio refertur, quod poſtea imperator denarios
Helius pertinax ſingulis ſeptingenos uicenos fuerit impartitus. Scribit etiam Capitolinus Helium pertina
cem imperatorem congiarium dediſſe populo centenos denarios: promiſiſſeq; prætoria-
Seuerus apher nis duodena milium: ſed dediſſe ſena. Seuerus autem apher princeps bonus, & ſi congia
rium populo prius non dederit quàm ad bellum parthicum eſſet profecturus, rei frumen
Alexander ſeuerus tariæ curam habuit diligentiſſimam: ita ut poſt datum abunde ſemper in uita frumentum
uita quoq; excedens canonem annorum ſeptem reliquerit: adeo ut uiginti quinque mo-
diorum milia ſingulis diebus expendi poſſent. Alexandrum etiam ſeuerum ſcribit Spartia
nus cum eſſet imperator optimus congiarium populo ter dediſſe, donatiuum militibus
ter: & ſuper congiarij pecunias carnem populo diſtribuiſſe. qui & pauperes honoratos iu
uit, quos pauperes uere non per luxuriam, aut ſimulationem uidit. Quanta autem fuerit
Aurelianus per imperatorum liberalitatem populo Romano rerum omnium abundantia, facile intel-
liget, & mirari poterit, qui Flauij Vopiſci de Aureliano principe geſta leget, ex quibus
hæc duximus excerpenda. Non prætereundum uidetur, quod & memoria tenet publica
& fides hiſtorica. Aurelianum eo tempore, quo proficiſcebatur ad bellum orientale bili-
bres coronas populo promiſiſſe, ſi uinceret: & cum aureas populus ſperaret, neq; Aure-
lianus aut poſſet dare, aut uellet, coronas eum feciſſe de panibus, qui nunc ſiliginei uocan
tur, & ſingulas quibuſcunq; donaſſe, ita ut ſiligineũ ſuum quotidie toto æuo ſuo, & unuſ-
quiſq; reciperet, & poſteris ſuis dimitteret. Nam idem Aurelianus etiam porcinã carnem
populo Romano diſtribuit, quæ hodie quoq; diuiditur. Qui panibus urbis Romæ unci-
am de Aegyptio uectigali auxit, dicens: neq; enim populo Romano faturo poteſt quicq;
eſſe lætius. Statuerat uinum gratuitum populo Romano dare, ut quemadmodum oleum
& panis, & porcina gratuita præberentur, ſic etiam uinum daretur, quod perpetuum hac
diſpoſitione conceperat. Hetruriæ per Aureliam uſq; ad alpes maritimas ingentes agri
ſunt hiq; fertiles & ſiluoſi: Statuerat igitur à dominis locorum incultorum, qui tamen uel-
lent gratis dare, coemere atq; illuc familias captiuas conſtituere: Vitibus montes conſe-
rere: atq; exinde uinum dare, ut nihil redditũum fiſcus acciperet. Hicq; imperator congia
riũ populo ter dedit. Et in ſex imperij ſui annis populo Romano tunicas albas manicatas

ex uniuerſis

ex uniuersis prouincijs: & lineas afras, & Aegyptias puras donauit. Tacitum uero scri- *Tacitus imp.*
bit idem Flauius possessiones quas in mauritania habuerit farctis tectis capitolij deputas-
se, argentum uero mensale, quod habebat ministerijs conuiuiorũ, quæ in templis fierent
dedicasse. Quid autem sibi uelint farcta tecta Festus sic docet: farcte ponebant, pro inte- *Tecta farcta*
gre, ob quam causam opera publica quæ locantur, ut integra præstentur, farcta tecta lo-
cantur: & enim farcire est integrum facere. Nec solum largitione, donatione, & uaria libe
ralitate populum Romanum consulares triumphalesq́ue uiri, & postea principes, bene læ-
tum opulentumq́ue reddere sunt adnixi: sed ab usuræ & fœnoris uoragine defenderunt.
Idq́ue ut melius ostendamus, uocabula ipsa primum diffiniemus. Fœnus, inquit Nonius, à
fœtura dictum, quod pariat aliam ex se pecuniam. Et infra: Versuram facere mutuam pe- *Fœnus*
cuniam sumere, ex eo dictum est, quod initio qui mutuabantur ab alijs, non ut domũ fer- *Versuram*
rent, sed ut alijs soluerent, uelut uerterent creditorem. Quanta autem fuerit cura patribus *facere*
crescente re publi. pauperes ab usuræ damnis tutari, Liuius multis ostendit in locis. Nam
quinto Cn. Licinius & L. Sextius tribuni plæbis legem tulerunt de ære alieno, ut deducto *Cautiones qui*
eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id quod superesset termino æquis portioni *bus pauperes*
bus soluerẽt. & in septimo T. Manlio Torquato iterũ C. Plautio cõsulibus semiunciariũ *ab usuris tuta*
tantum ex unciario fœnus factum: & in pensiones æquas triennij, ita ut quarta pars esset *bantur*
solutio æris alieni. Infraq́ue. Iudicia populi eo anno in fœnerarores fuere, q̃bus ab ædilibus
dicta dies est. ligari nexi desierunt, ob unius fœneratoris libidinem. consules tulerunt ad
populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret in compedibus aut in
neruo teneretur: pecuniæ debitæ bona debitoris, non corpus, obnoxium esset. Ita soluti
nerui, cautumq́ue in posterũ ne necterentur. Et XXIII Marcus Porcius Cato prætor Si-
ciliam obtinebat sanctus & innocens: asperior tamen in fœnore coërcendo habitus. Fuga
tiq́ue ex insula fœneratores: & sumptus quos in cultum prætorum socij facere soliti erant,
circuncisi, aut sublati. & XXXIIII ciuitas fœnore laborabat, & cum multis fœnerali-
bus legibus constricta auaricia esset, u. a fraudis inita erat, ut in socios, qui nõ tenerentur
his legibus, nomina transcriberent: Tribuni plæbis ex autoritate patrũ plæbem rogarũt:
quæ sciuit, ut cum socijs, & nomine latino creditæ pecuniæ ius idem quod cum ciuibus
Romanis esset. Et infra. Iudicia in fœneratores eo anno multa sunt facta. de multa dam-
natorũ quadrigæ inauratæ in capitolio, & in cella Iouis supra fastigium ædiculæ duode-
cim clipea inaurata. Sed M. Cato de re rustica expressius innuit, quanto Romani odio
usuram persecuti sunt. Maiores nostri hoc habuerunt, & ita in legibus posuerunt: furem
dupli condemnari: Fœneratorem quadrupli. Ciceroq́ue quid in usuris ætas sua seruauerit
sic ostendit ad Atticum scribens. Salaminij cum usuram facere uellenr, nõ poterant, quod
lex gabinia uetabat: tum Bruti familiares, freti gratia Bruti, dari pollicentur, si sibi sena-
tus consulto caueretur: fit gratia Bruti senatusconsultũ, ut néue Salaminijs, néue qui eis
dedisset, fraudi esset: pecuniam numerauerũt. Et infra: Nam aut bono nomine centesimis
contentus erat, aut non bono quaternas centesimas sperabat, ut solueret centesimam se-
xennij cum renouatione singulotum annorum. At Scaptius quaternas postulabat: me-
tui si impetrasset, ne tu ipse me amare desineres. Imperatorũ uero primus Alexander Se-
uerus Mammea genitus christiana, & uir optimus usuras fœneratorum cõtraxit ad trien
tis pensionem, etiam pauperibus consulens. Senatores si fœnerarentur usuras accipere
primo uetuit, ut nihil nisi muneris causa acciperent. Postea tamen iussit, ut semisses acci-
perent. Maior etiam prædicta fuit senatus in populũ caritas atq́ue liberalitas, cum P. Vale *Senatus cari-*
rius Publicola è patribus & C. Martius Rutilius è plæbe, consules, qđ Liuius in septimo *tas in populũ*
tradit, solutionem alieni æris in publicam curam uerterunt. Quinq́ue enim uiri creati, quos *Quinq́ue uiri*
mensarios à dispensatione pecuniæ appellarunt, rem difficillimam tractatu, & plærunq́ue
parti utrique, semper certe alteri grauem, cum alia moderatione, tum impendio magis
publico, quàm iactura sustinuerunt. Multa & magna superius à nobis scripta sunt admi-
nistrationem rei publicę ostendentibus, ex quibus Romana res à parua opibusq́ue tenui in
amplitudinem peruenerit admirandam: sed una nobis est reliqua ipsius administrationis
pars, quam summos ac sapientissimos uiros existimasse uidemus, præ cæteris ipsam au-
xisse, & conseruasse rem publicam. quæ quidem pars licet multiplex uocabulis, & partiũ
distinctionibus uideatur, duorũ ad summam triúmue uerborũ appellatione continetur,

integritate scilicet, modestia, & frugalitate: quę & his similia cum ostenderimus, facile apparebit, nec communicatam orbi terrarum ciuitatem, nec armorum uim maximam inde comparatam, nec alios administrandæ intus forisq; rei mores, sine prædictis tantum, aut constituere, aut conseruare imperium potuisse. Quin hanc assertionem nostram id certius argumentum probabit, quod simul cum ipsis sanctæ uiuendi artibus labi ac ruere, ac penitus inaniri Romana res cœpit. M. Cato apud Salustium crispum. Nolite inquit, existimare maiores nostros armis rem publicam ex parua magnã fecisse: si ita esset, multo pulcherrimam nos haberemus, quippe sociorum, atq; ciuium præterea armorum & equorũ maior copia nobis quàm illis est. sed alia fuere, quę illos uiros magnos fecerunt, quæ nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum imperium, animus in consulendo liber, neq; libidini, neq; delicto obnoxius: pro his nos habemus luxuriam, atq; auaritiam, publice egestatem, domi opulentiam: Laudamus diuitias, sequimur inertiam, inter bonos, & malos discrimen nullum, omnia uirtutis prẽmia ambitus possidet. Id autem quàm uere Cato uir doctissimus & æque sanctus dixerit, ex Liuio alijsq; magnæ autoritatis uatibus libet particulariter ostendere. Publium Valeriũ refert in secundo Liuius post liberatam patriam, & consulatus quatuor morientem gloria ingenti, copijs familiaribus adeo exiguis fuisse, ut funeri sumptus deesset, de publicoq; fuerit elatus: & pariter Meneniũ Agrippam plæbis cum patribus conciliatorem, quod sumptus funeri deesset, elatũ à plæbe sextantibus in capita collatis: Et in tertio habet Liuius Valerium publicolam consulem in recuperatione capitolij occisum, in eiusq; domum plæbem quadrantes, ut funere ampliore efferretur iactasse. quo in libro Lucium Quintium Cincinnatũ quatuor iugera agri colentem contra naualia, quæ prata quintia fuerunt: Dictatorem fuisse creatum refert. qui dictator L. Tarquinium dixerit magistrũ equitum, stipendia pedibus propter paupertatem tunc facientem. Et C. Fabritium refert Aulus Gellius magnam uim pecuniæ offerentibus Samnitibus respondisse, dum omnibus membris corpus consisteret atq; imperare posset, nunquam quicquam defuturum: propterea pecuniam non accipere, qua nõ indigeret. Vnde est quod Liuius in XIIII scribit: eundem Fabricium Publium Cornelium Rufinũ consularem senatu mouisse, quod is decem pondo argenti facti haberet. Quantæ etiam diuitiæ fuerint M. Attilio uiro clarissimo imperiũ in Aphrica habenti Liuius XVI sic ostendit. Attilius regulus cõsul successorem sibi dari in Aphricam cum nõ obtineret, inter causas scripsit, quod agellus suus à mercenarijs relictus erat. Continentię uero Romanorum prisci temporis, & auersionis ab auaritia animorũ, nullum uidemus argumentũ certius, quàm quod ex secunda Liuij decade mutilatum habemus. Misisse Pyrrhum regem epirotarum Cineam oratorem petiturum ea conditione pacem, ut retineret, quæ de Italia occuparat. Cineam'que admirandæ uirtutis, & memoriæ, qui nomina, & cognomina Romanorum ciuium insuper uxorum, & filiorum sciret: postquam omnia pertentauerat, nullam domum suis muneribus patentem inuenisse: unde ad Pyrrhum reuersus non improprie dicitur interroganti respondisse, urbem se regum uidisse. quodq; in legibus Cicero præscribit: nihil præter laudem bonis & innocentibus, neque à socijs, neque ex hostibus reportandum: idem Cicero tertia in Verrem actione à multis præstantibus uiris factitatum fuisse sic ostendit. M. Marcellus syracusas, L. Scipio Antiochum in Asia, Flaminius regem Philippum & Macedoniam, L. Mumius Corinthum plenissimam rerum omnium, urbes'que Achaiæ, & Bœotiæ multas sub imperium Romanum ditionem'que redegit: quorum domus cum bonore, & uirtute florerent, signis, & tabulis pictis erant uacuæ. At uero urbem totam templa deorum omnes'que Italiæ partes illorum donis ac monumentis exornatas uidemus. C. Elium multi scripserunt, cum legati Aetolorum in consulatu prandentem in fictilibus adissent, uasa argentea obtulisse, quæ ille non acceperit: nec aliud habuisse argenti ad supremum uitæ diem quàm pocula duo quæ L. Paulus socer ei ob uirtutem deuicto Perse donauit. Aphricanus'que posterior libras XXXVI argenti facti reliquit heredi, quem de pœnis triumphantem quatuor milia quadringentas libras argenti transtulisse cõstabat: idq; argentũ totam tunc babuisse Aphricam constitit, quod postea aliquando Romæ in mensarum conuiuij unius apparatu parum est uisum. Qui autem ea diuitiarum paucitate cõtentus fuerat, idem Scipio modicis pariter apparatibus priuatim in omni uita est usus. Nã officio legationis fratris sui functus in Asia post Carthagi-

Romanos simul cum sanctæ uiuendi artibus labi cœpisse

P. Valerius et Menenius Agrippa ob paupertatem publice elatus

L. Cincinnatus

C. Fabritius

Attilius regulus

Continentia Romanorum priscorum

C. Elius

Aphricanus posterior

M. Curius

Carthaginem Numantiamq; deuictas, poſt duos inſignes triumphos, ſeptẽ tantummodo ſeruis ſequentibus ad dictam legationẽ acceſſit: nec plures eo bello ſecum habuit. M. Curij notiſſima omnibus modeſtia & integritas à nobis quoq; ſupprimi non debet. Is oblatam ſedenti ad focũ in ſcamno ruſtico, & ueſcenti catino ligneo auri ſummam renuit, ſe dicens diuitibus imperare, non diuitem fieri cupere. Idem'que poſtea pulſo à ſe Italia Pyrrho nihil præter decretorum publice ſeptem iugerum munus accipere uoluit.

Q. Tubero
Fabricius

Q. Tubero Aelius conſul oblata ab ætolis omnis uſus argentea uaſa remiſit, & fictilibus ſuis uti maluit. Fabricius Luſcinus oblatũ à ſamnitibus auri, & argenti põdus ſpreuit: oſtenditq; mors quantas ſuis ſobrie, & integre uiuendi artibus diuitias cumulauerat, cum patellam deorum tantum argenteam iuris pontificij lege habuerit, ſed quod licuit pede corneo ſuſtentatam: idem'que ad Pyrrhum legatus cum audiſſet philoſophum Cyneam Theſſalum uoluptatem omnibus bonis præferre, eam ſapientiam Pyrrho & ſamnitibus imprecatus eſt.

Calphurnius Piſo

Calphurnius Piſo conſul uictis in Sicilia fugitiuis filium qui multotiens bene pugnauerat corona aurea trium librarum donare debebat, ſed id permutauit in legatum quod teſtamentum ſibi facere promiſit. Publice etiam fuit aliquando quam in priuatis tantopere laudamus ſobrietas & integritas: Marij enim, & Syllæ bello ciuili proſcriptorum ciuium, qui erant multi, bona populus oblata renuit: nec inuentus eſt, qui partem illorum minimam emeret. Et Aſiam minorem bello captam populus Romanus Attalo regi poſſidendam donauit. Donauit etiam Lucius Paulus ſi non regno Perſem, cum illi uicto ad ſe perducto obuius procedens, pro tribunaliq; ſedens, illum apud ſe uoluit cõſidere; & cœna dignatus eſt:

G. Pompeius

maior tamen Gn. Pompeij liberalitas fuit, qui cũ Tygranẽ armeniorum regem ponto pepuliſſet, uiribusq; protriuiſſet, diadema poſtmodũ, quod ille abiecerat capiti eius impoſuit, & tam afflictum in priſtinæ fortunæ ſtatum reſtituit.

Cornelius Scipio

nec parua P. Cornelij Scipionis primo bello punico benignitas fuit, qui cũ Albiam oppidum cœpiſſet, pro quo defenſando dux Carthaginenſiũ Hanno pugnans occubuerat, exequias eius ducis funere publico, & ſua præſentia honeſtauit. Tranſiuerunt autẽ paucę ad imperatorum tempora priſcæ illius cõtinentiæ & humanitatis liberalitatisq; reliquiæ, ut unicũ ſupradictis caſtorũ temporũ uiris æquare libeat,

Titus Veſpaſianus

Titũ Veſpaſianũ delitias humani generis appellatum: cuius animi affectus, uel ex eo patere poſſunt, quod dicere ſolitus fuerit, non oportere quenq; à ſermone principis triſtem diſcedere: quẽ tradit Suetonius recordatũ ſuper cœnam, quod nihil cuiq; toto die præſtitiſſet, memorabilẽ illam edidiſſe uocem. Amici diem perdidi. Scio fuiſſe nonnullos atq; etiam plæroſq; nobiſcum uiuere, qui ſolis philoſophantes uerbis, cũ reipſa longe à uera abſint philoloſophia, eos de qbus dictũ eſt Romanorũ mores, ſtrictis (ut aiũt) buccis laudant: quaſi uicio dantes, qđ nõ magis ob ipſarũ, quibus uterentur, uirtutũ amorẽ, quàm ob gloriã & famæ appetentiã eas ſecuti ſint: idq; nos ingenue fatemur, addimusq; eũ ſemper ſtimulũ ad uirtutes plurimũ ualuiſſe, quo utinam noſtri ſeculi homines moueri uideam⁹. Nec hoc dicimus, quia nõ meminerimus animæ ſalutẽ ijs qui ſub gratia nati ſunt, imprimis quærendã, aut quia ignoremus multos ex priſcis uirtutẽ propter ſeipſam fuiſſe ſecutos: uerũ glorię appetentia eas ſemper habuit uires, ut cũ animæ ſalutẽ quærentibus, & cũ uirtutẽ propter ſeipſam amantib⁹, ſocietatẽ nõ aſpernandam conſeruauerit. Quamobrem ipſo in loco ubi præſtantiſſimorum ex priſcis Romanorũ laudis & gloriæ appetentiam, quæ uirtutibus operam dari facerer laudamus, geſtam proximis temporibus rem libet narrare: quæ & noſtris cenſoriæ grauitatis, & maiorum, qui gloriæ inſeruierũt honori, poterit ſatisfacere, adeo ut noſtro iudicio omnibus ad imitationem proponi poſſit.

Iſabelis Ducíſſa
Philippus Dux Burgundia

Iſabelis Burgundiæ duciſſa, quã ſummus uir Iacobus Portugalenſis regiæ ſtirpis cardinalis germanus frater ſororem: & Philippus Burgundię dux maritus uxorem, ſicut debent plurimi faciunt, religioni chriſtianæ impenſiſſime fauet, adeo ut Turcos Conſtantinopolis inuaſores, omni conatu à chriſticolis perſequendos eſſe, & hortetur, & data enixe opera pro uiribus adiuuet: Quibus in adhortationibus, dum apud uirũ paucis chriſtianorũ principibus potentatu ſecundũ, apud alios principes, & potentes uiros agit, aliquãdo dixit, ſeſe nõ paruo teneri deſiderio, eam expeditionẽ cũ uiro, & ſuis magnatibus, ac populis ineundi, munera ut dicebat multa ꝓ poſſe nõ inutiliter obitura. Sed cũ ſola in cœtibus eſſe uidereẽ, quę id ex animo loquereẽ, nõnulli ut à propoſito auerterent callide reſponderũt, gloriæ id ſibi ab omnibus & laudis appetentiæ, parui chri-

ſtianiſ

ſtianis meriti, potius quàm religioſæ intentioni attributum iri. quas per iocum, ut ſimulabant, prolatas uoces reſponſione compeſcuit, quæ præpoſitæ ſuperiori loco priſcorũ purgationi accommodari poterit. Vt diſcant noſtri poſſe christianum uirum cum animæ merito ac ingenti lucro ita gloriæ ſtimulum ſuis operibus admittere, ut uirtutis operibus inſiſtat. Nõ diſſimile enim, inquit, erit ea mulier ſapientiſſima quod ego & appeto, & ſi dabitur agere intendo, uiatoris quem peregrinũ uocamus intentioni: cui facile poſſet accidere, ut beati apoſtoli Iacobi limina apud galliciam inuiſurus currũ mercede conducat, quo eum ueſte & leui ſuppellectile itineraria perferatur. Is ſi gemmam neceſſitati forte ingruenti præſidio futurã deferret, & pluris in gallicia (ſic ut aliquando cõtingit) uendat quàm domi emerit: lucellum quidem domum præter intentionem ſimul cum animæ lucro reportaſſe nõ iniuria gaudebit. Sed ipſos audiamus priſcos de facti ſui ratione copioſius diſſerentes. Ipſaꝗ ſit prima gloriæ diffinitio, quam in oratione pro M. Marcello ſic affert M.

Gloria quid Cicero. gloria eſt illuſtris, ac peruagata magnorum uel in ſuos ciues uel in patriam uel in omne genus humanum fama meritorum. & pro Plancio. Eſt enim in uirtute multis aſcenſus, ut is gloria maxime excellat, qui uirtute plurimũ præſtat. Et infra, neꝗ quiſquam noſtrum in rei pub. periculis cum laude ac uirtute uerſatur, qui non ſpe poſteritatis fructuꝗ ducatur. Itaꝗ cum multis alijs de cauſis uirorum bonorum mentes diuinæ mihi atꝗ æternæ uidentur eſſe, tum maxime quod optimi & ſapientiſſimi cuiuſꝗ animus ita præſentit in poſterum, ut nihil niſi ſempiternum ſpectare uideatur. Et enim quirites exiguũ nobis uitę curriculum natura circunſcripſit, immenſum gloria. Et pro Archia Cicero. trahimur omnes ſtudio laudis, & optimus quiſꝗ maxime gloria ducitur. nullam enim aliam uirtus mercedem laborum periculorum deſiderat, præter hanc laudis, & gloriæ. qua quidem detracta iudices, quid eſt quod in hoc tam exiguo uitæ curriculo, & tam breui, tantis nos laboribus exerceamus? certe ſi nihil animus præſentiret in poſterum, & ſi quibus regionibus uitæ ſpacium circumſcriptum eſt, ijſdem omnes cogitationes determinaret ſuas: nec tantis ſe laboribus frangeret: nec tot curis uigilijſꝗ angeretur: nec totiens de ipſa uita dimicaret. Nunc reſidet quædam in optimo quoꝗ uirtus, quæ noctes, ac dies, animum gloriæ ſtudijs concitat atꝗ admonet, non cum uitę tempore eſſe dimittendam commemorationem nominis noſtri, ſed cum omni poſteritate adæquandam. Ego uero omnia quæ gerebam, iam tum in gerendo ſpargere me, ac diſſeminare arbitrabar, in orbis terræ memoriam ſempiternam. Hæc uero ſiue à meo ſenſu poſt mortem abſutura eſt, ſiue ut ſapientiſſimi homines putauerunt ad aliquam animi mei partem pertinebit, nũc quidem certe cogitatione quadam ſpeꝗ delector. Plinius etiam orator quid de hac re ſentiat uideamus. is ad Paulinum: Ego beatiſſimum exiſtimo eum qui bonæ & manſuræ famæ præſumptione perfruitur, certuſꝗ poſteritatis cum futura gloria uiuit. & Cornelio Tacito ſcribens, ut paucos in lucem fama prouexit, ita multos & tenebris, & ſilentio inuoluit. Item Rufoni. omnes ego, qui magnum aliquid memorandumꝗ fecere, non modo uenia uerum etiam laude digniſſimos iudico, ſi immortalitatem quam meruere ſectantur, uicturiꝗ nominis famam ſupremis etiam titulis prorogare nituntur. Vnde de ſe ipſo idem Plinius ad Maximum ſic ſcribit. Nunquam maiorem cepi uoluptatẽ, quàm nuper ex ſermone Cornelij Taciti. Narrabat ſediſſe Circenſibus proximis equitem Romanum: hunc poſt uarios eruditosꝗ ſermones quæſiſſe, Italicus es an prouincialis? ad hoc illum Tacitus an Plinius? Ego celebritate nominis mei gaudere non debeo. Ego uero, & gaudeo, & gaudere me dico, neꝗ enim uereor ne iactantior uidear cum de me aliorum iudicium non meum profero. ad Ciceronem redeundum eſt. Is oratione habita pro Milone, addit hic quæ certe uera ſunt: fortes & ſapientes uiros nõ tam præmia ſequi ſolere recte factorum, quàm ipſa recte facta. Sed ex omnibus præmijs uirtutis ſi eſſet babenda ratio præmiorum ampliſſimum eſſet præmium gloria. eſſe hanc unam quæ breuitatem uitæ, poſteritatis memoria conſoletur, quæ efficiat, ut abſentes adeſſemus. mortui uiueremus: hanc deniꝗ eſſe, cuius gradibus etiam homines in cœlum uideantur aſcendere. Et pro Archia. Nam niſi multorum præceptis multiſꝗ litteris ſuaſiſſem mihi nihil eſse in uita magnopere expetendum niſi laudem atꝗ boneſtatem. Et infra: Quare ſi res hæ quas geſsimus orbis terræ regionibus diffiniuntur, cupere debemus, quo minus manuum noſtrarum tela peruenerunt, eodem gloriam famamꝗ penetrate; quod cum ipſis populis de quorum rebus ſcribitur hæc

ampla

ampla sunt: tum his certe qui de uita gloriæ causa dimicant, hoc maximum & periculorum incitamentum est, & laborum. Quibus etiam amplectendis uirtutibus gloriæ appetentia stimulus fuerit, ostendent Moderatio in omni uita, & continentia: quibus siue ut boni essent, siue ut tanquã boni & integri laude & gloria digni essent haberenturq́, prisci adnitebantur: confirmandamq́ imprimis hanc sententiam duximus à beato Aurelio Augustino, cuius uitæ sanctitas doctrinæ addita ingenti, facit testimonium locupletius esse. Is dei ciuitatem ædificãs scribit. Romani laudis auidi, pecuniæ liberales erant: gloriam magnam, diuitias honestas uolebant: hanc ardentissime dilexerunt, propter hanc & mori non dubitarunt. Sed uideamus in publicis, qui crescere in re pub. & maiores magna spernendo fieri quærebant, qualibus quamq́ bonis usi sint artibus. M. Fabium consulem scribit in secundo Liuius, oblatum deuictis Vehijs triumphũ spreuisse ob fratris, & collegæ mortem, respondens se consule altero, & fratre mortuo publico priuatoq́ deformem luctu lauream non accepturum. Et Liuius item XXVI, cum de recusato à T. Manlio consulatu & creatis consulibus non petentibus, prærogatiuarum modestiam laudibus extollendam duceret, sic habet. Eludant nunc antiqua mirantes, non equidẽ si qua sit sapientiũ ciuitas quã docti fingunt magis quàm norunt, aut principes grauiores temperatioresq́ à cupidine imperij, aut multitudinẽ melius moratam censeant fieri posse. Centuriam iuniorum seniores consulere uoluisse, quibus imperium suffragijs mandaret. A quibus autem causis factum sit ut ea moderatio & temperantia in Romanis postea cessauerit, Liuius XXXIIII p M. Porcij Catonis legẽ opiã defendere conati uerba sic ostendit. In Matronas eñ Cato inuehens dicit: ut auro purpuraq́ fulgeatis, ut carpentis festis profestisq́ diebus uelut triumphantes de lege uicta per urbem uectemini. & infra. Hinc ergo quo melior lætiorq́ in dies fortuna rei pub. est, imperiumq́ crescit, & iam in Græciam Asiamque transcendimus, omnibus libidinum illecebris repletas, & iam regias attrectatis gazas: eo plus horreo ne illæ magis res nos ceperint, quàm nos illas. Infesta mihi credite signa à Syracusis illata sunt huic urbi. Iam nimis multos audio Corinthi & Athenarum ornamenta laudare, mirariq́. Alia etiam ratione in eandem continentiæ sententiam Scipio Masinissæ dissuasurus Sophonisbæ nuptias apud Liuium libro XXX dicit. Atqui nulla earum uirtus est propter quam tibi sim appetendus uisus, in qua ego ac temperantia, & cõtinentia libidinum gloriatus fuerim: hanc te quoq; ad cæteras eximias uirtutes tuas Masinissa adiunxisse uelim: Nam non est crede mihi tantum ab hostibus armatis ætati nostræ periculũ, quantũ à circumfusis undiq; uoluptatibus. Vnde Scipionis sententiæ Cicero legũ secundo nõ parua ex parte, licet diuersa ratiõe, similẽ de moderatiõe, & tẽperantia principũ uirorũ à cupiditatibus sic habet: Vt eñ cupiditatibus principũ, & uicijs infici solet tota ciuitas, sic emẽdari & corrigi cõtinentia. Vir magnus, & nobis amicus L. Lucullus, cũ esset obiecta magnificẽtia uillę tusculanæ, duos se habere dixit uicinos: superiorẽ eqtẽ Romanũ, inferiorẽ libertinũ. qrũ cũ essent magnificę uillæ, cõcedi sibi oportere, qđ ijs tenuioris ordinis qui essent liceret. Nõ uides à te Luculle id ipsum natũ, ut illi cuperẽt: quibus id si tu nõ faceres nõ liceret. Quis eñ ferret istos, qui mõ uideret eorũ uillas signis & tabulis refertas partim publicis partim & sacris & religiosis: q̃s nõ frangeret eorũ libidines: Nec eñ tanti mali est peccare principes (quanq́ est hoc magnũ per se ipsum malum) quantũ illud, quod permulti imitatores principum existunt. Ego nobiliũ uita uictuq́ mutato mores mutari ciuitatum puto: plures exemplo, quàm peccato nocent. Quamuis autem Cicero dictis in legibus moderationem in ciuibus & laudet & præcipere uelle uideatur, habenas tamen eisdem laxare nititur, Lucium Murenam elegantissima oratione illa defendens. Suntq́ uerba in Marcũ Catonem dicta, omnis seueritatis & austeritatis uitę potius quàm moderationis autorẽ. Horribilis oratio tua Cato, sed eam usus, uita, mores, ciuitas ipsa respuit. Neq; enim Lacedæmonij autores istius uitæ atq; orationis, qui quotidianis epulis in robore accumbunt: neque Cretes, quorum nemo gustauit unquam cubans, melius quàm Romani homines, qui tempora uoluptatis laborisq́ dispertiunt, res publicas suas retinuerunt: quorum alteri uno aduentu nostri exercitus deleti sunt, alteri nostri imperij præsidio disciplinã suam legesq́ conseruant. Et post quàm aliquantulũ progressus est Cicero stoicorum philosophorum austeritates damnans, sic prosequitur. Fuit eodẽ ex studio uir eruditus apud patres nostros, & honestus homo, & nobilis Q. Tubero. Is cum

De cõtinentia

Vicijs principum ciuitates infici cõtinentia autem corrigi

epulum Q. Maximus Aphricani patrui sui nomine populo Romano daret, rogatus est à
Maximo, ut tricliniū sterneret, cum esset Tubero eiusdem Aphricani sororis filius, atq;
ille homo eruditissimus, & stoicus strauit pelliculis hœdinis lectulos punicanos, & ex/
posuit uasa samia: quasi uero esset Diogenes cynicus mortuus, & non diuini Aphricani
mors honestaretur: quem cum supremo eius die Maximus laudaret, gratias egit dijs im/
mortalibus, quod ille uir in hac re publ. potissimum natus esset. Necesse enim fuisse ibi
esse terrarum imperium, ubi ille esset. Et tamen Cicero paulo post probatissimam eius rei
sententiam affert. Odit res pub. priuatam luxuriā, publicam magnificentiā diligit. Si quis
uero fuerit qui miretur, in hac ultima parte administrationis rei p. moderationē, integrita
tem cōtinentiā tantopere à nobis laudari, ut eas uirtutes par pondus habuisse credamus,
cæteris primi, & secundi eiusdem administrationis librorū partibus, supra declaratis: no/
biscum considerare debebit, quæ & qualia sunt argumenta, quibus innititur in libro no/
no Titus Liuius, cum disputat, quid futurum fuerit, si Alexander Macedo magnus in Ita
liam traiecisset. Inter cætera enim argumenta quibus Alexandrum spe potiundi deijcit, il/
la sunt potissima, quæ à morum diuersitate sumuntur, quod cum uiris grauibus res fuis/
set, superbam uestis mutationem, & humi iacentium adulationes desideranti. fuissetq; pa
riter cum sobrijs & abstinentissimis, uiro fœdis suorū supplicijs per ebrietatem solito de/
bacchari. & sobrietatem in re militari Romana commendatissimam fuisse, infra suo lo/
co ostendemus, & non minus ea pudicitiam, cuius unicum hic à Cicerone afferemus ex/

Pudicitia priscorum Romanorum

emplum. Is enim pro Milone orans inquit. Pudicitiam cum eriperet militi Tribunus mi/
litaris in exercitu Caij Marij, propinquus eius imperatoris, interfectus ab eo est, cui uim
afferebat. Facere eñ probus adolescens periculose, quàm perpeti turpiter maluit. Hæ eñ
quas tam attente laudamus bene uiuendi artes, uix solis philosopbis per ætatem nostram
relictæ, quid rei pub. administrationi attulerint adiumenti, Cicero pro Lucio Flacco orās
sic ostendit. Hæc enim ratio à magnitudine animorū in maioribus nostris fuit, ut cum in
priuatis rebus suisq; sumptibus minimo contenti, tenuissimo sumptu uiuerent, in impe/

Lex ne senatores mercaturæ essent nimium intenti

rio atque in publica dignitate, omnia ad gloriam splendoremq; reuocarent. Hinc publice
cautum fuit, ne per auariciam senatorij ordinis ciues à dignitate, ad rem importune quæ/
tendam diuitiasq; cumulandas auersi, uel ipsi mercaturæ nimium se dederent. Liuius eñ
x x I I: Q. Claudius tribunus plæbis aduersus senatum atq; uno patrū adiuuante C. Fla/
minio tulerat, ne quis senator qui ue senatoris pater fuisset, maritimam nauem, quæ plus
trecentarum amphorarum esset haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris uectandos,
quæstus omnis patribus indecorus uisus. & cū tenuitati opum, siue publica, siue priuata

De retinentia dignitatis Romanorum

uniuscuiusq; institutione studere decorum esset, dignitatem etiam cum elationis suspicio
ne retinentes, laudibus digni ducebantur. hinc habet Liuius in nono. Caius Flauius scri/
ba libertino patre ædilis currulis, cum ad uisitandum collegam ægrum accessisset, non as/
surrexerunt nobiles. Is sellam afferri iussit, & assedit honoratior. Et x x I I I I Liuius. Cō/
sules in Lucanos Sempronius, Fabius in Apuliam, pater filio legatus ad Suessulam in ca/
stra uenit. cū obuiam filius progrederetur, lictoresq; uerecundia maiestatis eius taciti an/
teirent: præter undecim fasces equo uectus, ut consul aduertere proximum lictorem ius/
sit, & is ut descenderet ex equo inclamauit, tum demum desiliens Experiri inquit, uolui fi
li, satin scires te consulem esse. Faciebant uero eam in priuatis moderationem temperan/
tiam, & animorum generositatem præbita publice exempla. Liuius x x x v à duobus
regibus Philippo, & Ptolemeo Aegypti rege legati Romam uenerunt, pollicentes ad bel
lum auxilia, & pecuniā, & frumentū, & à Ptolemæo mille pondo auri, x x mil. pondo ar
genti. nil acceptum, gratiæ actæ. Item à Carthaginensibus, & rege Masinissa legati uene/
runt. Carthaginenses tritici modios mille, ordei quinquaginta milia, se & classem suorum
sumptu comparaturos, & stipendium, quod pluribus pensionibus in multos annos debe/
retur, præsens omne daturos. Masinissæ legati tritici trecenta milia, ducenta quinquagin/
ta ordei, equites quingentos, elephantos uiginti, ad M. Attilium consulem missurum. De
frumento utrisq; responsum, ita usurum populum Romanum si precium acciperent: de
classe Carthaginensibus remissum: de pecunia responsum, nullam ante diem accepturos.
Ab eaq; animorum magnitudine publica, uiri prodierunt quales Liuius x x x v I sic de
scribit. Philippus rex Aphricanum, & Lucium fratrem consulem regio accepit apparatu

&

& prosecutus est. multa in eo dexteritas,& humanitas uisa, quæ commendabilia apud Aphricanum erant,uirum sicut ad cætera egregium, ita à comitate quæ sine luxuria esset non auersum.Nec tamē ausim diffinire,utrū publica uirtus priuatæ esset origini:an è contra publicam priuata gigneret.Hinc libet partim concordiam, & animorum coniunctionem:partim modestiam integritatemq; insignes non priuatorum magis præstantissimorū uirorum,q ipsius rei pub.ita proponere:ut quod nos declinamus alij iudiciū elicere possint:quæ prædictarum partium alteri fomentum dedisse sit uisa. Seneca Cordubensis epistola quintadecentesima scribit. Agrippa uir ingentis animi:qui solus ex his, quos ciuilia bella claros potentesq; fecerunt,fœlix in publicum fuit:dicere solebat:multum se huic debere sententiæ. Nam concordia paruæ res crescunt:discordia maxime dilabūtur.De hacq; omnium re pulcherrima:quæ dum affuit rem Romanam seruauit,adauxit: & qua sublata res ipsa corruit,ac penitus est extincta:diuini Ciceronis libri sex de re pub.referti fuisse uidentur: quorum particulam ex secundo beatus Aurelius Augustinus sic excerpsit: in ciuitate dei nobis conseruatam. Eo quippe tempore disputatur, quo iam unus Gracchorum occisus fit:à quo scribit seditiones graues cœpisse Salustius. Cum autem Scipio in secundi libri fine dixisset: ut in fidibus & tibijs atq; cantu ipso,ac uocibus concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis,quem immutatum,& discrepantem aures eruditæ ferre non possunt:isq; concentus,& dissimillimarum uocum moderatione concors cantū efficit, & congruens:sic ex summis,& infimis & medijs interiectis ordinibus, ut sonis moderatam ratione ciuitatem consensu dissimillimorum concinere,Et quæ armonia à multis dicitur in cantu,eam esse in ciuitate cōcordiam, arctissimum atq; optimum omni in re pub. uinculum incolumitatis: Eamq; sine iusticia nullo pacto esse posse: Scipio tunc ad intermissa reuertitur, repetitq; suam atq; commendat breuem rei pub.diffinitionem: qua dixerat, eam esse rem populi:populum autem nō omnem cœtum multitudinis,sed cœtum iuris consensu,& utilitatis communione sociatū esse determinat. Ipse uero Tullius non Scipionis nec cuiusq; alterius,sed suo sermone in principio quinti libri commemorato Ennij uersu: Moribus antiquis res stat Romana uirisq;: Nostra dixit ætate cū res pub. sicut picturam accepisset egregiam,sed euanescentem uetustate,non modo coloribus ijsdem quibus fuerat renouare neglexit:sed ne id quidem curauit,ut formam certe, & extrema tanq; lineamenta seruaret. Hinc laudat Cicero ipse de prouincijs consularibus orans Marcum Lepidum bis consulem:& pontificem maximum:quod cum M. Fuluio collega quo die censor est factus homine inimicissimo in campo statim redijt in gratiam,ut commune officium censuræ communi animo,& uoluntate defenderent,Nec minus laudata est publica populi Romani modestia quā Liuius in secūdo sic refert. Apij Claudij decēuiri in carcere morbo mortui collaudationem cum tribuni plæbis impedire conarentur, plæbs fraudari honore solenni supremum diem tanti uiri noluit:& laudationem tam æquis auribus mortui audiuit,q; uiui accusationem audierat,& exequias frequens celebrauit.Laudanda etiam senatus modestia: & è cōtra est damnanda populi rapacitas:de qua sic Liuius in tertio scribit. Cum Aricini Ardeatesq; de finibus cōtenderent: populumq; Romanum iudicem fecissent, Scaptio suadente uiro de plæbeis,uocatæ tribus censuerūt esse populi Romani pridem habitum uictis Coriolanis: Senatu cōtra adnitente.& illa prætoris urbani laudatior æquitas:de qua undequadragesimo Liuius.L.Minutius Vertillus,& L.Martilius,q legatos Carthaginensium pulsasse dicebātur, M.Claudij prætoris urbani iussu, per fœciales traditi sunt legatis: & Carthaginem aduecti. Sed omnium laudatissimam esse ducimus benignitatem:de qua Cicero pro Murena sic habet.Omnes enim ad pericula propulsanda cōcurrimus: & qui non aperte inimici sumus etiam alienissimis in capitis periculis amicissimorum officia & studia præstamus. Ex eodemq; fonte manauit quod Plutarchus in Pompeij uita scribit.Crassum & Pompeium in gratiam à simultate redijsse,quod admoniti essent à C.Aurelio,qui per quietem id à dijs posci uiderat: tuncq; Crassum dixisse ad populum:nihil ó ciues turpe mihi puto:nihil me ipso indignum, quod priorem me Pompeio ingero:quem uixdum pubescentem uos magnum appellastis: cui nondum in senatum admisso binos decreuistis triumphos.Extollitq; laudibus eodem in loco Plutarchus Pompeij modestiam,q rege Hyberorum spondam mensam sedemq;, quæ ex auro erant ad Pompeium mittente,ut usui suo sumeret,in ærarium eas deferri iussit. Sed & in pro-

De Romanorum cōcordia

Modestia Romanorum

De benignitate

De modestia

blematibus idem Plutarchus modeſtiſſimum Romanæ gentis inſtitutum commendat,
dicens ex omnibus, quæ dijs immortalibus offeruntur ſola negligi ſpolia: nec uetuſtate
conſumpta reſarciri, neq; refici, quia cum inimicitiæ aduerſus hoſtes tempore deliniendæ
ſint atq; obſcurandæ: earum ſigna renouari inuidioſum & acerbum cenſent. Contra quod
inſtitutum primos apud Græcos male cõſtat feciſſe eos, qui æneum aut lapideũ trophæ-
um ſtatuerunt. Sed nunquid non laudanda fuit C. Cæſaris in tanto uictoriæ appetitu mo-
deſtia, cum capta apud Pharſaliam Pompeij ſcrinia epiſtolarum: & apud tapſum Scipio-
nis, non legit, ſed cremari iuſſit. intendebat enim iuxta Plutarchi ſuperiorem ſententiam
inimicitias cum hoſtibus proceſſu temporis, quod & fecit delinire. Alterius generis,
ſed non abſimilis moderatio fuit Catonis ſuperioris, qui tranſmarinam petens prouinci-
am ſtragulis edinis tribus ſeruis comitatus: eodẽ uſus eſt cibo, & uino quo & nautæ. Nec
minore alterius item generis moderatione uſus eſt Fabius Maximus: cum promiſſam pro
redemptione captiuorũ pecuniã ſenatus non mitteret: fundo ipſe quem habebat unicum
uendito ſuppleuit. Quamuis uero modeſtia, continentia æquitate & alijs uirtutibus: de
quibus ſupra diximus, Romani ueteres rei publicæ & tanti imperij fundatores ſponte ſua
& ipſius amore uirtutis ſunt uſi: non paucos tamen ex ipſis credendum eſt honore & præ
mijs allectos fuiſſe, quæ probis & honeſtis uiris bene merentibus publice & priuatim con
ſtituta erant. Vnde & ſancta manabat, quam commendare pergimus, rei publicæ admi-
niſtratio: colligemusq; ad hæc multa pariter, ſed diuerſis aliquando rationibus facienda.
Eſt in Liuij tertio: Indicibus eorum qui urbem incendere uoluerant à ſenatu decem milia
grauis æris: quæ tum diuitiæ habebantur: ex ærario numerata: præmiumq; libertatem fu-
iſſe. Et Liuij item quinto, cum legati pateram auream Apollini delphos ferrent naui lon-
ga, exceptos à piratis liparenſibus, à Timaſitheo liberatos fuiſſe eorũ principe: qui cum
legatos Romam reduxiſſet hoſpitium cum eo ſenatuſconſulto eſt factum: donaq; publi-
ce data. Et Camillus pariter commune cum ceretibus hoſpitium publice fecit: quod ſacra
populi Romani ac ſacerdotes ſeruaſſent. Nec uero uiris ſolum, ſed & mulieribus bene me
rentibus grata fuit res publica. Matronis enim gratiæ à ſenatu actæ propter aurum ſena-
tui datum Gallis pendendum, conceſſumq; ut earum ſicut uirorum poſt mortem laudatio
ſolennis eſſet. Magna etiam principis uiri M. Marcelli demonſtratio fuit, quanti faceret
uiri unius doctiſſimi uirtutem. Scribit enim XXV Liuius: captis Syraculis cum multa
iræ, multa auariciæ fœda exempla ederẽtur: Archimeden memoriæ proditum eſſe, in tan-
to tumultu quantum capta urbs in diſcurſu diripientium militum ciere poterat: inten-
tum formis quas in puluere deſcripſerat: ab ignaro milite quis eſſet, interfectum. ægre id
Marcellum tuliſſe, ſepulturæq; curam habitam: & propinquis etiã inquiſitus honori præ-
ſidioq; nomen memoriæ eius fuiſſe. Rarior uero & eo præſtantior fuit P. Scipionis ge-
neroſitas in tribuendo optime meriti unius uirtuti honore, ut uel hoc unico conſtet ex-
emplo, quod inquit Marcus Cicero, alienæ uirtuti non inuidere, niſi qui ſuæ diffideret:
quod enim Liuius in XXVI habet, Scipio annos natus quatuor & uiginti in Hiſpaniam
miſſus, Martium qui fractas diſſipatasq; exercituum patris & patrui reliquias nulla fretus
publica auctoritate collegerat, prouinciamq; rei pub. conſeruauerat, ſecum habebat cum
tãto honore, ut facile appareret, nihil minus quàm uereri, ne quis obſtaret gloriæ ſuæ. Idemq;
Scipio breui poſt Maſſiuam puerum regij generis captiuum liberans, redituro ad paren-
tes annulum aureum, tunicam laticlauiam cum hiſpano ſagulo & aurea fibula, equum &
ornatum donauit, iuſſisq; proſequi quoad uellet equitibus dimiſit. Nec erat minor publi-

De liberalitate publica Romanorum

ca in promerendo reges & principes liberalitas. Senatus enim legatis Siphacis ad regem
reuerſuris legatos cum donis addidit. Donaq; fuerunt toga & tunica purpurea, ſella ebur-
nea, patera XV pondo auri facta. Iidemq; oratores ad alios Aphricæ reges ire iuſſi dona
portarũt danda. Togæ erãt prætextæ, & pateræ aureæ, pondo ternæ. Alexandriã aũt eun
tes ad Ptolemæum & Cleopatram: regi togam & tunicam purpureã cum ſella eburnea:
reginæ pallã pictam cum amiculo purpureo detulerũt. Nec ſolũ fuit in promerendis alli-
ciendisq; nondum bello laceſſitis aut amicitia coniunctis principibus conſpicua Roma-

De gratitudine

norum liberalitas comitasq;: ſed hoſtibus quoq; apertis gratitudine ſicut & armis ſupe-
randis enituit. Quod enim Liuius XXXVII oſtendit, Antiochi caſtra circa thiatiram
erant: ubi cum audiſſet rex Publium Scipionem ægrum Elæam urbem delatum, legatos
qui

qui filium ad eum reducerent misit. non animo solum patrio gratum munus, sed corpori quoq; salubre gaudium fuit, satiatusq; tandem complexu filij: renunciate inquit gratias re gi me agere, referre nunc gratiam aliam non posse, q̃ ut suadeam, ante in aciem non descendat: q̃ ut in castra redisse me audierit. Quam Romanorum gratitudinem cum intelligeret Prusias rex Bithiniæ Nicomedem filium suum senatui populoq; Romano commendauit: Qui plenus adulatione libertum se populi Romani dicebat. Et cum L. Aemilius Paulus consul uicisset & occidisset uiginti milia uiros: captus est Perseus: quem procidentem ad pedes Aemilius subleuatum apud se tanq̃ socium sedere fecit. Hæc autem à Romanis publice & priuatim non nisi uirtutis instinctu, & ad bonorum præmia spemq; facta fuisse edocet: quod à Liuio ad quinquagesimum librum fuit scriptũ de Viriato Hispano pastore. qui cum per annos quatuordecim tres consules superasset, à suis per proditionem occisus est, suiq; milites qui eum interfecerant, præmium cædis à populo Romano petierunt. sed responsum est: Romanis nunq̃ placuisse ut milites suum imperatorem occiderent. Sed nunquid nõ pulcherrima & optima administrandæ rei pub. ars fuit, cum uiri illius primarij socios fœderatos & in amicitiam subiectionem'ue receptos orbis terrarum uiros ita fouebant protegebantq;: ut nihil in uita illi iucundius, dulcius, tutius'ue q̃, Romano subesse imperio ducerent. Vnde Cicero prima actione in Verrem. clarissimi uiri nostræ ciuitatis temporibus optimis hoc sibi per amplissimum pulcherrimumq; ducebant, ab hospitibus clientibusq; suis, ab exteris nationibus, quæ in amicitia populi Romani ditioneq; essent, iniurias propulsare, eorum fortunas defendere. M. Catonem illum sapientem, clarissimum & prudentissimum cum multis graues inimicitias gessisse accepimus, propter Hispanorum apud quos cõsul fuerat iniurias. Nuper C. Domitium scimus Decimo Syllano diem dixisse, propter unius hominis paterni amici atq; hospitis iniurias. Vsq; autem adeo ostensa à magnis uiris in minores beneuolentia & comitas magni Romæ fiebat, ut uirorum illustrium cæteras uirtutes earum carentia obscuraret. hinc carpit sic notatq; superbiæ & ignauiæ M. Catonem Cicero Lucium Murenã defendens. Quid q̃ habes nomenclatorem. In eo quidem fallis & decipis: nam si nomine appellari abs te ciues tuos honestum est: turpe est eos notiores esse seruo tuo q̃ tibi: si etiã noris, tamen per monitorem appellandi nõ sunt. Qua ratione Cicero item Rosciũ defendens non minus Metellos Seruilios & Scipiones q̃ ipsum Roscium laudare est uisus, cũ dicit: Nam cum Metellis Seruilijs & Scipionibus erat Roscio nõ modo hospitium, uerum etiam domesticus usus & consuetudo: Ex hocq; fonte exortum est illud præclarum rei pub. administrationis fundamentum, à quo urbs Romana orbis terrarum res pub. & patria fuit: sicut Cicero Aulum defendens Cluentium. Nego usq; fructus unq̃ fuisse maiores, ubi si quis ignobili loco natus ita uiuit, ut nobilitatis dignitatem uirtute tueri posse uideatur, usq; eò peruenit, quoad eum industria cum innocentia prosequuta est. Vnde item Cicero petulantiæ respondens Salustij uerborum de seipso uere prædicat. An ullum existimas posse fieri ciuem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus. An ulla alia putas esse rudimenta & incunabula q̃ uirtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur. Fuit tamen uicissitudo adhibita gubernationem reddens solidiorem: quando maioribus minores grati officiosiq; fuerunt: sicut Cicero pro P. Sextio scribit. Omnes boni semper nobilitati fauemus, & quia utile est rei pub. nobiles esse homines dignos maioribus suis, & quia uiget apud nos clarorũ hominum & suorum de re pub. meritorum memoria etiam mortuorũ. nec magis apud Romanos ualuit nobilitatis q̃ ætatis superioritas: ad cultũ fauores reuerentiamq; cõparandam. Est namq; apud Aulum Gelliũ in noctibus atticis apud antiquos Romanorũ neq; generi neq; pecuniæ maior q̃ ætati honor est habitus. Maioresq; natu à minoribus colebantur: ad deũm prope & parentũ uicem: equidem in omni loco inq; omni specie honoris primores potioresq; habiti. A conuiuio maiores à minoribus deduci solitos, eumq; morem Romanos à Lacædemonijs accepisse: apud quos id fieret Licurgi legibus. Sed postq̃ proles ciuitati necessaria est uisa antelati qui uxorem quiq; liberos haberent senioribus non habentibus. Ita collegæ in magistratibus. Et quando id de ætatis officio attingimus: binas ordinis officiorum sententias, utranq; grauem afferre libet: quarum prima prædicti Auli Gellij fuit: primũ scilicet iuxta parentes locũ habere pupillos nostræ fidei & tutelæ cõmissos, post clientes, post hospites, post cognatos, post affines. Sed Masurius

Nomenclator

Minores officiosi in senes

ptum fecisse. biennium fui in prouincia: si ulla meretrix in domum meam introiuit, aut cu iusquã seruulus, me omniũ mortaliũ postremissimum iniquissimũ habetote: zonas quas argento plenas extuli eas ex prouincia inanes retuli. Alij uini amphoras quas plenas tulerunt, argenti plenas domum reportarunt. Et Plutarchus in Pauli Aemilij uita refert, eum multum auri, multumq; argenti ex regia gaza coactum ne aspicere quidem uoluisse, sed negociũ quæstoribus dedisse, ut in publicum referrent, librosq; duntaxat regios natis literarum studiosis dirigi cõsensisse. Et Cicero quarta in Verrem actione scribit. cũ ab Aphricano quidã uetus assentator ex numero amicorũ non impetraret, ut se præfectũ in Aphricam duceret & id ferret moleste: Noli inquit mirari, si tu à me hoc non impetras. Ego iam pridem ab eo cui meam existimationẽ caram fore arbitror peto, ut mecum præfectus proficiscatur, & adhuc impetrare non possum. Quapropter Ciceronẽ crediderim ad prædictorum aliorumq; rei pub. fundatorũ imitationem instruxisse Quintũ fratrem Asiæ proprætorem ubi sic scribit. Quid est enim negocij continere eos quibus præsis, si te ipse contineas: Et infra. curandum tibi erit non itineribus tuis perterreri homines, non sumptu exhauriri, non aduentu cõmoueri: esse quocunq; ueneris, & publice & priuatim maximã lætitiam, cum urbs custodẽ, non tyrannũ, domus hospitẽ, non expilatorẽ recepisse uideatur. Quare sint hæc fundamẽta dignitatis tuæ: tua primũ integritas & cõtinentia, deinde omnium qui tecum sunt pudor. Constantia est adhibenda & grauitas, quæ resistat non solum gratiæ, uerum etiã suspitioni. Adiungenda etiam est facilitas in audiendo, lenitas in decernendo, in satisfaciendo ac disceptando diligẽtia. Ac mihi quidẽ uidetur huc omnia esse referenda, ijs qui præsunt alijs, ut ij qui erunt in eorũ imperio sint q̃ beatissimi. Vnde non iniuria questus est idem Cicero de laudibus Pompeij orans. Difficile dictu quirites quanto in odio simus apud exteras nationes propter eorũ, quos ad eos hoc anno cũ imperio misimus iniurias ac libidines. Profuisse autẽ plurimum uidetur ad seruandã uirtutum, de quibus dictum est, normam pœnas quæ ad flagitia sequebãtur à magistratibus inflictas. Sempronius enim Musca C. Gallum in adulterio in prouincia deprehensum flagellis cecidit, Caiusq; Marius imperator Cluuium sororis suæ filium pronunciauit à tribuno militum iure cæsum, quia illum stupri appellauerat. C. Fescenninus triumuir Corneliũ militem fortissimum, q̃ cum ingenua stupri cõmercium habuisset in carcerem cõiecit, qui in carcere mori coactus est. Et quid aliud intonare ac fulminare uoluisse uidemus Ciceronem in præclarissimis Verrinarũ actionibus, q̃ ut Verrem prouincialiũ siculorum prædatorem damnari puniriq; faceret: quæ eadem fuit intentio, eorum omniũ qui male functos magistratibus repetundarum postulabant. Sed iam satis multa dixisse uidemur de optima, prudentissima, sanctissima Romanorũ rei pub. administratione, per quã factũ est, ut maximæ præ cæterisq; pulcherrimæ orbis terrarũ parti diutissime imperauerint. Ad alia trãseundũ est.

BLONDI FLAVII FOR. ROMAE TRIVMPHANTIS LIBER VI.

MILITIAE ROMANAE Instituta ad ostensam Rei publi. administrationem sequi decet. nam sicut dubium non est inchoatam auctamq; esse armis & militum fortitudine, ac industria rei pub. amplitudinem: ita constat inanes & superfluas fuisse legionũ cohortiumq; & turmarum ac imperatorum à quibus ducebantur uires, nisi quas adijssent, expugnassent, cepissent ciuitates & prouincias, S.P.Q.R. & sapientissimi, de quibus diximus, uiri graues & in magistratibus constituti iuste, prudenter, & perhumane gubernando cõseruassent, ac in melius reformassent: quanq; ijdẽ maiori ex parte fuerũt, qui rẽ pub. intus sine armis, & foris armati præsertim ordinibus præfecti rem militarẽ administrarunt: ut tribus libris superius tractata inermis: hæc alia cui manũ apponimus armata rei pub. administratio dici possit. Nec minoribus paucioribus, laxioribus hæc q̃ illa legibus institutis, & bene uiuendi artibus acta est, adeo ut affirmare audeamus, seruandarũ legũ, custodiendæq; disciplinæ seueritatẽ bello magis extra, q̃ pace domi fuisse retentam. Si enim domi & in urbe à paucis aliquãdo siue à pluribus in rem pub. est peccatũ, animaduersio sæpissime aut leuis aut nulla est habita: sed raro cõsul, Imperator, & ipsæ legiones graue inciderũt erratũ, quibus ab hoste pœna nõ sit, punitioq; inflicta, nec tamẽ hoc ideo dicimus, ut nostri patris rei

militaris disciplinã tradere inani conatu intendamus: sed grauat nos exponẽdæ ostenden
dæq; rei militaris Romanorũ disciplinæ pridẽ sciri desitæ, addita difficultas uerborũ æta/
tis nostræ superioris militiæ uerbis nullatenus respondentiũ, quibus aliquãdo uelimus no/
limus ad rei propositæ declarationẽ utendũ erit. Sed iam rei nõ minus uariæ & amplæ q;
dignissimæ pro uiribus ostendendæ incumbamus, ab ipsaq; uocabuli expositione suma/
Militia unde mus exordiũ. Militia à milite dicta: isq; ut Festus Pompeius uult, ab eo dictus est q, nihil
Miles molle, sed potius asperũ gerat: sicut ludũ per antiphrasim dicimus, in quo minime ludi de/
bet. Et Vlpianus iureconsultus militẽ appellari uult: uel à militia, id est duritia, quã pro re
pub. sustinet: aut à multitudine: aut à malo quod arcere milites solent: aut à numero mille
hominũ: à græco uerbo chilia. Sed meliorẽ expositionẽ cæteris esse tenemus M. Varro/
nis, qui milites appellatos esse uult q, trium miliũ prius legio fiebat, ac singulæ tribus quæ
tres erant mille mittebãt. Militis uerbũ generali prolatũ appellatione omnes cõplectebatur,
qui aliquando adacti sacramẽto arma aut tractarent, aut etiã dimissi & exauctorati tractas/
sent: & multæ ac uariæ fuerunt eorũ species quæ diligentiore indigent expositione. Equi/
tes namq; erant, & tituli, & dimissanei, & legionarij, & classici, & proletarij, beneficiarij, &
limitanei, & cõducti quoq; stipendio & mercede quãdiu ex cõdicto pro militibus rei pub.
Tituli habebantur. De equestri ordine multa diffuse inferius narranda sunt. Tituli (quos & aliqui
dixere tutulos) iuxta Vlpianũ de testamento militari sunt appellati, q, patriã in qua per/
manebant tutarẽtur. sed eos uult Seneca ad Lucillũ ignominiæ causa sic dictos esse: q, cum
Proletarij inuenti essent rei inutiles militari extra exercendæ, in patria dimitterentur. Vnde à prole/
tarijs pariter militibus in hoc differebãt, q, hi nullo eorũ habito uirtutis experimento ad id
solũ delecti sunt, ut retento ad auctoritatem militari titulo cæteris eius nominis & ordinis
Beneficiarij extra militantibus ipsi in patria ad prolẽ procreandã remanerent. Beneficiarios scribit eos
Dimissanei Festus fuisse dictos qui uacabãt muneris beneficio. Dimissanei autẽ fuerunt qui post actã
cum laude aliquãdiu militiã à magistratu dimittebãtur. Ex quibus aliquando in militiã re/
Legionarij uocatis exercitus in necessitate reparatos fuisse ostendemus. Legionarij milites appellati
sunt, qui alicuius legionis pars cũ essent, nũq; aut pace aut bello ab ea discedebãt. ui & fi/
nitione uerbi militis exposita, quanti habita fuerit militia paucis primo, & post diffusius
Militia duplex summæ rei militaris partes, in quas distributa fuit dicemus. Et quia duplex fuit militia, ter/
restris, & naualis, de prima taliter dicemus, ut multa quoq; futura secũdæ cõmunia tracte/
mus. Nã delectus primo legionibus cõtrahendis adhibitus: deinde tyronũ alter delectus &
eruditio: post legionis partiũ descriptio: & Italiæ copiarũ in legiones Romanas conscripta
rum quantitas, de hinc legionis ipsius militũ numerus & equitatus ostendetur. Verba post
hæc uaria quibus in bello, & prælijs utebãtur: necnon castrorũ & structæ aciei: Armorum
quoq;, signorũ & insigniũ militariũ, & disciplinã militarẽ, prælijq; gerendi formã, insuper
honores, dignitatẽ, stipendia, dona, ornamẽta, auctoritatẽ & demũ formã missionis militũ
docebimus. Militiæ laudes, & si multis ac prope infinitis ex locis sumere & afferre possu/
mus, à solo Cicerone dicemus, qui L. Murenã à M. Catone, Seruio Sulpitio, & Q. Horten
sio summis, eloquẽtissimis grauissimisq; uiris, ambitus & maiestatis accusatũ defendẽs: sic
Laus militiæ in oratione habet. At nimirũ (dicendũ est enim quod sentio) rei militaris uirtus præstat cæ
teris omnibus: hęc populo Ro. hęc huic urbi ęternã gloriã peperit: hęc orbẽ terrarũ parere
huic imperio coegit: oẽs urbanæ res, omnia nostra pręclara studia, & hæc forensis laus &
industria latẽt in tutela ac præsidio bellicæ uirtutis: simul atq; increpuit suspicio tumultus
artes illico nostræ cõticescũt. Et infra. Quapropter nõ solũ illa gloria militaris uestris for/
mulis atq; actionibus anteponẽda est, uerũ etiã dicẽdi cõsuetudini, quæ lõge & multũ isti
uestræ exercitationi ad honorẽ antecellit. Itaq; mihi uidentur plærīq; initio multo hoc malu
isse. post cũ id assequi nõ ualuissent, ad militiã potissimũ sunt delapsi. qđ si ita est cedat opi/
nor Sulpici forũ castris, otiũ militię, stilus gladio, umbra soli. Vnde est q, Vegetiũ de re mi
litari tractaturũ uidemus ex Salustio sumpsisse. Nulla re alia populũ Ro. orbẽ subegisse, ni
si armorũ exercitatiõe, disciplina militari, usuq; militię. Ad tirones nũc ueniendũ est, quos
Tiro uidemus quosdã credere à uerbo græco dictos, tanq; domãdos: cũ nostra sit opinio, Tiro/
nis uerbũ ab Hetruscis sicut histriõis: aut à Sabinis, sicut Neronis, ad latinã cõsuetudinem
transiuisse. Eos autẽ cõstat neq; à principio, neq; semper postea in instituendis legionibus
fuisse delectos, cũ legiones ipsas raptim & tumultuarie à Romulo primũ, post à quibusdã
regibus

regibus,cõſulibus & principibus,quandoq; factas fuiſſe legamus. Romulum eum à quo
urbis & militiæ ſimul origo fuit,ſcribit primo Liuius libro, Trecentos armatos ad custo/
diam corporis acceptos celeres appellaſſe,& nõ in bello ſolum,ſed in pace habuiſſe. & de *Celeres*
Seruio rege,Equitũ decem turmas ex albanis legiſſe,legiones etiã ueteres eodem ſupple/
mento expleuiſſe,& nouas ſcripſiſſe.Et libro ſecundo Liuius, dictatore Valerio Voleſi fi
lio decem legiones ſcriptas,ternasq; cõſulibus,quatuor dictatori datas.& infra quinto ſic
habet. Tertius exercitus ex cauſarijs ſenioribus à T. Quintio ſcribatur, qui urbi mœni/
busq; præſidio ſit.Et ſeptimo dicit,Camillũ quatuor legiones quaternũ milium ſcripſiſſe:
Sed libro Liuij XXIII uidemus maiores copias ſine delectu tironum fuiſſe conſcriptas:
Cũ deeſſent nautæ,cõſules ex ſenatuſcõſulto edixerũt,ut q L.Aemylio, C.Flaminio con
ſulibus,milibus æris quinquaginta ipſe aut pater eius cenſus fuiſſet uſq; ad cẽtum millia,
aut cui poſtea tantum eſſet factũ, nautam unũ cum ſex menſiũ ſtipẽdio daret. Qui ſupra
centum millia uſq; ad ducenta millia,tres nautas cũ ſtipendio annuo:qui ſupra CCC uſq;
ad decies centum æris quinq; nautas,qui ſupra decies octo nautas,cũ annuo ſtipendio da
rent. Ex hoc edicto dati nautæ armati inſtructiq; ab dominis triginta dierũ coctis cibarijs
naues cõſcenderunt. Tum primum eſt factum ut claſſis Romana ſocijs naualibus priuata
impenſa paratis cõpleretur.Et XXIX Liuius,Scipio poſtquam in Siciliam traiecit uo/
luntarios milites ſeptem millia ordinauit centuriauitq;.Et libro LXXIIII,uidemus bel/
lo ſociali,cum Pompeius Strabo Picentes prælio ſuperaſſet,Libertinos tunc primũ milita
re cœpiſſe.Quem milites deligendi & exercitus cõparandi modum in neceſſitatibus imi/
tatos fuiſſe principes conſtat.Suetonius enim de Auguſto,Libertino milite,præterquam
Romæ incendiorũ cauſa,& ſi tumultus in grauitate annonæ timeretur,bis uſus eſt, ſemel
ad præſidiũ coloniarũ Illyricũ contingẽtium,iterũ ad tutelã ripæ Rhodani.& item uigin/
ti millia ſeruorũ manumiſit,& ad remũ dedit bello ſiculo.Et Iulius Capitolinus de M. An
tonino philoſopho: ſeruos quemadmodũ bello punico factũ fuerat ad militiam parauit,
quos uoluntarios exẽplo uolonũ appellauit.Et Cicero ad Atticũ:Parthi Eufratẽ tranſiue/
runt, duce Pacoro Horodis Parthorũ regis filio cũctis referto copijs. nos in Cappadocia
ad Taurũ,delectus habebatur ciuiũ Romanorũ.Et ſicut ſupradictæ quaſi omnes copiæ in
ſummis difficultatibus ſic alias ſæpenumero pares,& maiores nulla cogente neceſſitate à
cõſulibus imperatoribusq; nullo tironum delectus ſeruato ordine ſunt contractæ. Liuius
enim tertio,Cũ ad ea bella cõſules delectũ edixiſſent,fauore plebis nõ iuniores modo, ſed
emeritis etiã ſtipendijs,pars magna uoluntariorũ ad nomina danda præſto fuere.Eoq; nõ
copia modo,ſed etiam genere militũ ueteranis admixtis firmior exercitus fuit. & quarto.
Dum in Lauicanos & Equos Q. Seruilius tribunus ple.conſulũ poteſtate ducturus eſſet,
delectũ haberi nõ ex toto populo placuit.decem tribus ſorte ductæ ſunt,ex his ſcriptos iu
niores duo tribuni ad hoſtes duxerũt:& quinto,Dictator Camillus,cũ mag.equ. Seruilio
Hala iuſtitio indicto, delectũ iuniorũ habuit, ita ut ſeniores quoq; quibus aliquid roboris
ſupereſſet in ſua uerba iuratos centuriaret. Et ſeptimo: cõſulibus Appio Claudio Craſſo
& L.Furio Camillo bello Gallico,Græco,& Latino ad albã orto,ſenatus non urbana tan
tum,ſed etiam agreſti iuuentute decem legiones ſcripſit quinum millium & ducẽtorum,
equitumq; trecentorum.Et octauo, Mamercus conſul cui Gallicum euenerat bellum ſcri
bere exercitum ſine ulla uacationis uenia,quin opificum quoq; uulgus,& ſellularij mini/
me militiæ idoneum genus exciti dicuntur.& decimo.Bello Hetruſco nũciato ſenatus iu
ſticium indici,delectũ omnis generis hominum haberi iuſſit:nec ingenui modo,aut mino
res ſacramento adacti ſunt,ſed ſeniorũ etiam cohortes factæ,Libertiniq; cẽturiati:ut affir/
mare audeamus multo ſępius ſine tironũ delectu,q; per illos legiones coactas inſtructasq;
fuiſſe.Quin uidetur eum morem tironis accipiendi inſtruẽdiq;,quietis & florentibus Ro
manis rebus fuiſſe ſeruatũ,ut adoleſcẽtes alioquin otio marceſcẽtes diſciplina imbuerẽtur
militari,quibus poſtea reſp.uteretur.De quibus Liuius XXII: Magiſter equitũ delectu
edicto minores ab annis decem & ſeptem,& quoſdã prætextatos ſcribit,quatuor ex his le
giones & mille equites confecti.Item XXIIII: Et Statorius ex multa iuuentute pedites *Adoleſcentes*
cõſcripſit,ordinatosq; proxime morem Romanum decurrendo ſigna ſequi,& cõſeruare *qui militiæ ſe*
ordines docuit,& operi alijsq; inſtitutis militaribus aſſuefecit.Nedum uero petitos à ma/ *nõ obtuliſſent*
giſtratu adoleſcentes conſentire oportuit, ſed aliquando ſi ſe militaturos non obtulerunt *dãnatos fuiſſe*

damnati ſunt. Liuius XXVII: Atq; ex ijs qui principio eius belli decẽ & ſeptem annos
natos fuerant, neq; militauerant, omnes ærarios fecerunt. Et libro quadrageſimo, Poſtq̃
comperta ſunt bachanalia in Auentino occulta, in quibus per flagitia adoleſcentes corru
pti erant, inquit ad ſenatum, & populum conſul: hoc ſacramẽto initiatos iuuenes milites
faciendos cenſeris quirites, his ex obſceno ſacrario eductis arma committenda? Vnde Ci
cero, Difficillimis reipublicæ belli ciuilis Pompeiani temporibus, Tirones parandos ſic in
Philippicorũ decimo ſuadet: ego autem non tam ueteranos nutriendos uobis arbitror, q̃
quid tirones milites flos Italiæ, quid nouæ legiones ad liberãdam patriã parariſſimæ, quid
cuncta Italia de ueſtra grauitate ſentiat tentandum: nihil enim ſemper floret, ætas ſuccedit
ætati. Quibus uero modis tirones diſciplinam edocerentur militarem, & ſi aliqua ex par-
te in ſupradictis apparet, tamen aliter oſtendemus. Nam quod ſupra Liuium octauo ſcri-

Sellularij

pſiſſe uidemus: ſellularios, id eſt, opifices ſedẽdo opus faciẽtes, minime aptos militiæ fuiſ-
ſe: M. Cato de re ruſtica affirmat, ex agricolis dicens uiros fortiſſimos, & milites ſtrenuiſſi

Ex agricolis tirones deligendi

mos gigni. Et Seneca epiſtola duodeuigeſima, Fortior miles ex fragoſo uenit, ſegnis eſt
urbanus uerna: nullũ laborem excuſant manus, quæ ad arma ab aratro transferũtur: quin
etiam non originis & exercitij magis, quàm integritatis corporis tironum habendam eſſe
rationem maiores uoluerunt. Vnde Martianus iureconſultus de teſtamento militari. Mi
litabit uero qui cum uno teſticulo natus eſt, qui'ue amiſit, ſecundum diui Traiani reſcri-

Sylla & Cotta cũ unico teſticulo nati

ptum, Nam & duces Sylla, & Cotta memorant eo habitu fuiſſe naturæ. Suetonius de Cæ
ſare dicit, Tirones neq; in ludo, neque per laniſtas, ſed in domibus per equites Romanos,
atque etiam per ſenatores armorum peritos erudiebat. Et Plutarchus in uita Pauli Æmy
lij ſcribit, eum cõſueuiſſe filios domi diſciplina militari imbuere. Et Iulius Capitolinus de
Maximinis duobus. Tertia die cum proceſſiſſet Seuerus ad campum in turba exultãtem
more barbarico Maximinum uidit, iuſſitq; ſtatim tribuno militum ut coerceret ad Roma

Tirones charos Romanis fuiſſe

nam diſciplinam & imbueret. Nec tamen in neceſſitatibus aſpernabãtur, quin charos Ro
mani tirones habebant. Plancus Ciceroni, In caſtris noſtris legiones ſunt ueteranæ tres,
tironum uel luculentiſſima ex omnibus una. In caſtris Bruti una ueterana legio, altera bi-
mana, octo tironum. Vegetius autem & ſi ætatis ſuæ diſciplinam militarẽ potius, quàm
ueruſtã docuit, multa habet à maioribus, pręſertim à Saluſtio ſumpta. Ex quibus eſt aptio
rem ruſticã eſſe plebem, quæ diurno labore nutritur, ſolis patiens, umbræ negligens, bal-
nearum neſcia, delitiarum ignara, paruo contenta cibo, durata habens per omnium labo-
rum tolerantiam membra. Si uero neceſſitas cogat urbanos ad arma compelli, primum la
borare, decurrere, portare pondus, & ſolem & puluerẽ ferre diſcãt, paruo uictu utãtur &
ruſtico, interdũ ſub diuo, interdum ſub papilionibus cõmorentur. Tirones uero incipien-
te pubertate deligendos, omnesq; geſtus docendos, ne locum deſerãt, ne ordines turbent,

Qui à militia arcendi & in militiam recipiendi

foſſam ducere gaudeant, Adoleſcentesq; martio deputandos operi debere eſſe uigilanti-
bus oculis, erecta ceruice, lato pectore, humeris muſculoſis, ualentibus digitis, longiori-
bus brachijs, uẽtre modico, exilioribus cruribus & pedibus, nõ ſuperflua carne diſtentos,
ſed neruorum duricia collectos. piſcatores, aucupes, ſellularios, aleones, & omnes, qui ali
quid tractaſſe uidẽtur id generis, longe caſtris pellendos: fabros, macellarios, ferrarios, &
ceruorũ aprorumq; uenatores militiæ aſcribendos. idem ſcribit honeſtatẽ idoneũ militem
reddere, & uerecundiã dum prohibet fugere, uictorẽ facere. à magnis peritiſſimisq; bello
rum uiris, delectũ tironũ eſſe habendũ. Ad Saluſtiũq; reuerſus dicit Vegetius eum ſcribe-
re, Pompeiũ adoleſcentẽ aſſueuiſſe, cum agilibus ſaltu, cũ uelocibus curſu, cũ ualidis lucta
certare. Nec aliter illi de Sertorio uictoriã cõtingere potuiſſe: ab ipſoq; Saluſtio tradi, Ro

Campus Martius ad Tironum exercitationẽ electus

manos ueteres ad omnẽ rei militaris eruditionẽ campũ Martiũ Tyberi uicinũ elegiſſe, in
quo iuuẽtus poſt exercitiũ armorũ ſudorẽ pulueremq; diluerit. Iuuentutẽq; pro exercitio
cõſueuiſſe crates rotũdas ex iunco cõtexere, quibus in duplo ponderãtibus q̃ ſcutũ, & cla
ua lignea pergraui ad palũ ſexipedalem in terrã fixum ſe exercebãt, pũctimq; & cæſim fe
rire diſcebant. A Saluſtioq; itẽ tradit Vegetius, Exerceri ſolitos hyeme ſub tectis tirones,
ut equos inſtratos ligneos armati ſaltu inſilirent, quandoq; faſces, & pondera librarũ ſexa
ginta tuliſſe gradu militari, ut diſcerent arma & cõmeatum deferre cũ neceſſitas cogeret.
Vergilius, Nõ ſecus ac patrijs ſæuus Romanus in armis Iniuſto ſub faſce uiam cũ carpit,
& hoſtem Ante expectatum poſitis ſtat in agmine caſtris. De eaq; Tironum, & militum

nouorum

nouorum etiam seruorũ ad militiam eruditione Flauius Iosephus de captiuitate Iudaica sic habet, Quaquidem in re nimis admirandam quis existimauerit Romanorum prudentiam, ita seruos instruentium, ut non solum uitæ ministerio, sed etiam necessitatibus utiles sint. quod si quis eorũ aliam quoq; respexerit militiæ disciplinam, profecto cognoscet tantum eos imperiũ non fortunæ munere, sed propria uirtute quæsisse. Armis enim uti nõ ex bello cœperunt, neq; solum si necesse sit manus mouent, sed ueluti armis naturã coercentes, nullas capiunt exercitationis inducias, nec tẽpora præstolantur. Meditationes autem eorũ nihil à uera cõtentione discrepant, sed in dies singulos militũ quisq; omnibus armis, tanq; in procinctu positus exercetur, quo etiã prælia facillime tolerãt. Nec enim uel ordo neglectus eos à consueta dispositione dispergit, neq; metus aut sumptus remouet aut lassitudo. Vnde sequitur, quod semper superent hostes, quos non itidem confirmatos inuenerunt: nec errauerit si quis eorũ meditationes conflictus esse dixerit sine sanguine, contraq; prælia meditationes esse cũ sanguine. Legio quibus ex partibus, quóue instrueretur parareturq; modo cum dixerimus, Tirones etiam quomodo in ordinibus locarentur intelligitur. Igitur legio inde dicta, ut inquit Varro, q legũtur milites in delectu, ex centurijs enim maxime cõficiebaẽ. Cẽturiæ uero eam uim habuere, ut ab ipsis cæteri ordines nascerẽtur. De quibus dicturi eadẽ licet diuersa ratione repetere cogimur, quæ in comitijs supra sunt dicta. Liuius in regis Tullij Seruij rebus gestis scribit, censum ab eo institutũ fuisse, rem saluberrimã tanto futuro imperio, quo pacis belliq; munera nõ uiritim, ut antea, sed pro habitu pecuniarũ fierent. Tum classes cẽturiasq;, huncq; ordinẽ ex cẽsu descripsit. Qui centum milliũ æris aut maiorẽ censum haberent octuaginta fecit centurias, XL senũ XL iuuenum: seniores ad urbis custodiam: iuniores, ut foris bellum gererẽt. Arma his, galea, clypeus, ocreæ, lorica, omnia ex ære: hastæ, & gladius. Additæ his duæ fabrũ cẽturiæ sine armis, ut machinas in bello ferrent. Intra centũ & septuaginta quinq; millia census secunda classis. Ex his uiginti centuriæ seniorũ, uiginti iuniorũ, arma ut in superiore præter loricã. Tertia classis à LXXV ad quinquaginta millia census, cẽturiæ uiginti senũ, uiginti iuuenum, arma ut in superiore præter ocreas. In quarta classe à quinquaginta ad XXV milliũ cẽsus. Cẽturiæ XX seniorũ XX iuniorũ, arma mutata, nihil præter hastã & uerutũ datũ Quinta classis cẽturias triginta habuit, fundas, lapidesq; missiles gerebãt. In his accẽsi, cornicines, tibicines in tres cẽturias. ex XI postea millibus una cẽturia, & fuit hæc immunis militia. Equitũ ex primoribus ciuitatis duodecim scripsit centurias, additis sex alijs, primis sex Romuli. Cũ itaq; habereẽ delectus ordo sumebaẽ ex supradictis censibus, & ex eadem diuisione quinq; censuũ fiebãt delectorũ militum cẽturiæ, ut unaquæq; cẽturia suã cuiuslibet census ordinis & ætatis haberet partẽ. Qua in re prudenter institutũ fuit quod Vegetius à Salustio tradit, ut quasi in orbẽ quendã per diuersos ordines promouerẽtur milites: ut ab inferiore si promereretur ad supremũ quisq; ascẽderet: & ita ad primũ, sed in maiori digniorîq; loco rediret. Ex hacq; formula copię urbis Romæ cõtrahebantur. Sed maiores multo copias Romani p omnia stantis Romanæ dignitatis tẽpora à latino nomine & Italis acceperũt. Quæ omnes copiæ simul mixtæ Romanos exercitus cõficientes Romanũ nomen ubiq; locorum formidolosum gloriosumq; reddebant. Liuius enim prælium apud Trebiã libro XXII describens, Duodeuiginti millia Romanorũ erant, sociorũ nominis latini uiginti millia, auxilia preterea Gallumbrorũ XXV. Et cõsules delectũ cũ ægre cõficerent inopia iuniorũ, senatus triũuiros binos creari iussit, alteros q citra, alteros qui ultra quinquagesimũ lapidẽ in plateis forisq; & cõciliabulis omnẽ copiã ingenuorũ inspicerẽt, & si qui roboris satis ad ferenda arma habere uiderẽtur, etiãsi nondũ militari ætate essent, milites facerẽt. Tribuni plebis si eis uidereẽ ad populũ ferrẽt, ut qui minores se septem & decẽ annis sacramento addixissent, his perinde stipendia procederẽt, ac si septẽ & decẽ annorũ aut maiores milites essent. Et XXXV Liuius: decretũ ut nouorũ militũ tria millia duceret & trecẽtos equites: ita ut in his duæ partes sociũ latini nominis, tertia ciuiũ Romanorũ esset. Idem supplemẽti ad Caium Flaminiũ, cui imperiũ cõtra Antiochũ prorogabatur. Et XXXV Liuius: L. Scipio cõsul cui puincia Gręcia decreta erat: in supplemẽtum addita peditũ ciuiũ Romanorũ tria millia, equitũ cẽtum: & socium latini nominis quinq; millia, equites ducenti. Alteri cõsuli Lelio nouus exercitus decretus, duæ legiones Romanæ, & socium latini nominis XV millia pedites, equites CC. Cicero Appio Pulchro. Sed uniuerso

Legio unde

A centurijs cæteros ordines natos

uniuerso senatui uenerat in mētem præsidio firmiori opus esse ad istam prouinciam: cen-
sebant enim omnes fore, ut in Italia supplementum meis & Bibuli legionibus scriberetur.
Gallumbri Quod autem supra de auxilijs Gallumbrorū ad Trebiam missis est dictū, alias copias ab
Italis quādoq; ab externis acceptas fuisse, leuioris armaturæ, nulliusq; stipēdij, sed breuio
ri tempore in exercitu moraturas edocet Liuius. Quāuis enim Romani ad exercitum con
tra Hannibalem Placentiā missum milites misissent ex Italia simul & Roma acceptos: ta-
men alias copias à Gallumbris qui nunc Romandioli sunt in castra euocauerunt, quæ fue
rūt auxilia leuiter armatorū. hinc scribit Liuius XXII de Hierone Siculo rege, cuius ora
torum hæc fuerūt uerba, Milite atq; equite scire nisi Romano Latiniq; nominis nō uti po
pulum Romanū, leuium armatorū auxilia etiam externa uidisse in castris Romanis. Itaq;
misisse mille sagittariorū ac funditorū. Et XXXIIII Liuius. si tumultus in Hispania es-
set, placere ut tumultuarij milites extra Italiā legerent L. Paulo in Hispaniā. Et XXXVI
in bello sociali. Auxilia inde latini nominis & exterarū gentium missa populo Romano.
Plancus imperator consul designatus scribens consulibus, prætoribus, tribunis plebis, se-
natui populoq; Romano. Legiones habeo quinq; sub signis, & sua fide uirtuteq; populo
Romano cōiunctissimas, & nostra liberalitate nobis obsequētes. prouinciā omniū ciuita-
tum cōsensu paratissimā, & summa cōtentione ad officiū certantē. Equitem auxiliorumq;
tantas copias, quantas hæ gentes ad defendendū suam salutem libertatemq; conferre pos-
sunt. Cicero Bruto: Romæ delectus habetur totaq; Italia: si hic delectus appellandus est,
Legionis numerus cum ultrò se offerūt omnes. Numerū quem legio habuerit omniū militū ostendit Liuius
in septimo. Cōsulibus Appio Claudio Crasso, & L. Furio Camillo, bello Gallico Græco
& Latino ad Albam orto, senatus nō urbana tantū, sed etiam agresti iuuentute decē legio
nes conscripsit, quinū millium & ducentorū militum, equitumq; trecentorum. Et XXII
prælio Cannēsi. Numero quoq; peditū equitumq; legiones auctę. mille peditibus & cēte
nis equitibus in singulas additis, ut quina millia peditū, trecēti equites essent. Et XXIX
Liuius, Suppleuitq; ita eas legiones, ut singulæ sena millia & ducētos pedites: equites ha
berent CCC. & Aulus Gellius scribit, in legione sunt cēturiæ sexaginta, manipuli trigin-
ta, cohortes decem. Quarū copiarum ut distributio quæ fiebat, notior habeatur, magistra
tuum & eorū qui ducebant ordines, & singularū partium nomina exponemus. Nec repe
tere expedit, quæ superius exposita ac prope omnibus nota sunt. Imperatoris, Consulis,
Prætoris, à quibus ducebātur uocabula. Exercitusq; expositio nominis primo ponatur lo
co, dehinc tribuni militares, russuli, centuriones, decuriones, equites, trossuli, cohortes, ma
nipuli, turma, hastati, pilani, principes, triarij, subsidionarij, accēsi, ferētarij, uelites, auxilia,
præsidia, obsidiū quid fuerint doceamus. Exercitum tradit Vlpianus iureconsultus de mi
litari testamento, traxisse nomen ab exercitatione. Idemq; uult exercitū non unam cohor
Exercitus unde tem, neq; unam alam dici, sed numeros multos militū. Nam exercitui præesse dicitur ille
qui legionē uel legiones cum suis auxilijs cōmissas administrat, de cuius officio sic scribit
De officio regentis exercitum Marcellus de re militari, Officium regentis exercitū non tantū in danda, sed etiam in ob-
seruanda disciplina consistit. Paternus quoq; scribit, debere eum qui se meminerit armato
præesse parcissime cōmeatum dare, equum militarem extra prouinciam suam duci non
permittere, ad opus priuatum, piscatum, uenatum militem non permittere. Nam in disci-
plina Augusti ita cauetur: & si scio fabrilibus operibus exerceri milites non esse alienum,
uereor tamen si quicquā permisero, quod in usum meū aut tuū fiat, ne modus in ea re ad-
Tribuni militares hibeatur, qui mihi sit tolerandus. Tribuni militares ad eorū exemplar facti sunt, qui popu
lo Ro. præsunt. De quorū officio sic habet Cicero legū secundo. Milites quibus iussi erūt
parento, eorumq; tribuni sunto. Marcellus de re militari, Tribuni officiū est uel eorū qui
exercitui præsunt, milites in castris continere, ad exercitationes producere, claues porta-
rum suscipere, uigilias interdum circuire, frumentationibus commilitonum interesse, fru
mentum probare, mensuræ fraudem coercere, delicta secundum auctoritatem suam casti
gare, principijs frequēter interesse, querelas commilitonum audire, ualitudinarios inspice
Tribunorum militariū duo genera re. Tribunorumq; militariū Asconius Pedianus secūda in Verrem duo fuisse genera scri-
bit, primum eorū qui russuli dicuntur, hiq; qui in exercitu creari solent: alij sunt comitiati,
qui comitijs designabātur. Et Festus Pōpeius addit eos aliquando dictos esse rutilos, quia
Rutili. Centu. Rutilius Ruffus legem primo de eorū iure ab exercitu creandorū tulerit. Centuriones &
decuriones

decuriones ab eorũ numero quibus præsunt dictos Varro Festusq; tradunt. Habuit præ- *Decuriones*
terea legio præfectũ fabrũ, qui fabros lignarios, structores carpentarios, ferrarios ad fabri *Præfectus fa*
cam, ad hibernorum ædificia, ad machinas, turres ligneas, ad arma, ad uehicula tormẽtaq; *brorum*
dirigeret. Equestris ordinis nomẽ sæpe mutatum fuisse Plinius in naturali historia tradit. *Celeres*
Nam eos qui ad equitatum trahebantur celeres Romulus regesq; appellarunt, deinde fle *Flexumines*
xumines, postea trossulos, cum oppidum in Thuscis citra Volsinios eo nomine soli sine *Trossuli*
peditatu cepissent: durauitq; id nomen ultra Gracchum, postea quirites appellati. Cohor- *Quirites*
tis uocabulum Varro sic exponit, quod ut in uilla ex pluribus tectis coniungitur ac quid- *Cohors*
dam fit unum, sic ex pluribus manipulis copulatur cohors: cohorsq; in uilla quod circum
eum locum pecus coerceretur. Fuit & præterea cohors prætoria dicta quod a prætore nõ *Prætoria*
discederet. Scipio enim Aphricanus primus fortissimũ quemq; delegit, qui ab eo in bello *cohors*
non discedebat, & cætero munere militiæ uacabant, & sesquiplex stipendiũ accipiebant.
ea uero cohorte primus Romanorũ principum Tiberius Augustus est abusus, qui ædifi-
cato munitiore in uia Appia loco prope nunc sanctũ Sebastianum ubi caput bouis appel
lant, Baptistæ Lenis Romani ciuis uillam, cohortem ibi suam tanquã in arce cõtinuit: qui
mos continuatus effecit, ut post Tiberium reip. & libertatis status a cupienti ciuitate resu
mi nequiuerit. Sicq; Claudius, sic Galba, sic Otho, sic Pertinax, sic Didius Iulianus præto-
rianum militum uiolentia imperatores sunt facti. Libetq; unicum Iulij capitolini testimo-
nium afferre. Interea Romæ iterum seditiones inter populum & milites ortæ, ut nec tum
maxime in edicto Balbinus cũ proponeret audiretur. Veterani se in castra prætoria con-
tulerunt, cum prætorianis ipsis, quos cœpit populus obsidere, nec unquam ad amicitiam
essent reducti nisi fistulas aquarias populus incidisset. Manipulumq; Varro exercitus mi *Manipulus*
nimam manum esse uult, quæ unum sequitur signum, de quo uerbo Ouidius; Illa quidem
fœno (sed erat reuerentia fœno, Quantã nunc aquilas cernis habere tuas.) Pertica suspen
sos portabat lõga maniplos. Vnde maniplaris nomina miles habet. Turmam uult Varro *Turma*
dictam esse mutata e in u, quasi ternam, quod terdeni milites ex tribus tribubus lucerum,
ramnium, & tatiensium fiebant. Itaq; primi singularum decuriarum decuriones dicti, hiq;
decuriones primo administri turmæ, a turma adoptabantur, unde optiones dicti, quos po *Decuriones*
stea tribuni ob ambitionem faciebãt. Hastatos dicit Varro appellatos, quod hastis pugna *Optiones*
bant, pilanos qui pilis. Principes qui a principio gladijs pugnabant. post mutata re milita- *Hastati*
ri magis illustres sunt pilani. Triarios quoque dictos quod in acie tertio ordine extremis *Pilani*
subsidio ponebantur. Et quod hi subsideant subsidium dictum: Plautus, Subsidite hic, qua *Principes*
si solent triarij. Vnde cum ad extremam sit uentum necessitatem: in prouerbio est, Res re- *Triarij*
dijt ad triarios. Rorarios dictos Varro scribit eos qui prius in prælium prodibãt, sicut ros *Subsidium*
prius inchoat quàm pluuia. Et accensos ministratores a Catone appellatos, de quibus su- *Rorarij*
periore loco multa a nobis sunt dicta. Velites scribit Festus appellatos esse uestitos & in- *Accensi*
ermes, qui exercitum sequebantur, quique in mortuorum militum loco substituebantur, *Velites*
ipsosq; fuisse & ferentarios qui fundis & lapidibus pugnabant, quia tela feruntur non te *Ferentarij*
nentur. Catonemq; eos ferẽtarios dixisse, qui tela ac potiones militibus præliantibus mi-
nistrabant. Auxilium dicit Varro ab auctu esse dictum, cum accesserint hi qui adiumento *Auxilium*
essent alienigenæ: præsidiũ uero quod extra castra præsideat in loco aliquo, quo tutior ho *Præsidium*
stis regio esset. Obsidiũ ab obsidẽdo quo minus egredi possit. Ad hæc quæ exposita sunt *Obsidium*
uocabula sequitur aliorum militiæ uerborum, quibus in acie & bello usus fuit expositio. *Velitatio*
Velitationem, Nonius inquit, dici leuem contentionem ex congressione militũ. Cui cum
prius inuenta fuisset Fuluius Flaccus consul bello Capuano addidit, ut milites leuis arma
turæ pluribus armati iaculis equitibus immixti militarent. Optiones in cohortibus dicti *Optiones*
sunt tanquã optati, qui in defectu militibus subrogantur, ut plenæ sint legiones: secun-
dumq; has expositiones armorum & bellicorum instrumentorum, quibus prisci uteban-
tur uocabula & rem pro parte dicemus. Ad offensionem arma fuerunt a longe ferietia, sa-
gitta, iragulæ quod mittatur dictæ. Ansatæ quod ansis colligentur hastæ & manu mittan
tur, quæ & iacula: fundæ lorulis funiculisq; manu cõtortæ: manubalistæ, quas balistas mi
nores aliquando scorpiones prisci dixere: quæ tela non solum singulis ætatibus & seculis,
sed per unam quanq; ætatem bis terq; nomina & formam mutauere, sicut & arma qui-
bus corpora uestiuntur. Instrumenta bellica oppugnationibus adhibenda hæc fermè erãt.

Testudo

Teſtudo Teſtudo de materia & tabulatis contexta, corijs, cilicinis & alijs quæ difficulter comburi
Aries poſſent contecta. hæc intrinſecus babebat arietem trabem, quæ unico præfigebatur ferro
& falx uocabat̃, ab eo quod incuruata eſſet, & de muro extraheret lapides: uel dicta aries
ad ſimilitudinẽ animalis. Retro enim ducebatur trabs funiculis ſuſpenſa, ut reducta impe-
tuoſius feriret. Idemq; & teſtudo dicta à ſimilitudine reptilis, quod caput nũc exerat nunc
Vinea reducat. Vinea aliud inſtrumentum è lignis compacta. lata pedes octo, alta pedes ſeptem,
longa ſexdecim, tectum duplici ligno cratibusq; contexitur. Latera quoq; cõtexuntur, ne
ſaxorum telorumq; impetu perfringantur. Extrinſecus ne crementur crudis & recẽtibus
corijs integuntur. Cum plures fuerint iunguntur ordine, ſub quibus oppugnantes tutius
Plutei ad muros ſubruendos pugnant. Plutei dicebantur ad ſimilitudinẽ loci ſtudentium, mino-
res teſtudine, ſed eadem facti defenſiq; ratione: ſed tribus ducti rotis ad quæcunq; expedit
Agger loca perducuntur. Agger ex terra lignisq; extollitur contra murum, de quo tela iactantur.
Muſculi Muſculos dixerũt minores machinas quibus protecti bellatores foſſatum ciuitatis appor
tatis lapidibus, lignis, & terra nõ ſolum cõplent, ſed etiam ſolidant, ut turres ambulatoriæ
ſine impedimẽto uehantur ad murum. ſunt minores uineis ſubductioresq; & maiores fir-
Turris mioresq; pluteis. Turris aliquando lata pedibus tricenis in quadro, quãdoq; quinquagin
ta, & proceritas, quæ muros urbis turresq; ſuperet, rotis agit̃ pluribus, & ſubtus arietẽ ha-
bet, materia tabulatisq; compácta eſt, corijs cõtra ignes & centonibus cilicinisq; aqua in-
fuſis contecta: pontem babet, qui in mœnia dimittitur, & ſagittarij pugnatoresq; deſcen-
Baliſta dunt. Baliſtam maiores dixere priſci, trabem ualidam ita libratã, ut cum pars denſior pon
deribus attracta deſcenderet, eleuata proceritas ſua funiculis quos haberet alligatos fun-
da ſaxum maximi ponderis longe emitteret. Eiq; maximę nunc machinæ brichollæ eſt ap
Onager pellatio: quãquam onagrum maiorem ipſa machinam dixere, quo nullum maius tormen
Falarica tum fuiſſe uult Vegetius, nec eſt etiam apud noſtros. Falaricam diffinit Vegetius, quæ ad
modũ haſtæ ualido præfigitur ferro, Inter cuius tubam & haſtile ſulphur, reſina, bitumen,
ſtuppa conuoluuntur infuſa oleo, quod incendiarium uocant: quæ falarica baliſtæ impe-
tu deſtinata perrupto munimine ardens figitur ligno, turritamq; machinam frequẽter in-
cendit. Fuerunt & alia priſcis ad offenſionem defenſionemq; inſtrumẽta, quæ ferè omnia
Bombarda deſiere in precio haberi, poſtquam bombardæ uſus fuit, machinæ omnium impetuoſiſſi-
mæ, quam anno nondum centeſimo inuentam fuiſſe docuimus, teutonicũ munus Vene-
Metare tis delatum, quando Genuenſes in Clugia clauſi à Venetis obſidebantur. Metare, inquit
Metari ca. Nonius, eſt ponere, Vnde metari caſtra & metatores. & Feſtus metari caſtra dicuntur, q
Porta præ metis dirigantur, Caſtraq; ut plurimum quatuor babuerunt portas, quarum prætoria ap-
toria pellabatur, qua exercitus in prælĩũ educebatur: quia initio prætores erant, qui poſtea con
Pretoriũ ſules, & illi bella demonſtrabant, quorũ tabernaculum quoq; dicebatur prætorium. Quin
Porta quin tana porta appellata poſt prætorium, ubi rerum utenſilium forum fiebat. Alia principalis
tana dicta, quod eo eſſet in loco ad quem principales ordines tendebant. Decumana quarta à
Porta prin decimis primo in caſtra illatis, per quam commeatus inferri & cõmeare animalia conſue-
cipalis uerant. Caſtrorum uero formam & diſpoſitionem Flauius Ioſepbus de bello Iudaico ele-
Porta De- gantiſſime ſic edocet. Romani quocũq; in boſtilem terram irruperint ante caſtrorum mu-
cumana nitionem nunquam prælium ſumunt: quæ quidẽ non leui opere neq; iniquo loco erigũt,
Caſtrorum nec omnes inordinate deſcribunt: ſiquidem inæquale ſolum fuerit contemplantur: qua-
forma & tuor uero angulis dimenſio eorum deſignatur. Nam & fabrorum multitudo, & ferramen
diſpoſitio torum copia, quæ uſus extructionis popoſcerit ſequitur exercitum. Et interior quidem ca
apud Ro. ſtrorum pars tabernaculis diſtribuitur. Ambitus autem eorum extrinſecus muri faciem
profert, ordinatis etiam turribus pari ſpacio diſpoſitis, quarum interualla telis atq; baliſtis
alijsq; machinis ſaxa intorquentibus omnibus inſtrumentis miſſilium complent, ut cũcta
ſcilicet iaculorum genera in promptu ſint. Ex omni autẽ muri parte quatuor portas ædi-
ficant, tam iminẽte aditu faciles, quàm ipſis ſi quid urgeat introcurrentibus latas. Intus au
tem caſtra uicorum ſpacijs interpoſitis dirimuntur. Mediaq; rectorum tabernacula collo-
cant. Et inter hæc ducis maximi domum templo prorſus ſimillimam, ut quaſi quædam ci-
uitas repentina exiſtat. Forum quoq; & opificum ſtationes & ſedes militũ primatibus or
dinumq; principibus, ubi ſi qua ſit inter alios ambiguitas iudicent. Ipſe uero ambitus &
omnia quæ in eo ſunt multitudine ſimul & ſciẽtia fabricantiũ opinione citius cõmunitur.

Qui ſi

Qui si res urgeat, fossa extrinsecus depressa cubitis quatuor, paricꝙ spacio lata cingitur. Armis autem septi per contubernia cum decore absqꝫ otio in tentorijs degunt, omniaque ab his ordinate etiam alia cauteqꝫ per contubernia expediuntur: ueluti si ligno aquaue aut frumento opus sit. Nec enim cœna uel prandium in potestate est cuiuscunqꝫ cumuo luerit. Simul autē omnibus somnus est. Excubias & euigilandi tempora buccinę signant: neqꝫ omnino quicquam est quod sine edicto geratur. Mane autē milites ad centuriones, illi uero ad chiliarchum cōueniunt salutatum, cum quibus ad summum omnium ducem uniuersi ordinum principes. Ille autem his signum aliaqꝫ dat ex more proferenda præcepta subiectis: quæ quidem cum in acie sunt agentes citius parent, ut si res exigat incursibus eius itemqꝫ reuocationibus uniuersi pariter obsecundent. Cum autem castris egrediendum est tuba indicium facit, nemoqꝫ ociosus est, sed uel solo nutu moniti tabernacula colligunt, omniaqꝫ ad profectionem instruunt, deinde iterum tuba signat ut sint parati. Illi autem cum mulos & iumenta sarcinis onerauerint, uelut in curuli certamine signū expectant. Castra uero incendunt, & quod sibi alia munire sit facile, & ne quando hostibus eadem usui sint. Et cum tertio quoqꝫ tubæ indicant ut exeant, urgent aliqua ex causa morantes ne quis ordinem deserat: dextraqꝫ duci præco adstans, si ad bellum parati sint uoce primum percunctatur. Illi que ocius alacri & magna uoce paratos se esse respondent, interrogantemqꝫ pręueniunt: & Martio quidem spiritu repleti cū clamore dextras erigunt: deinde ociose & cum omni decore uelut in bello progredientes ambulant, suum quisque ordinem uelut in bello custodiens: pedites autem, thoracibus quidem & galeis septi, ex utroqꝫ latere sicas ferentes: Leuus autem gladius est multo longior, cum dexter mensuram palmæ non excedat. Qui uero ducem stipant lecti pedites scuta & lanceas portant. cætera manus hastas & clipeos longos, triduiqꝫ uiaticū, ut parum intersit inter onusta iumenta & pedites. Equitibus autem ad dexteram gladius est longior, & contus in manu, transuersusqꝫ ad equi latus clipeus, ternaqꝫ super pharetram, uel amplius lata cuspide dependent iacula, nihil ad hastarum magnitudinem differentia. Cassides uero & thoracas peditibus similes habent, nulloqꝫ armorum genere à militum alijs discrepant lecti qui circa ducem morantur. Agmen autem semper cui sorte id obtigerit antecedit. Talia quidem sunt Romanorum itinera & mansiones itemqꝫ armorū uarietates. Nihil uero nec in prælijs inconsultum aut subitum agunt, sed omnia semper sequuntur facta sententia, opusqꝫ non adhibetur nisi ante decretum. Vnde aut minime peccant aut si peccauerint facilis est peccati correctio, fortunæ autem successibus meliores. Consiliorum etiam si aliter successerint arbitrantur euentus quasi bonum quiddam fortuitū, ne diuina prouidentia non esse credatur. Quæ uero ante cogitata fuerint, etiam si aduersus casus exceperit, bene iam meditantes ad cauendum exhibeant, ne idem rursus eueniat. Et bonorum quidem fortuitorum non is autor sit cui contigerint, tristium uero quæ innoxijs acciderint, saltem quæ rectum consilium ceperunt uideatur esse solatio. Armorum quidem exercitationem com parant: ut non modo corpora sed animi quoqꝫ militum fortiores sint. Maior illis est ex timore diligentia: Nanqꝫ leges apud eos non discretionis solum, uerū & crimine negligentiæ capitales sunt: ducesqꝫ magis quàm leges ipsæ terribiles. Nanqꝫ bonos honorando redimunt, sed in coërcendis noxijs sunt crudeles. Tanto autem obsequio rectoribus parent ut & in pace ornamento sint, & in acie corpus unum, totus conspiciatur exercitus: sic eorum copulati sunt ordines, ita circunduci sunt mobiles, & acutis auribus ad pręcepta, oculisqꝫ ad signa, & ad opera manibus. Vnde facere quidem strenui sunt, pati uero tardissimi Nec etiam ubi prælantes sunt, aut multitudinem hostium, aut consilia spernere ducum, aut difficultatem regionum. Quorum igitur actis & consilijs incipiunt deliberantes adeo extremus patet exercitus. Quid mirum si euphrates ab oriente, & Oceanus ab occidente, itemqꝫ à meridiano tractu libye fortissima regio, & à septētrione rhenus, & hister sunt imperij limites: cum minorem esse possidentibus possessionem recte quis dixerit: Hæc ergo prosecutus sum, non tam proposito laudandi Romanos, quàm solatio deuictorū, utqꝫ nouarum rerum cupidos detinerem. fortasse autem ad experientiam bonarum artium proderunt studiosis Romanæ instituta militiæ nescientibus. Procubitores dicuntur, qui nocturnæ custodiæ causa ante castra excubant, cum in propinquo castra hostium sunt. Procinctam classem dici mos fuit quando exercitus ad pugnam paratus erat: horumqꝫ uerborū *Procubitores* *Classis procincta*

m primo

primo positorum loco, causam hanc Festus ponit, quod pugnaturi ritu prius cingerentur
gabino, & quod classem uetustius fuerit hominum dici quàm nauium multitudinem: pa/
Pares equi ribus equis etiam aliquando scriptum esse inuenimus, quia duobus equis utebantur in
Præliares dies prælio Romani, ut altero sudante & fesso in secundum transirent. Et præliares dies ap/
pellati sunt, quibus fas erat hostem lacessere: Erant enim & nefasti dies & feriæ quibus id
Nefasti facere non liceret. Scribit Aulus Gellius, Thucydidem dicere Lacedæmonios bellatores
Lacedæmonij non tubarum cornuumque signis, sed tibiarum modulationibus in prælijs usos, Cretenses
Cretenses que solitos inire prælia præcinente ac præmoderante cithara gressus militum: contra Ro/
Acus manos milites hostem clamoribus territauisse. Ad uerba ueniamus structæ aciei. Acum
inquit Festus dictam priorem aciei partem, quod ea pars militũ uehementissima esset ad
hostem telorum acumine uulnerandũ. Et uerba structæ aciei hæc ponit Gellius, à rerum
Verba structæ aciei similitudine introducta, frons, subsidia, cuneus, orbis, globus, forfices, serra, turres, alæ:
quas alas fuisse constat equitum ordines, circum legiones dextra leuaque tanquam alę sunt
Alæ in uolucrum corporibus: & Plutarchus in problematibus scribit, auspiciorum quod sini/
Auspicium sinistrum strum dicitur prosperum ac secundum fuisse: & sinistro cornu semper principatus attribu
tos, quia orientem aspicientibus in sinistra parte boreas est, quam dexteram mundi par/
tem esse & superiorem faciunt. Sed & armorum uocabula sunt dicenda. Arma Varro di/
Arma unde cta inquit, quod his arcemus hostem. Et Festus arma proprie dicuntur ad armis id est, hu/
meris dependentia, ut scutum, gladius, pugio, sica, & ea quibus procul præliamur tela. Et
Vlpianus iureconsultus de ui armata: arma inquit, sunt omnia tela: hoc est, Fustes & lapi/
des, non solum gladij hastæ & frameæ, quod affirmat Caius de uerborum significatione.
Armorum uocabula Aulus Gellius multa sine expositione sic ponit, hasta, pilum, phala/
Sagittæ è calamis rica, lingula: Et quando sagittarum usus erat cannas habuerunt: Vnde Plinius: Sagittæ è
calamis quorum ferax fuit rhenus Bononiensis, utputa multum ramosus, & grauis uento
Parma resistens. Sed ad Varronis expositiones redeamus. Parma quod è medio in omnis partes
Conus Hasta par. Conum quod tegitur in cacumen: hasta quod à stante solet ferri. Iaculum ut iaciatur
Iaculum Tragula Scutum sit. Tragula à traijciendo. Scutum à sectura quod è minutis confectum sit tabulis. Vmbo
à Græco quod ambonis. Gladius à clade, quod fit ad hostium cladem: pilum ab homine
Vmbo Gladi⁹ qui hostem ferit, quod per illum. lorica quod è loris de corio crudo pectoralia fiebant: po/
Fi um Lorica stea fecerunt ex annulis ferream tunicam: balteumque è corio cingulum erat bullatũ, ocrea
Balte⁹ Ocrea quod opponuntur ob crus. Galea à galero, quo multi usi sunt antiqui. Cornua quod ea
Galea Cornua Cetra quæ nunc sunt ex ære tunc fiebant bubulo cornu. Nonius: Cetra scutum rotundum, pha/
læ turres ligneæ. Et Festus, clipeum antiqui ob rotunditatem appellauerunt. Liuius octa/
Phalæ Clipe⁹ uo. Latini clipeis antea Romanis usi sunt, deinde postquã stipendiarij facti sunt scuta pro
Sarissæ clipeis accepere. Et libro XXXVII prælongas hastas macedones sarissas uocant. Et Fe
Murmilionica scuta stus Murmilonica scuta dicebant cũ quibus de muro pugnabant, erant siquidem ad hoc
solum idonea. Et Spara minimi generis iacula à spargendo dicta. Triphorumque telum lon
Spara gitudine trium cubitorum, quod catapulta mittitur. Ennius: haud permaneret paries per/
Triphorum cussus triphoro. Pelta scuti genus in modũ lunæ semis uel ternæ, uel quartæ, quibus ama/
Pelta zones sunt usæ. Arma autẽ ciues Romanos priuatim non tenuisse, sed in reditu legionũ
Arma Romanos priuatim non tenuisse exercituumque in tarpeiam rupem, aut in armilustrium fuisse condita satis cõstat. Nam ui/
demus quotiẽs exercitus educi oportuit, arma inde fuisse accepta. Vnde Cæsar Lucano.
Iam rupes tarpeia sonat. & Spartianus dicit, Vespasianum ex armilustrio arma legioni/
bus permisisse. Et Plinius scribit in fœdere, quod expulsis regibus populo Romano de/
dit Porsenna nominatim comprehensum, ne ferro nisi in agricultura uterentur: & magni
Pompeij tertij cõsulatus extare edictum in tumultu necis Clodianæ, prohibens ne telum
esset in urbe. signa iam, insignia, indumenta, & ornamenta militaria dicamus, tam publica
Signa Romanorum quàm priuata. Signũ militare primũ Romanis si nimis uetera repetere uolumus fuere ma
nipuli, quales ex fœno supra Ouidij carmina describunt. Sed alia post parũ fuerunt signa
quæ in ærario pacis temporibus seruabant, de quibus Liuius septimo: signa eo die à quæ
storibus ex ærario prompta. quæ autẽ fuerint ipsa Romanorum in bello signa, & quando
primũ haberi cœpta, Plinius in naturali historia sic ostendit: aquilã Romanis legionibus
C. Marius in secundo consulatu suo proprie dicauit. Erat & antea prima cũ quatuor alijs
Lupis, minotauris, equis, apris, q̃ singulos ordines anteibãt: paucis ante annis sola aqla in
acie

acie portari cœperat,reliqua in castris relinquebantur: Marius in totum ea abdicauit. Ex eo notatum non ferè unquam apud legiones hibernatum esse in castris ubi aquilarum nō sit signum. Aquilam autē fuisse argenteam: Cicero prima in Catilinam ostendit. Scio pa-ctam & constitutam cum Manlio diem, atq; etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam fore confido, & funestam futuram, scio esse præmissam. Et item Plinius. Argentum militaribus signis, quàm aurum familiarius, quo longius fulget. Minotauri effigiē inter signa militaria ideo scribit fuisse Festus, quod non minus occulta esse debeant consilia ducum quàm fuerit domicilium Minotauri labyrinthus. Idemq; as-serit porci effigiem inter militaria signa quartum habuisse locum, quia confecto bello in-ter quos pax fieret, cæsa porca fœdus firmare solebat. Alia item signa militaria per diuer-sa tempora fuerunt. Nam erat labarum quod signum in historijs frequentatum, Romæ etiam nunc in monumentis principum marmore uidemus incisum, labans quadratū ue-xillum cordula hastæ appensum. erant & draconum & aliæ uariorum animalium figuræ, prout unicuiq; principi & duci placuit. Insignia uero & ornamenta militum in bello mili-taria hæc fuerunt, paludamenta primo, de quibus Varro sic habet. Paludamenta insignia atq; ornamenta militaria. Ideo ad bellum cum exit imperator & lictores mutarūt uestem & litua incinuerunt, dicitur paludatus proficisci, quia tunc fiunt palam, ut conspiciant. Et Festus Paludati, armati, ornati, omnia enim militaria ornamenta paludamenta dicebant. Liuius uigesimosecundo. Consul Fabius paludatus egrediens contra uehios cum omni gente sua sex & trecentos milites omnes patricij. Et trigesimoprimo P. Sulpitius consul, secundum uota in capitolio nuncupata, paludatis lictoribus profectus ab urbe. Quanquā uero Liuius in nono expositis ornamentis Samnitium legionis subiungat, Romanos mi-lites doctos fuisse, horridum militem esse debere, non celatum auro & argento, sed ferro & armis fretum. Tamē uigesimosecundo dicit Cannensi prælio captis minoribus castris, propter equos uirosq;, & si quid argenti quod plurimum in phaleris equorum erat. Nam ad uescendum facto perexiguo milites utebantur omnes. Et Nonius ephippium tegmen equi ad mollem uecturam paratum. Festusq; ephasilatum exercitū dicit quod scilicet om-nes exerto brachio sint: cum M. Cicero in philippicorum decimo innuat Chirothecis fer-reis siue ut appellabant manicis milites uti consueuisse, cum dicit de M. Antonio. Solet enim cito ipse accipere manicas: nec diutius obsidionis metū sustinere. Plutarchus in Bru-ti uita, Bruti exercitus in Philippicis multo auro & argento splendebat, licet in cæteris ex singulari quadam modestia ductoris sui exercitus parce, & modice assuetos continuisset. Censum uero circa manus, & reliquum corpus existimabat, in uiris honore cupidis quid-dam dignitatis afferre. Pliniusq; Schrutionum pennis galeas, & comas in bellicis adorna-bant. & infra: Capuli ensium & in fastigio cælantur auro: uaginæ & balthei laminis or-nantur. Fabricium uero dicit ipse Plinius bellicum imperatorem plusquam pateram & sa-linum ex argento habere militem uetuisse. Helius Spartianus de Hadriano: uestem humil-limam frequenter sine auro bullata sine gemmis fibula strinxit, capulo uix eburneo spa-tam clausit. Fuerunt uero principum uariæ opiniones de militum ornamentis. Sueto-nius enim de Cæsare, post magnam pugnam atq; uictoriam remisso officiorum munere, licentiam omnē passim lasciuiendi permittebat: iactare solitus milites suos etiam unguen-tatos bene pugnare posse: nec milites eos pro concione sed commilitones appellabat, ha-bebatq; tam cultos, ut argento & auro politis armis ornaret, simul & ad speciem, & quo tenaciores eorum in prælio essent metu damni. Helius Spartianus de Pescenio nigro con-trarium opinioni Cæsaris habet. Idem uetuit, ne zonam milites ad bellū, item aureos uel argenteos nummos portarent, ne ad hostem aliquid prædę perueniret: sed liberis, & uxo-ribus seruaretur. Idemq; Helius de Alexandro seuero, Inijt parthicam expeditionē, quam tanta disciplina, tanta reuerentia sui egit, ut nō milites, sed senatores transire dicerent, quo-cunq; iter legiones facerent. Milites uestiti honeste, calciati ad decorem, armati nobiliter, equis etiam instructi, & ephippijs, & frenis decentibus, prorsus ut Romanam rem publi-cam intelligerent, quicunq; Alexandri uiderunt exercitum. Capitolinusq; de Maximino iuniore: Vsus est aurea lorica exemplo Ptolemeorum: usus est & argentea, & clipeo gem-mato inaurato, & hasta inaurata: fecit & spatas argenteas, fecit etiam aureas, fecit galeas gemmatas & bucculas. Vltimaq; militū ornamenta Plinius ponit clipeos, cum templis

Minotauri effigies et apri cur in signis

Labarum

Dracones in uexillis

Paludamenta

Ephippium

Ephasilatus exercitus

De ornamentis militum C. Cęsaris

post finitam militiam affigerentur. primus Appius Claudius qui cōsul cum Seruilio fuit anno urbis conditæ CCLXX posuit in Bellonæ æde scutum. Virtutes suas placuit in excelso spectari, & titulos honorum legi: post eum Marcus Aemilius collega in consulatu Q. Luctatij nō in basilica mō æmilia, uerū & domi suæ posuit. Id quoq; antiquo exemplo, scutis enim qualiter apud Troiam pugnatum est continebantur imagines. Vnde & nomen habuere. clipeorum origo plena uirtutis, faciem reddi in scuto cuiusq; qui fuerit usus illo: Pœni ex auro factitauere & clipeos, & imagines, secumq; in castris tulere: Certe captis eis, talem Asdrubalis inuenit Q. Martius Scipionum in Hispania ultor. Isq; clipeus supra fores capitolinæ ædis usq; ad incendium primum fuit. Quo exemplo baltheos suos galli in capitolio affigere cogitarunt. Qui impulsore Ariouisto bellum cōtra Romanos suscipientes iurarunt, sese baltheos nisi in capitolio nō soluturos, & Ioui ac Marti eos oblaturos. Aemilius Marcellus consul contra illos missus superauit cepitq; multos, quos Romam ductos in capitolium, ibi baltheos soluere fecit, baltheos ipse Ioui obtulit. In ea pugna Marcellus interclusus, & capi timens Viridomarum gallorum regulum occidit: inde Mediolanum expugnauit, & cum ingenti præda Romam ueniens baltheum collo detulit in uictoriæ signum. Ad hanc ornamentorum militarium partem addere nō inconuenit, Sagum fuisse uestem qua in bello Romani cum armis uterentur. Vnde est apud Ciceronem in Philippicis, & Liuium libro centesimo duouigesimo: Cum Marcus Antonius decimum Brutum Mutinæ obsedisset: & cum missi ad eum de pace legati parum profecissent, saga populum sumpsisse Romanum. Asconius uero pedianus secunda in Verrem Ciceronis actione alias enumerat uestes, coria, saccos, Cilicia, pilis contexta, quibus milites in castris utebantur. Ad ea quæ superius de militia Romana, & legionibus sunt dicta, consequens esse uidetur de disciplina, legibus, & institutis militaribus scribere. Cuius quidem disciplinæ lex & institutio prima fuit, sicut Plutarchus in problematibus habet: ne qui sacramento militiæ non teneretur, in hostem pugnaret: Vnde Catonis affert epistolam, qua scribit filio militia exautorato, & tamen in castris moram facturo, ne pugnet in hostem, & eius imperatori, ne illum pugnare permittat. Et Aulus Gellius, cum delectus fierer, & milites scriberentur, tribunus militaris adigebat in uerba, quorum summa erat: se non furaturos quicquam intra decem milia passuum ad castra. Item adigebantur sacramento, se affuturos ad diem nisi aliquid causæ funeris paterni, sacrificij gentilis, & feriarum, id præcise excipientium accideret: Si id non seruassent infrequentes habebantur, cuius delicti pœna apud maiores semper maxima fuit, cum tamen pariter emansores & desertores erronei punirentur. Emansoremq; Modestinus de re militari esse dicit, qui uagatus ad castra regreditur. Desertorem uero, qui per longum tempus uagatus reduceretur. Erronemq; Vlpianus de ædili edicto ita à Labeone diffiniri dicit, pusillum fugitiuum esse, ut ex diuerso fugitiuum magnum erronem esse ostendat. Sed proprie erronem sic diffinimus, qui non quidem fugit, sed frequenter sine causa uagatur, & temporibus in res nugatorias consumptis, serius ad dominum redit. Sed de disciplina militari apud senatum Liuius octauo: L. Papirius dictator ad auspicium repetendum Romam profectus magistro equitum Fabio Maximo Rutiliano denunciauit, ut se loco teneret: qui hostes bis ingenti prælio uicit, & spolia de hoste capta cremauit: quem dum dictator punire niteretur, sic in senatu inquit. Soluta militari disciplina non miles centurionis, nō centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus consulis, non magister equitum dictatoris pareat imperio: nemo hominum, nemo deorum uerecundiam habeat: non edicta imperatoris, non auspicia obseruentur, sine commeatu uagi milites in pacato in hostico errent: immemores sacramenti, licentia sola se ubi uolent exautorent. Infrequentia deserantur signa, neq; conueniatur ad edictum: non discernatur, interdiu, nocte, æquo, iniquo loco, iussu, iniussune imperatoris pugnent: non signa non ordines seruentur. Latrocinij modo cæca & fortuita pro solenni, & sacrata militia sit. Et libro uigesimo secundo Liuius: tum quod nunquã antea factum erat iureiurando à tribuno militari adacti milites iussu consulum conuenturos, neq; iniussu abituros. Nam ad eam diem nihil præter sacramentum fuerat, & ubi ad decuriatum, aut centuriatũ conuenissent, sua uoluntate ipsi inter se equites decuriati centuriatiq; pedites coniurabant, sese fuga atq; formidinis ergo non abituros, neq; ex ordine recessuros nisi teli sumendi, & petendi, & aut hostis feriendi, aut ciuis seruandi causa.

Aemilius Marcellus missus contra gallos

Sagum

Coria sacci et Cilitia inter uestes militares

De legibus et disciplina militum

Emansor

Desertor

Erro

Id ex

Id ex uoluntario inter ipsos fœdere à tribunis ad legitimam iurisiurandi actionem trans-
latū. Et XLII Liuius. In Hispania ulteriore, quia diu æger esset prætor luxuria & otio so-
lutam disciplinam militarem esse, ob ea nouos exercitus cōscribi placuit. Acerrimam ue-
ro militaris disciplinæ correctionē Liuius LVII sic ostendit. Scipio Aphricanus numan-
tiam obsedit, & corruptum licentia luxuriaq; exercitum, ad seuerissimam militiæ discipli
nam reuocauit: omnia delitiarum instrumenta remouit, duo milia scortorum à castris eie-
cit, militem quotidie in opere habuit: triginta dierum frumentum ac septenos uallos ferre
cogebat, propter onus tarde incedenti dicebat, cum gladio te uallare scieris, uallum ferre
desinito. alio scutum parum habiliter ferenti amplius iusto scutum ferre iussit, neque id se
facturum quando melius gladio, quàm scuto uteretur. Quem militem extra ordinem de-
prehendit si Romanus esset uitibus, si extraneus uirgis cecidit. Iumenta omnia ne exone-
rarent militem uendidit. Ex omnibus uero disciplinæ militaris coërtionibus nulla ęquior
moderatiorq; fuit ea, quam Cicero pro Aulo Cluentio orans sic edocet. Statuerunt enim
ita maiores nostri, ut si à multis esset flagitiū rei militaris admissum, sortione in quosdam
animaduerteretur, ut metus uidelicet ad omnes, pœna ad paucos perueniret. Martianus
autem de re militari: Militum delicta siue admissa, aut propria sunt, aut cum cæteris com-
munia: Vnde & persecutio, aut propria, aut communis est: propriū militiæ est, quod quis
uti miles admittit, & augetur ut in cæteris delictis dignitate, gradu, specie militiæ. Militis
commune delictum est, quod aliter quàm disciplina communis exigit committitur, uelu- *Delictum cō-*
ti segnitiæ crimen, uel contumaciæ, uel desidiæ. Qui manus intulit præposito, capite pu- *mune militū*
niendus est. Augetur autem petulantiæ crimen dignitate præpositi. Contumacia omnis *Pœna militis*
aduersus præsidē uel ducem militis capite punienda est. Qui in acie fugam fecit spectan- *delinquentis*
tibus militibus, propter exemplū capite puniendus est. Militum pœna eiusmodi est: casti *Castigatio*
gatio, pecuniaria mulcta, munerū interdictio, militię mutatio, gradus deiectio, ignominio *militum*
sa missio. Nam in metallū, aut in opus metalli nō dabuntur: nec torquebuntur. Et quam-
uis leges puniendorum militarium delictorum hæ fuerint de quibus est dictum, urianti-
bus delictis uariasse pœnas, & prædictas quandoq; alias, quandoq; asperiores inflictas fu-
isse libet ostendere. Liuius XXXV de P. Cornelio nasica, post triumphū de bois actum *Pœnæ militū*
Post hæc cōcione aduocata de rebus à se gestis, & de iniuria tribuni bello alieno se illigan *uariatæ*
tis ut suæ uictoriæ fructu se fraudaret cum disseruisset, milites exauctoratos dimisit. Cor-
nelius Tacitus. Stationes uigiliæ, diurna nocturnaq; munia in armis agitabantur. Ferunt-
que militem, quia uallum non accinctus, atq; alium quia pugione tantum accinctus fode-
ret morte punitos. Bello Pyrrhi epirotæ captiui, quos ipse ad senatum remisit, equites pe-
dibus, pedites in funditoribus & auxilijs militauere, nec in castris, sed extra tendebant:
quem locum uallo & fossa non communiebant, facta eis potestate restitutionis, si bina ex
hostibus spolia referrent: existimauit enim senatus, eos ob non seruatam militarem disci-
plinam in manus hostiū incidisse. Superior Aphricanus deuicta Carthagine omnes trās-
fugas Romanos cruci affixit, Italicos capite honestiori supplicio puniuit. Et posterior A-
phricanus captos transfugas bestijs obtulit. Et Paulus Aemilius Perse deuicto eosdem e-
lephantis proterendos prostrauit. Cæsar Augustus decimam legionem contumacius pa-
rentem totam cum ignominia dimisit. Cohortes si quæ loco cessissent decimatas ordeo
pauit. Centuriones statione deserta, itidem ut manipulares capitali animaduersione puni
uit: pro certo delictorum genere uarijs ignominijs affecit, ut stare per totam diem iuberet
ante prætorium, interdum tunicatos discinctosq;, nōnunquam cespitem portantes. Idem
Augustus impetratis à senatu decem adiutoribus, unumquenq; equitē rationem uitę red
dere coēgit, atq; exprobratos alios pœna, alios ignominia notauit. Plures admonitiones
fuerunt sed uariæ: Leuissimū genus admonitionis fuit, traditio coram pugillarium, quos *Admonitiōes*
taciti & ibidem statim legerēt. Notauit & quosdam quod pecunias leuioribus usuris mu-
tuati grauiore fœnore collocassent. Caligula & si per omnia flagitiosus fuit, quirites Ro- *Caligula*
manos seriose curioseq; nec sine moderatione recognouit, palam adempto equo quibus
aut probri aliquid aut ignominiæ inesset. Sed Claudius tanquā adulteros Messalinæ uxo
ris suæ crediderit defuturos, mollius in puniendis militum adulterijs se egit. Recognitio-
ne equitum, corruptelis adulterijsq; famosum nihil amplius monuit, quàm ut aut parcius
ætatulę indulgeret, aut certe cautius. Galba seuerius: militi eīn qui in expeditione arctissi

ma annona residua cibariorũ tritici modium centum denarijs uendidisse arguebatur, uetuit simul ac cibo indigere cœpisset, à quoquam opem ferri, & is fame extabuit. Auidius Cassius multis desertoribus manus abscidit & pedes, dicens maius exemplũ esse uiuentis miserabiliter criminosi quàm occisi. Et Pescenius Niger ob unius gallinacei direptionem, decẽ cõmanipulares qui raptũ ab uno comederant, securi percuti iussit. Alexander autẽ Seuerus Mammea genitus christiana, si quis de itinere in alienam uillam flexisset, pro qualitate loci aut fustibus subijciebat, aut condemnabat, aut grauissimis afficiebat cõtumelijs, dicẽs, uelles ne hoc in agro tuo fieri? Inclamabatq; sæpius quod à quibusdã christianis audiuerat, & tenebat: idq; per præconẽ significabat, cũ aliquem emendaret. Quod tibi fieri non uis alteri ne feceris. Quam sententiam adeo dilexit, ut in palatio & in publicis operibus perscribi iuberet. Vnicam uero Aureliani à Flauio Vopisco epistolam libet hic ponere, ad uicarium suum scriptam, quę disciplinam militarem maiorum cumulatissime ante oculos ponet. Si uis tribunus esse, imò si uis uiuere, manus militum contine: nemo pullum alienum rapiat, ouem nemo cõtingat, uuam nullus auferat, segetem nemo atterat, oleum, salem, lignum, nemo exigat, annona sua contentus sit, de præda hostis non de lachrymis prouincialium habeat. Arma tersa sint, ferramenta feruminata, calciamenta fortia, uestis noua ueterem excludat, stipendium in baltheo nõ in pompa habeat, equum saginarium suum defricet, captum anima non uendat, mulum centuriatum cõmuniter fricet, alter alteri quasi seruus obsequatur, à medicis gratis curentur. Aruspicibus nihil dent. In hospitijs caste se agant, qui litem fecerit uapulet. Plinius orator ad Cornelianũ de centumcellensi uilla Hadriani scribẽs: Sequenti die audita est Gallica adulterij rea, nupta hæc tribuno militum honores petituro, & suam & mariti dignitatẽ centurionis amore maculauerat. Maritus legato consulari, ille Cæsari scripserat. Cæsar excussit probationes. Centurionem exautorauit atq; etiam relegauit. Mulier damnata & Iulię legis pœnis relicta. Asinius Pollio Ciceroni: Finibus meæ prouinciæ nusquã excessi, militem nõ modo legionarium, sed ne auxiliarium quidem ullum quoq; misi, & siquos equites decedentes nactus sum supplicio affeci. Tanto disciplinæ rigori quãto milites obstrictos fuisse diximus prius legiorum, bonorum, autoritatis, dignitatis, donorũ & utilitatis magnitudo respondebat, quæ & ipsos reddere lætos & alios ad militandum allicere posset: priuilegiaq; honores, & dignitates militum simul ostendi possunt, quotum initium & fundamentum Liuius in secundo sic ponit: edictum ne quis ciuem Romanum uinctum aut clausum teneret, quominus ei nomẽ edendi apud consules potestas fieret, ne quis militis donec in castris esset bona possideret, uenderet, liberos aut nepotes moraretur. quanquam nihil maius aut dignius de milite dici potest quàm ut supra in rei pub. administratione ostensum est: Militibus solis diu permissum fuisse, ut populum ipsi Romanum iudicarẽt, aut in ferendis suffragijs in comitio prærogatiua militum, & ipsi milites siue iuniores siue ueterani consules & alios magistratus maiores deligerẽt, aut tota comitia in suam ducerent uoluntatem. Et nihil unquam accuratius fecisse uidemus præstantiores illos ciues Romanos, Scipiones Maximos & Metellos, quàm ut milites præmijs & honoribus affectos bene contentos redderent, hinc scribit de Hadriano Helius Spartianus. Exemplo postea Scipionum & Metelli & autoris sui Traiani milites præmijs & honoribus donans, ut ferre possent ea quæ aspera iubebat. Et Alexandrum seuerum scribit idem Spartianus solitum dicere, Miles non timet imperatorem nisi uestitus, armatus, calciatus & satur & habens aliquid in zonula. Id circo quod mendicitas militaris, ad omnẽ desperationem uocaret exercitum. Sed unica in re potest militum dignitas inde intelligi, quod ex ipsis semper imperatores siue annuos stante re pub. siue perpetuos postea habuit res Romana: ut uerum esse constet quod Seneca XLIII epistola scribit. Ex militibus reges sæpissime factos esse. Nec paruus fuit militię honor habitus, cum in spectaculis quatuordecim theatri gradus superiores dignioresq; apud orchestram consulum imperatorumq; locũ, solis militibus attributi sunt. Et ultimus militi honor fuit ampla & libera factio testamenti: de qua Vlpianus de testamento militari. Militibus liberã testamenti factionẽ primus quidẽ diuus Iulius Cęsar cõcessit: sed ea cõcessio temporalis erat, postea uero diuus Titus dedit, post Domitian⁹, postea diuus Nerua plenissimã indulgentiã in milites: Eam inde Traianus secut⁹ est. Et exinde mandatis inseri cœpit caput tale: Cũ in notitiã meã perlatũ sit subinde testamenta à cõmilitonib⁹

De priuilegijs militaribus

Honos militũ in spectaculis

Libertas faciendi testamen ta militibus

relicta proferri, quæ poſſunt in controuerſiam duci ſi ad diligentiam legum reuocentur & obſeruantiam, ſecutus animi mei integritudinem erga optimos fideliſſimosq; commilitones, ſimplicitati eorum conſulendũ putaui, ut quoquo modo teſtati fuiſſent rata eſſet eorum uoluntas, faciant ſibi teſtamentũ quo modo uolent: faciant quo modo poterunt, ſufficiat ꝗ ad bonorum ſuorum diuiſionem faciendam nuda uoluntas teſtatoris. Stipendia uero minor pars fortunarũ Romanis militibus fuere. primum enim uidemus Liuiũ in quarto affirmare populum Romanum ſupra ducentos annos proprijs ſumptibus ſine ullo ſtipendio militaſſe Publio Cornelio Coſſo: Caio Fabio Ambuſto. L. Valerio Potito tribunis militum conſulari poteſtate: Anxure, quæ poſtea fuit Terracina capto & direpto, decreuiſſe patres ut ſtipendiũ miles acciperet: cum ante id tempus de ſuo quiſq; functus eo munere fuiſſet. Nihilq; acceptum unquam à plebe tanto gaudio. & tributum inde indictum.

Romanos proprijs ſumptibus per ducentos annos militaſſe

Stipendij uerbum unde habuerit originem Varro ſic edocet. Stipendium à ſtipe quod æs quoq; ſtipem dicebant, qui acceperant ſua neceſſitate maiorem non in arca ponebant. Plinius militum ſtipendium dicit appellari quaſi ſtipem ponderatam. Nam ſupra dixerat æs prius quam ſignatum eſſet conſueuiſſe ponderari. Et ſtipem eſſe nummũ Feſtus quoque affirmat his uerbis. Stipem eſſe nummum eſt teſtimonium ꝙ datur ſtipendium militi. Et cum ſpondetur pecunia ſtipulari dicitur. Et Vlpianus de uerborum ſignificatione. Stipendium à ſtipe appellatũ eſt: quod per ſtipes id eſt modica æra colligitur. Tribuebatur uero à tribunis militaribus. unde eos uult Varro appellatos eſſe.

Stipendium unde

Stips

Stipulari

Tribuni unde

Et quamquam Romani ſtipendium id appellarint ſolum quod in pecunia numerabatur ſicut in noſtra ætate fieri uidemus: alijs tamen duobus modis militum illi neceſſitatibus ſubueniebãt, ut minus ſit mirum paucas eos pecunias in ſtipendium dediſſe militibus. Frumentum enim & ueſtem ultra pecunias dabant. fueruntq; ſtipendia terna ſingulis annis data: quod datas tertiæ partis anni pecunias unum ſtipendium appellarunt. quod trium aureorũ fuiſſe uidemus, ut nouem tantum aureos miles in anno acciperet. Nam Suetonius de C. Cæſare Addidit & quartum ſtipendium militi ternos aureos. & nos ſatis ſupra oſtendimus, aureos illius temporis ualorem nummorum, quibus nunc eſt communiter uſus propemodum æquaſſe. maius tamen ſtipendium equiti dabatur propter equum quem ultra ueſtem & frumentum de publico accipiebat.

Frumentum & ueſtes militibus

Stipendiũ militis unius anni

Equus de publico equiti

Vnde quod habet Liuius in quinto, poſt pacificatam militum ſeditionem per Valerium Coruinum dictatorẽ, impotens poſtulatum militum fuit, ut de ſtipendio (merebant enim triplex ea tempeſtate) æs demeretur: militi enim tunc duplex dabatur ſtipendium: Sed erat id militi equitiq; perpetuum, ut quouſq; exautoraretur diminueretur ue, (de quibus uerbis breui infra dicemus) id ſtipẽdium ſolide daretur. Vnde tractum uidemus, ut poſt ſecunda imperij adhuc ſtantis (licet cadere incipientis) tempora cœperit dici. ſicut & noſtra ætate fit, eum militem ad ſoldum conduci, cui promitteretur ſtipendium licet annuum. Caſſiodorusq; Vegetius & Frontinus, ſolidatum fuiſſe in militia ſcribunt eum, cui ſtipendia ad imperatore promiſſa erant.

Solidatus

De frumento aũt militantibus dato, & ſi multis ac propè omnibus in hiſtorijs haberetur, Liuius in octauo. Extemplo exercitus Romanus eductus, annuo ſtipẽdio & triũ menſiũ frumento accepto. & de frumento & ueſte ſimul Liuius XXXIX. Hiſpaniæ populis data pax, ſtipendium eius anni duplex, & frumentum ſex menſium imperatũ, ſagaq; & togæ exercitui. & infra eodẽ Liuius. ueſtimenta exercitui deerant. Id mandatũ Octauio ut cum prętore ageret ſi quid ex ea prouincia comparari ac mitti poſſet. Ab eo quoq; haud ſegniter curata res eſt. Mille ducentæ togæ breui ſpacio, & duodecim milia tunicarum miſſa: conſuetudinemq; ueterem ſtipendij frumenti & ueſtis ſub principibus mutatam uidemus. Suetonius enim de Cæſare: legionibus ſtipendium in perpetuum duplicauit: frumentũ quotiens copia eſſet & ſine modo mẽſuraq; præbuit. Et Helius Spartianus de Alexandro Mammeę. Milites expeditionis tempore ſic diſpoſuit, ut in mãſionibus annonas acciperent, nec portarent cibaria XVII. dierum ut ſolent. unde licet intelligere, quod ſupra eſt & multum dubium feciſſe uidemus de frumento: non detuliſſe milites frumentum ſed coctum panem, nomine buccellatũ, cuius nunc in Italia alicubi eſt uſus: retortũ enim in coronulæ formam cõmode perfertur. Sequebanturq; ut plurimum piſtores exercitum: quibus erat curæ ex frumento legionibus publice dato conficere ſingulis buccellatum. Peſceniumq; imperatorẽ nigrũ ſcribit Helius Spartianus prohibuiſſe piſtores exercitum

Buccellatum

Piſtores in exercitu

Ex quibus prouentibus rei P. stipēdia darentur militibus

sequi, & iussisse milites omnes buccellato in locis pacatis accepto esse contentos. Ex quibus autem rei pub. prouentibus solutiones stipendiorum militum fierent, satis supra de uectigalibus tractantes ostendimus: aliquando enim à stipendiarijs ciuitatibus & oppidis aliquando ex ærario quandoq; ex tributo Romæ imposito pecuniæ dabant. Liuius quinto: omnibus his uoluntariam professis operam æra procedunt. & equiti certus numerus æris assignatus. Falisci dedita patribus urbe stipendiū eius anni militibus in pecunia soluerunt. Et quod à Liuio sumptum est, Beatus Aurelius Augustinus de ciuitate dei sic refert. Tum etiam stipendijs sufficiendis cum defecisset ærariū, in usus publicos opes uenịunt priuatæ, adeo uno quoq; id quod habuit conferente, ut præter singulos aureos annulos, singulasq; bullas, quasi miserabilia dignitatis insignia, nihil sibi auri senatus ipse, quanto magis cæteri ordinesq; tribusq; relinquerent. Cicero attico: confectæ publicanorum pactiones, postremo seditio militum sedata ab Appio, stipendiumq; eis usq; ad idus quintiles persolutū. Et Asinius pollio Ciceroni. Balbus quæstor magna numerata pecunia, magno pondere auri, maiore argenti coacto depublicis exactionibus, ut stipendio quidē militibus reddito. Cicero Cornificio: & optime meritis militibus promissa soluantur, quod quidem fieri sine tributo posse non arbitror. Post stipendia ad honores transeundum est, qui post confecta prælia probis donabantur militibus. Idq; dupliciter tractabimus, ut honores primo dicamus, qui ob rem particulariter bene gestam siue uni siue pluribus simul dabantur: deinde ut solidioris utilitatis simul & honoris datos agros, datas diuitias & ad inhabitandum urbes ostendamus.

De donis & honore exhibitis militibus ob bene rem gestam

Ad honores enim solos spectasse uidetur cum ab imperatore consule & duce miles, corona, armillis, clipeo, statua donabatur: quod certius proposita exempla ostendent: itaq; dandæ coronæ consuetudinem ostendamus, de qua re Plinius: Antiquitus nullæ nisi deo coronæ dabantur. primus omnium Liber pater ex hedera habuit, postea sacrificantes cœpere etiam uictimas coronare. Et in sacris certaminibus coronæ dabantur tanquam patriæ. Et infra: coronas dicit deorū fuisse honorem, & laurum publicorum priuatorumq; ac sepulchrorum & manium. Sed breui post mos inoleuit coronas uarijs de causis hominibus dari, quæ & uariæ fuerūt materiei. Scribitq; Plinius primum Aulum posthumiū dictatorem apud lacum regillum castris latinorum expugnatis ei cuius opera capta essent coronam auream dedisse. Liuius tertio. exercitus liberatus & eius consul coronam auream Cincinnato dictatori dedit libræ pondo. & septimo Liuius. Samnitibus superatis cōsul Aulus Cornelius Cossus aduocata contione Publij Decij tribuni militaris laudes peragit, præter militaria dona aurea corona eum donat. Ex libro decimo, L. Papirius Cursor consul Papiriū filium & quatuor centuriones, manipulumq; hastatorū armillis aureisq; coronis donauit. Et libro xxx. Liuius. Scipio contionē aduocari iussit. Ibi Masinissam regem primū appellatū eximijsq; ornatū laudibus aurea corona donat. Et libro undecentesimo uigesimo Liuius. primus M. Agrippa M. Lepido apud Siciliā superato corona nauali à Cęsare Octauio donatus est. Aliasq; multiplices fuisse coronas Aulus Gellius sic ostēdit.

Triumphalis corona
Obsidionalis
Ciuica
Muralis
Castrensis
Naualis
Ciuilis
Sicinius Dentatus

Triūphalis corona aurea imperatori ad honorē triumphi id est aurū coronariū antiquitus laurea fuerat. Obsidionalis ex gramine, quam qui obsessi fuerāt liberatori dabāt. Ciuica querna, quā is qui liberatus fuerat hoste occiso & loco non relicto liberatori dabat. Fuit ex ilice simili arbore. Muralis aurea quę illi dabatur qui prior murū conscendisset. Castrensis quæ ei dabatur qui prius castra hostiū intrasset, ex auro habebat insignia ualli. Naualis ex auro, qua donabatur qui prius hostiū naues ingressus est, rostra habet insigne. Ciuilis myrtea qua ouantes utebant. Et myrtea corona Papiriū fuisse usum scribit Plinius, p Sardos in cāpis myrteis superasset. Et Aulus Gellius, itemq; magis ample Plinius scribūt: L. Siciniū Dentatū centies uicies prælio uictorē quadragintaquinque cicatrices aduerso corpore, nullā in tergo habuisse, eundemq; spolia cepisse triginta quatuor, donatū hastis puris XVIII. phaleris XXV. Torquibus tribus & octuaginta: Armillis cētū sexaginta. Corōis XXVI. uidelicet ciuicis XIIII. aureis octo, muralib⁹ trib⁹, obsidionali una: à fisco, ęris XXX M. à captiuis XX M. ęris. Corona graminea Fabio impatori ab exercitu liberato data, & senatus decreuit cura belli liberatus. Dataq; est à senatu populoq; Romano, qua claritate nihil in reb⁹ humanis sublimius: Fabio Maximo qui cūctando restituit rem P. qui cum magistrū equitum seruasset, ab exercitu appellatus est pater, & pariter ab Italicis Annibale Italia pulso. eademq; graminea data est M. Flam-

mæ

mæ tribuno militum in Sicilia, & Gn. Petreio attinati bello cimbtico. Is primipilum ca-
peſſens dubitantem per caſtra hoſtium erumpere interfecit, legionemque eduxit: cui con
ceſſum præter coronam gramineam, ut prætextatus imolatet ad tibicinem foculo poſito:
qua coronarum dignitate conceſſa ne quis indigne abuteretur ſenatus prouidit. Scribit
namq; Plinius L. Furium argentarium bello punico ſecundo cum corona roſacea inter-
diu pergula ſua in forum proſpexiſſe, qui autoritate ſenatus in carcerem ductus fuerit, nec
ante finem belli emiſſum. Refert Plinius Syllam in uilla ſua tuſculana, quæ poſtea fuit

Cautū ne quis corona conceſſa indigne abuteretur

L. Syllæ, ſcripſiſſe & pingi feciſſe: ſe bello marſico donatum corona graminea apud no-
lam. Aemiliuſq; Scipio obſidionali donatus apud Aphricam à ciuibus ſeruatis. Cæſar in
expugnatione mitilenę corona ciuica donatus. M. Cicerone filio conſule idibus Septem-
bris Auguſtus obſidionali, & ciuica à ſenatu donatus. & Aurelianum Auguſtum apud
bizantium à Valeriano ſcribit Flauius Vopiſcus donatum fuiſſe coronis muralibus qua-
tuor, coronis uallaribus quinq;, coronis naualibus duabus, coronis ciuicis duabus. Alia
inſuper fuerunt ornamenta quibus milites ſinguli ob rem geſtam ornabantur. Armillæ

Armillæ

ab armo dictæ ſuprema brachij parte in humetos collumq; uergente, quam partem argen
teis aureiſue tegminibus fabrefactis milites ornabantur. quod in ſtatuis nunc marmo-
reis & alijs ueterum ſculpturis apparet: Liuius decimo. Papirius curſor conſul Papirium
filium, quatuor centuriones, manipulum'que haſtatorum armillis aureiſq; coronis dona-
uit. Lucium Sicinium diximus ſupra armillis C L X. donatum fuiſſe. Sed maiora iam uti-
lioraq; militum donaria ſimul oſtendamus. primum à Romanis uirtuti militari præmium

Agri dati militibus

Liuius in ſecundo datum oſtendit, Horatio cocliti quantum agri uno die circum arare po
tuit. Et Mutio Sceuolæ prata ſunt dono data trans tyberim, quę mutia ſunt prata. L. Quin
tius cincinnatus dictator prædam ſuo militi dedit. Captis Veijs ſenatus decreuit ut agri
ueientani ſeptena iugera plebi diuiderentur. nec patribus familiæ tantum, ſed ut omnium
in domo liberorum capitum ratio haberetur, uellentq; in eam ſpem liberos tollere. Et o-
ctauo Liuius: Latinus capuaq; agro mulctati. latinus ager priuernati additus: & falernus,
qui populi campani fuerat uſque ad uulturnum amnem plebi Romanæ diuiditur: bina in
latio iugera, terna in falerno militi data. Et Caruilius conſul collega Papirij militibus ex
præda centenos binos aſſes, & alterum tantū centurionbus & equitibus dedit. Cum de a-
gris militum eſſet relatum qui ductu atq; auſpicio proconſulis Scipionis in Aphrica bel-
lum perfeciſſent, decreuerūt patres, ut M. Iunius Brutus prætor urbanus ſi ei uidereť de-
cemuiros agro ſamniti qui populi Romani eſſet metiendo diuidendoq; crearet. quod
aūt in quinta Liuij decade ſcriptum extat, cepit Paulus Aemilius ſeptuaginta Epiri ciui-
tates quæ hoſti conſenſerant, & prædam inde factam militi conceſſit. maioraq; multo fue
runt dona, quibus Romani principes ſuos milites ditauerūt. ſcribit Spartianus de Alexan
dro ſeuero. Fuſo fugatoq; Artaxerxe potentiſſimo rege, qui cum ſeptingentis elephantis,
falcatiſq; curribus mille, & octingentis ad bellū uenerat, equitū multis milibus, ſtatim An-
tiochiam redijt & de præda quā Perſis abſtulit ſuū ditauit exercitū, cū & tribunos ea quæ
per uicos diripuerāt & duces & ipſos milites habere iuſſiſſet. tumq; primū ſerui Perſæ a-
pud Romanos fuerunt, quos quidē quia indigne ferunt Perſarū reges quenquam ſuorum
alicubi ſeruire, acceptis precijs reddidit, preciūq; uel illis qui manu ceperant dedit, uel in
ærarium contulit. Reliquū eſt ut ultimum militaribus uiris datum ornamentum ſtatuas di

Statuæ etiam datæ militibus

camus, quibus & alij ob uirtutū merita uariarū poſtea ornari conſueuerunt. De quibus Ci
cero quarta in Verrem ſic habet. Idcirco Scipio exiſtimabat ſtatuas non ad hominum lu-
xuriem ſed ad ornatū phanorū atq; oppidorum eſſe factas, ut poſteris noſtris monumen-
ta religioſa eſſe uideantur. Et tamen idem Cicero philippicorū octauo ſic dicit. His enim
maiores noſtri qui ob rem P. obierant pro breui uita diuturnam memoriam reddiderunt.
Et infra: Vita mortuorum in uiuorū memoria eſt poſita: & ad concluſionē ſic cenſet. Se-
natui placere Seruio Sulpicio ſtatuam pedeſtrem æneam in roſtris ex huius ordinis ſen-
tentia ſtatui, circumq; eam ſtatuam locum gladiatoribus ludiſq;, liberis poſteriſq; eius
quaqua uerſum pedes quinq;. poſterior aūt Cicerone Plinius ſic de ſtatuis habet. Romæ
ſimulachrum ex ære factum primū ex peculio Spurij Caſſij, quem regnū affectantem pa-
ter ipſius interemerat: tranſijt à dijs ad homines ſtatuas fieri multis modis. Antiqui pinge
bant eas bitumine & inaurabant. Athenienſes neſcio an primi omniū Harmodio & Ari-

ſtogitoni

stogitoni tyrãnicidis publice posuerint statuas. Hoc actũ est eodẽ anno ꝙ reges Roma exacti sunt: excepta deinde res est toto orbe terrarũ humanissima ambitiõe, & iã omniũ municipiorũ & fori statuę ornamentũ esse cœperunt, prorogariq́ memoria hominũ & honores legi, & in basibus scribi, ne in sepulchris tantũ legerent. Mox forũ in domibus priuatorum factũ atq; in atrijs. Honos clientũ instituit sic colere patronos. Togata effigie antiquitus dicabant. placuere & nudæ tenentes hastã ab epheborũ gymnicis exemplaribus quas achilleas uocãt. Græca res est nihil uelare: At ẽ cõtra Romana ac militaris, thoracas addere. Cæsar quidẽ loricatã sibi in foro suo passus poni: Nã lupercorũ habitu factæ tam nouitiæ sunt, ꝗ quæ nuper ꝓdiere penulis indutæ. Mancinus eo habitu sibi statuit quo deditus est. Accius poëta in camœnarũ æde maxima forma statuã sibi posuit: cum breui ipse esset forma. Equestres uero statuæ modo Romanã celebrationẽ habent: orto à Gręcis exẽplo. Sed illi celetas tantũ dicabãt in sacris uictores. Postea uero & qui bigis uel quadrigis uicissent: unde & nostri currus nati in ijs qui triũphauissent. Serũ hoc ijs nõ nisi à diuo Augusto seiuges: sicut elephanti. Regum quoq; erãt in capitolio statuę: ut inde uideant inchoasse. Ex his Romuli est sine tunica: sicut & Camilli in rostris. & ante ædẽ castoris fuit M. Tremellij equestris togata qui samnites bis deuicerat: captaq; anagnia populũ stipẽdio liberauerat. Ante cautum ut statuæ in foro tripedales statuerentur. hæc mensura honorata tunc fuit. Columnæ prius dicabantur, statuis proximæ: quarum ratio, ut supra mortales tolli uiderentur. Quod & arcus significatum est, nouitio inuento. Extant Catonis in censura uociferationes, mulieribus Romanis in prouincijs statuas poni: nec tamen potuit inhibere quin Romæ quoq; ponerentur: sicut Corneliæ gracchorũ matri, quæ fuit Aphricani prioris filia, sedens. passim postea omnibus positæ, adeo ut tres Annibalis statuæ in ea urbe uideantur, quã ad portas usq; uexauerit. Fuisse in Italia statuarios Herculis ab Euandro habitu triumphali statua in foro boario posita, ostendit. Et Ianus geminus à Numa rege dicatus. Mirumq́ mihi uidetur cum statuarũ in Italia tam uetus origo sit, deorũ simulachra fuisse lignea usq; ad deuictã Asiam. in M. Scauri ædilitate tria milia signorũ in scæna tũ fuere temporario theatro. Scipio superior in cella Iouis imaginẽ habet, quæ ad decora familiæ circunfert. Superioris Catonis imago in curia à senatu imposita, ne eius conspectu unquam carerent. refert Suetonius Tranquillus, Augustũ Octauiũ proximũ dijs immortalibus honorẽ memoriæ ducum præstitisse, qui imperiũ Romanũ ex minimo maximum reddidissent, statuasq́ omniũ triumphali effigie in utraq; fori sui porticu dedicasse. Et Flauius Vopiscus scribit, Tacitũ imperatorem decreuisse Aureliano statuas argenteas in capitolio, in curia, in templo solis, in foro traiani. Et cum Tacito sexcuplex fuerit statua, frater eius qui duobus tantũmodo mensibus imperauit quincuplices habuit. Togatam, clamydatam, palliatam, armatã, uenatorij habitus. nec tamen satis scio quid sibi uoluerit, ꝙ Marcus Cicero honoris cupiẽtissimus ad Atticũ sic scribit: Nullos honores mihi nisi uerborum decerni sino, statuas prohibeo. Fuit etiam alius honos ob rem bene gestam ijs qui

Manubiæ militauerant in templis positus, quas appellauere manubias: cum tamen posita in templis potius ex manubijs cõparata dici cõsueuerit. Aulus Gellius: in fastigijs fori Traiani simulacra sunt sita, circum undiq; inaurata, equorũ atq; signorũ militarium, subscriptumq́ est Ex manubijs, manubiæq́ sunt pecuniæ ex præda redactæ: Et præda sunt rerum ipsarũ captarum corpora. Vnde Asconius secunda in Verrẽ actione. Manubias ueteres dicebãt, &

Missio erat hæc imperatorũ præda, ex qua quid uellent facerent. Vltimus uero honos militi: ultima & solidissima omnium gloria, & utilitas fuit, cum militia honeste dimissus, quietam cum dignitate senectutem agere potuit. ẽ contraq; nulla fermẽ asperior punitio fuit quàm cum post uarios & quandoq; diuturnos militiæ labores aliquo delicti admissi casu, cum

Missionum genera ignominia dimissus aut pœna affectus fuit. Missionis itaq; formulã ostendamus. Marcellus iureconsultus de re militari: Missionũ generales causę sunt tres: honesta, causaria, ignominiosa: Honesta est quæ tempore militiæ impleto datur: Causaria cum quis uicio animi uel corpore minus idoneus militiæ renunciatur: Ignominiosa causa est cum quis propter delictũ sacramento soluit. Et Vlpianus de his qui notant infamia: Missionũ multa genera sunt. Est honesta quę emeritis stipendijs uel ante ab imperatore indulget: Est & causaria quę ꝓpter ualitudinẽ laboribus militiæ soluit. Est & ignominiosa totiẽs quotiẽs is qui mittit addit nominatim ignominiæ causa se mittere: semper enim addere debet cur miles

mittatur

mittatur. sed si exauctorauit eum, id est insignia militaria detraxit, inter infames effecit licet non adiecisset ignominiæ causa se eum exauctorasse. est & quartum genus missionis si quis euitandorum munerũ causa militiam subisset: hęc autem missio existimationem non lædit ut est sæpissime rescriptum. Iam ipsum prælij gerendi modum ostendamus. Qua in re sicut & in pluribus Cæsar Augustus sapienter sensisse uidetur, prælium quidem suscipiendum omnino esse negans, nisi cum maior emolumenti spes quàm damni metus ostenderet. Nam licet quod Cicero pro M. Marcello orans scribit, certe in armis militũ uirtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, cõmeatus multum iuuent: maximã tamen partem quasi suo iure fortuna sibi uendicat. Ordinẽ uero prælij gerendi nullo in loco certius scire q̃ ex Liuij octauo licet: qui quidẽ ordo licet à Liuio perspicue sit descriptus, nisi ab attento & eupientissimo facile intelligi nequit: Sicq; est. Et quod antea phalangis similis macedonicæ hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse: postremo in plures ordines instruebantur. Ordo enim sexagenos milites, duos centuriones, uexillũ unum habebat. prima acies hastati erant: manipuli quindecim distãtes inter se modicum spacium. Manipulus leues uicenos milites: aliam turbam scutatorũ habebat. Leues aũt qui hastam tantum gessaq; gererent uocabãtur. hæc prima frons in acie florem iuuenũ pubescentium militum habebat. Robustior inde ætas totidem manipulorũ: quibus principibus est nomen. hos sequebantur scutati omnes insignibus armis: hoc triginta manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia sub signis alij quindecim ordines locabantur, ex quibus ordo unusquisq; tres partes habebat. earumq; unamquamq; primipilũ uocabant: tribus ex uexillis constabat: uexillum C X X X V I. homines erant. Primum uexillum triarios ducebat, ueteranũ militem spectatæ uirtutis. Secundum rorarios, minus roboris ætate factisq;. Tertium accensos minimæ fiduciæ manum. Eo in postremam aciem rejciebantur. Vbi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omniũ primi pugnã inibant. si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos recedentes in interualla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat. hastati sequebantur. Triarij sub uexillis considebant sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas surrecta cuspide in terra fixas, haud secus, quàm uallo septæ inherent acies tenentes. Si apud principes quoq; haud satis prospere esset pugnatum, à prima acie ad triarios sensim referebantur. Vnde rem ad triarios redijsse cum laboraretur prouerbio increbuit. Triarij consurgentes, ubi interualla ordinum suorum principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus claudebant uiam: unoque continenti agmine iam nulla spe post relicta in hostem incidebant. Id erat formidolosissimum hosti, cum uelut uictos insecuti nouam repente aciem exurgentem auctam numero cernebant. Et huiusmodi seruatum fuisse ordinem prælio cannensi Liuius X X I I. ostendit: pariterq; in trigesimo, ubi commissam Scipionis cum Annibale pugnam accuratissime scripsit. Quibus in duobus prælijs, quod hic deest equitatus alarumq; eius opera qualis erat ostenditur. & ipsis de rebus infra iterum dicturi sumus. Nec fuit minor Romanorum exercitus mouentis loco, incedentisq;, siue in hostem duceret, siue mutaret regiones continentiæ & militaris disciplinæ obseruantia. Satis notum est ꝓ supra ostendimus de Scipione aphricano numantiã obsidente, qui præter aliam militum emendationem eos loco mouentes triginta dierum frumentũ ac septenos uallos ferre cogebat: ægre propter onus incedenti dicebat: cum gladio te uallare scieris uallum ferre desinito. alio scutum parum habiliter ferente, amplius eum scutum iusto ferre iussit, neque id se facturum quando melius gladio quàm scuto uteretur. quem militem extra ordinem deprehendit si Romanus esset, uitibus: si extraneus, uirgis cecidit. Iumenta omnia ne exonerarent militem uendidit. Et paulo superiore loco diximus de Alexandro Mammeæ imperatore, qui siquis de itinere in alienam uillam flexisset pro qualitate loci aut fustibus subijciebat, aut condemnabat, aut grauissimis contumelijs afficiebat. Vnde Cicero Pompeium laudans sic eum cõmendat: cuius legiones sic in Asiam peruenerunt, ut non modo nouus exercitus, sed ne uestigium quidem eius cuiquam pacato nocuisse dicatur. Et Aurelianũ iussisse ostendimus ne quis militum aut pullum aut ouem raperet alienã, ne & oleum lignum'ue quis peteret. Omniũ tamen & à celeritate admiranda, & ab ordine laudanda fuit Claudij Neronis ad Salinatorem Liuium profectio, de qua X X V I I Liuius, Claudius præmissis per agrum larinatem, marrucinũ, frentanũ, præcutianum

Modus gerendi prælij

num qua exercitum ducturus erat nunciis, ut omnes in agris urbibusq; commeatus paratos militi ad uescendum in uia deferrent, equos iumentaq; & alia producerent, ut uehiculorum fessis copia esset: ipse ex toto exercitu ciuiū sociorumq; quod roboris erat delegit, sex milia pedites, mille equites. Et hercle per instructa omnia ordinibus uirorum mulierumq; undique ex agris effusorum inter uota & preces, & laudes ibant. Modestia certare milites nequid nisi necessarium sumerent, nihil morari, nec à signis subsistere, cibum capientes, diem ac noctem ire: uix quod satis ad naturale desiderium corpori esset, quieti dare. Silentio castra Salinatoris ingressi à sui quisq; ordinis hominibus in tentoria adducti, cum summa omnium lætitia hospitaliter excipiuntur. Nero post uictoriam sexto die ad statiua sua atq; ad hostem peruenit: & iam impleisse uidemur, quæ huius libri initio de militiæ terrestris partibus singulis dicere polliciti fuimus. De nauali bello aliqua dicere aggrediamur. Nauium uocabula hæc ponit Aulus Gellius: Gauli, corbitæ, caudicariæ, longæ, hippagines, cercuri, celoces, lembi, horiæ, lenunculi, actuariæ, prosumiæ, gesoretæ, horiolæ, cattæ, scaphæ, pontones, uecturiæ, mediæ, phaselli, parones, mioparones, lintres, caupulica, marplacidæ, cidarum, ratariæ, catascopium. Et Nonius Marcellus partim eadem ponit, partim alia, quorum nonnulla exponit. Celox nauigium breue dictum à celeritudine. corbita tardum, & graue: circerus nauis asiana pergrandis. Lembus nauis breuis piscatoria. Mioparo nauicula piratarum. fasellus nauigium campanum. lenunculus nauigium piscatorium. Actuariæ nauiculæ celeres dictæ quod cito agi possint. lintres naues fluuiatiles. Scaphæ nauiculæ quæ maiores naues consequuntur: caudicariæ quæ in fluminibus usui sunt: Pristis oblonga & stricta à forma pristis. Onercaria de oneribus tarda. Prosumia nauigii genus. Et casteriam locum esse uult Nonius: ubi cum nauigatio conquiescit remi & gubernacula conquiescunt. Vegetius autem liburnam esse dicit à patria andecrina appellatum, quibus fretus Augustus superauit Antonium, & ipsis postea semper ipse & alii principes in bellis sunt usi, ut postea omnes bellicæ liburnæ sint dictæ. liburnasq; dicit, cypresso, pino siluestri, lauro, & abiete contexi consueuisse. & clauis configi æneis, utputa perpetuis. cum ferreos rubigo consumat. cædiq; consueuisse eas arbores à XV. ad XXII. lunam post solstitium æstiuum & autumnale usq; ad Kl. Ianuarii. Minimæ liburnæ remorum habebant singulos ordines, paulo maiores binos, idoneæ mensuræ ternos uel quaternos, interdum quinos: additq; Vegetius in acciaco prælio Augusti & Cleopatræ senorum octonorumq; remigii ordinum fuisse liburnicas. Scaphæ maioribus liburnis associantur, quæ uicenos remiges à singulis partibus habent, quas Britannici piraticas uocant. per has & suis afferri, & aduersariorum nauibus aliquando intercipi commeatus solent, quæ & speculandi quandoq; præstant officium. quarum ne candeant uela colore maritimis fluctibus simillimo tinguntur, & funes cæra etiam qua inungi solent naues inficiuntur. nautæq;, & milites tinctam eo colore uestem induūt, ut non solum per noctem sed etiam per diem facilius lateant exploratores: Quantū uero naualibus bellis siue maritimis Romana res profecerit: pauca de multis allata ostendent gesta mari nauibusq;. Liuius nono. Duumuiri naualis classis ornandæ reficiendæq; eo anno creati. Et XXIII quod supra quoq; est, cum deessent nautæ consules ex senatusconsulto edixerunt: ut qui Lucio Aemilio G. Flaminio censoribus milibus æris quinquaginta ipse aut pater eius census fuisset usq; ad centum milia, nautam unum cum sex mensium stipendio daret. Qui supra centum milia, usq; ad trecentum milia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecentum usq; ad decies cētum æris, quinq; nautas. Qui supra decies, septē: senatores octo nautas, cum annuo stipendio darent. Ex hoc edicto dati nautæ armati instructiq; à dominis, triginta dierum coctis cibariis naues conscenderūt. Tum primum est factum, ut classis Romana sociis naualibus priuata impensa paratis compleretur. Et libro trigesimo scribit Liuius: centum sexaginta nauibus longis res Romana eo anno gesta. Et trigesimo sexto L. Cornelius Scipio consul edixit, ut quinq; milia in Brutiis scripta Brundusium conuenirent: tres legatos nominauit, Sextum Digitium L. Apustium G. Fabricium Luscinum, qui ex ora maritima undiq; naues Brundusium contraherent. Et XXVI Liuius capta Carthagine noua in Hispania ubi oppugnatio in aquis & mari fuit, naues dicit onerarias sexaginta tres in portu expugnatas captasq;, & quasdā cum suis oneribus, frumento, armis, ære, præterea ferro & lintheis & spartho, & nauali alia materie ad classem ædificandam

Nauium uocabula

Casteria

Liburnæ

Scaphæ

ficandam. Caſſius procõſul Ciceroni. Nos ex ora maritima à prouincia & ex inſulis quas
potuimus naues deduximus: delectũ remigum magna cõtumacia ciuitatum, tamen ſatis
celeriter habuimus. Et G. Lentulus proquæſtor conſulibus, tribunis plebis & ſenatui, po *Naues decem*
puloq; Romano. Idcirco etiam naues onerarias, quarũ minor nulla erat decem milliũ am/ *milliũ ampho*
phorarum contractas in Licia. quo in loco licet conijcere aut amphoras tunc fuiſſe mino *rarum*
res ætatis noſtræ amphoris, aut naues illorũ noſtris multo maiores. Nam miraculi loco ha
bitæ ſunt, quas Alphonſus Aragonũ rex apud Neapolim, & Veneta res P. Venetijs, qua/
tuor millium amphorarũ proximis temporibus cõſtruxerunt, & ex ijs quæ agantur remis
maiores omniũ ætatis noſtræ licet triremes dictæ ſint, duos tantũmodo ordines remorum
ſingulis in lateribus habent, quas à Liburnis originẽ habuiſſe crediderim, uel eo maxime
quia in Liburnis & propinquo Venetiarũ loco triremes omnium ætatis noſtræ imprimis
agiles & idoneæ fabricari dicuntur. Mutata itaq; nauigia, mutata ſunt uocabula, & quod
maius eſt, mutata ſunt claſſiũ loca. Duas enim diuerſis in locis claſſes maximas Octauius
Cæſar Auguſtus inſtituit, in locis nũc penitus derelictis: Rauennæ unã, ubi clauſum in lit
tore hoſtium canale habet priſci præſentisq; nominis Candianum: alterã miſeni cõtra Pu
teolanum oppidum, cuius claſſis locũ in ſtagno ſemiſiccato à mari omnino derelictum ui
dimus immutatum: quibus de claſſibus ſic habet Vegetius. Apud Miſenũ, & Rauennam
ſingulæ legiones cum claſſibus ſtabant, ne legiones à tutela urbis abſcederent, & cum ra/
tio poſtulaſſet ſine mora ſine circuitu, ad omnes mundi partes nauigio peruenirent. Nam
Miſenatium claſſis Galliam, Hiſpaniã, Mauritanias, Aphricã, Aegyptum, Sardiniam atq;
Siciliam habebat in promptu. Claſſis autẽ Rauennatiũ, Epirum, Macedoniã, Achaiam,
Propontidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum penè directa nauigatione perrebat,
quia in rebus bellicis celeritas amplius ſolet prodeſſe quàm uirtus. Liburnis autẽ quæ in
Campania ſtabant præfectus claſſis Miſenatiũ præerat. Eas uero quæ Ionio mari datę fue *De præfectis*
rant, præfectus claſſis Rauẽnatium retinebat, ſub quibus erant deni tribuni per cohortes *nauium*
ſingulas conſtituti: ſingulæ autẽ Liburnæ ſingulos Nauarcos habebãt. Sed iam ſatis mul
ta ſextus liber habet, cætera ad militiam facientia in ſeptimum congeramus.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER SEPTIMVS

VLTA ſuperius uariaq; diximus ad utriuſq; belli, terra mariq; ge/
rendi militiam facientia. Vnde cum ea ut plurimũ à Tito Liuio Pa/
tauino ſumpſerimus, operumq; eius pars maxima temporum mali/
gnitate perierit: non indecens hoc loco iudicamus, bellorum & alio
rum terra mariq; à Romanis geſtorum, quæ ſecunda & aliæ decẽ Li
uij ipſius ſupra quartã decades continebant, ſummas ſtrictiſſima bre
uitate cõplecti. Quo in labore id conſequi ſperamus, ut ſingulas bel
lorũ militiæ & eius diſciplinæ partes, de quibus ſupra tractauimus,
lector attentus inſpiciat. Quinetiam non ſolum bella uidebit geſta, ſed tumultus inſuper,
quos maiores à bellis plurimum differre uoluerunt. nam Cicero in Philippicorum ſepti/
mo, Poteſt enim bellum eſſe ſine tumultu, tumultus ſine bello eſſe non poteſt. itaq; maio *Tumultus*
res noſtri tumultum Italicum, quod erat domeſticum, tumultum Gallicum, quod erat Ita
liæ finitimum. Præterea nullum tumultum nominabant: grauius autem tumultum eſſe, q̃
bellum hinc intelligi licet, quod à bello Gallico uacationes ualeant, tumultu non ualeant.
à ſecundaq; decade incipimus, quando prima, tertia & quarta integræ nobis extant. Cum *Bellũ Roma*
uiolaſſent Tarentini miſſos ad ſe oratores, bellũ in eos Romani mouerunt, petitusq; à Ta *norum cum*
rentinis Pyrrhus rex Epirotarum præſidium eis attulit. Leuinus conſul Romanus ei præ/ *Tarentinis*
fectus bello, miſſos exploratores interceptos per caſtra, ut inſpicerent ex confidentia du/
ctos remitti ad Pyrrhum curauit. Cõmiſſa eſt inter præſtãtiſſimos duces pugna, primusq;
Pyrrhus in fugam erat conuerſus, cum obuius elephantis factus parumper conſtitit, & im
miſſis in hoſtem elephantis prælium reaſſumpſit. Romaniq; ad primum beluæ nunquam
alias uiſæ conſpectum territi, fœdam cõmiſerunt fugam. In qua cædes Romanorum fuit
magna & mille octingẽti uenere in hoſtium poteſtatem, quos Pyrrhus liberaliter dimiſit,
cæſosq; curauit honeſtiſſime ſepeliri. feruntq; nonnulli Pyrrhum uiſis Romanis uerſa in

suas facies acie iacentibus dixisse, si tales habuisset milites, totũ se orbem facile subacturũ, factumq́ȝ est eius uictoriæ fama, ut Samnites, Brutij & Lucani, Romano iam tum nomini inuidentes, sese Pyrrho Tarentinisq́ȝ cõiunxerint, cum quibus usq́ȝ Præneste omnia uren do peruenit. Misit Paulo post Pyrrhus Cineam oratorem Romam ea conditione pacẽ pe titurum, ut capta de Italia retineret. Isq́ȝ uir omniũ de quibus scriptum sit memoriæ excel lentioris, ciuium Romanorũ & cõiugum filiorumq́ȝ nomina ac domos cum nosset, mune ribus singulos pertẽtauit, neminemq́ȝ qui acciperet inuenisse retulit. qua in relatione per/ cunctanti de Romanis rebus Pyrrho, urbem plenã regibus uidisse respõdit. De pace cum Romanis non conuenit, Appio Cæco quod Cicero ab Ennio sumptum scribit his uerbis dissuadente, Quo uobis acies mentis, quæ stare solebat antehac, dementi tendit se flectere paci. interim redditi à Pyrrho captiui, quod supra diximus, tam diu iusto honore militiæ caruerũt, quousq́ȝ spolia de superato hoste in patriã retulerũt. Deinde P. Sulpitio & Decio mure consulibus pugna cum Pyrrho cõmissa, capti sunt elephanti quatuor, occisa uiginti hostium, & quinq́ȝ Romanorũ milia, Pyrrhusq́ȝ Tarentũ concessit. Fabricioq́ȝ dehinc alte ri consulum suffecto cum medicus Pyrrhi mortẽ per uenenũ accepto precio polliceretur, uinctum ille proditorem regi remisit, armis dicens Romanos nõ fraude solitos cum hosti/ bus depugnare. Pyrrhus paulo post oblata syracusarum proditione, in Siciliam traiecit, & re infecta in Italiam redijt. Commisitq́ȝ cum C. Curio consule nouo prælium in quo dein/ de Ephesum ueniens per totam Asiam maiorem literas misit, ut Romani ciues ubicũque essent inuenti occiderentur, quod & factum est. Quam cladem acceptam, & simul socio/ rum populoq́ȝ Romano amicorum regum electionem, M. Cicero Pompeiũ ad id bellum deligi imperatorem suadens, luculenta oratione deplorat. Methonem exinde Achaiæ ci/ uitatem Ariston Atheniensis Mithridati tradidit, per cuius occasionẽ ueniens Archelaus copiarum Mithridatis dux, Achaiam & Græciam totam occupauit. Quietioribus iam in urbe Roma rebus, Sylla in Græciam duxit. Qui Archelao apud Pyræum cõgressus, illum prælio superatum, omniq́ȝ spoliatũ exercitu repulit, & Græciam Achaiamq́ȝ recepit. Qua in Romanorum uictoria uiginti millia hostium cæsa sunt, cum uix trecentos Sylla deside rauerit. Instauratus tamẽ est Archelai exercitus, nouis septuaginta milliũ copijs à Mithri/ date missis. Congressiq́ȝ sunt duces prælio accuratissime gesto, in quo Archelaus inferior filium Diogenem cum quindecim millibus cæsis amisit. Tentauit tamẽ iterum fortunam Archelaus: & secundo prælio maiore conatu cõmisso, omnibus copijs suis partim cæsis, partim captis fugiens tribus diebus in palude delituit. petijt tunc pacẽ Mithridates, quam Sylla nisi quas ceperat prouincijs & urbibus redditis dare recusauit. Quare Mithridates suis diffidens uiribus ad peritum impetratumq́ȝ Syllæ colloquium uenit, pax'q́ȝ constituta est, per quã Sylla quicquid de Asia populus amiserat Romanus recepit. Et ad Dardanos, Scordiscos & Dalmatas conuerso uictore exercitu rebelles subegit. Marius interim Cin na Cornelio sibi fœderato in urbem reuersus est, à quibus multi consulares & senatorij ac equestris ordinis de nobilitate Romana partium Syllanarũ occisi, domus Syllæ euersa & uxor filijq́ȝ fugati sunt. Maxima'q́ȝ pars senatus urbe, in Græciã profuga ad Syllam con/ fugit. Reuersus est tunc in Italiam Sylla, & apud Capuam Norbano, & Cepioni ducibus Marianis congressus, sex millia de eorum exercitu occidit, totidem cepit. Sed paulo post rotus is Marianarum partium exercitus apud Calenum, Cepionis perfidia Syllano paca/ tus est immixtusq́ȝ exercitui. Consules inde creati sunt, Marius filius, & Papirius Carbo, contra quos duxit urbem uersus Sylla, cõgressisq́ȝ ad sacriportum Prænestinæ urbis sub/ urbium utrorumq́ȝ copijs, cædes utrinq́ȝ magna, sed in Marianis maior cõmissa. Ex consu lum enim exercitu quindecim milia, ex Syllano uix dimidia pars cecidere. De quo prælio Lucanus, Iam quot apud sacri cecidere cadauera portum. Contraxerat interim Sylla ex Cãpanis Samnitibusq́ȝ auxilia, quibus cum suis legionibus coniunctis inuadendi urbem & reliqua irrumpendi cõsilium inijt: obierat nanq́ȝ per id temporis Marius pater, ad Anie nem'q́ȝ extructo sepulchro humatus erat. uenit itaq́ȝ salaria uia ad portã Collinam Sylla, quo iubente Marij sepulchro funditus diruto, eius ossa dissipata & in Anienem proiecta sunt. unde quod supra diximus, factũ est, ut Sylla ipse id in suo cadauere timens exemplũ, primus de gente Cornelia moriens cremari uoluerit. prodierunt uero in aciem cõsules, & cunctis populi Romani copijs, quæ ad urbem & longe in circuitu erãt prælio ingenti con cursum

Cineas

Pyrrhus ui/ ctus P. Sulpi tio & Decio consulibus

Hic multa desunt

Mithridatis bellũ cũ Ro manis

Archelaus

Sylla

Diogenes Ar chelai filius

Marius

Cinna

Norbanus

Cepio

Marius filius

Papirius Car bo consules

Ossa Marij di spersa

Sylla primus crematus

cursum est, in quo scripserũt nõnulli octuaginta millia cecidisse. Vnde Lucanus, Aut collina tulit stratas quot porta cateruas. Superior autem Sylla urbem ingressus tria millia ciuium, qui in uillam publicã campo imminentẽ Martio inermes se receperant interfici iussit. Q. Catulo eius partiũ duce primario contra adnitente, & passim dum ea cõmitteretur cædes clamante, frustra uicturũ Syllam, si inermibus & quietis simul cum armatis & resistentibus interfectis, nulli supersint quibus dominetur.

Romanorum cædes per Syllam

Marius filius post eam acceptã cladem in urbem reuersus, ærario penitus exhausto, thesauros inde eduxit ingentes, quindecim millia pondo auri, argenti ad triginta millia, de quibus supra à nobis est dictũ, & Præneste se cõtulit. qua in urbe obsessus, cũ resistere nequiret, mutuis cum uno ex cõmilitonibus uulneribus cõcurrens, occubuit. urbem Prænestinã cum Sylla uiribus capi posse diffideret ad ingeniũ cõuersus ciues fide euocauit, è quibus immanissime deceptis quinq; millia occidi, lacerari, & per campos dispergi curauit. quatuor millia septingẽtos proscripsit, eorumq; mulieres maiori ex parte occidit, & demum urbem Prænestinã Syllanus deleuit exercitus, C. Carbo fugit Ariminũ, ubi superatus occisusq; est.

Marij filius præneste obsessus se interfici iubet

Syllæ perfidia

C. Carbo occisus

Interea G. Pompeius cui postea magno fuit cognomentũ, Syllanis partibus quam & ipse erat ubiq; præualẽtibus, aduersæ partis duces in Aphrica superauit, & ea subijci paratissima, reip. nomine in Syllanam ditionẽ recepta, annum agens quartũ & uigesimũ, nec consul, nec procõsul, nec prætor, neq; etiam ætatis legitimæ triumphauit. protracta sunt sociale & prædictum ciuile primum infelicissima reipub. & urbi Romæ bella, annis ad sexdecim. In quibus cẽtum quinquaginta millia referuntur cæsa, inter quæ consulares tres & uiginti, prætorij septem, senatores ducenti, occubuisse dicuntur. Ad quorũ finem Sylla in priuatã secedẽs uitam, quandoq; paucis, quandoq; nullis comitantibus seruis aut libertis, aliquot annis (mirum dictu) post tantas ciuiũ cædes, in urbe uixit securus: eum tamẽ pediculis, quos sola caro humana gignit uermiculis uiuentẽ diu afflictũ, & demũ ab ipsis occisum fuisse nonnulli tradidere.

Gn. Pompeius Magnus de Africa triumphat

Sylla priuatus uitam in uilla agit

Eius autẽ dimissæ dictaturæ factum damnans C. Cæsar & ipse dictator perpetuus dicere solitus est, Syllam literas nesciuisse. Mortuo subinde Sylla, Lepidus Marianarũ, & Catulus Syllanarũ partium duces, nouum ciuile bellum suscitarunt, bis conflixerunt, in quibus prælijs multi perierunt. Alba in quam Scipio Lepidi filius confugerat expugnata, qui fugiens apud Regiũ superatus & occisus est.

Lepidus Catulus

Scipio lepidi filius occiditur

Quatuor eodem tẽpore bella sunt, orta. In Hispania, in Pamphilia & Cilicia, in Macedonia, in Dalmatia. primũ gessit Sertorius Nursinus Marianarũ partiũ, in Hispania, & Lusitania: cõtra quem Cæcilius Metellus, & L. Domitius cõsules, paratissimũ duxerunt exercitum. Sertorij duce Herculeo, L. Domitius pugna commissa occisus est, Cæcilius uero Metellus eius filius qui Iugurthã uicerat, & ipse prælio decertãs, hostem mora fatigabat, donec Pompei castris cõsociatus est. Multa sunt eo Sertorij bello præclara gesta, quæ hac nostra ascriptione explicari nequeunt. nanq; annis duodeuiginti Sertorius in Hispanijs fuit, quorũ rebellionis octauo cũ duces clarissimi Gn. Põpeius & Q. Metellus adolescẽs in eũ duxissent, bellũq; acerrimũ gererẽt, Sertorio à suis occiso, res Hispaniæ quietẽ sunt nactæ.

Quæ bella eodem tempore orta

Sertorius

Cæcilius Metellus, & L. Domitius cõsules contra Sertorium

Secundũ in Macedonia bellũ Appius Claudius breui pacauit, qui ea ꝓuincia recepta & Rhodope ditioni Romanæ addita obijt. Tertium maioris negotij in Dalmatia fuit, ad quod G. Scribonius cum duxisset, trium annorum bello ea omni recepta prouincia ad Danubiũ usq; uincendo peruenit. Suscitatum autem in Cilicia & Pamphilia quartũ bellum cõposuit G. Serulius uir nobilissimus, qui illis receptis prouincijs, Liciam, Olympum & Coricũ urbes addidir. Primusq; Romanorum ducum Isauriã attigit prouinciã, qua populo subacta Romano dictus est Isauricus. Quæ dum à Serulio geruntur missus est in Illyricum G. Cosconius, qui duorũ annorum bello, cum regionibus illis pacatis Salonas imperio addidisset, Romam redijt.

Appius Claudius

G. Scribonius

G. Serulius Isauricus

G. Cosconius

Mithridates interim pace rupta, quã à Sylla habuerat, Bithyniam & Asiam capere est adnixus, cõtra quem L. Licinius, & M. Aurelius consules duxerũt, eumq; reppulerũt. Qui tamen dum fugam simulat, Cizicum Vrbem amplissimam obsedit. Creatus inde consul L. Lucullus ad Cizicum peruenit, eamq; belli rationẽ inijt, ut hinc Mithridates à Romano exercitu inde à Cizicenis infestaretur. Quæ dum protrahitur obsidio bellum seruile in Italia excitatum est. Sparthaco Orixo & Oenomao ducibus, qui à Capua prælio pertẽtata acerrimo, cum potiri nequissent, ad Vesuuium delati, castra in eo monte cõmuniunt. Duxit uero ad Vesuuium Claudius prætor, & clausit obsidione serui erumpentes prætorẽ cum ignominia rep

L. Licinius & M. Aurelius consules contra Mithridatem

Bellum seruile

Claudius prætor

n 2 pulerunt

pulerunt. Et ingenti præda potiti per Lucanos ad cōsentiam peruenerunt, tanto progressi furore, tanta usi immanitate, ut omnem ferarum rabiem superarint: quacunq; enim duxerunt ferro omnia igniq; uastantes, cædem quoq; nullo ætatis habito discrimine commiserunt. & cum parum ducerent libidinem in matronis uirginibus'que explere, multas ludibrio habitas ut necem sibi indignitate consciscerent adegerunt. In quos M. Licinius Crassus proconsul cum duxisset, eos in Apulia decernere prælio coactos superauit, ad internitionemq; deleuit. Lucullus interim Mithridatem in Cizico cōclusum tam arcta presserat obsidione, ut fuga sibi consulere sit cōpulsus: persecutusq; eum Lucullus Paphlagoniā de itinere Bithyniamq; recepit. Constitit uero ad Gazeram de fuga Mithridates. Vbi conuocatus undiq; suus ad diem conuenerat exercitus. Commissumq; est summo utriusq; ducis nissu prælium: in quo Mithridates cum triginta millia amisisset, in minorem Armeniam de fuga se contulit, qua prouincia Lucullus illo fugato potitus est. cōfugit uero in superiorem Armeniam Mithridates à Tygrane eius prouinciæ domino protectus. Et Lucullus utroq; rege per arma pulso maiorē cum minore Armenia Romano adiecit imperio. Reparauit autē breui Tygranes sagittariorum decem, aliorū militum nonaginta millia in exercitum. Cui Lucullus cum tribus legionibus prælio est congressus. Tygranesq; superatus magnam sui exercitus partem amisit, & fugit: continuerat autem se in munitissima ditissimaq; superioris Armeniæ ciuitate Tygranis frater, quem simul cum ciuitate cū cepisset Lucullus ingenti præda potitus est. Disposuerat interim Lucullus circa Asiæ littora classem, ne reuersus in eam prouinciā Mithridates bellum innouaret, sed milites classiarij militibus terrestris exercitus factam, de qua est dictū prædam inuidētes, neglecto Luculli imperio maris custodiam deseruerūt, Mithridatesq; minorē Asiam ingressus, maximos con ciuit motus, quorū occasione fretus G. Pompeius, quā pridē ambiebat Lucullo gloriam præripuit. Quod enim oratio Ciceronis luculentissima de laudibus Pompeij & imperatore deligendo habita edocet, suffectus Lucullo Pompeius, ad paratā eius belli uictoriam se cōtulit. Alterq; Lucullus interea ad Macedoniā missus Romanorū primus Bessos attigit & subegit, Et feras Rhodopeiorū montiū gentes, quas fama esset humanis carnibus uesci, ui decussas domuit attriuitq;. Cœpit destruxitq; Apolloniā, cepit Galatiā & Parthenopolim. Qua item tempestate exortū est bellum Creticū. Cæciliusq; Metellus cōsul ea omni insula triennio capta & pacata, post triumphū de ea Romæ actum, Cretici cognomine est honestatus. Longū esset Gn. Pompeij horū temporum gesta fusius describere: nanq; post res Mithridatis & Tygranis afflictas post Beronicē quæ & Baruth, Ptolomaidam quæ & Accon, & Circnas in potestatē redactas, post bellum Piraticū breui confectum, Ponti urbibus ac circūstantibus tributarijs effectis, Horodem quoq; Albanorū regem superatū fecit tributarium, Hiberiam subdidit, Ituriam, Arabiā, & minorem Armeniā Deiotharo Galathæ qui cōtra Tygranem sibi fauerat regi appellato dedit. Paphlagoniā reddidit Attalo. Obsides Antiochenis reddidit, Hierosolymā obsedit & cepit, in cuius urbis obsidione tribus protracta mensibus, duodecim millia Iudæorū pugnando sunt cæsa. Inde Hircanū in sacerdotiū restituit. Aristobolum captiuū Romā perduxit, Ad summāq; de triginta regibus triumphū egit, in quo Aristobolus & Tygranis Mithridatisq; filij ante currū sunt ducti. Argētiq; uis ingens in ærarium est relata: pauloq; post L. Sergius Catilina in patriam molitus est, & Ciceronis cōsulis uirtute oppressus, quod luculētissima Crispi historia extans edocet. Caius Iulius Cæsar ad Gallias Illyricumq; cōsul creatus cū decē legionibus accessit, cuius præstantissimi eloquētissimiq; principis gesta, suis cōmentarijs elegantissime scriptis, & penè infinitorū historijs sunt notissima, nec satis scimus, neq; enī nostri pro positi est discernere, plus ne boni an mali rebus attulerit Romanis sua, sicut Cicero inquit, quam sibi cōstituerit opinio principatus. Sed quod cōstat in eo bello quod cōtra G. Pompeium gessit ciuiliū maximo, consularis, triumphalis, senatorij, prætorij, equestris ordinis & plebeij, tanta Romanorū cædes facta, ut infinitū recensere, horrendumq; sit, nedum memorare, sed etiā cogitare. Nec minora fuerunt, melioraq; ab eius nepote Octauio Cæsare Augusto gesta. Nam (ne eius facinora altius repetamus) summū & impijssimū in Romano imperio cōmissum scelus fuit, triūuiratus Octauij ipsius, Marci Antonij, & Marci Lepidi, circa Mutinensem urbem, in paruula quadā insula Labinij fluminis, & aperta, in qua duces ipsi orbem Romanū æquis portionibus partiti sunt. & ne ciues per eam ætatē prudentia

Serui à M. Crasso deleti

Mithridates à Lucullo fugatus

Armenia utraque adiecta imperio Ro. per Lucullum

Tygranes superatur à Lucullo

Pompeius Lucullo suffectus

Bessi subacti à Lucullo

Bellum Creticum

Metellus Creticus

Pōpei magni gesta

L. Sergius Catilina

C. Iulius Cæsar

Cæsar Augustus

Triūuiratus

dentia, ingenio, & animis ualentes, tantam impietatẽ prohibere possent, cõmissis illorum cædibus prouiderunt. Qua de re Liuius undeuigesimo libro cẽtesimo sic habet. In triumuiratu proscriptio facta est. In qua plurimi equites, senatores C X X X uicissim concessi. Lepidus enim L. Paulum fratrẽ, Antonius L. Cæsarẽ auunculum, Octauianus M. Ciceronem, qui à Popilio legionario milite cũ haberet annos L X I I I I occisus, caputq́ cum dextera manu in rostris posita, ubi multos defenderat. Gessit postmodũ quinq́ bella ciuilia idem Augustus, Mutinẽse, Philippense, Perusinũ, Siculũ, Acciacũ. Quibus in bellis præter aliam multiplicẽ ciuium cædem, Augustus uiginti millia Romanorũ militũ exauctorauit, triginta millia seruorum, qui militauerant dominis restituit, sex millia quorũ domini non extabãt in crucẽ sustulit. Tandem Cantabrico bello cõfecto, Cæsar Augustus Ianum primo & secundo à cõdita urbe ante memoriã suam clausum, anno urbis primo quinquagesimo septingẽtesimo, orbe ubiq́ pacato tertio clausit. per quæ pacis tẽpora saluator noster Iesus Christus nasci uoluit. paruã hactenus, sed uel ideo non ingratã (quia aliqua est) noticiam dedimus eorũ, quæ duo & centum Titi Liuij Patauini historiarum libri nõ extantes cõtinebant, satisq́ cõstat, gesta eum Octauij Augusti à quo in honore habitus & diuitijs auctus fuit (nõ tamen ad usq́ illius uitæ finem) scripsisse. Ea autem, quæ in ætatẽ nostram Romani imperatores gessere, uarios & quandoq́ nullos scriptores habuerunt. De quibus quam poterimus breuiore summa dicemus. Suetonius Tranquillus à C. Iulio Cæsare incipiens, duodecim principũ cõfecit historiam toto orbe notissimã: eorũdemq́, & ut conijcimus aliorũ uel perpaucorũ gesta, elegantiore stilo cõplexus fuerat Cornelius Tacitus, quæ scripta maiori ex parte perierũt. Suntq́ hi duodecim C. Iulius Cæsar, Octauius eius nepos Cæsar Augustus. Tiberius, C. Caligula, Claudius, Nero, Galba, Otho, Vitellius, Vespasianus, Titus Vespasianus, Domitianus. Successerunt Domitiano, Nerua, & Traianus, quorũ gesta ordine scripta nõ extant. Et Nerua quidem anni unius quo Roma nam tenuit monarchiã, id habuit decoris, quod Traianũ recto ingentis uirtutis iudicio ductus adoptauit. Qui Hispanis maioribus Romæ natus optimos quosq́ principes rerũ gestarum magnificentia & omnimoda uirtute, gloria & laude, uel superat uel æquat. Annorum uero triũ & sexaginta, quibus uixit, duodeuigesimo & dimidio imperauit: cuius probitatis morumq́ & si perierunt scripta in historiam digesta, non tamẽ adeo obliterata est memoria, quin multa & alibi & in hoc opere à nobis fuerint celebrata. Hadrianus post eũ & alij tres & uiginti secuti sunt principes Augusti, ac plurimi Cæsares & tyrãni, quorum gesta à septem referuntur scriptoribus in unicũ codicem (nescimus à quo) ordine digesta, suntq́ hi scriptores, Helius Spartianus, Iulius Capitolinus, Flauius Eutropi9, Flauius Vopiscus Syracusanus, Trebelius Pollio, Helius Lampridius & Vulcatius Gallicanus. Imperatorum uero præter tyrannos qui inciderunt & à dictis septem scriptoribus celebrantur, hic est ordo. Hadrianus maioribus & ipse Hispanis patre Italico apud Hatriã Samnitium urbem natus, uno & uiginti annis administrauit imperiũ. Successor eius & gener ac per adoptionẽ filius Antoninus Pius uir optimus, tribus & uiginti annis in imperio uixit. Antoninus uero cognomento philosophus pio gener & successor, nulla in re maius dedit philosophiæ experimentũ, quam quod Lucium fratrẽ bestium hominẽ collegã assumptum undecim annis, & Faustinam uxorem adulterijs infamem, patientissime tolerauit. Tertio quoq́ infelix incommodo, quod Cõmodum filium & successorẽ habuit, cuius uita annis duodeuiginti Romano imperio felicissima fuit. Antoninum antedictũ cognomine Commodum, quem omnibus incõmodum uulgo appellarunt, cum annis tredecim sola uirtutis paternæ gratia tolerari fecisset, mors uiolenta sustulit. Pertinacẽ Libertino patre satum & præstantem uirum populus cum diligeret, milites ob auariciæ opinionẽ oderãt, quem secundo imperij mense non satis expleto interfecerunt. Iulianum Didium Mediolanensibus ortum maioribus, uera laborantem auariciæ & tenacitatis infamia, post quintã diem & secundũ imperij mensem auctoritate senatus priuatum, populus in palatio occidit. Seuerum inde in Aphrica oriundum inter bonos principes numerandũ, annis duodeuiginti imperatorem frugi Romana res habuit. Bassianum Seuerus filium, & successorẽ habuit, cui Antonino Caracallæ fuit appellatio. Isq́ genitori parum uirtute similis, sexto imperij anno nondum satis finito, apud Carras Mesopotamiæ, à militibus est occisus. Qui cædis suæ autorẽ Macrinum habuit successorẽ, uirum nõ magis origine sordidissimum, q̃ flagi-

Bella quinque ciuilia p Augustum gesta

Duodecim Cæsares
Nerua
Traianus

Imperatorũ ordo post Traianum
Hadrianus
Antoninus Pius
Antoninus philosophus
Commodus
Pertinax.
Iulianus Didius
Seuerus
Bassianus
Macrinus

tijs omnibus inquinatissimũ, quem apud Antiochiã anno imperij non satis exacto, Helio-
Heliogabalus gabalus interfici curauit. Et is Varius etiã appellatus, cũ id dei unius Heliogabali cogno-
men accepisset, uir omniũ qui ante & post se fuerunt sordidissimus scelestissimusq́, annis
tribus Romani imperij titulum inquinauit. Tantas principũ sordes, tantã Romani impe-
Alexander rij calamitatem, successor restituit Alexander Assyrijs parentibus Romæ Mammea geni-
tus Christiana. Eum tamẽ summæ & rarissimæ probitatis principẽ, tertiodecimo imperij
Maximinus anno in Gallijs agentẽ scelestissimi milites Maximini Thracis instigatione curaq́ interfe-
cerunt. Isq́ Maximinus utroq́ parẽte barbaro, apud Barbaros natus & ad pubertatis an-
nos nutritus, cum tribus annis una cum filio suo imperasset, apud Aquileiam simul cũ eo
dem occisus est. Tres eo deturbando imperij turbine imperatores senatus declarauerat,
Pupienus quorũ Pupienus, & Albinus, post secundũ principatus annum à militibus interfecti sunt.
Albinus Tertiusq́ qui cum eis senatus auctoritate pariter fuerat imperator Gordianus adolescens
Gordianus Augustus sex omnino annis tenuit principatũ. Philippus exinde Arabs, cuius dolo Gor-
Philippus dianus ille adolescẽs occubuerat imperiũ adeptus, Philippũ filiũ consortẽ principatus as-
Arabs sumpsit, primus Romanorũ principum Christianus. Quẽ Decij Pannonis perfidia cõciti
Decius milites primo, & paulo post filiũ ad anni septimi eorũ imperij finem occiderũt. Deciusq́
cũ filio Cæsare declarato ad tertij quo imperauerat anni finem, dum contra Æmylianũ in
Gallus Ho Mœsia rebellẽ parat exercitũ, à barbaris est occisus. Gallusq́ Hostilianus successor ad im
stilianus perium assumptus, Volusianũ filiũ consortẽ habuit. Qui anno imperij secundo, peste suo
rum tẽporum, aliarũ omniũ de quibus traditur maxima, apud Meuaniã, siue uicinã Fori-
Valerianus flaminij urbẽ interierũt. Valerianus inde uir nobilitate, doctrina & eloquentia clarus, sum
mo senatus populiq́ Romani consensu, primus (ut uidetur) principũ Cæsar & Augustus
fuit declaratus, cuius probe gesta cũ tantæ fortunæ uiderentur respondere, in maximum
Sapor rex omniũ incidit infortuniũ: à Sapore enim Persarũ rege sexto imperij anno captus, & cathe
Galenus na tanquã canis, quacũq́ barbarus rex iter faceret ductus, illum in equũ ascẽsurum hume
ris sustentauit. Galenus filius, qui annis undecim & uiuo & mortuo genitore Romanum
fœdauit imperiũ, Caligula, Cõmodo ac ipso penè Heliogabalo flagitiosior fuit. per cuius
Claudius tempora orbis Romanus à triginta tyrannis extitit pressus. post quem Claudius eius no-
minis secundus, tanquam contrarium antea suo oppositũ contrario, non minus optimo
cuiq́ Traianis, Pijs, Alexãdris, quàm ille pessimis fuit adsimilis. qui Gothis magna clade
afflictis, & intra solum barbaricũ redire compulsis, dum maiora meditatur & parat, anno
Quintilius imperij secundo nondum finito obijt. Quintiliusq́ frater, & imperio successor sextodeci-
Aurelianus mo imperij die interfectus est. Ad barbarũ tunc Romana res redijt: Aurelianus enim bar-
baro obscuri nominis parente apud barbaros genitus, Romanã in qua à pueritia nutritus
erat disciplinã adeo redoluit, ut si sæuitia abfuisset, quæ sola eum barbarũ prodebat, bo-
nis probisq́ imperatoribus æquari potuerit, plura in oriente q̃ alibi gessit. Romæ ambitũ
iusq́ extra muros eius priscos diffiniuit. Vltimusq́ (ut nobis hucusq́ uidetur) Romano-
rum principũ duxit prisco more triumphum, Zenobia muliere orientis dominatrice, ante
currũ catenis aureis circũdata potius q̃ uincta, inter captiuos ducta, quẽ anno imperij se-
xto nondũ finito, notarij sui perfidia milites interfecerũt. Tacitũ deinde uirum cõsularem
Tacitus & senem, qui à Cornelio Tacito scriptore elegãtissimo originẽ suam cẽseri gloriæ nõ im-
merito duxerit. S.P.Q.R. & milites summa delegerũt concordia & grauitate: expectatio
niq́ ut uidebaẽ satisfecisset, nisi mors eum importuna ad sextũ imperij mẽsem abstulisset.
Florianus Florianũq́ fratrẽ & successorẽ secũdo principatus mense milites uulneribus confecerunt.
Probus Probũ exinde Pannonẽ Sirmio urbe oriundũ, annis quinq́ Romanũ imperiũ uere probũ
habuit principẽ, cuius multa, dũ alijs imperatorib⁹ dux fuit, & quãdiu ipse imperauit, præ
clare gesta à scriptoribus referunẽ, eũq́ molles & luxu pditi milites dura iubentẽ & diffici
lia interfecerũt. De eo grande qd scribit Flauius Vopiscus, q̃ nos pridẽ in magnã adduxit
expectationẽ. genitrici enim eius nobiliori q̃ esset genitor, sæpius attẽtiusq́ petẽti respon
derũt mathematici fore, ut à Probo lõga mille annorũ successione progeniti, Romanũ im
Ioānes Huni perium nõ magis teneret, q̃ redderẽt amplificatũ. Dum itaq́ Ioannes Huniad Vayuoda
ad Vayuoda trãsiluanus & ipse Pannon cẽlendus, uictorias sup uictorias, & quidẽ crebro in Turchos
cumulat, subijt animũ nostrũ cogitatio, millesimũ à Probi imperio annũ agi, quod & ipsa
supputatio ostẽdebat: speraumusq́ aliquãdo fore, ut dicta de Probo uaticinia à Vayuoda
nostro

noſtro implerentur, cū ſubito clades illa ingens qua Vayuoda ipſe Ioannis Capiſtrani ora-
tionibus à domino adiutus Ieſu Chriſto: Machmeth turchorū imperatorē apud Bellogra-
dum afflixit, in certioris ſpei ſententiā nos adduxit: ſed tantū uirum optimis quibuſq; im-
peratoribus priſcis gloria parem, importuna mors ſuſtulit. Carum Probo ſucceſſorē mili- *Carus*
tes creauerunt, qui duobus annis Romanū imperiū haud improbe adminiſtrauit. Carris
enim Meſopotamiæ captis, progredi aggreſſum ſcribit Vopiſcus fato prohibitū ictu ful-
minis interiiſſe: q Romanis ultra Cizicū progredi non liceret. Duorum eius filiorū Nume *Numerianus*
rianus poeſim callens & oratoriā, cum imperare cœpiſſet, Apri ſoceri fraude à militibus
eſt occiſus. Alter Carinus nulla uirtutis umbra à uicijs quibus undiq; ſcatebat redemptus *Carinus*
à Diocltiano ſuperatus interfectusq; eſt. Vltimus imperatorū & principum Auguſtorū,
quos ſupradicti ſeptem hiſtorici ſuis ornarunt monumentis, eſt hic Carinus. poſt eum tre-
decim ſecuti ſunt Auguſti principes, quorū geſta qui attigerunt ſcriptores partim pauci:
& quorundā omnino nulli fuerūt: partim qui ſcripſerunt trunci & mutilati ad noſtrā per-
uenerunt ætatē. Diocletianus enim nullū quod quidē ſciamus geſtorum à ſe ſcriptorē ha-
buit. Conſtantij comitis, & Cōſtantini filij, ac Galerij, & Cōſtantis, & Cōſtantij, Iuliani, ac
Iouiani geſta, Ammianus Marcellinus ſcriptor egregius duobus & triginta libris eſt com
plexus, Quorum tredecim anteriores nobis deſunt: in quibus Conſtantij Galerij, & Con-
ſtantini, ut conijcimus, geſta erant. Dioclitianus itaq; Salone nunc Spalatro in Dalmatia *Diocletianus*
oriundus: & ſenatus, & populi, & militū cōſenſu, poſt Carinū imperator Auguſtus eſt de-
claratus: qui & prudēs, & probus imperator, cū multa bella proſpere geſſiſſet, multis quæ
ſuborta ſunt in imperio diſſidijs territus, Maximianū Cæſarem primo poſt Auguſtū im- *Maximianus*
perij conſortem declarauit. alioſq; ſubinde adiutores cōparaturus, Galerium & Conſtan- *Galerius*
tium comitem, qui Conſtantinū magnum genuit, Cæſares fecit. Et breui poſt Salonas di- *Conſtantius*
miſſo imperio, in uitæ priuatæ quierē ſe recepit: quē Maximianus in priuatæ uitæ & qui- *comes*
etis propoſito apud Mediolanū imitatus eſt. Diocletianuſq; poſtq; annis uiginti partim
in principatu, partim in uita fuerat priuata, ueneno interijt. Conſtantius comes Eutropio
patre Gallijs oriundo: & Galerius Cæſares primo ſimul: & pariter poſt Auguſti, imperiū
inter ſe partiti ſunt: Galliamq; & Hiſpaniā Conſtantius perhumane cū adminiſtraret, Con
ſtantinum ex Helena in Britania nunc Anglia filiū ſuſcepit: ubi anno principatus tertiode
cimo obijt. poſt quē cum Galerius imperiū ſolus annis duobus adminiſtraſſet: ualitudinis
in quam inciderat impatiens manum ſibi conſciuit. Conſtantinus hunc ſequitur princeps *Cōſtantinus*
inſignis, qui poſt Germaniæ motus uarios maximoſq; diutino bello cōpoſitos, in Italiam
deſcēdens eporediam primo poſt Veronā tyrannis hoſtibus ſuis cōſentientes afflixit. Ma-
xentium tyrannū ad pontē ſupra tyberim materia & nauibus fabricatū ſuperauit, ut in ty- *Maxentius*
berim merſus obierit. chriſtianis fauit, & multa fecit, quæ apud noſtros celebrata, aſtricto
hoc in loco narrari nequeunt. Annos unū & triginta plenos in principatu egit. Triū Con-
ſtantini filiorū, duo, Conſtans & Conſtantius in Conſtantini fratris necem conſenſerunt. *Conſtans*
Conſtanſq; natu maior poſt uictorias de Parthis multiplices habitas à militibus eadē qua *Conſtantius*
in omnes ipſe debachabatur crudelitate, anno imperij duodeuigeſimo laceratus eſt. Con- *Cōſtantinus*
ſtantij uero fratris & in imperio ſucceſſoris infœlicitas tulit, ut Iulianū ſibi affinem Cæſa- *Iulianus*
rem declaratū in Gallias cū exercitu miſerit. Qui uir ingentis ſpiritus, doctrinæ, & uirtutis
parata uirtutibus ſuis potiuſq; copiarū apparatu & magnitudine uictoria elatus, in Italiā
rediens tyrannidē inuaſit. Conſtantiuſq; interim Perſarum bello graui implicitus dum ad
Italiā properat, anno imperij ſexto obijt. Iuliano apoſtatæ ideo cognomentū fuit, quia ſu-
ſceptam Chriſti fidē abnegans, librū eloquentia & pari impietate redundantem, in Chriſti
domini dogma euomuit. Is dum in Perſis ingentia tractat bella, anno imperij ſecūdo non-
dum finito ſagitta incertū miſſa, ſicut Ammianus refert, brachiū ſaucius interijt. Iouianum *Iouianus*
Pannonē uixdū adoleſcentiā ſupergreſſum uirtutibus ornatū, Iuliani exercitus imperato-
rem creauit, multa ut apparuit præclara geſturū, niſi octauo imperij menſe repētina morte
ſubtractus fuiſſet. Valētinianū quoq; & ipſum Pannonē milites (ut uidebat) inuitū impe- *Valētinianus*
rio præfecerūt. Qui princeps inter bonos numerādus, Valentē germanū fratrē, & Gratia- *Valens*
num filiū Cæſares primo, & mox creauit Auguſtos: obijt undecimo imperij anno. Eiuſq; *Gratianus*
mors Romano imperio nō immatura magis q̃ infauſta. Valentē eius fratrē ad imperium
euehi fecit. Cuius uiri auaricia, & ſimul imprudentia factum eſt, ut Gothis in Romani

imperij prouincias patuerit accessus, quos christianos fieri cupiētes petentesq́, sua impru dentia effecit hæreticos Arianos. Is tamen dei iudicio dum pari imprudentia cum Gothis pugnat, quarto imperij anno superatus, & cum casa in quā se de fuga receperat crematus est. Valenti successit imperio nepos Gratianus, uir cū catholice christianus, tum alias pro bus. Qui Theodosium fratrem ea conditione in collegā assumpsit, ut solo in oriente prin ceps esset. Ipse post superatos pacatosq́ Alemanos & repressos Scythas siue Tartaros, an no imperij sexto obijt. Valentinianusq́ frater eius nominis secundus imperium occiden tis accepit, Theodosio ut cœperat orientis imperium administrante. Sed cū Maximus qui dam tyrannus Valentinianū Gallijs ui & armis expulisset: Theodosius suppetijs allatis, & tyrannū apud aquileam uicit, ac capite puniuit, & fratri imperium instaurauit. Sed cum is quietus apud Viennam desidet, octauo imperij anno Arbogasti comitis sui fraude occu buit. Theodosius itaq; utriq; fratrum post quartumdecimū annū successor, uniuersum or bis Romani imperium solus obtinuit. Princeps optimus præstantissimusq́: & Traiano à cuius consanguinitate originē duxisset adsimilis, qui intra annos tres imperij quod solus administraret: Eugeniū tyrannū Galliarum & partis Germaniæ inuasorem superauit, ce pit, occidit, auxilio maxime fretus domini Iesu Christi in quo fideret. quod eius historiæ celebrator Claudianus poëta, & ipse Hispanus genere, apud Florentiam Italiæ habitator his uersibus indicat. O nimium dilecte deo cui militat æther, Et coniurati ueniūt ad classi ca uenti. Hunc principē duo sancti eloquentissimiq́ ecclesiæ doctores, Ambrosius & Au gustinus multis magnisq́ extollunt laudibus. Sed historico qui ad nostras peruenerit ma nus simul cum alijs duodecim Augustis supradictis caret. Post Theodosij ipsius apud Me diolanum mortem orbi Romano inuisam simul & perniciosissimam: duo eius filij Archa dius & Honorius in imperio successerunt. Quorū temporibus Visigothi post multas cla des Italiæ inflictas Romam obsederunt, ceperuntq́, Qua die Kalendarū Aprilis: anni ab incarnatione saluatoris nostri duodecimi quadringētesimi, Romanorū imperij inclinatio cœpit, in duorū & triginta librorum historia à nobis hactenus celebrata. ex qua facile fue rit imperatores, augustos, principes, & tyrannos, uel potius gentium, à quibus tantā rem, tantum imperium, tantam monarchiam euerti, deprimi, exinaniri contigit excerpere & intelligere: quam ob rem ommissis iam, in quo satis diu digressi sumus, bellis gestis in Romano imperio à quibus rei militaris Romanæ magnitudo, dignitas & simul uarie tas intelligi possit, succincta, astricta & breuiaria narratione ad principis siue imperatoris unius qualis esse debeat descriptionem ueniendum est. Primū enim & maximum rei mi litaris disciplinæ, & belli gerendi fundamentum est, optimi imperatoris delectus. De quo satis esse posset, si ea paucis diceremus quæ M. Cicero, Gn. Pompeij laudes in oratione tra ctans sic habet. Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor has res inesse opor tere. Scientiam rei militaris, uirtutē, auctoritatem, fœlicitatem. Sed cum proximis tempo ribus uir doctissimus eloquentissimusq́ Nicolaus Secundinus noster Onexandri ad Q. Verannium de optimo imperatore librum nobis è Græcia transtulerit in latinū, quē scri ptorem per Augusti, aut proxima illis tempora floruisse conijcimus: libet eius præcepta carptim colligere: in quibus in primis iucundū utilissimūq́ erit inspicere, ea quæ præscri bit faciēda: duces Romanos imperij fundatores factitasse. Et nobis facile fuerit nisi ampli tudo operis nimia deterreret: quicquid Onexander singulis in partibus seruandum iubet: qui consules, prætores, duces, & imperatores seruarint ostendere. Sed iā Onexandri præ cepta uideamus quæ is tanti facit, ut se fœlicē uel inde futurū prædicet, si ea quæ Romani uirtute, prudētia & industria, fortiter & præclare gesserūt: idoneus ipse existimet qui orati one cōplectat. Ad opusq́ ingressurus de eius utilitate maxima attētos lectores reddit, qui bus se ostensurū pollicetur, unde orta sit gloria ingens Romanorū, qui tale tantūq́ consti tuerunt imperium, ut nullus rex, nulla ciuitas, nulla gens non modo maiorem imperij ma gnitudinem obtinere, sed ne parem quidem attingere potuerit: affirmatq́ subinde non ca su id & fortuna, sed uirtutibus factum esse. propitiam enim inquit cœptisq́ nostris fauen tem adipisci fortunam optandum utiq; est, non ideo tamen existimandū eam rebus præ esse omnibus atq; penitus dominari. Vt enim inepti ac parum considerati sunt qui singu las calamitates fortunæ attribuunt, non imperatorum desidiæ & errori: ita qui res recte & ordine gestas fortunæ non imperatorum uirtuti impartire uidētur. Veniensq́ paulo post ad rem

Theodosius / *Valētinianus secundus* / *Maximus* / *Eugenius tyrannus* / *Arcbadius* / *Honorius* / *Fundamētum rei militaris optimus prin ceps* / *Onexādri de optimo impe ratore præce pta*

ad rem: dicit imperatorem deligi oportere non generis & maiorũ, nec fortunarũ & opum habita ratione, sed qui temperans sit, continens, sobrius, frugi, ac tenuis uictus, laborũ patiens, acer ingenio, non auarus, non iuuenis, non senex. Si contingat quoq; qui liberos habeat, qui ad dicendum idoneus sit, existimationisq; præditus, temperans, ne uoluptate abductus, curam maximarũ rerum abijciat. Sobrius ut rebus maximis inuigilare possit. Victu frugi & tenui, quia delicijs deditum, uiuendi cultus, & exquisita ciborum cura fatigat, & mergit animum: laboris patiens, quia ultimum esse oportet imperatorẽ qui defatigetur atq; lassescat. Acer ingenio, q celerem & (ut inquit Homerus) uolucrem eum esse oportet, qui pernix cogitatione omnia percurrat atq; futura conijciat animo longeq; prospiciat. Non sit auarus & lucri cupidus: plæriq; enim, & si fortitudine quadam, & robore aduersus arma, & hostium copias interriti perstare possunt, auro tamen illecti mollescunt. Idq; telum efficax est ad extorquendam uictoriam accõmodatum. Nec iuuenem nimis, nec senem oportet esse imperatorem: q alter incredulus nimis & audax, imbecillus alter & timidus. Pater habens liberos admittendus: non autem qui liberis careat, alioquin fortis probusq; repudiandus. filij enim adhuc tenellæ ætatis animum parentum deuinctum patriæ tenent, tanq; obsides dati patriæ. ætate iam adulta grandiusculi armis, consilio, fide, opera eum adiuuant. Eloquio præditus imperator militem oratione cohortando facile persuadebit pericula cõtemnere, claris inseruire facinoribus, & studio gloriæ ac uirtutis amore incendet. Existimatione præditus si non erit imperator, uulgus ægerrime feret, & sequetur: cum nemo nisi inuitus ducem sequatur: quem se deteriorem opinetur. Verum ut nemo propter solas opes imperator diligendus est, ita & inops repudiandus non est, modo uir fortis & alioquin bonus sit. Non enim meliora efficacioraq; ad tuendum erũt arma argento celata atq; auro exornata, illis quæ ferro ac calybe fabrefacta ornatu extrinseco carebunt. Cauendus est uero rei nummariæ studiosius quæstui continuo inhians. consueuerunt enim huiusmodi homines sordidi ac pusilli animi esse, qui nullius honestate rei, nullius clari facinoris studio possint allici. Maiorum & progenitorum splendor si adsit amplectendus: sin absit haud magnopere desiderandus est. quemadmodum enim iumenta non stratorũ, & sellarũ ornamento, sed ingenita, & suapte metimur fortitudine: ita maiorum in imperatore uirtutes si proprijs careat, frustra cõtemplabimur. Quinetiã res plærunq; segnius administrãt, qui errata si qua admiserint maiorũ gloria honestari cõtegiq; posse cõfidunt. quibus uero nulla parentũ est gloria, ut maiorũ obscuritati suum afferant uirtutis lumen, res cautius ardentiusq; gerũt. Optandus itaq; est imperator fortis, genere clarus, fortunatus, locuples: non tamen improbandus repudiandus'ue inops, modo uirtute polleat, quamuis parentibus haud illustribus sit natus. Is postcaq; delectus institutusq; est imperator, facilis esto, comis, & se uolentibus adire pateat: non tamen ea sit facilitate atq; comitate, ut cõtemptui fiat: nec tamẽ acerbus & durus, ut odiũ in se cõcitet. Et ipse deligat decuriones, centuriones, reliquosq; copiarũ & ordinũ duces, quorũ uirtus perspicua sit. Quo in delectu habendo, locupletioribus & nobilitate præstantioribus, plærunq; tenuiores postponendi sunt: pecuniarũ enim cõmoditas publica & priuata sæpe desideratur, cũ elargiri quippiã, & militibus gratiose impendere est necesse. Sperat enim quisq; se maiora cõsecuturum, si certauerit fortiter: ubi tenuiore uictoria, quæ proposita sit, largitatẽ imperatoris suppleturã intelligit. Cooptet sibi præterea imperator collegas & socios quibus cũ de incumbentibus deliberet. cogitationes enim atq; cõsilia nostra, quibus natura afficimur, nisi fidele foris per cõsultationẽ adhibitũ sit auxiliũ, fallere nos facile possunt, & errorũ plena sæpenumero cõperiri. è cõtra quæ alieno iudicio atq; sententia cõprobant, securitatẽ comparant animo, & firmitatẽ in rebus tuẽtur. Et tamẽ nullus sibi tantopere debet diffidere, ut ancipiti sit semper & infirma sentẽtia, nec usq; adeo arrogare, ut arbitretẽ nihil suis cõsilijs melius alios posse excogitare. initia ipsa bellorũ temperãter cõstituenda, & tanq; rerũ fundamenta prudẽter iacienda. Bellũ enim quodcũq; iustũ deos habet fautores, milites q; alacriores iussa capessunt, & rei gerẽdæ se exhibẽt. Vnde priusq; educãtur copiæ, omni publica & priuata labe expiabũtur expiationibus sacrisq;, quæ ius sacrũ religione dictauerit. Ducatẽ deinceps exercitus instructus, ex ordine, etiã si cũ hostibus nõdũ esset cõgrediẽdũ, & si per regiões lõge multorũ dierũ itinere eundũ, q̃uis per agrũ pacatũ. Milites enim hoc pacto ordines seruare assuescẽt, & loco quisq; manere, & duces præfectosq; sequi discent.

Qualis debeat eligi imperator

Bellum quodcũq; iustũ deos habere fautores

Qualiter exercitus duci debet

Quod

Quod multo accuratius seruandum erit, si per agrum hostilem mouere necesse sit, ne per repentinos impetus paruo temporis momento miles passim tumultuari cogatur. Agmen uero per loca huiusmodi si ducatur,ita cohibendum,ne præ angustia & sui dilatandi difficultate protendi in longitudinem nequeat,neq; nimis dissolutum incedat. Sic enim facultas ad libitum incurrendi & per occasionem lædendi præstaretur. Itaq; contracto semper quadratoq; agmine moueri satius atq; melius est,quàm protensiore atq; oblongo. Commeatum uero,impedimenta reliquumq; apparatum bellici instrumenti,in medio copiarũ locari oportet.præterq; si loca quæ post nos relinquuntur ita pacata sunt,ut cito pone duci conuehiq; possint. Præmitti quoq; debent aliquot equites qui diligenter scrutentur atq; explorent quacunq; transeundũ est:præsertim si per loca siluosa,saltuosaq;,perq; solitudinem uastam iter fuerit faciendum. Mouendum autem est interdiu quando ad iter non ad prælium copiæ sunt ducendæ:nisi forte quippiam urgeat, quam ob rem ut hostem præuenias tibi uideatur accelerandum esse. Hac enim ratione etiam noctu mouere potes, modo id tuto fieri posse intelligas. Sanè ubi eò uentũ est,ut mox necesse sit cum hoste congredi, & prælio decernere,sensim non citatim ducantur copiæ,neq; magnum iter conficere cogantur. porro si per agrũ socialem moturus sis edicas militibus ne quid omnino attingant & uastent. Miles enim armis fretus,& quicquid libuerit faciendi licentiã nactus, nulli rei parcere sciet. Hostilem autẽ agrum diripi,uastari,incendi ue palàm permittes: frugũ enim atq; alimentorũ inopia,& nummariæ rei difficultate bella extenuari solent atq; extingui. Verũ priusq; agrum hostilẽ uastari permittas,hostibus nisi cesserint id te facturũ prænuncies. Ingruens enim calamitatis discrimen atq; expectatæ cladis timor,mortales sæpe concedere cogit,quod ante hac ut facerent nequaq; potuissent adduci. Vbi uero calamitatem acceperint,tanq; quos maiore damno afficere nequeas,cætera contemnũt & paruifaciũt. Sin uero tibi diutius in agro hostili castrametandũ esse intelliges, ea tantũ diripi uastariq; permittes,quæ tibi non admodũ usui futura conspexeris. Coprijs tuis cõpletis expeditisq;, nec in tuo,nec in sociali agro diu moraberis,ne cõsumptione rerũ, tuis magis q; hostibus detrimento fias. Curandum deniq; tibi diligentissime est, ut terra mariq; in exercitũ commeatus facile comportentur. Positis autem in terra hostili castris fossa confestim ualloq; opus ,tametsi eodem in loco tibi diu morandum non constitueris:munitior enim, & proinde tutior eris,ad repentinos hostium impetus,& clandestinas,neq; expectatas irruptiones. Deligas quoq; milites,quibus id negocij detur, ut per stationes atq; excubias castris

Quæ loca castris sint deligenda præsidio sint, etiam si hostem procul inde abesse acceperis. Verum si hostibus nihil urgentibus, diuturnior tamen tibi uidetur ibidem castrametatio futura, siue populandi hostilis agri causa,siue oportunitatis commodius seruandæ,occasionisq; hostem offendendi captandæ gratia,tum ea tibi delige loca in quibus castra teneas,quæ neq; limosa, nec alioquin insalubria sunt:eiusmodi enim locorum natura & situs exhalatione, corruptione ac fœtoris emissione uarios morbos ingenerare, pestemq; injicere solet. proinde salubre est atq; utile,castra non diu in eodem tenere loco, præterq; si hyemandi causa duriciei, & rigoris cœli euitandi ibidem manere necesse sit.tum uero apprime curandũ est, ut constructis ordine tabernaculis atq; tentorijs suis,locum oppidi instar incolere uideri possis. Sed in hibernaculis ipsis exercendi sunt milites,uarijsq; periculis ad pugnam apti reddendi,ne

Exercendos esse milites in castris locus usquã otio & inertiæ detur. Exerceatur autẽ miles in hunc modũ. deligantur aliqui quibus idonea dentur arma,assuescantq; ordines seruare,nunq; deserere locũ, discant præterea contuitu mutuo,crebra appellatione,familiari cõsuetudine inuicem iungi ac deuinciri.edoceatur præterea miles ex imperato agmen tum producere,tum contrahere, & seu dextrorsum seu sinistrorsum inuertere. Postremo admonendus est,ut signa quæ interpugnandũ imperatoris iussu darẽtur attente excipiat.ubi canatur receptui, sese in ordinẽ colligat,& sensim referat pedẽ.hoc pacto instructus,& ornatus exercitus diuidatur.deinde ad pugnã citra ferrũ coeat, distributis leuibus pilis hastisq; fragilibus, & si forte arua prope sint,iactu glebarũ res geratur. Sin uero colles & tumuli & alioquin accliuia aderunt loca, certi ad id deputati milites hæc loca cursu occcupent. alij quoq; cõstituãtur, quibus id demandetur negocij,ut illos deturbare cõtendant. æqua ratione instituẽdus est eques, decernantur spectante imperatore cursus certatim,insecutiones,fugæ, cõgressiones , iaculationesq; per loca præsertim cãpestria,sed sub ipsis montiũ radicibus,quo p aspera & salebras

discas

discas excurrere. Populationibus temperanter utendum est, nec militi permittendum, ad rapinas & prædam temere ferri. plærunq; enim maximæ acciderunt calamitates, quando dispalatos milites, hostis manu composita est agressus. Cum uero ad prædam populabun dum militem emittere cõstitueris, strennuos ex tuis præsidio illis addes, qui reditum cum præda ratum præstent. Exploratores si quando compræhenduntur, non una in omnes sen tentia & animaduersione uti debes. Si enim tuas copias & apparatum inferiorem hostilibus copijs esse intelliges, raptim illos extingui iube. sin enim tuis confides rebus, exercitu ad ostentationem composito illis inspectandi facies potestatem, qui comiter habiti emittantur: renunciatus enim rerum tuarum apparatus hosti metum terroremq; inijciet. Vigilias obeuntes tam multi sint ut somnolentis uigilantiores inuicem succedãt, idq; munus stantes præstent, eorumq; pars extra uallum ignes excitet, ut aduenientes eminus ipsi aspiciant. Si contingat, ut imperatorem hostilis exercitus conuenire necesse sit, præstantiores ex tuo exercitu armisq; & omni apparatu ac corporis habitudine cõspectiores tecum adduces: plærunq; enim fit ut ex ea parte, quam quis cõspexerit, de reliquo iudicet, magisq; ijs quæ uiderit quàm auditis credat. transfugam multa (ut fit) pollicitum ita custodiri iubeto, ut pro eorum quæ fuerit pollicitus euentu atq; successu, præmium aut punitionem expectare cogatur. Castra hostium circularis figuræ pro apparentis ualli breuitate ne despexeris. circularis namq; minor re ipsa apparet: cum è cõtra longior uisa præsertim in montibus sæpe fallit, q; salebrosis conuallibusq; abundat, in quibus nemo consistere potest. Tu itaq; castra in breui comprimas spacio, hostibusq; ad pugnam prouocantibus conglobatum tenebis militem, tanquã tuæ paucitati diffidens, fit enim ut hostis solutior negligentiorq; aut inuadens aut expectans, à te constipato exercitu perrumpente facilius opprimatur. quæ fallendi ratio, ne tale committas erratum te poterit admonere. Quæ alicuius momenti es intentaturus, nemini communicabis, præterquam si quando tuis primoribus aliqua secreto credi oportere existimabis. cauendum enim est accuratissime, ne consilijs tuis hosti à perfuga, aut exploratore proditis: aut rei bene gerendæ occasionem amittas, aut clade aliqua afficiaris. Educere uero copias, seu ad pugnam capessendam instruere neutiq; debes, nisi prius sacra de more feceris: quare aruspices atq; uates habere oportet, qui sequantur exercitum: quanquam præstiterit contemplandi exta & rite sacra faciendi rationem tenere. Verum si pulchre litaris, & sacra uotis tuis succedere inspexeris, optimatibus sacra ipsa ostendes, remq; deinceps bono capessere animo perges. Copiarum enim duces, quid sacra portendant reliquos commonefaciũt, eosq; animis auctos in spem erigunt: milesq; qui deorum immortalium monitu ad pugnam se duci credit, audentius & tanquam præsumpta uictoria pugnat. In educendis copijs illud maxime est obseruandũ, ut qua ingrederis ea quoq; tibi reditus patere possit: quod quidem eo ualet non modo ut hostem consilio superes, uerum etiam ne ab ipso incautius opprimare. Pulchrum enim est scire hostem decipere, necessarium ne ipse decipiaris cauere. Conuenire te quemcũq; cupientem quocunq; loco, & tempore, admittere & audire debebis. Alioquin maximarum rerũ bene gerendarũ uel amittitur, uel cũ damno differtur occasio. Si forte castra tua hostium castris propius cõferre: aut aliter ad hostẽ accedere cogeris atq; cõstitues, priusq; moueas, miles tuus cibũ capiat, ne forte præuectus ieiunus, arma cogatur arripere, & pugnã inire. Quare neglecta male sæpius pugnatũ est, milite uiribus ob inediã destituto, præsertim ubi prælio nõ leui certamine, sed grauiter toto die peracto uenit ad exitũ. Si quãdo trepidatiõe (ut fit) orta mœror aliquis militũ animos occupasse uideatur, siue quia hosti accesserunt auxilia: siue q; alia re potior illius cõditio uideatur: tum maxime expedit imperatori hilaritatẽ atq; læticiam præ se ferre. Vultus enim faciesq; imperatoris conformes sibi solet animos militum reddere, & similitudine sua eos afficere, præstatq; fronte & oris habitu quàm oratione, & uerbis, solari, quia orationi fides quandoq; minor habetur: utrunque tamen pro uiribus faciendum erit, & sese uerbis ac uultu talem gerere, qualem tempora postulabunt. Et sicut æger animus mœrore deiectus obtentu spei bonæ excitandus erigendusq; est: ita lasciuus & inertia intemperans conterendus terrore castigandusque est. Idcirco utriq; rei te debes apte accommodare, & rationem habere rerum ac temporum, ut ubi opus sit timentem te & futuri prouidũ, tum ratione, tum uultu ostendas: aut impauidũ & fidentem uti profuturum intelliges. Dum aciem strues, equitatũ tuum non ut tu uoles, sed

ut tempus

Quali animaduersione in exploratores captos utendum

De uigilijs

De trãsfugis

Quæ alicuius momenti sint nõ esse alicui cõmunicanda

Vates habendos in exercitu

De educendis copijs

ut tempus & status rerum te coget dispones: equites enim tuos opposite ad equitatum hostilem statues. Verũ quoad fieri potest eo modo locabis quo solent instrui in cornua acies, ut & ad frontem & ex lateribus spaciosioris loci cõmoditate freti expeditius possint prodire, equestriq; munere uti, nullis post se ordinatis, qui possint esse eis impedimento. Velites autem iaculatores & ferentarios, sagittarios demum & funditores primos in acie locabis: nam si post sequuntur magis suos, ꝗ hostes lædent. Sin medij inter ipsos statuetur, irritum erit eis peculiare pugnandi officium: quippe qui nec pedem referre commode possint ad iaculorum pilorum sursum uersus porrectionem, nec de cursu ipso iaculari à præcedentibus præpediti, multoq; minus funditores poterunt in girum torquere fundas, atq; tela amittere, circunquaq; militibus obsistentibus, in quos circumlatio fundæ offendens his magis quàm hostibus damno erit. Sagittarij quoq; præcedentes cæteros: in ipsa hostiũ corpora ueluti ad signum recte immittent: sin postremi, aut intermedij, sursum uersus sagittare cogentur: & uis ipsa telorum consumetur in cassum: Si autem continget pugnam his in locis cõmitti, quorũ pars humilis & plana sit, pars collibus tumulisq; insurgat, tum leuis armaturæ militem maxime in asperis ac durioribus locis statues: rursus si campestribus locis abs te occupatis hostis eminentiora obtineat: huc leuem armaturã adduces: quæ facilius & iaculatur & simul pedem refert. Fundarum autem uis perniciosissima omnium est: nam plumbi color aereo colori perꝗ similis est, & dum per aera fertur latet, hostiumq; corpora incauta petit, illationisq; ui atq; agitatione prope ignitum uehementer ferit, penitusq; ingreditur, nec cõcerni potest, ꝗ labra uulneris euestigio clauduntur, & tanquã coruere uidentur. Ac si hoc genere teli & uelitum ope tu cares, hostis autẽ maxime præstat, primos aciei tuæ densos consertosq; prodire iubeas, gestantes clypeos magnos, quibus possint toto corpore contegi, reliqui uero qui hos sequũtur ordine ad ultimos usq;, sublatis supra capita clypeis, hoc pacto tantisper proficiscantur, dũm intra iactum telorum ueniant. Sin utrisq; adest huiusmodi uelitum auxilium, tui primi iaculentur in hostes. Solertis erit imperatoris, ubi aduersus multitudinẽ hostium se cum paucioribus uiderit pugnaturum, eiusmodi operã sibi deligere, uel iuxta fluuij ripas, uel sub montes & supercilia ubi acies instruere possit, & ipsa loci natura hostes arcere. Cæterum non erit inutile, ut instructa prius tanquã ad pugnam acie, deinde quasi exterritus pedem referas, ordineq; seruato similem fugæ recessum simules, rursus ad insequentes conuersus manum conseras: nonnunquã enim opinati hostes aduersariorum exercitum pauescentem fugere præ gaudio insultant soluto ordine, & certatim incumbunt, ac alij alios præuenire contendunt: contra quos conuersum pugnare, citra periculum est, & ipsa sistendi fiducia præter spem hostium eueniens, trepidantes hostes & dispalatos in fugam uertere poterit, tametsi paulo ante insolenter insequebantur. Habeas item oportet selectos aliquos milites, qui extra acies instructi, tanquam triarij laborantibus opem atq; subsidium præstent, & de quibus auxilium ubi usus sit depromere facile possis: magnopere enim prodesse possunt, si fessis accedant integri. Illud quoque non fuerit ab re, quin admodum utile, si quanto tibi uidebitur spacio, è copijs tuis elegeris aliquot, qui clam hostibus sese alicubi occultent: quibus præcipias ubi instructa acie prælium inieris, dato à speculatoribus signo excitati propere moueant. Quod tum maxime faciendum erit, cum auxilium expectatum uisum est in tempore non uenisse. Rati enim hostes eos esse milites, quos auxilio tibi futuros præstolabare: forte tuis adhuc mouentibus, & priusquam in reliquum exercitum se immisceant, ipsi uertentur in fugam. Repentina quoque in hostes post terga irruptio, formidolosissima omnium est. Quam ob rem si fieri potest, mittenda est noctu manus aliqua militum, qui transuerso itinere prætereant hostes, se que per insidias post eos locent, collatis'que iam signis & inito prælio ipsi citatim ex insidijs nouissimum agmen hostium adoriantur. Inualescente pugna, & cunctis utrinq; rem strennue gerentibus obequitando tuos hortere, simulq; inclames si forte in dextro cornu es, leuo cornu aciem uincere, hostemq; profligatum. sin in leuo es dexteram aciem tuorum uincere dices, siue res ita habeat siue non. & pariter de hostium imperatoris occubitu falsum etiam uociferare prodent: hæc ratio plærumq; profuit, id est ut tuos simul & hostes fallas. Sapientis quoq; imperatoris est fratres cum fratribus, & cum amicis amicos ordine iuxta locare: fiet enim ut mutuo se inuicem amore animosius defendentes, reliquam quoq; aciei partem proximam

Qualiter acies struendæ

Funditorũ uis

Fratres fratribus & amicos amicis iuxta esse locandos, quũ prælium cõseritur

mam uel à fuga sistant, uel impellāt in hostem. Iussa tesseræ atq; signa præfectis copiarum principio dari debent: à quibus ad omnes quoq; milites manent. nec uoce edať signum ne exaudiať ad hostibus, sed uel gestu corporis, uel nutu capitis, uel manus motu, uel armorū collisione, uel hastæ uersione, uel ensis uibratiōe. Signū enim prærerq; quod hosti clam datur, etiam maxime conducit ad conditionem alienigenis, qui diuersa lingua nobiscum militant. Mandabis quoq; militi tuo, ut tum insecutiones, tum recessus ordine faciat. Nam siue superati repulsiue minus lædentur (quippe quos hostis non fusos passim, neq; palantes singulos opprimere quibit:) siue uictores hostē fusum fugatumq; insequūtur, pessime eum afficient: turmatim confertimq; insequendo, adde etiā tutius, plerunq; enī ubi hostis fugiēs aduersarios post terga uidet passim & nullo ordine ferri, derepēte redactus in aciē retroq; conuersus cladem acceptam reddit. Sit tibi curæ fulgentem atq; armis illustrem exercitum ducere: nitor enim ac fulgor armorū formidolosum reddit acierum aspectum & ingentem terrorem ingerit hostibus, atq; animos eorum conturbat. Producas insuper agmen, tum uociferatione, tum clamore quandoq; & cursu. Eiusmodi enim facies rerum, clamores militum strepitusq; armorum clangori tubarum immixtus, mirifice terrefacit hostium animos. Instructis apparatisq; undiq; ad pugnā copijs non statim mouere debes studio scilicet præripiendæ pugnæ. Sępe enim cogitur imperator conspecto hostium apparatu, ad armaturam eorum, ad gentes, ad motes hominū, suas quoq; parare & instruere copias: Si hostis equitatu præualet, & tibi commoditas forte datur, delige aspera loca angusta, summontana, & per quæ eques facile uadere nequeat. Et quotiens progrederis dimittes intra munitiones, qui castris & impedimentis præsidio sint, ne uisa solitudine hostis mittat, qui castra deserta occupent, & impedimenta diripiant. Illi maxime mihi uidentur errare, qui in hanc conditionem pugnare uolunt, ut si uicerint, parum hostibus ipsi noceant, sin superati ipsi uictiq; sint, magnam accipiant cladem. in rebus difficillimis conducet pro uiribus tuis persuadere, mortem atq; perniciem incertam his esse qui pugnando præstant, & se tuentur, eos uero qui fugiant procul dubio perituros. calamitatem quoque hos consequi qui deserant locum, non eos qui seruenr ordinem. Excogitata uero in ipso discrimine pugnæ consilia, & repugnandi aduersariorū consilijs extempore adinuentæ rationes: ampliorem nimirum gloriam, maioremq; admirationem imperatoribus, disciplinamq; rei militaris exacte tenentibus peperere: quàm ea quæ præsumptione & coniectura ante copiarum congressum exquisita esse uidentur. Imperatorem ipsum consulte magis, & caute quàm audacter certare oportet, uel omnino potius abstinere pugna. prudentia enim animi, quàm uiribus & robore corporis pręstare debet. Namq; qui adeo cupidus atq; insolens est, ut nihil dignum patrari à se putet, nisi manum ipse cum hostibus cōferat: is non modo non fortis, uerum audax quoq; & temerarius est. Ad imperatorem id imprimis attinet, dum pugnatur obequitare aciem, pugnantibus se ostendere, eos qui fortiter rem gerant laudare: trepidantibus uero minari, cohortari cunctantes, laborantibus opem ferre, supplere defectus. Si qua usus est deducere copias, tempora obseruare, occasiones præripere, futura conijcere, eam iubere receptui. Reuocatis è pugna militibus, dijs immortalibus sacra faciat, supplicationes decernat, pompas agat. ut pro tempore uti licebit, pollicitus grato animo reddat, quæ rite post bellum confectum & partam uictoriam exsolui fas sit, deinde honoribus muneribusq; eos donet, quos probe rem gessisse acceperit. Ignauos autē & inertes pœna ignominiaq; afficiat. honores uero huiusmodi fortibus habeat, qui patrijs moribus sunt probati. Præterea quæ in ipso debent proficisci imperatore hæc sunt: armaturæ, insignia, spolia, decuriæ, præfecturæ, ducatus alij quoq; eiusmodi magistratus. Verum præstantioribus uiris & magistratus gerentibus, ampliores haberi debent honores, priuatis autem decernantur minores. hæc & si liberaliter & benigne pro meritis cuiusq; dari consueuerunt, irritamenta præterea ad uirtutem sunt cæteris, qui huiusmodi honoris sunt cupidi. Vbi uero bonis præmia pro meritis rependuntur, malorum autem supplicia nequaquam dissimulantur, uniuersum exercitum optima spe affici est necesse. Victoria uero potitus aliqua non modo singulis militibus uirtim dare pręmia rei bene gestæ debebis, uerum etiam uniuerso exercitui laborum suorum fructum aliquem ex hostibus elargiri. permittes quoq; militi castrorum impedimentorum, & oppidorum, si qua iure belli in tuam uenerint potestatem direptiones. Vrbium denicq;, præterquam si fore

Vt exercitus armis fulgentibus sit

Consulte magis pugnandum quàm audacter

Milites pro re gesta afficiendos

de eis quicquam foret deliberandum: hoc enim rebus omnibus uehementer conducet, præsertim si bellum nondum confectum consumatumq́ est. eiusmodi namq́ emolumentis allectus miles promptiorem se animatioremq́ cæteris præstabit: nisi credamus uenaticas quidem canes sanguine intestinisq́ captæ feræ illecebrari à uenatoribus utile esse, uictori autem militi uictorum bonam in prædam dari non expedire. Diripiendi autem potestatem militi tuo nec semper aduersus omnes passim concedas, corpora uero minime in direptionem uenire permittes quæ abste uenundentur. Siquidem pecunia publice opus est, & ingenti sumptu: qua in re quæcunq́ uel agi uel ferri possunt, ad te conuehi palam edices, optime enim tu censere potueris temporum atq́ rerum habita ratione, an cunctam prædam retinere, an partem, an denique nihil debeas. non enim in rem est in bello gerendo ærarium publice pecunia abundare & emolumentis indies obuenientibus militem fraudare, quando præsertim ob deuictorum opes, & locorum felicitatem, emolumenta militi largius, & benignius impartiri possint. Captiuos uero bello adhuc stante ne occidito, præsertim eos aduersus quos bellum primo susceptum est. minime autem omnium hos interimere debes, qui autoritate apud hostes præstent & illustres insignesq́ gloria sunt, recordatus incertæ fortunæ atq́ uariæ, & mutabilis sortis, quæ plærunq́ amat rebus feliciter gestis inuidere. hos enim cum alijs commutare poteris, aut aliquo potiri oppido. Exantlatis deinde periculis extruantur militibus tuis epulæ, instituantur ludi, & laborum laxamenta atq́ remissiones permittantur. Prospiciendum deinceps erit tibi ut desideratis exequiæ magnifice exsoluantur, nec tempus ullum aut horam, aut locum, aut periculum causaberis siue uiceris ipse, siue uictus superatusq́ sis. Nam ut pium est mortuis iusta exequi & per religionem rite inferias agere: ita magnopere utile superstitibus & omnino necessaria res est, pietatem hanc erga defunctos tuam ad uiuos ostendere. quisq́ enim maxime de se iudicat & uaticinatur, atq́ rem ægerrime fert tanquam sepultura cariturus si pugnando ceciderit, ubi animaduertat ante oculos iacere cadauera, & prope per contumeliam, & contemptum imperatoris busto & humatione priuari. Si inducias pactus es, caue interim in hostes irrumpas, nec propterea tu ipse incautus sis. latent enim incertæ'ue sunt eorum quibus cum fœdus percusseris sententiæ. quam ob rem hinc honestum tibi erit iusiurandum quo adactus es seruare, & tutum hostibus non credere ob perfidiam. ciuitatibus, quæ sponte tibi concesserint, & facta deditione in potestatem uenerint clementer usus, allicies reliquas. quisq́ enim maxime ubi uictorem inexorabilem fore & iracundum in uictos exploratum compertumq́ habet, quæuis agere patiq́ uult quàm ultro se dedere: nihil enim tam animos generositatis implet, quam timor impendentis mali. aduersus autem desperantes periculosa atq́ difficilis est omnia experiundi contentio. Vnde imperatoribus stultis & efferatis diuturnæ urbium obsidiones efficiuntur, nonnullæ etiam irritæ & infectæ. Iis qui tibi rem aliquam per proditionem nauassent, promissa & fidem seruare debes: non tam propter eos, quàm pro his qui futuri sunt, & ut intelligant eis deberi gratiam, qui partes tuas amplecti maluerint. Ad irruptiones autem & proditionem, nocturnas hostium opprimendorum occasiones non omnino rudem & imperitum te esse oportet, ut ad constitutam horam locumq́ designatum peruenias. Verum si interdiu urbem seu oppidum aliquod per proditionem capturus, moueas necesse sit, per ipsum tempus profectionis aliquot præmittes equites: qui quotquot offenderint in uia comprehendant, ne quis ex agro cursu in urbem ueniens, copias tuas iamiã irrupturas enunciet. Tumq́ repentinus incautis improuisisq́ hostibus ipse structa acie appareas. Fit enim semper ut primi impetus & rei gerendæ initia formidolosiora uideantur, q̃ si tardiuscule & per moras progrediare. At in obsidendis urbibus imperatoris maxime uirtus desideratur. Militaris quoq́ astus, machinamentorum apparatus. prospicere autem tibi debes necubi incautiorem te ipsi quos obsides opprimant: qui enim in periculo se putat constitutũ esse, occasionem obseruat, quam nactus præuenire contendit. Quam ob rem oportet obsessorem fossa & uallo, stationibus & præsidijs castra sua cõmunire: propterea quod quicquid ipse paret, quid ue facturus sit, hostis è muris uidet. contrarij quos tu obsides murorũ obtectu tecti, ex improuiso plærunq́ effusi explicatiq́ per portas, uel opera, uel machinamẽta tua incendunt, uel milites opprimunt tuos, uel aliquid magni afferunt incommodi. Maxime autem tibi erit usui, si quæcunq́ tentare uoles noctu aggrediare: atrocior enim suspicio est

Quid de captiuis faciendum

est,maioremq; ingeret animis trepidationē insultus qui in umbra non cernitur. quicquid
enim noctu agas, tametsi paruū sit, horrendū his uideri potest quos obsides. nullus enim
dicit quod uidet,sed quisq; maxime quod timet,aut suspicatur uidisse,affirmat. Si opus ali
quod manu prępropere expediri uis,primus omnium tu manum affer: uulgus autem non
tam minis compellitur quoduis agere, quam uerecundia reuerentiaq; maiorū inducitur.
Quoniam multa atq; uaria sunt tormenta bellica, & ad quatiendas euerrendasq; urbes di/
uersa machinamenta, tu non his omnibus, sed quibus tu commode possis uteris. non est
in me nunc singula præcipiendo referre,quibus sit usus. Arietibus uidelicet, testudinibus,
uineis, turribus, balistis, alijsq; id genus operibus & machinamentis: sed quod ad impera
toris prudentiam attinet, illud mihi uidetur esse, unam aliquam potissimam urbis par/ *Qualiter ex pugnari de/ beat urbs*
tem deligere, cui opera & machinamenta admoueas, & partitis multifariam & ordine
dispositis copijs,reliquas urbis partes oppugnare, & ad muros scalas afferri iubeas. fue/
ritq; operæprecium plures partes urbis prę se ferre aggredi uelle,ut diuerso apparatu ua/
rioq; oppugnandi genere uires ciuium atq; consilia distrahantur. Interea facilius impera/
tor illac ubi summa ope nixus intentusq; erit, ciuitatē occupabit. Sin mature aliquod op/
pidum,urbem,aut castra expugnare contendes,tuosq; uidebis defatigari milites,partiaris
oportet tuas copias in ordine sibi inuicem successuras: dumq; una pugnatur acie,quietem
alij agant, & corpora curent. Et quia ferreus imperator esse non potest, qui sine intermis/
sione omnibus intersit, substitutis & ipse exercitus sui primoribus quietem agat interpo/
latam potiusquam diutissime cōtinuatam. Si pars urbis, aut oppidi quod expugnare con
tendis,rupem,aut prerupti aliquid in circuitu habebit,quod natura loci per se tutum nihil
ut assolet munimenti habeat,agiles audacissimosq; ex tuis, ut scalis, uel aliter scandant ob
repantq; curabis: fueritq; plurimū in rem si tubicinem illi secum funiculo attrahere potue
rint,qui illico in superiora perductus canere occipiat: & qui erunt ingressi milites portam
interea propinquiorem, aut murum alicubi aperiant. Audita enim hostilis de muro tuba
præsertim nocturno tempore ingentem ciuibus terrorem incutit: proinde trepidantes tan
quam urbe iam capta deserent stationes, & facile erit, nemine repugnante effractis portis,
murisue conscensis loco potiri. Vrbem si cœperis aliquam, quę & multitudine, & robore
ciuium uigeat, ut tibi sit timendum ne ciuis conglobatus crebris conuersionibus tuis op/
positis repugnet, siue in arcem se recipiens aut editiora urbis nouum redintegret bellum,
edicto inermibus uel arma abijcientibus, salutem polliceberis. Nam celebrato passim edi
cto cuncti, aut pars maxima, in potestatem uenient tuam: qui enim hosti adeo sunt irati,
ut armis omnia experiri contendant, illum in eam adducunt desperationem, ut quod ob/
lata salute ex animo facturi non erant, tamen malis quæ timent efferati repugnent, & cæ
dem, aut cladem referant, aut nouis laboribus te fatigent. Mors quæ militi certanti acci/
dit nulla prorsus indiget consolatione aut misericordia, quippe quæ uirtutis studio, & uin
cendi amore obtigerit. At post partam uictoriam urbe iam expugnata uictos passim occi/
dere, uictoribus ipsis miserrimum est: itaq; stulticiæ atq; immanitatis notam affert. Si ur/
bem quā obsides posse ui & armis capere desperabis, & proinde obsidio fuerit diutius pro
trahenda, quotquot per regionem & agrum strenuitate & corporis robore ualentes po/
tes capere conserues, quibus ut tibi commodum erit, & rebus conducet tuis utare. Mulie
res uero & pueros cæterosq;, qui uel confecti senecta sint, uel alioquin imbelles & imbe/
cilli, in urbem intrare compelles, utpote qui eorum quæ pro urbe tuenda desiderantur, ni/
hil omnino efficere possint, & ad cōsumendum citius alimenta reliquis ciuibus damnum
afferant. Postea deniq; quam imperio tuo res fœliciter gesta consumataq; est: ita ut bello
confecto rebus omnibus adhibere finem tibi liberum sit, noli te exhibere pro felicitate du
rum atq; acerbum, quin potius clementem & mitem, proinde benignum & cunctis ama/
bilem: illa enim inuidiam pariunt, hæc æmulationem & studium prouocant. Siquidem
inuidia est dolor ex aliorum bonis subortus, æmulatio uero studium imitandi uicissim
aliorum uirtutem, quæ tam inter se differunt: ut inuidentis quidem sit optare, ne cui bene
quippiam ueniat, æmulantis autē cupere æque ea potiri posse, quæ alij honeste sibi com/
parauere. Vir ergo bonus non modo patriæ multitudinisq; armatæ erit optimus dux, ue
rum etiam perpetuandæ propagandæ ue suæ gloriæ citra periculū sapiens imperator atq;
custos, & moderator diligentissimus.

LIBER OCTAVVS

NIVERSA Romanorum publica regiminis forma, tribus expli-
cata, religionis, rei P. administrationis & militiæ partibus, ea attin-
gemus quæ ad singulorum regimen institutionemq́ uitæ spectaue-
runt. Essetq́ ab ipsis infantibus uentre exceptis materno inchoandũ,
nisi matrimonia primũ solidumq́ libertatis cuiuscunq́ nascentis se-
minarium anteponenda censeremus, quamquam uirgines cum qui-
bus matrimonia ut plurimum ineuntur, primum de quibus dicatur
locum & ipsę uidentur exposcere. Sed non est nobis nunc mera in
manibus christianorum tractatio institutionum, in quibus multæ & maximę uirginitatis
laudationes habentur. Nam ut sanctos omittam alios Romanæ doctores ecclesiæ Beatus
Hieronymus contra Iouinianum uirgines diuersarum ætatum & prouinciarum maximis
extollit laudibus. Calidoniam Atalantam, quæ semper in siluis errauerit: Harpalicen in
Thracia. Camillam Volscorum reginam, in calcide Iphigeniam. Sibyllas decem & filiam
Priami Cassandram: Et demũ ad Romanas conuersus: uirginibus dicit omnes publico de
Omnes uirginibus de uia cessisse creto de uia cessisse. Claudiamq́ ut uirginitatem assereret, magnam matrem deum manu
traxisse, quam multa boum iuga trahere nequibant. Etsi uero uirginibus breui nupturis
de uia cederent, & paucas uestales uirginitatem uel inuitas seruare uellent Romani, eam
tamen in uiris perpetuam esse legibus prohibuerunt, quandoquidem Camillus ac Posthu
Lex qua uirginitas in uiris prohibebatur mius primo, post M. Valerius Maximus & G. Iunius Brutus bubulcus censores, eos qui
ad senectutem celibes peruenerant mulctauerunt. Lucium etiam Antonium Senatu mo-
uerunt, quia quam uirginem duxerat sine amicorum consilio repudiasset. A matrimonio
itaq́ inchoandum, cuius uerbi uim sic exprimit Vlpianus de uerborum significatione tra
Matrimoniũ. ctans: & in iuris naturalis partibus hinc descendit maris & fœminę coniugatio, quam nos
matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio. uidemus enim cęte
ra quoq́ animalia, feras etiam istius iuris peritia censeri. Idemq́ iuris consultus scribit.
Sponsalia Sponsalia dicta sunt à spondendo. Nam moris fuit ueterum stipulari & spondere sibi fu-
Sponsus turas uxores, unde & sponsi, & sponsæ appellatio nata est. De matrimonio cum omnes
Sponsa gentes bene, tum maxime Romani optime senserunt, quod infra breui apparebit. Tamen
Aulus Gellius Metelli censoris uerba orationis, quam ad senatum habuit hæc ponit. Si
An uxor ducenda sine uxoribus esse possemus, libenter omnes ea molestia careremus: sed quoniam à natura
ita comparatum est: ut nec cum illis satis commode, nec sine illis ullo modo uiui possit, sa-
luti perpetuæ potius quàm uoluptati breui consulendum: Et Xantippem uxorem Socra
tes cum haberet, se mores eius duros ferre dicebat: ut assuesceret iurgia & petulantiam
aliorum extrinsecorum ferre. Et Varro in menippeis: uicium uxoris, aut tollendum, aut
ferendum. qui tollit uicium uxorem commodiorem facit, qui patienter fert, sese meliorem
reddit. Qua de re multa hic afferre possemus à Beato Hieronymo sumenda, quæ & ipse
Talassius ab Aurelij Theophrasti libro de nuptijs sumpsisse dicit: ubi disputat an sapienti ducenda
sit uxor: multaq́ in alterutram differit partem, quæ ideo omittenda duximus: quia fœli-
Hymeneus cissimum nobis in Paula uxore matrimoniũ nos in disceptatione suspectum redderet. Ta
Sarrha lassij uocem nuptialem Liuius primo dicit, quia rapta sabina pulchrior eo nomine fereba-
Rebecha tur ad Romulũ. Et Plutarchus in uita Gn. Pompei: Talassum nuptiale uerbum à Talasse
Romuli uxore, & item Plutarchus in problematibus: in nuptijs Talassij nomen crebro ia
ctatur, sicut Græci Hymeneum, ita latini thalasum in bonũ omen habent. Meliusq́ chri-
stiani Sarrhæ & Rebecbæ fidem prudentiã ac sapientiã suis sponsis in uotis optant. Spon
Caius sam uero domũ introducentes Romani iubebãt dicere. ubi tu Caius ego Caia, quasi cum
Caia. uiro depacisceretur: ut omnia sibi cũ uiro essent cõmunia, & pariter imperarent, uel propter
Caiam honestissimã mulierem ac bonã uni ex Tarquinijs collocatam: cuius in sancti tem-
plo statua ex ære posita fuit. Qua de re Festus sic habet. Caia cecilia appellata est, ut Ro
mam uenit quæ antea Tanaquil uocitata est uxor Tarquinij prisci, quæ tantæ probitatis
fuit, ut id nomen ominis boni causa frequenter in nuptijs uocitaretur: quam summam
Consuetudines in nuptijs asserunt lanificam fuisse. Et nouam nuptam limen patris transcendere non permitebant,
quod sabinæ nuptę in domum alienam transmigrauere, non ipse inierunt: uel quod uideri
uolunt

uolunt, mœſtæ ingredi domum in qua pudicitiam amiſſuræ ſunt. Nuptiarū initio, inquit in agricultura Varro, antiqui reges ac ſublimes uiri in hetruria in coniunctione nuptiali noua nupta, & nouus maritus primum porcam imolant. Et Feſtus multas ponit conſuetudines quas ordine ſubiciemus. Clauim conſuetudo erat mulieribus donare ad ſignificandum partus facilitatem exhiberi. Haſta caput nubentis comebatur quæ in corpore gladiatoris ſtetiſſet abiecti occiſiq;, ut quemadmodū illa coniuncta fuerat cum corpore gladiatoris, ſic ipſa cum uiro ſuo: uel quia matronæ in Iunonis curitis tutela ſunt, quæ ita appellabatur à ferenda haſta, quæ lingua ſabinorum curis dicitur. uel quod fortes uiros genituras ominentur. uel quod nuptiali iure imperio uiri ſubijcitur, quia haſta ſumma armorum & imperium eſt. quam ob cauſam uiri fortes ea donantur, & captiui ſub eadem ueniunt. Hunc autem uel proximum morem ætatis noſtræ Romani ſeruant. qui non quidem haſtam ſed enſem ſponſæ capiti priuſquam domo egrediatur ad ipſum limen populo inſpiciente ſuperponūt. Cingula noua nupta præcingebatur. quod uir in lecto ſoluebat: factum ex lana ouis. ut ſicut illa in glomos ſublata coniuncta inter ſe ſit, ſic uir ſuus ſecum cinctus uinctusq; eſſet. hoc herculaneo nodo uinctū uir ſoluit ominis gratia, ut ſic ipſe felix ſit in ſuſcipiēdis liberis, ut fuit hercules: qui ſeptuaginta liberos reliquit. Cinxiæ Iunonis numē ſanctū habebāt in nuptijs, quod initio cōiugij ſolutio erat cinguli quo noua nupta erat cincta. Cumeram uocabant antiqui uas quoddam quod opertum in nuptijs ferebant in quo erant nubentis utenſilia. Corolla diminutiuū eſt à corona: corollam noua nupta, de floribus uerbenis, herbisq; ſelectis ſub amiculo ferebat. Feſcenini uerſus qui canebantur in nuptijs ex urbe Feſcenia dicuntur allati, ſiue ita dicti quia faſcinum putabantur arcere. facem in nuptijs in honorem Cereris præferebant: aqua ſpargebatur noua nupta, ſiue ut caſta puraq; ad uirum ueniret, ſiue ut ignem atq; aquam cum uiro cōmunicaret. Flammeo amicitur nubens ominis boni cauſa, quod eo aſſidue utebatur Flaminia id eſt flaminis uxor, cui non licebat facere diuortiū. Genialis lectus qui in nuptijs fit in honorē genij. Genium appellabant deum qui uim obtinebat rerum omnium gignendarum. Alij Genium eſſe putant uniuſcuiuſq; loci deum. in pelle lanea noua nupta conſidere ſolet, uel propter morem uetuſtum, quia antiquitus pellibus homines ita induti, uel ut teſtetur lanificium. patrimi & matrimi tres pueri in nuptijs adhibentur. unus qui facem præferat ex ſpina alba, quia noctu nubebant: duo qui nubentem tenebant. Rapi ſolet fax qua prælucente noua nupta deducta eſt ab utriuſq; amicis, ne aut uxor eam ſub lecto uiri ea nocte ponat, aut uir in ſepulchro comburendam curet, quo utroque mors propinqua alterutrius captari putatur. Talaſſionem in nuptijs Varro ait ſignum eſſe lanificij aptum: Plutarchus in problematibus. Noua nupta cum in matrimonium datur, ignem & aquam tangere iubetur, ut ex calido & humido gignatur fœtus. Quinq; faces in nuptijs accenduntur, nec plures aut pauciores, quos cæreos appellant: accenduntur q; ab ædilibus, quod mulier non plures poſſit parere uno partu. uir ab uxore, uxor à marito quicquam dono accipere prohibetur, quorum ſcilicet omnia debent eſſe cōmunia, & donatio poteſt eſſe ſuſpecta in hereditate ſucceſſuris. Plutarchus in problematibus. Maritus primo ſponſæ non in luce ſed in tenebris iungitur, ut calumnia quædam ſit ueneris illicitæ, quando cum licitis & honeſtis connubijs pudor adhibetur & uerecundia. Veteri more uxores nec molere, nec coquere permittebantur, quia id in fœdere ſabinorū uetere cautum eſt. Menſe maio uxorem non ducunt, quia aut Aprili id faciunt ueneri dicato: aut Iunium expectant Iunonis menſem. Et quod menſe Maio homines prius, poſtea imagines de ponte ſublitio præcipitabātur. Vnde flaminicam Iunonis ſacerdotem eo tempore triſtem eſſe oportet, quæ nec eo menſe lauat, nec ullo cultu utitur. uel quod pleriq; latinorū eo menſe purgationibus utentes mortuis parentabant. Eorum qui uxores ducunt comam haſtæ cuſpide diſcernunt & diſcriminant, diuortium ea re ſignificantes, quod ſolo ferro nuptiæ dirimendæ ſint, id eſt ui adhibita. Plinius dicit nubentes uirgines comitari colum comptam, & fuſum cum ſtamine, & nouas nuptas lupino adipe poſtes ungere conſueuiſſe, ne quid mali medicamenti inferretur. & poſt: diebus ſuis ſponſæ annulus ferreus mitti, iſq; ſine gemma conſueuit. Macrobiuſq; in ſaturnalibus ſic habet: ferijs uim cuiquam fieri piaculare eſt, ideo uirgines non ducuntur: ſed cum foſſas ueteres liceat purgare, uiduæ ducuntur feriatis diebus. Et noua nupta poſtridie nuptiarum libertatem in domo uiri accipit & rem diuinā facit. Vir-

Curis

Cinxia Iuno

Cumera

Corolla

Feſcenini uerſus

Flammeum

Genialis lectus

Genius

Pellis lanea

Talaſſio

Quinq; faces in nuptijs

Menſe Maio uxorem non duci

Cur uirgines festis dicbus non locentur, quum econtrario uiduae

gines autem quare festis diebus non locentur, & econtra uiduæ deducantur, hanc Plutarchus affert causam, quia uirginibus decorum, uiduis uero multis præsentibus nubere fœdum. ideo dies festus eligitur in quo omnes distrahũtur ad diuersa, infrequentiorq; est deducentium turba. Et insuper dicit Plutarchus propinquis & agnatis non nubere mulieres, ut affinitatibus augeantur: uel mulieris ratione, quæ si suis nupserit, & iniuriam patiatur neminem habitura est à quo iuuetur. Qui autem sint agnati Paulus iureconsultus docet.

Agnati

Agnati sunt qui per uirilis sexus personas cognatione coniuncti sunt, quasi patre congeniti, uelut frater eodẽ patre natus, filius fratris, nepos ue ex eo: item patruus & patrui filius nepos ue ex eo. & Caius iureconsultus: Gradus cognationis alij superiores ordines

Gradus cognationis.

sunt, alij inferiores, alij ex transuerso siue à latere. superiores sunt parentes, inferiores liberi, ex transuerso fratres, & sorores liberiq; eorum. Aliæ item fuerunt connubiorũ prohibitiones. Cicero pro Aulo Cluẽtio Habito: nubere genero socrus nullis auspicijs potest. Sed

Matrimonia plebi cum patribus permissa

prohibita etiam aliquãdo plebis cum patribus cõnubia Liuius tertio libro permissa fuisse ostendit, Qui & XXXVIII, scribit: Campani impetrarũt ut ciues Romanas uxores ducere liceret, & si qui prius duxissent, ut haberent eas, & ante eam diem nati ut iusti sibi liberi heredesq; essent. Quanta etiã publice, & priuatim in matrimonijs adhibita sit diligentia à maioribus, ostendit undequadragesimo Liuius: Senatum eo die forte cœnantẽ in capitolio consurrexisse: & petijsse ut inter epulas Graccho filiam Aphricanus desponderet: quibus ita in publicũ sponsalijs rite factis cum se domum recepisset, Scipionem Aemiliæ uxori dixisse, filiã se minorẽ despondisse. cum illa muliebriter indignabunda, nihil de communi filia consultatũ, adiecisset non si Tiberio Graccho daret expertem consilij debuisse

De dotibus

matrem esse: lætum Scipionẽ tam concordi iudicio, ei ipsi desponsam respondisse. Dotes uiris datas esse à mulieribus uetustissimũ est. Aulus Gellius: uxores diuites quandoq; dabant dotes, & retinebant sibi pecunias: quas marito cum mutuassent, si repetere uolebant, id seruo cõmittebant, quem ea causa proprium retinuerant, quia alijs mariti seruis id imperare non poterãt. Et secundo bello punico cum Gn. Scipio ex Hispania senatui scripsisset petens sibi successorem dari quia filiam uirginem adultę iam ætatis haberet, neq; ei sine se dos expediri posset, senatus ne res P. duce careret, patris uicẽ gessit, dotemq; dedit, & consilio matris suorumq; maritauit. dos quatuor milia æris fuere, ducatos ætate mea quadringentos facientia. quam dotem, & ea maiorem multis in Italiæ locis, cerdones ex statuo nostri temporis more filiabus dare uidemus. Cesonis filia decem milia æris in dotem dedit.

De alijs moribus post nuptias

Mugilia quia quinquaginta milibus nupsit dotata est appellata, Fuerũt & alij post nuptias mores, quorũ nonnullos referemus. Repotia dicit Festus fuisse dicta, quando postridie nuptias apud nouum maritũ cœnabatur, quia quasi reficeretur potatio. Et Plutarchus in

Materfamilias

problematibus, siue ex agro siue peregre domũ redeant, qui uxores domi habent, aduentus sui nuncios præmittũt, quod matres familias pluribus domi negotijs in administranda re familiari absentibus uiris occupantur, ut uirũ paratiores lætioresq; excipiant. matrem uero familias Vlpianus accipi debere uult eam, quæ nõ inhoneste uixit. Matrẽ uero familias à cæteris fœminis mores discernunt atq; separant: proinde non intererit, nupta sit, an uidua, ingenua sit an libertina: nam neq; nuptiæ, neq; natales faciunt matrẽ familias, sed

Contentæ uno matrimonio cum corona efferebantur

boni mores: Vltimusq; honor mulieris pudicitiã cõmendabat, quando ea quę uno contenta matrimonio moriebatur, cum corona pudicitiæ efferebatur. Matrimonia tribus modis præter mortẽ ueteres finiebãt: nam repudia fiebãt, diuortia & dirẽptiones. repudiũ Festus

Repudium

De repudijs

inquit, qđ ob rẽ pudendã fieret. Et post annũ urbis ut uult Aulus Gellius tertiũ uigesimũ quingentesimũ M. Attilio P. Valerio consulibus fuit primũ repudiũ. Egnatius Metellus uxorem ꝙ uinũ biberat fuste necauit. C. Sulpitius uxorẽ repudiauit, quia aperto capite foris uersata erat. Q. Antistius Vetus uxorẽ cum libertina loqui uisã repudiauit, ut caueret stuprũ priusq; uindicaret. P. Sempronius sophus uxorẽ repudiauit ausam ludos se inscio spectare. Põpeius repudiata Antistia proba, quę nuper ob ipsum Pompeiũ patre orbata fuerat, Aemiliã duxit Syllæ neptẽ & grauidã. Et C. Cęsar Pompeiã uxorẽ ob Clodij suspitionem qui habitu muliebri in deæ bonæ sacro ab ipsa Cæsaris uxore celebrato inuentus fuerat repudiauit. Post Cęsarẽ uero tradit Plutarchus tẽpore principũ oium usq; ad Traianũ pręterq; Domitiãi repudiũ nemini fuisse ꝑmissum. Quinimo princeps oim pręter paucos pessimus Tiberius unũ è quęstura remouit, ꝙ uxorẽ ductã postridie repudiasset: Et Domitianus

tianus equitē Romanū ob reductam in matrimoniū uxorem, cui dimissæ adulterij crimen intenderat, erasit iudicū albo. diuortiū inquit Caius iureconsultus uel à diuersitate mentium esse dictū, uel quia in diuersas partes eant qui distrahunt matrimoniū: in repudijs id est, in renunciatione, approbata fuisse hæc uerba: tuas res tibi habeto. itē hæc, tuas res tibi agito. In sponsalibus quoq; discutiendis placuisse renunciationē interuenire oportere: In qua re uerba cōprobata sunt, cōditione tua nō utar. Et Paulus de matrimonijs. Diuortio, morte, captiuitate, uel alias cōtingente utriusq; eorū seruitute dirimitur matrimoniū. prædictaq; duo uerba cōfundere uidetur Modestinus cū dicit: diuortiū inter uirū & uxorē fieri dicitur. Repudiū uero sponsæ remitti uidetur, quod & in uxoris personā nō absurde cadit. Diremptio nō uniuscuiusq; arbitrio & uoluntate sicut antedictæ duæ finiendi matrimonij formæ, sed principis arbitrio fiebat. Cæsarē enī scribit Suetonius diremisse nuptias prætorij, qui digressam à marito post biduū statim duxerat, quamuis sine probri suspitione. Et Augustū scribit itē Suetonius quod supra à Plutarcho attulimus, diuortijs modum imposuisse. De matrimonijs iam satis multa diximus. Ad fœtum fructumq; ipsorū liberos ueniendū est. Sitq; initiū à puerperio, qđ uerbū utriusq; sexus editis primo infantib⁹ aptari posse uult in saturnalib⁹ Macrobius qa antiqui pueras sicut & pueros dicebāt. Ideq; autor est infantes primū tacta terra uocē emittere q̄ fandi postea det initiū: unde rem diuinā Maio mense uult Fatuę deæ factam fuisse. Prima nascentiū pericula sunt, cū è gemellis altero mortuo superest unus, quē inde Vopiscū dicūt: & cū genetrice partus difficultate & doloribus mortua, uentre cæduntur quos appellant Cæsares, eoq; modo Scipionē aphricanum maiorē Caiumq; Cæsarē, & Maniliū qui primus Carthaginē cū exercitu intrauit natos asserit Plinius. Agrippę autē dicti sunt qui nascendo pedibus primo ordine peruerso sunt egressi uentre. Vnde Romæ peruersa & Prosa deæ fuerunt, quibus ob hoc supplicabatur. Cōtingit uero plærūq; ut nōnulli ex infantibus adulterio incestu'ue cōceptis necentur, aut exponantur: unde Vlpianus iureconsultus, necare uidetur nō tantū is qui partum præfocat, sed is qui abijcit & qui alimoniā denegat, & qui publicis locis misericordiæ causa exponit, quā ipse nō habet. primus morū qui alendis infantibus publice adhiberetur Lustria fuere, in quibus nomina accipiebant: eratq; puellarū octauus dies, puerorū nonus, quod fœminæ uiris citius crescant & perficiantur. Sed parua in Romanis propter multitudinē fuit nominis notitia. Vnde scribit Asconius secunda in Verrē actione. Moris fuisse cū aliq̄s Romanus ciuis ostendendus esset: significaret, aut prænomine suo, aut nomine, aut cognomine, aut à cognatiōe, aut à tribu in qua censeret, aut à curia, aut à censura, aut si erat senator uel eques. De quibus ultimis cū satis supra sit dictū, de prænomine, nomine, cognomine, & agnomine dicamus. Primūq; agnomē ab agnatione in qua quisq; natus est dictū cōstat. Prænomina uero pauca & uariæ significationis fuere. Lucius ut inquit Festus, prænomē est eius qui oriente luce natus est. Gneus à corporis effigie à generando dictū à Græco. Prænominibus fœminas etiā esse appellatas testimonio sunt Cecilia & Terentia, quæ ambæ quintæ sint solitæ appellari. Pari modo Lutia & Titia. Cognomina uariā habuere originē. Liuius in secundo. Valerio mutatio ædificij à uelia infimū in f[illegible]rū & submissio fasciū & leges latæ, cognomē publicolæ dederūt. Et libro septimo: Tit⁹ Manlius Gallo ad Anienē occiso torquē à mortuo accepit: Vnde torquato illi cognomē fuit. M. Valerius miles à gallo prouocatus cum pugnaret à coruo adiutus superauit. Inde coruinus cognomine appellatus. Et libro nono: Papirio cursori pernicitas pedū dedit cognomen: cū Q. Fabius forensem turbā excretā in quatuor urbanas tribus cōiecisset, Maximi cognomē accepit. Itē XXX: Aphricani cognomē militaris primo fauor an popularis aura celebrauerit incertū. Primus certe hic imperator nomine uictæ à se gentis est nobilitatus. Et XXXVI Lucius Scipio ad urbē uenit, q ne cognomine fratri cederet Asiaticū se appellari uoluit. Cornelius Lentul⁹ Sura cognomentū id nactus quia cū rationē exposceret male administratæ quæsturæ, rationē sibi nō esse reddendā, sed tantū surā sicut pueri in speræ ludo faciunt, præbendā respondit. Et Scipiones nōnulli uolunt cognomine dictos quod Cornelius patrem pro baculo iuuit: Messala cognominatus postq; Messanā uicit urbē. Et ab Aemilio dictus est Aemilianus, à Seruilio Seruilianus. Corneliorū familiæ princeps cū desponsa filia uades posceret asinā pecunia onustā duxit, unde & Asina cognomen habuit. Tremelius Scropha, quia porca absconsa sub centonibus in quibus iaceret

Diuortium
Diremptio
Puerperium
Fatua Dea
Vopiscus
Cæsares
Agrippa
Peruersa
Prosa
Necare
Lustria
Agnomen
Prænomen
Cognomen

uxor iurauit nullam aliam esse in domo porcam. Et Augustus in Troiano ludicro Nonium Asprenatẽ lapsu debilitatũ aureo torque donauit, passusq; est ipsum & posteros torquati ferre cognomen. Claudius imperator Gabinio secundo Chaucis gente germanica superatis, cognomen Chaucicus usurpare cõcessit. Idem tamen imperator peregrinæ cõditionis homines uetuit usurpare Romana nomina duntaxat gentilia. Domitio rure reuertenti iuuenes gemini augustiore forma ex occursu imperasse traduntur, nunciaret Senatui ac populo Romano uictoriam de qua incertum adhuc erat, atq; in fidem maiestatis adeo permulsisse malas, ut ex nigro rutilum ærisq; assimilem capillum redderent. Et Antonius imperator caracalla cognomen nactus est à uestimento, quod populo dederat demisso usque ad talos, quod ante non fuerat. & Varro de agricultura scribit multa habuisse Romanos cognomina à pecore maiore & minore, porcios, ouinios, caprinos. Sic à maiore equitios, taureos cognomina. & infra: Auus meus primo appellatus est Scropha, qui quæstor cum esset Licinij in Macedonia prouincia relictus exercitus, dum prætor rediret, hostes arbitrati occasionem se habere uictoriæ impressionem fecere. ceperunt arma atq; exierũt cõtra. dixit celeriter illos se ut scropha porcos disiecturum: id quod fuit. Nam nostra ætas leporarios ac piscinas protulit ad mare. Et in eas greges piscium è pelagis reuocauit. Proptera appellati Sergius Orata, & Licinius Murena. & Plinius habet, Antiquis cognomina ab arboribus multis fuisse: Fronditio illi qui contra Hannibalem tranato uulturno tem præclare gessit, quia frondatione arborum delectatus. Stoloni dedit pampinatio inutilis. Pilumno qui primus pilum inuenerit. Pisones à pinsendo. Fabij, Lentuli, Cicerones prout quisq; optime sereret. Iuniorum familiæ bubulcum nominauerunt qui bene bobus uteretur. Lactucini qui multa usi lactuca. Seruis autem multis nomen simul & cognomen dabat, dimidiatum patroni cum adiectione prænomen in hanc formam. Quintipor quinti seruus, Marcipor Marci: eos uero ex liberis, qui patre in certo, aut ex patre certo, sed non legiuma uxore geniti erant: Spurios dixerunt maiores, quod sabinos asserit Plutarchus mulierum pudenda sporon appellasse, ideo qui legiume natus non sit, sed ex concubina, & scorto, contumeliæ causa spurius appellatur. Sed ad pueros redeundum est. Eos monilibus quas uocabant bullas exornabant, propter Tarquinium priscum, qui primus filium ob superatum hostem hetruscum prætexta, bulla aurea, & annulo insigniuit: uel ut est in Plutarchi problematibus, deferebant pueri ingenui super nudum pectus huiusmodi bullas, ut incestuosi. & in pueris debachantes id in seruis quod minoris erat notæ, non in liberis ab illa re cognitis cõmitterent flagitium. Et Macrobius addit fuisse eam bullam ad cordis formam, ut ipsi etiam pueri intelligerent corde & uirtute uiuendum. Festusq; item addit eam bullam a Græco sermone βουλὴ quod est consilium dictam quia eam partem corporis bulla contegeret id est, pectus in qua naturaliter est cõsilium. Vnde cum Aemilius Lepidus puer hostem congressus occidisset, & ciuem seruasset, statua ei in capitolio bullata & incincta prætexta fuit posita. Et postquam ad præclara puerorũ facinora est uentũ, Marci Catonis magnam indolem ornemus, qui cũ in domo M. Drusi auunculi educaret & ad eum latinorũ oratores pro ciuitate impetranda missi essent, nec precibus nec minis à Q. Popedio illatis adduci potuit, ut pro illis oraret: idemq; ad Syllã à pędagogo ductus cũ proscriptorũ tabulam uidisset, interrogauit cur nemo esset, qui tyrannũ occideret, & se id facturũ si gladiũ haberet obtulit. Fuit uero maioribus magna in erudiendis pueris diligentia de quibus hãbet in octauo Liuius. Autores habeo, cõsueuisse tunc Romanos pueros sicut nunc Græcis ita tunc hetruscis litteris erudiri. Græcis autẽ postea omnes passim fuisse imbutos, & ea ratione adolescentes Athenas mitti cõsueuisse magis cõstat q̃ ut testimonijs indigere credamus, tamẽ librorũ Ciceronis de officijs initiũ legentes facile id poterunt nosse. Nõ tamẽ deerant ludi Romę in quibus pueri & puellæ etiam erudiebantur. Liuius in tertio. Virgini uenienti in forũ (ibi nanq; in tabernis litterarũ ludi erãt) minister decemuiri manũ iniecit: nec maior fuit litteris moribus erudiendis pueris diligentia, quibus Festus scribit nephas fuisse obscœno uti uerbo. Vnde prætextatus sermo sit dictus, qui nihil obscœnitatis haberet. Et plutarchus dicit, pueros cũ iurarent Herculẽ, id sub tecto facere prohibitos, qđ de industria sit institutũ, ut dũ pueri iurare Herculẽ uolentes domo exire iubenẽ, per eam moram deierare desuescant: siue quia Hercules nunq; nisi semel iurasse perhibetur, & pythius Apollo hominibus proposuit, melius esse si absq; iuramento affirmare

Cognomina à pecore

Cognomina ab arboribus

Seruorum cognomina à dominis

Spurij

De puerorum indole

De diligentia Romanorũ in erudiendis pueris

Ludi litterarũ

Prætextatus sermo

Pueros per Herculem sub tecto iurare prohibitos

mare discerent. Vnde subijcit Plutarchus philosophorum Græciæ grauissimus: Nō aliud quicquam Græcis seruitutem, & molliciem attulisse Romanos existimasse, quàm gymnasia & palestram, quibus relanguescerent puerorum, & adolescentium animi. inde puerorum amores gigni, inde somno & deambulationibus iuuenum corpora corrumpi, inde saltationibus, & motui composito initium esse. cum cōtra dicat Aulus Gelius scholæ pueros uacasse Romanos, quod uerbum Græce à uacatione dictum significet, cæteris rebus omissis uacare liberalibus studijs pueros debere. quos idem affirmat, si plurimo cibo nimioq; somno utantur fieri hebetioris ingenij. Et Plutarchus dicit. Nemo foris præter pueros liberos cœnabat, ut uerecunde & pudenter uoluptates accipere pueri assuescerent, maiores natu & magistros spectatores habentes. Et parentes in liberorum adolescentium aspectum se exhibebant, quia sicut Plato scribit, ubi senes impudentes sint, adolescentes fieri turpissimos necesse est. Et Cornelius Tacitus. Mos habebatur principum liberos, cum cæteris id ætatis pueris sedentes uesci in aspectu propinquorum, propria & parciore mensa. Et Suetonius in Claudio imperatore. Adhibebat omni cœnę & libertos suos cū pueris & puellis nobilibus, qui more ueteri ad fulcra lectorum sedentes uescerentur. puerisq; quos parentes domi & in scholis seuere continebant, duobus maxime temporibus in publicum ducebantur, uno cum ad ærarium anno ætatis decimo ibant professuri, & in libris elephantinis tribui suæ ascribendi: Idq; Iulius capitolinus Gordianum imperatorem fecisse scribit. altero cum ad annum septimum decimum dimissa prætexta togam assumebant uirilem. Vnde est quod Plutarchus in Bruti uita scribit. Cassium ad cædem Cæsaris euntem multi sunt prosecuti, quod filium tunc uirilem togam assumentem primum duceret in forum: & de puerorum institutione pulchrum in Pauli æmilij uita Plutarchus præbet exemplū. Docuit autem filios Romanam disciplinam quam ipse doctus erat, & Græcas insuper artes. Non solum.n. grammatici, sophistæ, rhetores, uerum etiam fictores pictoresq; & equorum canum uenationumq; magistri circa adolescentes uersabantur. Ipse uero pater nisi quid publici muneris impediret, eorum exercitationibus studijsq; intererat. Quando autem sæpissime supra parentum facta est mentio Vlpianum audiamus iureconsultum qui sint diffinientē: parentes utriusq; sexus accipere debemus, sed in infinitum quæritur: & quidam parentes ad tritauum appellari aiunt, superiores maiores dici, hoc ueteres existimasse Pomponius refert. Sed C. Cassius omnes in infinitum parentes dicit, quod & honestius est & merito obtinuit. Paulus uero gradus prędictorum aliorumque propinquorū sic ponit. Patruus patris frater. Auunculus frater matris. Amita patris soror. Matertera matris soror. Patruus magnus, frater aui. Auunculus magnus: auiæ frater: amita magna, aui soror. Matertera magna auiæ soror. Patruus maior, proaui frater. Et multos alios gradus ponit Paulus quos tanquam obsoletos duximus omittendos. Dę infantibus puerisq; adusq; prætextam satis dixisse uidemur. Ad natu maiores ueniamus. Moresq; & consuetudinem omnis uitæ illorum pro parte aliqua ostendamus. Qua in re à generalibus inchoantes ad particularia descendemus. Veteres, inquit in problematibus Plutarchus, festis nihil omnino negocij gerebant, aut curabant, sed rebus diuinis prorsus dediti erant Et. M. Cicero, quid de moribus singulariū urbium & gentium sentiat in oratione legis agrariæ contra Rullū secunda sic ostendit. Non ingenerantur hominibus mores tam à stirpe generis ac seminibus, quàm ex his rebus quæ ab ipsa natura, aut à consuetudine suppeditantur quibus alimur & uiuimus. Cartaginenses fraudulenti, & mendaces non genere, sed natura loci, quod propter portus suos multis & uarijs mercatorum sermonibus ad studium fallendi studio quæstus uocabantur. Ligures montani duri atque agrestes: docuit eos ager ipse nihil ferendo nisi è multa cultura ac multo labore quæsitā. Campani semper superbi bonitate agrorum & fructuū magnitudine, urbis salubritate pulchritudine: & quod Cicero ad suum nō faciens propositum de Romanis omisit M. Cato censorinus suppleuit in oratione, cuius hanc particulam Aulus Gellius habet: cogitate cum animis uestris si quid uos per laborem recte feceritis, labor ille à uobis cito recedet, benefactum à uobis dum uiuetis non discedet: sed si qua per uoluptatem nequiter feceritis, uoluptas cito abibit, nequiter factum illud apud uos semper manebit. Similes autem grauibus huiusmodi M. Catonis sententijs Cicero ipse diuersis in locis habet. Ticio enim scribens inquit; homines nos esse meminerimus ea lege natos, ut omnibus telis fortunæ proposita

Pueros nimio cibo et somno fieri hebetioris ingenij

Nullū præter pueros foris cœnasse

Pueros duob⁹ temporib⁹ in publicum ductos

Parentes Maiores

Patruus Auunculus Amita Matertera Patruus magnus Auunculus magnus Amita magna Matertera magna

Aphri fraudulenti

Ligures duri

Campani superbi

Aurea Catonis senioris sententia

Sententiæ Cicerōis graues

proposita sit uita nostra, neque esse recusandum quo minus ea qua nati sumus conditione uiuamus, neque tam grauiter eos casus feramus quos nullo modo uitare possimus. Et Aulo torquato Cicero, simus igitur ea mente quam ratio & ueritas praescribit, ut nihil in uita nobis praestandum praeter culpam putemus, eaque cum careamus omnia humana placate & moderate feramus, atque haec eo pertinet oratio, ut perditis rebus omnibus tamen ipsa uirtus sese sustentare posse uideatur. Quam recte factorum uiam imitata iuuentus Romana, id in primis boni moris seruauit, ut senectuti honorem haberet. hinc singulos senes singuli iuuenes deducebant. In conuiuijs iuuenes & loco cedebant, & omni sermone praeterquam uno casu, de quo Aulus Gellius ex Tauri philosophi sententia dicit: patrem scilicet filio suo in magistratu publico cũ priuatae quid agit praeponi, & cõtra in publicis. Vnde est etiam apud Romanos Fabij maximi factum, qui filio consuli apud ocriculum obuius cum equo non descenderet, à lictore iubente consule iussus descendit. Inquitque Fabius, experiri uolui fili, satin te consulem esse intelligeres. Grandes que natu maiorum, & sua probe gesta tibijs & carmine celebrabant quo iuuentutem instruerent. Qua ex consuetudine fiebat, ut aut probi & pueri & adolescentes essent Romani, aut si quid in teneriore peccassent aetate, per maiorum conuersationem emendarent. Notum est enim id in uiris plaerisque clarissimis contigisse. Manlius nanque torquatus ab hebeti adolescente ad imperiosum euasit. Scipio superior à luxuriosa iuuentute ad summam, perfectamque uirtutem. C. Valerius post luxuriosam adolescentiam flamen factus à P. Licinio pontifice maximo ad frugalitatis sanctitatisque specimen mutatus est. Fabius Maximus allobrogus à perdita adolescentia in uirum grauissimum, pariter Q. Catulus. Sylla foelix iuuentutem usque ad aedilitatem egit flagitiosissimam, uino, luxui, ludicrae arti indulgens, post uir fortissimus fuit: multa praeclare gessit ante ciuile bellum breuiter superius narrata. Et solido erant urgentissimoque iuuentuti ad imitationem exemplo uirtutes publico facto ostensae: perpulchre enim ad rem Cicero ad Lentulum inquit, scripsisse Platonem, quales in re pub. principes essent, tales reliquos solere ciues esse. itaque pauca de publica Romanorum liberalitate cuius exemplo non liberalis crescere iuuentus nequiret dicenda sunt. Liuius in quinto: cum anxios patres teneret cura auri inueniendi quo donum fieret Apollini pro exsoluendo Camilli uoto capiendis uehijs emisso, matronae quicquid auri in ornamentis habuerunt cõtulere, unde cratera aureũ Apollini mittendum esse factum. Et libro XIIII Liuius: conuenerunt domini eorum quos T. Sempronius ad beneuentum manumiserat: accersitosque se à triumuiris mensarijs esse dixerunt, ut precia seruorũ acciperẽt, caeterum non ante quàm bello confecto accepturos esse. cum haec inclinatio animorum plaebis ad sustinendum inopiam aerarij foret, pecuniae pupillares primo, deinde uiduarum coeptae cõferri, nusquam eas tutius sanctiusque deponere censentibus, qui deferebant, quàm in publica fide. Inde si quid emptũ paratumque pupillis ac uiduis foret à quaestore perscribebat. Manauit ea priuatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non eques, nõ centurio stipendium acciperet, mercenariumque increpantes uocarẽt qui accepisset. Et XXVI Liuij Leuinus consul in concione inquit. Magistratus senatui, & senatus populo sicut honore praestant, ita ad omnia quae dura, & aspera essent subeunda ducem debere esse. Si quid iniungere inferiori uelis id si prius in te ac tuos ipse statueris, facilius omnes obedientes habeas. Aurum argentum signatum omnes senatores crastino die in publicum cõferamus, ita ut annulos sibi quisque & coniugi & liberis, filio bullam, & quibus uxor filiae ue sunt singulas uncias auri relinquant: caeterum omne aurum, & aes signatum ad triumuiros mensarios extemplo deferamus publica perdendo tua nequicquam serues. Quisque aurum argentumque & aes in publicum conferunt, tanto certamine iniecto, ut prima singuli inter primos nomina sua uellent in publicis tabellis esse: ut nec triumuiri capiendo, nec scribae referendo sufficerent. Hunc senatus consensum, equester ordo est secutus, equestrem ordinem plaebs: ita nec remige in supplementum, nec stipendio res pub. eguit. fuit etiam rei pub. in alienos sicut in se ipsam insignis liberalitas. Liuius XXXI de Ptolemaei regis Aegyptij qui Atheniensibus socijs Romanorum praesidia obtulerat, oratoribus: Deinde legatis in singulos quina milia aeris senatus consulto missa. Largitionem de qua supra libro tertio est dictum non liberalitatem quis, sed corruptelam iure appellauerit: tamen unicam quia M. Catonis sententia fuit approbata pro liberalitate ponemus: de qua

Honores habiti senibus

Qui ex prauis clari et boni euaserint

Quales principes tales & subditos esse

De publica Romanorum liberalitate

in uita Cæsaris sic habet Suetonius. Cæsar è duobus consulatus competitoribus L. Lu-
ceio, Marcoq; Bibulo, Luceium sibi adiunxit, pactus ut is quoniam inferior gratia esset,
pecuniaq; polleret, numos de suo comuni nomine per centurias pronunciaret. qua cogni
ta re optimates, quos metus cœperat nihil non ausurum eum, autores Bibulo fuerunt tan
tundem pollicendi, ac plærique pecunias contulerunt ne Catone quidem abnuente eam
largitionem quæ pro re pub. fierer. Sed particularem ciuium Romanorũ inter se, & cum
alienigenis liberalitatem nõ quidem omnem quod esset infinitum, sed aliqua ex parte di-
camus. Liuius libro quinto. Camillus commune cum ceretibus hospitium publice fecit,
quod sacra populi Romani ac sacerdotes seruassent: fuit enim Romæ in campo Martio
domus ampla rei pub. propria, quam uillam publicam appellarunt, in qua Syllam uicto-
rem tria milia ciuium inermium interfecisse diximus. In hancq; domum qui cum re pub.
hospitium habebant Romam uenientes eos recipiebant: de publico'que alebantur. Et
XXII Liuius, conuenerat inter duces Romanum pœnumq; in permutandis captiuis, ut
quæ pars plus reciperet quàm daret, argenti pondo bina & semilibram in milites præsta-
ret. CCXLVII cũ Romanus plures quàm Pœnus recepisset, argentumq; pro eis debi-
tum sæpe iactatum in senatu, re quàm tunc consuluissent patres tardius erogaretur, inuio
latum ab hoste agrum Fabius misso Romam filio uendidit, fidemq; publicam impendio
priuato exsoluit: sicq; Fabius pro captiuorum CCXLVII singulis ducatos nostræ æta-
tis ad uigintiquinq; dissoluens, ad ducentos propè & sex milia ex agri uenditione ex pro-
prio numerauit. satis enim supra ostendisse uidemur pondo centum, quæ & libra æris, du
catis decem ualuisse. Et quod Liuius XXVI habet: nunquid non insignis fuit liberalitas
Scipionis qua usus est noua Carthagine Hispana potitus. Restituit enim captiuos: libera
uit obsides. Mulieres enixe seruari intactas iussit, uirginẽ eximiæ formæ marito cum do-
te restituit, sponsusq; breui post liberalitate Scipionis allectus ad eum uenit cũ M.CCCC
equitibus. Ne autem liberalitas in solis ducibus Romanis arma tractantibus uim suam ef
fudisse credatur, præstantissimum unius docti & oratoriæ dediti ciuis Romani factum af
feremus, æternis laudibus prosequendum. Plinius orator historici nepos Quintilianum
rhetorem non magis doctrinæ excellentia quàm uitæ grauitate, &(ut illi ætati mos dice-
re fuit) sanctitate conspicuum senem & pecunia carentem, dote & omni impensa maritan
dæ filiæ necessaria dono & liberalitate iuuit. Quintiliano enim scribens ipse Plinius sic di
cit. Debet secundum conditiones mariti, ueste, comitatu, quibus non quidem agitur di-
gnitas, ornatur tamen, instrui: Et tanquam parens alter puellę nunc confero quinquagin-
ta milia nummûm. Satis uero supra ostensum est, nummum decimam fuisse partem dena
rij aurei nunc ducati. Vnde constat quinque milia ducatos dono ciuem doctum & diui-
tem, docto & pauperi in filiæ dotem misisse. Longum ac propè infinitum fuerit singulas
priscorum uirtutes etiam percurrendo ostendere: nec id etiam nostri est propositi, ne phi
losophari potius quàm mores & instituta illorum qualia præstantis rei pub. tempora fue-
rint quod intendimus, uelle ostendere uideamur. itaque minutiora & sparsam omnis ui-
tæ & morum consuetudinem quo meliori dabitur ordine afferemus. Nullam iucundio-
rem, utiliorem, meliorem priscorum uitæ & morum cõsuetudinem fuisse tenemus, quàm
quod bonis delectati artibus, litteris perdiscendis ab ipsa pueritia in decrepitam ætatẽ uel
potius in ipsam mortis horam intentissimi erant. qua in re duo imprimis consideranda ui-
demus: labore id maximo summáque simul industria factitatum esse, unum: alterum, ma-
iora quàm quis inexpertus iudicare possit quietis & roboris animi adiumenta inde com-
parata fuisse. De labore autem quo breuior eo succosior est Ciceronis ad Leptam sen-
tentia: uirtuti sudorẽ deos præposuisse: per multa nanque tempora pueri adolescentesq;
Romani, aut in hetruriam (sicut supra ostendimus) mittebantur, aut Athenas, procul à pa
rentum conspectu bonis artibus imbuendi. quanquam Plinij oratoris temporibus, aut
quia Athenæ bellis afflictæ Romanorũ ciuibus gymnasia intermisissent, aut quia abun-
daret iam præceptoribus urbs Romana, fuit ea consuetudo mutata. Cornelio enim
Tacito scribens Plinius sic dicit: nam uehementer intererat uestra qui patres estis, libe-
ros uestros hic potissimum discere. ubi enim, aut iucundius morantur quàm in patria,
aut pudicius contineantur, quàm sub oculis parentum, aut minore sumptu quàm do-
mi educentur hic qui nascuntur, statim'que ab infantia natale solum amare ac fre-
quentare

Liberalitas priuata ciuiũ Romanorum

Villa publica

Plinij oratoris liberalitas in Quintilianum rhetorẽ

Nummus decima pars denarij aurei

Romanorum uigilantia in perdiscendis litteris

quentare conſueſcant? Quantum uero animi quietem præſtent bonarum artium ſtudia Cicero ſcribens Cornificio ſic oſtendit, ut philoſophiæ magnam habeam gratiam quæ me non modo ab ſolicitudine abducit, ſed etiam contra omnes fortunæ impetus armat. Et Seruio Sulpitio Cicero: ſed mihi ita perſuaſi: te quoq; in iiſdem uerſari rebus, quæ etiam ſi minus prodeſſent, animum tamen ab ſolicitudine abducerent. nec ſolum litteris & bonarum artium ſtudiis, ſed aliis quoque delectati ſunt Romani cognationem quandam cum litteris habentibus, ſignis ſcilicet, ſtatuis, & ueterum operibus ſculptilibus: plane enim oſtendit Liuius Romanos milites monumentis capuæ pridem dirutę altius perfodiendis libentius inſudaſſe, quod aliquantum operũ ueterum perſcrutantes inueniebant. Et Plinius orator Seuero: emi proxime Corinthium ſignum, modicum quidem, ſed feſtiuũ & expreſſum. Eſt enim nudum: effingit ſenem ſtantem: oſſa, muſculi, nerui, uenæ, rugæ apparent: Nunc iube baſim fieri ex quouis marmore. item Caninio ruffo, de Silio Italico: Multum ubiq; librorum habebat, multum ſtatuarum, multum imaginum, quas non habebat modo uerum etiam uenerabatur. Et Iulio ſeuero. Herenius ſeuerus uir doctiſſimus magni exiſtimabat in Bibliotheca ſua ponere imagines municipum tuorum, Cornelii nepotis, & Titi accii.

De quiete animi quam præſtant ſtudia

Romanorum delectatio ex ſtatuis & ſignis

proxime ad litteras & doctrinam acceſſit priſcorum delectatio agriculturæ, quam tamẽ primam poſuit Varro tantum ei tribuendo, ut longitudinem uitæ hominum maiorem fuiſſe dicat, quo tempore ex ſolo agriculturæ fructu uiuebatur, ea quam poſteræ habuerunt ætates deliciis uſæ. itaq; & nos agriculturam (licet præpoſtere ad litteras) non laudabimus magis, quàm aliqua ex parte deſcribemus. quanquam & ipſe Varro litteras primæ agricolarum inſtitutioni neceſſarias fuiſſe dicit in uillico, qui rationes pecoris magiſtro in ſcriptis referret. intelligent uero qui attente legent ſicut uirtutis, dignitatis, amplitudinis priſcorum à litteris & doctrina fuit, ita diuitiarum ſine quibus nec priuatæ res nec publicæ poſſunt ſubſiſtere, principium & quidem ſolidum laudatiſſimumq; ab agricultura fuiſſe. Quin unũ nos maximi facimus: Sicut originem diuitiis inculpabilem dedit agricultura, ita ampliſſimorum ſtantis rei pub. uirorum & nonnullorũ poſtea principum ingentes toto orbe diuitias poſſidentium, laudatiſſimam & ſimul iucundiſſimam fuiſſe opum partem illam, quæ ab agriculturæ partibus proueniret. Sit ergo nobis in hac pulcherrima noſtri operis parte à Marci Varronis Marcique ſimul Catonis agricultura principium.

Romanorum priſcorum delectatio ex agricultura

Diuitiæ ex agricultura iucundiſſimæ

Cum duæ uitę, inquit Varro, traditę ſint hominum, ruſtica & urbana, dubiũ non eſt quin hæ non ſolum loco diſcretæ ſint, ſed etiam tempore diuerſam originem habeant. Antiquior enim multo ruſtica: nam fuit tempus cum rura colerent homines, neq; urbes haberent. & infra: urbanis agricolæ præſtant: nec mirum, quod diuina natura dedit agros, ars humana ædificauit urbes: cum artes omnes dicantur in Græcia intra mille annos repertæ, agri nunquam non fuerunt in terris qui coli poſſint. Neque ſolum antiquior cultura agri, ſed etiam melior: itaq; non ſine cauſa maiores noſtri ex urbe in agros redigebant ciues ſuos, quod & in pace à ruſticis Romanis alebantur, & in bello ab his defendebantur. Et Varro item. Notum eſt humanæ uitæ ſummam minorem gradatim deſcendiſſe ad hanc ætatem ut ſcribit Dicearchus, & ſummum gradum fuiſſe naturalem cum uiuerent homines ex his rebus quas uiolata ferret terra. ex hac uita in ſecundam aſcendiſſe paſtoriciam, cum è feris atq; agreſtibus arboribus & uirgultis & decarpendo glandem, arbuſtum, mora, poma colligerent ad uſum. Sic ex animantibus propter eandẽ utilitatem quæ poſſent ſilueſtria caperent, & cõcluderent, & manſuefacerent: inter quas primas nõ ſine cauſa putat oues aſſumptas propter utilitatem, & propter humilitatem. maxime enim à natura quietæ & aptiſſimæ ad uitam hominum. Ad cibum enim lac & caſeum adhibent, ad corporis ueſtitũ pelles attulerunt. Ad uetuſtatem hæc ab Varrone ſumpta ſint

Vita ruſtica urbana antiquior

Dignitatem nunc idem Varro edoceat. Origo agriculturæ quam dixi, dignitas quam dicam. de antiqs illuſtriſſimus quiſq; paſtor erat, ut oſtendit & Græca & Latina hiſtoria, & ueteres poetæ, qui alios uocant polyarnas, alios polymelas, alios polybutas, qui ipſas pecudes propter caritatem aurea fuiſſe pelle tradiderunt. Quis neſcit Fauſtulũ fuiſſe paſtorem nutricium qui Remũ & Romulũ educauit. nec minor eſt dignitas agriculturæ quã Marcus Cato affert. Virum bonũ quum laudabant, ita laudabant: bonum agricolam, bonumque colonum. ampliſſime laudari exiſtimabatur, qui ita laudabatur: maxime quod plus quæſtus ſtabiliſſimusque conſequitur: miniméque inuidioſi, minimeque male cogitantes

Agriculturæ dignitas

cogitantes sunt, qui in eo studio occupati sunt. Nec paruæ sunt laudes agriculturæ à M. Cicerone, is pro Roscio Amerino orans. Qui ruri semper habitarunt, & in agro colendo uixerunt, quæ uita maxime disiuncta à cupiditate, & cum officio coniuncta. Et infra: At Hercule maiores nostri longe aliter & de illo & de cæteris talibus uiris existimabant: itaq; ex minima tenuissimaq; re pub. maximam & florentissimam reliquerunt nobis. Suos enim agros studiose colebant, non alienos cupide appetebãt. & item infra. Vita autem hæc nostra quam tu agrestem uocas, parsimoniæ, diligentiæ, iustitiæ magistra est. Columella quoq; in eisdem laudibus est profusus: cum enim temporum suorum negligentiam culturæ agri damnasset sic addit. Sed nostro potius uitio qui rem rusticam pessimo cuiq; seruorum uelut carnifici noxæ dedimus: quam maiorum nostrorum optimus quisq; & optime tractauerit. idq; spernitur genus amplificandi relinquẽdiq; patrimonij quod omni crimine caret. Superest (ut dixi) unum genus liberale, & ingenuum rei familiaris augendæ quod ex agricultura contingit. Et item inferius: complurimis monumentis scriptorum admoneor, apud aliquos nostros fuisse gloriæ curam rusticationis. Ex qua Q. Cincinnatus obsessi consulis & exercitus liberator ab aratro uocatus ad dictaturam uenit, ac rursus fascibus depositis quos festinantius uictor reddiderat, ad eosdem iuuencos, & quatuor iugerum auitum prædiolum redierit. item C. Fabritius, & Curius Dentatus: alter Pyrrho finibus Italiæ pulso, domitis alter Sabinis accepta quæ uiritim diuideban tur captiui agri septem iugera non minus industrie coluit, quàm fortiter armis quæsierat. Et Plinius ipsorum tunc manibus triumphatorum colebantur agri: ut fas sit credere gaudentem tũc terram uomere laureato uberiorem dedisse fructum. Illi enim eadem cura curabant semina qua tractabãt bella. Sed iam culturæ agri uetustate & dignitate simul osten sis, eius instituta dicamus, quæ tris in partes diuisa sunt. agri seminarij curæ, una, pecuario *Tres agricul* rum & pastionis secunda, & tertia uillarum. agri seminarij pars ideo breui à nobis expedie *ture partes* tur: quia partim de ea nuper aliqua diximus: partim multa in duabus alijs partibus dicentur ad eam spectantia. nam nihil æque agrum reddit feracem, quàm aratoris diligentia & assiduitas. qualem Cincinnatum, Fabricium q; & Curium paucis arandis iugeribus adhibuisse diximus: cum è contra uincti pedes, damnatæ manus, inscriptiq; uultus, omnia in peius uertant. Stercorationem uero de qua Marci duo Varro & Cato multa dicunt, agris *Quæ prosint* plurimum prodesse non negauerim. In primis tamen agricolatoris diligentia plurimum *agris* ualere uidetur: ut non iniuria agrũ male colere fuerit nota censoria. Et castigatio item censoria fuerit minus arare quàm uerrere. Et uera fuerint quæ templorum sacerdotes pruden ter à se dicta oraculo Apollinis falso attribuerunt, Nequam agricolam esse quisquis emeret, quod præstare ei fundus posset: malũ patremfamilias quiquis interdiu faceret, quod noctu posset, nisi in tempestate cœli: peiorem qui profestis diebus ageret, quod feriatis liceret. pessimum qui sereno die sub tecto potius operaretur, quàm in agro. Potuitq; ad omnem huius agriculturæ partis institutionem satis esse: quod Plinius de C. Furio Cresino *C. Furius* habet. Cum enim in paruo admodum agello largiores multo fructus perciperet, quàm ex *Cresinus* amplissimis uicini, inuidia magna erat, ceu fruges alienas pelliceret ueneficijs. Quam ob rem à Spurio Albino curruli die dicta metuens damnationem, cum in suffragium tribus oporteret ire, instrumentum omne rusticum in forum attulit, & induxit filiam ualidã atq; bene curatam, ac uestitam, ferramẽta egregie facta, graues ligones, uomeres ponderosos, boues saturos: postea dixit, Veneficia mea quirites hæc sunt: nec possum uobis adducere in forum lucubrationes, uigilias, & sudores: itaq; omniũ sententijs absolutus est. Et quando non detur agriculturam proprijs & filiorum manibus sicut Cresino exercere, proximũ est quod prisci in prouerbijs habuerunt attendere, optimum omnium esse fimum, qui ex frequenti uestigio domini in agrum cadit: & ad similitudinem traducere, sicut equum ita agrũ impinguare domini oculũ. Ad alias agriculturæ partes duas pecuariæ pastionumq; *Oculus domi* simul, & post uillarum ueniamus: quarum inter se diuisarum, principes quoq;, qui eis præ *ni impinguat* ponuntur diuisos esse inquit Varro, q unus uillicus, alter uocatur magister pecoris. isq; *agrum* ut habeat scripta oportere dicit Varro, q sine literis idoneus non esset, qui rationes domi *De magistro* nicas pecuarias conficere posset. hanc uero pecuariæ & pastionum partem secundã cum *pecoris* uillarũ adiacẽtijs simul tractare cogimur, quod licet Varro nomina principibus, ut appellauit, earum diuisa dederit: unam tamen & eandem simul curam eos habere oportuit: ut

dum uillicus non solum ædificia uillæ, sed coniuncta illis uiuaria, ornithones, leporaria, & ferarum claustra curat: magister uero pecoris non magis ouium & boum aliorumque animalium quàm cicurum & clusorum siue animalium siue piscium pastionis habet ratione, patrisfamilias res rustica bene succedat. Et quidē in pecuaria postquā Varro laudes ouis supra dixerat: de bobus secundo loco scribit, quorū auctoritatem in pecuaria maximā esse uult oportere, præsertim in Italia: quæ à bobus nomen habere existimatur. potuimus hoc in loco quæ supra in uectigalium partibus sunt à nobis dicta repetere, de ouium & pascuo rum quæstu, qui in Appulia & Samnitium montibus à Romanis fiebat: & de uacarum, equarū, caprarumque gregibus alendis, ex quibus magna uillæ & patrifamilias accedit utilitas. Sed hæc & similia prout à Varrone & Catone alijsque uel præpostere habentur referre oportet, primūque pecuaria appellasse maiores omnia ex quibus populus Romanus haberet redditus: quia diu hoc solum uectigal Romanis fuit, locupletesque loci, id est agri plenos. A diuisione tamen rei rusticæ quam Varro posuit incipientes omnia præterquā uillæ ædificia in ipsas tres partes conferemus, etiam à cæteris scriptoribus excerpenda. Rusticæ disciplinæ inquit Varro genera sunt tria: Ornithones, leporaria, piscinæ: ornithones dico omnium alitum, quæ inter parietes uillæ solent pasci. Ex qua quidem alitum pastione ma iores aliquando fructus captos esse affirmat Varro quàm ex toto fundo capi cōsueuerint. Aliquando enim uidisse dicit greges magnos anserum, gallinarum, columbarum, gruum, pauonum, nec non glirium. Ex quibus rebus scriba librarius libertus eius in annos singulos plus quinquaginta milia capere dicebat. Et in eodem dialogo Accius affirmat: Certe nosti materteræ meæ fundum in Sabinis, qui est ad X X I I I I lapidem uia salaria à Roma In hac uilla qui est Ornithon ex eo me quinque milia scio uenisse turdorum denarijs ternis. Quid autem própríe sint & unde habuerint originē Ornithones sic habet Varro. primus ille gradus maiorum nostrorū erat in quo essent auiaria dumtaxat, in plano, cohors in qua pascebantur gallinæ, & earum fructus erant oua & pulli. Alter sublimis in quo erant columbæ in turribus, aut summa uilla. Columbarum duo genera: Vnum agreste, quod habetur in turribus ac culminibus uillæ, à quo appellatæ columbæ. Alterum genus columbarum est clementius, quod cibo domestico contentū intra limina ianuæ solet pasci. ex his duabus stirpibus fit miscellum tertium genus fructus causa, atque concedunt in locū unum quod alij uocant peristerona, alij peristerotrophion, in quo uno sæpe uel quinque milia sunt inclusæ, Nihil celerius, fœcundius. cōtra autem auiaria sunt nomine mutato: quod uocantur ornithones, in quibus stabulantur turdi & pauones. Auiaria scribit Plinius primū instituisse inclusis omnium generum auibus. M. Lelium Strabonem Brundusij equestris ordinis, hæcque eadem sunt auiaria quæ dicit Varro nomine mutato uocata esse ornithones, in quibus stabulentur turdi & pauones. Et infra: de ornithone qui fructus causa fit nō nisi pingues sumuntur turdi. igitur testudo, aut peristylium tueri debet uirgultis, aut rete ferreo, in qua milia aliquot turdorū aut merularū includi possint, præterea aliæ quoque aues, quæ pingues ueneunt care, ut turtures aut coturnices. Refert autē Plinius Cornelium Nepotem scripsisse turdos paulo ante Augusti ætatem impinguari cœpisse. Et ciconiam magis placuisse quàm gruem: Et insuper addit ipse coturnicibus ueneni semen gratissimum esse cibum, quam ob causam eas damnauerint mensæ, simulque comicialem propter morbum, quem solæ animaliū sentiunt præter hominem. Sequitur Varro in hoc tectum aquā uenire oportet per fistulam, & eam per cannales angustos serpere, ut facile abstergi possint. De pauonibus nostra memoria inquit greges haberi cœpti & uenīere magno. Ex his M. Aufidius Lurco supra sexaginta milia nummos in anno dicit capere. Paulus iureconsultus de legatis. Auibus legatis, anseres, phasiani, gallinæ & auiaria debentur. phasianarij autē & pastores anserum non cōtinentur. Alexandrum Seuerum imperatorem Mammea genitum christiana laudibus à nobis sæpissime celebratum, hoc loco supra uires extollere gestimus. de quo habet Helius Spartianus. habuit sanè in palatio unum genus uoluptatis quo maxime delectatus est: in quo sollicitudines publicas subleuauit. Nam auiaria instituerat pauonum, phasianorum, gallinarum, anatum, perdicum, maxime palumborum: quos habuisse ad uiginti milia perhibetur: & ne earum pastus grauaret annonam, seruos habuit uectigales, qui eos ex ouis & pulcenis & pipionibus alerent. Et noster Cicero ad Papirium Petum. Plures enim pauones confeci quàm tu pullos columbinos. proxima

fuit

Pecuaria Locupletes *Ornithones* *Columbarum duo genera* *Colūbæ unde* *Miscellæ* *Auiaria* *M. Lelius Strabo auiariorū repertor* *Quā ob causam coturnices damnatæ* *Auiaria Alexandri Seueri*

fuit alitum pastioni alendarum apum industria: de qua & si multa dici possent à Virgilio sumenda: satis erit pauca ab eodem Varrone uel trunca accipere, uberrimos qui inde prouenerunt fructus quæstusq; ostendentia. Auctorem, Varro inquit, habeo non solum qui aluearia sua locata habet quotannis quinis milibus pondo mellis, sed fratres ex agro falisco locupletes, quibus cum à patre relicta esset parua uilla, & agellus nō sanè maior iugero uno, hos circum uillam totam aluearia fecisse, qui nihilominus aut peræque dicerēt, dena milia sestertia ex melle recipere se solitos. apes cum examen exiturum est quod fieri solet cum educatæ prospere sunt multæ, ac progenitas in coloniam mittere uolunt: ut olim crebre Sabini factitarunt propter multitudinem liberorum. Sed iam ueniendum est ad secundam proximę diuisionis nostræ partem leporaria, cuius uerbi uim sic ipse exponit Varro: leporaria te accipere uolo non ea, quæ tritaui nostri dicebant, ubi soli lepores sint: sed omnia septa ac affixa uillæ quæ sunt: & habent inclusa animalia, quæ pascuntur. & infra: in leporario pater tuus Acci præterq; lepusculum nihil uidit, neq; enim erat magnū id septū quod ut nunc haberēt multos apros ac capreas, cōplura iugera macerijs concluderentur. Aulus Gellius: uiuaria ueteres quandoq; leporaria dixere, in quibus omnia clauderentur animalia: quandoq; roboraria à modo claudendi roboribus: sicut præclarū uirū Cosmam medicum in triuio mugelli uilla habere uidemus. Et Plinius. uiuaria ferarum primus Romæ instituit Fuluius Lupinus. nec diu imitatores defuere. L. Lucullus & Quintus Hortensius. Varro autem sic habet. Quintus Fuluius Lupinus dicitur in Tarquiniensi habere septa iugera quadraginta: in quo sint clausa non solum ea quæ dixi, sed etiam oues. præterea in eodem consepto feræ haberi solent codiceria ex arborum corticibus, atque aluearia. atque etiam dolia ubi habeant conclusos glires. Tertium est genus quod in Gallia & Hispania nascitur simile nostro lepori, quem cuniculum appellant. Apros postea habuere in leporario nec magno negocio ibi exceptiuos & cicures: namq; fundū emit in tusculano hic Varro à M. Pippio Pisone. Vidisti ad buccinam inflatam certo tempore apros & capreas conuenire ad pabulum: cum è superiore loco, è palæstra apris effunderetur glans, capreis uitia, aut quid aliud. Ego uero inquit ille apud Q. Hortensium cū in agro laurenti essem ibi istuc magis magnificū uidi. Nam silua erat ut dicebat supra quinquaginta iugerum, maceria septa, quod non leporarium, sed theritrophion appellabant. Ibi erat locus excelsus, ubi triclinio posito cœnabamus apud quod orphea uocari iussit: qui cum eo uenisset cum stola & cithara, & canere esset iussus, buccinam inflauit, ubi tanta circumfluxerit mox ceruorum, aprorum, & cæterarum quadrupedū multitudo, ut non minus formosum mihi uisum sit spectaculum quàm in circo maximo ædilium, sine Aphricanis bestijs cum fiunt uenationes. Quando autē cōtigisset cōmoditas uenationibus delectati sunt prisci: Plinius orator Cornelio Tacito. Apros tres equidem pulcherrimos cepi. ipse inquis? ipse, non tamen ut omnino ab inertia mea & quiete discederem. Ad retia sedebam. erant mihi proxima, non uenabulum, aut lancea, sed stilus & pugillares: meditabar aliquid enotabamq;, ut si manus uacuas, plenas tamē ceras reportarem. Et Macrobius in saturnalibus scribit: uenatores aprorū si noctu apros deferebant acutum infigebant ahenum, ut à putredine seruaretur. Tertiæ tandē parti piscinis intendamus: de quibus Varro. Similiter piscinas dico eas quæ in aqua dulci aut salsa inclusos habent pisces ad uillā. ad quas tres partes cōmode & utiliter habendas, parari oportere uult Varro tria artificū genera: aucupes scilicet, uenatores, & piscatores à quibus emātur ea quæ seruorū diligentia tuearis. Hisq; tribus generibus priscorū frugalitatē bene, & posteriorū luxuriem male usam fuisse dicit. aquam enim nisi dulcē habuisse priscorū piscinas scribit: in qua dumtaxat scaros & mugiles pisces alerent. sed breui post L. Philippus & Hortēsius tam refertas piscibus habuerūt piscinas, ut Cicero eos piscinarios appellauerit. M. Cato Vticensis hæres à Licinio relictus, pisces qui in eius piscina erant X L milibus uendidit. sed sua ætate luxuriem propagasse, leporaria & piscinas proferendo ad mare, & in eas pelagios greges piscium reuocasse, propter quas appellati sint Sergius Orata, & Licinius Murena. Nam uiuaria coclearū scribit Plinius à Fuluio Hirpino instituta fuisse in Tarquiniensi, paulo ante bellū Cæsaris & Pompeij. distinctis generibus, ut separatim essent albæ quæ in reatino agro nascuntur, separatim Illiricæ, quibus magnitudo præcipua, Aphricanæ quibus fœcunditas, Solitanæ quibus nobilitas. Quin & saginā earū cōmentus est sapa & farre. C. quoq; Hircius uno tempore Cæsari

De apum pastione

Hic nonnulla desunt

Viuaria, eadē quæ leporaria & roboraria

Viuaria ferarum

Codiceria

Cuniculus

Buccinæ sonitu feras ad pabulum conuenisse

Priscorū delectatio ex uenatione

De piscinis

Sergius Orata

Licinius Murena

ſex millia murenarum mutua dedit in pondus, & propter piſciū multitudinē quadragies ſeſtertio uilla eius uenijt. Et Pollio eques Romanus ex amicis Augusti uiuarijs murenarum immiſit damnata mancipia. Antonia uero Druſi uxor Murenæ quā diligebat inauris addidit, cuius fama multi baulos uidere cupiuerunt, in baiano ſinu centum ab urbe milli- *Flutae* bus ſemotos. Murenas uero à freto ſiculo ſcribunt Gellius & Macrobius flutas fuiſſe habitas: Sic dictas ꝙ fluitarent pinguedine, & à ſole torrefactæ. Fuerūt autē apud maiores in precio & delicijs piſces aliqui, quorum aut immutata ſunt nomina, aut perijt ſpecies. Scribit namq; Plinius mullū ſuis temporibus fuiſſe in honore, quorū unus ſeptē milibus fuerit emptus, cum tamen nullus unq; inuentus ſit qui excederet pondo. Et Seneca quarta de *Mullus* centeſima epiſtola: Mullum ingentis formæ Tiberius Cæſar miſſum ſibi, cum in macellū deferri & uenire iuſſiſſet: amici, inquit, omnia me fallunt, niſi illum mullum aut Apicius emerit, aut P. Octauius. quinq; ſeſtertijs Apicius emit piſcē quē Cæſar uendiderat. Et ac- *Accipenſer* cipenſer qui ſquama eſſet inuerſa in magna pariter exiſtimatione erat. De quo Macrobius. Scipio Aphricanus cum accipenſer piſcis & rarus & precio carus ſibi eſſet allatus, unū & poſt alium ad coenā (ut refert Cicero) inuitabat: Pontius quidam inquit: uide quid agas, *Lupus* accipenſer iſte paucorum hominū eſt. Lupum piſcem Plinius multi factum eſſe dicit, præſertim ſi inter duos pontes eſſet captus ubi ſtercora lamberet: Vnde nō magis proprie tūc Caius Ticius, ꝗ nos nunc ganeones & aleatores lupos inter duos pontes appellare poſſumus. Sed ætatis noſtræ docti, lectione Plinij delectati, cum accipenſeris & mulli nullā aduenire poſſint inter noſtri temporis piſces ſimilitudinem, lupum eſſe contendunt, quem uulgo ſturionem appellant, qui in tyberi & ad pontes nunc extantes optimus capitur. Quod autē ex Plinio ſupra diximus Ciceronem Philippū & Hortenſium piſcinarios appellaſſe, ſumptum eſt à Plinio ex epiſtola Ciceronis ad Atticum, ubi ſic eſt. Mihi uero ut inuideant piſcinarij noſtri. Tribus ruſticæ diſciplinæ generibus explicatis alia ad agriculturam, ad ipſaq; eius diſciplinæ genera uarijs facientia modis dicemus. Eritq; à re diuina initium.

Luſtratio agrorum Agrum ſi luſtraueris, inquit Cato, cures luſtrare Ianum Iunonemq; uino, præfaturus ſic dicito. Mars pater te precor quæſoq;, ut ſciens uolens propicius mihi ſis, domui familiæq; noſtræ: Boues ferijs coniungere licet. hæc licet facere, aduehant ligna, fabalia, frumentum, quod non daturus eris mulis, equis, aſinis. feriæ nullæ niſi in familia ſint. partem uero hanc in pecuaria eſſe inquit Varro, quæ non paratur, ut ex his capiatur fructus. ſed propterea *Votum pro bobus* ut fructus ex ea ſint, muli ſcilicet, canes, & paſtores. uotum pro bobus ut ualeant, Cato ſic docuit facere. Marti Siluano in ſilua interdiu in capita boum ſingula uotum facito: farris pondo tria, laridi pondo quatuor & dimidium, & pulpæ idem in unū licet conijcere. Eam *Diſciplina ruſtica* rem diuinā ſeruus uel liber facito: mulier ne adſit. poſt rem diuinā, ruſticam diſciplinā ſic edocet Cato. Ager quando inſtruitur C C C L iugerum, uillicū uillicam, operarios, bubulcos tres, aſinarium, bubulcum, opilionem, tredecim boues, trinos aſinos clitellarios, molas aſinarias unas, truſatiles unas, hiſpanienſes unas, abacum unum, lectum in cubiculo unū, lectos loris ſubtentos quatuor. Et ſi erit centum iugerum ager: Aſinarios, ploſtrarios duos, Aſinum molarium unum, Abacum unum, arcam ueſtiariam unam, armarium promptuarium unū: Ornamenta bobus, & aſinis inſtrata tria. Loram bibat familia menſes tres, menſe quarto, quinto, ſexto, ſeptimo, octauo in dies ſextarium, id eſt in menſes congios quinq;. Veſtimēta familiæ tunicam pedes tres & ſemis. ſaga alternis annis. quoties cuiq; tunicam, aut ſagum dabis prius ueterem accipito: unde centones ſiant familiæ. cibaria, qui opus faciunt, per hyemem tritici modios quatuor: per æſtatē modios quatuor & dimidiū. cōpeditis: per hyemē panis pondo quatuor. Vbi uineā fodere cœperint panis pōdo quin- *Villici officiū* que: uſq; adeo dum ficus eſſe cœperint, deinde ad pondo quatuor redito. Villici officium, quæ emi parariq; oportet, quæ cibaria, quæ ueſtimenta familiæ dari oportet: eadem uti curet, faciatq; moneo, dumq; dicto audiens ſit hoc amplius, uti ante aduentum domini quæ *Villicæ officia* opus ſint parentur, curētur ꝙ diligenter. Villicæ quæ ſunt officia. Si eam tibi dominus dederit uxorē, ea eſto contentus, ea te metuat facito, ne nimiū luxurioſa ſiet. Vicinas aliaſq; mulieres ꝗ minimū utatur, ne ue domū ad ſe recipiat. Ad aram nequo eat, ne ue ambulatrix ſit. Rem diuinā ne faciat iniuſſu domini, aut dominæ. Scito dominū facere rem diuinā pro tota familia. munda ſit, uillam conuerſe mundeq; habeat. hanc uillicæ diſciplinā noſtri temporis nulli per Italiā proponi oportet, ꝙ non ſeruos, ſicut maiores noſtri, ſed ruſticos

habemus

habemus semipatronos, uxores suas frugi mulieres, & sibijpsis utilissimas habentes. pars tamen unica fortassis fuerit memoranda agricolatoribus Romam incolentibus: quorum uxores perpetuæ sunt ambulatrices, ad arasq; urbis singulas, penè singulis ambulant diebus. Sequiturq; in uillicæ disciplina Cato: Kalendis Maijs festus dies cum erit, coronã in focum ardeat: per eos deniq; dies lari familiari pro copia supplicet. Cibum tibi & familiæ curet, uti coctum habeat. pira arida, sorba, ficos, uuas passas seruet in sapa, & pira & nuces in dolijs & mala. Vuas in urceis & myrteis in terra obrutas, & nuces prænestinas recentes in urceo in terra obrutas habeat. Mala scantiniana in dolijs. Hæc omnia quotannis diligenter ita condita habeat. Farinam bonam & furfur subtile sciat facere. Vnum autem hac in re M. Cato ut in cæteris sapientissime scripsit. humanissimum & utilissimum fore, ut diligant uicini nec familiæ tuæ sint malæ. Traditq; Plinius in duodecim tabulis nusq; dici uillam, sed ortum, qui primum Athenis ab Epicuro fuerit institutus. usq; enim ad Epicurum ortos non fuerat moris haberi in oppidis. additq; Plinius Romæ quidem per se ortũ pauperis agrum fuisse: qui & subiungit, per ætatem suam ortorum nomine ingentia in urbe Roma fuisse palatia. Sed quantũ spectat ad ortos qui secus uillas in re rustica habẽtur:

Quando primum orti instituti

commendat Plinius herbas nõnullas his uerbis. Fertur in templo Apollinis delphici adeo cæteris herbis prælatus Raphanus, ut ex auro dicaretur, beta ex argento, rapum ex plumbo. Sic M. Curius rapum torrẽs in foco aurum à Samnitibus oblatum repudiauit. Et alliũ ac cepas inter deos, & iusiurandum habet Aegyptus. Brassica in medicinam populus Romanus sexcentis annis est usus. Refertq; Plinius Marcum Catonẽ illum superiorẽ omnium bonarum artium magistrum, diu duntaxat paucarum herbarũ noticiam attigisse. unde libet aliqua herbarum & seminum uocabula afferre à Nonio Marcello sumpta. asparagus nunc etiam notissimus.

Raphanus, beta, & rapum dicabantur Apollini delphico

Tisatiaq; & lepatia. Nasturtiũ & sinapi. portulaca & ocimum semen uiciæ simillimum. Sed & uocabula eodem loco Nonius exponit quorundã ex agri fructibus: quos supra Marcum Catonem à uillica parari debere ostendimus uoluisse. Lora est potio confecta ex ordeo. Sapa cuius & uerbũ & usum retinemus, si obdurior defrutum, si liquida est miriola. de qua Festus: mirrina genus potionis, hanc mulieres miriolam uocant, à genere uuæ dictam quidem putant. & Plinius: apud priscos uina erãt miro odore condita. qui & alibi addit quosdam uinis unguẽta addidisse. Plautus in Persa & calamũ uino addi iubet, idq; uinum mirina appellatur. quo item uocabulo dulcia melle condita dicta sunt.

Tisatia

Nasturtium

Lora

Sapa

Defrutum

Miriola

Mirrina

Vlpianus iureconsultus: uinum si quis legauerit omne continetur quod ex uinea natũ est uinumq; permansit, sed si mulsum factum sit uini appellatione non cõtinebitur, nisi forte paterfamilias etiam de hoc sentit. Certe Zitum quod in quibusdam prouincijs ex tritico, & ordeo uel ex pane conficitur non continebitur: simili modo nec canium, nec ceruisia continebitur: nec hydromeli quidem conditũ. Nec hoc pacto (nisi alia mens testatoris fuerit) œnomeli (plane id est dulcissimum uinum) & passum, & defrutum non continebitur. quod potius conditura loco fuit Accinaticum, cum planè uino continetur.

Zitum

Canium

Ceruisia

Passum uua decocta & sole siccata. Turunda genus panis ex farre cũ dulcibus. Plinius scribit primum in latio cibum pultem fuisse nõ panem, argumentoq; ad id esse quod pulmentaria pro cibis sua etiam ætate dicerentur. & panem lautissimũ fieri è siligine. inde subdit pistores Romæ non fuisse ante Persicum bellũ annis urbe condita super quingentos octoginta. ipsos quirites panem fecisse, & id opus mulierum fuisse. pistores uero uult tantum dictos illos qui far pinsebant. Exinde in pisturam delapsus modum narrat, quem in pinsendo Hetrusci tenuerunt, male nunc intelligibilem: tamen affirmat maiorem Italiæ partẽ nudo usam pilo, & quosdam rotis quas aqua uersaret: sicut & omnes pridem in toto orbe fecerunt: quæ ædificia cum instrumento appellant molendina.

Turunda

Puls primus in latio cibus

Pulmentaria

Pistores

Molendina

priscos autem sicut ipse uult Plinius, pilo uidemus usos, & singulos patresfamilias, singulas domos frumentum sibi in farinam attriuisse: quod officium supra Plinius uillicæ attribuit, & molæ asinariæ scilicet ad pistrinum cuius passim in urbe & uillis fuit usus. Et quando uocabula attingimus rei rusticæ, finitores esse uoluerũt, quos & agrimensores appellant, decempedamq; uirgulũ uel bastã quæ metiendis agris adhibetur, & iugerũ terræ quantũ duo iuncti boues uno die arant, haram porcorum stabulum, burim aratri extremam partem. Stiuam uero manubria quibus sustentatur à bubulco aratrum. demum & legem dicemus laurentum, qua sancitũ est: ne pomum ex alieno legatur in armum, id est quod humeri onus sit, & alia per latium

Finitores

Decempeda

Iugerum

Hara

Buris

Stiua

Lex laurentũ

Lex pagana lex pagana fuit, ne mulieres per itinera ambulantes torquerēt fusum, aut omnino detecta
Platani in delicijs ferrent, quoniam aduersetur omni frugū spei. Arborem platanū habuerunt in uillarū de-
licijs maiores, quas uino irrigasse Hortensium scribit Macrobius: nostra non haber ætas,
præsertim eo recognitas uocabulo, sed frequentes alicubi habet Italia cedros, quibus eam
caruisse scribit idē Macrobius. Fenestella tradit nō fuisse oleā in Hispania, Italia & Aphri-
Cerasa ca Tarquinio Prisco regnāte, anno urbis tertio octogesimo centesimo. cerasa Lucullus in
Nuces Italiā primū anno urbis sexcentesimo octogesimo è ponto tulit. nuces dictæ, ꝙ foris duræ.
Iuglans sicut iuglans nūc solo nucis uocabulo appellata, auellana quæ & corilus, castanea, amyg-
Auellana quæ & Corilus dala, pinea: mala uero dicta sunt ꝙ mollia. Florentinus iureconsultus inquit, frugem pro
redditu appellari, non solū quod frumentis aut leguminibus, uerum etiā quod ex uino uel
siluis cæduis, è fodinisq́ lapidicinis capitur. Calpar uult Festus Pompeius, uinū esse nouū
Mala unde quod ex dolio demitur sacrificij causa anteq́ gustetur: Ioui enim sua uina libabant, quæ
Frux appellabāt festa uinalia. Mos fuit latinis quo die quis primo gustaret mustū, dicere, ominis
Calpar gratia. Vetus nouū uinum bibo, ueteri nouo morbo medeor. A quibus uerbis meditricæ
Vinalia deæ nomen conceptū, cuius sacra retro meditrinalia appellata sunt: Habet autē Plinius de
Mos latinorū uino multa quæ diligenter duximus afferenda: primū prorsus dici posse inquit neq́ uiri-
Meditrinalia bus corporis utilius aliud, neq́ aliud uoluptatibus perniciosius si modus absit. Vini uero
Vini usus Romæ usum Romæ & per Italiā, per regum & crescentis rei pub. tempora fuisse rarum multis in
locis inuenio. L. Papirius imperator aduersus Samnites dimicaturus uotū fecit, si uicisset
Ioui poculū uini. Et inter dona sextarios lactis datos, nūq́ uini Plinius asserit. Et prolibare
dijs uino nefastum fuisse, præter imputatæ uitis, fulmine tactæ, quamq́ iuxta homo pepen
disset laqueo, aut quæ uulneratis pedibus calcata esset. Et Romulus lacte nō uino libauit.
Lex Numæ Vnde legem tulit Numa, uino rogū ne quis spargeret, quod sanè fecisse illum uini inopia
cōstat. Eademq́ lege ex imputata uite libari uina nephas indictū. Varroq́ est auctor Me-
zentium Hetruriæ regē auxiliū Rutulis cōtra latinos tulisse, uini mercede, quod iam in la-
Iocus Cineæ tino agro haberi coepisset. Vnde iocus ille prodijt uiri excellentissimi Cineæ regis Pyrrhi
oratoris: cuius à Romana legatione ad regē suū redeuntis serui & familiares cū apud Ari
ciam urbē nunc funditus dirutā, uino immoderatius hausto, ut solent ebrij capitis dolorē
& nauseam ab aeris grauitate causarentur: quin inquit ille, uini hoc effecit austeri inhuma
niq́ malignitas: unde iter agens inspectas altissimis in ulmis (quod etiā nunc fert regionis
natura) uites illis ostendit, matremq́ dixit uinorū, à quibus tantū acceperant incommodū,
nefas fœminis Romæ uinum bibere in tam alta cruce merito pendere. Non licebat etiā Romæ fœminis uinū bibere, quod qui
dem multis postea sæculis seruatū fuisse uidemus. Nam dotale nos instrumentū legimus,
ante annos paulo plus minus trecentos adstipulatū, quo genitori sponsæ maritus promit-
tit, quoties peperisset uinum illi octo primis diebus quantum deceret bibendum dare, &
pariter de consilio medici quamdiu ægrotasset, insuper festo quoque solenni die potu il-
Vt propinqui fœminæ osculum darent lam unico oblectare. Sed ad priscos: Cato censor constituit, ut propinqui fœminæ oscu-
lum darent, quo scirent illi an temetum oleret. Exemplo enim id factum uidetur Egnatij
Metentini, quem constabat uxorem ꝙ uinum è dolio bibisset, fuste occidisse, & fuisse à
Romulo absolutum. Gneusq́ Domitius iudex post Catonis legem pronunciauit mulie-
rem uideri plus uini bibisse uiro inscio quàm ualetudini expediret, & dote mulctauit. an-
no autem urbis conditæ tertio trigesimo sexcentesimo uina coeperunt in apothecis diu
seruari. Vnde à consulum nominibus censebantur, & tunc transmarina & phalerna no-
sci coepere. P. Licinius Crassus & L. Cæsar censores anno urbis CCCCCCLXV sta-
Vini græci gratia tuerunt nequis uinum græcum plus octonis æris singula quadrantalia uenderet. Tanta
autem uino græco gratia erat, ut singulæ potiones in una coena darentur. L. Lucullus pu-
er apud patrem nunquam lautum conuiuium uidit, in quo plus semel uinum græcum
daretur. ipse cum redijt ex Asia congiarium diuisit amplius centum milia cadorum. Cæ-
sar dictator in triumphi sui coena uini phalerni amphoras centum, chij cados centum in
conuiuia distribuit. Idem Hispaniensi triumpho chium & phalernum dedit. Epulum ue-
ro in tertio cõsulatu phalernum habuit, chium, lesbium, cyprium, quo primum tem-
pore genera quatuor uini coepta apponi, postea omnia in nobilitatem uenere. Hæc an-
Institutū ut ieiuni biberent no urbis septingentesimo. Tiberio postea principe institutum, ut ieiuni biberent, po-
tus que uini antecederet cibos. Externus id artibus & medicorum placitis sese nouitate
aliqua

aliqua cõmendantiũ. Pudet pigetq; referre quod Plinius poſt ſupra dicta habet, M. Cice/
ceronem filium ebrietati deditum, binos cõgios ſimul haurire ſolitum. Sed quod dicit Pli *Ciceronis fi/*
nius: hanc gloriã nimirum auferre uoluit interfectori patris ſui M. Antonio. Is enim ante *lius ebrietati*
eum auidiſſime apprehenderat hanc ebrietatis palmã, edito etiã uolumine de ſua ebrieta/ *deditus*
te, quo patrocinari ſibi eſt auſus. Exiguo tẽpore ante bellũ Acciacũ id uolumen euomuit, *Liber M. An/*
quo facile intelligatur ebrium iam ſanguinẽ ciuiũ ſitiuiſſe. Nam & hæc neceſſitas uicium *tonij de ſua*
comitatur, ut bibendi conſuetudo augeat auiditatẽ. Et Macrobius in ebrietatẽ procliues *ebrietate*
fuerunt multi imitatione Platonis ut dicebãt inuitati, à quo ferebatur dictum eſſe, fontem
& incitabulum ingenij eſſe uirtutisq; ſi mens & corpus hominis uino flagrarent. Idemq;
eſt auctor, Mulieres raro inebriari, crebro ſenes. Vnde Auguſtus Octauius prudenter re/
ſpondit, Qui quærẽtem de inopia uini populum Romanũ grauiſſima coercuit uoce, ſatis
dicens prouiſum à genero ſuo Agrippa, perductis in urbem plurimis aquis ne populus ſi/
tiret. & de Peſcenio nigro imperatore ſcribit Helius Spartianus, Hic erga milites tãta fuit *Peſcenij impe*
cenſura, ut cum apud Aegyptũ limitanei uinũ peterent reſponderit, Nilum habetis & ui/ *ratoris cenſu/*
num petitis, ſiquidẽ tanta eſt aquæ illius dulcedo, ut accolæ uinum non quærant. Item tu/ *ra in milites*
multuãtibus ijs qui à Sarracenis uicti fuerãt, & dicentibus uinũ nõ accepimus, & ideo pu *Nili aqua*
gnare non poſſumus, erubeſcite inquit, illi qui uos uicerunt aqua utuntur, & iuſſit uinũ in *dulcis*
expeditione neminem bibere. Agrorũ cultura cum ijs quæ uitæ hominum ſuſtentationi
atq; etiam delectationi ſiue gignũtur in illis ſiue induſtria à patrefamiliàs diligẽtiore com/
parantur oſtẽſis, traxit nos quorundã ex priſcis ipſarum rerum, præſertim uini abuſus ad
ebrietatis eorum deſcriptionem: unde non indecens eſſe ducimus, conuiuiorum & cœna *De conuiuijs*
rum, quæ caſte & ſobrie fierent, & earum quæ opipare ac laute pararentur, exinde maio/
rum antedictis ebrietatum & habitarum effuſius comeſſationum immoderatas conſuetu
dines oſtendere. Et ſicut ebrietati damnandæ initium Cicero filius dedit, ita honeſtioris in
cœnando uerbi rationẽ à genitore ſumemus, qui Papirio Pæto ſcribens, inquit, Sapiẽtius *Sympoſia*
noſtri, quàm Græci: illi ſympoſia, id eſt, cõpotationes, nos cõuiuia, quod tum maxime ſi/ *Conuiuia*
mul uiuitur appellamus. uides ut te philoſophando reuocare coner ad cœnas? Non multi
cibi hoſpitem accipies, multi ioci. Certumq; eſt quod tunc per iocum ſcripſit Cicero ue/ *Cicero in ci/*
rum fuiſſe, eum in cibo potuq; temperatiſſimũ fuiſſe. Trebatio enim ſcribẽs, inquit: Cum *bo & potu*
non probarem me non ualere, quia febrem non haberem, fugi in Tuſculanum, cum qui/ *temperatiſſi*
dem biduo ita ieiunus fuiſſem, ut ne aquam quidem guſtarem. itaq; ego qui oſtreis & mu *mus*
renis facile abſtinebam à beta etiã & malua deceptus ſum. & Papirio Pæto, Hircium ego
& Dolobellam habeo dicẽdi diſcipulos, cœnãdi magiſtros: nec tamẽ eas cœnas quæro, ut
magnæ reliquiæ fiant: quod erit magnũ, ſit & lautũ. & infra, Solebam enim antea delecta/
ri iocis & lactucis tuis. Ego tibi unũ ſumptũ afferã, quod balneũ calefacias oportebit: pro/
inde para, cum homine edace tibi res eſt. ſed uide audaciã, etiã Hircio cœnam dedi ſine pa
uone. Nonius Marcellus accubationẽ dicit epularem amicorũ, quia uitæ coniunctionem
habeat conuiuiũ nominari: & Aulus Gelius conuiuarũ numerum incipere à gratiarũ nu *Conuiuium*
mero ſcilicet trium & conſiſtere in nouem muſarũ numero. Conſtare etiam ex quinq; bel *Numerus con*
lis hominibus, lecto loco, tempore, apparatu non neglecto, neque loquacibus, neq; mutis *uiuarum*
cõuiuis: ſermones habendos iucundos, & bellaria pro ſecundis mẽſis. De quibus Macro/ *Bellaria.*
bius in Saturnalibus ſic habet, Bellaria & ſecundæ mẽſæ idem, mellita placẽta, & ſimilia. *Cœna*
Cœnam Feſtus uult ab antiquis appellatã quod poſtea fuit prandiũ. Veſpernam quæ nũc *Veſperna*
cœna appellatur. Et infra, Prandiũ ex Græco eſt dictum: nam meridianũ cibum cœnã uo/ *Prandium*
cabant. Et inferius, Veſperna apud Plautũ cœna appellat̃. & Nonius dapalem cœnã eſſe
uult diuerſis amplis dapibus plenã. ſobrior aũt & cœna & omnis uictus inueniri nequiue
rit ea, quã glorioſus eccleſiæ doctor Hieronymus cõtra Iouinianũ his uerbis deſcribit. Di/
cearchus in libro antiquitatũ & Græciæ deſcriptiõe refert, ſub Saturno, id eſt, in aureo ſe/
culo cũ omnia humus funderet, nullum comediſſe carnes, ſed uniuerſos uixiſſe frugibus
& pomis, quæ terra ſponte gignebat. ſed quãdo talia melius dici & laudari poſſunt, q; ſer
uari, Antonini Pij imperatoris cœnas imitari laudabile fuerit, de quo ſcribit Helius Spar/
tianus, Victum eius talem fuiſſe ut & eſſet opulentia ſine reprehenſione, parſimonia ſine
ſordibus, & menſa eius per proprios ſeruos, aucupes, piſcatores, ac uenatores inſtitueret̃.
Et Seuerum Pertinacem ſcribit Capitolinus nouem libras carnis per tres miſſus poſuiſſe.

Nec minus sobriam cœnã Plinius orator Septitio Claro parauerat, cui in hæc uerba scripsit, Heus tu: promittis ad cœnam nec uenis. dicitur ius, ad assem impendium reddes, nec id modicum. paratæ erant lactucæ singulæ, cocleæ ternæ, oua bina, balnea cum mulso & niue. Hanc uero astrictiorem in cœnis & uictu disciplinam prisci legibus seruare iusserunt. Nam scribit Gellius: parsimonia non domestica solum disciplina, sed legibus quoque custodita est. Gn. Fannio & M. Valerio Messala cõsulibus hæc fuit sanctio: principes qui ludis Megalensibus matris deum mutua inter se conuiuia agitarent centenos uicenosque æris in cœnam, excepto oleo farre & uino quod patriũ esset, & argenti ne plus pondo. lex Fannia, ludis Romanis, plebeis & circẽsibus & saturnalibus cẽtenos æris in singulos dies, cæteris diebus denos. lex licinia, ut in prædictis & nuptijs ducẽtenos, & cæteris triginta. Lucilius legem tulit, Calendis, idibus, nonis, diebus ludorum, & ferijs quibusdam in cœnam sestertios tricenos, Cæteris diebus non amplius XXX asses. Æmylia lex ciborum modum in uarietate correxit. Antia nequis magistratus ad cœnã alicuius propinquorum iret. Lex Iulia & Cæsaris Augusti diebus profestis & feriatis trecentos, nuptijs sestertium millies. Tiberius Neruaque à trecentis sestertijs usque duo millia in cœnas. Plinius uero scribit priscos non habuisse coquos in seruitijs, eosque ex macello conduxisse. Et lege Gn. Fannij consulis decimo ante bellum tertium punicum, ne quid uolucrum proponeretur præter gallinam unam, inuẽtumque diuerticulum in lege, quod in fraudem earum gallinaceus quoque pasceretur lacte. Idem quoque scribit, Extant censoriæ leges gallinaria in cœnis gliresque & alia delicatiora apponi uetantes, aliæque subinde repetuntur leges. Orchia quam tulit Orchius tribunus plebis de senatus sentẽtia tertio, quo anno Cato censor fuerat, iusseratque apertis triclinijs & domo patente cœnari: præscripsit lex numerum quoque conuiuarum. Fannia deinde post annos uiginti duos, anno urbis CCCCCLXXXVIII. plerique enim uino madidi in senatum & comitium ueniebant, quæ fecit modum sumptibus denariorum centum. Lex Didia post XIX annis secuta, quæ Italicos eadem pœna cum Romanis urbanis astrinxit, & pœnas addidit & prandia cœnis cõiunxit. Licinia lex à Licinio consule lata, quæ superiores innouauit, affirmauit: addiditque, non licere nisi nouis nundinis Romanis cuique in dies XXX duntaxat asses consumere. Cæteris diebus carnis aridæ pondo tria, salsamentorum pondo, & ex terra, uite, arbore nata. Lucius Sylla legem tulit, non qua modum sumptibus daret, sed precia minueret, ut pluribus luxuriose uiuẽdi facultas esset. Sylla mortuo Lepidus consul legem tulit cibariam prioribus similem. Et in eadem re principes postea laborauere: Caius enim Cæsar legem præcipue sumptuariam exercuit, dispositis circa macellum custodibus, qui obsonia ementiũ retinerent, deportarẽtque ad se, summissis aliquãdo lictoribus atque militibus, qui si qui custodes fefellissent iam apposita à triclinio auferrent. Modestia uero Hadriani ciuibus pro lege fuit, cõuiuijs nanque amicorũ interfuit. Ad conuiuiũ suũ uenientes senatores stans excepit, semperque aut pallio tectus discubuit, aut toga summissa: in cõuiuioque semper tragœdias, comœdias, atellanas, sambucas, lectores, poetas pro re semper exhibuit. Ad quã bonorũ principum imitationẽ, ciues quoque modestia in cœnis postea sunt usi. Plinius de Caluisio Spurino, Apponitur cœna non minus nitida quàm frugi, in argento puro & antiquo, sunt in usu & corinthia quibus delectatur: cœna distinguitur, ut uoluptates quoque studijs condiatur. Inde ille post septimum & septuagesimum annum aurium oculorumque uigor, inde agile & uiuidum corpus. Et Macrobius in Saturnalibus, Saturnalium diebus Romanæ nobilitatis proceres congregantur, & tempus solenniter celebratum deputant colloquio liberali, melioremque diei partem ferijs disputationibus occupantes, cœnæ tempus sermonibus conuiuialibus agitãt. Et de auũculo Plinius orator: studebat in cœnæ tempus: super hanc legebatur, adnotabatur & quidem cursim: cœna hyeme inter primam noctis. Et Catulo Seuero scribens ipse Plinius, Veniam ad cœnam, sed iam paciscor sit expedita, sit parca: Socraticis tantum sermonibus abundet, in his quoque teneat modum, qua in epistola Catonis nota in cœnis scripta est. Caium enim Cæsarem ita Catonem dicit reprehendisse in anticatonibus ut laudarit. Eos enim quibus obuius fuerit cum caput ebrij retexissent, erubuisse dicit: deinde adijcit, non ab illis Catonem, sed illos à Catone deprehensos. Tamen scripserit quicquid uoluerit Cæsar, Catonem alij scripserũt cum in Hispaniam nauigaret, unde eũ triumpho redijt, non aliud uinũ bibisse quàm remiges, nisi forte hoc de superiore

Catone

Leges de conuiuijs

Orchia lex

Hadriani modestia in conuijs

Catone scriptum sit. Et ut aliquid publicæ moderationis dicamus scribit in Problematibus Plutarchus, Mensam uacuam tolli non sinebant prisci, sed cum aliquid superesset. Interpretantes aliquid semper in futurum seruandum, & propter seruos, & elegans putãtes abstinere à cibis, nec omnes omnino consumere: parum uero ualuisse uidentur tot leges, quot supra latas fuisse diximus, cohibenda multorum à cœnis ebrietatibusq; intemperantia, quorum notas à Seneca Cordubensi sumendi faciemus initiũ, qui epistola tertia octuagesima sic habet. Marcũ Antoniũ magnũ uirum & ingenij nobilis, quem nõ alia res perdidit, & in externos mores ac uicia non Romana transiecit, quàm ebrietas, nec minor uino Cleopatræ amor. hæc illum res hostem reipublicæ hæc hostibus suis imparem reddidit, hæc crudelem fecit, cum capita principum ciuitatis cœnanti referrentur, cum inter apparatissimas epulas luxusq; regales, ora ac manus proscriptorum recognosceret, cum uino grauis sitiret sanguinem: intolerabile erat quod faciebat ebrius, quanto intolerabilius, quod hoc in ipsa ebrietate faciebat. ferè semper uinolentiã crudelitas sequitur, uiciatur exasperaturq; sanitas mentis. Difficiles oculos faciunt diuturni morbi, & ad minimam radiorum offensionem hebetes, ita ebrietates cõtinuæ efferant animos: nam cum sæpe apud se non sunt, cõsuetudo insaniæ durat, ac uicia uino cõcepta, etiam sine illo ualent. idem'que Marcus Antonius quem Asconius Pedianus secunda actione in Verrem ex Salustij sententia perdẽdæ pecuniæ genitũ, & Macrobius in saturnalibus omni luxu perditissimum fuisse dicit, edictum proposuit de sumptibus: qui cum Cleopatrã sumptu & apparatu cœnæ admissus fuisset superare, unionis illa omnium, qui unquam uisi fuerint maximi precio fissimiq; partem mediam aceto liquefactam dedit in cibum, alteram partem cõsumptura, nisi Numatius Plancus sequester reginã superasse pronuncians eam seruasset unionis partem, Veneri postmodum in pantheo dicatam. fuisse autem uerũ, quod supra ab Asconio diximus de Antonio Plutarchus in eius uita sic ostẽdit, Amico Antonius cum sestertium decies dari iussisset, & dispensator proterue Antonio respondisset, pecuniæ paruitate spreta duplum dari iussit. refert quoque Macrobius, Quintum Hortensium pauones primum augurali cœna posuisse, quem cito secuti sunt multi, extulerunt precia, ut eorum oua denarijs uenierint quinis, & pauones facile quinquagenis. Et qua die Lentulus Martialis flamen inauguratus est cœnam fuisse refertiorem, quàm ut ab eo describi potuerit, cum nomina piscium, altiliumq; & cibariorum non recognita, sed per multos missus uariata fuerint: quo tempore porcus Troianus cœnis inferri tunc primum cœperit, utpote altilibus plenus, sicut ille hominibus. Caium Caligulam Suetonius scribit totũ Tiberij Cæsaris uicies ac septies millies sestertium non toto uertente anno absumpsisse, cum maximam partem cœnis comessationibus simul cum scortis & lenonibus deuorauerit. Et singularem Vitellij uituperationem dicit, quem affirmet in ientacula, prandia, cœnas comessationes facile omnibus suffecisse, uomitandi consuetudine: nec inferiorem illo uicijs Lucium Antoninum Verũ facit Iulius Capitolinus, de quo sic scribit, Donauit calices singulis per singulas potiones mirrhinos, & cristallinos, & alexandrinos quotiens libitum est. Dedit argenteas, & aureas coronas conuiuis, interpositis alieni temporis floribus: dedit & uasa aurea & unguenta cum alabastris, dedit & uehicula cum mulionibus & mulabus cum iuncturis argenteis, ut ita à conuiuio redirẽt: omne autem conuiuium æstimatum dicitur sexagies sexcentum millibus sestertiorum. hunc tamen perditissimum imperatorem ab Heliogabalo fuisse superatum sic ostendit Helius Lampridius: conuiuis bene bibentibus dedit quadrigas, equos stratos, mulos, basternas, rhedas dedit & aureos millenos, & centena pondo argenti. Sortes cõuiuales scriptas in coclearibus habuit tales. Vt alius haberet decem Camelos, alius decem struthiones, alius decem muscas, alius decem libras auri, alius decem plumbi, alius decem oua gallinacea: item ursos decem, glires decem, decem lactucas, decem auri libras in sorte habuit. Sed ad sortem scænicos uocauit, cum & canes mortuos, & libram bubalæ carnis haberet in sorte, & item centum aureos & tot argenteos, & centum folles æris, & alia talia, quæ populus libẽter accepit, ut eum postea imperare gratularentur. Fertur in euripis currẽtibus, scilicet canalibus uino plenis nauales pugnas exhibuisse. Idem nunq; minus centũ sestertijs cœnauit, hoc est, argẽti libris triginta: aliquando autem tribus millibus sestertijs omnibus computatis. Omnes de theatro, de stadio, de circo, de omnibus locis & balneis meretrices collegit in publicas ædes, & apud eas concionabatur,

Mensa nõ tollebatur uacua

De M. Antonio

Quis primũ pauonẽ conuiuis apposuerit

Porcus Troianus

Caligula & Vitellius gulosi

Antoninus uerus

Conuiuia Heliogabali

donabatur, appellans eas cōmilitones: adhibuit postea incontinenti lenones exoletos undiq; collectos, dedit in donatiuum tres aureos singulis: de croco triclinia strauit, cum summos uiros rogauit ad prandium. Sed ut minus sit principes orbis terrarum dominos, tanta debacchatos esse luxuria Plinium audiamus, qui refert Clodium Æsopum tragicum histrionem patina sexcentis sestertijs cœnā dedisse, in qua posuit aues cantu aliquo, aut humano sermone uocales, nūmis sex singulas coemptas, nulla alia inductus suauitate, quàm ut eas imitatrices hominum comederet: dignus filio à quo margaritæ maioris multo precij deuoratæ fuerunt, ut etiam minus sit mirum histriones patrem & filium eò insaniæ impensarū fuisse adductos. Plinius etiā ironice locutus sic ostendit. Nostri sapientiores anserum iecoris bonitatē agnouere, fictilibus in magnam quantitatē lacte & mulso plenis, quibus anseres depastæ iecur amplum dulciusq; efficerent. Nec sine causa in quæstione est, quis primus tantū bonū inuenerit. Scipio an Metellus uir consularis an M. Sextius eques Romanus. Messalinus uero Cotta Messalæ oratoris filius palmas pedū ex anseribus torrere patinis atq; cum gallinaceorum cristis comedere incœpit. Aliam quoq; non in cibis, sed in supellectile impēdij insaniam, sic Plinius refert, Linum est inuentum iam quod ignibus non absumeretur, ardentesq; in focis conuiuarū ex eo uidimus mappas sordibus exustis splendescentes igni magis quàm possent aquis. Nascitur in desertis adustisq; sole Indiæ, ubi non cadunt imbres, assuescit que uiuere ardendo. Rarum inuentu, difficile textu, propter breuitatem, æquat precia ingentium margaritarum. Solennibus cœnis adhibetur ad rosalia, ubi mero coronato rosis uel ab India petitis & folijs maxime è nardi folio, ac ueste serica uersicolori unguentis madida cœnatur: hunc habet exitum maxime luxuria fœminarum. Aliud quoq; fuit priscis insaniæ genus à cœnis comessationibusq;, & supellectilis caritudine semotum, quod sic à Macrobio est relatum, Inter duo bella punica filij senatorum in ludum saltatorium conueniebant, & crotala gestantes saltare discebant, Matronæ saltationem nō inhonestam ducebant. Scipio Aphricanus in oratione queritur, docentur præstigias inhonestas, cum cinedulis & sambuca & psalterijs eunt in ludum histrionum, discunt cantare, quæ maiores nostri ingenuis probro datum uoluerūt: eunt inquam, inter cinedos in ludum saltatorium uirgines puerique ingenui. hæc mihi uix credibilia uiderentur, ni ludum saltatoriū ingressus plus mediusfidius uidi quinquaginta. Subinfertq; Plinius: ætate Ciceronis tres magni uiri de saltatione exquisita notati sunt, Gabinius quē Cicero insectatus est. M. Celius quem Cicero defendit. Licinius Crassus illius filius, qui à Parthis occisus est. Cicero autem ipse in oratione pro Murena, Nemo enim ferè saltat sobrius, nisi idem insaniat, neque in solitudine, neq; in conuiuio moderato atq; honesto. In tempestiui conuiuij, amœni loci, multarum deliciarum comes est extrema saltatio. Catonem etiam scribit Plinius dixisse, non esse hominis serij cantare, leuitatem unam publice permissam, & ebrietatē, alterā ab utili fine laudabilem ad extremum dicere libet. G. Duellio qui primo nauali triumpho de pœnis insignitus fuit, permissum est, ut à cœna redeunti ad funalem tubicines & fidicines præcinerēt. Et Bonosum imperatorem scribit Flauius Vopiscus, bibisse quantum alius nemo, Et si quando legati barbararū undecunq; gētium uenissent ipsis propinasse, ut eos inebriaret, atq; ab ijs per uinum omnia cognouisse. satis multa de cœnis, comessationibus, ebrietatibus, & alijs nonnullorum uitæ turpissimis moribus, dicta sunt, quos omnes & his similes admonitos uelim, scripsisse in hæc uerba Plinium: ætate Pompeij Asclepiades omnia medicamenta abdicauit, quinq; docens uitæ hominis utilissima. Abstinentiam à cibo & potu, fricationem corporis, ambulationem, gestationesq; & balneas omnes suasit. damnauit uomitiones, tunc frequentes & medicamentorum potus stomacho inimicos. Ad quam monitionem accommodatior alia est sententia, quam gloriosus ecclesiæ doctor Hieronymus cotra Iouinianum in hæc uerba scripsit: Galenus uel doctissimus Hippocratis interpres Athletas quorum uita & ars sagina est, dicit in exhortatione medicinæ nec posse uiuere diu, nec sanos esse, animasq; eorum ita nimio sanguine & adipibus quasi luto inuolutas, nihil tenue, nihil cœleste, semperq; de carnibus & ructu uentris ingluuie cogitare. Consuetudinum iam & morum ordo cui intendimus ad uillarum ædificiorumq; cæterorum descriptionem nos trahit, quam in nonum sequentem librum destinauimus.

Clodij Aesopi histrionis cœna

Iecur anseris

Palmæ pedū anseris in conuiuijs

De ludis saltatorijs

Qui notati de saltatiōe

Nemo saltat sobrius

Catonis dictum

Bonosus imperator bibacissimus

Quinq; hominis uitæ utilissima

Athletas non posse diu uiuere

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER NONVS

ENTVM est beatissime pater, ad eam operis nostri uillarũ ædificiorumq; priscæ urbis Romæ partẽ, quã diu in manibus habere desideraui: hæc una enim me plus cæteris fatigare cõsueuit, dum uiris nostri seculi doctioribus resisto cõtendentibus eas quæ alicubi in urbe præsertim in montibus cernũtur ruinas ædiũ fuisse, quas prisci stantis reipub. & felicitatis Romanæ uiri omnium præstantissimi inhabitauere. Ostendunt enim singuli passim nullas in eis fuisse partes, aut ordine distinctas, aut ornatu aliquo expetẽdas, Vnde summorũ excellentiumq; & tantæ maiestatis uirorũ habitandi imperitiam socordiamq; uolunt arguere. Quin incidi in nonnullos qui ea fuerunt audacia, & temeritate, ut nostram huius temporis habitandi in urbibus Italiæ ditioribus lautitiam, & ut dicunt, magnificẽtiam priscæ Romanorum consuetudini anteponant: nec satis hactenus aliæ profuerunt quas ad defensionem attuli rationes, nec illa ipsa notior. Eas quæ nunc cernuntur murorum pinnas & diruptas in montibus domos fuisse ducentorum & trecentorum ab hinc annorum habitationes, quas mutata summorum pontificum à Lateranensi palatio in uaticanum sedes deseri fecerit. fuerat aliquando Romæ orator Franciscus Barbarus tibi quod scio amicitia coniunctissimus, uir nõ eloquentia magis, quàm moribus humanitate & grauitate conspicuus. is cum quo annis triginta solidam, & ueram animorum cõiunctionem habuisse gaudeo, agẽtem Venetijs me cum de cæteris Romanis priscæ felicitatis rebus: tum etiam de hac una ædificiorum parte uarijs per dies quæstiunculis agitabat. Nec esse poterat non in eam procliuis opinionem quam perambulando, ut fit, præsentem Romam ab huiusmodi rerum imperitis alioquin doctissimis uiris imbiberat. quẽ cum exquisitis tunc rationibus, & argumentis in sententiã ducere nequirem, precibus tacitum reddidi, ut tanq; per constitutas inter nos indutias tamdiu quiesceret, quoad destinatum eius cõsilio, & suasione hoc opus absoluissem: & ne ambiguũ esse posset, quid nobis in contentionẽ uenisset, ad hanc responsionis formulam me obligaui. Nec præsentis temporis Romam, nec Venetias, Genuam, Florentiam Mediolanũ, Neapolim, Senas, Bononiã, ditiores, nostri seculi Italiæ urbes ciuem quempiã habere, cuius ædiũ supellectilis familiæ & apparatus omnis lautina splendor mũdicia, & quãdo dicendũ sit luxuries & magnificẽtia æquiparari possit uiginti millium prisci temporis Romanorũ ciuium apparatui: tot enim Romæ atq; etiam plures fuisse, selecto à se nostri temporis ciue ditiores, lautius splendidiusq; habitasse cõfidebam me spondebamq; ostensurum. præcessit breui post noster barbarus sedem in cœlis meliorem habiturus, cuius famæ per ora uirum uolitantis amicos tot numero quot eloquentiæ studia delectãt, hac mea diuersione à proposito uelim admonitos esse responsionis quam hoc in nono uolumine sum facturus. Tu quoq; pijssime pontifex non magis omnium pater & dominus, quàm eloquentiæ nostri seculi princeps & patronus arbiter eris, nunquid communi amico & cæteris in eo propositæ quæstioni satis potuerim facere: sed ad prisca præsertim uillarum quæ in manibus erant ædificia reuertamur.

Franciscus Barbarus

Ædificandi priscam Romanorũ consuetudinem dicturũ diuersam ædium urbanarũ & uillarum rationem habere oportet: sed cum multa in ornamento utrisq; fuerint cõmunia, & alia uillæ habuerint plurimã utilitatẽ delectationemq; simul afferentia, uillas ita describemus ut pars quæq; nota fiat, quæ particulari narratione ædibus attribui possit: ipsarũq; uillarũ prius situm & dispositionem, deinde copiam rerũ lautitiamq; & luxuriem ostendemus, quia descripta rerum opulentia facilius ante oculos ponere poterimus ædes ipsas & uillas in quibus priscos multa & admiranda habuisse constabit. Varro de agricultura per dialogi uicissitudinẽ scribens infra scripta habet, in quibus etiã tanq; per alium de seipso dicit: permagni interest, ut bene sint positæ uillæ, quantæ sint, quò spectẽt, porticibus, hostijs ac fenestris. An nõ ille Hippocrates medicus in magna pestilentia, nõ modo agrum, sed multa oppida sciẽtia seruauit? Et Varro noster cũ corcyræ esset exercitus ac classis & omnes domus repletæ essent ægrotis ac funeribus, admisso fenestris nouis aquilone & ob seratis pestilentibus, ianuaq; permutata, cæteraq; eius generis diligentia, suos comites ac familiam incolumes reduxit. & infra: fructuosior est certe fundus propter ædificia, si po-

Vt uillæ sint bene locatæ

tius ad antiquorum diligẽtiam, quàm ad horum luxuriem dirigas ædificationem: illi enim faciebant ad fructuum rationem, hi faciunt ad libidines indomitas. Et item infra, Cũ enim uillam omnes homines opere tectorio, & intestino, ac pauimẽtis nobilibus lithostrotis inspectandam parum putassent esse, ni intus quoq; literis exornati parietes essent. Cato autem de re rustica, uillam urbanam propinquam ædificato in bono prædio. Si bene ædificaueris, bene posueris: si recte habitaueris, libẽtius, & sæpius uenies, fundo melius erit, minus peccabitur, fructi plus capies, frons occipitio prior. uicinus bonus esto, familiã ne siueris peccare: si te libenter uicinitas uidebit facilius tua uẽdes, operas facilius locabis. Si ædificabis, operis, iumentis, materie adiuuabũt. Villam uero quod Cato dixit urbanam idem est quod urbi propinquam, utpote in propinquis urbi Italiæ locis sitam non ultra mare & alpes, prout multi tunc possidebãt, remotam. Vlpianus enim in uerborum significatione

Prædia urbana sic habet, Vrbana prædia omnia ædificia accipimus nõ solum ea quæ sunt in oppidis, sed etiã si forte stabula sunt uel alia meritoria in uillis & in uicis: & si præter ea uoluptati tantum deseruientia. Et item Varro in ratione capiendi fructus, Si est ager secundũ uiam opportunus, ædificanda est taberna diuersoria: uenationes etiam in aliquibus agris & piscationes esse possunt, præter delectationem afferentes utilitatem: quod Vlpianus de fundo

Venationes & piscationes in uillis instructo innuit, Si in agro uenationes sunt, puto uenatores quoq; & uestigatores canes, & cætera quæ ad uenationem sunt necessaria instrumẽto cõtineri, maxime si ager ex hoc reditũ habuerit. & si ab aucupio reditus fuerit, aucupes & plagæ & huiusmodi gratia instrumentum, instrumento continebuntur: nec mirum cum & apes exemplo auium contineri Sabinus & Cassius putauerint. Et Martianus instrumento piscatorio contineri nauicellas, quæ piscium causa capiendorum paratæ sunt, sed & piscatores contineri uerius est. Et Paulus in uerborum significationibus, fundo legato uti optimus maximusq; est, retia & cætera uenationis instrumẽta continebuntur. Fuerunt item uaria in fundo uocabula locorum & instrumentorum quæ duximus exponenda. Varro de lingua Latina, Panarium ubi panem seruabant. Granariũ ubi granum. In quo aliqua condũtur horreum. Far quod in pistrino fiat. Pilum quo far pisunt, ubi id fit pistrinum. Cella à cellando quod conditum esse uolebant. Et Aulus Gellius penus appellatum quod esculentum aut poculentum est, quod ipsius patrisfamiliãs aut liberorum & familiæ, quæ circa eum aut liberos est, & quæ longe usionis sunt recõdita: dictumq; ex eo quod non in promptu est, sed intus & penitus habeatur. Paulusq; scribit penu non contineri instrumentum pistrini: item uniuersa uasa coquinaria. Et Vlpianus: penori acerũ quoq; accedere nemo dubitabit: an si extinguendi ignis causa fuerit paratum, cõtineatur, quæritur. idem & cæreos in domesticum usum paratos contineri legato scribit, & unguentum & chartas epistolares, & chartas ratiũculas.

Panarium. Granariũ. Horreum. Far. Pilum. Pistrinum. Cella. Penus.

Instrumenta fundi Multa item & uaria sunt in fundo uocabula, quæ legumlatores fundi instructi uim legati declarantes sic ostendunt. Vlpianus. Instrumẽta fundi homines qui agrum colunt, & qui eum exercent, præpositiq; sunt ijs: ut uillici monitores, boues domiti, pecora stercorandi causa, uasa quæ utilia culturæ sunt, aratra, ligones, sarcula, falces putatoriæ, bidentes & similia: congij, torcularia, corbes, falcesq; messoriæ, falces fœnariæ, quali uindemiatorij exceptorijq; in quibus uuæ cõportantur. Cõseruandi causa dolia licet defossa nõ sint & cuppæ quibusdam in regionibus accedũt instrumento. si uilla cultior est atrienses serui, scoparij, sed etiam si uiridaria sunt topiarij. si fundus saltus pastionesq; habet, greges porcorũ, pastores saltuarij: instrumenta fructus conseruandi etiam, ueluti granaria, quia in his fructus conseruatur, urcei, capsellæ in quibus fructus componuntur. & quando de fructuum conseruatione incidit mentio, sumẽdum est à Plinio, Cados in quibus oleum sit ponẽdum amurca deliniri iussisse Catonem ne ligna oleum ebibant: item areas terẽdis messibus subigi, ne formicæ rimæq; obsint. item parietes, & tectoria & pauimenta horreorum frumẽti, uestiarium quoq; contra teredines & noxia animalia amurca aspergi: lora & calciamenta omnia atque ornamenta contra eruginem & totam suppellectilem ligneam ac uasa fictilia. Sequitur in legibus, Sed & ea quæ exportandorũ fructuum causa parantur instrumenti esse constat, ueluti iumenta, & uehicula, & naues, & cuppæ: cõstatq; eos seruos qui agri

Saltuarius causa ibi sunt instrumento contineri. Saltuariũ etiam Labeo cõtineri putat, qui fructuum seruandorũ gratia paratus sit, nõ etiam qui finium custodiendorum causa. Trebatius amplius etiam pistorem & tonsorem, qui familiæ rusticæ causa parati sunt. Item fabrum, qui uillæ

uillæ conficiendæ causa paratus sit,& mulieres quæ panem coquunt quæque uillam ser/uant. Item molitores,si qui ad usum rusticum parati sunt,focariam & uillicam,si modo ali quo officio uirum adiuuant. Itē lanifices qui familiam rusticam uestiunt,& mulieres quæ pulmentaria rusticis coquunt. Cellarium quoque, id est qui ideo præpositus est,ut ratio/ nes saluæ sint. Item ostiarium mulionemq; instrumenti esse cōstat. & molas & machinas, fœnum,stipulas,asinum machinarium,machinam frumentariam,uas æneum in quo sapa coquitur,ut defrutum fiat,& aqua quæ ad bibendū lauandumq; familiam paratur,& cri/bra & plaustra quibus stercus euehatur. Vlpianus item: si fundus sit instructus legatus & supellex continebitur quæ illic fuit usus ipsius gratia,& uestis non solū stragula sed qua ibi uti solebant. Mensæ quoq; eboreæ,uel si quæ aliæ,item myrrhina,& aurum & argen/tum,ultra quoq; si qua ibi fuerint. Item Celsus ait, & supellecticarios & cæteros hoc ge/nus seruos contineri, id est,ministeria quibus erat instructus in eo fundo, extra eos qui li/bertatem acceperant & rure morari solebant: si instrumenta fundi legasset,ta pædagogia, quæ ibi habebat cum ibi uenisset præsto essent in triclinio,legato continentur: Contuber nales quoq; seruorum,id est uxores & guatos,& Bibliothecam & libros qui illic erant,ut quotiens uenisset uteretur. Sed si quasi apotheca librorum utebatur cōtra erit dicendum: imagines quoq; solæ legatæ uidentur,quæ in aliquo ornatu uillæ fuerunt. Et Paulus codē titulo: instrumento cauponiæ tabernæ legato etiam institores cōtinentur,tabernæ instru/menta, doliaria uasa, calices & trullæ, quæ circa cœnam solent traiici. Item urnæ æneæ, & congiaria, sextaria & similia. Alfenusq; eodem titulo: instrumentum uineæ palos,per/ticas,rastros,ligones: & Martianus: instrumento pictoris legato,ceræ,colores,similia. Itē penniculi & cauteriæ & cōchæ. Et Iabolenus: molas manuarias quidā nō supellectilis,sed potius instrumenti putant esse,quod uerum puto. Sed ad Vlpianum est redeundum: in/strumentū inquit,domus si sit legatum,id erit quod tempestatis arcendæ,aut incendij cau sa paratur,nō quod uoluptatis gratia: itaq; nec specularia,neq; uela quę frigoris causa uel umbræ in domo sunt, deberi Cassius dicebat: inter instrumentū, & ornamentū multū in/teresse: instrumenti enim ea esse,quæ ad tutelam domus pertinēt. Ornamēti quæ ad uolu ptatem,sicuti tabulas pictas. Vela autem,& Cilicia instrumenti esse Cassius ait, quæ ideo parantur ne ædificia uento uel puluere laborent. Acetum quoq; quod extinguendi incen dij causa paratur. Item centones,funes,perticas quoq;,scalas,harpagones,& spongias,ha mos,& scopas,plerīq; & pegasos aiunt. De uelis quæ in hypetbris extenduntur, itē de ijs quæ sunt circa columnas: Cannales autem & harpagonas & hamos instrumento contine ri constat. Item perticæ quibus araneæ deterguntur. Item spongiæ quibus columnæ,paui menta,podia exterguntur: scalæ quę ad luminaria admoueantur quia mundiorem domū reddunt. sigilla & statuæ affixæ instrumento domus non continentur,sed supellectili,ex/cepto horologio æreo,quod non est affixum. Fistulæ autem & crateres & cannales, & si qua sunt alia ad aquas salientes: item seræ & claues magis domus portio quàm instrumen tum sunt. Specularia quoq; affixa magis puto domus esse partem & in emptione domus & specularia & pegmata cedere: cancellos quoq; instrumento cōtineri puto. Destinatam hoc libro uillarum & aliorum ædificiorum descriptionem aliquando supra inchoare ad/misi ab ostendenda prius rerum quæ in ipsis uillis erant copia tardati sumus. Et multa ob id à iureconsultorum titulis fundi instructi, & penoris legati sumpta attulimus non quidē iuris ostendendi, quod longe nimis à nostro ab est proposito intentione, sed ut uere soli/doq; constet argumento, ea in uillis & domibus priscorum fuisse, de quibus iureconsulti in uim legum differuerint. Sed prius item quàm ædificia attingamus, oportere existima/mus uocabula antedictorum iureconsultorum exponi,quibus nunc partim omnino exo/letis, partim multis nostrorum hominum minus cognitis,leges supradictæ abundant. A/ues exemplo auium de quibus supra in aucupum instrumento dicit Vlpianus, auium ca/dauera sunt, quibus euisceratis stuppaq;, aut palea infarcinatis in area utuntur aucupes, ut uiuæ ad eas aduolantes auiculæ retibus inuoluantur. Quali quos uindemiatoribus ex/ceptorios Vlpianus facit,paucis in Italia locis id aut proximum retinent uocabulum, sed uasa sunt uiminibus cannis'ue contexta,quibus ut plurimum cistis cistellis'ue est appella/tio. In seruis uero enumerandis,qui uillæ præerant topiarios,si uiridaria ibi erunt cum di/cit,eos significat,qui pedamentis palis perticisq; seruandis, quibus arbores uitesq; fusten

Cellarius

Instrumentū

Ornamentum

Quali

Topiarij serui

q tentur

tentur deputati sunt. Plurimis enim in Italiæ locis toppas appellant eiusmodi arborũ fulcimenta. Et saltuarij suum per romandiolam seruant nomẽ, quod agris ne inferantur damna publice præponuntur. In mulieribus uillę iureconsultus foratiam simul cum uillica posuit. Ea enim mulier res fructuum uillæ uenales, poma, nuces, agnum, hedum, pullastros, pipiones: desert in forum: Vnde & foratia appellatur. Idq; per hetruriam seruat nomen. Cellarium ex eo quod cellæ & simul uillæ reditibus sit pręposit⁹ ipse Vlpianus iurisconsultus infra exponit. De ueste stragula inferius dicemus & de myrrhinis. Tapedagogia omniũ tapetum supellectilem intelligi debere existimo. Trullæ in uasis uinarijs siue aquarijs magnitudine alia superant, sicut in ædificijs quæ cætera superant trullę dicuntur. Cauteria in pictorũ instrumento sunt quibus bituminationes, & fortiores quæque cõglutinationes concoquuntur. Specularia in domus ornamento fuerunt, quæ nunc per urbis ecclesias præsertim ad umbonem siue pulpitum lectionarijs paratum uidemus, marmora diuersi coloris ita expolita, ut speculi uices reddant, quibus priscorũ domus & ipsis in fornicibus & porticibus ornabantur. Hamos dixere maiores siue ex ære fuerint, siue ex ligno instrumenta in cubiculis, aulis & repositorijs quibus capitis tegmina, & uariæ res aliæ melius appensæ, quàm iacentes seruarentur, uerbo à piscatorij hami similitudine translato. Pegasus diuersa ab hamis forma, & propè à simili ratione, & causa in domibus erat, super quo tanquam iumento uestes, & similia tenerentur suspensa, à pegaso poëtico equo traductione nominis excogitata, de qua duriore forsan translatione minus mirabitur, qui infra uidebit Euripos, nilos à similitudine dicta fuisse parua in domibus aquarum canna-lia. uela quæ in hypethris iureconsultus adhiberi solita dicit ea fuerunt quæ soli in aperto opponebantur, nec satis scimus utrum à sole id uerbum habeat translationem. differebãt enim à uelis, quæ inter columnas aut ad fenestras, & hostia soli uentóque opponebantur, quæ quidem hypethrum uela si fuerint consuta papilionis nomen obtinebunt. Cannales noti sunt per quos aqua deriuatur à fontibus aquis'ue salientibus cadens, siue ænei sint siue marmorei. Et harpagones nota sunt retinacula semper ferrea diuersis usibus. diuersisque in locis in ædibus frequentia. Horologiũ, quod iureconsultus æreum dicit, nequaq; nostris simile fuit ætatis nostræ, quo prisci caruere: sed hemicyclea erat concha lineis debita proportione distincta, cui perlongus ex ære, aut ligno baculus soli oppositus superemmebat: & eius umbra in lineas incidẽs horas ostendebat. quanquam & alia habuerunt prisci horologia, uasa scilicet ænea aquis plena, quantumq; in aliud uas cecidisset aquarum, cum distincta inspexissent signa, quid temporis elapsum esset intelligebant, easq; à perforati uasis similitudine clepsydras appellarunt, ut Plinium oratorem & Cornelium Tacitũ sæpe uideamus scribere tribus aut quatuor clepsydris dicendi tempus præfixum oratoribus fuisse: hæcq; duo horologiorũ genera Cicero de natura deorum secundo sic indicat: Aut cum solarium uel descriptum, aut ex aqua contemplare intelligere declarari horas arte non casu. Aquæ salientes quandoq; , ex uiuo fonte, quandoq; ex uasis superne pendentibus fistulis deductę, quo magis coarctantur eo feruentius prouolant in sublime. Pegmata Festus esse uult aut ex ære aut marmore ornamenta, quæ ut plurimum in atrijs, quandoq; in porticibus aulisq; affiguntur maiorum aliorumq; fortium uirorum gesta certius quam pictura, certe solidius ostendentia: & tamẽ alterius generis pegmata inferius in triumphis ostendemus. Cancelli apud priscos ferè semper fuerunt ærei, quorum multi extant, in urbe per basilicas distributi, ad lignorum similitudinem fabrefacti, quorum lineolæ altrinsecus in quincuncem superpositæ foramina linquunt, quibus cum aër aspectusq; admittatur in locum prohibetur accessus. Quando autem ornamenta uillarum attingere cœpimus, supellectilem quoq; ostendamus, cuius solidum maximumq; fundamentum, sicut in superioribus à iurecõsultis sumemus. Celsus sic habet iurecõsultus. Supellectilis originem fuisse Labeo ait, quod olim ijs qui in legationem proficiscerentur, ligari pellibus solerent, quæ supellectilis usui forent. Tubero hic demonstrare supellectilem tentat quodam instrumento patrisfamilias rerum ad quotidianũ usum paratarum quod in aliam speciem nõ caderet: uerbi gratia, pecuniam, argentum, uestem, ornamentum instrumentum agri, aut domus: nec mirũ est, cum moribus ciuitatis ex usu rerũ appellationem eius mutatam esse: Nam fictili, aut lignea, aut uitrea, aut ærea deniq; supellectili utuntur. Et Papinianus. Supellectilis mensas esse cuiuscunq; materia, scilicet uel argenteas. uel argento inclusas

Margin notes: saltuarij; Foratia; Cellarius; Tapedagogis; Trulla; Cauteria; Specularia; Hami; Pegasus; Euripi Nili; Harpagones; Horologium; Clepsydra; Pegmata; Cancelli; Supellex

clusas placet. Nam & argenteos lectos, itē argentea candelabra supellectili cedere posterior ætas recepit, cum & Vlyxem ex auro & argento lectum inuentis arborū truncis ædificatum ornasse, quem Penelope recognoscendi uiri signum accepit, uoluerit Homerus. Et Pomponius eodem titulo: Supellectili legata hæc continentur, mensæ, trappæ, amphora, delphica, subsellia, scamna, lecti, etiam margaritæ, culcitra, & oralia: Imperialia uasa, pelues, aquiminaria, candelabra, lucernæ, & trulla: Item uasa ænea uulgaria, id est, quæ non proprio essent loco attributa, præterea capsæ, armaria. Sed sunt qui recte putant capsas & armaria si librorum, aut uestium, aut armorum gratia parata sunt, non esse in supellectili, quia ne quidem ipsæ res quibus attributæ essent supellectilis instrumento cederēt: uitrea escaria & potoria, in supellectili sunt sicut fictilia, nec solū quæ in precio magno sunt. Nā & pelues argenteas & mensas & lectos inargentatos, uel inauratos atq; gemmatos in supellectili esse non dubitatur, usq; adeo idem iuris sit & si tota argentea uel aurea sint. De myrrhinis & cristallinis dubitari potest an debeant adnumerari supellectili, propter eximium usum & precium: sed craterem argenteum hodie propter usum non esse in supellectili, nec ullum uas argenteum secundum seculi seueritatem nondum admittentis supellectilem argenteam, hodie propter usum imperatorum si in argento relatum sit candelabrū argenteum argenti esse uidetur, & error ius facit. Rhedæ ac sellularia supellectili adnumerari solent. de tapetis queri potest, subsellia & cathedralia quibus insterni solent, utrum in ueste sint stragula an in supellectili sint, sicut oralia quæ proprie singulorum nō sunt. De tapetis autem & linteis, quibus insternuntur uehicula dubitari potest, an sint in supellectili, sed dicendum est potius instrumenti uiatorij ea esse, sicut pelles quibus inuoluuntur uestimenta. Lora quoq; quibus hæ pelles constringi solent. Et Iabolenus supellectilis non esse uasa ænea salientis aquæ posita: Item si quid aliud magis delitiarum, quàm usus causa paratum esset Labeo Trebatius'q; putant. myrrhina aūt uasa & uitrea, quæ ad usum edendi & bibendi causa parata. Ad ea quæ superius à iurecōsultis sumpsimus, uillarū aliorūq; ędificiorum ornamenta, supellectilemq; ostendentia, addemus multa nō magis à iurisconsultis, quàm ab alijs sumpta, quibus ostensis & postea ubi expedire iudicemus declaratis consuetudo apparebit magnificentiæ Romanorum qua uillas & urbanas domos ditissima splendidissimaq; rerum omnium copia refertas habuerunt. Pomponius iureconsultus argento escario legato id solum debebitur, quod ad epulandum in ministerio habuit, id est, ad esum & potum. Vnde de aquiminario dubitatum est, & puto contineri, nam & hoc propter escam paratur. Certe si cacabos argenteos habebat uel miliarium argenteū, uel sartaginem, uel aliud uas ad coquendū, dubitari potest, an escario contineatur: & hæc magis coquinatorij instrumenti sunt. Et Paulus: auro facto adnumerantur gemmæ anulis inclusæ, quippe annulorum hæc sunt: cimbra argentea crustis aureis illigata: margaritæ quæ ita ornamētis muliebribus cōtextæ sunt, ut in his aspectus auri potentior sit: auro facto annumerant aurea emblemata quæ in lapidibus, assidibus argenteis essent, & replumbari possent, & deberi Gallus ait. Idem iureconsultus in uerborū significatione. Cacabos inter & ahenū, quod supra focum pendet non multum interest: hic aqua ad potandum calesit, in illis pulmentarium coquitur. & Vlpianus cantaros esse dicit per quos aquę saliūt. & Nonius cantarum uas esse dicit manu gestabile, quo uinum fertur aut aqua. Sed obscuriora iam è supradictis declaremus, à myrrhinisq; incipientes quod supra polliciti sumus exsoluamus. Plinius sic habet. Oriens myrrhiam mittit, inuenitur ibi in pluribus locis parthici regni: humorem sub terra putant calore densari: amplitudine nunquam paruos excedunt abacos. In precio est uarietas colorum, subinde circumagentibus se maculis in purpuram candoremq; & tertium ex utroq; ignescente, ueluti per transitū coloris purpuræ, aut rubescente lacteo, qualis in cœlesti arcu. Oraria sunt quę ori & genis & capiti supponunt dormituri. Stragula uestis quæ insternitur. Aquiminaria uasa sunt omnia aquis deferendis deputata. Et abaco qui paulo supra à Plinio est, triplex significatū fuisse uidemus: quandoq; enim totam significat uasorum in apparatu cœnæ collectionem, cui à nostris credentiæ est appellatio. Sicq; eo usus fuisse uidetur poëta de codro dicens, Vrceoli tres, Ornamentum abaci: quandoq; uas unicum est cæteris in apparatu maius: quandoq; item alia est uasorū mensaliū collectio in uase portatili aliquo facta, quibus in domo cardinaliū gabassis est appellatio: huncq; tenemus fuisse eū, cui supra Plinius myrrhiæ magnitudinē

Cacabus *Ahenum* *Cantarus* *Myrrhia* *Oraria* *Stragula* *Aquiminaria* *Abacus*

comparauit, dixitq; paruos ad maiorum cœnæ apparatuum credentiarũ scilicet differentiam. Candelabra ex Corinthijs fuisse dicit Plinius: deorũ templis primo, post inducta triclinijs. Sed nullum maius preciosiusq; habuit Roma candelabrum, eo quod Cicero sexta Verrinarũ dicit actione, Verrem Antiocho regi Romam ituro in Sicilia per iniuriam abstulisse his uerbis: Candelabrum & gemmis clarissimis & opere mirabili perfectum: candelabrum factum ex gemmis quod in capitolium missurus erat. Habetq; item Plinius, placuisse & lychnos pensiles arborum modo poma ferentiũ lucentes. Sensim uero iam ab ædificiorum ornamentis, ab ipsaq; penoris, & supellectilis copia & magnificentia ad luxuriã rerum omnium ostendendam uenire cœpimus. Quare libet dicere à Liuio tempora quibus Romam non opulentia magis & abundantia earum rerum quàm luxuries immigrauit: primumq; est à Liuio x x v. lib. Marcellus captis siracusis, cum cætera in Sicilia tanta fide atq; integritate composuisset, ut nõ modo suam gloriam sed etiam maiestatem populi Romani auxisset, ornamenta urbis, signa tabulasq; quibus abundant siracusæ Romã deuexit, hostium quidem illa spolia & parta belli iure: Cæterum inde primum initium mirandi Græcarũ artium opera, licentiaq; sacra prophana quoq; omnia uulgo spoliandi facta est. *Luxuriæ origo* Et Liuius item libro x l. Luxuriæ.n. peregrinæ origo ab exercitu Asiatico in urbem inuecta est. Inde primum lectos æratos, uestem stragulam preciosam: plagulas & alia textilia, & quæ tũ magnificæ supellectilis habebantur, Monopodia & abacos Romã adduxerunt. tum psaltriæ sambucistriæq; & conuiualia ludorum ornamenta addita epulis: Epulæ quoq; ipsæ & cura & sumptu maiore apparari cœptæ. tum coquus uilissimũ mancipium antiquis, & æstimatione & usu in precio esse, & quod ministeriũ fuerat ars haberi cœpta: uix tamen illa quæ tum conspiciebantur, semina erant futuræ luxuriæ. Ex Liuij etiam decade tertiadecima est: Metellũ suorũ temporũ principem uirum in Hispania aduentus suos thure & aris excipi passũ, parietes contegi uestiriq; aulæis & attalicis: epulas immanes in queis ludi interponerentur: palmata ueste cõuiuia celebrasse, coronasq; aureas laquearib⁹ dimissas. & erat hostis Sertorius. fuerat Metelli adolescẽtię temporibus frugalitas, ipse senex inchoauit & uidit luxuriem. Macrobius autem in saturnalibus, de eodem Metello hęc ex Salustio sumpta scribit: Viri triumphales qui orbem uicerunt à luxu sunt uicti. Metello in ulteriori Hispania quæstor Cn. Vrbitius cognita eius uoluntate illũ ad cœnam inuitans exornauit ædes per aulea & insignia, scęnis ad ostentationem histrionum fabricatis, sicut croco sparsa humus, & alia in modum templi celeberrimi: cum sederet in trasenna edi iussum uictoriæ simulachrum cum machinato strepitu coronam ei imponebat. tum uenienti quasi deo thure supplicabatur. toga picta plærũq; amiculo erat accumbenti. Sed præter Liuium & Salustium, Plinius de luxuria hæc addit. Asia primo deuicta luxuriam misit in Italiam: Siquidem L. Scipio transtulit argenti cælati pondo propè infinita: pariter & luxuria nata est, & Carthago subacta congruentibus fatis ut liberet amplecti uicia: hinc aliqui modum excessere. Et primus C. Marius post uictoriam cimbricam cantaris potauit liberi patris exemplo, ille arator arpinas, & manipularis imperator. post hæc luxuriæ in urbem inuectæ tempora quo sit modo in ea progressum, nulla à nobis certior noticia afferri potest, quàm si uillarum urbanarumq; ædium apparatus ingentes lautissimosq; qui ad illa erant, cũ cætera uiuendi consuetudine, ut cœpimus dicere pergimus. Plinius scribit antiquis thorum de stramine fuisse, qualem in castris postea habuerunt. Et testudinum marinarum putamina secari in laminas, lectosq; & repositoria his uestire, Caruiliũ Pollionẽ instituisse prodigi & sagacis ingenij luxuriæ instrumenta. deinde uasa ex argento uariasse incõstantiam humanam: unde uasa coquinaria ex argento fieri Caluus orator sit questus. Et lectos totos operiri argento: triclinia quoq; quibus argentum addiderit Caruilius equestris ordinis: Corneliumq; nepotem tradere, ante Syllæ uictoriam duo tantum triclinia Romæ argentea fuisse, quæ postea fuerunt frequentissima. Et repositorijs argentum fuisse additum suis temporibus tradidisse Fenestellam, qui obijt Tiberij tempore nouissimo: Luciũ quoq; Crassum oratorem habuisse duos sciphos manu Mentoris artificis cælatos centum pondo. ut minus postea mirandũ fuerit, Poppeam Neronis principis uxorem delicatioribus iumentis suis soleas ex auro induisse: quam & notum est, quingentas quoq; asinas quocunq; iret secum duxisse, quarum lacte in balneo lauaretur. Et reuersus ad Crassum oratorem Plinius, eum dicit multa triclinia uendidisse,

ære

ære facta cum cortinis tripodum nomine. certiora uero luxuriæ signa fuisse uidentur ea, quæ Cicero coram prætore & iudicibus causam agens populo inspectante, ita in Verrē dicit, ut uana & conficta esse nequiuerint; cum pœna mendacem calumniatoremq; maneret: Quinta enim actione sic babet? Ostendam in ædibus priuatis uerrem longa difficiliq; uectura columnas singulas ad impluuium nummis quadragenis milibus non minus magnas habuisse locatas. Et sexta actione. De hoc uerum dicitur: habere eum perbona toreumata, in his pocula duo quædam quæ eraclea nominantur, mentoris manu summo artificio facta. Duo pocula non magnaueruntamen cum emblematis: hic quasi festiuum acroma, ne sine corolario de conuiuio discederet, ibidem conuiuis inspectantibus emblemata auellenda curauit. eademq; actione ad summum Cicero tantum auri & argenti contrectasse Verrem ostendit, tantum abstulisse emblematum, ut tribus seculi nostri regibus satis superq; in apparatu facturum credamus, emblematis nanq; ex omni Sicilia uasis ablatis, Verres artifices omnes cælatores & uascularios conuocari iubet, & ipse suos complures habebat. Eo conducunt magnam hominum multitudinem, menses octo cõtinuos opus his non defuit, cum uas nullum fuerit nisi aureũ. Tum illa ex patellis thuribulis quę uellerat, ita scite in aureis poculis illigabat, ita apte in sciphis aureis includebat, ut ea ad illam rem nata esse diceres. iste cum aliquot abacorum faceret uasa non laborauit. Nam ut singula conclauia quæ iste non modo Romæ, sed omnibus in uillis habet. triginta lectos optime stratos cum cæteris ornamentis conuiuij quæreret, nimia multa comparare uideretur, nulla domus in Sicilia locuples fuit, ubi iste non textrinum instituerit. Iam uero lectos æratos & candelabra ænea num præter istum siracusis per triennium facta existimatis? Vtq; Verrem Cicero præter auri argenti iaspidum, & supellectilis exuberantiam, in cætera uita luxuriosum ostenderet sic habet in septima actione: nam ut mos fuit bithyniæ regibus, lectica aperta foro ferebatur. In qua puluinus erat perlucidus, miletensi rosa fartus. ipse autem coronam unam habebat in capite, alteram in collo, reticulumq; ad nates sibi opponebat tenuissimo lino, minutis maculis, plenũ rosæ. ut minus fuisse luxuriosum uideatur, quod idem Cicero Philippicorum secundo de M. Antonio sic scribit. Vehebatur in essedo tribunus plæbis, lictores laureati antecedebant, inter quos aperta lectica mima portabatur. Sequebatur rheda cum lenonibus. Maior tamen prædictis luxuria fuit L. Catilinæ, quam item Cicero secunda in illum inuectiua sic scribit. Quod proprium est Catilinæ de eius delectu, imò uero de amplexu ei⁹ ac sinu, quos pexo capillo nitidos, aut imberbes aut non bene barbatos uidetis, manicatis & talaribus & tritis tunicis, uelis amictos non togis, quorum omnis industria uitæ & uigilandi labor in antelucanis cœnis exprimitur. in his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudiciq; uersantur cinædi, saltatores, & pantomimi. Ne autem aliqua urbis pars uacaret luxuria innuit Seneca epistola prima & quinquagesima Romanos in tyberi cymbis usos fuisse ornatissimis, de quibus nauigantes proci in porticibus hincinde latissimis, concupitas inspicerent mulieres, cum tamen interim cymba per tyberim rosis densatum lentior laberetur. Sic enim habet Seneca habitaturum tu unquam putas fuisse in ima ciuitate Catonem, ut prænauigantes adulteros dinumeraret, & tot genera cymbarum tot uarijs coloribus picta, & flutantem toto lacu rosam, ut audiret canentium nocturna uicia. Suetonius autem est auctor Caligulā principē fabricasse de cedris liburnicas gemmatis puppib⁹, uelis uersicoloribus. Et Cornelius Tacitus dicit Neroni in Achaiam nauigaturo, ut fidicinam artē ostentaret, naues auro & ebore distinctas fuisse. Aliaq; item plurima luxuriam notantia Romanam Seneca habet, quæ duximus adnotanda. Cum enim uillam laudasset Scipionis Apbricani superioris, nõ magis quia pulchre quàm quia modestissime ædificata erat, aliarum è contra delitias sic damnat: sub hoc ille tecto tam sordido stetit, hoc illum pauimentum tam uile sustinuit. At nunc si quis est qui sic lauari sustineat pauper sibi uideretur, ac sordidus, nisi parietes magnis, & preciosis orbibus refulserint, nisi Alexandrina marmora numidicis crustis distincta sint, nisi illis undiq; operosa & in modum picturę uariata circumlutio prætexitur, nisi uitro ascenditur camera, nisi tophus lapis quondam rarus in aliquo spectabili templo piscinas nostras circundedit, in quas multa sudatione corpora exinanita dimittimus: nisi aquam argentea epitonia fuderint: & adhuc plebeias fistulas loquor. quid cum ad balnea libertinorum peruenero, quantum statuarum, columna-

rum est nihil sustinentium, sed in ornamentum positarum impensæ causa, quantum aqua rum per gradus cum fragore labentiũ. Eo delitiarũ peruenimus, ut nihil nisi gemmas calcare nolimus. Et alio loco Seneca non immerito dixit, contra naturam uiuere qui hyeme concupiscunt rosam, fomentóque aquarum calentium & calorum aperta mutatione brumalium, florem uernum exprimunt: & pariter contra naturam agere, qui pomaria in summis turribus serunt, quorum siluæ in tectis. Subinde diuitis uicini ineptias stomachatus Seneca, eum nomine Pedonem Albinouanum fabulatorem elegantissimum sic deridet. Quæro circa octauam noctis quid sit ille sonus rotarum, uelle gestari dicitur. circa lucem discurritur, pueri inuocantur, cellarij, coqui'que tumultuantur, quæro quid? dicitur mulsum & alicam poposcisse, à balneo exisse. nihil cõsumebat nisi noctem. Sed effrenem Marci Antonij libidinem à Plutarcho ex eius uita audiamus. Peragrabat inquit Italiam in lectica delatus, aureas pateras uelut in pompa circunferens, ducebantur & leones ad rhedam ligati, & quod maxime homines turbabat, honestissimæ domus scortis, & mimis pro diuersorijs dabantur: per lucos atq; amnium ripas prandia sæpissime parabantur: de qua item re sic habet Plinius. Leones iugatos primum Romæ ad currum iunxit M. Antonius ciuili bello post pugnam pharsalicam, ab illis uectus est cum mima Citheride. quo autem tempore luxuria cœpit in urbe Roma crescere, remedia etiam adhiberi cœptum est. Anno enim urbis D L X V I, uicto Antiocho Asiaq;, Licinius Crassus, Lucius Iulius Cæsar censores, edixerunt ne quis uenderet unguenta exotica, id est, aliunde apportata. Vnde cũ L. Plotius planci bis consulis censoris'que frater proscriptus à IIIuiris in salernitana latebra unguenti odore prodigo frueretur, eo dedecore factũ est, ut prius damnata in populo ea proscriptio, inde absolueretur. Sed mirum publice futurum nisi ex usu priuatim probaretur. Scribit Plinius podagræ usum consueuisse rariorem esse non modo patrum auorumq; suorum memoria, uerum etiam sua, qui quidem morbus uideretur esse peregrinus, quia si in Italia fuisset antiquitus, latinum quo caret haberet nomen. quam ob rem facta morbi externi mentione Plinius medicinæ etiam, ut uidetur externæ quã externi primum inuexerint medici, sic facit mentionem. Nonnullas gentium sine medicis uiuere, nec tamen sine medicina, sicut populus Rom. usque ad sexcentesimum annum. Cassiusq; Hemina ex antiquis auctor est, primum è medicis uenisse Romam peloponesso Archagathum Lysaniæ filiũ L. Aemilio M. Liuio consulibus anno quingentesimo quinquagesimoquinto. ei'que ius quiritum datum & tabernam in compito acilio emptam, mox à sæuitia secandi urendi'que transisse nomẽ in carnificem, & in tædium artis omnes medicos. Vnde est illud Catonis ad filium. Dicam de his medicis suo loco M. Fili quid Athenis habeam exquisitum, ut quid bonum sit eorum habeas inspicere non perdiscere. Item addit, Quandocunque ista gens suas litteras dabit omnia corrumpet, tum etiam magis si medicos suos huc mittet. Iurarũt inter se barbaros necare omnes medicina: sed hoc ipsum mercede faciunt, ut fides eis sit, & facile deperdant. Interdixit ibi medicis Cato atque id anno urbis quinto sexcentesimo, suæ ætatis quinto octuagesimo, ideo templum Aesculapij etiam cũ reciperent, deo extra urbem & in insula fecerunt. Post tam multa de luxu & perditorum ciuium Romanorum moribus à nobis dicta, non sunt oculo transeunda conniuente, aliqua ex infinitis quæ flagitiosissimi ex principibus in usu & cõsuetudine habuerunt. Eritq; à Nerone principium, cuius minimam flatitiorum particulam afferemus, & unum imprimis quod uix referre audemus. Genetricis suæ Agrippinæ quæ eius concupiuerat quæsiuerat'que aliquando concubitum, neci consensisse: & Sporum puerum exsectis testiculis etiam in muliebrem naturam transfigurare conatum: ut minus malum fuerit. cœnationes eum laqueatis habuisse tabulis eburneis uersatilibus ac fistulatis, ut flores & unguenta desuper spargerentur: & cœnationum fuisse præcipuam rotundam, quæ perpetuo diebus ac noctibus uice mundi circumageretur. Agrippinæ uero genetricis id factum usque adeo damnamus, ut Messalinæ Claudij item imperatoris libidinem minus ut superandam ducamus, quæ ancillam meretricẽ in certamine cõcubitus superauit X X V uicibus. Commodus uero Antoninus cum trecentis concubinis quas ex matronarum meretricum'que delectu ad formæ speciem constituerat, ac trecentis alijs puberibus exoletis quos æque ex plæbe ac nobilitate collegerat in palatio, per conuiuia & balnea bacchabatur. Heliogabalus'que strauit triclinia de rosis & lectos & porticus, & sic per ea deambulabat

De medicinis externis

Neronis flagitia infanda

Agrippinæ libido

Commodus

Heliogabalus

ambulabat. Oppressit'que aliquando in triclinijs uersatilibus parasitos suos uiolis & floribus sic ut animam aliqui efflauerint, cum emergere ad summū non possent. Qui non nisi unguento nobili aut croco, piscinis infectis natauit. Nec cubuit in accubitis facile nisi in his qui pilum leporinum habuerint, aut plumas perdicū subalares, sæpe culcitras mutans. Sed iam satis describendo hęc stomachati sumus, ad ędificia tandem ueniamus. De qua re dicturi à ui uerborum de nostro more inchoabimus. ædificiorum appellatione Iulianus iureconsultus aut superficiem significari inquit aut solum quoq;, cui ædificium est super impositum, eaq; ædificij appellatione est uerborū latinorum à facienda æde compositio. Florentinus uero fundi appellatione omne ædificium & omnis ager continetur, sed in usu urbana ædificia, ædes: rustica, uillæ dicuntur: locus uero sine ædificio in urbe area, rure autem ager appellatur. Idem q; ager cum ædificio fundus dicitur. Et Paulus fundus omne est quicquid solo tenetur, ager est species fundi ad usum hominis comparatus: possessio ab agro iuris proprietate distat, possessio enim usus, ager proprietas loci. Et Varro de lingua latina, domus inquit Græcum, ædes ab aditu, quod plano pede adibant. In hac uero ædificiorum descriptione ratio temporis & locorum habenda est. Aliter enim primis conditæ urbis & nascentis rei publicæ temporibus, aliter nata & aucta rerum opulentia ædificatum est: aliter rure & aliter domi ædes fuisse extructas nullus addubitabit. Quantum autem ad temporis uarietatem attinet Romuli casam, capitolij humilima tecta, æternos' uestæ focos, fictilibus contentos fuisse multi scripserunt, ædesque propter quas Valerius à summa uelia in infimum forum translatas publicolæ cognomen sit nactus. permodicas & tenuissimæ structuræ constat fuisse. Quin scribit Suetonius, Octauium Augustum senem & morti appropinquantem solitum gloriari, urbem se quam inuenisset lateritiam relicturum esse marmoream. De qua insigni mutatione quo cœperit perseuerauerit q; modo dicendum est, præsertim cum ea futura sit ædificiorum quæ describemus pro maiori parte materia. L. Crassum oratorem scribit Plinius primum Romanorum columnas habuisse in atrio marmoreas hymetias peregrini marmoris, unde Brutus in iurgio uenerem palatinam eum appellauerit. Syllam q; ex Iouis templo Athenis columnas inuexisse ædibus capitolinis. primum etiam Romæ crustauisse marmoribus, totius domus parietes in cælio monte Mamuram phormijs natum, equitem Romanum, præfectum fabrorum C. Cæsaris in Gallijs. Contraria uero sibi ipsi uidetur scribere Plinius, qui eadem penè in operis parte, dicit priscos limina & ualuas ex ære factitasse, & Camillum ærata hostia habuisse in domo. à consulatu q; Octauij qui de Perseo naualem duxit triumphum, factam esse porticum duplicem ad circum flaminium ex ære, quæ corinthia sit appellata à capitibus æreis columnarum. deinde inferius scribit: M. Lepidus Catuli in consulatu collega, primus omnium limina ex numidico marmore posuit magna reprehensione, anno urbis quinto sexagesimo sexcentesimo. quam enim reprehensionem meritus fuisse dicatur Lepidus si limina ex numidico marmore posuit: quando Camillum prioris castioris q; sęculi conciuem uideret, ęrata hostia, & alios limina & ualuas ex ære habuisse: qui nomen lucullelo marmori dederit quod uiride & luxuriāti per maium mensem prato simillimū est, nunc q; plurimis in locis Romæ conspicitur: Fuit item post Augustum tiberiacū marmor ex Aegypto Augusti & Tiberij diligentia aduectum, nunc ignotū. Ex ophite dicit Plinius columnas esse paruas, quod marmor sit nigricans uarium, dicatur q; capitis dolores sedare alligatum, & serpentium ictus: & quosdam phreneticis lethargicis alligari iussisse. Sunt uero nūc eiusmodi colūnæ quāplures Romæ ad beati Petri confessionē, ad sancti Gregorij, ad sanctę Crucis altaria, & lateranensi in ecclesia, ubi uetus est ornatissimum q; balneum. Rubere item dicit Plinius porphyreticū ex Aegypto interueniētibus candidis punctis, nunc ubiq; notissimū, & priscum retinens nomen. Vnde Seneca epistola cxvi. Delectāt nos ingentiū maculæ columnarū, siue ex aphricæ solitudinibus aduectę, porticum aliquam uel capacem populi cœnationē ferunt, miramur parietes tenero marmore indutos. Aegyptū quoq; misisse ferrei coloris atq; duritiei marmor, quod etiam est notissimū. Subinfert Plinius onycē in Arabiæ mōtibus & in Carmania, ex quo potoria uasa primum facta, post pedes lectorum sellarum q;: columnas quatuor in theatro suo Cornelius Balbus posuit. Nos ampliores uidim9 in cœnatione Calisti liberti Claudij Neronis. Et alio in loco Plinius, Marci Scauri ædilitate ccccl x, columnæ

De ædificijs *Fundus* *Area* *Ager* *Domus* *Aedes* *Crassus primum habuit colūnas marmoreas in domo* *Limina & ualue ex ere* *Marmor luculleum* *Marmor tiberiacum* *Ophites* *Porphyreticum marmor* *Onyces*

fuerunt in tēporario theatro uix mense mansuro. Vnde & Hieronymus ad Demetriadem
Alij ædificent ecclesias. uestiant parietes marmorum crustis, columnarũ moles aduehant,
earum q́ deaurent capita, precioso ornatu,consentiente ebore argento q́ ualuas , & gem-
Antæ columnæ mis aurata distinguant altaria. præter rotundas uero aliæ fuerunt columnę quę dictæ sunt
antæ,quod antes quadraturã significare Nonius affirmat . Fuerunt q́ pariter alia siue mar
Alabastrus mora,siue quid aliud appellanda sint : ornamentis Romanorũ adhibita: Alabastrus quem
seruãdis unguētis maxime idoneũ nasci dicit Plinius circa thebas Aegyptias & Damascũ
syriæ,quo prisci Romani sicut aliqui magnates nunc Romæ, præstãdo per fenestras lumi
Cristallum ne utebant̃ . Et cristallũ è gelu concreto, cuius trullam unam C L .milibus matronã unam
Succinum emisse Plinius refert. Erat & succinũ, folia, paleas & uestium fimbrias raptans, unde uer-
Meniana ticellos fœminæ faciebant. Sed ædificia meniana idē uult Nonius porrecta exterius esse di
cta, ꝙ primo à Menio fuerunt approbata. Is enim primus fuit qui ultra columnas extendit
Tigna tigna quo ampliarent̃ superiora. Tigna q́ Vlpianus à tegēdo dicta scribit, hoc amplius &
calcem & harenã tignorũ appellatione contineri. Sed & in uineis uult idem tigni appella-
tione omnia cõtineri uineis necessaria. Materiã q́ esse, quę ad ædificandũ fulciendũ q́ ne-
Lignum cessaria est. Lignũ uero quicquid cõburendi causa paratũ est. Insuper fabros tignarios dici
Fabri tignarij non eos dũtaxat qui tigna dolarent, sed & omnes qui ędificarent. ędificiorũ partes iam ag
Atrium grediamur. Atrium ab atriatibus hetruscis dictũ uult Varro, illinc enim primũ exemplum
Vestibulum fuisse sumptũ dicit. Atrium q́ uideri posse dictũ ꝙ sit anterius, idem q́ & uestibulũ, de quo
Aulus Gellius. Qui domos amplas faciebant locum ante ianuam relinquebant, qui inter
fores domus & uiã relictus esset. In eo loco qui dominũ eius domus salutatũ uenerant pri-
usquam admitterent̃ consistebant, & neq́ in uia stabant, neq́ intra ædes, id q́ uestibulũ ap
pellabãt. Vnde Virgilius, Vestibulũ ante ipsum primis q́ in faucibus orci. De qua ędium
parte Plinius. Apud maiores in atrijs erant imagines non signa quæ spectant̃ externorum
artificum, nec æra aut marmora. Expressi cæra uultus singulis disponebantur armarijs, ut
essent imagines quæ comitarentur gentilitia funera: semper q́ defuncto aliquo, totus ade-
rat familiæ eius qui unquã fuerat populus. Stēmata uero lineis discurrebant ad imagines,
parietis tabulina codicibus implebant̃ & monumentis rerũ in magistratu gestarũ . aliæ fo
ris & circa limina animorũ ingentiũ imagines erãt, affixis hostiũ spolijs, quę nec emptori
refigere liceret, quę etiã dominis mutatis domus ornamēta erãt. Erat q́ hęc stimulatio sum
ma & ingēs, exprobrãtibus tectis quotidie imbellē dominũ intrare alienũ triumphũ. Paui
menta secundo uident̃ loco ostendēda , quorũ aliquot nomina ponit Plinius: Scalpturatũ
De pauimētis post tertiũ bellum punicũ primo est factũ : Ante pauimenta atq́ emblemata uermiculata.
Subdialia à Græcis primo habita quibus cõtegerētur domus ex tunsa testa & pedali cras-
situdine fistucata. Litostrota cœptauere iã sub Sylla paruulis certe crustis. Et primę quidē
speciei tessellis minutis diuersicoloribus in quãcunq́ picturã, multa nunc Romæ & ubiq́
ubi Romanorũ extant ędificiorũ ruinę cernunt̃. Secũdę q́ pariter, adeo ut eius nũc quoq́
passim terratij appellatione sit usus. tertiæ pauciora Romæ uidemus. Laterculi eñ sunt di
giti breuitate altrinsecus tenui calce cõpacti. atriũ post hostij æneũ aut marmoreũ limē ha
Porticus quadrata bētis ingressum, unaquaq́ in domo bene disposita sequit̃ portic⁹ quadrata, colũnatis mar
moribus superiorē sustentãtib⁹ porticũ munita, cuius quidē portic⁹ infra supra q́ & in cir
cuitu magna & uaria fuerũt ornamenta. Pauimentũ nãq́ inerat unũ ex tribus supradictis
sed maiori ex ꝑte scalpturatũ tessellis ex marmore uarij coloris aliquã in picturã uariatũ,
qđ quidē nunc dirutarũ Romę & extra ędium ac uillarũ fundamenta per uineas & agros
ab effodientibus reperta ostendũt. Parietes q́ uarijs undiq́ marmorei crustamentis uestiti
erant, & ipsas inter columnas uela semper erant uento, frigori, soli, pulueribus q́ arcendis
opposita, quæ uarij coloris & precij pro dierũ, & solennitatũ uarietate haud secus quã ue-
stimenta à dominis mutabantur . fornices uero porticibus superinducti & ipsi rotundis
marmoribus in specula leuigatis uisebãtur. ea specularia nunc per ecclesias præsentis tem
poris Romæ, aut in pauimentis, aut ad umbones uidemus adhibita, Ipsa autem quæ inter
quadraturam porticus relinquebatur area, fuerunt uaria pro ingeniorum diuersitate oble
ctamenta. quosdam enim legimus prati uiriditate consitis arboribus plena fuisse conten-
tos : quosdam ibi fontem salientium in sublime aquarum cuniculis aliunde deductarum
habuisse; cum riuulos aquarũ inde per pratum defluentes si paulo murmurantiores essent

euripos, & alios malusculos impropria nimis similitudine nilos appellarent. Vnde Cicero legum primo. Magnificasq; uillas & pauimenta marmorea & laqueata tecta contẽno. Ductus uero aquarũ quos isti nilos euriposq; uocant, quis cum uiderit non irriserit? Superior uero porticus ad quã oblongo molli & accliui sæpius q gradibus ascensus erat, eadem in pauimento parietibus & columnato habuit ornamẽta, sed laqueato desuper id tectum sæpius quàm camera integebatur. quæ quidẽ laquearia auro argẽto & ebore distincta fuisse superius uidimus, cum in aliquibus cõstet particulas fuisse ita libratas suspensasq; ut serui impulsu in hospites deciderent. de quibus sic habet Plinius: laquearia quæ nunc etiã in priuatis domibus auro teguntur, post Carthaginẽ euersam primo inaurata sunt in capitolio censura L. Mummij: inde transiere in cameras: parietes quoq; iam & ipsi tamq uasa inaurantur, cum sua ætas uarie de Catulo existimauerit, q tegulas æreas capitolij inaurasset primus. Quę aũt partes aliæ, & domus officinæ ad inferiorẽ superiorem'ue porticũ essent De fornicibus
non satis affirmari potest. Sub ipsa namq; porticu prima, fornices erant amplissimi, ędium quas sustentabãt magnitudini respondentes, in quibus partim molæ tenebanẽ & asinariæ & manuales, & ei pistrino serui perpetuo dedicati: partim ipsi & alij comedebant & dormiebãt serui: partim diuersarũ rerum apothecæ, & uinaria, olearia, & rerum aliarum cellæ erant. Quin etiam ipsorum fornicũ subterraneorũ pars una zetis inseruiebat parti ædium Zeta
nunc ignotæ, & cuius apud priscos mentio sæpe habetur: oblongus enim is fornix aqua feruẽte à seruis in id opus addictis implebatẽ: nullumq; aquæ uaporariũ aliud erat, q quod in id ædificãtes de industria & accuratissime, in hanc maxime formã reliquissent. triginta ut apparet pluribus'ue in circuitũ locis fistulæ cãnales quà fornix parieti hæret linquebantur, triplices quadruplices'ue simul iunctæ, quarum ex lateritio unaquæq; summissi pugni longitudine & duorum digitorũ crassitudinis latitudine erat: quæ forma efficit, ut ternæ quaternæ aut plures simul paruũ occupent locum. perducebãturq; in primam secundam & tertiam si domui aderat contignationẽ, & in quacunq; aula, cubiculo, porticu, & alia domus particula binæ ex ipsis quaternæ aut plures amoto quod proprium semper adhibebatur obturaculo uaporem exhalantes, ab imis feruentibus aquis prouenientem dabant calorem: pulchrumq; est uiris ingenio præditis uidere, multis in Romæ ruinis fornicum murorumq; moles crassissimas, eas habere cuniculares textulas cannales in transuersum deductas. nulla enim erat pars ædium à primis in sublime perductis cannalibus tam remota, quin ædificantes per ingentes murorum crassitudines earum aliquam perduxissent. Cernereq; hoc est nunc imprimis in ædibus quas Philippus Marerius apud sanctum Stephanum pineæ siue (ut aiunt) caci: ad meridionale ipsius ecclesiæ atrium possidet, quem ad locum subterraneũ accenso per diem mediã lumine parua scala descenditur. Ecclesia uero sanctæ Crucis nunc insignis, doctos qui hęc legerint circumspicientes, quod hi fuerint ex lateritio cuniculi facile edocebit. Cum enim in palatio Sosorij ciuis amplissimi ea fuerit ecclesiæ ædificatio, habuit ad calefactionem partium ædis singularũ id palatium hoc de quo diximus adiumentum, usq; ad primam contignationem à tribus ecclesię lateribus extans. Scribitq; Placidus grammaticus in zetæ uerbi expositione, aquam frigidam per æstatem ex formis in eum dimissam subterraneum siue fundamentalem fornicem, omnes ædium particulas per emissam lenis spiritus uaporationem pari forma & ratione refrigerasse. supra ipsos itaq; primos fundamentales (ut ita appellem) fornices, erant partes domus ad primam porticum soli paritate respondentes, sed pro dominorum ingenij uarietate singulis in ædibus diuersæ: & pariter ad superiorem porticum erat. Cubicula enim utrobiq;, aulas, cœnationes & alia loca prout libuerat singuli ædificabant. Videmus uero quibusdam in urbe summorũ uirorum ædibus, & plurimis in mediocrium etiam libertini generis hominum uillis, porticus superioris formæ inferiores binas ternasq; fuisse, ad quas superiores aliæ totidẽ porticus respõdent: quod quidẽ minori nobis est miraculo, qui Bernabouis Vicecomitis ædem trinam habentem quadratã inferiorem porticũ, columnis marmoreis & quidem sublimibus superiorem sustentantibus porticũ, munitam Mediolani uidimus: in qua si pauimenta crustamentaq; marmorea & laquearia deerant aurea, & argentea, & eburnea, elegãs sumptuosiq; operis pictura nequaq inaurationibus carens & parietes & laquearia exornabat: Paris'q; penè operis & dignitatis ædes aliquando fuere, quas magna ex parte extantes, Scaligeri Veronę, Carrarienses Paduæ, ædificarunt. & sancti Benedicti ordinis

ordinis monasteria præsertim uetustiora, quorum partem principio in Romanorum prisci temporis ciuium ædibus ædificata fuisse scimus, eam de qua diximus formā retinent. Sed alias quoq; partes antedictis maiores nonnullæ urbis ædes, & penè omnes uillæ habent, dedicatas scilicet singulis dijs partes, in quibus & si res diuina debito tempore, cœnationes tamen aliquando etiam fiebāt. Vnde est illud Luculli, quem cum M. Crassus Pompeius & Cicero improuisum ad cœnam adoriri cuperent, constituto ille pridem cum dispensatore remedio obuiauit: in Apolline enim cœnandum esse admonens, abunde significauit parandam esse cœnam, quæ summis tribus hospitibus satisfaceret. similes enim & plures habuit in æde cœnationes quæ plurium pauciorumq; conuiuarum dignitatem, ac commodum habituræ essent quantocius apparatum. Et præter hæc cum urbanis ædibus comunia uillæ alia habent magnitudinis eximiæ loca: idq; facile intelliget qui binas Plinij oratoris epistolas leget, in quibus laurentinum hetruscamq; uillas suas accuratissime describit, & quidem in laurentina has describit partes à nobis superius dictas. In prima parte atrium frugi, nec tamen sordidum. Deinde porticus in o litteræ similitudinem, quibus paruula sed festiua area concluditur: Postea Hippodromos ponit partem ad equorum cursus agitationemq; factam, quæ breuior stadio uno esse non potuit, parisq; longitudinis fuisse oportuit gestationes in quibus deambulando defatigati, aut curru uecti ad sanitatem exercerentur. & orti inerant uineæq; ingentes, prata quoq; siue ut appellant uiridaria buxo lauroq; plurimo frequentata: quorum præsertim buxi in omnem formam ductilis, leonū, ursorum & aliorum animaliū formæ, ac litteræ domini & opificis nomen exprimentes inerant. Et zetas in utraq; uilla binas ternasue fuisse uidemus: ædificio in id separato, quod cubicula, cœnationes & aulas habuerit hyemales. xysti etiam inerant in hemiciclum curui, & aliæ diuersorum uocabulorum partes, Græcæ ut credimus appellationis, quas tamen huius temporis Græci ignorant. Sed & nos per uiam appiam uillarum uidimus ruinas, in quis theatra extant, tres mille homines in spectaculū admissura. extant ferarum septa & piscinarum muri. In baianoq; pariter & lucrino præter eadem adhuc apparentia, absidæ extant celsi superbiq; operis, quarum partem balnea, partem sacella, partem cubicula, & uillarū aulas, cœnationesq; fuisse non dubito: in quarum aliquibus ferramenta semicorrosa superne adhuc pendent, specularibus quæ sustentabāt spoliata. Hic mihi ad tantas ædium uillarumq; magnificentias nōnulli priscorum ineptias falso arguentes insultant: nec singulis ut nunc cubiculis caminos nec latrinas fuisse. sed de caminis & necessario per hyemem calore satis supraq; in zetis factum existimo. Sic; erunt qui contendant non potuisse tenuioris census homines eas habere zetas, focū respōdebo eos media habuisse aula ad quem tota familia cōsideret, sicut plurimis nunc circa urbem & partē Italiæ regnum appellatā in urbibus & oppidis seruari uidemus. quamq; Cicero ad Quintum fratrem Asiæ tunc proprætorē de uilla quam sibi in arcano ædificabat sic habet. Vaporarium ex quo ignis erumpit. Et Trebatio idē Cicero. Valde timeo ne frigeas in hibernis: quamobrem camino luculento utendū censeo. latrinarū uero iniustiorē quàm caminorum calumniam fuisse ostendā. Multis unamquamq; etiam mediocris census ciuium ædem & uillā seruis libertis ancillisq; abundasse constat, qui excepta in uasis dominorum uentris pondera deportantes in aquarū decursibus abijcientes, uasculum illico emundabant. nō solum em̄ in ædibus sed uicis uijs uiculisq; & andronis fermè in singulis aquę publico instituto in id ad salubritatē ciuitatis adiumenti decurrebant. liberéq; magnam in pudenda re priscorum prudentiā liberius calamo quàm uerbo & famine fortassis ausuri fuimus, exprimere: Ne tanta feruorū puerorumq; urbem incolentium turba, quantam fuisse credendū est, ne peregrina multitudo quā refertur hospitio carentem per uias quādoq; nocte egisse, omnia quod necessariū fuisset sordibus & fœtore cōpleret: latrinæ primum in ipsis urbis mœnibus aliquot milia, & aliæ pariter certis in locis publicæ institutæ sunt, qđ quidē sexti Ruffi uiri cōsularis breue cōpendium ostendit. & cum id parū prodesse sit uisum, aquarum decursus tota urbe (quod Frontinus indicat) post angulos ita deriuati sunt, ut etiam interdiu sine pudore exonerandi in ipsis uentrem præbita sit facultas, quibus in locis publica impensa spongiæ susticulis ibi catenæ firmatis alligatę erant, quibus obscœna non solum abstergere sed sumpta bis terue aqua lauare liceret. testis ad id mihi nunc unus, sed locupletissimus sit Anneus Seneca, qui ductum ut feris in amphitheatro pugnaturus

Hippodromos — *Gestationes* — *Xystus* — *Absidæ* — *Latrinæ publicæ*

gnaturus obijceretur, captiuæ fortis hominem, simulata exonerandi uentris necessitate, cum à perducente lictore permissus esset paulisper secedere: ligno cui erat in id alligata spongia in os suffarcinato enectum, ferarū scuitiæ se subtraxisse dicit. Fenestras uero quas transennas Festus uult appellatas fuisse, prisci amplissimas etiā ut uidetur extra proportionem fecerunt ea (ut uult Plinius) ratione, quod agitatū uento aut tenui aura aerem seruari in ædibus salubriorem existiment. Fuit etiam unaquaq; in æde aut uilla impluuiū: quem Asconius secunda actione in Verrem locum fuisse dicit sine tecto, quā impluere imber in domum posset. Vnde Cicero tertia in Verrem, ostendam in ædibus priuatis longa difficilicq; uectura columnas singulas ad impluuium sestertijs quadragenis milibus. Et textrinum unaquæq; etiam splendidi uiri domus in atrio habuit locatum. Asconius in Milonianam Ciceronis orationem. Clodiani ad milonis domum delati telas quæ ex ueteri more in atrio texebantur diruerunt. Et Cicero ipse tertia in Verrem. Nulla domus in sicilia locuples fuit: ubi iste non textrinum instituerit. Possemus ex his quæ supra collegimus, lectucas in cubiculis aureas argenteas & eburneas: lectorum fulcra ex bisso purpura lineisq; auro intertextis: strata in cubiculis, tapeta & uestitos auleis muros: possemus abacos cum suppositis ad aquas excipiendas immundas conchis aureis & argenteis, cum uasis uinarijs aquarijsq; item aureis & argenteis, cum mirrhinis trullis & cantaris: possemus bibliothecas in uillis singulis integras repetere. Possemus pauonum turdorumq; auiaria, gallinarum columbarumq; milia, ostrearia, piscinas dicere. Sed cum ea unusquisq; ex superioribus sumpta facile possit ædium & uillarum partibus applicare, desinemus: propositoq; nihilominus uillarum magnificentiæ & priscorum magnitudinis opum intendentes, mirum dicimus, omnium fuisse in ea re maximum, ciues Romanos etiam medioeris censu non ternas modo aut quaternas huiusmodi uillas sed multo plures habuisse. Verrem enim satis innuit Cicero triginta habuisse uillas, in quas lectos, fulcra, supellectilem, & ornamenta Siciliæ furtis & rapinis aduecta, perduxerit. Nec uero emisse eas post contractas tanta rapina diuitias Verrem satis constare credimus, quando earum coemptionem uillarum à Cicerone obijci non uidemus. M. Cælium cuius causam M. Cicero perorauit, paucarum diuitiarū fuisse qui eam perlegit orationem intelliget, & tamen Cicero in confutatione sic habet. Sumptus unius generis obiectus est, habitationibus triginta milium dixistis habitare. Et ipsum Ciceronem, qui nunquā diues inter Romanos ciues sit habitus (licet per calumniam Salustius id obijciat) duodeuiginti habuisse uillas, nos curis aliquando liberiores, in epistolis ad Atticum collegisse meminimus, sed eas quæ nunc memoriæ occurrerint referemus. Tusculanam, in qua nunc decimo ab urbe miliario cryptæ ferratæ Græcum extat monasterium. Lanuuinā cuius oppidi nunc summi uiri Prosperi cardinalis columnæ, & si publicum erat Romani populi municipiū, agros murenarū familia inde oriunda, maiori ex parte possidebat. Habuit ad asturam nunc Antonij columnæ urbis præfecti arcem, uillam asturicensem. Habuit ad idem inferi maris littus phormianā, cuius uestigia apud molas amœnissimū gaietæ uicum inspexisse lætamur. Habuit puteolanam in qua Hadrianus imperator obijt. Habuit alsiensem nobis incognitā. Fuitq; illi omnium gratissima arpinas paterna, cuius in legum dialogo meminit. Fuit & arcanum nunc arce oppidum cassinati propinquū, in quo quinto fratri comuni uiridaria id est colles arduos omnino steriles & sola gratos uiriditate, fratri emisse alicubi in epistolis scribit. Fuit & Pōpeianū, ubi nunc paulo plus minus duodecimo à Neapoli miliario sanctæ Mariæ annunciatæ uico est appellatio. ad ipsasq; uillas cum sæpe numero Ciceronem iuisse legamus, nunquam aliquid detulit supellectilis, aut librorum, ut quod supra iureconsulti indicant, omnes pariter bene instructas tenuisse uideatur. & nunquam pauciores triginta libertos seruosq; Cicero iter faciens duxit, cum aliquando uxorem & liberos trahens plurimos ipse, & leuis superbaq; uxor Terentia ancillarum cohortem habuerit, quæ illi in patriam reuocato, cum curribus sexdecim brundusium usq; obuia fuit. In oratione etiam miloniana Cicero, quem mediocris census ciues comitatū in uillam ituri ducerent, satis sic ostendit. Milo qui nunq̄, tū casu pueros symphoniacos uxoris duxerat, & ancillarū greges, illi qui semper secum scorta, semper exoletos, semper lupas duceret, tum neminē. Asconius uero pedianus in eandē orationē, comitū quos ciues Romani in uillas ducerēt numerum sic indicat. Milo rheda uehebatē cū uxore fausta L. Syllæ dictatoris filia, & M. Fusio familiare

Transenna *Impluuium* *Textrinum in quaq; domo* *De uillis* *Villæ Ciceronis*

liare suo. Sequebatur eos magnum seruorum agmen, inter quos gladiatores quoq; erant, ex quibus duo uoti. Vnde Cicero eodem loco. Cum hic Milo cum uxore ueheretur in rheda penulatus, magno cum impedimēto, ac muliebri & delicato ancillarū puerorumq; comitatu. Et Quintus Cicero frater Marco fratre opibus tenuior, qualem uillam sibi pararí fecerit in arcano nunc arce oppidulo cassinati propinquo, ostendit ipsius Marci Ciceronis epistola cuius particulas hic excerpam. In arcano ad quintū idus sep. aquam quam sibi ducebant non longe à uilla belle sane fluentem uidi: nihil ei restabat præter balnearia & ambulationem & auiarium. Summā dignitatem pauimenta porticus habent, quod mihi deniq; apparuit, postquā & ipsa tota patent & columnæ politæ sunt. cameras quasdam non probaui, murariq; iussi: quo loco te in porticu scribere aiunt ut atriolū fiat. Equidem hoc quod melius intelligo affirmo mirifica suauitate te uillam habiturū, piscina & salientibus aquis, additis palestra & silua uiridicata. Quamq; ea uilla quæ nunc est tanquam philosophia uidetur esse, quæ obiurget cæterarum uillarum insaniam. Habes de rebus rusticis urbanam expositionem. Expolitiones utriusq; nostrum sunt in manibus, sed tua ad perfectum. Plinius autem orator homo, ex Como, uir Romę alienigena, quid uillarum habuerit ab ipso audiamus. Cum enim uillam quæ sibi erat in thuscis descripsisset Apollinari suo: sic ad finem epistolę habet. Habes causas cur ego thuscos meos tusculanis, prenestinis, tiburtinis præponam meis. & in alia epistola Romano. Ego ad larium lacum. huius in littore plures uillæ meæ: sed duæ ut maxime delectant, ita exercent: altera imposita saxis more baiano lacum prospicit, altera æq; more baiano lacum tangit. Sed erunt qui Milonem Clodium Ciceronē ac Quintū fratrem, Plinium & Verrem inter opulentissimos, non inter mediocris census ciues Romanos adnumerari uelint: iisq; respōdemus M. Crassum dicere solitum fuisse, non esse diuitem qui exercitum ex proprio alere non posset, sicut ipsum potuisse constabat. ut pariter diuites esse dicamus Dolobellam in cuius epistola ad Senatum P. Q. R. scripta uidemus eum dicere, exercitum liberalitate sua sustentatum bene habere. sicut & Brutos & Cassios aliquamdiu sustentasse constat. diuites etiam illi erant, per quorū agros Anneus Seneca bina aut terna flumina à summo apenino in mare scribit discurisse. Diuites & illi erant, quos Tyberius gracchus in Hispaniam iturus, cum per Italiam iter faceret uidisse deplorat, sena, septena & plura seruorum milia in agris habere, quamobrem sui exterminij legem agrariam ferre constituit. Iam L. Lucullum & G. Pompeium ditissimos fuisse nullus addubitauerit, qui legerit Lucullum à Pompeio & Cicerone Xerxem togatum fuisse appellatum, qui minimam ob delectatiunculam montes in puteolano ad nuncagnanū perfoderet. & Demetriū Pompeij libertum in Asiam ad uillas agros & cæteras diuitiarum suarum partes inspiciendas euntem, tantum in comitatu habuisse apparatū, ut regibus nostri temporis ęquiperari potuerit. Cui omnes Asiæ populi potiusquam Catoni longo itinere obuij procedebant. Iam tandem priscam ædificiorum urbis Romæ magnificentiam, splendorem, ornatū, quod in re exinanita fieri potuit, iam ciuium illa inhabitantiū diuitias, lautitiam, ingentes exquisitissimosq; apparatus, non parua ex parte credimus ostendisse. uelim itaq; nunc mecum sint qui fornices & cameras qui antra, qui fundamenta, sub uineis sub ipsis ecclesijs, & ciuium nostri temporis domibus ac casis intra urbis mœnia, & ubiq; in circuitu extantia inspiciant & contemplentur. Velim esse qui ad omnes uias consulares, Aureliam in hetruriæ maritimis pisas uetsus, Cassiam ad Sutrium Vetrallam, Viterbiumq; & uulsinenses: Flaminiā per Narniam, meuaniam, fulgineum, nuceriam, callium, fanum fortunæ, pisaurum & ariminum: Per latinam ac lauicanum nunc ualmontonū, & nunc campaniam usq; in casinatem sancti Germani falrum: per appiam albæ ariciæq; ruinas, & muros pontinæ olim plaudis pontes, à nimphis ad terracinam, inde per fundos itrum, molas, suessam, & medium stellatem campum usq; brundusium, inde transuerso itinere per atellam nunc aduersam, puteolos, & circum baianum olim sinum nunc tripergule balneas usq; cumas, Velim itaq; esse qui ædificia alicubi ad dictas uias semijntegra: aut quod certius est ingentes stupendasq; eorum ruinas mecum inuisat. pauimēta inspiciat: lithostrota uermiculata & scalpturata, piscinas alicubi, ostrearia, ferarum auiumq;, aut leporaria, aut claustra: ita inter rubos uepres & spinas apparentia, ut facile sit futurum ea paruo negocio, paruaq; impensa usui prisco reddi. Isq; diligens nostræ huiusmodi indagationis socius cum nostra etiam hæc quæ hoc collegimus

M. Crassi dictum

Qui diuites fuerint in urbe Roma

L. Lucullus ditissimus

Demetrius Pompei libertus

gimus libro leg erit, negare audeat, illius ea populi fuisse Romani in quo omnes auro & argento ac totius orbis præda quæsitis opibus abundauerint, adeo ut non solum patricij & equestris ordinis uiri, non solum plæbeij in tribubus centurijs censuq; ascripti domum in urbe & uillas denas plures'ue habuerint ornatissimas, ac sumptuosissime paratas, sed liberti & libertini generis infiniti, similibus in urbe in suburbanisq; & per Italiã omnẽ extraq; eam ædibus ornati fuerint. Scribit Suetonius Tranquillus Cæsarem perpetuũ dictatorem ut gratiam multis alijs largitionibus lenocinijsq; quæsitam, nouo item modo aucuparetur, Viginti milibus Romanis ciuibus, quibus terni, aut plures essent nati, campum stellatem campani agri maximã melioremq; partem, æquis portionibus diuisisse: donum certe eximium, in quo plurima & opulentissima sint etiam nunc castella, ceanum, talenum, & alia prout in Italia ostendimus illustrata: feceruntq; tanti id munus, qui acceperant Romani ciues, ut tamquam una sodalitas inde effecti, pro cõmuni omnibus elogio ac titulo in monumentis se singuli stellates inscripserint. Vidimusq; nostro indicante Octauiano Vbaldino non minus optimo quam nobilitate insigni, quem pręclarus princeps Federicus Feretrensis unicum habet germanum fratrem, ad quatuor pyramides sepulchrorũ urbini esse marmoreas, in quibus singulis diuersi ciues Romani suis functorũ militiæ munerum titulis, stellatem literis maiusculis elegantibus quisq; addiderat. Ex eo itaq; ingenti ciuiũ numero unde uiginti milia stellates ternis aut pluribus auctĩ filijs selegi potuerunt totidem aut plura milia tribus pauciores aut nullos habentium natos sumi potuissent, & hæc uiginti milia ex ciuium corpore urbi incluso sumpta fuisse non dubitamus. Satisq; superius in rei publicæ administrationis partibus ostendisse meminimus, plures Italiam, plurimos cæteras imperij prouincias ipsa urbe ciues Romanos & milites habuisse. Digressi nuper fuimus à proposito, ut qđ libri huius initio proposuimus & Francisco nostro Barbaro ostendendũ nos diximus fuisse pollicitos, cum fœnore exsoluamus. Non solũ uiginti sed multo plura ciuium milia fuisse priscis temporibus Romæ, qui ædium supellectilis familiæ & apparatus omnis splendore lautitia atq; luxuria nostros omnes huius temporis urbiũ & oppidorum ciues longe superauerint, sed iam unde ab instituto abiuimus reuertamur. multa superius uirorum cuiuslibet ætatis consuetudines moresq;, multa ædium, & uillarũ opulentiam, magnificentiam, & splendorem ostendentia diximus, quæ mulieribus quoq; poterunt esse cõmunia. Nunc aliqua eis accomodata solis cum attigerimus, alia etiam per eam occasionem scribemus, quæ uiris quoq; fuere cõmunia. Nihil uero magis proprium nihil mulieri maius aut decentius quàm pudicitia, de qua quid senserint curauerintq; prisci primum à Liuio audiamus, is libro decimo sic habet. Certamen in sacello pudicitiæ patritiæ quæ in foro boario est inter matronas ortum. Virginiam Auli filiam, patre plæbeio nuptam L. Volumnio cõsuli matronæ sacris arcuerũt: in uico longo ubi habitabat ex parte ædiũ, quod satis esset loci modico sacello extruxit aramq; ibi posuit pudicitiæ plæbeiæ. Et Plinius, pudicissima fœmina matronarum sententia Sulpicia paterculi filia, uxor Fuluij Flacci, electa senatusconsulto, quæ sacrum ueneris ex sibyllinis libris dedicaret. & ad pudicitiam per moderationem uitæ conseruandam scribit Plutarchus in problematibus, quod supra sumptũ à M. Catone retulimus, mulieres cognatos ore osculatas fuisse, cum ijs uini usus esset interdictus, idcirco ne bibentes laterent, sed domesticorum congressu redarguerentur. Et Aulus Gellius: mulieres Romę & in latio abstemię uixerũt, institutumq; ut cognatis osculum ferrent reprehendendi causa, ut odor inditium faceret si bibissent. honorq; semper mulieribus pro uirtute est habitus, qui tamen maximus incohoauit in Veturia matre & Volumnia uxore Coriolani: à quo cum impetrassent ut rediret in Volscos, Senatusconsulto honores decreti mulieribus, ut cederẽt eis semita uiri, auroq; illæ uterẽtur & purpura: nec paruus est honor quem mulieribus tributũ tradit Vlpianus de senatoribus. clarissimarum enim inquit personarum appellatione continentur fœminæ clarissimis personis: clarissimarum quoq; fœminarum nomine senatorum filiæ nisi quæ uiros clarissimos sortitæ sunt, non habentur: Fœminis enim dignitatem clarissimam mariti tribuunt: tamdiu igitur clarissima fœmina erit, quam diu senatori nupta est, uel clarissimo, uel separata ab eo alij inferioris dignitatis non nupsit: Sed nuptæ prius consulari uiro impetrare solent à principe (quamuis per raro) ut nuptæ minoris dignitatis uiro, nihilominus in consulari maneant dignitate, ut scio Antoninum magnum Augustum Iuliæ magnæ consobrinæ

Campus stellates diuisus à Cæsare ciuibus

Nihil mulieri decentius pudicitia

De pudicitia

Honores mulieribus pro uirtute

suæ indulsisse. Possem hoc loco, & multi fortasse faciendum mihi fuisse existimabant, multarum mulierum laudes attingere, sed paucis breuitati consulturus ero contentus. *Portia Bruti* Portia Bruti uxor, Catonis filia, cultro coxam uulnerauit: ut constantiam fortitudinemque experiretur. *Zenobia* Zenobiam scribit Trebellius Pollio, Odenati palmirenorum principis uxorem, multorum sententijs forti marito fortiorem fuisse, mulierem omnium nobilissimam & speciosissimam. *Victorina* Victorinamque dictam castrorum matrem, ubi filium & nepotem uidit occisos: Posthumium Lollianum & maritum hortatam fuisse, & iuuisse ad imperium, quod & ipsa in germanis gessit. Nec fuit minor aliquando priscis, mulierum uesaniæ atque impudicitiæ punitionis, quàm honoris uirtutibus habendi diligentia: *De punitione in mulieres uesanas habita* Fabium Gurgitem scribit in decimo Liuius, aliquot matronas à populo stupri damnatas pecunia mulctasse, ex quo mulctatitio ære ueneris ędem quæ prope circum est faciendam curauit. Claudia cum eius carpentum frequenti populo uia progredi nequiret, ut frater reuiuisceret optauit, & uerbo postulauit: qui classe apud Siciliam perdita, populum rarefecit, damnataque graui mulcta est: Tiberius princeps matronas prostratæ pudicitiæ quibus accusator publicus deesset: ut propinqui maiorum more de communi sententia cohercerent autor fuit. Et Domitianus imperator probrosis fœminis lecticæ usum ademit, iusque capiendi legata hereditatesque. & Alexander seuerus imperator mulieres infames quarum numerum magnum repperit puniri iussit. alia nunc in moribus & consuetudinibus, reliqua est pars uestium, *De uestibus* cuius uerbi multiplex significatum esse uidemus: Festus enim sic habet. *Vestis* Vestis generaliter dicitur stragula, forensis, muliebris. *Vestimentum* Vestimentum pars aliqua, ut pallium, tunica, penula: Sed Vlpianus de legatis tractans latius exponit. Vestimentorum sunt omnia lanea, lineaque, uel sericea, uel bombicina, quæ induendi, præcingendi, amiciendi, insternendi, accubandique causa parata sunt, & quæ his accessionis iure cedunt: quę sunt, institæ, picturæ, clauique qui uestibus insuuntur. *Vestimenta uirilia* Vestimenta omnia, aut uirilia sunt, aut puerilia, aut muliebria, aut communia, aut familiaria. uirilia sunt quæ ipsius patrisfamilias causa parata sunt, ueluti togæ & tunicæ. de quibus sic habet Asconius in oratione pro M. Scauro: Cato prætor iudicium, quia ætate grauabatur, sine tunica exercuit, campestre sub toga cinctus in forum quoque descendebat, iusque dicebat: idque reppererat uetere consuetudine, quia statuæ Romuli in foro, & in rostris Camilli fuerunt togatæ, sine tunicis. *Vestimenta puerilia* palliola, uestimenta stragula, amphicipe & saga & reliqua similia puerilia sunt, quæ ad nullum alium usum pertinent nisi puerilem, ueluti togæ prætextæ, aliculæ, clamydes, pallia, quæ filijs nostris comparamus. *Vestimenta muliebria* Muliebria sunt quæ matrisfamilias causa comparata sunt, quibus uir non facile uti potest sine uituperatione, ueluti stolæ, pallia, capitia, zonæ, mitra q[illegible]e magis tegendi capitis quàm ornandi causa est comparata, plagulæ, penulæ, palium, uestes & reliqua huiusmodi, quibus sine reprehensione uel uir uel uxor utatur. Et de toga & stola sic habet in philippicorum secundo Cicero in Antonium dicens: sumpsisti uirilem togam, quam statim muliebrē stolam reddidisti. *Vestimenta familiaria* familiaria sunt, sicut saga, tunicæ, penulæ, lintea, uestimenta stragula, & cætera similia. uestis etiam ex pellibus constabit, item pelles caprinæ & agninæ uestis erunt, cum & tunicas & stragulas pelliceas nonnulli habeant: Argumento sunt etiam nationes quædam ueluti sarmatarum quæ pellibus teguntur. Aristo etiam coactilia uesti cedere ait, & tegumenta subselliorum uice margaritarū. Tapeta uesti cedunt, quæ aut sterni aut inniti solent: sed stragulas & basionica quę equis insterni solent nō puto uestis esse. fascię cinctiles, pedulesque & impilea uestis loco sunt, quia partem corporis uestiunt. alia causa odonū, quia usum calciamentorū præstant. Ceruicalia quoque uestis nomine continent, & culcitrę etiā uestis erūt. Et Calistus scribit uestis appellatione tam uirilis quā muliebris, & scænica etiā si tragica uestis aut citharœdica sit cōtinetur. Vestiū uero uocabula particulariter exponi ideo superfluū & simul impossibile dicimus, quia eorum quibus nostra ætate unaquæque utitur ciuitas uocabula satis sciri nequeūt. Nam singulo fermè decēnio singulis in ciuitatibus mutatas fuisse cū nominibus formas uidimus. Tamen ut priscorum induendi morem qui apud scriptores inuenitur nostri intelligāt, aliqua afferemus. *Tunica* M. Varro tunica à tuendo corpora, *Toga* toga à tegendo: *Cinctus* Cinctus uirorum, *Cingulum* cingulum mulierum. Asconius Pedianus secunda actione in Verrem. Toga communis habitus fuit & marium & fœminarū, sed prætexta honestorum, toga uiliorum, quod etiam in mulieribus seruatur. Nonius. Tunica uestimentum sine manicis, ideo Virgilius exprobrans

brans. Et tunicæ manicas. Et infra toga non solum uiri sed & mulieres utebantur quamq; uirorum etiam publicæ necessitatis indumentum fuit, Suetonius de Augusto. Habitum uestitumq; pristinum reducere studuit: ac uisa quondam pro contione penulatorum turba indignabundus & clamitans. En ait Romanos rerum dominos gentemq; togatam. Negotium ædilibus dedit ne quem post hac paterentur in foro circoq; nec nisi positis lacinijs togatum consistere. Et Hadrianus senatores & equites Romanos semper in publico togatos esse iussit: nisi à cœna reuerteretur. Ipse cum in Italia esset semper togatus incessit. M.q; Antoninus philosophus iogressus per Bruodusium Italiam, togam sumpsit, & milites sumere iussit. nec unquam milites in Italia sub eo non togati fuere. Seuerum aphrum refert Capitolinus, cum rogatus ad cœnam imperatoriam palliatus uenisset, qui togatus uenire debuisset, togam præsidiariam ipsius imperatoris accepisse. apud eundem Capitolinum est epistola. imperator Cōmodus Clodio Albino salutem & cætera, ut tibi insigne aliquod imperatoriæ maiestatis accedat, habebis utendi coccinei palij facultatem, sed purpuram sine auro. & Plinius orator Præsenti. Quousq; calcei nusquā, toga feriata. Calceiq; uerbi expositionem alio tactam tangendamq; loco libet repetere, quia hic à Plinio melius à suo contrario apparet. Sicut enim toga omoiū fuit uestium longissima, ita calceus erat breuissimus. unde milites in prælium ituri cum saga & breuia sumpserant indumenta calceati dicebantur. penula uestis quam supra tunicam accipimus. Stola quæ omne corpus tegeret, palla honestæ mulieris uestimentum hoc est tunicæ pallium. paludamentum uestis quæ postea dicta est clamys. prætexta insigne Romanum quod supra tunicas honorati quiq; sumunt. Calanticæ tegmen capitis muliebre. Aulea genus uestis peregrinum, plagæ grande linteum. Tegmen quod postea dictum est fascia breuis, uirginalem horrorem cohibens papillarum. Abolla uestis militaris. Sagum militare uestimentum. Regilla diminutiua uestis. Ralla dicta à raritate. Rica quæ & sudarium. Cæsitium linteolum purum & candidum. indusium, quod corpori magis adhæret uestimentū: Patagium aureus ornatus uesti additus. Supparum linteum femorale usq; ad talos pendens. Exoticum peregrinū. Mollicina uestis à mollitie dicta. Amphitapæ uestes uillos utrinque habentes. Læna uestimentum militare quod super omnia uestimenta sumitur. Carbasus palium quod amiciuntur, aut sericeum, aut lino tenui. Limbus muliebre uestimentū, quod purpuram in imo habet. Flammeum tegmen quo capita matronę tegunt. Recinium palliolum fœmineum breue, quo mulieres in aduersis, ac luctibus utuntur. Nam cum omnē uestitum delicatiorem & luxuriosum ponunt, recinia sumunt. Tapete & culcitra sunt notissima. Subucula uestis intermedia: Capitia capitis tegmen. Encimbomata & parnacides genera uestium puellarium. Barnacidę quas nunc guarnacias dicunt. Diuersitas uero colorum in uestibus fuit diuersis rationibus & temporibus. Cicero in Vatinium testem, Togam pullam fuisse atram & nigram, & quarin funeribus esset usus sic ostendit. Atq; etiam illud à te scire cupio, quo consilio, aut qua mente feceris, ut in epulo Q. Arij familiaris mei cum toga pulla accumberes? quem unquam uideris? quem audieris? quo exemplo, quo more feceris? Quis unquam cœnauit atratus? ita enim illud epulum fuisse funebre, ut munus sit funeris, epulæ quidem ipsæ dignitatis. Sed omitto epulum P. R. festum diem argento & ueste omni apparatu ornatuq; uisendo: Quis unquam in luctu domestico, quis in funere familiari cœnauit cū toga pulla? Cui de balneis exeunti præter te toga pulla data est? cum tot hominum milia accumberent, cum ipse epuli dominus Q. Arius albatus esset. Quales uero alij fueriot uestium colores dicere ex ipsis ueteribus possem. sed nostri temporis uocabulis, singula eorum reddere non considerem. cymatilem enim marinū ceruleumq; dixere, quod nos uiride. & Placidus sic habet. Glaucus color ioterdum pro uiridi ponitur, est qui admixtum habet uirori alborem. Virgilius glaucas salices & oliuas dixit. Item in hominibus & equis glauci oculi, pro spleodidis ponuntur. legimus nōnunquam & maris colorem glaucum. sed tunc quando canescit fluctibus. Vnde Glaucus deus maris senior fingitur. Impluuiatus color quasi fumato stillicidio. Caltula crocotuli à croco, nunc giallo: Cærinum à cæræ colore Ferrugineum à ferri colore. Ostrineū subrubeum. Murex fuit purpureus, rubens, scarlatum. Croceata crocei coloris uestis, uiolatia ut ounc. Antracious niger: à carbone Græcū: Varro de uita patrū. Propinq̄ adolescentulæ etiam antracinis proximo amiculo nigello, capillo dimisso sequuntur luctum. Plinius: Colores in ueste

Calceus
Penula
Stola
Palla
Paludamentū
Prætexta
Calantica
Aulea Plagæ
Ralla
Tegmen
Ricca Abolla
Cesitium
Sagum
Indusium
Regilla
Patagium
Mollicina
Supparum
Læna
Amphitapæ
Carbasus
Limbus
Flammeum
Recinium
Subucula
Encimbomata
Barnacides
Toga pulla
Cymatilis
Glaucus color
Impluuiatus color
Caltula
Cærinus
Ferrugo
Croceatus
Ostrineus
Antracinus
Murex

tres à floribus. A cocco qui rosis micat, nihil aspectu gratius. Amethyston ut uiola propè purpureum. Tertius uiolæ serotinæ. honor in nuptialibus flammeo fœminis concesso à Græcis, Italia illorum nomen usurpante. Iam purpuram preciosissimum fuisse eleganter rubentem constat. Eius originem sic edocet Placidus grammaticus: Murex coclea maris ex qua purpura magistratuum color, de qua Liuius x x x. post M. Catonis uerba contra tribunum plæbis legem oppiam abrogare conatū: Purpura uiri utemur prætextati in magistratibus & sacerdotijs, liberi nostri prætextis purpura togis utentur. magistratibus in colonijs in municipijs togæ prętextæ habendæ ius est. nec id ut uiui solum habeant tantum insigne, sed etiam ut cum eis crementur mortui. & cum tibi uiro liceat purpura in ueste stragula uti, matremfamilias tuam purpureum amictum habere non sines: & equus tuus speciosius instratus erit quam uxor uestita: Sed Vlpianus de legatis, purpuræ appellatione omnis generis purpuram contineri puto, sed coccum non continebitur, succinum & accinum continebuntur. purpuræ etiam appellatione subtegmen factum contineri nemo dubitat. de ueste autem stragula quod habet supra Liuius aliunde etiam petendū est, quod id uerbum male nunc à nostris intelligi uidemus. De tuberonis enim facto, qui in funeralibus Scipionis strauerit pelliculis hædinis lecticulos punicos sæpe alibi legimus. Et Seneca epistola quartadecentesima sic habet. Tuberonis hędinos lectos cum in publicum sternerentur, hædinasque pro stragulis pelles. & licet aliqua superius ad id facientia dicta sunt, unico in loco abunde facit in eius uerbi significatione Vlpianus. Neque enim dubium est, quin stragula uestis sit omne pellium peristroma: in uictum ergo uestem accipimus non stragulam, in stratum omnem stragulam uestem. At redeundum est ad mulieres à quibus de ueste tractaturi incipimus. Liuius in superiori oratione Catonis pro lege oppia conseruanda. Munditiæ ornatus & cultus hæc fœminarum insignia sunt, his gaudent & gloriantur, hunc mundum muliebrem appellarunt maiores nostri. & Varro mundus muliebris dictus à munditia. Vlpianus de auro & argento: mundus muliebris est quo mulier mundior sit: continetur eo speculum Metellæ, unguenta, uasa unguentaria. Paulus uult etiam argentū balneare mundo contineri. Et Pomponius: ornamenta muliebria sunt quibus mulier ornatur, ueluti inaures, armillæ, & uiciolæ, annuli præter signatorios, aurum, gemmæ, lapilli, uitæ, mitræ, semimitræ, calanticæ, acus cum margarita, reticula, chrochifuntia. Multa & admiranda Plinius de mulierum & simul uirorum ornamentis ponit, quorum partem dicemus. Vniones digitis suspendere & binos ac ternos auribus fœminarum gloria est. Crotalia appellant ceu sono quoque gaudeant & collisione ipsa margaritarum. Affectantque iam & pauperes fœminæ licitatorem in publico unionem esse dictitātes. Quin & pedibus, nec crepidarum tantum obstragulis, sed totis socculis addunt: neque enim gestare iam margaritas nisi calcent ac per uniones ambulent, satis est. Et longe infra. Brutus in philippis conquestus est fibulas tribunis fuisse aureas, & tamen eodem tempore mulieres aurum pedibus deferebant, & uiri brachijs quod ab usu troianorum est dictum Dardanium. habeant fœminæ in armillis digitisque totis, collo, auribus, per has discurrant catenæ circum latera, & in secreto margaritarum pondera collo dominarum aureo pendeant, ut sono quoque unionum conscientia adsit: Etiam ne pedibus induitur: ex eodemque est Plinio: & India & seres margaritas mittunt. precij millies centena sestertia annis singulis. Tanto nobis matronarum delitiæ constant. Lolliam paulinam, quæ fuit C. Principis. ne serio quidem aut solenni cerimoniarum aliquo apparatu, sed mediocrium etiam sponsalium cœna, uidi smaragdis margaritisque coopertam, alterno textu fulgentibus toto capite, crinibus, spiris, auribus, collo monilibus digitisque: quæ summa quadringenties sestertium colligebat. nec dona prodigi principis fuerunt, sed auitæ opes prouinciarum spolijs partæ. Margaritæ circa syllana tempora cœperunt Romæ esse minutæ & uiles. post Alexandria uicta fuere in frequentem ac promiscuum usum. hæc tamen ad hæredem transeunt, sed purpura & conchylia atteruntur, nisi uero purpurarum insania toleranda sit, quia fascibus Romanis & deum religioni accommodantur, & in triumphali misceantur auro. Nos uidimus Messalinam Claudij principis sedente eo ad naualis prælij spectaculum assidentem, indutam paludamento aureo textili sine alia materia. Arsineum dicit Festus esse ornamentum capitis mulieris. & clauata dici aut uestimenta clauis intexta, aut calciamenta clauis confixa. monile quandoque mulierū ornamentum, quandoque equorum

Marginalia: *Purpura* (beside "tione omnis generis purpuram"); *Stragula uestis* (beside "mo dubitat"); *De mulierum ornatu* (beside "quibus de ueste"); *Mundus* (beside "gloriantur"); *Crotalia* (beside "fœminarum gloria"); *Dardanum* (beside "dictum Dardanium"); *Arsineum* (beside "ctaculum assidentem"); *Clauata* (beside "cit Festus").

rum præpendens. Et ſpinterem armillæ genus quo mulieres utebantur brachio ſummo. *Spinter*
ſolisq; fœminis decoram fuiſſe ueſtem longe lateq; diffuſam ad ulnas cruraq; ab oculis de
fendendas. mulieres autem candida ueſte & auratis ſoccis uſas fuiſſe Beatus Hieronymus
ad Siluinam ſcribens ſic indicat. Quæ pullam tunicam nigrosq; calceolos, candidæ ueſtis *Veſtis cãdida*
& aurati ſocci depoſitione ſumpſiſti. Idemq; in canticis canticorum ſcribit. Ornamentum
quod ſolet uirginum pendere collo nuncupari ormuſcũ, à quo item doctore ad Ruſticum *Ormuſcum*
monachum ſcribente eſt. In India naſci carbunculum & ſmaragdum & margarita can-
dentia, unionesq; quibus nobilium fœminarum ardet ambitio: Alia nunc ſparſim collecta
afferemus, aliquid commune cum ueſtibus habentia: ſiquidem caput & pedes ſicut & re- *Fimbria*
liquum corpus pariter ueſtiri proprie dicitur. Fimbria eſt omnis ueſtium extremitas. Exo *Exomides*
mides erant comicorum ueſtitus exertis humeris. Læna ueſtimenti genus habitus dupli- *Læna*
cis. Lacerna ueſtis pars infra capitium: lacinia pars ueſtimenti inferior. Lanerũ ueſtimen- *Lacerna*
ti genus ex lana ſuccida confectum. Mullei fuerunt calcei albanorum regum, & poſt patri *Lacinia*
ciorum, à mulando id eſt ſuendo dicti. Muſtricula eſt machinula ex regulis in qua calceus *Lanerum*
nouus ſuitur. Ocrem montem confragoſum dicebant antiqui. hinc ocreæ dictæ inæquali- *Calcei mullei*
ter tuberatæ. patagium eſt quod ad ſummam tunicam adſui ſolet. Ricinum omne ueſti- *Muſtricula*
mentum quadratum, unde riciniati mimi. Ricæ & Riculæ uocantur parua ricinia, ut pa- *Patagium*
liola ad uſum capitis facta. Supparus ueſtimentum puellarum lineum quod & ſubucula *Ricinum*
id eſt camiſia dicitur. Stalagmium genus inaurium. Ecrocolũ palium tenue meretricum *Ricæ*
dictũ à croceo colore. Glomerum paſtorale palium. Puluinus & puluini generis maſculi *Supparus*
in neutro puluinaria, puluinus priuati hominis ceruical uel culcitra. puluinar uero & pul *Stalagmium*
uinaria principum uel regum, id eſt lectiſternia. Biſſinus mulierum delicijs auri pondere *Ecrocolum*
uendebatur. inter hæc ueſtium totius corporis, & ab ipſis dependentium uocabula, alias *Glomerum*
quoq; conſuetudines earum rerum uſus & inuentionũ ſimul dicere conſtitui. Demoſthe- *Puluinus*
nem inquit Aulus Gellius ueſtitu cæteroq; cultu corporis nitido uenuſtoq; nimisq; ac- *Puluinar*
curato fuiſſe, & Hortenſium oratorem præter Ciceronem clariſſimum, quem æmuli Dio
nyſiam ſaltatricem appellarunt, prǽſertim Torquatus. & uiros dicit Gellius Romanos pri
mo ſine tunicis toga ſola amictos fuiſſe, poſtea ſubſtrictas & breues tunicas circa hume- *Romanis ue*
ros deſinentes habuiſſe. Certiſſimũq; uidemus pelliũ ſuffultura nullos unquam uſos fuiſſe *ſtes pellibus*
Romanos. Auguſtũ enim ſcribit Suetonius, ueſte non temere alia quàm domeſtica uſum *fultas non*
eſſe à ſorore uxore filia, & neptibus confecta, togis neq; reſtrictis, neq; fuſis. clauo nec la *fuiſſe*
to nec anguſto, calciamentis altiuſculis, ut procerior, quàm erat uideretur. hyeme quater
nis cum pingui toga tunicis & ſubucula, thorace laneo & fœmoralibus & tibialibus mu-
niebatur. Caligula uero omnium profuſiſſimus pelle nunquam & ipſe uſus uidetur, de
quo ſic habet etiam Suetonius. Sæpe gemmatas depictasq; penulas manuleatus & armil
latus in publicum proceſſit. Aliquando ſericatus, & cycladatus. ac modo in crepidis &
cothurnis, modo in ſpeculatoria caliga. nõnunquam ſocco muliebri, plerunq; uero aurea
barba, fulmen tenens aut fuſcinam, aut caduceũ deorum inſignia: atq; etiam Veneris cul
tu uſus eſt. Triumphalem quidem ornatum etiam ante expeditionẽ Aſiæ geſtauit. Binas
noſtri tẽporis conſuetudines uarie intelligi ex priſcis uideo: ſalutationẽ quam dignioribus
capite detecto facimus unam: mulierum geſtaminis obtecti capitis alteram: de quarum
utraq; quid Plutarchus in problematibus ſenſerit ſimul audiemus. Deos ſalutantes caput *Salutatio ca*
operiunt: uiris autem dignitate præditis & honore dignis ſi quo caſu obuiant, caput ape- *pite aperto*
riunt. In occurſu hoſtium caput uelamur, uel ad offenſionem. amicis & honeſtis uiris ob-
uiam facti, & caput & nos ipſos aperimus. Quod ad deos pertinet, ut deos adorando hu-
miliores reddamur, aut mente ne quid ominoſum aut triſte inter precandum alicunde au-
ribus acciderit, idcirco ueſtem ad aurem uſq; attollebant. Saturno capite aperto immola-
batur tamquam ueritatis deo, quod ueritas occultari obſcurariq; non poteſt: Saturnusq; *Cur Saturno*
ideo ueritatis parens dictus eſt, ꝙ tempus ſit à quo ueritas noſcitur. Honori quoq; rem di- *capite aperto*
uinam capite aperto faciunt, quia ſplendidum quiddam & apertum eſt gloria. filij tecto ca *imolaretur*
pite parentes efferunt, filiæ aperto, paſſis crinibus, ꝙ filij patres tamq; deos colunt, filiæ lu
ctu proſequũtur. Mulieribus ne aperto quidem capite omnino eſſe licebat. Eſt enim pro- *Ne mulieres*
ditum memoriæ Spurium Carbilium primum Romanorũ ſterilitatis cauſa uxorem repu- *aperto eſſent*
diaſſe. hunc ſecutus Sulpitius Gallus id circo uxori nuncium remiſit, ꝙ eam in caput ue- *capite*

ſtem deducere animaduertiſſet. Idem fecit P. Sempronius quod eius uxor ludos funebres aperto capite ſpectaſſet. Quem capitis aperiendi morem Romanas mulieres ante centeſimum annum ſeruaſſe ſatis conſtat. Quod enim multis oſtendiſſe memini: Omnes mulierum picturę ueteres quas in ciuium ædibus, aut per eccleſias ſiue ex muſiuo ſiue penicillo & coloribus factas uidemus: capite aperto ſunt. Is uero albis ex lineis amictus quo caput nunc ceruicem & totum cōtegunt corpus, ad funeralia olim inſtitutus fuit, quod ſupra in principū deificatione oſtendimus. Vſum & conſuetudinē ueſtium ſatis dixiſſe uidemur, aliquarum nunc originem dicemus.

Toga raſa & Phrygiana

Togas raſas, phrygianasq́ diui Auguſti nouiſſimis temporibus cœpiſſe ſcribit ex Feneſtella Plinius, ſuntq́ quarum nunc etiam eſt uſus raſæ uocabulum retinentes, & phrygiæ à penis phrygibus ſumptæ, quibus in ſolo ſacerdotali indumento utuntur.

Pretexta & trabeæ origo

Prętextę apud hetruſcos teſte Liuio originem babuere, & pariter trabeæ regium indumentum.

Veſtes pictæ

pictas ueſtes apud Homerum fuiſſe dicit Plinius, à quibus triumphales ſint natæ: nec dubitamus eas picturas acu fuiſſe factas, acu'que facere phrygij etiam inuenerunt, quæ phrygianæ appellantur ſuperius dictæ.

Attalicæ ueſtes

Aurum intexere primus in Aſia inuenit Attalus rex, unde nomen fuit attalicis: nunc brochatis. colores diuerſos picturæ intexere:

Babylonicæ

Babylon maxime celebrauit, & nomen impoſuit Babylonicum, quod ab attrebato Galliarum ciuitate aratium uulgare nomen nunc obtinet.

Polimita

plurimis uero litijs intexere, quæ polymita appellant, Alexandria inſtituit: ſeruātq́ nunc nomen etiā, & ſi multis in Italia ciuitatibus intexuntur. Aratiorum uero ſiue Babyloniorum mirabilem impenſam dicit Plinius quum ſic ait. Metellus Scipioni triclinaria Babylonica ſeſtertium octingentis milibus ueniſſe, iam tūc poſuit in capitalibus criminibus, quę Neroni principi quadringentis milibus ſeſtertium nuper ſtetere.

Lunæ in calceis

Et ut mores circa cultum proſequamur Plutarchus ſcribit, eos qui nobilitate uidebantur præſtare, lunulas in calceis tuliſſe: ſignū eſſe dicentes eius quę in luna eſſe dicitur habitationis, & quod poſt mortē animi rurſus lunam ſub pedibus habebunt: uel ſuperbos homines admonentes rerum humanarū inſtabilitatis cuius rei luna exemplo ſit, quæ ab obſcuro, in lumen, inde in obſcurū redit. & ad cultum eſt barbā radere, de quo uſu ſic habet Plinius.

Tōſores quando primum Romæ

Tonſoribus Romæ tardior fuit uſus. In Italiam ex ſicilia uenere poſt Romam conditam anno CCCCLIIII. adducente P. Ticinio Mena teſte Varrone. primus omniū radi quotidie inſtituit Aphricanus, ſecundus Auguſtus. Et Aulus Gellius barbā & genas raſitare uſos fuiſſe Romanos ante quingenteſimum annū tradit. P. Scipio Pauli filius cum dies ſibi dicta eſſet à Claudio Aſello tribuno plebis cui cenſor equum ademerat. barbam more ſolito raſit, & ueſte nitida eſt uſus. inter mores conſuetudinesq́ priſcas fuiſſe uult Plinius aurum ſiniſtra manu bellicę uirtutis inſigne delatum,

Annulorum uſus

qui & dicit longo tempore ſenatum non habuiſſe annulū, ſed ijs tantum qui ad exteros ibant fuiſſe datū, nec alijs poſtea licuiſſe, niſi ijs qui ea cauſa habuiſſent.

Anulus ſponſæ ferreus & ſine gemma

Et ſuis temporibus fuiſſe moris, annulos ferreos ſponſæ mitti ſine gēma. Annulos uero poſtea promiſcui uſus fuiſſe indicat cannenſis clades trium modiorū. Macrobius in ſaturnalibus ſcribit. Veteres non ornatus ſed ſignandi cauſa Annulū tuliſſe, nec plures q̄ unum habere licuiſſe, nec niſi libero: in Quintiorumq́ familia aurū nec fœminas quidē habere moris fuiſſe. Annulus aūt aliquamdiu plebem à ſenatu diuiſit ut medij equites eo uterenť. & tunica ſenatum ab equitibus diuidebat. Cur autē in digito feratur, qui minimo eſt proximus, uoluiſſe dicit primos Aegyptios: quia uena à corde in eū cōtinuata ſit digitū. Et Atteius capito exiſtimauit: quia manus illa & digitus ſint minus officioſi. Iulius Capitolinus eſt

Dextrocheriū

autor Maximinū imperatorem uaſtę magnitudinis & feritatis hominē uxoris dextrocherio uſum fuiſſe pro annulo. Erat enim dextrocherium muliebre brachiorum ornamētum, quod ex auro in annuli lati formam gēmis precioſiſſimis integebatur.

Mutatio ueſtium

Veſtium quoq́ & totius corporis ornamentorū partē claudat mutatio ueſtis, quā difficillimis, ſiue publicis ſiue priuatis rebus fieri mos fuit. Liuius quarto ſeptuageſimo. Gn. Pōpeius Strabo bello ſociali picentes fudit: & Aſculū obſedit, propter quā uictoriā Romæ prætexta & alia magiſtratuum ornamenta prius mutata ſunt reſumpta. Et Cicero oratione in Piſonem. Cum ſenatus frequens luctum & dolorē ſuum ueſtis mutatione declarandum cenſuiſſet. Item Cicero in oratione pro P. Sextio: ſenatus frequens ueſtem pro mea ſalute mutandam cenſuit. Reliquum eſt nobis in conſuetudinū morumq́ priſci ſtantis imperij Romanorum obſeruantia, incedendi præſertim petito aliunde auxilio per urbes & itinera formam oſten-

dere

dere: quã uidemus nedum à nostra præsentis seculi, sed preteritorũ longe seculorum con suetudine diuersissimam fuisse, temporum tamẽ imprimis habenda est ratio: Aliter enim parua & exili, aliter aucta & opulenta, aliter libera & simul casta, aliter principum fastu & simul luxu dissoluta re factitatũ est. Mulieres enim infra uidebimus, uehiculis florente Romana re usas fuisse, etiam magis quàm homines, quæ ut prohiberentur ipsa uectatione aliquando in senatu actum est. Vnde notũ est fœminas quasq; urbis præstantiores Brutorum domum obsidere ausas, qui abrogationi legis Oppiæ intercedere uolebãt, quæ lex prohibebat ne mulieres uestem uarij coloris, ne plus semiunciam auri haberẽt, ne iuncto uehiculo propius urbem mille passus præterquam sacrificij causa uterentur. Obtinuerunt'que mulieres abrogari legem pernicioso certe exemplo, quia in peius omnia sunt delapsa. Scribitq; Plutarchus in problematibus. Carmentis ædem mulieres ædificasse & maxime coluisse, quia mulieres uehiculis senatus consulto prohibitæ, cum postea essent restitutæ id ædificauerũt: quæ Euandri mater fuit, Nicostrata prius appellata, & quia ede ret oracula carminibus inde carmenta est dicta, ob quam & carmina dicta, Quanquam Marcum Catonem censorem scribit in XL Liuius non nihil tanto malo remedij adhibuisse. Ornamenta enim & uestem muliebrem & uehicula quæ plurisquam quindecim milibus æris essent, in censum referri in rationes iussit. Sed ad rem: præter equos quorum sub regibus, post libera ciuitate, demum principibus præsertim florentissimis semper rarus, quandoq; nullus in urbibus & itinere fuit usus, sexdecim uectationis modos fuisse inuenimus, forma inter se plurimum differentes. De quorum tamen usu dicturi, memoramus non esse nobis seruatam in bellis consuetudinẽ sexto dictam libro repetendam: cum etiam negaturi non simus multos præsertim nobiles, in itinere equis quandoq; usos fuisse: uidemus enim ex Liuio Fabium maximum qui filio consuli ad ocriculum obuius fuit in equo sedisse, quousq; eum descendere filius per lictorẽ iusserit. Et de M. Catone superiore scribit Seneca epistola tertia de nonagesima. O quantum erat seculi decus, imperatorium, triumphalem, censoriũ, quodq; super omnia est, Catonem, uno caballo esse contentum, & ne toto quidem: partem enim sarcinæ ab utroq; latere dependentes occupabant. & de altero Catone scribit Plutarchus: Cum pedes per Asiam obiret legationem, Demetrio Pompeij liberto obuiasse equitũ turma sociato. Ciceroq; in libris de senectute scribit Masinissam cum equo descendisset, ut iterum ascenderet adduci non potuisse. Quem etiam Ciceronem Tironi suo scribere uidemus: Equum & mulum brundusij tibi reliqui. Et in miloniana eiusdem oratione est. Obuiam fit ei Clodius expeditus in equo. Et tamen addit, nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus ut solebat. Sed fuerit hic licet rarus equorum usus usque ad primorum ex principibus tempora. Claudium imperatorem scribit Suetonius uiatores ne per Italiæ oppida nisi pedibus, aut sella, aut lectica transirent monuisse edicto. Et Iulius capitolinus scribit M. Antoninum pium in ciuitatibus sederi in equis, aut uehiculis prohibuisse edicto. Qua autem ratione uehiculorum consuetudo, aut per se ipsam inoleuerit, aut de industria sit introducta, Seneca epistola quintadecima sic ostendit. Gestatio & corpus concutit, & studio non officit: possis legere, possis dictare, posis loqui, posis audire, quorum nihil nõ ambulatio uetat. Vnde Cicero ad Atticum: Hanc epistolam dictaui sedens in rheda: & infra. Capuam proficiscebar hæc scribens: & alia epistola ad eundem: hoc litterarum exaraui egrediens è uilla ante lucem. Et Plinius orator Mario de auunculo suo. In itinere quasi solutus curis cæteris huic uni uacabat. Ad latus notarius cum libro & pugillaribus, cuius manus hyeme manicis muniebantur, ut ne cœli quidem asperitas ullum studij tempus eriperet. Sed iam uideamus ipsa quindecim uehiculorum uocabula. Arceráque sit primum, de quo uehiculo Asconius. Arcera plaustrum rusticum tectum undique quasi arca, quo senes & ægroti uectari solent. Cisium uehiculi biroti genus; Vnde Vlpianus locati & conducti: Cisiarius, id est, carrucarius. Arcirinam Festus inquit esse plaustri modici genus, quo homo gestari posit. Benna lingua gallica genus uehiculi appellatur. Vnde combennones in eadem benna sedentes: canterium aliud fuise uehiculum Seneca epistola tertia de nonagesima sic ostendit: M. Cato censorinus, quem è re publica tam fuit nasci q; Scipionẽ: alter enim cum hostibus nostris bellũ, alter cũ moribus gesit: canterio uehebatur æthiopico: octophorũ fuit octo rotarum uehiculum, quo solus est usus Caligula, de quo Suetonius:

Fœminæ brutorum domũ obsederunt

Lex oppia

Carmenti ædes à matronis extructa

Carmina unde

Equorũ usus

De uehiculorum usu

Arcera

Cisium

Cisiarius

Arcirina

Benna

Cõbennones

Canterium

Octophorum

r 4 interdũ

interdum adeo ſegniter & delicate inceſſit, ut octophoro ueheretur, atq; appropinquanti in urbem uerri ſibi uias, & conſpergi propter puluerem exigeret: currum paſſim per latinos autores inuenimus, quo in ruſticis & alijs neceſſitatibus atq; alicubi in bello quandoque fuit uſus. Tamen L. Metellus qui palladium incendio eripiens excœcatus eſt, id à ſenatu in honorem habuit, ut curru in ſenatum portaretur. Et Plutarchus de Cæſare: cum per Italiam Cæſar curru ueheretur ſemper Antonium una ſecum habuit: cuius ſimilitudinem ornatiores habuere carrucæ. *Carrucæ* Nam Helius Spartianus de Alexandro ſeuero. Carrucas Romæ & rhedas ſenatoribus omnibus, ut argenteas haberent permiſit, intereſſe Romanæ dignitatis putans, ut his tantæ urbis ſenatores uectarentur: ſed rheda quid fuerit infra dicemus: *Pilentum* pilentum inquit Feſtus uehiculi genus eſſe quo matronæ uehuntur: ſed idem *Petoritum* uidetur eſſe quod petoritum, quod uehiculi uerbum quatuor rotarum ab Hiſpanis introductum Varro de lingua latina, in conſuetudinem ſua & Ciceronis ætate primum ueniſſe dicit: eſtq; eius formæ qua noſtri temporis principũ Italiæ mulieres uectantur, ita libratum, ut conſidentes in puluinis in aëre ſuſpendi agitatæ uideantur. de utroq; Feſtus, pilentum uehiculi genus quo matronæ uehuntur. petoritum uehiculum gallicum. Alij oſce putant dictum, quod hi petora quatuor appellant. quatuor enim habet rotas, hiſq; duobus *Carpentum* parum differentem formam fuiſſe tenemus. Carpentum, de quo Cornelius Tacitus. Suũ quoq; faſtigium Agrippina altius extollere: carpento capitolium ingredi, qui mos ſacerdotibus & ſacris antiquis conceſſus. uenerationem augebat fœminæ, quam imperatore genitam, ſororem eius qui rerum potitus ſit, & coniugem & matrem fuiſſe unicum ad hunc diem exemplum eſt. Morem uero hunc quem Tacitus ſacris & ſacerdotibus conceſſum fuiſſe dicit, Ammian⁹ marcellinus noſtros ſeruaſſe chriſtianos ſacerdotes, ut multi quàm ornatiſſimi unico ueherentur carpento, ſcribit. & tamen carpento uehebat̃ Claudia, cum turbæ eam progredi impedienti, ut frater reuiuiſceret optauit: quanquam cauſa eſſe potuit de qua in quinto Liuius ſic habet, Cum matronæ aurum dediſſent pro corona aurea Apollini mittenda quam uouerat Camillus, ſenatus gratitudine uſus matronis conceſſit, ut pilento ad ſacra & carpentis ad ludos feſto & profeſto die uterentur. Sella magiſtratuum ædilis & prætoris ſedes qua per urbem ius dicentes comportabantur, quemadmodum aliquot ex noſtri temporis ſummis pontificibus podagra impeditis, humeris hominum eam uidimus deferri. Tamen Suetonius Auguſtũ nouam cœpiſſe cõſuetudinem *Burdones* dicit: in conſulatu pedibus ferè, extra ſæpe adoperta ſella per publicum inceſſit. Burdones *Eſſedum* item aliud fuerunt uehiculi genus unico homini ferendo idoneum. Et eſſedum breue uehiculum rheda minus birotum, uno homine celeriter aduehendo fuit accommodatum. Cicero Trebatio in Britania agenti. Eſſedum aliquod rapias ſuadeo: & ad nos quamprimum recurras. quanquã & id etiã ſicut alia uehicula luxuries Romana poſtmodũ habuit ornatiſſimũ. Nam Suetonius de Claudio imperatore. Eſſedum argenteũ ſumptuoſe fabricatum, ac uenale ad ſigillaria redimi cõcidiq; coram imperauit. Lectica frequentiſſimum *Lecticæ forma* apud priſcos uehiculi genus nobilium uirorũ ſimul & fœminarum fuit, cuius forma marmore inciſa Romæ in hanc maxime formam extat. Primum haud multum diſſimile eſt feretro huius temporis quo à decem duodecim'ue hominibus mortuorum corpora in ſepulturam deferuntur. Sed pedes habuit tres ita ſubtus affixos, ut in itinere occulti ſuſpenderentur, & in lecticæ fundum reſupinati dimiſſi eam à terra altiuſculam ſuſtentarent: intectam'que fuiſſe apparet uelis, ab oculis, puluere, & ſole, ac uento ſemper defendentibus. quorum aliqua denſiora frigoribus & pluuia arcendis idonea fuiſſe non dubitamus: & partem qui ferebatur, aut totam aperire cum libuiſſet, facile poterat. erat uero duorum capax, qua tamen unici, ut plurimum utebantur. Suetonius de Nerone: matris ſæpe lectica per publicum ſimul uectus eſt. Ei ſuccolabant deni duodeniq; ſerui, quibus longo in itinere uicarium in laborem alij ſuccedebant, conficiebanturq; eo uectationis modo & longa ſimul & inquieta, & cum libuiſſet accelerata itinera: ſed illis per urbem agros & oppida frequentior uſus fuit: ſupra eos autem qui ſuccolabant lecticam fuiſſe delatam, Seneca epiſtola octuageſima ſic indicat. Idem quoq; de iſtis licet omnibus dicas, quos ſupra capita hominũ, ſupra quamq; turbam delicatos lectica ſuſpendit. Et idem epiſtola prima trigeſima. Non faciet te beatũ turba ſeruorũ lecticã tuam per itinera urbana, aut peregrina portantium. Et itẽ Seneca. Quotiens occurrit domus ſplendida, cohors culta ſeruorũ, lectica

formoſis

formosis imposita calonibus, contemno. Vlpianus de legatis tertio, lecticarij qui solum matrem familias portabant, continentur legato rerum uxoris causa paratarum. Item iumenta uel lectica uel sella uel burdones. Domitian⁹ imperator probrosis fœminis lecticæ usum ademit. Externos quoque uiros alicuius dignitatis lectica sicut & Romanos fuisse usos Cicero ad Atticum sic indicat: hic Vedius uenit mihi obuiam cum duobus essedis & rheda equis iuncta, & lectica: sed iam de rheda uideamus quod communius cæteris uehiculum fuit. erat uero duarum semper rotarum, sed multiplicium quandoq; iugorum, qua omnibus etiam abiectissimis uti licuit, ut solus ornatus quales ea uectarentur ostenderet, & multi simul ea commode uehebantur, dummodo mularum & equorum iuga adhiberentur oneri sufficiura. Cicero pro Milone. Cum hic Milo cum uxore ueheretur in rheda penulatus, magno & impedimento ac muliebri, & delicato ancillarum puerorumq; comitatu. Mulis uero usos fuisse ad uehicula priscos & nō equis ubiq; inuenio, quod ex parte sic indicat Seneca tertia de nonagesima epistola. Vehiculum in quo positus sum rusticum est: mulæ se uiuere ambulando testantur, mulio excalciatus non propter æstatem. Quid mulæ omnes ssginatæ, omnes unius coloris. Et Helius Lampridius de Commodo imperatore. Dedit & uasa aurea & cum unguentis alabastra, dedit & uehicula cum mulabus, & mulionibus & iuncturis argenteis, ut ita à conuiuio redirent: sed alia quàm mulos & equos animalia Heliogabalum rhedis & uehiculis iunxisse, sic Lampridius habet. Canes ingentes quaternos iunxit ad currum, & sic uectatus est: quatuor ceruis iunctis ingentibus, processit in publicum: iunxit & leones, matrem se magnam appellans: iunxit & tygres liberum se uocans. habuit gemmata uehicula & aurata. Iunxit & quaternas mulieres & binas uel ternas ad pimpillum quod est temonis caput, & sic uectatus est & nudis nudus trahentibus: fecit idem de pueris. cum tunc, ut ante Philippum liceret. Rhedas autem imprimis sed & alia uehicula, publice institutum fuisse in urbe Roma ad portas teneri parata, quæ indigentes dato precio publice etiam declarato, in promptu haberent, constat. Suetonius de Caligula. In gallia quoq; cum damnatarum sororum ornamenta & supellectilem & seruos atq; etiam liberos immensis precijs uendidisset, inuitatus lucro: quicquid instrumenti ueteris aulæ erat ab urbe repetijt: comprehensis ad portandū meritorijs quoque uehiculis & pistrinensibus iumentis, adeo ut panis Romæ sæpe deficeret, & litigatorum plærique quod occurrere absentes ad uadimonium non possent, causa caderent. Et erant rhedæ, ac uehicula non in urbe solum, ut supra apparet meritoria omnium necessitatibus sufficiura, sed per uias consulares ab urbe Roma undiq; in quascunq; orbis Romani prouincias ducentes, precio singulis præfixo, ultra quod nihil pro uectura accipere possent. Capitolinus de M. Antonino philosopho: dedit præterea curatoribus regionū ac uiarum potestatem, ut uel punirent, uel puniendo ad præfectum urbis remitterent eos, qui ultra uehicula quicquam ab aliquo exegissent. Quam quidem uehiculorum undiq; constitutorum consuetudinem ex parte nos edocet Ioannis Chrysostomi ad Stagirium monachum opus. Chrysostomus nanq; uir sanctissimus eloquentissimusq; Stagirium monachum post actam in monasterio multis annis laudabilem uitam, à dæmone correptum, ut consolaretur, multis nititur rationibus exemplisq; uirorum item sanctorum: qui multis in hac uita laboribus difficultatibusq; agitati sunt. Inter quæ est de Abraam tam multarum gentium patre, quem multi existimarunt ætatem omnē prospere & tranquille uixisse. Et Chrysostomus præter alia incommoda peregrinationem eius narrat difficillimam, in qua quidem facile apparet quanta fuerit differentia regiminis & conditionis prouinciarū Palestinæ, Chaldeorum & Persarum regni, quæ temporibus Abrahæ fuit, & earundem prouinciarum administrationis, quæ per Alexandri mammeæ & Iuliani apostatæ imperatorum tempora erat, quando ipse Chrysostomus hæc scribebat: quo ex Chrysostomi testimonio, nō magis uehiculorū de quibus nunc agitur, per Ro. imperij uias dispositio cernitur, quàm ipsarū prouinciarū fœlix de quo longe supra diximus regimē intelligitur. Sed iam ipsum audiamus Chrysostomum, qui omissis laboribus, & difficultatibus maximis, quibus Abraam in Perside agitatus est, sic habet. Verum ista quoque modo omittamus, atque à peregrinatione sua ordiamur: illud primum inquirentes diligentius, quanto itineris spacio Chaldæorum prouincia à Palæstina separata est, aut quænam uiæ illius conditio fuerit, quo modo sibi tunc misceri illi homines potuerint: qui fuerit uiuendi

Rheda

Mulis usos antiquos ad uehicula non equis

Pimpillum

Vehicula meritoria

uiuendi atq; conuerſandi modus.non enim,quia facile tunc iuſtus ille obediuit,res etiam continuo facilis exiſtimetur. Nec quoniam cito ac breuiter Moyſes rei geſtæ digeſſit ordinem,opus ipſum breuitatem putes imitatum.Iſta enim dicere & enarrare facillimũ eſt, agere autem laboris difficultatisq; pleniſſimum eſt. Viæ igitur iſtius longitudinem locorumq; intercapedinem,diligentius enarrare poſſent,qui inde ad nos progreſſi eſſent.Nos hactenus illorum quidem nemini cõgreſſi fuimus. Vnum uero ex ijs qui ex citeriore prouincia adueniunt nacti,cum tempus ab illo inquireremus,quo iter agere coactus eſſet, triginta & quinque dierum numerum audiuimus. Et Babylonem quidem ille ſe non uidiſſe ait,audiſſe tamen ab his qui ibi fuerant,tantundem itineris reſtare conficiendum, ut eo perueniretur,atque huiuſmodi diſtantia locorum & tunc erat,& modo eſt: porrò itineris conditio non ea nunc eſt,quæ tunc fuiſſe creditur.Nunc enim & manſionibus perpetuis diſtinctum eſt, & urbibus ac uillis frequentibus ornatum, uiatoresq; plurimos offendit, qui illuc proficiſcuntur,quod non minus ad ſecuritatis rationem ualet quàm manſiones, urbes atq; uillæ:præterea & ex prouincia ciuitatum principes,uiros & corporis magnitudine & roboris cunctos excellentes, iaculoq; & funda tantum ualentes, quantum uel ſagittarij ſagittis,uel armati pilis,ſtatutis ducibus quibus illi obtemperent cõſtituentes,hoc eis unicum iniungunt munus, ſolamq; itineris tuendi curam cuſtodiamq́ue permittunt. Ad hæc aliam longe his omnibus diligentiorẽ curam excogitauere:habitacula enim mille paſſibus ab inuicem diſtincta itinere toto fabricantes, nocturnos illic ſtatuere cuſtodes: per illorum labores & uigilias maximum contra latronum impetus munimen uiatoribus conſtituentes.Tunc uero nihil horũ erat,non uillæ perpetuæ,nõ urbes,non diſcretæ dierum ſingulorum manſiones,non crebra diuerſoria, non commeantium ueſtigia, non aliquid deniq; huiuſmodi:licet nũc omittere ſemitæ aſperitatem,aërisq; inequalitatem,quę & ſi deſint alia, per ſe uiatoribus ſunt moleſtiſſima. Teſtes mihi ſunt qui cum uehiculis iumentisq; inuehantur, ne ſic quidem conſueta itinera audent incedere, niſi ea prius ſtrata lapide uiderint,foueasq; impleuerint atque cuncta complanauerint. Cæterum tunc inhabitabili nunc regione erat uia illa deſertior, ipſisq; montibus & collibus aſperior, præruptisq; omnibus & præcipitijs periculoſior. Nondum id quod eſſe omniũ grauiſſimum duxi,quo pacto barbaris ferisq; nationibus nouus ſemper hoſpes iungebat intelligo.Hoc enim maiora illi ac difficiliora in dies negotia præbebat, cum omnes tunc per gentes,imò ut uerius loquar per ciuitates diuiſi eſſent, atq; ſeparati: neq; enim ſicuti nunc in maxima orbis parte fieri cernas,uni imperio uniuſq; ditioni mortales omnes ſeruiebãt,eiſdem gubernabantur legibus: ſed ueluti corpus unum in multa membra conciſum, ita hominum genus diſperſum erat atq; diſſipatum: hoſtesq; ex hoſtibus iuſtus ille Abraam mutare in dies cogebatur,& antequam priores fugeret rurſus in alios incidere,cum alibi quidem cõfuſe plurimi dominarentur, alibi nullus dominationis ordo ſeruaretur. ſed iam ſatis multa de moribus priſcorum & conſuetudinibus ſeu publicis ſeu priuatis,ſatis multa itẽ ſuperius dicta ſunt de religione,& de rei publicæ adminiſtratione,atq; etiam de militia. Ad decimam ultimamq; partem triumphos noſtri operis titulum decusq; ueniendum eſt.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ROMAE TRIVMPHANTIS LIBER DECIMVS

TRIVMPHOS Romanorum deſcribere ac unum in locum congerere aggreſſus,duo eorum tanquam prȩludia minoris ſcilicet dignitatis & gloriæ alios honores, uictoribus datos prius referam, Ouationem & tropheum.Ouatioq; ordine prima uerbi uim ab ohe gaudentium interiectione originem habet, ut dicta ſit quaſi ohatio, Iuuenalis de Horatio. Satur eſt cum dicit Horatius ohe. Et Feſtus Pompeius ouantes dicit lętantes,ab eo clamore dictos,quem faciũt redeuntes ex pugna,geminata o o littera. Et Aulus Gellius ſic habet:ouandi ratio & cauſa cum bella non rite neq; cum iuſto hoſte geſta ſunt, aut hoſtium nomen humile & nõ idoneum,ut ſeruorum, piratarum:aut deditio ſolito citius facta, aut incruenta uictoria: ingrediebantur urbem pedibus, ſequentibus eos, non militibus ſed uniuerſo ſenatu. & oualem coronam ſupra oſtendimus fuiſse myrteam, quam habebant qui

Ouatio unde

Corona oualis myrthea

qui ouantes introibant cum bella non erant indicta, aut sine sanguine. Liuius XXVI
Trib. plæbis ex autoritate senatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello qua die urbem *M. Marcello*
ouans iniret imperium esset: pridie quàm urbem iniret in monte albano triumphauit, in- *ouatio*
de ouans multam præ se prædam in urbem intulit: cum simulachro captarum syracusarũ
catapultæ, balistæq́ & alia omnia instrumenta belli lata, & pacis diuturnæ regiæq́ opu-
lentiæ ornamenta, argenti ærisq́ fabrefacta uasa, alia suppellex preciosaq́ uestis, & multa
nobilia signa quibus inter primas Græciæ urbes syracusæ ornatæ fuerant. punicæ quoq;
uictoriæ signum octo ducti elephanti: & non minimum fuere spectaculum cum coronis
præcedentes Sosis syracusanus & Mericus Hispanus, quorum alter introitum in syracu-
sas, alter in arcem dederat. Et Suetonius de Augusto: bis ouans ingressus est urbem, post
Philippense, & rursus post siculum bellum. Et de Tiberio idem: ob res bene gestas in gal-
lijs ouans urbem curru ingressus est, primus ut ferunt triumphalibus ornamentis honora
tus, nouo nec cuipiã alteri tributo genere honoris. Liuius in quarto. Quinto Capitolino
filio capitolini, Equis fusis triumphus negatus, ouans urbem ingressus est. & infra: Publi⁹
Valerius consul arce caruentana recuperata urbem ouans introijt: & infra Valerius poti-
tus consul deuictis in algido equis triumphauit, & libro quinto Manlius capitolinus cõ-
sul ouans ingressus est: & in libro septimo Fabius repulsis à porta collina gallis & tiburti-
bus uastatis, ouans urbem ingressus est. Ternio item & trigesimo libro, Aelius ob rem fa-
ciliter in Hispania gestam, ouans in urbem ingressus est: & quinto trigesimo M. Fuluius
Nobilior qui biennio ante prætor in Hispaniã profectus est, ouans urbẽ ingressus est. Tro *Tropheum*
pheum Græcam habet originem à trope quod conuersionem latine significat: primi
enim Græci eo uocabulo usi, suos qui hostem nulla aut parua commissa cæde conuertis-
sent in fugam, in hunc maxime modum honorarunt. Arboris quæ in loco esset ramis pau
lulum supra stipitem succisis, scuta, galeas, toraces, loricas, & alia quæ fugiens reliquisset
hostis arma appendebant, eratq́ id paucorum dierũ uicti dedecoris & uictoris gloriæ mo
numentum, quod pace breui composita sublatum, nullam notæ uicinis in ea uictoria inu
stæ relinqueret memoriam. Vnde Plutarchũ supra ostendimus merito questum esse, im-
pudenter simul & aspere nimis egisse primos ex Græcis, qui trophea aut marmore inci-
sa, aut ære sculpta facientes, odium simul & bellum à cõseruata uicti ignominia perpetuũ
reddidissent. Romanos itaq; ultimo Græcorum exemplo trophea marmorea aut ærea,
præsertim montium dorso insculpta posuisse uidemus, quorum multa etiam nunc pas-
sim per urbem extare uidemus: sed illa sunt omnium maxima Caij Marij de cimbris ha-
bita, quæ à Sylla disiecta Caium Cæsarem reposuisse Suetonius scribit: nunc ad sancto-
rum Iuliani & Eusebij ecclesias, qua uia ab arcu sancti Viti ad celebrem sanctæ crucis ba-
silicam itur, semiintegra: de eoq́ uerbo habet sic Nonius. Spolia hostium affixa stipitibus
uocantur trophea, sed de triumphis uideamus. Triumphare inquit Varro appellatum, *Triumphare*
quod cum imperatore milites redeuntes clamitant per urbem in capitolium eunti: io tri-
umphe, à dithyrãbo Greco Liberi cognomento. & Plinius: Liber pater primus triumphũ
inuenit. Cicero ad equites prius quàm iret in exilium: maiores nostri eos imperatores, qui
militum uirtute hostium fregerant furorem iucundissimo fructu libertatis reconciliato,
non solum statuis dignos putarunt, sed etiam æterna triumphi laude. lege autem fuit cau- *Lex de trium*
tum, ne quis triumpharet qui minus quàm quinq; milia una acie superasset. M. Cato & *phantibus*
Martius tribuni plæbis altera lege pœnam statuerunt his qui mentiti erant. Quare ingres
si urbem triumphaturi, apud quęstores urbanos de ueritate scripta iurant. Et legibus item *Triumphatu-*
ac pro consuetudine obseruatum, ut pro aucto tantũ imperio nõ pro instaurato triumpha *ri de ueritate*
retur. Itaq; nec P. Scipioni recuperatis Hispanijs, nec M. Marcello captis syracusis trium- *scripta iurant*
phus concessus. Primus apud Romanos in triumpho liberum patrem imitatus est Titus *T. Tatius pri*
Tatius, qui triumphans de Sabinis primus omnium ouans urbem ingressus est: quoniam *mus Romano*
rem leuiter absq; cruore gesserat, myrtoq́ ueneris uictricis coronatus incessit, quæ po- *rum trium-*
stea fuit, ut diximus, ouantium corona. Sed de triumphis multa sunt dicenda prius quàm *phauit*
ad particularem eorum descriptionem ueniamus. primum apud maiores nulli licuit tri-
umphare, qui nec dictator, nec consul, neque prætor res gessisset, quod cum L. Lentu- *Quibus triũ-*
lo obiectum esset qui proconsul in Hispania rem bene gesserat, ouans sicut supra osten- *phare liceret*
dimus in urbẽ ingressus est: Et duodetrigesimo de Scipione: Ob res gestas magis tentata
est

est triumphi spes quàm petita pertinaciter, quia neminem ad eam diem triumphasse qui
sine magistratu res gessisset constabat. In septimoq; Liuius. C. Manlius de plæbe primus
dictator, de hetruscis populi iussu sine autoritate patrũ triumphauit: solusq; Gneus Pom-
peius quod multi scripsere eques Romanus, & prius q̃ per ætatem consul fieri posset bis
triumphauit, quod in delubro Mineruæ in titulis Pompeij apparuisse Plinius affirmauit.
Lex altera triumphantium Lex alia siue consuetudo triumphaturis fuit, ut prius reportarent exercitum, prouinciam-
que in qua res gesserant successoribus redderent quietam. Liuius XL Lucius Manlius
consul ex Hispania redierat, cui postulanti à senatu in æde Bellonæ triumphũ, rerum ge-
starum magnitudo impetrabilem faciebat, exemplum obstabat. quod ita comparatũ mo-
re maiorum erat, ne quis qui exercitum non deportasset triumpharet, nisi pacatam perdo
Triumphantium currus qualis mitamq; successori prouinciam tradidisset. curru autẽ semper peruectos fuisse qui trium-
pharent constat, duarum tamen rotarum, quales Romæ in Titi Vespasiani arcu ad san-
ctam Mariam nouam, & in sanctæ Martinellæ facello L. Veri Antonini marmore inci-
sos ad iustam propè mensuram extare uidemus: duciturq; uterq; dictorum imperatorum
currus equis quatuor, prout Liuius libro quarto: Camilli deuictis uehijs triumphus modũ
excessit: Curru equis albis iuncto inuectus clarior quàm gratior fuit. Et tamen Liuiũ duo-
deuigesimo sic habere uidemus. De C. Claudij Neronis & M. Liuij salinatoris triumpho
post inflictã Hasdrubali cladem ducto: C. Claudius equo sine militibus M. Liuius quadri-
gis, urbem ineuntem milites sequerentur: itaq; iret alter consul sublimis curru multijugis
si placeret equis: uno equo per urbem curru triumphum sequi Neronem. Et pręter equos
Elephanti ad currus triumphantium taurosq; utrosq; albos elephantis postea ducendo currui nõnulli ex principibus sunt usi:
Nam Pompeij triumpho Aphrico elephanti currum traxere. Quem in hoc sicut & in prę-
lio Cæsar superauit, de quo Suetonius: gallici triumphi die ascendit capitolium ad lumi-
na, Elephantis quadraginta, dextra leuaq; lycnos gestantibus. Et Capitolinus de Gordia-
no iuniore. Quadrigæ elephantorum Gordiano decretæ sunt, utpote qui Persas uicisset,
Aureliani currus à ceruis uectus triumpho Persico triumpharet. Et Flauius Vopiscus de Aureliano. Fuit alius currus qua
tuor ceruis iunctus, qui fuisse dicitur regis gothorum, quo ut multi memoriæ tradunt, ca-
pitolium Aurelianus inuectus est, ut illic cæderet ceruos, quos cum eodem curru captos
uouisse Ioui optimo maximo ferebatur. Et si triumphus ob rerum transuehendarum mul
titudinem una die perfici non poterat, alij dies perficiendo adhibebantur. Titum enim
Quintium Flaminiũ de Macedonibus & Græcis triduo triumphasse infra ostendemus.
Suetonius de Cęsare: eodem mense quater sub diuersis ducibus triumphauit. & de Augu
sto: currules triumphos tres egit. Dalmaticũ, Acciacũ, Alexandrinũ cõtinuo triduo. In ip-
Triumphantiũ filios curru eodem solitos duci soq; triumphantũ curru filios sedere solitos fuisse, Cicero pro Murena sic asserit. Cũ sede-
re in equis triumphantium prætextati potissimum filij soleant. Aemilium Paulum specio
sissime in triumpho filium duxisse legimus, quem triduo post amiserit. Sed gratius egisse
uidetur Hadrianus, cum enim triumphum ei senatus qui Traiano debitus erat detulisset
Imago Traiani triũphauit recusauit ipse, atq; imaginẽ Traiani curru triumphali uexit, ut optim⁹ imperator ne post
mortem quidem triumphi amitteret dignitatem. & Marcus Antoninus philosophus peti
it L. fratri, ut secũ triumpharet. petijt præterea ut filij Marci Cæsares appellarent. Trium-
phauit simul de parthis. In triumpho autem liberos Marci utriusq; sexus secum uexit, ita
tamen, ut & puellas uirgines ueheret: cum filio suo de Marcomanis triumphauit. è con-
tra uero impurus ille & bestius homo Commodus Antoninorum & imperatorij nomi-
num inquinator, uenia legis annariæ impetrata consul est factus, & cum patre de germa-
nis triumphauit. Romãq; ut redijt subactore suo Antero post se in curru collocato ita tri-
umphauit, ut eum Anterus ceruice reflexa pub. oscularetur, etiam in orchestra: & Seue-
rus apher parthicum deferentibus patribus triumphum idcirco recusauit, quod consiste-
re in curru affectus articulari morbo non posset, filijsq; concessit ut triumpharent. Descri-
ptioni item triumphorum præmittenda sunt alia, & imprimis nonnulla quæ Cicero Ver
Triumphus cur gratus populo Rom. rinarum septimo sic habet: ipse triumphus quam ob rem gratissimus populo Romano fu
it atq; iucundissimus? quia nihil est uictoria dulcius. uictoriæ autem testimoniũ dulcius,
si quos sæpe metueris, eosdem uictos ad supplicium duci iubeas. At enim qui triumphant
eo diutius uiuos hostium duces seruant, ut his per triumphum ductis pulcherrimum spe-
ctaculum fructumq; uictoriæ populus Romanus percipere possit: tamen cum de foro in

capitolium

capitolium currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem iubent. Idemq́ dies & uictoribus imperij & uictis uitæ finem facit. Et idem Cicero in Pisonem, differens de triumpho: Quid tandem habet iste currus? quid uincti ante currum duces? quid simulachra oppidorum? quid aurum? quid argentum? quid legati in equis & tribuni? quid clamor militum? quid tota illa pompa? Et uarij itē mores adnotandi sunt. Festus Pompeius: Laureati milites sequebantur triumphantes, ut quasi purgati à cæde humana intrarent urbem. Itaque eandem laurum omnibus sufficionibus adhiberi solitum erat, quod omni tempore uiret, ut similiter res pub. floreat. de qua item lauro Plinius: laurus triumphis proprie dicatur. Cæsarum pontificumq́ sola domos exornat, & ante limina excubat: sterilis earū maxime triumphalis qua triumphantes utuntur.

Milites laureati sequebantur triumphātes Laurus triumphis dicata

Et infra Plinius morem dicit triumphantiū notabilem, olim triumphasse duces cum corona hetrusca ex auro, quæ à tergo sustineretur à seruo, triumphantemq́ tunc annulum in digito ferreum habuisse: ut æqua esset fortuna triumphantis, & serui coronam sustinentis: Sicq́ triumphasse de Iugurtha Caiū Marium, qui tertio consulatu aureum sumpserit annulum. sed in his quę nunc extant marmoreis triumphantium figuris, fortuna alata non seruus coronam sustentat, quam quidem fortunam inaurato corio, aut aliter depicto fuisse crediderim: colorem enim suū nunc habet marmor, & de re ipsa nihil scriptum inuenio.

Triumphantis corona & annulus Fortuna alata

Tunica autem aurea triumphasse Tarquinium priscum Plinius in Verrio flacco sumptum tradit: Morisq́ item fuit, nō legis, imperatores belli ciuilis uictoria quantumuis magna non triumphare, quia ciues non hostes occiderint. Sic nec Nasica Tiberio graccho cum suis perempto, nec Metellus Caio opimio, neq́ Caius Antonius Catilina superatis triumpharunt. Lucius uero Sylla cum de Græcis urbibus captis, & simul de ciuibus Marianis superatis triumpharet, sola urbium captarum spolia in triumphum prætulit. Morisq́ pariter fuit ut sequentes triumphalem currum milites lœdoria in imperatorem suum dicerent. Sicq́ gallico triumpho Cæsaris milites inter cætera carmina iocularia etiam illud uulgatissimum pronunciarunt: gallias subegit Cæsar, Nicomedes Cæsarem: & Ventidium bassum parthici triumphi die secuti milites decantarunt: Qui mulos fricabat factus est consul.

Militū carmē lœdoriū in triumphantem

lege autem cautum erat, quod Plutarchus in Pauli Aemilij uita tradit, neminem ducem ante triumphi initiū urbem ingredi. Sed in uaticano apud territorium triumphale, necessarios triumpho apparatus facturi expectabant, quod in Vespasiani triumpho & filiorum infra diffusius ostendemus.

Triumphaturi in uaticano expectabant

Triumphos omnes Romæ & nunquam alibi præter duos fuisse ductos atque celebratos constat: mirumq́ in tanta rerum imperij euersione, in tanta principum & tyrannorum insolentia, in tanta sediū & locorū mutatione, quantam penè singuli fecerunt imperij moderatores, neminē fuisse eorū, q aut Mediolani, aut Aquilegiæ, aut Cōstantinopoli uoluerit triumphare. Luciū autē Pisonē tradit Plinius scripsisse: Papiriū cursorem primū in monte albano triumphasse de corsis. Et Papirium masonem, cum triumphum Romæ non impetrasset, in albano monte triumphasse. Triumphosq́ ipsos omnes uiginti & trecentos fuisse Paulus Orosius omnium, qui stantis adhuc Romani imperij gesta scripserunt ultimus est auctor, quē gloriosis ecclesiæ doctoribus Hieronymo & Augustino familiaritate coniunctum, de ea re cum ipso Augustino uidendi triumphi (sicut initio diximus) auido, contulisse crediderim.

Triumphi cccxx

Desierant enim pridem antea triumphare Romani: cum satis constet Probum imperatorem fuisse qui triumphauerit ultimum. Et Probum inter, & ultima beati Augustini tempora, anni paulo plus minus ducentis adnumerantur: Primum apud Romanos Titum Tatium regem Dionysij bacchi imitatione triumphum duxisse diximus, & alium è regibus Tarquinium priscum pariter triumphasse Plinium scribere supra item ostendimus, sed quales hi fuerint triumphi à nemine tradi uidimus. Publius autem Valerius cōsul primus pulso Tarquinio, & uehijs Tarquiniensibusq́ post Bruti mortem superatis, reges pulsos in hoc sicut & in plærisq́ imitatus, triumphauit. Et si uero nonnullos ex triumphis qui uisi fuerint ampliores pro tempore atq́ speciosiores scribere intendimus, quo gloriam populi Romani eius temporis, tanquam & nos ipsi cum Augustino adsimus, celebriorem lætioremq́ ostendamus, maiorem tamen eorum partem summatim colligendo pergemus. Seruabimus autem temporum ordinem, ut crescentem populi Romani potentiam triumphorum quoq́ amplitudinem imitatam fuisse appareat, utq́ omnibus constare possit, quo tempore Romana potentia se ipsam sub Pompeio, & Cæsaribus

ferre nō potuit,triumphos fuisse ductos,qui deorum potius quàm hominum opera,opulentiam fastum'q; imitati sint:eritq; à Camilli triumpho initium, de quo sic haber in quinto Liuius. Aduentus quoq; dictatoris omnibus ordinibus obuiam effusis celebratior, q; ullus unquam antea fuit:triumphus omnem consuetum honorandi diei illius modum aliquantum excessit: maxime conspectus ipse, curru equis albis iuncto urbem inuectus est, parum'q; id non ciuile modo,sed humanum etiam uisum : Iouis solis'q; equis æquiparatū dictatorem etiam in religionem trahebant. Triumphusq; eam ob unam maxime rem clarior quàm gratior fuit. Hunc triumphum & si Liuius magnis effert laudibus à nulla tamē alia quàm equorum alborum parte laudare potuit,quod præda(ut assolebat)transferenda,populo erat distributa:Et nulli erant digni magnates,quos ante currum captiuos ducere potuerit. Alius autē triumphus post multos annos à Papirio cursore dictatore de samnitibus ductus, & si aliquid decoris, nullam tamen babuit prædam cum captiuis ordine traducendam,sic enim scribit in nono Liuius. Dictator ex Senatus cōsulto de samnitibus triumphauit,cuius triumpho longe maximam speciem captiua arma prebuere:tantū magnificentiæ uisum in ijs,ut aurata scuta dominis argentariorum ad forum ornandum diuiderentur : inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus cum tensæ ducerentur. Nec maioris fuit apparatus triumphus,de quo sic habet in decimo Liuius: Q. Fabius deciano exercitu relicto in hetruria,suis legionibus deductis ad urbem, de gallis hetruscisq; ac samnitibus triumphauit:milites triumpbantem secuti sunt. Celebrata inconditis militaribus non magis uictoria Q. Fabij quàm mors P. Decij est,excitatá'que memoria parentis æquata euentu publico priuato'que filij laudibus : dati ex præda militibus æris octogeni bini,sagaq; & tunicæ,præmia illa tempestate militiæ haud quaquam spernenda. primus post hos triumphus fuit Papirij cursoris tunc consulis,de quo Liuius libro item decimo. Consul exercitum de samnitibus deduxit,uenienti Romam triumphus omnium consensu est delatus. Triumphauit in magistratu,insigni ut illorum temporū habitus erat triumpho:equites peditesq; insignes donis transiere,ac trāsuectis multæ ciuicæ coronæ uallares'que ac murales conspectæ : inspecta spolia samnitium, decore ac pulchritudine paternis spolijs,quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum,comparabantur. ducti nobiles aliquot captiui clari suis patrumq; factis : æris grauis transuecta uicies centum milia,& auri triginta tria milia: Omne æs argentumq; in ærarium conditum : Militibus datum nihil ex præda. Maioris lætitiæ & gloriæ prædictis triumphū duo Coss. simul Claudius Nero & Liuius Salinator deuicto occisoq; Hasdrubale duxerunt,quem Liuius extollere est adnissus. Nec tamen huic etiam triumpho plura affuerunt magnifacienda ijs,quę superiores habuisse docuimus. Sic enim in XXVIII Liuius:ita consociatus triumphus, cum utriq; tum ei magis, qui quantum merito anteibat tantū honori collegæ cederet,gloriam auxit:illum equitem aiebant sex dierum spacio transcurrisse longitudinem Italiæ,& eo die cum Hasdrubale in gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra aduersus sese in Appulia posita habere Hannibal credidisset. ita unum consulem pro utraque parte Italiæ aduersus duos duces,duos imperatores,hinc consilium suum,hinc corpus opposuisse:nomen Neronis satis fuisse ad cōtinendum castris Hannibalem, Hasdrubalem uero qua alia re quàm aduentu eius obrutum,atq; extinctū esse. itaq; iret alter cos. sublimis curru multijugis, si uellet, equis : uno equo per urbem uerum triumphum uehi. Neronem etiam si pedes incedat uel parta eo bello uel spreta triumphi gloria memorabilem fore. hi sermones spectantium Neronem usq; in capitolium prosecuti sunt. Pecuniam in ærarium tulerunt sestertium milies octoginta milia æris. Liber multos ex triumphis transire minoribus,ut ad maiores citius ueniam. Scipionisq; triumphum XXXII libro à Liuio descriptum primo afferimus: Pace terra mariq; parta exercitu in naues imposito in Siciliam ad lylibeū traiecit: inde magna parte militū in nauibus missa,ipse per lętam pace non minus quàm uictoria Italiam effusis non urbibus modo ad exhibendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente uias Romam peruenit,triumphoq; omniū clarissimo in urbem est inuectus: Argenti tulit in ærarium pondo centū milia XXIII. militibus ex præda quadragenos æris diuisit: morte subtractus spectaculo magis hominum quàm triumphantis gloriæ, Syphax est. Eundem uero triumphum ab Appiano diligentius descriptū repetere libet. Scipio post hæc ex libia in Italiam profectus, uniuersas copias classe traduxit. Romamq;

Triumphus Camilli

Triumphus papirij cursoris

Triumphus Q. Fabij

Triumphus alius Papirij cursoris

Triumphus Claudij neronis & Liuij Salinatoris

Triumphus Scipionis superioris

mam ꝑ ad triumphum reuersus est, quem omnium ante se splendidissimum dicitur egisse. Eius forma ut nunc fit ab illo seruata est, fuit autem huiusmodi: Sertis redimiti omnes præcinentibus tubis currus spolijs refertos deducebant. ferebantur & ligneæ turres, captarum urbium simulachra, aurum deinceps & argentum partim rudibus massis, partim signatum: Coronæ præterea quas uirtutis gratia urbes dedissent: Candidi subinde boues & elephanti illos sequebantur. Post hoc Carthaginensium ac numidarum principes bello capti, Imperatorem lictores præibant purpureis amicti uestibus, tum citharedorum ac tibiarum turba ad hetruscæ similitudinem pompæ: hi succincti coronisq́ aureis redimiti, suo quisq; ordine canentes psallentesq́ prodibant: hos lydios appellant, ut facile crediderim hetruscos à lydijs sumpsisse originem: horum in medio quispiam talari ueste fimbrijs ac armillis auro splendentibus amictus, gestus uarios edebat: hostibusq́ deuictis insultãs risus undiq; ciebat. Post thuris & odorum copia imperatorem circumsteterant, quem curru deaurato multifariamq́ refulgenti candidi uehebant equi, auream capiti gestantem coronam lapillis ornatam, gemmisq́. is uestẽ succinctus purpuream patrio more aureis intextam sideribus, altera manu eburneum sceptrum altera laurum præferebat, quæ Romani uictoriæ insignia profitentur. Vehebantur & cũ eo pueri uirginesq́, & ad habenas hinc inde cognati iuuenes: demum qui exercitum secuti erant scriptores ministri scutiferi'uet postremo exercitus in turmas aciesq́ diuisus currum sequebatur. Milites quoq; lauro redimiti laurum manu ferentes, quibus meritorũ insignia adiuncta. Aderantq́ qui hos quidem laudibus ferrent, hos salibus insectarentur, nonnullos infamia notarent. simplex deniq; triumphi forma, & quam unusquisq; sermone facile explicare queat. cum in capitolium uentum esset, Scipio deposito apparatu, epulum (ut amicis mos erat) in templo præbuit.

Triumphus M. Porcij Catonis

Post hunc tamen haud diu M. Portius Cato triumphum ex Hispania duxit superioribus primis crescentis rei pub. parem, de quo Liuius x x x i i i. M. Portius Cato ex Hispania triumphauit, tulit in eo triumpho argenti uigintiquinque milia pondo, auri mille quadringenta: militibus diuisit singulis ducenos septuagenos æris: triplex equiti.

Triumphus L. Quintij de Philippo

per quod tempus L. Quintius triumphum triduo duxit continuo, his qui postea sub principibus ducti sunt simillimũ, de quo sic habet Liuius x x x i i i. Postquam Romam uentum est, senatus extra urbem Quintio ad res gestas edisserendas datus est. Triumphus initus: die primo, arma, tela, signaq́ ærea, & marmorea transtulit, plura Philippo adempta, quàm quæ ex ciuitatibus ceperat. Secunda die argentum aurumq́ factum, infectum que & signatum. Infecti argenti fuit x v i i i milia pondo, & ducenta septuaginta. facti uasa multa omnis generis, cælata plæraq;, quædam eximiæ artis, & ex ære multa fabrefacta: ad hoc clypei argentei decem, signati argenti octuaginta quatuor milia fuere atticorũ, tetradrachma uocant, triũ ferè denariorũ in singulis argenti est pondus. auri pondo fuerunt tria milia septingenta, decem quatuor: & clypeus unus auri totus, & Philippei aurei quatuordecim milia quinq; centum quatuordecim. Tertio die coronæ aureę dona ciuitatum translata centum & quatuordecim, & hostiæ ductæ, & ante currum multi nobiles captiui obsidesq́. Inter quos Demetri⁹ regis Philippi filius, & Armenes Nabidis tyranni fili⁹ Lacedæmonius. Ipse deinde Quintius in urbem est inuectus, secuti currũ milites frequentes exercitu omni ex prouincia deportato: ijs duceni quinquageni æris in pedites diuisi, duplex centurioni, triplex equiti. præbuerunt speciem triumpho capitibus rasis secuti qui seruitute exempti fuerant.

Triumphus Scipionis nasicæ

Et suũ diu post triumphum P. Cornelius Nasica de Boijs duxit in mediocribus numerandum quem sic Liuius describit. In eo triumpho gallicis carpentis arma signa & spolia omnis generis transuexit, & uasa ænea gallica: & cũ captiuis nobilibus equorum quoq; captorum gregem traduxit: aureos torques transtulit, æris mille quatuorcentum septuaginta: ad hoc auri ducenta quadraginta sex, argenti infecti quod in gallicis uasis non infabre suo more factum c c c l x pondo: bigatorum numerum c x x x i i i i m: militibus qui currum secuti sunt centenos uicenos quinos asses diuisit, duplex centurioni, triplex equiti.

Triumphus M. Fuluij

Nec omittendum duximus M. Fuluij triumphũ, de quo Liuius in x x x v i i i sic habet. Triumphare mense Ianuario statuerat, sed cum audisset cõsulem Aemilium litteris M. Aburij tribuni plæbis acceptis de remissa intercessione ipsum ad impediendum triumphum Romam uenientem ægrum in uia substitisse, ne plus in triumpho certaminũ quàm in bello haberet, prætulit triumphi diem. Triumphauit ad

Kalendas Ianuarias de Aetolis, & de Cephallenia. aureæ coronæ centū decē pondo, duæ ante currū latę ſunt: argenti pōdo octuaginta tria: auri pondo CCXLIII: tetracina attica CXVIII: Philippei nummi decē milia CCCCXXXII: ſigna Aenea CCCCCCCLXXXV: ſigna marmorea CCXXX: arma, tela, cętera ſpolia hoſtiū magnus numerus: Ad hoc catapultę, baliſtę, tormenta omnis generis: duces aut Aetoli & Cephallenes, aut regij ab Antiocho ibi relicti, ad ſeptem & uiginti. Multos eo die priuſq; in urbē inueheretur in circo flaminio tribunos, præfectos, equites, centuriones, Romanos ſocioſq; donis militaribus donauit. Milinibus ex præda quinos uicenos denarios diuiſit, duplex centurioni, triplex equiti.

Triumphus G. Manlij Volſonis Et paulopoſt alius apud Liuium ponitur triumphus, quem nos ultimū afferre decreuimus. Extremo anni magiſtratibus creatis iam ad tertiū nonas martias G. Manlius Volſo de gallis qui Aſiam incolunt triumphauit. ſerius ei cauſa triumphandi fuit, ne Q. Terentio Culeone prætore cauſam lege petilia diceret: & incendio alieni iudicij, quo L. Scipio damnatus fuerat conflagraret: eo infenſioribus in ſe quàm in illū iudicibus, quo diſciplinam militarem ſeuere ab eo conſeruatam ſucceſſor ipſe omni genere licentiæ corruperat. neq; ea ſola infamiæ erant quæ in prouincia procul ab oculis facta narrabantur, ſed ea etiam quæ in milinbus eius quotidie cōſpiciebantur. Luxuriæ enim peregrinæ origo ab exercitu aſiatico inuecta in urbem erat. Imprimis lectos æratos, ueſtem ſtragulam tum precioſam, plagulas & alia textilia, quæ tum magnificæ ſupellectilis habebantur, monopodia & abacos Romam aduexerunt: tunc pſaltriæ ſambuciſtrięq;, & conuiualia ludorum oblectamenta addita epulis. Epulæ quoq; ipſæ cum cura & ſumptu maiore apparari cœptę, tum coquus uiliſſimum antiquis mancipium æſtimatione & uſu, in precio eſſe, & quod miniſterium fuerat ars haberi cœpta. Vix tamen ea quæ tum conſpiciebantur ſemina erār futurę luxurię. In triumpho tulit G. Manlius coronas aureas ducentas duodecim. Argenti CCXX milia centum tres. Tetracinū atticorum CCVII milia, XX Ciſtophorum: Philippeorum nummorum M. XVI. CCCXX. Arma ſpoliaq; multa gallicis carpentis traducta. Duces hoſtium duo & quinquaginta ducti ante currum: militibus quadrigenos binos denarios diuiſit, duplex centurioni: ſtipendium duplex in pedites dedit, triplex in equites: Multi omnium ordinū donati militaribus donis currum ſecuti ſunt. Carmina à militibus ea in imperatorem dicta, ut facile appareat in ducem indulgentem ambitioſumq; ea dici, triumphumq; eſſe militari magis fauore quàm populari celebrē. At iam maiores attingamus triumphos auctæ Romanarū rerum amplitudini reſponſuros.

Triumphus P. Aemilij Nec ab alio dignius id inchoari poteſt, quàm à P. Aemilio, cui contigit ut frugi ipſe in temporibus rei pub. adhuc frugalitati inſeruientibus uixerit, & tamen triumpho à maximis procedente uictorijs luxuriem primus in urbem inuexerit. Hic enim P. ille Aemilius fuit, qui quatuor filiorum duos priores clariſſimis domibus per adoptionem inſeruit, cum maiorem Fabio Maximo quinquies conſuli, minorem Scipioni Aphricano, in filios dedit. Hic fuit Aemilius ille qui frugalitatis & modeſtię amator, filiarum maiorem M. Catonis filio uxorem dedit, minorem Aelio Tuberoni: qui quidem Tubero uir optimus maximæ in

Tuberonū familia pauperrima re pub. autoritatis ita tenui erat patrimonio, ut ſexdecim uiri ex Tuberonum familia omnes ſimul in eiſdem ædibus, & quidem modicis, cū coniugibus, & liberis habitarent. Itaq; in illis ædibus Pauli Aemilij bis conſulis, & bis triumphalis filia deducta eſt, in eiſq; habitauit, nec puduit eam pauperis uiri, ſed uirtutem admirata eſt per quam pauper erat. Tantis tamen aſſuetus modeſtiæ & frugalitatis artibus continere non potuit Aemilius quin tempori adauctæ rerum opulentiæ inſeruiens triumphum in hanc maxime formam duxerit. Populus Romanus nitidis ueſtibus ornatus in locis & urbis partibus per quas tranſiturus erat, ſeſe ad ſpectandum triumphum parauerat, omnia urbis templa erant aperta, & ſertis uaporibuſq; repleta ſuauibus. Multitudo miniſtrorum baculos manibus geſtantium ex medio dimouebat turbas, & uias puras apertaſq; præſtabat. Tranſmiſſio in tres dies diuiſa eſt. Prima enim dies uix ſignis tabulis & ſtatuis tranſmittendis ſuffecit, quæ uehiculis comportabantur. Secunda die pulcherrima, & ornatiſſima macedonum arma multis curribus delata fuerunt ſplendentia ære & ferro abſterſo, atq; ita diſpoſita ut caſu maxime cecidiſſe uiderentur, galeæ, ſcuta, thoraces, ocreæ, & cretenſes peltæ, & thracia gerra, pharetrę & equorū frena, ac enſes nudi per hæc iacentes, & ſariſſæ infixę ita, ut nec uictorū quidē abſq; metu eſſet aſpectus. Poſt hos armorū currus tria uirorū milia ſequebantur,

bantur,qui numiſmata ferebant argentea,uaſis trecentis quinquaginta. Vas erat quodli-
bet trium talentorũ,quatuor uiri ſingula uaſa portabant. Alij crateras argenteas & phia-
las caliceſq́; ornatiſſimos,& ingentes certo ordine deferebant. Tertia die prima luce tubi
cines nõ mite neq; ſuaue ſed bellicũ ſonantes primi ibant.Poſt eos C X X boues albæ cor
nibus auratis ducebantur, uittis ornatæ & ſertis. ducebant eas adoleſcentes ſuccincti ad
immolandũ: & pueri aureas patinas ſacrificij gratia deferebant.de hiſq́; bobus albis dice-
re uoluit Virgilius de tauris tractans, qui in meuaniæ campis ad clitumnum amnem albi
naſcuntur ſic. Hic albi clitumne greges,& maxima tauri Victima ſæpe tuo perfuſi flumi-
ne ſacro Romanos ad templa deũ duxere triumphos. poſt eos ſequebantur qui aurea nu-
miſmata gerebant in uaſis trium talentorum,ut ſupra de argenteis numiſmatibus dictum
eſt:numerus uaſorum fuit triadeoctuaginta.His ſuccedebant qui auream phialam decem
talentorum quam Aemilius ex lapillis effecerat, itẽ antigonea & ſeleucea & thericlia &
Perſei uaſa aurea portabant.Poſt hæc Perſei currus & arma & diadema ſuper armis poſi-
tum:deinde poſt modico interuallo nati regij ducebantur:& cum ipſis alumnorum & ma
giſtrorum & pædagogorum lachrymans turba, qui & ipſi manus tendebant ad ciues, &
pueros eadem facere & precari docebant. Erant maſculi duo, & una fœmina, nõ ſatis in-
fortunium ſuum per ætatem intelligentes: quæ res magis homines ad miſericordiam cõ-
mouebat,multiq́; lachrymas ciues ad illum aſpectum demiſerunt:fuitq́; lætitiæ & doloris
plenum ſpectaculum, donec infantes tranſierunt. Ipſe autem Perſeus poſt filios & mini-
ſtros ibat,fuſca ueſte amictus, & crepida more patrio habẽs,propter magnitudinẽ malo-
rum ad omnia trepidus ac mente turbatus:poſt eum ibat amicorum & familiarium mœ-
ſta turba miſerabiliter ipſum intuentes lachrymantes,ut etiã plæriq; ex Romanis lachry-
mare ob miſericordiam cõpellerentur.Poſt eum deferebantur aureæ coronæ, quibus Ae
milium uirtutis gratia Græcæ donauerant ciuitates: Erat numerus coronarũ quater cen-
tum:deinde Aemilius ipſe ſequebat̃ ornatiſſimo curru inuectus, uir & citra eiuſmodi ho-
norem ſpectaculo dignus,purpuram auro contextam indutus,& ramum lauri dextera ge
rens: ferebant & laurũ milites qui currũ Aemilij ſequebant̃ legiones cohorteſq́; & mani-
puli,partim carmina patria ſalib⁹ permixta & riſu,partim laudes Aemilij cantantes: quæ
intuebantur & admirabantur omnes,nec quicquam ex ijs quæ ſibi optanda forent deeſſe
arbitrabantur.Ob eas res in macedonico geſtas bello ſumma populi Romani gratia Ae-
milio acceſſit. Tantum enim auri argentiq́; in ærarium Aemilius rettulit,ut nullum tribu
tum perſolui à ciuibus opus fuerit,uſq; Hircij & Panſæ conſularum,qui circa primũ Cæ-
ſaris & Antonij bellum cõſules fuerunt. Magnus ampliſſimuſq́; fuit,quem deſcripſimus
Pauli Aemilij,maiotes amplioreſq́; & propterea deo ut uidetur inuiſi,quos Pompei⁹ du-
xit triumphi fuere. Eos tamen nullo in loco ordine ſcriptos inuenimus, quia ſummatim *Triumphi*
etiam attingere nimium omnibus eſt uiſum: à Plinio igitur ſparſa ut ſunt ſcripta nonnul- *Pompeij*
la ſumemus,qui triumphaſſe eum dicit nondum per ætatem ſenatorẽ de Mithridate,cur-
ru quatuor elephantis ducto: & poſt triumphũ ponti in duos dies partitũ, apparatus pro
alio triumpho fuiſſe relictos.& addit Plinius:magni Pompeij triumpho tranſlata ſtatua ar
gentea Pharnacis, qui primus regnauit in Ponto, item Mithridatis eius patris, & currus
argentei.Item Pompeius in triumpho tulit alueum cum teſſeris luſorium è gemmis dua-
bus, latum pedes tres, longũ pedes quatuor. fuit in triumpho luna aurea pondo X X X,
lecti triclinares aurei tres. Vaſa ex auro & gemmis abacorũ nouem,ſigna aurea tria,myr-
rhina tria, coronæ ex margaritis X X X I I I Mons aureus quadratus cum ceruis & leoni
bus & pomis omnis generis:muſæ ex margaritis inerãt,& in eius faſtigio horologium:&
Pompeij imago ex margaritis. eadem Pompeij uictoria myrrhina in urbem inuexit, pri-
muſq́; Pompeius lapides & pocula ex eo triumpho capitolio dedicauit, quæ protinus ad
uſum hominũ tranſiere, abacis etiam eſcarijſq́; uaſis expetitis.Aliqualẽ uero triumphi or
dinem Plutarchus in Pompeij uita ſic ponit.Erant regiones de quibus triumphabat ſic lit
teris annotatæ, Pontus,Armenia, Cappadocia, Paphlagonia, Media, Colchis, Hiberia,
Albania,Syria,Cilicia,Meſopotania:præterea hi qui circa phœnicem & paleſtinam inco
lunt,Iudæi & Arabes,Piratarum etiam quotquot genera terra mariq́; debellata erant.In-
ter hęc notabantur caſtella haud pauciora quàm mille capta,ciuitates fermè noningentę,
piraticæ naues octingentæ,urbes præſidijs Romanis firmatas eſſe undequadringẽtas.his

quoq; addebatur uniuerfa urbis Romæ tributa ante id bellum quinquagies decies centena milia fuiſſe, cum his uero quæ ipſe quæſiuit octuagies, & quinquagies decies centena miliatin ærarium præterea uaſa, aurum, argentum'q; ſignatum ad uiginti milia talentorũ; præter quæ militibus diuiſa ſunt, quorũ qui minus accepit mille & quingentos æreos tulit. Captiui poſt principes piratarũ in triumpho ducti. Tigranis armeniæ regis filius cum uxore filiaq; ipſius Tigranis Zoſime coniunx: rex Iudæorũ Ariſtobolus. Mithridatis ſoror cum liberis quinq;: Scitharum quoq; quàm multę mulieres: Albanorũ & hiberorum, ac regis comagenorum obſides ducti. Trophea quoq; notata omnia, quæ præliorum numero æqua aut ſe duce aut per legatos partus eſt. Maximum uero ac ſplendidiſſimũ fuit, & quod Romanorum nemini hactenus contigit, quod tertium è tertia orbis parte triumphum duxit. Creuit tanquam per gradus triumphi gloria apparatusq; in Cæſare & ſucceſſoribus ſuis principibus, quos imperatores appellauere. Tam notus autem erat triumphorum apparatus, ut Suetonius Cæſaris & auguſti omnium maximos pauciſſimis attigiſſe contentus fuerit, nam de Cæſare ſic habet. Confectis bellis quinquies triumphauit: poſt deuictum Scipionē quater eodem menſe, ſed interiectis diebus, & rurſum ſemel poſt ſuperatos Pompeij liberos. Primum & excellentiſſimum triumphum egit gallicũ: ſequentem alexandrinum, deinde ponticum, huic proximum aphricanum, nouiſſimum Hiſpanienſem, diuerſo quenq; apparatu & inſtrumento. Gallici triumphi die uelabrũ præter uehens penè curru excuſſus eſt axe diſfracto, aſcenditq; capitolium ad lumina, quadraginta elephantis dextra leuaq; lycnos geſtantibus. pontico triumpho inter pompæ fercula, triũ uerborum prætulit titulum. Veni: Vidi: Vici. Non acta belli ſignificantem ſicut cæteri, ſed celeriter confecti notam. Veteranis legionibus prædæ nomine in pedites ſingulos ſuper bina ſeſtertia quæ initio ciuilis tumult⁹ numerauerat, uicena quaterna milia nummũ dedit: aſſignauit & agros, ſed non continuos ne quis poſſeſſorũ expelleretur: populo præter frumenti denos modios, ac tondem olei libras, uicenos quoque nummos quos pollicitus olim fuerat uiritim diuiſit, & hoc amplius centenos pro mora. Cætera extra triumphi apparatum ſcribit Suetonius. Sed iam ad alios deſcendam triumphos maiori diligentia à ſcriptotibus traditos, quo formam tantæ rei melius noſſe poſſimus. Flauius Ioſephus gente Iudæus captiuitatem Hieroſolymæ urbis à Veſpaſiano patre & Tito filio principibus Romanis factam deſcribens, ipſorum imperatorum triumphum ſic refert. Communem triumphum ob res geſtas agere ſtatuerunt, quamuis utriſque ſenatus proprium decreuiſſet: prædicto autem die quo futura erat pompa uictoriæ, nemo ex tam infinita ciuitatis multitudine domi remanſit. Omnes autem cum prodiſſent loca ubi tantum ſtare poſſent præuenerunt quanta ſpectaturis ſufficerent, imperatoribus relicto neceſſario tranſitu. Cuncta uero pars militaris ante lucem per turmas atque ordines progreſſa eſt cum rectoribus ſuis, & circa hoſtia conſtituta non palatij ſuperioris, ſed propè Iſidis templum: ibi enim principes nocte illa requieſcebant: prima iam aurora incipiente procedunt Veſpaſianus & Titus lauro coronati, amicti uero prima ueſte purpurea, & ad octauias ambulationes tranſeunt. Ibi enim ſenatus & ducum proceres & honorati equites eorum præſtolabantur aduentum. Tribunal autem ante porticus factum erat, ſellæ'que in eo eburneæ præparatæ. quò cum aſcendiſſent, conſederunt: ſtatim'que partis eos militaris fauor excepit: multis uirtutum teſtimonijs prædicatis: Illi autem inermes erant in ueſte ſericea, laureis coronati: perceptis autem laudibus eorum Veſpaſianus cum dicere adhuc uellent, ſilentij ſignum dedit, magnaque omnium quiete facta ſurrexit: & amictu magnam partem capitis adopertus, ſolennia uota celebrauit: idem'que Titus fecit. perfectis autem uotis Veſpaſianus in commune omnes breuiter allocutus milites quidem ad prandium quod ijs ex more ab imperatore parari ſolet dimittit, ipſe uero ad portam recedit, quæ ab eo quod per illam ſemper triumphorum pompa ducitur nomen accepit: Vbi & cibum prius capiebant & triumphalibus ueſtibus amicti dijs ad portam collatis, cæſa hoſtia, inter ſpectacula tranſeuntes triumphum ducebant, ut multitudini facilior præberetur aſpectus: pro merito autem narrari multitudo illorum ſpectaculorum & magnificentia non poteſt, in omnibus quæ quiſque excogitauerit, uel artium factis, uel diuitiarum operibus, uel naturæ nouitate. Nam penè quæcunque hominibus qui unquam ſunt fortunati paulatim quæſita ſunt alijs alia mirabilia atque magnifica, hęc

Triumphi Cæſaris

Triumphus Veſpaſiani & Titi

uniuersa illa die Romani imperij magnitudinem probauerunt. Et enim argenti auri-que necnon & eboris & in omni genere specierum siue opum multitudinem non ut in pompam ferri cerneres: sed si quis dixerit omnia fluere, & alias quidem uestes ex rarissimi generis purpura portari, alias diligentissima purpura uariatas arte Babylonica. gemmæ autem clarissimæ & tam multæ, aliæ coronis aureis, aliæ speciebus, aliæ formatæ inclusæ traductæ sunt, ut appareret frustra nos earum rerum usquam rerum esse aliquid suspicari. ferebantur autem simulachrorum singula, quæ illi deos habebant, & magnitudine mirabili, & arte non defunctorie facta, horum'que nihil non preciosa materia. Quin & animaliū diuersa genera producebantur, proprijs ornamentis induta. Erat autem etiam, quæ singula portaret magna hominum multitudo, purpureis uestibus atq; inauratis ornata. Ipsi etiam qui ad pompam fuerant ab illa turba discreti præcipua & mirabili ornamentorum magnificentia culti erant. Insuper his ne captiuorum quidem uulgus inornatū uideres, sed uarietas & pulchritudo uestium natam ex fatigatione corporum deformitatem oculis subtrahebat: Maxime autem stupor erat machinarum quæ portabantur, siue pegmatum fabricatio, pro quorum magnitudine timendum uiribus portantium occurrentes putabant. Multa enim in tertium nidum undequaq; surgebāt & magnificentia fabricæ cum admiratione delectabat, multis aurata ueste circundatis: cum aurum præterea factum & non factum esset affixum. Multis autē imitationibus bellum aliter in alias diuisum machinas, certam sui faciem ostendebat. erat enim cernere, uastari quandam fortissimam terram. totas uero interfici acies hostium, & alios fugere, alios captiuos duci, muros'q; excellenti magnitudine machinis dirui, & castellorum conscendi munimina, & populos ante mœnia ciuitatum disturbari, exercitum'q; intra muros diffundi, cædis'q; omnia loca plena, & eorum qui resistere non poterant preces: ignem'q; templis immissum, incendium'q; super domos. & post multam euastationem euersionē'q;, atq; amnem tristitia defluentem, non in arua culta neq; in hominū uel pecorum potum, sed per terram ex omni parte flagrantem. hæc enim iudæos esse passos ipsi experti sunt. Ars autem & confectorum operum magnitudo, nescientibus adhuc fieri præsentibus ostendebatur. Erat autem per singula pegmata captæ ciuitatis dux ita ut captus fuerat ordinatus. multæ autem naues sequebantur: spolia uero alia passim ferebantur. Eminebant autem eorum quæ apud Hierosolymā in templo reperta sunt, mensa aurea pōderis talenti magni, & candelabrum similiter auro factum, sed opere commutato ab usus nostri consuetudine. Nam media quidem columna basi hærebat, tenues autem à cacumine producebantur formatæ ad similitudinem fuscinulæ, & summum quoq; in lycni specie fabricatum. Erant autem numero septem, septimi diei qui apud iudæos est festus indicantes honorem. post hæc portabatur lex iudæorum nobilissimum spoliorum. inde transibant plurima uictoriæ simulacra portantes omnia ex auro & ebore facta. post quæ Vespasianus prior ibat, & Titus deinde sequebatur. Domitianus autē adequitabat ipse quoq; adornatus pulcherrime dignus'q; spectari. pompæ autem finis fuit ad Capitolini Iouis templum. quo postquā uentum est constiterunt: Erat enim uetus mos patrius operiri, donec ducis hostiū mortem quispiam nunciaret. Post'q; igitur eum finem uitę habere nunciatū est, omnium'q; fauor secutus est, tunc hostias immolarunt, his'q; omnibus secundo per uota solēnia celebratis in palatium recesserūt. Multis deinde post annis Aurelianus princeps nō ignobilis triumphū duxit, quem sic Flauius Vopiscus syracusius describit. currus regij tres fuerunt, in his unus Odenati argento auro & gemmis operosus atq; distinctus: alter quem rex persarum Aureliano dono dedit, ipse quoq; pari opere fabricatus, Tertius quem sibi Zenobia composuerat, sperans se urbem Romam cum eo uisurā, quod illam nō fefellit. Nam cum eo urbē ingressa est uincta ac triumphata. fuit alius currus quatuór ceruis iunctus, qui fuisse dicitur regis gothorum, quo ut multi memoriæ tradūt Capitolium Aurelianus inuectus est: ut illic cæderet ceruos, quos cum eodem curru captos uouisse ioui optimo maximo ferebatur. præcesserunt elephanti uiginti feræ mansuetæ libycæ, palestinæ diuersæ ducentæ, quas Aurelianus priuatis donauit, ne fiscum annonis grauaret. tygrides quatuor, camelopardali, alces, cætera talia per ordinem ducta. gladiatorum paria trecenta. præter captiuos gentium barbararū, blennos, aximiotas, arabes. erant quoq; bactriani, hiberi, saraceni, persæ, cū suis quiq; muneribꝰ: gothi, alani, roxolani, sarmatę, frāci, sueui, uandali, germani, religatis ma-

Aureliani triumphus

nibus captiui præcesserunt: inter hos etiam palmyreni, qui superfuerant principes ciuitatis, & Aegyptij ob rebellionem. ductæ sunt & decem mulieres, quas uirili habitu pugnantes inter gethas ceperant: quas de amazonibus ortas titulus indicabat. prælati sunt tituli gentium nomina continentes. Inter hęc fuit Tetricus chlamyde coccinca, tunica galbina, bracis Gallicis ornatus, adiuncto sibi filio quem imperatorem in Galliã nuncupauerat. Incedebat etiam Zenobia ornata gemmis, cathenis aureis quas sibi fecerat uincta. præferebantur coronæ ciuitatum aureæ titulis eminentibus proditæ: Iam populus ipse Romanus, iam uexilla collegiorum atq; castrorum, & catafractarij milites, & omnis exercitus & senatus (& si aliquantulum tristior, quod senatores triumphari uidebant) multum pompę addiderunt. Deniq; in Capitoliũ uix nona hora peruenit, sero autem ad palatium. Sequentibus diebus datæ sunt populo uoluptates ludorum scænicorum, ludorum circensium, uenationum, gladiatorum, naumachiæ. Vltimus mihi restat Romanorũ principum quos legerim triumphasse Probus. uellemq; Flauium Vopiscũ qua diligentia superiorẽ Aurelia- *Probi triumphus* ni, eadem & hunc Probi è pannonia imperatoris uere probi præstantissimiq; triumphum scripsisse. Sed uidetur dei iudicio factum esse, ut qui ultimus omnium in tanto imperio triumphus esse debebat mutilus truncusq; describeretur. Sunt itaq; Flauij Vopisci hæc uerba. Triumphauit de Germanis & Bemis omniũ gentium ferocissimis, ad quingentos homines ante triumphũ duxit. Venationem in circo amplissimam dedit: ita ut populus cuncta diriperet. Genus autẽ spectaculi fuit tale. Arbores ualidæ per milites radicitus auulsæ, late longeq; trabibus affixæ sunt: terra deinde superiecta, totusq; circus ad siluæ speciem consitus gratiam uiroris præbuit. Immissi deinde per omnes aditus struthiones mille, cerui mille, apri mille, dãmæ & cætera animalia quanta ali adinueniriq; potuerunt. Immissi deinde populares: rapuit quisq; quod uoluit. Triumphos iam tandem absoluimus, quos è tanta trecentorum & uiginti multitudine duximus seligendos: ut formam triumphi ostenderemus, quam inspexisse Aurelium Augustinum optasse refertur: quamq; Augustinum non magis id tenuit desideriũ, quàm è nostris plurimos habere uidemus. Qua ratione uni cum nunc ex omnibus cõflare libet, & ordinẽ formamq; uarijs supra locis & modis descriptam ita repetere, ut in præsentis temporis Roma duci uideatur. Venientes Romã ad triumphos duces Romanos Itali, quacunq; uiderent, suo & ipsi triumpho excipiebant, quod de Scipione Liuium supra scripsisse ostendimus. Expectabãt uero foris: quia lege cautum fuisse docuimus, nullũ ducem ante triumphi initium urbem ingredi. Eos qui triumphum ducturi erant satis sępra ostendit Iosephus semper ad portam consedisse, quam ipse dicit *Triumphale territorium* nomen inde nactam fuisse, ꝙ triumphi per eam ducerentur, nosq; in Roma instaurata priscorum testimonio & autoritate docuimus, territoriũ triũphale ad eum fuisse locum, ubi apud basilicam principis Apostolorum Petri, sancti Andreæ ecclesia & cenotaphium extant: quo in celeberrimo priscis etiam temporibus loco, apud id tunc Apollinis templum nunc sanctæ Petronillæ, & sanctæ Marię Febricosorũ ecclesiam, obeliscus est ille sublimis quem Caium principem in Neronis circo erexisse Plinius est autor. In eo itaq; territorio triumphali parata triumphi pompa per uiam procedebat triumphalẽ, cuius stratæ silici- *Triumphalis uia* bus particula adhuc cernitur sub sancti Spiritus in saxia hospitali, ut per nunc dirutũ pontem tyberis triumphalem ibi proximũ, & portam pariter dirutã eius pontis triumphalem, cuius ampla cernere est fundamenta, in urbem & ad Capitolium duceretur. Continuabatur autem ea triumphalis uia ad posteriorẽ nunc porticum ecclesiæ sancti Celsi, ad quam arcus marmorei ipsam amplexi uiam, altera extat coxa corrosam è marmore statuam tenens colosseam. Reflexa inde uia sancti Laurentij in damaso ecclesiam, & post floræ campum petebat: idq; hinc maxime ꝓximis temporibus cernere fuit, quod in cõtinuatis super eam domibus fundamenta iacere aut puteos effodere molientes, siliceã ueterẽ offenderũt spaciosissimam, à campo floræ ad nunc plateam iudæorum: inde Iunonis templum, nunc sancti Angeli in foro pisciũ ecclesiam, post ad sanctum Georgium in uelabro procedens uia sub nouis ædibus ruinis'que ab effodientibus inuenitur, quousque iani templo uela- *Cliuus Capitolinus* broq; proxima in cliuum desitura Capitolinum detecta cernitur: A uelabro autem cliuum inchoasse Capitolinum, per quem ad Iouis optimi maximi templum erat ascensus, satis in Roma ostendimus instaurata. Notissimumq; est ex Suetonio illud quod breui supra diximus; Cæsarem Gallici triumphi die, præteruehentem uelabrũ curru penè excussum

fuisse

fuisse axe diffracto. hæc itaq; fuit triumphantium uia ab obelisco territorio portaq; triumphali ad Iouis templum: cuius magna & dissipata nunc fundamentorum ubi de facinorosis in Capitolino colle supplicium sumitur, uestigia extare uidemus: uiaq; tota quam descripsimus non modo in P. Aemilij (sicut dictum est) sed in cæteris quoq; triumphis, undiq; auleis lauroq; ornabatur. & fori sediliaq; ex materia tabulataq; ad utranq; partem uiæ, fenestrasq; & per tecta pari disponebantur ornatu, populum commode exceptura, qui nitidis uestibus ita totus conueniebat, ut quod hebreus noster scribit, nemo ex tanta multitudine ea die remaneret in domibus. Templaq; ipsi imminentia uiæ quorum præter sancti Angeli ecclesiam nulla extant: aperta & sertis uaporibusq; suauibus repleta erant. Multitudo ministrorum baculos manibus gestantium inauratos, turbas ex medio dimouebat, ut uia aperta & pura redderetur. Prius uero quàm ordinē describamus quem progressurus cum pompa in urbem imperator seruabat: aliqua exponere libet à Iosepho scripta, & tamen aliorum quoq; triumphorum descriptioni admodum profutura, quæ legentibus sicut hactenus nobis fuerunt dubia esse uidemus. Dicit Iosephus: cuncta pars militaris ante lucē per turmas atq; ordines progressa est cum rectoribus suis, & circa hostia constituta non palatij superioris, sed propè Isidis templum. Ibi enim principes nocte illa requiescebant. Nosq; ignotum aliàs Isidis templi locum nuper edocti sumus. Honofrius tricariensis episcopus, Andreasq; eius frater germanus consistorialis aduocatus, ciues ex crucea gente Romani, ædes habent corū uirtuti opibusq; respondentes, uiæ quam descripsimus triumphali superimpositas: campum inter floræ & plateam iudeorum, quas alioquin amplas uetustorum prisci operis marmorum frustis, tabulis, strumentisq; plurimum exornare nituntur. datum itaq; nuper ab Andreæ clientulo uinitore marmor pergrande luculleum uel (ut appellant) serpentinum litteras inscriptum maiusculas elegantes, ad domus eminentem angulum affixerunt. Estq; incisarum hic tenor superiori in margine primum: SAECVLO FELICI. Deinde ad quadri medium sequitur sesquilinea. PHISIAS SACERDOS ISIDI. Salutaris consecratio. tres deinceps sunt lineolæ: Pontificis uotis annuant dij Romanæ rei P. arcanaq; morbis præsidia annuant: quorum nutu Romano imperio regna cessere. Ipsum lapidem cum satis conijcere liceret in templo Isidis repertū fuisse, itum est in uineā: locusq; inspectus multis obsitus sentibus unde saxum erat auulsum: Facileq; fuit intelligere, extantes corrosos semiq; ruptos fornices, & uix solo supereminentes murorum pinnas, templū fuisse, quod Isidi sacerdos Phisias consecrasset. Id nunc est qua in parte monasterium inter sancti xysti & ingentes spectandasq; thermarum Antonianarū ruinas uiam fuisse nouā, qua nihil Roma habuit pulchrius, in Roma docuimus instaurata. eratq; id templum ad ipsius uiæ nouæ supremum caput, in palatium maius circum'ue maximum spectans: ut iam liceat intelligere, milites qui ante lucem per turmas atq; ordines progressi erant cum rectoribus suis, circa hostia fuisse ædium uiæ nouæ non palatij superioris ibi proximi. nec moueat principes triumphaturos ad Isidis templum in ciuitatis medio quieuisse, & non extra urbem legi obtemperaturos expectasse. Lex enim ipsa & multæ aliæ stante sub consulibus re P. caste seruari solitæ sub principibus exoluerant. Vespasianus tamen & Titus legi ex parte aliqua parituri ad territoriū portamq; triumphalem lauro coronati, & uestem induti purpureā sunt progressi. Vbi panegyricis laudum suarū redundantibus de more auditis, rem diuinā capite operto fecerūt. Milites uero Iosephus scribit inermes in ueste sericea fuisse, quod illorum opinioni aduersatur, qui ueteres Romanos rerum dominos parū splendido atq; etiā inepto amictu usos fuisse calūniantur. Qualia uero fuerint spectacula, qualis pompa, quantæ qualesq; diuitiæ in triumpho ostensæ, & Iosephus & Appianus & supradicti à quibus sumpsimus scriptores diffuse dicunt. Aliqua tamen repetere libet, nostro huius temporis triumpho, quē hic uerbis & scripto ducimus coaptanda. Sitq; prima pars uestium quas ex rarissimi generis purpura, & diligentissima pictura uariatas arte Babylonica hebreus dicit: & rarissimi generis purpuram fuisse constat, quam nostri tum cremissinam, tum uiolaceam appellant. Artis uero Babylonicæ à priscis Romanis dicta sunt omnia quæcūq; uariatis coloribus uariatóue serico, aut auro & mixtim ex utroq; contexunt; quorū per Italiam nimius nunc improbandus, perniciosusq; cernitur abusus. De gemmis quas dicit partim in coronis, partim aliter fuisse delatas notoriū est, ut cum sola ardenti ambitione pares illis nostri sint, à multitudine tamen

Ornatus uiæ triumphalis

Triumphaturi noctem ad Isidis templū quiescebant

Ars Babylonica

eorum incomparabili superentur. Iam uero quæ dicit Iosephus pro merito laudare non posse, multitudinem illorum spectaculorũ & magnificentiam in omnibus quæ quisq; excogitauerit, uel artium factis, uel diuitiarum operibus, uel naturæ nouitate, omnibus persuasum esse non dubitamus, quæ ne dum nunc referri aut excogitari possent, sed ita in singulis mutabantur triumphis, ut nihil magis quisq; curaret quàm ne ea adduceret spectaculorũ machinarumq; genera, quæ prioribus pompis uisa erant. & diuersa multi animalium genera ducebant proprijs induta ornamentis, ut color habitusq; ornamentorum ursis adhibitorum, leones aliter uestitos secerneret, pariter lynces, & pardos, diuersusq; damas internosci & pantheras faceret ornatus. Nec paruę erat pulchritudinis delectatiõisq; uidere eos homines qui singula præferrent spectanda, aut singula ducerent animalia, purpureis atq; inauratis esse uestitos, cum tamen & captiui ordine in spectaculum ducti ornatus sui splendorem haberent. Inter hæc stuporis fuisse dicit Iosephus machinarum quæ portabantur & pegmatum fabricationem, quarum rerum similitudinem cum à nobis uisam dixerimus, facile erit intelligere qualia fuerint maxima: cum parua nos inspecta cũ stupore non potuerimus non mirari. Est celeberrimus quot annis in urbe florentia Ioannis Baptistæ festus dies, in quo diuersi generis machinæ, diuersa transferuntur spectacula ingenij subtilitate ueteribus illis nullatenus postponenda. Adhibenturq; imprimis spectandæ pulchritudinis pegmata, ex illis etiam quæ in tertium nidum undequaq; surrexisse hebreus noster tantopere admiratur. quin si ueniã dabunt nobis doctiores, imperitos hoc loco quid ea fuerint pegmata docebimus. Decẽpedalis erat quaquauersum latitudinis solidũ tabulatum, è cuius basis centro lignea surgebat columna uiginti pedũ proceritate sublimis, ad quam trina distinctione proporcionaliter facta terni ramorũ ordines ferreorum erant, quibus in ramis inauratis fronde multa aurea argentea'ue densatis, tanquam auicularũ nidi ex corio loruli'sue uersicoloribus, puerorũ bimulorũ ad summum'ue trimulorũ sedes & tanquam cubilia disponebantur. Eorumq; puerorum capite solum exerto, pars toto eminens corpusculo iucundum ridiculum'ue aliquid prout occultus in fronde pręceptor suggereret balbutiebat. hancq; molem robusta seruorũ multitudo non centonibus ut florentię nunc, sed purpureis aureis'ue indutorũ perferebat. Multaq; cum & uaria in triumpho essent pegmata, nequaq; continuata ferebantur, sed aliæ interponebantur machinæ simili in tabulato similiq; seruorũ ornatu delatæ, in quibus præliorũ simulachra edebantur, ut uincentes Romanos cadentes cęsosq; hostes una, fugientes alia hostes, in sequutosq; quirites: oppugnari urbem defendiq; alia, alia capi, uriq; excindiq; appareret: singulisq; in machinis & rebus quæ gererentur primarij hostium duces simulati eodem erant uestiũ habitu, in quo post parum ueri ante currũ uincti inspiciebantur. Alia q̃ sequebantur fercula singulis in triumphis uaria suam præbebant delectationem. Sed in Titi Vespasiani triumpho inde gratiosiora sunt quæ à Iosepho scribuntur, quod ea in marmoreo triumphali arcu suo Romæ ad sanctam Mariam nouam uidemus extare quæ apud Hierosolymã in templo reperta sunt. Mensa aurea, & candelabrũ auro factum, cuius formam melius lapis quàm Iosephi descriptio nobis ostendit. postea portabatur lex iudęorũ marmorea item extans. In alijs uero triumphis qui singulos repetere uolet plurima inueniet admiranda quæ præcedebant dictas machinas & pegmata aut sequebantur: Nostrum uero nos triumphũ tandem aggrediamur. Qui bello confecto ad urbem cum reducto exercitu redierat imperator, in uaticani territorio triũphali tunc sine ædificijs puro à marmoreis nunc basilicæ sancti Petri principis apostolorũ scalis ad obeliscum expectabat. Ad quem locũ ante lucem sese omnis ciuitas effundebat. Et quia lentissimo propter impedimẽta tardantesq; machinas gradu incedendum erat, præcessuri põtifices sacerdotesq; & religioni addicta colluuio: suã pompam prius ducere inchoabant, quẽ inter conatũ imperator capite operto rem diuinam faciebat In qua sic orasse eum accepimus. Dij nutu & imperio quorũ nata & aucta est res Romana: eandem placidi propitiatiq; seruate. Miratiq; aliquãdo sumus quo sit factũ modo, ut si cur triumphalis pompa priscis omniũ celeberrima è uaticano & ab Apollinis tẽplo in urbem ducebatur, ita & christianis temporibus ecclesiasticorũ ordinũ processiones quęcũq; solẽnes è uaticano pariter & à beati Petri basilica, quæ in illius templi parte constructa est ineant. Et sua illa in suis põpis quę tãtus populus pars pręiret pars sequereť sacra habebãt: tensas scilicet argenteũ birotem currũ ancilia palladiũq; & sacra alia præferentẽ. Curruiq;

Pegma — *Simulachra præliorum* — *Triumphi descriptio* — *Triumphãtis uerba rem diuinã facientis*

summus

summus & sumptuosissimus adhibebatur ornatus. Et tensas proximiores nullo intermedio sacerdotes salij præcedebant, uiri semper omnium grauissimi totiusq́ ciuitatis amplissimi: quando Fabium Maximũ, & L. Scipionem diutissime inter salios uixisse ac obijsse: & Titum Vespasianum salijs à quibus erat in collegiũ cooptatus gratias egisse ingentes supra docuimus. Vestes uero quibus salij in pompa utebantur subtili simplicique serico ceruleo fuere colore candidioribus uirgulis intertextis, quibus Constantinopolitanum patriarcham uti uidemus. & caudam nullo sustentante trahebant salij nostrorũ cardinaliũ more qui illos imitati uidentur cauda longiore: Ancileq́ unum ex ijs quæ cælo decidisse dicebant brachio tanquam in prælio aptatum deferebant. Eratq́ in religione legitimum salios in pompa ternos, ad summũ quaternos & saltare simul & canere, quæ quidem carmina omnis pompa cantu uel incondito referebat: fueruntq́ ex ijs quorum nonnulla ad singulos deos Horatius in odis & ad extremum sæculare posuit. Et ne addubitet quispiam grauissimos amplissimosq́ felicium stantis rei P. sæculorum uiros adduci potuisse ut in foro aut uia triumphali saltarent: gloriari solitum fuisse traditur Maximũ: se qui quartum octogesimum ageret annũ iuniores multo collegas saltu superasse. Ad tensas dehinc quo sequerentur ordine operosissimum fuerit scribere: sed cum omnia templa omnium deorum dearumq́ sacella, omnes ædes suos & multiplices habuerint sacerdotes, cum sodales illis & more nostro societates ac confraternitates tanto nostris plures quanto maior tunc erat populus fuisse docuerimus, pompam quę aut præcederet, aut sequeretur ad tensas ingentem esse oportuit, quam quidem turbam per superius descriptam triumphalem uiam & portam, uaria oblatrantem in deos carmina, nos nunc uidere & audire uidemur. Singuli uero ordines sacerdotum, singulæ sodalitates, singula pegmatum & machinarum agmina suos habuere ludios, & simphoniacos, singulos pantomimos, per quos à præcedentibus collegijs diuiderentur. petreiæ enim alicubi fuerunt mulierculæ ebrias se gesticulationibus simulantes, quæ dum obtorto uacillantiq́ gressu in casum & ruinã pendent, seseq́ uix tandem sustentantes totam paucis sed amplis passibus uiam complectuntur: turbas in risum prouocant. Et manducos aliqui digniores ditioresq́ sacerdotes à quibus sua gratior fieret pompa, præmittebant. Erantq́ hi laruato capite humano maiori, maxillas uasta magnitudine pariter uastis armata dentibus habentes, qui suo tanti oris hiatu dentiũq́ crepitu, sese in utranq́ partẽ uiæ dum flecterent: ridentẽ turbam uertebant in fugam, & quicquid in esum oris applicaretur: tanq́ deglutientes in sinum demittebant. Vtq́ maiorẽ uarietas delectationem faceret, ciceriæ alijs interiectæ ordinibus suos & ipsæ risus etiam uiris grauibus exciuere. Viri erãt hi, ueste & laruato oris habitu muliebri, quibus ceruicis proceritas iusta oblongior appareret, uocis tamen usus ad labia & inter dentes ita respõdebat, ut uerborum proprietas nullatenus desideraret: Qui media incedẽtes uia spectatores ad utranq́ partem mira linguæ uolubilitate, pro uniuscuiusq́ conditione iocis aut ridiculis, lœdorijs laudibus, uituperationibus, aut serijs appetebant. Suisq́ pariter pompæ locis interiecti erant lydij, ingens citharedorum tibicinumq́ turba sericeis aureisq́ induta, & coronis pariter aureis redimita, cum quibus nonnulli psallentes canentesq́ prodibant. Eorumq́ in medio ludius quispiam talari ueste fimbrijs armillisq́ aureis splendentibus amictus: uarios edebat gestus: Subinde uestalibus psaltriæ & phanaticæ mulierculæ præluserunt, quarum gesticulationes marmoribus insculptas quotiens per urbem offendo, quin subsistens inspiciam nequeo continere, pariter & debacchantes quæ suis bacchi sacerdotibus bacchidibusq́, haud secus quam in orgijs capillo per humeros sparso, nudæ potius uolare q́ saltare uidentur. Suum quoq́ inter alios pompæ sacerdotum sodalium & epulonum ordines munus, mimi, histriones, pantomimi, & cætera ludionum turba præstiterunt: ut dum ea subit menti & memoriæ recordatio, hos ego strepitus, has saltantium insanias calamo nunc cupiam declinare. Postq́ pontem & portam triumphalem omnis superstitiosa priscorum pompa transgressa erat, auri, & argenti armorum bellicarumq́ machinarum, & ditissimæ lautissimæ supellectilis, quantũ singuli triumphatores in ærariũ inferebant: supra in descriptis multorum triumphis audiuimus: Vnde hanc solam partem quia nostrorum sæculi nostri præsertim ecclesiasticæ rei Romanæ principum neminem imitaturũ esse credimus, in nostro hoc triũpho effingere desinemus, & pariter nulla pegmata præter supradicta, nullas machinas adhibebimus. Imperator igitur: ad cuius exemplũ utinã aliquando

unus

Salij

Vestes saliorũ

Petreiæ mulieres

Manduci laruati

Ciceriæ

Lydij

Psaltriæ & phanaticæ mulierculæ in pompa ducebantur

unus uel plures christiani succedant: currum insidens birotem, auro, argento, gemmisq; splendentem ingrediebatur. Sed ubi in curru illo circuncirca picti erant, hinc Iuppiter sceptrum, inde Neptunus tridentem, Iuno hastam quirini, manu gestãtes, deinde Mercurius caput pedesq; alatus, in nostro curru, Petrus claues, ensem Paulus manu gerant, Michael Georgiusq; Dracones perimant, & Bartholomeus suam humero pellem portet. Aureaq; noster imperator palla induatur, stellis ex auro splendentibus uariata, sceptrum manu dextera eburneum, sinistra lauri ramum gestans. Nec auream prisco de more hetrusco coronam, sed lauream habeat. Sicq; non ut olim seruum, qui iuxta Plinium ponderis eximij auream post humeros stans sustentet, adhiberi oportebit. Nec cogetur imperator noster ferreum annulum manu habere, ut seruo in tanta gloria se æquari recognoscat: ad quam Plinij sententiam Iuuenalis allusit. Magnæq; coronæ Tantum orbem, quantũ ceruix non sufficit ulla. Quippe tenet sudãs hanc publicus, & sibi consul ne placeat, curru seruus portatur eodem. Optimum itaq; potius imperatorem Titum Vespasianũ noster imitabitur imperator, qui non seruum in curru post humeros, sed fortunam ex auro habuit alatam, quæ si nostro adhibebitur, demissus cælo angelus esse uidebitur. Assideat tamen nostro si erit filius puer, & Scipionis optimi ciuis exemplo nepotes hac ex cognatione ephebi candidorum equorum currum trahentium frena regant, aut si deerunt nepotes & cognati discat à Iuuenale adhibere Niueos ad frena quirites, Defossa in loculis quos sportula fecit amicos. Post currum segregati à multitudine legati & digniores quiq; ac uirtutibus præstantiores equo uehãtur. Hostium uero duces & captiui nobiliores ante currum uincti ducantur, ut ipsorum aspectu pulcherrimum spectaculum, fructumq; uictoriæ ingentem populus Romanus excipere possit, qui illos in carcerem duci uideat. Clament interim obstrepantq; ante & retro milites laureati: carmina in ducem suum laudibus plena, & cum libuit ridicula & opprobria lœdoriaq; licentissime proferãt. Magnaq; cum sit ac propè infinita earum quæ in triumphum ducuntur rerum & captiuorum multitudo, & cum pompæ & populi innumera sit turba, à territorio triumphali in forum usq; magnũ Romanum nouem horis (sicut in Aureliani triumpho contigit) ægre perueniat: & tamen cum ad eius fori partem quæ iuxta Ouidij uerba de boue nomen habet, erit peruentũ, currus ipse subsistat. Nec prius equos flectant, qui eorum frena agent adolescentes, quam & ipse consul uexilla aliaq; magistratus insignia in ipso foro de more deposuerit, & ducẽ hostium in carcerem perductũ occisumq; aliquis denũciauerit: ut quẽ P. R. quẽ milites Romani aliquando metuerunt, supplicio affectũ esse gaudeant. Tuncq; ascendens in capitoliũ consul rem diuinã in Iouis optimi maximi tẽplo faciebat: cuius ad deos oratio hęc fuisse refertur. Gratias tibi Iuppiter optime maxime, tibiq; Iuno regina, & cæteri huius custodes habitatoresq; arcis dij, libens lætusq; ago: re Romana in hanc diem & horã per manus q̃d uoluisti meas seruata bene, gestaq;: eandẽ & seruate ut facitis, fouete, protegite ꝓpitiati, supplex oro. Eundẽq; diem, & uictori impij & uicto finẽ uitæ fecisse lætus exultabat atq; iubilabat populus. Deducatur deinde in palatiũ imperator noster ad cœnã mille mensis in foro paratam descensurus, ad quam inuitatus, qui tunc erit consul non accedat, ne qui triumphauerit aliquem se in ea digniorem accubitu'que priorem habeat: Et si exemplo Scipionis optimi modestissimi'q; ciuis, noster triumphator maluerit, minore multo apparatu in capitolio cœnam paret. Triumphos uiam & Romam absoluimus triumphantem, si unum operi claudendo addetur, non modo scilicet scriptura sicut nuper fecimus depictos sed ueros & priscis digniores triumphos Romæ ducendos esse sperari posse, si eos qui ad clauum sedent rei publicę christianæ principes se ipsos nosse, & quam susceperint curam mente & animo considerare, meliori solito dei munere contingeret. neq; enim forma & institutione, utinam ne magis potentatu & magnitudine multum abest ab ea quã in hoc opere per singulas partes descripsimus Romana & publica, hæc in qua uiuimus ecclesiastica res Romana. Sæpe ex Liuio & Cicerone supradiximus: Dum nullum fastiditur genus in quo uirtus enitesceret, creuisse Romanum imperium, & uiros ex omni parte orbis ostendimus Romæ uisos esse, non ciues modo militesq; & senatores, sed consules: qua urbis & rerum cõmunione factum sit, ut ne dum Romæ geniti & cohabitantes infinita & tamen diuersi generis hominum multitudo, nedum Italici generis pręstantes uiri, sed hinc ad caucasum montẽ, inde ad Tanaim aut ad Gangem geniti: Romanã pari affectu rem P. amarent

Birotis

Fortũa alata

Oratio triumphãtis ad deos perfecto triumpho

amarent, defensarent, tuerentur, augerent. Similem itaq; præsentis rei statum esse hinc dicimus, quia pontificē Romanū cōsulis, Cardinales senatorū, reges, principes, duces, marchiones, comites, & alios Christiani orbis nobiles, legatorū, quæstorū, tribunorū militū, præfectorum præsidijs, cēturionum, & decurionum, officio fungi & respondere uidetur. Episcoporum uero & aliorum ecclesiasticorū multitudo Romanam frequentans curiam, magistratuum obtinet locum, per quos aut reipu. officia, aut singulæ prouinciarum dioceses administrantur. Et pontifices Romani olim originem Asiaticam habuere, Petrus apostolorum princeps, Anicetusq;, Ioannes quintus, Sergius, Sisinius, Constantinus, Gregorius tertius: Græcia pariter suos habuit, Anacletū, Telesphorū, Hyginiū, Eleutheriū, Antherонem, Sixtum, Eusebiū, Zosimum, Theodorū, Ioannem sextum & septimū, Zachariam, & nostris diebus ex Creta quintum Alexandrum. Nec suis caruit Aphrica pontificibus, ex qua Victorē Melchiadem & Gelasium habuimus. Caium Dalmatia, & Ioannem quartum habuit. Damasium Hispania, & Ioannem primū uigesimum, nuperq; Calistum tertium, Sardiq; fuerunt Hilarius & Symmachus. Agatho autē Leo secundus, & Stephanus tertius fuere Siculi, maiorem numerum Gallia nobis dedit, Martinum primū, Romanum quoq;, & Siluestrum secundum, Stephanū nonum, & Vrbanum secundū, Calistum secundum, Vrbanum quartū, Clementem quartum, Ioannem secundum uigesimum, Benedictum duodecimū, Clementē sextum: & quartus Gregorius, secundusq; Clemens fuere Saxones. Damasus uero secūdus, Victorq; ex Norico geniti sunt, nūc Baueria: & Leonem quintum, Gregoriumq; sextum, Alemania dedit. Hadrianū quartū Anglia, quintum Innocētium Burgundia. Et trina propemodum diuisione paulo plures prædictis Roma, totidem Italia. Turbam uero Cardinalium episcoporumq; & aliorū in repub. ecclesiastica præstantissimorū, quam Asia, Aphrica, & pars Europæ à barbaris nunc oppressa habuit, infinitum fuerit recēsere. Satis tamen puchrumq; erit nunc superstites numerare: præter Calistum tertium pōtificem ex Hispania citeriori Valentinum, qui proximo obijt anno, quinq; Cardinales utraq; habet Hispania: Ioannem de turre cremata sancti Sixti, Ioannem de Caruaial, qui legationem actu ipso apud Pannonas in Turchos exercet. Ioannem Zamorensem titulo sanctæ Priscæ, ulterior: & Rodericū uicecancellarium sancti Nicolai in carcere Tulliano, Ludouicumq; sanctorū quatuor coronatorū Calisti nepotes citerior habet Hispania. & suum Asia Bessarionem ex Pontica Trapezunda Græcum episcopū Tusculanum, & alterum item habet Græcia, Isidorum ex Constantinopoli episcopum Sabinensem. Tres etiam nunc habet Gallia Cardinales: Gulielmū Rothomagensem titulo sancti Martini in montibus, Alanū Auinionensem titulo sanctæ Praxedis, & Eduensem. Germania autem unicū Nicolaum de Cusa titulo sancti Petri ad uincula. Non itaq; iniuria dixisse uidemur, Romanæ olim reip. similem esse ecclesiasticam rem Romanam, quæ haud secus, quàm illa ex uiris conficiatur, quos omnes orbis terrarū prouincias mittere contigerit digniores: & sub hac re nostra omnes nomen professos Christianum uelint nolint regi & gubernari oportet. Neq; enim regia aut alia potestate, neq; magistratibus, neq; dignitate fungi, neq; etiam uir haberi potest, qui nostri consulis & senatus cōuentusq; publici legibus consultis institutisq; aduersatur: huius enim reipublicæ scita perpetuam animarum salutem & gloriam spondentia multo pluris faciēda sunt, quàm gloria quam suis ciuibus rempub. conseruantibus spondebat Romana respub. ut uero & proprio nomine desertores appellandi sint, qui castra hæc deserunt in urbe Roma à reipub. Christianæ fundatoribus apostolis Petro & Paulo instituta, quorū Petri ipsius basilica est prætorium, Cōsul est pontifex, Magister militum est Cæsaris imperatorisq; nomen retinēs, Legati, quæstores, tribuni, & cēturiones sunt quos diximus, reges, principes & duces. Vt affirmare ausim si ad hæc castra quoad debent ductores ordinū frequētes affuerint, facile futurū, orbis olim Romani prouincias reipubl. Romanæ non rebelles, imperio restituere ac subijcere. Quid autem per immortalem deum sibi uult sacrosanctū nomen Christianum quempiam profiteri? se Christianum ecclesiæ membrū dicere, barbaras nationes, Turchos, Saracenos & cæteros infideles uerbo aspernari, insectari, & eo amētiæ progredi, ut cum Christiani exercitus castra signa & munitiones per ignauiā deserat & prodat, fructu imprimis sperare sa lutis æternæ careat, & quod Græcis hactenus cōtigit, sensim ueniat in hostiū potestatem.

FINIS

Pontificū Romanorum origo & series

Cardinales Romani

xxviij

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS IN ROMAM INSTAURATAM Præfatio, ad Eugenium IIII pontificem maximum.

RBIS Romæ rerum dominæ ruinarū potius q̃ ædificiorum, quæ nūc cernuntur noticiam pro uiribus innouare Eugeni pont. sanctiss. multa suadent mihi. Sed illud maxime impellit, quod tanta fuit prætéritorum diu seculorum hominibus studiorum humanitatis ignoratio, ut quum pauca singulis in urbis ipsius ædificiorū partibus, quæ olim fuerint, non ab imperita solum multitudine, sed ab his etiā qui doctrina cultiores sunt sciantur: tum multa ac penè omnia falsis & barbaris appellationibus inquinata, uel potius infamata cernamus. Vnde breui futurum apparet ut Roma ingeniorum parēs, uirtutum alumna, celebritatis specimen, laudis & gloriæ columen, ac omniū quæ uniuersus orbis ubiq; habet bonarum rerum seminarium in suis obscurata structuris maiorem celebritatis & famæ iacturam faciat, quàm in rebus pridem factam ac potentia uideamus. Cōfirmauit etiam nostrum describendi propositum tuus in ipsam pontificatus tui sedem reditus, adeo illius conseruationi utilis atq; necessarius, ut cōstet eam senio calamitatibusq; cōfectam, si altero abfuisses decennio penè funditus perituram. Neq; enim sola comitantis curiæ præsentia, quod semper ciuitatis opulentiæ plurimum profuit, Romanos foues: sed collapsa deformataq; ædificia, multis in locis maximo instauras reficisq; impēdio. Decorum certe & magnanimo principe dignissimum facinus: & quod omnes florente olim Roma factas moles, factasq; ædificiorum structuras laude & gloria tanto superet, quanto nostra huius seculi tenuitas immani illorum affluentiæ opum cedit. Quando itaque ego omnia quæ mihi adsunt tuæ sanctitati debeo, cur & non ipse contendam, ut sic tu Romam per ingenioli mei literarum monumenta, sicuti cementariorum, fabrorumq; lignariorum opera pergas instaurare. Accedit enim nostræ huic urbis instaurationi, quæ dignitatis tuæ sanctimoniam imprimis deceat, & tuam gloriam maxime cumulet, pōtificum Romanorum, qui te præcesserint innouata operum cōmemoratio, dum urbis partes ad ueterem nouamq; nominationem describens, basilicas quoq; templa & sacra quas uocamus ecclesias loca, per quos pontifices & alios Christianos uel fundatæ primo uel auctæ uel fuerint instauratæ ostendam. Et quando in describenda urbis operum magnificentia multos Romanos præstātes certe uiros, sed idololatras gentilesq; merita laude nō fraudabo, est animus nostrorū quoque martyrum gloriam, ubi quidam scilicet patiendo uicerint, & libidini insaniæq; tyrannorum succumbēdo triumphauerint indicare. Aggrediar itaq; assumptum mihi tuam in gloriam munus, futurum confisus ut posteri aliquando diiudicent, utrum ne resarcita & magna ex parte innouata basilicę principis apostolorū & lateranēsis palatij tecta, uel additas ex ære ædi celeberrimæ sancti Petri maiores ualuas, aut palatij mœniūq; uaticani suburbiorū restitutionē, & stratas urbis uias: utrum'ne inq; tanto facta impendio opera uel rudi stilo potuerim imitari, & calce, latericio, materia, lapide aut ære, an literis facta solidior diuturnior'ue maneat instauratio. Sed iam immēso operi manum apponamus.

Blondi

BLONDI FLAVII FOR
LIVIENSIS ROMAE INSTAVRATAE, LIBER PRIMVS.

OMAM in Latio ad Tyberim amnem sitam: & quintodecimo i
ab infero mari passuum miliario maiores scripsere. Nomen eius *Vrbis situs*
à Romulo conditore M. Varro & Titus Liuius Patauinus Sa- ij
lustiusq̧ affirmãt: & Romulum à ficulnea arbore: sub qua eum *Nominis causa*
& fratrem Remum alluuio Tyberis destituerit: scribit in fastis
Ouidius his carminibus: Arbor erat, remanent uestigia, quæq̧
uocatur Rumula nũc ficus, Romula ficus erat. Ambitum eius iij
urbis quum Arcadij & Honorij imperatorũ temporibus à Vi- *Ambitus mensura*
sigothis anno tunc MCLXIIII fuit capta, maiorem fuisse
eo qui nunc cernitur, multi uolunt. Et nos quidem scimus mœnia urbis sæpe à barbaris alicubi aperta, sæpeq̧ à maioribus instaurata. Sed orbem ipsum inter instaurandum strictiorem factum, nec legimus, nec hoc tempore ab aliquo ruinarum signo, nisi parua parte post longam inuestigationem potuimus intelligere. Quanquã enim muri partim collapsi & corrosi sint, partim ruinam multis in locis minentur, in ipso tamen permanent prisco uestigio ueteris fundamenti. fuitq̧ ambitus Plinij temporibus, sicut ipse ex Augusti traditionibus scribit, milia passuũ uiginti. Et Flauiũ Vopiscum scribere uidemus, Aurelianum imperatorem qui prope annos ducentos ante Visigothorum irruptionem fuit, ambitum Romæ ad quinquaginta milia passuũ ampliasse. Huius autem ingentis differentiæ, quam Plinij Veronensis Flauijq̧ Vopisci in urbis amplitudine assertiones uidemus habere, causam nostro iudicio certam, & quæ omnes tollat ambiguitates, quin nullatenus hi duo scriptores discordent, in iuris ciuilis digestorum libris reperimus. Marcellus namq̧ de uerborum significatione: Vrbs inquit est Roma quæ muro cingeretur, ut Alphenus ait. Roma est etiam quantum continentia ædificia essent. nam Romam non murotenus existimari ex consuetudine quotidiana posse intelligi: quum diceremus Romam nos ire: & si habitaremus extra urbem. Et Paulus eodem titulo, urbis appellatio muris Romæ, aut continentibus ædificijs finitur. quod latius patet: ædificia Romæ fieri etiam ea uidentur, quæ in continentibus Romæ ædificijs fiant. Et Terentius clemens. Vrbis in continentibus qui nati sunt, Romæ nati intelliguntur. Pliniũ itaq̧ dum uiginti milia passus scribit urbis murorũ ambitum, & Vopiscum dum quinquaginta, Romæ & ædium continentium amplitudinem iuxta legum diffinitiones considerasse crediderim. & quidẽ Plinij uerba sunt de urbe: quum Vopiscus de Roma dicat. Nostri autem temporis circuitus urbis, cui illarum respondeat amplitudini, nec scimus, nec ea ratione iudicamus scire posse, ꝙ nostra ætatis nostræ metiendi ratio à priscorũ dimensione multũ uariat. Quando quidẽ Marcus Antoninus in itinerario infinitorũ penè locorũ ab urbe Roma distantiam multis passuũ milibus designat pluribus q̃ nunc homines nostri faciant. quæ quidẽ mensurationis disparitas non ex Antonij magis q̃ ex aliorũ scriptis facile intelligitur. Sed si ad nostræ ætatis consuetudinem metiri uolemus, uix passuum milia quatuordecim omnis Romæ & Ianiculi siue transtyberinæ regionis & Vaticani ambitus implebit.

Portas urbis Plinius triginta apertas, & septem clausas tunc fuisse scribit. Earũ omni- iiij
um nomina nec ipse ponit: nec nos satis inuenire potuimus. quanquam omnia inue- *Portarũ uocabula*
stigare hominis uetusti portarum loca hinc superfluum esse scimus, quod apud Liuiũ & alios scriptores aliqua inueniuntur nomina portarũ, quæ olim dum aucta fuit urbs Roma in medio ciuitatis remanentes, & formã portæ & usum simul amisere. & quidem nomina quæ apud priscos fuerũt hæc inuenimus. Flumentana, Collatina, Collina, Quirinalis, Exquilina, Viminalis, Neuia, Querculana siue Querquetulana, Gabiusa, Lauernalis, Rudusculana, Rutumena, Saginalis, Latina, Appia, Capena, Trigemina, Aurelia, Fontinalis,
Carmentalis quæ Scelerata, Pandana uel Libera, Mugonia quæ & Trigillia, Catularia, v
Triumphalisq̧. Quarũ plærarũq̧ etymologiam uocabulorũ hanc Festus Pompeius fu- *Portarũ Romæ etymologia*
isse scribit. Flumentana appellata ꝙ Tyberim eam quandoq̧ influxisse affirmant. Collatina à Collatia oppido prope Romam, in quod aliarum ciuitatum opes fuerunt collatæ.

Collina ægonensis appellabatur: erat in monte quirinali qui ægonos appellabatur, quę prius Quirinalis dicta fuit: q ea in collem Quirinalem itur: siue q proxime eam Quirini sacellum. Querqueculana q quercum intra muros iuxta se habeat. Lauerniones fures antiqui dicebant: q sub tutela Deæ Lauernæ essent in quouis loco obscuro abditoq, hinc & lauernalis porta. Rudusculana appellata quasi rudis & impolita sit relicta. Rutumena à nomine cuiusdam aurigæ sic appellata. Fontinalia fontium sacra: unde & Romæ fontinalis porta. Catularia porta Romæ dicta, quia haud longe ab ea ad placandum Caniculæ sidus inimicum frugibus ruffæ canes immolabantur: ut fruges maturescentes ad maturitatem perducerentur. Viminalis porta & collis appellatur, quia ibi uiminum sylua fuisse dicitur. quanquam Marcus Varro de lingua latina collem ipsum à templo dei Vimini in illo siti appellatum scribit. Quantum uero attinet ad portam Capenam, Solinus dicit Italum regem de insula Siciliæ cum Syracusanis ad Ianum peruenisse, ac eius consilio auxilioq ci-

vi uitatem iuxta Albulam condidisse Capenam nomine, à qua postmodum portæ Capenæ

Tres portæ urbis Pandana nomen fuit. Iam uero tres quas ultimo posuimus loco, Carmentalem, Pandanam, quæ & libera, Mugoniam, quæ & Trigillia, primam habuit urbs à Romulo ædificatam: quanq Varro Pandanam ostendit Saturniæ urbis & non Romæ fuisse. aliæ autem duæ Roma postmodum aucta sine forma & usu portæ nomen aliquandiu retinuerunt. Dicitq Festus

Scelerata porta Carmentalis Carmentalem portam uocatam Sceleratam, q per eam sex & trecenti Fabij cum clientibus quinq milibus egressi aduersus Hetruscos, ad amnem Cremeram omnes interfecti sunt. Et Ouidius in fastis: Carmentis portæ dextro est uia proxima Iano: Ire per hanc noli quisquis es, omen habet. Illa fama refert Fabios exisse trecentos: Porta uacat culpa, sed tamen omen habet. Et Virgilius in VIII. Et Carmentalem Romano nomine portam. Attulimus à uetustissimis petita trium & uiginti portarum nomina. & nostra ætate Roma omnis tresdecim tantummodo habet, nisi forte suburbij Vaticani: quam ciuitatem Leoninam fuisse ostẽdemus, portas quoq uelimus addere: quas omniũ nouissimas, noua quoq habere nomina suo docebimus loco. Satis ergo atq operosissimum fuerit Romanę urbis & Ianiculi portas, quæ ætate nostra cernũtur, uetustæ appellationis nominibus applicare.

vij Incipiendum est autem à Flaminiæ uiæ porta, quæ sinistræ tyberis ripæ apposita ali-

De porta populi quæ Flumentana quando Flaminea, & nouissime porta populi est dicta. Eam uero esse quam prisci Flumentanam dixere, & Festus Pompeius diffinit: ipsa indicat positio, q nulla inter omnes urbis portas ita tyberi est apposita: ut eam aliquando is fluuius potuerit influere: cuius meminit Titus Liuius in sexto ab urbe condita in hæc uerba: Ita prædicta die in Petilinum lucum extra portam Flumentanam, unde conspectus in Capitolium non est, concilium populi indictum. & in bello Macedonico: Circa portam Flumentanam collapsa quædam. In eo-

viij dem bello Liuius eam de cœlo tactam fuisse narrat.

De porta Pinciana, quæ Collatina Secunda illi & proximo in colle posita multos ante annos Pinciana est dicta à palatio sibi propinquo, cuius demolita marmora rex Ostrogothorum primus Theodoricus, sicut Cassiodori epistola ostendit, Rauennã portari curauit. Ea priscis temporibus dicta est collatina. Oppidũ enim à quo est dicta, fuisse è regione illius ostendit Liuius in primo ab urbe condita. Collatia & quicquid circa illam agri erat Sabinis ademptum. Seruat quoque ætas nostra morem appellandi in Collatia, quicquid è regione eius portæ habet ager Ro-

ix manus. Tertiam quæ nunc Salaria, fuisse Quirinalem postea Collinam dicimus: &

De porta Salaria, quæ Collina quidem quantum attinet ad Quirinalem Festus Pompeius dicit: Quirinalis dicta q ea in collem Quirinalem itur: siue q proxime eam Quirini sacellum. Et Ouidius in fastis de Quirino: Hunc igitur ueteres donarunt æde Sabini: Inq Quirinali constituere iugo. Quirinalis autem uiæ porta dicta est Salaria, quam Festus sic appellatam affirmat, quod Sabini sal à mari deferebant. Quod autem postea à Quirinali mutatum sit nomen in Collinam indicat Marcus Varro cum dicit, Quirinalem collem aliquos existimare dictum à Quirino, alios à Quiritibus, qui cum T. Tatio Curibus uenerunt, quod ibi habuere castra. & plura sunt in eo nomina collium. Nam collis tricepscis, ubi Quirini ædes, collis salutaris qui quinricepscis, collis pollinaris qui est ad ædem salutis: & collis mutialis ad ædem dei Dififidij. ab qua collium uarietate quam Quirinalis habuerit collis dicta est porta Collina, & Liuius id manifestum facit in libro ab urbe condita quadragesimo, qui & de bello Macedonico ultimus appellatur. Aquarum quoq inundatio in religionẽ uersa.

Nam

Nam ita undauit tyberis, ut ludi Apollinares circo inundato extra portam Collinam ad ædem Ericinæ Veneris portati sint. Cæterum ludorũ ipso die subita serenitate orta pompa duci cœpta ad portam Collinam reuocata, ductaq; in circum est cum decessisse inde aquam nunciatum est, læticiam quoq; populo & ludis celebritatem addidit sedes sua solenni spectaculo reddita. Circum autem Flamminium, in quo celebrantur ludi Apollinares constat nobis, & infra in spectaculorum ædificijs ostendemus fuisse locum cui nunc Agoni tritum est uocabulum. Et templum Veneris Ericinæ extra portã Collinam fuisse ex fastis Ouidij his uersibus ostenditur: Templa frequẽtari Collinæ proxima portæ Nunc decet, à siculo nomina rege tenet. Et infra: Vtq; syracusias aretusas abstulit armis Claudius: & bello te quoq; cepit Erix. Sicq; ex loci propinquitate cõijcimus ludos, qui tunc circo Flamminio nunc agone ob aquarũ tyberis inundationẽ nõ poterant celebrari, cũ ad Collinam nunc salariam portã parati essent, postea aquis decedentibus ad circũ fuisse reductos.

Quartam portam nunc sanctæ Agnetis aut Numentanam aut Dominæ, Est enim ætate nostra trinomina, prisco more Viminalem. & quintam nunc sancti Laurentij, olim Exquilinam. Sextam quæ maior dicitur Neuiam. Septimam quæ pridem asinaria, nunc sancti Ioannis priscis fuisse Celimontanam. Et octaua quæ abdito in angulo clausa cernitur, & Methodij porta dicitur: Gabiusam fuisse à maioribus appellatam cum cæteris in locis tum magna ex parte unico in Liuij loco ostendere confidimus: quo in loco Collina etiam quæ fuerit certius ostendetur. Nam secundo ab urbe condita Liuius Porsennæ obsidionem, qua Romam pressit describens ita dicit: Porsenna primo conatu repulsus consilijs ab oppugnanda urbe ad obsidendam uersis præsidio in Ianiculo locato ipse in plano ripisq; tyberis castra posuit nauibus undiq; accitis & ad custodiam, ne quid frumenti Romam subuehi sinerẽt, & ut prædatũ milites trans flumẽ per occasiones alijs atq; alijs locis trajcerent: breuiq; adeo infestum omnem agrum Romanum reddidit, ut non cætera solum ex agris, sed pecus quoq; omne in urbem compelleretur, neq; quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Hetruscis non metu magis quàm consilio concessum. Namq; Valerius consul intentus in occasionem multos simul & effusos improuiso adoriendi, in paruis rebus negligens ultor grauem se ad maiora uindicem seruabat. Itaque ut eliceret prædatores edicit suis: postero die frequentes porta Exquilina, quæ auersissima ab hoste erat expellerẽt pecus: scituros id hostes ratus, q in obsidione & fame seruitia infida transfugerent. & sciuere perfugæ indicio. multoq; plures ut in spem uniuersæ prædæ flumen trajciunt. Publius Valerius Marcum Herminium cum modicis copijs ad secundum lapidem uia Gabina occultum considere iubet: Spurium Largium cum expedita iuuentute ad portam Collinam stare donec hostis prætereat: deinde se objcere ne sit ad flumen reditus. Consul alter T. Lucretius porta Neuia cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Celimontana cohortes delectas educit, hiq; primi apparuere hosti. Herminius ubi tumultum sensit, concurrit ex insidijs, uersisq; in Lucretium Hetruscis terga cædit: dextra leua que hinc à porta Collina, illinc ab Neuia redditus clamor: ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam uiribus pares, & ad fugam septis omnibus uijs: finisq; ille tam effuse uagandi Hetruscis fuit. Ostensuri quo applicemus modo supra dictis priscis nouas portarum nominationes: primum illis quos scimus contentiose dicturos non Salariam sed Flaminiam fuisse illam ad quam Spurius Largius ne hosti ad flumen pateret reditus se oppsofuerit, respondemus: Pontem Miluium per id temporis non fuisse. Quod & si Liuius satis indicat, nos alia ratione certum habemus q Ammianus Marcellinus in rerum gestarum libro x x v i. illum dicit ab Aemylio Scauro fuisse ædificatum: & Scaurum multa post sæcula fuisse constat: qui Cn. Pompeio adolescente senex erat. Cum itaq; ad portam ab hoste auersissimam, quæ fuit Exquilina nunc sancti Laurentij, aut Tyburtina, essent exposita in prædam pecora, non credimus traiecisse Hetruscos ea rectitudine Tyberis, quæ à porta nunc populi usque ad locum Miluij pontis intercedit. cum sint omnes ascensus in montem & topho scabri & altitudine armatis insuperabiles. Sed ut propinquiore à nauibus cursu ferrentur in pecora ad eum penè Tyberis locum, quo Anio ipsum influit fuisse delatos. Et sic extra portam tunc Collinam nunc Salariam opportune locati sunt, qui Hetruscos à reditu ad naues fluuiumq; arcerẽt. Alia autem ratione libet ostendere, Collinã portam esse non posse illam quæ aut Flaminia pridem

x De porta sancte Agnetis que uiminalis

xi Quãdo & à quo pons miluius

pridem aut nunc Populi est dicta. Liuius in libro III, ubi plæbis secessionē narrat, in qua
Tribuni primum in Auentino creati sunt hæc habet uerba. Neq; in Sabinis quieuit exer-
citus. Ibi quoq; auctore Icilio Numitorioq; secessio facta ab decemuiris. Et infra: Et ipse
priusq; iretur ad urbem pari potestate eundē numerū ab suis creandum curat. porta Col-
lina urbē intrauere. qui itaq; à Sabinis uenit exercitus frustra ad portā Flaminiā flexisset,
cum rectior expeditiorq; esset in urbem, qua rediit Salaria tunc Collatina. Similiter Cor-
nelius Tacitus ingressum Vitelij imperatoris militū in urbē describens dicit. Tertiū agmē
per Salariā Collinæ portæ appropinquabat. Indicat etiā Liuius aduentum Hannibalis ad
Anienem describens sexto punici belli secundi libro: Collinam Exquilinamq; satis proxi-
mas fuisse. In hoc tumultu Fuluius Flaccus porta capena cum exercitu Romam ingressus
media urbe per carinas exquiliasq; contendit. Inde egressus inter Exquilinam collinamq;
portam posuit castra. Et paulo infra: Inter hæc Hannibal ad Anienem fluuium tria milia
passuum ab urbe castra admouit. Itaq; Romanorū castra Hannibali ad Anienem sedenti
opposita: si ad Collinam Exquilinamq; portas posita erant, nullo alio loco quàm ad Sala-
xij riam nunc & ad sancti Laurentij portas esse potuerunt. Ex prædictis igitur constare cre-
De porta san ditur cum tertia esset Collina, quartam fuisse Viminalem, & quintam Exquilinam nunc
cti Laurentij sancti Laurentij, quam aliquando Taurinam à capite tauri, quod illi insculptum est legi-
quæ exquili- mus appellatam fuisse. Eius uero quā priscis temporibus Viminalem fuisse affirmamus,
na cur Liuius superiori in Hetruscorum inuasione non fecerit mentionem, nihil est aliud q
respondeamus, quàm ita à casu & consulum Romanorum consilio factū esse, ut alijs por-
tis fuerit satis, aut struere insidias, aut pecora in prædam exponere, aut turmas præsidiaq;
immittere. Sed cum Viminalem describemus collem illum fuisse, qui hanc eiusdem no-
xiij minis portam habuerit ostendemus. Neuiam uero fuisse sextam quæ nunc maior dicitur.
De porta ma Et pariter septimam quæ nunc Asinaria, seu sancti Ioannis Celimontana, qui supra di-
iore cta Liuij uerba attente considerabit certum intelliget. quanquam locus ipse edocet Cæli-
xiiij um montem à quo Celimontanā est dicta, nullam quæ riuo non dirimatur aliam habuisse.
De porta san- Octaua quæ Gabiusa fuit quam abdito in angulo ad nouum eugenianum Lateranense
cti Ioannis monasterium clausam diximus, nihil est rationis aut coniecturæ quod afferamus aliud
xv quàm q recta duceret in Gabios oppidum, cui ætate nostra demolito Gallicano multis sæ
De porta Me culis fuerat appellatio. Liuius in bello Macedonico Gabiusam portam fuisse tactam de
thodij cœlo commemorat. Latina & immutatum retinet uocabulum: quod tamen apud pri-
xvi scos non inuenimus, aut aliud habuit ex supra dictorum uigintitrium nominibus quod
De porta La nondum potuimus intelligere. eam autem Latinam ab annis mille uocatam fuisse multo-
tina rum testimonio probare possemus. Portam autem quæ dicitur Appia nunc olim fuisse
xvij Capenam Iulius Frontinus de aquæductibus ostendit his uerbis. Anio nouus Marco Va
De porta Ap lerio, Publio Decio Mure anno uigesimo post initium Samnitici belli inducta est Appio
pia Claudio censore: qui etiam uiā Appiam à porta Capena usq; ad urbē Capuam muniendā
curauit. Iuuenalis aquinas Satyricus uale dicturus amico Cumas proficiscenti: illū scribit
xviij cum rheda quæ cōpositam domū totā proferebat substitisse ad ueteres arcus madidamq;
Arcus uete- Capenam. Arcus uero ueteres quos Romulus latericios posuit, & florentes postea opi-
res bus Romani nunq̄ passi sunt in marmoreos mutari; ne conditoris urbis suæ memoria de-
periret: ætate nostra collapsos fuisse, ubi nunc sunt ecclesiæ sanctæ Mariæ de gratia: & san
ctæ Mariæ de inferno, & eam uiam ituro cum rheda ad portam Appiam esse expeditissi-
mam uidemus. Nec immerito appellat eam portam humidam Iuuenalis: q inter cæteras
depresso sit in loco aquis in tyberim labentibus abundante. Liuius in bello Macedonico.
Censores uiam sternendā à porta Capena ad Martis ædem locauerunt. Item idem Liuius
in secundo bello punico. Visebantur ab omnibus externis ad portam Capenam dedicata
à Marcello templa: legationes omnium Siciliæ ciuitatum ad eum ueniebant. Et infra li-
bro nono. Aedem uirtutis eo anno ad portam Capenam Marcellus dedicauit. Ea uero
omnia templa eas ædes uidemus in uetusta urbis Romæ descriptione: cuius auctorem
librariorum incuria suppressum nos in Cassinensis monasterij Bibliotheca legimus fuisse
Sextum Ruffum consularem uirum, positas esse in prima regione porta Capena. Et So-
linum supra diximus uelle eam portā sic dictam à ciuitate Capena, quæ ab Italo fuit ædi-
ficata. Vltima restat intra tyberim Trigemina, quā aliquando hostiensem q hostiā uersus:

aliquando

aliquando ſancti Pauli q ad celeberrimã eius baſilicã ducat uidemus appellatã. Trigemi/ xix
na autẽ cur ſit prius dicta nondũ reperi. Liuius in bello Macedonico: Aediles eo anno por *De Trigemi/*
ticum unam extra portã Trigeminã emporio ad tyberim addito fecerunt. Et infra de mul/ *na porta*
cta damnatorũ aliam porticũ extra portam Trigeminã inter lignarios fecerunt. Lignarios
autẽ qui ad tyberim eſſent cõmode apud eam quæ nũc eſt ſancti Pauli, uel hoſtienſis dicitẽ
portã fuiſſe locatos ueriſimile iudicamus. Et Liuius libro IIII. Trigeminã extra portã bo
ue aurato Minutius donatus. Nec ſtare poteſt quod uolũt aliqui, eam portam à Trigemi/
nis fratribus Horatijs, qui Curiatios ante Albã ceciderint dictã: q bi fratres qua exiuerint
porta mentio nulla ſit à Liuio, qui eos forte in caſtris fuiſſe dicit: & tertiũ qui fuerit ſuper/
ſtes porta Capena rediſſe, idem Liuius eſt auctor. Trigeminã irem portã fuiſſe eã quæ nũc
ſancti Pauli dicitẽ, oſtendit Iulius Frontinus, dũ aquæ Appiæ finẽ deſcribit his uerbis. Du/
ctus eius habet longitudinẽ uſq; ad Salinas, qui locus eſt ad portã Trigeminã. Salinas au/
tem ſub Auentino ad tyberim fuiſſe oſtendemus. Eſt alia intra tyberim porta, cuius apud
priſcos frequens eſt memoria Carmentalis dicta: quã ne dũ noſtra, ſed nec Titi Liuij ætate xx
ullum portæ uſum habuiſſe oſtendemus. Fuit uero ad cliuum qui ducebat per ſublicium *De porta Car*
pontem in Ianiculũ. Is locus uidetur eſſe ultra eccleſiã ſanctæ Mariæ de ſchola græca, ſiue *mentali*
ut appellant in Coſmedim ad primas Auentini radices, qua is mons uergit ad pontes. ubi
nunc uetuſtiſſimos arcus marmoreos, ut in calcem decoquerentur dolentes uidimus à
fundamentis excidi. Quos arcus fama fuit & quibuſdam indicantibus literis apparebat,
Horatij Coclitis honori fuiſſe à maioribus excitatos. indicat eam portã Liuius in ſecundi xxi
punici belli libro IIII. Fœdum incendiũ inter Salinas & portã Carmentalẽ cũ equimelio *Arcus Hora/*
iugarioq; uico in templo Fortunæ ac matris Matutæ extra portã late uagatũ. Salinas uero *tij Coclitis*
in tyberis ripa quæ in ponte nũc ſanctæ Mariæ ad Auentinũ pertinet, & equimelium ſub
ipſa rupe Tarpeia, Iugariumq; uicũ ſub Capitolio ſupra forũ Boariũ fuiſſe etiã alio oſten/
demus in loco. Quare ignis qui ſub Capitolio & rupe Tarpeia per ripã tyberis debacha/
tus fuiſſet, cũ extra portã uagatus à Liuio dicitur: nõ extra urbis Romæ mœnia, quæ mul/
tum inde diſtabãt, ſed extra Carmentalem portam ad Auentinum uſq; medium, ubi Ma/
tutæ matris ædes erat appoſita tyberi ædificia conflagrauit. Pandanam portã infra ubi de
Capitolio dicitur oſtendit Varro fuiſſe ſub Tarpeia rupe.

SEd iam Tyberim tranſeamus. Eam urbis Romæ partem uulgus pridem tranſtyberi/ xxij
nam appellat regionem, quam ab ipſo initio & longo poſt tempore maiores Ianicu/ *Tranſtyberi/*
lum dixere. Fallit uero plæroſque etiam ætatis noſtræ doctiſſimos editioris ea in regio/ *na regio quæ*
ne loci prima appellatio, quòd ipſo in collis cacumine, ubi nunc ſacræ inhabitant uirgi/ *Ianiculum*
nes Iani templum fuerit: de quo Virgilius in VIII. Hanc Ianus pater, hanc Saturnus con/
didit urbem: Ianiculũ huic, illi fuerat Saturnia nomen. Et Ouidius in faſtis: Arx mea collis
erat, quem cultrix nomine noſtri Nuncupat hæc ætas, Ianiculumq; uocat. Liuius autem
primo ab urbe condita in Anci Marcij rebus geſtis ſic habet. Ianiculum quoque adiectum xxiij
non inopia loci: ſed ne quando ea arx hoſtium eſſet: id non muro ſolum, ſed etiam ob com *Põs ſublicius*
moditatem itineris ponte ſublicio tum primum in Tyberi facto iungi urbi placuit. Si igi/
tur mœnia ad pontem pertinuerunt, non ſolus collis multum ab ipſo diſtans fluuio quod
aliqui uolunt ab Anco, ſed tota Ianiculi nunc tranſtyberina regio eſt munita. Liuius in
ſecundo libro: Cum captum repentino impetu Ianiculum atque inde citatos decurrere
hoſtes. Et paulo infra: Iam plus hoſtium in palatio Capitolioq; quàm in Ianiculo fore.

Ea regio tres habet portas, quarum quæ ad occidentem ſolem Tyberi eſt propinqua, xxiiij
nunc dicta Portuenſis olim quæ fuerit ignoramus. Alia quæ edito in loco nũc ſancti Pan/ *Tres portæ*
cratij, prius Aurelia. Tertia in Vaticanum dimittens, & nunc ſubtus Ianum dicta, à priſcis *Ianiculi*
Fontinalis appellata. Et primam quidem poſtq; Claudius imperator Romanum fecit por
tum, q in illum dimittat fuiſſe ab eo Portuenſem appellatam cõſtat. Aurelia porta utrum xxv
à uia an ab ea uia nomen habeat incertũ habemus. Præſens uero nomẽ à proxima ſancti *De porta por*
Pangratij eccleſia habet. Fontinalem ex Feſto Pompeio oſtendimus q deabus fontium *tuenſi*
fuerit ſacrata dictam: extant autem magnę molis muri ſcatentiũ adhuc fontium recepta/ xxvi
cula, ſub monte qui aureus dicitur, ipſi portæ proximo, & haud longe ad Vaticani mœnia *De porta Pan*
pertinente. Liuius in bello Macedonico. Aediles alteram porticum ad portam fontina/ *cratij*
lem ad Martis aram qua in campos iter eſſet perduxere. Dici autem ſubtus Ianum eam
portam

xxvij portam ꝙ Ianiculo,uel monti uel regioni subiaceat minus quàm cæteræ nostræ ætatis cor
De porta sub rupta toleret, est absurdum. Quod uero hæc sola possit esse fontinalis inde certum habe
tus Ianum mus,quia nulla est porta alia qua in campos Vaticani iter esse posset. præsertim cum nul-
xxviij lum tunc temporis alium ad Tyberim pontem quàm sublicium Roma haberet. Esset mi-
De ædificijs hi nunc ad Vaticani suburbia transeundum:sed postquam Ianiculi siue transtyberinæ re-
Ianiculi gionis is est situs ut à cæteris partibus urbis flumine muroq; dirimatur,opera illius siue à
principibus siue à pontificibus aut populo facta quæ olim habuerit, & quæ nunc cernun-
xxix tur aut indicari possint explicabo. Et primo de ponte sublicio habet Plinius ipsum ꝙ esset
Pons sublicius ligneus sine ferreo clauo ita dispositus contignatione ut trabes eximerentur sine fulturis
ac reponerentur:quod quidem sic facere religiosum fuerit,postquam Coclite Horatio de-
fendente ægre reuulsus fuit. Eum uero pontẽ prius ab Anco Marcio sicut ex Liuio osten-
dimus factum, Antoninus Pius imperator marmoreum fecit,cuius uestigia esse tenemus,
quæ hinc ad primas Auentini radices,inde ad nostra ætatis nostræ naualia cernitur. Scri-
bit Helius Spartianus Seuerum imperatorem ex Aphrica oriundum fecisse Transtyberi-
xxx na in regione sui nominis Thermas:fecit & alias imperator Aurelianus quæ essent hyema
De Thermis les. Sed cum late pateat transtyberinæ regionis appellatio, sub qua campus suburbiumq;
Seuerianis & Vaticani, & ipsius Ianiculi munitio comprehenditur, utrum ne ipsarum thermarum ue-
Aurelianis stigia sint quæ intra Ianiculum ad diui Francisci ædem:an illa quæ medio in Vaticani cam
po,ubi nunc prata dicimus,cernuntur,ignoramus. Sed ea perquirere quorum omnis pe-
xxxi rijt noticia superfluum fuerit,ad notiora ueniamus. Eam urbis Romæ Ianiculi siue regio-
Ianiculum nis transtyberinæ partem à nostris qui martyrum gesta scripserunt,aliquando Rauennati-
um urbẽ appellari sæpe offendimus,Estq; eius rei ratio alnius repetenda. Octauianus Au-
gustus imperio post Marcum Antonium Cleopatramq; interfrctos quiete potitus, inter
multa quæ prudentissime prouidit, binam instituit classem: Vnam apud Missenum Lu-
caniæ portum,qua Italiæ insulas oramq; Galliarũ maritimam,Hispanias,Aphricam,Mau
xxxij ritaniasq;,& septentrionalis oceani plagam tutaretur:alteram apud Rauennã in loco nũc
De classibus Cardiano in quo fuit postea Classense oppidũ, cuius classis partes essent Adriatici sinus,
apud misenũ Illyrici,Dalmatiæ,Epiri,Græciæ,Thraciæ.Ponti,Meotidæ,& Asiæ in nostrum mare uer
& rauennas gentis,atq; Aegypti oræ necessitatibus subuenire. Tantas uero classes,quantas esse opor-
tuit, quibus maxima Romani imperij tutelæ cura esset commissa,magno indiguisse exer-
citu,nullus qui Romanas lectitauerit historias ambiget. Cum itaq; Romano senatui Ro-
manis ue principibus ea in primis fuerit cura: ut quod mulris ostendimus in locis, nulla
posset Romam frequentare multitudo, cui non esset habitandi locus publice assignatus,
attributa est Rauennatis classis militiæ regio transtyberina: quæ postea exinde urbs Ra-
xxxiij uennatium dicta fuit. Hinc ubi papa Calixtus primus ecclesiam sanctæ Mariæ transtybe-
Calixtus in rinæ,quam nunc insignem cernimus ædificauit, Templum Rauennatium & tabernam fu
uia aurelia isse legimus Rauennatium meritoriam:eiusdemq; in regionis uia celeberrima aurelia mi-
xxxiiij liario tertio Calixtus postea moriens est sepultus.nec longe ab eo miliario uidelicet secun
Felix primus do ab urbe, Felix primus eius nominis pontifex Romanus cum basilicam extruxisset, in
ecclesiam sui illa cui nomen suum fuit indicium,sepultus fuit. Et papa Honorius primus basilicam san-
nominis cti Pancratij,à qua portæ diximus esse nomen,muro urbis ad stadium propinquam à solo
ædificauit,quam structura ornamentisq; insignem breui nisi succurratur apparet ruiturã.
xxxv Ecclesia sancti Petri quæ uia portuensi ad pontem meruli dirupta cernitur Adeodati pri-
Adeodati ec- mi pontifiris opus fuit,nec fuit illo in operum magnificentia felicior Hadrianus primus
clesia pontifex Romanus,qui inter multa suis locis narranda formas aquarum Sabbatinam Io-
xxxvi uiamq; magno impendio maioreq; populi Romani labore restituit. Quarum una fornici-
Hadrianus bus centum ad principis apostolorum basilicam ipsumq; Vaticani suburbium, altera per
primus aureliæ portæ & uiæ cliuum:partim ad pontem aurelium cui demolito nunc rupto est no
xxxvij men,ut in urbem laberetur;partim ut molis deseruiret,sunt perductæ. Mirumq; in paulo
Duæ turres plus minus ue sexcentis annis qui abinde effluxerũt,nulla tanti operis aut in Ianiculo, aut
ad naualia in Vaticano uestigia apparere. Leonem IIII pontificẽ manet in Vaticani suburbio glo-
ria,eius tamen in Ianiculo cernuntur opera, Turres duæ nunc in naualium faucibus desti
tutæ,quas post commissum à Sarracenis ecclesiæ principis apostolorum & ipsius Ianicu-
li incendiũ eo excitauit in loco,ne barbaris ultra per tyberim, sicut tunc acciderat pateret
accessus

acceſſus. Reſtat uaticanus de quo Feſtus Pompeius ſic ſcribit. Vaticanus collis appella/ xxxviij
tus eſt, ꝙ eo potitus ſit populus Romanus uatum reſponſo pulſis Hetruſcis. Sed Aulus *Quid uatica/*
Gellius in noctibus atticis lib. XVIII de eodem ſic dicit. Et agrum Vaticanum, & eiuſdẽ *nus*
agri deum præſidem appellatum accepimus à Vaticinijs, quæ ui atq; inſtinctu dei eius in
eo agro fieri ſolita eſſent. Sed præter hanc cauſam M. Varro in libris diuinarum aliã eſſe
tradidit iſtius nominis rationem. Nam ſicut Aius inquit deus appellatus, araq; ei ſtatuta
quæ eſt infima Noua uia, ꝙ eo in loco diuinitus uox edita erat: ita Vaticanus deus nomi/
natus, penes quẽ eſſent uocis humanæ initia. quoniã pueri ſimul atq; parti ſunt eam primã
uocem edunt, quæ prima in Vaticano ſyllaba eſt. Idcircoq; uagire dicuntur, exprimente xxxix
uerbo ſonum uocis recentis. Hanc nunc urbis Romæ partem primum Leo papa eius no/ *Vaticani re/*
minis quartus muro cinxit, & ciuitatem Leoninã de ſuo nomine appellauit. Eius uero mu *gio*
niendæ cauſa quã ſuperiore diximus loco, ne ſicut paulo ante contigerat principis apoſto xl
lorum baſilicã ultra poſſent capere, inquinare, diripere ſarraceni. Habuitq; ea munitio ſex *Portæ ciuita/*
portas etiã nũc extantes, quarũ prima ianiculum dimittens ab eccleſia cui ſubiacet, ſancti *tis Leoninæ*
ſpiritus nomẽ retinet: alia edito in colle ſita, dicitur Pertuſa. tertiæ cui palatio põtificis ſub
iectæ à uiridario cõtiguo nunc eſt nomen, Leo pontifex ſancti Peregrini, ad cuius eccleſiã
itur ea uia, appellationẽ dedit. quartã nunc clauſam quæ duceret ad ſcholã Longobardorũ
ſaxonumq; poſterulã appellauit, quamq; eodẽ nomine quintã quoq;, ſepulchro Hadriani
imperatoris nunc arci ſancti Angeli, qua in campos itur ſubiectã, uocauit. Sexta dicĩ por/
ta ænea, quæ in Hadriani pontẽ urbemq; perducit. Libet autẽ poſtq; portas urbis, quæ æta xli
te noſtra extant pro poſſe deſcripſerimus, locũ indicare unius quã omniũ celeberrimã Ro *Porta trium/*
ma habuit. ea eſt Triumphalis, per quã & nullam aliã triumphi agebãtur. & ut rem, quaſi *phalis*
hominũ opera quicquid ſolidi haberent oportuerit ęterna claritate fulgere, tenebris in qui *Pons trium/*
bus omnino perierat, certiore abſtrahamus modo, quid & ubi fuerit primo dicemus. De/ *phalis*
inde teſtimonia quibus aſſertio noſtra cõſtet afferemus. Pons cuius pilarũ fundamẽta nũc
ad ſancti Spiritus hoſpitale in Tyberi cernũtur, & porta ad intimam Tyberis ripam, cuius
fundamentorũ moles extat, & uia ab eo ponte ad Cæſaris Obeliſcum ad areamq; baſilicæ
ſancti Petri ſubiectam ſecundũ radices montis Vaticani protenſa, triumphali nomine ap/
pellabantur: nec ulterius q̃ ad beati Petri baſilicã ea uia ꝙ cõijcere potuerim prætendeba/
tur. quin mihi cõſtat, uiã ipſam nullatenus fuiſſe largiorẽ, ꝙ quicquid ſoli prædictam baſi/
licam aut obeliſcum, & Apollinis templum adiacebat, triumphale appellabatur. De porta
autẽ quod diximus clare & copioſe probat Ioſephus in libro VII de captiuitate iudaica,
ubi Veſpaſiani & Titi imperatorũ deſcribit triumphũ. Dicit enim ipſos imperatores qui
non in palatio maiori, ſed in Iſidis templo nocte quieuerant, ad Octauianas ambulationes
trãſiuiſſe, ubi eos ſenatus & honorati equites præſtolabãtur. Et cũ fauor militaris eoſdem
meritis ornaſſet laudibus, uotis rite celebratis ad portã receſſiſſe, quæ ab eo ꝙ per illã ſem/
per triumphorum pompa duceretur, nomen accepit. finisq; pompæ fuit Capitolini Iouis
templũ. territorij etiã triumphalis non leue teſtimoniũ habet uita beati Petri apoſtolorum
principis à beato Hieronymo presbytero, ut titulus præfert, ſiue ut aliqui uolũt à Damaſo
papa ſcripta. ubi dicitur beatum Petrũ fuiſſe ſepultũ in eccleſia ſui nominis, quæ ad tem/
plum Apollinis iuxta territoriũ triumphale fuerit ædificata. & conſtantem retinet famam
ætas noſtra pontem. de quo diximus, nobiliũ fuiſſe, nec illo unquã ruricolas tranſiuiſſe. ha
bent etiam incidenter monumẽta cõmutationis factæ Calendis menſis Auguſti ſiue ſex/
tilis à memoria uictoriæ Octauiani Cæſaris Auguſti de Antonio & Cleopatra ad libera/
tionem beati Petri à carcere & cathenis Herodis: unde feſtum ipſius beati Petri ad uincu/
la celebramus: cineres C. Cæſaris Obeliſco inſigni poſitos, qui cernitur in territorio tri/
umphali. Iſidis uero templũ in Sexti Ruffi deſcriptione urbis Romæ cõijcimus fuiſſe Mi/
neruam inter cuius adhuc durat uocabulum, tunc cognomine Chalcidicam, & uiã latam.
& ambulationes Octauianas docet Suetonius Tranquillus in hæc uerba. Reliquias ſuas
Mauſoleo condiderũt: id opus inter Flaminiã uiã ripamq; Tyberis ſexto cõſulatu ſuo ex/
truxerat. circũiectasq; ſyluas & ambulationes in uſum populi iam publicarat. pauloq; ſu/
pra eum locũ Suetonius portæ triumphalis meminit, ubi quoſdam Senatores cenſuiſſe di
cit Auguſti funus porta triumphali ducendũ. Veſpaſianus itaq; & Titus cũ ad Iſidem uia
lata quieuiſſent, ad Auguſti ambulationes, ubi nunc auguſta dicitur deſcenderunt: & inde

u traiecto

xlij *Hospitale sancti Spiritus in Saxia* traiecto tyberi per proximũ pontem, cuius cernũtur cossarũ fundamenta, ad uiã portamq; triumphalem, ubi nunc est sancti Spiritus in Saxia hospitale recesserunt. Sed iam hospitalis in Saxia cognominationis causam reddituri, multas loco factas mutatiões ostendamus. Bello Longobardorũ, quod ducentis & quatuor annis Italiã afflixisse in Romanorũ imperij inclinationis historia ostendimus, per Carolũ magnum Francorũ regem finito: Hadrianus primus Pontifex Romanus Saxones primo & breui post Longobardos multitudinẽ haud quaquã contemnendã ciuitate à Romanis donari curauit: quibus gentibus Romanis cum nõ esset uisum satis tutũ intra urbis mœnia dare sedem, assignauerũt in Vaticano tunc immunito: ut cum pons triumphalis tunc etiã dirutus esset, uiæ illius ædificia à tyberi ad territoriũ triumphale cõtinuata habitarent. Innuunt hæc & nõ parua ex parte narrãt Hadriani ipsius, & postea Leonis IIII pontificis Romani gesta: quorũ Hadrianus Longobardos & Saxones fœderatos subditosq; recipi curasse dicitur. Leonis autẽ gestorũ narratio habet, Illum appellasse portã mediam murorũ à mole Hadriani ad palatiũ perductorũ: quæ duceret ad uiam Longobardorũ & Saxonũ, nomine Posterulã: hinc factum est ut celeberrimũ illud hospitale ab Innocentio III ædificatũ, à uico Saxonũ, in quo ædificatũ fuit, in Saxia appelletur. Implicat uero erroribus multos etiam nõ indoctos fama per multos

xliij *Quid fuit mons qui in Vaticano* annos multorumq; scriptis cõtinuata, fuisse in monte qui arduus supra dictũ hospitale Vaticani suburbio includitur, palatiũ Neronis: quod quidem falsissimum esse nõ dubitamus: ostendemusq; ubi Neronis palatiũ fuerit, cũ ad priuata urbis ædificia uentũ erit. Cornelius Tacitus, apud quẽ Neronis gesta particulari narratione habentur, dicit illũ clausisse in ualle Vaticani spaciũ in quo equos regeret, haud promiscuo spectaculo: & paulo infra ad-

xliiij *Naumachia ubi fuerit* dit eundẽ apud nemus quod nauali stagno circũposuit extruxisse conuenticula & cauponas: Fuit ergo in mõte illo Vaticani dei templũ: quod supra ab A. Gellio descriptũ ostendimus. Nauale autẽ stagnũ siue ut græco uocabulo appellãt Naumachia fuit secus ipsum montẽ sub aurei montis radicibus, quã ad portã Pertusam itur, & ubi nuper hortos exicato limo uidimus inchoatos. unde in multis quæ legimus apocriphis magna Vaticani pars Naumachia appellatur: & in uita beati Petri, de qua diximus, etiã habetur ecclesiã sancti Petri extructã fuisse apud naumachiam. pariterq; hospitale quod Leo papa III ædificauit è

xlv *Locus martyrij beati Petri* regione ecclesiæ sancti Andreæ à Symmacho I papa dedicatæ: & sanctæ Petronellæ quã templũ Apollinis in obeliscũ uergit, ad naumachiã appellatũ est. Sed iam cum sit uentũ ad sanctorũ opera, de beati Petri apostolorũ principis loco martyrij & passionis, quæ nos opinemur in mediũ proferamus. Nam cum ad terebinthum inter duas metas illum fuisse passum cõstans sit fama: quis sit is locus omnino ignoratur, nec desunt qui Ianiculum falso ea gloria ornare quæritãt. afferemus autẽ ad tantã rẽ nostro iudicio demonstrandã testimonium, quod eo maiorẽ habere debebit auctoritatẽ, quo ab hostibus fidei sumptũ omni adulationis suspitione carebit. Cornelius Tacitus post narratũ incendiũ illud mirabile, quo Neronis temporibus septem diebus Roma arsit: de causis illius incendij multa disputans hæc uerba habet. Sed nõ ope humana, nõ largitionibus principis aut Deũ placamentis decedebat infamia, quin iussum incendiũ crederetur. Ergo abolendo rumori Nero subdidit reos: & exquisitissimis pœnis affecit: quos per flagitia inuisos uulgus christianos appellabat: auctor eius nominis Christus, Tiberio imperante per procuratorẽ Pontiũ Pilatum supplicio affectus erat, repressaq; in paucis exitialis superstitio rursum erumpebat, nõ modo per Iudæam originem eius mali, sed per urbem etiã, quò cuncta undiq; atrocia aut pudenda confluunt celebranturq;. Igitur primũ correpti qui fatebantur, deinde indicio eorũ multitudo ingens haud proinde crimine incendij q̃ odio humani generis cõiuncti sunt: & pereuntibus addita ludibria ut ferarũ tergis contecti laniatu canũ interirent, aut crucibus affixi, aut flammæ ui. aut ubi defecisset dies in usu luminis nocturni urerẽtur. Hortos suos ei spectaculo Nero obtulerat, & Circense ludicrum ædebat habitu aurigæ permixtus plebi uel circulo insistens. Vnde quamq; aduersus sontes & nouissima exempla meritos animaduerteretur, miseratio oriebatur tanquã nõ utilitate publica, sed in sæuitiam unius absumerentur. Ostendimus autẽ supra Corneliũ scripsisse, Neronẽ clausisse in ualle Vancana spacium, in quo equos regeret haud promiscuo spacio. & hoc in loco dicit hortos illũ suos spectaculo supplicij christianorum obtulisse, ac Circense ludicrum ædidisse. Clausum itaq; in ualle Vaticana spaciũ illud nõ dubitamus esse, cuius nunc multis in partibus demoliti muros, &

ros,& sedilium dimidiatos fornices per uineas quæ moli Hadriani subiacent cernimus. xlvi
Quanq; Plinius semper ubi de obelisco,qui est in Vaticano, mentionẽ facit, illũ designat *Circus Nero/*
in Cai & Neronis circo positũ fuisse.Et cũ neq; ipsa Hadriani moles,neq; cõiunctus pons *nis*
tunc essent:quæ anno abinde centesimo Hadriani imperatoris opera fuerunt, nõ immeri/ xlvij
to,ut mihi uideor crediderim circũ Cai & Neronis partẽ suburbij, qui nunc est Vaticani, *Quãdo sepul*
occupasse:& hortos à Circi illius clausura ad tyberim pertinuisse. Quibus in hortis eoq; *chrum Hadri*
in loco,ubi nũc est ecclesia sanctæ Mariæ in transtyberina,cum multi fuissent torti,occisi, *ani*
laniatiq; christiani:Petrus fuit cruci affixus. Terebinthũ uero arborem quæ sicut gummi xlviij
sui nominis exudat,sic est humoris appetentissima fuisse ad eam tyberis ripã, cui dicta est *De hortis Ne*
ecclesia propinqua uerisimile crediderim: Quæ autẽ habent aut picturæ aut scripturæ de *ronis*
duabus metis inter quas martyriũ Petri dicit fuisse cõmissum,nostrã cõfirmant opinionẽ. xlix
Nam licet Hadriani moles metarũ una temporibus Petri & Neronis,sicut ostendimus,nõ *Ecclesia san/*
fuerit, tamẽ tenemus illos qui lõgo post Petri mortẽ tempore id factũ literis mandare aut *cti Petri*
pictura idiotis ostendere uoluerũt, signũ id metarũ quo nullũ erat certius accepisse. altera L
autẽ moles quã marmoribus spoliatã cernimus,utrũ Neronis tempore fuerit ignoramus. *Symmachus*
Sed iam ad alias Vaticani partes redeamus.beati Petri basilicam Flauij Constantini impe/ *fecit palatiũ*
ratoris,cui magno cognomentũ fuit opus esse multi scripserunt. Symmachus autẽ à quo *sancti Petri*
diximus ecclesiã sancti Andreæ dedicatã fuisse,palatia episcopalia per annos fermè sex/ li
centos ante Leonis IIII tempora ad dexterã leuamq; ipsius ecclesiæ primus extruxit. Et *Honorius ec/*
Honorius primus omnẽ ipsam basilicam tegulis æneis,cuius magna pars etiã extat coope *clesiam sancti*
ruit:quas tegulas ex Romuli templo in quod partim mutata,partim ædificata est sanctorũ *Petri æneis*
Cosmæ & Damiani ecclesia imperatoris Phocæ cõsensu accepit. Et Donus primus pon/ *cooperuit*
tifex Romanus areã dictæ basilicæ,cui paradiso est appellatio: marmoribus etiã extanti/ lij
bus strauit.quæ marmora famæ inhærentes crustas fuisse credimus metæ illius:quã spoli/ *Donus paradi*
atam cuius monumentũ fuerit diximus ignorare. Post Leonẽ quartũ Nicolaus quartus *sum marmo/*
ex gente Vrsina pontifex Romanus palatiũ episcopale beati Petri auxit: quod ad annum *re strauit*
abinde circiter centesimũ Bonifacius IX nõ leui impensa ornauit. Sed ad Leonẽ quartũ liij
iterato reuertamur.Is pontifex magnanimus cinctã,ut diximus,muro eam à se Leoninam *Nicolaus Vr*
appellatã ciuitatẽ Corsis repleuit.qui Sarracenorũ persecutionẽ fugiẽtes populariter emi *sinus palatiũ*
grauerũt:magnamq; suscipiens ipsius & basilicæ beati Petri curã multa fecit, quæ in hoc *auxit*
annorũ uix dum sexcentorũ quot in hæc tempora intercesserũt spacio inueterata iã omni/ liiij
no corruerãt,breui ad nihilũ peruẽtura,nisi tua beatissime pater Eugeni opera factũ esset, *Bonifacius ix*
ut illa nunc lætemur cernentes innouata. Vbi enim Leo donis ecclesiã ornauit, tu illam *ornauit* lv
supellectile sacrorũ ministerio pariter donatã tecto insuper maiori ex parte innouato, no/ *Leo ciuitatẽ*
uisq; sacristiæ cameris exædificatis reddidisti meliorẽ:sola una re uideris à Leone supera/ *leoninã corsis*
tus, ꝙ ualuas ille argenteas, tu æneas basilicæ dedisti, nisi par uideatur magnificentia *repleuit*
pro argenteis nullo exquisitiori artificio factis æneas posuisse inauratas, tantisq; inscul/ lvi
ptas historijs unionis Græcorũ,Armeniorũ,Aethiopũ,Iacobinorũ, & aliorũ populorum *Eugenius ec/*
tua opera tuaq; impensa ecclesiæ conciliatorum,ut quadruplo æris auriq; impendiũ mer/ *clesiam sancti*
ces opificia superauerit. Quid ꝙ ubi Leo cãpanariã turrim,quæ omniũ prima in orbe ter *Petri supelle/*
rarum fuit,tu ærarij officinã & proxime portam palatij speciosissimã extruxisti. Strata pa *ctile donauit*
latij area,& ipsa quæ in urbem ducit uia in multas partes postea urbis diuisa,tanti sunt de/ lvij
coris,ut alia ab ea quæ multis retro sæculis fuit urbs Roma uideatur reddita. Gentilium *Idẽ sacristiã*
quæ extent alia Vaticanus ager nulla habet opera præterq; Cai obeliscum: de quo quia *tectũq; inno/*
unicus ex maioribus nunc stat plura dicere nequaq; absurdũ iudicamus. eas lapideas mo/ *uauit*
les nullius Romani opera aut cura fuisse excisas cõstat.nam ipsos qui Romæ integræ cor lviij
rupti aut fuerint,aut nunc cernũtur à Thebis,aut alijs Aegypti urbibus fuisse perductos, *Idem portas*
Plinius Veronensis Ammianusq; Marcellinus ostendũt. Hunc autẽ qui in Vaticano ui/ *æneas* lix
situr Plinius in XXXVI. tertiũ ex maioribus qui fuerint aduecti ponit libro XVI, ubi *Idem ærarij*
de magnitudine arborũ tractat:hæc habet uerba,Abies admirationis præcipuæ uisa est in *officinam*
naui,quæ ex Aegypto Cai principis iussu obeliscũ in Vaticano circo statutũ, quatuorq; lx
trũcos lapidis eiusdẽ ad sustinendũ eũ adduxit: qua naue nihil admirabilius uisum in mari *idẽ areã pa.*
certũ est. Centũ uiginti M. modiũ lentis pro saburra ei fuere. Lõgitudo spaciũ obtinuit ma lxi
gna ex parte hostiensis portus latere læuo, Ibi namq; demersa est à Claudio principe. Ar/ *De obel. Vat.*

boris eius crassitudo quatuor hominū ulnas cōplectentiū implebat. Ammianus uero Marcellinus rerū gestarū libro XVII iocūdissimā habet de Obeliscis narrationē, quā libet eius uerbis inserere. Administrante adhuc Orpheo præfecturā obeliscus Romæ in circo erectus est maximo, super quo nūc quia tempestiuū est pauca discurram. Vrbē priscis sæculis conditā ambitiosa mœniū structura, & portarū centū quondā aditibus celebrem hecatompylon thebas instituto ex facto cognominauerūt, cuius uocabulo prouincia nūc usq; thebais appellatur. Hanc inter exordia pandētis se late Carthaginis improuiso excursu duces oppressere pœnorū. Posteaq; reparatā Persarū rex ille Cambyses, quoad uixerat alieni cupidus & immanis ægypto perrupta aggressus est, ut opes exinde raperet inuidendas, ne Deorū quidē donarijs parcens. qui dum inter prædatores turbulenter cōcurrit, laxitate præpeditus indumētorū cōcidit pronus, ac suomet pugione quē aptatū fœmori dextro gestabat: subito ui ruinæ nudato uulneratus penè letaliter interijt. Longe autē postea Cornelius Gallus Octauiano res tenente Romanas ægypti procurator exhausit ciuitatē pluri mis interceptis, reuersusq; cum furtorū accerseretur, & populatæ prouinciæ: metu nobilitatis acriter indignatæ cui negociū spectandū dederat imperator stricto incubuit ferro. Is si recte existimo est Gallus poeta: quē flens quodammodo in postrema bucolicorū parte, Virgilius carmine leni decantat. In hac urbe inter labra ingentia, diuersasq; moles figmenta ægyptiorū numinū exprimentes obeliscos uidimus plures, aliosq; iacentes & comminutos, quos antiqui reges bello domitis gētibus, aut prosperitatibus summarū rerū elati montium uenis, uel apud extremos orbis incolas perscrutantes, excisos, erectos dijs superis in religione dicarūt. Est autē Obeliscus asperrimus lapis in figurā metæ cuiusdam sensim ad proceritatē cōsurgens excelsam, utq; radiū immitetur gracilescens paulatim specie quadrata in uerticē productū angustū manu leuigatus artifici. Formarū autē innumeras notas Hieroglyphices appellatas, quas ei undiq; uidemus incisas initialis sapientiæ uetus insigniuit auctoritas. Volucrū enim ferarumq; etiā aliena mundi genera multa sculpentes ad æui quoq; sequentes ætates imperatorū uulgatius peruenire memoria promissa uel soluta regū uota monstrabāt. Non enim ut nūc literarum numerus præstitus & facilis exprimit quicquid humana mens cōcipere potest, ita prisci quoq; scriptitarūt ægyptij: sed singulæ literæ singulis nominibus seruiebāt & uerbis, nōnunq; significabāt integros sensus: cuius rei scientia in his interim duobus habet exēplū. Per uulturē naturæ uocabulū pandūt, quia nullos mares posse inter has alites inueniri rationes memorāt physicæ: perq; speciem apis mella cōficientis indicant regē, moderationi cū iocunditate aculeos quoq; innasci debere his signis ostendentes, & similia plura. Octauianus Augustus cū obeliscos duos ab Heliopolitana ciuitate transtulisset ægyptia, quorū unus in circo maximo alter in campo locatus est Martio, hunc recens aduectū difficultate magnitudinis territus, nec cōtractare ausus est nec mouere. Discant qui ignorāt ueterē principem translatis aliquibus hūc intactū ideo præterijsse, q; Deo soli speciali munere dedicatus fixusq; intra ambitiosi templi delubra, quæ cōtingi nō poterāt, tanq; apex omniū eminebat. Verū Constantinus id parui ducens auulsam hāc molē sedibus suis nihilq; cōmittere in religionē recte existimās, si ablatū uno templo miraculū, Romæ sacraret idē in templo mūdi totius, iacere tam diu perpessus est dum translationi pararētur utensilia: quo cōuecto per alueū Nili, proiectoq; Alexandriæ nauis amplitudinis ante hac inusitatæ ædificata est sub trecentis remigibus agitāda: quibus ita prouisis digressoq; uita principe memorato urgēs effectus intepuit, tandēq; sero impositus naui per maria fluentaq; tyberis uelut pauētis, ne quod penè ignotus miserat Nilus, ipse parū sub meatus sui discrimine mœnibus alumnis inferret: defert in uicū Alexādri tertio lapide seiunctū: unde cuniculis impositus tractusq; lenius per hostiēsem portā piscināq; publicā circo illatus est maximo. Sola post hæc restabat erectio, quæ uix aut ne uix quidē sperabaē posse cōpleri. erectisq; ita paulū altis trabibus, ut machinarū cerneres nemus, innectūtur uasti funes, & longi ad speciē multiplicium liciorū densitate nimia subtexentes: quibus colligatis mons ipse effigiatē sculptilibus elemētis, paulatimq; id per arduū inane protentus diu pensilis hominū milibus tanq; molēdinarias rogantibus metas cauea locatur in media: cui spera superponitē ænea aureis laminibus nitēs, quæ cōfestim ignis diuū cōtacta deoq; sublata facis imitamentū & figura æreū itidem auro in bractearū uelut abundanti flamma candētis. Secutæq; ætates alios transtulerūt, quorū unus in Vaticano alter

lxij *De obeliscis omnibus*

Cornelius Gallus

Forma obelisci

lxiij *De obeliscorū figuris*

Vultur pro natura

Apis pro rege

lxiiij *De obelisco*

alter in hortis Saluſtiꝫ:duo in Auguſti monumēto erecti ſunt. De literis autē hierographicis,præter ea quæ ſuperius ſcripta ſunt:Marcellinus itē libro XXII, ubi de pyramidibus ægypti tractat,infra ſcripto dicit modo. Sunt & Syringes ſubterranei quidā & flexuoſi ſeceſſus,quos ut fertur periti rituū uetuſtorū aduētare diluuiū præſcij,metuētesq; ne cerimoniarū obliteraretur memoria penitus operoſis digeſtos fodinis per loca diuerſa ſtruxerūt, & excifis parietibus uolucrū ferarūq; genera multa ſculpſerunt,& animaliū ſpecies innumeras quas hierographicas literas appellarūt. Et Cornelius Tacitus ſic ſcribit. Primi per figuras animaliū ægyptij ſenſus mentis effingebāt,& antiquiſſima monumēta memoriæ humanæ impreſſa ſaxis cernuntur. Satis uero iam ſatis extra uetuſta urbis Romæ mœnia uagati ſumus. Ad ipſa priſcorū monumenta cæteraſq; urbis partes redeundum eſt.

MOntes in urbe ſeptem numerantur,Capitolinus,qui & Tarpeius, Auentinus, Palatinus,Cælius,Exquilinus,Viminalis, & Quirinalis, octauoq; loco Ianiculenſis poſtea adnumeratus eſt. Capitolinus mons, ſicut Varro de lingua latina ſcribit, dictus eſt,q hic cum fundamenta ædis Iouis foderētur,caput humanū inuentū dicitur. Hic mons poſtea Tarpeius dictus à uirgine ueſtali Tarpeia:quæ ibi à Sabinis necata armis & ſepulta:cuius nominis monumentū relictū,q etiā nūc eius rupes Tarpeiū appellatur ſaxū. Hūc antea montē Saturninū appellatū prodiderunt,& ab eo late Saturniam terram:ut etiā Ennius appellat:antiquū oppidū in hac fuiſſe Saturnia ſcribitur,& etiā ueſtigia nunc manent tria,q Saturni phanū in faucibus, q Saturnia porta quā Liuius ſcribit ibi, quā nunc Pandanam uocant. Virgilius in VIII. Hinc ad Tarpeiā ſedem & capitolia ducit Aurea nūc, olim ſilueſtribus horrida dumis. Alia de Capitolio etiā nunc notiſſima afferre priſcorum teſtimonia ſuperfluū indicamus. De Auentino ſic habet M. Varro: Auentinum aliquot de cauſis dicunt. Neuius ab auibus q eo ſe à tyberi ferrent aues. alij ab rege Auentino Albano,q ibi ſit ſepultus. alij Auentinum ab aduentu hominū,q cōmune Latinorū ibi Dianæ templum ſit conſtitutū. Ego maxime puto q ab aduentu. Nam olim paludibus mons erat ab reliquis diſcluſus,ita ab urbe aduehebantur ratibus. Palatini montis cauſam uocabuli hanc affert Marcus Varro. Quartæ regionis palatium,q Pallantes cum Euandro uenerunt:qui & Palatini aborigenes ex agro Reatino qui appellatur palatium, ibi conſederunt. Sed hoc alij ab Pallanta uxore Latini putauerunt. Eundem hunc locum à pecore dictum putāt quidam. Itaq; Neuius Ballatiū appellat: Virgilius in VIII. Arcades has oras genus à Pallante profectum, Qui regem Euandrum comites,qui ſigna ſecuti Delegere locum,& poſuete in montibus urbem: Pallantis proaui de nomine pallanteum. De Cælio monte ſic habetur apud Varronem: Cælius mons à Cælio Vibienno Thuſco duce nobili qui cum ſua manu dicitur Romulo ueniſſe auxilium contra Latinum regem. Exquilini montis q omniū ſit maximus longā ponit M. Varro nominis expoſitionē: & quæ multas habeat partes nominū etiā ipſius Varronis ætate obſcuratorū nequaq; intelligibiles: quæ autē ad rem noſtrā faciāt, ſunt hæc. Secundæ regionis exquiliæ: alij eas ſcripſerūt ab excubijs regis dictas. alij ab eo q excultæ à rege Tullo eſſent. Et infra: exquiliæ duo mōtes habiti. Sequitur ratio ſimul de duobus,quos ob paruitatē colles non montes appellat in hæc uerba. Tertiæ regionis colles quinq; ab deorū phanis appellati: è queis nobiles duo colles uiminalis ab Ioue uimineo,cuius ibi aræ ſunt. Collis quirinalis à Quirini phano. ſunt qui à quiritibus,qui cum Tatio Curibus uenerunt Romam,q ibi habuerunt caſtra.

lxv De montibus
lxvi De Capitolio
lxvij De Auentino
lxviij De Palatino
lxix De Cælio
lxx De Exquilijs
lxxi De quirinali & uiminali

MOntium nominibus explicatis urbem primā à Romulo conditā,ne multis poſt hāc narrationibus officiat eius ignoratio indicemus. Eam Capitolinū ſiue Tarpeiū & pallatinū auentinumq; montes ſolū,cum ijs quas intercedere uidemus conuallibus comprehendiſſe hinc conſtat, q omnes alios quinq; montes & colles additos Titus Liuius oſtendit. Sunt enim illius de Tullij Hoſtilij rebus geſtis hæc uerba libro primo. Roma interim creſcit Albæ ruinis,duplicatur ciuiū numerus. Cælius additur urbi mons. & quo frequentius habitaretur eā ſedē Tullius regiæ capit,ibiq; habitauit. Secundus nouæ urbi additus mons fuit Ianiculenſis. Liuius in Anci Marcij geſtis rebus. Ianiculum quoq; adiectū nō inopia loci,ſed ne quando ea arx hoſtiū eſſet. Alij tres poſtea ſimul à Seruio rege additi. Liuius item primo. Vrbs quoq; amplificanda uiſa eſt. Addidit duos colles Quirinalem Viminalemq;:inde deinceps auget exquilias,inibiq; ipſe, ut loci dignitas fieret habitat. aggere & foſſis & muro circumdat urbem, Sed Cornelius Tacitus aliter de urbis primæ

lxxij De urbe à Romulo ædificata

ambitu sentire uidetur:cuius sunt hæc uerba. A foro Boario, ubi æreũ taurum aspicimus, quia id genus animaliũ aratro subditur, sulcus designandi oppidi cœptus, ut magnã Herculis aram amplecteretur. inde certis spacijs interiectis lapides per ima montis Pallatini ad aram Consucij. mox ad curias ueteres tamẽ, ad sacellum, larem forumq́ Romanũ, & Capitolium non à Romulo, sed à Tito Tacio additum progressuri ad eam inquam tendimus ædificiorum locorumq́ urbis descriptionem, qui nũc sunt octo montes. quidq́ integrum habeant uel demolitum, aut uetustũ, aut nouũ ostendere pergamus. Sic enim fiet ut postea in cliuis & conuallibus, ac cæteris urbis partibus, quæ reliqua sunt facile ostendamus.

lxxiij *Capitolium* Puder uero pigetq́ à Capitolio incipientem eius deformitatem referre. Is etenim mons quem Deorum domicilium Marcus Cicero cum sæpe alias tum maxime in oratione ad Quirites habita pridie quàm iret in exilium appellat, & Virgilius Aureũ dicit qualis etiam anno post functos uita Ciceronem, & Virgilium trecentesimo fuerit Ammianus Marcellinus in Constantis filij Flauij Constantini magni gestis rebus ostendit. Constans enim ex Constantinopoli, in qua natus & educatus erat, tunc primum Romam ueniens, ipsa urbe inspecta obstupuit. Suntq́ de illo hæc Ammiani uerba libro XVI. Deinde intra septem montiũ culmina per accliuitates planiciemq́ posita urbis membra collustrans & suburbana, quicquid erat primum eminere inter alia cuncta spectabat. Iouis Tarpei delubra quantũ terrenis diuina præcellũt. Et infra idem Ammianus libro XXII describens ægypti mirabilia sic habet: His accedunt altis suffulta fastigijs templa, inter quæ eminet Serapeum: quod licet minuatur exilitate uerborum, atrijs tamen columnaribus amplissimis, & spirãtibus signorũ figmẽtis, & reliqua operũ mulutudine ita est exornatũ: ut post Capitolium, quo se uenerabilis Roma in æternũ attollit: nihil orbis terrarũ ambitiosius cernat. Eandem imitatus sententiã doctissimus optimusq́ uit Cassiodorus in edicto Theodorici primi Ostrogotorũ regis per quod formas aquarũ urbis Romę iussit reparari: hæc habet uerba. Traiani forũ uel sub assiduitate uidere miraculũ est: capitolia celsa cõscendere, hoc est humana ingenia superata uidere. Nũc uero præter latericiã domũ à Bonifacio IX ruinis superædificatã qualẽ mediocris olim fastidisset Romanus ciues usibus Senatoris & causidicorũ deputatã, præter aræ cœli fratrũ beati Francisci ecclesiã in Feretrij Iouis templi fundamentis extructã, nihil habet is Capitolinus tarpeius'ue mons tãtis olim ædificijs exornatus. Quæ autẽ Capitoliũ habuerit loca superfluũ scribere iudicamus. Nã cũ fuerit rei diuinæ in primis deputatus aras, sacella, delubra, ædes, & tẽpla habuit supra L X. quorũ nomina, si operi nostro expedire existimaremus, ex maiorũ scriptis facile fuerit recensere. Et ne uulgi imperitorũq́ cõtendentiũ eã fuisse nobiliũ imperatorũq́ & senatus habitationẽ opinioni sine testimonio aduersemur, Valerij maximi lib. VI sumpta afferamus. M. Manlius unde Gallos depulerat, inde ipse præcipitatus est, quia fortiter defensam libertatẽ nefarie opprimere conatus est, cuius iustæ ultiõis nimirũ hæc præfatio fuit. Manlius eras cũ mihi præcipites agebas Senones. Postq̃ imitari cœpisti, unus factus es ex senonibus. Huius supplicio æternæ memoriæ nota inserta est. Propter enim illud lege sancitũ est, ne quis patritius in arce aut capitolio habitaret, quia domũ eo loci babuerat, ubi nũc ædẽ Monetæ uidemus.

lxxiiij *De sacris locis capitolij Iouis templũ Iani templum Iunonis monetæ ædes* Sed de sacris locis quæ is habuerit mons uel pauca dixisse nũc magis appaẽrtia satis erit. Celeberrimũ ea in arce Iouis optimi maximiq́ templũ ad eã situ fuit partẽ, ubi nũc dicitur Saluator in maximis. Et templũ Iani custodis capitolinæ arcis fuit: ubi nũc est facinorosorũ custodiæ, & carceris locus, quã cancellariã appellãt. Fuit etiã celebris famæ in capitolio, & ipsi tarpeiæ rupi proxima Iunonis monetæ ædes: de qua Liuius lib. VII sic habet. Dictator ædẽ Iunoni Monetæ uouit, cuius dãnatus uoti, cũ uictor Romã reuertisset dictatura se abdicauit. Senatus duũuiros ad eam ædẽ pro amplitudine rei pub. faciendã creari iussit: locus in arce destinatus, quę area ædiũ M. Manlij Capitolini fuerat. Aedes aũt Manlij fuisse ad saxũ rupis tarpeiæ supra ostẽdimus: & Virgilius indicat. In summo custos tarpeiæ Manlius arcis. Magna est etiã cliui capitolini, per quẽ publicus esset in arcẽ ascensus nostrorũ hominũ inquisitio. Is uero ubi fuerit docet Liuius in VI belli Macedonici. Cõsules transfugas Numidarũ, qui tum in Auentino ad mille & ducẽti erãt media urbe trãsire exquilias iusserũt: nullos aptiores intra cõualles tectaq́ hortorũ, & sepulcbra & cauas undiq; uias ad pugnandum futuros rati. Quos cum ex arce Capitolij cliuo publico in equis decurrentes quidã uidissent: captũ auentinum inclamauerũt: Itaq; hinc constare dicimus

cliuum

cliuum capitolinũ publicũ fuisse ad eam arcis partẽ,quæ uersa in Auentinum nũc eccle/
siam sancti Georgij ad uelũ aureũ è regione respicit. De Auẽtino pauciora & incertiora lxxv
dicere possumus.multa is mons habuit ædificia,quorũ ooriora fuerũt, quæ Liuius in lib. *De Auentino*
primo dicit: aram primã in Auẽtino herculi ab Euãdro positã. Et Iunonis templũ quod *Iunonis*
iuxta Liuium libro secundo belli punici secundi, Camillus Deæ illius simulachro quia in/ *templum*
terrogata uellet ne Romam ire uelle respõdit,à Veijs Romã perducto dedicauit. Aedesq́ *Matutæ ma*
ab eodẽ Camillo post actũ triumphũ Matutæ matri dedicatæ fuerunt.eodẽ in monte tem *ter*
pla Dianæ & Mineruæ. Itẽ Lucinæ de quo Oui.in Fastis, Luna regit mẽses, huius quoq́ *Dianæ tem*
tẽpora mensis Sciuit Auẽtino luna colenda iugo. Fuit & fons de quo bibebãt Faunus & *plum*
Picus satyri:& Numa Põpilius uinũ posuit satyrosq́ inebriauit. Vnde Oui. Lucus Auen *Fons Fauni*
tino suberat niger ilicis umbra, Quo posses uiso dicere numẽ inest.In medio gramen mu *& Pici*
scoq́ adoperta uirẽti Manabat saxo uena perennis aquæ. Fuit & maioris famæ spelunca *Caci spelunca*
Caci quæ nũc uisitur supra ecclesiã sanctæ Mariæ in schola Græca quà Auentinus spectat
in montem Pallatinũ.De qua re sic habet Virg.in VIII Hic speluoca fuit uasto summora
recessu Semihominis Caci. & infra: Alcides aderat taurosq́ hac uictor agebat Iogeotes
uallemq́ boues amnẽq́ tenebaot. At furijs Caci mens effera. & infra:Reddidit una boum
uocem uastoq́ sub antro Mugijt,& Caci spem custodita fefellit. & infra: At specus & Ca
ci detecta apparuit ingens regia.Ouidius in Fastis,Cacus Auẽtinæ timor atq́ infamia syl *Aedes liber*
uæ.Fuit etiã in Auentino sicut Plinius in naturalis historiæ XVI scribit,Laureotium syl *tatis*
ua Ioui sacrata,in qua Valentinianus II Cõstantini comitis & Gallæ Placidiæ filius fuit
interfectus. Fuit quoq́ ædes libertatis quã Graccbus sicut habet Liuius de secundo bello
punico, ex mulctaticia pecunia faciẽdam curauit: horũ omniũ multorumq́ ædificiorũ &
locorũ à maioribus scripto celebratorum quæ facillimũ fuit cõmemorare,nullum penitus
extat uestigiũ.sed quod maiori nobis est miraculo Aquarum Claudiæ & Martiæ ductus,
qui stupendo opere in illum montẽ fuerãt perducti parua ac nulla penè in parte cernũtur.
Iulius Frontinus lib.II de aquæductibus hæc habet uerba,Et sedula deinde partitione di/
stributa regionibus,quibus singulæ seruiebãt aquæ plures darẽtur, tanq́ Celio & Auenti
no in quos sola Claudia per arcus neronianos ducebatur.quo fiebat,ut quotiens defectio
aliqua interuenisset, celeberrimi colles sitirẽt,quibus nunc plures aquæ & imprimis mar/
tia reddita ampliore opere usq́ in Auentinũ perducitũ. De eadẽ aquæ claudiæ forma Cas/
siodorus ubi Theodoricus iubet collabẽtes aquæductus instaurari scribit, Quis posset ser
monibus idooeis talia explicare: Claudiã aquam per tantã fastigij molem sic in Auentini
caput esse perductã, ut cũ ibi ex alto lapsa ceciderit, cacumen illud excelsum quasi unam
uallem rigare uideatur.Habet uero oũc is mons monasterium sanctæ Sabinæ, quod Sixti *Monasterium*
tertij papæ tẽporibus quidã Petrus episcopus ab Illyrico ueniẽs propria impẽsa ædificari *S. Sabinæ*
curauit.habet & aliud sancti Bonifacij monasteriũ,quę duo monasteria sunt ædificiorum *Monasterium*
sumptuositate ornamẽtisq́ etiam oostra ætate cõspicua. Reliquus mons aut ruinis aut ui *S. Bonifacij*
neis præter & saocti Alexij cœnobium, quod inibi uetustissimũ cõspicitur,cõtectus est. *S. Alexij cœ/*
Multo autem pauciora habet integra Pallatinus mons, q̃ Capitolinus aut Aueotinus. *nobium*
Nam præter S.Nicolai ecclesiã à Calixto papa ædificatã, quæ etiã male integra cernitur, lxxvi
nullũ is celeberrimus mons habet ædificiũ. Qualis autẽ & quanta olim fuerit ea ædificio *Quid Pallati*
rum moles indicant ruinæ inter cæteras urbis cõspiciendæ. Hunc montẽ incoluisse & po *nus habuit*
stea cõmunijsse Euandrum testis est Liuius in primo,Sed cum reges primo deinde consu *S. Ni. ecclesia*
les & postea imperatores maiori ex parte eam habuerint certã sedem, quis tanta ædificia
auxerit nullus scribit. Quod quidẽ nulla alia ratiõe factũ crediderim, quàm q̃ unusquisq́ *Aedes Vacci*
nulla insigni cõstructione facta particulas addidit, quas scriptores ut parũ dignas mãdare *ducis*
literis omiserunt.Habet autẽ Liuius lib.III Aedes Vacci ducis quondam in palatio fuis/ *Aedes ma/*
se,quæ Vacci prata dirupto ædificio publicatoq́ appellata fuerint. Et in bello Macedo/ *gnæ matris*
nico Marcus Iunius Brutus ædem magnæ matris deum in Pallatino dedicauit. Et ludos *Megalesia*
ob eam dedicationem factos megalesia appellatos. Suetooius autem Cæsarem templum *ludi*
Apollinis in pallatio extruxisse.Et Liuius in VIII de bello secundo punico, Matrem ma *Apollinis tem*
gnam deum à Græcia auectam in ædem uictoriæ quæ est in Pallatino perduxere. Et He/ *plum*
lius Lampridius scribit Varium imperatorẽ Heliogabalum cõsecrasse in Pallatino mon/ *Aedes uicto*
te ibique templum fecisse. Ipsum uero montem,qui sicut supra ex Varrone ostendimus *riæ*

triplicem habuit nominis causam, Ballatiũ nunc posse appellari uidemus, ꝙ ubicunq; non
impediũt magnæ molis ruinæ, aut ubi uineta excelsis in fornicibus pẽsilia nõ occuparint,
totus ager pascuus nõ ouibus magis ꝙ̃ caballis, bubalis & capris est factus. Qua ex re ali-
quando in uarias cogitationes uenimus, quid de cætera liceat Roma suspicari cum tres il-
los montes qui primi & soli in prima urbe ab Romulo comprehensi fuerint, nũc si absine
ruinæ uidemus penè ad eam deductos ædificiorũ nuditatẽ, quã Roma nondũ condita ha-
buerunt. Fuit autẽ in ea parte palatij quã septentriones uersus in triumphalem Flauij Con
Locus Palla. stantini imperatoris arcũ uergentẽ uidemus locus Palladij, cuius insignes extant ruinæ bi
nas habẽtes penè integras ex marmore portas, facile superãtes ædificij pulcbritudine cęte
ras omnes, quas uetusti ac noui operis Roma nunc habet. Eoq; in murorũ ambitu quem
Ecclesia san nunc uulgo pallarũ correpte pro Palladiũ appellãt, ecclesia concluditur sancti Andreæ de
cti Andreæ pallara: in qua quidẽ parua, sed ornata sepulchrũ est Ioãnis papæ eius nominis octaui. Cæ
de Pallara teras Palladij partes alto circũdatas muro uinea implet prædiũ summi uiri Dominici Ca-
pranicensis tituli sanctæ Crucis sanctæ Romanæ ecclesiæ presbyteri cardinalis, quẽ literis
ornatissimũ, prudentia & consilij altitudo haudquaquã minus ꝙ̃ cardinalatus dignitas ce
Palladium lebrem reddunt. Id Palladij uerbũ quid sibi uelit exponendũ uidetur. Palladem poetæ di-
quid sit cunt Iouis fuisse filiam sine matre, ita ut cum uideret Iuppiter uxorẽ Iunonẽ esse sterilem,
percusso sibi capite Palladẽ armatã emiserit. Vnde Lucanus lib. IX Hanc & Pallas amat
patrio quæ uertice nata est. Et Oui. Fastorũ III An quia de capitis fertur sine matre pater
ni Vertice cum clypeo prosiluisse suo. Hanc eandẽ Cicero de natura deorũ libro inuentri
cem ac principẽ belli fuisse dixit, ob quod à nõnullis Bellona uocata est soror scilicet & au
Bellona riga Martis dicẽte Statio, Regit atra iugalis Sanguinea Bellona manu longaq; fatigat cu-
spide, Nanq; torua oculis & armis insignis: ferre longã hastam cũ cristallino clypeo, & pi-
ctum habere peplum à poetis dicitur. quin & uirgo fingitur & innupta, ut Virg. æneidos
secundo, Pars stupet innuptæ donũ exitiale Mineruæ. Sed cum uirgini palladi pallas gi-
gas Titani filius deorũ immitissimus, & sicut Cicero uult eius pater uim inferre attẽtaret
Pallas eum illa peremit, à quo ut quidam asserũt Pallas & ipsa uocata est. Nam eadẽ primo Tri-
Tritonia tonia uocabatur, quia primitus circa Tritonis paludem cõspecta fuit. Alij aũt uolunt Pal-
ladis uerbũ à Græco quod uibro latine interpretẽtur: hinc dictum ꝙ hasta uibrare consue-
Minerua uerit atq; docuerit. Fuit etiã cognominata Minerua quasi uim minetur, sicut apud Cice.
libro II de natura deorũ interpretatus est Balbus: uel ut quidã uolunt quia sit minuẽs ner-
uos, eo quod qui optimis artibus uerũ laborem impendũt uires corporis minuere uiden-
tur. Nam ipsa eadem Sapientiæ dea & omniũ artium inuentrix dicitur, eo ꝙ teste Seruio
super secundã Virg. Aeglogã de capite Iouis nata est. Et Oui. Fastorũ III uult lanifices,
fullones, textores & alios artifices illi sacrificiũ facere his uersibus, Hanc cole qui læsis ma
culas de uestibus aufers, Hanc cole uelleribus quisquis ahena paras. Idem libro de fine ti-
tulo, Artifices in te uerte minerua manus. Virg. in II Aegloga, Pallas quas cõdidit arces
Templũ Pal- ipsa colat. Eius templũ apud Milesios teste Herodoto libro historiarũ I admirandum fuit
ladis quod ab Aliate igne consumptũ est. & apud illos Pallas assisia dicebaẽ. à pallade palladiũ
Palla Assisia est dictũ, quod fuit in urbe Troiana antiquissimũ palladis signum è ligno, mouens oculos
& hastam, sicut dixit Seruius super æneidos secundum, Nam cum apud Troiam in bono
rem Palladis arx & in eius summo templum illi ædificaretur è cœlo cecidit, & locũ sibi in
eo tẽplo statuit nondũ cooperta æde: moxq; ab Apolline datũ fuit oraculum, eius ciuita-
tis futurũ exitiũ si id simulacrum extra mœnia portaretur, quod Oui. lib. VI Fastorũ elo-
quẽtissime persecutus est: unde cum tẽpore belli Troiani Vlixes & Diomedes cuniculis
in arcẽ penetrassent, occisis custodibus simulachrũ abstulerũt. hoc cũ postea teste Seruio,
Diomedes haberet oraculo monitus Troianis restituere uoluit. Et trãseunti ad Italiã Ae-
neæ offerre conatus est. Quẽ cũ sacrificantẽ uelato capite cõperisset, ne sacrificij ordinem
peruerteret, accepit Palladiũ Nautes quidã: unde Mineruæ sacra nõ Iulia gens habuit, sed
Nautiorũ. Hinc Virg. lib. V ait, Vnũ Tritonia Pallas quẽ docuit. Seruius aũt grãmaticus
dicit quosdã scripsisse Palladiũ à Troianis tẽpore belli Mitridatici cõpertum. Et à C. Fim
bria Romã delatum, ꝙ ab unica tantũ sacerdote custodiri cõsuetum fuit. Vnde Lucanus.
Troianam soli cui fas uidisse Mineruã. Palladiũ autẽ Romæ in æde Vestæ fuisse ostendit
Plinius lib. VII naturalis historiæ, Qui cum laudes summas L. Metelli suam indicantes
felicitatem

felicitatem enarraſſet,quæ nulli alij poſt Romã conditam cõtigerunt:ſubdit. Hæc omnia
abunde uno caſu cõfutari poſſunt;quoniã is Metellus orbam luminibus exegit ſenectam
amiſſis incendio cũ palladiũ raperet ex æde Veſtæ: memorabili caſu,ſed euentu miſero.
Quo fit ut infelix quidẽ dici nõ debeat,felix tamẽ eſſe nõ poſſit:& infra, Tribuit ei Roma
nus po. quod nulli alij ab cõdito æuo,ut quoties in ſenatũ iret curru ueheret̃ ad curiã:ma-
gnum & ſublime,ſed pro oculis datum. De eodem Metello intellexit Iuue.in Satyra, Da
teſtem Romæ tam ſanctum,ꝙ fuit hoſpes Numinis Idæi: procedat uel Numa uel qui Ser
uauit trepidam flagranti ex æde Mineruã. Nam hoſpes numinis Idæi Scipio Naſica fuit,
quem Plinius VII naturalis hiſtoriæ,& nepos eius de uiris illuſtribus,cũ adoleſcens eſſet
omnium Romanorũ uirum optimũ,ſenatus & populi iudicio laudatũ fuiſſe ſcribit. qua-
re Idæam matrẽ Peſſimunte uenientẽ,non modo in urbem uerũ à mari in pallatiũ detulit.
Numã uero quẽ Liuius lib.primo.ab urbe condita, ſecundũ fuiſſe Romanorũ regem è cu
ribus Sabinis natũ Pompilij filiũ ſuo ſeculo iuſticia & religione clariſſimum oſtẽdit Oui.
Metamor.II Deſtinat imperio clarũ prænũcia ueri Fama Numã. Tertius itaq; quem Iu-
uenalis dicit ſeruaſſe palladiũ ex igne fuit Metellus.de quo Iuuena.in Satyra,Credo pudi
citiam.Dicite uos neptes Lepidi cæci'ue Metelli.ſcilicet cæcati cum ex flagrãti æde ſerua
ret palladiũ.Quod in celeberrimo poſtea in palatij magni loco poſitũ fuit,cuius ruinas,ut
diximus,cõſpicuas familia Capranicẽſis ætate noſtra poſſidet. Sed ut unde ſupra digreſſi
ſumus reuertamur,quanq; magna ſit admirabiliſq; mutatio,quã Pallatino,Auentino, Ca
pitolinoq; montibus Romã feciſſe diximus: multas tamẽ maioreſq; tum circa hominum
uirtutẽ ac mores,tum circa publicã priuatamq; gubernationẽ mutationes fecit, quas nec
huius tẽporis nec propoſiti omittemus. Similiũ autem montiũ nuditati eſt ſingulis in par
tibus Romæ quã nũc habemus nimia operantiũ ſolicitudo,cuius oppoſitũ perpulchre Iu
uenalis in Roma ſui tẽporis oſtendit his uerſibus,Occurrit qui marmora donat Conferat
impenſis hic nuda & cãdida ſigna. Hic aliquid præclarũ euphranoris & polycleti Fecaſia
norum uetera ornamenta maiorũ:& infra,Inde caput morbi,rhedarũ trãſitus arcto Viarũ
inflexu & ſtantis cõuitia mandræ,Eripiunt ſomnũ Druſo uituliſq; marinis.Itẽ infra,Scin
duntur tunicæ ſartæ modo,lõga coruſcat Sarraco ueniente abies atq; altera pinũ Plauſtra
uehunt,nutant alte populoq; minant̃.Nam ſi procubuit qui ſaxa liguſtica portat,Axis &
euerſum fudit ſuper agmina montem,Quid ſupereſt de corporibus,quis mẽbra,quis oſſa
Inuenit.obtritũ uulgi perit omne cadauer.De mõte Cælio ſcribit Liui. lib.I Cælius addit̃ lxxvij
urbi mons, & quo frequẽtior habitaretur eam ſedẽ Tullius Hoſtilius regiæ capit,ibiq; ha *Mons Celius*
bitat.& infra,curiã fecit quæ hoſtilia uſq; ad patrũ noſtrorũ ætatẽ appellata eſt. & adhuc *Curia hostilia*
infra:Albanos eum incoluiſſe montẽ. Suetonius uero ſcribit Veſpaſianũ imperatorẽ tem
plum diui Claudij in monte cælio ædificaſſe.& Iulius Capitolinus in rebus geſtis Tetrici
tyranni,Tetricorũ domus fuit in monte cælio cõtra Liſiũ Metellinũ:habẽt etiã Marci Ci. *Tetricorum*
officia lib.III ubi uitia in uẽdendis prædijs indicanda ne ſint diſputat.Cũ in arce augurũ *domus*
augures acturi eſſent,iuſſiſſentq; T.Claudiũ Centimanũ,qui ædes in cælio mõte habebat
demoliri eas,quarũ altitudo officeret auſpicijs,emit Calphurnius Lanarius.Fuerũt quoq;
eo in monte Fauni Veneris & Turpitudinis aliorũq; deorũ ædes aræ & templa. Et urbis *Fauni Vene*
deſcriptio,quã Sexti Ruffi fuiſſe diximus credere, multa ponit publica in eo monte ædi- *ris aedes*
ficia,Macellũ magnũ,Lupanaria,Antrũ Cyclopis, Cohortes quinq; uigilum, Caſtra pe-
regrina,Spoliariũ & armamentariũ. De quibus quid habeamus cõpertum in poſteriori-
bus dicemus. Nunc uero noſtris Chriſtiani ritus eccleſijs mons ipſe imprimis eſt orna- lxxviij
tus.Nam ea in parte ad quã in pallatinũ montẽ uergens cliuũ Scauri habet,hinc monaſte- *De ecclesijs*
rium eſt beati Gregorij in paternis ædibus ab eodẽ ædificatũ.Inde eſt ſanctorũ Ioannis & *quas habet*
Pauli eccleſia,cuius ſuperbi olim ædificij palatio,quod ex Romanis ponti.inhabitauerint *mons Celius*
nõnulli,& nũc penè funditus diruto cõtinentur curiæ hoſtiliæ fundamẽta. Medio aũt in lxxix
eius mõtis dorſo binæ aquæductus formæ ſuperbiſſimi ſumptuoſiſſimiq; operis etiã nũc *De forma*
extant,quarũ unã cubitales literæ Caracalæ Antonini,quã in Capitoliũ perduxit:alterã à *Antoniana*
Claudio in auentinũ perductã, tituli eius imperatoris marmorea inciſi tabula, quæ iuxta lxxx
Lateranẽſe xenodochiũ cernitur,fuiſſe oſtendũt. Quanq; ueteres illas fuiſſe credimus for *Hadrianus*
mas à Claudio Antoninoq; inſtauratas. Claudiam uero cum maiore ex parte corruiſſet, *Claudiã for-*
Hadrianus papa eius nominis primus,anno nũc ſexcẽteſimo uigeſimo inſtaurauit. Sũt *mam*
ad ipſas

lxxxi ad ipsas formas extructa, hospitale quod dicitur Saluatoris, & ecclesia sanctę Mariæ in do
Hospitale sal minica, breui ut apparet ruitura. Alteraq́ ecclesia sancti Stephani rotunda de ipso monte
uatoris Cælio cognomen habens, quã tecto nunc carẽtem marmoreis columnis & crustatis uarij
Ecclesia san- coloris marmore parietibus musiuoq́ opere inter primas urbis ecclesias ornatissimã fuis-
ctæ Mariæ se iudicamus, eaq́ in Fauni æde prius fundata fuit. Simplicius primus papa aut extruxit,
Ecclesia san- aut quod magis credimus exornauit. Cernitur nunc integra ad eius montis sinistrã san
cti Stephani ctorum quatuor coronatorum ecclesia, quam Honorius primus papa Romanus in castris
lxxxij peregrinis à fundamentis extruxit. Sed cum postea ad annũ Christi octuagesimumquin-
Ecclesia san- tum supra millesimũ ab Henrico secundo imperatore Theotonico destructa fuisset, Pasca
cto. IIII coro lis secundus papa eam instauratã pallatio, quod nunc cernitur insigni decorauit. Et sancti
natorum Erasmi monasteriũ quod in forma Antoniana cernitur Adeodati primi papæ opus fuit.
lxxxiij Proximum noui operis in monte Cælio est xenodochium Lateranẽse, quod Romano-
Hospitale ma rum ciuium cura impensaq́ ædificatũ hospitalitatem seruat. Ventum est ad uenerabi-
gnum Latera lem ecclesiam Lateranensem capitum apostolorũ, quæ seruat cæteraq́ sanctimonia & ba
nense silicæ ædiumq́ superbissimarũ structura toto orbe celeberrimã. Ipsa ædes quod à Flauio
lxxxiiij Constantino data fuit beato Siluestro pontifici, Cõstantiniana basilica est appellata: ideo
De ecclesia Lateranensis quoq́ dicta, quod Lateranensiũ nobilissimæ gẽtis illa fuerint palatia. Iulius
Lateranẽsi nanq́ Capitolinus de Marco Anto. Aurelio dicit, Educatus est in eo loco in quo natus in
domo aui sui iuxta ædes Laterani: & beatus Hieronymus ad Marcellã, Quis credat mu-
lierem nobilem & potentem in domibus Laterani, qui Neroniano trũcatus est gladio pu
blice pœnitentiã egisse. Credimusq́ illum fuisse, de quo Cornelius Tacitus in hæc uerba
lxxxv scribit, Suelio Cæsonio & Plautio Laterano mors remittitur: & paulo infra, Proximã ne-
Eugenius pa- cem Plautij Laterani cõsulis designati Nero adiungit, adeo propere ut non amplecti libe-
latium Late- ros nõ illud breue moræ arbitrium permitteret. Ea sicut Romanorũ pontificum primaria
ranense instau est sedes: sic ab eorum plurimis olim habitata fuit. Nuper uero pallatia tãto principatu di-
rauit gnissima, qbus circũdata fuit basilica, maiori ex parte corruerãt, breui nullũ alicubi passu-
lxxxvi ra habitatorẽ. Sed tu Eugeni beatissime pater aulæ uestigia primũ, deinde alias circa par
Idem mo. edi ticulas magno instauratas impendio perficere pergis. Monasteriũq́ magni ac ut in æta
ficauit sũptuo te nostra insani operis addidisti. cuius fundamẽta cum in uineis altius effoderẽtur, quan-
sissimum ta ibi olim fuerit operũ magnificẽtia ostenderunt, quãdoquidem octonos denosq́ pedes
sub uinea & horto defossa tellus aperuit fornices cameras pauimẽta, & iacẽtes diuersi co-
loris columnas, exsectasq́ marmore tabulas ingeniosiq́ operis statuas, & alia quæ nõ mo
do ætate nostra, sed multis ante seculis excitata cæteris in Italiæ urbibus superãt ædificia.
lxxxvij Visitur quoq́ in Cælio monte portã inter nunc dictã maiorem, quã diximus olim fuis-
Amphithea- se Næuiam & amphitheatrũ semidirutũ, quod Statilij Tauri maiores appellauerunt san-
trum Statilij ctæ Crucis in Hierusalem ecclesia, Helenę Cõstantini Flauij genitricis opus. Coniunctũq́
Tauri est monasteriũ quod Carthusiensibus nũc incolit. Nam ecclesiã in pallatio Sosoriano ædi
lxxxviij ficatam scribit, in Romanorũ pontificũ rebus gestis Petrus Lateranẽsis ecclesiæ bibliothe
Ecclesia san- carius, & alios scriptores affirmare uidemus Veneris & Cupidinis templa simul eo in lo-
ctæ Crucis co fuisse coniuncta. Exquiliarũ deinceps ædificia inuestigemus. Exquilias esse montes
lxxxix duos ex Marco Varrone ostẽdimus: celebrior tamen pars fuit, quæ à foro Traiani & tur-
Carthusienses ribus quas nunc comitum & militiæ appellamus, incipiens per montem cui caballo nũc
est appellatio ad thermas Diocletiani protenditur, desinit ad portã olim exquilinam nunc
lxxxx sancti Laurentij aut taurinam. Ab Diocletiani uero thermis cõtinuat altera exquiliarum
Quid in ex- pars per montem, qui nunc habet celeberrimã sanctæ Mariæ maioris basilicam: protendi
quilijs tur per sancti Antonij, sanctæ Praxedis, sancti Viti, in macello sancti Eusebij ecclesiarum
fines ad ipsa C. Marij trophæa: quousque Lauicanam offendit uiam, quæ ab amphithea-
tro, siue ut nunc dicitur colosseo incipiens, & ad sanctorum quadraginta martyrum, Cle
mentisq́ ac Petri & Marcellini ecclesias continuans, priusquam Næuiam olim nunc ma-
iorem attingat portam, Cælium montem dirimit ab ipsis exquilijs. Nec tamen mons qui
secundum eam uiam hinc ad sanctorum quadraginta martyrum & Clemẽtis, inde ad uin
cula Petri & Martini in montibus perducitur, ad C. Marij trophæa in exquiliarum par-
te admiratus est: sed primum habuit Carinarum nomen. Esset nobis nunc institutum su-
pra morem secuturis quid exquiliæ uel uetusti uel noui operis ædificiorum habeãt expli-
candum

candum. Sed quod nonnullos fore non ambigimus qui aliam exquiliarum designationis,
quàm nostrã autoritatẽ exquirant, duos qui sunt ex uniuersa urbe reliqui colles ostendi-
mus, certa quorum descriptio certissimas ostendet exquilias. Vidimus à Marco Varrone
& Tito Liuio Capitoliũ, Auentinum, Pallatinum, Cælium & Ianiculum montes, partim
in primam urbem cõclusos, partim à regibus additos. Scribit uero Liuius libro primo, Ser
uium regem cum amplificãdæ urbi animum adiecisset, addidisse duos colles Quirinalem
Viminalẽq;. Inde deinceps auxisse exquilias, ibiq; ipsum ut loco dignitas fieret habitasse,
aggere fossis & muro circũdedisse urbem. Cum ergo Quirinalem collẽ satis supra osten xci
derimus illum esse qui à porta Flumẽtana, nũc populi ad Collinã usq; nũc Salariam perti- *Quirinalis*
net, cõstare est necesse Viminalem qui simul cũ illo urbi additus fuit cõiunctum fuisse. Et *& Viminalis*
sic collis qui post sanctam Susannã secundũ hortos Salustij protẽditur, & Viminalis fuit,
& portæ in quam desinebat, nũc partim dominæ partim sanctæ Agnetis partim Numen-
tanæ Viminalem dedit appellationem: cõsequensq; & necessarium fiet ut postq; Seruius
Quirinali & Viminali addito deinceps auxit exquilias, ceperit bifurcatũ qui ad Cælium
interiacebat montem: nec illi alij quàm duo exquiliarũ montes esse ullatenus potuerunt.
Interiacẽs uero bifurcatas sicut diximus exquilias mõticulus, in cuius parte sancti Lau xcij
rentij in panis perna monasterium uisitur Suburræ uocabulo comprehensus fuit. Nec *Quid Suburra mo. sancti Laurentij*
uero nos fugit descriptos supra montes adeo inter se alicubi continuatos, ut nec ab inten-
tius inspiciente nunc eorũ diuisio secerni nec satis intelligi possit. Quamobrem uelim me
cum peritiores cõsiderent, tales eiusmodi cõtinuationis montiũ causas fuisse, à quibus ur- xciij
bem Romã supra illorũ qui ipsas ignorant causas fidem obstupendã admirabilemq; fuis- *Montes quare secerni nõ possunt*
se. Primũ quia Quirinalem collem ad portam usq; olim Flumentanã uel Flaminiam quæ
nunc populi dicitur protendi diximus, nos ita corrigimus ut collis quẽ Quirites appella-
ri Quirinalem secerũt, tumulum fateamur à Tarquinio Prisco additum, de quo Plinius li
bro tertio describẽs inquit, Clauditur Roma ab oriẽte aggere Tarquinij Superbi inter xciiij
prima opera mirabilia. Nanq; eum muris æquauit qua maxime patebat aditu plano: estq; *Quid agger Tarquinij*
is tumulus quem monasterio nunc sanctæ Mariæ in populo supereminentem ad Pincia-
ni usq; pallatij fundamenta protendi uidemus. Quemadmodum uero Quirinali iugo qui
omnium urbis montium parte una caput erat, agger ille mirabili ac insano opere est addi
tus, ita conualles riuiq; quibus alibi dirimebantur montes iactis fornicibus sunt æquati: &
nedum riuis ipsis & depressis locis superimpositi sunt amplissimi fornices amplioribus
postea ædificijs onerati: sed ipsis etiam montiũ uisceribus excauatis perfossisq; tota pene
urbs pensilis est facta. Sunt enim Liuij II ab urbe cõdita libro hæc uerba: Tarquinius xcv
foros in circo faciẽdos & cloacam quæ maxima receptaculum purgamentorũ omniũ ur *Vrbs pensilis*
bis sub terram agendam, quibus operibus uix noua hæc magnificẽtia quicquam adæqua
re potuit. Et Plinius libro tricesimosexto, Præterea cloacas operum omnium dictu maxi
mum, suffossis montibus atque ut pauloante retulimus, urbe pensili subtusq; nauigata. Id
Marcus Agrippa fecit in ædilitate post cõsulatum corriuatis septem amnibus cursu præ-
cipi torrentum modo radere atq; auferre omnia coactis.

SED iam montis exquiliarũ quirinalis & uiminalis colliũ ac carinarũ & suburræ mon xcvi
ticulorũ uetusta ac noua describemus ædificia, futurũ confisi ut pridem nobis sicut & *Quid in exquilijs*
multis esse uidemus obscuram clarissimorum olim locorum noticiam non parua ex parte
ante oculos ponamus. Eam exquiliarum partem quam ad turres comitum militiarumq;
diximus inchoare, nunc omittemus: & ad fori Traiani, cuius pars fuerunt, descriptionem xcvij
ipsam reseruabimus. Prima eius montis ædificia, quorum ad dextram maximæ cernun *Corneliorũ domus*
tur ruinæ, Corneliorum gẽtis domus fuerunt: nec facile tota in urbe cuiuspiam priuati ui
ri, aut alterius familiæ domus tam certa cognoscitur: retinet priscum nomen uicus Cor- *Vicus Corneliorum*
neliorum dictus: retinent etiam ruinæ quas uulgo Corneliorum thermas appellant. & in-
gentia quæq; ædificia thermas nunc ab imperitis appellari fecit magnitudo thermarum *Thermæ Corneliorum*
Antonini & Diocletiani imperatorum, de quibus suo loco diffuse dicemus. Visuntur
ea in Corneliorum uia ad sinistram statuæ ingentes duæ colosseæ senum seminudorum, xcviij
qui cum reliquo iaceant corpore, pectus à strato caputq; brachiorum altero sustentant, al *Statuæ iacentes in mõtibus*
tero cornu copiæ muniuntur. Eas Saturni Bachiq; statuas fuisse Apollodorus quidã qui
Romam annum ante centesimum descripsit, affirmat, additq; proximis in ruinis, quarum
fronti-

xcix frontispitiū non omnino corruit eorū deorū templa fuisse. Proximo ac penè cōtiguo lo
Caballi Praxi co sunt lapidei Caballi, Praxitelis unus, alter Phidiæ, ut tituli indicāt, opera sanè tantis opi
telis & Phi- ficibus digna: q nullus ante actis seculis inuentus est, qui nedum ea magnitudine omnem
diæ uiuentiū formam superāte, sed uel minima aut mediocri statura equum similem uel saxo
excidere uel æramēto fundere aut cudere nōuerit. Tiridatis eos regis Armeniorū fuisse,
Sex Ruffi descriptio innuit. Fuitq; is Tiridates rex, quem ut Romā uenturū Nero, laute
exciperet theatrū Pompei unius diei opera totum inaurasse, Cornelius Tacitus & Plinius
sunt auctores. & quidem Praxitelis & Phidiæ opera multas statuas multa signa Romam
à multis & ab ipso Tiridate ex Asia, Græciaq; fuisse aduecta Plinius sæpe ac diffuse scri-
bit. Eadem in exquiliarū parte qua eo ex monte prospectus est in depressam urbis par-
c tem, hortorum Mœcenatis uisuntur reliquiæ, adeo etiā nūc superbæ, ut cætera quæ ubiq;
Horti Mecœ- habet Italia noui operis superent ædificia: ut non immerito Horatius Mecœnatē in Odis
natiani redarguerit, quod nimis sumptuosus esset in ædificando, maxime cum esset senex. Suntq;
hi uersus, Nō ebur neq; aureum mea renidet domo lacunar, nō trabes hymetiæ premunt
columnas ultima recisas Aphrica. & in eadem Oda, Tu secāda marmore locas sub ipsum
funus, & sepulchri immemor struis domos. In alia autem Oda, Molem propinquam nu-
Turris ex bibus arduis omitte mirari beate. Extat penè integra turris, ex qua Suetonius Trāquillus
qua incen- Neronem scribit spectasse urbis incendium, & in scænico habitu decātasse. Quam turrim
diū specta uulgo nunc uerbo ut fermè in omnibus multarum syllabarū nominibus assolet syncopa-
uit Nero to Mesam pro Mecœnatianam appellant. Sic ut pontem miluium pari coruptela molem
dicūt. Nec est in ea regione fœmella, quæ quid fuerint illæ ingētes ruinæ interrogata, non
dicat eam fuisse turrim, ex qua Nero crudelis urbem incēdio flagrantē ridens gaudensq;
spectauit, cernere nec est alius in Roma locus è quo tota urbs sub aspectu ueniat. Incolit
ea hortorum Mecœnatis ædificia, & quantum opes suppetunt, instaurat alter nostri se-
culi Mecœnas, summæ humanitatis liberalitatisque uir & studiorum humanitatis appri-
me doctus, cultorūq; amantissimus, Prosper Columnensis sanctæ Romanæ ecclesiæ car-
dinalis: adeoq; purgando & instaurando illis in ædibus profecit, ut subiectæ montis exqui
liarum radicibus areæ & incipientis ab ea in summam ædium partem ascensus pauimen-
ta marmoreis uarij coloris tessellis cōpacta uisantur, & ab omnibus quoquot Romanam
curiam aut inhabitāt aut aduētant uiris ingenio doctrina & uirtute præditis summa cum
delectatione calcentur. Nec moueat quenquam cui Romanorum rerum monumenta mi
nus sint familiaria, quod diximus hortos tam superbis ædificijs esse ornatos. Quod enim
Plinius quasi indignāter libro XIX scribit, Cum prius horti agri pauperis esse cōsueuis-
sent, Romani hortorū nomine, tunc in ipsa urbe delicias agros uillasq; possidebāt. idq; nō
solū in Mecœnatianis, sed in Salustianis Seruilianisq; hortis apparet, quibus pauca in ur-
ci be Roma paris magnitudinis ædificia fuisse uidemus. Habuit tertiū ista exquiliarū pars
Habitauit Vir- maximūq; ornamentū, quod inter Corneliorū & Mecœnatis domos Virgilium poetam
gilius in ex- Mantuanum habitasse constat. Scribit enim Donatus grāmaticus in illius uita, habuit do-
quilijs mum Romæ in exquilijs iuxta hortos Mecœnatis. Quanquam secessu Campaniæ & Si-
ciliæ plurimum delectaretur. contraq; ad eum qui sequitur ut conijcio locum infamia duo
cij monumenta exquiliæ habuerunt. Malæ fortunæ fanum de quo Plinius libro II scri-
Malæ fortu- bit, & sceleratum uicum: quem qui Liuium primo libro accurate perleget, sub eadem ex-
næ fanum quiliarum parte, & ubi nunc Inturnæ corrupte dicta Triuij regio incipit, intelliget fuisse.
Vicus scelera- Prius uero quàm urbs Roma luxū haberet, quem imperatores urbem triumphātes in-
tus uexerunt, ornatæ fuerunt exquiliæ rusticis uiris terram egregie, ac summa cum illius tem
ciij poris laude colentibus. Nam Plinius cum libro XIX dixisset, Agrum male colere, censo
Qui ex Ro- rium probrum iudicabatur: atq; ut refert Cato cum uirum bonū colonumq; dixissent, am
manis boni co plissime laudasse existimabāt: inferius addit: Rusticæ tribus laudatissimæ eorū qui rura ha
loni bitabant. Itaq; quatuor solæ erant à partibus urbis quas habitabant dictæ: suburrana, palla
tina, collina, exquilina. Sed quamprimū cœpere uiri triumphales aut ipsi imperatores in-
sanæ molis extruere ædificia, quorum nunc ruinas tantopere admiramur: cesserunt colo-
ni & in agros suburbanaq; delati, alterā penè Romam quæ esset extra mœnia in circuitu
construxere: quod enim in hortorū Mecœnatis descriptione supra dicere omisimus, cum
Horatius in Odis multis uerbis dissuadere conatus esset Mecœnati ne tam insanas domo

rum

rum extructiones faceret, addit hos uersus. Quid quod usq; proximos reuellis agri termi- nos, & ultra limitem clientiũ salis auarus. pellitur paternos in sinu ferens deos, & uxor & uir, sordidosq; natos. Quãmultos etiã in agros suburbana'q; compulisse credimus siue ho nesto natos loco siue plæbeios & rusticos, Dioclitianum imperatorem ut thermas in ex- quilijs ędificaret: quas nec barbari uictores irati, nec uetustas, nec improba manus eorum qui lapides ac marmora in alias sordidissimas extructiões asportarunt, ita per annos mille & supra centum triginta post Romani imperij inclinationem demoliri potuerunt: ut non admirabile etiam nunc extet ædificiũ, & tale cui quatuor simul maiora quæ nunc habeat alibi Italia principum uirorum palatia magnitudine & operis sumptuositate nullatenus æquiparanda sint. Nec satis tamen scimus si Trebellius Pollio recte opinatus erat, qui in triginta tyrannorũ gestis rebus de Pisone scribit: quadrigas eius cum statuis ex marmore fuisse ubi postea Dioclitiani thermę sunt ædificatę tam æterni quàm sacrati nominis. Ipsis in Dioclitiani thermis ecclesia nunc est penè destructa sancti Cyriaci, quę cardinalatus est titulus. fuitq; à principio in ipsarum thermarũ ædificatione cum Maximinus a Dioclitia- no Cęsar dictus festum christianos diem celebrare uidens, quæstionibus subiectos & ido- la spernentes occidit. Sed dicenda de thermis quæ multa sunt in hunc librum congerere ni mis fuerit. Igitur ea in aliud uolumen ducimus reseruanda.

ciiii
De thermis Dioclitiani
Ecclesia sancti Cyriaci

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS INSTAVRATAE ROMAE LIBER SECVNDVS

HERMAS in urbe duodecim fuisse compertum habemus, Agrip- pinas, Neronianas, Titi Vespasiani, Domitianas, Antonianas, Ale- xandrinas, Gordianas, Seuerianas, Dioclitianas, Aurelianas, Cõstan tinianas, & Nouatianas. Quarum loca pro posse indicabimus, quom aliqua prius de earum institutionis ratiõe fuerint explicata. Primum thermæ uerbum à Græco quod calidum significat tractũ habẽt. Vn- de thermas proprie à latinis appellatas uidemus loca quæ calentibus aquis, aut ipso sine aquis fornice igne calefacto lauandi sudandiq; usibus deputata sunt. Romanis aũt siue adhuc sancta in morum seueritate illa quam rei P. tempora habuerunt, siue sub principum fastu frequentem ac propè quotidianum fuisse la uandi usum omnibus qui illorum gesta perlegerunt est notissimum. hinc & si unusquisq; uel mediocriter diues ciuis priuatum habuerit, multa tamen balnea publice sunt instituta, in quibus plebs ad libitum lauaret. Extat M. C. epistola per quam Terentiam uxorem monet ut curet labrum in balneo esse. Extant etiam aliæ eiusdem ad Q. fratrem Asiæ pro- consulem, quibus illum facit certiorẽ de balneis quas in arpinate extrui curabat. Primus uero omnium stante re pu. Sergius Orata sicut Valerius Maximus lib. VI scribit, balnea pensilia facere instituit. Re postmodum ad principũ luxuriam perducta, nihil magis po- pulare factitarunt illi quàm quom promiscue cum uulgo lauabant. Hinc est illud Helij Spartiani de Hadriano: publice & frequenter & cum omnibus lauit, ex quo ille iocus bal- nearis innotuit. Nam quom quodam tempore ueteranum quendã notum sibi in militia dorsum & cæteras partes corporis uidisset atterere, percontatus cur se marmoribus di- stringendum daret, ubi audiuit hoc iccirco fieri quod seruum non haberet, seruis eum do- nauit & sumptibus. Verum quom alio die complures senes ad prouocandã liberalitatem principis parieti se attererent, euocari eos iussit, & alium ab alio inuicẽ defricari. & Iulius Capitolinus scribit, M. Aurelium Antoninum philosophũ modestiæ cõsulentem tria prin cipaliter correxisse, quod matronarum mores defluentes composuit, in ciuitatibus sederi in equis aut uehiculis prohibuit, & lauacra mixta submouit. Cõmodum autem imp. scri- bit ipse Capitolinus septies in die lauasse, & ibi comedisse, eiusq; successorem in imperio Pertinacem, quom in multis esset modestissimus, tamen in balneis publice die natalis ur- bis cõmodianis ministris lauisse. Idemq; Capitolinus Gordianum iuniorem lauisse in die septies æstate, hieme bis uel tertio. additq; infra. Quom iret ad hortos sui nominis omnia officia sequebantur. Ibant pręfecti & magistri officiorum, omnes adhibebantur conuiuijs & natationibus lauabant simul cum principe. admittebantur etiam sępe mulieres pulchrę & puellæ & cum his anus deformes, idq; quom faceret, se iocari dicebat. Principum ergo

i
Thermæ quot
Diffinitio thermarum

ea luxuria perducta ut nulla in re modestiam sobrietatemq́ seruarent, thermarum illi &
balneorum sicur prius hortorum multi ciues fecerant modum mensuramq́ excesserunt.
Itaq; thermarũ nomine insana sunt extructa à multis ædificia. de quibus dicit Ammianus
ij Marcellinus libro XVI: Lauacra in modum prouinciarum extructa. Erant uero ipsis in
Erant in thermis balnea thermis ad lauandi usus balnea. & ne dum plano in solo undiq; exposita, sed etiam pensi-
lia, quod facile adhuc poterit intelligere, qui fuliginosos fornicum cannales quibus emissa
defluebat aqua in Dioclitianis thermis inspexerit: principibus ut credo indignum existi-
mantibus luxu imperatorio, si quod ausus est Sergius Orata ciuis, ipsi ad luxuriam omi-
sissent. Erant etiam in thermis arcæ amplissimæ porticibus circundatæ spaciosissimis, ca-
merataq́ superbissimis fornicibus ędificia in circuitu habentes, in quis columnarũ diuersi
coloris marmorearũ ordines immensarum fuisse hinc constat: quod etiam nunc nonnullæ
stant. nonnullæ iacentes columnæ partim integræ partim comminutæ loco cernuntur,
iii nonnullas alias in basilicarum ædificia scimus fuisse translatas. Erant etiam nemora,
Erant Natatoria erant natatoria populi ludis delicijsq́ exposita. Licet uero eam extructionum insaniam à
luxu sicut diximus profectã sciamus, ipsa tamen nonnullos principes bene & utiliter usos
iiii esse uidemus. Quod dum popu. Ro. in eas cõueniens ædes lauat & ludit, colludentes spe-
Thermis aliqui bene usi fuerunt ctat, & interim hyeme frigora, æstate caumata mitigat, quietiorem ubiq; ciuitatis statum
reddit. Qua ratiõe circos, theatra, amphitheatra à principio instituta, suo ostẽdemus loco.
Quantum autẽ attinet ad thermas Helius Spartianus in Alexandri Seueri principis præ-
v stantissimi uita multa dicit. Ex quibus quanta thermarum amplitudo, & quem in usum à
Thermarum amplitudo principio fuerint institutæ, melius est quàm alibi intelligere. & quędã Spartiani uerba plu
ribus dispersa locis libet inserere: Alexãder balnea mixta Romæ exhiberi prohibuit. quod
quidem prohibitum iam ante Heliogabalus fieri permiserat. Brac̃teariorũ, uitriariorum,
pellionum, claustrariorum, argentariorum, aurificum, cæterarumq́ artium uectigal pul-
cherrimum instituit, ex eoq; iussit thermas quas ipse fundauerat & superiores populi
vi usibus exhiberi. Siluas in thermis publicas deputauit: addidit & oleum luminibus therma
Thermæ quãdo populi usibus permissæ. rum, quom antea non ante auroram paterent & clauderentur ante solis occasum. Et infra:
opera ueterum principum instaurauit, ipse noua construxit. In his thermas sui nominis iu
xta eas quæ neronianæ fuerant: nemus thermis suis de priuatis ædibus quas emerat diru-
tis ędificijs fecit. Antonini Caracali thermas additis natatorijs perfecit & ornauit. Alexan
drinum opus de duobus marmoribus hoc est porphiriticio & Lacedæmonico primus in-
stituit etiã pallatio exornato. & alibi: thermis & suis & ueterum frequenter cum populo
vii usus est. æstate maxime balneari ueste ad pallatium reuertens. præpostero itaq; ordine si-
Alexandrinæ thermæ cut in Dioclitiani thermis incepimus in istis continuantes, Alexandrinas eas fuisse ther-
mas quarum ingentes ruinæ ab ecclesia sancti Eustachij & ædibus Ioannis Baroncelli iu-
risconsulti, & à campo sanctę Marię rotundæ, hinc ad Aenobarborũ siue ut uulgus appel
lat longobardorum plateam & circum Flamineum nunc agonem, inde ad binas penè tur-
res Ioannis Moroni protonotarij reatini uarijs in locis uidemus attolli. Quod autem Ale-
xandrinæ fuerint hæ & non aliæ colligimus ex descriptione Sex. Ruffi nonæ regionis cir-
ci Flaminij in qua Pantheonem & binas thermas Agrippinianas & Alexandrinas ponit.
Itaq; coacti binarum huiusmodi thermarum ratione præpostero item ordine utrasq; indi-
viii cabimus. Marcum Agrippam ædificasse Pantheon, quæ nunc est sancta Maria rotunda:
Agrippinæ thermæ & si propè uulgo notoriũ est, tamen suo ostendemus loco. Quando itaq; ad Pantheon &
Circum Flãminium binas fuisse thermas agrippinianas & Alexandrinas Sex. Ruffi descri
ptio urbis habet: uerisimile est agrippinas fuisse quas nunc Pantheon contiguas è regione
mineruæ conspicuas ædes portiorũ & Cincij rustici collegę nostri, & Baptistæ lænis atq;
etiam Georgij Cæsarini protonotarij uidemus esse complexas. Quibus quidẽ in agrippi-
nianis thermis scribit Pli. XXXVI Marcum Agrippam conditorẽ arcus, & pauimenta
ex uitro posuisse. Itaq; relinquitur eas quę pantheon & Circum Flaminiũ intercedant: su-
periores apud sanctũ Eustachium ostensas huiusmodi ingentiũ thermarum ruinas fuisse
ix sicut diximus Alexandrinas. Antonianæ thermæ Bassiani Antonini Caracalæ opus, qua-
Antonianæ thermæ rum superiori loco ex Helio Spartiano facta est mentio, nunc etiam sunt notissimæ. suntq́
in regionè olim piscina publica & ad uiam ardeatinam. ubi hinc ad septentrionalẽ plagam
ecclesia est sanctæ Priscæ: inde ad orientem solem sanctorũ Nerei & Achilei ecclesia atq;

sancti

ſancti Syxti monaſteriũ ipſas thermas è regione reſpiciunt, de his Spartianus in ipſius An
tonini Caracalæ uita ſcribit. Opera Romæ reliquit thermas nominis ſui eximias quarum
cælſam Soleurem architecti negant poſſe ulla ratione fieri niſi qua facta eſt. Nam ex ære
uel cupro cancelli ſuppoſiti eſſe dicuntur, quibus cameratio tota concredita eſt: & tantum x
eſt ſpacij, ut ad ipſum potuiſſe fieri negẽt docti mechanicis. Thermis iam quatuor ordine *Neronianæ*
quod incidentia exegerũt peruerſo indicatis alias oſtendere aggrediamur. Et primum de *thermæ*
Neronianis id ſolum habemus quod ſupra Helius Spartianus dixit: Alexandrũ ubi Nero
nianę fuerant ſuas ædificaſſe. De Titi Veſpaſiani thermis quando deſcribemus amphi xi
teatrum nunc Coloſſeũ, apud quod eas Suetonius fuiſſe ſcribit, quod habemus cõpertum *Titi Veſpaſia*
aperiemus. Certam uero & amplam Domitiani ſiue thermarum ſiue operum noticiam *ni thermæ*
habemus. Nam Petrus bibliothecarius Silueſtrũ papam dicit eccleſiam ædificaſſe, quæ xij
poſtea fuit in thermis ſui nominis Domitianis. & Suetonius ſcribit Domitianũ edidiſſe na *Thermæ Do-*
uales pugnas penè iuſtarum claſſium, effoſſo & circunſtructo iuxta Tyberim lacu. Et infe *mitiani & a-*
rius: Flauiæ templũ gentis & methodium & naumachiam ab eodem fuiſſe extructa. nos *lia opera*
uero quadratos lateres ampliſſimos ex ruinis quæ eccleſiam ſancti Silueſtri eiuſdem mo-
nialiũ nunc celebre monaſteriũ ſepiũt, extractos uidimus, quorũ pars literas haber à figulo
priuſ cementũ exſiccaretur impreſſas in hæc uerba. Domitiana maior pars: Domitiana
minor. unde cõiecimus quicqd ſiue thermæ ſiue methodiũ ſiue Naumachia fuerit Domi
tiani opera teneri debere omnia, quę ad ſanctũ Silueſtrum undiq nunc cernũtur: quam xiij
effoſſi circa uel propè Tyberim lacus in quo prœliũ nauale & naumachiã ediderit, ueſtigia *Naumachia*
extant certiſſima uineis tecta inter flamineã uiam & collem nunc Pincianũ ad ipſum ſan- *Domitiani.*
cti Silueſtri monaſteriũ pertinentia. Nec dubitamus quin triumphalis ex marmore arcus xiiij
ille qui nunc penè integer cernitur triphali dictus: eccleſias inter ſanctorũ Silueſtri & Lau *Arcus Domi-*
rentij in lucina, uiã amplexus flaminiã, domitiani fuerit honori poſitus: in quo ipſum cer- *tiani trium-*
nere eſt, qualis à Suetonio deſcribitur, ſtatura procerũ, ſed tunc ſedentẽ dormientemq, & *phalis*
Mineruã quam ſuperſtitioſe colebat, ſomniantẽ excedere ſacrario, negantẽq ſe ultra eum
tueri poſſe quod exarmata eſſet a Ioue. Vt cõſequens etiã ſit magnos fornices & ampliſſima
fundamenta ſuper quibus ædificatũ eſt nobile pallatiũ, quod Ioannes ex Gallijs Picardus xv
cardinalis morinenſis nunc habitat, Domitiani operũ partem eſſe: id pallatiũ ad annũ ſalu *Palatium ſan-*
tis trecenteſimũ ſupra milleſimũ à cardinale anglico in prædictis Domitiani operũ ruinis *cti Laurentij*
ædificatũ, Ioãnes cardinalis Rotomagenſis anno nunc x x multa impenſa adauxit: quod *in lucina*
nuperrime Ioãnes cardinalis morinẽſis ſupradictus tanto ampliauit ornauitq impendio,
ut nullã præter pontificale palatiũ ſancti Petri domũ urbs Roma nunc habeat pulchriorẽ. xvi
De thermis ſeuerianis nihil aliud certi habemus: q Seuerum Afrum imp. illas in tranſty *Thermæ ſeue*
berina regione ſicut Helius Spartianus ſcribit ædificaſſe. De Gordianis uero thermis Iu *rianæ*
lius Capitolinus pauca ſcribit, ſed ualde admiranda. Nam quom dixiſſet domũ gordiano xvij
rum tunc extaſſe prœneſtina uia ducentas colũnas uno ſtilo habentẽ: addidit & thermas *Thermæ gor*
ibi fuiſſe quales præter urbẽ tunc nuſq haberet orbis terrarum. Cum itaq prœneſtina uia *dianæ*
fuerit quę ad portã exquilinã nunc ſancti Laurentij ducit, & domum ſpecioſiſſimã & ther
mas gordianorũ fuiſſe oportebit, ubi nunc poſt ſanctũ Euſebium multæ & maximæ cer-
nuntur ruinæ. Scribit Flauius Vopiſcus ſyracuſanus Aurelianum principẽ thermas fe- xviij
ciſſe in regione tranſtyberina hiemales, quod aquę frigidi aeris illic deeſſent. Cõſtantinianas *Aurelianæ*
thermas ad Apollodoro traditum legimus fuiſſe in exquilijs ubi nunc equi marmorei Pra *thermæ*
xitelis & Phidię opera cernunt. Extant uero in porticu equis illis cõtigua ſtatuę quatuor xix
marmoreæ pedeſtres, quarũ baſibus Conſtantini nomen inſcriptum eſt. ſed apud nullum *Cõſtantinia-*
ueterum ſcriptorẽ inuenimus Conſtantini thermarũ mentionẽ eſſe factam: præterq apud *næ thermæ*
Ammianum Marcellinũ lib. x x v i i: quõ multa dixiſſet de Lãpadio urbis pręfecto hæc
ponit uerba: Hic pręfectus eſt motibus crebris urbis agitatus: uno omniũ maximo, quom
collecta plebs infima domum eius prope Conſtantinianum lauacrum iniectis facibus incen
derat. Thermarum quas ultimo loco Nouatianas appellari diximus: meminit Petrus La xx
terañ. eccleſiæ bibliothecarius, ſiue ille ſcriptor beatus Hierony. ſiue beatus Damaſus pa *Nouatianæ*
pa fuit in uita Pij papæ, qui patria Aquileieñ. fuit, à beato Petro x i. põ. Ro. Ipſum enim *thermæ*
Pium pontificẽ ſcriptum eſt rogatu ſanctę Praxedis dedicaſſe eccleſiã thermas Nouati in
uico patricij in honorẽ ſanctæ Pudẽtianæ ſororis ſuæ. Sed in geſtis martyrij beati Laurẽtij
legimus monaſterium monialium ſancti Laurentij in pane & perna ædificatũ eſſe in ther

 mis

xxi mis Olympiadis. Videmus unas atq; easdē ruinas, quæ certe sunt maximæ & insignes, di
Ecclesia s. Pudentianæ ctum monasteriū sancti Laurentij & simul sanctæ Pudentianæ ecclesiā pallatiumq; fuisse
complexas, ut unæ potius ꝗ duæ fuerint thermæ. Quamq; in tanta tamq; mirabili ruina-
xxij rum confusione quā nunc habet urbs Romana, ubi duo aut plura aut multa fuerint ædifi-
Thermæ olympiadis cia discerni non potest. Sicq; aliarum ruinarū multitudo, quę in monte suburræ à monaste
rio sancti Laurentij prædicto, hinc in uiā olim patricij uicū dictā, qua itur ad sanctā Mariā
maiorem, inde uergit in plana Suburræ: si Decij imperatoris sicut Apollodorus tradit pal
latium fuerunt, binas Nouati & olympij thermas paruas fuisse relinquit. Sed de thermis
xxiij satis supraq; multa sunt dicta, ad exquilinarū montē unde discessimus redeundū est. Tro
Trophea C. Marij phęa C. Marij de Iugurta, deq; Cymbris atq; theutonis quę nunc ecclesias inter sancti Eu
sebij & sancti Viti in macello cernunt, & Cymbra dicuntur, C. Cæsarē instaurasse, quum
à Sylla fuissent disiecta, autor est Suetonius. quorū uocabuli exposita ratio faciet, ut multi
ignorantes quid ea fuerint intelligant. Quosdā enim ex his qui peritiores esse creduntur,
Trophæum unde tenere & affirmare uidimus illa marmora duo in qbus scuta, thoraces, galeę, & alia cernun
tur arma, Marij esse armati statuas, uetustate cōminutas. Sed Nonius Marcellus hæc ha-
pet uerba. Trophæi significationē primam Varro in humarco ostendit. Fuga hostiū Græ
ce uocatur strophe, hinc spolia capta fixa stipitibus appellant Trophæa. Alias habēt ex-
quiliæ uetustas spectādasq; insignis olim ædificij ruinas, in quibus tamen cameratus for-
nix est penè integer. quo post Pantheon nullus nūc in urbe uisit excelsior. Eas uulgo Gal
xxiiij lutij thermas appellari uidemus. fuitq; ea insignis basilica: quam Suetonius scribit C. Cæ-
Basilica Caij & Lucij sarem Caio & Lucio nepotibus extruxisse. Macellum item qd' lidiæ dictum est: in exqui
xxv lijs fuisse hinc constat: ꝙ ecclesia sancti Viti & arcus illi cōtiguus uiam cōplexus prænesti
Macellum ubi & quid nam in macello cognominatur. affert autem M. Varro eius uerbi hanc expositionē. Hæc
omnia post cōtracta in unū locum quæ ad uictū pertinebant: & ædificatus locus macellū
appellatus, ut quidā scribūt, ꝙ ibi fuerit hortus. alij ꝙ ibi dom⁹ fuerat ciuis, cui cognomen
fuerat macellus: quę ibi publice sit diruta. ex qua ædificatū hoc quod uocetur ab eo macel
lum. hinc Helius Spartianus dicit heliogobalū imperatorē luxu insanientē quom per ma-
cellū transiret, miseratū populi conditionē: ꝙ .s. eo inauditis incredibilibusq; debacchan-
te conuiuijs, quæ integrū continuabātur diem, pars Romani populi emendis uendendisq;
parui precij olusculis, aut alijs minutis rebus adulando blandiendóue, aut garriendo falla-
ciasq; struendo in macello detineretur. Fuit uero arcus ille ut extantes adhuc indicant li-
xxvi terae, positus honori Galieni imperatoris. Post exquilias reliquū est ut Viminalis collis
Arcus S. Viti ædificia quæ habuerit dicamus: nihilq; aliud certū est quàm tres illū collem omniū totius
xxvii urbis speciosissimas domos, sicut Pli. lib. xvij. scribit, habuisse: M. Crassi oratoris unam, ali
Quid fuerit in uiminali colle. amq; prętantiorē Q. Catuli illius qui cum C. Mario cymbros fudit, ac postea tegulas ca
pitolij inaurauit ipsumq; Capitoliū spolijs Cymbricis adornauit. Tertiā multo pulcher-
Lex Aquilia rimam C. Aquilij equitis Romani: quē clarissimū fecit iuris ciuilis scientia. Isq; fuit quem
Marcus Cice. in Officijs dicit legem de dolo malo tulisse, cuiusq; ad legem aquiliā extan-
tium adhuc legum particula est notissima. Earum uero insigniū domorū quædam funda-
menta subterranea uinetis cōtectau nunc ad sanctam Susannam cernuntur. Sed nec ipsa-
xxviij rum nec aliorum ædificiorū multæ ipsis in uinetis eminētes supersunt reliquiæ. Salustia
Horti Salustiani ni autem horti, quorum ingentium ut in tota ruinarū urbe uulgo nomen est notum, in ui-
minali ne an in quirinali colle, an in utroq; fuerint, non satis indicare possumus. Magnæ
autem & obstupendæ sunt ipsorum hortorum quas adhuc extare uidemus murorum for-
nicumq; reliquias: quæ à uiminali olim, nunc sanctæ agnetis porta, in collinam nunc Sa-
xxix lariam ad sanctam Susannā propemodum extenduntur. In Quirinali colle quid olim
Quid fuerit in quirinali colle fuerit sitq; ad præsens satis diximus, quom portæ Collinæ certitudinē loci ostendere cona
ti fuimus. & præterea Liuius in bello macedonico dicit Aedem fortunæ primogeniæ fu-
isse in colle Quirinali, quam bello punico uotam Cn. Domitius prætor urbanus dedica-
uit. Vrbis Romæ montibus thermisq; simul, quoad potuimus indicatis: carinas subur-
xxx ramq; ac tabernolam sacramq; uiam simul ostendere cogemur, quod quatuor ea celeberri
De carinis suburra tabernola sacra uia ma urbis loca M. Varro etiam simul describit. Nam quom libro IIII de lingua latina de
partibus urbis multa diceret, quæ non minus tūc uetustate obsoluerint, quàm nobis nunc
penè perierint ea quæ ipsius Varronis ætàte noua & integra erant: aliqua scribit ex qui-
bus elicitur ea loca quæ sunt plana exquilias inter & montem cælium, ubi nunc monaste-

rium

rium est monialium sancti Andreæ, quà. s. Lauicanam uiam intersecat cliuus à Marij
trophæis ad Lateranense palatium ducens: fuisse tabernolam urbis regionem sic appella-
tam: quę pars tota uineis cannetisq; plena proximum satis prisco merulanę nomen habet.
à quo tabernolæ loco uult Varro incipere Carinas, quarum longitudinis pars postrema xxxi
sit, ad quam uiæ sacræ caput incipiebat: quam quidem uiam inde dicit sacram fuisse ap- *Via sacra un.*
pellatam, quod per eam ab arce ad augures sacra quot mensibus ferebātur. & addit sacræ
uiæ partem solam tunc fuisse uulgo notam, quæ est à foro eunti primo cliuo. hinc proxi-
me uidemus posuisse Petrum Lateranensem bibliothecarium, quom in uita Felicis tertij
pontificis Romani scribit illum ecclesiam sanctorum Cosmæ & Damiani fecisse uia sa-
cra in tēplo Romuli uel urbis Romæ. is em̄ primus est cliuus qui à foro Romano ad pro-
ximam Cosmæ & Damiani porticum, & inde ad sanctam Mariam nouam per T. Vespa-
siani arcum ducebat ad curiam ueterem in qua augures sedem habentes inaugurari con-
sueuerant. Ea namque in Carinarum parte ubi nunc apud ecclesiam sancti Petri ad
uincula fornices maximos inter ruinarum uastitatem contra amphitheatrum nunc colos- xxxij
seum extare uidemus: Curia uetus fuit, atq; etiam hoc in tabellionum monumentis & ab *Curia uetus.*
incolis appellatur. Vt sacram uiam fuisse constet quæ à curia ueteri proficiscentes secus xxxiij
amphitheatrum ad septentrionalem plagam subtus prædictos T. Vespasiani arcus ad san *Via sacra ubi*
ctum Hadrianum usq; & ad arcem Capitolij proximam perducebat. In Carinis autem xxxiiij
præter curiæ ueteris ruinas ecclesiam sancti Petri ad uincula nunc & celebrem & spaci- *In Carinis*
osam sunt sancti Martini in montibus & sanctæ Luciæ etiam insignes ecclesiæ, quarum *quid*
quæ est ad uincula sancti Petri exinde traxit originem sicut Beda presbyter scribit: quod xxxv
Eudoxia quæ archadij superioris uxor fuerat quom apud Hierosolymam cathenas repe- *Ecclesia. s. Pe.*
risset, quibus Apostolorum princeps Petrus in carcere ab Herode uinctus seruatus fuerat
eas Romam detulit. & quom ægre ferret gentilitatis ritum celebrandæ diei calendarum
sextilium in memoriā uictoriæ ab Augusto de Antonio & Cleopatra habitæ, à Romano
pontifice & Romano senatu & populo obtinuit ut dies calendarum sextilis mensis, qui ta
men Augustus per annos quadringētos fuerat appellatus, in memoriam liberationis beati
Petri celebraretur: & ubi dies ipsa ludis per theatra fora & compita cum dapium euisce-
ratione exhibitis coronatum populū lætificabat, indulta à summo pon. per dominici cor-
poris & sanguinis communicationem peccatorum omnium remissio pœnitentium & ci-
nere aspersorū animas ea in ecclesia ad id ædificata spiritualibus epulis saginaret. Eccle-
siam uero sanctæ Luciæ Honorius primus papa extruxit: & Leo IIII ruentem instaura- xxxvi
uit. Sergius aūt primus, quē ferunt quod porci os uocatus fuit, mutasse ea ratione nomen *Ecclesia san*
& causam fuisse quod omnes postea Ro. pontifices mutarent: Ecclesiam sancti Marti *ctæ Luciæ*
ni ædificauit & multis martyrum reliquijs ibi conditis celebrem reddidit. Carinis quæ xxxvij
fuerint ostensis Suburram cognoscere in promptu est, quod Varro Suburrā inde dictam *Ecclesia sancti*
affirmat, quod sub muro carinarum fuerit. hinc manifestum erit uiam nunc satis habitato *Martini in*
ribus frequentem: quæ à sancta Lucia usque ad sanctum Hadrianum protenditur, cuius *montibus*
appendices fuerint quas exquiliarum montibus diximus interpositas. estq; certissimum xxxviij
eius nostræ assertionis testimoniū in uita beati Gregorij papæ: in qua Petrus Bibliotheca *Suburra ubi*
rius lateranensis dicit ipsum pontificem ordinasse ecclesiam Gothorum, quæ est in Sub- xxxix
urra in nomine uirginis Agathæ. eam namq; ecclesiam uidemus esse in tumulo qui à pri- *Ecclesia san-*
ma exquiliarum parte post Corneliorum domus in plana Suburræ uergit. Ipsius etiam *ctæ Agathæ*
dedicationis ecclesiæ meminit idem sanctus Gregorius in dialogo suo dicens, quod quom
eam, quę à regibus ostrogothorum arriana labe diu fuerat inquinata, cōciliaturus missam
celebraret, exiuit altari in porci forma dæmonium frequenti inspectante populo: qui ad
diuina conuenerat, profugumq; nusquam comparuit. Partibus urbis quæ facilius prom
priusq; certis terminis & finibus designari undique potuerunt descriptis, aliam ostenden
di reliqua cogimur inire ratiōem. Nam in tanta rerum uetustate, & infinitarū tantæ urbis
partium, innumerabiliumq; ædificiorum, à nullo dum etiam integra fuerunt (quod qui-
dem legerimus) descriptorum multitudine: certum ordinem seruare nec posse speramus,
neq; etiam ducimus id tentandū. Itaq; ut singula sparsim quodam tamen ordine cōprensa
possimus explicare, quadripartita distributione quicquid est reliquum complectemur.
Vt primo loco sint quæ ad religionem cerimoniasq;: Secundo quæ ad rei publicę admini

xxxx ſtrationem, Tertio quæ ad ſpectacula & ludos pertinuerunt: Quarto minutiora quædam
D his quæ partim ſuperiorũ declarationi, partim implendæ intentioni noſtræ plurimum facienda.
ſpectauerunt Quibus de partibus non tamen aliter dicere eſt animus, quàm ut ſingulos actus tantiſper
ad religionem deſcribamus, quoad loci in quo gereretur id munus, indicium fuerit neceſſarium.
in genere ET quidem quantum attinet ad religionem primã aram in Auentino ab Euandro po
xli ſitam & ab Hercule dicatam Liuius in principio eſt autor. Aræ autem uocabuli
Ara quid uim ita exponit M. Varro: ubi frumenta ſecta teruntur, area, propter horum ſimili-
tudinem in urbe loca pura areæ, à quo poſt etiam ara deûm, quod pura: niſi potius ab ar-
xlij dore, ad quem ſic fit. Primũ item templũ fuiſſe dicimus à Romulo dedicatũ ubi aræ cæli
Quid templũ fratrum minorũ eccleſiam nũc uidemus. M. Varro quom de uocabulo templi multa diſ-
xliij ſeruiſſet, concludit templũ à contemplando dictum. Alterius templi Ioui ſtatori à Ro
Iouis ſtatoris mulo uoti bello Sabinorũ in quo opima ferebantur ſpolia, deſcriptio loci multa habet co-
templum gnitu digna. Primo loco non dubitamus eſſe in collis Pallatini radicibus ad occidẽtalem plagam & propè modum è regione Capitolij nunc habiti, ubi ſpondas murorũ ſtare uide-
mus altiſſimas: cui loco ſubiectas proximasq́ eſſe diximus arcuũ ueterũ à Romulo poſito
xliiij rum ruinas. fuiſſe aũt illi templo propinquã portã pallatij ex qua in forum Romanũ etiam
Porta Pallatij propinquũ iretur, Liuius item in primo dicit. In quo Liuij loco oſtenditur Lacũ Curtium
xlv ubi primũ ex profunda emerſus palude equus Curtiũ in uado ſtatuit, ad auerſam fori por
Lacus curtius tam fuiſſe, ubi nunc Tyberis eſt: quæ uulgo Pallara appellaẽ. & quidẽ locus depreſſus qui lacum ipſum & Fauſtinę templum in quo ſancti Laurentij inmiranda eſt eccleſia, atq; im-
peratoris Neruæ monumenta ubi nunc dicit Noe arca, interiacet: Pallus nunc appellatur.
Sed de lacu Curtio plura q̃ Liuius M. Varro habet, cuius hæc ſunt uerba. In foro lacum
Curtium à curtio dictum: extat & de eo triceps hiſtoria. Nam Procilius nõ idem prodidit
quod Piſo, nec qđ is Cornelius. à Procilio relatũ, in eo loco dehiſſe terrã, & id ex ſenatus
Peſtilio conſulto ad aruſpices relatum. eſſe reſpõſum: Deum Manio peſtilionẽ poſtulare id eſt ci-
uem fortiſſimũ eodem mitti, tum quendã uirum fortẽ armatum aſcendiſſe in equum, & à
concordia uerſum cum equo in eo præcipitatũ, eo facto locum cohiſſe, atq; eius diuinitus
humanaſſe, & reliquiſſe genti ſuæ monumentum. Piſo in annalibus ſcribit. Sabino bello
quod fuit Romulo & Tacio, uirum fortiſſimum Metium Curtium Sabinum quom Ro-
mulus cum ſuis ex ſuperiori parte impreſſionem feciſſet: in locum paluſtrem qui tum fuit
in foro anteq̃ cloacæ ſunt factæ ſeceſſiſſe, atq; ad ſuos in Capitoliũ recepiſſe: ab eo locum
inueniſſe nomen. huicq́ opinioni Liuius in vij. lib. aſſentiri uideẽ, Cornelius & Luctanus
ſcribunt eum locum eſſe fulguritũ, & ex ſenatuſconſulto ſeptum eſſe. id quia factum eſt
xlvi A. Curtio conſule cui M. Genutius fuit collega, Curtiũ appellatũ. Numam Pompilium
De Iani tem- regno pontum dicit Liuius in primo, quom urbẽ Romam ui & armis conditã iure legi-
plo bus ac moribus condere paraſſet, Ianum ad infimũ argiletũ indicẽ pacis belliq́ feciſſe: ut
apertus in armis eſſe ciuitatẽ clauſus pacatos circa omnes populos ſignificaret. Id eſt nũc
templum quod candido marmore extructũ patentibus quadrifariã portis ad ſanctum Ge-
orgium in uelo aureo extat penè integrum, cuius alio loco diximus Liuium meminiſſe
quom Fabios dextro Iano profectos dicit. ut aut ẽ id templum certiori teſtimonio indice-
mus, libet ponere uerſus Oui. de faſtis, in quibus tẽpli locus & cauſa ædificandi demõſtra
xlvij tur: eruntq́ ſimul rationes redditæ Latiæ & Saturniæ uocabulorũ, atq; etiam nũmiſmatis
Nummiſma Iani cuſi: cuius ſculpturæ unũ proximis diebus in urbe nacti ſumus. Ouidius itaq; Ianum
Iani loqui faciens ſic incipit: Noſcere me duplici poſſes imagine dixit: Ni uetuſ ipſa dies exte-
nuaſſet opus. Erat autẽ pictus bifrons, qua ratiõe dicit Satyricus: Iane pater primũ quem
nulla ciconia pinſit. ad alterã nummi partẽ cuſa erat forma nauis, quæ Saturnũ in Italiam
xlviij perduxit: unde hęc regio de qua nunc agimus primo & ſpecifice Latium appellata eſt, O-
Latium ubi uidij uerſus; Cauſa ratis ſupereſt: thuſcũ rate uenit ad amnẽ Ante pererrato falcifer orbe de-
primo fuit us. Hac ego Saturnum memini tellure receptũ: Cælitibus regnis a Ioue pulſus erat. Inde
diu genti manſit ſaturnia nomen: Dicta quoq; eſt Latium terra latente deo. Quo bona po
ſteritas puppim ſeruauit in ære, Hoſpitis aduentũ teſtificata dei. Ipſe ſolũ coluit cuius pla
cidiſſima læuũ Radit barenoſi tybridis unda latus. Hic ubi nunc Roma eſt, incædua ſylua
uirebat: Tantaq́ res paucis paſcua bobus erat. Et quom Ouidius ianiculi rationem reddi-
diſſet, quam ſuperiori poſuimus loco, uenit ad noſtrum de quo agimus Ianum: Quom tot

ſinę

fint Iani,cur ftas facratus in uno,Hic ubi iuncta foris templa duobus habes. Duo aũt fu xlix
iſſe fora Boarium uidelicet & Piſcarium,inter quæ templũ fuit ædificatũ,docet Varro in *Boariũ forũ*
hæc uerba Secundum tyberim ad Ianum forũ piſcariũ uocant: de Boario dicemus infra. l
Eius uero ædificandi templi cauſa fuit,quia T. Tatius ob raptum Sabinarũ Romanis bel *Piſcariũ forũ*
lum inferens, Tarpeia uirgine uitiata potitus arce,poſtea cũ Romanis ibi cõflixit.& Iani
auxilio qui aquas terris euomuit ſuperatus eſt: unde Ouidius eodẽ lib. Vtq; leuis cuſtos
armillis capta Sabinis Ad ſummæ tacitos duxerit arcis iter.Inde uelut nunc eſt per quem
deſcenditis inquit,Arduus in ualles & fora cliu⁹ erat.& infra:Oraq; qua pollẽs ope ſum,
fontana recluſi,Sumq; repentinas eiaculatus aquas. Cuius ut utilitas pulſis percepta ſabi
nis,Quæ fuerat tuto reddita forma loco eſt.Claudebatur autẽ Iani templum pacis tempo
re:& aperiebatur fatiſcente bello, Vt populo reditus pateat ad bella profecto,Tota patet
dempta ianua noſtra ſera . Pace fores obdo ne qs diſcedere poſſit. Cæſareoq; diu nomine li
clauſus ero. Quando autẽ ſupra ſancti Georgij,q̃ eccleſia cardinalis columnæ Mœcena *De uelabri no*
tis noſtri titulus extitit, ſuborta eſt mentio,oſtendam corruptã eſſe eius nominis appella *minis ratione*
tionem.Nõ enim in uelo aureo,ſed in uelabro dici debet.Nam M. Varro montis auenti *Auentin⁹ un.*
ni reddẽs cauſam uocabuli,dicit ſe maxime exiſtimare q auentinus à uehiculo ſit ductus.
quod quum mons ipſe à cæteris partibus urbis paludibus eſſet excluſus, uehebantur ad il
lum nauibus omnes homines:cuius ueſtigia, quod ea pars quæ dicit̃ uelabrũ & ab eo ue lij
hendi actu uelatura à uehendo,ſicut merces à merendo & ære. Vidimus ſupra ex Oui *De cliuo Capi*
dio cliuũ per quẽ à Capitolio in fora deſcendebatur fuiſſe apud Ianũ qđ uerſus illi dicũt, *tolino*
Inde uelut nunc eſt per quẽ deſcenditis inquit Arduus in ualles & fora cliuus erat:cui cli
uo etiam reſpondet,quaſi è regione Capitolij porta ingens ruinis ſupra medietatẽ obruta
ad eccleſiã Saluatoris in maximinis, qui cliuus erat eſtq; nunc ornamentis ſpoliatus Ianũ
inter & uelabrũ ſiue eccleſiã ſancti Georgij,quã in uelabri ruinis ædificatam affirmamus.
Innuit huius uerbi locum Sueto. Tranquil.in uita Cæſaris in hæc uerba.Gallici triumphi
die uelabrum præteruehens pene curru excuſſus eſt axe diffracto:aſcenditq; Capitolium liij
ad lumina XL elephantis dextra & ſiniſtra lycnos geſtantibus. Iani templo,ut mihi ui *Argiletum*
deor,ample oſtenſo Argiletum ad quẽ locum Liuius illud fuiſſe ædificatũ dicit,quid fue *quid*
rit dicamus. Varro Argiletum ſunt qui ſcripſerunt ab Argo,quod is huc uenerit, ibiq; ſit liiij
ſepultus:alij ab argilla quod ibi id genus terræ ſit. Ad ſuperius dicta ſancti Georgij eccle *Eccleſia ſan*
ſiam cõtinent inſignis ædificij quod uelabrum fuiſſe diximus reliquiæ.Extantq; in portæ *cti Georgij*
cuiuſpiam marmoreæ frontiſpicio litteræ huiuſmodi,Imperatoribus Lucio Seuero ſepti lv
mio & M. Aurelio Antonino,& Iuliæ Auguſtæ matri negociantes Boarij eorũ numini. *De foro boa.*
Vnde uidetur forũ Boariũ quod ibi proximũ ac ſubiectũ fuit à bobus quos illi uenderent
emerentq; negociatores fuiſſe dictũ.Idq; M. Varro affirmat per hæc uerba:Quo quid ge
nera cõferrent, forũ appellatũ: additumq; ab eo cognomẽ,ut forum Boarium. Sed quum
ſatis uerſimile nõ uideatur in tantæ celebritatis loco,quem hinc Iani templũ inde capito
lij cliuum publicum & alia parte palatij Auguſtorum radices circumſepirẽt, boues fuiſſe
uenundatos:aliam afferemus eius fori nominis rationem. Cornel. Tacitus primarium co
lendæ urbis initiũ referens, illud in foro Boario fuiſſe dicit,quo in loco tauri ad ſulcum ſi
gnandi ambitus faciendũ adhibiti æneũ ſimulachrum fuiſſe oſtendit:ut nõ abſurde innu
at ab eo boue Boarium forum fuiſſe appellatum. cuius ænei bouis memoria nos opina
ri facit capita boum,quæ omnibus in ædificijs multa uidemus inſculpta ab optimo bouis
augurio,quod in deſignanda urbe habuerit,tantq; uenerationi habita fuiſſe. Sunt hęc Cor
nelij uerba , ſed ut plæraq; eo in libro mutilata . Igitur à foro Boario ubi æneum tauri ſi
mulachrum aſpicimus,quia id genus animalium ei aratro ſubditur,ſulcus deſignandi op
pidi cœpit, ut magnam Herculis aram cõplecteretur . De eodẽ tauro & fori cognominis
ratione Ouidius certiora habet multis in uerſibus:in quibus uult taurũ ibi fuiſſe immola
tum atq; conſecratũ ob memoriam uictoriæ,quam Hercules de Caco ibidem habuit poſt
taurorũ recuperationẽ quos Cacus abegerat. Cacus auentinæ timor atq; infamia ſyluæ:
& inferi⁹:Immolat hic ille taurũ tibi Iuppiter unũ Victor, & Euandrũ ruricolasq; uocat:
Conſtituitq; ſibi q̃ maxima dicit̃ aram,Hic ubi pars urbis de boue nomẽ habet. Hac eadẽ
in urbis parte apud quã Latij originem fuiſſe & uetuſtũ extare Iani templũ oſtendimus,
duo item extant uetuſtiorem Iano originem habentia, & non minus quàm Ianum maio

lvi ri ex parte integra, sed quorum pręsentia famam minuat. unum est Vestę, aliud Asyli tem
Vestæ templũ plum. Et quidem Vestæ templum fuisse ante conditam Romam in quo Aeneas deos
imposuit ab incensa Troia adductos Oui. in II fastorum ostendit: Iam pater Aeneas sacra
& sacra altera patrem Afferet, iliacos excipe uesta deos. In libro autem III conceptũ Ro
muli de Marte & Syluia uestali ostendere uolens: Vestæ templum tyberi propinquũ fuis
se ostendit his uersibus: Syluia uestalis, quid.n. uetat inde moueri? Sacra lauaturas amne
petebat aquas. Ventũ erat ad molli decliuem tramite ripam: Ponitur è summa fictilis ur
na coma, Fessa resedit humi, uentosq; accepit aperto Pectore, turbatas restituitq; comas.
Dum sedet umbrosæ salices uolucresq; canorę Fecerunt somnos & leue murmur aquæ.
quod autem Tyberi & monumentis Nummæ propinquum fuerit templũ Vestæ osten
dit etiam Horatius in Odis bis carminibus. Vidimus flauũ tyberim retortis Littore hetru
sco uiolenter undis Ire deiectum monumenta regis, Templaq; uestæ. Iliæ dum se nimium
querenti Iactat ultorem uagus, & sinistra Labitur ripa Ioue non probante Vxorius am
nis. Liuius etiam in primo dicit Nummam Pompilium posuisse sacerdotium uestæ alba
aduectum, & uirgines instituisse, sed locum nõ indicat. Sed quando supra ex Varrone ui
dimus forum piscarium fuisse inter Iani templũ & Tyberim, intelligere possumus ex Li
uio in VI de bello punico secundo, Templũ uestæ apud tyberim & ad dictũ forum fuis
se. Nam quũ Liuius incendium describeret quo tabernæ argentariæ arserunt subiunxit:
Cõprebensa postea priuata ædificia (neq;.n. tunc basilicæ erant) comprehensæ latumiæ
forumq; piscarium ac atrium regium. ædes uix uestæ defensa est. Quando itaq; in num
mis æneis argenteisq; Mammeæ genetricis Alex. imp. & Liuię genitricis aurelij Antoni
ni ædem uestæ sculptam uidemus rotundam, columnis in circuitu altare munientibus,
lvij non dubitamus eam fuisse quæ nunc ad tyberim contra Iani templum propemodum inte
Asylum ubi gra extat. Asylum autem quid fuerit ostendit Liuius in primo per hæc uerba: locũ qui
nunc septus densis sentibus inter duos lucos est, asylum appellat. eò ex finitimis popu
lis turba omnis sine discrimine liber an seruus esset auida nouarum rerum perfugit. Id que
primum ad cœptam multitudinem roboris fuit. Ouidius autem in secundo fastorũ osten
dit illud fuisse extra tyberim capitolium inter & Nummæ penetralia, quæ carmentis tem
plum fuerunt ad auentini radices ubi carmentalem portam fuisse docuimus. Tum quoq;
uicini lucus celebratur asyli. Qua petit æquoreas aduena tybris aquas. Ad penetrale Nu
mæ capitolinumq; tonantem. aduenam autẽ dici tyberim & sacris exclusum patrijs quan
do extra pomœrium labitur, Macrobius ex Masurio innuit: & partem urbis Ianiculum
appellatum, qua tybris ad eum conclusus est locum, contra primas Auentini radices fini
lviij ri uidemus. Ouidius item in III clare ostendit asylum fuisse sub saxo rupis tarpiæ, cuius
Pars rupis pars maxima domus amplæ magnitudini æquiparanda proximis diebus collapsa est, &
tarpeiæ cor- quinq; mortales in hospitatoria taberna oppresit: sicut Liuius in bello macedonico alias
ruit nuper simile saxum & proximo eidem loco uico iugario fecisse scribit. Ouidius enim quum de
ancylibus multa dixisset, hos ponit uersus: Romulus ut saxo lucũ circundedit alto, Qui
libet huc inquit cõfuge, tutus eris. Asylũ igitur dicimus omnia occupasse loca, quę nunc
à collapso Tarpeiæ saxo ad sanctæ Mariæ pontẽ, & hinc uestæ, inde Iani templo in auen
lix tini radices à prostitutis mulieribus nunc maiori parte habitata uidemus: ut mulieribus
Templũ asyli impudicis à parentibus uirisq; profugis, alterum nunc asylum uideatur institutum. Nec
quid absurde uidemur opinari: uetustum illud templũ, quod saxo ingenti quadrato extructum
sanctæ Mariæ Aegyptiacæ dedicatum ad aream pontis sanctæ Mariæ est, asyli templum
lx fuisse. Sed templa describere omnia fuerit operosissimum: nec nunc quidem expedit quũ
Curia uetus alijs in singulorum locorum descriptionibus sæpenumero sit occasio affutura. Aliud in
ad quid urbe celeberrimum religio habuit ędificium Curias ueteres, quarum supra locum in Cari
nis contra amphitheatrum ostendimus. Varro sic de eis habet. Curiæ duorum generum:
ubi curarent sacerdotes res diuinas, ut curiæ ueteres: & ubi senatus humanas: ut curia ho
lxi stilia. Et alio loco idẽ Varro: Curare à cura dictum: & cura quod cor urat. Curię, ubi sena
De his quæ tus rempublicam curat, & illa ubi cura sacrorum publica. De his quæ ad rempubli
spectauerunt cam spectauerunt dicturi illud præfamur, Nos politica scribere non instituisse: sed loco
ad rempub. rum descriptionem, in quibus rei publicę cura uel aliqua ex parte à maioribus gerebatur.
Centum Se. Primus autẽ locus fuisse uidetur asylum, in quo Liuius in I Romulũ dicit creasse centum

Senatores

Senatores:ſiue quia is numerus ſatis erat: ſiue quia ſoli centū erant qui creare patres poſ- *Patricij unde*
ſent. Patres certe ab honore patricijq; progenies eorum appellati. Locum autem primum,
qui dictis centum patribus cōſultandi prius fuerit aſſignatus, Varro oſtendit multis alijs
implicitum locis quæ omnia ſimul duximus indicanda. Varro nanq; quum dixiſſet Tul-
lum hoſtiliū regem curiam hoſtiliam ædificaſſe:ſic ſequitur. Ante hanc roſtra:ſub dextra lxij
huius Comitio locus ſubſtructus,ubi nationum ſubſiſterent legati qui ad Senatum eſſent *De roſtris co-*
miſſi.hinc Grēcoſtaſis à parte,ut multa.ſenaculū ſupra Græcoſtaſim, ubi ædes cōcordiæ *mitio Græco-*
& baſilica opimia. Senaculū uocatum ubi ſenatus aut ubi ſeniores conſiſterent. Quatuor *ſtaſi & ſena-*
hic,roſtra,Comitium,Græcoſtaſim,& Senaculum,quæ in reip.adminiſtratione maximo *culo*
ſemper uſui fuerunt indicaturi ordinem Varronis ſequimur. Roſtra quid fuerint Liui- lxiij
us in lib. VIII oſtendit. Naues antiatum partim in naualia perductæ,partim incenſæ:ro- *Roſtra quid*
ſtriſq; earum ſuggeſtum in foro extructum adornari placuit,roſtraq; id templum appella *& ubi*
tum. Qui ergo deſcriptum ſupra à nobis forum Romanum cognoſcit,& Varronis uerba
cōſiderat: facile intelliget,roſtra templum ad radices pallatij fuiſſe, quà is mons è regione
opponitur ætatis noſtræ capitolio,& ubi nūc eſt parua ſanctæ Mariæ de inferno eccleſia.
quod autē dicit roſtra fuiſſe ante curiam hoſtiliam, ſic accepimus:ut partim curia hoſtilia
à coelio monte in quo eam fuiſſe certiſſimū eſt,pro ſui magnitudine roſtra uerſus,partim lxiiij
roſtra à palatino monte in illam protendantur. Græcoſtaſis autē ſubductus ad dextera *Græcoſtaſis*
roſtrorum à Comitio,proculdubio fuit in montis pallatini angulo:qui cōtra Antonini & *ubi*
Fauſtinæ uxoris extante titulo notiſſima in quibus ſancti Laurentij immiranda eccleſia lxv
eſt ædificata inſurgit, uineis quantum ruinæ nō impediunt contectus. Senaculi autem *Senaculū ubi*
locus ſupra Græcoſtaſim extructus ubi fuerit ultra dicere non expedit quum utriuſq; ędi lxvi
ficij ruinas in uineis coniunctas confuſaſq; cernamus. ædem Concordiæ ex prædictis *Concordiæ*
fuiſſe apparebit eodē in pallatino colle,contra templum Romuli ſiue ſanctorū Coſmæ & *templum*
Damiani in illo extructā eccleſiam:ſicq; melius intelligitur quod ex Varrone de lacu cur-
tio diximus:ubi armatum equo inſedentem Curtium, ut rapidiore curſu in hiatum ſe prę
cipitaret,à concordia ueniſſe dicit:ſ. à loco ubi poſtea fuit Concordiæ templum,quod Li
uia Germanici mater ædificauit. Id Ouidius in faſtorum libro oſtendit primo. Hanc tua
cōſtituit genitrix & rebus & ara:Templaq; feciſti quæ colis ipſa deæ. Eamq; ædem à Ti- lxvij
berio imp.dedicatam fuiſſe Suetonius oſtendit. Comitium fuiſſe in foro Romano inter *Comitiū ubi*
turrim quæ pallara appellatur & lacus Curtij locum colliſq; pallatini quem foro immine-
re uidemus radices, & Fauſtinæ monumenta ſiue ſancti Laurentij immirandā eccleſiam,
facile intelligi poterit ex ſuperius dictis. De quo quid fuerit priuſquam dicamus,doloris
impetu nos trahente noſtris & futurorum ſeculorum hominibus notū fore uolumus,por
cos nūc ex publico ætatis noſtræ inſtituto ibi & nullo alio in loco quod ſæpe uidimus ue
nundari. Is locus quum multis ſeculis nullum habuiſſet tectū eo anno primū ex quo Han
nibal in Italiam ueniſſet,ſicut Liuius in VII de ſecundo bello punico ſcribit,tectus fuit: lxviij
eum deniq; à Caio Cæſare inſtauratū fuiſſe Suetonius eſt auctor. Comitij uocabulum *Ad quid comi-*
ſicut A. Gellius in noctibus atticis oſtendit,& loco & actui cōmune fuit. De loco quidem *tiū inſtitutum*
quando ſatis dictum eſt,de actu plura dicamus. Duobus in locis ſupra dicto ſ. & Campo
martio, omnes deligebant ſiue dictatores ſiue conſules & prætores ſiue alij magiſtratus,
Fuitq; triplex deligendi modus,de quibus in A. Gellij libro XVI ſic habetur. In Iulij Feli-
cis libro ſcriptum eſt: quū ex generibus hominum ſuffragium feratur curiata comitia eſ-
ſe,quum ex cenſu & ætate centuriata:quum ex regionibus & locis tributa:hinc uidemus
in Liuij ab V C ſecundo: ea in cōtentione quam patres cum plebe per annum habuerunt,
nec effugere potuerunt quin Volero ex plebe tribunus reficeretur, rogationē illū tuliſſe
ad populū ut plebei magiſtratus tributis comitijs fierent. Per illum enim comitiorū tribu-
torum modū conuenientibus ex regionibus & locis ad ſuffragia omnibus cuiuſcunq; ęta
tis & conditionis plebis multitudo ſuffragijs præualebat: ubi in comitijs centuriatis quæ
ad eam diem fuerāt patres per clientes etiam plebeios quē uellent creari faciliter impetra
bant. Itaq; præter ſenatus conſulendi grauitatem nihil à Romanis factitatū uidemus,qđ
comitiorum habendorū inſtitutioni æquiperandū ducamus. Comitiaq; uerus ſolidiſſimę
reip. & libertatis neruus eam uim habuerūt,ut tantū libertas detrimenti fecerit,quantum
ſenſim comitijs eſt detractū. C. Cæſar ærario expilato & dictatura per factioſos in perpe-
tuū aſſumpta, comitia in totū auferre non auſus eſt: ea cū populo ſicut Suetonius ſcribit

ſortitus eſt, ut exceptis conſulatus competitoribus de cætero numero candidatorum pro
parte media quos populus uellet pronunciarent, pro parte altera quos ipſe dixiſſet. Hinc
dicimus quod pridem à nobis multi deſiderauerunt: cõſueuiſſe qui magiſtratus petere in-
ſtituiſſent, poteſtatem petendi à ſenatu & populo ſibi fieri impetrare: & quum Comitio-
lxix rum dies aduenisſet, eos ut cõſpicui eſſent candidatos prodire, ſingulos prehenſando ora-
Comitia etiã in cãpo martio ſolita haberi re ut ſuæ dignitatis haberent rationem. Quod autem in campo martio etiam haberen-
tur comitia, & qualiter tribus ad ſuffragia citarentur, innuit in uita Cæſaris Suetonius ubi
de coniuratorum, à quibus Cæſar interfectus, cõſilijs diſſerens dicit. Qui primum cuncta
ti, utrũ ne in campo martio per comitia tribus ad ſuffragia uocantẽ, partibus diuiſis pon-
te deijcerent. Pons uero quis & ubi fuerit quo Cæſarem coniurati deijcere cogitauerant,
tantum abeſt, ut extet aut ſciatur: quod campi martij, de quo infra diffue dic emus, comi-
tiorũ locus ignoratur. Sed quando res poſtulat, eo in loco dicemus ubi nunc columna Co
lxx clis extat, quam Antoninũ Pium Aurelium poſuiſſe conſtat, Campi martij proprium
Locus campi martij pro comitijs fuiſſe locum: in quo ſuffragia deligendis magiſtratibus ferebantur: & tumulum qui poſt
eam columnam eſt occidentalem plagam uerſus, corrupte nunc acceptorũ dici, quũ fue-
rit mons citatorũ: eorũ ſcilicet, q poſtquam citati tulerant ſuffragia, ne laturis ſe immiſce-
lxxi rent, & cui fauiſſent dicere poſſent, per dictum tranſeuntes pontem ſeparabantur. De Au
De monte citatorum guſto autem ſcribit Suetonius in hęc uerba, Comitiorum quoq; ius priſtinum reduxit, ac
multiplici pœna coërcito ambitu Fabianis & Scaptenſibus tribubus ſuis die comitiorũ
ne quid à quoq; candidato deſiderarẽt, ſingula milia nummũ aſſe diuidebat: & infra: Quo
lxxij tiens magiſtratuũ comitijs interfuiſſet tribus cum candidatis ſuis circuibat, ſupplicabatq;
Campus martius quid more ſolenni: ferebat & ipſe ſuffragium in tribubus, ut unus è populo. Campus martius
ne ultra promiſſum moremur, ſic à Liuio deſcribitur in ſecundo: Ager Tarquiniorũ qui
inter urbem & tyberim fuit conſecratus Marti, Martius deinde campus fuit: ea Liuij uer-
ba cõſiderantes uidemus quicquid capitoliũ & tyberim interfuit, fuiſſe campũ martium.
Nam urbs prima ad capitolium finiebatur: hoc idem oſtendit Ouidius, Iuturnæ ædem de
lxxxiij ſcribẽs, quam uult fuiſſe ea in parte qua campus martius uirginea ambitur aqua, his uerſi
Vbi aqua uirginea bus: Te quoq; lux eadem Turni ſoror æde recepit. Hic ubi uirginea campus obitur aqua.
Iuturnam. n. fuiſſe Turni ſororem, quæ lacui in quo ſubmerſa obijt id dedit nomen, ſatis
conſtat: Fuitque is lacus ubi prope aquam uirgineam nunc pro Iuturna corrupte dici-
tur Lotreglio. Virgineam autem aquam per quirinalis cauernas campum olim martiũ di
citur illabi. Certum quod nulla alia aqua urbem Romam nunc illabitur, in cuius forma ti-
tulus ex marmore exciſus hęc retinet uerba. Tyberius Claudius Druſi filiꝰ Cæſar Augu.
ductus aquæ uirginis deſtinatos per Cæſarem à fundamentis nouos refecit ac reſtituit:
quanquam Suetonius aquæ uirginis in urbem perductæ M. Agrippæ laudem attribuit:
quem ſecutus eſt Iulius Frontinus de aqueductibus tractans his uerbis: Id aggrippa quũ
iam tertio conſul fuiſſet G. Sentio P. Lucretio conſulibus poſt annum tertiumdecimũ q;
Iuliam deduxerat, aquam uirginẽ in agro lucullano collectam Romã perduxit. Dies quo
Virginea aqua primum in urbe reſponderit v Idus Iunias. Inuenitur uirgo appellata, quod quærentibus
aquam militibus puella uirguncula uenas quaſdam monſtrauit, quas ſecuti qui foderunt
ingentem aquæ modum inuenerunt: habuit uero campus martius multa quorum mini-
mas nunc ac propè nullas extare reliquias miraculum eſt. Nam ea in parte quam quia de
preſſior erat, uallem martiam appellarunt, ubi naumachiam illam Cæſarem edidiſſe infra
lxxiiij dicemus: poſtea Octauius Auguſtus Mauſoleum extruxit, quod eſſet non ſuum modo
De mauſoleo Auguſti ſed omnium imperatorum ſepulchrum, de quo Suetonij ſunt hæc uerba, Reliquias Mau-
ſoleo condiderunt, id opus inter flamineam uiam ripamq; tyberis ſexto conſulatu ſuo ex-
truxerat. Eius Mauſolei opera pulchritudinemq; Suetonius qui inſpexit, quia id æternũ
putauit futurum deſcribere neglexit. Caſiodorus uero omnium ultimus qui de rebus Ro
manis ſcripſerunt, dum adhuc ſtarent, talia de Mauſoleo ſcripſit, quæ nullo modo uel ea
ratione omittenda duximus: quia nunc ſolus fornix fundamenta in depreſſa ualle ſuſten-
tans, ubi Auguſta uulgo dicitur extat, ita herbidus ut nunquã deſtitutis in paſcua anima
libus careat. Suntq; hæc Caſſiodori uerba: Sed mundi dominus ad potentiam ſuam opus
extollens, mirandam Romanis etiam erigens fabricam in uallem martiam tetendit Au-
guſtus, immenſa moles firmiter præcincta montibus cõtinetur, ubi magnarũ terũ indicia
clauderentur. Biſſena quippe hoſtia ad XII ſigna poſuerunt. Addit quoq; alia Caſſiodo-
rus

rus quæ in ſpectaculorum deſcribendis locis dicemus : & tamen infra dicit duos ibi fuiſſe lxxv
obeliſcos, quorũ unus minor & loco altior qui pinciano nunc in colle proſtratus cernitur *De obeliſcis*
Lunæ, alter Soli dicatus fuit: de quo Pli. ſic ſcribit: Is obeliſcus q̃ eſt in campo Martio cen *campi martij*
tum decem pedum eſt à Meroſodide inſcriptus : ambo rerũ interprætationẽ Aegyptiorũ
philoſophiæ continent. Eidem qui eſt in campo martio diuus Auguſtus addidit mirabilẽ
uſu̇m ad deprehendendas ſolis umbras dierumq́ ac noctiũ horas ſtrato lapide ad magni-
tudinem obeliſci cui par fieret umbrarũ effectus, dies & horas paulatim per regulas quæ
ſunt ex ære incluſæ ſingulis diebus decreſcere & augeſcere : digna cognitu res & inge-
nio fœcundo. Manilius mathematicus apicis auratam pilam addidit, cuius uertice umbra
colligeretur in ſeipſa: aliam ſolem imitari iaculante apice, ratione ut ferunt à capite homi-
nis intellecta. Hæc triginta ferè annis non congruit, ſiue ſolis ipſius diſſono curſu & cœlo
aliqua ratione mutato, ſiue uniuerſa tellure à centro ſuo dimota ut deprehendi & in alijs
accipio, ſiue urbis tremoribus ibi terra gnomone intorto, ſiue inundationibus tyberis eſt
immerſa fundo molis in terram quoq; dicantur iacta fundamenta. Et Iulius capitolinus
in trium Gordianorum geſtis rebus & eorum ultimi uita ſcribit : Eum inſtituiſſe porticũ
in campo martio ſub colle pedum mille, ita ut ab altera parte mille pedum porticus fieret,
atq; inter eas ſpacium pariter pedum quingentorum, cuius ſpacij hinc atq; inde uirida-
ria eſſent lauro myrto & buxo frequentata: medium uero lithoſtratum breuibus colum-
nis altrinſecus poſitis & ſingulis per pedes mille, quod eſset deambulatorium. ita ut in ca
pite eſset baſilicum pedum quingentorum. Cogitauerat præterea cum Miſitheo ut poſt
baſilicum thermas æſtiuas ſui nominis faceret, ita ut hiemales & in principio porticus po
neret, ſuo uſu eſſent uel porticus uel uiridaria. Sed hæc omnia nunc & priuatis poſſeſſio-
nibus & hortis occupata ſunt atq; ædificijs. Multa adduximus rerum campi martij teſti-
monia, quod tamẽ ſupra affirmauimus, locum ubi proprie campus martius appellabatur,
in deligendis magiſtratibus ſuffragia ferebantur, fuiſſe ubi nunc eſt Coclis Antonini co-
lumna, ex ſuperioribus Iulij capitolini u erbis cõiectura aſſecuti ſumus. Nam quum Mar-
tia Auguſti operib⁹ mauſoleo adiectis plena eſſent, & alia ſuperiora loca partim domitia-
ni thermis ſupra ſanctum Silueſtrum, partim Iuturnæ templo & aquæ uirgineæ ductibus
abſq; campi martij memoria notiſſima eſſent : nullus relinquitur in campo martio collis
ſecundum quem porticus illa mille pedum conſtrui poſſet præter illum quem Coclidi co
lumnæ ad occidentem ſolem proximum in media ſui parte citatorum diximus appella- lxxvi
tum. Columnam autem Coclidem Antonini Pij fuiſſe honori poſitam conſtat quod fa *De columna*
cies ſua nobis multisq́ ætatis noſtræ ab nummiſmatũ imaginibus notiſſima illis in rebus *Coclide Anto*
geſtis, quibus centũ ſeptuagintaquinq; pedes alta inſignitur columna inſculpta cernitur: *nini*
Sexti etiam Ruffi urbis deſcriptio quum duas tantummodo in urbe Roma fuiſſe coclides
columnas dicit, hanc in ara flaminij regione ſitam Antonini Pij appellat. Nec potuit mi-
nor quàm mille pedum porticus fieri quæ parte una clauderet campum, quem ea ratione
ampliſſimũ eſſe oportuit quod multa milia hominũ in illum deligendis deſignandisq́ ma
giſtratibus concederent. Non. n. ſolæ tribus quinq; & triginta omnem populum qui Ro-
mæ eſſet ſiue intra mœnia ſiue in ſuburbanis & agro complexæ, ſed par prope numerus lxxvij
ex Italia ad ferenda ſuffragia comitiorum temporibus cõfluebat. Hæc autem quia paucis *Italos ad co-*
nota ſunt, libet teſtimonijs cõfirmare. Suetonius in Octauij uita ſic habet: Vrbe urbanisq́ *mitia Romã*
rebus adminiſtratis Italiam duo de uiginti coloniarũ numero deductarum frequentauit, *uenisse pluri-*
operibusq́ ac uectigalibus publicis plurifariã inſtruxit : etiam iure ac dignitate urbi quo *mos*
dammodo pro parte aliqua adæquauit, excogitato genere ſuffragiorum quæ de magiſtra
tibus urbicis decuriones colonici in ſua quiſq; colonia ferrent, & ſub die comitiorum ob-
ſignata Romam mitterent. Aſconius aũt pedianus Ciceronis orationes exponens oſten-
dit multis Italiæ ciuitatibus præter illas uigintiocto colonias ferendi in campo martio ſuf
fragij ius fuiſſe. Video. n. inquit in annalibus eorum qui punicum ſecundum bellum ſcri
pſerunt, tradi Placentiam coloniam deductam pridie calendas Ianuarias primo anno eius
belli, Cornelio Scipione patre Aphricani prioris T. Sempronio longo conſulibus: neque
illud dici poteſt, ſic eam coloniã deductam eſſe, quemadmodũ per plures annos Cn. Pom
peius Strabo pater Cn. Pompei magni tranſpadanas colonias deduxerat. Pompeius eñi
non nouis colonis eas inſtituit, ſed ueteribus incolis manentibus ius dedit Latij, ut

poſſent

possent habere ius quod cæteræ Latinæ Coloniæ,id est,ut petendi magistratus iure ciui-
tatem Romanam adipiscerentur. Placentiam autẽ sex milia hominũ noui coloni deducti
sunt,in quibus equites deducendi fuit causa ut opponerentur gallis,qui etiam partem Ita
liæ tenebant. Deduxerunt triumuiri P. Cornelius Asina,P. Cornelius Muso, Cornelius
Scipio. Eam& coloniam quinquagesimam tertiam deductam esse inuenimus. Nec uero
Italicis solum ciuitatibus, sed externis quoq; & remotissimis à populo principibus ue Ro
manis ius Latij datum fuit: quod quidem & si multis testimonijs docere possimus, unico
nunc ostendisse contenti erimus. Vlpianus nanq; iurisconsultus ille egregius in digesto-
rum libris titulo de Censibus sic habet:Phœnice splendidissima Tyriorum colonia est in
Syria:unde mihi origo est nobilis regionibus Syriæ siculorum antiquissimæ, armipotens
fœderis quod cum Romanis percussit tenacissima.Huic diuus Seuerus & imperator no-
ster ob gratiam in R.P.Imperium& Romanum ob insignem fidem ius Italicum dedit.
lxxviij Campi martij descriptio ad alia duo Equriam s. & Iouis insulam describenda nos trahit.
De insula quã in urbe facit Tyberis Sed equriam spectaculorum loco relinquimus. Insulæ Iouis originem Liuius post cam-
pi Martij descriptionem ostendit his uerbis,Martius deinde campus fuit:forte ibi tunc se-
ges farris dicitur fuisse matura messi: quem campi fructum quia religiosum erat consu-
mere,desectam cum stramento segetem, magna uis hominum simul immissa corbibus fu
dere in tyberim tenui fluentẽ aqua, ut medijs caloribus solet: ita in uadis hæsitantis frumẽ
ti aceruos sedisse illitos limo:inde insulam paulatim & alijs quæ fert temere flumẽ eodem
uectis factam. Postea credo additas moles manu& adiutum ut tam eminens area firma&
Templũ Iouis et Aesculapij templis ac porticibus sustinendis esset.Ea autem in insula duo fuerunt templa Iouis s. &
Aesculapij nepotis sui ex Phœbo,de quibus sic est in primo fastorũ Ouidij:Quod tamen
ex illis licuit mihi dicere fastis: Sacrauere patres hac duo tẽpla die. Accepit Phœbo nym-
pha& Coronide natum Insula diuidua quam premit amnis aqua. Iuppiter in parte est:ce
pit locus unus utrunq;: Iuncta& sunt magno templa nepotis auo. Legimus autem ipsam
lxxix insulam aliquando Licaoniam appellatam esse, in qua Gelasius ij. pon. ecclesiam sancti
Gelasius ecclesiam s. Bartholomei Bartholomei uel extruxit, uel quod magis credimus instaurauit. Pontem qui ipsam
insulam iungit urbi indicat titulus marmore excisus Quintum lepidum & M. Curium
ædiles:alium uero qui ipsam insulam Ianiculo iungit, Valentinianum superiorem & Va-
lxxx lentem,qui Romanũ imperium primus ad ruinam perduci adiuuit, extruxisse. Quos nu-
Pons insulæ per tua pontifex Eugeni opera instauratos,& tiburtino lapide stratos uidemus. Post& de
lxxxi Senatus & comitiorũ locis quæ duo reipub. & libertatis maxima fuerunt fundamenta sa-
Eugenius pontem Valentiniani instaurauit tis est dictum, De ærario quod caste & integre custoditum fuit libertatis neruus,est di-
cendum. Eius locus est in Tarpeia rupe,cuius non paruam partem,& quam ærarij funda
menta sustinuisse tenemus, per hos dies collapsam uidimus. superiori loco docuimus
Varronem uoluisse Tarpeium montem Saturniam à priscis appellatam, & in eo Saturni
lxxxij ædem fuisse. Et Macrobius in Saturnalibus sic scribit: Romani ædem Saturni ærarium
De ærario ubi esse uoluerunt, quod tempore quo Italiam incoluit, fertur in eius finibus nullum furtum
lxxxiij esse commissum. Varro etiam ad libri quarti de lingua latina finem super uerbo Trutina:
Aerarium ad quid Vestigium etiam nunc manet in æde Saturni, quod etiam nunc propter pensuram truti-
nam habet positam,ærarium ab eo appellatum.Ex quibus omnibus colligitur ærariũ fuis-
se ubi nunc saxum uidemus ædificijs denudatum contra Tyberim & ecclesiam sancti Ni
colai in Tulliano carcere supereminens.Sed multa de illo libet scribere loci dignitatẽ cun
ctis admirabilem redditura,quę ex trigesimotertio Plinij libro ordine excerpsimus:Popu
lus Romanus ne argento quidem signato ante Pyrrhum regem deuictum usus est.Libra-
lis,unde etiam nũc libella dicitur,& dipondius appendebatur assis.Quare æris grauis pœ
na dicta,& adhuc expensa in rationibus dicuntur: quin etiam militum stipendiorum hoc
Libripendes est,stipis ponderandæ pensatores libripendes dicuntur. Seruius primus signauit æs:ante
Pecunia rudi usos Romæ Timęus tradit.signatum est nota pecudum,unde & pecunia appellatur:
Denarius argentum signatum est anno urbis quingentesimo octogesimoquinto Q. Fabio consule
Sestertium quinque annis ante bellum primum punicum. Et placuit denarius pro decem libris æris.
Quinarius pro quinque. Sestertium pro dipondio ac semisse. Libræ autem pondus æris
lxxxiiij imminutum bello punico primo quum impensis res publica non sufficeret. Nota
Nota æris æris fuit ex altera parte Ianus geminus, ex altera rostrum nauis. In triente uero &
quadrante

quadrante beſquadrās antea triuncis uocabatur à tribus uncijs. Poſtea Hannibale urgen-
te, Q. Fabio maximo dictatore, aſſes unciales facti, placuitq; denariū ſexdecim aſſibus per
mutari, Quinariū octonis, Seſtertium quaternis, ita reſpub. dimidium lucrata eſt. In mili-
tari tamen ſtipendio ſemper denarius pro decem aſſibus datus. Nota argēti fuere bigæ lxxxv
atq; quadrigæ, & inde bigati quadrigatiq;, mox lege Papiniana ſemiūciales facti aſſes. Li- *Primi argēti*
uius Druſus in tribunatu plebis octauam partem æris argēto miſcuit. Aureus nummus *ſignati nota*
poſt annum ſexageſimum ſecundum percuſſus eſt. Sed præter alia miror populum Ro- lxxxvi
manum uictis gentibus ſemper in tributo argentum non aurum imperaſſe, ſicut Carthagi *Argentū Ro-*
nij Hānibale uicto argēti pondo annua in quinquaginta annos, nihil auri. & infra: Auri in *mani in tribu*
populi Romani ærario fuere Sexto Iulio Lucio Aurelio cōſulibus ſeptem annis ante bel- *tis imperaue-*
lum punicum tertiū pondo ſeptingenta uiginti ſex, argenti nonagintaduo millia & extra *runt*
numerū trecēta & ſeptuagintaquinq; millia. Item Sex. Iulio, Lucio Aurelio conſulibus,
hoc eſt, belli ſocialis initio, octingēta quadragintaſeptē auri pondo. Cæſar in primo introi
tu in ciuili bello ex ærario protulit laterū aureorū triginta ſex millia, & in nummis pondo
trecēta. Nec fuit alijs tēporibus reſpub. locupletior. His quæ ad ærariū ſpectauere per- lxxxvij
ſcriptis iudicia magnam in reipub. adminiſtratione uim habentia, ubi habita fuerint ſcri- *Iudiciorum*
bendū nobis fuit, niſi ſatis ſupra de illis fuiſſet dictum. In curijs enim ueteri & hoſtilia pon *loca*
tificij & ciuilis iurium cauſæ agitabātur: quāquam pro roſtris & in comitio & diuerſis in
ædibus templiſq; multas aliquando actas fuiſſe cauſas legerimus. Sed quum ea abūde do
cuerimus loca paſſim minora quæque indicare pergamus. Res militaris cuius diſciplina
rem auxit, & tutata eſt Romanam, nullum ante uiolatam à principibus libertatem locum
in urbe habuit. Nam etſi Capitolium arcem uidemus ubiq; appellari: illa tamen Roma-
ni nullo unquam prætet inuaſionis gallorum ſenonum tempore pro munitione & tutela
ſunt uſi. Etſi uero Octauius Auguſtus locū caſtris in urbe primus omnium principū con-
ſtituit: nulla tamē alia ratione id fecit, quàm ne milites uagi & per urbem diſperſi rapinis
tumultu cōtentionibuſq; ciuitatem redderent inquietam. Hinc Rauennatium de qui- lxxxviij
bus diximus in Ianiculo & Miſſenatium peregrinorumq; militum in cælio monte caſtra *Caſtra Ra*
ſunt ab illo cōſtituta. Tyberius aūt pernicioſiſſimā libertati etiamq; imperio rem exorſus *uennatium*
caſtra ſicut Suetonius Romæ conſtituit, quibus prætorianæ cohortes uagæ ante id tem-
pus, & per hoſpitia diſperſæ tōcinerent: fuitq; eius arcis & tyrannidū ſomitis locus quem
apud ſanctum Sebaſtianū uia appia uel caput bouis appellant. Primus autē qui horum lxxxix
caſtrorū & corruptæ præmio eius militiæ præſidio, cōſulibus ſenatuq; renitētibus impe- *Caſtra præ-*
rium aſſumpſerit fuit Claudius, ꝙ Suetonij uerbis oſtendere libet. Claudiū latentem forte *toria*
diſcurrens gregarius miles animaduerſis pedibus ex ſtudio ſciſcitandi quiſnam eſſet agno
uit: extractumq; & præ metu ad genua ſibi accidentē imperatorē ſalutauit. hinc ad alios
cōmilitones fluctuantes, nec quicquā adhuc ꝙ fremented perduxit. ab his lecticæ impoſi-
tus, & quia ſui diffugerāt uiciſſim ſuccolātibus in caſtra delatus eſt triſtis ac trepidus, mi-
ſerāte obuia turba quaſi ad pœnā raperetur inſons. Receptus intra uallum inter excubias
militū pernoctauit aliquanto minore ſpe quàm fiducia. Nam cōſules cum ſenatu cohorti-
bus urbanis forū capitoliumq; occupauerāt aſſerturi Romā in libertatē: accituſq; & ipſe
per tribunos plebis in curiā ad ſuadēda quæ uiderentur, ui & neceſſitate teneri reſpondit.
Verū poſtero die & ſenatu ſegniore in exequēdis conatibus per tædium ac diſſenſionem
diuerſa cenſentiū, & multitudine quæ circūſtabat unum rectorē iam & nominatū expo-
ſcente, armatos pro cōcione in nomē ſuum iurare paſſus eſt: promiſitq; ſingulis quindena
ſeſtertia, primus Cæſarū ſidē militis etiā præmio pigneratus. Si quis autē caſtra prætoria
na utrū in urbe ſicut aliqui cōtendunt, an extra urbem ſicut diximus ſuerint, certius noſſe
cupit: Cornelium Tacitum legat, ubi de Galbæ morte & nouo Ottonis imperio tractans
præliū narrat, quod acerrimū eſt cō miſſum in circo maximo, in capitolio, & pallatio: ubi
apertiſſime apparet prætorianos milites munimento caſtrorū innixos, conſulibus ſenatu
& populo Ro. aliter ſentientibus, quos uoluerūt tyrannos effeciſſe, & multorū bonorum
cædem in urbe cōmiſiſſe. Helius Spartianus ingreſſum Seueri imperatoris in urbem Ro-
mam talem deſcribit, Quum Romam ueniſſet Seuerus prætorianos cum ſubarmalibus
inermes iuſſit ſibi occurrere: eoſdem ſic ad tribunal uocauit armatis undiq; circūdatis. Eo
autem proceſſit prætorianorū militum, ſiue auctoritas ſiue audacia, ut quem uellent impe

ratorem facerent, factumq; imperio deturbarent. Helius Lampridius narratis Heliogabali flagitijs talia scribit, per quae ostendit imperij ac uitae & necis illius arbitrium in praetorianis fuisse constitutũ. Suntq; haec Lampridij uerba. In castris uero milites precanti praefecto dixerunt se parsuros esse Heliogabalo, si impuros homines & aurigas ab se dimoueret, atq; ad bonã frugem rediret.

lxxxx *Aedes castrorum quid* Et Iulius Capitolinus in Maximinorum uita ostendit aedem fuisse in praetorianis castris, in quam senatus aliquãdo uocari consueuerit: praesertim quũ de abrogando alicui imperio agendum esset. Sicq; abrogato imperio Maximinis patri & filio, Gordiani duo pater item & filius in aede castrorũ declarati sunt Augusti, cuius senatusconsulti hanc formã Lampridius ponit. Quũ uentum esset in aedem castrorum sexto calendarũ Iuliarum & caetera. Iulius Capitolinus Pupieni & Balbini imperatorũ gesta describens, quantũ castra praetoria Romae obfuerint, ostẽdit his uerbis, Et Maximino quidem ad bellum profecto Romae praetoriani remanserũt, inter quos & populum tanta seditio fuit, ut ad bellum ueniretur intestinum, Romae pars maxima incenderetur, templa foedarentur, omnes plateae cruore pollueruntur. & infra: Interea Romae iterum seditiones inter populum & milites ortae, ut nec quum edicta proponeret, Balbinus audiretur. Veterani se in castra praetoria contulerunt cum ipsis praetorianis, quos coepit populus obsidere: nec unquam ad amicitiam essent reducti, nisi fistulas aquarias populus incidisset. Et idem Capitolinus praedictorum imperatorum uitae exitum narrãs, haec habet uerba: quae castra praetoria extra urbem fuisse demonstrant. In hac cõtradictione illis contendentibus milites superuenerunt, atq; eos nudatos ambos uestibus regalibus de palatio cum iniurijs produxerunt, & per mediam ciuitatem ad castra raptare uoluerũt, magna ex parte laniatos. Sed ubi compertum est Germanos ad defensionem illorũ superuenire, ambos occiderunt, & in itinere medio reliquerunt. Inter haec Gordianus Caesar sublatus à militibus imperator est appellatus Augustus, quia nõ erat alius in praesenti insultantibus militibus Senatui & populo Ro. qui se statim in castra receperunt. Idem quoq; Capitolinus scribit senatusconsultum de imperio Valeriani principis optimi in praetorianis castris factũ fuisse.

lxxxxi *De portu Romano* Portum Romanum in reipub. aedificiorum partibus poni debere non ambigo: de quo sic ait in Claudij uita Suetonius, Portum hostiae extruxit circundato dextra sinistraq; brachio, & ad introitum profundo iam solo mole obiecta: quã quo facilius fundaret, nauem ante demersit, qua magnus obeliscus ex Aegypto fuerat auectus, cõgestisq; pilis superposuit altissimam turrim in exemplũ Alexandrini Phari, ut ad nocturnos ignes cursum nauigia dirigerent. Eam autem nauim de qua dicit hic Suetonius supra ostẽdimus fuisse illam, qua obeliscus qui nunc est in uaticano fuit aduectus. & turris illius Phareae partem nõ minimam, marmoribus tamen quibus olim crustata fuerat spoliatã, extare uidemus.

lxxxxij *De pontibus* Pontes item ponere possemus in hac reipu. aedificiorum parte. Sed quum octo illos fuisse inuenerimus in urbe: non satis est nobis certa noticia plurium, quàm quos supra ex incidenti necessitate descripsimus, triumphali, aurelio, sublicio, & eo qui Iouis insulam urbi iũgit.

lxxxxiij *De arcubus* Pariter dicimus de arcubus triumphalibus, quorum perpauci nunc integri uel non maiori ex parte cõminuti cernuntur: nec dignum satis censuimus loca ubi magna illorũ pars fuerit inuestigare. Quatuor uero ex ipsis nũc extantium quos constat fuisse triumphales, unum Domitiani ad sanctum Siluestrum descripsimus, reliquos tres Cõstantini, L. Septimij Seueri, & T. Vespasiani accommodatiori describemus tempore.

lxxxxiiij *De aquaeductibus* Hac etiam in parte aquaeductus ostendere expediens uidetur. Iulius Frontinus curandis aquis praefectus à Nerua imperatore institutus elegans de aquaeductibus scripsit opus, ex quo nonnulla ad rem nostram facientia hic excerpsimus. Ab urbe cõdita per annos quadraginta, & unum supra quadringentos, contenti fuerunt Romani usu aquarum, quas aut ex Tyberi, aut ex puteis, aut ex fontibus hauriebãt: nunc in urbem influunt, Appia, anio uetus, Martia, Tepula, Iulia, Virgo, Alsietina, quae eadem uocatur augusta, Claudia, anio nouus. Quae autem fuerint istae aquae & unde, quotq; passuum milibus, uel sub terrã uel arcubus ducerentur, & si Frontinus copiose scribit, parum nobis intelligibile est: quod & ipsae formae maiori ex parte corruerũt, & nomina locorum per quae illorum fines decursumq; descripsit interierunt. Formarum autem magnificentiam totius orbis & ipsius urbis miracula superasse, infra scripta ostendunt, Frontino excerpta. Quoniam auctores cuiusq; aquae, aetates praeterea ordines & longitudines riuorum & ordinem librae persecutus sum, nõ alienum mihi

mihi uidetur etiam ſingula ſubijcere,& oſtendere quãta ſit copia quæ publicis priuatisq;
non ſolum uſibus & auxilijs,uerumetiam uoluptatibus ſufficit. Et per quot caſtella,qui-
buſque regionibus deducatur, tam extra, quàm intra urbem: & ex eo quantum lacubus,
quantum muneribus,quantum operibus publicis,quantum nunc Cæſaris, quantum pri-
uatis uſibus erogetur: eorum Frontini uerborum duo tantummodo duximus exponẽda.
Quid caſtellum lacusq; fuerint ea in iuris ciuilis parte,quam digeſtos appellant libros VI
pianus titulo de aqua quotidiana & æſtiua, Caſtellũ inquit eſt receptaculũ, quod aquam *Caſtellum re-*
publicam ſuſcipit.Et Iabolenus etiam iureconſultus,Caſtellum ex quo fiſtulis aqua duce *ceptaculum*
retur. Quum itaq; ductus aquarum ad uiarũ diuortia, uel regionum urbis fines perducti *aquarum*
erant,caſtella in formarum ſummitate erant,ex quibus aqua per digitos uncias & modu-
los ædificijs operibusq; & muneribus publicis ac priuatorum uſibus diuidebantur. In ſo-
lo autem lacus erant alia aquarũ receptacula:ex quibus cum Romanę plebis & fullonum
coriariorum aliorumq; opificum neceſſitatibus ſatisfieret,tum horti irrigabãtur: & quod
planè oſtendit Fronntinus,inter plurima aquarum cõmoda illud nõ extremum erat,quod
aeris ſalubritati maxime conferebant.Suntq; hæc Fronntini lib. II uerba, Sentit hanc cu- *Aqua confert*
ram imperatoris pijſſimi Neruę principis ſui Roma regina orbis & terrarum domina,cui *aeris ſalubri-*
par nihil,nihil ſecundum: & magis ſentit ſalubritas eiuſdẽ æternæ urbis, aucto caſtellorũ *tati*
operum munerũ & lacuum numero: nec minus ad priuatos cõmodum ex incremento be
neficiorũ eius diffinitur.Illi quoq; qui timidi illicitam aquam ducebant,ſecuri nunc ex be
neficijs feruntur.nec pereuntes quidem aquæ ocioſæ ſunt, alia mũdiciarum facies,purior
ſpiritus:& cauſæ grauioris cœli,quibus apud ueteres aer urbis infamis erat,remotæ ſunt. *Romæ aer*
Licet uero Iulius Frontinus aquas urbis tantummodo nouem ſuis temporibus fuiſſe ſcri- *infamis*
bat,Sex.Ruffus uir cõſularis,qui Fronnino poſterior Diocletiani temporibus urbem Ro-
mam deſcripſit,aquas ipſas ad XIX enumerat,Traianam,anianam,athicam,martiam, xcv
claudiam,ceruleam,iuliam,auguſtam,appiam,algentiam,cuminiam,ſabbatinam,aure- *Aqua martia*
liam,damnatam,uirgineam,tepulam,ſeuerianam,antonianam,alexandrinam,quarũ uni-
ca nũc,ut diximus ſupra,uirgo urbem influit.De earum aliquibus ſic habet in XXXVI
Plinius, Sed dicantur uera æſtimatione inuiſa alibi miracula: Q. Martius iuſſus à ſenatu
aquarum Anienis ductus reficere, nouam à nomine ſuo appellatã, cuniculis per montes
actis intra præturę ſuæ tempus adduxit. Agrippa in ædilitate ſua adiecta uirginea aqua, xcvi
cæterisq; corriuatis atq; emendatis lacus ſeptingentos fecit.Idq; fuit quod Octauium au- *Aqua uirgi*
guſtum Po.Ro.uinum petenti ſubiratum reſpondiſſe ſcribit Suetonius,Tot aquas intro- *nea*
duxit Agrippa gener meus & uinũ quæritis? Plinius item infra: Vicit antecedẽtes aqua- xcvij
rum ductus nouiſſimũ impendiũ operis inchoati à C.Cæſare & peracti à Claudio. quip- *Aqua Clau-*
pe lapideam excelſitatem omnes urbes & montes æquãtem, ut lauacra impleret,curtios *dia*
atq; ceruleos fontes adductos,erogata in id opus talentum quingenta ſexaginta milia. Is
eſt nunc aquæductus quem à porta Neuia,cui maiori eſt appellatio ad Lateranenſem ba-
ſilicam,& inde per Cælij montis dorſum ad auentinũ montem fuiſſe perductũ ex Caſſio-
doro ſupra oſtẽdimus.Sequitur item Plinius,Quod ſi quis diligẽtius exiſtimauerit aqua-
rum abundantiam in publico balneis,piſcinis,euripis, domibus,hortis,ſuburbanis,uillis,
ſpaciaq; uenientium,extructos arcus,montes perfoſſos,conualles æquatas,fatebitur nihil
magis mirandum fuiſſe in toto orbe terrarum.Eam nos uerborum Plinij magnitudinẽ re-
liquijs formarum quæ nunc cernuntur,comparantes,illum nullatenus exceſſiſſe,nec rem
magnam uerbis feciſſe maiorem iudicamus. Faciunt etiam ad hoc Frontini uerba quæ xcviij
ſubijciemus,Hi ſunt arcus altiſſimi ſubleuati ſub quibuſdam locis pedescentum nouem. *De cauſis rui-*
tot aquarum tam multis neceſſarijs molibus,pyramides uidelicet ocioſas cõpares,aut cæ- *næ aquædu-*
tera inertia, ſed fama celebrata Græcorum.Quod uero cauſas tantæ iacturæ,quantam fe *ctorum*
cit urbs Roma in aquarum eiuſmodi per formarum demolitionem auerſione duas uulgo
afferri uidemus, uetuſtatem ſcilicet & Gothorum crudelitatem, hos ab iniuſta immerito
& per calumniam nota quum purgauero, uetuſtas etiam quo ad formarũ demolitionem
ſua inuidia liberabitur. Et quidem quantum ad Gothos attinet, Theodericum qui fuit xcix
primus gentis oſtrogothæ rex,& Romam duo de quadraginta annis dominio ſubactam *Gothos nõ di*
tenuit,& alias diximus & identidem affirmamus,urbem Romam ſummis beneficijs pro- *ruiſſe aquædu*
ſecutum fuiſſe;mœnia illius,theatra,amphitheatra,palatia,thermas,cloacas, & imprimis *ctus*

aquarum formas instaurari arboribus sentibus purgari, & aliqua ex parte refici curauisse, ut per annos septuaginta quibus ostrogothi regno Romæ & Italiæ sunt potiti, Octauij Augusti, Traiani, Hadriani, Antonini Pij, aut Alexandri Seueri amorem in Romanã rem desiderari nequaquam oportuerit. Quod quidem quia multis ignorantibus incredibile futurum non ignoramus, libet uno testimonio confirmare ad aquarum, de qua nũc agimus materiam faciente, afferetq; id testimonium, non doctissimus modo, sed Christianus & uitæ laudatissimæ senator primo Romanus & postea monachus, Cassiodorus. Venerat Romam ex Aphrica uir quispiam deducendarum aquarum laticumq; inueniendarum peritissimus: de cuius aduentu quum certior ab urbe factus esset Theodoricus rex, has ex Rauenna ad Romanos cæterosq; prouinciales epistolas dedit.

c

De aquilegio aquis deputato

Magnitudinis uestræ relatione comperimus aquilegium Romam uenisse de partibus Aphricanis, ubi ars ipsa pro locorum siccitate magno studio semper excolitur: qui aridis locis aquas possit dare uenatiles, ut beneficio suo humida habitata faciat loca nimia sterilitate siccata. hoc nobis gratum fuisse noscite, quo industria illa maiorũ libris exposita nostris tẽporibus ueniat comprobanda: signis quippe uirẽtium herbarum & proceritate arborum uicinitatem colligit diligenter aquarum. Terris enim quibus dulcis humor longe non est, ubertas quorũdam germinũ semper arridet: ut est iũcus aquatilis, uimen lætum, ualidus rubus, salix lenta, populus uirens, & reliqua arborum genera, quæ per terrenam humiditatem felici prosperitate luxuriant. Sunt & alia huius artis indicia, quum nocte ueniente lana sicca in terram ponitur: hinc si aquæ proximitas arriserit, mane humida reperitur. Sole etiam declarato intuentur magistri loca soliciti, & ubi super terram uolitare spissitudinem minutissimarũ aspexerint omnino muscarũ, tunc promittitur quod quæritur facile inueniri. addũt etiam in columnæ specie conspici quendam tenuissimum fumum, qui quanta fuerit altitudine porrectus ad summum, tantum in imum latices latere cognoscunt. Vt hoc fit mirabile q per hæc aliaq; signa mẽsura diuersa diffinita prædicitur, quãta profunditate quæsita monstrentur. prædicunt etiam sapores aquarum ut nec aspera dispẽdioso labore debeat quæri, nec dulcis necessariaq; in bonore contemni. hanc scientiam sequentibus pulchre tradiderunt Græci, & apud Latinos Marcellus qui non solũ de subterraneis fluentis, se de ipso ore quoque fontium sollicite tractauit.

Aquæ ad orientem saluberrimæ

Aquæ ad septentrionẽ incommodæ

Dicunt enim aquas quæ ad orientem austrumq; prorumpunt, dulces atque perspicuas esse, & pro sua leuitate saluberrimas inueniri. In septentrionem uero atque occidentem quæcunq; manant, probari quidem nimis frigidas, & crassitudine suæ grauitatis incommodas. Atq; ideo si memorato illi uiderit sapiẽtia uestra, & lectione codicum & usu rerum, quæ sunt prædicta constare, competentibus annonis de publico deputatis peregrinationem eius inopiamq; releuabitis, accepturi mercedem, à quibus artis suæ dona præstiterit. Nam quamuis Romana ciuitas aquis abundet irriguis, sitq; fontibus gaudens, & formarũ inundatione lætissima: reperiuntur tamen plurima suburbana, quæ hanc uideatur desiderare peritiam, & merito charus tenetur, qui uel pro parte necessarius esse cognoscitur. Hic tamen mechanicis iungendus est, ut undas quas iste reperit, illi leuent, & arte subire faciant, quod ascendere per naturam non ualet. habeatur igitur & iste inter reliquarum artium magistros, ut desiderabile putetur nõ fuisse, quod sub nobis non potuit Romana ciuitas obtinere. Satis iam satis ostendisse uidemur Gothos nedum aquæductus destruxisse, sed illorum instaurationis & nouæ inuentionis curam diligentissimam suscepisse.

ci

Vetustatem non fuisse causam ruinæ aquæductorum

Vetustatem uero tanti mali causam non fuisse hinc iudicamus, quod in annorum paulo plus mille qui à Gothorum excidio effluxerunt, adeo corruisse, ac penitus euanuisse nõ potuissent tam solidæ extructiones, quarum partes quæ in agris à multitudinis commodo quàm longe absfuerint, integræ nunc uisuntur. Solæ igitur incusandæ & detestandæ sunt manus improbæ illorum, qui ut priuata & quidẽ sordidissima erigerent ædificia, lapides aut in calcem decoquendos, aut casarũ muris adhibendos ab illa mœnium maiestate non sunt ueriti asportare: ut tamẽ nos etiam aliqua ex parte uetustati deferamus, eam dicemus nulla ratione magis formas aquarum demolitam fuisse, quàm quod urbe Roma cæteris in gubernationis suæ partibus senescente seruãdarum quoq; formarũ cura cessauit. Frontinus enim de custodia aquis adhibita hæc habet uerba, Tutelam autem singularũ aquarum locari solitã inuenio, positamq; redemptoribus necessitatem certum numerum circa ductus extra urbem centum ab urbe seruorum

rum opificum habendi. Et quidem ita ut nomina quoque eorum, quos habituri sunt in mi-
nisterio per quasq; regiones in tabulas publicas deferrent: eorumq; operũ probandorum
curam fuisse per censores aliquando & ædiles, interdũ etiam consulibus eam prouinciam
obuenisse, ut apparet ex eo quod factum est C. Luctatio & Cesone consulibus. Quãtope-
re autem curæ fuerit, ne quis uiolare ductus aquarum nec non concessam deriuare aude-
ret, quũ ex multis apparere potest: tum ex hoc quod Circus maximus ne diebus quidem
ludorum Circensiũ, nisi ædilium aut censorum permissu irrigabatur: quod durasse etiam
postquam res ad imperatores transijt, sub Augusto apud Ateium Capitonem legimus.
Agri uero qui aqua publica contra legem essent irrigati publicabantur. & infra: cuius rei
causa ædiles currules iubebantur per uicos singulos ex his qui in unoquoq; uico haberẽt,
prædia'ue haberent binos præficere, quorum arbitratu aqua in publicum saliret. Primus *Agrippa per-*
M. Agrippa post ædilitatẽ, quã gessit cõsularis, operũ suorũ & munerũ uelut perpetuus *petuus cura-*
curator fuit, qui iam copia permittẽte scripsit, quid aquarum publicis operibus quid lacu- *tor aquarum*
bus, quid priuatis daretur. Habuit & familiam propriam, aquarum quæ tueretur ductus
atque castella & lacus: hanc Augustus hæreditatem ab eo sibi relictam publicauit. & infra
Frontinus Senatusconsultum ponit his uerbis. Placere huic ordini eos qui aquis publicis
præessent, quũ eius rei causa extra urbem essent, lictores binos, & seruos publicos ternos,
architectos singulos, & scribas & librarios accensos, præconesq; totidem habere, quot ha-
bent hi per quos frumẽtum plebi datur. Duabus distributionis superius factæ partibus cij
pro posse impletis, tertiam loca ludis spectaculisq; ædificata habituram aggrediamur. In *De locis spe-*
hac theatra scænam, orchestram, amphitheatra, harenam, & circos describere oportebit. *ctaculorum*
Theatri originem Cassiodorus hãc describit, Quum agricultores feriatis diebus sacra ciij
diuersis numinibus per lucos uicosq; celebrarent, Athenienses primũ agreste principium *Theatri ori-*
in urbanum spectaculum collegerunt, theatrum Græco uocabulo uisorium appellantes, *go*
quod eminus astans turba conueniens sine aliquo impedimento uideatur. & infra: hos ri-
tus Romani sicut cætera externa, ad suam rempublicã non inutiliter trahentes, ædificium
alta cogitatione conceptum magnanimitate mirabili condiderunt. Vnde non immerito
Pompeius Magnus creditur fuisse uocitatus. Plinius autẽ M. Scauro non Pompeio hanc
theatri in urbem Romam primum aduecti gloriam attribuit, quãquam de Pompei cogno-
mine Cassiodorum errasse à Liuio didicimus, cum magni cognomen illi domestica appel-
landi consuetudine à pueritia obuenisse dicat. Sed ad theatrum quod Romæ primum ædi-
ficatum fuit ueniamus. ea machina ad hemicycli formã facta, frontẽ qua inter cornua pa-
tebat, scænam appellatam binis pluribus'ue cotignationibus constratam habebat. Semi- ciiij
rotundum autem id ædificium nullo obtectum fornice sedilia habebat, quorum pars inte- *Scena quid*
rior Orchestra appellata. Dumq; spectacula æderentur fieriq; intelligebant. Primũ itaq; cv
quod Romæ ad dictam formam uisum est theatrum, Marcus Scaurus in sua ædilitate nõ *Orchestra*
quidem perpetuo, sed triginta tantummodo ludorum scænicorum diebus duraturum ex- *quid*
truxit: de quo quia si plura sine testimonio dixerimus fidẽ nobis paruam adhibitũ iri du- cvij
bitamus, Plinij uerba hic apponere libet, Hic fecit in ædilitate sua opus maximũ omniũ *Theatrũ tem-*
quæ unquam fuere humana facta manu, non temporaria mora, uerum etiam æternitatis *porarium*
destinatione. Theatrum hoc fuit scænæ triplicis trecẽtarum sexaginta columnarum: pars
inferior scenæ de marmore fuit, media è uitro inaudito etiam postea genere luxuriæ, sum-
mæ columnæ tabulis inauratis. Et columnæ, ut diximus, fuerunt uigintiquatuor nume-
ro. Cauea ipsa cepit hominum octingenta millia. Quod autem Plinium supra dixisse hic
scripsi, fuit in libro XXXIIII ubi sunt hæc uerba, In Marci Scauri ædilitate tria millia
signorum in scæna tãtum fuere temporario theatro. Et libri trigesimi sexti capitulo secun-
do trecẽtas sexaginta columnas, M. Scauri ædilitate ad scænam theatri temporarij, & uix
uno mense futuri in usu uiderũt pòrtari. & infra: maximas earũ duo de quadraginta pedũ
Luculei marmoris. Ponit autẽ Plinius de temporarijs theatris maiora supradictis. C. nan-
que Curionem qui bello ciuili in partibus Cæsarianis fuit, in funebri patris munere thea-
tra duo tẽporaria ædidisse dicit in hæc uerba: Theatra duo iuxta fecit amplissima è ligno cvij
arcelino singulorum uersatili & pensili libramento, in quibus utrisq; antemeridiano ludo- *Theatra duo*
rum spectaculo munerum fiebat editio inter se auersis ne inuicem obstreperẽt: & repente *uersatilia*
circũactis ut constet postremo etiam die sedentibus aliquibus & cornibus inter se coeunti-

 bus

bus amphitheatrum gladiatorum ſpectacula ædebat ipſum magiſtratum & populum cir-
cunferens Romanum. Quid enim miraretur quiſquam in hoc? primum inuentorē, an in-
uentum? artificē an auctorē? auſum aliquē excogitare hoc, an ſuſcipere, an uidere. Super
omnia damnādus erit populi furor ſedere auſi tam infida inſtabiliq; ſede: en hic eſt ille ter-
rarum uictor & totius dominator orbis, qui gētes & regna diriberet, iura exteris mitteret,
& quædam munere deorū immortalium generis humani uictrix portio in machina pen-
dens, & ad periculū ſuum plaudens: quod tātum nefas animarū iſtarum, aut quæ querela.
quantū mali uidetur hauriri urbes terræ hiatibus, publicus mortaliū dolor eſt. Ecce popu-
lus Ro. uniuerſus uelut duobus nauigijs impoſitus binis cardinibus ſuſtinetur, & ſeipſum
cviij depugnantē ſpectat, periturus momento aliquo laxatis machinis. Primū autē theatrum
Theatrum lapide quadrato manſurū à Cn. Pompeio poſitū fuiſſe concordant ſcriptores: de quo Cor
Pompei nelius Tacitus. Nerone quartū Cornelio Coſſo cōſulibus quinquēnale ludicrum Romæ
inſtitutum eſt more Græci certaminis, uaria fama ut cuncta fermè noua. Quin Cn. quoq;
Pompeiū inculatū à ſenioribus ferūt, ꝙ manſurā theatri ſedem poſuiſſet. Nam antea ſubi-
tarijs gradibus & ſcæna in tempus ſtructa. & infra: Sed cōſulum parſimoniæ ꝙ perpetua
theatro ſedes locata ſit, potius ꝙ immēſo ſumptu ſingulos per annos conſurgeret ac ſtrue
retur, nec perinde magiſtratus rem familiarē exhauſturos. eius theatri magnitudinē nulla
ratione, nullo alio teſtimonio melius oſtendere poſſumus, ꝙ quod Nero nobilibus germa
nis populi magnitudinē oſtēſurus, ſicut Cornelius Tacitus refert, eos in Pompei theatrū
populo plenū introduxit. Illudq; idem theatrū poſtea unius diei opera Nero, ſicut Plinius
lib. XXXIII capitulo IIII ſcribit, inſano ſumptu inaurauit, ut Tiridatē Armeniorū re
gem exciperet. Hoc theatrū licet à Cn. Pompeio inchoatū & magna ex parte extructū fue
rit, Caligulam imperatorē abſoluiſſe Suetonius ſcribit. quod quidē annis uix quadringen
tis integrum duraſſe hinc ſcimus, quia Theodoricus oſtrogothorū rex illud non parua ex
parte diruium inſtaurari iuſſit. Suntq; hæc Caſſiodori ad Senatum uerba, molis etiam ma
gnitudinem oſtendentia. Et ideo theatri fabricā ſe mole ſoluente conſilio ueſtro credimus
eſſe roborandam, ut quod ab auctoribus noſtris in ornatū patriæ conſtat eſſe conceſſum,
non uideatur ſub melioribus poſteris imminutū. quid nō ſoluas ſenectus, quæ tam robu-
ſta quaſſaſti? montes facilius cadere putarentur, ꝙ ſoliditas illa quateretur, quando moles
ipſa ſic tecta cautibus fuit, ut præter artem additam & ipſa quoq; naturalis eſſe credatur.
hoc potuiſſemus forte negligere, ſi nos cōtigiſſet talia nō uidere. Cauea illa ſaxis penden-
tibus abſidatis, ita iuncturis abſconditis in formas pulcherrimas cōueniſſe uidetur, ut cry-
ptas magis excelſi montis crederes, quàm aliquid fabricatum eſſe iudicares. fecerunt anti
qui locum tantis ſumptibus ut haberent ſingulare ſpectaculum, qui mundi uidebātur ha-
cix bere dominatum. Apud id theatrū Pompeius atrium ſui nominis quæ multis poſtea in
Atrium locis curia eſt appellata, extruxit. Fuitq; is locus in quo C. Cæſarem occiſum fuiſſe ſcribit
Pompei Suetonius. ante quod atrium fuit porticus Pompeiana, de qua Ouidius de arte amandi,
Porticus Tu modo Pompeia lentus ſpaciare ſub umbra, Quum ſol Herculei terga leonis adit. Ea
Pompei ædificiorum moles quam ex ſupradictis maximam ampliſſimamq; fuiſſe nō ſuſpicari mo
do, ſed intelligere licet, uulgo ſed magna in concluſione cognita. Nam ea in ruinarum &
quidem ingentium parte ad quam monaſterium nunc eſt Roſæ dictum exterior muri pin
na in gyrum arcuata quandā theatri ſpeciem exhibet. Sed remotiſſimo ab inde loco quà
certiores ex fama theatri ipſius ruinæ ad ſancti Laurentij in Damaſo aream eccleſiæ uer-
gunt, Angelus Pontanus iure conſultus quum proximis diebus cellæ uinariæ locum al-
tius effoderet, fundamenta reperit ſaxo quadrato ingenti ſtructa: in quorum uno quod ce
mentarij extraxerant literæ eſſent cubitales Genium theatri Pompeiani dicentes: ut conij
cere liceat Genium ibi pro iacti primo fundamenti theatralis initio, in cæteris ſi educe-
cx rentur literis oſtendi. Sed noſtra fert opinio quicquid prædicta à ſancti Laurentij area ad
Theatri & Roſæ monaſterium campo floræ, qui olim fuit & eſt nunc in urbe celeberrimus, & ad iu-
ſcenæ locus dæorum plateam continent, tria de quibus diximus ædificia Pompei compleſſe. eſtq; iudi
cxi cio noſtro theatri & ſcænæ locus in ſanctum Laurentium procliuior. Nam in Damaſi pa-
Eccleſia ſan- pæ uita, ſiue illam idem ipſe pontifex, ſiue beatus Hieronymus, ſiue Petrus bibliothe-
cti Laurētij in carius ſcripſit: hæc uerba habentur, Is Baſilicam iuxta Pompei theatrum conſtruxit ſan-
Damaſo cto Laurentio, quæ ex conditoris ſui nomine uocatur. eius baſilicæ ædes inhabitat nunc

qui

qui magno exornauit sumptu Lodouicus cardinalis tuus pontifex Eugenii camerarius, du
plici gloria tuis auspicijs tuisq; opibus parta, fusi ac deleti apud Anglarium Nicolai Pi/ cxij
cinini, & pulsi piceno Francisci Sfortiæ clarus. Atrium uero Pompei credere debemus *Atrium Pom*
fuisse ubi nunc corrupte Satrum uulgo appellant. & porticus etiam nunc semi integra cer *pei*
nitur: ubi altissimæ extant marmoreæ ad duodecim columnæ à capitolij siue potius rupis
tarpeiæ radicibus haud remotæ. pompeiana domus quã Marcus Antonius illo defuncto
inhabitauit, ubi fuerit nulla possimus assequi coniectura. Implicamur hoc loco multarum
simul occurrentium rerum inuolucris. Nam si theatrum copiose uolumus exponere, par cxiij
tes quoq; illius oportet & simul ludos spectaculaq;, quibus ædendis illæ institutæ sunt ma *Theatri usus*
chinæ describamus. Et quidem quantũ attinet ad Scænam, uidemus eam fuisse simul cum *quis fuerit*
temporarijs theatris, aut pariter cum Pompeiano institutã. Quandoquidẽ ætate Cicero/ cxiiij
nis, & ante eum in usu habebatur. Diximus superiori loco Cassiodoru secuti, theatrum & *De spectacu/*
scænam à græcis habuisse originẽ. Cornelius autem Tacitus & si non negat exemplum à *lorũ origine*
græcis sumptũ: tamen industriam Hetruscis attribuit: cuius sunt hæc uerba: Maiores non
abhorruisse spectaculorũ oblectamenta pro fortuna, quæ tunc populo Romano erat. eoq;
ab Hetruscis histriões accitos: & à Tirijs equorum certamina: & possessa à Grais Asiaq;
ludos accuratius editos. quo in loco uult Tacitus ipse ducentis ante ætatem suã annis in
L. Mummij triumpho primum spectacula fuisse populo Romano præbita. Histriones cxv
laudatissimo primum usui habitos fuisse hinc maxime patet ꝙ Ciceronem scimus Roscio *De histrioni/*
Amerino Aesopoq; familiarissime usum: adeo ut res rationesq; eorum magnis conati/ *bus*
bus tueretur. Perijt illa Ciceronis oratio, in qua populum Romanum obiurgasse dicitur,
ꝙ Roscio gestum agente tumultuauit. Contendebatq; sæpius cũ histrione Cicero, utrum
ille sępius eandem sententiam uarijs gestibus efficeret: an ipse qui eloquentiæ copiam ua/
rio sermone diuerse pronunciaret. Roscius autem non ut posteriorum ætatum, & nostrę cxvi
in primis histriones moribus & uita sordidus: sed egregie doctus fuit, qui librum scripsit, *De Roscio*
quo eloquentiam cum histrionia comparauit. Melior uero quàm nostra sit ætas histrio/
num tunc ingenia fouit: ꝙ Roscio mille denarij præter gregalem stipem, quę recitantibus
obueniebat, sunt de publico cõstituti. Et Aesopus ex histrioniæ quæstu ducenties sester/ cxvij
tium filijs reliquit. Sed ad rem nostram, diximus Scænam locum fuisse, qui hemicycli *De Aesopo*
theatralis cornua per diametrũ coniungebat. Prima eius institutionis causa fuit, ut exin/ cxviij
de Comici tragiciq; poetæ recitarent. postea Pantomimi sunt adhibiti: à quibus per actus *Scenæ usus*
tragicorum & poetarum inuenta per singulorum actuum simulationem ostenderẽtur. de *quis fuerit*
hac re Cassiodorus omnium qui uiderint simul & scripserint ultimus, Symmacho Boetij cxix
Torquati socero illustri ac doctissimo uiro scribens, sic habet. Frons theatri dicitur scæna *Pantomimi*
ab umbra luci densissima, ubi à pastoribus inchoante uerno tempore diuersis sonis car/ *ad quid*
mina cantabantur: ibi actus musicus & prudentissimi sæculi dicta floruerunt. Sed paula/
tim factum est, ut honestissimæ disciplinæ improborum consortia fugientes uerecunda se
exinde consideratione subtraherent. Tragœdia ex uocis uastitate nominatur, quæ con/ cxx
cauis repercussionibus roborata talem sonum uidetur efficere, ut penè ab homine non ui/ *Tragœdiæ*
deatur exire. Erigitur autem in hircinos pedes, quia si quis inter pastores tali uoce placu/ *recitatio*
isset, tali munere donabatur. Comœdia à pagis dicta est. come enim pagus uocatur, ubi cxxi
rustici gestientes humanos actus lætissimis carminibus irridebant: his sunt additæ orga/ *Comœdiæ re/*
nistarum loquacissimæ manus, litigiosi digiti, silentium clamosum, expositio tacita, quæ *citatio*
musa Polymnia reperisse narratur: ostendens homines posse etiam sine oris affatu suum
uelle declarare. Musæ uero ab aqua dicuntur. quæ inuicem sicut uirtutes necessariæ si/ *Musæ unde*
bi esse uideantur. his leuium pennarum acumina ideo in fronte pinguntur, quoniam ea/ cxxij
rum sensus celeri cogitatione subuectus res altissimas intuetur. Pantomimo igitur cui à *Pantomimi*
multifaria imitatione nomen est: quum primum in Scænam plausibus inuitatus adue/ *in scena actus*
nerit, assistunt consoni chori diuersis organis eruditi. tunc illa sensuum manus cano/
rum carmen exponit: & per signa composita quasi quibusdam literis edocet intuentis
aspectum. in illa que leguntur apices rerum, & non scribendo facit, quod scriptura de/
clarauit. Idem corpus Herculem designat & Venerem, fœminam præsentat & marem,
regem facit & militem, senem reddit & iuuenem: ut in uno credas esse multos tam ua/ cxxiij
ria imitatione discretos. Mimus etiam qui nunc tantummodo risui habetur, tanta *Mimi quid*

Philiſtionis cautela repertus eſt:ut eius actus ponerentur in literis,qui mundum curis edacibus æſtuantem lætiſſimis ſententijs temperaret. Quid apti tabularum tinnitus:quid dulciſſimi ſoni referam uaria percuſſione modulamen,quod tanta iocunditatis gratia accipitur,ut inter reliquos ſenſus auditum ſibi ad ſummum munus tunc homines extiment fuiſſe collatum. Sed ætas ſubſequens ludicra priſcorum inuenta traxit ad uitia, & quod honeſtæ cauſa delectationis inuentum eſt, ad uoluptates corporeas præcipitatis mentibus impulerunt. Satis iam ex ſuperioribus quid Scæna, & ad quem uſum à principio inſtituta fuerit cõſtare ex Caſſiodoro poteſt. Quæ autẽ fuerit mutatio,quã Caſſiodorus dolet in Scæna factam eſſe paucis perſtringemus, nihil ſcilicet ſpectacula & ludos Scænicos aliud quàm inceſtus,adulteria,crudelitates, & quæq; flagitia repræſentando edocuiſſe: ut non immerito Boetius in conſolatione refecta laſciuis carminibus poemata Scænicas appellauerit meretriculas. Anneus uero Seneca Cordubenſis in epiſtola ſeptima: Nihil inquit tam damnoſum bonis moribus eſſe poteſt,quàm in aliquo ſpectaculo reſidere. tunc enim per uoluptatem facilius uitia ſubrepunt. Quid me exiſtimas dicere? auarior redeo,ambitioſior,luxurioſior,nunc uero crudelior & immanior,quia inter homines fui. caſu inter meridianum ſpectaculum incidi,luſus expetens,& ſales & aliquid laxamenti, quo hominum oculi ab humano cruore acquieſcant: contra eſt, quicquid ante pugnatum eſt minus materia fuit:nunc omiſſis ludis,uaria homicidia fiunt. nil habent quo tegantur ad ictum totis corporibus expoſiti, nunquam fruſtra manum mittunt. hoc plæriq; ordinatis paribus & poſtulaticijs præferunt. Quid ni præferant:non galea,non ſcuto repellitur ferrum. Valerius etiam maximus inſtituta referens antiqua,ponit multa,ex quibus uel pauca retuliſſe ſufficiet. proximus à militaribus inſtitutis ad urbana caſtra, id eſt theatra gradus faciendus eſt. quoniam hæc quoque ſæpenumero animoſas acies inſtruxerunt, excogitataq; à principio cultus deorum & hominum delectationis cauſa, non ſine aliquo pacis rubore

cxxiiij macularunt. Sed non ſolum in muneribus quæ edi conſueuerunt in ſcæna, uerũ etiam in

Scenæ ædificij magna mutatio illius ædificio ornatuq; ingens facta eſt mutatio. Primo enim ab agreſti tuguriolo arboribus camerato ſcæna,ut diximus,in Latericiam lapideam'ue ac marmoream molem erecta eſt. Poſteriorum autem luxuria eò poſtmodum proceſſit:ut omnis illius ludorum apparatus uel aureus,uel argenteus,uel eburneus fieret. Plinius libro XXXIII. Et nos fecimus quæ poſteri fabuloſa arbitrabuntur: Cæſar qui poſtea dictator fuit in ædilitate ſua munere patris funebri omni apparatu ſcænæ argenteo uſus eſt. feraſq; etiam argenteis uaſis inceſſere,tunc primum uiſum eſt, mox quod etiam in municipijs æmulantur. C. Antonius ludos ſcæna argentea fecit. Item L. Murena. Et idem Plinius libro XIX. Primus omniũ Catulus Capitolium dedicaturus linteis in theatro umbram fecit. & pariter biſſina uela primus in theatra duxit Lentulus Spinter Apollinaribus ludis. ſupra item dictum eſt Neronem excepturum Tiridatem Armeniorum regem theatrum Pompeij auro in unum diem operuiſſe. Quo autem modo Pantomimus,quod ſupra eſt dictum, tam uarias hominum formas poſſet effingere: Horatius Flaccus ad Numatiũ ſcribens indicat. Dum enim Pantomini ludos ſcænicos paraturi Lucullum ueſtes popoſciſcent,quibus ſe in uarias hominum ætates conditioneſq; perſonarent, quid ſecutum ſit oſtendit Horatius his carminibus. Chlamydes Lucullus,ut aiunt, Si poſſet centũ ſcænæ præbere rogatus: Qui poſſum tot ait, tamẽ & quæram & quot habebo Mittam. poſt paulo ſcribit ſibi milia quinq; Eſſe domi chlamydũ, partem ut aut tolleret omnes. Mutationem etiam in muſicorum modulatione pariter cum ædificio & muneribus ſcænam habuiſſe oſtẽdit in arte poetica his carminibus. Tibia non ut nunc Orichalco iuncta tubæq; Aemula, ſed tenuis ſimplex foramine paruo, Aſpirare & adeſſe choris erat utilis, atq; Nondũ ſpiſſa nimis cõplere ſedilia flatu. Quò ſane populus numerabilis utpote paruus, Et frugi caſtuſq; uere auidus'que coibat. Poſtquam cœpit agros extendere uictor, & urbem Latior amplecti murus, uinoq; diurno Placari genius feſtis impune diebus, Acceſſit numeriſq; modiſq; licentia maior. Sed de theatro ſatis, cuius ſolæ cernuntur ruinæ. Ad exponenda alia tranſeamus, quorum fabricæ pars nunc extet.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ROMAE INSTAVRATAE LIBER TERTIVS.

AMPHITHEATRVM quidã græco in latinitatem interpretatum I
sit: Cassiodorus qui molem ipsam uidit penè integrã: & græcas æque *Quid sit am-*
ac latinas literas sciuit, ubi de ludis spectaculisq; iussu Theodorici re- *phitheatrum*
gis populo ædendis tractat sic dicit: Hoc Titi potentia principis diui-
tiarum profuso flumine excogitauit ædificium fieri: & quũ theatrum
hemisperium græce dicatur, amphitheatrum quasi in unum iuncta
duo uisoria recte constat esse nominatum: quod speciem eius harena
concludat, ut & currentibus aptum daretur spacium, & spectantes
omnia facilius uiderent, dum quædam prolixa rotunditas uniuersa collegerar. quod tamẽ
Titus princeps non fuerit primus, qui sicut uult Cassiodorus amphitheatrũ excogitauit,
ostendit Cornelius Tacitus: qui in gestis à Nerone ipso & Pisone cõsulibus scribit, C. Cæ
sarem in campo Martio amphitheatri molem posuisse, quam Suetonius ab illo destinatã,
& postea ab Augusto Mausoleũ ædificaturo destructã dicit. Suetonius etiã in uita Cæsa-
ris de operibus scribit Statilium Taurum ædificasse amphitheatrum. & pariter de Vespa-
siano primum, postea de Tito eius filio scribens, Amphitheatri opus utriq; attribuit. Sed
ubicunq; alia fuerint amphitheatra illud quod nunc Colosseum appellant, T. Vespasianũ ij
uel inchoasse uel perfecisse, uel quũ genitor incœpisset absoluisse nõ dubitamus. Nã quod *Amphithea-*
supra de multis, & nuperrime de Pompeio ostendimus: Consueuerunt Romani principes *trum quod*
omnia eorum monumenta uno in loco ædificare. Er pacis templum nunc diruptum Ve- *Colosseum di-*
spasiani opus uia olim sacra: deinde notissimũ T. filij arcũ, in quo candelabra & alia gen- *citur*
tis spolia in triumphum ducta cernuntur: amphitheatro nunc Colosseo propinqua esse ui-
demus: ut nullatenus sir dubitandũ, quin omnia uel sanctæ Mariæ nouæ monasterij & ec-
clesiæ ædificia: uel maximæ apud illam extantes ruinæ in Colosseum uergẽtes dicti pacis
templi, & aliorũ Vespasiani ac Titi ædificiorũ partes fuerint. quanq; Suetonius quando
scribit Titũ ædificasse amphitheatrũ, addit ꝙ pariter thermas illi propinquas extruxerit: iij
quas credimus fuisse ubi nunc sunt ruinæ à sanctæ Mariæ nouæ monasterio in Colosseũ, *Thermæ Titi*
ut diximus, uergentes. Nullũ autẽ in tota urbe ædificiũ facile reperietur, quod maiori sum *Vespasiani*
ptu maioriq; rerũ præciosissimarũ apparatu, ꝗ templũ pacis fuerit extructũ: de quo bea- iiij
tus Hieronymus in Iohelis prophetæ expositionibus sic dicit: Vespasianus & Titus Ro- *Tẽplũ pacis*
mæ templo pacis ædificato, uasa templi Hierosolymitani, & uniuersa donaria in delubro
illius cõstituerũt: quæ græca & Romana narrat historia. Id etiã amphitheatrũ, nũc Colosse
um à Vespasiano & Tito, & nullo alio fuisse ædificatũ ostendit Martialis in epigrammati
bus his carminibus. Hic ubi cõspicui uenerabilis amphitheatri Erigitur moles, stagna Ne
ronis erãt. Martialẽ uero Statiũq; poetas per Vespasiani & Titi tempora floruisse Eusebi-
us scribit. Et stagna Neronis fuisse, ubi nunc Colosseũ & Constantini arcum uidemus tri-
umphalem in aureæ domus Neronis descriptione ostendemus. Videtur autẽ nobis ex v
duobus uisorijs, quæ in amphitheatro simul iuncta fuisse uult Cassiodorus, eam partẽ quæ *Colosseũ fu-*
nũc extat Colosseus dicta, fuisse harenã. Similes enim illi moles, quæ nunc Veronæ una, *isse harenam*
Polæ Illiriorũ altera, integræ extant: dicũtur harenæ. Altera autẽ pars & maior & certiore
uocabulo amphitheatrũ appellata, simul cũ optimis rei pub. temporibus uetustate, & ipso
pondere subsedit. Idq; certo ostẽdere testimonio uolumus. Theodorico Ostrogotho rem
Romanã tenente, & prout sæpe diximus paterno fouente affectu, Senatus populusq; Ro.
mœnia cupiens instaurare: quæ partim Visigothi aperuerant, partim uetustate collapsa
erãt, saxa amphitheatri in dictã instaurationẽ petijt: quibus sic rex ipse respõdit. Optabilis vi
nobis est, & grata deuotio, quæ bonã præcessit uisionẽ: & merito acceptũ uideť, si id quod *Epistola per*
possumus imperare poscitur. Fœlicitas igitur regnantis est famulantes amare. quod expe- *quã saxa am-*
dit quando labor cogitationis nobis aufertur, dum subiecti sibi profutura disponunt. atq; *phitheatri cõ-*
ideo suggestionis uestræ tenore cõperto, quanta charitate curã in cõmuniendis mœnibus *ceduntur Ro-*
suscepistis, absolutam huius rei uobis censemus esse licentiam. Nec quicquã de hac re ue- *manis*
reamini, unde gratiæ expectare præmia mox debetis. uestra enim munitio, nostra est nihi-
lominus fortitudo: & quicquid uos ab incerto eripit, famam nostræ defensionis extendit.

Saxa

Saxa ergo quæ ſuggeritis de amphitheatro longa uetuſtate collapſa, nec aliquid ornato
publico iam prodeſſe niſi ſolas turpes ruinas oſtendere, licentiam uobis eorũ in uſus dun/
taxat publicos damus: ut in murorũ faciẽ ſurgat, quod nõ poteſt prodeſſe ſi iaceat. Quo/
circa proficite confidenter, quicquid cautio ad munimen, quicquid ornatus expedit ad de
corem, tantũ ſcituri gratũ fore quod facitis, quantũ exinde gratia ſe noſtræ ciuitatis extu/
vij *Amphitheatrum Titi* lerit. Fuiſſe autem tenemus & affirmamus ipſam amphitheatri oblongam partẽ, & nũc
demolitam inter harenæ, quæ nunc extat, partem dirutam & arcũ Conſtantini atq; ingen/
tes ruinas, quæ ad primas Cælij montis radices proxime inſurgunt, quas quidẽ ruinas fun
damenta curiæ Hoſtiliæ fuiſſe tenemus. Nec moueat quempiã nulla nũc fundamẽta, nul/
las ruinas uideri illius amphitheatri, cuius rotunditatẽ prolixam appellat Caſſiodorus, ꝙ
populus Ro. à Theodorico permiſſus in murorum illa inſtauratione funditus aſportauit.
Cuius rei tanta per ſingulos dies uidemus exempla, ut ea ſolũmodo cauſa nos aliquando
Romæ faſtidiat habitatio. Multis enim in locis uineas uidemus, ubi ſuperbiſſima uidimus
viij *Quæ munera ederentur in amphitheatro* ædificia: quorũ quadrati lapides Tiburtini in calcem ſunt cõcocti. In ea amphitheatri ro/
tunditate prolixa nõ modo adulterij inceſtus, & cæteræ luxuriæ incitamenta, aut effœmi/
nantes ludi edebãtur: ſed maximæ crudelitatis exempla certaturi cũ feris mali auari homi/
nes morti obijciebãtur. Idq; itẽ ex Caſſiodoro libet oſtẽdere. Theodoricus nãq; rex Rauen
næ agẽs, quũ omnia ſenatui & populo Ro. permitteret, quæ & ſtante re pub. & à principi
bus inſtituta fuerãt: pugnã item in amphitheatro more ſolito cũ beſtijs cõceſſit: cuius epi/
ſtolam, quia & ipſum ſpectaculũ, & ea omnia quæ ſupra ſunt poſita continet, inſeruimus.
ix *Epiſtola oſtendens amphitheatri crudelitates* SI conſularem magnificentiã prouocant, qui pro incerta corporũ flexibilitate luctãtur:
ſi organo canentibus redditur uiciſſitudo præmiorum: ſi uenit ad precium delectabilis
cantilena: quo munere uenator explendus eſt, qui ut ſpectantibus placeat ſuis mortibus
elaborat, uoluptatem præſtat ſanguine ſuo, & infœlici ſorte conſtrictus feſtinat populo
placere, qui eum nõ optat euadere. actus deteſtabilis, certamẽ infœlix, cum feris uelle con/
tendere, quas fortiores ſe non dubitat inuenire. Sola eſt igitur in fallendo præſumptio, uni
cum in deceptione ſolatiũ. qui ſi feram non mereatur effugere, interdũ nec ſepulturã pote/
rit inuenire: adhuc ſuperſtite homine perit corpus, & anteq; cadauer efficiatur: truculen/
ter abſumitur. captus fit eſca hoſti ſuo. & illũ prohdolor ſatiat, quem ſe perimere poſſe fe/
ſtinat. Spectaculũ autẽ fabricis clarũ, ſed actione deterrimum in honorẽ Scythicę Dianæ
repertum, quæ ſanguinis effuſione gaudebat. O miſeræ deceptionis errorẽ: illã deſideraſſe
colere, quę morte hominis placabatur. Primũ ſibi per lucos & ſyluas agreſtũ populorũ uo
ta uenationibus deditã hanc triplicẽ deã falſa imaginatione finxerũt. Ipſam in cœlo Lunã,
ipſam in ſyluis Dianã, ipſam apud inferos Proſerpinã eſſe firmantes. Sed ſolum herebi po/
tentẽ nõ improbe forſan exiſtimarũt: ꝙ tali falſitate decepti, in profundas herebi tenebras
cũ ſuis erroribus intrauerunt. Hunc ludũ crudelẽ, ſanguinariam uoluptatẽ, impiam religi/
onem, humanam, ut ita dixerim, feritatẽ Athenienſes primũ ad ciuitatis ſuæ induxere cul/
turam, iuſticia permittẽte diuina: ut ad deriſionem ſpectaculi perueniret, ꝙ pro falſo religi
onis ambitu inueniſſet. Hoc Titi potentia principis diuitiarum profuſo flumine cogitauit
ædificiũ fieri, unde caput urbium patuiſſet. & quum theatrum, quod eſt hemiſperiũ, græ/
ce dicatur amphitheatrum, quaſi in unum iuncta duo uiſoria, recte cõſtat nominatũ: ꝙ ſpe
cies eius harenã concluderet, ut & currentibus aptũ daretur ſpaciũ, & ſpectantes omnia fa
cilius uiderent, dum quædã prolixa rotunditas uniuerſa collegerat. Itur ergo ad talia quæ
refugere deberet humanitas. Primus ergo fragili ligno confiſus currit ad ora belluarum,
& illud quod cupit euadere magno impetu uidetur appetere. Pari in ſe curſu feſtinant &
prædator & præda. nec aliter tutus eſſe poteſt, niſi huic quẽ uitare cupit occurrerit. Tunc
in aerem ſaltu corpore eleuato, quaſi ueſtes leuiſſime ſupinata membra iaciuntur: & qui/
dam arcus corporeus ſuper belluã libratus, dum moras diſcedendi facit, ſub ipſo uelocitas
ferina diſcedit. Sic accidit ut ille poſſit mitior uideri, qui probatur illudi. Alter angulis in
quadrifaria mundi diſtributione compoſitis, rotabili facilitate præſumens nõ diſceden/
do fugit, nõ ſe longius faciendo diſcedit. ſequitur inſequentem, parietibus ſe reddens pro/
ximum, ut ora uiter urſorum. Ille in tenuem angulum ſuſpenſus inuitat exitialem feram.
& niſi periclitatus fuerit: nil unde uiuere poſſit acquirit. Alter ſe geſtabili muro canna/
rum contra ſæuiſſimũ animal Ericij exemplo receptatus includit, qui ſubito in tergũ ſuum
refugiens

refugiens intra se collectus absconditur, & cum nusquā discesserit eius corpusculum non
uidetur. Nam sicut ille ueniente cōtrario reuolutus in speram naturalibus defensatur acu/
leis: sic iste consutili crate præcinctus munitior redditur fragilitate cannarum. Alij tribus
ut ita dixerim dispositis bostiolis paratam in se rabiem prouocare præsumunt, in patenti
area cancellosis se postibus occullentes, modo facies, modo terga monstrantes, ut mirum
sit euadere, quos ita respicitis per leonum ungues dentesq; uolitare. Alter labenti rota fe/
ris offertur: eadem alter erigitur, ut à periculis auferatur. Sic hæc machina ad infidi mundi
formata qualitatē, istos sæpe resouet, illos timore discruciat, omnibus tamē uicissim ut de/
cipere possit arridet. Longū est per tot periculorū casus sermonibus euagari. Sed apte iun/
gendum est quod ait de inferis Mantuanus. Quis scelerum comprendere formas. Quis
omnia pœnarū pcurrere nomina possit. Sed uos quibus necesse est talia populis exhibere
argata manu fundite præmia, ut hæc miseris faciatis esse uotiua. Ne dum autē male aua x
ri homines in amphitheatro cū bestijs pugnaturi pręcio publice accipiebantur: sed multi *Mittebantur*
capite damnati, & plurimi in bellis capti illic cū feris pugnando mortē appetere cogeban/ *captiui ad pu*
tur. Et de damnatis quidē duobus, ꝙ dum ad id certamen portarētur, mortē sibi prius con/ *gnandū cum*
sciuerint, Seneca est testis. Claudius autē imperator pacatis ægyptijs, quum militū nō par/ *feris amphi/*
ua manus ob effluentiā opum rebellasset, partem illorū superatorū occidit, partē Romam *theatri*
misit cum bestijs pugnaturos. Iulius Capitolinus hanc Romani populi crudelitatē hone xi
stare uolens in Pupieni Balbini gestis rebus sic scribit. Vnde autem tractum sit ut profici/ *Ludi gladiato*
scentes ad bellū imperatores munus gladiatorum, & uenatus darent breui dicendum est. *rij origo*
Multi apud ueteres dicunt hanc deuotionem factam contra hostes, ut sanguine litato spe/
cie pugnarum seuerioris uim quandam fortunæ satiarent. Ituros autem ad bellum Roma
nos debuisse pugnas uidere, & uulnera, & ferrum, & nudas inter se cohortes, ne in bello
armatos hostes timerent, aut uulnera & sanguinem horrerent. Eius autem sæuissimi in/ xij
stituti causa cōsueuerant ituri ad bella exhibere in spectaculis multa gladiatorum paria, & *C. Cæsar mi/*
quo quisq; ditior erat, eo plura exhibebat. Sed Cæsar lege sanciuit, quot paria à quocūq; *nuit numerū*
pro prouinciæ sibi cōmissæ magnitudine deberēt exhiberi. Habuisse etiā aliquando am/ *gladiatorum*
phitheatrum mitiora spectacula hinc constat ꝙ Domitianum imperatorem scribit Sueto/ xiij
nius ædidisse ludos, & spectacula ratibus in amphitheatro aquis quantum oportuit inun/ *Naumachia*
dato. De his quæ ad amphitheatrum spectant uel totum, uel eius partem quam tenemus *in theatro*
demolitam esse, satis: nunc autem aliqua dicemus de harena illius parte: nunc ut tenemus *edita*
sub nomine Colossei: Harena quare is locus sit dictus nullo in loco inuenimus, tamē con/ xiiij
ijcimus ex actu uocabulum habuisse. Eo namq; in caueæ loco honestissima palestræ certa *Harena ad*
mina edebantur. Eratq; sparsum solo sabulum, in quod certantes sine læsione caderent. Et *quid*
nudati perunctiq; membra pugiles, ut solidiorem uicissim præberent amplexū, eo pulue/
re persundebantur. indicat id Plinius libro XXXV de puluerum uarietatibus tractans,
cuius sunt hæc uerba. Non multum à puluere puteolano distat à mari harena tenuissima
sui parte: nec ad substinenda maria fluctusq; frangendos, sed ad debellanda corpora pale/
stræ studijs, inde certe Patrobio Neronis principis liberto aduehebatur. Quin & Leonato
& Cratero ac Meleagro Alexandri magni ducibus sabulum hoc portari cum reliquis mi/
litaribus commercijs reperio. Harenæ munerū impensam ab utroq; ordine, senatorio sci/ xv
licet, & equestri collatis in capita nummis fieri solitam innuit Suetonius in uita Tyberij *Expensæ hare*
imperatoris: cuius hæc sunt uerba. Ex iuuentute utriusque ordinis profligatissimus quis/ *næ fiebant à*
que quo minus in opera scænæ harenæq; edenda Senatusconsulto tenerentur famosi iu/ *patricijs colla*
dicij notam sponte subibant. Meminit harenæ Helius Lampridius in uita Commodi An/ *tis in capita*
tonini his uerbis. Amazonius autem uocatus est ex amore concubinæ suæ Martiæ, quā *nummis*
pictam in amazone diligebat: quapropter & ipse in amazonico habitu in harenam Ro/ xvi
manam procedere uoluit. Deinceps circos describere aggrediamur: eos in urbe tres fu/ *De Circis*
isse maximum, flaminium, & Neronis, nec plures constat. De eo qui Neronis est dictus xvij
pauca scribit Plinius, ubi de tertio Obelisco tractat: qui erat estq; nunc in Vaticano. Illum *De Circo Ne*
enim dicit fuisse in Neronis circo, sicut supra de Obeliscis tractantes diximus. Circum *ronis*
qui postea maximus est appellatus à Tarquinio rege ædificatum fuisse scribit Liuius in xviij
primo his uerbis: Tum primum circo, nunc maximus dicitur, designatus est locus: di/ *De circo ma/*
uisa loca patribus equitibus'que urbis, ut spectacula sibi suis'que facerent, fori appellati. *ximo*

Eosdē

xix Eoſdem autem foros opus maximum, de quo Romanus populus ſpectaret, quæ in circo
Quid fori munera edebantur, Tarquinium, cui Superbo fuit cognomẽ, extruxiſſe, Liuius in primo
erant item ſic ſcribit: Foros in circo faciendos, cloacamq; maximam receptaculum omniũ pur-
gamentorum urbis ſub terram agendam, quibus duobus operibus uix noua hæc magni-
xx ficentia quicquam adæquare potuit. Sed ad quid is Circus fuit à principio inſtauratus
Ad quid circus fuit inſtitutus oſtendit ſuperiori loco Liuius, poſtq; diuiſa loca patribus equitibusq; urbis, ut ſpectacula
ſibi quiſq; facerent: continuat enim, Spectauere foros furcis duodenos ab terra ſpectacu-
la alta ſuſtinentibus pedes. ludicrum fuit, equi pugilesq; ex Hetruria maxime acciti. ſo-
xxi lennes deinde annui manſere ludi, Romani, magniq;, uarie appellati. De Circo aliqua
Vnde dictus eſt circus habet Caſſiodorus quæ duximus inſerenda. Circus à circuitu dicitur. circenſes quaſi cir-
cuenſes. propterea quod apud antiquitatẽ rudem, quę nec dum ſpectacula in ornatũ redu-
xerat fabricarum, inter enſes & flumina locis uirentibus agebantur. Nec illud putetur irri-
tum, ꝙ metarum circuitus, ouorum ereptionibus erigitur: quãdo actus ipſe multis ſuper-
ſtitionibus grauidis oui exemplo geniturũ ſe aliqua profitetur. Et ideo datur intelligi, uo-
lutantes atq; incõſtantiſſimos inde mores naſci, quos ciuiũ moribus aptarẽt. Cætera Cir-
ci Romani longum eſt ſermone decurrere: dum omnia uideantur ad cauſas ſingulas per-
tinere. Hoc tantum dicimus omnimode ſtupendum, ꝙ illic ſupra cætera ſpectabilia feruor
animorũ inconſulta grauitate rapiat: tranſit Praſſinus, pars populi mœret: procedit uene-
tus & potior turba ciuitatis affligitur. nihil profitentes feruenter inſultant. nihil patientes
grauiter uulnerantur. & ad inanes cogitationes ſic deſcenditur, tanquã de ſtatu conditio-
xxij nis patriæ laboretur. Eo in Circo carceres locum in quo equi & bigæ & quadrigæ curſu
De carcere loco & parte circi decertaturæ continerentur, fuiſſe ædificatos quo anno Priuernum a Romanis obſideba-
tur, ſcribit Liuius in VIII. Obſeruatum autem fuiſſe longiſſimis poſtea temporibus, ut
hi ludi in circo maximo fierent, multis legimus in locis. Suetonius in uita Cæſaris. Circen
xxiij ſibus ſpacio Circi ab utraq; parte producto, & in gyrum euripo addito, quadrigas bigasq;
De ludis circi & equos deſultores agitauerunt nobiliſſimi iuuenes. Troiam luſit turma duplex & maio-
xxiiij rum & minorum puerorum. Huius ludi originem Virgilius in quinto ſic deſcribit. Hunc
De ludo Troiano morem ſacrorum atq; hæc certamina primus Aſcanius longã muris cum cingeret Albam
Retulit: & priſcos docuit celebrare latinos. Quo puer ipſe modo ſecum quo Troia pubes
Albani docuere ſuos: hinc maxima porro Accepit Roma, & patrium ſeruauit honorem.
Troiaq; nunc pueri, troianum dicitur agmen. Et tamen aliter aſſerere uidetur Cornelius
Tacitus, cuius ſunt hæc uerba. Eaq; offenſio altius penetrabat, quia idem Thraſea Patauij,
unde ortus erat, ludis cetaſtis à Troiano Antenore inſtitutis habitu tragico cecinerat. Sue
tonius uero in uita Octauij Auguſti: In circo aurigas curſoresq; & cõfectores belluatum,
& unũquẽq; ex nobiliſſima iuuentute produxit. Sed & Troiæ ludum edidit frequentiſſi-
mum maiorum minorumq; puerorum, priſci decoriq; moris exiſtimans claræ ſtirpis in-
dolem ſic noteſcere. Et in Caligula Suetonius: Ediditq; Circenſes plurimos à mane uſq;
ad ueſperam interiecta modo Aphricanarũ uenatione, modo Troiæ decurſione: & quoſ-
dam præcipuos minio & chryſocolla cõſtrato circo, nec ullis niſi ex ſenatorio ordine au-
xxv riganitibus. Claudij etiam imperatoris geſta deſcribens Tranquillus, Circenſes frequenter
In circo carceres aureati etiam in Vaticano commiſit, nõnunquam interiecta etiam per quinos miſſus uenatione.
Circo Nero maximo marmoreis carceribus aureatisq; metis, quæ utraq; & tofina & lig-
xxvi nea ante fuerant exculto, propria ſenatoribus conſtituit loca promiſcue ſpectare ſolitis, ac
Quid ſit nũc circus maxi. ſuper quadrigarũ certamina Troiæ luſum exhibuit. Circi maximi locus, & ſi omni ædi-
ficiorum ornatu modo denudatus eſt, & in hortos mutatus optimis abundantes oleri-
xxvij bus: tamen retinet nomẽ ſub ruinis palatij maioris. & ſi forte aliquis addubitauerit, edocet
Quid fuit ꝓpe circũ maximum locum Cornelius Tacitus, ubi incendium illud deſcribens, quo Neronis temporibus urbs
Roma penè tota conflagrauit, ſic ſcribit. Initiũ in ea parte circi ortum quæ pallatino cæ-
lioq; montibus contigua eſt. Habuit autem circus maximus circa ſe præclariſſima quæ-
Aedes Vene. dam ædificia. In primis ædem Veneris, quam Liuius libro X dicit Fabium Gurgitem con
Aedes Cere. ſulis filium aliquot matronis ſtupri damnatis ex eo mulctatitio ære extruxiſſe, Et ſicut Pli
Aedes Iuuen. nius libro XXXV ſcribit, ædes Cereris apud Circum maximum fuit. Liuius ipſe in bello
Templũ Mercurij Macedonico ſcribit, ædem Iuuentutis in circo maximo Licinium duumuirum dedicaſſe.
Ouidius uero ſcribit, templum Mercurij ſpectaſſe Circum maximum: suntq; uerſus ea in
parte

parte fastorum, cuius est initium Clare nepos athlantis. ubi ita sequitur: Templa posuere xxviij
patres spectantia circũ: Idibus ex illo est tibi festa dies. Habet etiã Ouidius in VI fastorum. *De colũna in*
Columnã breuẽ marmoreã fuisse apud circũ, ad quã Romani ad bella profecturi hastã pro *quã ituri ad*
ijciebant eam partẽ uersus, in quã ituri erãt: suntq; hæc carmina. Prospicit à tergo summũ *bella mitte-*
breuis area circũ: Est ibi nõ paruæ parua columna notæ. Hinc solet hasta manu belli præ- *bant tela*
nuncia mitti: In regem & gentẽ quum placet arma capi. Erat etiã altera in parte circi tem xxix
plum Herculis, in quod nec canes, nec muscæ intrabant. Quod templũ Sylla iussu Sybillæ *Templũ Her*
fecit. Ouidij carmina: Altera pars Circi custode sub Hercule tuta est. Quod deus euboico *culis in q'd nec*
carmine munus habet. Si titulos quæris: Sylla probauit opus. Plinius autẽ serio reddit cau *canes nec mu-*
sam quare canes Herculis templũ nõ ingrediebantur: quã quia iocunda est omittere nolu- *scæ intrabant*
imus. Dicit enim clauã Herculis, cũ qua eo in tẽpli loco Cacũ occiderat, post primas eius
templi ualuas fuisse locatã, cuius odore & non immerito absterrerentur canes. nescio autẽ
an & muscæ ipsum horruerint clauæ odorẽ. Circi Flaminij M. Varro hãc ponit originẽ. xxx
Circus Flaminius dicitur qui circũ ædificatus est flaminiũ campum, & q' ibi quoq; ludis *De Circo Fla*
Taurijs equi circum metas currũt. Liuius lib. III quũ legẽ latã scribit, Ne cui fraudi esset *minio*
secessio ab decemuiris facta, subiungit sic. Ea omnia in pratis flaminijs cõcilio plæbis acta:
quẽ nunc circum flaminiũ appellãt. Plinius autẽ lib. XXXV sic scribit. Inuenio à consula
tu Octauij, qui de Perseo rege naualem triumphũ egit, factam porticũ duplicẽ ad circum
flaminiũ, quæ Corinthia sit appellata à capitulis æreis columnarũ. Estq; is circus flamini-
us, de quo superiori loco portã indicantes Collinã diximus Liuiũ scribere libro ultimo de
bello Macedonico, quũ dicit ita abundasse Tyberim; ut ludi Apollinares circo inundato
extra portã Collinã parati fuerint. De pratis autẽ Flaminijs sic habet item Liuius in III. xxxi
Itaq; inde consules ne criminationi locus esset, in prata flaminia, ubi nunc ædes Apollinis *De pratis Fla*
est, iam tum Apollinarẽ apellabãt, aduocauere Senatũ. De cursu autẽ equorũ, quos Var- *minijs*
ro dicit in circo flaminio ludis Taureis circũ metas currere, sic habet Ouidius ad fastorũ xxxij
secundi libri finẽ. Iamq; duæ restãt noctes de mense secũdo: Marsq; citos iunctis curribus *De æde Apol*
urget equos. Ex uero positũ permansit equuria nomẽ. Quæ Deus in campo præstitit ipse *linis*
suo. & M. Varro de equuria sic habet: Equuria ab equorũ cursu. eo enim die ludis currunt xxxiij
in Martio campo. De hoc Cassiodorus in epistola, cuius partẽ ultimã superiore de Circen *De Equuria*
sibus loco posuimus. postq; id ludicrũ quo equis iunctis currebant curribus multũ lauda-
uit: sic subiunxit: Primũ hoc apud Elidẽ Græciæ ciuitatẽ Oenomaus fertur edidisse, quod
postea Romulus in raptu Sabinarũ, nec dum fundatis ædificijs ruraliter ostentauit Italiæ.
Sed mundi dominus ad potentiã suã opus extollens, mirandã etiam Romanis fabricam in xxxiiij
uallem Martiam tetendit Augustus, ut immensa moles firmiter præcincta montibus con- *Ab Augusti*
tineretur. Eadem uero in epistola satis innuit Cassiodorus solitos ab Augusti Mausoleo *mausoleo cur*
sex portis dimitti iunctos currus, qui per equuriã in flaminium circum currerẽt: ut cõstare *rebant in nũc*
credamus locum, cui nunc Agoni est nomen circum fuisse flaminiũ. Nam si aliquis quod *Agonem*
nos aliquando fecimus postremã montis citatorum partẽ cõscenderit, & oculo metietur,
profecto intelliget ab Augusti sepulchro rectã fuisse uiam ædificijs nunc contectam, quæ xxxv
duceret ad ecclesiã sanctæ Mariæ in equuria appellatã. ab ipsa autẽ ecclesia in circum fla- *Ecclesia san-*
miniũ nunc agonem recta breuis & usu expeditissima nũc est uia. Nec dubitamus quin *ctæ Mariæ in*
ea campi primo & postea circi flaminij causa factũ sit, ut uia quæ ab illis ad Augusti monu *equuria*
menta, & ad proximã olim Flumentanã nunc appellatã populi portam ducit, dicta sit fla- xxxvi
minia. Vtrum uero eadẽ ratione & regio Italiæ nunc Romandiola a foro Cornelij, nunc *Origo uoca-*
Imola ad Pisaurum, & uia omnis ab ipso foro Cornelij usq; in urbem Romã flaminiũ ha- *buli uiæ Fla-*
buerit cognomẽ incertũ est. hinc magis angimur animo q' omniũ flaminiæ urbiũ specio- *miniæ*
sissima forum Liuij nos genuit, aluitq;: & forte nunc ab eadẽ in urbe Roma sub citatorum xxxvij
monte flaminiã incolimus uiam. De mutatione nominis Circi flaminij in agonem parũ *Flaminiæ pro*
admirari debebunt, qui nouerint agonis uerbum cõmune esse cuilibet actioni quocunq; *uinciæ origo*
in loco publice instituatur. & in tãta tamq; absurda omniũ appellationũ mutatione, quan *uocabuli*
tam fecerũt Romæ urbis ædificia, hæc satis uidetur toleranda, quando locus ipse ne dum xxxviij
florente Roma multorum ludorũ spectaculorumq; agones habuit. sed nostris quoq; tem *De mutatione*
poribus, si quis attente cõsiderauerit ludorũ quoq; Apollinariũ similitudinẽ repræsentet. *nominis Fla-*
Quæ enim carnis priuij extremo Iouis die ipso in circo edũtur spectacula originẽ habuisse *minij in ago.*

xxxix uidentur ab Apollinaribus ludis:de quibus Macrobius in saturnalibus sic scribit: Bello pu
Agonis ludi tnico hi ludi ex Sibyllinis libris primũ sunt instituti, suadente Cornelio Ruffo decemuiro.
ab apollinari & infra: Censuerunt patres Apollini ludos uouendos faciendosq;. Inq; eam rem duode-
bus traducti cim milia æris prætori,& duas hostias maiores dari decemuiris præceptum,ut græco ritu
hisce hostijs sacrũ facerẽt Apollini boue aurato,& capris duabus albis auratis. Latonæ bo
ue fœmina aurata.ludos in circo populus coronatus spectare iussus.Qua autẽ ratione uel
coniectura ducti affirmauerimus esse ludorũ Apollinarium similitudinẽ, quæ nunc etiam
prædicto tempore seruatur libet ostendere.uidimus ex T.Liuij tertio senatũ fuisse aduoca
tum in prata flaminia,ubi postea fuit ædes Apollinis. & iam tum Apollinarẽ appellabãt.
xl Pandulphus autem lateranensis ecclesiæ hostiarius quod Petrus omiserat bibliothecarius
Ecclesia san- habet:Hadrianũ primũ pontificẽ Romanũ ædificasse sancti Apollinaris ecclesiã,ubi prius
cti Apollina- Apollinis ædes fuit.quod quidẽ nulla alia ratiõe factũ uidet̃,ꝙ ut celebri tunc in urbe loco
ris Apollinaris & loci & ædis appellatio à ritu gentiliũ celebris tractu tẽporis in sancti Apol-
linaris præsulis Rauennatis memoriã uerteretur.Sic in pantheone proximo illi loco haud
diu antea omniũ idolorũ, quibus id templũ erat dedicatũ, cultus in omniũ christi domini
xli martyrũ memoriã fuerat mutatus. Iam tandẽ quartæ distributionis nostræ parti manum
De minutiori apponentes minutiora & uarijs dispersa locis ostendere aggrediamur. Prima tamen erit
bus & disper Neronis domus:de qua Suetonius sic scribit:Domũ à palatio exquilias fecit, quã primo
sis in genere transitoriã,mox incendio absumptã restitutamq; auream nominauit. de cuius spacio atq;
xlij cultu suffecerit hæc retulisse: Vestibulũ eius fuit in quo Colossea centũ uiginti pedum sta
De Neronis ret ipsius effigies:tanta laxitas,ut porticus triplices miliarias haberet.Item stagnum maris
domo instar circumseptũ ædificijs ad urbiũ speciem. Rura insuper aruis atq; uinetis & pascuis
syluisq; uaria cũ multitudine omnis generis pecudũ ac ferarũ. in cæteris partibus cuncta
auro lita,distincta gemmis,unionumq; conchis: erant cœnationes laquearæ tabulis ebur-
neis uersatilibus,ut flores fistulis,ut unguenta desuper spargerẽtur. præcipua cœnationũ
rotunda,quæ perpetua diebus ac noctibus uice mundi circumageretur. balineæ marinis
& albulis fluentes aquis.Eandẽ domũ quum absolutã dedicaret, hactenus cõprobauit ut
se diceret quasi hominẽ tandẽ habitare cœpisse. De ipsa itẽ domo Cornelius Tacitus ubi
incendium Romæ describit,sic habet: Eo tempore Nero Antij agens, non ante in urbem
regressus est ꝙ domui,qua palatiũ & Mecœnatis hortos continuauerat ignis propinqua-
ret,neq; tamen sisti potuit,quin & palatium & domus,& cuncta circũ haurirentur. & in-
fra: Cæterũ Nero nixus est patriæ ruinis extruere domũ:in qua haud proinde gẽmæ & au
rum miraculo essent,solita pridẽ & luxu uulgata,ꝙ arua & stagna,& in modũ solitudinũ
xliij hinc syluæ inde aperta spacia & prospectus. Eam in domum Neronem inclusisse ædem
Aedes fortu- Fortunæ, quæ ex lapide phengite translucens ædificata, foribus clausis claritatem diei
næ ex lapide intus haberet, scribit Plinius in XXXVI. idemq; in XXXIIII dicit in aureæ domus
translucente Neronis solarijs aues ex argento mirabili opere sculptas fuisse.ubi autem fuerint porticus
xliiij triplices miliariæ,ubi stagna syluæ & arua tenui possumus assequi cõiectura,ꝙ illis in eis-
Domus Nero dem locis excelsa,amplissima postmodũ ædificata fuerũt ædificia. Namq; id totũ domus
nis locus quis aureæ spaciũ fuit ab ea parte palatij,quæ nunc monasteriũ sancti Gregorij è regione respi-
fuit cit,recte ueniendo per Constantini arcũ triumphalem Colosseũ & Traiani forũ,quousq;
xlv nũc domũ cardinalis Columnæ sub mecœnatiana turre pertingimus. Sicq; Septizonium
Titus in sta- arcum Constantini,amphitheatrũ, & Titi Vespasiani thermas Traianiq; forum diuersis
gnis Neronis postea temporibus diruptæ domus aureæ solũ arua syluasq; stagna occupasse oportebit.
amphithea- Primũ qui tantæ mutationi manum apposuerit fuisse uidetur Titũ Vespasianũ: de cuius
trum occupatione Neronis stagnorũ fidele supra posuimus Martialis testimoniũ. Hic ubi con-
xlvi spicui uenerabilis amphitheatri Erigitur moles,stagna Neronis erant. Vtrum autẽ Titus
De Colosso à Colossum,qui in domus aureæ porticu erat intra amphitheatrũ ædificando cõcluserit, an
quo nũc Co- postea illuc transtulerit:aut prope illud stare permiserit,incertũ habemus. Et tamen cõstat
losseus nobis eũ Colossum multis temporibus ad amphitheatrũ fuisse,à quo uulgus totã eam mo
xlvij lem postea Colosseum appellauit.Helius Lampridius in Antonini Commodi uita scribit.
Caput æneum Colossi autẽ caput dempsit,quod erat Neronis, ac suum imposuit, & titulum more solito
quod nunc est subscripsit.Nosq; caput Cõmodi in nummismatibus noscentes uidemus id æneũ & certe
ad lateranum maximum caput,quod nunc ad Lateranensem basilicam cernitur fuisse illud, quod spur-
cissimus

cissimus ipse commodus flagitiosissimi Neronis capiti subrogauit. Secundus autē Tra- xlviij
ianus forum extruxit: de quo Ammianus Marcellinus libro XVI sic habet. Verū quum *De foro Tra*
ad Traiani forū uenisset, singularē sub omni cœlo structuram, ut opinamur æterna mœni *iani*
um ascensione mirabilē, hærebat attonitus per giganteos contextus circumferens mentē, xlix
nec relatu effabiles, nec rursus mortalibus appetēdos. Omnia itaq; spe huiusmodi quicq; *De equo Tra*
conandi depulsa traiani equū solum locatū in atrij medio, qui ipsum principē uehit imita- *iani æneo*
ri se uelle dicebat & posse: cui prope astans regalis Ormisda, cuius ex Perside discessum su l
pra monstrauimus, respondit, ante stabulum tale condas. Ex omnibus uero quæ insignis *De Coclide*
tot tantorumq; ædificiorū structura habuit partibus unica extat integra, Coclis columna *columna tra-*
boni præstantissimiq; principis res gestas mirabili opere insculpta. ad cuius Basim incisæ *iana*
literæ ostendunt, terreū collem qui eius turris altitudinē æquaret, ut area fieret plana, inde
operibus effossum asportatumq; fuisse. In eius fori excelsis mirabilibusq; ruinis Symma- li
chus primus papa Ecclesias sancti Basilij, & item sancti Siluestri & Martini extruxit. Boni *Ecclesia san-*
facius autē octauus tres turres quæ nūc integræ extāt, ad easdem ruinas ædificauit, quarū *cti Basilij*
quæ media inde militiarum est dicta turris, ꝙ cellis superædificata est, in quibus Traiani lij
principis milites cōtinebantur. Quod autē Traianus ipse imperatoris Neruæ, à quo fuit *Tres turres*
adoptatus, memoriā cuperet cōseruari prædictā fori sui molem Neruæ ipsius foro atrioq; *militiarum*
coniunxit in cælsis: quorū pinnæ ad eam partē quæ in sancti Hadriani ecclesiā uergit, & liij
ubi nūc uulgi corruptela dicitur arca Noe, literæ etiā extant cubitales neruæ titulos præ- *De foro Ner-*
ferentes. Id uero neruæ forum fuisse transitoriū appellatū Helius Spartianus in Alexandri *uæ quod tran*
Seueri uita indicat his uerbis: Statuas lacosas uel pedestres nudas uel equestres diuis impe *sitorium fuit*
ratoribus in foro diui Neruæ quod transitoriū dicitur: locabat omnibus cū titulis & colu- *dictum*
mnis æreis, quæ gestorū ordinē continerent. Sed quare transitoriū sit dictum id forū, con-
ijcimus, ꝙ ex eo ad alia propinqua atq; contigua fora transiretur, ad magnū uidelicet Ro-
manum & Traiani forū: unde ecclesia quæ est sancti Hadriani ab Honorio primo pontifi- liiij
ce Romano tēporibus Focæ imperatoris ædificata, in tribus foris à bibliothecario appel- *Ecclesia san-*
latur, ꝙ ipsius ecclesiæ locū ad dicta tria fora pertinuisse uideamus. Est enim ipsius sancti *cti Hadriani*
Hadriani ecclesiæ propinqua alia ecclesia sanctæ Martinellæ nunc appellata, quam uulgo *in tribus foris*
fertur in Martis templo fuisse ædificatā. Sed ꝙ templū ibi Mars habuerit ignoramus. & ta lv
men uidemus ipsa in ecclesia cohortē Romanā militū more ad instar hominis figurā inci- *Ecclesia san-*
sorum, cuius uexilifer labarū pro insigni habet, quæ ornamēta nullū aliud magis ꝗ Mar- *ctæ Martinel*
tis templū decebāt. Est item eidem propinqua loco statua ingens marmorea iacens Mars *le*
fori nunc uulgo appellata: quam peritiores Romani perhibent Ioui Panario fuisse dicatā: lvi
argumentaq; afferunt ꝙ marmoreum statuæ stratum tanꝗ panibus marmoreis uideatur *Statua Mars*
obtectum. dicuntq; eam statuam ideo positam esse, ut memoriam referret panis, quē ma- *fori appella-*
iores à Senonibus gallis in capitolio obsessi, quū famæ perirent in hostem, ut mentitam co *ta quid*
piam rerum prætenderent, proiecerūt. cuius rei ueritatē aliorū qui melius ꝗ nos sciant iu- lvij
dicio relinquimus. De Septizonio autē quod in domus aureæ solo diximus fuisse ædifi- *De Septizo-*
catum, uarie scribi inuenimus. Id autem est ædificium ante beati Gregorij monasteriū, cu- *nio*
ius magna ex parte demoliti tres columnarū ordines inuicem suppositi nunc uisuntur. Fu
it uero Seueri Afri imperatoris sepulchrū: de quo Helius Spartianus dicit. Opera eius pu-
blica Romæ præcipua extant: Septizonium & thermæ Seuerianæ. Et paulo infra idem
Spartianus: Quum Septizonium faceret, nihil aliud cogitauit ꝗ ut ex Aphrica uenientes,
suum opus cernerent. & medium simulacrum eius locatum additum Pallantis ædibus. Is
regium arcum ab ea parte facere uoluisse perhibetur. quod etiam post Alexander quum
uellet facere ab aruspicibus dicitur esse prohibitus: quum hoc sciscitans non litasset. Iuli-
us uero Capitolinus in Antonini Getę, qui fuit dicti Seueri filius uita dicit. Illatus est ma-
iorum sepulchro hoc est Seueri, quod est in Appia uia euntibus ad partem dextrā specie
Septodij extructū, quod ille sibi uiuens ornauerat. Et Septodium sic ut Iulius Capitolinus lviij
appellat, nouimus græcos dixisse locum, ad quem ciuibus frequentatum multæ perdu- *Septodium*
cantur uiæ, cui nunc Lodiæ est appellatio: ut uideatur innuere Capitolinus, Seuerum sibi
parauisse sepulchrum, ad quod ciues sæpenumero conuenirent. Quare autem à Spartiano
Septizonium appelletur, intelligere nequiuimus. Estq; nostra opinio eo in uerbo librari-
os errauisse, & Septizonium pro Septodium posuisse. Sed uidemus eos qui à mille annis

citra Romanorum pontificum gesta scripserunt appellare paruam nunc & integrã eccle-
lviij siam illi Sepnizonio subiectam atq; propinquã, quæ est cardinalatus titulus, sanctam Luci
Sancta Lucia am in septa solis, cuius appellationis ratione haud quaq; nostro iudicio absurdam reddere
in septa solis possumus, q inuenimus fuisse in eius columnaris ædificij summitate idolum solis exim-
lix um radios oblongos auratosq; ad caput habens, & quod aspiceret Colossum Neronis, à
Arcus trium- quo Colosseũ diximus appellari. Idem Seuerus arcũ triumphalem habuit sibi & Marco
phalis Seueri Aurelio cõmunem à Senatu populoq; Romano positũ: qui nunc integer ad sanctũ Hadri-
lx anum sub capitolio cernit. estq; titulus, imperatori Cæsari L. Septimio. M. F. Seuero. Cæ-
De Arcu Cõ- tera sunt nota. De arcu Constantini, quẽ in Neronis stagnis ædificatũ fuisse diximus pau
stantini ca dicere expedit, q in eo nũc integro talis titulus habetur. Imperatori Cæsari Flauio Con
stantino maximo Publij filio Augusto. S.P.Q.R. q instinctu mentis diuinitatis magnitu-
lxi dine cum exercitu suo tam de tyranno q; de omni factione uno tempore iustis rem pub.
De domo C. ultus est armis arcũ triumphis insignem dicauit. Postq; de Neronis domo, & maximis
Cæsaris quæ in eius demolitæ loco constructa fuerunt ædificijs dictũ satis est, & uulgi errorem ha
bere uidemus, id quod Traiani forũ esse docuimus Iulij Cæsaris domũ fuisse. Sed ubi fue-
rit ipsa Cæsaris domus ostendemus. Primũ Suetonius in illius uita scribit. Habitauit pri-
mo in modicis ædibus, pontificatum maximum in sacra uia domo publica. Et Plinius lib.
XIX. Cæsar dictator totum forum Romanũ uiamq; sacram ab domo sua in cliuum usq;
capitolinum in munere gladiatorio linteis contexit. Fuitq; ipsa domus quã Octauius Au-
gustus à Iulia nepte nimis sumptuose ornatam, sicut Suetonius scribit, ad solum dirui fe-
Liuia porti. cit. in cuiusq; area postea porticus Liuia fuit: de qua Ouidius VI fastorũ. Disce tamen ue-
lxij niens ætas, ubi Liuia nunc est Porticus immensæ tecta fuisse domus. Ad eamq; porticum
De Pantheo scribit Plinius Vespasianum pacem suam ædificasse. Pantheon quod templũ describere
supra polliciti fuimus à Marco Agrippa ædificatum fuisse titulus in frontispicio adhuc
ostendit. Plinius libro XXXIIII scribit. Syracusana sunt in Pantheo capita columnarũ
à Marco Agrippa posita. Id templum Spartianus dicit ab Hadriano instauratum fuisse, &
minores in frontispicio literæ edocent eandem instaurationem à Septimio & M. Aurelio
Antonino fuisse factam. Macrobius in saturnalibus magnitudinẽ describens unionis, quẽ
Cleopatra in auribus gestabat, sic scribit. Ipse autẽ cuius fuit magnitudinis inde colligi po
tuerat q qui superfuit postmodũ uicta regina & capta ægypto Romã delatus dissectusq;
lxiij est. & factæ ex una margaritæ duæ, impositæq; simulacro Veneris ut monstruosæ magni
Panthei muta tudinis in templo quod Pantheon dicitur. Bonifacius autem quartus pontifex Ro. à Fo-
tio in sanctæ ca imperatore obtinuit id templũ in honorem beatæ Mariæ uirginis, & omnium Christi
Mariæ eccle- martyrum consecrari: inde apud eos qui de christianorum gestis in urbe Roma sepringen
siam tis annis citra scripserunt, ea ecclesia aliquando ad martyres appellabatur. Eius stupen-
lxiiij dum fornicem uetustate ipsa & terræmotibus scissum ruinamq; minantem tua pontifex
Eug. IIII Pã- Eugeni opera impensaq; instauratũ, & chartis plumbeis alicubi deficientibus coopertum
theon instau- læta inspicit curia. Et quũ ipsa insignis ecclesia cæteras facile superans multis ante sæcu-
rauit lis cælsas quibus attollitur columnas habuisset, sordidissimis diuersorũ tabernis quæstuũ
lxv à quibus obsidebãtur occultatas, emundatæ nũc in circuitu bases & capita denudatæ mi-
Idem Colum- rabilis ædificij pulchritudinem ostendunt, acceduntq; decori strata tiburtino lapide sub-
nas Panthei iecta templo area, & quæ ad ætatis nostræ campum Martium ducit uia.
detexit QVando autẽ nos ære alieno liberare cœpimus, promissa item uici Iugarij, Equime-
lxvi lij & Salinarũ loca indicemus. Et quidem de uico iugario quod dicere possimus, ni-
Idẽ areã Pan hil aliud est q; quod Liuius in bello Macedonico dicit: Saxum ingens à Capitolio in uicũ
thei lapide iugarium procidit, & multos oppressit. Nunc autem seruat ætas nostra, ut uicino in loco
strauit sub capitolio ad eam partem, quæ uersa est in Lucij Septimij Seueri arcum triumphalem
lxvij & currus & iuga boum fiant. De equimelio Liuius in quarto ab urbe condita, quũ Spu-
Vicus iugari- rij Melij ex equestri ordine ad concupitum regnũ factã cædem scripsisset addidit: Nec sa-
us ubi fuit tis esse eius sanguinẽ expetitũ, nisi tecta parietesq; intra quæ tantũ amentiæ cõceptũ esset
lxviij dissiparentur, bonaq; contacta pretijs regni mercandi publicarẽtur. Iubẽtur itaq; quæsto-
Equimelium res uendere ea bona, atq; in publicũ redigere. Domum deinde ut memorię area esset op-
quid & ubi presssę nefarię spei, dirui extemplo iussit. id equimelium appellatum est. Liuius item in bel
fuerit lo Macedonico. Censores super equimelium in Capitolio, & uiam sternendam à porta

Capena

Capena. Et Marcus Varro in quarto de lingua latina. Equimeliū ꝙ æquata Melij domus
publice, ꝙ regnum occupare uoluit. Is locus ad busta gallica ꝙ Roma recuperata Gallo-
rum ossa qui possederant urbem, ibi coaceruata & consecta. Salinas in locum quo sal po lxix
pulo uendendum conseruaretur fuisse ea in Tyberis ripa, quæ à ponte nunc sanctæ Ma- *Salinæ ubi fu*
riæ in Auentinum pertinet, Liuius libro quarto, de secūdo bello punico ostendit. Marcus *erunt*
Varro carceris uerbi uim declarans sic scribit. Carcer à coercendo ꝙ exire prohibentur: lxx
in hoc pars quæ sub terra Tullianū, ideo ꝙ addita est à Tullo rege: quæ Syracusis ubi sa- *De Carceris*
xa excisa conseruantur, uocantur latomiæ: & de latomia translatum, ꝙ hic quoq; in eo lo- *ui uerbi*
co lapidicinæ fuerunt. Liuius autem in bello Macedonico scribit M. superiorem Catonē *Tullianum*
qui dictus est Censorinus in censura fecisse atria duo Martium & Titium in latumijs. Li- *Latomiæ*
uius item in sexto belli punici incendium describens sic habet. Comprehensa postea pri-
uata ædificia (neq; enim tunc basilicæ erant) comprahensæ latumiæ, forumq; piscarium, lxxi
& atrium regium: ædes uix Vestæ defensa. Ex quibus Varronis Liuijq; uerbis dicere uo *Latumia ubi*
luimus latumias fuisse, ubi nunc est ecclesia sancti Nicolai in carcere Tulliano. Et atrium lxxij
regium ibi propinquum, ubi scilicet ædes sunt, quas Sabellorum gens uetusta & clarissi- *Atriū regiū*
ma nunc habitant. Sicq; superiore loco proprie uidemur forum piscarium & ædem Ve- lxxiij
stæ descripsisse. Vrgebat nos per hos dies interrogatione Iustinus Planta iureconsultus *Vbi fuit sum-*
& cōsistorialis aduocatus, ubi fuerit summa uelia, in qua quum habitaret Valerius Publi- *ma uelia*
cola primus consul ædes demolitus ad humiliora fori loca inhabitanda se cōtulit. Cui re-
spondemus M. Varronem quū palatium describens dixisset, ꝙ à balatu ouium fuerit ap-
pellatum: addere: Huic Germalium & uelias coniunxerūt. & infra. Veliæ unde essent plu
res accepi causas: in quibus ꝙ ibi pastores palatini ex ouibus ante tonsuram inuentā uel-
lere lanam sint soliti. Hinc ergo diximus ueliam fuisse ea in palatij parte in forum Roma-
num uersa, quæ iuxta palladium contra ecclesiam sanctæ Mariæ nouæ celsior insurgit.
Alia item multorum interrogatione sæpenumero agitati fuimus quid mons ille fuerit, cui lxxiiij
portam inter Tergeminam nunc sancti Pauli, & tyberim testarum laterumq; fragmentis *Testaceus*
aggerato nunc monti testatio est appellatio. Fama enim multis ante sæculis continuata *mons*
habet, eam montis molem quæ proculdubio magna est in id celsitudinis creuisse ex urnis
alijsq; testaceis, in quibus imperio subditi Romano populi tributa Romam pertulissent.
Et quidem nos eam famam esse falsissimam certius probare possumus, quàm quo aucto-
re, qua institutione id factum sit edocere. Quantum uero attinet ad famæ falsitatem norūt
mecum qui Romanorum gestas res legerunt, consueuisse quæstores in prouincias mitti,
quibus curæ esset tributa exigere, & siue legionibus in stipendia distribuere, siue in ærari-
um Romam deferre. M. Cato Vticensis quæstor in Asiam, in Cyprumq; missus, habita à
prouincialibus tributa, non fictilibus urnis gessit, quas homo legum obseruantissimus in
testacei montis exaggeratione confringeret: sed tenacissimo consutos corio sacculos in
summa nauis puppi gestauit: subere ea ratione longissimis alligatos restibus, ut si naufra-
gio ipse cum nautis perisset, supernatans suber ostenderet in fundo depositum, & amisso
præstanti ciue, populo nihilominus Romano tributorum pecunia esset salua. Nec solum
in externis prouincijs, sed in Italia etiam tributa per quæstores exigebantur. Idq; Macro-
bius in saturnalibus de fide seruorū erga dominos tractans indicat. Asinio Pollione Pata-
uinos cogente, ut tributa conferrent, & propterea dominis latitantibus seruorum nullus
inuentus est, qui libertate proposita dominum proderet. Sed omissa inani, & nostro iudi-
cio superflua uanæ opinionis confutatione, quas ad rei ueritatem habemus coniecturas,
in medium proferamus. Plinius in libro trigesimo quinto multa dicit de figulis & plasticis lxxv
quorum opificum uis uerbo à græco significat interpretata, eos uel ex terra, uel ex gypso, *De figulis &*
uel argilla aliqua similitudines, uel formas effigiare. Sed quod ad nostram facit intentionē *plasticis*
maximum dicit usum fictilium maioribus, qui Romanorum fundauerūt imperium: adeo
ut deorum simulacra templorumq; ornamenta, & ipsa parietum crustamenta ex fictili-
bus conficerentur. Suntq; hæc pauca Plinij de ea re uerba: Turianum accitum à Fregellis
cui locarat Tarquinus Priscus Iouis effigiem in Capitolio dedicandā: fictilem fuisse eam.
& ideo non mirari solere fictiles in fastigio templi eius quadrigas: de quibus sæpe dixi-
mus: ab hoc eodem factum Herculem, qui hodieq; materiæ nomen in urbe retinet. Hæc
enim tum deorū erāt effigies laudatissimæ: nec pœnitet nos eorum qui deos tales coluere.

Aurum enim & argentum ne in dijs quidem conficiebatur: durant etiam nunc pluribus
in locis talia simulacra. Fastigia quidem templorum etiam in urbe crebra & munita mira
cælatura, & arte firmitateq; sanctiore auro certe innocentiore. Et infrà: Quæq; adhuc di-
ximus, uel assiduitate satiant figulinarum opera & fictilibus dolijs ad uina excogitatis ad
aquas tyberis ad balneas, ad tecta coctilibus laterculis. Atqui Numma rex septem colle-
gia figulorum instituit, quin & defuncti sese multi fictilibus solijs condi maluere. maior
pars hominum terrenis utitur uasis. Marcus etiam Varro figulos uno in loco fuisse indi-
cat, quum dicit Venerem Myrteam fuisse inter figulos. & Myrteam ideo appellari, quia
locus ille primus myrtis esset feracissimus. Et Sexti Ruffi urbis Romæ descriptio habet in
Vicus uitrariorum regione prima porta Capena fuisse uicum uitrariorum. quum itaq; figulorũ eam esse offi-
cij conditionem uideamus, ut longe ab aquis haberi non possit: quum item eius artis pur-
gamenta, si nimis multa in aruis dispergantur, ea reddant cæteris usibus inutilia. Si uero in
flumen abijciantur, aut illud in breui compleant, aut difficillime eruantur, prudenti consi-
lio factum tenemus, ut tam multa figulorum collegia à Numma rege instituta myrteis &
secus fluuium apud uitrariorum uicum, ibi fuerint locata, ubi nunc testaceum inter mon-
tem & tyberim uineas uidemus. ꝙ si Nummæ regis temporibus, quando urbis Romanæ
imperium intra uigesimum lapidem coarctabatur, figulorũ collegia fuerunt septem: quan
to plura credimus esse addita Romani populi multitudine non minus aucta quàm fuit im
perium dilatatum. Hæc omnia attente considerantes mirari solemus, cur testaceus mons
lxxvi supra fidem eorum qui non uiderunt arduus, non in alpem potius insurrexerit. Quæsiuit
De ludis Taurijs uero nuper Lælius noster Vallensis iureconsultus: nunquid ludi Taurij, quos postremo
carnis priuij dominico die ad eum montem fieri spectabamus, illi essent quorum meminit
Marcus Varro: cui nũc sicut polliciti fuimus respondemus. Ludos quidem taurios ad po-
strema februarij mensis tempora Romanos edere consueuisse: sed quod ex parte superi-
ore loco in Equuria & Circi flaminij descriptione diximus, licet ludi appellarentur taurij:
lxxvij non tauri sed equi curribus iuncti a campo Martio per equuriam currentes, quum ad se-
De locis quorum certa nõ habentur testimonia ptem metas circumacti essent in circum flaminium ferebantur. Amplum & uastum nũc
ingressi sumus campum, dispersa per urbem loca describendi, cui parti tantũ abest, ut ple-
ne satis posse facere cõfidamus: ꝙ licet ea quæ hactenus sunt scripta, multo maiora ijs quæ
forent reliqua existimamus futura, tamen paucissima in posterum certa ostendere spera-
mus. Si quis enim urbis Romæ ætatis nostræ partes singulas uel mente, uel oculis lustran
do peruagabitur, ea quæ populo nunc & domibus frequentata sunt, à nobis penè intacta
intelliget: quod quidem nulla à nobis negligentia aut inaduertentia magis factũ est, quam
ne ignota imprudẽter asserere, aut impossibilia uane & leuiter conari compelleremur. Li-
lxxviij bet tamen aliqua ex parte ipsam scribendi sine antiquis & dignis fide testibus audaciam,
De ecclesia sancti Marci. Pallaturæ qualis futura fuerit ostendere. Ea in regione omnium præsentis urbis populo frequentis-
sima, quam capitolio exquilijs campo martio & pantheone uidemus clausam, Ecclesia est
sancti Marci, quam tuus Eugeni nepos Petrus gente Barba patritius Venetus, & sanctæ
Mariæ nouæ cardinalis inhabitat: eam scribit Petrus bibliothecarius à Marco pontifice
Romano eius nominis primo iuxta pallaturas fuisse ædificatam. Et licet multorum ut ap-
paret ingentium olim ædificiorum ruinæ multa nunc cernantur fundamenta, quid tamen
lxxix illę fuerint pallaturæ ignoramus. Proximam illi ecclesiam basilicæ XII apostolorum nũc
De basilica XII. apostolorum inhabitat & cardinalatus titulo tenet Bisarion ex Constantinopoli urbe græcus, cui Nice-
no uulgaris est appellatio. Quis uero ipsam ædificauerit ecclesiam: aut quæ fuerint ædifi-
cia, quorũ ingentia apud eam cernũtur uestigia, mihi penitus ignotũ est: & tamẽ extantia
ipsius ecclesiæ monumẽta ante annũ tricentesimũ scripta, fuisse dicũt intra ipsius ecclesiæ
parrochiã, & prope capitoliũ Veneris ortũ cognomine mirabilẽ, & multa haud quaq; ig-
lxxx nobilia, quorũ loci & situs nullã scire possumus certitudinẽ. Ecclesiam uero sancti Mar-
De Ecclesia sancti Marcelli celli, quam Nicolaus patria Surrentinus, & eiusdem ecclesiæ tituli cardinalis appellatione
Capuanus inhabitat: scribit bibliothecarius à Lucina nobili muliere uia salaria fuisse ædi-
ficatam in catulabio, quod lanij seu carnifices pro animaliũ stabulo habere cõsueuissent,
quo in sordidissimo loco tentus & passus fuerit beatus pontifex Marcellus. Sed eius pala-
tij quod idem cardinalis elegantissimum apud sanctæ Mariæ in uia lata ecclesiã ædificat:
ruinæ inter cæteras urbis conspicuæ quid olim fuerint nullo in loco inuenimus scriptum.

& tamen

& tamen quantũ ex Sexti Ruffi descriptione urbis possumus assequi cõiectura Isidis tem- *Isidis tem-*
plum ibi fuisse tenemus, apud quod in portæ triumphalis descriptione Vespasianũ & Ti- *plum*
tum triumphatores nocte illa quæ triumphũ præcessit, quieuisse ostẽdimus. Scribit enim
Ruffus Isidem prope Mineruam Chalcidicam fuisse, seruatq; ipsa nunc nomen suum Mi lxxxi
nerua à fratribus sancti Dominici prædicatoribus sub gloriosæ uirginis dei genitricis titu *Tit. Cn. Pom-*
lo habitata, de quibus ingentibus quæ nunc cernũtur ruinis, quod dicamus nihil aliud est *pei in delubro*
quàm in eius delubro titulos fuisse gestorum Pompei, quos Plinius sic ponit. Pompeius *Mineruæ*
magnus imperator bello triginta annorum confecto fusis fugatis occisis in deditionem ac lxxxij
ceptis hominum cẽties uicies semel octuaginta milibus, depressis aut captis nauibus octin *Præfatio triũ-*
gentis quadraginta sex, oppidis castellis mille quingẽtis uigintiocto in fidem receptis ter- *phi Cn. Pom.*
ris à meotide ad rubrũ subactis uotum merito mineruæ. Triumphi autem præfatio hæc lxxxiij
fuit, Cum oram maritimã prædonibus liberasset, & imperium maris populo Romano re *Querela ig-*
stituisset, ex Asia, Ponto, Armenia, Paphlagonia, Capadocia, Cilicia, Syria, Scythis, Iu- *norantiõis mul*
dæis, Albanis, Iberia, Insula Creta, Bastarnis, & super hoc de regibus Mithridate atq; Ti- *torum locorũ*
grane triũphat. Sunt etiam alia per urbem tunc speciosa, sed simili uetustatis suæ igno- *sacrorum*
ratione obscura, quæ illis relinquimus describenda, quibus fortassis curæ erit hanc descri- lxxxiiij
bere, quam nostrum habet seculum Romã, & si primæ illi potẽtissimæ multo dissimilem, *Comparatio*
non parum tamen Europæ & aliquot Asiæ partibus uenerandã. Et quidem licet Roma- *qualis uetustæ*
no nomini ita affecti sumus, ut nihil post religionem maiori colamus ueneratione: non ta *& præsentis*
men passione ita abduci à uero iudicio nos patimur, quin discernamus quantũ longe ab- *Romæ*
sit urbis Romæ nostri tẽporis rerũ statusq; conditio ab illa, quæ olim illi affuit potentatus lxxxv
& imperij maiestate. Sed contrà nõ sumus ex illis quos uidemus præsentẽ Romanæ rei *Habet præ-*
statũ haud secus spernere & pro nihilo ducere, ac si omnis eius memoria simul cũ legioni- *sens Roma ali*
bus cõsulibus senatu capitolij palatijq; ornamẽtis penitus interijsset. Viget certe uiget ad- *quod in gẽtes*
huc, & quanq; minori diffusa orbis terrarũ spacio solidiori certe innixa fundamento urbis *imperium*
Romæ gloria maiestatis. Habetq; Roma aliquod in regna & gentes imperiũ, cui tuan lxxxvi
do augendoq; non legionibus cohortibus turmis & manipulis, non equitatu peditatuq; *Non armis et*
opus. nullo nunc delectu militũ, qui aut sponte dent nomina, aut militare cogãtur eductæ *sanguine, sed*
Roma & Italia copiæ in hostem ducuntur, aut imperij limites custodiũtur. Nõ sanguis ad *religiõe subij*
præsentem seruandam patriam effunditur, non mortaliũ cædes cõmittuntur. Sed per dei *ciũtur populi*
nostri & domini nostri Iesu Christi imperatoris uere summi, uere æterni religionis sedem, lxxxvij
arcem, atq; domiciljũ in Roma constitutum, ductosq; in illa ab annis mille & quadringen *Dictator ppe*
tis martyrũ triumphos, per dispersas in omnibus æternę & gloriosissimæ Romæ templis, *tuus est pont.*
ædibus, sacellisq; sanctorũ reliquias magna nunc orbis terrarũ pars Romanũ nomen dul- lxxxviij
ci magis subiectione colit, quàm olim fuit solita cõtremiscere. Dictatorem nunc perpe- *Senato. sunt*
tuum nõ Cæsaris, sed piscatoris Petri successorẽ, & imperatoris prædicti uicarium pontifi *card.* lxxxix
cem summũ principes orbis adorãt & colunt. Senatũ præsentis Romæ Cardinales eccle *Totũ orbem*
siæ post pontificẽ orbis ueneratur. Nec quisquam memor tanta à deo nostro sanctorum *Ro. eu. habe*
meritis esse tributa, addubitabit, si ab huiusmodi nostræ reipublicę curam gerẽtibus & ad *bit subiectũ si*
Petri piscatoris nauiculæ clauum sedẽtibus in solam religionem & sanctimoniam cursus *sancte uiuet*
dirigetur, futurum ut non aliter Asiam Aphricamq; Romano Christianorũ imperio subi xc
gant, quàm Europæ regna populosq; subiectos habẽt. Quid quod maiora uel certe pa- *Tributa pen-*
ria priscorum temporum uectigalibus Europa penè omnis tributa Romam mittit, dum *det pene ois*
singulæ ciuitates à Romano pontifice beneficia accipiunt. Verum hanc summo ponti- *Europa.* xci
fici & cardinalibus exhibitam ab orbe reuerentiam eas à populis missas ingentes pecu- *Quæ sunt soli*
nias posse etiam alteri ciuitati, quàm Romæ dignitatem emolumentum'que afferre quis- *da præsentis*
piam contendet, & Auinionem, Bononiam, Florentiam, Ferrariam ea aliquando fuisse *status funda-*
gloria. decoratas allegabit. Et nos quin id quoque fateamur recusare non possumus. *mẽta.* xcij
Sed propria quædam habet urbs Romana adeo præclara, excelsa, admiranda, ut ne dum *Qui Ro. non*
alibi in orbe inueniantur, sed nec etiam ea transferri liceat optari. imprimis qui Romam *uiderit nihil*
ipsam rerum caput & dominam nõ uiderit, temere quicquam alicubi admirabitur. Ha- *uidit.* xciij
bet enim urbs ipsa apostolorum limina, & terram sacro martyrum cruore purpuream. *Limina apost.*

Habet seruatam linteo Veronicę mulieris, in cũctarum orbis ecclesiarũ primariæ atq; xciiij
matris beati Petri basilica extantem, proprijsq; apparentem liniamentis dominici uultus *De Veronica*

xcv effigiē. Extat insuper notua celebratusq; locus in uia Appia, Domine quo uadis appella
Domine quo tus, ubi perfugo Petro Christus occurrit, & super durā silicē uestigia reliquit populo cele
uadis. xcvi branda. Quumq; paulo fueris eadem uia progressus inuenis specum cimiteriumq; Ca-
Cimite. Cali. lixti beatis sanctorum ossibus refertissimum, cui additam ecclesiam sancti Sebastiani mar
xcvij tyria, quum præteritorum præsentisq; seculorum incuria prælatorum ruere permisisset,
Sācta sancto. tu Eugeni pontifex magna cum laude nuper instaurasti. Visitur apud Lateranēsem ec
xcviij clesiam Sancta sanctorum locellus cœlesti gratia plenus. Et in eadem uisuntur ecclesia
Capita apost. apostolorū Petri & Pauli capita, Venerando simul timore applausuq; inspicienda. sub
xcix quorum sublimi & sicut par fuit ornato loco incunabula & circūcisio Saluatoris & ipsius
Incūabula & genitricis uirginei lactis uasculum miro candore cernatur, Eo in altari quod primum re
circun. saluat. ligio Christiana legitur habuisse. Sunt in Carinis cathenæ quibus beatum Petrū in car-
c cere ligatum Herodes tenuit in ecclesia, quæ ex inde beati Petri ad uincula appellatur.
Lac uir. ci Estq; apud sacras uirgines sancti Siluestri monasterium incolentes attente uenerāterq;
Primū altare contemplandum beati Ioannis baptistæ caput. Agnetis uero uirgunculæ annulus dei
cij sponsi sui dono de cœlo missus apud celebrem pulcherrimam'que illius in uia Numenta-
Cat. b. P. ciij na ecclesiā seruatur. Habet quoque insignis & speciosissima in uia Tiburtina Lauren-
Io. b. ca. ciiij tij martyris beati ecclesia craticulam, super qua fortissimus athleta exustus de gentilium
An. b. ag. cv rabie triumphauit. Seruatq; eadem basilica eundem Laurentium & alium sibi similem
Craticula aliunde aduectum Stephanum protomartyrem ut uirtute meritisq; pares unico hospitio
cvi claderentur. Visuntur item ab urbe secundo miliario, & hostiensem inter ardeatināq;
Steph. et Lau. uiam dulcis aquæ fontes, qui fuso Pauli apostoli sanguine eruperunt. Et magno exqui-
sepul. cvij liarum monte speciosissima est sanctæ Mariæ maioris basilica, cuius fundamenta æstiuæ
Fontes s. Pau. niuis indicio fuerunt iacta. Qua in ecclesia gloriosissimi Hieronymi corpus ad præse-
cviij pe in quo primum uagijt Christus Iesus conseruatur. Non minorisq; miraculi ecclesia
S. Mariæ ma- est in Transtyberina Ianiculi regione uirginis Mariæ ubi nato domino fona olei descēdit
io. eccl'ia cix in Tyberim. Sūt uero multa ac prope innumerabilia, quorum & superiori loco dictorum
S. Hieron. cor inspiciendi, tangendi, uenerandiq; deuotione adducti, Pānones, Mœsi, Macedones, Acar
pus. cx nanæ, Epyrotæ, Dalmatæ, Histri, Liburni, & ipsi imprimis plurimas in regiones prouin-
S. Maria trās ciaq; diuisi Germani, & Galli, Hispani quoq; ac toto diuisi orbe Britanni, nunc Anglici
tyberina singulos fermè per annos Romam adeunt. Romam uenerantur, Romam ducunt eorum
dominam & magistram. Nec Europæ solum populi Romam & eius sanctimoniā uene
rantur: sed tua etiam pater Eugeni opera factum est, tum cura, tum etiam impensa, ut ex
Asia quoq; & finitimis illi Europę & Asiæ partibus post iunctos occidētali ecclesiæ Græ
cos, Armeniosq;, Bosnenses ex Europa, Nestorianoa quoq; & Georgianos ex Asia mino
cxi ri, Ponto, Paphlagonia, Cilicia & Assyria, Scythis, Albanis & Iberia, & demum Aethio-
Cōciliati Asia pes ex Aphrica catholicæ fidei, & Romanæ ecclesiæ conciliatoa uiderimus. Quo fit ut à
ni Ro. pluribus orbis terrarum populia, nationibusq; aduenis Roma, quàm alia orbia ciuitas fre-
cxij quentetur. Nec paruus est cōtemnendus'ue is Romam confluentium numerus morta-
Ro. frequētia lium, quādoquidem Quadragesimalis ieiunij temporibus quadraginta & quinquaginta,
cxiij & quandoq; plura millia ex multis earū quas supra enumerauimus prouinciarū Romam
Quot mil. sin adeunt, Romæ, basilicas, templa, sacella, & singulas ædes circuunt, quorum nullua tam he
gulis an. Ro- beti stupido'ue ingenio, qui superba Romanorum olim principum palatia, superbissimas
mam adeunt spectaculis ædendis institutas extructiones, Thermarum celsos fornices & insana aquæ-
cxiiij ductorum opera perlustrans, quid fuerint, quid'ue sibi uoluerint singulos sciscitās obuios,
Viget adhuc uidisse, sciuisseq; non lætetur. Itaq; uiger adhuc solido innixa fundamento Romanæ glo-
Ro. maiestatis ria maiestatis. Et non parua terrarum pars sponte & absque armorum strepitu dulci reue-
gloria rētia Romano nomini colla submittit. Sed quando à proposito digressi sumus, qui ab ædi
ficiorum locorumq; urbis innouanda memoria differendis cultus & uigentis
adhuc reuerentiæ rationibus diu immorati sumus, ad ipsas urbis
ædificiorum redeundum esset, si plurīū quàm hucusq;
descripsimus, indicauimusq; per omnia urbis lo
ca à nobis dimissorum certiorem dare
noticiam possemus.

FINIS

Blondi

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS DE ORIGINE ET GE-
stis Venetorũ ad Franciſcum Foſcari ducem, inclytumq́ ſena-
tum, cæteroſq́ reipublicæ Venetæ Patricios.

AGNVM Franciſce Foſcari princeps ſereniſſime, uoſq́ ampliſſi-
mi Senatores, ac uiri Patricij negocium ac omnium maius quæ ex-
cogitari poſſint, Venetæ reipub. nunc incumbit: utrum ne geſtum
diu in Turcos bellũ continuare, an potius præſidij ab uniuerſo orbe
Christiano afferendi deſperatione pacẽ cum illis conſtituere debeat
cõſultatio anxiũ animiſq́ ſuſpenſum tenet. Quid uero ſupremi or-
bis Chriſtiani principes ad cõmunem ſibi uobiſq́ hanc cauſam cõſi
lij quid opis afferãt, nec ſatis ſcio, qui os in cœlum nõ ponere, nec ſi
cõiectura aſſequar dicere auſim. Sed eſt alia ratio ut ex pluribus iſta ſit non improbabilis,
quæ me impulit ad ſcribendũ. Ego enim nomine & profeſſione, & utinã ne ſola Chriſtia-
nus, ego Italicus orbi Chriſtiano & ipſi Italiæ ſi quid ſum, & imprimis ſi quid eſt in me in-
genij debeo: ut nõ improbe uidear facere, ſi ea quæ mihi ſunt calami & rerũ geſtarũ peri-
tiæ, arma ad rei Chriſtianæ & Italiæ defenſionẽ cõfero. Ego ueſter ciuis Venetus eam ab
optimo quocunq; ueſtrũ in me beneuolentiã recognoſco, ut ſi rebus nequeo, cogitatione
tantũ & ſcripto difficillimis horũ temporũ rebus poſſibilem reipub. opem & operam te-
near impartiri. Geſta itaq; à Venetis, tum aliter à ueſtra urbe condita, tum maxime in bar
baros adeo breuibus cõmentarijs coarctabo, ut memineritis ac attente cõſideretis uos ma
iorum ueſtrorũ propoſita oſtenſaq́ incedentes uia, nuſq́ dei & hominũ fauoribus, nuſq́
ſecuritate, nuſq́ parti imperij conſeruatione ac amplitudine cargituros. Nullã mihi quiſpiã
hiſtoriæ ac rerũ geſtarũ peritia celeberrimus urbẽ dabit, quæ admirabilem obſtupendãq́
ſicut urbs Veneta habuit originẽ. Qui enim urbẽ Romã condidit Romulus, paſtores con *Venetia*
uenas ex uicina regione perfugas nactus eſt, quibus in tutum cõfugientibus Aſylum cœ *Roma*
ptum nõ uoluntarie magis, q̃ auide urbs & pro uiribus aucta, & ab impetẽtibus eſt uirili *Theba*
ter defenſa. Thebas Cadmus dum cõderet bonitate loci, & ſua illectos ſuaui eloquẽtia po *Mediolanum*
pulos faciliter cõgregauit. Brenus Indutiomar⁹ Gallicq́ Mediolanũ, Veronã, Vincentiã, *Verona*
Tridentumq́ cõdentes populis repleuerũt, quos uini auidos ſitientes, cupiẽtiſſimoſq́ ea *Vincentia*
ratione ſola traxerũt in Italiã. Venetã uero urbem nõ uoluntas, ſed timor: nõ propoſitum, *Tridentum*
ſed occaſio: nõ conſiliũ, ſed neceſſitas his cõdidit in locis, quæ nulla mẽtis ſanè hominum
prudẽtia elegiſſet. Fuit tamẽ cauſa loco tãtæ urbis cõditæ ineptiſſimo lõge horridior con-
dendæ admirabiliorq́. Athila nanq; Hunnorũ rege potentiſſimo, quẽ ſexcentorũ armato *Athila*
rum millia ſequebanť Aquilegiã urbẽ premente, Altinũ, Cõcordia, Patauiũ, Montiſſilicis *Aquilegia*
urbes ſolo æquatæ ſunt, pariterq; capta & funditus diruta, Aquilegia. Vincentinis, Vero
nenſibus, Mantuanis, Brixianis, Mediolanẽſibuſq́ & Papienſibus contigiſſe cõſtat, qua-
rum tot urbiũ populi ne ordinẽ nunc ſequamur in hiſtoria diffuſe ſeruatum, in hæc palu-
ſtria harena & calamis cœnoq́ contecta cõfugerunt loca, in quibus conditã nunc urbem
Venetam orbis aſpiciens obſtupeſcit. Nec factus eſt à tantis populis ad has paludes urbis
ædificandæ animo & intentione concurſus, ſed barbaros efferatiſſimos homines uiri no-
biles & uiribus potentatuq́ in ſingulis locis præſtantiores, natos ſecum & uxores miſera
bili colluuione trahẽtes, id quærebant, id ſolum in uotis habebãt, ut ſaluis in cœno paludi
bus & arena corporibus quæq; ſubirent ſubſtinerentq́ incõmoda, dummodo eam barba
rorũ ſæuitiẽ, & à filijs uxoribuſq́ peiorẽ morte abigerẽt ſeruitutẽ. Fato aũt & dei nutu ac *Barbari*
prouidẽtia conditio illa urbi Venetæ debebať, ut ea loca à barbaris cõplerentur diuerſarũ
Italiæ urbiũ uiris, quibus perpetua foret cura barbaras gentes populoſq; feroces & imma
nes à Chriſtianorũ ceruicibus repellendi. Si quis enim inuidia & odio carens ea uiderit &
attẽte legerit, quæ in Romani imperij inclinationis hiſtorijs triginta iam & duobus libris
ſcripta ſunt à nobis, faciliter intelliget Venetis ſolis æque ac cęteris omnib⁹ Chriſtianis ſi
mul acceptũ deberi, Sarracenos hactenus Italia & ægei Ionij ſuperiq́ mariũ inſulis pulſos
eſſe, quanq́ ſcriptæ à nobis hiſtoriæ leuẽ & mutilatã habeãt geſtorũ à Venetis mentionẽ,
cum in tanta quã cõplexi ſumus hiſtoriã Romani olim totius imperij non licuerit ſerioſe
ac diffuſe à Venetis geſta attingere, quibus ordine & copioſe explicandis ſeparatã & qui
dem amplam cõficere poſſemus hiſtoriam, quod quidẽ facile indicabunt ea quæ ad huius
temporis

temporis propositum, & mutilata ut diximus in nostris historijs mentione, in hoc breue opusculum identidem restringemus. At iam sensim manum apponere incipiamus.

Venetiarũ initium VENETAM urbem ad annum salutis sextũ quinquagesimũ & quadringẽtesimum condi cœpisse, ita certe docuimus in historijs, ut labi a uero ac errare cõstet eos qui cunq; aliter ausi fuerint affirmare (nemo enim eorũ qui Venetæ urbis cõditæ materiã atti-
Obsidio Aquileiæ gerunt, negat cõtinuatæ urbis Aquilegiæ obsidione, quam tribus annis durasse cõstat, pri-
mum cœpisse in paludes & stagna confluere populos: à quibus diruta Aquileia, & breui
Athilæ mors post mortuo Athila, huius nouę urbis fundamẽta fuerũt inchoata. & Athilam docet Euse-
bij Cæsariensis temporũ supputatio ad anni finẽ excidij Aquilegiæ, post urbes de quibus est dictũ usq; ad Papiam excisas cũ Italia excederet, fluxu sanguinis interijsse. erantq; tunc Martianus Constantinopoli imperator, Gensericus Vandalorum in Aphrica, Merouęus Francorũ in Gallijs reges. Leo primus Romæ pontifex, & Valentinianus iunior, undetri-
gesimũ in Romano occidentali imperio agebat annũ, quẽ qui perquiret, sextũ ut diximus quinquagesimũ, & quadringentesimũ salutis esse cõperiet. Vnde si me uestra exaudierit sapiẽtia, quos millesimo cõditę urbis Romę anno, Philippus Romanorũ principũ primus Christiano insignitus charactere aliarũ pridem conditarũ urbiũ exemplo fecerit ludos se-
culares, uos quoq; C I I ab hinc anno facere disponetis solenni pompa, quã processionẽ ap-
pellamus primo, post alijs læticiæ & iubilationis apparatibus ita ostensis, ut actis deo no-
stro gratijs tantã urbem ad millesimũ annum tanta cum rerũ gestarũ gloria, tãta cum opu-
lentia perductã esse lætari, & ut decet exultari significetis. Sed ad rem: Venetæ urbis cõdi-
Narses tæ primũ omnis Italia maximũ cepit fructũ in fauoribus Narseti Cartulario Iustiniani im-
Totila peratoris cubiculario & copiarũ ductori præstitis, quãdo aduersus Totilã ostrogothorum regẽ urbis Romæ euersorem cum exercitu ueniebat (erat is annus cõditæ urbis Venetæ L X ad quẽ iam mirabile acceperat incrementũ, utpote quam uiri nobiles atq; ditissimi nõ
Narses in Italiam pastores & latrunculi inchoassent. Cum itaq; Narses permenso mari Rauennã à Cõstan-
tinopoli peditatu, ipse cũ equitatu Italiã ingressus esset, Totila hostis eius apud Taruisiũ patriã urbemq; suam, apudq; alia Italiæ trãspadanæ loca sibi subdita ne ulterius progrede-
retur armis resistere cõtendebat: fecissetq; nisi imperatorium Veneti equitatũ, & eius du-
cem Narsetẽ nauibus transportatos in Rauennatẽ agrum, ubi nunc est Ferraria exposuis-
sent. cuius beneficij memor Narses quamprimũ Rauennæ fuit opifices Venetias misit, à quibus sancti Theodori sacellum ubi ecclesia nunc est sancti Marci, & sanctorum Menæ & Geminiani ecclesia in capite Brolij ædificata est. Sicq; Venetorum auxilio non qui-
Clefis rex dem leui ostrogothi Italia deturbati sunt. Ad annum inde circiter quadragesimum Clefis secundus Longobardorum rex omnium crudelissimus, quos ad eam diem pertulisset Ita-
Lõbardia lia, populos eius regionis, quam nũc dicimus Lombardiam inauditis cædiũ rapinarumq; cladibus afflixit: multiq; tunc ac penè omnes qui prolabi potuerunt, Venetias confuge-
runt, ut à multis eam tunc alteram Venetæ urbis ædificationem fuisse tradatur. Quinim-
mo ex eo tunc facto inoleuit prouerbium: alias urbes pueros lactantesq; alere, Venetam uero adolescentes ac planè uiros sibi in populum procreare. Per hæc ipsa autem Longo-
bardorum tempora Italiæ infelicissima Romanum orientale imperiũ aliam habuit infeli-
citatem, quæ pariter in Italiam redundauit. Ad quadragesimũ enim annum Longobardo-
rum in Italiam ingressus, Sarraceni Asiam penè omnẽ ac breui post Aphricã occuparunt, quam historiam nostro proposito minime necessariã hic omittimus. Sed quod ad rem no-
Sarraceni stram facit: cum Sarraceni multa ac maxima alibi facinora perpetrassent, quinquagesimo tandem regni eorum anno, qui fuit conditæ urbis Venetæ sextus & ducẽtesimus, ab Ale-
Colossus Rhodi xandria soluentes Rhodum insulam Romani imperij peruenerunt: eaq; capta Colossum fama celeberrimum, à quo ciuitas insulæ primaria nomen habuit, demoliti sunt: ex cuius Colossi ære noningentos camelos fuisse oneratos inuenimus. Rhodo uastata Sarrace-
Cyclades Sicilia ni in ægeum delati pelagus multas ex cycladibus afflixerunt. Inde in Siciliam nauiga-
runt, quam maritimis in locis spoliatam incendijs, etiam per mediterranea editis uastaue-
runt. Anno item conditæ urbis Venetæ quinto uigesimo & trecentesimo Iustiniani se-
cundi imperatoris Constantinopolitani temporibus Gregorio tertio pontifice Romano,
Turci & Pipino primo Francorum rege: Turci primum Asiam inuaserunt, alanosque primo, post colchos & armenios: inde minoris Asiæ populos, & ad extremum Persas Sarraceni

agrorum

agrorum direptionibus & mortalium in agris repertorum ac congredi ausorum cædibus infestarunt. Fueruntq; ipsi Turci scythæ ex his quos Alexandrum Macedonem inter hyperboreos montes ferreis clausisse repagulis cum alij tradunt scriptores, tum beatus Hieronymus affirmat, has uero Sarracenorum Turcorumq; originis digressiones hoc loco facere placuit, quia cum his maxime barbaris Veneto populo & magna sæpe fuit, & maior gloriosiorq; uidetur futura cõtentio. Quandiu autem apud Cõstantinopolim Romanum imperium fuit integrum, Veneti illud integre constanterq; reueriti excercẽdę mari terraq; mercaturæ, & recipiẽdis in urbem suam uiris quibusq; non magis Italiæ quàm aliarũ prouinciarum profugis, paciq; ubi possent inter discordias missis propria impensa oratoribus constituendæ intentissimi fuerunt. Qui quidem status nulla usq; labefactatus iniuria per annos quinquaginta trecentosq; Venetijs ab externis motibus quietissimus fuit: cum tamen ipsi inter se Veneti dissidia interim nõ parua habuerint, propriam ad declarationem historiam exposcentia, & tamen per id temporis maiora sunt opinione omnium iacta reipublicæ Venetæ fundamenta. Cum enim ad annum salutis sextum octingentesimum facta imperij Romani diuisione, Carolus magnus occidentale accepisset imperium, Veneti ex uetusta consuetudine Constantinopolitano magis parẽtes in difficultates maximas inciderunt, quarum finem bonũ eorũ innocentia bonitasq; tunc est nacta. Cõcedente enim Carolo principe iusto & magnanimo permissi sunt Veneti legibus proprijs ita uiuere, ut pariter utriq; imperio obedirent. Cui fœderum conditioni Leo III pont. Ro. adstipulatus est. Sed tertio abinde anno Fortunatus patriarcha Gradensis, quem coniuratio attigerat in Ioannem & Mauritium duces Venetos intentata, sibi timens in Frãciam se recepit, & Carolo imperatori Venetos detulit, quod illi à fœderibus ictis discedentes, Constantinopolitano magis quàm Romano imperio adhæsissent: adeo quod tantum apud imperatorem eius patriarchæ uerba ualuerunt, ut Pipino filio Italiæ regi scribens Venetos bello agitari opprimiq; iusserit. Ducens itaq; in Venetos Pipinus Eracliam terrestrem unicã illorum ciuitatem, cuius locum nunc ciuitatem nouam appellatis, & Equilium eius ciuitatis oppidum inuasit. Sed ciues qui ea loca frequentissime inhabitabant campestribus locis suis munitioribus diffisi patriam deserentes cum liberis & uxoribus Venetias commigrarunt: nec alia fuerunt loca unde maior numerus familiarum Venetorum, qui nũc extent originem traxerit: quandoquidem ad cẽtum familias, eorum præsertim qui nunc patricij sunt, Eracliam Equiliũq; deseruisse Aquilegiensis ecclesiæ asserunt monumẽta. Breui tamen post Vbolerius & Beatus Venetorum duces, Ioanni & Mauritio suffecti Teodouium delati, Carolumq; imperatorem allocuti cum eo fœdera amicitiamq; iunxerunt. Sed Niceta patricius à Niceforo imperatore Constantinopolitano cum ingenti classe in Adriaticũ missus, Dalmatas primo post Venetos abiectis cum Carolo imperatore fœderibus recedere cõpulit: qui Venetias ueniens, paucos ibi menses moratus inducias cum Pipino in paucos menses constituit, quibus uix dum finitis Pipinus maiore q̃ antea apparatu terra mariq; mouit: gestumq; est bellum illud memorabile, in quo illata regi clades Canali Orfano nomen dedit: sed maiori indigeret hæc historia uolumine. Capita itaq; illius satis fuerit cõmemorare. Paulus gente Ciuranus obsessæ urbi cũ classe subuenit, paxq; inter Niceforũ imperatorẽ & Pipinum regem cõstituta est: in cuius fœdere Venetis cõcessit rex Italicus, ut immunitatẽ qua à Carolo genitore donati fuerant retinentes, Nicefori partium bello paceq; censerẽtur. Eaq; cõstituta pace Veneti publico omniũ insularũ consilio sedem à methamauco translatã in riuoalto manere, & q Riuusaltus esset ciuitatis nomen constituerunt, palatiumq; quod nostra ætate superbis est ædificijs auctũ, apud Theodori sacellum tunc primũ fundare cœperũt. pariterq; eodẽ anno quia in Oliuolensi insula littori proxima castellũ fuerat, episcopi sedẽ ibi constitutã appellãt cũ tota diocesi Castellanã. Tria paulopost in orbe terrarũ maxima sunt audita. Primũ dictu leue malos postea successus habuit. Sarraceni enim primã omniũ Italiæ urbiũ centũcellas urbi Romæ proximas spoliarũt. Carolus deinde imperator uir excellentissimus obijt. Tertio loco Sarraceni quatuor tunc primũ tyrãnos admiratos nomine habere cœperũt, quorũ unus Ægyptum & Aphricam occupauit, Duo Hispanias inter se partiti sunt, & quartus Palestinam ac Syriæ loca cepit. Isq; per Gregorij IIII pontificis Romani edictum, qui fuerat tituli sancti Marci Cardinalis, sacrosancta palestinæ loca obscœne fœdata à nemine Christiano adiri

permisit

Turcorum origo — *Alexander Macedo* — *Constantinopolis* — 350 — *Carolus magnus* — *Veneti suis legibus uiuũt* — *Mauritius dux* — *Pipinus rex Italiæ* — *Eraclia* — *Equilium* — *Niceta patricius* — *Dalmatæ* — *Canalis Orfanus* — *Sedes à Methamauco ad Riuoaltum translata* — *Riuusaltus* — *Palatium Venetorum* — *Oliuolensis insula* — *Grego. IIII pontifex*

Mauri permisit. Mauriq; in Siciliam classe delati late incendia commiserunt. Nec sciuit potuitq; Michael imperator Constantinopolitanus tantis malis aliter prouidere, q; quod Venetis ne mercimonia occidentis in Asiam perferrent inhibuit. & aliquot onerariarum nauiũ triremiũq; prǽsidia Siculis à Venetis afferri curauit: eratq; per id temporis Venetiarum dux *Iustinianus Particius dux* Iustinianus Particius, anno cuius secundo ducatus beati Marci euangelistæ corpus Venetias est trãslatum. & eo qui secutus est anno conditæ urbis Venetæ primo septuagesimo & quadringentesimo, ecclesia quæ nunc extat sancti Marci Venetijs ædificari cœpta. Iustinianus enim dux ea auctus gloria sancti euangelistæ ducatus sui temporibus in urbem adducti à populo Veneto impetrauit, Ioannem fratrem suum qui apud Cõstantinopolim *Ioannes dux creatur* exulabat in patriam reuocari. & sibi in consortem ducatus dari. Michaelq; imperator audiens Sarracenos Siciliam inuasisse per Ioannem in patriam reducem, & ducem creatum à Venetis petijt ut classe siculis opem ferrent. Dumq; classis à Venetis concessa armatur, dum nauigat, dum siculis laborantibus se ostentat, sancti Marci ecclesia à Ioanne duce populi gratiam eo in negocio aucupante perfecta est. anno qui secutus est Sarracenis Siciliam iterum Tarentumq; duce Sabba regis Maurorum præfecto obsidione prementibus *Theodosius imperator* Theodosius imperatoris Constantinopolitani classis præfectus copijs quas e Græcia adduxerat, diffisus ad Venetos se contulit. & Petro Touerdenico ac Ioanne eius filio Venetiarum ducibus Spatarij dignitate, quæ tunc erat omnium illius imperij maxima ornatis ab ea repub. impetrauit sexaginta triremiũ classem à Venetis armari: auctusq; tanta classe Theodosius nõ prius inchoata in portu Venetiarum uelificatione destitit, quàm sinum *Sabbas sarracenus* attigit Tarentinum. Sabbas uero Sarracenus quamprimum eam omnem Christianorum classem adriatico emenso in sinum Tarentinum flectere intellexit, siue quia timuerit, siue quia timoris simulationem rebus suis conducere sit arbitratus obsidionẽ soluit, & ad crithonitarum littora repente nauigans, Christianis quid facturus esset dubium fecit. Sed ea in magnarum classium propinquitate cum leuia per occasiones committerentur certamina, ad prælium uel inuitis utriusq; exercitus præfectis est uentum, quod quæ partium inchoasset, utriusq; classis duces ignorare uisi sunt: fractis eo in prælio & fugatis Christiano *Calamitas Venetorũ* rum copijs, in Venetos pugnæ inśtiores magna eius cladis calamitas cessit. Nam omnes eorum naues uel mersæ uel captæ sunt: militum uero paucis in barbarorum potestatẽ factis, reliqui aut enecti, aut ad internicionem fuerunt occisi. Theodosius autem præfectus parte nauium, quas è Constantinopoli duxerat amissa, saluti suæ fuga cõsuluit. Ea elati uictoria Sarraceni in Dalmatiam ducentes Austrense oppidum ui captum spoliarũt. Forte tunc Venetorum naues mercemonijs onustæ a Syria reduces uisa Sarracenorum classe *Sinus tergestinus* in sinum secesserant tergestinum: quas casu inuentas & fugam molientes barbari interceperunt, odioq; usi quo Venetũ persequebãtur nomen mortales in illis repertos ad unum trucidarunt. Exinde ad oram Italiæ flectentes Anconam ui captam spoliatamq; incenderunt. *Creta insula* Ad annos inde plus minus uiginti Sarraceni Alexandriam incolentes, Cretam insulam aggressi, ea omni ditione potiti sunt, quorum pars maxima in Italiam nauigãs, omnes urbes in sinum adriaticum ad Ancone hydruntum uergentes, uel occupatas tenuerunt, uel fugientibus habitatoribus desertas incenderunt. Nec fuit qui tantæ Italorum calamitati aliquã tulerit opem præter Venetos, qui duce Vrso particiaco illos exposita sinui Tarentino uastantes classe adorsi fuderunt, & Italia expulerunt. Eo deniq; anno alij Cretenses Sarraceni in Dalmatiam sunt delati, & non solum exposita mari loca, sed facta plerisq; *Gradus* in locis excensione mediterranea uexauerũt. Qui Gradũ usq; delati oppugnauerunt diu. *Sarraceni fugati* urbe ideo non sunt potiti, quia Veneti uicinæ urbis periculo exterriti laborantibus præsidium attulerunt, & fugatos inde Sarracenos mari quoq; supero expulerũt: in cuius fortis- *Basilius imperator Cõstantinopolitanus* simi facinoris gratificationẽ Basilius imperator Cõstantinopolitanus apochrysarius Dalmatiam administrans Vrsum particiacum ducem Venetum protospatarium declarauit. *Protospatarius* Isq; dux accepti muneris gratias relaturus cãpanas duodecim magni ponderis Basilio imperatori dono misit, easq; campanas constat primas fuisse, quas Græcia alicubi habuerit. *Primæ cãpanæ quas habuit Græcia* Sed & alia barbaries per tertij Sergij pont. Ro. tempora Italiam est aggressa. Nanq; ungari per uiam Foriulij, quam malo nostro ab initio mundi deus patefactam barbaris reliquit, Italiam ingressi sunt. Opposuit uero sese illis Berengarius Imperator Romanus ad ipsum Foriulij limitem cum quindecim milibus armatorum, & manu cõserta fractũ fugatumq;

amisit

amisit exercitum:tum furentes Vngari cæde incendijs & rapinis cuncta uastantes Taruisium peruenere eaq; expugnata urbe ultra progressi omniaq; uastantes per quæ facerent iter, Mediolanum inuadere constituerant. tum exciti opulentiæ urbis Venetiarum fama iam tunc ingenti signa conuertentes in eam duxerunt: & lembis tumultuarie fabricatis, quorum asseres pellibus conglutinarentur, ciuitas noua capta ad primũ impetum est incensa. Exinde Vngari per littorales insulas debacchati Equilium & ad alteram partem caput aggeris Clugiamq; populati sunt. Fuit uero animus Riuumaltũ & Methamaucũ primarias eius urbis insulas inuadere. Sed alia erat tunc eius urbis forma, alia munitio:nanq; Petrus cognomento tribunus dux quamprimum eam gentem pannonia mouisse audiuerat, urbem Venetiarum à riuo castelli ad ædem sanctę Mariæ in iubanico appellatam muro cinxerat: Canalem uero quem magnum dicunt ferrea clauserat cathena, cuius capita unum in sancti Georgij, alterum in sanctę Mariæ prædictę ædibus firmabantur. Cum itaque Vngari à Clugia mouentes littus quod contra methamaucum est cepissent, ut inde Methamauco riuoq; alto per Albiolam potirentur, Veneti Petro tribuno duce per arma illis resistere perrexerunt. pugnatumq; est uarijs in locis per quæ barbari multitudine freti irrumpere conabantur: & cum eo in certamine uano aliquot diebus laboratũ esset, tandem ipso natalis Petri & Pauli apostolorum die, Vngari uictoriam desperantes re infecta profecti sunt. Sensit per id temporis clades Italia inauditas. Dum.n. Vngari Venetos infestant, sarraceni montem occupauere Garganum, quem multis annis undiq; tenuerunt: & Vngari à Venetis in hetruscos delati, eam commissis regionem summa & alias inaudita impietate cedibus, incendijs, & rapinis prope destitutam desertamq; reddidere. Omnes.n. mortales fœminas æque ac mares qui cædibus superfuerant, aut fuga prolabi nequiuerant, in Vngariam adduxere. quin etiam anno qui secutus est conditæ urbis Venetæ L X X V, & quadringentesimo sarraceni Aphricam Genuamq; urbem ceperunt, in quã maxima usi sunt sæuitia. urbe. n. spoliata, & his qui arma ad defensionem induerant primo impetu cæsis, omnes pariter puberes latebris eductos trucidarunt: redituriq; in Aphricam mulieres omnis ætatis & impuberes masculos cum facta præda nauibus impositos asportarunt. Sed iam sensim ad aliena prolapsus sum, ad res Venetas redeamus. Per Agapiti pon. Rom. tempora Albertus Berengarij imperatoris filius apud Rauennam constitutus Venetos mercatores multis affecit incõmodis. Comaclensium.n.nauigio, quod illi haud quaq; tenue habebant, fretus mare uestrũ latrocinijs tenebat infestũ. Id cũ Veneti diutius pati nec possent nec uellent, in Comaclũ delati oppidũ primo impetu captum, & naues simul Comaclensium incenderunt. Forte paulo post Petrus cognomento Candianus Venetiarum dux Petro filio ut sui ducatus cõsors omnia secum administraret impetrauit. Isq; Petrus genitori ingratus cum in eum conspirasset in exiliũ est actus. qui adolescens acris ingenij ad Berengarium Albertumq; accessit: & cum forte X I I onerariæ naues ui tempestatis in primarium padi ostium actæ essent, eas Petrus Alberti consilio præsidioq; fretus intercepit. Et patre paulo post uita functo in patriã à Venetis reductus dux est factus. Omitto nunc multas Italiæ calamitates ut ea quæ uestra sunt propria enumerare possim potius quàm describere. Ad annum uestræ urbis conditæ secundum quinquagesimum & quingentesimum sarraceni bipartito exercitu Italiam ingressi, hinc Capuam ceperunt, inde Barrum terra mariq; obsederunt: cui Petrus Vrseolus uester dux annona importata subuenit, nec tamen soluerunt obsidionem sarraceni. Quare cum essent Constantinopoli nunciata ea quæ dux Venetiarum fecerat, Gregorius imperialis catipanus, id magistratus est nomen, cum classe in Adriaticum uenit: qua Venetæ cõiuncta itum est in sarracenos, de quib[9] superatis cæsis & expulsis dux uester triumphauit. Eo qui secutus est anno, Adriæ ciuitatis à cuius uicinitate superũ mare nomen accepit, incolæ maior tũc populus quàm urbis uetustas tunc tolerasse uideatur, Venetorũ fines uastarunt: quibus Otto Vrseolus Venetiarum dux Petri defuncti filius apud Lauretum pado & athesi uicinum occurrens conflixit, & superati adrienses breui peruenerunt ad eam opum tenuitatem, in qua eos obsorduisse uidemus. Nono postea & X X ac sexcentesimo uestræ urbis anno Robertus uiscardus uir celeberrimus, ductu cuius regnum primo est cõstitutũ, quod appellamus Siciliæ citra Farum, Dyrachium urbem terra mariq; premebat. Nicephorusq; imperator Græcus, q per se ipsum nequisset, Venetos ut pressæ urbi præsidiũ

Ciuitas noua ab Vngaris capta

Clugia depopulata

Petrus tribunus dux

Cathena

Mons garganus à sarracenis occupatus

Genua capta à sarracenis

Agapitus pontifex

Albertus im.

Comaclum

Petrus candianus dux

Sarraceni Italiam ingressi

Adria ciui.

Otto Vrseolus dux

Robertus uiscardus

Nicephorus imperator

afferrent orauit: qui Dominico Syluio duci suo ut triremium onerariarumque nauium clas
se educta imperatori satisfaceret publico consilio permiserunt: Duxit'que in Guiscardum
Syluius classem quam finis ostendit ingentem paratissimamque fuisse. namque normanæ cō/
gressa classi uictoriam sed cruentissimam obtinit, & mare Dyrachinis redditum est aper/
tum. Post aliquot inde annos Robertus Guiscardus imperium ambiens Constantinopo/
litanum, quod Alexius imperator pessimus inuaserat, classem superiore maiorem eduxit.
Alexius imp. Veneti non magis ut roganti Alexio satisfacerent, quàm quod Roberti potentiam, si au/
geretur, libertati suæ ducerent formidabilē, classem pararunt spe Alexij ampliorem, quæ
item Syluio duce alto mari Guiscardo congressa est: & fractis fugatis'que Venetis Ale/
xianis'que qui aduenerant, Guiscardus Dyrachium, Dominicus dux Venetias de fuga se
Vitalis falero contulit, quem inde patres in carcerem coniecerunt: Vitalisque falero illi suffectus repara/
tam illico classem ad Alexium duxit. qui imperator Guiscardo ad Sasium congressus fra/
ctusque & fugatus imperium amisisset nisi Robertus breui post febre & caumate per men/
Casiope insul. sem Iulium correptus apud Casiopam insulam interisset. Inchoata est paulo post glorio/
sissima omnium expeditio, quam beatus pontifex Romanus Vrbanus secundus in Cla/
romontensi concilio decreuit, ad quam Veneti classem ducentarum omnis generis na/
uium præfecto Michaële Vitalis Michaëlis uestri ducis filio transmiserunt: eáque classis
Cruce signati non magis uestra militia quàm cruce signatorum ex omni orbe christiano ad uos conflu/
Dalmatæ entium plena fuit. Dalmatas'que constat eam nauibus militibusque adauxisse. Pisani tunc
Pisanorum Venetis infensi cum triremibus quinquaginta mediterraneum infestabant, id in primis
perfidia quærentes ut naues Venetas casu obuias interciperent. Siue igitur classem Venetorum
dalmatarumque sua maiorem esse ignorarūt, siue ea fuerunt audacia, ad portum Rhodien/
sem tanto nauigio concurrerunt, superati'que triremes duo de uiginti, & in his milites
Magnificen/ quatuor milia amiserunt. Sed Veneti ob crucis quod deferebant ligni reuerentiam tri/
tia Venetorū ginta Pisanis primoribus in obsides retentis cæteros incolumes cū redditis triremibus li/
Smirna ciui/ berarunt. Subinde Lassimiram uel ut credo Smirnam Asiæ urbem, quæ sex à mari mili/
tas Asiæ bus distans tunc recēs à Turcis diruta fuerat, ea classis cepit: & magni Nicolai corpus ibi
Gothifredus repertū Venetias misit: Ea classis uestra cū Boglioni Gothifredi temporibus cæteręchri/
Boglioni stianorum expeditioni auxilio accessisset, illo ad primi anni captæ Hierosolymæ finem
Hierusalem mortuo eius fratri Balduino qui primus rex fuit primum usui esse cœpit. Cum.n. Ptolo/
Genuenses maidam quæ & Accon & corrupte Accia à nostris est dicta obsideret, uocata classis Ge/
nuensis primo post Veneta accesserunt, quas simul fuisse tunc rostratas naues & trire/
mes L X X X refertur: & pressa mari ac terra Accon uigesimo obsidionis die facta est in
regis Hierosolymæ potestatē, liberis'que duobus his de Italia populis priuilegia rex in ea
urbe cōcessit amplissima. De quibus quod ad Venetos spectat infra diffuse dicemus. Ad
annum nanque Venetæ urbis conditæ sexagesimum quartum sexcentesimum'que Bal/
Balduinus se/ duinus eius nominis secundus Hierosolymæ rex, primo suffectus Balduino de quo pro/
cundus rex xime supra est dictum, sarracenis & turcis resistendi spe destitutus Venetorū auxilia po/
poscit, societatem eis in capiendis de terra barbara prouincijs urbibus'que pollicitus: exta
re'que uidimus, & uos scire non dubito fœderum huiusmodi formulam cum Dominico
Michaële uestro duce solenniter conceptam. Sed priusquam classem Veneti parare po/
tuerint Balduinus iste Balach parthorum regi Hierosolymam impetenti temere congres/
sus cum magna procerum militumque christianorum parte captus Chairum in carcerem
Concilium la est perductus. Id cum secundus Calixtus pontifex Romanus intellexisset, & forte tunc la
teranense teranense consilium celebrabat, Venetos orauit & sua impulit autoritate ut difficillimis
christianæ expeditionis rebus in Asia subuenirent. Erat per id temporis Hierosolymis pa
triarcha Varinundus uir non magis doctrina & religione quàm animis & prudentia con
spicuus, cui Balduino capto Hierosolymæ & regni administratio à christianis fuerat de/
mandata. qui & ipse sicut pontifex Romanus ad Venetos mittens fœdera cum Baldui
no icta illis confirmauit. Dominicus itaque Michaël classem adducens potentissimam ad
annum salutis secundum & uigesimum supra centesimum & millesimum in Asiam naui
gauit. Iacobus'que theologus Genuensis qui paulo post Hierosolymis diu uixit, & à quo
hæc sumpsimus, L X X onerarias naues eam classem habuisse scribit. in qua similius est
uero triremes inter & ceteas ac alias minores quàm uestra habent monumenta naues
fuisse

fuisse c c. Interea Varinundus patriarcha quo die certior est factus Dominicum Venetijs soluisse omnes copias quotquot Hierosolymis educere potuit ad Iopen duxerat: quam Hierosolymæ proximiorem cæteris maritimam urbem Babylonica septingentarum nauium classis arcta & periculosissima obsidione premebat, impetum quem Venetus dux in barbaram classem fecit improuisum fuisse crediderim, quod genuensis scriptorque ac uenet' autores sunt, barbaros illico profligatos fugatosque magna ex parte captos fuisse. Iope liberata iussit patriarcha omnibus christianorũ copijs terra mariq; in tyrũ iri, quam urbem omnium præter Hierosolymam & Antiochiam Asiæ potentissimam christiani ad id temporis expugnare nequiuerant. Ea tamen summis barbarorum conatibus aliquandiu defensata, tandem multo, ut genuensis uerba imitemur, Venetorum sanguine capta & Hierosolymæ regno addita est. Concessum uero Venetis à Varinundo patriarcha, & postea à Balduino rege pecunia redempto confirmatum, quod uidimus ipsi priuilegium, minora habuit quàm quæ concedentibus in tanti beneficij præmium fuerint onerosa. Nanque Balduinus hic secundus ea primo confirmat quæ primus alter Balduinus rex Venetis in acceptorum principio expeditionis beneficiorum præmium in hanc maxime formam in ecclesia sanctæ crucis apud achonem altero concesserat priuilegio: haberent Veneti omnibus in urbibus Hierosolymæ & primatus Antiochiæ propriam fori iurisdictionem: uicum & plateam particularem ubi furnum, stateram, cauponas, mensuras'que proprias & cætera mercimonia nullis gratuiti uectigalibus exercerent. Si quis Venetus naufragium fecisset, si decessisset intestatus, bona cederent Veneto magistratui, tum in beatorum apostolorum Petri & Pauli festo celebri regius minister ex Hierosolymæ ærario trecentos Bizantios sarracenos persolueret: his'que à primo secundus addidit Balduinus, ut Tyri Ascalonis'que urbium quandocunque in christianorum fierent potestatem, Venetus tertiam partem dominio possideret. Tyro capta & Balduino Hierosolymam reuerso periculum palam est factum, quod christianæ expeditioni maximum imminebat si ea à Venetis auxilia nõ uenissent. Nanq; suffectus Caloiohanni Emanuel tunc Constantinopolis imperator qui tantam christianis latinis uictoriam sicut & sui prædecessores inuideret, Iope obsessa aperta in Venetos cœperat machinari, quos à ferenda christianis ope cupiebat auertere. Eius itaque imperatoris per eam ætatem potentissimi motibus qui continuabant territi Venetæ reipublicæ magistratus Dominicum Michaëlem ducem suum reuocare coacti sunt. Is'que probus uir Rhodum primo post Chium Græci imperatoris insulas spoliauit, gloriosum nactus in Chio Theodori martyris corpus quod in sancti Marci basilicam delatum in capella insigni seruatur, quam Narsetem cartularium ædificasse docuimus. Ductis inde apud Chium hibernis Dominicus dux, Samum, Mytilenas, Andrum & alias de emanuelis imperio insulas spoliauit: occupato'que Mothonico & præda ibi facta inter suos diuisa urbem communiuit: eadem'que classis in patriam reditura, Spalatum & Tragurium regis Vngarorum urbes, quod & ipse Veneto inimicaretur nomini, ut cepit, quas urbes Veneti hucusque possident. Dominicus uero dux celeberrimus tantis rebus intra trigesimum quàm profectus erat mensem fœlicissime gestis in patriam est reuersus. Immorati diu sumus in recensendis ordine gestis à Dominico Michaële rebus quidem maximis: sed eo plurimi à uobis & uestra re publica faciendis, quod iacta sunt tunc uestræ amplitudini fundamenta. Nam tunc primum extra portum & littora uestro ducatu comprehensa aliquid dominij urbs Veneta habere cœpit. Id'que ut docuimus maximo grauissimoq; pontificis Romanorũ & Hierosolymæ regis consensu ac totius orbis christiani applausu factum esse gloriosissimum uobis, ac fœlicissimum ducere ac extimare debetis. Nec paruo postmodũ reipublicæ decori fuit tertij Alexandri pontificis Romanorum ad uestram ciuitatem accessus. Eum. n. primo uigesimo & septingentesimo Venetæ urbis conditæ anno uenisse constat, ut pro missam ex fœdere pacem cum Federico primo barbarossa imperatore Romano uestris auspicijs, uestro concluderet interuentu. Sebastianus'que zianus dux uester cum binos orbis christiani principes ea pace solenniter constituta, Federicum primo Rauennam usque, & post Alexandrum pontificem longiore aliquantisper nauigatione prosecutus fuisset, eodem anno tanta auctus gloria est defunctus. Cum'que paucos post annos tertius Clæmens Papa Federicum antedictum imperatorem, Philippum regem Francorum,

Iope ciuitas — *Tyrus* — *Priuilegium Venetorum* — *Rhodus* — *Chium* — *Corpus sancti Theodori* — *Samus. Mitylenæ. Andrus* — *Spalatum* — *Tragurium* — *Alexander pontifex* — *Federicus barbarossa* — *Sebastianus zianus dux* — *Clemẽs pon.* — *Philippus rex Franciæ*

Ricardus rex Angliæ *Henricus Dandulo* *Oddo Burgũdiæ dux* *Classis Veneta & pisana*

Ricardum regem Angliæ, Oddonem Burgundiæ ducem, ut laborantibus in Asia christianorum rebus subuenirent impulit: admoniti ab eodē pontifice Veneti per Henrici Danduli ducatus tempora classem, cui Rauennas archiepiscopus pontificis legatus præfuit, parauere. primos uero & omnium pro tempore utilissimos ea expeditio ex Italia Venetos habuit, & qui se eis addiderant pisanos. Nā Clæmentis Papę edicto palam facto, Bela Vngariæ rex Venetiq; ut terræ sanctæ opitulari possent, pacem utrinq; diu denegatā pari facilitate inuicem concesserunt. & coniunctas in Adriatico Venetā pisanāq; classes magna uis Italię nobilium militumq; est ingressa, quibus Tyrū delatis & in urbem expositis perterriti prius ac pene desperantes in illa christiani respirare cœperunt. perseuerarūt hæ classes triennio rebus Asiaticis intentissimæ. Cumq; nauiū reparatione & militum regumq; supplementis per maxime indigerent, sicut simul iuerāt eodem tempore, sed nequaquam simul aut eadem cum qua iuerant amicitia littoribus Asiæ sunt profectæ: quin bellum utrinq; mutuum in patriam est relatū, quod malo pisanorum successu prius terminatum penè quàm gestū est. Pisana. n. classis Polam delata Lesinam urbem Venetis tributa pendentē cepit, apudq; eam hiberna egit. & Henricus dux Venetus hanc classem in patriā reducem exarmauit: inde nouam triremium decem, nauium sex cetearum raptim armatam emisit. Qua Polam ducta & urbs ui capta, & pisanorum pars classis reliqua incensa est: partem. n. classis maximā pisani reuocarunt præsidio occursuram sex eorum nauibus onerarijs, quæ mercimonia à Tanai fluuio & mari pontico aduehebant. Venetiq; Polæ muro ita aperto dirutoq; ut in eam ultra pisanis receptus esse nequiuerit, Mothonum urbem suam in Peloponneso se contulerant, apud quam pisanis aperto uenientibus pelago congressa classis Veneta, & præsidium reppulit male habitum, & duas ex ipsis sex mercimonijs plenas intercepit: pax'que breui maximo cum pisanorum damno composita est. Sequitur in primis gloriosa Venetis expeditio. Anno conditæ urbis quarto quadragesimo septingentesimo Bonifacius marchio montiferati, Balduinus comes Flandriæ, Henricus comes sancti Pauli, Ludouicus comes Sabaudiæ Venetias aduenerunt nulla alia ratione quàm ut uia ad Constantinopolim per uarios pridem in Germania & nuper in Constantinopoli exortos motus interclusa à Venetis opem peterent transmittendis in Asiam copijs, quas christianorum subsidio ducturi erant: pactiq; erant cum Henrico Dandulo duce quales quotq; naues habere, quantum pro naulo dissoluere deberent, quingentos & quatuor milia equites & octo milia pedites & cōmeatus necessarios traducturi. militibus uero suis ad edictum tardiusculе conuenientibus protracta est diutius opinione sua Venetijs mora, ut æstate iam in autumnum uergente pecunias hi proceres expectando consumptas à Venetis mutuas capere sint compulsi. forte per id tempus Iadera quintum à Venetis ad Vngaros defecit, cuius recipiendæ cura ducem Henricum & Venetos adeo urebat, ut nauigium importuno tempore pœnituerit proceribus promisisse, quam ut reuocarēt promissionem nullo abduci incommodo patiebantur: cum melior in re ardua ac difficili consultantibus occurrit sententia, dandas s. esse dono petitas maioresq; proceribus pecunias, si inita societate illis in recipiendis Dalmatiæ urbibus oppidisq; rebellibus reipub. opem afferre animum induxisent. Ictaq; sunt in annum fœdera educendas esse à Venetis in expeditionem triremes L X: & præter Dalmatiam quicquid urbium, oppidorum, insularumq;, & omnifariam prædæ caperetur æquis inter utrosq; portionibus diuidendum. Henricus itaq; Dandalus Venetorum dux cum expedita triremium clase primus omnium idibus octobris soluit, cæteri postridie sunt secuti. Quam clasem præter armatas iam ducibus dandas urseriosq; quibus equi deferuntur uiginti centū, ac onerarias naues L X X habuisse cōstat: primumq; tergestini & mulgenses mare latrocinijs infestantes domiti, & Venetis tributarij sunt effecti. Iaderam uero delati diutius ad eam sua opinione sederunt, quam sæpe oppugnatam multis laboribus & multo sanguine fuso recepe runt. Et qa eius q̄ ter iam quaterq; rebellauerat respectu liberari uoluerunt, Veneti muros urbis in mare uersos aperuerūt. Actumq; est inter socios ut hyemem plane inchoatam & crebris iam sæuientem tempestatibus ibi agerent: quare Iaderenses quique ditiores & urbis primotes Venetorum clæmentiā desperantes sponte migrarunt. Interim Alexius puer Isaac Constantinopolitani imperatoris filius Alexij patrui sui fratricidæ manibus elapsus Iaderam se contulit consilio fretus nonnullorū procerum paternæ amicitiæ, à quibus Veneti

Iadra defecit à Venetis *Dalmatiæ urbes* *Triremes sexaginta* *Iadera capitur* *Alexius filius imperatoris*

Venetias ducebatur: petentem uero afflictis rebus opem & multa pollicentem Alexium socij bello exaudiendum duxerunt:sunt'que in hac maxime forma fœdera constituta. Restitutus in patriam Alexius imperator'que aut solus aut cum patre si superstes in carcere inueniretur constitutus Græcanicam ecclesiam & religionem Romanæ ecclesiæ ac ritui catholico subijceret: pro damnis insuper quæ tam Venetis quàm francis ubiq; constitutis Emanuel imperator pridem intulerat,triginta milia auri marchas dissolueret: principibus uero expeditionis nauli impensæ satisfaceret qua erant Venetis obligati. Soluerunt'que à Iadera ad ueris initia bello socij perpetuo cursu Constantinopolim petituri. Et Iaderenses patria profugi piraticam ubique in liburnis patria sua histris'que finitimis infestissimam exercuerunt, in quos noua à Venetis educta classis, & præsidium Iaderæ imminenti insulæ impositum est: Cui Malconseglio indicta est appellatio: quod quidem præsidium Iaderenses patria extorres opibus Vngariæ regis freti triremibus decem apud Caietam armatis diruerunt. Quamobrem nouam atque ingentem Veneti classem parare cœperunt. Id cum Iaderenses resciissent pacem à Venetis suppliciter petitam impetrarunt,ut datis obsidibus primatum filijs in patriam reuerterentur. Classem interim bello socijam Bosphorum ingressam ad margaria locum galathis è regione oppositum haud longe à Constantinopoli distantem remorata est cathena quam Alexius fratricida densissimam præsidijs ad utrunq; latus tetenderat cõmunitam:ad quam dum tentus esset exercitus,Cretenses duabus uecti triremibus publico consilio insulam Alexio puero dediderunt,qua ille Bonifacium montisferati marchionem paterna sibi auitáque affinitate coniunctum donauit: cathenaq; interim non prius perrumpi potuit quàm aquilone nauis cetea uento impulsa ualidissimo est immissa: forfex'que simul immensus illam eodem iuuante impetu succidit. Ea superata peregrini: nam eo se nomine totus exercitus appellabat,urbi appropinquant, proceres'que terrestres copias ducentes primi excensione facta ad urbis mœnia portas'que ferri cœperant, cum Theodorus lascara adulterini imperatoris gener, & copiarum ductor eruptione facta impetum fecit: & prælium utrobique cruentum & atrox commissum est.tandem'que Grçcus intra menia est repulsus. Eodémque tempore classis Veneta ad portum urbis circumacta est, quam & cathena item altera retardauit. Eam. n. inclusæ triremes uiginti pro uiribus defensabant. Continuato tamen perpetuo duorum dierum prælio, & scissa est forfice cathena,& in portu triremes uacuæ:nam Græci in terram profugerant: sunt inuentæ.portu capto peregrini partitis muneribus illi terra portas hi de nauibus mœnia perpetuis agitare oppugnationibus constituerunt. Veneti'que uineas ad promurale in portum uergens quam proximas adegerunt: binis insuper nauium malis superne ad caueas colligatis pontes impositi sunt, de quibus muros altitudine superantibus oppidani sagittis catapultis'que & fustibalis feriebantur: quin etiam ignis de pontibus caueis'que nauium in proxima continuantiaq; mœnibus urbis ædificia sæpenumero iactus est: qui tandem amplissima corripiens ædificia latissimum commisit incendium, ut eo territi metu, crebris insuper icti uulneribus murorum defensores eos linquere sint coacti, quos scalis innixa iuuentus Veneta occupauit. Ad eum'que tumultum in urbe concitum Alexius fratricida territus nocte concubia fugiens ingentem thesaurũ qui postea rescitus est apud hirenam filiam uirginem in monasterio defossum liquit. Ea perditi uiri fuga per urbem uulgata Isaac cçcus carcere eductus & puer Alexius maximo populi fauore patentibus portis in urbem est reductus. Exinde factis utrique imperatori de more acclamationibus Isaac pacta à filio cum peregrinis fœdera sponsiones'que & pecuniarum obligationem præsente & consentiente populo approbauit: quorum executioni cum probus imperator Isaac gratissime intenderet, morbo ab aëris,ut creditum est, insolentia contracto interijt. Nec segnior illo erat in ostendenda gratitudine puer Alexius, quem & satis debito facturum & ingentia etiam peregrinis in Asiam traiecturis allaturum apparebat, nisi ingrata & seditionibus per eam tempestatem nutrita ciuitas omnia eius consilia subuertisset: tumultus.n.in populo incertis auctoribus est exortus, & incursu ad imperiale facto cõuitia in imperatorem iactata sunt,quod puer ignarus rerum pecunijs auaræ & semper antea inimicæ genti latinæ dandis urbem expilare,ac omnino intenderet exhaurire. Et puer Alexius sibi timens prudenti supra ætatem consilio alta inclamauit uoce, sese in eorum potestate dirigendis huiusmodi alijs'que

Emanuel imperator

Iaderenses piratiam exercent

Malconseglio insula

Iaderenses à Venetis pacẽ impetrant

Cretenses

Veneti occupant urbem

rebus de cætero permanſurum:hæc noctu de prima uigilia fiebant. Mane imperator con-
ſilio paucis communicato ad Bonifacium miſit monteferatenſem: admonuit'que atque
orauit, ut de tertia uigilia cum armatis cohortibus ad portam quæ clanculum pateret de-
latus in palatium aduolaret. Fuit eius conſilij conſtituti'que facinoris conſcius quidam &
ipſe Alexius cognomine murtilus, quem Iſaac imperator ex infima plebe in patriciū pro-
tonotarium'que primariam aulicorum dignitatem extulerat: is malo uir ingenio ad ty-
rannidem anhelabat. Quare primarios factionum & in plebe audentiores allocutus, tu-
multum ad primam uigiliam priori ſimilem concitare curauit: quo tumultu uix tunc ex
otto Alexium puerum titubantem ut in penitiora ſordidioráq; palatij deliteſceret admo-
nuit, curauit'que perductum ad locum à ſuis ſatellitibus cuſtodiri: exinde in publicam de
latus eſt aream: & multa cõcionabundus dixit oſtendens præſentem urbis conditionem,
imminens ab externa, auara, ambitioſa, & ſemper hactenus inimica gente periculum, ui-
ro non puero indigere: effecitq; quod in primis anhelans ſatagebat, ut inconditis uocibus
eum populi pars gubernatorem, pars ducem, pars imperatorem acclamauerit, ſecundum
Alexij mors quas acclamationes magna ſtipatus caterua in palatium ſe proripuit, & puerū Alexium
quem datum bis uenenum non occiderat, eliſo guture manu propria necauit. Tumultu
exinde ſedato copias contraxit quantaſcunque urbs tunc populo frequentiſſima dare po
tuit: & ſuis iam urgentibus fatis hinc defuncti imperatoris pueri amicos tollere, inde pe-
regrinos pellere animum adiecit: primum tamen in peregrinos ducendæ acies ſunt inſtru
Virginis dei ctæ: & accerſiti ſacerdotes pompam producentes, Iconam'que portantes glorioſæ uir-
genetricis ginis dei genetricis quæ in ſacrario ſeruabatur, diuina ituris in prælium armatis perege-
Icona runt. Secundum quæ rite facta eadem icona in uexillum & pugnæ ſignum præmiſſa
Balduinus eſt. Forte impetus primus factus eſt in Balduini Flandrenſis comitis ſtationes, quæ ad
ſuæ legionis tabernacula ſeruabantur. Is'que dux non magis corpore quàm animo præ-
ſens cum paucis occurrens furentis Græci impetum tam diu moratus eſt, quòad omnis
legio arma rapuit. quæ in prælium tota cum irruiſſet, pſeudo imperator in portam uſque
repulſus eſt, Iconaque caſu à peregrinis capta parum abfuit quin tyrannus cum multitu-
dine ſuorum promurali excluſa fuerit interceptus. Iconem peregrini apud ſe manſiſſe
in eam acceperunt partem, ut uictoriam ſibi de perfido hoſte maligno homine à deo ſpon
deri in ſpem maximam ſint adducti. Quare in conſultationem eſt poſitum quid plurimi
quique maiores natu, meliores'que cenſerent à peregrinorum exercitu faciendum: uicit'-
que ſententia tollendum eſſe & deijciendum tyrannide perditiſſimum hominem, qui tam
multa in ſe tam horrenda in puerum Alexium commiſiſſet. Fœderáq; primum omnium
inter eos hac formula renouata ſunt, ut urbis captæ atq; imperij Romaniæ urbiū ac loco-
rum quæ in poteſtate fierẽt dimidia proceribus peregrinis, altera pars Venetis poſſiden-
da daretur: urbsq; ab his mari, ab illis terra uariatis per duos de ſeptuaginta dies oppugna
ta eſt. & licet magna Græci à peregrinis terra pugnantibus incommoda acceperint, muro
tamen Veneti in portum uerſo ſuperne de nauium malis caueiſq; ſicut alias expugnato
priores urbe potiti ſunt. Tyrannus'que noctis umbra tectus cum pellicibus uxore & the-
ſauro fugiens euaſit. Ciues uero hinc ad capti ab hoſte muri uoces inde ad tyranni fu-
gam uno atque eodem tempore ſunt exterriti. Sed dante ingenium neceſſitate conuo-
catos in ſolennem pompam ſacerdotes ſecuti ſunt inermes & crucibus Iconis'que ad fi-
dem comparandam præmiſſis, tenentes murum armatos ueniam ſupplices orauerunt,
qua facillime impetrata, portis undiq; patentibus latini nominis multitudo undiq; eſt in-
greſſa. Quiete urbi data proceres in conſilio decreuerunt quindecim uiros ex omni exer-
De eligendo citu deligendos, quibus creandi imperatoris deligendiq; patriarchæ poteſtas eſſet irrefra
imperatore gabilis attributa. Quod cum placuiſſet id Veneti petitū impetrarunt, niſi imperator eſſet
et patriarcha Venetus patriarcham ipſi poſſent ex arbitrio declarare à Romano pontifice confirman-
dum. partitio electorum in hunc maxime modum æquata eſt, ut quinque uiros externi
principes Flandrenſis & ſancti Pauli comites, totidem Montisferatenſis Sabaudienſis'q;
Bald.imp. reliquos Veneti deputarent. Balduinusq; flandrenſis ſumma concordia ſublimatus, &
Thomas maurocenus in ſacris agens in patriarcham Conſtantinopolitanum à Venetis
declaratus eſt: qui nouo imperatori ex more inuncto diadema impoſuit: & breui poſt
pro confirmatione obtinenda Romam ad tertium Innocentium pontificem ſe contulit.

Vrb

Vſi uero ſunt expeditionis huiuſce principes magna in nouum imperatorem liberali-
tate. Nam ut onera imperij commodius tolerare poſſet, dimidia illum partis eos ex fœde
re tangentis tam urbis quam prouinciarum uectigaliumq́ & portoriorum imperij dona-
uerunt. Inde ad nonam captæ urbis diem Veneti claſſe, cæteri omnes terra recipiendis
Balduini imperatoris nomine, prouincijs, urbibus, & inſulis eduxerunt. primusq́ omni- *Bonifacius*
um Bonifacius Montisferatenſis & Henricus imperatoris germanus frater, omni thra- *montisferati*
cia quæ Adrianopolim & Cōſtantinopolim dierum trium itinere, quaqua uerſum inter- *& Henricus*
iacet mirabili uictoriç curſu potiti ſunt, & omnia ut imperatoris poteſtate firmarentur, ca *imp. frater*
ſtra duces ad Adrianopolim ſunt metati. quam in urbem Grçci nobiles & primores quiq; *Adrianopo-*
Latinorum exoſi imperium copias contrahebant. Manſerat apud imperatorem Conſtan *lis ciuitas*
tinopoli Henricus Dandulus ueſter dux, quo partem quartam imperij ſe tangentem cer- *Henricus Dā*
tioribus diſcretam terminis, ac locorum nominationibus innoteſceret. Et quia Aegei pe- *dulus dux*
lagi (archipelagum nunc appellant) inſularum pars maxima & adiacentes Creta & Aulis *Archipelagus*
Eubœa nunc Nigropontus in ea adnumerabātur quarta parte, claſſem ſuam illis primum *Creta. Aulis*
recipiendis intendere curauit. Sed cum ad Cretam eſt peruentum, omnis ea inſula in Bo- *Eubœa*
nifacij Montisferatenſis poteſtate pacifica eſt reperta. Quamobrem imperator Baldui-
nus concordiam in expeditione & fœderum publice ictorum iuſtitiam conſeruandi cu-
pidus, Bonifacium in Theſſaliæ regem declaratum ut Cretam Venetis dimitteret eſt hor
tatus: miſſiq́ ſunt ad caſtra in Adrianopolim firmata cū imperatoris decreto Marcus Sa *M. Sanutus*
nutus Patricius Venetus, & Rabanus de carceribus Veronenſis Veneti ducis oratores *Rabanus Ve-*
qui Bonifacium imperialis decreti quod exhibuerunt autoritate regem Theſſaliæ ap- *ronensis*
pellatum, ut accepta à Venetis pecunia quamquam modica ius illis ex Alexij pueri extor
riſq; donatione quæſitum cederet, facile in ſententiā adduxerunt. Thomas interim mau-
rocenus Romæ fuerat, quem tertius Innocentius pontifex libentiore quàm petitum fue-
rat animo in patriarcham Conſtantinopolitanū confirmauerat, quod ea eccleſia tunc ue-
ro Romano pontifici ſubiecta erat. Iſq; patriarcha cum Venetijs paruo fuiſſet tempore
Conſtantinopolim ad ſuam reuerti uoluit eccleſiam. Cui nauigaturo Senatus Venetus
triremes quatuor duci Dandulo & eius claſſi addendas tradidit. qua fretus armatarū tri-
remium occaſione patriarcha, Raguſiū urbem quæ à Venetæ rei publicæ fœderibus de- *Ragusium*
ſciuerat, recipit. & Dyrachio quam Græci imperatores deſertam liquerant inſtaurato prç *Dyrachium*
ſidia impoſuit. Exceptus uero eſt Cōſtantinopoli patriarcha ſummo applauſu, q; pōtifex
Innocentius Balduinum imperatorē à patriarcha cōfirmato iuſſerat autoritate apoſtolica *Balduinus*
coronari. eaq; dies celeberrimo totius penè Grçciç non magis latinorū quàm Græcorum *coronatur*
conuentu lætiſſima fuit. per annum qui ab urbe Conſtantinopoli capta tunc finitus erat,
quicquid Iſaac & Alexius fratricida poſſederant terra & mari, unica Adrianopoli exce-
pta, in latini imperatoris latinorūq; procerū poteſtatē factum erat. Sed perturbauit tantos
latinorū ſucceſſus hinc Balduini imperatoris inde Henrici Danduli ducis ueſtri mors breui
ſubſecuta, & tamen res proſpere ſucceſſerūt. Sed iam hoc loco fidem promiſſi ueſtræ ma-
gnitudini ſupergreſſus ſum, qui penè hiſtoriam non breuiarium hac una in parte deſcripſi
quod ab ea expeditione magna amplitudinis ueſtræ quam nunc etiam obtinetis, pars ori-
ginem habuit. nec erant tunc ueſtrorum imo publicorum chriſtiani nominis hoſtium ſar-
racenorum uires imminutç, quin potius ſolito potentiores toto orbe effecti erant, excepta
Italia, cui unicæ à ueſtro potentatu, & regum Siciliæ tunc etiam potentiū & bene chriſtia
norum metu manū inijcere formidabant. Ad annum enim tertij Innocentij pontificis prç-
dicti tertium Ilmamolinus ſarracenorum Aphricam incolentiū imperator, quem tunici re
gem ſoldanumq́ appellarunt, ingentes in Europam traiecit copias. primaq́ ad Toletum *Toletum*
fixit caſtra. & inaudito uictoriç curſu utranq; Hiſpaniam peruagatus latiſſimis omnia in- *Hispania*
cendijs populationibusq́ fœdauit, adeo ut hinc arelatum, inde Auinionum gallicas urbes *Auinionum*
illud idem afflauerit incendium. Henrico interim imperatore defuncto fratri Balduino
apud Conſtantinopolim, & Petro ziano Veneto in ducem ſuffecto, creſcebat in latino- *Petrus Zia-*
rum manibus imperium Romaniæ. Imperator enim Adrianopolim agitabat, cuius & *nus dux*
Græciæ imperij nomen Vatari occupauerat: & dux Venetus liberum ſuis fecerat, ut præ-
ter maiora rei publicæ reſeruata ea quæ ciues Veneti caperent, ſibi ipſis propria retine-
rent. primiq́ omniū Marcus Dandulus & Iacobus Viaderus Gallipolim ceperunt. Mar

cusq; Sanutus & confœderati secum aliquot ciues, Naxo, paro, mela, herinea: eodemq; tempore Marcus dandulus andro & aliquot ægæi pelagi insulis sunt potiti. Rabanus uero de carceribus ueronensis & nepotes Euripum: Andreas & Henricus glisij Tinas, micholas, Schyron, scopulum & Schyatã: Philocalus nauigosus Stalimenũ sibi dominio subegerunt: per quod item tempus classis Venetorũ unius & triginta triremiũ persequendis piraticis missa Corcirã nunc Corphu dictum, & eodẽ uictoriæ cursu Mothonũ & Coronum rei publicæ rebelles subegit Dominicusq; de la rosa cãpanus ex gallia reliquijs athenarũ & omni Achaia potitus est, nec tamen deerant Græci in latrocinia coeuntes. Henricus namq; cognomento piscator maleæ comes genuensiũ classe fretus Cretã insulam, ut caperet est adnix9. Veneti aũt classe uiginti quatuor triremiũ immissa & suã tutati sunt insulã, & quatuor genuensiũ triremes interceperunt. Eaq; latinorũ apud Constantinopolim uictoria, animos christianorũ in Asia degentiũ erexit. Annus aduenerat conditæ urbis uestræ septimus quinquagesimus septingentesimusq; cum gubernandæ Cretæ rebelles animos ostendenti, & Mothono ac Corono gubernatores dedistis, qui magistratus freti sex nauibus ceteis & totidem triremibus patria eductis & Cretã seruarunt, & genuensium rebellibus fauentiũ tres naues interceperunt. Quin etiam Rabanus de carceribus nepotesq; cum Nigropontis insula sese uobis feudatarios subegerunt. pariter Gofredus de uilla gallicus qui in Achaiæ principatu Dominico de la rosa successerat. & Michael cominos Græcus nobilis cum Peloponneso nunc morea dicta par feudũ Venetæ reip. obedientiãq; spoponderunt. Anno autem qui secutus est Veneti motus Cretensium rebellionis cõpescere cupientes equites ex suis & plebeios pedites eo in coloniam deduxerunt, prædiaq; insulæ maiora melioraq; tum equestri ordini, tum plebeis diuisa, primusq; pro re publica Veneta dux Candiæ fuit Iacobus Teupulus, qui paulo ante cum prætura in Constantinopoli gereret inducias cũ uatari comino Græcorũ imperatore Adrinopolim obtinente in quinquennium constituerat. Quæ quidẽ induciæ ab Henrico imperatore pariter fuerant constitutæ Suffectus Henrico mortuo Petrus Altisiodorensis ad urbem Romã ueniens ab Honorio III pontifice Romano in sancti Laurentij ecclesia quæ est extra urbis muros cũ Iole uxore coronatus est. Isq; pontifex rebus Romaniæ & subsequenter Hierosolymæ opẽ laturus multos exciuit cruce signatos, qui cum eo imperatore Cõstantinopolim se conferrent. Ioannes quoq; columna portuensis episcopus cardinalis in eius expeditionis legatũ sedis apostolicæ declaratus est, qui ad nonũ coronati imperatoris diem urbe profectus Brũdusium se contulit, quo imperator imperatrixq; accesserũt, omnesq; simul Venetorũ nauigio sunt excepti. Ioannes nunc imperator Venetis promiserat, si ab eis qui à Constãtinopoli detulerunt cum habito à põtifice exercitu Constantinopolim reportaretur, Dyrachiũ eis recuperare. quam urbẽ Theodotus epirotes furto dolisq; surripuerat. Debellaturus aũt Dyrachium imperator hinc Iolem uxorẽ inde cardinalẽ columnã Constantinopolim iussit accedere, inchoataq; est obsidio & oppugnationes per dies pene singulos intentatæ. Sed urbem ueteri muro quẽ Venetus instaurasset munitã Theodorus milite abundãs ex Epiro fideli facile defensabat, adeo ut imperator potiri desperans sibi constituerit abeundum. & quia mediterraneas macedoniæ urbes inuisendi desiderio teneretur, petitam inter soluendum obsidionem à Theodoro fidei publicæ securitatem accepit. secundum quam scripto sibi datam ad arctæ amnis portum excensionem in macedoniæ littora primam fecit. Inde ad nemorosa tempe delatus cum ad montium saltus peruenisset siluis tectorum structas à Theodoro duce insidias incidit, & abductus in teterrimũ carcerem est coniectus. Andreas per id temporis Vngariæ rex ab Honorio pontifice in prædictã expeditionem accersitus, ius omne quod in dalmatia suum ad id temporis regnum habuerat Venetis ideo concessit, quia eum usq; ad damiatam cum exercitu amplo nauibus detulerunt Esset hoc in loco dicendum quo pacto Constantinopolitanũ ad ruinam tendere cœpit imperium, quia imperator conciliatam sibi cum rege exagonarum à Venetis amicitiam noluerit acceptam in uxorem eius filia conseruare. Sed maior est res quam quæ breuiario cõprehendi possit. In Italia uero per id temporis Federicus secundus imperator germanus non minus quàm si turcus fuisset aut sarracenus Romanæ ecclesiæ & Italiæ ac Romano pontifici infestus erat. is repugnare & prælio resistere ausos mediolanenses aggressus, Petrum teupulũ Venetiarum ducis filium cepit, & in Apuliam missum in carcere occidi iussit, Quamobrem Gregorium

Michael cominos Peloponnesus nunc morea

Creta colonia Venetorum

Iacobus Teupulus dux Candiæ primus

Epirus

Macedonia

Andreas Vngariæ rex Dalmatia

Federicus II imperator

Petrus teupu.

Gregorium nonum pontificē Romanum quem ipse persequeret imperator Iacobus teu- *Gregorius nonus pon.*
pulus solito attentius exaudiuit. pacemq; eo rogante cum genuensibus cōstituit annis no *Iacobus teupulus*
uem his cōdicionibus duraturā ut bella uterq; populus susciperet, gereretq; comunia. nec
posset alter sine altero cū Vatari Gręco impatore aliquid attentare, ut utriusq; populi na- *Pax genuensium*
uigia amborū simul deferrent insignia. obtestatusq; est pōtifex quod decreto sancitū pro
mulgari fecit, partem q̄ huiusmodi cōstitutę paci contraria primū faceret, excōmunicatio
nem cuius sententia tunc est lata, interdictūq; à sacrificijs incursurā. Ea pax alioquin lauda
bilis uel ea maxime ratione fuit necessaria, ut hi præpotentes Italię populi, hinc Federico,
inde Græcorū imperatori latinos apud Constātinopolim opprimenti resistere possent. Io
annes enim Brēnius imperator ad eos obierat dies, & Balduinus ex decreto acceperat im-
perium. Ioannes item uatari apud Adrianopolim orientalis appellatus, & alter apud ma-
re ponticum exagonarum Græcorum occidentalium imperatores, partim diuisis copijs
partim coniunctis latinos è Græcia eijcere adnitebantur: & uatari continuatū ab Adriano
poli usq; ad Sataliam obtinebat imperiū. Cui suberant aderantq; in bellis assidui Marcus *M. Sanutus*
Sanutus ægei pelagi, & Leo ganala Rhodum insulas tyrannide obtinentes. fregerunt ta *Leo ganala*
men Veneti aliquot ante constitutā pacem annis utriusq; Græci imperatoris audaciam.
cretenses in rebellione pendentes comprimere cupiens dux eam insulam pro Venetis gu-
bernans Marcum Sanutum mercede conductum auxilio aduocauerat. Cum accersitus à
rebellibus uatari tres & triginta in expeditionē adduxit triremes, & quem solum reperit
cum triremibus octo resistentem Sanutum in patriam prodito Veneto redire curauit. ob-
tinuitq; tunc de insula creta Vatari Rhetinium, Mylopotamum, & Castrum nouum. Sed *Rhetinium*
cum ulterius progredi Gręcus imperator obsistente Veneto nequiret, relicta oppida cum *Mylopotamū*
imposito præsidio amisit, tresq; de sua classe triremes apud Cythereā insulam periere nau- *Castrū nouū*
fragio. Tunc educta Venetijs ingens classis Ragusinos qui suasione pollicitationibusq; *Cytherea*
Vatari seducti desciuerant, data uenia in solitā fœderationē amicitiamq; recepit. neq; ue-
ro potuerunt latinorum debilitatem Veneti adiuuare, quin Constantinopolis tanta belli
acerbitate sit pressa, ut Balduinus imperator Philippum filium infantē accepti æris alieni *Philippus*
pignus tradiderit mercatoribus. detractū quoq; ædium publicarum & basilicarum culmi-
nibus plumbum uenijt: nec erat alicunde auxilium præter opem quæ multa à Venetis suo
ipsorum impendio adueniebat. Tandem Græci imperatores rebus elati prospere in lati-
nos patratis Constantinopolim terra mariq; cinxerunt arctissima obsidione, unde insalu-
tis desperationē imperator adductus Balduinus Venetos suis grauatos periculis magna
euicit precum instantia classem ab illis triremium uigintiquinq; armandam, cui pro di-
midia comunis utriusq; fieret impensa. & ne fraudē in solutione periculum'ue amissi for-
te imperij Venetus timens impendiū recusaret, imperator dedit pignera omnium præcio
sissima lanceā spongiamq; quibus Dominus & saluator noster hinc potatus, inde uulnera *Lancea spongia Christi*
tus, & crucis ligni in quo eam pertulit partem maximam. Immissęq; illico Venetorum de
cretæ x x v. triremes expectantem in portu & ipsa urbis mœnia infestantē insolentissi-
mum hostem Græcū prælio superarūt, & quatuor & uiginti de inimica classe interceptis
triremibus Constantinopolis obsidione liberata est. quando etiā Leo ganala dux qui Gręc *Constantinopolis liberata per Venetos*
corum dictæ obsidionis classi præfuerat, eodem die Rhodum insulam & seipsum per fœ-
dera subiecit. Et hæc quidem Constantinopolitanæ urbis liberatio eodem facta erat anno *Leo ganala*
in quo pacem Genuensi cum Venetis pontifex I X. Gregorius esse uoluit. Quare ponti-
fex ipse maiora indies aduersus secundum Federicum hostem suum tentare dispositus
anno uestræ urbis conditæ septingentesimo octuagesimotertio fœdera cum Venetis *Fœdus pontificis cū Venetis*
inijt, per quæ classis triremiū item x x v. comuni ac pari impendio est armata, quam ad-
hiberi uoluit pontifex Federico Sicilia expellendo: ob quam iniuriam Federicus ridicu- *Ciuitas S. Hilarij*
lum Venetis bellum intulit. Namq; cum exercitu paratissimo sancti Hilarij terram quæ
unica populo Veneto Italiæ solo erat aggressus est, terra quæ Veneto subdita Paduano
agro contigua uix substinuit operientem se se Romani imperatoris exercitum, in Bebasq; *Bebæ turris*
turrim exiguam cum non esset terra accessus conuicia sunt iactata. Superueniens interim
à Venetis cimbarū sagittarijs plenarū multitudo quæ aquas æque ac illi terram cōpleret,
Federicum pariter conuitijs lacerauit. Incubuerunt tunc totis uiribus pontifex Romanus
& Veneti deturbando Padua Ferraria'que Eccelino de Romano tyranno omnium im-

manissimo

Eccelinus manissimo subditas, qui omnem quoq; transpadanā occupauit Italiam. Iacobusq; Teupu
tyrannus lus dux ad Gregorium montelongum sedis Apostolicę legatum Ferrariā cum classe dela
Azo estensis tus, eam urbē deturbato per arma Salinguerra Eccellini Romanæ ecclesiæ acquisiuit, quā
Pisani fauen- idem legatus Azoni estensi attribuit gubernandā. Fauebant eo tempore Pisani Federico,
tes Federico classemq; supra centū, ut fertur, triremium in genuenses armauerant ducendam. Quare pe
titus ex fœdere Venetus suppetias genuensi afferre curauit, classisq; triremium sexaginta
præfecto Andrea Teupulo ducis filio subito est educta: quæ prima uelificatione Polam
Pola uastata delata, eam ciuitatem quæ in suam triremem iussa non dederat imperatā pecuniam, & mu
ro alicubi aperto puniuit. Continuata exinde nauigatione Teupulus Diraciū est delatus:
ubi à nuncio in id misso certior est factus Federici & pisanorum classem à genuensi apud
Corsicam fuisse fugatam. Quare Andreas præfectus classe in Polam conuersa quam intel
lexerat iterum defecisse eam ui receptam spoliatamq; igne ferroq; uastauit: Per quod tem
pus Lodouicus Francorum rex curante Balduino imperatore pignera redemit preciosissi
ma Venetis sicut ostendimus concessa, lanceam spongiamq; & partem ligni crucis domi
nicę passionis. Esset hoc in loco dicendū quid classis Veneta expeditioni profuit in damia
Damiata tam ducta. Sed nec mutilari potest tot regum, totq; principū, & uarij successus historia, &
propositum promissumq; breuiarij modū excedere diu incepimus: ad ea itaq; reuertemur
quæ sunt de Eccelino superius inchoata. Ad annum Venetæ urbis conditæ quartū octin
Alexād. pon. gentesimum, quartus Alexander pontifex Romanus constituit laborantibus in Lombar-
dia trāspadanis à tyrannide Eccelini ecclesiæ partium studiosis opem ferre, pręsertim cum
Venetos haberet ad id cupientissimos, qui recipienda urbe Padua celeberrima nauigium
sibi & copias pollicebant: creatusq; Philippus ex nobili fontanensium familia archiepisco
pus Rauēnas sedis Apostolicæ legatus se cōtulit Venetias: qua in urbe armis primū usus
ecclesiasticis uitæ æternę pręmia repromisit crucesignandis, qui in bello aduersus Eccelli-
num barbaris truculentiorē signa pontificis & ecclesiæ sequerentur. Et ne singula prose-
quantur hic, nimia Venetorū ope & opera Eccelinus Paduam primo post cætera facilius
amisit, quæ plura tenuit cæteris omnibus tyrannis & principibus qui ad hæc tempora in
transpadanis fuerūt dominati. Nec uero minores fuerunt motus qui pontificis quoq; Ale
xandri IIII. temporibus hinc Constantinopolim, inde christianas Asiæ urbes & insulas
agitauere. Cupiuerat Alexander ipse ad prima assumptionis suę tempora christianis Asię
rebus subuenire, quod ut intentaret nedū perficere posset à Manfredi regē se appellantis
agitationibus est prohibitus. Erāt enim Ptolomaida Acon Tyrusq; urbes opum amplitu-
dine populorumq; frequētia adauctæ, utpote apud quas Veneti, Genuēses, & Pisani per
annos iam quatuor & lx. quibus à christianis fuerant possessę omnē orientis occidentisq;
contractauerant mercaturam: qui tres de Italia populi separatas quisq; areas & uicos do
mibus cōtinuatos, separata habebant prætoria, in quibus iudicia in suos tam ciuilia q; cri-
minalia exercebant: nihilq; erat duobus eorū populis in eadem urbe præter ecclesiā cōmu
Ptolomaida ne. De qua tantum apud Ptolomaidā Veneti Genuēsesq; & altercationibus sæpenumero
contenderūt, q; Veneti tertia eius urbis parte in uim fœderū pridē cū Balduino rege Hie
rosolymæ ictorū donati, monasteriū sancti Sabbæ eius urbis primariū sibi propriū tenere
quęsiuerunt. Hisq; auditis cōtentionibus quartus Alexander pon. Ro. censuit, iussitq; mo
nasterij illius collatiōis ius & omnē dispositionē utriq; populo fore cōmune: cuius cōces-
Philippus mō sionis apostolicas literas Philippo monteforti gallico Ptolemaidæ urbi tunc de more ex-
tefortis galli- peditionis christianæ præfecto ostendit, & eius amicitia fretus monasteriū in arcē castel-
cus lum'ue cōmunitū sibi excluso Veneto retinere constituit. Suborta exinde cōtentio tumen
tes prius non inuidia magis q; illatis hinc inde iniurijs & dānis duorū præpotentū populo
rum exacerbauit animos, quos tanto ab æstu demulcere ac mitigare quęsiuerit Philippus
qui Venetos populariter abire iussit. Eam iniuriā id dedecus id damnū indigne tulit Vene
tus, & tyri quo se receperat, Pisanos allocutus facile in sententiam duxit, ut spreto fœdere
quod cum genuensi paulo ante icerant, societatē ipsi nouam in communē, utriq; hostem
Placentia re- inirent. dum eis Veneti fauoribus cōparandis intenti sunt, Placentia Cypri regina duxq;
gina Cypri Antiochenus, & templi Hierosolymi magister, ac Ioannes ibedim comes, quibus esset assi
dua Ptolomaidæ Tyriq; conuersatio, montē fortem insolentiæ temeritatisq; & iniusticiæ
increpauerunt, fore dicentes ut nisi re in integrū restituta Venetos conciliet, rem in Asia
christianam

chriſtianam,id erratum,id ſcelus ſuum euerteret. Cumq; elatum, & quod conſtat, ſemiamentē hominē in peruicacia perſtare Veneti reſciſſent, triremes treſdecim quæ ſibi tunc Tyri erant raptim educunt, Ptolomaidā aduolant, cathenā qua portus claudebatur refringunt, illicoq; naues genuenſium tres & uiginti triremesq; binæ ibi exarmatę incendio abſumptæ & ſancti Sabbæ caſtellum monaſterio impoſitū eſt deſtructum. Genuenſes uero interea apud Tyrum & ipſi duas & uiginti triremes armauerant, quæ adauctæ indies Venetorum claſſi ſæpenumero concurrerunt. Seceſſit enim pauliſper Veneta claſſis in mare ponticum, delataq; Meſembriā urbem de Sarraceno expugnatam diripuit. His quæ apud Ptolomaidam geſta erant genuæ nunciatis, claſſem ea res publica ingentem armauit, triremes quadraginta, naues ceteas decem, quæ Tyrum ſunt miſſæ: & pariter Rainerius zenus dux triremes Venetijs quindecim taradas decem, & qui ex Venetis Ptolomaidæ agebant, unde quadraginta uachetas, naues ceteas decem parauere: paresq; potentatu & armis in Aſia Venetis genuenſes hoc uno erāt inferiores quod Tyrum uterq; populus communem habebat urbem: in qua quantū claudebat portus hoſtilia à latini nominis magiſtratu inuicem facere prohibebantur. Ptolomaida uero genuenſis cum ſuo monteforti erat excluſus, unde Veneto cōmoda pręſidiaq; accedebāt. Alexander interim pōtifex Romanus his quæ apud Ptolomaidā male inchoata peiores apud genuam Venetiasq; progreſſus habebant auditis, oratores ab utraq; re publica & pariter à Piſana ad ſe mitti curauerat, pacemq; inter eos cōponere erat connixus, quæ iam pro concluſa habebatur. Cum ad annum conditæ urbis Venetæ quartum octingenteſimū ex Aſia eſt allatū ingentes & niſi Piſano Venetus acceſſiſſet pares eas claſſes Ptolomaidā inter & Tyrum acre pręlium depugnaſſe, cuius uictoria duobus cōiunctis populis contigiſſet. & hinc genuenſis quinq; & uiginti de ſuo amiſſis nauigio in Tyri portum confugit: inde uictrix Veneta Piſanaq; claſſis Ptolomaidam eſt reducta. abuſuſq; eſt uictoria Venetus qui publica tunc primum & priuata genuenſis populi in Ptolomaide ædificia demolitus eſt: turrim ingentem cum prætorio cui erat appoſita, & horrea mercatorumq; apothecas. quin etiam uiatores & apparitores qui de genuenſi ad eam diem manſerunt Ptolomaida ſunt expulſi. Cum itaq; genuenſis res publica ſuos à Romana curia reuocaſſet ad pacem tractandā miſſos oratores id à Venetis pontifex impetrauit, ut captos in prælio dimitterent genuenſes. Erāt item ea tempeſtate res apud Conſtantinopolim in peſſimū adductæ locum, adeo ut Balduinū imperatorē cęterosq; Latini nominis in Romania agentes retinendi ea quę erant reliqua deſperatio inuaſiſſet, quibus & uires & animos reſtituit ducta in ægæū primo, poſt in ponticum mare Veneta claſſis quam ex uictoria in Ptolomaidæ portū reductam docuimus. Et forte tunc accidit Theodorum Vatari Græcorū ut appellabant imperatorē mori duobus filijs, quibus pueris Michaelē paleologum ſibi affinitate coniunctū teſtamento tutorē dederat. qua ut apparuit ſecuritate per imperatoris Græci mortē latinorū rebus addita claſſem Veneti à pontico reuocarunt. Sed Michael paleologus uir ingentis ſpiritus multa in latinos eſt aggreſſus, quæ Vatari penè decrepitus dimiſerat intentata. primum'q; omniū Guilielmo francigenæ achaiam & proximas Gręciæ regiones obtinenti prælio cōgreſſus eum ſuperauit, captiuūq; Adrianopolim perduxit. Inde uerſam in mare ponticū regionē ut reciperet miſſo exercitu curare cœperat. Cum Balduinus impator copias quæ ſibi erāt oēs nauibus impoſuiſſet, quas pręfecto claſſi Cōſtantinopolitano gente Veneta ad ipſius ponticæ oræ defenſionē uoluit circūduci, interea qui erāt Cōſtantinopoli uetuſta origine Gręci odioſum pridē, ut eſt gentis natura, latinū nomen inde conſtituerunt eijcere. Initaq; coniuratione Paleologus de urbe recipienda per idoneos eſt admonitus. Claſſe igitur imperatoria quæ omnes aſportauerat latinorū neruos in pontico iam agente adueniens cum exercitu Paleologus refracta à cōiuratis porta nocte concubia eſt admiſſus. Balduinus uero imperator & Pantaleo Iuſtinianus patriarcha nauigio de repente cum ſuis omnibus & rapta ſupellectile ad Euripū ſeſe profugi receperūt. potitus urbe paleologus ea iecit rebus ſuis impietatis ſceleriſq; fundamēta, quibus poſtea reſpōdit omnis ſua ſucceſſorū'q; ex ea cognatiōe imperatorū uita: qui tantū imperiū, qui tantā Romani olim poſt Græci latiniq; nominis dignitatē, ſuis leuiſſimis perditiſſimis'q; moribus in turcorū manus dedere potius q; peruenire aut prolabi permiſerunt. Is ēm tutor crudeliſſimus pueros fidei ſuæ ab affini homine, ab eo qui eū extulerat, cōmendatos cū interfeciſſet imperiū aſſumpſit: finiſq; fuit

Latinorum

Naues genuenſium incendio abſumpta

Rainerius Zenus dux

Turris magna in Ptolomaida

Michael paleologus

Guilielmus francigena

Coniuratio

Finis latinorum in Conſtantinopolim imperij per annos lviii

Latinorum in Conſtanrinopolim imperio per annos duo de ſexaginta continuato. Erat is annus quarti Vrbani pon. Ro. primus, conditæ urbis Venetæ quintus octingenteſimus. In quo Veneti Paleologum bello agitare perſeuerabant, quem ui & armis tyrannide deturbaſſent niſi illum genuenſes ſummis conatibus protexiſſent. Namq; belli ſocietate ſecum inita claſſem eo' perduxerunt omnem, quam poſt acceptam prælio cladem apud Tyrum, maiorem prima inſtructioremq; habebant. Guilelmus ille gallicus Achaiæ & Bithiniæ princeps quem à Paleologo ſe tutorem gerente ſuperatum captumq; fuiſſe

Caſtrũ malvaſiæ

oſtendemus, caſtrum Maluaſiæ munitiſſimum obtinebat, quod cum Paleologo permiſiſſet carcere liberatus eſt. Iſque Venetis fœderatus bellum acre in Conſtantinopolim

Creta

ſubditas'que Paleologo prouincias gerebat, ut Creta, Nigroponto, Motonio, Coronoq; & Nauplio, ſiue ut dicitur Neapoli Romaniæ Venetorũ locis, Guilelmi principatus regioni bello cõiunctis, tanto Paleologus indignatus præſidio quantũ inuexerat ianuenſis.

Mare Ionium
Sinus Theſſalonicenſis

Venetæ enim claſſi quæ in ponto fuerat ad primos nunciatæ paleologi tyrannidis motus ſeptem & triginta triremes Rainerius zenus dux ex Venetijs addiderat, quæ dum Ionio mari nauigat L X genuenſiũ Græcorumq; triremibus ad Theſſalonicenſem ſinum obuia uit. Illiſq; nihil mouentibus Veneta claſſis minor maiorẽ impetere non eſt auſa. Sed hac noua claſſe Nigropontũ appulſa, tres aliæ Venetorum triremes Conſtantinopolim prædatum iuerunt. Dumq; factam ingentem aſportant prædam nauigio quod apud Theſſalo

Boſphorus

nicam genuenſem Græcumq; habuiſſe diximus in Boſphoro obuiæ fuerunt captę, & partem uirorum qui inerant genuenſis interfecit: partem aliam omnẽ Conſtantinopolim du

Mons patras

ctam paleologus excæcauit. Eadẽq; genuenſis & Gręca claſſis paulopoſt egreſſa Boſphoro ad Veneti damna circumacta eſt. Cui duæ & triginra Venetorum triremes forte apud montem patras inſulã ſunt congreſſæ, præliumq; potentiſſimæ claſſes magnis utrinq; ani

Magiſter hoſpitalis rhodi

mis decertarunt. & Venetus ſuperior quatuor ex hoſtili claſſe captas abduxit. cæteræ connixæ remis ueliſq; in portum Maluaſię confugiũ habuere. In Aſia uero interim Ptolomaidã urbem incolentes hoſpitalis Rhodi magiſter, cæteriq; nominis Latini proceres ita Venetis fauebant: ut ipſorũ ea urbs iuris potius quàm omniũ Latini nominis populorum eſſe uideret. Contra Tyrum incolentes genuenſi fauores pro uiribus ſupraq; præſtabant. Anno inde urbis ueſtrę ſeptimo octingenteſimo Rainerius zenus dux quinq; & quinquaginta triremes ad Siciliæ orã miſit, quæ claſſis genuenſi ut ſperabat non inuenta in Aſiam nauigauit, caſuq; apud Tyrum obuia genuenſiũ nauis cetea eſt expugnata. portũ deinde Venetus eadem qua nauim ceperat læticia ingreſſus Tyro ut potiretur adnixus eſt, auxilijs ad expugnationẽ terreſtribus Ptolomaida Accone accerſitis. ceſſit tamen conatus inanis. Tertio ab inde anno claſſis Veneta quatuor & uiginti triremium tribus genuenſium

Lilibæum
Drepanus portus

triremibus apud Lilibæum fortuitu obuia eas cepit. quod cum Genuã perlatum eſt, educta aduolauit duodetriginta triremium claſſis, quæ perquiſitam accuratiſſime Venetam ad Drepani portum reperit, conflictuſq; habitus eſt acerrimus: in quo maximũ genuenſis res publica accepit incommodum. Nam tribus ex ſuis triremibus in prælio crematis

Induciæ quinquennales

cæteræ omnes in prælio ſuperatæ utrinq; crudeliſſimo fuerunt captæ. Quæ clades à genuenſi accepta effecit, ut Michael paleologus illius ſocietate ſpreta inducias cũ Venetis conſtituerit quinquennales. Eodemq; anno triremes genuenſium X X V. Venetis X X X. apud Mothonum concurſurę cum uiderentur retroceſſit genuenſis: & naui oneraria mercibus Venetorum magni ualoris plena apud Euripum expugnata genuenſes potiti ſunt. Eademq; genuenſium claſſis oram Cretæ circũuecta caueam illius inſulæ oppidum cepit ſpoliatumq; penitus diruit. Vrebat Venetos acceptæ in naui oneraria & caueæ ruina cladis aliqua ulciſcendæ cura. Miſerũt itaq; Ptolomaidã tres & uiginti triremes occaſionem ibi aliquã gerendæ rei expectaturas, quæ caſu Ptolomaidã inter & Tyrum duo de triginta genuenſium triremibus obuiæ conflixerunt. Fecitq; locorũ cuiq; ſuorum propinquitas animos, & in rerum diſcrimine utrinq; audentius depugnatũ eſt. Inferior tamen genuen

Clemens iiij.

ſis quinq; triremes amiſit. Clemens quartus Pontifex Romanus utrunq; populũ per nuncios & epiſtolas monuit: ut belli inducijs conſtitutis oratores ad ſe acturos de pace Viter

Viterbium C.

bium mitterent. Idipſum etiam dictos orarunt populos reges Frãciæ & Siciliæ, ſuã uterq; operam opemq; in pacis quæ fieret conſeruationẽ ſtabilimentumq; polliciti. ueneruntq; Viterbiũ oratores, & re aliquot mẽſibus tractata nihil eſt concluſum. Fames ea tempeſta

te ualida

te ualida Venetias affligebat. frumentumq; Apulia & Sicilia ut consueuerat absq; classis praesidio importandi facultas genuensi bello adimebatur. Orator tunc magna precum instantia taruisinos, patauinos, & ferrarienses ut annona iuuarēt Laurentius Teupulus dux Rainerio zeno defuncto suffectus pecunia etiā excessiue promissa emollire nequiuit. Noua itaq; mari adriatico nauigantibus tunc primum uectigalia, & ut certiore dicam uocabulo frena imposuit. Lex enim tunc super inde lata in hanc diē seruata est, ut intra ostium fanaticū ad Polam promontorium & rauennatium plagam nauigantes ad uectigal soluendum merces & onera si magistratibus collibuisset deponendum Venetias se cōferrent. Creatusq; magistratus cum barchis attributis ne legi fiat fraus die noctuq; utriusq; littoris plagas portusq; perlustrat. Quae ratio praeter genuense bellum Venetos impulit, ut cum pisanis Carolo regi ex andegauis primo apertis hostibus foedera in quinquēnium renouarent. Eodemq; anno uestrae urbis conditae quintodecimo octingentesimo Bononiēses magnam Romandiolae partē dominio praementes clausam à Veneto Romandiolis per Adriaticum mare nauigationem ui adaperire conati sunt. parato enim uarijs modis simulationibusq; exercitu cum Veneto per oratores egerunt ut abrogata lege custodibusq; ammotis pristinam sibi Romandiolisq; nauigandi Adriatico redderent libertatē. mouitq; pariter cum oratore exercitus. Diuersi uero hic Rauennam: ille Venetias petiere. Senserat dolum Teupulus dux, pariq; fuerat uersutia usus. Nouem enim eius triremes proximum rauennae primarium Padi ostium ingressae Bononiensem exercitum mare inter & Padum locum occupare accelerare uiderunt. & subito praesidia duo unum Bononiensis ad primarium, Venetus alterum ad sanctum Albertum summis conatibus excitauere. In Bononiensium exercitu XL. milium copiae militabant, tandem superati prelio Bononienses pacem ea acceperunt conditione, ut suo exciso ad primarij ostium castello libera sibi quarundam rerum eductio, custodia Padi ostiorum Veneto linqueretur. Anconitani autem cum Bononiensiū exemplo Venetis bellum inferre nō possent, ad Gregorium decimum pontificem mittentes querelas detulerunt: quibus pōtifex motus marc à Venetis liberum linqui iussit. Venetiq; tunc minime paruerunt, ea nuntijs praetensa ad contumaciam excusatione, quod anconitani maledictis mendacijsq; & falsa suggestione usi pontificem seduxissent. Acta uero est paulopost in Lugdunensi concilio cui idem praefuit Gregorius anconitanorum cum Venetis causa, Abbasq; neruosiae cui pontifex eam commisit, anconitanos nil satis solide probantes reiecit, permissa pontificis autoritate Venetis cura eam de qua diximus maris Adriatici oram à sarracenis piratisq; simul cum uectigalium portoriorumq; suorum iure uiribus defensandi. Quo item tempore pontificis Gregorij cura induciae Venetos inter & Genuenses Cremonae paulo prius constitutae in biennium prorogatae sunt. Anno postea urbis conditae undeuigesimooctingentesimo Venetos inter & genuenses bellum propè innouatum est. Iacobo enim contareno in ducem creato duae genuensium triremes tandem unam mercimonijs plenam de Venetis apud messanam ceperūt, cuius rupti foederis fama Michael paleologus imperator Graecus suum & ipse foedus ut appareret uiolaturus, ad artam usq; Acarnaniam cum classe peruenit. Veneti uero XXV triremium classe intra dies XV armata oratorem genuā ad res repetendas miserunt. quae si non essent redditae, bellum indici iussum: satisq; fecit genuensis, & orator in reditu foedus cum pisano in quinquennium renouauit. Adriano paulopost quinto in Romanū pontificem assumpto Veneti anconitanos bello mari acerrimoq; persecuti, quod ad orā Istriae & Romandiolae nauibus clandestine cum mercimonijs penetrantes latae Venetijs legi & uectigalibus portorijsq; fraudem facere praesumpsissent. delectoq; ad id bellum praefecto sex & uiginti triremes dux contarenus attribuit. & machinae ad urbis oppugnationē onerarijs nauibus comportatae. Dum autem portus magno oppugnatur conatu, tempestas de repente coorta nauigium in altum pelagus transuersum egit, sexq; triremes impactae littoribus senegaliae perierunt. Immiserunt paulopost Veneti supplemento naues tardas & triremes, quibus aperte nauigātibus mare anconitanus perbelle struxit insidias. Omnibus enim quae sibi essent nauibus & triremibus Venetorū & praefecti classis insignia sunt aptata, ad quas applausu nautico occurrentes cum duae declinassent Venetorum naues caprae & Anconam magno gaudio sunt perductę. Cuius cladis acceptae bifariam indignatio senatum perpulit Venetum, ut reuocatus cum classe prima praefectus in carcerem sit

Fames ualida in ciuitate uen.
Laurētius teupulus dux
Lex facta.
Fanaticum ostium
Carolus rex
Bononienses
Romandiola
S. Albertus
Bononienses superati à Venetis
Anconitani
Mare Venetis
Abbas neruosiae
Datur Venetis imperium Adriatici
Acarnania colfo.
XXV. triremes armatae XV. diebus
Senegalia
Fraus anconitanorum

coniectus, & noua instructior expeditio in Anconam ducenda paulopost Venetijs est educta. Eodem quoque tempore templarij Tyrum urbem pro expeditione christiana administrantes solitam ante bellum Genuense iurisdictionem & portoriorũ exemptionem Venetis in ea urbe reintegrarunt. Tertius interea Nicolaus gente oriundus Vrsina in Roma num pontificem & quidem præstantissimum est creatus. Venerunt ad eius creationis nouitatem in more Veneti oratores, qui diu spreti cum ad salutationem reuerentiamque sicut & alij non admitterentur, à Contareno duce suo reuocati urbe Roma profecti sunt. Sed eos de itinere accersitos pontifex admisit, multisque & durissimis uerbis de Anconitanæ urbis Ro. ecclesiæ iuris oppressiõe redargutos, & respondere prohibitos reiecit. Siue autem interea parauerant eduxerantque Veneti, siue postquam ea intellexerũt quæ suis apud pontificem oratoribus, certum est octo eorum triremes quo die oratores Venetias attigerunt ad cæteram classem anconam obsidentem peruenisse. miserunt per id tempus anconitani Venetias legatos de pace acturos, quæ prope modũ constituta erat, cum est allatum duas anconitanorum triremes tardam de Venetijs secus Siciliæ litora prędatam esse. Quamobrem & dimissi sunt re infecta oratores, & triremes quatuordecim Venetijs eductæ in anconitana castra expeditionẽque aduolarunt, quarũ duas paulopost incaute ab alijs separatas anconitanus silentio inter custodias delapsas cepit, in portũque perduxit. & pax paulopost æquis conditionibus est constituta. Ad annum postea secundum trigesimum octingentesimum urbis conditæ quarti Nicolai pontificis anno secundo Tripolis urbs insignis obsidione ac uiribus facta est in soldani Babyloniæ potestatem, quam quidem urbem ditissimam post commissam in mortalibus cædem maximam, postque abactam asportatamque omnifariam rerum prædam igne primũ postea ferro absumi diruique curauit. progressusque eodem furoris impetu barbarus Tyrum quoque Sidonem & Barutum, ac earum urbium oppida inter tertiũ Nicolai pontificis annum cepit, ac sicut Tripolim incensam diruit. Isque princeps astu & prudentia æque ac uiribus & potentatu pollens, ne ea clades accepta nominis christiani principes occidentis in Asiam cõciret, induciarum fœdera in duos annos Ptolomaidæ habitatoribus christianis concessit. Nicolaus tamen pontifex de more assumenda cruce edicto proposita, statuit afflictis christianorũ Asię rebus subueniendum. Iussaque eius exinde maioris fuerunt efficaciæ quod mille quingentos ipse equites ex publico ecclesiæ fisco curauit primo omnium Ptolomaidam comportari, quem & multi in magnũ exercitũ sine certo præstantique ut oportuit aliquo duce secuti sunt, qui quo plures eo fuerũt perniciosiores. Ptolomaida urbs populis tunc frequẽtata innumeris quantos nunc non temere alat alaqua urbs Italiæ, à septem diuersis sibique inuicem contrarijs premebatur potiusque lacerabatur quàm gubernabatur magistratuum gentiumque generibus. patriarcha enim titulo Hierosolymitanus sibi temporalem ęque ac spiritualem uendicare quęrebat gubernationem: eandem hinc templarij, inde hospitalarij & pariter theotonici ab armorum tractatione & sanguinis ut dicebatur effusione repetebant: suam & ad se solum spectantem rex Cypri uel ea ratione uolebat quod tertio ante anno regni Hierosolymæ titulos in comitiis attrebatensis contentionem sponte sua & paucis adstipulantibus assumpserat. Rex quoque Carolus secundus Neapolim ex carcere reuersus nihil duxit antiquius quam Ptolomaidam mittere, qui de Hierosolymæ regni titulis cum Cyprio rege contendentes paterna auitaque & proauita in illa urbe iura uel armis & uiribus conseruarent. Qua in re usque adeo exarsit animis ut templariorũ hospitalariorumque quos Cyprio regi magis cupere audiuisset prædia in regno sita Neapolitano direpta uastauerit. Consulem quoque ibi habuere Pisani qui maiore usus est ambitione, qua ibi quoque Genuensis & Venetus utebatur. Milites itaque nouos quarti Nicolai pontificis iussum in exercitum sine duce & rectore eius quæ requirebatur autoritatis missos nullus qui continere posset & sciret, nullus erat qui à flagitijs & sceleribus prohiberet. Eaque militũ multitudo in christianorum cædibus & rapinis, adulterijs, uiolationibus, & incendijs aliquãdiu debachata in agrum soldani noctu aliquando, post parum interdiu per furta & latrocinia penetrauit, atque eo usque progressa est ut prædas iumentorum mortaliumque & rerum omnium tanquam iusto bello propalam abigeret. tulit tamen patienter iniuriam, dissimulauitque diutius omnium spe soldanus, resque per nuncios & abactam prædam ter quaterque repetijt. Et quando tandem non sunt redditæ, annum præfixit intra quem nisi fieret satis, sese cõminatus est Ptolomaidæ

Nicolaus ursinus pontifex
Veneti oratores
Oratores reuocantur à duce
Pax constituitur
Crux datur
Hospitalarij Theutonici
Carolus rex secundus

lomaidæ excidio postergatis quas ipsi uiolassent inducijs accessurum. Annoq; exacto centum quinquaginta milia armatorum in Ptolomaidam duce filio suo immisit. Dum'que is adolescens duobus iam mensibus urbem premit, defuncto genitore Soldanus ab exercitu est suffectus, quo elatus successu urbis Ptolomaidæ prædam per edicta præconumq; uociferationes, quæ à christianis intra munitiones exauditæ sunt, exercitui donauit. Tunc discordes in ciuitate nostros desperatio cepit, multiq; nulla usi timoris simulatione partim captatis abeundi causis, partim clandestina per noctem fuga desertores effecti sunt: ad eam que paulopost animorum consternationem est uentum, ut publico omnes consilio mulieres primum paruulos & debiles cum suppellectile emiserint. Deinde constituerunt duodecim milia armatos in urbe retinendos, qui defensioni sufficere uiderentur, cæteris emigrandum. Manseruntq; ex primoribus, rex Cypri, patriarcha, & hospitalis templariorumq; magistri, rexq; Cypri ignauia, quę certiori uocabulo appellari posset, usus illico perfugam multitudinem est secutus. Fuitq; exemplo eius ut omnes quibus nauigio facultas non defuit Ptolomaida emigrarent. postremi omnium Hierosolymi patriarcha magistriq; non prius urbem deseruere q; soldanum uiderunt siue à casu siue quod fugæ à christianis commissæ certior esset factus oppugnationem solito maiore impetu ostentare. hiq; Dromone in id seruato porta delapsi secunda primũ nauigatione sunt usi. Sed uento post parum in ualidam tempestatem mutato sub ipsam Cypri plagam periere naufragio. Soldanusq; eadem die & hora Ptolomaidam à paucis quos nauigij carentia detinuerat christianis male defensatã cepit: & mortalibus in ea repertis ad unum trucidatis prædam quidem militi suo promissam iterato concessit edicto. Sed tanto tenebatur illius excidendæ urbis desiderio ut parumper suppositus ubiq; eo præsente atq; incitante ignis maximam prædæ ipsius partem absumpserit. mœnibus inde & urbis parietibus passim solo æquatis duriore sarracenus miles soldani imperio est oneratus, quod fundamẽta ubiq; ita confodi dissipariq; iussit, ut nullum urbis nullum post hæc ædificij uestigiũ appareret. Annus erat is uestræ urbis conditæ quartus trigesimus octingentesimus, in quo tandem reliquias amisimus uictoriæ illius celeberrimæ, quam anno ante quarto de ducentesimo Vrbani secundi pontificis Romani auspicijs, & uirtute christianorum expeditio inchoauerat. Fui de industria prolixior recensendis rebus maximis quas apud Ptolomaidam geri contigit, ut quod feci ostendere possem propè ducentos annos pugnatũ esse in sarracenos, per quod tempus ferè omnia cepit uestra respublica, quæ aut mari contigua, aut insulis possidetis. Expectabunt credo à me qui huc usq; legerint quid post amissas à christianis Constantinopolim & Asiæ ciuitates à uestris progenitoribus fuit gestum. Sed multa maximaq; fuerũt & maiori digna cognitione quàm hoc epitomate possimus uelimusq; describere. Paleologus enim & Genuenses cum posse uobis resistere diffiderent, turcos tunc primum in Europam traduxere, à quibus tandẽ præsenti anno quinto ferè sexagesimo & centesimo meritas tanti sceleris & admissi flagitij pœnas punitionemq; acceperunt. Gesserunt inde paulopost res maximas Veneti. tum in bello quod cum ipsis genuensibus diuturnum, uarium, periculosum, & tandem per uictoriam gloriosissimum fuit. tum in tuenda urbe Taruisina, quam per ea tempora primam omnium in solo Italię cõtinente possidere cœpistis: Mastinusq; Scaliger tyrannus omnium eius ætatis potentissimus à Veneta re publica socijsq; bello Florentinis & Bononiam pro Romana ecclesia gubernantibus, Italiæ Transpadanæ & Lucæ & Parmæ urbium dominio deturbatus est: & Turci interea à uobis cladibus & quidem ingentibus prostrati cæsi afflictiq; fuerunt. bella exinde sequerentur, in quibus capienda Padua excellentissima urbe, post Verona, deinde subigenda Forumiulij patria, & demum Brixia ac Bergomo, nuperq; Crema rei publicæ imperio adiungendis maximis laboribus ac impensis, sed pari gloria depugnatum est. Notoria sunt hoc tempore supradicta, sed certe promerentia eleganti ornataq; historia posteris ita tradi, ut aliquot qui te pręcesserunt ducum & tuum in primis Serenissime Dux nomen, & uestræ reipublicæ gloria, & multorum ac propè infinitorũ ex uobis patria, ordinis decus gerendis tot bellis, tot obeundis laboribus quæsitum ad posteros transeat illustratum. Idq; ego minimus sicut nunc epitomate & breuiario assumendũ non censui: sic ample fusa & copiosissima tractare ac absoluere historia, cum uos cupere intellexero paratissimus essem: profectoq; efficerem ne aliquid memoratu dignum ex his quæ à condita urbe Veneta in hanc diem,

Desperatio Ptolomaidarum

Ruina Ptolomaidæ à soldano

Genuẽses turcos in europã traduxere

Taruisina ciuitas

Mastinus Scaliger

Florentini

Turci

Padua

Verona

Brixia

Bergomum

Crema

uel mari, uel terra, uel bello, uel pace fieri contigit, aut nunc, aut futuris temporibus desi-derctur. Sed ad propositæ à principio intentiõis nostræ finem cõclusionemq; ueniendum est. Satis multis pro tempore sed paucioribus fortasse quàm multi fieri oportuisse sunt opinati, ostensum est urbem Venetam diuina potius quàm humana ope ideo condi cœpisse, ut barbaris christianæ fidei & religionis hostibus aduersaretur, ut profugis ab Hunnorum, Ostrogothorũ, Longobardorũ, ungarorum, Sarracenorũ, & demum Turcorum ac etiam à christiano abutentium nomine tyrannorũ facie ac persecutionibus confugium apud uos portus asilũ & quietis refrigerijq; & salutis arx & domicilium sine muro sine portis die noctuq; pateret: ut irrumpentes discurrentes & impetere parantes barbaros efferatos populos Christi dei & suorum populorum hostes res publica repararet abigeret ac conficeret: ut hortantibus iubentibus Romanis pontificibus dei ipsius nostri uicarijs, ut implorantibus ubiq; christianis opem protectionemq; afferret. Quæ quidem opera meriti apud optimum maximum deum nostrum & laudis ac gloriæ apud seculi tam præsentis q; futurorum omnes plurimum promerentia dum uestri præstiterunt maiores intra du centos de quibus diximus annos mari & post breuiore temporis spacio terra amplam hanc præpotentem gloriosamq; peperere rempublicam, tam diu duraturam, & ipso deo autore nostro maximam & ingentem accepturam amplitudinem, quamdiu ea uitæ & gubernatiõis forma qua est parta illam regere & administrare pergetis

Venetiarum maxima laus

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS DE GESTIS VENETORVM FINIS

BLONDI FORLIVIENSIS IN ITALIAM ILLVSTRATAM PRAEFATIO

QVOM multi hiſtoriam uarijs extollant, celebrentꝗ ſententijs, tum maxime Alexander Antonius Mãmea genitus chriſtiana imperator Romanus omnium iudicio optimus unica ratione eam ampliſſime uidetur laudaſſe, qui hiſtoricos & ſuos appellauit, & habere uoluit conſiliarios, quorum prudentia & exemplorum copia gerendis imperij rebus quã maxime uteretur. Clariſſimi etiã plęriꝗ ſenatores cõſulares quoꝗ uiri & nõnulli glorioſiſſimi principes qui bellicis actibus res geſſerunt æterna dignas memoria, delectati ſunt hiſtoria: uſꝗadeo ut non ſolum hiſtorias libenter, ſed eas quoꝗ ſcribendo tam præclari muneris gloriã cum rerum ſcriptoribus comunem habere uoluerint. Nam ut cæteros taceam: Fabius patritiæ gentis decus cognomento Pictor: Lucius Lucullus, Aulus Albinus, Aſinius Pollio, Cornelius Nepos, & Caius Cęſar, eiuſꝗ nepos Octauius Auguſtus, ac Hadrianus ſcripſere hiſtorias. Sed maximam tantum munus præteritorum longe ſæculorum malitia & infelicitate incurrit iniuriam, quod urbe Roma à uarijs gentibus ſicut in hiſtorijs accuratius à nobis eſt ſcriptũ oppreſſa, & ſi bonarum artium ſtudia intermiſſa fuerunt, ſola imprimis omnino ceſſauit extinctaꝗ eſt hiſtoria. factumꝗ eſt ut barbaris omnia euertentibus, & nullo interim ea quę gerebantur litterarum monumentis ad poſteros tranſmittente, nedum mille qui effluxerunt annorũ geſta ſciamus: ſed Italiæ regiones, urbes, oppida, lacus, flumina monteſꝗ, quorũ nomina à uetuſtis frequentãtur ſcriptoribus, ubi ſint, magna ex parte ignoremus: & quod maiorem nobis affert admirationem, multorum oppidorum & potentiſſimarũ ciuitatum, quas interea in magnam amplitudinẽ creuiſſe cernimus: conditarum tempora nos lateant, & ipſi etiam conditores. Itaꝗ poſtquam propitiore nobis deo noſtro meliora habet ætas noſtra, & cum cæterarum artium tum maxime eloquentiæ ſtudia reuixerunt, ac per ea hiſtoriarum diligentius noſcendarũ amor noſtros cepit homines: tentare uolui, ſi per eam quam ſum nactus Italiæ rerum peritiam uetuſtioribus locis eius & populis nominũ nouitatem, nouis autoritatem, deletis uitam memoriæ dare, denique rerum Italiæ obſcuritatem illuſtrare potero. Nec tamen ipſam omnem nominum mutationem temeraria & inani arrogantia ſpoponderim indicare. ſed gratias mihi potius de perductis ad littus è tanto naufragio ſupernatantibus aut parum apparentibus tabulis haberi, quam de tota naui deſiderata rationem expoſci debere contenderim.

Alexander Mammea

Fabius Pictor

L. Lucullus

C. Cęſar

Octauius Aug.

Hadrianus

Italiæ Regiones ſeu prouinciæ. XVIII

Liguria ſiue Genuenſis	Aquilegienſis ſiue Foroiuliana
Etruria	Hiſtria
Latina ſiue Campania & maritima	Samnium
Vmbria ſiue ducatus ſpoletanus	Terrra laboris ſiue Campania uetus
Picenum ſiue Marchia Anconitana	Lucania
Romandiola ſiue Flaminia & Aemilia	Apulia
Gallia ciſalpina ſiue Lombardia	Salentini ſiue terra Hydrunti
Venetiæ	Calabria
Italia tranſpadana ſiue Marchia taruiſina	Brutij

Italia unde TALIAM describere exorsi, Prouinciarum orbis primariam à lau-
dibus suis incipere debemus, quod quidem pro ampla parataq; mate
ria tam faciliter quàm libenter fecissemus, nisi ab eximio poëta Vir-
gilio & post à Plinio Veronense, demum à Francisco petrarcha insi-
gni poëta ornatissimæ illius laudationes extarent. Itaq; à suo nomine
& situ duximus inchoandum. Nomen pro temporum diuersitate na
cta est uarium: quam Plinius & Solinus ab Italo rege quosdã, & non-
nullos à bobus quos gigneret multos prisca lingua Italiam dici uolu-
isse scripserunt: quom tamen eam Græci magnam interea hesperiam appellarint, quod se-
Hesperia cutus est in septimo Virgilius: Hesperia in magna. Et Seruius exponit. hesperia in magna
dixisse Virgilium ad Hispaniæ discretionem. Iustinus autem in Trogi epitomate scribit
Aborigines Italiæ cultores primos fuisse Aborigenes, quorum rex Saturnus tantæ fuerit iusticiæ, ut
neq; seruiret quisquam sub illo, neq; quicquam priuatæ rei haberet, sed cõmunia & indi-
uisa fuerint omnia. Vnde Italia regis nomine Saturnia fuerit appellata. Ea uero sicut Pli-
Saturnia nius ex Octauio Augusto tradit, querno folio adsimilis mari gemino maxima parte cin-
gitur: quod ab oriente Adriatico siue supero, & à meridie occasuq; tyrrheno siue infero
abluitur. qua uero in septentrionem uergit, montes altissimi alpes lingua Gallica à celsitu-
dine dicti, illam à barbarorum ut inquit Cicero incursu naturæ benignitate communiunt.
Longitudo Italiæ Longitudo eius ab alpino sinu prætoriæ Augustæ ad Hydruntum decies centena uiginti
milia extenditur: Latitudo ubi est amplior à Varo ad Arsiam quingenta, & quadraginta:
Latitudo & circa urbẽ Romã ab ostijs Aterni nunc piscariæ in hadriaticum defluentis, ad tyberina
ostia centũ & uigintisex milia. totusq; ambitus à Varo ad Arsiã tricies centena & insuper
Ambitus trigintaocto milia cõplectitur. Habet Italia dorsum & ceu in piscibus esse uidemus à capi-
Apenninus te in infimã partem spinę formã, Apenninũ, qui mons ex alpibus qua ab infero mari rece-
dunt oriundus, cum recto propemodũ cursu Anconæ urbi, ut uult Plinius, appropinqua-
uit, in mare superũ ferri & ibi finiri uidetur. & tamen inde rursus ab eo mari recedens per
mediam Italiã in brutios ac siculum fretũ fertur. Situ mensuraq; ostensis ad regionũ diui-
sionem locorumq; descriptionẽ ueniamus. Est uero perdifficile in tanta mutatione rerũ re
gionumq; quantã uident factam qui Romanas historias attente legunt modũ adinuenire
diuidendis regionibus, recensendisq; ordine ciuitatum, oppidorũ, montium, fluminumq;
uocabulis. Et quidẽ quantũ attinet ad ipsa uocabula eximius scriptor Liuius Patauinus,
Romanę pater historiæ, qua in parte nobis superest populorum nominibus utitur, qui ne
dum ad nostram sed parua ex parte ad suam peruenerunt ætatẽ. Quod enim ex Strabonis
cretensis geographia ac ex Plinij Veronensis naturali historia facile est cõijcere, in Octa-
uij Augusti, cuius temporibus & adiumento scripsit Liuius, descriptione Italiæ quã fecit
accuratissimã, interierunt multa oppida plurimiq; populi, quorũ nomina apud Liuium ce
lebrãtur. In ea uero descriptione quam Plinius ipse anno uix octogesimo post functũ uita
Octauium diligenter fecit, maior, quàm pro temporũ breuitate & florentiũ tunc Italiæ re-
rum conditione par fuerit, mutatio est facta. Quę autẽ ex Strabonis primũ, post ex Plinij
enumeratione & Pomponij Melę ac Ptolemæi descriptionibus, haud quaquã multum di
stantibus inter se ætatibus factis, desint nobis, horrendũ infinitũq; fuerit referre. quamq; li
cet multos interijsse populos, multa excisa oppida, multas delatas urbes non negauerim,
plurimas tamen ex ipsis simul cum regionibus montibus & fluminibus mutasse nomina
constat: quo fit ut nec prisca legentes intelligãt, neq; possit nouus scriptor illis uti uocabu-
lis, magnam uel eo ipso ꝙ apud illustres uetustos scriptores frequentia habent dignitatem
historiæ allaturis. factam uero esse locorum nominumq; mutationẽ & simul exinanitam
esse populis & urbibꝰ ac oppidis, quorũ nomina nobis desunt Italiã hinc tenemus, ꝙ post
habita urbis Romę populi magnitudinis, cui nihil in orbe unquam fuit estq; nunc par, ia-
ctura, nulla est huius sæculi & feliciũ quæ stante rep. fuerunt sæculorũ comparatio multi-
Piceni laus tudinis populorũ. Picenum enim infra ex Plinio ostendemus trecenta sexaginta milia in
reipu. deditionẽ dedisse, quod nunc uix decimam partem habet. Plinius enĩ laudes Italiæ
suorum priorũq; temporũ narrans eam dicit dijs sacrã L. Aemilio Paulo C. Attilio Coss.

nunciato

nūciato gallico tumultu ſolam ſine auxilijs extenorũ atq; etiam tunc ſine ullis tranſpada
nis,equitum triginta,peditũ octingenta milia armaſſe. Noſtra uero huius temporis Italia
quantum ſine tranſpadanis externorumq; auxilijs equitatum peditatumq; armaret,nõ ſa/
tis facile eſt nobis iudicare.Sed nõ dubitamus quin difficile ſit futurũ ſi tertiam quis partẽ
conatus fuerit ita armare,ut extra fines quiſq; ſuos in bellũ expeditionemq; ducat.Quan/
ta autem ſit facta locorum mutatio hinc etiam apparet,quod Iginius qui de urbibus Italię
ſcripſit,& eum ſecutus Guido præsbyter Rauennas,prodidere,Septingentas fuiſſe Italię CCLXIIII
ciuitates. Nos uero nunc Romanæ eccleſiæ ſtilum ſecuti facta per ſingulas regiones dili/ urbes Italiæ
genti enumeratione ſexaginta quatuor ſupra ducentas tantummodo inuenimus: ſed ap/
pellant Romanæ eccleſiæ inſtituta ciuitates, loca quæ epiſcopos habent.& Iginium uide
mus ac Guidonẽ etiam multa ex oppidis quæ noſtra ætate proprio carentia epiſcopo alte
rius dioceſeos cẽſentur,pro ciuitatibus poſuiſſe:& tamẽ omniũ ab ipſis poſitorũ pro ciui/
tatibus quæ nunc extent numerus uix quadraginta complectitur loca, ut aut exciſas eſ/
ſe ciuitates aut mutationem omnino incognitam in eis factam eſſe neceſſariũ uideamus.
Quam alijs fortaſſe impoſſibilem uiſam tot locorum acceptam in Italia per ſexcentos an/
nos qui poſt Guidonis tempora fluxerunt cladem, nos ideo minus mirabilem ducimus,
quia ſcimus uidemusq; per ſeculum noſtrum quod dei noſtri munere eorum quę ante pa
trum noſtrorum ętatem fuerunt ſeculorum reſpectu fœlix appellari poteſt,ſupra triginta
ciuitates & oppida ſolo æquata,ut cum eorũ pars paucis nũc habitetur colonis, tum pars
omnino manſerit derelicta.Cuniũ nanq; oppidum romandiolæ,à quo clariſſima fluxit co
mitum Cunij & Lugi familia,omnino derelictũ ut nunc aretur, uidemus:pariter propin/ Cunium
quo in loco contigit barbiano: pariter in latio uetuſtiſſimæ urbi Præneſtæ, zagarolo, & Barbianum
gallicano oppidis.Pariter ad aliam urbis Romæ partem centumcellenſi ciuitati, morlupo
caſtello nos accidiſſe cõſpeximus. Par etiam affert hac in deſcriptione incõmodum diui/
ſionis nominationisq; regionũ mutatio,ter quaterq; in aliquibus & in quibuſdam pluries Diuiſio
facta,adeo ut ſolæ etruriæ uetuſta cum finibus ſuis & integra manſerit appellatio.Quam Italiæ
obrem octo & decem regionibus,in quot Italiam ſine inſulis cõmode diuiſam eſſe iudica
uimus,deſcribendis,illa ex multis ſequemur uocabula,quę cum in ætate noſtra ſint notio
ra,tum noſtræ intentioni accõmodatiora uidebuntur.Suntq; nomina:Liguria ſiue Genu
enſis,Etruria,Latina ſiue campania & maritima,Vmbria ſiue ducatus ſpoletan⁹, Picenũ
ſiue marchia anchonitana, Romandiola ſiue Flaminia & Aemilia, Gallia ciſalpina ſiue
Lombardia,Venetiæ,Italia tranſpadana ſiue Marchia taruiſina, Aquilegienſis ſiue Foro
iuliana,Hiſtria,Samniũ ſiue aprutiũ, Terra laboris ſiue campania uet⁹, Lucania,Apulia,
ſalentini ſiue terra Hydrunti, Calabria, Brutij. Poſtꝗ uero omnẽ Italiã peragraturus ero,
uiros præſtantiores qui ſingulis in urbibus & locis pridẽ geniti fuerunt,eosq; qui ſunt ſu/
perſtites,præſertim literarũ aut cuiuſpiã uirtutis gloria claros,enumerabo: atq; res in ſin/
gulis locis ſcribi dignas breuiter narrabo:ut nõ magis hæc Italiæ ſit deſcriptio ꝗ uirorum
eius illuſtriũ præſtantiũq; catalogus, ac nõ paruæ partis hiſtoriarũ Italiæ breuiarium.

B Liguria autem Plinium ſecuti duximus inchoandum.Ea regio latiſſimos
aliquando habuit terminos,quippe quum Piſas in Liguribus conditas Tro
gus ſcripſerit,& Apuanos ligures ꝗs agri Piſani populos eſse conſtat à ma/
ioribus traditum uiderimus. Quin maſsiliam Trogus Pompeius inter ligu
res & feras Gallorum gentes poſitam dicit: cui opinioni concordat Liuius
libro XLI Fuluius Flaccus primus tranſalpinos ligures domuit bello,miſſus in auxilium
maſsilienſium aduerſus saluios Gallos qui fines maſsilienſium populabantur. Et plærīq;
Lucam Liguriæ ultimam poſuere.Sed hæc remotiora omittentes,ſatis fore tenemus,ſi di
uiſionem Italiæ quæ Romana repub. florente fuit noſtris temporibus accommodare po/
terimus. Igitur Liguria à Varo flumine ad Macræ amnis oſtia longitudinẽ habet:& hinc
Appenino inde mari infero clauditur: qua ratione pars inferi maris adiacens à Varo ad
macram dicitur liguſticum pelagus.Populi eius prouintiæ Ligures quo tempore quibuſ/
ue ducibus Romano populo ſubiecti fuerint,Iordanus Cõſtãtinopolitanus monachus, q
Iuſtiniani imperatoris temporibus rerũ à populo Romano geſtarum epitoma cõfecit, &
L.Florus T.Liuij abbreuiator,hiſdem ferme uerbis ſic habent: Peracto punico bello pri/

mo nec quantulum respirato sequitur ligusticum. Ligures imis alpium iugis adhærentes inter uarum macram'que amnes impliciti dumis siluestribus uictitabant, quos pene maius fuit inuenire quàm uincere. Tuti siquidem locis & fuga durum atq; uelox genus ex occasione locorum latrocinia magis quàm bella factitabant. Itaque quum diu multum'q; eluderent, salturi, Deciates, exubij, euburiates, ingauni, tandem Fuluius latebras eorum igni sepsit. Bebius uero in plana deduxit, Posthumi⁹ ita exarmauit, ut uix linqueret ferrũ quo terra coleretur. Quod uero Iordanus summatim attigit ligures obstinatius iugũ Romanorum recusasse, & illis animose aduersatos fuisse, Liuius ipse in libris qui extant multis ostendit in locis. Nam libro nono, dum hæc geruntur coss. ambo in liguribus gerebãt bellum. Is hostis uelut natus ad continendam per interualla bellorum Romanis disciplinam militatem erat: nec ulla prouincia militem magis ad uirtutem acuebat. In liguribus n. erant quæ militem exercerent loca montana & aspera, quæ & ipsis capere labor erat, & præoccupatis hostem deijcere: hostis leuis & uelox & repentinus, qui nullũ unquam tempus nullum locum quietum aut securum Romanis sineret. Oppugnatio autem munitorum castellorum laboriosa simul periculosa'que insidijs, regio quæ si penuria astringeret militi haud multum prædæ præberet. Itaque non lixa sequebatur, non iumentorum longus ordo agmen implebat, nihil præter arma omnem spem in armis habentibus erat, nec deerat unquam cum his uel materia belli uel causa, quia propter domesticam inopiam uicinos agros incursabant. Nunquam tamen in discrimen summæ rerum pugnabant. Hannibal post inflictam Romanis Trebiensem cladem traiecto Appenino primũ concessit in ligures, & illi oppositus Sempronius cos. Romanus se cõtulit Lucam. & uidemus apud Liuiũ XXVIII Magonẽ Hamilcaris filiũ capta genua diu in liguribus restitisse Romanis, ex qua regione Romanos in gallia Cisalpina plurimum agitauit, ad quem inter alpinos ligures genuam'que agentem naues carthagine uenerunt. Seruius Virgilium in undecimo exponens Appennicolæ bellator filius, dicit quia liguria maiori sui parte in Appenino sita est. Ligures autem omnes fallaces sunt sicut Cato in originibus tradit. Virgilius, Assuetum'q; malo ligurem. Et Lucanus in primo: Et nunc tonse ligur, quondam per colla decota Crinibus effusis toti prælate comatæ. Varus prisci præsentis'que nominis fluuius capite Alpium & Saluij montis effusus haud procul à nicea mari se infundens nulla re notior est quàm quod braccatam galliam ab Italia disterminat. Adiacent illi ad dextetam oppida primum Rochera post gilecta: & ad ortum fontem'que busonium. Nicea inde oppidum à massiliensibus in littore conditum alpes dorso contingit: dehinc portus est herculis monœci quondam nunc uilla francha: de quo Virgilius in sexto Aggeribus facet alpinis atque arce monœci, & Seruius grammaticus exponit de liguria ubi est portus monœci herculis. Dictus autem monœcus uel quod pulsis omnibus illic solus Hercules habitauit, aut quod in eius templo nunquam aliquis deorum simul colitur. Cęsar ex gallijs ueniens illac descendit in Italiam. Et Lucanus libro primo: Quaque sub herculeo sacratus nomine portus, Vrget rupe caua pelagus, non corus in illum Ius habet, aut zephyrus, solus sua littora turbat Circius, & tuta prohibet statione monœci. Post hęc Monœcus portus ut Ptolemæo placet nunc monachus genuensium imperij terminus. Eum siue scopulum siue collem Federicus cui barbarossa fuit cognomen Cæsar germanicus genuensi populo mœnibus communiendum anno nunc plus minus sexagesimo supra ducentesimum cõcessit. Imminet Monacho castellum nunc ignobile sola uiarum asperitate notissimum passus prope duo milia à mari recedens Torbia appellatum, quod Iacobus meus Bracellus uir eloquens & doctissimus trophæa Augusti à priscis appellatum fuisse affirmat. quem quidem tenemus fuisse locum patriæ Helij pertinacis Romani imperatoris, de quo Iulius capitolinus sic scribit: Natus est in Appenino in uilla materna. Nam pater eius tabernam cratillariã exercuerat, sed postea quàm in liguriam uenit. Sequitur mentonũ ipso in littore, & rocha bruna superi⁹, sterilis soli castella. & proxime albintimiliũ ciuitas, nũc uintimiliũ: cuius latus qua in orientẽ uergit solẽ rutuba abluit fluuius nunc rodoria appellat⁹. ꝓximo deinceps ad mille pas. loco collis attollit̃ cui appio est nomẽ, & inde arx est ex qua primũ nascentis appenini iugũ haud procul remotũ cernit̃. abest à Rutuba fluuio passus decẽ milia sancti Romuli castellũ, cuius ager citri est palmæq; arborũ in Italia rarissimarũ ferax, unde Ro. põt. uidimus palmarũ ramos in dominica quadragesimalis ieiunij

Ligures

Varus fl.

Rochetta

Nicea op.

Portus Herculis

Torbia uicus

Vintimilium

feiunij postrema inde appellata benedicendos & populo dandos habere. Emensus inde passus quinque milia castellum attingit exiguum duos mille passus mari propinquum, quod Tabia nomen habet à uinorum fama celeberrimum, quippe cum ea muscatum appellata nec Cyprijs nec creticis nec falernis cedere à bonis potoribus existimētur. Decem ab eo passuū milia ad mauritium numerantur portum nomine uerius, quàm re: sed indicta ibi iurisdictio celebrem locū reddit. Sequitur Vnelia uallis aliquot habitata uicis: mox oppidum Dianæ, nunc dianum duo prope milia à mari recedens olea uitiq; undiq; consitum. Post hæc ipso in littore ceruū & ipso in edito colle andoria uitiferis collibus circundatum. andorianos fines parui admodum uici excipiunt: hos album ingaunum urbs opibus ac uetustate nobilis nunc albinga Proculo imperatore Romano alumno & ciue ornata, de quo Flauius Eutropius sic scribit. Proculo patria albingaunū in alpibus maritimis, domi fuit nobilis, sed maioribus latrocinantibus: albingæ abluit latus merula fluuius Centa appellatus quod centenis torrentibus augeatur. Hanc ciuitatē campestri loco uix passus quingentos à mari recedentem cum ualidissimi exercitus Philippi mediolanensium tertij ducis præfecto copijs omnibus Berardino Vbaldino uiro fortissimo arcta obsidione cinxissent, quatuor oppugnatam mensibus omnia quę bello inferuntur mala perpeti coëgerunt, & tandem constantia & fortitudine populi fatigatus hostis re infecta obsidionem soluit. Proximum in littore est petra castellum, deinde ad duos mille passus aberat finariū oppidum ab aëris ut uulgare sonat uerbum salubritate appellatum, quod uallis in cuius faucibus erat situm angustias claudebat. Sed fregosi & populus genuensis ut charrectenses inimicos inde nobiles eijcerent, oppidū quoq; proximo anno sustulerūt. est proximo in littore naulium ciuitas portu ac turribus inclyta. est & uadorum sabbatiorum portus à quo septemmilibus distat Sauona urbs multorum populorum commertio nobilis, quam Titus Liuius Magonis aduentum referens Sauonam nominauit sicut nostra facit ætas, & tamen Plinius Sabbatiū, Pompeius mella Sabatiam appellauit. eam nunc possidet qui & genuensium ducatui summa cū laude bis præfuit uir ingenti uirtute, & quod ætas nostra rarum in principibus habuit litteris ornatus Thomas fregosus, multa cuius belli & pacis temporibus præclare gesta in historijs scripsimus. Albissolam Cellasq; uicos ignobiles in littore cernimus. Deinde Viraginem oppidum quod quidam uicum uirginis dixere. Succedit uulturū uicus quem Cherusa torrens interfluit. Portifera dehinc ut maior ita uiolentior amnis, qui ualli nomen dedit ædificiorum pulchritudine superbiaq; potius solo alioquin sterili amœnissimæ: portusq; succedit Genuæ insignis, qui mole ingenti ob iecta fluctibus ostia in aphricū uersa pandit. Vrbs Genua quos & quo tempore habuerit cōditores incertum nobis est. Non. n. satis probamus quā de Phaethonte & eius socio Genuo Bracellius noster nō improbat fabulam, nullius certioris scriptoris autoritati nixam: & insulse fictas de Iano ineptias improbamus. uidemus uero ante belli punici tempora nullam alicubi eius urbis haberi mentionem: & Iordanū Florumq; dum superius subactos liguriæ populos salturios, deciates, euburiates, ingaunos enumerant, genuam si condita tunc aut nota fuisset, nō omissuros fuisse crediderim. Primam uero eius mentionem facit Liuius lib. uigesimoprimo, ubi P. Scipionem dicit cum admodū exiguis copijs genuam repetijsse eo qui circa padum exercitu Italiam defensurū. primū autē incrementū habuisse uidetur, de quo Liuius libro XXIX sic dicit, Lucretio prorogatū imperium ut genuam oppidum à Magone pœno destructum exædificaret. Post quę tempora Romani liguribus genuensibusq; amicioribus usi fuerunt. & tamen multitudinē considerans coloniarum quas Romani per omnia penè Italiæ loca deduxerunt, mirari soleo nec genuam nec alium quempiam in ligustinis locum pro Colonia captum fuisse: quod à situs sterilitate quā milites horruerint crediderim processisse. Post belli uero punici secundi finē Romanus populus gallis insubribus & alpinis cæterisq; galliæ cisalpinæ populis & inde illyrijs subigendis arma conuertit: ad quæ bella quum magnæ copiæ uariaque bello usui futura mitterentur, maxime opportuna fuisse uidetur genua loci natura tūc etiam portuosa, ex qua commodus in mediolanenses papienses que, sicut nunc est, transitus etiam tunc erat. Nihil autem æque augendis opibus cōducere ac frequentiam commeantium: & quibus in locis opū quærendarū facultas adsit maxime populos coalescere constat. Nec tamē in mille annis qui bellū id secundū punicum sunt secuti caput multū attolere potuit genua, quam

Tabia
Vnelia uallis
Album ingaunum
Albinga
Merula
Centa flu.
Petra op.
Finarium op.
Albissola
Cella
Virago op.
Cherusa flu.
Portifera flu.
Genua

quã anno à lucretij instauratione plus minus septingentesimo ad annum uidelicet salutis christianæ sexcentesimum atq; sexagesimũ Rotharis longobardorum rex Romanis quorum imperio semper antea fuerat subiecta, abstulerit. Eam tamen à fera longobardorum gente parũ humane gubernatam Carolus magnus imperator Pipinusq; filius rex Italiæ & successores franci reges per annos circiter centum summa cum iustitia & humanitate sicut & cæteras Italię urbes gubernarunt, ducibus illi administrandæ qui comites appellarentur præfectis, quorũ Ademarchus Corsicam à mauris oppressam liberauit: quo ab eisdem mauris postea interfecto Corsica nihilominus per genuenses recepta & naues maurorum XIIII captæ ac demersæ sunt. Berengario autẽ tertio in Italiam unde pulsus fuerat reuerso imperij nomen suis titulis fœdante, & Vgone arelatense Italiæ regni nomine abutente, quum pessime apud omnes nostros ageretur, sarraceni pœnis sibi subiectis immixti anno christi nongentesimo & trigesimoquinto Stephani septimi pontificis Romani temporibus Genuam ceperũt spoliaruntq;: & quod raro alibi est auditũ omnibus mortalibus q cædi superfuerant populariter asportatis muros urbis omni humano habitatore uacuos reliquerunt. Scribit tamẽ Andreas Dandulus Venetiarũ dux Francisci petrarchę amicitia clarus, impuberes omnes breui genuam fuisse reductos. Estq; eius testimoniũ eo locupletius quod Veneti genuensesq; magna semper æmulatione contendere soliti per Danduli ducatus tempora graui ac periculosissimo utrisq; bello cõflictati sunt. A quadringentis uero annis maximum genua habuit incrementum, quæ uires nacta ingentes terra sed mari longe maiores Liguriæ cui imperat nomen obscurauit: ut quæ pars in Varũ amnem exposita occidentem spectat solem Riperia occidentalis, quæ ad Macram pertinens in orientem et uersa dicatur Riperia genuæ orientalis. Et insuper Corsicam, Cyprum, Asiam, Thraciam, Scythiam deductis colonijs ac suis uictorijs illustrauit: & negocio quàm ocio fœlicior nunc illis terrori est, quorũ insidijs prius & crudelitate bis concidit. Ornata fuit Genua duob⁹ ex gente nobili fischa pontificib. Romanis, quarto Innocentio, & quinto Hadriano: habuitq; eadem familia ad triginta Romanæ ecclesiæ cardinales, quorũ unicus superest Georgius prenestinus episcopus. Dux genuæ nunc est Ludouicus fregosius ingenti præditus humanitate, dignusque genetrice clarissima muliere Catherina, quæ ex forliuiensi Ordelaffa gente præclara alterum quoque genuit celebris famæ Ianum fregosium, cuius ingens spes morte nuper nobis abrepta est. Ornatur uero nunc ciuibus nauigatione ac mercatura toto orbe notissimis: sed paucos habet egregie litteratos, quorũ notiores nobis sunt Nicolaus Ceba, & noster item Iacobus Bracellus ac Gottardus principis scriba. Genuæ latus orientale feritor amnis præterfluit, quem nunc Bisamnem appellant. Neq; tamen uetusti nominis usquequaq; facta uidetur obliuio: nanq; illum paulo supra influens minor fluuius Ferisanus dicitur. profectus à Bisamne Neruium, Buliascum, Saulium tenues uicos: & paulopost illis maiorem Rechũ inde Camuliũ inuenit. Sunt uero quatuor & uiginti milia ab amne Cherusa superius dicto ad Camulium, quę tota regio non modo mari in planicie exposita, sed quantum pertinentes ad eam ualles ac colles longius extenduntur, magnifici & sumptuosi operis ædibus decoratur: ut qui alto nauigantes pelago eam petunt terram, unam se urbem prospicere opinentur, à Camilio Simiarũ promontorium incipit, quod sancto Fructuoso sacrum est: cuius templũ in intimo recessu positum magna ueneratione à uicinis populis frequentatur. Id illi promontorium caput montis appellant, quod arduum & saxosum in mare procurrens sinistróque latere irrumpentes aquas angustis faucibus admittens Delphini portum efficit: quem incolę dempta prima syllaba quasi potius à bonitate quàm à delphine nominandus sit, portũ Finum appellant. Sequitur alius ab oriente sinus quem Rapalli nominant: id conualli nomen est quæ ut inter montosas haud sterilis citri que & oleæ plurimum ferax uicum eiusdem nominis haud quaquam obscurum in littore habet: quinq; milibus abest Clauarum noui nominis oppidum. Quippe quod ante centum & quinquaginta annos nondum mœnibus cinctum erat: in eoque nunc maritimis & montanis populis fori & iurisdictionis conuentus habentur. Proxime Entella fluuius mare illabitur, quem aliquando Laboniam dictum, nunc Lauaniam appellant: habetq; ad dexteram oppida, Riparosam, Mulinum, & ad fontem rochataiam. is Graueia, Olo, Sturla torrentibus auctus ad dexteram oræ maritimæ ripam Lauanium uicum habet, à quo originem traxit Fiscorum prosapia lauaniæ comitũ

Genua spoliatur — *Bisamnis flu.* — *Delphini portus* — *Clauarum* — *Lauania*

comitum dicta in Italis nobilissima, quæ pontificibus illis Romanis & cardinalibus orna-
ra fuit: & sturlæ prosonasium graueiæ uero ad sinistram adiacent Vignolum. garibaldũ, *Sturlà*
frelium, & ad fontem rupsa. Ab ostio entellæ quatuor milibus abest Sigestrũ uicus in lit- *Vignolum*
tore, apud quem Sigestam Tiguliorum à Ptolemæo & Plinio appellatam fuisse credide-
rim: cui obijcit se insula tenui admodum riuulo à continente diuisa. Ea præruptis monti-
bus quasi muro cincta incolas ab omni maritima terrestriꝗ incursione tutos reddit, gemi-
no portu dextra leuaꝗ accessibilis: quanquã qui ad orientem uergit solem tutior ueriorꝗ
portus est. Huic contermina sunt monilia, quos colles duos uitiferos moneliam nunc ap-
pellant. Superius oppida sunt Banchalesium, matuscum, matalana: monilianos fines con-
tingit framula: quam ob saxosos asperosꝗ colles ferramulam accolæ hinc putant dictam
esse, quasi diligenter eo loci soleandas esse mulas uiatores admoneantur. Paululum inde
abest leuantum nobile municipium magis quàm uetustum amœnis uallibus collibusꝗ
conspicuum: ad cuius oram quinꝗ sunt castella paribus prope interuallis inter se distan-
tia. Mons ruber, uulnetia uulgo uernatia appellata: manarola: riuus maior quæ loca non
in Italia magis quàm in gallijs Britanniaꝗ siue Anglia à uini odoratissimi suauissimi'que
excellentia sunt celebria: res profecto memoratu & spectaculo digna: uidere montes adeo
sublimes præcipites'que uti aues uolando fatigent: quibus omnino saxosis & nihil humo-
ris retinentibus, uitium palmites tam preciosæ feraces uindemiæ haud secus quàm hede-
ra muris passim hæreant. Eas autem uineas & alias per liguriam ætate Plinij non fuisse
hinc uidemus quod quum ille edocendis uinis optimis quæ ubique habeat Italia diligens
sit ac prope nimius, nullum in liguria ponit: nisi forte hæc sint uina lunensia, quæ ipse Pli-
nius plurimum laudat. Riuum quem maiorem appellant inde transgressos uetustæ olim
& nobilissimæ urbis Lunę portus excipit, à scriptoribus quidem, sed minus quàm deceat *Portus lunæ*
celebratus. Quantum autem ex paucis quæ extant de eo scriptis conijcere potuimus, ma-
ximi quæstus commertium in ipso portu fuit. Vnde Persius satyricus auaritiam & nimi-
am ad rem pecuniariam populi Romani attentionem redarguere intendens, sic ironicè
scribit. Lunai portum, operæ est, cognoscite ciues. Insulam, quæ illum ab austro aphri-
co'que tutum reddat, natura obiecit: secus quam uastæ se pandunt fauces, multis reflexi-
bus tortuosæ, in longum amplum'que sinum, qui passus quinque milia longitudine ac la-
titudine protenditur, nauigia admittentes. Portus'que ipse omnium capacissimus naui-
giorum Macra augetur: quod Lucanus in secundo sic indicat, Nullosꝗ uado qui macra *Macra fl.*
moratur Aluos uicinæ prorumpit in æquora Lunæ. Supremo in eius insulæ fastigio Ve-
neris olim templum, christianis postea temporibus sancto Venerio consecratum, portui *Portus ue.*
ueneris nomen dedit. Qua uero promontorium siue insula occidentem spectat solem, op-
pidum est portus ueneris pariter appellatum genuensis populi Colonia, & finium quon-
dam terminus: & è regione Ilex est castellum uel ex hoc celebrius. quod sicut illud genu- *Ilex op.*
ensium, ita hoc pisanorum agri fines terminare consueuit. In sinuꝗ Lunensis siue ueneris
portus intimo Spedia est nouũ oppidũ circa annos L X muro circundatũ, secus quam in- *Spedia op.*
specta Italiæ descriptione ac pictura à maioribus facta tiguliam fuisse coniector. Idꝗ op-
pidum Bartholomeo Facio uiro doctissimo est ornatum. Lunensis'que portus ab ea orien-
tali parte promontorio clauditur nunc lunensi appellato, quod præterlabitur macra flu-
uius amœnus piscosus'que, & quia Liguriam ab Etruria diuidat notissimus. Adiacent
macræ amni ad sinistram Vetianum, Arbianum, Podentianum, Richum, Luciolum: & *Arbianum*
Mulatiũ. Ex quo marchionũ eius cognominis familia nobilis fluxit. Eius Ligusticæ oræ *Richum*
quã descripsimus à Varo ad Macræ ostia longitudinẽ olim undecim supra ducenta milia *Mulatium*
fuisse ueteres prodidere, quã nostri uix centũ octoginta milibus cõputant: pelagusꝗ adia-
cens qđ ligusticũ appellari diximus tres habet insulas, scopulis tamẽ quàm insulis simillio-
res: unã Albingauno oppositã, quæ trepidis nauibus sæpenumero tutelæ fuit: aliam Nau-
lo, tertiã lunensis portus promontorio occidentali propinquã ut continens uideatur.

ETruria ad Macrã sequit̃ regio Italiæ secunda uel inde notissima qđ priscũ sem- *Etruria*
per seruauit nomẽ. Ei⁹ sunt notissimi etiã nũc fines Macra & tyberis amnes cẽ-
tũ & septuagintaquatuor milibus inter se distantes. Appeninus mons & inferũ
mare. eius maris pars quæ à dictorũ amniũ ostijs lõgitudine & ad Sardiniã usꝗ
latitudi-

latitudine terminata fuit, quandoq; thuscum quandoq; tyrrhenum pelagus dicta est. Etenim thuscorum gens, sicut Iustinus à Trogo tradit, ex lydia Asiæ prouincia ueniens pulsis umbris incoluit hanc Italiæ partem, quæ primo tyrrhenia ab eorũ rege Tyrrheno mox etruria à multo ac frequentato deorum per thura cultu est appellata. Leonardus autẽ Aretinus primo historiarum dicit etruscos uenisse ex mœonia, unde lydi gens maxima nauibus in Italiam aduecti sunt. Huius prouinciæ uetustatem dignitatemq; Liuius patauinus libro sexto sic ostendit: Thuscorum ante Romanorum imperiũ late terra mariq; opes patuere: mari infero supero q; quibus Italia modo insulæ cingitur quantum potuerint, nomina sunt argumento, quod alterum thuscum communi uocabulo gentis, alterum hadriaticum mare ab hadria thuscorum Colonia uocare Italicæ gentes, Græci eadem tyrrhenum atq; hadriaticum uocant: & in utrunq; mare uergentes incoluere urbibus duodenis terras, prius cis appenninum ad inferum mare, postea trans appeninum: totidem quot capita originis erant missis colonijs, & trans padum omnia excepto Venetorũ angulo qui sinũ circum colunt maris usq; ad alpes tenuere. Duodecim autem urbes quibus etrusci incoluerint etruriam singulis magistratibus annuis quos uocabãt lucumones creatis, qui omnem prouinciam gubernabant, has fuisse inuenimus. Lunam, Pisas, Populoniam, Volaterram, Agillinam, Fesulas, Rusellanam, Arretium, Perusiam, Clusium, Faleriam, & Vulsiniam, quarum quatuor tantummodo integrę extant. Etruscorum uero dignitatem fuisse maximam hinc constat, quod Liuius tradit Romanos ab his accepisse prætextam, trabeas, faleras, annulos, togas pictas, & palmatas, currus triumphales, fasces, lictores, tubas, sellam curulem: additq; Liuius Romanos consueuisse pueros mittere ad disciplinã, sicut postea in Græciam fuerunt missi. Potentiæ etiam etruscorum maximũ est argumentum, quod sæpius ob etruscum q̃ aliud bellum Romæ trepidatum est, sæpius dictator est dictus. Subacti uero sunt Romanis etrusci ad annum urbis conditæ septuagesimũ & quadringentesimum cum apud Vadimonis lacum ingenti prælio superati essent. Bis tamen Romano populo rebellare conati sunt. Primum Hannibalis tempore ducibus aretinis, de quibus scribit Liuius XXVIII: Cornelius cos. in etruria iudicijs agitauit eos qui ad Magonem respiciebant & animos rebelles præ se ferebant. Secunda rebellio intentata fuit bello Marsico siue sociali: quæ quidem rebellio aretinorum, fesulanorum, & clusinorum multo sanguine atque urbium arretij & Clusij uastatione sopita est. Paruit'que postmodum etruria Romanis quietissime per annos circiter septingẽtos usq; ad Archadij & Honorij tempora, quando Romani imperij inclinatio inchoauit: multas postmodum passa calamitates, quarum minores fuerunt quas Gotthi intulerunt. A longobardis uero crudeliter oppressa fuit, quam sicut libro historiarum octauo ostendimus principio aduentus in Italiam sui supra cęteros omnes afflixerunt, adeo ut unicus eorum magistratus Castaldio Etruriæ appellatus, gubernationi illius satisfacere potuerit. Longobardis uero eiectis cũ Caroli magni & filiorũ temporib⁹ etruria sicut & aliæ Italię regiones respirare cœpisset, eam Lodouicus Caroli filius cũ Pascali Romano pontifice partitus est, ut Arretiũ. Volaterræ. Clusium. Florentia. Pistorium. Luca Pisæ & Luna imperio, cæteræ omnes pontifici Romano parerent. Postquam uero Caroli magni stirpis reges ab Italia sunt eiecti, Berengariusq; Italicensis imperator & Lothari⁹ eius filius rex Italiã administrare cœperũt: maximas Italia atq; horrendas incurrit calamitates, in quarum una ad annum salutis quadragesimum supra nongentesimum Ioanne decimo pontifice Romano ungari etruriam omnem spoliarunt: & mortales qui cædibus superfuerant utrunque sexum in ungariam asportarunt. Helius spartianus de eadem etruria honoratius scribit, qui Adrianũ dicit imperatorem in etruria præturam gessisse. Sed iam ad nostrum reuertamur ordinem. Secus

Luna c. Macram amnẽ uetusta interijt Luna inter capita etruriæ numerata quæ Eutichianũ pontificem Romanum patre Maximo genuit: eius uero urbis desolationẽ quam nunc habet diutissime antea inchoasse indicat Lucanus in primo his uersib⁹. Hoc propter placuit thuscos de more uetusto Acciri uates quorũ q maximus æuo Aruns incoluit desertę mœnia Lunæ. Indicatq; Martialis poëta eius urbis regionem caseo abundasse his uersibus. Caseus etruscæ signatus imagine lunæ, Præstabit pueris prandia mille tuis. Eius tamen urbis retinet denominationem regio lunensis appellata, Genuensibus maiori ex parte subiecta.

Sarzana Est ad Macræ dexteram supra lunam Sarzana, cuius arcem sarzanellũ appellatam Thomas

mas fregoſus genuenſis uir ſicut oſtendimus illuſtris & egregie communiuit,& intus lau-
tiſſime ac ſplendidiſſime exædificauit. Sunt etiam ad eãdem dexteram Caſtrum nouum,
Foſſa noua,Ortus nouus, Villafrancha. Torrens Bagnonus cum oppido eius nominis,ſi- *Ortus no.*
latera,malgratum.Et in appenini radicibus, Pontremulum nobile regionis oppidũ. Sunt *Villafrancha*
quoq; interius hinc Fiuizanũ, uerucula & gragnola.Inde Mõtionum,Chararia maſſa.& *Filatera*
aliquot minora caſtella in montibus olim uiolatũ Tiguliorũ & Segaunorũ ac Appuano- *Pontremulũ*
rum populorum olim liguſtinorũ appellatis: qui montes ab appenino in littus inferi ma- *Fiuizanum*
ris tranſuerſo ab oriente ad meridiem tractu producti montana nũc lunenſis charrariæ di-
cuntur.De hiſq; ſic habet in decimo Liuius:Sẽpronius à piſis in appuanos ligures uaſtan
doq; uicos & caſtella eorũ aperuit ſaltum uſq; ad meram fluuiũ & Lunæ portum: hoſtes
autẽ antiquam ſedem maiorũ ſuorum ceperunt.& inde ſuperata locorum iniquitate præ-
lio deiecti ſunt.Ex ipſis montibus ſodinas habentibus celeberrimas magna uis marmorũ
Romam olim importata eſt,adeo ut uſq; in præſens tempus columnæ ibi & alia marmo-
rum ingentia cernãtur fruſta , quæ poſt fractas Romani imperij uires derelicta nullus qui
quæſiuerit,aut potuerit,aut deterrente impendio aſportare uoluerit eſt inuentus.Quũ ta-
men minoris impendij & laboris marmora, Piſas olim & nuper Florentiam & quandoq;
Romam Genuamq; importata ſint. Vnde Iuuenalis de marmoribus liguſtinis, quæ Ro-
mam portabãtur ſic habet,Nam ſi procubuit qui ſaxa liguſtica portat axis:dicitq; Plinius
albos liguriæ lapides ſerra faciliter ſecari.Secũdus in Hetruria fluuius auxeris à quibuſdã *Auxeris*
uetuſtis,ſed à Liuio Mera ut ſupra apparet appellatus,quẽ nũc Serclum dicunt,cui eſt re- *Serclus*
motius ad ſiniſtram in maris littore mutronum arx uetuſtiſſimo in monumẽto ædificata,
quam à Florentinis ad annũ ſalutis ſexageſimumquintum ſupra ducenteſimum & milleſi-
mum captam Carolus Siciliæ rex Lucẽſibus reddidit:& tamẽ eam ætate noſtra receptam
nũc populus obtinet Florẽtinus . Intus Petra ſancta,& ad auxeris ipſius oſtiũ eſt Virego. *Petra ſancta*
Libet uero prius q̃ mediterranea,& ad dexterã auxeris ripam ſita attingam: ad certiorem
locorum indaginẽ oram Hetruriæ maritimam uſq; ad Tyberim deſcribere.Quæ quidem
ſicut ſemper hactenus fuit,nunc maiori ex parte eſt ſyluoſa.Nam Flauius Eutropius Au-
reliani imperatoris uita ſic habet.Statuerat uinũ gratuitum populo Ro.dare, ut quemad-
modũ & panis & porcina gratuita præbentur,ſic etiã uinũ daretur.quod perpetuũ hac ra-
tione conſtituerat facere.Hetruriæ per aureliã uſq; ad alpes maritimas ingentes agri ſunt:
hiq; fertiles & ſyluoſi ſunt. Statuerat itaq; à dominis locorũ incultorum, qui tamẽ uellent
gratis dare emere,atq; ex eo uinũ dare gratuitũ.prima poſt auxerim ſunt arni oſtia,à qui-
bus paulum recedit liburniũ piſani portus munitiſſima arx: apud quam in ſcopulo paſſus *Liburnum*
mille à cõtinenti recedente fundata eſt turris pharea,nocturnũ tyrrheno mari nauigãtibus *Turris*
lumen quam remotiſſime præbens, & piſanum à longe oſtẽdens portũ:arnumq; receden- *Pharea*
tes tertio à mari miliario piſæ pontibus iungunt: ſuperbiſq; ædificijs ornant.eam urbẽ ue-
tuſtam & geſtarũ rerum gloria claram ab alpheis originem habuiſſe dicit Virgilius.Et Pli-
nius,Piſas inter Auxerim & arnũ amnes à pelope & atintanis Græca gente ortas aſſerit. *Piſa*
Iuſtinus uero dicit piſas in liguribus Græcos auctores habere.Et Lucanus in primo,Hinc
tyrrhena uado frangẽtes æquora piſæ.Liuius XXI: ea cauſa conſuli fuit,cum piſas naui-
bus ueniſſet ad padum feſtinandi.Piſæ tertio Eugenio pont.Ro.ornatæ fuerunt.eam ur-
bem florentibus Romanorũ rebus nullum habuiſſe potẽtatum uidemus. Poſtquam uero
maritimæ urbes Hetruſcæ,hinc luna inde populonia deletæ fuerunt, quieſcẽtibus per Ca-
roli magni & filiorũ tempora Italiæ rebus piſæ multos habuerunt præſtantiſſimos mariti-
mo bello uiros,quorũ geſta in noſtris hiſtorijs celebrãtur.Sed ab annis quadraginta poſt-
quam ea ciuitas Florẽtinis ſubiecta fuit, infrequẽs populo opibuſq; exinanita penitus eſt
reddita.Liburno intus contigua ſunt ſtagna eius oppidi nomine apppellata, deinceps eſt
mons niger.Succedit eo in littore fluuius Cecinna ſicut nũc fit à Plinio appellatus, cui ad *Mons niger*
ſiniſtrã in oſtio hærent uada Volaterrana à priſcis appellata.quãt hic portus fuerit Vola- *Vada uola*
terranorum & Volaterrani cognomine Voliẽſes appellati ſint,auctor eſt Plinius.Magna *terana*
dehincad umbronẽ fluuiũ quem Plinius nauigiorũ capacẽ fuiſſe ſcribit intercapedo habe-
tur.In qua primũ eſt in littore oppidũ ſanctus Vincẽtius.Interius eſt uibona uetuſti nomi- *S. Vincentius*
nis oppidũ.Superius eſt Subretũ.Sinum deinceps efficit mare ad quem oppidum eſt por- *Vibona*
tus barattus,Supra eſt Cãpilia,maior deinde habetur ſinus,ad quem eſt plumbinum noui

nominis oppidum, quem locũ Romanæ ecclesiæ terrũ scriptores anno nunc trecentesimo
Plumbinũ plumbinariã dixerũt. Ad partem plumbini sinus aduersam est portus foresius, in mediterraneis scarlinum oppidum, deinceps in littore castrum troue Castilionũ piscariæ, dehinc habetur littoreũ pene castellum ad paludis olim cœnosæ emissoriũ. Inde progressi lacum inueniunt orbitelli olim aprilem dictũ: postea umbronis sunt fluuij ostia mediocres admittentia naues. apud quæ Populonia fuit uetustissima, de qua Liuius libro XXX, Claudiũ
Populonia Cos. profectum ab urbe inter portus Cõsanum laurentinumq́ atrox uis tempestatis adorta populoniam impulit, inde quũ stetisset ibi dum reliquũ æstatis exiret, Iluam insulam & ab Ilua Corsicã, à Corsica Sardiniam traiecit: & Virgilius misit populonia mater. Nicea patricius Constantinopolitanus dux naualis exercitus regnante in Italia Bernardo Caroli magni nepote ui capiã diripuit, & igni ferroq́ funditus euertit, ut parua ipsius urbis ue
Grossetũ ciui. stigia nunc appareat. Vmbroni ad sinistram adiacet grossetum ciuitas, ad dexteram uero
Ischia ischia, post insula, superius boncõuentus, & paulo infra eius fluuij fontem assianum, dein
Telamonis portus ceps maritimo in sinu Telamonis est portus Telamotosa à Plinio appellata, Senẽsi mercaturæ satisfaciens: inde argẽtarius mons in pene insulam mari immissus, in quo est uetusti
Portus Herculis nominis portus Herculis: quæ loca nullæ nunc inhabitant gentes, quum tamen eo in monte & circa portum multa ædificiorũ fundamenta cernantur. post montem argentarium à
Caput aluei mari paululum recedit caput aluei castellum, ad cuius fines Pissia labitur torrẽs mutilatæ in patrimoniũ sancti Petri Etruriæ finium limes. Terra nanq; quam de Etruria Matildis certe gloriosa, ut scriptores appellant, comitissa anno nunc tricesimo supra trecẽtesimum septimo Grego. pont. Ro. in beati Petri patrimonium dono dedit, ad illum Pissiæ torrentem hac in parte terminata fuit. Sequitur fluuius Martha appellatus lacu uulsinensiũ nũc
Mons altus Bolsenæ effusus, super cuius ostia paulum à mari recedit Mons altus castellum, uetusto in loco Grauiscarum, ut appellat Virg. intempestarum, quod amnis propinquitas indicat. situm. Scribit uero Plinius apud grauiscas corallum gigni solitũ, prout nunc & gigni & expiscari constat. Minio inde habetur, cuius meminit Virg. eo item nũc nomine appellatus, iuxta quem tertio à mari miliario Cornetũ est ciuitas, quã turriũ frequẽtia, mœniumq́ superbia uetustissimã esse ostendũt. Id uero esse crediderim, quod Ptolemæi Plinij Pompo. mellæ descriptiones castrum nouum appellant. Auctum uero traditur esse Tarquiniæ ibi proximæ olim urbis uetustæ ruinis, qua ex Tarquinia postremi Romæ reges Tarquinij priscus & superbus originem duxere. Magnum ætate nostra ornamentum habuit ea ciuitas malo terminatũ fine, Ioannẽ uitellensem Ro. ecclesiæ cardinalem, qui in Hadriani mole castello sancti Angeli captus interijt. Eius superest nepos literis & prudentia ornatus Bartholomeus Cornetanus & monteflasconensis episcopus. Abest à Corneto passus mil
Ciuitas uetus lia decem, portus celebris arcem habens munitissimam, cui ciuitati ueteri nunc est appella
Centumcellæ tio. Nec dubito quin is fuerit centumcellensis portus, mentio cuius apud ueteres sæpe habetur. Paruo enim spacio inde abest centumcellensis olim ciuitatis locus, quam Sarraceni per tempora Italiæ regis Bernardi Caroli Magni nepotis destruxerunt, & postea ædificatam nos ultimo habitatoribus anno nunc undeuigesimo destitui uidimus. Fuitq́ is locus in quo Plinius posterior in epistolis narrat Hadrianũ imperatorẽ cẽtum ædificasse cellas, centum iudicibus audiẽdis se præsente causis publicæ institutis deputatas: & in quo beatũ Aureliũ Augustinũ lib. de trinit. cõstat scripsisse. Ciuitatis uero ueteris portũ prætergressi
Pyrgi magna inueniunt uetusti ædificij fundamenta, in quibus Pyrgo appellatis paruũ est sacellum, eoq́ in loco pyrgos fuisse ueteres à Virg. appellatos cõstat. Et proximo in littore monasterium est Seueræ uirgini dicatũ, quod in arcem portumq́ proximis tẽporibus cõmunitum est. Proximusq́ mari influit cæretanus amnis, secus quẽ intus est Ceruetere nũc,
Cere quod fuisse scimus cære seruatorum, quo tempore Galli senones urbem ceperunt, sacrorum memoria celebre oppidũ: cuius facti exẽplar cerimonijs uocabulum dedisse grãmatici affirmant, de quo Liuius in primo, Inde turnus Rutuliq́ diffisi rebus ad florẽtes opes Etruscorum Mezentiumq́ eorum regem cõfugiunt, qui cære opulento tunc oppido imperabat. Et Marcialis poeta scribit pernam fieri optimam apud Ceretanos, sic: Ceretana mihi fiet uel massa licebit. Et interius mille quadringẽtis passibus, sicut uult Plin. ab op
Agilina pido cære distat locus agillinæ urbis uetustissimæ, quam inter capita Etruriæ diximus numeratã fuisse. Estq́ nũc saxoso in tumulo paruis ædificiorũ reliquijs notus, Sequitur per

tenuis

tenuis locus in paludibus, cui pergæ olim appellato nunc palus dicitur, ab ursinis posses/
sus. Nec est quicq̃ ædificiorũ aut ruinarum ultra quousq; Romani portus à Claudio pri/ *Romanus*
mum post à Traiano ædificati reliquiæ inueniũtur, certe maiores q̃ credere possit, qui il/ *portus*
las nõ inspexerit, quorũ partem in Roma instaurata diximus: & tamen quod inaduertẽtia
ibi est omissum addere hic uolumus: portuẽsem urbem genuisse Formosum pont. Ro. & *Portuensis*
omni ea in palustri littoreaq; insula, quã fecissus supra Ostiam urbẽ secũdo miliario Tybe/ *urbs*
ris efficit, marmorũ frusta herbis rubisq; & uirgultis obsita, ac alluuionibus semisepulta *Marmora*
passim pene cõtigua uideri, quæ scabra & impolita à mercatoribus per felicia reip. & im/
peratorũ tẽpora mari auecta quosq; in ædificij usus poterant dedolari, & quũ multitu
do sit maxima urbẽ, ut uidetur ædificatura, cernere est eorũ partẽ tantæ molis, ut qui obe/
liscos ignoret Ægypto aduectos, illa nõ credat potuisse nauibus cõportari, literas unum/
quodq; frustũ numerales duobus in lateribus est inscriptum, quarum unis docẽte Plinio
pondus lapidis, alteris missorũ à mercatore frustorũ ordinem significari nouimus. Vt au/
tem unde supra digressi sumus reuertamur, auxeris fluuius quẽ nunc Serclum uocant, pri *Serclus*
mum habet ad dexterã oppidum Librafactam: ad ortum suum in appenino habet Grigna *Librafacta*
num ignobile castellum: & ad perpetuũ fluuij alueum, quousq; ad mediterranea fit descen *Grignanum*
sum, uallis est Carfagnana, castellis uillisq; plurimis habitata, maiorẽ cuius partẽ nũc obti *Carfagnana*
net marchio ferrariensis. Eorũ uero oppidorũ quæ auxeri descendendo ad dexteram adia *uallis*
cent notiora sunt Castrũ nouum & Barcha: Serclusq; in mediterraneis lucæ urbis Roma/ *Castrũ nouũ*
næ Coloniæ latera abluit, de qua Liuius XXI: Hannibal in ligures, Sẽpronius lucã con/ *Luca*
cessit. Ostendimus uero in historijs Narsetem eunuchũ lucam a Gothis possessam septem
mensibus oppugnasse priusq̃ ea potiri potuerit. Ea urbs tertiũ Luciũ pont. Ro. atq; etiam
Alexandrũ secundũ aduersus quẽ Lombardi Cardolum Parmensem erexerãt in idolũ, ge
nuit: quã ad annũ quinquagesimũ malo suo sibi subegit Paulus gente Lucẽsi Guinisia no
bili genitus. Cumulauerat is triginta in annis ingẽtem uim pecuniarũ & filios procreaue/
rat. Sed quum magno in fastu ipse & filij adolescẽtes degunt, beatiq; sibi & suis esse uiden
tur, fortuna derepente mutata exemplar facti sunt multis, quia nihil in rebus humanis soli
dum, nihil est firmũ. Capti enim & patria uiolẽter abacti diuitias diu accumulatas, postea
uitam in carceribus amisere. Luca aũt post Guinisiorũ eiectionem uarijs & multiplicibus
agitata bellorũ motibus intra XX annos magnas est passa calamitates: quæ tamẽ Floren
tinum populum eius ambientẽ dominiũ pariter afflixerũt. Nam præter alias ibi acceptas
clades eorum exercitus cui Guidantonius præerat Vrbini comes: sicut in historijs diffuse
ostendimus, à Nicolao Piccinino superatus fususq; est, quo in prælio quatuor equitũ, tria
peditũ millia, & ingentẽ machinarũ bellicarũ uim Florentinus amisit. Lucaq; dudum ho/
nestis mercatoribus frequẽtata Ianipetro ornata est Græce & Latine eruditissimo, & Vi/
ctorini Feltrensis sui præceptoris mores redolente. habet item ad dexterã Luca colles, in
quibus est castellum uerucula, inde altus passus, supra lumenicus, & ad fluuiũ Colodum *Verucula op.*
eiusdem nominis oppidum. cui fluuio item adiacet Pisa oppidum, quod ad annũ salutis *Colodus flu.*
LXX supra ducentesimũ & millesimũ Florentini Lucensesq; sicut Leonardus scribit Ar *Pisa op.*
retinus destruxerũt. Et paulo inde abest Bugianũ, superiusq; est Vgianum. Qua uero Lu *Bugianum*
censis ager uergit in Florentinũ palus est Bentina in lacũ à Florentinis cõclusa, cui super/ *Vgianum*
eminet mons Carolus oppidũ: & ubi is lacus in arnũ exoneratur, Bientina est castellum. *Bentina palus*
Supremo autẽ in sinu amplæ quã habet primũ Etruria planiciei, Pistoria est ciuitas: in cu/ *Pistoria ciuit.*
ius agro Catilinç exercitũ fuisse superatũ multi ex uetustis scripsẽre. Ea sicut Arretino pla
cet prima fuit Etruriæ urbium, quas populus Florentinus tunc primũ liber ad annum sa/
lutis duodecies centenũ & quinquagesimũ in potestatem redegit. Circunstantq; Pistoriã,
Summanum, Seraualle, Victolinũ, & superius mons Catinus. Circundant Pistoriã paruo *Summanum*
distãtes spacio amnes duo, Stella & Vmbro, qui secus Carmagnanum delapsi apud mon *Mõs Catinus*
tem Lupum oppidum in arnũ exonerantur. Visentiusq; amnis deinceps ex appenino de/ *Vmbro flu.*
fluens Prati oppidi omniũ Etruriç opulentissimi mœnia præterfluit. Supra pratũ est Mur *Mons Lupus*
lus oppidum, & Marina torrens Caleneranum oppidum præterlabitur. Vltimusq; ad Flo *Pratum*
rentiæ mœnia Munio habetur amnis. Florentiæ urbis inclytæ originẽ gestasq; res abun/ *Florentia*
de cõplexus est in historia clarissimus Leonardus Aretinus. Quod autem ad nos attinet
eius urbis origo refertur in Syllanorum militum, quibus is ager a Sylla assignatus fuit, ad/

uentum: & quia primas illi sedes ad arni fluenta cœperint, Fluentiā inde primo dictam uolunt. Et quidē Pli. apud quē primū eius loci mētio facta est, fluentinos dicit profluēti arno appositos. Venerunt uero hi milites ad annū conditæ urbis Romæ sexcentesimū & septimum supra sexagesimū, unde initiū Florentia habuisse uidet ante Christi dei nostri aduentum annos circiter octogintatres. Multis ea ciuitas per Gothorū tempora incōmodis agitata est. Nec tamen à Totila aut alio quopiā tunc aut alias unquā destructa fuit. Idq; quod de reædificatione à Carolo Magno facta aliqui sentiunt non probamus, quū gesta Caroli ab Alcuino eius præceptore scripta, tantūmodo dicant illum Romā euntem, bis in Florentia dominicū pascha celebrasse. Seruata uero est ab ingenti desolationis, quod incurrerat

Farinata ubertinus periculo unius ciuis Farinatæ ubertini uirtute: cum Pisanis Senēsibusq; & alijs Etruscis in conuentu apud emporiū habito Florentiam esse destruendā censentibus, Farinata licet longo postliminio in ipsam patriā reuersus, eam se dixit, quam non ædificasset, se uiuo ab illis destrui nō passurum. Itaq; Florētia acceptis ui & in se populariter traductis fesulanis ad annum salutis quartum & uigesimum supra millesimū plurimum opibus & gloria est aucta. Quo item anno Henricus primus imperator ecclesiam sancti Miniatis ad muros Florentiæ ædificauit. Arsit uero Florentia duobus incendijs paruo in temporis spatio ad annum salutis sextum, & septuagesimum supra undecies centenū. Ex eo ferè tempore primum per priores artium & uexilliferum iustitiæ, sicut nunc fit gubernari cœpit: fuitq; inter primos uexilliferos ex nobili gente Stroza unus basilica insignis, quæ per nostrā ætatem curante Philippo Brunalicio nobilissimi ingenij Florētino stupēdi operis fornice est ornata, gloriosæq; uirgini dicata, anno salutis duodecies cēteno, & nonagesimoquarto inchoata est: & quarto abinde anno palatium item superbissimum, quod inhabitant priores ædificari cœpit. Quintoq; postmodū anno productum est pomerium, & mœnibus quæ

Cāpanarium nunc extant urbs est ampliata. Turris uero marmorea inter cæteras orbis cāpanarias speciosa ad annum inde primum & tricesimum excitata, per quæ tempora ciuitas Florentina duobus ornata est poetis, Dante aldegherio, & Francisco petrarcha. quorū hic patre Florentino, sed exule apud Arretium natus, & arquadæ inter colles euganeos mortuus ac sepultus est. ille Florentinis parētibus Florentiæ natus obijt Rauēnæ patria exul. paulo post Florentia Iotum habuit pictorem celeberrimum Apelli æquiparandum. Habuit quoque Accursium iureconsultorum principem, qui ius ciuile nunc extans egregie interpretatus est. famaq; est nullo nobis confirmata auctore Claudianum poetam fuisse Florētia oriundum. Colutius uero salutatus & si prius didicerit, quàm Ciceronianæ imitatio eloquentiæ sui seculi adolescentibus nota esse cœpisset, & eloquens est habitus, & multa scripsit prudentiam magis & doctrinam, quàm eloquentiam redolentia. Nicolaus nicoli per ætatem nostram, & si nihil scripserit & doctus fuit & multis adolescētibus, ut literis operam darent opem attulit. Ab his uero plus minus centum annis qui Francisci petrarchæ mortem, & hæc tēpora intercedunt mirabili felicitate Florētia opes auxit. Cuius imperio per

Castrum carum ætatem nostram castrum carum, Mutiliana, Donadula, cassianū, porticus, & alia castella in Romandiola & Pisæ ac Cortona urbes uetustæ ac Burgum ad sepulchrū, & regio Casentina in Etruria sunt subactæ. Ab ipsis uero centum annis superauit omnia Florētiæ ornamenta concilium in ea celebratum, in quo quartus Eugenius pont. gloriosissimus orientalis ecclesiæ cum occidentali unionem maximo diu quæsitam impendio celebrauit, Ioanne Paleologo impe. Cōstantinopolitano & patriarchis, archiepiscopis, episcopisq;, ac ingenti doctissimorū nobiliumq; totius Græciæ uirorum qui interfuerant multitudine Ro. ecclesiæ sumptibus in patriam reportatis: Armenij etiam, Æthiopes, Georgiani & Iacobitæ, Libyam, Asiamq; incolentes catholicæ fidei documenta in eodem cōcilio à prædicto ponti. Eugenio acceperunt. Viris etiā nunc Florentia sicut antea cōsueuit omni uirtutum laude præstātissimis ornatur, Cosmo imprimis mediceo, quē omnes totius europæ ciues opum affluentia superantē prudentia, humanitas, liberalitas: & quod nos maxime ad eius laudes incitat, bonarū artium præsertim historiarū peritia celebrem reddūt. Cumulantq; eius felicitatem Petrus, Ioannes & Carolus nati paternæ uirtutis imitatores. Nec supprimenda sunt maxima, quæ Cosmus Florentiæ urbi addidit ornamenta. Monasterium celebre sancti Marci: in quo quum superbæ sunt, & ut aiunt insanæ extructiones cæteræ: tum maxime Bibliotheca alias superat omnes quas nunc habet Italia. Et ad sancti Laurētij fornices

nices marmoreæ columnæ & opus totum ſummi uiri magnificentiam oſtendunt. Quid
quod priuatæ ædes ſuæ recens in uia lata extructæ Romanorum olim principum & qui-
dem primariorum operibus comparandæ ſunt: quin egoipſe qui Romam meis inſtaura-
ui ſcriptis, affirmare nõ dubito nullius extare priuati ædificij principum in urbe Romana
reliquias, quæ maiorem illis ædibus præ ſe ferãt operis magnificentiam. Palla ſtrozza cla
riſſimus equeſtris ordinis Florẽtinus opera ſtudijs philoſophiæ aſſidue pataurj impẽſa exi
lij incõmoda prudentiſſime cõſolatur. Angelus acciaiolus equeſtris ordinis nõ minus cla
ræ gentis ſuæ nobilitatem prudẽtia ingenuis moribus & literarum ſtudijs ornat, quàm ab
illa decoratur. Andreas Floccus apoſtolicus ſecretarius canonicusq; Florẽtinus, uir opti-
mus eloquentia & edito de magiſtratibus opere, ac Ianectus manectus literarum Græca-
rum Launarũq; peritia atq; eloquentia, & Baptiſta Albertus nobili & ad multas artes bo
nas uerſatili ingenio patriam exornãt. Decorat etiam urbem Florẽtiam ingenio ueterum
laudibus reſpondente Donatellus Heracleotæ zeuſi æquiparãdus ut uiuos, iuxta Virgilij
uerba, ducat de marmore uultus. Secus Florẽtiam Feſulana urbs uetuſta, & multorũ ſcri *Feſulæ*
ptis præſertim Saluſtij in bello Catilinario, & Liuij illud idem ſcribẽtis bellum libro cente
ſimoſecundo celebrata interijt, uel quod ſupra diximus in Florẽtiam populum opesq; mu
tauit. Oritur ex montibus feſulanis qui ad oriẽtem uergunt ſolem, Munio torrens Floren *Munio flu.*
tina abluens mœnia: ſecundum cuius alueum ſexto ab urbe miliario ſacellum eſt, cui ea ra
tione inditum ad cruces nomen fuiſſe opinor, quod eo in loco ſepulta fuerit moles illa ca-
dauerum, quæ facta fuit in ſtupenda ſtrage illa magnæ partis ducentorum penè milliũ ex
Radagaſij Gothorum regis exercitu apud feſulas, ſicut in hiſtorijs oſtendimus interfecto-
rum. Interq; eos montes & Appeninum uallis eſt amœniſſima, & uicis uillisq; præſertim
mediceorum ſpecioſiſſimis frequentata, Mugellum ſicut conſueuerat appellata, quæ Di- *Mugellum*
num habuit mugellanum iureconſultorum ſuperioris ſeculi celeberrimum. Eam illabitur
diuiditq; mediã Seua fluuius ex Appenino oriundus. Primumq; regionis mugellanæ op
pidum eſt uia Bononienſi, Scarparia Iacobo ornata Angeli filio, cuius Græce Latineq; do *Scarparia*
ctiſſimi extat M. Tullij Ciceronis uita ex Plutarcho in Latinitatẽ luculẽter traducta. De-
inceps habet Nicolaũ dura Piccinini obſidione cui fortiter reſtitit noſtris in hiſtorijs cla
rum. In ſeuam defluit Ronta torrẽs, ad quẽ uia fauentina eiuſdẽ nominis eſt uicus, & ſub *Ronta flu.*
eo ſancti Laurentij burgus. Quinto ab inde miliario ſeuã pariter illabitur Ducaria, à cuius
torrente apud Gaudentiũ Appenini uicũ oriũdo quicquid magno ſinu cõplectitur arnus
amnis uſque ad agri arretini fines dicitur Caſentinum, quam regionem montuoſam po- *Caſentinum*
pulo Florentino proximis tẽporibus quæſitam fuiſſe oſtendimus. Vbi uero Seua fluuius
arnum illabitur, eſt caſtellum mœnibus munitum pons ad ſeuam dictus. Florentinam ur-
bem diuidit Arnus amnis pontibus in ea quatuor magni operis iũctus. ſed quantũ ad in- *Arnus flu.*
choatam attinet Florentini agri deſcriptionem ſecundum arni fluenta ſub Florentia ſunt *Florentia*
caſtella mons Lupus & Signia quouſque nauigia admittit Arnus. Supra Florentiam ad *Mons Lupus*
quintumdecimum lapidem primum eſt ad Arni fluenta oppidum Inciſa, cuius oppidi no
men originem habuiſſe cõiector ab ſucciſo obijce ſaxeo curſum Arni ſolito remorari. In-
dicant nanque quernarum trabium ſtipites maximi, quos defodientes inueniunt agrico-
læ, uallem Arni ſuperiorem qua nullam habet nunc ager Florentinus uini optimi fera- *Vallis Arni*
ciorem, quantũ profluenti Arno appoſita planicies ambit fuiſſe paluſtrem. & qui XXII
hiſtoriarũ Liuij Patauini in principio attente leget, paludem illam in qua Hannibal æger
oculis & uerna primum intemperie uariante calores frigoraq; Elephanto, qui unicus ſu-
perfuerat quo altius ab aqua extaret: uectus uigilijs, tum & nocturno humore paluſtriq;
ceno grauante caput altero captus eſt oculo, hanc fuiſſe uallem Arni peruidebit. Nam
quum fama eſſet Flaminium Conſulem Arretium cum exercitu præueniſſe, Hannibal ex
hibernis mouens, quæ in liguribus habuerat Arretium cõtendebat. Sunt autem Liuij hac
in parte uerba, Quum aliud longius cæterum commodius oſtenderetur iter, propiorem
uiam per paludẽ petijt, qua fluuius Arnus per eos dies ſolito magis inundauerat. Et pau-
lo infra, exercitus incommoda & iumentorum hominumq; ſtragem, quæ fiebat deſcri-
bens, per prææltas dicit fluuij & profundas uoragines hauſtos pene duces. Et maxime o-
mnium confeciſſe uigilias per quatriduũ iam & tres noctes toleratas, cum omnia obtinen
tibus aquis nil ubi in ſicco feſſa ſternerẽt corpora, inueniri poſſet. Iter igitur quod longius

arretium ab liguribus ducturo offendebatur per Lucensem, Pisanum, Volaterranū, & eius
quæ nunc est Sena agros esse oportuisset, quod certe nullus regionis peritus dubitat fuis-
se cōmodius, quàm quum propiorem ingressus ad Arni fluenta ubi nunc est Florentia ue
nit: & inde amnis Arni alueum apud nūc Incisam, uel paulo supra est ingressus, tamdiuq;
per paludem qua fluuius Arnus per eos dies solito magis inundauerat est profectus, quo-
usq; siccum ubi consisteret primum in arretino inueniret. Eam uero inundationem easq;
paludes nō fuisse, sicut aliqui uolunt in ea planitie, quam Pratū Signiamq; & Florentiam
intercedere uidemus: ea constat ratione quod regionem illam dicit Liuius, in qua Hanni-
bal primum in sicco constiterit, imprimis Italiæ fertilem tunc fuisse Etrusci campi, qui fe-
sulas inter arretiumq; iaceret. Subiūgitq; Liuius; quoq; pronior esset in uitia sua cōsul irri
tare eum atque agitare pœnus cœpit, & leua relicto hoste fesulas petens, Etruriæ agros
prædatum profectus, quantum maximam uastationem potest cædibus incendijsq; con-
suli procul ostendit. Qui itaq; relicto hoste apud Arretium agente ad læuam fesulas pe-
tijt uallem Arni superiorem profecto attigerat: atq; ut in sicco consisteret, ea post tergum
relicta ulterius processerat. Sed palus illa quo obduruerit modo ut aratrū pateretur, quum
aliquando scire cupiuerimus, confragosas saxis apud Incisam oppidum Arni ripas & sa-
xorum fragmenta medio adhuc alueo hærentia cernentes, adapertum fuisse tenemus hu-
mano ingenio tumentem saxo, & repagulum aquæ facientem fluminis fundum, labenti-
busq; postea pro iusto amnis cursu aquis quæ residere & superiori in parte quaqua uer-
sum stagnare fuerant consuetæ, exsiccatum limi humorem, quod alibi sæpe cōtingit cam
Fichinum pos feracissimos reliquisse. habet ea uallis ad dexteram Arni post incisam Fichinū, quod
oppidum Arretinus scribit à comite Guidone nouello exulibusq; Florētinis occupatum
pace, per quam exules in Florentiam reducti sunt, facta fuisse à populo Florentino destru
ctum. habet quoq; ea uallis sanctum Ioannem monte uargum & quaratam. ad sinistram
Castrum fran chum uero Castrum franchum, terram nouam, laterinam, pontenanam: quorum sanctum Ioan-
nem & Castrum franchum populus Florentinus ducentesimo & nonagesimo sexto supra
millesimum salutis anno ædificauit, & terrā nouam Poggij uiri eloquentissimi & aliquot
editis operibus clari patriam Guido petramalēsis Arretinus episcopus muro quem nunc
habet cinxit. In montibusq; altissimis qui ad sinistram Arnum intercedunt, est uallis um-
brosæ monasterium. Sunt etiam aliquot regionis de qua diximus Casentinę oppida, quo-
rum primaria habētur Romena Burgus & Puppiū à comitibus dudum habitata cogno-
mine guidis, quos proximis temporibus pepulit populus Florentinus. Ad alteram uero
Pratum uetus Arni ripam & sub ipsius fonte est Porclanū, inferius Stia: post Pratum uetus, infra quod
Bibiena oppidum Arnus Corsolana augetur torrente secus Bibienam oppidum, ut in montibus,
nobile delabente. Augetur etiam Carchiano torrente, qui ad dexteram habet Gellum &
Castrū nouū Choretium parua oppida. qua etiam Arnus se arretium uersus incuruat est Castrum no-
uum. Si agrum Florentinum Arretino Senensi, ac Pisano & Volaterrano conterminum
describere uolumus ad proximam uallem uersus meridionalem plagam transeundum est
à Pesa fluuio appellatam: cui fluuio ad sinistram proxima sunt ad ostiū quo exoneratur in
Colina arnum Mons lupus, supra Colina. Supra ipso sub fonte Sambuca, ad dexteram mons iu-
Elsa flu. stus, Linarium, sanctus Donatus. aliusq; sequitur fluuius Elsa appellatus, cui sunt ad si-
Mons ra- polus nistram Emporium, mons Rapolus, mons Partolus, Barberinum, Castellina: & ad dexte
ram Saminiatum, Gambassium, Florentinum, Certaldum Ioannis Boccatij uulgaris po-
Barberinū tius, quàm Latinæ eloquētiæ fama clari patria, & ad fontem Casulum. Augetur uero El-
Castellina sa amnis torrente uno qui apud Staggiam oppidum delapsus, fertur ad Bonicium nobi-
Certaldū le oppidum. & in ea insula quam Elsa fluuius torrensq; prædictus efficiunt, Collis & Ge
Collis minianum sunt oppida paucis Etruriæ oppidis secunda. Est etiam Elsam inter & pro-
Geminia- num ximum qui Arnum illabitur torrentem mons Topulus oppidum. Sequitur'que Era flu-
uius, cui hinc est pons ad Eram oppidum prælio clarum, in quo quum Pisani Lucen-
ses Florentinorum socios fudissent superueniens Florentinorum exercitus fortuna præ-
lij conuersa Pisanos fudit, ex quibus ad tria millia sunt cæsi: & superius est Petiolum. In-
de Calcinaria. proximoq; torrenti in Arnum defluenti, hinc pons Sachi oppidulum: inde
est balneum aquarū in quibus solis calentibus a sulphure aquis ranas gigni Plinius dicit.
ea in regione Pisani agri castella sunt alia Volaterranis contermina. Superiusq; arduis in
montibus

montibus Volaterra, de qua Liuius in decimo. Scipioni hostes Etrusci ad Volaterras structo agmine occurrunt. Pugnatum maiore parte diei, magna utrinque cæde, nox incertis qua data uictoria esset, interuenit. fuitq; Volaterra Persio satyrico ciue ornata: nunc Casparis nostri patria, qui græcas latinasq; literas edoctus, celeberrimi Græcorum cardinalis Niceni Bissarionis epistolarum est scriba. uetusta est hæc ciuitas, quam simul cum Arretio & Clusio à Tyrrhenis ante bellum Troianum fuisse conditam, Leonardus Arretinus in Polybio edoctus affirmat. Nosq; supra docuimus inter capita Etruriæ numeratam fuisse. Liuius bellum ciuile Marij & Syllæ describens libro LXXXVIII dicit Volaterras quod oppidum adhuc in armis erat, in deditionem accepit. auctorq; est Plinius in calidis Volaterranorum aquis haud procul à mari sitis pisces gigni. ea urbe in hunc maxime modum potiti sunt Florentini, ad annum salutis quinquagesimum & ducentesimũ supra millesimum. Quum Volaterrani à Florentinis prælio, quod ad montis, in quo sita est urbs, radices committebatur, superati in urbem confugere eniterentur: insecutus eos miles Florentinus uictor pari impetu cum uicto ingressus urbem cepit. Ab agri Volaterrani finibus regio incipit maritimæ oræ Etrusci pelagi, quam descripsimus, adiacens: quæ uastissima & populis pro ambitu infrequẽns Senensi populo subdita est. in qua sunt præter superius enumerata, Massa ciuitas, mallianum, paganicum. Post ad sinistram Campagnaticum arduo in colle situm, uinis cæterisq; frugibus feracissimum, Petrioli & alia balnea. Nam multa quæ nunc etiam frequentantur agri Senensis balnea olim fuisse grata uidemus. Martialis coquus poëta ad Oppianum, Etruscis nisi tremulus laueris, illotus morieris Oppiane. & ad dexteram in montibus mons Altinus. ea regio maritima superiori in parte uestigia habet urbis Rusellanæ, quam diximus inter capita Etruriæ numeratam esse: de qua Liuius in decimo. M. Valerius maximus dictator castra in agrum Rusellanum promouit. eò & Etrusci hostes secuti: ubi quum forte quodam loco male densatus agger, pondere superstantium in fossam procubuisset, atque eo cum deos pandere uiam fugæ conclamassent: plures inermes quàm armati euasere. hoc prælio fractæ iterum Etruscorum uires. & pacto annuo stipendio, & duũm mensium frumento induciæ biennij datæ. & infra: in Rusellanum agrum exercitus ductus. ibi non agri tantum uastati, sed oppidum etiam oppugnatum, capta amplius duo milia hominum, minus duum milium circa muros cæsa. & inferius: tres ualidissimæ urbes Etruriæ, Rusellæ, Perusia, Arretium pacem petiere. Adiacetq; Rusellarum loco balneum cognomine Rusellarum. Sena est interius urbium Etruriæ uiribus opibusq; nunc secunda, quæ & ipsa inter nouas numerari potest, quum nullis in ueterum monumentis reperiatur. Suntq; qui affirmant Carolum, cui malleo fuit cognomentum eam cõdidisse. & Caroli ætatem plus minus sexcentesimo & septuagesimo ab hinc anno absuisse constat. Sed nuper Venetijs in sancti Georgij de Alga celebri monasterio, quod gloriosus pontifex Eugenius, relicto primum seculo propria ædificauit paternæ hæreditatis pecunia, inuenimus in libro literis scripto peruetustis Ioannem Romanum pontificem nominis ordine duodecimum, acceptis de Perusina, Clusiensi, Arretina, Fesulana, Florentina & Volaterrana diocesibus sex plebatibus ciuitatem hanc ædificasse, quæ ab ipso sex plebatuum numero Sena fuerit appellata. Habuit ea ciuitas tertium Alexandrum pontificem Romanum, qui à Federico Barbarosso agitatus quatuor aduersum se erectos in idola adulterinos pontifices superauit. Magno autem decori Senarum urbi fuit celebratum in ea concilium, in quo Gerardus Florentinus episcopus in secundum Nicolaum pontificem Romanum creatus constitutionem fecit, quæ in decretis patrum extat, distinctione tertia & uigesima, pontifices Romanos eligendi cardinalium collegio, & nemini ulterius ius esse: cui concilio centum & triginta episcopi interfuere. Prælio etiam fœlicissime gesto, ornati fuerunt Senenses. Nam quum Florentini altinatibus fœderatis opem laturi ad Arbiam fluuium quarto à Senis miliario uia Arretina distantem consedissent, Senenses auxiliaribus copijs Manfredi regis exulibus'que Florentinis immixti facta eruptione Florentinum exercitum fuderunt: occisi'que sunt Florentini tres mille, capti milia quatuor: & curru qui ex more uexilla deferebat cum ipsis uexillis Senas relato, tantus Florentinos pauor incessit, ut urbe propemodum deserta meliores quiq; pars Bononiam, pars Lucam cõmigrarint, exulesq; in patriam sint reuersi. Obijt proximo tempore Vgo Senensis, medicus & philosophus, cæteris

Volaterra

Massa

Petrioli balnea

Mons altinus

Sena

cæteris sui seculi post functum uita Iacobum Forliuiensem doctior clariorq; habitus. Ha-
buit etiam nuperrime Sena illustrans sidus sanctum Bernardinum: cuius reliquiæ apud
Aquilam urbem miraculis per singulas dies multiplicatis coruscant. Quanquam nescio
quæ maiora uiri unius dici aut scribi possint miracula operibus, quæ per triginta annos in
religione fecit: qui eloquentissimus tam uehemens, tamq; efficax diuinorum eloquiorum
suasor fuit, ut omni in Italia mirabilem fecerit animorum à uitijs ad uirtutes commutatio-
nem: primusq; omnium ordinem beati Francisci ad eam quæ nunc tantopere uiget obser-
uantiam regulæ perduxerit. Quo in diuino opere cum summis adiuuit conatibus, quar-
tus Eugenius pontifex omni in gerendo pontificatus munere, sed imprimis augenda con-
seruandaq; religione præstantissimus. Nuncq; Sena Siluio Aenea poësis primum laurea
post episcopali mitra redimito, Franciscoq; Patritio studijs & eloquentiæ deditissimo, ui-
Vmbro ris quoq; plurimis iurium & philosophiæ doctrina excultis ornatur. Vmbronem senensis
agri fluuium inter & paludem Danam, siue fluuiū Paliam, quē ea palus efficit, multa sunt
montana ac campestria oppida, quæ nullo, ut in superioribus factum est, ordine describi
Clusium possunt. Inestq; Clusium uetustissima urbs, quam Plinius Carmon olim nominatam fuisse
dicit. Fuit uero inter capita Etruriæ primaria olim nominata, quam Gallorum Senonum
bella, & Porsennæ regis sui historia imprimis claram reddunt. Ea penè derelicta nunc urbi
Senæ subiecta est. nec aliqualiter dubitamus, quin populorū cęterarumq; rerum reliquijs
interituræ olim Clusium & Rusellæ urbem Senam à principio dum conderetur, auxerint.
Refert ex M. Varrone Plinius Porsennā regem extruxisse sibi apud Clusium monumen-
tum. in quo mirabili opere labyrinthus fuit, cuius nullæ Plinij temporibus extabant reli-
Dana quiæ. Adiacent uero ciuitatis ipsius ruinæ episcopo etiam nūc ornatæ palustri fluuio Da-
Politianum næ à Plinio, sicut etiā nunc fit, dicto. ad superioremq; eius partem Senas uersus Politianū
Turrita est nobile oppidum Florentinis subditum, amœnis in collibus situm. post Turrita. dehinc
Corsignanum Lucinianum. Interius sunt sanctus Quiricus, Corsignanum, Chiancanū. & arduo in mon-
te radicofanū: estq; ultimū ea in parte patrimonij beato Petro & Romanæ ecclesiæ à Ma-
thildi comitissa dati castellum. Deinceps ultra Clusium Sarthianū est oppidū Alberto Mi-
Cetona norista diuinorum dogmatum prædicatore insigni ornatissimū: & post Cetona. fecit agro-
Arretium rum Florentini & Senensis describendorum necessitas, ut illis conterminam urbem Arre-
tium distulerimus. Ea ciuitas uetustissima inter primaria Etruriæ capita annumerata est:
Nam Liuius libro x dicit legatos ad consulē uenisse ex Arretio, Cortona & Perusio, quæ
tunc principes ciuitatū Etrurię erant. Innuit uero Plinius Arretium in duas urbes fuisse di-
uisam. Nam scribit Arrerini ueteres. Arretini noui. causam huius eam uidemus fuisse, de
qua principio Etruriæ diximus: cum Hannibale Italiā præmente Etrusci ducibus arretinis
in rebellionē procliues uiderentur, sicut in Liuio habetur x v ñ. C. Terentius Varro ob-
sides ab Arretinis senatorum filios accepit c x x. Romani enim tumultum in Etruria ab
ipsis oriri uerebantur. & quum claues ac seras nouas portis imposuisset in Appuliam re-
dijt. postmodum bello marsico siue sociali, quum Etrusci sese Marsis & Picentibus furo-
ris socios adiunxissent, L. Sylla qui ei bello finē imposuit, in Fesulanos Arretinosq; desæ-
uit, adeo ut Arretio ciuibus proscriptis exinanito, nouam postea coloniā superinduxerit,
unde noui & ueteres fuerunt Arretini. Dicere enim solitus fuit Leonardus Arretinus se
uidisse arretij in ecclesia sanctæ Mariæ ad gradum lapidem literas incisum uetustissimas,
inscriptumq; decretum Arretinorum ueterum. Aucti tamen postea sunt opibus Arretini,
quos Liuius in bello secundo punico dicit iuuisse classem mirabili illa celeritate ab Aphri-
cano paratam, multis uarijsq; rebus construendis nauibus, & alendo milite oportunis. ui-
ros Arretium habuit præstantissimos. Extat namq; in Macrobij saturnalibus diui Augu-
sti epistola, per quam affirmat Mecœnatem suum fuisse arretij oriundum. & Horatiū uide-
mus dicere mecœnatem ipsum genus ab Etruscis regibus duxisse. Cornelius uero Nepos
in Attici Pomponij uita, quod ad arretij dignitatem facit, Atticum ipsum dicit prædium
in arretino possedisse, quod Cæcilianum sit appellatum. remotioribus postea temporibus
arretium ad annos salutis millesimum & decimumoctauum Guidone ornatū fuit celebri
musico. & anno inde ducentesimo alterum Guidonem episcopū ex petramalensi familia
habuit ciuem & dominū, qui urbē ipsam muro cinxit, quem nunc habet: Burgū quoq; san-
cti sepulchri, ciuitatem castelli, Castilionem, arretium, terrā nouam uallis arni, & ciuitellā

nunc ea de causa episcopi appellatam mœnibus cingi communirique curauit. Insuper uias quæ ad omnes portarum arretij exitus nunc cernuntur dirigi, dilatari, & ubi oportere uisum est sterni, aut pontibus iungi fecit. Quin etiam eius fuit opus recta & spaciosa uia, in qua ab Angulario ad burgum ad sepulchrum ducente Nicolaum Piccininum ab ecclesiæ copijs superatum uidemus. Per ætatem quoque nostram eloquentissimo ac clarissimo Leonardo Arretino Caroloque græcis & latinis literis eruditissimo nunc populi Florentini cancellario, & Benedicto ac Francisco fratribus Iureconsultissimis cognomine accoltis: quorum Franciscus non minus bonas artes, & oratoriam ac omnem historiã quàm leges excellenter edoctus est: & Ioanne Tortellio Romani pontificis subdiacono & cubiculario gręcis ac latinis literis, ac singulari humanitate prędito: cuius præclarum de orthographia opus uerba edocet selecta, quibus è græcia sumptis latine utimur: Arretina urbs decorata est. Nec indignum ducent quod referemus tam multi præstantes Arretini. Plinium scripsisse arretinos in Italia fictilium uasorum nobilitatem obtinuisse, quod quidem Martialis affirmat libro primo. Sic Arretinæ ulolant cristallina testæ. Cortona sequitur urbiũ Etruriæ uetustissima, quam Pelasgi cõdidere, hisque pulsis possedere tyrrheni. Expugnauerunt uero eam ac mœnibus priuauerunt Arretini, à quibus diu possessa fuit. Per ætatem uero nostram Ladislaus rex Neapolitanus ipsam uendidit florentinis, in quorum subiectione perseuerat: Quam Iacobus Perusinus episcopus ciuis suus nunc plurimum exornat. Ad eius urbis agri proximos fines lacus est Trasumenus, qui dicitur Perusinus acceptæ per Flaminium cos. ab Hannibale cladis memoria notissimus. Isque lacus in circuitu oppidis ornatur, & castellis Malborghetto ad eam partem, quæ in Cortonam uergit, castilione, clusino. & panicali clauas uersus. deinceps monte pontighino: & qua perusium à Florentina petitur passignano. Trasumenumque & clauas inter oppidũ est castellum plæbis. Sunt etiam in lacu tres insulæ habitatæ. Succedit ordine perusia urbs uetustissima capitum & ipsa Etruriæ, sicut sæpe supra diximus, olim primaria: quam Iustinus ab acheis conditam fuisse dicit. Estque hæc sola inter omnes Italiæ urbes felicitatem nacta penitus inauditam, quod eandem penè status, & rerum conditionem, quam ante conditam urbem Romam, & postmodum Roma sub regibus, consulibus, & imperatoribus, & tyrannis agente habuit, nunc retinet. passa est tamen uarias, sed tolerandas agitationes. Nam Liuius in nono: eodem anno cum reliquijs Etruscorum ad perusiam, quæ & ipsa induciarum fidem ruperat Fabius cos. nec dubia, nec difficili uictoria dimicans ipsum oppidum, quũ ad mœnia accessit, cepisset, ni legati dedentes urbem exissent. Et libro decimo. Nec in Etruria pax erat. nam & perusinis auctoribus post deductum à consule exercitum rebellatum fuerat. Fabius quatuor milia quingentos perusinorum occidit. Cepit ad mille septingentos quadraginta, qui redempti sunt singuli æris CCCX: præda alia omnis militi concessa. Et inferius: tres ualidissimæ Etruriæ urbes Rusellana, Perusia, & Aretium pacem petiere. Et si uero per infaustissimi triumuiratus tempora L. Antonium M. Antonij fratrẽ Octauius Cæsar in Perusia obsedit, famemque raro alias similem auditam Antonij exercitus in ea clausus, & Perusinus populus sustinuere, & capta urbs diruptaque est: eam tamen breui instauratam mœnibus, portisque nũc extantibus communiuit, idem Octauianus Augustus, quam à suo cognomine Perusiam augustam, sicut literæ cubitales portis incisæ ostendunt uoluit appellari. De causis autem diruptionis sic habet Liuius libro CXXV. L. Antonius cos. M. Antonij frater Fulula consulente, bellum Cæsari Octauio intulit. & receptis in partes suas populis, quorum agri ueteranis Cæsarianarum olim partium assignati erant, inter quos Perusinus erat: & M. Lepido qui custodiæ urbis Romæ cum exercitu præerat, fuso hostiliter in urbem irruit. Libro autem CXXVI Liuius sic sequitur: Cæsar annorum XXIIII obsessum in oppido Perusia L. Antonium conatum aliquando erumpere, & repulsum fame coegit in deditionẽ uenire. ipsique & omnibus militibus ignouit. perusiam diruit. Baldus patrũ nostrorũ memoria in ea claruit, prout magis magisque eius nomen indies claret, qui cũ Bartolo Saxoferratensi iuriũ ciuilis, & pontificij obtinuit principatũ. Viris uero pacis & belli artibus, sed imprimis docendo & dicendi iure præstantissimis ea nũc abundat. inter quos Iuonem. Salustiũ, Ioannẽ Petruciũ, & Benedictũ Bargiũ primarios nouimus. Ex his uero qui rei bellicæ operam dedere, Biordus & Ceccolinus michelocti primum, post eos Nicolaus, Franciscus, & Iacobus Piccinini, de quibus in Montono oppido si-

Cortona

Trasumenus lacus

Malborghettus

Perusia

mul

mul cum Braccio dicemus, fuere clarissimi. nuncque Braccius Balionus incipit esse clarus. Supra perusiam à tyberis ripa paulisper recedunt, cisterna primũ, post Anglarium quod è regione burgi ad sepulchrum regionis Vmbriæ situm uiam habet ad illud rectissimam, in qua Nicolai Piccinini copias à quarti Eugenij gloriosissimi copijs fusas fuisse in historijs ostendimus. Distatque ab Anglario tyberis ea uia passuũ tria milia: & superius ad ryberis fontem est Cotulum arx aerea. Restat in Etruriæ partibus regio quam beati Petri patrimonium diximus appellari. Supra pissiam torrentẽ, ad quem eam in maritimis inchoare diximus, est Soana oppidum septimo Gregorio pontifice Romano certe præstantissimo ciue ornatum. Superiusque est oppidum sancta Flora: interiusque medium id quod hinc Soanam inde montem Alcinum & Radicofanum interiacet spatium, montes cõplent altissimi Appenino penè, à quo plurimum distant celsitudine cõparandi, monsamita appellati, in quibus diuersa regione aliquot sunt castella, sed præstantius est sancti Philippi balneum: & proxime illis montibus uulsinensium inter lacum & paliam amnem sunt porcenum, aquapendens, gripræ, sanctus Laurentius, Romanæ ecclesiæ oppida. Vulsinensium uero lacui adiacet oppidum Bolsena dictum, in ruinis ædificatum urbis Vulsinensium inter capita Etrutiæ olim numeratæ: de qua Liuius in decimo. Consul alter Posthumius in Etruriam traducto exercitu primum peruastauerat Vulsinensium agros. deinde cũ egressis ad tuendos fines, haud procul mœnibus eorum depugnat: duo milia trecenti Etruscorum cæsi. Et infra idem Liuius undecimo libro eam dicit totius Etruriæ potentissimam à seruis occupatam, qui dominos ceperant, Romanis permittentibus populo in libertatem restituto subactam fuisse. Scribitque Plinius nullũ esse in Italia agrũ feraciorem olea quàm Vulsinensem: in quo sata primo anno fructificet. Ad dexteram haud lõge absunt castella: caput montis lacui imminens, cui propinqua est insula nũc à fratribus sancti Francisci habitata, & in qua rex secundus Ostrogothorum almaricus Amalasiunthã genitricẽ suam præstantissimam mulierem occidi est passus. & post martha ad lacus emissorium, ubi fluuius eiusdem nominis incipit, Deinceps in mediterraneis castrensis ciuitas, cauis rupibus adeo circumdata, ut speluncam potius ingredientes, quàm ciuitatem adire suspicentur. Obijtque nuper clarus ciuitatis ipsius ciuis Paulus iurecõsultorũ sui sæculi facile princeps. & proxime est tuscanella oppidum ecclesiæ opulentissimũ. Demum arduo in colle mons faliscorũ corrupte dictus mons flasconus. Interiusque arduis item in collibus paliæ amni uicinis ciuitates sunt: hinc balneum regium, inde urbs uetus, nomina quarũ ante millesimũ annum nullus ponit scriptor. Sed in historijs asserit Arretinus Vrbeuetanos à Florentinis originẽ habuisse. Fuit uero urbs uetus per hanc ætatẽ infelicitate par Bononiæ & Narniæ ciuitatibus, quod in hac sicut & in illis inter ciues merculinæ & muffatæ, ut appellant, factionum maxima ac crudelissima sanguinis effusio est commissa. eaque ciuitas ornata est ecclesia & palatio magnifici operis. quod Vrbanus v pontifex Ro. ad annũ salutis sexagesimumseptimum supra millesimum extrui curauit. eam urbem præterlabitur pallia fluuius, qui à clauis paludibus, ut diximus, ortũ ducens inter ameriam & ortam cadit in tyberim. estque Orta ad tyberis fluenta ciuitas uetusta, cuius nomẽ prior habet inter ueteres scriptores Plinius: nisi forte eam esse uelimus, de qua Vergilius, Ortanæ classes. post eã secundũ tyberis ripam in uia flaminia pons inuenitur, olim tyberi ad uiam flaminiã à Cæsare Augusto impositus, nuncque castello superimposito dirutus. Continebãt uero stante Romana re ad cũ pontẽ hincinde maxima ædificia, quæ ab ocriculo ad ipsam urbẽ Romã ita continuabãtur, ut nõ uicus unus neque plures uillę uiderentũ esse, sed ipsam urbẽ usque ad ocriculũ protendi appareret. Siquidẽ Amianus Marcellinus Constantij Cæsaris Constantino primo nati aduentũ à Constantinopoli Romã libro sextodecimo describens, dicit ipsum duxisse in comitatu Ormildam persarũ gentis architecturæ peritissimũ, iussisseque illi ut primaria quæque digniora que urbis Romæ ædificia diligenter inspecta ordine sibi ostenderet. & quũ ocriculũ de itinere esset uentũ, Persam, imperatore iubente, omniũ colloquio destitutũ ab Ocriculo Romã prius ingressum fuisse quam quo in loco urbs inchoasset discernere ac intelligere nouerit. post tyberis pontẽ, ut diximus, dirutũ prius in uia flaminia burghetus est uicus sancti Leonardi appellatus. octauoque inde miliario eadẽ uia est ciuitas castellana altissimis insuperabilibusque rupibus adeo circumdata, ut ad inexpugnabilem munitionem nullo indigeat muro. Eam uero nonnulli ex doctioribus ætatis nostræ opinãtur prædicant

Marginalia: Soana oppi. — S. Flora — Porcenum — Aquapendẽs — Bolsena — Amalasuntha — Martha — Castrum — Tuscanella — Mõs faliscorũ — Vrbs uetus — Pallia — Orta — Castellana

prædicantq́ fuiſſe locum Veientanæ urbis decennio à Romanis obſeſſæ, & poſtea à Ca/
millo felici in relegatione ſua habitatæ. ſed tyberis remotior primum, poſt Plinius eos re/
darguunt erroris. Dicit namq́ tyberim intra ſextundecimũ lapidem diuidere Veientem
agrum à cruſtumeno, & poſt à fidenate, deinceps latium à uaticano. & Cruſtumiũ fuiſſe
ubi nunc mons rotundus, fidenasq́ propè Romam ſecus anienem in umbriæ deſcriptio-
ne oſtendimus. quod quidem Franciſci fiani poetæ Romanarum hiſtoriarum peritiſſimi
autoritas confirmar. Is enim fiano oriundus propinquo tyberi caſtello, certiſſimis docuit
coniecturis Veios fuiſſe apud Pontianum caſtellum tyberi item & fiano propinquũ. Ve/ *Veij*
iorum urbis loco ſituq́ oſtenſo rerum quas cum populo Romano geſſerunt breuiarium *Pontianum*
conficere libet. Fidena ueientiũ etruſcorum Colonia tranſtiberim fuit inter cruſtuminum *Fidena*
Romanumq́ agrum. Fidenates itaq́ præda onuſtos in Romano agro facta Romulus tan
to impetu eſt inſecutus ut fugientes inſecutiq́ fidenas ſimul ſint ingreſſi. ueij ut fidenates
ulciſcerentur agrum populati ſunt Romanum, in quos Romulus legiones eduxit: paxq́
inter utroſq́ compoſita. Poſtmodum rege Tullo Hoſtilio regnante fidenates Romanis
per Romuli pacem ſubditi rebellarunt, ueientesq́ opem tulerunt, Metio ſuffetio rege Al/
bano in id bellum aduocato: qui quom neutris fidem ſeruaſſet, à Tullo in quatuor fruſta
corporis laceratus eſt: Tullusq́ uictor fidenas recepit, Albam euertit. Tertiũ regibus ex/
actis cum Po. Ro. ueientibus bellum fuit, in quo prima pugna Romani fuerunt inferio/
res. Secunda uero omnium atrociſſima ſuperati milites iurare coegerunt, ſe niſi uictores
nunquam redituros. qua religione obſtrictis animis obſtinatius quàm ante pugnatum
eſt non ſine utrorumq́ maxima occiſione. Ceciderunt q́ Cn. Manlius Coſ. & Q. Fabius
alterius coſ. frater: capta Romana caſtra, ſed mox fortuna mutata, ſunt recuperata, uictiq́
tunc Romani uicerunt. Quartum exinde fuit bellum, in quo trecẽtos Fabios cum quinq́
milibus ſeruorum clientumq́ Veientes ad Cremeram interfecerunt. Quinto bello Veien
tes L. Memium coſ. non procul item à Cremera caſtra habentem, magno aggreſſi impetu
repulſum fugatumq́ caſtris exuerunt. Moxq́ fugientes Romanos inſecuti Ianiculum ce/
perunt, urbemq́ Romanam aliquot menſibus obſeſſam tenuerunt. Sexto demum bello
urbs Veientana decem annis à Romanis obſeſſa: à Camilloq́ capta eſt. Vbi tantũ prædæ
fuit, quantum Romani ante per annos quinquaginta & trecentos ex omnibus alijs uicto/
rijs habuerant. Vniuerſusq́ populus Romanus tunc ad prædam in caſtra uocatus eſt. fu/
itq́ tam gratus Romanis ſitus, ut de Roma relinquenda Veiosq́ transferẽda aliquãdo ſit
cogitatũ, & inter patres actũ. hinc eſt uerſus: Roma domus fiet Veios migrate quirites.
Sequitur ad tyberim mons Soracte à priſcis dictus: de quo Virgil. Hi ſoractis arces habẽt. *Mons ſoracte*
Et Plinius: ad ſoractem Varro aſſerit fontem eſſe, cuius ſit latitudo quatuor pedum, ſoleq́
oriente eum exundare feruenti ſimilẽ, auesq́ quæ guſtauerint iuxta mortuas iacere, quod
quidem nos certius ea ratione credimus, quia quum uir ſummus Proſper cardinalis colu/
mna Ro. nosq́ ſimul antiatis urbis ruinas perluſtraremus, ſiluas ibi uicinas, in quibus ma/
xime ſunt ruinæ ingreſſi fonticulum offendimus, in cuius labris auiculæ duæ poſt guſta/
tam, ut apparebat, aquam occubuerant. Soracti autem monti nomen mutatum eſt nouum
ſancti Siluestri, ab eius ſancti pontificis Romani ſacello, quod ſummo in cacumine ædifi/
catum habet. Idemq́ obtinet Siluestri uocabulum ad radices eius montis Tyberi immi/
nens oppidulum. Soracte autem per hyemem eſſe niuoſum ſic oſtendit Horatius carmi/
num primo. Vides ut alta ſtet niue candidum Soracte, nec iam ſuſtineãt onus Siluæ labo/
rantes, geluq́ Flumina cõſtiterint acuto. ulterius uia flaminia eſt Arianum oppidũ, quod *Arianũ oppi.*
ab ara Iani olim dictum in Theodoræ nobilis Romanæ mulieris prædio per tempora be/
ati Gregorij ædificatũ fuiſſe legimus. ultra Arianum eadem flaminia eſt Caſtrum nouũ, *Caſtrũ nouũ*
& nil ultra uſq́ ad portam olim fluentanam poſt flaminiã nunc populi dictam, habet uia
flaminia communitum, at poſt Ortam ciuitatem intus ſunt hinc Gallienſiũ oppidũ Ro/
mano urbis Romanæ pont. ornatum. Inde Nepeſum ciuitas in Romanorum hiſtorijs cre *Nepeſum*
bro inuẽta, quam Liuius XXVII dicit fuiſſe unã ex duodecim colonijs, quę difficillimis
rei pub. tẽporibus Hannibale in Italia agẽte militiã detractauere: & lib. XXVIII ſcribit
eam cũ alijs poſt ſextũ annũ dediſſe duplũ. Lacũ Vulſinenſiũ prætergreſſos cãpi excipiũt
ampliſſimi, in quibus eſt Viterbiũ ciuitas parũ uetuſta, cuius primũ nomẽ paruo in caſtel/
lo ad annũ nũc ſexcenteſimũ erat uituruiũ, & è regione illius ad ſextũ lapidẽ ruinæ extant *Viterbium*

ingentes

Faleria ingentes Faleriæ urbis,quam diximus inter capita Hetruriæ numeratam fuisse. Eius à Ca
millo captæ celebris est memoria, q perfidum ille grammaticum uinctum uerberatumq;
in urbem reduci curauit à pueris,quos hosti prodere quæsiuisset. Scribitq; Plinius in fali-
sco agro amnis aquam potatam candidas boues facere. Et alibi. haud procul urbe Roma
Hirpiæ fami- in faliscorum agro familiæ sunt paucæ quæ uocitantur hirpiæ,quę sacrificio annuo quod
liæ fit ad montem Soracte Apollini super ambustam ligni struem ambulantes non amburun-
tur.& ob id perpetuo Senatusconsulto militię omniumq; aliorum munerum uacationem
Ciminus mõs habent.Adiacet Viterbium monti quem Ciminum fuisse appellatum constat:quod etiam
nomen olim fuit subiecto ad alteram montis partem lacui nunc uici dicto. quorũ utriusq;
Virgilius sic meminit:& Cimini cũ monte lacus:de quo monte & rebus apud eũ, apudq;
Sutrium gestis sic habet Liuius in nono.Sutrium ab Hetruscis obsidebatur: flectit consul
Fabius in cliuos agmen. aspreta erant strata saxis: non tulerunt impetũ Hetrusci,uersisq;
signis fuga effusi castra repetunt.Sed equites Romani prouecti per obliqua campi, quum
se fugientibus obtulissent in syluam Ciminam penetratum est. Romanus multis milibus
Hetruscorum cæsis duo de quadraginta signis militaribus captis castris etiam hostiũ cum
præda ingenti potitur. Silua erat Cimina magis tum inuia atq; horrenda quàm nuper fu-
ere germanici saltus:nullus ad eam diem nec mercatorũ quidem abdita ea intrare aut ferre
quicquam præter ducem ipsum audebat:tum ex ducibus qui aderãt,M. Fabius uel Cæso.
cæsa,aut capta eo die hostium milia ad quadraginta.eodemq; in monte, qua uia olim fuit
Cassia Cassia castellum est Surianum arcem habens omnium Italiæ munitissimã, quæ diu à bri-
Surianum tonibus etiam postea quàm eos Albricus Cunij comes Italia expulerat possessa fuit, nul-
laq; itinera Romam perducentia per ætatem nostram aliquandiu tuta esse permiserunt,
quousq; Martini v pontificis Romani opera operibusq; in potestatem ecclesiæ arx ipsa
Vetralla peruenit:euntibusq; ea uia Romam obuium est oppidum nunc Vetralla olim forũ Cassi
dictum,quod indicat sanctæ Mariæ ecclesia uetrallæ contigua,quæ in foro Cassij appella-
tur.Adiacent ad sinistram Sutrium uersus colles castigatioresq; monticuli,quibus dicitur
Montaniola,quæ est aliquot oppidulis habitata:in quis duo sunt, quæ Romanæ ecclesiæ
Bleda integerrimam fidem Longobardorum temporibus seruauerunt, Polimartium & Bleda
duobus Romanis pontificibus suis ciuibus Sabiniano,cuius temporibus fames horrenda
Sutrium Italiam & urbem Romam uexauit:& Pascali primo ornata.Deinde Sutrium ciuitas uetu
stissima,apud quam prælium illud ingens superius sumptum ex Liuio commissum fuit,
Roncilionum cui urbi in montibus adiacet hinc Roncilionum,inde Crapalica.& in uia Cassia duodeci-
mo à Sutrio absunt Bachanæ uetusti nominis locus,qui sicut nunc est semper antea taber-
nis hospitatorijs deputatus fuit.ex paruoq; lacu bachanas attingente, paruus oritur fluui-
us apud Valcham in tyberim cadens, qui licet aquis sit tenuis ac exilis celebratũ in histo-
Cremera flu- rijs habet nomen. Est namq; Cremera apud quem trecenti Fabij cum quinq; milibus ser-
uius uis à Veientibus,sicut supra diximus,ad internitionem cæsi fuerunt.Bacchanisq; secundo
miliario adiacet Campagnanum Vrsinorum oppidum.Supra Sutrium ad dexteram quin
Lacus Anguil todecimo miliario est lacus Tarquiniæ nunc Anguillariæ ab oppido, quod illi imminet
lariæ dictus:ex quo familia fluxit, ut in Romanis nostræ ætatis uetusta comitum anguillariæ
appellata, quorum Vrsus urbis senator Franciscum Petrarcham laurea insigniuit. Adia-
Vicarelum cetq; lacui huic Barbaranum populi præsentis Romani peculiare oppidum.inde Vicarel-
Galeria lum & Romam uersus galeria Vrsinorum. Sunt quoq; plurima sutrium ameriam nepe-
sumq; inter & Romam castella in uillis olim ciuium Romanorum ædificata, quæ & alia
loca nihil uetustatis, aut alicuius memorandæ dignitatis habentia duximus omittenda,
Præter unum fama celeberrimum, & aspectu penitus negligendum. Nam ad montẽ Ro-
sulum,qui quatuor passus milia à Sutrio nepesoq; penè pariter abest,lacus est altam quidẽ
aquarũ profunditatem habens, circuitu uero breuis, quem inspecta Liuij descriptione la-
cum esse conijcimus uadimonis, apud quem superati Romanis Hetrusci ad annum urbis
conditæ septuagesimum supra quadringentesimũ manũ dedere: & sese Romano populo
publice permiserunt:sicut in Liuij nono his uerbis habetur. Interea res in Hetruria gestæ
Vadimonis ad Vadimonis lacum:Hetrusci lege sacrata coacto exercitu,quum uir uirum legisset, tan-
lacus dem superati sunt. Illeq; primum dies fortuna uetere abundantes Hetruscorum opes fre-
git:cæsum in acie quod roboris fuit;castra eodem impetu captu direptaq;.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ITALIAE ILLVSTRATAE REGIO TERTIA LATINA.

INIS Etruriæ ad Tyberim nos perducens Romam ordine describendam offerebat. Sed quum id anno ante quarto tribus libris IIII Eugenio Romano pontifici celeberrimo inscriptis sub Romæ instauratæ titulo effecerimus, urbē ipsam relinquentes, regionem in qua est Latinam nouo uolumine describemus: huius regionis uocabuli causam Virgilius in VIII ponit his uersibus: Primus ab æthereo uenit Saturnus olympo, Arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis. Is genus indocile ac dispersum montibus altis, Cōposuit legesq; dedit, Latiūq; uocari Maluit, is quoniā latuisset tutus in oris. Seruius autē grāmaticus Virgiliū in VII exponens populos proprie latinos appellatos, dicit eos qui intererāt Albani montis uiscerationi: quos quidem Latinos tanto amore Romanā gentem prosecutos fuisse uidemus ut Liuius libro LXXII enumeratis Italiæ populis, qui bello sociali defecerūt à Romanis dicat auxilia latini nominis, & exterarū gentiū missa populo Romano. hanc autē regionē ætatis nostræ ac superiorū aliquot sæculorū morem licet absurdū secuti campaniā & maritimam appellabimus: & quidem Campaniā scimus dictam fuisse à priscis regionē, quæ est circa Capuam. scimusq; latij appellationē à principio angustiora complexam fuisse q̄ quæ nunc Campaniæ & maritimę uocabulo cōprehenduntur. Sed cōtra uidemus Strabonem Cretēsem, qui per tempora Tyberij Augusti floruit, ponere in geographia fines latinorum maritima regione ab hostijs tyberinis ad sitanū sinū, in quo fuit Sinuessa urbs maritima: & in mediterraneis Aborigines, Rutulos, Volscos, Hernicos, Equicolos, Marsos & eos qui proximū marsis incolunt Appeninū usq; ad ueteris Campaniæ terminos. unde peritissimū hunc uetustatis scriptorē, & simul Plinium, qui ab eo sumpsit, secuturi eam Latinorum regionem nostræ nunc campaniæ & maritimæ cogimur applicare. nec satis scio si in ipsa præsentis temporis latina regione satis potero facere: sicut Liuius Patauinus, Diuus Augustus, Virgilius, Strabo & Plinius, ut uetustissimis satisfaciam adiuuabūt: quanq̄ nō est eo in flore nūc quē priscis habuit tēporibus: adeo ut per eius oppida Hadrianū imperatorem gloriosissimū dictatorē, ædilem & duumuirū fuisse scribat Helius Spartianus. *Campania*

Vt ergo à maritimis incipiamus, Ostiam urbē cōdidit mare inter & tyberim Ancus Marcius: quanq̄ Seruius grammaticus in Virgilij VII dicit exitū tyberis naturalem non esse, nisi circa Ostiā, ubi primū Aeneas castra constituit, quū postea in agro Lauino castra fecerit ingentia, quorū uestigia suis temporibus uidebantur: describit uero eam Strabo importuosam propter alluuiones tyberis, oportuisseq; dicit tunc adhiberi scapharum copiā quæ ministerijs seruirent, & onera exciperent, ac rursus onerarent, ut leuatæ naues facilius flumen attingerent. Per ea enim tempora portus non erat Romanus, quē postea Claudius fecit. & Tyberius Strabonis temporibus Antij portū inchoabat: unde hæc legēs scribensq; in eam uenio considerationē quæ prudentes quosq; debet attentos uigilesq;, ut rebus humanis parū confidāt reddere: nō potuisse imperatorū Romanorū, & quidē potentissimorum profusionē opum, & adhibitā diligentiam efficere, quin Ostiæ ciuitatis antiatisq; & urbis & portus, ac Romani item portus opera paucioribus annis mille integra permanserint, & eadem quę prius fuerat Ostiæ annis iam quingentis mãserit importuositas. Primā calamitatē passa est ostia Cinnæ & Marij tēporibus: quū scribat Liuius lib. LXXIX Cinnam & Mariū quatuor exercitibus, ex quibus duo Q. Sertorio & duo Carboni dati sunt, urbē circūsedisse. ostiam coloniā expugnasse, ac crudeliter diripuisse. habuitq; aliquando ostia ingentia ædificia, quorū nullū nunc extat uestigiū. Flauius Eutropius scribit Aurelianum Augustū cœpisse fundare ostiæ forum nominis sui ad mare, in quo postea prætoriū publicū fuit cōstitutū. Nec omittendū duximus eam optimos habuisse melones, quorū decem Clodiū Albinū imperatorem unica cibatione inter multa alia comedisse scribit Iulius Capitolinus. Et quia aerem semper habuit, ut in maritimis habitatoribus grauē, sacrosancta lege populi Ro. uacationē militiæ & publicorū munerū habuit, quā uacationē Liuius XXVII scribit sub aduentū Hasdrubalis in Italiā fuisse ad dies XXX suspensam, ut plures milites res pub. haberet. Vrbē Ostiā, quū à Sarracenis fuisset destructa, Leo IIII pon- *Ostia*

dd tifex

tifex Romanus instauratam corsis repleuit. & tam diu destructa ac derelicta mansit, ut ni-
hil sit reliquiarum, præter turrim quã celebris famæ pont. Ro. Martinus v in urbis Romæ
potius q̃ in ostiorum tyberis & portus custodiam ædificari curauit. Deinceps antium est
Antium Romana Colonia, de qua Liuius in v i i i. Antium noua Colonia missa. naues inde longę
abductæ, interdictumq; mare. & infra: naues antiatum partim in naualia Romę subductę,
partim incensæ, rostrisq; earum suggestum in foro extructum adornari placuit, rostraq; id
templum appellatum. Eam urbem Strabo dicit ab Ostia distantẽ stadijs ducentis sexagin-
ta fuisse temporibus suis ædificatam super saxo ab imperatoribus Tyberio Druso, & Ger
manico ad otium relaxationemq; laborum ciuilium, & additas fuisse ædes multas magni-
ficennissimi operis, quum antea antiates prædæ studium cum tyrrhenis commune habe-
rent, quãuis Romanis subiecti essent: unde Alexander epirota, & postea Demetrius suc-
cessor captiuos prædones remittentes Romanis dixerunt dono eis dare corpora propter
illam quam cum græcis haberent cognationem. Indignum tamen ducere: uiros ipsos, & si
mul Italiæ imperare, & myoparones ad piraticam emittere. Fuit autem in antiatum foro
Castoris & Pollucis templum, quos seruatores suos nominabãt: hæc à Strabone. Sed Ho-
ratius uoluisse uidetur fortunam ab antiatibus imprimis fuisse cultam, his uersibus ad for-
tunam scriptis. O diua gratum quæ regis antiũ, Potens uel imo tollere de gradu Mortale
corpus, uel superbos Vertere funeribus triumphos. Liuius autẽ lib. L x x x scribit Cin-
nam & Marium expugnasse Antium. Et uidemus Suetonium ac alios scribere Neronem
postea tam insanis molibus extruxisse & portum & urbem Antiatum, ut non modo æra-
rium, sed Romanum quoq; imperium pecunijs exhauserit, effodiendisq; postea thesauris
ita applicuisse animum, ut mentitos per singula mathematicos ariolosq; nihilominus se-
ctaretur. habuitq; Antium, sicut supra de Ostia diximus, sacrosanctam à publicis munerí-
bus uacationem, quæ pariter eodem tempore est suspensa. Vrbem uero antiatum nũc esse
Neptunium nullam, sed in mari, in littore, in nemoribus mirandas extare ruinas uidimus. Neptunium
autem oppidum in antij uestigiorum angulo ædificatum nouam & iocundam in re parua
considerationem effecit: mirariq; soleo nullam eius rei quam cum orbe condito originem
habuisse oportuit, fieri à Plinio mentionem. Alitur eius oppidi populus non exiguus pi-
scatione aucupio & uenatu, q antiatum olim ager, ut Strabo innuit, tunc segetis uiniq; fe-
Lauinium racissimus nunc à Lauinio oppido in maris littora duo de uiginti milia passus latitudine
siluis obtegitur. Estq; hæc non Lauinia, sicut multi opinantur, prima Aeneæ urbs, cuius
incolis postea ob Aeneæ memoriam bello latino Romani pepercerũt: sicut Liuius v i i i
lib. sic scribit: Lauinijs ciuitas data sacraq; sua reddita, cũ eo ut ædes lucusq; sospitæ Iuno-
nis communis Lauinijs cum populo Romano esset, quin potius Lanuuium cardinalis co-
lumnæ Prosperi oppidum, à quo Murenarum gens Romæ præclara fuit, quodq; omni-
bus penè in uetustis Romanorum monumentis celebre habetur. Sed ad Neptuniũ. pisces
quidem saxosum, uel potius glareosum mare multos ac optimos habet. uenationem, sicut
alibi amplissimæ siluæ apris capreisq; abundantem præbent. aucupium uero est duplex,
cuius tempora sunt diuersa. Nam quum ad prima ueris signa hirundines & simul cũ ipsis
Qualeæ coturnices nunc dictæ à sono uocis Qualeæ transmisso mari infero in Italiã redeũt, omnia
antiatum quondam littorũ supercilia passus quinq; milia neptunienses contiguis retibus
complent, sedensq; unusquisq; in fundi proprij, & magno pretio comparati loco ad parti-
culam retium propriam uenientes noctu coturnices phistula illectat. & quum turmatim
illæ retibus intricẽtur, si aliqua de longissimo uolatu fessa extra rete in sabulum ceciderit,
eam auceps manu percipit. fuisseq; audiuimus intra mensem unum, quo id cõtinuatur au
cupium dies aliquot, in quorum singulo centies huiusmodi auicularum mille sit captum.
Coturnices De ipsis uero coturnicibus sic habet Plinius. Coturnices ante semper adueniunt q̃ grues:
parua auis & quum ad nos peruenit, terrestris potius q̃ sublimis: aduolat non sine pericu-
lo nauigantium quum appropinquauere terris, quippe uelis sæpe incidunt: & hoc semper
noctu, merguntq; nauigia. austro non uolant, humido scilicet & grauiore uento, aura ta-
men uehi uolũt propter pondus corporum uiresq; paruas. Et infra: in campania primum
ueris principio multiplicare conspiciuntur, priusq; uenisse sciantur. Aliud item in antiate
Palumbæ agro est aucupium per autumnum. Palumbæ cum mari transuolato Italiam relicturæ sunt
aliquamdiu in nemoribus antiatum commorantur. Quare peritissimi neptunienses retia

q̃ maxi-

quàm maxima in id aucupij magno parata impendio suspendunt. Exinde palumbes quascunque longo tractu uiderint congregatas in arboribus considere, iactu lapidis & clamore territas in aera uolare compellunt: dumque aues in magnum coactas numerum aduolando, tensis retium insidijs uiderint supereminere, cōtorta funda paruum lapidem uel naturaliter album, uel gypso delinitum maximo emittunt crepitu, quo territæ bombo palumbes, ut accipitres Chiluones à Plinio appellatos, quibus nunc falchonibus est nomen, quas in lapide bomboque fundæ timent, declinando feruentur, terræ quàm possunt uolatu rapidius appropinquant, sicque amentes in retia se præcipitant. De palumbis Plinius dicit eas quot annis aduolare mari in ueliternum agrum, qui quidem ager antiati cōtinet. & alibi scribit, post hirundines, sturnos, turdos abeunt palumbes, sed quonam incertum: hirundines uero in propinqua aphricos montes petunt. ex aucupio palumbarum Romanus nostri temporis populus nuptias & conuiuia maiori ex parte parat. Melioris namque saporis & nutrimenti hæ paruæ quàm aliæ sunt palumbes. In medio duarum quas descripsimus maritimarū urbium Ardeam ponit Strabo Rutulorum olim habitationē, stadijs circiter septem à mari recedentē, & dicit prope eam fuisse aphrodisium, ubi panagyrim latini agerēt. Idque Plinius appellat lucum Iouis indigetis: cui propinquus est amnis Numicus. Virgilius autem libro septimo sic habet. Audacis Turni ad muros: quā dicitur urbem Acrisioneis Danae fundasse colonis: Præcipiti delata noto. locus ardea quōdam dictus auis, & nunc magnum manet ardea nomen: & infra. Quinque adeo magnis positis incudibus urbes Tela nouant. Atina potens, tyburque superbum, ardea crustumeri & turrigeræ amiternæ. & Seruius Virgilij septimo dicit. Iginius ab augurio auium ardeam: & Ouidius improprie ac fabulose incensam ab Hannibale ardeam: & in hanc auem esse conuersam. Item Seruius eodem libro uerbum exponens Sacranæ acies: dicunt quendam coribantem uenisse ad Italiam, & tenuisse loca, quæ nūc urbi uicina sunt: & ideo populos Sacranos appellatos: nam sacrati sunt matri deorum coribanti. Alij sacranas acies ardeatum uolunt, qui aliquando cum pestilentia laborarent, uer sacrum uouerunt: unde sacrani sunt dicti: dicit Plinius ardeam fuisse conditā à Danae Persei matre. Fuitque ardea una ex duodecim colonijs, quæ dum Hannibal magis urgeret Romanos, militiam & collationem tributorum detractauerunt. Id uero oppidum raro habitatum colono, nūc Iacobus Columna possidet: quod Leone Romano pontifice, sicut conijcio, nominis ordine secundo ornatum fuit. Numicus uero fluuius, quem Strabo dicit propinquum esse ardeæ à Virgilio sic celebratur in septimo: & fontis uada sacra numici. Et infra: ac fontis stagna numici. Super quo Seruius. Ista iam ab incolis discuntur, quod ait stagna uerum est. Nam numicus ante ingens fluuius fuit, in quo repertum est cadauer Aeneç & consecratum. Post paulatim decrescens, in fontem redactus est, qui & ipse sacratus est, Vestæ enim libari non nisi de hoc fluuio licebat. Post Antium est quinto miliario Asturæ Antonij Columnæ arx mari circumdata: prope quam Astures fuere uetustissimi: de quibus Virgilius. Astur equo fidens. ad quam parum feliciter diuertit M. Cicero Antonij gladios fugiens, euasurus tamen, si cœptam ibi nauigationem continuasset. Pari item infelicitate ad eandem Asturam se de fuga contulit Conradinus Henrici filius, quem genitor Federicus secundus imperator Siciliæ rex in carcere mori coegit. Namque rex Petrus Arrago insulam trinacriam Constantiæ uxori suæ hæreditario iure aui sui Federici superius dicti debitam armis ceperat. Conradinusque Carolum primum andegauensem sic posse Neapolitano regno pellere confisus, sicut illum arrago trinacria expulerat apud Beneuentum infauste conflixerat. Qui unico sociatus comite fugiens asturæ interceptus ad Carolumque perductus tam detestando quàm semper alias regibus & præstantibus insueto principibus more exemploque securi publice est percussus. Deinceps Circeius mons magna parte mari circumdatus: in quo Circen fabulæ perhibent habitasse. habuit uero is mons Strabonis ætate urbem, ut dicit, paruam, & Circes templum ac Mineruæ antra: dicitque monstrari consueuisse quandam Vlixis fialam. Seruius in Virgilij septimo: super circeæ raduntur littora terrç, Mons est, ante insula fuit. Paludibus enim à continenti separabatur, quas exclusit fluuius de albanis montibus fluens: & dicebatur circeis ab errore transeuntium, quia homines mutabat in feras. de qua re beatus Aurelius Augustinus, dum dei ciuitatem ædificat: sic habet. Varro astruit Circen socios Vlyxis mutasse in bestias. Et infra. nam de mulieribus malis artibus imbutis, & nos dum essemus in Italia

Chiluones

Ardea

Sacrani

Numicus

Astura

Circeius mōs

audiebamus talia, de quadam regione illarum partium, mulieres imbutas his malis arti-
bus in caseo dare solere, quibus possent siue uellent uiatoribus, unde in iumenta uerteren-
tur, necessariaq; comportarent: post quæ perfuncta opera iterum ad se redirent, nec ta-
men in eis mentem fieri bestialem, sed rationalem humanamq; seruari. in hoc monte op-
Circeum pidum fuit, quod & Circeum dictum est. Liuiusq; utrumque Circeos appellat. Sed nos
in Romanæ ecclesiæ gestis rebus, præsertim Gelasij secundi temporibus, ad annum salu-
tis centesimum uigesimum & millesimum sæpe legimus: in Circeo monte fuisse arcem
Circeam, omnium quas Romana ecclesia ubique haberet munitissimam. quæ afflictis Ro
manæ ecclesiæ rebus, auxilio sæpe fuit. Nunc ad eius montis radices oppidum est san-
Storax ctæ Felicitatis. fluuium qui proxime illabitur Storacem Strabo, Plinius Nympheum uo-
cat, super quo hi Formium fuisse dicunt oppidum: Deinceps perpetuum mare. Et in me-
diterranea regione porrigitur campus Pontinus, quam regionem totam uetustissimis &
Ausones multis ante conditam urbem temporibus Ausones habitarunt, qui etiam campanum ha-
bebant agrum: unde Italiam Ausoniam, & Ausonium pelagus uocitatum fuisse Strabo
Osci asserit. Post Ausones fuerunt Osci, quibus etiam Campania erat communis: & postmo-
dum omnia fuerunt latinorum usque ad Sinuessam. Sed quicquid Strabo hic habeat, Pli-
nius sic dicit. mirum est quod de hac re tradere hominum notitiæ possumus. Theophra-
stus qui primus externorum aliqua de Romanis diligentius scripsit. Nam Theopompus
ante quem nemo mentionem habuit urbem tantummodo à Gallis captam dixit: Dithar-
gus ab eo proximus legationem tantum ad Alexandrum missam. hic iam & plusquam
fama Circeiorum insulæ mensuram posuit stadia octuaginta milia eo uolumine quod scri
bit Nicodoro Atheniensium magistratui, qui fuit urbis nostræ quadringentesimo qua-
dragesimo anno. Quicquid uero terrarum est, præter decem milia passuum ambitus, an-
Pōtina palus nexum insulæ post eum annum accessit Italiæ. aliud miraculum à Circeis palus pontina
Ausentum est, quem locum XXIIII urbium fuisse Mutianus ter cos. prodidit. Deinde flumen Au-
Terracina sentum supra quod Terracina oppidum, Volscorum lingua Anxur dictum, ubi fuerunt
Anxur amyclæ à serpentibus deletæ. Repetij à Strabone Plinioq; uetustissima, quæ & ipsi à ue-
tustissimis acceperunt. Liuius uero XLVI scribit pontinas paludes à Cornelio Cethe-
go cos. cui ea prouincia obuenerat siccatas. agrumq; ex his factum. à campis Pontinis ad
Terracinensem agrum stadia fuisse tradit Strabo, quum nostri octo milia nunc compu-
tent. Terracinæ etiam nunc adiacet paludis Pontinæ pars, quam paludem faciunt amnes
duo, eorumq; maior Aufens appellatus, apudq; Terracinam uia appia primum mare in-
ferum attingebat. Terracinam dicit Liuius, quum fuisset à Romanis direpta, causam de-
disse solutioni stipendij militaris. Fabius quod maxime petebatur ad Anxur oppugnan-
dum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit quæ Terracinæ nunc sunt, urbs prona in
paludes, & ab ea parte oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum
C. Seruilio Hala quum imminentem urbi collem cepissent, loco altiore, qua nullum erat
præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia inuasere. pronuntiatum, ne quis præter
armatos uiolaretur, reliquam omnem multitudinem uoluntariam exuit armis, quorum
ad duo milia quingenti uiui capiuntur, à cætera præda Fabius militem abstinuit. postea
ubi uenerunt tribuni, oppidum uetere fortuna opulentum tres exercitus diripuere, cuius
prædæ gratia factum est, ut stipendium miles tunc primum acciperet. quum ante id tem-
pus de suo quisque munere eo functus esset. Octauo autem libro Liuius habet. Cohors
una quum haud procul Anxur esset ad lautulas saltu angusto inter mare & montes con-
sedit. Et Seruius septimo Virgilij super uerbo Circeiumq; iugum dicit. Circa hunc tra-
Anxurius Iuppiter ctum Campaniæ colebatur puer Iuppiter, qui Anxurus dicebatur à uerbo græco, quod
sine nouacula interpretatur, quia non barbam rasisset. Est autem fons circa Terracinam,
qui aliquando dictus est Anxur. Et infra Seruius: haud longe à Terracina oppidum est
Satura Satura, & eius cognomine fluuius Vfens, quem Virgilius significat angustum esse, qui
Vfens inter ualles serpens mare petat. Suetonius Tranquillus in uita Tyberij imperatoris scri-
bit iuxta Terracinam in loco, cui prætorio nomen est, cœnante eo complura & ingentia
saxa fortuitu superne delapsa sunt, multisq; amicorum & ministrorum elisis præter spem
euasit. Elius Spartianus in uita Hadriani dicit Palmam consularem uirum Hadriani insi-
diatorem Terracinæ interfectū fuisse. Idemq; Elius Spartianus scribit Antoninum Pium
instaurasse

instauraſſe Terracinenſem portū. Et Liuius libro X X V I dicit Anſurinā coloniā habuiſſe
ſacroſanctam uacationē, quæ aduentu Haſdrubalis ſit ſuſpenſa. lib. autē X X I dicit Minu-
tium à Fabio maximo dictatore miſſum ad firmandū ſaltum, qui ſub Terracina imminet
mari, ne Hannibal per uiam appiam in agrum Romanū iret prædatū. Lucanus autem ac-
ceſſum Cæſaris primū poſt leges ad rubiconē transgreſſas deſcribens ſic dicit. Iamq́ʒ præ-
cipites ſuperauerat anſuris arces. Et qua pontinas uia diuidit uda paludes. De anſure ſic
habet Martialis Cocus poëta ad Fauſtinum. O nemus ó fortes ſolidumq́ʒ madentis hare-
næ Littus, & æquoreis ſplendidus anſur aquis. Et ad Frontinū. Anſuris æquorei placidos
frontine receſſus. Seruius grammaticus Virgilij uerſum libri I X Aeneidos Tacitis regna
uit amyclis exponens ſic habet. Inter Caietā & Terracinā oppidū eſt conſtitutū à Laconi-
bus, qui comites Caſtoris & Pollucis fuerūt: ab Amyclis prouinciæ Laconiæ ciuitate. hi *Amyclæ*
ſecundū ſectam Pythagoreā à cæde omniū animaliū abſtinuerūt, adeo ut natos in uicinis
paludibus ſerpentes occidere nollēt, à quibus interempti ſunt. aliter: quū frequenter nunti
aretur hoſtes affuturos, & inani terrore ciuitas quaſſaretē, lege cauerūt, ne quis hoſtes nun-
tiaret affuturos. Poſtea quū uere uenirent hoſtes nullo nunciante deleti ſunt: & ſic amyclæ
ſilentio periere, unde Lucilius ſatyricus: Mihi neceſſe eſt loqui: nam ſcio amyclas tacendo
perijſſe. Solū Terracinū dicit Strabo intus attingere formias, minturnā & ſinueſſam: ad-
ditq́ʒ uenientes à Brūduſio Romā prope Terracinā attingere foſſam plenā in multis locis *Foſſa*
paluſtribus & fluuialibus aquis, propinquam uię appię: & nauigari nocte maxime, quan-
doq́ʒ interdiu. eosq́ʒ qui ad ueſperam intrant, mane egredi. Deinceps haberi phormias La- *Phormiæ*
conicum ædificium, quod antea hormie dicebatur, à bono portu, quem Lacones euor-
mon dicunt. Eam urbem amœniſſimi ſitus, in qua Cicero phormianam habuit uillam, Sar
raceni ad annum ſalutis octingēteſimum quinquageſimum ſextum deſtruxerunt: & tunc
Eraſmi martyris reliquijs Caietam translatis, datus eſt Caietanæ eccleſię à Gregorio I I I I
Romano pontifice primus epiſcopus. & tamen Strabo conſentit Caietam ſcribere quoſ-
dam à nutrice Aeneæ fuiſſe dictam, ſicut Virgilius ſexti principio. Tu quoque littoribus
noſtris Aeneia nutrix Aeternam moriens famam Caieta dediſti. Sed licet Caietæ ſinus *Caieta*
arxq́ʒ celebris & peruetuſtæ fuerint famæ: ea tamen non fuit ciuitas priuſquam phormi-
as, ut ſupra oſtendimus, deſtruxerint Sarraceni. Diſtat uero à Terracina arx, ut Strabo, &
ut nunc eſt ciuitas Caieta ſtadijs centum, quæ nunc uiginti milia computantur. Portum *Portus Caie.*
Caieta eo in ſinu habuit ſemper optimum: quem tamen Elius Spartianus ab Antonino
Pio magnis extructionibus inſtauratum ſcribit. Et Fauſtinam eius uxorem ſcribit idem *Fundi*
Elius conditiones ſibi & nauticas & gladiatorias Caietæ elegiſſe. Primaq́ʒ eſt ea in uia ci-
uitas Fundana decimo à Terracina miliario: de qua Liuius libro V I I I. Fundanis ꝙ per fi-
nes eorum tuta parataq́ʒ ſemper fuiſſet uia, ciuitas ſine ſuffragio data. & infra Fundanus
Vitrubius Bacchus priuernis ſe ducem rebellionis exhibens Romanos compulit, ut Lu.
Papirium coſ. in eos mitterent. fuſi priuernates. Plautius alter coſ. in Fundanos ducebat:
ingredienti fines ſenatus fundanus occurrit, negare ſe pro uitrubio ſectamq́ʒ eius ſecutis
precatū ueniſſe, ſed pro fundano populo: quē extra culpam belli eſſe, ipſe Vitrubius indi-
caſſet, quum receptaculū fugæ priuernū habuit non patriā fundos. coſ. collaudatis funda-
nis eis pepercit. Fundanorū uina Martialis Cocus innuit non eſſe talia, quæ inueteranda
ſint. Hæc fundana tulit fœlix autumnus opima. Expreſſit muſtū cōſul, & ipſe biber. Eun-
tibusq́ʒ à fundis formias ſiniſtrorſum eſt uilla oppidū, à quo Galba imperator originē du-
xit. Dextrorſumq́ʒ eſt lacus fundanus. Inde Itrum quinto, quæ ciuitas Lemurnarū fuit: de *Lemurnæ*
qua Horatius: tandē defeſſi Lemurnarū uenimus urbē. & altero item quinto, ſed extra ui-
am appiā eſt Caieta: ea autē decē milia paſſus uiā habent ſilicibus Romano ueteri modo
ſtratam inter arduos celſosq́ʒ montes, ſed uiti olea arborūq́ʒ conſitionibus amœniſſimos.
& ſecundū littus marisq́ʒ undas à Terracina petitur turris ſancti Anaſtaſij, deinde oppidū
ſpelunca appellatū: ubi dicit Strabo ſpeluncas patere ingentes, quæ habitationes magnas
ſpecioſasq́ʒ exciperēt. Poſt ſpelūcas in littore eſt Caieta, à qua nunc urbe ad Traiectū ſiue
Lirim fluuiū nunc Gaurianū appellatū, milibus decem terra eſt omniū, nedum Italiæ, ſed *Liris*
orbis totius amœniſſima, ꝙ fontibus ibi ſcatentibus, aquæ paſſim luciſſimæ citrangulis
arantijsq́ʒ conſita interfluūt, irrigantq́ʒ loca: præcipuusq́ʒ fons decimo poſt primā ſcaturi-
ginem paſſu molas uerſat plurimas uico celebri pulcherrimoq́ʒ circundatas, per quæ loca

Scipionem Læliumq́ conchas & umblicos legisse Cicero indicat in secundo de oratore:
Lælius & Scipio semper adinuicem rusticari: tuncq́ mirabiliter repuerascere erant soliti:
quū rus ex urbe tanq̃ è uinculis euolassent: & ad Caietã Laurentūq́ conchas & umblicos
legere cõsueuissent: & ad omnẽ animi remissionẽ ludumq́ descendebãt. quo quidẽ in de-
cem milium spatio herculanea fuit uia, omniū quas Romanū ubiq́ habuit imperiū amœ-
nissima: de qua Cicero oratione in legem agrariã Rulli secunda sic habet: Accedent sileta
ad minturnas, adiungitur & illa uia uendibilis herculanea multarū delitiarū & magnę pe-
cuniæ. Suntq́ deinceps Castellonū oppidū & honoratū uilla, quã Honoratus fundorū co-
mes speciosissimam ædificauit. In conspectu autẽ speluncarū, quas ad Caietæ sinū esse di-
Pandana ximus, sunt propositæ in pelago insulæ duæ, Pandana & Pontia colonia: sicut Liuius IX
Pontia libro dicit à Romanis deducta: easq́ dicit Strabo paruas, sed pulchre habitatas inter se pa-
rum, sed à continenti ducentis quinquaginta stadijs distare. Fuerunt uero hæ insulæ post
Strabonis tempora multorū martyrū & Christi confessorū exilio decoratæ. sinum Caieta
Vinum num Cecubus mons uini præstantia celeber tangit, & Cecubū ciuitas fundorū in uia ap-
Cecubum pia. hæcq́ omnia loca boni uini copiã habere dicit Strabo, utraq́ autẽ ciuitas uetusta sin-
gulo ornata fuit Ro. pont. Caieta secũdo Gelasio: Funda Sotere, patre Cõcordio. Sed iam
limites attingimus nostræ huius latinæ regionis sinuessam, & liris, siue gauriani hostia, &
maritimã absoluimus oram: & tamẽ priusq́ ad mediterraneam redeamus, ea docebimus,
Traiectum quæ liris ad sinistrã in regione latina habet. Supra Traiectū oppidū tria milia passus à ma-
Speninum ri distans, est liri contiguū Speninū castellū, à quo distant octo milia passus Fractæ oppidū
Pons coruus totidẽ à Ponte coruo semotū: quod oppidū fregellas fuisse ostẽdimus. Superius alijs item
octo milibus abest Ceparanū nobile oppidū: reliqua ad fontẽ liris proximius accedẽtia in
uestinorū samnitiumq́ partibus dicentur. in mediterraneo autẽ latinorū solo frequẽtes fu
ere urbes, infinitaq́ penè oppida & castella: ex quibus auctor est Plinius quinquaginta
tres populos sine uestigijs interijsse. hac autẽ describenda mediterranea regione modū ha-
ctenus in alijs seruatū a fluuiorū ostijs fontibusq́ & discursu seruare nequibimus. sed aliū
certius facturū satis, qui in nulla reperiatur alia Italiæ regione, tenebimus: uijs incedendo
Appia tribus Appia, Latina, & Tiburtina, quæ inter se diuersæ ad lirim amnem & sinuessam Ca-
Latina ietamq́ perducūt. Nec tamẽ certiore gradu ita per singulas pedẽ figere poterimus, quin de
Tiburtina labi & aberrare uideamur: quod quidẽ necessitas faciet, quū uiæ alicubi dirutis pontibus
auersæ, alicubi ut penitus ignorentur, omnino sint perditæ. Igitur Roma nūc petentibus,
Marinum terracinã iter est primū duodecimo miliario Marinū, quod nõ absurde Marianã uillã fuis-
se, ut credã facit proxima L. Murenæ uilla semi etiã integra, & prædiū portiū uulgo no-
tum. Eademq́ Lucij Murenæ uilla priscū etiã retinens nomen, nos hactenus fecit credere,
aut marinū, si nõ fuit ut diximus, mariana uilla, aut Zagarolū noui nominis oppidū, sed ut
indicãt ruinæ, uetustū, fuisse Lanuuiū, ex quo uetustissimo & celebratissimi nominis mu-
nicipio urbi propinquo, Murenas patritios & consulates uiros originẽ duxisse Cicero in
oratione pro L. Murena affirmat. nuper autem in oppido, quod corrupte ciuita induina
appellant à Prospero cardinale columna possesso, lapis repertus est literas inscriptus ma-
Velitræ iusculas, quæ Lanuuium illud oppidū esse ostendunt. A marino autẽ octauo distant Ve-
litræ ciuitas uetusta: de qua Liuius in octauo. In Veliternos ueteres ciues q̃ toties rebel-
lassent grauiter sæuitum, & muri deiecti, & senatus inde abductus, iussiq́ transtyberim ha
bitare. in agrum senatorū coloni missi, quibus ascriptis speciem antiquæ frequentiæ Ve-
litræ receperūt. Estq́ ea ciuitas tum aliter uetustate sua, tum ea ratione notissima, q̃ Octa-
uij Cæsaris Augusti progenitores inde originem babuere. Quintoq́ ab ea miliario ad si-
Cora nistram distat uetustissimi nominis oppidū Cora, ab uno trium fratrum cõdita, quorū ali-
us tibur ædificauit, alius monti proximo Catillo cognomẽ dedit: de quo Virgilius in VII
Tū gemini fratres tyburtia mœnia linquūt, Fratris tyburti dictã cognomine gentẽ, Catil-
lusq́ acerq́ Corax, argiua iuuẽtus. Deinceps à Velitris recto itinere instituto distat XIIII
Sarmineta oppidū Sarmineta: & tertio absunt aquæ fœtidæ, ad quas palus incipit Terracinam usq́
non minus nunc quàm Strabonis ætate consueuerit nauigabilis, quam locorum uicini-
tatem Martialis Cocus poeta indicat his uersibus. O nemus, ó fontes, solidumq́ maden-
tis harenæ Littus, & æquoreis splẽdidus Anxur aquis, Et nõ unius spectator lectulus un-
Setia dę, Qui uidet hinc puppes fluminis indę maris. Ab husq́ aquis quinto distat Setia uetusti

nominis

nominis oppidum arduo in colle situm, uini ut refert Plinius optimi ferax. Et Martialis poeta, Pendula pontinos quæ spectat Setia cãpos, Exigua uetulos misit ab urbe cados. & alibi. Setinũ dominæq́ꝫ niues densiq́ꝫ trientes, Quando ego te medico non prohibente bibam. Priuernumq́ꝫ item uetustũ quinto à setia distans, nõ ut olim cãpestre est, sed arduum in collem mutatũ, postquam theotonica simul & britonum rabie fuit destructũ: cuius alumna fuit Camilla, quam uirginẽ Virgilius miris effert laudibus Volsca de gẽte Camilla. Super quo uerbo Seruius exponit eam fuisse priuernatem: solidior uero & certior priuernatium laus fuit illa argutissima oratoris eorũ ad senatum Romanũ respõsio, quum interrogatus qualis esset pax, quã priuernates tantopere peterẽt, respondit perpetuam si bona daretur futuram. Fluuiusq́ꝫ ipsum præterfluens oppidũ dictus est olim Amasenus, de quo Virg. in VII. Amasene pater. circũstantq́ꝫ priuernũ oppidula, maientia arx gorga, & arx sicca. Somninum hinc quinto abest oppidũ, quod sit arduo in colle situm pro summino dictum, à quo abest item quinto terracina. hãc inter ubiq́ꝫ mõtuosam, & eam uiam quæ primo secundũ littus est descripta, habetur appia, eiusq́ꝫ uiæ prima urbs alba XVI ab urbe distat. qua quidem in uia multo maiora sunt ædificiorũ monumentorũq́ꝫ & iactarũ molium uestigia, ꝙ quisq́ꝫ possit credere, qui omnia attente nõ uiderit. Estq́ꝫ hæc alba cuius meminit Virg. in primo, Albaniq́ꝫ patres. Nam tresdecim fuerunt albani reges de Æneæ & Lauiniæ gente. Et Liuius scribit, Albam à Romanis destructã albanos in urbem receptos cælium montem incoluisse: de cuius origine Virg. in VIII, Ascanius clari condet cognominis Albam. eam urbem trecentis ante Romã annis cõditam ultimo imminutam reddidit Henricus III rex Germanicus: in paruo cuius angulo oppidulum nunc extat à Sabellis ciuibus Romanis possessum, sicut & possidẽt Sabellum uetustissimi nominis nunc oppidũ, à quo familiæ hinc Romanę nobili nomen fluxit. Lodouicusq́ꝫ cardinalis Aquileiẽsis Romani pont. camerarius monasterium, quod Honorius III de gente Sabella ibi ædificauit penè funditus dirutũ magna instaurauit impensa: adeo ut siue monasterij, siue uillæ inter cæteras Italiæ amœnissimæ rusticanas inibi habitationes habeat, ductus aquarũ instaurauerit, & demortuæ urbi aliquã oppidi faciem reddiderit. eademq́ꝫ in uia appia est proxima albæ sexto miliario Aritia olim ciuitas uetusta: de qua Liuius in VIII. Aritini eodem iure quo lauinij in ciuitatẽ accepti. nunc uero penitus est derelicta, cuius marmora & cætera ornamẽta marini oppidi ecclesias decorarũt: estq́ꝫ Aritia una ex urbibus quinq́ꝫ quas facit Virgilius in VII ministrasse tela Aenææ. quo in loco appellat eam potentem, quia fuit præstans in regione ciuitas: eam dicit Seruius nactã esse nomen à morbis quos gigneret, quia uicina esset pontinæ paludi. & alio loco dicit Aritiã à Vergilio appellari matrem ut plauderet adulareturq́ꝫ Augusto, cuius mater fuerit Aricina. Nam Iulia Cæsaris soror genuit Actiam ex Balbo in Aritia, & Actia ex Octauio genuit Octauianũ: sic enim habet Virgilius, Ibat & Hippolyti proles pulcherrima bello, Virbius insignem quem mater Aritia misit. est uero hæc Hippolyti fabula ab Ouidio scripta. nam Diana Hippolytum ab inferis reuocatũ misit Aritiam, quem nutriri curauit ab Egeria nympha Nummæ Pompilij amica, cuius monitis & consilio rempub. administrare simulabat. appellat itaq́ꝫ Virgilius Hippolytum uirbium, id est, bis uirum. Nota est uetus historia: Etruscos, qui cum Arunte regis Porsennæ filio ad oppugnandum Aritiam iuerant, amisso duce redeuntes Romam amice & hospitaliter fuisse acceptos: quibus fuit datus ad inhabitandum in urbe celeberrimo loco uicus semper postea thuscus appellatus: quamobrem Porsenna obsides in fœdere habitos benigne remisit. Liuius libro LXXX scribit Cinnam & C. Mariũ expugnasse Aritiam coloniam. Plinius uero dicit brassicam aricinam altitudine non excelsam reputari utilissimam, quia sub omnibus penè folijs fructificat cauliculis peculiaribus, quum Sabellanæ brassicæ folia dicat fuisse in admiratione crispa. eorumq́ꝫ crassitudinem extenuare caulem, sed dulcissimum ex omnibus perhiberi: & Martialis poeta Aritinos porros sic laudat, Mittit præcipuos nemoralis Aritia porros. Deinceps eadem uia secus storacẽ, siue nympheũ amnem, ubi olim fuit forũ appij uetus oppidũ, nunc est monasteriũ fossa noua appellatũ, quod centũ olim pluribusq́ꝫ monachis habitari solitũ, postq́ꝫ multis annis mãserat derelictũ, quarti Eugenij pont. religiosissimi opera adiumentoq́ꝫ Cistertiensium abbas anno ante quinto decem duodecimue monachis habitari curauit. fundiq́ꝫ ciuitas postmodum habetur, quæ superius descripta ab Honorato Caietano principe humanissimo pos-

Priuernum · *Terracina* · *Via Appia* · *Alba ciuit.* · *Sabellum op.* · *Ductus aquarum* · *Aritia* · *Storax flu.* · *Forum appij* · *Fossa noua* · *Fundi*

sidetur. Alia quæ nos ad Latinorum limites ducit, uia est Latina: in qua primum decimo ab urbe miliario cernuntur uestigia columnæ oppidi, à quo clara Columnensium familia multis ante seculis originem habuit & cognomen: ibique Algidum incipit uetusti, & in historijs celebrati nominis sylua, in cuius medio bifurcatum est iter hoc nostrũ: & hinc ad dexteram XIIII à columna distat Valmontonum, ubi Lauicos fuisse ad finem huius regionis ostendemus: inde ad sinistram minore spatio abest gallicanum, quem locum Gabios fuisse, conijcimus. Eo autem itinere in ipso algidi syluæ ingressu regillus est lacus apud quem Aulus Posthumius dictator prospere aduersus Tarquiniũ Superbum patria eiectum, & Latinorum exercitum Romanis bellum inferentes pugnauit. à gallicano autem siue gabijs tertio distat præneste ciuitas, de qua inferius copiose dicemus. Et inde secundo absunt cauæ adoardi columnæ oppidum, & pariter secũdo item miliario abest zinzanum, quod oppidũ ciuitatulæ cuipiam ædium ornatu, populi frequẽtia, & opũ affluentia comparandũ, à Martino quinto pontifice gloriosissimo, multisq; Romanæ ecclesiæ cardinalibus, & simul à præstantibus Romanæ curiæ uiris per æstatis caumata sæpenumero inhabitatum est. abest à zinzano decem millibus anagnina ciuitas in hernicis uetustissima: de qua Virg. Hernica saxa colũt. quos diues anagnia pascit. Seruius uero exponit Virgilium allusisse ad historiã. Nam Antonius Fuluia Augusti sorore cõtempta, postquã duxit Cleopatram Aegypti reginã eius monetam in anagnia cudi iussit, unde diues est à Virgilio appellata. hernicos autem Seruius sabina lingua à saxosa patria dictos uult, quia herne sabini saxum diceret. Liuius in IX: P. Cornelius Aruina, M. Tremulus Coss. cõcilium populorũ omniũ habentibus anagninis in circo, quem maritimũ uocant. præter alatrinatem & uerulanũ omnes hernici bellum Romanis indixerunt: & infra: Martius cõsul omnem gentem hernicam in deditionẽ accepit. Et inferius: Anagninis, quia arma Romanis intulerant, ciuitas sine suffragij latione data, concilia cõnubiaq; adempta, & magistratibus præterq; sacrorũ curatione interdictum fuit. Anagnia ciuitas duobus Romanis pontificibus tertio Innocentio, & octauo Bonifacio ciuibus decorata: Bonifaciusq; uel ea ratione gloriosus pontifex fuit, quod annũ iubileum primus Romanorũ pontificũ Romę instituit. Isq; qui quartũ pręsenti anno celebratur iubileus maiorem multo cæteris hucusq; habuit populorũ multitudinem, melius in dies ut uidebatur processurus, nisi exardescere incipiens præsenti iunio pestilentia & multos absumpsisset, & curiã abire suasisset, & populos ab aduentu deterruisset. Inde uero fuit Bonifacius infelix quod Sarram Columnẽsem capitali prosecutus odio præneste uetustissimã urbẽ, quã is Sarra paterna possederat successione solo æquauit, & duos ex ea familia cardinales dignitate priuauit, quos Clemens V illico restituit, & postmodum regem Frãciæ Bonifacius adeo irritauit, ut immissus adiutusq; ab eo Sarra eundem pontificem in patria & domo paterna ceperit, Romamq; captiuum abduxerit: ubi nulla magis ratione alia diem male obijsse creditus est, quàm quia simplicem corde & sanctum uirum Cælestinum quintum, qui pontificatu quo se per renuntiationẽ exuit illum ornauerat, in Fumonis carcere mori coegerat. Scribit Plinius fucinum lacum, qui marsorum appellatur, subterraneos habere cuniculos, quibus aqua certo effluens tempore amnem faciat. & siue Plinij textus ut sæpe alibi eo in loco corruptus, siue aliter uitiatus & mutilatus est, non satis potuimus intelligere, quo in loco fluuiũ ille oriri affirmet. Sed fontem esse scimus anagniæ tophanum nomine, qui hyeme quando fucinus glacie astringitur, siccus, uere postmodum æstate ac autumno ingentem euomit uim aquarum, quæ lirim amnem à sancto Vito oriundum adaugent. distat quinto ab anagnia Ferentinũ Romana colonia olim & ipsa hernicorum, de qua Liuius libro tertio: progressus Tullius ad caput ferentinum. & libro VII: ferentinum urbem hernicorũ ui cepit. Et libro nono: hernicorum tribus populis alatrinati, uerulano, ferentinati, suæ leges quia maluerunt quàm ciuitatẽ Romanã, redditæ. Item inferius: ferentinum inde quanq; nihil quietis dabatur: tamẽ summa alacritate ductũ. cæterum ibi plus laboris & periculi fuit, & defensa summa ui mœnia, & locus erat munimento naturaq; tutus: sed euicit omnia assuetus prædæ miles. ad tria millia hominum cæsa, præda militum fuit. Suetonius autẽ Tranquillus scribit Otonis imperatoris, qui Galbæ successit, maiores ortos fuisse oppido ferentino familia uetere honorata, atque ex principibus Etruriæ. & ab eo totidem frusinona de qua Liuius frusinates tertia parte agri damnat, quod hernicos ab eis follicitatos comperttum

Algidũ sylua
Gabij
Regillus lacus
Zinzanum
Anagnia
Tophanus fons
Ferentinum
Frusinona

tum.fuitq́ duobus olim ornata Romanis pontificibus,Hormisda patre iusto per Symmachi & Boetij tẽpora consulatus,& Silverio eodem genito Hormisda, quem Iustiniano primo imperatore Theodatus rex Gothorum tertius per pecuniam ordinauit. à Frusinonaq́ distat duodecimo Ceperanũ, nostræ huius regionis alter limes. Sed propinquo huic itinere sunt ad zinazani dexteram pallianum,ferronum,pillium,acutum,triuilianum,collis padi, Anticulum, Verulæ uetus oppidum,de quo Liuius in IX. Verulanis suæ leges: quia maluerunt q́ ciuitatem Romanam, redditæ:connubiumq́ inter suos quod aliquandiu soli hernicorum habuerant permissum.fumone Cælestini pontificis Romani carcere & morte clarum. Deinceps alatrum uetusti nominis ciuitas, cui simul cum uerulanis suæ leges redditæ à Romanis & connubium permissum, & Babucum olim ciuitas apud Liuium bouillarum nomine nota. Turritium,Pose,uicus, ripæ,porcilianum,treuum,felectinum. Altera autem uia quam medio in algido liquimus,primum est oppidum olim Lauicanum,de quo Liuius libro IIII: & renunciatũ est nouos hostes Lauicanos consilia cum ueteribus iungere. lauicos legati missi, quum responsa inde retulissent dubia, quibus nec tum bellum quidem parari, nec diuturnam pacem fore appareret, Tusculanis negotium datum aduerterent animos nequid noui tumultus lauici orirctur. nunciarunt legati Lauicanos arma cepisse: & cum equorum exercitu depopulatos agrum tusculanum castra in algido posuisse. Q. Sulpitius priscus dictator captis, direptisq́ illorũ castris oppidum Lauicos corona circundatum scalis diripuit, censuitq́ senatus frequentem coloniam Lauicos deducendam. Coloni ab urbe mille quingenti missi bina iugera acceperunt. Id oppidum nunc dicitur Valmontone, quod a nobili comitum familia cuius est possessum, nuper magno priuatũ est decore Lucido diacono cardinale studiorum humanitatis flagrantissimo. Sed eius frater Altus, uir doctus simul & prudens, Ioanne ornatus filio rei bellicæ gloria apud Venetos florente,oppidi illius aliorumq́ quibus præsunt decus conseruat.fuitq́ Lauicanum olim uuis copiosum optimis, ex quibus Clodium albinum pondo uiginti unica cibatione comedisse scribit Iulius Capitolinus. proximumq́ est Valmontoni. Monsfortinus oppidũ Stephani nostri familię nobilis,quæ oppidi cognomen habet, oriundi patria atque uilla. deinceps sunt Zanchatum gauignanum,& signia oppidum uetus:uinum,ut inquit Plinius, faciens signinum, quod aluum maxime restringit: & Martialis poeta, Potabis liquidum Signina morantia uentrem. Ne nimium sitias, sit tibi parca sitis. Quæ signia Vitaliano pontifice Romano patre Anastasio ornata fuit. Vlteriusq́ sunt scucula,merulum,supinum,patrica,cecanum & castrum:ubi alius est nostræ Latinæ regionis nunc campaniæ limes. Tertia restat nobis per quam ad alios nostræ Latinæ regionis limites itur tyburtina uia. Eam ciuitatem sextodecimo ab urbe distãtem,multo ante Romam originem à Græcis habuisse uult Strabo, & Virgilius eam à Tyburtio conditam facit, cuius frater Catilus nomen monti dederit propinquo. Fuitq́ tybur ex quinque ciuitatibus,quas facit Virgilius Æneæ arma fabricasse,ubi tybur appellat superbum: & Seruius exponit,aut nobile aut quia aliquando Tyburtini à senatu responsum acceperunt, quod essent superbi. ubi etiam Virgilius in septimo dicit sub albunea, Seruius exponit Albuneam altum esse fontem in tyburtinis montibus ob aquæ qualitatem, quæ in ipso fonte est,sic dictum. & Plinius tyburtinum lapidem non magis ab ipso uocabulo Romæ trito construenda,ornanda,conseruanda'que Roma iuuisse dicit constare,quàm eum ad omnia fortem idoneumq́ fuisse. sunt tyburi propinquæ ingentes admirandæq́ ruinæ, cum aliorum penè infinitorum magnificentissimi operis ædificiorum, tum uillæ quam Hadrianus imperator extruxit: de qua sic scribit Elius Spartianus. tyburtinam uillam mire ædificauit,ita ut in ea & prouinciarum & locorum celeberrima nomina poneret. cætera Strabonis uerbis paulopost dicemus. ea ciuitas Simpliciũ pontificẽ Romanũ genuit, quam Federicus primus imperator Roma. theotonicus ab alijs theotonicis aliquot annis prius spoliatam dirutamq́ reædificauit. supra eam ciuitatẽ montes sunt ardui & late diffusi, in quibus fortissimi olim habitauerunt equicoli, de quibus Virgilius in septimo Æneidos, Horrida pręcipue cui gens assuetaq́ multo Venatu nemorum duris equicola glebis, Armati terram exercent,semperq́ recentes Cõuectare iuuat prædas & uiuere rapto. Fuerunt uero ex primis Latinorum populis qui Romana republica crescẽte deleti sunt. Nam Liuius libro nono: populus Romanus bellum fieri equis iussit:ad XL oppida intra LX dies

Ceperanum
Anticulum
Verulæ
Alatrum
Bouillæ
Lauicanum
Valmontone
Monsfortinus
Zanchatum
Signia
Tybur
Albunea
Equicoli

dies omnia oppugnando ceperunt, quorum pleraque diruta atque incensa sunt, nomenq́ꝫ equorum propè ad internitionem deletum. Primû ipsis in montibus ad anienis sinistram est oppidum, amœnis ursinotum talliacoccij comitum domibus ornatû, Vicus uarronis appellatum, superius porcella & câtalupum oppidula. Deinde arduo in monte riuus frigidus, quo superato alij item celsiores superandi sunt montes Appenini iugis quantûlibet altissimis comparâdi, in quorum summitate putei ut fertur plures, sed quos uiderimus duo extant tam alte excisi defossiq́ꝫ, ut deiectum bilibre saxum non prius referat casus sui sonitum, quam duo Virgiliani uersus debita sint pausa pronunciati: quæ quidê perforatis succisisq́ꝫ & excauatis in imo montibus, siue à Martio ædile, siue à Claudio imperatore perducendis Romam à lacu fucino aquis, ne conclusus aer cursum aquæ moraretur, spiracula fuerunt adhibita. Suetonius nanq́ꝫ Tranquillus Claudium principem dicit triginta millia seruos undecim annis emittendo lacu fucino, & aqua Romam perducenda tenuisse. supra riuum frigidum recta est arceolum: secus quod planicies incipit, ut in ea montiû summitate gratissima: in qua uetustissimi fuerunt carseoli, de qua Liuius libro decimo scribit, eodem anno carseolos colonia in agrum equicolorû deducta. & libro XXVII dicit eam fuisse unam duodeuiginti coloniarum, quæ Hannibale in Italia agente milites, & pecuniam senatui dare recusauerunt. Deinceps sunt Celæ, sculcula, & peretum: unde in taliacotium est descensus: quod noui nominis oppidum, sed populo diuitijs'que refertum nuper maximum ammisit ornamentum, Ioannem cardinalem Tarentinum philosophiæ literarumq́ꝫ sacrarum dogmatibus clarissimû. Iamq́ꝫ ad Marsorum regionem est peruentum, quâ Hannibal sicut Liuius uigesimo secundo scribit deuastauit, & iterû reuertens ab urbe Roma, sicut Liuij uigesimosexto habetur, per eius agrum iter fecit: eaq́ꝫ in regione interijt Valeria ciuitas Bonifacij quarti pont. Ro. quo hortante Focas imperator Pantheon Romæ in omnium Christi martyrum basilicam permisit consecrari, patriaq́ꝫ à qua ciuitate per Longobardorum tempora marsorum nomen in Valeriam est côuersum. Fuisse uero marsos urbem à qua nomen regio accepit, Plinius sic asserit: Gellianus auctor est lacu fucino haustum marsorû oppidum conditum à Marsia duce Lidorû. Virgilius libro VII, Quin & Marubia uenit de gente sacerdos: & Seruius exponit Medeam quando relictis colchis Iasonem secuta est ad Italiam peruenisse, & populos quosdam circa fucinum ingentem lacum habitantes propter paludis magnitudinem docuisse remedia contra serpentes: quanquam alij marubios à rege dictos uolunt: hiq́ꝫ populi Medeam angitiam nominauerût, eo quod serpentes suis carminibus angeret. & Plinius: simile & in Italia marsorum genus durat, quos à Circæ filio ortos tradût: & inde inesse eis uim naturalem eam: & tamen omnibus hominibus côtra serpentes inest uenenû, Ferunt ictas saliua ut feruentis aquæ contactu fugere: quod si in fauces penetrauerit, etiam mori, idq́ꝫ maxime humani ieiuni oris: quam serpentû in ea regione frequêtium, & peritiæ incantationis marsorum opinionem confirmat Iulius Capitolinus, ubi uitam scribens Heliogabali Imperatoris, dicit serpentes eum per marsicæ gentis incantationem collegisse, eosq́ꝫ subito ante lucem, ut solet populus ad ludos celebres conuenire effudisse, multosq́ꝫ afflictos morsu aut fuga allisos. nec falsa aut fabulosa tenenda sunt ea, quæ hic de serpentum incantatione sunt scripta. Propheta nanq́ꝫ Dauid in Psalmo LVII sic habet, Furor illis secundum similitudinem serpentis, sicut aspidis surdæ & obturantis aures suas, quæ non exaudiet uocem incantantium & ueneficí incantantis sapiêter. & beatus Aurelius Augustinus in dicti psalmi expositione sic scribit: attende quid ibi dicatur ad similitudinem, quid moneatur ad prohibitionem. Ita ergo & hic data est quædam similitudo de marso: qui incantat ut educat aspidem de tenebrosa cauerna utique in lucem uult educere. illa autem amando tenebras suas, quibus se inuolutam occultat, dicitur quod cum exire noluerit, recusans tamen audire illas uoces quibus se cogi sentit, allidit unam aurem terræ & de cauda obturat alteram: atque ita uoces illas quantum potest euitans non exit ad incantantem. Liuius bellum scribês Italicum libro LXXII. quod quia à marsis inchoauit dictum est marsicum, inter populos qui Romanis rebellarunt enumerat marrucinos & marsos. & lib. LXXVI dicit marsos à Pinna, & Cæcilio Pinna legatis superatos pacê petijsse à Sylla: bellumq́ꝫ hoc id felicitatis Romæ urbi attulit, quod M. Cicero in eo militans abominatus est Romanorum ciuium crudelitates, & ad literarum studia se contulit: unde factum est, ut Roma ingenium haberet quod

Vicus Varronis · *Carseoli* · *Celæ* · *Marsi* · *Valeria* · *Fucinus lacus* · *Dauid propheta* · *S. August.*

quod sua magnitudine illi par esset. abest à taliacoccio fucinus marsorum lacus decimo miliario, & edito in colle Appeninum uersus est Alba marsorum Romana colonia: sicut Liuium diximus libro X scripsisse: qui & libro XXVII eam fuisse dicit unam ex duodeuiginti colonijs, quæ Hannibalis temporum difficultate militiam detractarūt: eamq; Strabo urbem, ut appellat, solam in Latina regione pro mediterranea scripsit, quam dicit excelso in monte sitam lacui fucino imminere pelagi similitudinem magnitudine habenti, ex eoq; lacu ductos fuisse fontes aquæ martiæ, qua potaretur Roma. Nosq; in Roma instaurata ostēdimus martiū in sua ædilitate introduxisse aquam eius nomine appellatam, quæ quidem aqua supra omnes alias introductas probabatur. & Plinius dicit iuuencū amnem supernatare fucinum, qui iuuēcus Romam à martio sit perductus. additq; alibi Plinius in lacu fucino piscem esse qui octenis natet pennis, quum cæteri omnes ubiq; quaternis tantummodo natēt. Alba uero dicit Strabo, quia esset natura loci & munimento arcis ualida sæpe Romanos præsidij loco seruandis in custodia noxijs usos fuisse. & nos in Liuio inuenimus libro XXII Q. Fabium maximum consulem Pauli nepotem aduersus Allobrogas & Bituitum Aruenorum regem feliciter pugnasse, ex Bituitiq; exercitu occisa CXX millia, ipsumq; quum ad satisfaciendum senatui Romam profectus esset albam custodiendum fuisse missum. circūstant lacum sancti Apetitus sancti Ionæ castella, paternūq;, transacum, gaianum, auecianum, mallianum oppida. & comitatus titulo, ac opibus præcipuum est celanum nostræ hac parte Latinorū regionis limes. Omissa uero sunt à nobis superius nulli prædictarū trium uiarum propinqua aliquot castella & oppida, una tamen eademq; in montium regione præneste tyburq; inter & uicum uarronis ac zinatianum sita, rocha cauarum, capranica, quæ præstantissimā Romæ dedit familiam capranicēsem, in qua Paulus Archiepiscopus grauissimo Martini quinti pontificis Ro. testimonio maximæ in suo seculo prudentiæ uir fuit. & Dominicus Cardinalis sanctæ Crucis frater suus multa ciuilis pontificijq; iuris & studiorum humanitatis doctrina multa'que prudentia nunc claret: quum tamē Angelus Asculanus episcopus & Nicolaus protonotarius nepos eisdem doctrinis uirtutibusq; ornentur. Deinceps sunt oppida, guadagnolum, polium, casa corbola, sanctus Gregorius, rocha liricis dicta. sunt etiam his proxima oppida Cæcilianum, sambuca, Sarracinescum, rocha mutiorum, giranum, ceretum, anticulum, riuate, afile, ciuitella & olibanum, clarissimæ ac prudētissimæ mulieris sueuæ Albæ marsorū comitissæ prosperi cardinalis columnæ, & fratrum genitricis deliciæ. post olibanum sunt piscianum & sanctus Vitus oppidum, fonte uno liris siue gauriani quem propinquum habet clarum. Estq; superius celsis in montibus sublacum, uel uti Plinius appellat sublaqueū nobile oppidum, lacui eiusdem & tamen prisci nominis imminens: redditq; utrumq; fama celebratum beati Benedicti non magis diutina conuersatio ibi habita, quam eius toto orbe notissimum ibi ædificatū magnifici operis monasteriū. cernitur uero in dextra Anienis ripa ab ipso sublaci lacu ad uicū usq; uarronis incisus saxeo in monte ductus aquarū, quæ formis partim eo incisis modo, partim altū defossis, partim sublimi fornice muroq; excitatis Romam quadragesimo miliario ueniebant. sed in hac eadē Latinorū regione ad prædictorū declarationem Romanis in conspectu esse dicit Strabo tybur & præneste, & tusculum. & tybur quidem qua est heraclium habere cataractem, quē facit Anio decidens ex loco altissimo in profundam uallem, & per lucos iuxta ipsam urbē ubi incipiat esse nauigabilis: inde digredi ad metalla lapidis tyburtini, & eius qui est in gabijs, qui etiam dicitur rubeus: unde plurima Romę opera fabricata sunt. De præneste dicit Virgilius in septimo, Nec prænestinæ fundator defuit urbis Cæculus. & Plinius dicit præneste dici, quia arbor prinus multa sit eo in monte: eam uero ciuitatem dicit Strabo habuisse insigne templum Fortunæ à Sylla ædificatum, à quo petebatur oraculum. addit'que Plinius simulacrum id Fortunæ adeo fideliter fuisse inauratum, ut crassissimæ inaurationes dicerentur prænestinæ. & alio loco de pauimentis tractans, dicit lithostrata cœptauere iam sub Sylla paruulis certe crustis, quod in Fortunæ delubro præneste cœpit. Et ambas urbes tybur & præneste Strabo dicit in eadem montana regione constitutas esse, sed distare inuicem stadia centum. & præneste distare ab urbe Roma etiam duplo, sed tybur minus: dici'que à quibusdam Græcas esse ambas, atque prænestinam polistephanum uocari prius. qua in parte Strabonem crediderim diuinasse, cum possit præneste nunc polistephanum dici, qua

Fucinus
Alba
Aqua martia
Iuuencus flu.
S. Apetitus
Præneste
tybur
Guadagnolū
Polium
S. Benedictus
Aqueductus
Fortunæ templum

qua ciuitas est Stephani columnæ. Additq́ Strabo, quanquam utraq́ munito sit loco po/
sitam tamen munitiore præneftũ, quod urbis summitas montem habet excelsum & retro
quidem à continenti montana regione dorsum elatum, quem nõ dubito esse montem in
Rocha ca/ quo est munitissima arx rocha cauarum dicta: dicit quoq́ idem præter situs prænesti mu/
uarum nitionem occultas fossas undiq́ foratas usq́ in cãpos esse, alias aquationis gratia, alias ob
latentes inuasiones, in quarũ una obsessus Marius interijt. Liuius libro L X X X V I I scri
bit, Sylla C. Marium exercitu eius fuso deletoq́ ad sacriportam in oppido præneste obse/
dit: & libro L X X X V I I I prænestinos inermes occidi iussit. Quam crudelitatis maxime
historiam Lucanus in I I perstringit his uerbis, Iam quot apud sacri cecidere cadauera por
tum. & infra, uidit fortuna colonos prænestina suos cunctos simul ense receptos unius po
pulum pereuntis tempore mortis: & item Liuius infra, C. Marius præneste obsessus à lu/
cretio asella sillanarum partium, quum per cuniculum caperet fugam, & sentiret se euade
re non posse, cũ Thelesio fugæ suæ comite utrinq́ gladio concurrerunt & occisi sunt. Vsi
autem sunt libẽter Romani principes eo secessu ad animi curarumq́ relaxationẽ: sed Au/
relius Antonius imperator optimus ibi parum fortunatus fuit. Nam scribit Iulius Capito
linus eum in secessu prænestino agẽtem filium nomine uerum Cæsarem septennem ami/
sisse, quem non plus diebus quinq́ luxerit. Et Plinius de metallis tractãs sic habet; anno ur
bis C C C C C C L X X I. quod ex capitolinæ ædis incẽdio, cæterisq́ omnibus delubris Ca
ius Marij filius præneste detulerat, tresdecim millia pondo auri sub eo titulo in triumpho
Aurum transtulit & argenti sex. Item ex reliqua omni uictoria pridie transtulerat auri pondo quin
decim millia argẽti pondo centũ quindecim millia, Prosequitur uero Liuius lib. X X I I I
prænestinos milites miris laudibus, quod quũ apud cannas infelicissime pugnatũ esse au/
dissent, apud casilinũ diuertentes durissimam in eo oppido obsidionem omniũ memorabi
lem fortissime pertulerũt: unde senatus consulto duplex stipendium & quinquennij uaca/
tionem militiæ habuerunt. addit uero unum Strabo usu per ætatem nostram, & sæpius an
te actis temporibus compertum: munitionem scilicet quæ alijs ciuitatibus conducere con
sueuerit prænestinis sæpe calamitati fuisse ob Romanorum seditiones. defugere enim il/
luc eos qui tumultu sint usi, his ue expugnatis fieri ut etiam prænestini urbem deserãt cau
sa in eos translata. Quod enim supra est dictum: hac de qua Strabo dicit, ratione factum
uidetur, ut Sarræ Columnensis temporibus præneste fuerit desolatũ. & Poncelletti ac Ni
colai Fortebratij, aliorumq́ urbi infestorũ receptione factum uidimus, ut urbs obsessa ca/
Verrestis ptaq́ solo æquaretur. Fluuiũ eius regionis uerrestim Strabo appellat: & addit in ea mon/
fluuius tana regione ipsarũ urbium aliud dorsum esse, quod inter tibias linquit algidum, & illud
Tusculum quidem dorsum esse excelsum usq́ ad montem albanum. In quo dorso sit Tusculum sita
urbs non inepte fabricata. Romanę uero nascenti reipub. hæc urbs hinc infesta fuit, quod
Manlius Tusculanus gener Tarquinio exuli socero auxiliũ attulit, unde pugna ad regil/
lum originẽ habuit. cui Romanus populus post rebelliones cum Latinis factas pepercit,
sicut Liuius in V I I I scribit, Tusculanis seruata ciuitas quam habebant, crimenq́ rebellio
nis à publica fraude in paucos auctores uersum. & Plinius inter insignia fortunæ uarian/
tis exempla ponit Lucium Furium Tusculanum. Is Tusculanorũ Romanis rebellantium
consul eodem quoq́ honore transfuga exornatus est à populo Romano, qui solus eodem
anno quo fuerat hostis Romæ triumphauit ex his, quorũ cõsul fuerat. Liuius lib. X X V I
accessum Hannibalis ad urbem Romam describens dicit, per anagninum agrum uenit in
lauicanum, inde algido tusculanum petit. nec receptus mœnibus infra tusculum dextror/
sum gabios descendit. continuat uero supradictis Strabo tusculum ornari insitionibus cir
cum atq́ ædificijs, & ad eam maxime partem, quæ est uersus Romam. tusculi nanq́ col/
lem dicit esse fecundum aquisq́ abundantem, & paulatim multis in locis in altum attolli,
habereq́ regiam magnificentissimi apparatus, & continua esse loca, quæ ad albanum uer
gunt montẽ, eandem tum uirtutẽ, tum apparatũ habentia. Deinceps cãpos esse, quorũ alij
ad Romam attingũt eiusq́ suburbia, alij ad mare: hæc sumpsimus pene ad litterã ex Stra/
bone, de hac regione Columnensi familiæ ante quadringentos annos, sicut nunc est maio
ri ex parte subiecta. & quidem apud præneste montes peritissime sunt descripti: sed mino
Horatij uilla ra nõ ponit Strabo loca, qui illis in mõtibus sitam Horatij Flacci poetæ uillam omisit, ubi
sancti Ioannis in campo Horatij nunc appellant. alia etiam a Strabone omittuntur, quæ si
tunc

tunc temporis non erant, scimus ante quingentos annos fuisse. Cauas enim à situ dictas *Caue op/*
quem in caua fossa habent, nunc Odoardi columnæ oppidū, Petrus columna per secundi *pidum*
paschalis Romani potificis tempora possedit paterna sicut Pandulsus hostiarius scriptor
tradit hæreditate: sicut etiam tunc præneste pullum & pullanum, nunc dicta pilium & pa *Pillum*
lianum possidebant. quæ autem de tusculanæ olim urbis collibus dicit, uera esse ostendūt *Tusculanā*
etiam nunc monasterium sanctæ Marię de gripta ferrata in uilla Ciceronis tusculana ædi *urbs*
ficatum, & marinū, ac superiori edito in colle roccha Papæ Prosperi cardinalis columnæ
oppida: circa quæ duobus aut tribus à tusculo milibus distantia agri fertilitatē & aquarū
abundantiam uidemus esse maximam. regiæ autem magnificentissimi ut Strabo dicit ap
paratus fundamenta esse nō dubitamus, quæ proximis pariter griptæ & marino locis for
nices è manu factos, cauernasq; habere uidemus oppidi unius populum in habitationē &
quidē cōmodam admissuras. Est etiam tusculo propinquū olim lucullanū Lucij luculli uil *Lucullanum*
la, cui nunc dicitur frascatum: ubi aquam uirginem quæ nunc unica Romam perducitur, *Aqua uirgo*
inuentam esse constat: tusculaniq; duce Rainone eorū tyranno Federici imperatoris Bar/ *Tusculum*
barossæ appellati copijs coniuncti populum Romanū clade maxima affecerunt, quæ can
nensi cladi prope similis numero cæsorum fuisse dicitur, adeo ut Roma postmodū caput
nunquam attollere potuerit. unde factum est ut anno inde septimo Romanus populus ip
sam urbem tanta animorum ferocia demolitus sit, ut uix fundamentorum uestigia nunc
appareant: ea uero uetus & præclara olim urbs nunc solo titulo ciuitas gentem portiam
inde oriundam, & quod est consequens illustrissimos Catones habuit ciues, quæ diu post
pontificibus Romanis tribus, sexto Benedicto qui primum Henricū regem theotonicum
coronauit, decimonoq; Ioanne illius germano, & septimo Benedicto utriusq; nepote or/
nata fuit. nec aliam habet aliquam pristinæ fœlicitatis & gloriæ partē, præterquam quod
eam titulo episcopatus gubernat uir summus Gręce latineq; eruditissimus, & summa prę
ditus cum bonitate, tum etiam humanitate Bissarion Græcorum cardinalis Nicenus, Bo/
noniæ nunc & exarchatus Rauennatis apostolicæ sedis legatus. De campis quos Strabo
dicit aut ad urbem, aut ad mare pertinere, nimis uerum esse uidemus quod suburbijs tunc
& uillis habitatos nunc solis tectos ruinis & syluis proprie magis campos appellari posse
constat. quum autem Albam Strabo à principio nominauerit, proximam illi ariciam omi *Aritia*
sit, quā nunc solo æquatam tunc urbem in uia appia fuisse supra ostendemus. est albæ ma *Alban⁹ lacus*
rinoq; proximus albanus lacus: emissorio cuius mirabili opere facto licet tenues effluant *Aquæ faluiæ*
aquæ: origo nunc habetur amnis, qui apud locum cædis apostoli Pauli labens paludem
ad aquas saluias appellatam efficit: estq; is lacus de quo uates etruscus sicut Liuius refert
prædixit, futurū ut si emitteretur inde aqua Romani ueijs potirentur. distat ab albano ari
tiaque pariter passus circiter quatuor mille lacus, quem Suetonius Tranquillus nemoren
sem appellat, ad quem dicit C. Cæsarem uillam inchoasse quā reliquerit imperfectam: cu/ *Cæsaris uilla*
ius quidem lacus aqua mirabilis operis emissorio educta numicum amnem efficit, quem *Numicus flu.*
apud ardeam in mare labi diximus. Ad eumq; lacum est situm oppidū Nemus appellatū. *Nemus op.*
Seruius grammaticus in septimo Virgilij uersus hos exponens: Audijt & triuiæ longe la/ *Speculum*
cus, dicit nemus appellari lucum haud longe ab aritia, in quo lacus est ubi speculū dianæ *dianæ*
dicitur. & nemorensi item oppidum proxime adiacet cinthianum quod à cinthia quæ & *Cinthianum*
triuia nomen licet nunc corruptum habuit: hunc uero lacum dianæ speculū à maioribus *op.*
appellatum Romana re florente eo fuisse dignum nomine nullus mirabitur, qui præsen/
tis temporis amœnitatē eius inspexerit: uallem enim concauam duo in circuitu mille pas/
sus complexam hic lacus dimidiam optinet: pars reliqua ubi Caium Cæsarem ædes dixi/
mus inchoasse, tunc ut uidetur nemorosa fuit, à qua oppidum extans nemus appellatum
est. Eaq; nunc arboribus frugiferis adeo pulchre est consita, ut nulli in Italia quantumuis *Consitiones*
cultissimo consitionibus loco cedat. Quantum autem lacus ipse maioribus fuerit gratus
magnum hoc tempore apparuit argumentū. Prosper columna cardinalis patriciusq; Ro/
manus cum nemorense illud cynthianumq; castellū paterna possideat hæreditate aliquan
do audiuit nemorēses dicere, naues suo in lacu binas esse submersas, quæ nec adeo putres *Naues duæ*
sint ut laceratæ funiculos de industria alligatos, nec retia casu casu implicita tractæ sequā
tur: nec integræ suis ipsorum omniū incolarum uiribus queant extrahi: quare uir ipse bo/
narum artium studijs & imprimis historiæ deditissimus nec minus uetustatis indagator

 curio/

curiosissimus qd magnę naues paruo & altissimis undiq; circundato montibus in lacu sibi uoluerint nosse animum adiecit, nosterq; Leo Baptista Albertus geometra nostri temporis egregius qui de re ædificatoria elegantissimos composuit libros, ad id operis est uocatus. Qui uasa uinaria multos colligata in ordines ea ratione in laeu disposuit, ut de ipsis tanquam pontibus hincinde penderent machinæ, quibus harpagone ferreo densioribus appenso rudenubus captam mordicus nauem fabri peritiores lignarij attraherēt. Et à Genua urbe maritima mercede conducti aderant piscibus quàm hominibus similiores nonnulli, quorum partes fuerunt in lacus profundiora natando descendere, & quanta esset nauis quamq; integra senure, & demissos funibus harpagones in morsum capturamq; applicare: tandem capta ligataq; ad proram nauis quū integra non sequeretur fracta est, & eius particula trahentes harpagones est secuta. Spectaculo fuit omnibus Romanæ curiæ nobilioris ingenij uiris, particula nauis quam hac ratione fabricatam fuisse apparet. Nauis tota larice ligno asseribus trium digitorum crassitudine compacta, bitumine extrinsecus delibuta fuit: qđ bitumen ut etiam nunc apparet croceū purpureum'ue cōtexuit continuitq; uelamen, & plumbeis desuper chartis superficies tota ab aqs imbribusq; nauē bitumenq; defensura obtecta est: quas quidem chartas clauiculi nō ut nunc assolet ferrei: sed ænei frequentes infixi, ita compresserunt ut omnis humor perpetuo arceretur. Interior nauis pars non ab imbribus magis & humore quàm ab igne & ferro fortissimam habuit defensionē. nam cū argilla & creta quicquid ligneæ soliditatis nauē intus compegerat, ad digiti unius crassitudinem tectū delibutumq; esset, ferrum uehementi igne concoctum liquefactumq; super infuderunt: quo ad digiti unius & alicubi duorū crassitudinem sensim dilatato, tantundem magnitudinis ferrea ut ita dixerim habuit nauis quantum laricea prius habuerat, & ferro insuper alia argillæ ac eretæ bitumatio, uel ut olim in ædificijs appellabatur complastratio super infusa est: obseruatumq; fuisse uidemus, ut concocto liquefactoq; ferro priusquam refrixisset argilla cretaq; & ipsa eodem decoquenda calore superinducerentur, quo & substrata & superius deducta argilla unum sicut etiam nunc sunt commixtum ex laterino & ferro bitumen efficerentur. dum' q; huic expiscandæ naui omnis undiq; insudat mulutudo, fistulæ in fundo lacus inuentæ sunt plumbeæ, bicubitales longitudine, firmissima crassitudine, quas mutuo morsu ac compagine combasiantes in quantumuis maximam longitudinem producere licuit: earum uero singulis elegantes insculptæ sunt litteræ, auctorem ut conijcimus nauis suum Tyberium Cæsarem Augustum indicantes: censuitq; Leo Baptista fontis copiosissimi lucidissimi'q; ad nemorense oppidum scatentis aquas nunc molas conuoluentes multo ipsarum fistularū ordine ad medium usq; lacū fuisse perductas, quæ ædibus inseruirent amplissimis latissimisq;, quas nauibus prædictis superimpositas fuisse tenemus. Pulchrū autem & penè mirum est uidere clauos maiores æneos, quibus cubitalibus nauis constructa erat, ita integros, ita politos, ut nuper à fabri ferrarij incudibus exisse uideantur. Lucanus in tertio uiam sicut supra diximus describēs, qua C. Cæsar primū post belli ciuilis initia Romam uenit, infrascriptos ponit uersus, qui ad albani quoq; montis descriptionem satisfacere poterunt: constabit q; Cæsarem à terra eina supra arritiam ad cinthianum, inde ad montem albanum ubi nunc castrum est Gandulfum peruenisse, quo de excelso monte Romam primū inspexit. Iamq; præcipites superauerat anxuris arces: Et qua pontinam uia diuidit uda paludem: Qua sublime nemus scythicæ qua regna dianæ: Quaq; iter est latijs ad summam fascibus albam. Excelsa de rupe procul iam prospicit urbem. & dixit. Te ne deum sedes non ullo marte coacti Deseruere uiri, pro qua pugnabitur urbe? Vltima nūc reliqua est nobis in hac latinorū regione pars urbi Romæ tibur anienemq; uersus propinqua, ostijs tiberinis unde incepimus è regione aduersa: & ut eo unde nuper digressi fuim⁹ reuertamur, Prænestini montis radicibus algido proximum est Laurentij columnæ oppidum nunc Gallicanum, qui ut diximus olim Gabij fuerunt uetustissimi: qs Liuius in primo dicit fraude Sexti Tarquinij captos à Tarquinio patre: & Virgilius in VI. Quiq; arua gabinæ Iunonis, ubi Seruius exponit Gabios diu in agris moratos tandem gabios condidisse: quamobrem Virgilius dixit arua non mœnia. Alibi tamen Seruius super uerbo nomentum, & gabios dicit ab albanis regibus eas conditas fuisse: & paucis milibus inde abest anio fluuius, quem Virgilius dicit frigidum'q; anienem: habet'que originem à Sublaco: de quo scribit Plinius, Anio in monte trebanorum

Magnus fons *Gallicanum* *Gabij* *Anio flu.*

trebanorum ortus lacus tris amœnitate nobiles,qui nomen dedere ſublaqueo defert in ty
berim.Liuius ſcribit Camillū apud anienem Gallos Roma redempta exeuntes trucidaſ/
ſe,ubi Manlius torque detracto gallo Torquatus eſt appellatus. Is in uia tiburtina ponte *Pons mamoli*
iungitur marmoreo maximis tamen quæ habere ſolitus fuit ornamentis penè ſpoliato, *Mammea*
quem nunc Mamolum appellant.Hunc uero pontem Mammeam Alexandri Syri impe/ *Pons numen/*
ratoris Romani certe optimi genetricē chriſtianam mulierem ædificaſſe in Gelaſij ſecun/ *tanus*
di pontificis Romani rebus geſtis inuenimus. Sed quis proxime illi ſubiectum numenta
næ uiæ pontem conſtruxerit nobis incertum eſt, qui certiores ſumus omnes tres anieni
ſuperimpoſitos pontes à Romanis fuiſſe deſtructos quando urbe à Beliſario inſtaurata
Tonlæ aduentum pauidi expectabant.Secundus'que eſt uiæ numentanæ pons & ipſe li/
cet integer ornamentis quæ maxima habuit ſpoliatus:demum tertius in uia ſalaria extat à
Narſete eunucho duce præſtantiſſimo oſtrogothorum oppreſſore ſicut inciſus illi mar/
more titulus indicat ædificatus. Ad proxima'que anienis oſtia quibus in tyberim fertur:
ſed ultra ipſum anienem in Vmbria regione fuiſſe conijcimus Fidenas urbem uetuſtiſſi/ *Fidena*
mam, de qua Suetonius Tranquillus in uita Tyberij Cæſaris:Fidenis caſu uiginti homi/
num milia interierunt.Cui cladi ſimilem Nero ſæuiſſimus imperator ſui imperij tempori
bus optauit. Plinius etiam dicit in fidenati agro iuxta urbem ciconiæ nec pullos nec ni/
dum faciunt:& alibi Romanos accepiſſe lapides ad ſtructuram ex fidenati agro circa ur/
bem optimos. Et ſupra diximus tyberim diuidere agrū ueientem à fidenate, mox latium
à uaticano.de hac Virgilius in VI:urbē fidenam.Et Liuius libro IIII ſcribit.Legatis Ro
manorum à fidenatibus occiſis, quia ob rempub. occiſi erant,ſtatuæ in roſtris poſitæ: &
poſt fidenas in poteſtatem redactas, eo'que colonos miſſos: quibus occiſis fidenates cum
defeciſſent à M.Aemilio dictatore uicti & fidenæ captæ ac deſolatæ ſunt. Facta eſt alicu/
bi ſuperioribus in locis mentio acceſſus Hannibalis à Capua tunc à Romanis obſeſſa & *Via Hanni/*
triplici uallo circundata ad urbis Romæ mœnia.Quare libet ordine uiam repetere qua is *balis*
uenit.Liuius libro XXVI primum dicit Q.Fuluium flaccum cos.iterum Romam Han/
nibalem ſecutum uia appia:& Setiam Lanuuium'que præmiſiſſe,qui commeatus in uia pa
rarent exercitui ſuo. Setia'que & lanuuiū notiſſimæ ſunt & ſupra à nobis deſcriptæ. Hanni
balem uero dicit præter Cales in agrum Sidicinū per Sueſſulam aliphanum'que & caſina/
tem Interamniā ac Fregellas ad Lirim ueniſſe:quæ loca partim in ueteri campania nūc terra
laboris dicta,partim in ſamnitibus à nobis infra ſunt indicata. Hannibal poſtea Liri trāſ/
miſſo agrum præſentis latinæ regionis attigit.Primo fregellanum,qui locus licet fuerit in
ſamnitibus,tamen babuit agrum ſuum in regione latina:& nunc dicitur pons Coruus:de *Pons coruus*
quo Liuius in VI Hannibal infeſtius perpopulato fregellano agro propter inciſos pon/
tes:& in octauo P.Plautio Proculo P. Cornelio Scapula coſs.fregellas Colonia deducta.
Et in infra: G. Petilius dictator quum audiſſet arcem fregellanam ab ſamnitibus captam
omiſſo Bouiano ad fregellas pergit. Vnde nocturna ſamnitum fuga ſine certamine rece/
ptis fregellis,præſidio'que ualido impoſito in campaniam redijt. Ornata'que fuit fregella
na colonia M. Sextilio,quē Liuius dicit reſpondiſſe pro duo de uiginti colonijs, quæ mi/
lites prius denegatos & tributa dare promiſerunt: ſequitur'que Liuius in Hannibalis iti/
nere. Poſt fruſinatem ferentinatem & anagninum, quæ loca nunc parua nominis muta/
tione facta ſunt notiſſima:ex anagnino autem in lauicanum uenit: quem locum maxima
nominis mutatione facta diximus Valmontonem nunc appellari. Dicit. n. Liuius peri/
tiſſime, Hannibalem qui eſſet in lauicano agro mouiſſe algido, quia oppidum illud ſicut
nunc eſt tunc etiam algido proximum ac prope contiguum erat: & perueniſſe tuſculum
ea ſcilicet uia qua nunc à ualmontono marinū ſyluis petitur:& quia ſequitur Liuius Han
nibalem quum non eſſet tuſculi mœnibus receptus, dextrorſum deſcendiſſe gabios,cer/
tiſsimum nobis facit quod ſuperiore diximus loco, Gabios fuiſse,quod nūc eſt oppidum
gallicanum.Quę autem fuerit Pupina quam poſt gabios acceſserit ignoramus:quod plu *Gallicanum*
rimas ea regio babet oppidorum uillarum'que ruinas à nemine habitatas,priſca quarum
nomina nullus nouit. Sed iam magno circuitu ab oſtijs tyberinis ſecundum maris inferi
littus ad lirim ſiue gaurianum: & inde per marſos & mediterranea ad anienem facto ad
tyberim eſt reditum.Quo in circuitu omnis regio olim latina, ſiue ut nunc dicitur latium
campania & maritima eſt concluſa.

REGIO QVARTA VMBRIA SIVE DVCA-TVS SPOLETANVS.

PROLIXIORES fuiſſe uidemur tertia deſcribenda latina regione
quàm aliarum habenda ratio poſtulabat: & tamen multo pauciora
quàm oportuit, certe quàm uoluiſsemus, in illa diximus, quæ plura
habeat loca à Liuio Virgilio & à uetuſtiſsimis ſcriptoribus frequen
tata cæteris Italię regionibus. Sed cum plus iacturæ in ea quàm in cę-
terarum aliqua ſit factũ, adeo ut nulla incultior populiſq; infrequen-
tior manſerit, breuitatem noſtram ab inueniendi ea quæ non extent
impoſsibilitate conſolemur. Ad quartamq; regionem transeamus;
Vmbria eam priſci dixere Vmbriam, noſtri ducatum appellant Spoletanum. Idq; ducatus nomen
primo ab exarchis Italiæ ſedem Rauennæ tenentibus ſicut in hiſtorijs oſtendimus inditũ,
eam habuit uim ut à militari conſuetudine tractum dignitatem nunc referat quæ poſt re-
giam eſt ſuprema. Quantis uero olim polluerint uiribus Vmbri, hinc maxime apparet;
quod Liuius in IX ſcribit: Vmbri ſe urbem Romam oppugnaturos minati fuerũt: quàm
latos autem fines hæc regio olim habuit hinc maxime conſtat, quod Plinius dicit ſextam
regionem umbriam complexam agrumq; gallicum circa ariminũ. Et eam galliæ umbro-
rum gentem Italiæ antiquiſſimam exiſtimari, trecentaq; eorum oppida à thuſcis quandó
etruriam ceperunt debellata fuiſſe. Sabinos etiam uidemus fuiſſe in umbris comprehen-
ſos, & umbriam ad ſuperum uſq; nunc hadriaticum mare pertinuiſſe hinc conſtat, quod
Trogus & magis aperte Plinius dicunt interijſſe in umbris Spinam urbem delphicis the-
ſauris claram, à Diomede ædificatam, quæ oſtio padi ſibi proximo dedit Spineticum no-
Spina C. men: & Rauennam cui proxima fuerit Spina, cuiuſq; ruinis ea ſit ædificata. Sabinorũ op-
Rauenna pidum fuiſſe Valerius Martialis poëta ſic docet, Mollis in æquorea quæ creuit ſpina Ra-
Fines umbriæ uenna. Nos itaq; quum umbrię fines latio finitimi fuerint, huius noſtræ regionis quã cõ-
ſuetudinis inueteratæ neceſſitas ducatum ſpoletanũ appellare coëgit fines conſtituemus:
Appenninũ à tyberis fonte ſuperius in etruria indicato uſq; ad anienis fluuij etiam apud
urbem notiſſimi ſiniſtrã ripam, & tyberim quouſq; eum anio illabitur. Prima ex appeni-
Pratolinum no ad ſiniſtram tyberis partem deſcendentibus obuia ſunt oppida pratolinũ & mons Do-
lius: exinde unico à tyberi miliario abeſt oppidum, ſancti ſepulchri burgus appellatũ, mœ-
nibus arcibuſq; quatuor munitiſſimum, quas Guido de petramala epiſcopus & dominus
Arretinus ſuperiori ſeculo extruxit. Nullum uetuſtatis ſignũ eo in loco eſſe inſpeximus:
& tamen C. Plinij nepotis epiſtolam legentes in qua uillam ſuam ad radices appenini &
prope tyberim amnem deſcribit, theatralem ſicut ipſe dicit montium in circuitu poſitorũ
aſpectum hoc in loco eſſe deprehendimus, ut in eius uillæ ruinis prima dicti oppidi funda
menta fuiſſe iacta credamus. Ornatur autẽ nunc id oppidum Malateſta cataneo iurecon-
ſultiſſimo, quem non magis camertinorum cui præeſt eccleſia, quàm uitæ integritas ſan-
Tifernum ctimoniaq; conſpicuum reddunt. Infra ad tyberim eſt Tifernum, ciuitas caſtelli dicta, quę
nunc ciue ornatur præſtantiſsimo Nicolao uitellio equeſtris ordinis, quem ſtudia huma-
nitatis & mores ingenui apud quartum Eugenium pontificem præſtantiſsimum imbibi-
ti clarum reddunt. Ab eaq; urbe Plinius maior in naturali hiſtoria dicit Tyberim ratibus
Romam uſq; nauigabilem fuiſse. Incipit eo in loco Tyberis quàm longe ab Appenino re
cedere, ut quanto magis urbi Romæ appropinquamus, eo magis noſtræ regionis diſtan-
Eugubium tia amnem ipſum montemq; intercedat, diſtatq; à Tiferno uiginti milia paſsus Eugubiũ
ciuitas ad appenini radices ſita, quæ uetuſta Romanæ eccleſiæ iuris à Federico guberna-
tur comite montis Feretri, quem rei militari cum gloria deditum litteræ & prudentia plu-
Bracha rimum ornant. Supra Eugubium caſtella ſunt Brancha, deinde Schigia, quo tramite facil
Schigia limus eſt per uiam olim flaminiam appenini in Romandiolam tranſitus. Et à Schigia ſe-
cundum appenini latera hanc ingredienti prouinciam obuium fit Coſtaciarium Eugubi-
ni agri oppidum: deinceps eſt ſigillum peruſinorum: inter quæ duo oppida fluuius ori-
Chieſius flu. tur Chieſius, q inter Eugubinos aſsiſinateſq; montes delapſus fertur ſub Cannaria oppi-
Foſſatũ oppi. do in proximum amnem tinium, ſiue ut nunc dicitur Topinium. Poſt ſignum eſt Foſsa-
tum arduo in appenini colle caſtellum. Et quarto inde miliario abeſt Vallidum, cui Gual-

dum

dum dicunt: quod oppidum in ciuitatis à longobardis subiecto in campo excisæ locum
fuit ædificatum: paruus'que torrens à Vallido breui cursu labitur in Chiesium: per cuius Vallidum
amnis alueum uenientibus Ancona Piceni'que regione per fossatum Vallidum'que qui
ex fabriano traiecerunt appeninum iter est Perusiam. Et medio itinere Casa castalda oppi
dum arduo in colle chiasio imminet: deinceps in Planellū uicum campis adiacentem uia
continuatur quousq; ad Patullorum siue uallis Cippi siue sancti Ioannis uicum pontibus
Tyberis transmittitur. Post uallidum recedere ab Appenino oppida incipiūt, primaq; est
Nuceria ciuitas cognomine alphatenia uetusti nominis: de qua Liuius: cos. profectus ad Nuceria
Nuceriam alphateniam oppugnando ad deditionem subegit: estq; ad reniū amnem nunc
Topinum posita, secundū cuius alueum ingentes cernuntur moles sternenda uia olim fla
minia iactæ. Iturq; illac duodecimo miliario Fulgineum, per quam is amnis defluit ciuita Fulgineum
tem, quæ suffecta fuit foro flaminij uetustę urbi à longobardis propinquo in loco ad annū
nunc septingentesimum funditus excisę. Fuisse tamen legimus uetustis temporibus alios
in umbris fulginates ab hoc loco remotissimos, qui apud Tudertinos babitasse uidentur,
eosq; crediderim ad hanc inbabitandam urbem nouam populariter commigrasse. Orna/
ta uero fuit Fulginei ciuitas patrum nostrorū memoria Gentili medico sui seculi celeber/
rimo. Est apud fulgineum planicies totius umbriæ amplissima pariter & amœnissima, in
qua sunt quinto ad fulginei dexteram miliario Pellium ut appellat Plinius: & ut nunc di/
citur Spelium uetusti nominis oppidum. Deinde pari penè spatio Assisia arduo in colle si Pellium
ta, ciuitas uetustissima passus tria milia à Chiesio recedens, seraphico'que Francisco cuius Assisia
seruat reliquias ciue & eius templo omnium Italiæ ædificij magnificentia celeberrimo or
natissima, quam Propertius poëta Axim appellat, innuit'que construendo eius urbis mu/
ro consilium attulisse his uersibus. Scandentis'que axis consurgit uertice muros, Murus
ab ingenio notior ille tuo. Tennius siue Topinus amnis quum ad Cannariam oppidum Topinus flu.
Chiesio iunctus est, suum amittit nomen: & deinceps Chiesius appellatus Bettonio oppi Bettonium
do à libertate diu seruata insigni ad sinistram relicto apud Torsanum oppidum labitur in Torsanum
tiberim, nec ullo tiberis præter narem anienem'que maiore augetur fluuio. Ad alteram ue Fracta
ro Chiasij partem multa sunt Perusini agri oppida, quorum Fracta tiberi est contigua: & Montonum
interius est montonium Braccio rei bellicæ præstantissimo duce illustratum, à quo brac/ Braccius
cianorum sectam factionem'que habuimus, in qua magnæ per ætatem nostram celebrita/
tis fuerunt Nicolaus piccininus, & postea Franciscus filius, fuitq; pariter Nicolaus Brac/
cio ex Stella sorore nepos. Supersunt etiam Carolus Braccij & Iacobus Nicolai Piccinini
filij, quorum ille aliquas, hic magnas in Venetorum exercitu copias ducunt, maximo ex/
inde pressi onere quod paternæ uirtutis & potentiæ eorum uterque exemplar ad imita/
tionem propositum habeat. Supra Fulgineum ad sinistram arduo in colle, qui tamen lon/
ge Appenino abest, Triuium est: cuius oppidi & situs & nomen faciunt ut credam hunc Triuium
esse locū de quo scribit Seruius in expositione Virgilij super uerbo, oliuiferæq; mitustæ.
Dicit. n. hæc Treuia postea dicta est, quam modo Trebulam dicunt. de qua Martialis, Hu
mida qua gelidas submittit trebula ualles: Et uiridis cancri mensibus alget ager. Et qui/ Trebula
dem boc Triuium est nunc ualde oliuiferum, & in sabinorum uetustis finibus situm, si/
cut mitustas fuisse scribit Virgilius. è regione autem triuij amœno in colle falcum est op/ Falcum
pidum, baud quaquam uetusti nominis, sed populo frequentatum. Ad collis'que illius Meuania
radices in uia olim flaminia est Meuania, de qua Liuius in IX: Decius cos. magnis itine/
ribus ad Meuaniam ubi tum copiæ umbrorum erant perrexit: fuit'que id oppidum ciue
ornatum Propertio Aurelio, qui de se ipso scribit ad Tullum libro monobiblo, uel ut No
nio marcello placet libro elegiarum. Proxima suppositos, cōtingens umbria campos Me
genuit terris fertilis uberibus. Idem'que in elegiarum quarto, Vmbria te notis antiqua pe
natibus edit, Mentior, an patriæ tangitur ora tuæ: Qua nebulosa cauo irrorat meuania
campo, Et lacus æstiuis intepet umber aquis. Scandentis'que axis: & cętera. postquam ue
ro Propertij testimonium de scipso attulimus, alium umbriæ poëtam dare uolumus igno
tæ nobis sicut & ipsi Propertio fuit patriæ. nam in eodem elegiarum IIII sic dicit. Vt no
stris tumefacta superbiat umbria libris, Vmbria Romani patria Callimachi: & Lucanus
in primo: Est qui tauriferis qua se meuania campis Explicat, audaces ruere in certamina
turmas. planiciei item quam hoc in loco amplissimam esse diximus post Triuium immi/

Spoletum net Spoletum, quam ciuitatem Liuius libro uigesimo Coloniam à Romanis deductam
fuisse scribit. & libro XXII Hannibalem dicit post trasumeni pugnam recto itinere per
umbriam usque ad Spoletum peruenisse. inde cum depopulato agro urbem adorsus esset
expugnare cum magna cæde suorum repulsum, coniectantem ex unius coloniæ haud
prospere tentatæ uiribus quanta moles Romanæ urbis esset, in agrum picenũ conuertis/
se exercitum. & libro XXIIII idem Liuius prodigia unius tempestatis enumerans, nar/
rat Spoleti tunc ex muliere uirum factum. Eusebius autem dicit Melissum spoletanum
grammaticum insignem Spoleti natum fuisse. Martialis'que poëta uinum laudans spole/
tinum sic dicit: De spoletinis quæ sunt cariosa lacunis Malueris quàm si musta falerna bi
bas. Et nos historiarum XII ostendimus Theodericum regem primum Gotthorum spo
leti amplissimas ædificasse ædes: & alios qui successerunt Gotthos destruxisse Spoletum
mœnibus euersis, quam Narses eunuchus refici curauit. Ea ciuitas, ubi stante Romanæ
reipublicæ felicitate theatrum fuit, arcem habet omnium Italiæ munitissimam, & quæ
ædificiorũ pulchritudine nuperrime ornatissima est reddita. Nuceriæ ciuitati, & præter/
labenti tennio siue topino amni, ac Fulgineo treuio & spoleto adiacent atque imminent
colles montes'que altissimi, pluribus tamen uallibus torrentibus'que inter se diuisi, ut ab
amplissima quam descripsimus planicie spoletana ualle appellata ad appeninum magna
sit distantia, castellis, oppidis, ciuitatibus uicis & uillis etiam uetusti nominis habitata,
quæ altera pene regio, sed montosissima possit appellari. Primum his in montibus supra
Caput aquæ fulgineum est caput aquæ castellum à scaturiente ibi celeberrimo fonte dictum, qui fons
Collis florid⁹ amnem efficit breui cursu Tenium adaugentem. Supra est collis Floridus, item castellum
lacui adiacens parum amplo, & castelli ipsius nomine appellato, quem paruulus riuulus
prope fulgineum exonerat in Topinum. imminent'que undiq; lacui montes altissimi in
quibus sanctæ notoriæ notius est oppidum camertinis subiectum. Et per collem floridum
Serauallis itur ad arctissima appenini claustra: per quæ Serauallis appellata Camerinum petitur ciui
Camerinum tas uetustissima in piceno à nobis post hac describenda. quanquam Serauallis prima do/
mus rectum habet, cuius anterior pars in umbros, in picentes posterior aquam pluuiam
dimittit. Subest colli, in quo Triuium esse diximus perlucidus fons, tantam subito euo/
mens aquam ut intra stadij unius cursum efficiat fluuium, qui infra fulgineum labitur in
Clitumnus topinum. Est uero is amnis clitumnus: de quo Virgilius in Georgicis: Hinc albi clitumne
greges & maxima tauri Victima sæpe tuo perfusi flumine sacro Romanos ad templa
deum duxere triumphos. Quod uero Virgilius supradictis in uersibus innuit, Plinius dif
fuse scribit, eam oram tauros gignere omnium Italiæ maximos, in quis plurimi sint albi:
unde Lucanus supra ostendit Meuaniam secus quam clitumnus labitur in topinum esse
in campis tauriferis: & Propertius item post superius ab eo scripta de Meuania addit, Et
pec⁹ & niueos abluit unda boues. Triuiũ inter & Spoletũ multa sunt spoletinorũ castella
Ceretum quousque montes arduos penetrantes Ceretum & subiectum illi Pontem oppida inue/
Pons op. niunt: quorum primum infamis quæstus populo frequentatur, quod omnem pene euro
pam illi peragrantes diuersis ad fallendos homines suę miseriæ fami'que religiosi alicuius
instituti prætensis coloribus stipem mendicando petunt, & diuitias inde multas accumu/
lant: & eo usque gentis illius cessit infamia, ut quemadmodum à gnatone adulatore gna
tonici, sic ab hac gente importuni inuerecundi'que petitores ceretani ubique per Italiam
uocitentur. quæ ignominia per Italos penè omnes ne europam & alios ducatus Spoleta/
ni incolas per Italiam inquinet, publico Romani pontificis edicto inhibitum est ceretanis
Pontani ne ultra mensem iniussu prętorum domo absint. Pontani uero licet à cereto originem du
cant, aliquot uiros per ætatẽ nostram doctissimos habuerunt, inter quos Ludouicus iure/
consultorum consultissimus fuit: & ex eadem cognatione ac professione Paulus Romæ
consistorialis aduocatus celeber habetur. Magnæ etiam indolis prædictæ succrescit pon/
tanæ genti adolescẽs Iouianus, qui iambico uersu & scribendis elegijs assiduo deditus stu
dio Propertij & Callimachi contribulium, aut uicini Ouidij, aut quem magis imitatur Ca
Pons op. tulli Veronensis laudibus responsur⁹ uidetur. Pontem oppidũ à ponte dictum narem ibi
prope fluuium iungente prætergressi ad sextũ miliariũ inueniunt Cassiam noui nominis
oppidum, sed populo frequens ac libertate conspicuũ: quod fluuius attingit Coruus, apud
altissimum

altiſſimum regionis montē, qui & ipſe coruus appellatur oriundus, & in narem fluuium
apud Tripontium caſtellum defluens: cuius caſtelli iuriſdictionis poſſeſſionisq; cauſa nur *Tripōtium*
ſini ſpoletiniq; crudeliſſima inter ſe proximis temporibus prælia cōmiſerunt, in quibus ca
pti ſuperatiq; concertatoris ſanguini & uitæ nullus pepercit. Septimo à Caſſia miliario ar
duos inter mōtes, uallibus tamen cum amplis tum etiā amœnis diſtinctos, eſt Nurſia urbs *Nurſia*
ueruſta, quam Liuius lib. x x x dicit dediſſe milites publio Scipioni armāda claſſe quam
in Aphricam duxit: paruusq; illius mœnia attingens torrentulus medio inter caſſiam &
narem tractu illabitur coruum amnem. Vetuſtum uero à ſcriptoribus celebratū eſt nurſiæ
nomen, quod quidem oppidum libertate, ſed imprimis beato Benedicto monachorum pa *S. Benedictus*
tre alumno clariſſimum, priorem tempore Benedicto ſummū genuit uirum Quintum Ser
torium nulli Romanorum ducum uirtute ſecundum. Seruius grāmaticus in Virgilij ex-
poſitione ubi uerba ſunt quos frigida miſit Nurſia: ſic dicit. Ciuitas frigida re uera, aut cer
te uenenoſa nocens, nam ubiq; in concionibus ſuis Gracchi Nurſinos ſceleratos appella-
uerunt. Seruius uero uidetur ſitū eius oppidi ignoraſſe: namq; poēta excellentiſſimus qui
omnia & imprimis hiſtoriam ac Italiæ regiones peritius noſſet quàm Seruius, frigidam di
xit nurſiam, non quia ſceleratos ſcelerati Gracchi nurſinos iudicauerint eſſe, ſed quia al-
tiſſimis frigidiſſimisq; nurſia montibus cingeretur. quod enim ipſe docet effectus, nurſia
gignit uiros quorum qui inferioris uidentur eſſe cōditionis non magis perite & induſtrie
aratrum & ligones ſiue fibulā & forfices ꝙ reip. ad quem ſedent clauū tractare nouerunt,
& digniori in ciuium cœtu multos uidimus, plures audiuimus litteris ornatiſſimos, qua-
lem habet ætas noſtra Benedictū reguardatū, qui originē ſicut & nomen referens in beati
Benedicti progeniē, uir eſt non magis philoſophiæ & phyſicę quibus claret artibus ꝙ pru
dentia & cōſilio excellens. nurſinū multas gignere rapas Martialis ſic indicat: nurſinas po
teris parcius eſſe rapas. Eſt ſupra Caſſiā decimo miliario Coniſſa noui nominis oppidum *Coniſſa*
ſed populo ut in montoſiſſimis frequentiſſimū. Et hæc quidē in ea montiū parte quæ ſpo-
letum è regione reſpicit. citra narem Viſſium eſt uetuſti nominis oppidū uiginti paſſuum *Viſſium*
milibus à Cereto, & ſub ipſis penè Apennini iugis remotū. uiſſij mœnia abluit nar fluuius
de quo Virg. Sulphurea nar albus aqua, ortum ſuū ſuperiori in apēnini iugo habens. Eſt *Nar flu.*
amnis ipſius origo ea ratiōe memorabilis, quā ſicut à maioribus tradi uidemus & uis ipſa
uerbi ſignificat: fons geminus fluuiū inchoans ex duobus manat orificijs, nariū animalis
cuiuſpiā ſpeciem in ſaxoſi montis capite imitantibus. Ad hanc naris ripam deſcendentes
quomCeretū Pontumq; oppida prætergreſſi ſunt Schizinū inueniūt oppidū ſex à Spole- *Schizinum*
to milibus ſemotū. ubi ſubliceus pons Narem iungens iter ſpoleto ad montē Leonem op-
pidum Caſſiamq; & Leoneſſam ac ad caſtella circiter octo monaſterij ferentili præbet. Et
inferius narem pariter iungit pons lapideus ad oppidū haronem: infra quod oppidum flu
uius Nar Velini amnis lacusq; caſu mirabili adaugetur. Is amnis Velinus in Apennino *Ciuitas*
binos habet fontes, primū remotioremq; apud oppidum ciuitatem regalem appellatum, *regalis*
& alterum apud interdochum oppidum; delapſusq; ad ciuitatē reatinam Velinus interſe-
cat penè mediam. de qua Liuius lib. x x v i. aduentū Annibalis ad urbem Romam de-
ſcribens, Celium dicit ſcriptorem iter ab reate & cutilijs ordiri. Ea ciuitas ſicut rectè opi- *Reate*
nari uideor Veſpaſianum genuit & Titum ac Domitianum filios imperatores Ro. quan-
doquidem uicus Phenne à quo ipſi duxere originem, non ſolum in reatino agro ſed reati *Phenne*
propinquum eſt. Dicit tamen Suetonius à quo hæc ſumpſimus Phenne uicum modicū in
ſamnio eſſe, ſicut iure optimo reatina ciuitas eſt ponenda: quæ Thomā nunc habet morro
num eloquentia & ſingulari memoria præditum. Progreſſus paruo ab reate ſpacio Veli- *Velinus amnis*
nus amnis è multis riuulis & fontibus, quorum unum neptunini appellatum dicit Plinius,
alio atq; alio exoriri Velinū facit lacum, nunc à pede luci propinquo oppido uocitatum.
Prius uero ꝙ in lacum tot colligant aquę paludes efficiunt, in quibus tantūmodo ſcripſit
in admirandis Cicero ungulas iumentorū indurari. In eo aūt lacu Italiæ umbilicum eſſe,
M. Varronē ſcripſiſſe refert Plinius. Decidit aūt eo ex lacu in narem idem fluuius alta ru *Vmbilicus*
pe: in quo exitu ſaxum creſcere dicit Pli. Sonitūq; facit is fluuij in narem amnē caſus, qui *Italiæ*
decimo exaudit miliario: quom tamē eundē ob caſum fumus aſcendat perpetuus, aerem
in ſublime obnubilās: & ſpumans quom in fundum cadit aqua ſcintillas exilire facit, quæ
apud interamniā ſexto diſtantem miliario conſpiciuntur. Virgilius in ſeptimo: Eſt locus

hesperiæ medio sub montibus altis Nobilis, & fama multis memoratus in oris, Ansancti ualles, densis hunc frōdibus atrum Vrget utrunq; latus nemoris, medioq; fragosis Dat so nitum saxis & toto uertice torrens: Hic specus horrendū, & sæui spiracula ditis Monstrantur, ruptoq; ingens acheronte uorago Pestiferas aperit fauces. & cætera. Seruius sic exponit: Hunc mediū Italię cosmographi dicunt. Est autē in latere campaniæ & appuliæ iuxta Venusiū ubi hirpini sunt, & habet aquas suphureas, ideo grauiores quia ambiē syluis, ideo ibi dicitur aditus inferorum, q grauis odor iuxta accedentes necat, adeo ut uictimæ circa hunc locum non immolarent, sed odore perirent ad aquam applicatę: hoc erat genus litationis. Sciendū est tamen Varronē enumerare quot loca in Italia sunt eiusmodi: unde Donatus dicit, Lucaniæ esse qui describitur locus à poëta, fluuiū qui calor uocat. quod adeo non procedit, quia cum Italiæ medio sub montibus altis, hoc nisi ad totam Italiam referas non procedit, & si non est in ualle Italiæ montosa. Nam in hoc loco montes penitus non sunt. Seruius aūt cuius sunt prædicta uerba, non minus à me quàm Donatus ab eo reprehendi potest, quia iuxta Venusiū non est Italiæ mediū, sed in hoc lacu Velino, sicut à Marco Varrone habetur. Et licet Venusij locus nobilis sit & habeat circa ualles sanctas, & fertiles, tamen non habet mirabilē fertilitatē, quam hic habuit uelinus quando à principio fuit exsiccatus. Nam ipse idem Seruius uerba Virgilij alio in loco exponens Rosea rura Velini dicit lacus iuxta agrum qui Rosulanus uocatur. Varro tamen dicit lacum hunc à quodam consule in nare fluuio deriuatū, post quod tanta est cōsecuta fertilitas, ut perticæ longitudinem altitudo superaret herbarū. quin etiā per diem quantum demptū esset tantum per noctē crescebat. unde Plinius lib. VIII Cæsar Vopiscus quom causam apud censores ageret, campos Rosiæ dixit Italiæ sumen esse, in quibus perticas pridie desectum gramen operiret. Dicitur ergo notanter Virgiliū significasse hanc soli fertilitatē per uerbum Ansancti, quod ipse Seruius exponit omni ex parte sancti. & quom cętera cōgruant, medium Italiæ, altitudo montium, casus fluuij & lacus qui speciem præ se ferat spiraculorū sæui ditis, esse hunc Velini casum in narem locum Italiæ medio à Virgilio descriptū ostendunt.

Interamnia Interamnia est prima in ordine superiore post Spoletū, ciuitas uetusta, quam Liuius libro uigesimoseptimo dicit unam fuisse ex colonijs Romanis duo de uiginti, quæ difficillimis per Annibalis præsentiam Romani populi rebus militiam & collationem tributorum detractauerunt: Cuius prata dicit Plinius quater in anno irrigua secari & non irrigua ter. quod naris illam circumeuntis uicinitas efficere uidetur. Ornatur ea ciuitas Ioanne Mancincollo cameræ Apostolicæ auditore, legum ac bonarum artium studijs decorato. Prius uero quàm ad naris fluenta ulterius prosequamur: omissa secundum tyberim repetamus. postquam amnis chiesius in tyberim est delapsus primum adiacet haud procul tyberi oppidum diruta populo frequentatum. Deinceps Ameria ciuitas uetustissima. nam Marcus Cicero sicut refert Plinius eam ante Persei bellum annis nongentis LXXIIII. cōditam prodidit. Virgilius in bucolicis: Amerina retinacula. & Seruius exponit, Virgas quibus uites ligantur, quę uirgæ abundant circa Ameriam: fuitq; Roscio olim ornata ciue, quem Marcus Cicero parricidij accusatum contra Syllæ dominantis potentiam defendit. patrem enim Roscij hominem locupletem & bonum, sed magis quàm par esset erga filium inclæmentem clam occiderunt quidam. filiusq; per occasionem discordiarum quasi paternæ cædis autor ab hisdem interfectoribus accusabatur. præda ad Chrysogonum quendam Lucij Syllæ satellitem redibat. nemine itaque ob Syllæ metum audente defensionem suscipere, innocentem bonumq; adolescentem defendit Cicero, qui in Syllano exercitu militauerat. Fuitq; postea Roscius tantæ in histrionia excellentiæ, ut Cicero & cæteri florentissimę illius ætatis uiri recitantem sedulo audirent: qui adeo doctus fuit, ut librum scripserit in quo histrioniam eloquentiæ comparauit. Interius est Tudertum ciuitas uetusta, siue ut Plinius appellat Tuder tertio Martino pont. Ro. ciue ornata, cui multa subsunt oppida & castella tyberis ripas & colles montes'que adiacentes complentia, sed minime digna quæ describendo singulariter prosequamur. Proxime uero illis atq; etiam Interamniæ nisi medius interesset nar est sanctus Geminus præstans in regione oppidum

Diruta *Ameria* *Tudertum*

Narnia Abest Interamnia sexto miliario à Narnia arduo in colle sita à profluenti nare dicta, quam Liuius & Plinius Nequinū fuisse dictam affirmant: una coloniarū quæ Annibale Italiam premente militiam & collationem tributorum detractauerunt: in cuius agro dicit Plinius

scripsisse in admirandis Ciceronẽ terram esse, ex qua siccitate lutum fiat, imbre puluis. de
qua Martialis sic dicit, Narnia sulphureo quam gurgite candidus amnis Circuit, ancipiti
uix adeunda iugo. Quæ pontẽ habuit superbissimi operis nunc dirutũ, de quo Martialis:
Sed iam parce mihi nec abutere Narnia Quinto: Perpetuo liceat sic tibi ponte frui. Ea ciui-
tas uetustissima ciuili diuisione alias per ętatem nostram sed magis magisq; proximo tem-
pore lacerata, horrendas suorum mortes uidit, quæ Gattamelatã genuit clarissimũ belli du-
ctorem. & nunc Berrardum habet Spoletinum episcopum ciuilis & pontificij iuris excel- *Ocriculum*
lentia celeberrimum. Septimo inde abest miliario in uia item flaminia Ocriculum uetusti
nominis oppidum, ultra quod sabinę fines tyberim attingunt. Liuius in nono: Ocriculani
sponsione in amicitiam accepti. & in XXII dicit Fabium dictatorem uia flaminia profe-
ctum obuiam consuli exercituiq;, quom ad tyberim circa Ocriculum conspexisset agmen
uiatorem misisse, qui nunciaret ut sine lictoribus ad dictatorem ueniret. Igitur à uelino la-
cu repetentes omnem ex ueteri umbria nobis reliquam regionem, ea quæ ipsum uelinum
& reatinam urbem, tyberim anienem flumina ad lacum marsorũ interiacent explicemus.
Maximus autẽ is est montium & camporum globus, & quem nec incolæ satis norunt, in
quo multa fuerunt prisci uocabuli loca quę præsentibus conferri nequeunt: tum quia inte-
rierunt quædam: tum quia incõprehensibilis mutatio in alijs est facta. Erant autem olim
hæc omnia Sabinæ loca regionis omnium Italiæ uetustissimæ. Nam uidemus Virgilium
dicere ante inditũ nomen Italiæ Oenotros illam coluisse. & Oenotriam fuisse constat sabi-
norum tractum: quod docet Seruius in VII super uerbo Oenotria tellus. Romanos etiam
originem habuisse à sabinis per raptum mulierũ constat. Vnde est quod dicit Virgilius. in
parte est data Roma sabinis. & factum inter Romulũ & Titum Tatium fœdus per quod
recepti sunt in urbem sabini ea lege ut in omnibus essent ciues Romani nisi in ferendis suf-
fragijs. Nam magistratus non creabant. Dicimus ergo fuisse in sabinorum montibus qui
nunc reate & inter sabinã præsentis temporis regionem altissimi cernuntur, Tetricæ hor-
rentis rupes montemq; seuerũ & Casperiã ac Forulos ciuitates. Fuerunt etiã arcades ge-
nus à Palante profectum, qui regem Euandrum comites sunt secuti: & Imela fluuius. His
generatim dictis notiora particulariter explicemus. Primũ est à Velini in narem casu Sa- *Velini colles*
binos nostri temporis petentibus colles Scipionis oppidũ populo frequentatũ. Post mons
Bonus & teranũ castella fluuiolo propinqua, qui nunc nomine carens Imela fuit ex monti-
bus oriundus, quos Vergilius supra docuit casui Velini in narem imminere, & inter Ocri-
culum ac malianũ cadens in tyberim. Ab ipso autem Imelæ ortu apud pedelucũ montes
incipiunt, qui sinistra ciuitate reatina perpetuo in meridiẽ cursu continuati semperq; cre-
scentes, & q; longe ab apennino recedentes æquicolorũ olim nunc Taliacotij montibus
proxime adhærent, tyburq; feruntur. quos quidẽ montes si uetustiora quærimus arcades
incoluerunt, & tetricæ horrentis rupes monsq; olim seuerus, mons sancti Ioannis nunc & *Tetricæ rupes*
mons niger dicuntur. Supraq; eos dextrorsum est oppidulũ caput farfari dictum, quod eo *Caput farfari*
in loco farfarus amnis habet originem, qui fama notissimus Sabinam regionem præsentis
temporis mediam diuidit. Imelæ autem sinistrorsum est propinquũ Villæ nunc oppidum
Vacunna appellatum, cuius meminit Horatius ad Aristium: Hæc tibi dictabam post fa- *Vacunna*
num putre uacunnæ. Acronq; exponit uacunnam apud Sabinos plurimum cultam, qui-
dam Mineruã: alij Dianam putauerunt. nonnulli uenerem. Sed Varrro rerum diuinarum
primo uictoriam esse ait, quod ea maxime hi gaudent qui sapientiæ uacant. Imelæ uero
dextrorsum imminet Mallianũ ciuili cultu habitatum & primariũ hoc tempore regionis *Mallianum*
Sabinæ oppidum. Post arduũ montem in quo mallianũ est descendentes in Sabinę medi- *Sabinæ*
terranea uallem inueniunt ut in montosa regione amplam: in qua Imelæ fluuio proxima
est sanctę Marię sanctiq; Eutimi ecclesia Sabinę regionis episcopi: cui dextrorsum adiacet *Turres op.*
oppidum turres pro Curibus uetustissimis Nummæ Pompilij patria appellatum. Beatus
enim Gregorius in registro scribit Gratioso episcopo Nomẽtano: curam gubernationẽq;
sancti Eutimi ecclesiæ Curium in Sabinorum territorio constitutę tibi prouidimus cõmit- *Nomentum*
tendam. Nomentũ namq; regioni Sabinæ ad hanc urbi Romæ conterminã partem conti-
net. quam urbẽ Seneca epistola quinta supra centesimã dicit aerem habere insalubrẽ unde
nunc penitus derelicta est. Martialis autem cocus poëta quom uillam ibi possederit eam
sæpenumero laudat. Nomentana meum tibi dat uindemia bacchum. Si te quintus emat

commodiora

commodiora bibas. Et de rosa tractans sic habet: Seu tu pęstanis genita es, seu tyburis ar-
uis: Seu rubuit tellus thuscula flore tuo: Seu prænestino te uillica legit in horto: Seu mo-
do campani gloria ruris eris. Pulchrior ut nostro uideare corona sabino: De nomētano te
putet esse meo. nomentūq; ciue ornatū fuit præstanti Crescentio, qui dignitatē consula-
rem Eugenij III & quintidecimi Ioannis pontificū Romanorū temporibus omnium ulti
mus resumere, ac aliquādiu retinere est ausus. habuitq; pro arce Hadriani molē ab ipso po
stea castrū Crescentij appellatā. Supra cures sinistrorsum in montibus sunt castella Stron-
conum, mons Caluus & sanctus Petrus. inferius ad dexterā Cotanellū, Rocha antiqua &
aspera secus quā torrens labitur calentinus breui cursu in tybrim cadens. Cotanellū etiam
& Rocham antiquā supereminent colles ardui, ultra quos buccinianū est oppidum sancti
Petri. Inter Calentinū etiam & mallianū oppidū sunt castella, collis uetus, Stemiliana, Fu-
ranum, Cabinianū. transmissoq; calentino castellū est in colle poggiū mirteū: cui torren-
tulus adiacet riuus solis dictus. uideturq; is esse quem Horatius in primo epistolarū sic de-
scribit: Me quotiens reficit gelidus Digētia riuus: Quē Mandela bibit, rugosus frigore pa
Mandela gus, Quid sentire putas, quid credis amice precari? & Acron exponit: Mandela pagus in
Digentia Sabinis ubi riuus digentia. supraq; eius riui fontē dextrorsum est Montopolis oppidū, pu
Montopolis blicam cuius aream innatū ferrei coloris obdurū sternit saxū. dedit uero Montopolis ma-
gnum huius sæculi sabinis ornamentū Petrum odum, qui grāmaticus Romę celeber naso
nianā flaccianāq; simul in omni carminū genere facultatē facilitatemq; est nactus. Sequi-
Farfarus flu. tur ad Tyberim farfari amnis ostium, fuitq; is fluuius priscis temporibus farfar & fabaris
appellatus. Nam Seruius dicit fabarim esse fluuiū qui per Sabinos transiens & farfarus di
citur: unde Plautus dissipabo te tanquā folia farfari. Ouidius uero: Et amœnæ farfaris un-
dę: prout certe nunc etiā sunt amœnissimæ. longissimo em̄ tractu postq; Farfarus montes
reliquit per plana labitur culta opacis undiq; tectus arboribus. qua quidem in amenissima
planicie monasteriū ipsi fluuio dextrorsum imminet amplissimū farfense appellatū castel-
la ad decē possidens, quorum primū fara dictum colli impositū est monasterio imminenti.
Poggium op. Et illi dextrorsum adiacet oppidū Poggium curtesij à curtesio amne subtus delabente uo-
catum. quem quidē fluuiū alliam prisco nomine dictū fuisse constat. Farfensi etiā monaste
Nerula rio dextrorsum imminet Nerula oppidū nobile. Superius sunt Scandrilia, Tophia, mons
Scandrilia sanctæ Mariæ, fraxum, Poggiū, Donadeum, Salixanū, Poggium maiani. hæc uero uallis
quam farfarus efficit tam multis habitatā castellis illa esse uidetur in qua Horatius uillā ha
buit. Montes enim quos à pedeluco tybur usq; cōtinuari ostendimus: hac sola ualle inter-
rumpuntur: Horatius ad Quintū: Scribetur tibi forma loquaciter & situs agri: Continui
montes ni dissocient opaca Valle, sed ut ueniēs dextrū latus aspiciat sol, Læuū discedens
curru fugiēte uaporet. Temperiē laudes: quid si rubicūda benigni Corna uepres, & pru-
na ferant: & quercus & ilex Multa fruge pecus, multa dominū iuuet umbra. Scribit etiam
Horatius in primo carminū de eodem sic. Velox amœnū sæpe lucretilē Mutat lycæo fau
nus: & igneam Defendit ęstatē capellis Vsq; meis pluuiosq; uentos: Et Acron exponit lu
cretilem esse montē in sabinis: ex eaq; uilla uinum fuit uile, sicut in frigidis locis nasci ui-
demus. quod Horatius mœcenati misit cum his uersibus: Vile potabis modicis sabinum
Cantaris græca quod ego ipse testa Conditū leui, datus in theatro Cum tibi plausus. Erat
etiam in huius uillæ agro sylua, de qua Horatius carminum item primo sic scribit: Namq;
me sylua lupus in sabina, Dum meam canto lalagen, & ultra Terminū curis uagor expe-
ditus Fugit inermem. fuitq; Horatio tam grata hæc uilla ut carminum tertio scribat: cur
ualle permutem sabina diuitias operosiores. & infra eiusdem uillæ fontem sic laudat. O
fons blandusiæ splendidior uitro, Dulci digne mero non sine floribus Cras donaberis hæ-
do. & infra: Te flagrās atrox hora caniculę Nescit tangere. tu frigus amabile Fessis uome-
re tauris Præbes & pecori uago. Fies nobilium tu quoq; fontium, Me dicente cauis impo
sitam ilicem Saxis unde loquaces Lymphæ desiliunt tuæ: Vt non sit mirandū si Horatius
ad hanc ueniens uillam fidem amico fefellit sicut his uersibus. Quinq; dies tibi pollicitus
me rure futurum, Sextilem totum mendax desideror. Sequuntur ad tyberim fluuij cur-
tesij siue aliæ ostia: ubi sabinæ regionis olim finis erat & crustumij incipiebant: quorum
Veientes populorum locorumq; appellationem Plinius scribit XVI. ab urbe Roma miliario post
Sabinos inchoasse, & ueientes ab ipsis crustuminis è regione positis ibi fuisse diuisos. un-

de mons

de mons rotundus ursinæ, palumbaria sabellæ familiarum urbis Romæ patritiarum oppida ut in regione opulentissima in crustumerijs annumeranda erunt. Allia uero fluuius est: de quo Virgilius. Quosq; secans infaustum interfluit allia nomen. & Seruius exponit. Allia fluuius haud longe ab urbe est, iuxta quem Galli Breno duce X V calen. Augusti deleto Romanorum exercitu, postridie deleuerunt urbem. Quam historiam Liuius in sexto diffuse narrat. unde dies illa alliensis dicta præ cæteris omnibus nefasta semper est habita. Fidenæ dehinc describendæ inter montē rotundum anienemq; & tyberim fuerunt. De quibus in Latina regione, & in Etruria Veios describentes, quorum Colonia erant abunde diximus. Ornata fuit Sabina regio Landone Romano pontifice, cuius patriam ignoramus. Postquam ager Sabinus crustumenusq; cum fluuio allia monteq; rotundo post tergum est relictus, annio fluuius tertio à Roma miliario fertur in tyberim. *Allia fluuius* *Fidenæ*

REGIO QVINTA PICENVM SIVE MARCHIA ANCONITANA.

ED IAM peruentum est ad fines omnes ducatus Spoletini, Anniocq; fluuius nos traxerat ad loca in Latinorū partibus à Strabone Plinioq; enumerata. Quare pedem referentes ad propinquam conterminamq; regionem transeamus: quæ olim Picenum dicta, nunc est Marchia Anconitana, quum tamen aliquādo prius fuerit appellata Marchia firmana. Nam in gestis rebus septimi Gregorij pontificis Romani in concilio Lateranensi legimus Robertū Guiscardum quia Marchiam occupasset firmanam fuisse excomunicatū. Piceni fines sunt à septentrione Apenninus, eum à ducatu Spoletano ut ostendimus diuidēs, & ab oriente præsertim hyemali fluuius olim Isaurus nunc folia dictus. A meridie superū mare. post fluuius Troentus Asculū præterlabens. Liuius lib. X X I I Annibalis progressus describens post inflictam ad lacum Trasumenum populo Romano cladem dicit eum uenisse in agrum Picenum non copia solum omnis generis frugū abundantē sed refertum prǫda. Et Pli. scribit picentes quondā uberrimæ multitudinis trecenta sexaginta milia in rei publicę deditionē uenere à Sabinis orti. Quom uero socialis belli incentores aut primi marsis incentoribus socij fuissent, in eos à Romanis crudeliter est sæuitum. Liuius lib. X X I I: C. Terentio procos. negotiū datum ut in piceno agro conquisitionē militum haberet. Et lib. X X V I I Claudij Neronis Cos. ad Liuium Salinatorē Cos. aduersus Hasdrubalem ituri describens iter eum dicit flexisse in picenum. Martialis attribuit rerum trium proprietatē piceno his uersibus: Hæc quæ picenis uenit subducta trapetis, Inchoat atq; eadem finit oliua dapes. Et alibi. Picentina ceres niueo sic nectare crescit: Vt leuis arrepta spongia turget aqua. Item alibi. Filia picenæ uenio lucanica porcæ, Pultibus hinc niueis grata corona datur. Libet uero ab orientali parte piceni, siue Marchię anconitanę desciptionem incipere. Isaurus amnis folia nunc dictus ex Apennino ad cotulum arcem ortum habens Pisauri ciuitatis uetustę mœnia attingit, ubi portum sed tenuem raro maioribus nauigijs apertum facit: eam ciuitatem ꝙ penes Isaurum sit nomen nactam à Romanis conditā fuisse constat. Liuius etiā lib. X X X I X. eam à Romanis simul cum mutina & parma coloniā deductā scribit. Scribit Eusebius de temporibus Accium tragœdiarū scriptorem natum parentibus libertinis Pisaurū inter colonos fuisse deductum, & fundum accianū fuisse iuxta Pisaurū, credimusq; fuisse ubi nunc corruptæ dicitur Fatnazanū. Pisaurum urbem nos à Totila destructā à Belisarioq; instauratam in historijs ostendimus. Quæ superiori sæculo principem nacta est præstantē Malatestam Pandulphi filium litteris moribusq; ornatissimū, qui natos tres & unicam inter rarissimas clarissimasq; numerandā mulierem genuit Paulam mantuanorū pręsentis temporis principū genitricē. Primum supra Pisaurū ad Isauri siue foliæ sinistrā ripam oppidum est Mons abbatis, è regione cuius oppidi Idaspis torrens Isauro iungit, quod poeta Lucanus nouit ubi dicit: Et iunctus idaspis Isauro. Suntq; multa inter Idaspim & Isaurum Pisaurensis & Vrbinatis agrorū oppida, quorum Mons fabtorū notius habetur. editissimo autem inter flumina ipsa monte Vrbinum est uetusti nominis ciuitas, cuius inter ueteres primū meminit Cornelius Tacitus uitelliēsi bello: & Pli. dicit Vrbinates cognomine methaurenses. Nosq; in quinto historiarum ostendimus Belisarium quia fons in ciuitate per æstatis

Picenum *Isaurus* *Folia flu.* *Pisaurum* *Mons abbatis* *Idaspis flu.* *Vrbinum*

prudentiaꝗ ſenili, ut alterum in ipſo expectemus Ioannem Accionis proauũ, qui patrum noſtrorum memoria uirorum ſui ſeculi arma tractantiũ facile princeps, & tamen prudentiſſimus grauiſſimusꝗ eſt habitus. Poſt Methaurum fluuium in hadriatici littore ſequitur Ceſanus torrens: ad cuius ſiniſtram intus eſt Mondofum, & inde Mondauium, & ſupra ſanctus Laurentius oppidum Vgone ornatum domino familiæ Montis ueteli, qui uita & moribus dignitatem magis decorat abbatialem quàm ab ea decus accipiant. Et interius ad Ceſani fontem pergula oppidum, quod nuper habuit Angelum rei bellicæ gloria clarum. Miſa fluuius poſt torrentem ceſanũ primus mare illabitur ad Senæ nunc Senogalliæ mœnia urbis uetuſtiſſimæ à gallis quondã ſenonibus habitatæ. qui urbe capta, direpta, incenſa, ac auro redempta, poſtmodum à Romanis duce Camillo ad internitionem fuerunt cæſi. & nunc ſolo æquata, in cuius ſuperborum olim mœnium partis ambitu arces ſunt pertenues duæ, quæ à Sigiſmundo malateſta cum fano fortunæ ac Arimino pro Romana ecclefia gubernãtur. Sunt uero multa interius circa Miſam amnem oppida & caſtella, quorum notiora mons Boddij, corinaltum & Rocha, cuius nomen ſæpe in ætatis noſtræ hiſtorijs inuenitur. Et paulo ſuperius augetur Miſa ſentino amne ad ſaxiferrati mœnia dela bente, cuius oppidi nomen ſæpe per ora uirum uolitare facit Bartolus iureconſultorum ſuperioris ſæculi excellentiſſimus. Habet uero nunc id oppidum Alexandrum theologia ac philoſophia, & Nicolaum perottũ eloquentia ornatiſſimos. Sentinus amnis uetuſtum retinet nomen, ſecus quem ſecundo ſupra ſaxumferratũ ſtadio Sentina urbs fuit uetuſta: in cuius agro Liuius lib. x. prælium ſcribit præclarum fuiſſe geſtum, in quo Fabio Maximo Decio Coſs. ab Vmbris, Etruſcis, Gallis, & ſamnitibus cum Ro. pugnatum eſt. & Decius filius genitoris Decij exemplo deuotus hoſtium telis obrutus interijt, Romaniꝗue uictoria potiti peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum ſex milia de hoſtibus interfecerunt: Samnitiumꝗue agmen cum fuga prolapſi per agrum pelignum fugerent circunuentum à pelignis eſt. ex milibus quinꝗ ad mille cæſi. eſtꝗ id prælium in quo quom ſtructæ acies undiꝗ ſtarent, ceruа fugiens lupum è montibus exacta per campum inter duas acies diſcurrit. inde diuiſæ feræ cerua ad gallos lupus ad Romanos curſum deflexit. lupo data eſt inter ordines uia. ceruã galli cõfixere. Tum ex anteſignanis Romanus miles: Illac fuga inquit: hinc uictor Martius lupus integer & intactus gentis nos Martiæ & conditoris noſtri admonuit. ex Sentinæ urbis à Longobardis deſtructæ ruinis ſaxũferratum, & pariter ſexto ab inde miliario Fabrianum oppida fuerunt à principio inchoata. Ortum uero habet Sentinus in Apennino ad tramitem, unde Foſſatum umbriæ oppidum eſt acceſſus. poſt ſenogalliã prima inueniuntur in littore flu. Eſini oſtia, ad quæ arx eſt munitiſſima anconitanorum præſidio cuſtodita. Intus ad eundem fluuium ſui nominis eſt ciuitas Eſis & ipſa uetus: & interius ac ſub primis apennini collibus frequens opificibus Fabrianum, quod nobiliſſimũ totius Piceni ſiue Marchiæ oppidum, Sentinæ urbis uetuſtæ ibi ad ſex mille paſſus uicinæ excidio ædificatũ per ætatem noſtram Gentilem habuit pictorum ſui ſæculi celeberrimum: In eoꝗ familia nobilis clauelenſium uiri ſimul pueri & infantes, in quibus Baptiſta litteris ornabatur, ciuium conſpiratione dum ſacris in Baſilica intereſſent, ad internitionem ſunt cæſi. fortunatũ uero eſt præſenti anno ſicut & proximo fuit Fabrianum Romanę curiæ eo ductæ præſentia, unde multas diuitias maxima cum dignitate accumulat: tulitꝗ ipſius oppidi ſors ut adulterini pontificis reliquiæ peſtiferi dogmatis in eo fuerint punitæ, quod quidem memorabile facinus non ab re cenſuimus referendum. Quom Ioãnes x x i i. pont. Ro. Ludouici bauari adulterini imperatoris importunitati ac inſolentiæ conſtanter reſiſteret, ueniens Romã ipſe bauarus quendam Petrum colutij de corbario reatinæ diœceſis minorũ ordinis in Antipapam profanari curauit: qui miſer factę de ſe electioni quom eſſet aſſenſus anticardinales creauit, & complicibus in ueſania impietateꝗ ſua coactis pro uiribus eſt conatus ſcindere dei eccleſiæ unitatem. & tamen interim Ioanna Mathei filia de corbario repetijt in iudicio eundem maritũ ſuum, qui ſecum annis quinꝗ priuſquam ad fratres minores inhabilis confugiſſet, matrimonialiter fuerat copulatus. fuitꝗ per epiſcopũ ſeruato iuris ordine in petrũ ſententia redintegrandi matrimonij promulgata. Sed quom petrus ipſe in idolum prophanatus à Bonifacio comite Piſano captus & ad Romanum pont. Auinionem perductus eſſet, ibidem in carceris pedore obijt. Nec tamen ſemper poſtea defuerunt illius ueſaniæ ſectatores Fraticelli de

Miſa flu. *Pergula* *Senogallia* *Saxumferratum* *Sentinus flu.* *Sentina* *Eſinus flu.* *Eſis C.* *Fabrianum* *Antipapa* *Fraticelli*

opinione uulgariter appellat, asserentes nec Ioannem XXII nec quempiã illius successo rem iure & ordine creatum esse pontificem: quod malũ adeo diffusum est ut in multis ma gnisq; Italiæ ciuitatibus atque per oram Græciæ præsertim in athenarum urbis reliquijs multi hactenus sint inuenti Romanis pontificibus eam ob fatuitatẽ animis & conuenticu lis clam initis aduersantes. Quamquam magis luxus & libidinis sequi oblectamenta ui- dentur q̃ iuris pontificij quærere fundamenta. Nam præter stupra & adulteria quæ pas- sim unusquisq; abditis in locis & ad hoc occulte paratis cõmittunt, aliud publicis eorum cerimonijs tale fit scelus, uocatæ & de industria seductæ speciosiores quæq; uel uiduæ uel uirgines uel matronæ quom in antra noctu cõuenerint, sacerdotes & clerici eius sectæ eo- dem in antro clausi diuinas quidem laudes ad fidem à simplicibus comparandam ex ritu christiano legunt cantitant immurmurant, quibus nocte ut aiunt media finitis, sacerdos eorum maior alta admonet uoce binos debere masculum & fœminam sancto spiritu in- uocato in complexum carnalemq; copulam commisceri. inde luminibus illico extinctis, quemq; uirum proximã aut manu captam aut etiam de industria obseruatam mulierem sibi prosternere. si uero ex huiusmodi coitu cõceperit mulier, infans genitus ad conuenti- culum illud in speluncam delatus per singulorũ manus traditur tamdiu totiensq; baiulan dus quousq; animam exhalauerit. Isq; in cuius manibus infans expirauit maximus ponti- fex diuino ut aiunt spiritu creatus habet. & quom alter item ex tam multis uitiatis mulie- ribus offertur fœtus, eum sacerdotes collegialiter cõgregati prunis assant, collectũq; inde puluerem in uasculum mittentes uinum superfundunt, quo nouitios & execrabilibus hu iusmodi initiandos sacris potant: à quo cõbibendi modo crudelis hæc superstitio uasculi

Barilotum quo fit uocabulo Barrilottũ appellata est. Retulitq; nobis religiosissimus & certe sanctus uir Ioannes Capistraneus: huic persequendæ hominum sectæ præfectus, scelestissimam mulierculã sponte sibi fassam fuisse, cum eo ex diabolico coitu peperisset infantẽ, genitum læto animo lætioreq; fronte in cistella de industria ornatissima ad speluncam detulisse, prę fatam se munus afferre preciosissimũ: eandemq; parentem non modo siccis oculis sed hi- lari animo eiulantem, miserandumq; uociferantem assari filium inspexisse. Eam itaq; cru- delissimam hæresim quom fabriani degentes accuratius prosequuntur, conuicti ad duo- decim & resipiscere pertinaciter recusantes igni ut erant meriti sunt cõsumpti. est uero ad Esis fluuij dexteram sub ipsis Apennini iugis qua Validum umbrię oppidũ petitur, locus

Locus here. fratrum seraphici Francisci heremita dictus, quo uiso ut inquit poeta Ouidius potes dice- re numen inest: ædificijs certe quantum religiosis uiris sat sit ea in locorum asperitate tam cõmode instructus, ut alia eiusdẽ ordinis Italię urbium loca amœnitate superet. seruaturq; picta in eo tabula Gentilis fabrianensis, opus cæteris quas uiderimus præferenda. habet Esis fluuius ad dexteram intus Serram oppidum sancti Quirici appellatũ quingentis passi

Mathelica bus ab ipso amne & arduo in colle semotum. ei auersa à Fabriano regione Mathelica op- pidum non ignobile, cuius nomen in picentibus ponit Plinius, sexto abest miliario, iuxta quod labitur torrens breui cursu in Esim & ipse cadens. secundũ littus, post esis ostia pro-

Cimera mons montoriũ Cimera incipit Mons anconæ dictus. q̃d quidẽ promontoriũ tam propinquum

Mons est Apennino, ut aliqui montem ipsum ibi opinati sint scripserintq; finiri, unde ostendit

Ancone Plinius eo in loco Italiam se flectere, & aduersam huius cubiti partem concauum esse luna-

Ancona tum ac maximum, quod à pistoria incipiens per casentinum burgumq; ad sepulcrum tan- quam primo cornu procedens, centralem sinum apud fossatum ualidumq;, & postea alte rum cornu ad Nursiã cassiamq; habeat. sub promontorio qua uergit in mare est Ancona ab ipsa littoris & Italiæ se flectentis curuitate dicta, cuius uetustæ urbis & à doricis Gręcis ut Iuuenalis & ut Plinius à siculis ædificatę portum Traianus imperator quod extantes ti tuli etiam nunc ostendunt, insigni opere & tutissimum nauibus & ornatissimũ extruxit. Ostendimus historiarũ quarto anconam urbem dum Conon Iustiniani imperatoris parti- um dux male defensat, gotthos suburbium quod tunc mare inter & montem urbe inclu- sum est igni ferroq; uastasse: & libro VII diximus narsetis Eunuchi duces cum triginta nauibus quadragintaseptem gotthorum naues profligasse, & anconam obsidione durissi- ma tunc leuatam fuisse: undecimoq; docuimus libro sarracenos per tempora Lotarij im- peratoris & Sergij papæ, qui dictus fuerat os porci anserensi urbe in dalmatis euersa, naui busq; Venetorũ ceteris tribus in Tergestino sinu captis incensisq; anconã quoq; captã ac spoliatam

ſpoliatam incendiſſe: qua expeditiõe ſarraceni diſſenſionibus freti, quibus cum fratribus
agitabatur Lotharius imp. poſt incenſam deſolatamq́ anconam quicquid urbium & lo-
corum uſq idruntum ea habet ora maritima ſpoliarunt. ciuibus ea ciuitas moratis & im-
primis mercaturæ deditis ſed maxime omniũ ſeruatæ dudum libertatis gloria decoratur:
habetq́ nunc Franciſcum Stalamontẽ & Nicolaum iureconſultos bonarum litterarũ ſtu-
dijs ornatos: quom nuper amiſerit Ciriacum qui monumenta inueſtigando uetuſtiſſima
mortuos ut dicebat uiuorum memoriæ reſtituebat. Primus poſt cimericũ promontorium
eſt amnis Muſio quem ad hoſtia aſpidum uocant. Tertioq́ ab eo amne miliario & paulo *Muſio flu.*
ſupra mare uetuſtiſſima interijt urbs Humana: & paruo ab inde ſpacio adhæret mari ipſo
in promontorio ſiriolum oppidũ. Ad alteram uero promontorij partem in mediterranea
uerſam primum eſt caſtrum ficarellũ. interius decimo ab ancona miliario eſt Auximum *Ficarellum*
ciuitas uetuſtiſſima, cuius ardui mõtis in quo eſt ſita radices muſio attingit. ea urbs in mul- *Auximum*
tis locis præſertim in belli ciuilis C. Cæſaris cõmentarijs & noſtris oſtrogothorum hiſto-
rijs inuenit celebris. quam oſtendimus duram pertuliſſe & longam obſidionẽ priuſquam
in Belliſarij poteſtatem deueniret, ea maxime cauſa ꝙ gotthi illam ualido defenſabant. ſu-
perius item XII miliario ſub Apennini collibus eſt cimbulum oppidum à labieno ædifi-
catum, cuius item cælſum ſicut Auſimi montem Muſio circuit, & paulo ſuperius ortum *Cimbulum*
habet: ſed medio inter Auximum cingulumq́ ſpacio eſt ſtaphilũ haud ignobile piceni op- *Staphilum*
pidum, ſuperiusq́ ad dexterã inter colles Apennino proximos eſt Lapirus uetuſti nomi-
nis caſtellum. Attingit uero in mediterraneis mari propinquioribus Muſio Recanetũ ci- *Recanetum*
uitatem quæ ricinetum principio appellata eſt. quom enim Gotthi Eliam ricinam ciuita-
tem campeſtrem ab Elio pertinace Romano imp. ædificatam, cuius maceratæ propinqui-
ora cernuntur fundamenta, demoliti eſſent: eius incolæ in oblongum iſtud dorſum demi-
grantes Recanetũ ciuitatem ſumpto nomine à prima parum mutato ædificarunt: idq́ de-
creta ricinatum marmoribus inciſa quæ apud maceratam ſunt ex parte oſtendunt. ea ciui-
tas magnum ex patria & affinitate noſtra forliuio habet ornamentum Nicolaum Aſteum
recanatẽſem & maceratẽſem epiſcopũ ſacris & philoſophiæ ac medicinæ litteris quibus
adoleſceſcens operam dedit egregie eruditum. Recanetum inter & Adriaticum mare pau-
lulum à Muſione recedit celebertimũ totius Italiæ ut in aperto immunitoq́ uico ſacellum
glorioſæ uirginis Mariæ in laureto appellatũ, quo in loco preces ſupplicantiũ à deo geni- *S. Maria in*
tricis ſuæ interceſſione exaudiri illud maximum certiſſimumq́ eſt argumentũ, quod eo- *laureto.*
rum qui uotis emiſſis exauditi fuerunt ex auro argento cæra pannis ueſte linea laneaq́ ap-
penſa donaria, magno luenda precio, baſilicamq́ omnẽ penè cõplentia, epiſcopus in dei
uirginiſq́ gloriam intacta conſeruat. Potentia amnis ſequitur, ad cuius oſtium uetuſta in- *Potentia flu.*
terijt eiuſdem nominis urbs inter primas picentum aliquãdo numerata. is amnis in Apen-
nino ſupra matelicam & quaſi è regione nuceriæ alphateniæ oriundus habet intus ad de-
xteram & ſub primis Apennini collibus ad duos mille paſſus diſtans Monticulum oppi-
dum. Ad ſiniſtram uero inferius Montem ſanctum egregium in picentibus oppidum. Su-
perius uero & ad primos Apennini colles potentia præterlabitur ſanctum Seuerinum no- *S. Seuerinum*
bile ſed nouum oppidum, ad ruinas ædificatum Septempedę oppidi uetuſtiſſimi à longo-
bardis ſolo æquati. Aſinus inde torrẽs perexiguus mare illabitur, cui ſuperius adiacet ſan-
cta Maria in caſſiano oppidum ad dexteram, & intus ad ſiniſtram paulum à mari recedit
Ciuitas noua nobile oppidũ. Et ſexto ab aſino torrente miliario adſunt chienti amnis ho-
ſtia cui intus ad dexteram adiacet mons caſuarius oppidum. pauloq́ remotius morrum,
& tertio ab inde miliario ſuperius Macerata ciuitas noui nominis & ipſa cliæ ricinæ ſicut *Macerata*
Recanetũ excidio inchoauit. quintoq́ inde miliario ſuperius eſt mons ulini oppidũ non
ignobile: quod Franciſcus Sfortia quo tempore primum Eugenio IIII. pon. Ro. hoſtis
eſſe cœpit diripiendum militi conceſſit. Inde eſt arantia uaranenſium uilla. Superius item *Mons ulini*
ad chientum amnem eſt tollentinũ uetus oppidũ, quod populo frequens beato confeſſore
Nicolao ornatur: cuius relationis in numerum ſanctorũ apoſtolicas litteras Ego IIII Eu- *Tolentinum*
genij pon. Ro. ſecretarius confeci. habuit uero tollentinũ per ætatem noſtram Nicolaum *S. Nicolaus*
matrucium tollentinatẽ inter primarios rei militaris duces annumeratũ. habetq́ nũc Fran-
ciſcum philelphum litterarum Græcarum latinarumq́ excellentia ac æditorum operum
fama notiſſimũ. ſupraq́ tollentinũ tertio miliario eſt belforte oppidũ. Vbi uero chientus *Belforte op.*

fontes in Apennino habet Serauallis est & castellum & uicus, quo tramite camerinum ex umbria adiri ostendimus. est ad sinistram superius camerinũ ciuitas uetustissima, ad quam Liuius libro I X. Fabij maximi fratrẽ quando motus etruscorum iuerat exploratũ peruenisse & multa exceptum comitate scribit. & lib. X. dicit camertes dedisse P. Scipioni armanda classe quã duxit in aphricam cohortem unam sexcentorũ militum armatorum. Ea dudũ fuit in picentibus sicut & nunc est populi frequentia opibusq; primaria: quæ proximis annis similẽ uidit Fabrianensi nobiliũ Varanensiũ cędẽ. sed nunc à duobus ex eadem uaranensiũ gente adolescẽtibus Rodulpho & Iulio litteris uirtutibusq; ornatis gubernata quiescit. Influit chientũ amnem paulo supra tollentinũ torrens fiastra in Apẽnino proxime fontibus naris umbrorũ amnis oriundus, cui in ipsis Apennini iugis adiacet fiastrum inde appellatum castellum: & qua torrens ipse in chientum labitur est chaldarola oppidũ non exile. Ad chienti sinistram intus est sancti Elpidij oppidũ. Superius sancti Iusti castellũ quod torrens lætus cognomine uiuus attingit, & in chientum breui cursu labitur. Itemq; superius ad primos Apennini colles sancti Genesij est oppidum haud ignobile, cui interius seruana adhæret. Interq; ea duo oppida planicies plicæ est apud quam letusuiuus torrens originem habet. Ad eumq; torrentem quinto infra seruanam miliario urbs est Saluia, uetus nomen & pariter multæ uetustatis ingentes ædificiorũ ruinas habens, inter quas certum est tria fuisse theatra, nec satis inuenimus quo tempore aut à quo ea urbs fuerit condita. paucis etiam in locis præter quàm in Plinio & nostra gotthorũ historia illius nomen apud uetustos inuenitur: nunc quidem reliquiarum & quidẽ ingentium loco derelicto extat in earum angulo oppidum urbis aliæ corruptũ à uetusto tenens nomen. sunt etiã tertio infra saluię uestigia miliario ad letiuiui torrentis undas ingentis monasterij claraualensis ruinę. At in littore prima sequuntur amnis nunc tennæ olim Tigniæ hostia: cui amni haud longe ad dexteram adiacet oppidum nunc sancta Maria in Georgio appellatum inter primaria marchiæ annumeratũ. Quæ urbs olim fuit Tignium: de qua in cõmentarijs C. Cæsaris sic habetur: Interea certior factus Tignium Thermũ prętorẽ cohortibus quinq; tenere, oppidum munire, omniumq; esse Tigniorum optimã erga se uoluntatẽ, Curionem cum tribus cohortibus, quas pisauri & arimini habebat mittit. cuius aduentu cognito diffisus ciuium uoluntate Thermus cohortes ex urbe educit & profugit: milites in itinere ab eo discedunt ac domum reuertuntur. Curio summa omnium uoluntate Tignium recepit. Et citra ultraq; tennam multa sunt ibi propinqua agri firmani oppida & castella. sed primum superius ad tennã est mons sancti Martini, & tertio supra abest miliario penna. Post quarto miliario ad primos Apennini colles est amondula, & ipsum inter primaria piceni oppida numeratum: ad sinistramq; temnę in Apennino est Mons fortinus nobile oppidum: supra quod in Apẽnini iugo tenna is fluuius fontem habet; inferiusq; ad hostia eadẽ sinistra castellum est portus firmanus appellatũ, quom tamen mare & fluuius nedum faciant ibi portum, sed uix tolerabilem nauibus præbeant mansionem. intusq; tertio miliario est ciuitas Firmana Romanorum colonia ex duo de uiginti quæ difficillimis secundi belli punici temporibus primo detractarũt militiã & tributorum collationẽ, post in senatus & populi Romani potestatem se permiserunt. Et tamen haud quaq; in hoc murorum ambitu quem habet uetusta, quo illam circundedit superiore sæculo Ioannes auolius uicecomes rei bellicæ ductorum sui temporis præstantissimus, quom tamen saxeę in tumulo qui mœnibus includitur oppidum fuerit peruetustum cui castello firmano erat appellatio. cernunturq; in saxo cubitales litteræ diui nescio cuius Augusti titulo incisæ. fuit pridem eo in tumulo arx munitione & ornatu inter primas Italię numerata: quam deturbato ac per arma pulso pontificis Eugenij uiribus Francisco Sfortia populus firmanus muro & omni munitione simulq; ornatu spoliauit. Absunt à firmano portu quinto miliario torrẽtis letimortui ostia ad quæ magni ædificij uestigia cernũtur. estq; fama nullius quod sciam uetusti litteris confirmata picenum ibi fuisse urbem, à qua prouinciã nomen autumant nactam esse. isq; torrens paulo supra petriclum inter & belmontẽ oppida ortum habet: eundemq; torrentem inter & proximũ asonem fluuium est mons rubianus oppidũ, & superius ad asonis dexteram intus sunt Seruilianũ, post sancta uictoria, & superi' Mons falco oppida: & superius item summo in Apẽnino mons monachus non ignobile oppidum sub asonis fluuij fonte situm. ad asonis sinistram littori fluuioq; adhæret pedasum castellum: supraq; est Mons floræ, superius

Camerinum

Fiastra flu. & op

S. Elpidij op.

Tignia flu.

Mons fortinus

Letus mortuus flu.

Mons falco

ræ, ſuperius oppidum Monsnouem dictum, quod à nouem nobilibus fuit ædificatũ: inde *Monsnouem*
habetur Mons altus & forte & ſuperius oppidum cõmunalia aſculana appellatum: illabi/ *Mons altus*
tur poſt hęc mare torrens perexiguus, ad cuius oſtia eſt morcinum caſtellum interius ripa *forte op.*
traſonum, quod oppidum loci natura muroq́ munitiſſimum nulli picentum populo diui/
tijs concedit: & tamen dum pellendo prouincia Franciſco Sfortia bellum geritur, id oppi
dum Sfortiani diripuere. ſupra eſt coſſignanum nobile oppidum: ſuperius caſtignanum. *Coſſignanum*
Superi⁹ his in mediterraneis abeſt tertio miliario à coſſignano aufida nobile muniniſſimũ *Aufida op.*
natura loci oppidum. Altiſſimis uero in montibus qui prædictis oppidis è regione reſpon
dent: ſummo in Apennino eſt Mons ſanctæ Mariæ in gallo oppidum: cui ipſo in Apen/
nino propinqua eſt cauerna ingens ſibyllæ uulgo appellata: & paulo ſuperius eſt lacus ille *Cauerna*
in nurſinorum agri Apennino: quem uano ferunt mendacio piſciũ loco dæmonibus ſca/ *ſibyllæ*
tere. ea tamen duorum locorum fama multos diebus noſtris & plures ſuperioribus ut au/
diuimus ſæculis pellexit necromantia delectatos aut noſcendarum rerum mirandarum a/
uidos, ut arduos hos montes magno uanoq́ labore cõſcenderent. Diſtant in littore ab aſo
nis fluuij oſtio Griptæ oppidũ octo, à Griptiſq́ ſanctus Benedictus item oppidũ duo mil/ *S. Benedictus*
lia paſſuum: quæ maritima regio omnium Italiæ præter ſurrentinam caietanamq́ amœ/
niſſima mali quod arantium uocant feraciſſima, uitibus item arboribusq́ & oleis eſt con/
ſita, & tribus à ſancto Benedicto milibus diſtat arx Aſculanus portus appellata: quæ o/
ſtijs troenti fluminis ad cuſtodiam eſt appoſita: ubi fines ſunt littorei noſtræ regionis pice
ni ſiue Marchiæ anconitanæ. Eſt primum intus ad troenti dexterã oppidum Mons Bran/ *Mons bran*
donus, ciue nunc uno feliciſſimum Fratre Iacobo ordinis ſancti Franciſci de Marchia ap/ *donus*
pellato, quem ardentiſſimum pariter & eloquentiſſimũ uerbi diuini præconem uitam du/
cere in terris angelicam conſtans fama conſentit, adeo ut nullus dubitet quod multi ui/
diſſe affirmant eum ut eſt uiuum miraculis coruſcare. tribus ab hoc oppido & totidem
milibus à ripa traſonum abeſt Aquauiua oppidum: ex quo duces adriæ prouinciæ apru/ *Duces*
tinæ originem duxere. ſecundum hanc troenti dexteram ipſo in Apennino eſt arquata op *Adriæ*
pidum nobile, quod Nurſini pontificum Romanorum conceſſione in aliena obtinent re/ *Arquata*
gione. Superius quinto miliario pariter ad troenti dexteram eſt Accumulum nobile oppi
dum: & item ſuperius ſub troenti fonte eſt amatrix oppidum ut in montanis egregium,
quod fortaſſis propinqua in regione quom ultra fontem & ad troenti ſiniſtram ſit annu/
merari debuit. Difficilis uero eſt montium huiuſmodi & ſitorum in ipſis locorum deſcri/
ptio: quod ſaltuoſiſſima ſunt & riuis altisq́ rupibus quandoq́ ita diuiduntur ut nec pictu
ra ſit nec elocutio quæ plenam illorum notitiam dare poſſit. hinc unum dictis addere libet
quod ſuo loco commode nequiuimus explicare: ea in Apennini parte in qua ſuperius op
pidum arquatam eſſe diximus, ipſe Apenninus ſe ipſum ſuperans arduum facit grumum,
qui nurſinos à picentibus dirimit: appellaturq́ mons uictor quod cæteros regionis mon/
tes altitudine uincat: ad cuius orientale lacus ille dæmonibus infamis, ad aliud que latus *Lacus dæ/*
in meridiem uerſum duo ipſius colles altiſſimi & pauliſper in profundo inter ſe diuiſi fur/ *monum*
culas faciunt preſtæ appellatas, inter quas troentus labitur, & mox ab ipſis furculis per ar *Furculæ*
ctam & tanquam manufactã decurrens foſſam arquatæ mœnia attingit. Vltra atq́ etiam *preſtæ*
infra amatricem medio in Apennino fluuius oritur nomine caſtellanus: qui paruo curſu
ad mœnia aſculi defertur: & paruo inde ſpacio cadit in troentum, ut hinc caſtellanus iſte
troentus inde aſculi mœnia circumluant. Ea ciuitas uetuſtiſſima aliquando picentum pri
maria fuit. & Liuius quom lib. LXXII. dixiſſet Italicos populos bello ſociali defeciſſe
primos ponit picentes. Poſtea lib. LXXVI. dicit aſculum à Pompeio Strabone captum
quo in prælio quom terra tremuiſſet, Strabo tellurẽ æde promiſſa placauit. & tamen poſt
cædem incendiaq́ cõmiſſa urbem euertit: quia Aſculani initio belli miſſos ad ſe legatos in
terfecerunt. Aſculum uiros ſæpe habuit præſtantiſſimos, Titum betutium barrum orato/ *Aſculum*
rem, quem Cicero in bruto cæteris ſuæ ætatis oratoribus externis præfert: Ventidium
baſſum ducem Romanum qui primus parthos attigit: in quem militare illud
lædorium fuit dictum, qui mulos fricabat factus eſt conſul. Ha/
buit etiam Nicolaum tertium pont. Ro. Cicumq́
excellentiorem mathematicum quàm
uulgarem poëtam,

Romandiola siue Flaminia.

Flaminia
Flaminia uia
Ariminum
Boi
Aemylia
Via Aemylia

ED iam finis adest Piceni seu Marchiae anconitanae deinceps Flaminiam siue Romandiolam adeamus. Flaminiae quantum ad hanc spectat regionem uocabulũ ante finitum secundũ bellum punicum nusquam reperitur. Nam Flaminium uetus oppidum iuxta tyberim & soracte montem fuit: de quo Virg. in VII Hi soractis habent arces Flaminiaq; arua: & Flaminia dicta est uia: quam Octauius Augustus ab urbe Roma uel potius à circo Flaminio sicut in Roma instaurata docuimus Ariminum usq; strauit. Per totum uero secundum bellum punicũ, sicut & belli primi punici temporibus factum erat, hanc regionem Liuius Patauinus quantũ ad Romanos spectabat solo Arimini uerbo appellat. Nam lib. XXIIII sic dicit Praetori Sempronio prouincia Ariminum obuenit, quom reliqua omnia padum uersus Apenninum & alpes partim boios partim Galliam diceret Cisalpinam. pariter dicimus de Aemilia quae & ipsa in Romandiola est cõprehensa. Liuius autem lib. XXXVIII scribit M. Aemilium Cos. Liguribus subactis uiam à placentia productam Flaminiae cõiunxisse, ut certum sit uiam à foro Cornelij usq; placentiam inde Aemyliam appellatam. & infra innuit Liuius, Quintum Flaminium fratrem: qui ut meretrici Placentinae placeret, gallum securi percussit: quando baccanalia Romae sublata sunt, uiam strauisse quam Flamineã appellarit: habuerintq; fines Flaminia ab Isauro ad uaternũ fori Cornelij nunc imolae amnem, & Aemylia inde ad Trebiam Placentiae urbis fluuium, quam longitudinẽ & nunc habet Rauennatis ecclesiae exarchatus, prouincia cuius tota id Romandiolę nomen olim obtinuit: quod quidem nomen ostendimus in historijs Carolum magnum & primum Adrianum pont. Ro. post oppressos dominioq; priuatos longobardos ea maxime ex causa indidisse: quod toto Longobardorum tempore Rauenna cum propinquis aliquot ciuitatibus & oppidis Romano populo fidem constantissime seruauit. Sed nos consuetudini adhaerentes iam inueteratae fines Romandiolae intra Isaurum siue foliam & scultennam siue panatium amnes Apenninumq; montem, ac mare Adriaticum padusamq; paludem citra padum, & ultra illum quicquid ager Ferrariensis ad Veronensium Patauinorumq; paludes & ultima usq; padi ostia fornaces appellata mare inter Adriaticum & padum habet, constituemus. Ad dexteram Isauri amnis ripam primum habet Romandiola oppidum poccium, post montem lurum. inter Isaurum & proximum torrentem crustumium, de quo Lucanus: Crustumiumq; rapax. siue ut nunc appellant concham: focaria est promontorium quatuor habitatum oppidis: granariolo, castro medio, gabitijs, florentiola, & uineis & oliuetis egregie consitum. superiusq; sunt oppida: tumba, planum montis, mons caluus, pes campi, saxum corbarium, & macerata montis feretri. Sub focaria Ariminum uersus catholica uicus ad quem absorptum mari oppidum Concham eminentes aquis muri turresq; per aequoris tranquillitatem ostendunt. Interius est gradaria Sigismundi Pandulphi uilla, superbis aedificijs, amoenisq; consitionibus & amplissimis uinetis ornata, ad sinistram sita conchae amnis, à quo summersum oppidum nomen habuit. Suntq; superius Sanctus Ioannes in macegnano, mondainum, saluditium, mons gridolfus, metellum, mons Florum, gemanum, tauletum, planum castelli, castrum nouum, mons tauelij. certaldum Petri turchi uiri doctissimi patria, planum Ioannis: Francisci nobilis & strenui à litteris'q; non abhorrentis uiri patria planum meleti, petra rubia, carpegnum, à quo nomen accepit mons arduus amplissimus'q; pascua prębens per aestatem animalibus uberrima. Qui quidem mons Arimino siue ut nunc dicitur marida fluuio ab Apennino diuisus omnium Italię Apenninũ non contingentium montium est maximus. subest item illi castellatia, post sequitur mons cerognonus, monasterium sextini apud quod multa extant uetustatis monumenta. Ad conchae uero dexteram Sanctus Clemens, agellum, corianum, mons scutulus, ubi haec scribimus, albaretum, gypsum, tumba gaiaeni, mons zardinus, saxum, mons grimannus, mons taxorum, mons copiolus. Et mari in uia flaminia & prope mare imminet sanctae Trinitatis ecclesia. Sunt'q; ad eius torrentis dexteram oppida & castella, in Arimini siue maridae amnis sinistram uergentia, Serauale, ueruculum, sanctus Marinus, sub arduo cuius monte torrens ipse ortum habet, Superius'q; in montis feretri regione Mons maius, petra

Poccium
Mons lurus
Crustumiũ fl.
Focaria
Catholica
Gradaria
Certaldum
Planum Meleti
Mons scutulus
S. Marinus

tra acutula, toranum, sanctus Leo episcopi sedes, scaulinum antiquum, soane, penna, bi-
lium, maiolum, ciconiaria, montironum, mercatum ranchi. Succedit ordine Ariminũ ue- *Ariminum*
tusti clariq; nominis colonia Romanorum simul cum beneuento sicut Liuius XIIII lib.
scribit deducta, anno quod ex Eusebio computauimus ante Iesu Christi domini natiuita-
tem secũdo octuagesimo & ducentesimo. ea ciuitas duram à Vitigite Gotthorũ rege per-
tulit obsidionem, Ioanne uitaliani partium Iustiniani imp. sicut in historijs ostendimus ui-
riliter defensante, & nunc Sigismundo Pandulpho malatestæ clarissimo rei militaris duci
uicariatus ecclesiæ titulo est subiecta: Cuius latera irrigat eiusdem nominis fluuius mari- *Marida*
da nunc dictus. Scribit Liuius lib. XXI L. Sempronium cos. compositis Siciliæ rebus de-
cem nauibus oram Italiæ legentem Ariminum peruenisse, inde cum exercitu suo profe-
ctum ad trebiam amnem. Et lib. CIX dicit belli ciuilis Cæsaris & Pompei initio Curio-
nem tribunum plæbis peruenisse Ariminum, quam historiam Hirtius in cõmentarijs &
Lucanus poëta diffuse narrant, ut eam prolixius à nobis scribi oportere nõ iudicemus. &
beatus Hieronymus ecclesiæ doctor scribit concilium ætate sua & cui ipse interfuerit Ari-
mini celebratũ fuisse, quod postea patres reprobauerint, & gesta in eo censuerint esse nul-
la. Eam ciuitatem suburbiumq; coniungit pons, nunc solus integer ex ueteribus quatuor,
quos Octauius Augustus flaminia uia ab urbe Roma ariminum silicibus strata pręter mi-
norum pontiũ turbam maximo extruxit opere atq; impendio. Qui.n. est ad tyberim mil-
uius nomine à Marco scauro sicut Amianus Marcellinus refert constructus, multa quæ
ab Octauio accepit ornamẽta omnino amisit. & qui tyberim item sub ocriculo iungebat
parte una succisus in arcis fundamenta concessit: Is uero qui sub Narnia Narem amplecte-
batur fluuiũ, multis ut uidetur seculis uel succisum uel collapsum uetustate fornicem me-
dium amisit. Ornata fuit Ariminensis ciuitas superioribus seculis Mastino Pandulpho
& Galeoto ex Malatesta gente principibus omni uirtute ornatis. Ortiq; eodem Galeoto,
Carolus Malatesta princeps fortissimus atque doctissimus, quem in historijs Marco
Catoni superiori similem fuisse diximus, & Pandulphus qui Brixię & Bergomi dominiũ
multis optinuit annis, inter ætatis nostræ Principes primarij sunt habiti: cum tamen nul-
la ratione eis fuerit uirtute inferior Malatesta tertius frater. Claram uero dulcemq; sui me-
moriam seculo nostro reliquit Galeotus Robertus, qui licet paternæ hæreditatis urbes op-
pida'que amplum in Italia principatum iustissime simul & prudentissime administrauit,
res tamen mundanas tanta eleuati in æternę salutis desideria spiritus mundicia & purita-
te contempsit, ut postquam adolescens in cœlum unde uenerat restitutus carnis sarcina
est exutus, beatitudinis famam signa'que in terris reliquerit. Ariminum'que nunc habet
Petrum ac Iacobum perl[illegible]ones fratres latinis & Græcis litteris apprime eruditos. Ad sini-
stram maridæ intus est ut diximus uerruculum prima Malatestarum patria, Maiolum, Bi- *Maiolum*
lium, & ad fontem in appenino castrum ilicis. Est etiam ut diximus in exesi montis cacu- *Bilium*
mine Samarinum oppidum, olim acer mons dictum, perpetuæ libertatis gloria clarum.
ulterius uia flaminia est sancta Iustina uicus, & supra primis in collibus Sanctus archan-
gelus nobile oppidum. & in uia item flaminia Sauignanum oppidum intersecat plusa ue- *Plusa fluu*
tusti nominis fluuius, qui sub belaëre castello mare influit adriaticum. Inde habetur par-
uus torrens Butrius, cui supra uiam flaminiam adiacet longianũ uiti olea'que in circuitu
perpulchre consitum. sequitur magni quondam nominis torrens perexiguus rubicon, ci- *Rubicon*
salpinæ galliæ & Italiæ arua disterminare solitus: pissatellum nunc qui sub flaminia uia,
ruconem qui supra accolũt, uocant. fuit'que olim stante & integra re publica Romana le-
ge prohibitum, ne quispiam armatus illum iniussu magistratuum transgrederetur. Ea'que
lex loco mota in quo ab initio fuit posita, marmore litteris incisa elegantissimis etiam nũc
uisitur, quam libuit hic ponere: Iussum mandatum'ue P. R. Cons. Imperator miles tyro *Epigramma*
commilito quisquis es manipularie'ue centurio turmæ'ue legionariæ hic sistito uexillum
sinito, nec citra hunc amnem rubiconem signa ductum commeatum'ue traducito. Si quis
huius iussionis ergô aduersus ierit fecerit'ue adiudicatus esto hostis P. R. ac si contra pa-
triam arma tulerit, penates'que è sacris penetralibus asportauerit S. P. Q. R. SANC-
TIO PLEBISCITI S. VE. C. Notiora sunt quæ de huius amnis & legis transgres-
sione C. Iulij Cæsaris scripta sunt à multis quàm ut ea à nobis hic scribi oportere iudice-
mus, satis'que fuerit & locum & legem indicasse. Incipit uero hic secundum uetustos

gallia cisalpina de qua M. Cicero in Philippicis. Nec uero de uirtute constantia grauitate galliæ taceri potest, est enim ille flos Italiæ, illud firmamentũ imperij Ro. illud ornamentũ dignitatis: & Plin. in hoc tractu interiere boi, quorum tribus C X I I fuisse auctor est Cato.

Portus Cesensis Item senones qui ceperant Romam: qua rubicon torrens influit adriaticũ portus est Cesenas parua admittẽs nauigia, intus supra flaminiã sunt amœni & feraces agri Ariminensis castella, quorũ primarium est Runchfridũ: ultra Cesenatem littori propinqua est *Ceruia* Ceruia ciuitas rarissimo habitata colono salinas faciente, quam Malatesta nouellus Cesenæ princeps præstantissimus in arctiorem restrictam orbem muro nuper ualido cõmuniuit, & quinto ab inde miliario absunt sapis fluuij ostia, adiacet'que ei fluuio intus in uia flami-

Cesena nia ciuitas Cesena uetus habens nomen, quæ malatestæ nouelli litteris præsertim historia ornatissimi administratione nunc gaudet, à quo ornatur Bibliotheca melioribus Italiæ æquiparanda, quum tamen hospitale idem in urbe sumptuosissimum ędificet, ac mœnibus illam nouis alicubi cõmuniat, ponte lapideo & quidẽ insigni sapim fluuiũ ad uiam flaminiam iunxerit: est'que nunc plurisfacienda quàm innuerit M. Cicero, quum in ultima ad Lentulum epistola significare uolens quempiam Romanũ ciuem paruifaciundũ esse, dicit non satis dignum esse cui Cesena aut tabernolæ fuerint committendæ. Plinius autem Cicerone posterior uina docens Italiæ optima connumerat Cesenaticum. Ea ciuitas cum ciuilibus dissidijs tumultuaretur, ad annum salutis tricesimumoctauum supra tricentesimum & milesimum à Britonibus Romanæ ecclesiæ fidem seruare simulantibus direpta

Sapis flu. fuit. Superius ad sapis fluenta intus est emporium sarraceniũ uicus, & paulo supra ad ap-

Saßina penini radices Sassina uetustissima ciuitas, quæ in bois nobilissima Plautum comicum ciuem habuit, quem Eusebius tradit propter annonæ difficultatem ad molas manuarias pistori se locasse, ibi que quotiens opere uacaret fabulas scribere & uendere solitum fuisse. in eius'q; urbis ruinis episcopium est, cuius diœcesios & dominij sunt castella & oppida ad uiginti boibo pro boio uetusto nomine appellata. ad sapis uero fluuij fontem uel pau-

S. Maria in balneis lo infra oppidum est sanctæ Mariæ à balneis quæ intus habet lateritio opere conclusis dictum, & secundum amnis eiusdem decursum uallis est balinea castellis uicis'que plurimis

Boi frequentata. obtinuerũt uero boi à principio omnem eam nunc Romandiolæ regionem,

Bononia quæ à Sassina Bononiensem includit agrum, perhibet'que Plinius Bononiam pro boionia dictam esse, quanquam non modo Bononiensem agrũ boi, sed eos qui nunc mutinensis regiensis'que dicuntur complexi fuisse uidentur, quod indicat Liuius libro X X I I his uerbis, Q. Minutius inde in agrum boiorum legiones duxit, boiorum exercitus haud ita multo ante traiecerant padum, iunxerant'q; se insubribus & cenomannis, quod ita acceperant coniunctis legionibus consules rem gesturos, ut & ipsi collatas in unum uires firmarent. Postquam fama accidit alterum consulem boiorum urere agros seditio extemplo orta est: postulare boi ut laborantibus uniuersi opem ferrent, insubres negare se sua deser-

Tannetum turos, ita diuisæ copiæ, bois in agrum suum tannetum profectis. si itaque tannetum fuit boiorum, Mutina pariter & nunc regium, ultra quam ciuitatem tannetum esse ostendemus, in bois fuere. Fuerunt tum potentissimi bellacissimi'que populi, quod innuit Liuius libro X X I: Boi sollicitati ab Insubribus defecerunt, nec tam ob ueteres in Romani populi iras, quàm quod nuper circa padum Placentiam Cremonam'que Colonias in agrum gallicum deductas ægre patiebantur. triumuiri ad deducendas Colonias missi Placentiæ mœnibus diffisi mutinam confugerunt. Legati ad boios missi uiolati sunt Mutina obsessa, & simulatum de pace agi, missi'q; ad eam tractandam à Gallis comprehensi L. Manlius imp. effusum agmen ad mutinam ducit, cæsi sunt Romanorum octingenti, sex signa militaria adempta. itẽ Liuius X X X V I, P. Cornelius Scipio nasica cos. uir optimus à senatu iudicatus boios gallos uictos in deditionẽ accepit de quibus triumphauit. Prima post

Candianum sapis ostia in adriatici littore loca describi digna sunt parua candiani siue uallis siue stagni ostia, documento prudentibus rerum'q; peritis futura qua in rebus humanis omnia fluxa

Sapis flu. omnia sunt caduca. Sapis fluuius quem octauo miliario descriptũ post terga linquimus, ad annum nunc plus minus sexcentesimũ ipsam illabebatur candiani uallem, efficiebat'q;

Portus portum in primis Italię celeberrimum, in quo sicut Sueto. tranquil. Vegetius'q; & pleri'q; uetustiores scripserunt, Octauius Augu. primus Ro. imp. classem instituit, quæ sinũ adriaticum Illyricũ Dalmatiam Græciã Pontũ Armeniã Asiã Aegyptũ & omnẽ mediterranei maris

maris oram tueretur. Scribitq́ Pli. in eius portus ostijs turrim fuisse phaream omniū ma/
ximam quas Romanū ubiq; habuit imperium: & breui ab instituto eo portu factū est ut à
naualibus turmis conuenientibus undiq; mercatoribus ciuitas ibi fit ędificata & quidem
opulentissima, de qua Helius Spartianus in Didij Iuliani uita scribit: Sed dum hæc agit Iu
lianus, Seuerus classem Rauennatē occupat. Ea uero ciuitas cū antea tum maxime beati
Gregorij temporibus episcopū habuit: capta uero fuit à rege longobardorū Luthpran/
do atq; direpta, unde & urbe sublata & qđ magis crediderim fluuio sapi in remotū auerso
cursum, uidemus factum ut nec urbis mœnium nec turris phareæ neq; portus nisi mini/
ma ex parte aliquod appareat uestigiū, præter sancti Apollinaris in ipsa classe ciuitate Ba/
silicam uarijs ornatam marmoribus, cæteris æquiparandam quas Italia ubiq; habeat uetu
stæ magnificentię speciosiores, quę Theoderici ostrogothorum primi regis opus fuit. In/
fluunt uero ipsam candiani uallem, qui & tanti olim portus tenues conseruant reliquias
parui torrentes auela & beuanus appellati: quorū primus latera abluit Fori pompilij ciui/ *Forum Pom/*
tatis olim nunc oppidi nominis uetusti. Ea ciuitas in uia flaminia unū fuit ex quatuor fo/ *pilij*
ris, quæ Plinius illa in regione simul enumerat: quā ciuitatem ad annum salutis septingen
tesimum Vitaliani pont. Rom. natione signiensis temporibus Grimoaldus longobardo/
rum tyrannus dum sabbato sancto conficeretur crisma furto occupatam diripuit, solo æ/
quauit. & eandem postmodum à Foroliuiensibus instauratam iterum destruxit, arari'que
fecit ad annum salutis tredecies centenum atq; sexagesimum Egidius sabinensis Roma/
næ cardinalis ecclesiæ celeberrimus. supra eminenti in colle est bretenorium ciuitas, in
quam destructi fori Pompilij episcopalis dignitas est translata: fuitq́ id oppidū quod Pli/ *Bretenorum*
nius uetustiora repetens brintum appellat, umbriæ apud Rauennam ultimum: & postea
inter quatuor fora enumeratum dicit esse forum brintanorum. sub bretenorij colle immi/
net torrenti auexæ polenta oppidum paucis habitatum colonis, ad quem locum ostendi/ *Polenta op.*
mus in historijs prælium illud Romæ & Italiæ infœlicissimum fuisse commissum, in quo
lacessiti magis quàm clade aliqua confecti Visigotthi omissa ad gallias quā intendebant
profectione arma in urbem Rom. uictricia conuerterunt: & ea capta direptaq; ac alicubi
incēsa Ro. imperij inclinatio nostræ historiæ titulus initiumq́ inchoauit. Post clasensem
candiani portum prima sunt hedesi amnis ostia, Rauennæ portū efficientia. Distatq; in/
de secundo miliario Rauenna urbs uetusta, quā diximus fuisse oppidum sabinorū: unde *Rauenna*
Liu. lib. x x i: Cornelius cos. quū audisset à bois ante suū aduentū incursiones in agrum
sociorum factas, duab' legionibus subitarijs tumultus eius causa scriptis additisq; ad eas
quatuor cohortibus de exercitu suo C. Appiū præfectū suum hac tumultuaria manu per
umbriam quā tribum sabinianam uocant, agrum boiorum inuadere iussit. fuit itaq; ager
Rauennas hæc tribus sabiniana. & infra addit Liuius: deinde ad castrū mutillū, ubi nunc *Mutilina*
dicitur mutilina. cinxit Rauennam muris nunc extantibus Tiberius imperator, quod litte *Porta aurea*
ræ docēt cubitales ad portam eius clausam, quæ aurea dicitur, quadrato lapide speciosam:
auxit uero ipsam ostrogotha gens, cuius rex Theodoricus Italiæ omnis Dalmatiæ Vnga
riæ Germaniæ & partis non paruæ Galliarum dominus annis duo de quadraginta ean/
dem incoluit ciuitatem, & quod constat superbas in ea ædes basilicasq; construxit. uisitur
eius regis monumentum ab Amalasuntha filia positū extra Rauennæ mœnia, in quo san
ctæ Mariæ monasterium est ædificatum in rotundo ea ratione appellatū, quod altare ma/ *S. Maria*
ius ecclesiæ chorusq; x x capax monachorum, ordine ut est moris in stallo psallentium, *rotunda*
unico atq; integro rotundo lapide conteguntur: præest'que illi monasterio abbas Matthę
us Blondus nobis frater germanus. populo nunc Rauenna est infrequēs, quæ uiros olim
habuit cum sanctos tum etiam doctos, Apollinarē, Vitalem & eius filios Geruasium &
Prothasium, Vrcinum'que medicum, omnes martyrio coronatos: Ioannem nominis ordi
ne decimumseptimum ponti. Romanū: Petrum Rauennatē Foricornelij episcopum, qui
multas sacri eloquij scripturas eloquētissime dilucidauit: & Cassiodorū urbis Romę sena
torem regumq; ostrogothorum epistolarum scriptorem, & post monachū: qui præter scri
pta secularib' litteris haud quaq; cōtemnēda libros de anima grauissime ac eruditissime
scriptos reliquit. Videtur etiam genuisse Faustinū ad quē Martialis poëta multa scripsit.
Quos faustine dies qualem tibi Roma Rauennam abstulit. Genuitq; superiori seculo Ra
uenna Guilielmum physicum, quem Petruspaulus uergerius notissimū amicissimūq; sibi
hominem

hominem magnis effert laudibus. Genuit etiam eodem tempore Ioannē grammaticum rhetoremq́ doctissimum, quem solitus dicere fuit Leonardus aretinus omni in re sed potissime in hac una grauissimus locupletissimusq́ testis, fuisse primū à quo eloquentiæ studia tantopere nūc florentia longo postliminio in Italiā fuerint reducta, digna certe cognitio quæ à nobis nunc illustranda Italia in medium adducatur. Vident intelliguntq́ qui latinas litteras uero & suo cum sapore degustant, paucos ac prope nullos post doctorum ecclesiæ Ambrosij Hieronymi & Augustini, quæ & eadem inclinantis Romanorum imperij tempora fuerunt, aliquali cum elegantia scripsisse, nisi illis propinqui temporibus, Beatus Gregorius ac uenerabilis Beda. & qui longo post tempore fuit beatus Bernardus, in prædictorum numero sint ponendi. primus uero omnium Franciscus petrarcha magno uir ingenio maioreq́ diligentia & poësim & eloquentiam excitare cœpit, nec tamē eum attigit Ciceronianæ eloquentiæ florē, quo multos in hoc seculo uidemus ornatos. in quo quidem nos librorū magisquam ingenij carentiam defectumq́ culpamus: ipse. n. & si epistolas Ciceronis lentulo inscriptas uercellis reperisse gloriatus est, tres Ciceronis de oratore & institutionum oratoriarum Quintiliani libros nō nisi laceros mutilatosq́ uidit, ad cuius notitiam Oratoris maioris & Bruti de oratoribus claris, itē Ciceronis libri nulla tenus peruenerunt. Ioannes autem Rauennas Petrarcham senem puer nouit, nec dictos aliter quàm Petrarcha uidit libros, neq́ aliquid quod sciamus à se scriptum reliquit, & tamē suopte ingenio & quodam dei munere, sicut fuit solitus dicere Leonardus, cum Petrum Paulumq́ uergerium, Omnebonū schola patauinum, Robertum rossum & Iacobum angeli filium florentinos, Poggiumq́, Guarinum ueronensem, uictorinū feltrensem, ac alios qui minus profecerūt auditores suos, si nō satis quod plene nesciebat docere potuit, in bonarum ut dicebat literarum amorem Ciceronisq́ imitationē inflammabat. Interea emanuel chrysolora Constantinopolitanus uir doctrina & omni uirtute excellentissimus quū se in Italiam contulisset partim Venetijs partim florentiæ partim in curia quā secutus est Romana prædictos penè omnes Ioannis Rauennatis auditores litteras docuit Græcas: effecitq́ eius doctrina paucis tamen cōtinuata annis, ut qui Græcas nescirent litteras latinis uiderentur indoctiores. & quum magnus bene discendi ardor multos in Italia apprehendisset, cōciliumq́ apud Cōstantiam germaniæ ab uniuerso populo christiano haberetur, quærere ibi & inuestigare cœperunt ex postratibus multi si quos germaniæ loca constantiæ proxima ex deperditis Romanorum & Italiæ olim libris in monasteriorū latebris occultarent. Quintilianusq́ integer repertus à Poggio primum transcriptus in Italiam uenit, secutæq́ sunt incerto nobis datæ libertatis patronæ Ciceronis ad Atticum epistolæ: cumq́ hic in Quintiliani institutionibus & ad atticum epistolis nostrorū Italiæ adolescentium ingenia desudarent, Gasparinus bergomensis grammaticus rhetorq́ celeberrimus Venetijs meliori solito doctrina nonnullos erudiuit, plurimos ad ea imitanda studia incitauit: florebantq́ iam & fama celebrabantur Petruspaulus uergerius Omnebonū schola natu maiores. Leonardus aretinus, Robertus rossus, Iacobus angeli, & Poggius, ac Nicola mediceus quem præceptor domi assiduus erudierat Aretinus. Guarinusq́ Venetijs & Victorinus mantuæ multos cœperant erudire, cum Philippus mediolanensis dux tertius Gasparinum à bergomo subditū hominem inuitum mediolanensibus edocendis Padua & Venetia euocauit. Vbi id maxime adiumenti studijs eloquentię attulit, quod repertus Laudæ à summo uiro Gerardo landriano tunc ibi episcopo multis maximis que in rudere ribus codex Ciceronis peruetustus & cuius litteras uetustiores paucissimi scirent legere ad eius perueniens manus interitum euasit. Continebat is codex præter rhetoricorum nouos & ueteres qui habebantur tres quoq́ de oratore integerrimos, Brutum de oratoribus claris & Oratorem ad Brutum M. Tullij Ciceronis: unde liberatus est bonus ipse uir Gasparinus ingenti quem assumpserat labore supplendi quoad poterat librorum de oratore defectus: sicut diu antea in Quintiliani institutionibus multo labore suppleuerat. Et quū nullus mediolani esset repertus qui eius uetusti codicis litteram sciret legere, Cosmus quidam egregij ingenij cremonensis tres de oratore libros primus transcripsit, multiplicata que inde exempla omnem Italiam desideratissimo codice repleuerunt. Nos uero cum publicis patriæ tractandis negocijs adolescentes Mediolanum adissemus, Brutum de claris oratoribus primi omnium mirabili ardore ac celeritate transcripsimus,

Concilium Constanti. *Quintilianus* *Brutus*

primus, ex quo primum Veronam Guarino post Leonardo Iustiniano Venetias misso omnis Italia exemplis pariter est repleta. Quo ex tot librorum ipsius eloquentiæ fomi-tum allato nostris hominibus adiumento factum uidemus, ut maior melior'que ea quam Petrarcha habuit dicendi copia in nostram peruenerit ætatem. nec paruū fuit cum adiu-mentum ad discendum eloquentiam tum etiam incitamentum Græcarum accessio litte-rarum, quod qui eas didicere præter doctrinam & ingentem historiarum exemplorumꝗ copiam inde comparatam conati sunt multa ex Græcis in latinitatem uertere, in quo usu aut assiduitate scribendi reddiderunt quam habebant eloquentiam meliorem, aut qui nul lam prius habebant inde aliquam effecerunt. Hinc ferbuerunt diu magisꝗ nunc ac magis feruent per Italiam gymnasia, plærīꝗ sunt ciuitatibus ludi in quibus pulcherrimū iucun-dumꝗ est uidere discipulos ne dum postquam fuit dimissi sed quousꝗ etiam sub ipsa fe-rula declamant & scribūt, preceptores dicendi scribendi'ue elegantia superare. Ex his au-tem quos Ioanni nostro Rauennati diximus fuisse discipulos duo ætate priores, Guarinꝰ & Victorinus hic Mantuæ ille Venetijs Veronæ Florentiæ & demum Ferrariæ infini-tam penè turbam & in his ferrarienses Mantuanosꝗ principes erudierunt. Georgius tra pezuntius publico Romę gymnasio Hispanos gallos, germanosꝗ multos, ut qui nonnul li aliquando sunt magni præstantes'ꝗ uiri, simul cum Italicis oratoriæ ac poeticæ audito-res habet. Franciscus uero Philelphus ab ipsa gente chrysolora Constantinopoli eruditus Venetijs Florentiæ, Senis, Bononiæ & demum Mediolani Græcas plurimos litteras do-cuit & latinas. quid quod ualla Laurentius nō modo suis elegantijs quosdam Neapoli im pleuit, sed eas quoꝗ per omnē Italiam disseminari optinuit, Petrus'ꝗ perleo Ariminen-sis Mediolani primū post genuæ, Iacobus frater suus Bononię, Procellius Romæ & Nea poli & Thomas pontanus Perusiæ, uarijs'ꝗ ciuitatibus Seneca Camertinus, Italia bonis litteris implenda pro uiribus enituntur: auctor est Plinius olim nebulas nutrire uuas, di-sputat Rauennæ uina pręsertim uermicula haberi optima. Sed Martialis contra sentit his uersibus: Sit Cisterna mihi quam uinea malo Rauennæ. Nam possum multo uendere plu ris aquam: & alibi dicit nullo in solo gratiorē gigni asparagum ijs quos uidit in hortis Ra-uennatium, quod Martialis confirmat his uersibus, Mollis & æquorea quæ creuit spina rauenna: Non erit incultis gratior asparagis. Et alio item loco scribit Plinius in rauenna-tium mari rombum esse optimum. Martialis uero indicat rauennæ semper alias sicut nūc est ranas fuisse multas. Cum comparata rictibus tuis ora, Niliacus habeat crocodillus an-gusta, melius'que ranæ garriant rauennates. Cingunt rauennam amnes duo bedisum faci entes, quorum qui ad dexteram montonus, qui ad sinistram olim uitis nunc aquæductus dicitur, ortum in appenini iugis propinquo tyberis fonti loco habēs: adiacet'que illi intus meldula oppidū, & superius galeata, post sancta Sophia. Ad montoni fluminis sinistram in uia flaminia est forum Liuij ciuitas uetusti nominis, tertiū optinens locū inter quatuor fora quæ innominata Pliniū ea in regione diximus posuisse. Videmus autē Eusebium de temporibus dicere Gallum poetā cuius sæpe Virgilius & Horatius meminerunt fuisse fo roliuiensem, & Piniꝰ in uinis Italiæ optimis liuiense enumerat: fuit uero ea ciuitas, quod procul à uanitate mendacij de patria nostra sit dictum, uiris præstantissimis præsertim lit-teratis fœcunda: quę præter Gallum poetam Guidonem bonactum astrologorum princi pem habuit, quæ Rainerium arsendum iureconsultum celebrem Bartoli saxoferratensis præceptorē, & per eadem ferme tempora Checho rubeo & Nereo morando uiris docti-ssimis & Francisco petrarchæ sicut ipse in epistolis sæpe memorat amicis ornata fuit. ex-celluit uero per ætatem nostrā Iacobus de turre forliuiensis cunctos philosophiam medi-cinamꝗ professos: & Iacobi alegreti forliuiensis bucolicum carmen extare uidemus cæ-teris post uirgilianum eo in genere scriptis carminibus facile ut periti iudicant præponen dum. quid qđ Vgolinus cognomine urbeuetanus forliuij genitus & nutritus omnes æta-tis nostræ musicos sine contradictione superat, æditusꝗ ab eo de musica liber haud secus omnium qui ante se scripserūt labores obscurabit ꝗ Bonati opera uetustissimorū scripta astrologorū seponi faciūt: obijtꝗ nuper Ludouicus Forliuiensis & episcopus & ciuis phi losophorū ætatis nostræ theologorūꝗ facile princeps. Rei aūt bellicæ gnaros & in eo mu nere claros habuit patria nostra Ioannē ordelaffum, Brandolinū & Tybertum brandulos ac Mostardam: quæ etiam nunc ornata est Nicolao hasteo recanetensi ac maceratensi episcopo

F. Philelphus

Asparagus

Meldula op.

Montonus

Forumliuij

Gallus poeta

Mutili tunc appellati Liuius in principio belli Macedonici, ficut in Rauenna oſtēdimus meminit, fuitq; ante quingentos annos nobilis familiæ comitum, qui Guido cognomine per Flaminiam & Etruriam floruerunt. Supra Fauentiam ad Anomonis fluenta conuallis est fluuij nomen retinens populis frequentata, in qua Brafgella, rontana, grattaria, castilionum, castella: marrate & bifurcus uici, & sub appenino Crifpinus. post anomonem padusam paludem influit Sennius amnis, cui ipsa in palude & in sylua quam lugi dicūt adiacet Fusignanum oppidum. Et ad dexteram Sēnij ripam Cutignola est oppidum: unde Attendula gens Sfortiorum familia fluxit in Italis nunc clarissima. Adiacet Lugo zagonaria castellum acceptæ à Florētino populo cladis in Philippensi bello, & capti in eo prælio Caroli Malatestæ, quod in historijs diffuse ostendimus memoria celebratū. Et intra secundum inde miliarium ad Sennij ripam excisum est oppidum Cunium, ex quo operis huius principio diximus familiam nobilem Cunij comitum originem duxisse, quæ multos habuit belli duces. non itaq; duximus omittendum, quod maxime ad præsentem facit intentionem, Albricum cunij comitem, qui primus hoc nomine in ea familia fuit, fato quodam illum fuisse, qui maximam in re militari Italica fecit mutationē. Vt enim remotiora omittamus tempora, reipub. & imperatorū, qui ad inclinationem usq; imperiū Romæ & in Italia integrū tenuerunt. ut etiam illa prætereamus, quæ per annos fermè quadringentos malo suo Italia per uisigothorū, erulorum, ostrogothorum & longobardorum tempora uidit accurate nostris in historijs narrata, magnam quietem Italia sub Carolo Magno & suis filijs ac nepotibus Romæ imperantibus per annos circiter centum habuit. Sed mox ad pristinos penè labores sub Italicis tribus tyrannis Berengarijs redacta, breui post Germanorum regū imperij titulo ornatorū tēporibus uaria uti fortuna cœpit. quæ aliquot ex ipsis tyrannos, aliquot inertes & malignos passa nil minus mali uidit, q̃ quum inter seipsam diuisa est. & parte oppressa pars astu dolis aut fortitudine usa calamitatē ad tempus potuit declinare: unicū uero tantis malis remediū aliquando excogitatū est, quum implorata Romanorū pontificū auxilia aliquos à mali regis, siue imperatoris Germani sæuitia tutabantur. Quanquā tempora sæpe fuerunt in quibus magis ipsa pontificū dissidia cū malis principibus nocuere. Quū itaq; id Romanorū pontificum aliquando inefficax remediū esset uisum, cœpere urbes in Italia potentiores præsertim Lombardiæ & Marchiæ Taruisinæ sese in libertatē erigere, & societatibus initis inuicem se tueri. Irruerunt uero aliquotiens Germani reges, Otto tertius, tres Hērici, tertius & quartus & postea septimus. deinde primus Federicus & secundus, & demum Ludouicus Bauarus. & hinc pontificibus socijsq; bello populis inde regibus, uel impugnātibus, uel iniuriā propulsantibus strages ubiq; cædes direptiones incendia in Italis sunt cōmissa: ur ausim affirmare plus aliquando calamitatis ab hac gente acceptū, q̃ raro alias à barbaris omnino Christianæ fidei hostibus perpessum erat. In tātis malis ultimo penè Bauari tēpore cœperūt Ro. pont. atq; etiā aliquæ bellorū sociæ ciuitates aduersus Germanicā tyrannorū rabiem externos milites, Francos, Hispanos, Anglicos, Brittonesq; mercede conductos in Italiā uocare: quinetiam quotiens orta inter electores imperij quod sæpe cōtingit, aut aliter inter Romanos principes discordia uisum est tutū esse Germanorū electo imperatori inimicorum præsidia precio sunt accepta. Vnde factū est ut per annos circiter centū à Martini quarti pontificatu usq; ad Gregorij undecimi tempora diuersis in regionibus Italia, aut Theotonicos, aut Brittones, aut Anglicos habuerit mercede cōductos. Nulla enim erat Italiæ ciuitas, quæ Italico homini stipendia penderet, sed singuli populi inter se centuriati suæ reip. munera gratis obibāt. & uexilla curru uecta, quod appellarūt Charrotiū in expeditiones ac prælia ducebantur. ac ciditq; dimissos aliquādo aut alias cum prædandi libido incessit huiusmodi cōductos mercenarios milites plura maioraq; damna nostratibus, q̃ eos à quibus timebatur intulisse. di cunr hoc maximo experti damno perusini clade ingenti X I I millū, uel ferro cæsorū, uel tyberi enectorū à Brittonibus Anglicisq; afflicti. testantur Cæsena Fauentiaq; crudeliter direptæ, & omnis regio affirmat urbi Romæ adiacens, in qua ferunt, qui interfuerunt supra L X oppida, & castella partim funditus, ut nunc manent excisa, partim habitatoribus pulsis spoliata fuisse, ut felices habiti sint ex ipsis, qui nihil rerū amissione durius ab Anglicis Brittonibusq; fuerūt passi. Crescebat interim uicecomitū in Lombardis potētia, Benedicti undecimi pontificis Romani auctoritate in Bauari damnū dedecusq; Luchino uicecomiti

Vallis Anomonis
Brafgella
Marrate
Cutignola
Cunium
Albricus comes Cunij
Charrotium
Vicecomites

gg

comiti & Ioanni eius fratri Mediolanēsi archiepiscopo attributa. & uarie per aliquot tem
pora inter Lombardos quod diffuse in historijs diximus est certatū. quibus in bellis quum
Brittones, Anglicíq; cōtraria Bernaboui uicecomiti sentirēt, armauit ille cum alios in Ita-
lia tum imprimis Albricū, de quo dicere cœpimus Cunij comitē, qui externo militi sæpe
cōgressus superior uictorq; euasit. Et tamen uariāte ut sit fortuna exercitu Bernabouis fra
cto fugatoq; Albricus est captus, quē ut militari ætatis nostræ more dimitterēt, quū illi pre
cibus rationibusq; alijs adduci nō possent, Barnabos argento ad trutinā quān ponderaret
impenso redemit. Isq; præstantissimus ductor eam gentem externam breui expulit Lom-
bardia quæ uicecomiti erat subdita. Barnaboue postmodum à nepote in carcerem conie-
cto Albricus stipendio dimissis Italis omnibus, qui arma ferre cœperant sese ducem ea ra
tione exhibuit, ut coacti eam in militiā præstantiores quiq; inito fœdere, quod sacramēto
firmatum est, una essent societas sancti Georgij appellata, qua cum societate adeo ardenti
celsoq; animo externos Albricus est insectatus, ut nullus qui paterna auitaq; origine in Ita
lia genitus nō esset arma per eum circūferre sit ausus. Fuisse autē ad quadraginta equitum
millia externos Italia tunc pulsos audiuimus: quū Albricus sua societate repentino tumul
tu cōgregatos uix duodecim millia habuerit. Fomes'q; id & origo quædā fuit omniū rei
militaris ducum quos audiuimus & ipsi uidimus administrandorū bellorum gloria excel
Braccius luisse. Nam Braccius montonensis domesticus Albrico familiarisq; fuit. Sfortia cum Lau
Sfortia rentio Attendulo consanguineo prima ductu Brandolini Foroliuiensis in Albrici exerci-
Mostar- tu tyrocinia fecit, pariter Paulus Vrsinus Mostarda Foroliuiēsis, Tartaliaq; Lauellēsis, &
da Thomasinus Cribellus Mediolanensis, Albrici ductu auspicijs & disciplina militiam sunt
Tartalia secuti. Institutæ autem in Italia militiæ Albricus nouum addidit ornamentum, q; ubi tho-
races, ocreas, brachialiaq; ex corio quod nos uidimus, uel externi uel ciues in tumultibus
patriæ militantes induebantur, ferro ipse & chalibe totum armari hominem primus edo-
cuit, & in sua societate curauit. Externis Italia pulsis Albricus in Neapolitanum se confe-
rens regnum Ladislao regi à quo magni cōmestabilis dignitate ornatus fuit, talem præsti
tit operam, ut nedum regno à multis potentissimisq; inuasoribus occupato sit potitus, sed
talia per Italiā iecerit fundamēta, ex quibus apparuit eum nisi morte post Albricum præ-
uentus fuisset regni Italici atq; imperij dignitates in Italiam reducturū fuisse. Sentiāt uero
quicquid alij uolūt, nostra fert opinio, tāti fuisse externos milites, Anglos, Brittones, Ger-
manos, Italia pulsos esse, ut & opibus magis abundauerit, & maiorem certe tutiorē quie-
tem postea semper habuerit. Nam etsi in bellis quę post eam externorum eiectionem sunt
gesta urbium oppidorumq; direptiones cōmittuntur: ab excidio tamen incendio & san-
guine nostri sæpius temperāt, & quod uni in expilatione damno est, opes alteri Italico ac
cumulat, quas externus barbarusq; asportasset. Quinetiā ecōtra factū uidemus ut quum
multi ex Italicis magna cōducti mercede Francis & Anglicis cœperint militare, spolia in-
de & pecuniæ in Italiam deferantur. Nullusq; mihi ostenderet ædificādi, uestiendi, ornan
di, & cæteram omnem uitæ nostræ, quam hoc seculo uiuimus luxuriem, lauticiam, cæte-
ros'q; magnificos apparatus certe superioribus seculis fieri solitis maiores aliunde, quàm
ab hac securitate & tutela originem habuisse. Quæ omnia Albrico nostro Cunij alumno,
quod excisum nunc aratur, nō immerito laudem gloriam'q; perpetuam accumulant. Nec
tamen negamus Ro. curiæ in Italiam ab Auinione reuersionē opulentiā Italiæ plurimum
adauxisse. Nam cum per annos LXX Auinione Ro. pont. curiam tenuissent, Gregorius
XI. natione Lemouicensis eandem ad annum salutis LXXX supra millesimū & trecen
tesimū in Italiā traduxit. At postquam dei munere eloquentia per uiri Romādioli Rauen
næ geniti uirtutē reuiuiscère cœpit, & noua tutior'q; rei militaris forma in Italia externis
eiectis per Albricū item Romandiolum est reddita, eandem quoq; Romandiolam per no
stras manus tertiā in rebus maximis gloriā Italiæ speramus dedisse, qui latentē supra mille
annos historiam tanta attingimus diligētia, ut omnem nedum Italiæ, sed totius olim Ro.
imperij prouinciarum, regionum'q; statum, ad quorum uel regum uel principum uel na-
Roma in- tionum manus peruenerit, clare magis & quàm fieri posse uideretur diffuse ostēderimus,
staurata quum Roma interim instaurata, Italiam quoq; abstersa errorū obscuritatum'q; multa ru-
Italia illu- bigine nouerimus illustrare. Interius uia flaminia Sennium iungit pons proculeius, & ad
strata dexteram in eadem uia Bolognesium est noui nominis oppidum, quod patrū nostrorum
memoria

memoria Bononiensis populus à fundamētis ædificauit. Supra sunt Sosenana & in appe-
nino palatiolum castella olim rei militaris gloria clarissimæ genti Vbaldinæ subdita, quæ
superiori seculo simul cū longissimi tractus appenini uicis, castellis, & oppidis ab eadem
gente possessis populus Florentinus per arma cepit. In padusa itē Vatrenus sequit̄ amnis, *Vatrenus flu.*
quē Plinius scribit solitum fuisse ostia padi, nunc primaria ubi spineticū appellabatur ad-
augere. Sed nūc auerso penè uiginti millibus cursu noui nominis ostia in padusam & pa-
dum habet zaniolum appellata, ubi claræ memoriæ Nicolaus Estensis Marchio magnifi
ci operis arcē, & postea Leonellus successor ac filius uiam quæ duodecimo miliario per-
ducit Lugum fecerūt. Intus ad Vatreni dexteram in uia Flaminia est Imola Forumcorne- *Zaniolum*
lij priscis appellata, ad quod erat Æmyliæ regionis initium. Martialisq; poeta hāc urbem
inhabitasse uidetur, sicut his in uersibus innuit, Si quibus in terris qua simus in urbe roga-
bit, Cornelij referas me licet esse foro. Ea ciuitas à Narsetis militibus sicut in historijs dixi
mus diruta, & breui post à Clephi immanissimo Longobardorū rege sub nouo hoc Imo- *Imola*
læ nomine, ut Rauennatibus fidē po. Ro. seruantibus opponeretur ædificata est. habuitq;
paulo supra ætatem nostram Beneuenutum, qui grammaticus & ludi magister tūc in Ita-
lia primarius, quū historias nosset aliqua scripsit. Claruitq; diebus nostris Ioannes Imolen
sis pōtificij & ciuilis iuriū peritissimus. Est interius ad Vatreni sinistram septimo ab Imo
la miliario Taxignanum oppidum, quod decimum Ioannem Romanum pontifcem ge- *Taxignanū*
nuit ingentis certe uirtutis & famæ uirum, à quo Sarraceni mediam fermè Italiam opti-
nentes in fugam primo conuersi, post ad Lirim fluuiū magna occisione profligati Italiam
reliquerūt. Fuit quoq; Taxignanum superiori seculo ornatum Petro excellenti medico:
& nuper ex uico codregnano qui tanxignano mille quingentis passibus abest, originem
habuit Ioannes Ferrariensis episcopus uir cum doctus, tum omnimoda uitæ sanctimo-
nia redundās. Supra ad Vaterni dexteram Coderonchum, & superius sub ipsis appenini
radicibus est Florenriola nouum oppidum à populo Florentino cui subest ædificatū. Pro *Florentiola*
ximo item in padusæ loco oppidū est caput silicis appellatum, per quod transmissa lintri-
bus septimo miliario padusa per zaniolum nauigatur in padū. uia quæ ab eo oppido Imo
lam XII ducit miliario silicis nomen retinet, inde olim inditum quod silicibus Roma aue
ctis strata fuit. Quum enim Ro. Impe. florente, aliqua belli aut pacis usibus necessaria in
Aemyliam deferri esset opus, ea mari aduecta per padi ostia & inde per padusam huc loci
comportabātur; unde uiam natura soli & paludis propinquitate cœnosam, & raro tunc si
cut & nunc etiam æstate plaustra perferentem sterni necessitas adegit. Silices autem Ro-
ma auectos, ut dicamus facit Plinius, qui genus id lapidis nullo alio quàm circa urbem &
mare Etruscum loco reperiri dicit. Dispersos uero per Ferrariam Imolam ac circūstantia
loca silices ab hac nunc spoliata uia acceptos uidemus esse ex his, qui nunc in stratis circa
urbem Romā uijs passim conspiciūtur. Sequitur torrens in padusam labens Siler, cui in- *Siler flu.*
tus apposita sunt agri Bononiēsis oppida sancti Petri ad dexteram, & Ducia ad sinistram. *Ducia*
Superius uero in monnbus est flagnanum oppidum secundo Honorio pont. Ro. ibi geni
to decoratum. Torrens inde habetur Claterna padusam iuxta uicum ad caballos petens, *Claterna*
ad cuius nominis pontem uiam Flaminiam iungentem oppidum fuit Claterna, cuius mo
dica apparent fundamēta, de quo Cicero ad Lentulum, Erat claternæ noster hircius, ad fo
rum Cornelij Cæsar. paruo inde spatio à padusa absunt oppida: hinc medicina inde Bu- *Butrium*
trium populo & quidem diuite frequentissimum. Supra est in collibus Varagnana. Idex *Varagnana*
inde habetur fluuius apud mulinellam uicum padusam attingēs, unde uigesimo stadio ad
padi ripas lintribus nauigatur. Ad sinistramq; idicis primo in colle castellū est Brittonum
sub appenino, ad sinistram uisanum, ad dexteram caburatium. amni sauenæ padusam illa-
benti Bononia adiacet. Suntq; intus ad eius amnis sinistram uia Florētina uici planorium *Bononia*
primo, post in montibus Loianū, inde scarcalasinum, & in appenino caprennū. deinceps *Loianum*
est rheni Bononiensis pars fossa manufacta per urbem ducta, quæ auesam torrentulum ur
bem diuidentem ad pomerium augens, lintres per padusam dimittit in padum. Secūdum
huius nauigationis sinistram padusæ adiacet Ocelinum turris in Ferrariēsi uia ad limitis *Ocelinum*
agri Bononiensis custodiam communita. Apud ocelini turrem padusæ finem olim fuisse,
& rhenum Bononiensem eo in loco aut propinquo padum influxisse, indicant peruetusti
utriusq; amnis aluei; indicātq; pariter Ptolemæi ac aliorum geographorum descriptio ac

pictura: quum uero padus quatuor ferè millia passus retrocesserit, quicquid præsentem pa
di ripam & ocelinum intercedit padusæ accessit: nec ut ante consueuerant padum illabun
tur rhenus & Scultenna, sed lauinio & samogia auctus rhenus & Scultennæ & formigini
torrentulo iungitur, coactaq; huiusmodi aquarum moles per ultima padusæ ostia ad Bon
denum illabitur padum. Id uero Bononiensis agri, quod rhenum padusam & ipsam inter-
Podium cedit urbem, plurimis uicis oppidis & castellis frequẽtatur. Podio lambertinorum, prospe
Galeria rio platesiorũ, uenantio, galleria, peretulo, centhio & plebeio. Bononiã urbem uetustam
Bononia scribit Plinius, urbium quas Etrusci ultra appeninum habuere primariam boiorũ postea
caput fuisse, ut pro felsina credatur primum boionia post Bononia esse dicta. Eam Liuius
XXXVII dicit, coloniam à Romanis deductã, agrumq; eum fuisse captum de bois Gal
lis, qui ager prius fuerat Etruscorum. quam per Augusti & aliquot imperatorum tempo-
ra trium opulentissimarum Italiæ ciuitatum supero mari adiacentium unam fuisse, quum
alij dicunt scriptores tum affirmat Plinius. Suetonius autem dicit Octauianum Bononien
sibus, quod in Antoniorum clientela antiquitus fuerant, gratiam fecisse coniurandi cum
tota Italia pro partibus suis. Idemq; Suetonius scribit, Neronem imperatorem orasse Lad
ne pro Bononiensibus ad consulem & ad senatum. Iulius Capitolinus in XXX tyranno
rum gestis rebus de Cẽsorino dicit, Erat eius sepulchrũ grandibus literis circa Bononiam,
incisi sunt eius honores: ultimo tamẽ ascriptum est Felix per omnia infelicissimus. Ad an-
num salutis XXXX supra DCCC. Sergij pont. Ro. os porci prius appellati tempori-
bus, quum Lotharius tunc imperator Ludouicũ filium Romam cum copijs mitteret, Bo-
nonienses illum multis incommodis damnisq; affecerunt. Quamobrem ille conuerso qui
iam prætererat exercitu ultionis modum excessit, quod post agri uastationẽ factamq; in
insontibus per uicos uillasq; repertis cædem obsessam urbem captamq; reddidit immuni
tam. & tamen illam ad annum salutis LXXI supra ducentesimum & millesimũ tam sci-
mus fuisse potẽtem, ut aduersus Venetos liberam mari Adriatico nauigationẽ prohiben-
tes tribus annis bello contenderit, in quo Bononiæ prætor castra habens apud padi ostia
ubi castellum Bononienses ædificauerant, quadraginta millia equites peditesq; in exerci-
tu tenuerit. repulsiq; Veneti amissis aliquot copijs, cum ducis Venetiarum Laurentij teu-
poli ductu paratiores redissent, inter Bononiẽses Venetosq; pax firmata est: in qua actum
est, ut padi ostiorum custodia Venetis relicta, possent Bononienses per ea sal & frumenta
absq; uectigali ad libitum deportare. Sequẽti anno orta ciuili dissensione Bononienses fa
ctionem ciuium, ut dicebant imperialem patria eiecerunt, lambertatios, & eorũ partes se-
cutos asinellos, de andalo, comites panici, carbonesios, storletos, albaros, de uilla noua, de
principibus, de abbate, comites butrij, fuscardos, de albesio, de fratta, de la mola, de rustica
nis. exinde quum pars quæ in ciuitate uictrix manserat, extorres animosius insecuta Fo-
rumliuium in quam illi se receperant ciuitatẽ obsedisset, bononiensis exercitus fractus est
& fugatus, quo in prælio legi in Venetorum monumentis octo millia Bononiensiũ ceci-
disse. Quoquo autem modo res postea se habuerint, Bononiã anno XC uix dum elapso
fuisse à Ro. ecclesiæ magistratibus hoc nouo, quem nunc habet, circundatã muro scimus
constatq; eam non muro magis per id temporis ac diu postea quàm opibus amplificatam
fuisse. habuit Bononia sicut tradit Eusebius. L Pomponium Bononiensem atellanarũ scri
ptorem. & paulo post per M. Tullij Cice. tẽpora sicut ipse in Bruto dicit, C. Rusticellum
oratorem haudquaquam cõtemnendum. & secundo Lucio pont. Ro. Alberti filio ciue or
nata fuit. Martialis uero eam urbem Rufo ornatam fuisse dicit his uersibus, Funde tuo la-
chrymas orbata Bononia ruso, Et resonet tota plãctus in Aemylia. Pliniusq; refert cũ Ve-
spasiani impera. edicto Italiæ census haberetur, L. Termicium Marci filium Bononiẽsem
XXV & cẽtum annos fuisse natum. Idemq; Plinius dicit nullos calamos aptiores esse sa-
gittis, quàm Bononienses: & speculares lapides breues maculososq; cõplexu filicis in Bo-
noniensi agro reperiri. Habuit autem paulo supra ætatem nostram Bononia Ioãnem An-
dreæ Calderinũ iureconsultorum ætatis suæ celeberrimũ. Gaudemusq; ætatem nostram
tulisse Nicolaum Albergatũ, qui primo cartusiæ monachus post Bononiæ episcopus, de-
mum Ro. ecclesiæ cardinalis, uir fuit cum celebris sanctimoniæ, tum etiam sapientiæ sin-
gularis. nuper quoq; Antonius claruit Bentiuolius, uir nobiliũ ætatis suæ in Bononia po
tentissimus; & potentium sui seculi, bonarum artium cæterarumq; uirtutũ præsertim libe

talitatis

ralitatis gloria celeberrimus. Obijtq́ proximis temporibus philoſophorū ſui ſeculi præ/
ſtantiſſimus Nicolaus Faba Bononienſis. Superſunt autem Gaſpar nunc epiſcopus Imo/
lenſis & philoſophus inſignis, & multi iurium ciuilis & pontificij & philoſophiæ ac medi
cinę ſtudijs ornatiſſimi, Ludouicus de gente Ludouiſia ſacri palatij apoſtolici auditor, Ba
ptiſta Floriani iurecōſultiſſimi filius, Gaſpar Arrengherius & noſter Bornius Salēſis. Ma
trem uero ſtudiorum Bononiam tam paucis nunc ornari elegāter doctis nullus mirabitur,
qui meminerit (quod cum horrore dicimus) ciuiles diſcordias plures ferro per ætatē no/
ſtram Bononiæ abſtuliſſe præſtantis ciues, his quos nunc ipſa & duæ ſimiles in Italia ha/
beant ciuitates. Ad rheni ſiniſtram interius oliuetum ubi conuallis rheni incipit uicus. Ad
dexterā ſub appenino Caſium, in appenino Granariolum arx altiſſima. Inter Samogiam *Caſium*
torrētem & Scultennam amnem ſunt oppida & caſtella Creualcorium, Perſicetum, Fran *Granariolū*
cum, ubi olim fuit forum Gallorum, apud quod oppidum M. Antonium Hircius & Pan/
ſa Coss. prælio ſuperarūt, de quo prælio ſic habet Liuius libro CXIX Cum Panſa Cos.
male aduerſus Antonium pugnaſſet, M. Hircius conſul cum exercitu ſuperueniens fuſis
Marci Antonij copijs fortunam utriuſq́ partis æquauit. Victus deinde ab Hircio & Cæ/
ſare Antonius in Galliam confugit. At Hircius qui poſt uictoriam in ipſis hoſtium caſtris
ex uulnere ceciderat, & L. Panſa ex uulnere defunctus in campo martio ſepulti ſunt. Dein
ceps intus ſunt Pluinatium, Bazanum, mons uelius, agri Bononienſis caſtella. Eſt etiam
in Bononienſi agro in paludem Paduſam uergenti Nouantula oppidum monaſterio in/
ſigni ornatum quod glorioſæ Matildis comitiſſæ opera impenſaq́ ædificatū eſt. Sed iam
ſcultennæ ripa ad quam peruenimus, ciſpadanæ romādiolæ regionis finis, ad Tranſpada *Tranſpadana*
nam eiuſdem partem tranſeundū eſſe admonet. Ad prima padi oſtia Spinam urbem Dio/
medicis opibus fuiſſe conditam ſcribit Plinius, ſed eius nūc parua extant ueſtigia partim
uallis, partim dorſum ſpinæ appellata, unde propinquū padum ueteres ſpineticum appel/
lant, quo in ſpinetico tradit Suetonius Claudium imper. de Britannis triumphaturum na
uem ædificaſſe omniū maximam, quæ potius magna domus potuerit appellari. Primum
ea dextera padi ripa uicum habet ſanctalbertū ubi anno nunc LXXIX atq́ centeſimo
Veneti caſtellum ædificarunt Marcomama appellatum ut Bononienſibus reſiſteret hoſti
bus, qui aliud caſtellū in aduerſa padi ripa, ſed inferius iuxta mare magnis ſumptibus com
muniuerant. Eſtq́ is ſancti Alberti locus unde per foſſam paduſæ meſſanicum XII mi/ *S. Albertus*
liario Rauennam itur. Ea in padi ripa frequentes & prope cōtigui intra uiginti millia ſunt
uici, humana, foſſa, putula, longaſtrinus, ſilus à padi rectitudine millia paſſus ſex continua
ta dictus, rupta, blaſianus in quo uillam habemus locupletē è regione zanioli ſitā, in qua
horum partem ſcripſimus. & poſt Argenta oppidum ſimul cum ferraria à ſmaragdo exar *Argenta*
cho ſicut in hiſtorijs diximus primo mœnibus cōmunitum, duo de uiginti millia paſſus di
ſtans à ferraria ciuitate: quo in ſpatio ſecundum padi ripam diſtat ab argenta tribus paſ/
ſuum milibus Coſandala uilla Marchionum Eſtenſium magnifici operis ædibus orna/
tiſſima. Ad eamq́ uillam rectus & primarius padi curſus qui præterlabitur anno nunc
centeſimo tortuoſiore ueniebat alueo: quem nunc à uico coderea corrupte pro capite eri/
dani dicto ſecus uillam Belreguardam deſiccatum uidemus. Nam pictura Italiæ quam
imprimis ſequimur, Roberti regis Siciliæ & Franciſci petrarchæ eius amici opus, uicuen
tiam uicueriamq́ & conā uicos profluenti pado appoſitos habet. Quare partes ipſas pa/
di à Ferraria Coſandalum & à Coderea in mare nunc defluentes à cēteſimo anno initium
habuiſſe nō dubito. Supra Coſandalum alia eſt uilla, Monaſteriolum appellata. At ſecun/
dum maris littus diſtans à primarijs padi oſtijs paſſus quindecim mille ſtagni, quod priſci
Capreſiam dixere, oſtia nūc Magna uaca uulgo appellata, ad quod ſtagnum paſſus ſupra *Capreſia*
duodecim millia in circuitu patens Comaclenſis ſita eſt uetuſta ciuitas, quam per Gotho/ *Magna uaca*
rum Longobardorumq́ tempora claſſem armare ſolitam Veneti ab Alberto Berengarij *Comaclenſis*
regis filio Comaclenſium auxilio iniuria laceſſiti, ad annum ſalutis nongenteſimum tri/ *ciuitas*
ceſimumſecundum deſtruxerunt, ut ſemper poſtea ſicut & nunc à paucis fuerit incolis ha
bitata. Mirum uero eſt cernere quantam id ſtagnum præſtet piſciū copiam. quod anguil/
larum cephalorumq́ ſale conditorum uis maxima inde habita, magnum Eſtenſibus Mar
chionibus uectigal omni propemodū Italiæ ſatisfaciat. Scimus uero uidimusq́ hac in pi/
ſcatione contingere, quod Plinius de bænaco mintioq́ ſcribit his uerbis, In bænaco Octo

bri menſe glomeratæ anguillæ uoluuntur mirabili multitudine, ut in excipulis eius flumi-
nis mintij, ob hoc ipſum fabricatis ſingulorum milium globi capiantur. Volana ſequũtur
uetuſti præſentisq; nominis hoſtia, quæ ramus auget à pado ueteri apud Codeream, ſiue
caput eridani ſciſſus. Suntq; ea in inſula quam bifurcatus hac ſciſſura padus mare Adria-
ticum, ac palus Capreſia efficiunt uici populis frequentiſſimi, & uillis ciuium, ac omnimo
Maſſa do agreſti cultu amœniſſimi: in quis eminent inferius maſſa & foſſadalbarum, miliare mi-
Belreguardũ liarinumq; & medelana, & ſupra portus ac Belreguardum, ingentia cuius uillæ magnifi-
centiſſimi operis palatia à præclaro præſtantiſſimoq; principe Nicolao marchione eſtenſi
in ueteri uico uicœria ædificata, cæteris æquiparari poſſunt omnibus, quæ in ciuitatibus
alios Italiæ principes ædificaſſe uiderimus: hicq; Volanæ ramus uigeſimo ſupra mare mi
Ghorum liario dextrorſum ſe in alterum ſcindit ramum, cuius oſtia appellãt Ghorum. Sunt quoq;
Maſſentia in inſula inde facta Codeghorium, & Maſſentia uici populis refertiſſimi. Ineſt quoq; cla-
riſſimum, ædificijsq; ſuperbiſſimum pompoſiæ monaſterium. Quartus dehinc habetur ra
mus padi, quem contra Ficarolum diximus primum ab eo ſcindi: diciturq; in oſtio ad for-
naces ſic à uico, uel potius ab hoſpitatoria taberna denominatus. Idq; ultimũ padi oſtium
limitem efficit, quo Romandiola ſecundum mare diuiditur à Venetijs. In ea uero inſula
quam duo hi rami à ueteri pado quintodecimo ſecundum ripam ſuperiorem diſtantes mi-
Ferraria liario efficiunt, Ferraria eſt ad ſecundum ueteri pado appoſita: quam ciuitatem in hiſtorijs
primum fuiſſe mœnibus circundatã à Smaragdo patritio, & Italiæ exarcho oſtendimus.
Nominis cauſam hanc afferunt uetuſta Rauennatium eccleſiæ monumẽta, quod urbis illius
archiepiſcopi tria iurium eccleſiæ ſuæ loca à tribus metallorum nominibus appellauerint.
Aureolum Aureolum Forliuienſis agri in amœno colle ſitum ab auro, & argentã pado primario ap-
Argenta poſitam ab Argento: ferrariamq; à ferro. Ob eam autem quæ in padi ramorum ſciſſura &
alueorum mutatione facta eſt locorum confuſionẽ non ſatis indicare poſſumus, utrum'ne
in hoc Ferrariæ loco, an ſupra ubi ramus eſt Ficaroli, incoluerunt aſſarigi, quos populos
Etruria oriundos uult Plinius aſſagiam foſſam in adrianorum paludes deriuaſſe: & inde
urbis adriæ ſummerſionem inchoaſſe. Sed uetera hæc ut ſunt dubia relinquentes ad no-
ſtrum redeamus inſtitutum. Quum ferraria urbs ab ipſo conditionis initio in partibus Ra
uennatiũ Romanorumq; ſimul aduerſus Longobardos duraſſet, illis à Carolo uictis poſt
donationem de exarchatu Rauennate factam Romanæ eccleſiæ in eius obedientia per-
ſeuerauit. Tandem quo tempore germani imperatores eccleſiæ aduerſari cœperunt: ipſa
Matildis quoq; ciuitas ſub alterutris uacillauit. Sed ad annum ſalutis undecies centenum Matildis
comitiſſa Venetorũ Rauennatiumq; auxilio eandem urbem ab Henrico III eccleſiæ ho-
ſte occupatam ſibi ſubegit. Et anno ab inde centeſimo, & XXI quum Marchiones eſten-
ſes amicitijs diuitijsq; potentiſſimi in Ferraria eſſent: Salinguerra quidam Ferrarienſis per
eorum, & Ecelini de Romano amicitiæ occaſionẽ præſidio uſus, Federici Barbaroſſi in-
ſtigationibus, auxilioq; Ferrariæ dominium occupauit: quem Innocentius IIII pontifex
Romanus Venetorum auxilio ad annum ſalutis duodecies centenum atq; quadrageſi-
mum expulit. Et marchiones eſtenſes ferrariam ſibi paulopoſt ſubigere inceperunt. Sed
anno abinde LXVIII. Veneti ipſis marchionibus per arma pulſis ferraria ſunt potiti:
eamq; ut dimitterent adduci non potuerunt: licet Clemens quintus pontifex Romanus ci
uitatem Venetiarum eccleſiaſtico ſuppoſuerit interdicto: unde omnia eorum bona per
Gallias Britanniamq; direpta fuerunt, nec paruiſſent iuſſionibus Papæ Veneti, niſi lega-
tus eccleſiæ in Italiam auinione ueniens, Marchionum eſtenſium & ferrarienſium extor-
rum auxilio fretus Venetos ui & armis Ferraria primum: poſt caſtello thealdo, quod ad
pontem retinebant, magnis utrinq; commiſſis cædibus deturbaſſet. Fuitq; poſtea ſemper
Ferraria ſub eſtenſis familiæ gubernatione pontificibus obedientiſſima: & adeo tali domi
no fœlix, ut cum opibus & potentia creuerit per ſingulos annos: tum maxime proximis
Concilium XX annis mirabile habuerit incrementum, quod tum multiplicare fecit concilium à quar
to Eugenio pontifice Romano ibi celebratum. Cui interfuerunt Ioannes Paleologus im-
perator Conſtantinopolitanus: & quicquid præſentis temporis græcia chriſtianis ſubdi-
ta uirorum habuit excellentiſſimũ. Inchoata namq; eſt Ferrariæ quam Florentiæ conclu-
ſam fuiſſe diximus orientalis unio cũ eccleſia occidentali. Habuit etiam Ferraria per æta-
tem noſtram præſtantiſſimum principem Nicolaum eſtenſem, cui ad ſummam gloriã ni-
hil præ-

hil prĕter literarum ornamenta defuit:quam fœlicitatis partem additam uidimus principi
Leonello,quem nuper amisimus.Et nouus Marchio Borsius,& si literarum ornamēto ca/
ret:humanitatē tamen,liberalitate & prudentia genitorem Nicolaū nobis redolet. Quod
uero præteritis temporibus nouæ,sed splendidissimæ ciuitati defuit,præsens suppleuit se/
culum,in quo uiros habemus nobiles,literis humanitatis ornatos, Nicolaum, Laurentiū,
Robertum & Titum fratres strozzas:Lippum platesiū, & qui peritissimus etiam est me/ *Robertus*
dicus & philosophus Hieronymum castellum. Difficilis nunc nobis restat limitum huius *strozzæ*
regionis designatio,præsertim Adriam exarchatui Rauennæ subiectam simul cum ferra/
ria in romandiola claudere cupientibus. Pado quem ficaroli diximus appellari, decimo su
pra mare miliario ad dexteram,ubi primum tellus habetur solida,& aratri patiens, adiacēt
corbulæ uici duo,aliquot passuum milibus inter se distantes.dehinc crispinū.post est fossa *Corbulæ*
pelosella:cui intus adiacet Orchanum speciosa uilla prædictorum,Nicolai,Laurentij,Ro/ *Fossa pelo/*
berti & Titi strozzarum doctrina æque ac nobilitate gentis ornatorum. multas ab ostio *sella*
fossæ pelosellę padus alienas accipit aquas.Nam paruo ducta tractu ipsa fossa paludes ex/ *Valles frattæ*
onerat amplissimas:utpote quas magna pars athesis fluuij Veronensium,& totus tartarus
totusq; menacus torrentes adeo late longeq; augent,ut maris sinum amplitudine, ac sub/
latis quandoq; fluctibus ostentent.Insuntq; quàm plura castella & uici,quorum ad dexte/
ram primum est Fratta oppidum:in quo ad annum salutis duodeciescentenum atq; uige/ *Fratta*
simum quartum magna ac prope uniuersalis populi utriusq; sexus cædes facta est ab Az/
zone nouello marchione estense partes Salinguerræ ferrariensis tyranni acrius insequen/
te. Ad sinistramq; paludum pelosella ingredientibus est siluestris domus: unde Patauina
uia in arquatam uicum peninsulæ rodigiensis est passuum duorum milium traiectus: me/
diaq; in ualle sunt tresienta,& oppidulum guilielmum,ac ipsius uetustæ adriæ fundamen/ *Adria*
ta:inter quæ uicus est ecclesia una, & aliquot domibus, sed casis ut plurimum piscatorijs
frequentatus. Ea urbs olim præclarissima, quā mari Adriatico nomē dedisse ostendimus,
à græcis,lydis,sicut uult Iustinus,& ab Etruscis,sicut Liuius Pliniusq; scribunt, originem
habuit:quæ etiam nunc ciuitatis titulum ac diocesim retinet. Oritur menacus torrens ad *Menacus*
magnanum agri Veronensis uicum ceretamq; & prætellas uicos prætcrlabitur. Tartarus *Tartarus*
item in agro Veronensi ad græcianum oriundus,micarolum insulā porcariam ad sinistrā,
& gagium ad dexteram uicos habet. Athesis autem pars,quæ dictas illabitur paludes, sub *Athesis*
liniaco & uilla bartholomaca primam ad castagnarium scissuram facit. Trium uero hu/ *Castagnariū*
iusmodi fluuiorum per contiguam regionem marchiam taruisinam delabentium: ideo in
hac cursum descripsimus,ut peninsulam rodigiensem hatriensium dioceseos ac regionis,
quam claudunt,sicut par est in partibus romandiolæ colligamus.Estq; ea in peninsula Ro *Rodigium*
digium nobile oppidum Bartholomæo ornatū Rouerella archiepiscopo Rauennate stu/
dijs eloquentiæ ac humanitate plurimum decorato. Est & Venetium castellum antiquæ *Venetium*
Venetiæ nomen seruans.Sunt quoq; oppida Lendenaria & Abbatia populis frequenta/ *Lendenaria*
ta. Supra fossæ pelosellę ostium sunt ad sinistram Francolinus,ad quem uia paduana pro/ *Abbatia*
fecti ferraria padum transmittunt.& ad dexteram pontis lacus obscuri uicus.Supraq; per/ *Francolinus*
uenitur ad padi integri ripam,unde ramus scinditur ficaroli:deincepsq; integer est padus.
Hunc uero ficaroli ramum intra centum proximos annos inchoasse,ideo non dubitamus:
quia Roberti regis Neapolitani, & Francisci Petrarchæ pictura Italiæ,quam nos sequi su/
pra diximus,ipsum non habet ramum. Præterea monasteriū sancti Saluatoris, in quo arx
ficaroli ædificata fuit:& eius uices obtinens sancti Laurentij de casellis ecclesia, monaste/
rio sancti Marci ferrariensis annexa,uetusta habet annorum quadringentorum iurium su
orum monumenta,in quibus facile intelligitur,ubi padus ipse nunc est ficaroli dictus fu/
isse agros. confirmantq; nos in hac nouitatis huius rami opinione appositi singulis præ/
dijs singulisq; iuribus monasterij ultra citraq; padum hunc existentibus fines, quibus de/
signandis nulla unquam ipsius rami mentio facta est. Sunt ea in padi integri ripa Seraual/
læ,& Castrum nouum arces,massa, brigantinus & melaria uici tum opulen/
tissimi, tum etiam populis frequentissimi. Deinceps terra,& per
padi ripam Lombardiæ,& ad contiguas melariæ
ac brigantini agro paludes Taruisinæ
marchiæ limites habentur.

ERDVCTA est superiori libro Romandiola hinc ad sinistram scul-
tennæ amnis ripam: inde ad melariam agri ferrariensis uicum, certos
ultra citraq; padum limites suos: Lombardiæ nunc opera est impen-
denda, id nomen à Lombardis tractum esse constat. Quando enim
Carolus magnus, & Hadrianus primus pontifex Romanus nomen,
Longobardi ut diximus, Romandiolæ indiderunt, hanc quoq; partem Italiæ ali-
Gallia cisal- quando dictam prius galliam cisalpinam, uoluerunt censeri nomine
pina Lombardiæ, ꝙ à Longobardis ad X & VIII supra ducentos annos
fuerat occupata. sicq; eam Romana ecclesia ab ipso tempore citra suis in monumentis per
annos sexcẽtos quinquaginta fecit appellari. & quanq; Verona, Vincẽtia, Padua & Tar-
uisium ciuitas, ac omnis regio aquileiensis ecclesiæ ab eisdem quoq; Longobardis sem-
per fuerint possessæ: certa tamen nobis ratione quam ipsas descripturi regiones afferemus
quatuor illæ ciuitates cum aliquot alijs marchia Taruisina, & reliqua pars Italiæ illi adia-
cens: tum aquileiensis, tum forouilij regio ab eo tempore fuerũt nominatæ. Sunt Lombar-
diæ fines scultenna & padus amnes, apeninus & alpes citra padum, & ultra eum quicquid
intra alpes bænacumq; lacum & amnem ipso clauditur pado. Igitur ad scultennæ dexterã
quà influit Formigo torrens fossæ immixtus à mutina defluenti bomportus est uicus. in-
Finale fra est Finale oppidũ, ad quod ea quã diximus aquarũ moles rheno, scultenna, formigine,
& plerisq; torrentibus coeuntibus fossam efficit fistorenã, ultima padusæ ostia facientem:
Bondenum apud Bondenũ oppidũ, ubi opinor fuisse bondomacũ, quod Plinius lingua gallica ideo sic
Scultenna appellatũ affirmat, ꝙ immensum ibi padus profundũ habeat. Scultenna fluuius uetustũ id
nomen supra uiã æmiliã nunc retinet, infra panarius appellatur. Est is fluuius, apud quem
ad annũ salutis sexcẽtesimũ & septuagesimũ prelio inter rauennates & longobardos com
misso cecidisse in rauennatiũ partibus octo milia ostendimus in historijs. cui interius ad si-
nistram adiacent spilinbercum, uignola, maranũ: & in apenino fananũ, per quod oppidũ
Mutina arduus est in Etruriã ad pistoriam trames. Formigo torrens apud spezanũ oriundus muti-
nam attingit uetusti, & in historijs frequẽtati nominis ciuitatẽ: quã Liuius lib. XXXIX
dicit fuisse cũ pisauro & parma deductã à Romanis coloniã. & lib. CXVIII. idem Liuius
scribit M. Antoniũ obsedisse mutinæ D. Brutum: & quom missi ad eum de pace legati pa-
rum ualuissent populũ Ro. saga sumpsisse. Infra autẽ lib. CXIX. idẽ Liuius. Causa malo-
rum fuit, quom C. Octauius D. Brutum ab obsidione Antonij liberasset, senatus ipsi Bru-
to triumphũ decreuit leui mentione habita militũ Octauiani. Quare iratus, & Antonio ac
Lepido recõciliatus Romã cũ exercitu uenit. & annos agens decẽ & nouẽ, cõsul est crea-
tus. Tradit aũt Plinius exire mutinen. agro, statis diebus Vulcanũ. eam mutinã, quæ nunc
extat nouã esse, & uetustæ fundamẽta pauxillũ distare cõstat. Quis aũt uel hanc ædificaue
rit nouã, uel fuerit ueterẽ demolitus, nõ inuenimus: certũ tamẽ habemus ipsam, quæ nunc
est tricẽtesimo quinquagesimo abhinc anno nõ fuisse, & utriusq; solũ annis ante reędifica
tionẽ quadringẽtis munitionibus in urbẽ coactis caruisse. In historijs enim Gothorũ Lon-
gobardorumq; nusq; eius nomen inuenitur: quom bononiæ, tanneti, brixilli & parmę no-
mina ibidẽ sint frequẽtia. Qua ratione in ea diuisione terrarũ Italiæ, quã Carolus magnus
& Ludouicus, ac alij filij & nepotes Romana cũ ecclesia fecerũt in neutrius partiũ sortem
hæc ipsa ciuitas uenit. unde nec pon. Ro. censum pendet: nec ab imperatore aliquã depen-
dentiã habet. Fecit hactenus padusa palus, ut sinistrã padi ripã à primarijs ostijs ad bõdenũ
Stellata describere nequiuerimus. Post bõdenũ quinto miliario in padi ripa est Stellata uicus, arcẽ
habẽs, unde cathena in alterã trahit̃ è regione pado appositã arcẽ: quibus prẹsidijs marchi-
Sermedum ones estenses padi integri, & utriusq; eius ripæ claustra cõmuniũt & defensant. Sermedũ
in hac padi ripa sequitur uetusti nominis oppidũ, per quod Antonini Pij itinerarius liber
ostendit iter fuisse à Patauio Atestoq; Cõcordiã oppidũ, & inde Bononiã accessuris: quæ
ratio facit, ut nõ dubitẽ ramũ, qui sub ficarolo cæteris maior à pado scindit̃, ne dũ per An-
tonini tẽpora, sed neq; diu postea, sicut in romandiola diximus, fuisse. Post Sermedũ in pa
Reuerum di ripa est Reuerum nouũ oppidũ è regione Ostilię sitũ. quod Ludouicus Gonzaga mar-
Ostilia chio Mantuanus ualidissimis cõmunitũ mœnibus pulcherrima domo ornare perseuerat.

Intus

Intus est mirandula,& interius Corrigia oppidum nobilis corrigiorũ familiæ patria. Post *Mirandula*
est Carpum opulentissimum oppidum,nobilis Piorum familiæ domicilium.Primus dein- *Corrigia*
ceps fluuios inter solus padum illabitur Sicla:cui ad sinistram imminet Nuuolaria uicus, *Carpum*
turris, aqua longa, saxolum: & ubi torrente Dollo augetur Salcinium. & ad Dollum sub *Sicla*
apenino Fraxanorium.& in apenino Peregrinum,qua arduus item est in Etruriam & Lu *Salcinium*
nensem agrum saltus.apud Salcinium etiam altero Sicla dextrorsum augetur torrente,cui
adiacent oppida Carponetum, Volognum, & in apenino Piolum. ad Siclæ dexteram est *Sancti Benedi*
sancti Benedicti celebre monasterium,à gloriosa Matildi comitissa ædificatum. Intus san- *cti monaste-*
cti Martini oppidum, & ubi fossam Taram crustulus illabitur torrens regiolum. interius *rium*
ad dexteram roberia.ad sinistram,lora,bræsium.& sub apenino castrum nouum. ad Cru- *Regium*
stuli sinistram in uia æmylia est Regium lepidum ciuitas: quã cum mutina obtinet esten- *Lepidum*
sis marchio ferrariensis. Et si uero hæc ciuitas satis est uetusta, quam Lepidum per scele-
stissimi triumuiratus tempora ædificasse constat: tamen sicut de mutina diximus, nomen
eius in nullis Gothorum aut Longobardorum historijs reperitur. cum parmæ,tanneti,Bo
noniæ,& brixilli nomina eisdem in historijs frequentia inueniantur, ut non absurde uide-
amur suspicari,ne aliquot seculis destructa manserit,aut immunita. Frontinus enim stra-
tegematibus scribit:In legionem quæ regium lepidum oppidũ iniussu ducis diruerat,ani-
maduersum est: ita ut quatuor milia custodiæ tradita necarentur. præterea S.C.cautũ est,
ne quem ex eis sepeliri,uel lugere fas esset.Superius sunt palus & Sarcha. & ad dexteram
gypsum & Canossa. in quo oppido gloriosam Matildim comitissam in historia ostendi-
mus VII Gregorium pontificẽ Ro.ab insidijs & uiolentia Henrici tertij imperatoris tuta-
tam fuisse,& Henricum postea decalciatis pedibus,& nudo capite per mediã hyemem de
niuibus & glacie ueniam à pontifice impetrasse. Sequitur in ripa padi guardastallũ olim, *Guardastallũ*
nũc guastalla, quo in oppido miratus sum pontifices Ro. Vrbanũ & Paschalem utrunq; *Guastalla*
nominis ordine secundum ante annos trecentos duo concilia celebrasse. unde crediderim
illo quod tunc fuerit oppido destructo,nouũ hoc postea ædificatũ fuisse.deinceps est Bri- *Brixillum*
xillum,uetusti & in historijs celebrati nominis oppidũ,nunc inciuile:cuius arcem corrigi-
enses nobilis lombardiæ familia magnifici apparatus ornatã ædificijs inhabitant. primus
uero omniũ Rotharis longobardorũ rex brixillũ,quod Rauennatibus suberat, quũ ui ce-
pisset demolitus.Eodemq; bello à longobardis materia plancisq; cõmunitũ Rauennates,
iniecto igni penitus desertarunt. Tannetũ fuit oppidũ æmiliam inter uiam & brixillũ re- *Tannetum*
gio urbi propinquum.de quo Liuius libro XXI infrascripta babet,quæ potuerunt muti-
næ esse cõmunia. Triumuiri ad deducendas colonias missi placentiæ mœnibus diffisi mu
tinam cõfugerunt.legati ad boios missi uiolati sunt:mutina obsessa. & simulatum de pace
agi,missiq; ad eam tractandã à gallis cõprebensi. L. Manlius imperator effusum agmẽ ad
mutinam ducit. & in syluis,quæ tunc circa mutinam erant, cæsi sunt Romanorum octin-
genti.cæteri Tannetum petierunt.Et libro XXI.sicut in regione Romandiola Sassinam
describentes boiorum caput diximus:ostendit Liuius Tannetum fuisse boiorum oppidũ
his uerbis.Ita diuisæ copiæ,boisq; in agrum suum Tannetum profectis. Apudq; id oppi-
dum longobardi equites decem milia,quos Narses patritius copiarum Iustiniani impera-
tor dux mercede conductos primum in Italiam duxit: Totilam Gotborum regem,sicut in
historijs diximus,superatum interfecerũt.Eo deniq; paulo post in loco idem Narses Buc- *Narses*
cellinum ducem gallicũ magnas regis Metensiũ copias aduersum imperatorias legiones
ducentẽ,magna in illius exercitu facta occidione superauit.Scribitq; Liuius in censu Italię
qui Vespasiani imperatoris edicto babitus est: uirũ unũ Brixilli repertũ fuisse:qui cẽtũ XX
annos natus esset. Post Brixillũ Lentia fluuius padũ illabitur: ad cuius sinistram intus est *Lentia*
guardasionũ.superius Rossana.defluit postea in padũ Parma fluuius. ad cuius dexterã est *Rossana*
Colornium tolleratæ bis in ætate nostra durissimæ obsidionis fama notũ.Intus uia æmilia *Parma*
Parmam ciuitatẽ uetustam Romsnorũ coloniam, quam Liuius libro XL simul cũ pisau-
ro& mutina deductã fuisse ostendit,idem fluuius parma diuidit. Viros habuit ea urbs præ
clara præstãtes:sed maxime duobus Cassio poeta,& altero centurione Cassio ornata fuit:
Macrobiumq;, cuius extant doctrina pleni de saturnalibus libri, parmensem fuisse legi-
mus:in cuius sepulchro parmæ celebri nostra ętate cõditus est Blasius parmensis philoso-
phus non incelebris. Quatuor ipsa urbs ornata est magnatum familijs amplissimis,eius

agri

agri oppida fermè omnia ditione tenentibus, magnumq́; alentibus equitatum, roſſis, corrigienſibus, palauicinis, ac uitalenſibus. qui cum uni domino parent, & lombardię aditum & ipſam cuſtodiunt ciuitatem. Quum uero quicq́ in prouincia, aut inter ſeipſos acciderit diſturbij: diuiſos ſecum quadrifariam ciues, & omnem prouinciā motibus inuoluūt. Auctor uerę eſt Plinius, quum imperator Veſpaſianus Italiæ populos deſcribi faceret inuentos fuiſſe duos parmæ: quorū uterq; uigintiquinq; ſupra centum annos uixiſſet. & Martialis poeta oſtendit agrum parmenſem ſemper antea, ſicut nunc eſt, bene paſcuum fuiſſe: Tondet & innumeros gallica parma greges. Interius ad parmę amnis ſiniſtram Sapellum

Brotium cbæſta & Brotium oppida. & ſub apenino Belforte. ad dexterā bagantiano torrenti, Par-

Tarus mam augēti Caleſtanum adiacet. Tarus exinde fluuius padum illabitur. Intus ad ſiniſtrā

Conius ubi Conio torrente augetur Fornouum: ſuperius complanum, ſancta Maria, & ad ortum

Fornouum fluuij citium caſtella. ad dexteram ſolegnanum & bargum, ubi alpem bardonis olim fuiſſe dictum inuenio, in quo Lutprandus longobardorū rex monaſterium quod barcetum dicitur, ædificauit. Ad conij ſiniſtrā, & ubi ocha torrens illum influit, eſt Stoparinum, poſt Tamugola & Cornus, & ad conij ortum eſt ruinū: ſub quo eſt Cariiū. medio quod Tarum amnem & proximū torrentē ardam interiacet ſpatio, in uia æmylia burgus eſt dononius

Buſchetum nobile oppidū: infra eſt Buſchetum nouū oppidū, ad lardæ ſiniſtrā Scargia. intus colum-

Fidentiola banium. & in uia æmylia eſt fidentiola oppidum nobile uetuſti nominis. de quo Liuius libro LXXXVII. Sylla Carbonem exercitu ad cluſium, ad fauentiā, fidentiolamq́; cæſo

Arquata Italia expulit. ad dexteram eſt nobile oppidum arquata, uinum habens omnium regionis

Nura ſuauiſſimum. Sequitur Nura fluuius: ad cuius dexteram intus carminiū Ripa & Rauengonum. ad ſiniſtram roncouerum. & ſub appenino Nucetum. Poſt amnem Nuram pri-

Placentia mus padum illabitur fluuius Trebia. ad cuius oſtium eſt Placentia: quam Q. Aſconius Pedianus tradit ordine quinquageſimam & tertiam coloniam Romanorū deductam fuiſſe à P. Maſone aſina: à Cn. Pompeio Strabone: & P. Cornelio Scipione triumuiris. Suntq́; eo miſſa ſex milia hominum noui coloni: in quibus equites deducendi fuit cauſa, ut opponerentur gallis, qui eam partem galliæ tenebant. Liuius autem libro XXI. Agro gallorū capto coloniæ deductæ ſunt Placentia & Cremona. & libro XXVII. Haſdrubal quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad placentiam, dum obſidet magis quàm oppugnat, corrupit. Crediderat campeſtris oppidi facilem oppugnationē eſſe: & nobilitas coloniæ induxerat eum. Et libro XXVIII, Placentini & Cremonenſes queſti ad ſenatum de agri populationibus, quas fecerant galli accolæ: iuſſit ſenatus Manlio prætori ut curaret. & decreuit ſenatus, ut qui ciues placentini & cremonenſes erant, in colonias mitterentur. Trebellius Pollio in Aureliani geſtis rebus. Quū autē Aurelianus uellet omnibus ſimul marcomannis facta exercitus ſui conſtipatione occurrere, tanta apud Placentiam clades accepta eſt, ut Romanū penè ſolueretur imperiū. Scribit etiā Liuius XXI fuiſſe apud placentiam emporiū ope magna munitū, & ualde firmatū præſidio, quod Hannibal expugnare nequiuit. Id emporiū fuerat à Romanis bello gallico munitum: inde locū frequentauerant accolæ, mixti undiq; ex finitimis populis: quos prælio ſuperatos Hannibal crudeliſſime diripuit. Ornata fuit Placentia T. Tinca oratore placentino, ſicut Cicero in Bruto dicit, dicaciſſimo. Idemq́; Cicero pro Murena dicit patrem L. Piſonis eius qui fuit C. Iulij Cæſaris ſocer, fuiſſe placentinū, & bello marſico faciendis armis præfuiſſe. & diu poſt habuit Gregoriū X pontificē Ro. qui lugdunenſe conciliū celebrauit. Isq́; pontifex celeberrimus poſt multa glorioſe in eccleſia dei geſta, arretij obijt & ſepultus eſt, ubi ſæpe miracu lis coruſcauit. Scribitq́; Plinius, quū Veſpaſiani imperatoris edicto cenſus Italiæ haberetur, uirū unū placentiæ repertū fuiſſe, qui XXX centūq́; uixiſſet annos. Eaq́; ciuitas ad an

Palauicini num XLIX ſupra ducēteſimū & milleſimū palauicinis nobilibus ſubiecta fuit, cū nunq́; prius cuiq́; alteri ſubdita fuiſſet, qui nō Italiæ omnis, aut ſaltē longobardiæ totius dominiū obtineret. Caſus uero quos poſtea per ætatē noſtrā ptulit horrēdos referre infinitū fuerit, ſed ſatis ſuperq́; ſit nūc clariores breuiter explicare. Poſt mortē Ioānis Galeatij uicecomitis, qui fuit primus Mediolani dux intra duos annos Placentia octies prędę expoſita fuit, ad eāq́; tūc deuenit calamitatē, ut nos ipſam pluſtrauerimus totā omni mortaliū præterq́; unius publici hoſpiratoris habitatiōe deſtitutā. & ad annū poſtea plus minus XL. Philippo duce mediolanenſiū tertio uita functo, quū populus mediolan. ſe liberū eſſe parū fortunato

nato consilio quæsiuisset, placentiaq; Venetis se dedisset, in eam mediolanenses arma uer-
rerunt. Franciscusq; Sfortia mediolanensis populi ductor exercitus, illam durissima pressit
obsidione. Defensabatur autem urbs à Thadeo estense: quem Veneti cum duobus equitū
totidēq; peditū milibus præsidio immiserant: quū tamē populus inesset magnus milia ui-
rorum octo. Mediolanensiū uero exercitui prĕter Sfortianos milites decem milia inerant.
Franciscus Piccininus, Guidacius Manfredus, Ludouicus uermes, Carolus gonzaga, &
alij minores copiarum ductores, quos omnes constat supra X V milia equitum peditumq;
habuisse. Oppugnata uero est Placētia aliquot diebus copijs bipartitis, ꝙ unis castris sfor-
tiani, alijs cæteri omnes tenderent, & muri utrobiq; bombardis aperti sunt. Forte autem
fortuna accidit padum continuis aliquot dierum imbribus auctum adeo intumescere, ut
naues ad mœnia appellerentur. Quam ob occasionem tertio nauali prælio urbs oppugna
ri cœpta: & Guidatio gonzagæq; id muneris est iniunctū. captaq; est magno impetu urbs
præclara. Tanta autem in diripiendo fuit rabies, tam effrenis libido, ut nihil humani aut di
uini iuris aliter sit seruatum, quàm si in barbariem quandā publico dei principumq; orbis
christiani edicto fuisset sæuiendum. Et ne singulas percurram scelerum formas, ea quæ
alias in urbium direptione miserrima sunt uisa, matronas uiolari, uirgines parentum sinu
euelli, inter minima Placentiæ tunc sunt uisa. Secus Trebiam paulo supra Placentiam lo-
cus est insigni clade Romana Sempronio cos. ab Hannibale inflicta notissimus: & Trebia
intus ad sinistram habet Runchuuerū: & superius Bobium monasterio beati abbatis Gal- *Bobium*
li, quod ipse anno aduentus Longobardorum in Italiam L X X X V I I. Addoaldi Theu-
delindæ reginæ filij & ipsius reginæ impensa ædificauit clarum: ubi uero torrente auanto
Trebia augetur, est Argonastū: superius ad dexterā Octunū, iouenū, & ad fontē Monbru *Argonastū*
num, qua in ligures supra Genuam est trames. Ad torrentis auanti sinistrā, ubi torrente al- *Octunum*
gretia augetur sancti Ioannis oppidum, & in appenino Talliolum est castellū. in padi ripa *Taliolum*
sunt tuni torrentis ostia, qui torrens in uia æmylia sancti Ioannis agri Placentini oppidum *Tunus*
attingit. Infra est ad dexteram Bosenascum. ulterius ad padum Stella. & ad torrentis copæ *Stella*
ostia Bricolanum: ad huiusq; torrentis sinistrā intus est Clastidium illud pœnorum secun- *Clastidium*
do bello punico horreum nunc mediocre oppidum: de quo Liuius X X I Hannibal inopia
quæ per hostium agros euntes nusq; præparatis cōmeatibus maior in dies excipiebat, ad
Clastidium uicum, quo magnū frumenti numerū congesserant Romani, mittit. Ibi quum
uim pararent spes facta proditionis, nec sanè magno prætio nummis aureis quadringētis
datis P. Brundusino præfecto præsidij corrupto traditur Hannibali Clastidium. Id horreū
fuit pœnis sedentibus ad Trebiā. Illud autē oppidū, & adiacentes ciuitates per id secundi
belli punici tempus fuisse ligurum ditionis ostendit Liuius X X I I. Q. Minutius in leuam
Italiæ ad inferum mare flexit iter, geminoq; exercitu educto à liguribus orsum est bellum.
oppida Clastidium & licubium utraq; ligurum, & duæ gentis eiusdem ciuitates celelates,
cordiciatesq; sese dediderunt: & tum omnia cispadū, præter gallos boios ligurum sub diti
one erant. Superius sunt trochoneum & turris, Influit inde padum Staffola torrens: ad cu-
ius òstia est Albianū. Supra ad sinistrā nazzanum & uorcum ad dexterā: intus Vogheria *Albianum*
oppidum nūc opulentissimū. torrens inde habetur coronus, ad cuius sinistram intus Cas- *Vogheria*
sium: ad dexterā superius muleta & castellatium. Fluuius sequitur Schirmia, supra cuius
ostia ad sinistrā Castrum nouum oppidum, & ipsum opulentissimū, quo insignem Borsiū *Castrum*
estensem Philippus Anglus Mediolanensium dux donauit. Supra est Terdona ciuitas ue *nouum*
tus, quā ad annum nunc L X supra ducentesimū Federicus imperator Barbarossus uasta *Terdona*
uit. Superius ad Schirmiæ sinistram Serauallis, quod oppidum Philippi Mediolanensium *Serauallis*
tertij ducis dono possidet Blasius agereus Genuensis, quem res maritimis expeditionibus
bene gestæ clarum fecerunt. Et supra eam sunt insula Bissuda, & in apennino Torilia. Se-
quitur amnis Tanarus duodecim auctus torrentibus, quorum quatuor ad sinistrā, ad dex- *Tanarus*
teram octo accipit. Ad Tanarum amnem ora incipit celebris nunc Monsferatus appella- *Monsferatus*
ta, cuius fines sunt hinc padus, inde appeninus: & Tanarus ipse à fonte suo ad ostia, qui-
bus fertur in padum, & superiori in parte mōtes Moncalerio proximi, ubi pedemontiū
incipit: ferratensisq; ora penè omnis marchionibus est subdita in Italia nobilissimis. Qui
ex paleologis constantinopolitanis imperatoribus oriūdi quinquaginta iam & centū an-
nis cā orā possederūt, Supersuntq; fratres quatuor Ioānes Guillielmus, Bonifacius & The

odorus

odorus ſedis apoſtolicæ notarius. Et ſi uero omnes literis ſunt ornati, treſq; natu maiores
arma cum laude tractarunt: Guillielmus tamen pluribus per Italiam bellis interfuit. Loco-
rum eius oræ ordinem ſequi, & ſimul digniora copioſius deſcribere operoſum fuerit atq;
impeditum nimis opus. Quare ſummatim quæcunq; uidebuntur digniora explicabimus.
Baßignana Ad padi ripam ſunt Baſſignana, ubi ponte iunctus eſt padus. & Valentia uel potius Va-
Valentia lentium ſicut Plinius, ubi primo forum Fuluij dicebatur: deinde pomatum, fraſſinetum,
Caſale caſale ſancti Euaſij, quod per ætatem noſtram ornatum fuit Facino cane præſtantiſſimo
Moncaleriũ rei bellicæ ductore. deinceps habentur pons Sturiæ, camianum, gabianum, uerrucula, ſan
Salutia ctus Raphael, graſſinum, & moncalerium oppida, ac ſalutia marchionum eius cognomi-
nis illuſtrium patria, in qua principem nunc babemus literis, & omnimoda uirtute conſpi
cuum Ludouicum. & ſecundum amnis tanari ripam poſt Baſſignanam ſunt mons caſtel-
Bergolium lus & panonum oppida. Deinceps Bergolium: & altera potior eiuſdem ciuitatis pars Ale-
Alexandria xandria. quam Mediolanenſes, Placentini, & Cremonenſes, ut Papienſibus inimicis com-
modius obeſſe poſſent ad annum ſalutis L X V ſupra centeſimum & milleſimum ædifica-
runt: & ut nouę urbi ac facto ſuo maior accederet auctoritas, eam à tertio Alexandro tunc
Romano pontifice Alexandriã uocauerunt. Supra quam ſunt oppida fœlicianum & mo-
Aſta rum. Deinceps Aſta ciuitas malo uſuræ quæſtu opulenta, quam nunc obtinet dux Aure-
lianenſis francorum ſtirpe regia oriundus. & inde habentur oppida guarene, monticellũ,
Pollentum ſancta uictoria, & pollentum: ubi Cn. Plancus coſ. à M. Antonio ſuperatus, interfectuſq;
Ceua fuit. Superius ſunt Ceua oppidũ nobile, & ſui marchionatus oppida, & caſtella, inter quæ
Alba tanarus fluuius ortum habet. Deinceps per tanari ſiniſtram deſcendendo obuia eſt Alba
ciuitas pompeiana à Plinio appellata. inde Rocha tanari oppidum: & ſupra ubi Burmida
fluuius tanarum amnem illabitur, ſunt ad ſiniſtram oppida, caſtellatium, caſtine, deinceps
Aquæ Aquæ ciuitas. Supraq; eam ſunt baſtanium, curtiſmilium, & carium oppida nobiliũ ſca-
ramporum: quibus locis oppida continentur, & caſtella marchionum charrectenſium in
appenino ſita, & ad genuenſium occidentalem riperiam continentia. Infra uero torrens
borbus, ad dexteram damianium, ad fontem habet canachium, cui proximum eſt oppidũ
Carmagnola carmagnola, quod ætate noſtra ornatum fuit Franciſco cognomine Carmagnola, quo ex-
cellentiſſimo rei bellicæ ductore Philippus mediolanenſis, dux tertius, ſi diutius bene uti
ſciuiſſet rem Venetam Florentinamq; in maximum diſcrimen perduxiſſet. poſt ſupra di-
Padus cta padus in ſiniſtro duorum cornuum, quæ ſub ortu ſuo efficit, habet uncinum, in dextro
Cricium. inter quæ duo oppida eſt ipſe padi ortus: quem Plinius fontem uiſundum ap-
pellat, dicitq; eum medijs diebus æſtiuis uelut interquieſcentem ſemper areſcere. & ardu-
us à quo fons ipſe ſcatet mons ueſulus à priſcis eſt appellatus. Ex quo primum naſci, & ab
Eridanus alpibus diſcedere incipit appeninus. padum amnem a Virgilio libro V I. Eridanum appel
latum Seruius grammaticus ſcribit, ideo à poetis dici apud inferos naſci, quia naſcatur in
appenino in mare inferum uerſo. ſed contrarium eſſe uidemus, quum ea pars appenini ex
qua ortum habet, ſit in mare ſuperum uerſa. Quod autem poſtea Seruius ſubiungit uerũ
eſt, Eridanum fuiſſe dictum à Solis filio in curru fulminato, quem male regebat, poſtea ſo
rores flentes uerſas in populos. Sed iam tranſeundum eſt ad aliam Lombardiæ partẽ, quæ
olim dicta eſt Italia tranſpadana: de qua Plinius. Tranſpadana Italia addita faba, ſine qua
nihil conficiunt. & ubi de rapis libro X V I I tractat dicit. Tertius hic tranſpadanis fructus.
Mintius primuſq; illi eſt in padi ripa Mintius noti uetuſtiq;, & à Virgilio celebratiſſimi nominis
Gouernum fluuius lacu Bænaco effuſus. Mintio ad ſiniſtram prope padum Gouernum oppidũ, apud
quem locum primus Leo papa Athilam Hunnorum regem, qui flagellum dei dictus eſt,
ne ulterius Italiam ingrederetur ſuæ ſanctitatis grauitate deterruit. & ubi Mintius palude
emittitur, Mantuam urbem circumdante, formigoſa eſt caſtellum. Mantuam urbem uetu
ſtiſſimam ab Etruſcis conditam, & unam fuiſſe X I I coloniarum: quas ſuperius ex Liuio
Patauino docuimus trans appeninum ab ea gente miſſas magis conſtat, quàm ut alia indi
geat probatione: præſertim quum poeta inſignis Virgilius ciuis ſuus, id orbi faciat notiſſi
Mantua mum: diffuſiuſq; eius urbis narrat originem: Mantua diues auis, ſed non genus omnibus
unum. Liuius libro X X I I. Ita diuiſæ copiæ, boiſq; in agrum ſuum tannetum profectis
inſubres cenomanniq; ſuper amnis Mintij ripam cõſederunt: intra mille paſſuum & Cor
nelius coſ. eidem flumini caſtra applicuit. & libro X X I I I prodigia enumerans, quæ
anno

anno v ſecundi belli punici fuerũt dicit. Mantuæ ſtagnũ effuſum mintio amni cruentum
uiſum. Paſſa eſt pridem Mantua calamitates maximas, præter illas quæ Virgiliano uerſu
ſunt notiſſimæ: Mantua uæ miſeræ nimiũ uicina Cremonę. Nam ab Athila Gothis, Lon-
gobardis, & Chachanno bauarorum rege eam quandoq; dirutam, quandoq; ſpoliatam,
quandoq; mœnibus apertis immunitam fuiſſe relictam in hiſtorijs oſtendimus. Mantuæ
per Caroli magni tempora ſanguis Chriſti miraculoſus apparuit: ad quem uiſendum III *Sanguis Chri*
Leo papa ſe contulit: & inde in Germaniam ad Carolum acceſſit. Carolusq; Caluus ma- *ſti*
gni filius Mantuæ ueneno interijt: quod Hebræus medicus pecunia corruptus dedit. Ea- *Carolus*
dem quoq; in urbe II Nicolaus pontifex Romanus concilium celebrauit, in quo confir-
mata eſt conſtitutio de pontificis Ro. electione à cardinalibus facienda. Interfuitq; con-
cilio Mathildis glorioſa, in cuius poteſtate ea urbs tunc erat. Obijt in ea nuper præſtantiſſi
mus princeps Ioannes Franciſcus gonzaga bello & pace clariſſimus, uirtute cuius & pro-
ximarum Lombardiæ ciuitatũ infortunijs per ætatẽ noſtram opibus Mantua populoq;
quàm multis ante fuerit ſeculis plenior eſt facta. Supereſtq; Paula uxor, mulierum ætatis
noſtræ à religionis ſapientiæ & humanitatis partibus celeberrima. Et huiuſmodi parentũ
laudibus reſpondentes Ludouicus marchio, Carolusq; frater, & ſi arma cũ laude tractant *Ludouicus*
literis exornantur. Quibus eos & fratres & ſorores imbuit uir doctiſſimus, ac omnimoda *marchio*
uirtute conſpicuus Feltrenſis Victorinus. Epiſcopũ item & ciuem nũc habet Mantua præ
ſtantiſſimum Galeaciũ Caprianum, literis honeſtate & prudentia ornatiſſimũ. Mintium
amnem ponte iungit Valegiũ oppidũ. Supra ad lacus emiſſoriũ eſt piſcaria magni porto- *Valegium*
rij oppidũ: arce & ponte magnifici operis à Scaligeris olim Veronen. conditum. Isq; pro *Piſcaria*
Benaco Gardæ lacus nunc appellatus eſt. Virgilius. Quos patre Benaco uelatus arundine *Gardæ lacus*
glauca Mintius infeſta ducebat in æquora puppi. Benacusq; oppida & uicos habet ad de
xteram Lagiſium Gardamq;, à quo nomen accipit: Turrim Malſeſinũ & Turbolum, ſub *Lagiſium*
quo illũ intrat Sarcha fluuius in tridentinis montibus oriundus. Eſtq; is turboli uicus turri *Garda*
munitus debiliſſima, ad quẽ primaria hiſtoriarũ noſtræ ætatis pars pro miraculo narrat tri
remes Venetorũ Philippenſi bello altiſſimis traductas mõtibus in Benacũ fuiſſe dimiſſas.
Sarchiæ item ad dexterã ſunt caſtella & uici, archus drenna Madruſium. & ad parui lacus
quẽ in montibus facit dexterã Vocianũ. ſuperius in ualle pontionum: & ad fluuij Sarchæ
fontem ſancta Maria. Ad Mintij ſiniſtrã goidum Volta & Capriana. ad lacus uero ſiniſtrã *Goidum*
Riuoltella, Deſentianum, mineruium, & in ſinus quẽ facit lacus angulo ſalodium. poſt in *Salodium*
circuitu madernum gargnanum lucionium, & riua nobiliſſimũ regionis oppidũ, quod in *Riua*
hiſtorijs Longobardorũ legimus ſic appellatum fuiſſe à riuo ſanguinis, qui factus eſt, cum
rex Longobardorũ Grimoaldus francos Italiã per tridentũ ingreſſos magna occidione in
prælio ſuperaſſet. Superius ad Sarchæ ſiniſtrã trienniũ & cadarcionũ. Eſtq; in lacus inſula
Sermionũ. Vltra mintiũ per padi ripã eſt burgus fortis, ubi Mantuanus marchio illũ mu- *Sermionum*
nitiſſimis hincinde cuſtoditum arcibus cathena claudit: paulo ſupra ſunt amnis ollij oſtia. *Burgus fortis*
Is fluuius lacu Sebuino, quẽ nunc Iſei uocant, effuſus breui ſupra padum tractu ad dexte-
ram Cleſio augetur fluuio, prope cuius oſtia eſt oppidũ Marcharia. & ad ipſa oſtia Calua- *Cleſius*
tum caſtellũ. Ad Cleſij uero dexterã ſunt aſola, morum, mons clarus, cui ampliſſima adia- *Aſola*
cet planicies, & lunatum oppidũ. Ad eiusq; ſiniſtrã gauardum, buarnum, angoſeniũ: ſupe *Lunatũ*
riusq; Cleſium tres augent torrentes, touerus, degnus, biocolus. Ederum inde habetur ca- *Ederum*
ſtellum, apud ſui nominis lacum, quẽ ſub Ludronio caſtello altiſſimis in montibus influit
Chaffar torrens. ad Cleſij uero fontẽ bargatium eſt oppidulũ. At ad ollij fluminis ſiniſtrã
ſunt, pons uicus, urcei noui, urcei ueteres oppida. & ſupra ad ſebuinũ eſt Iſei oppidum, à *Pons uicus*
quo lacus nouũ accepit nomẽ. Supra ubi Ollius ipſe lacũ influit, eſt piſognum caſtellũ. & *Vrcei*
ubi torrente augetur grinia, buenũ. Superius ciuitale & brenum. ubi fontẽ habeat ollius, *Iſeum*
difficile eſt diffinire. Nã quom à frigidolfo lacu, qui eſt in alpibus torrentes decidant duo, *Ollius*
qui ad ſiniſtrã eſt frigidolfum nomen retinens olliũ influit: qui uero eſt ad dexterã, in aliũ *Frigidolfum*
cadit torrentẽ, à quo ollium habere initiũ incolæ affirmant. Quum item alter torrens apud
poggium caſtellũ oriundus duorũ quos habet ramorũ, altero ad ſiniſtrã per Dialengũ ſan
ctum Bartholomeũ, armicũq; & cuſiam uallis ſolis loca abduam, altero ad dexterã ollium
illabitur: cõmunẽ cum abdua ortũ ollius habere uidetur. Sed ad inferiora amnis ollius pau
lo ſupra cleſij oſtia ad ſiniſtrã habet platinã, poſt rebechũ, inde Soncinũ oppidũ, ſuperius

palatiolum & calebium. Ad lacusq́ sinistram Sarnagū, pranoriū, loarium, monticulum,
Brixia Cemmium & edolium. medio quod clesium & ollium amnes interiacet spatio Brixia est
præpotens ciuitas, quā Iustinus ex Trogo dicit conditā fuisse, simul cū Mediolano, & plu-
ribus alijs ciuitatibus à gallis, qui urbem Romā ceperunt. Sed Liuius uelle uidetur eam fu-
isse cenomannorū olim, à quibus cōdita sit caput. Est autē uetusto nomine, & rebus apud
eam gestis clara, quā Liuius libro XXI fuisse Romanis auxilio his uerbis scribit. L. Aemi-
lius imperator effusum agmen ad mutinam ducit. & in syluis quæ tunc circa mutinā erāt
cæsi sunt Romanorū LXXX. Cæteri tannetū petierunt. sex signa miliaria adempta. Fu-
ere tunc auxilio Romanis brixiani galli, aduersus alios gallos & boios. Et libro XXII. Ita
diuisæ copiæ, boisq́ in agrū suum tannetū profectis, insubres cū cenomannis super amnis
mintij ripam cōsederūt: intra mille passuum & Cornelius cos. eidem flumini castra appli-
cuit, inde mittendo in uicos cenomannorū brixiamq́, quæ caput gentis erat, ut satis com-
perit, & cætera. Nec tamen minus clara est reddita, per ætatē nostrā obsidione, quā omni-
um durissimā philippensi bello, & Francisco barbaro insigni Veneto præfecto defenden-
Mella te pertulit. Brixiā præterlabitur fluuius mella, scatentibus ubiq; per regionē fontibus & ri-
uis potius q̄ torrentibus quatuor influentibus nō multis auctus aquis, quas ad nullū pro-
ximorum amniū integer perducit. Habet mella ad dexterā mompianū cōcisum & seretiū
castella, ad sinistrā ubi crescere incipit choriū, subinde uillā & uncinū, & ubi influit Broc-
cus torrens broccium, & ad brocci ortū lodrium. ad fontemq́ mormæ torrentis pesaciū,
Boratum secusq́ mellæ ipsius alueum boratū & coium. Ad padi alueū sequitur Dosiolum, & post
Dosiolum uitelliana oppidū, opibus populoq́ refertissimum, quod Vitellius imperator direpta Cre-
Viteliana mona, dum Ottonis Romæ imperantis mortē cū proditoribus constitutam expectat, pro
castris primo habuit, postea ut pro oppido habitaret, reliquit cōmunitū. Superius est Sa-
bloneta oppidū, quo familia in Cremonensibus nobilis comitū persiceti, quæ nunc habet
Casale maius Brocardū literis ornatissimū duxit originē. Inde quinto miliario in padi ripa abest Casale,
quod cognomine dicūt maius, oppidū populo frequentissimū. Inde milibus passuū trigin-
Cremona ta abest Cremona uetus Romanorū Colonia simul cū Placentia, sicut Liuius XXI scribit
deducta: quæ sicut Virgilius non de præterito magis uere dixit, q̄ de futuro uaticinatus fu-
it, multas sæpenumero calamitates incurrit, q̄ post tēpora Virgilij à uitelliano exercitu
primū, ut diximus, direpta: & post annos circiter quadringentos à gothis, inde à Gisulpho
longobardorū rege, & sclauis illi militantibus per diem XII. Septembris ad annū salutis
circiter sexcentesimū & trigesimū euersa. & annis postea plus minus sexcētis inde elapsis
à Federico imperatore Barbarossa spoliata ac immunita fuit derelicta. Nūc aūt Francisco
Sforciæ per Blanchæ Marię uxoris dotē subiecta est. habuit ex uetustissimis M. Furiū po-
Quintilius etam cognomine bibaculū, & postea Quintiliū poetā Virgilio & Horatio familiarissimū.
Eusebiū quoq; Cremonensem ecclesiasticorū dogmatū peritissimū. Habuit quoq; Gerar-
dum sablonetiū excellentē physicum, & astronomū, qui chaldæas græcasq́, sicut & lati-
nas edoctus literas Auicennæ & Rasis, siue Almansoris libros, qui nūc latine legūtur, tran-
stulit ex arabico: & nuper habuit Ioannē Balistariū præceptorē meū grammaticæ, rheto-
ricæ, & poeseos, quibus adolescens ab eo imbutus fui peritissimū. Habuit quoq; tum mul-
tos iuri & medicinæ deditos: tum maxime Nicolaū Placentinū episcopū Vincentiū fratrē
Amidanos ciues eloquētia exornatos. Supra ad dexterā est Machastorma castellum cæde
caualcaboum, quos Cabrinus Fundulus crudelissime ibi occidit, notissimū: deinde proxi-
mo loco sunt ostia fluminis abduæ. Intus ad dexterā paucis supra padū milibus abduā in-
fluit Serius amnis: ad cuius ostia imminet abduæ Picigitonum oppidū populo frequenta-
tum arcem habens inter primas munitioresq́ Lombardię numerandā. Et ad Serij dexterā
sunt sanctus Sebastianus Castilionū Ruminengū, Martinengū, & in montibus Ghisalba-
gum Seriacumq́: & inde uallis Seriana uicis plurimis frequentata. Ad Serij fluminis sini-
Crema stram primū est Crema oppidū nobile à Federico Barbarossa post afflictam Cremonā in
eius ciuitatis damnū opprobriumq́ ædificatum, quo Veneti per fœdera sunt potiti, quæ
Nemberium cum Francisco Sfortia aduersus Mediolanenses inierunt. Supra sunt Nemberiū & Verto
Vertorium rium, & ad fluuij fontē Bardionū. Imminet ostijs abduæ ad sinistrā castrum nouū cogno-
Bardionum mine bucca abduæ. interius quinquagesimo secundū amnis decursum miliario est Lauda
Lauda ciuitas, quā Federicus Barbarossus Mediolano destructo ædificauit, ornaturq́ ea ciuitas
Ambrosio

Ambrosio Vignatensi iureconsulto in lombardis prętantissimo, bonarumq; artiũ studijs
deditissimo: & pariter Mapheo Veggio doctissimo atq; optimo uiro: aliquot editis operi-
bus partim metro, partim oratione soluta claro. Distat a præsenti Lauda ciuitate tertio mi-
liario, altera Lauda uetus dicta, quam uulgo ferunt Cn. Pompeium ædificasse, datis ibi co- *Lauda uetus*
lonis primarijs piratarum, quos duxerat in triumphum: quod quidem nullo inuenimus
in loco. Quin potius Seruius in Virgilij expositione est auctor, piratas partim in græcia,
partim in Calabria à Pompeio agros habuisse: nisi forte aliter uoluisse uideatur innuere
Lucanus in primo, ubi facit Cæsarem Arimini concionantem sic dicere: Quæ sedes erit
emeritis, quæ rura dabuntur Quæ noster ueteranus aret, quæ mœnia fessis? An melius fi-
ent piratæ magne coloni. Plinius uero uelle uidetur eam urbẽ fuisse conditã à populis no-
mine Liuijs & Maricis, qui fuerunt transalpini: & tamẽ eam appellat laudem Pompeianã:
raram autẽ in ueteribus scriptis eius urbis aut loci uidimus fieri mentionẽ. Primusq; præ-
ter Pliniũ locus, in quo Laudæ ciuitatis nomẽ legatur est, ubi nos Odoacris Erulorũ regis *Odoacer*
aduentũ in Italiã describentes diximus: quod & aliunde accepimus Orestem patritiũ Au-
gustuli imperatoris genitorem apud Laudam odoacri congressum, ab eoq; superatũ papiã
cõfugisse. Supra Laudã abduæ imminet Cassianũ oppidũ. post regio est mons brigantius *Cassianum*
appellata, multis habitata uiculis, & uini optimi castanearumq; feracissima. ubi uero ab-
duæ mons ipse imminet Brippiũ est oppidũ quod Veneti obtinent. Et supra uarios inter
colles abduã dextrorsum illabitur Brembus amnis, cuius conualli inter montes insunt ca- *Brembus*
stella & uici, sanctus Petrus, meniũ, augum, sanctus Peregrinus, sanctus Ioannes, & platia.
Contra brembi amnis ostia est uauariũ castellũ, & intus gorgontiola. attrahit ex lacu lario
nunc Comi dicto abdua sinũ, quẽ leuci lacũ dicunt. Estq; ad lacus ipsius emissoriũ, qua flu-
uius abdua in mediterranea exit, Leucũ oppidũ: ubi pons eum iungit amnem. Et secundũ *Leucum*
lacus dexterã superius sunt Abbatia, Mandellũ. deinceps lerniũ, uarena, Bollanũ, corcenũ, *Mandellum*
prona: & ubi abdua ipse ex alpibus cadens larium influit, est colungũ. supra sunt morben-
gum, Stationa, Tiranum, machũ. & ubi cõmunẽ abduę cum Ollio fontẽ esse diximus, sub
frigidolfo burinũ. Sunt etiã ad abduæ lacũ influentis sinistrã posta lesium, xundrum. & su-
pra lacunã, quæ abduæ fons à multis esse creditur posclauinum. Medio quod abduã influ-
entes serium, & brembũ fluuios interest spatio editissimis in montibus est Bergomũ ciui- *Bergomum*
tas uetusta, à gallis simul cum Mediolano, & Brixia, & Verona, eodemq; tempore sicut
Pompeius Trogus dicit ædificata: quæ Gasparino Bergomensi rhetore & grãmatico ex-
ornata est. Eo item spatio quod brembum, seriũ, abduamq; amnes, & bergomenses inter-
cedit montes, regio est glarea abduæ appellata. Insunt & castella triuilium, mozanica: &
quæ supra sunt dicta, Ruminengũ, Martinengũ, & Carauagium prælio insigne omnium *Carauagium*
ætatis nostrę memorabili: in quo Mediolan. tunc rei pub. exercitus copias Venetorũ equi
tes XII pedites IIII milia fregit, fuditq;: uel potius maiori ex parte cepit. Sequitur ad pa-
di dexteram Belgiosium uilla opulentissima: quã Philippi angli mediolanensis tertij ducis
dono obtinet Ludouicus cunij comes, Albricum tertium & Malatestam comitum cunij,
sicut ostendimus clarissimorũ reliquias in ea fouens. postea habentur umbronis fluminis,
quod eupilum lacus larij siue comensis partẽ exonerat ostia. primũ habet umbro ad dexte
ram castellum uillalantem: post sanctum Angelum. Et longe supra intus Canturium oppi *Canturium*
dum, superiusq; Comũ ciuitas uetusta lacui lario, cui dat comensem appellationem con- *Comum*
tigua: quæ à gallis cum Mediolano, Brixia & Verona, sicut Trogus scribit, condita fuit.
Ciuem ea ciuitas habuit paterna origine Pliniũ: quem mutatus incolatus uocari fecit Ve *Plinij patria*
ronensem, qui scribit Comum & Bergomũ oromoniorũ stirpis fuisse, Catonẽ tradidisse:
qui fassus fuerit se gentis originem ignorasse. Quam postea docuit Cornelius Alexander
affirmans ortam fuisse eam gentem à græcis, interpretatione nominis indicante, q; uitam
in montibus degant. Catullusq; poeta innuere uidetur Cecilium poetã fuisse comensem
hoc epigrammate: Poetæ tenero meo sodali Velim Cecilio papire dicas: Veronã ueniat,
noui relinquens Comi mœnia lariumq; littus. Nam quasdã uolo cogitationes Amici acci
piat sui meiq;. Quare si sapiet uiam uorabit. Isq; Plinius Comi conuersatus fontẽ esse dicit
in Comensi, qui singulis horis semper intumescit ac residet. & idem affirmat abduam am-
nem lacum Larium supernatare. quodq; nunc quoq; usu cognoscitur, lapidem esse dicit in
Comensi, qui cauatur tornaturq; coquendis cibis. Longobardorũ quoq; habẽt historiæ in

lacu lario insulam esse, quæ Comantina appellaretur: in qua legimus Francilionem primo ducem Romanum: postea aliquos Gothorum & Longobardorum reges multas conseruasse diuitias. & forte maiores omnibus, quæ ab illo tempore alicubi in Italia fuerint congregatæ, eaq; insula nũc nobis ignota non longe à domo aberat, uel oppido, uel uico. Scribit etiam Plinius transpadanã Italiã iuxta alpes larium lacũ habere amoenũ arbusto agro, ad quẽ ciconiæ nõ transuolant. Sunt ad eam lacus partẽ, quæ à maioribus appellatur Eupilus: dextera in parte fenium, palantium, ripa, nesium, leseniũ: & qua se lacus in abduam flectit belasium. Ab umbronis fluuij ostijs paruo supra padũ tractu sunt sanctus Columbanus: post uia laudensi à Mediolano melegnanũ oppida: inde uicus mercatus populo frequentissimus: & superius modoetia nobilissimũ totius Lombardiæ oppidũ. in quo seruat absurda cõsuetudo ab trecentis annis introducta, Cæsares Germanos corona ferrea in Romanos reges, imperatoresq; insigniri. id oppidũ reddidit prius ex paruo amplissimũ Thedoricus rex Ostrogothorũ primus, palatio ibi magnificẽtissimi operis ędificato: & Theodelinda Longobardorum regina insignis: ad quam beatus Gregorius dialogorum libros scripsit: basilicam beati Ioannis Baptistæ, ac palatium superbissimũ sumptuosissimo opere in eodem extruxit. Supraq; modoetiã umbroni fluuio adiacet charrarum. Secus Comum ad umbronis ex lacu Eupilo ortum Brixia influit torrens: ad cuius ortũ castella sunt murgum, canossium & uatallum. Ad secundum latus larij uel Comi sinistram sunt, Sennobiũ, arcinium, campus: & ubi torrens aqua seria influit, monasium: dehinc rasonegum, gundũ, grauidona, damassium, iera, foregium: & ubi fluuius lacum influit est Senolegum. Supra torrentẽ sunt, larium, uictoria: & dehinc castellum Clauenna: apud quã Plinius dicit curiã rhetiarum fuisse. Ea uero montana regio cur olim rhetia fuerit appellata: Iustinus in trogo sic docet. Tusci à gallis pulsi sedibus alpes occupauere, & rhetorũ gentẽ sic ab eorũ duce appellatã cõdidere. Fuerũtq; hi populi bifariã in primã & secundã rhetiã diuisi. Ad alterũ uero latus casatium, & in extremo lacus angulo megiulla castellum. Ad dexterã padi ripam post umbronem prima habentur ticini ostia. Is fluuius Verbanum lacum, quẽ nunc maiorem dicunt exonerat. Adiacet huic amni ad dexteram quarto supra ostium miliario ciuitas nunc Papia Ticini nomine uetustior: quam Plinius uelle uidetur fuisse conditam à populis Leuijs & Maricis, qui fuerunt transalpini. Sed quantũ licet ex Liuij scriptis conijcere Ticinum urbs, quo tempore Hannibal in Italiã uenit, nondũ erat. Nam libro XXI sic habet: Iam tamen Scipio padum traiecerat ad Ticinum amnem motis castris. & infra: quum utrinq; ad certamen accensi militum animi essent Romani ponte ticinum iungunt, tutandiq; pontis causa castellum superimponunt: & inferius: auxit pauorem consulis uulnus, periculumq; intercursu tum pubescentis filij propulsatũ: hic erat iuuenis Africanus. Dicimus itaq; nõ potuisse abesse, quin si Papia tunc fuisset, aut Ticinum urbs, eius nomen aliqualiter Liuius posuisset: nec pontem Romani fecissent, factoq; castellũ imposuissent. Eam ciuitatem Athila rex Hunnorum direptam uastauit. & quum paulopost instaurata esset Odoacer Erulorum rex Orestem patritiũ, Augustuli imperatoris genitorẽ in eo obsessum uicq; captum interfecit: Ticinumq; urbs crudeliter direpta atq; uastata est: ubi tunc cædes maxima fuit ciuium Romanorum, quanta nunquam alibi post Romani imperij inclinationem commissa fuerat: Pariterq; ad annum inde circa centesimum & uigesimum uouerat se facturum Alboinus rex primus Longobardorũ, nimia Papiensium resistentia fastiditus. Sed cum ipso ingressu equus sub eo collapsus, surgere nequiret, admonitus à bono uiro comite suo mutauit propositum, equusq; illico surgens, illum in urbem detulit incolumem. Rodulfo autem burgundo Italiæ regnum occupante, per VII Stephani pontificis Romani tempora ungari Salodo duce Italiam ingressi, Papiã obsessam captamq;, ferro ignique uastarunt. Alunda fuit adolescentula nobilis, & pulcherrima papiæ incerto nobis iure dominio potita: quã Vgo arelatensis Italiæ rex Lothario filio dedit uxorẽ. Eoq; mortuo, tertius Berengarius Vgoni in Italiæ regno successor Papia potitus, mulierem carcere tenuit. Interea Agapitus pontifex Ro. Italiæq; proceres & populi, Berengarij & Alberti filij tyrannidem exosi, Otonem primũ ex germania in Italiã uocauerunt. Isq; cum armatorum milibus L. ueniens Berengario & Alberto deiectis, Alundam carcere eductã matrimonio sibi copulauit, tumq; Italia à malis, quę diu fuerat perpessa respirare coepit. Perthari Longobardorũ rex monasteriũ sanctæ Agathæ, & Theudelinda regina ecclesiã sanctę

Sanctus Columbanus — Modoetia — Clauenna — Casatium — Ticinus — Verbanus — Papia — Odoacer

Mariæ

Mariæ ad perticas in ea ciuitate conſtruxerunt. Et Luithprandus longobardorũ rex oſſa
beati Auguſtini ex Sardinia papiam,ubi ueneratiſſime ſeruantur, deferri curauit. Idemq; *S. Auguſtinus*
rex monaſterium beati Petri cellula aurea appellatum,& apud Holonam, ubi curiam ſæ/
pe reges tenuerunt monaſterium ſancti Anaſtaſij martyris ædificauit. Gondiberta regina
eccleſiam ſancti Ioannis baptiſtæ: & Petrus epiſcopus Luthprandi regis conſanguineus
eccleſiam ſancti Sauini papiæ conſtruxerunt. Eam urbẽ ſitu & aeris ſalubritate amœniſſi/
mam reges Oſtrogothorũ, & poſtea longobardorũ libenter incoluerũt: unde apud ipſam
multa fuerunt præclare geſta à nobis in hiſtorijs præter prædicta accuratiſſime ſcripta. or/
nauit eandẽ maximisq; proſecutus eſt ſpiritualibus adiumẽtis Epifanius epiſcopus Aqui/ *Epiſanius*
leia oriundus: qui ſex milia captiuos mediolanen. à francorum rege liberari impetrauit. Et
duodeuigeſimus nominis ordine Ioannes pontifex Ro. qui à Bonifacio ferrutij filio ponti
fice adulterino captus, in arcemq; ſancti Angeli coniectus diem ui adhibita obijt, ciuis fuit
papienſis. Habet nunc papia in gymnaſijs multos iuriũ ciuilis & pontificij ac philoſophiæ
& medicinæ ſcientia claros. Sed ex ciuilibus Catonẽ Saccum, & Silanum Nigrũ ciuili de/
ditos iuri & bonarũ artiũ ſtudijs exornatos, Adiacet ticino amni intus ad dexterã & foſſæ
manufactæ ab eodem fluuio ductæ hæret Abbiagraſſum. Superius eſt Vigiuenum Petri *Abbiagraſſũ*
candidi literis græcis, ac latinis, ac editis operibus clari patria. Inde Cuccionũ & poſt Se/ *Vigiuenum*
xtium lacui propinquũ: qua in parte Verbanũ lacum duo minores augent lacus, quorum
qui eſt ad dexterã lugani: qui ad ſiniſtrã ſancti Iulij appellatur. Ad uerbani ſiue maioris la/
cus dexteram Angleria primum eſt oppidũ, à quo uicecomitũ familia originem traxit. Re *Angleria*
cedit uero intus ad dexteram eius lacus partẽ Vareſium oppidũ populo frequentiſſimũ. *Vareſium*
Supra curuatus eſt bifariã uerbanus, ſiue maior lacus lugani ea in parte appellatus. cui ad/
iacent, broſiuũ, portus, caput laci, campronũ, oſtenum & porlectia: & ubi Lauenus influit
amnis ſunt ad lacus undas ſeſſa morchum & luganũ, à quo lacus nomen accepit. Ticinũ
ad ſiniſtram paruo ſupra padũ tractu torrens influit graualonus, ad cuius ſiniſtrã eſt Gro/ *Mortaria*
petum. intus ſunt mortaria oppidũ nobile, & laumelum nũc exile, ſed opulentiſſimũ olim *Laumelum*
oppidũ, multis celebratũ, preſertim lõgobardorũ hiſtorijs. Nã Theudelinda Antaris lon/
gobardorum regis relicta Agilulfum taurinenſem ducẽ apud Laumeliũ ſibi in maritũ, &
longobardis ut permiſerunt, in regem aſciuit. A Laumeloq; nomen habet omnis peninſu/
la regio aliquot oppidulis uicisq; frequentata, in qua linũ gigni & multũ & optimũ, Plini/
us eſt auctor. Interius eſt Nouaria ciuitas, quæ Albutio Silo claro oratore, ſicut tradit Eu/ *Nouaria*
ſebius per Octauiani imperatoris ætatẽ ornata fuit. & ad annũ ſalutis VIII, & terdecies
centenũ habuit Dulcinũ hæreſiarchã, in quẽ cũ Clemens V põtifex Ro. animaduertendũ
cenſuiſſet: ipſe in montes qui nouariæ altiſſimi imminẽt cũ ſectatoribus quingentis ſe con
tulit: quos ſaltuoſus natura, & penè inacceſſibilis locus fuiſſet tutatus, ni ſuperueniens ſoli
to maior nix plurimã eorũ partẽ fame ac frigore mortem feciſſet oppetere. Dulcinusq; &
Margarita uxor cum reliquis eo confecti incõmodo in poteſtatẽ uenerunt. nec tamen er/
rori ut abrenunciarent, adduci potuerũt: quin Margarita in conſpectu mariti mutilata: &
ipſe item pari laceratus ſupplicio, in propoſito pertinaces, tot penè mortes, quot habebãt
membra perpeſſi ſunt. Mons namq; boſus nomine, cociarũ alpium promontoriũ, cęteros
ſuperans Italiæ montes, ad ipſum uerticẽ, quẽ ſemper cõtinuatis etiã æſtate niuibus tectũ
habet omnino inacceſſibilis eſt: cui hæret cõtiguus paulo celſitudine demiſſior mons, nũc
ab hoc dulcini facto gazaronũ appellatus, in ſummo cuius uertice, & ad eum locũ, in quo
ſe cõtinuerant hæretici, ſacellũ nunc eſt ſancti Bernardi uocabulo appellatũ. Adiacentq; *S. Bernardus*
eius montis radicibus ad auerſam partẽ, triuerium, cozola, & crepacorũ agri uercellenſis *Triuerium*
oppida & caſtella. Ad ticini item undas eſt caſtaletũ: & paulo ſupra ad lacus uerbani, ſiue *Cozola*
maioris emiſſoriũ. à quo graualonus amnis ortũ habet, ſinũ efficit ipſe lacus, quẽ mergotij
lacũ dicunt. Illabunturq; torrentes duo grais alpibus defluentes: quorũ unus tonſa dicitur.
alter q sancti Iulij lacũ tranſeat: eius lacus retinet nomen. Nam in eo lacu inſula eſt à ſancti
Iulij eccleſia, ſicut & lacus appellata. Viſunturq; ibi confeſſoris Iulij reliquiæ miraculis co
ruſcantes. Suntq; ad lacus mergotij ſiniſtrã omagnum, acabrium, aimum, boguinũ, & ad
dexterã upaiũ atq; apeliũ. Ad tonſæ ſiniſtrã uergonta, & ſupra in alpibus domuſſula, quã *Vpaium*
nunc domoduſulam appellãt. eſtq; unus ex quatuor tramitibus, unde à mediolano in gal/ *Domiſſula*
lias ſiue germaniã traijcitur. Ad tonſę uero dexteram mergotiũ, à quo ſinus nomẽ accipit:

& ad eandem finus dexteram palantia. Sequunturq́; fecundum uerbanum lacum oppida & castella, canobium, brisagum, ascona, carnium, gardola. & ubi Ticinus ex alpibus grais cadens lacum sebuinum influit, castellum est nomine magainum. Descripsimus supra duos amnes padum illabentes, hinc umbronem, inde ticinum: & simul docuimus quibus in locis uterq; amnis, ex Verbano hic, ex eupilo ille, ortum ducat. Dumq́; loca explicuimus ipsis uel fluminibus, uel lacubus adiacentia, mediam liquimus intactam planiciem omniũ
Mediolanum Italiæ populis frequentissimam. In qua Mediolanum est ciuitas potentissima: quã nostro iudicio insulse opinati sunt quidã inde dictam, ꝙ in medio padi ticini, abduæ & umbronis amnium sita est. Sed alia est eiusdem nominis ciuitas in gallia, cuius fines nullis amnibus similiter sunt coerciti. Originem uero habuit mediolanum lombardiæ, quã Liuius patauinus & Trogus Pompeius narrant, à gallis, qui duce Brenno in Italiã descenderunt: populiq́; loca incolentes, in quibus est ædificata, insubres appellabãtur, de quibus L. Florus ex Liuio dicit: galli insubres ferini & immensi corporis alpium accolæ sæpe alias, sed Virido maro duce iurauerunt se non soluturos balthea, nisi in capitolio. Aemylius uictor eos domuit, nec uidemus alia fuisse Italiæ loca, in quibus facilius coaluerit mortalium multitudo tanta, quantã insubres primũ post mediolanenses per omne seculũ habuerũt: Roma enim non modo non genuit, quẽ habuit multo maiorẽ mediolanensi populũ: sed faciente aeris semper ab ipsa condita insalubris dispositione, confluentẽ ex tota Italia cõportatamq́; & ui ductam ex toto orbe mortaliũ exuberantiã male conseruauit. Quæ apud insubres mediolanensesq́; post eam conditã urbem historici gesta scribunt, hic referre operosissimum esset: sed nostro insistentes instituto indices earum rerũ ponemus. Scribit Eusebius in temporum supputationibus Statium Cæcilium comœdiarũ scriptorẽ clarum fuisse insubrem gallum, & Ennij contubernalẽ: & quosdã existimasse ipsum fuisse Mediolanensem. Scribit Liuius libro ab urbe condita X X exercitũ Romanorũ, tunc primũ ultra padũ fuisse ductum, & Gallos insubres aliquot prælijs superatos in deditionẽ tunc primũ uenisse: quod quidẽ ad annos Romanæ urbis condi. C C C L X fuisse uidetur. X X X inde Liuij liber habet Magonẽ Hannibalis fratrẽ in agro insubriũ uulneratũ, dum in aphricã per legatos
Corsica reuocatus nauigaret: apud Corsicã obijsse. & lib. X X X I habet, L. Furiũ prætorẽ Romanum gallos insubres rebellantes, & Hamilcarẽ pœnum in ea parte molientẽ acie uicisse: Halmicareq́; occiso milia hominũ X X X V I cæsa fuisse. & lib. X X X I habet Cornelium Cethegũ cos. Gallos insubres prælio fudisse: paulo post L. Furiũ purpureonẽ, & Claudiũ Marcellũ boios & insubres gallos subegisse, Marcellũq́; triumphasse. Post eũ uero triumphum urbs Mediolanensis per annos fermè quingentos pacatissima, atq; adeo florẽs fuit:
Traianus ut illam principes Ro. quoad per occupationes licuit, inhabitauerint Nerua Traianus, Hadrianus, Maximianus, Philippus, Constantinus I I I. Constans & Constantinus I I I I, qui dictus est gallus. Iouianus, Theodosius, Valens & Valentianus. Iulianumq́; Galli fratrem mediolani Cæsarẽ appellatũ fuisse tradit Eusebius. post eam uero tam diuturnã fœlicitatẽ primas passum est molestias Mediolanũ beato Ambrosio adhuc superstite: Arrianis sicut ipse in omelijs scribit infestãtibus, quorũ persecutiones ut declinaret in illyricũ exul se contulit. Post serã uero, sicut Eusebius tradit, Auxentij mortẽ Ambrosio mediolani episcopo in suã sedẽ restituto: omnis Italia ad rectã Christi fidẽ est cõuersa: paulo tamen post Athila Italiã ingressus, quom omnem afflixisset Venetiã Mediolanũq́; diruit. Instaurataq́; tunc parũ quieuit bellis agitata: quæ ostrogothi cum Iustiniani imperatoris ducibus gesserunt. Quibus in bellis, ut gothis resisteret, & in partibus Iustiniani imperatoris duraret Mediolanum eas pertulit difficultates & angustias, quæ hominibus uix tolerabiles esse uidentur. & tamẽ superante famis acerbitate deditionẽ tunc etiã, sicut & nũc inuitã fecit. A Longobardis autẽ eadẽ urbs non quidẽ destructa unq̃, sed maximis molestijs agitata est. Illisq́; à Carolo magno domitis regnoq́; priuatis Mediolanũ per annos L X & C C C sub Italiæ & Romæ regibus imperatoribusq́; quasi liberũ floruit, nullas interim magnas passum agitationes quousq; Federicus imperator Barbarossus ad annũ salutis L X V, & undecies centenum eam diruit & solo æquauit. populũ autẽ in sex tribus portarũ nomine diuisum sex loca decimo ad minus distantia passuũ miliario habitare coegit. Sexto autẽ ab inde anno, quum Federicus bello à francię regibus pro tertij Alexandri pontificis Ro. salute agitaretur Mediolanen. à Parmensibus Placentinisq́; adiuti repetitã patriam tanto reædificarunt animorũ

animorum ardore:ut intra triennium ditior, populo frequentior potentiorq́ꝫ solito facta
uideretur. Habuit uero per annos C L mirabile incrementũ, adeo ut nisi ciuilia obstitissent
dissidia turrianorũ uicecomitumq́ꝫ omni lombardia faciliter fuerit potitura. Anno autẽ sa/
lutis L X X V I. supra duodecies centenũ uicecomites, pulsis turrianis, mediolani tyranni/
de sunt potiti. & anno abinde L X X I I I I. sextus Clemens pontifex Ro. quom à Ludo/
uico bauario imperatore adulterino multis agitaret̃ molestijs, in illius damnum dedecusq́ꝫ
Luchinũ uicecomitẽ Ro. ecclesiæ in mediolano uicariũ, & eius germanũ Ioannẽ Medio/
lanensem archiepiscopũ creauit: annoq́ꝫ ab inde plus minus quinquagesimo Ioannes Gale
acius uicecomes primus ab imperatore dux Mediolanẽsis in ea familia est cõstitutus, prin
ceps certe regno & imperio potiusq́ꝫ eo ducatu solo dignus, cũ propter insignes alias uir/
tutes; tum maxime ꝙ doctrina & uirtutibus excultos uiros apud se habere, atq́ꝫ extollere
curauit. omniũ aũt externorũ quos dilexerit, primus fuit Petrus Cretẽsis patria Cãdianus,
qui Nouariẽsis episcopus, post Mediolan. episcopus, deinde Ro. ecclesię cardinalis: & de/
mum summus pontifex Alexander V nomine est appellatus. Isq́ꝫ omniũ sui seculi uir do/
ctissimus, quo tẽpore Ioãnes ipse Galeacius ducatu mediolani à Venceslao Lucinburgẽsi *Io. Galeacius*
Romanorũ rege ornatus est, orationẽ habuit doctrina, & rerũ uariarũ copia redundantẽ:
quæ inter multa ornamentũ urbis mediolani cõtinentia hęc habet. Mediolanũ physico na
turali situ suo ab incẽdijs caumatũ, & frigorũ rigoribus ęqualiter abesse, ac propterea locũ
totius orbis tẽperatissimũ, aerẽq́ꝫ serenissimũ, & aquarũ in puteis & fontibus salubritatem
obtinere. Quom tamẽ lacus pulcherrimi decem & septem, & L X I I I I flumina terræ su/
perficiẽ irrigantia in illius agro reperiãtur: dicitq́ꝫ idẽ pontifex Barnabã Pauli cõdiscipulũ
& comitẽ primũ fuisse mediolanensis ecclesiæ episcopũ, cui paulo post successerit beatus
Ambrosius doctor ecclesiæ celeberrimus: à quo sanctus Aurelius Augustinus doctor &
ipse excellentissimus in ipso mediolano ad fidẽ Christi cõuersus fuit. Ioanne Galeacio, & *S. Ambrosius*
post eũ duobus filijs Ioanne maria primũ, & postea Philippomaria, qui tertius dux fuit ui/ *S. Augustinus*
ta functis: populus mediolanen. in libertatẽ se erigẽs, post asperã insignẽq́ꝫ famẽ bello per/
pessam urbẽ dedidit Francisco Sfortiæ Attendulo cutignola romãdiolæ Sfortia primo pa
tre oriundo: cuius decorat robur atq́ꝫ principatũ Maria Blanca uxor Philippo tertio duce
nata, regio titulo fastuq́ꝫ dignissima. Genuit mediolanẽsis urbs Alexandrũ secundũ, terti/
umq́ꝫ Vrbanũ ex nobili gente cribella: ac Cęlestinũ I I I I pont. Ro. Datiũq́ꝫ episcopũ suũ,
qui uir, si beato Gregorio credimus, sanctus & doctus patriæ, cuius fuit amantissimus, plu
rimũ profuit. Imperite uero scripsit Alexander V pont. Ro. Valerianũ & Galienũ impera
tores mediolani genitos fuisse. Sed Helius Spartianus scribit auũ paternũ Didij Iuliani im/
peratoris fuisse mediolanen. & Iulius Capitolinus dicit Valerianũ iuniorẽ nõ natũ, sed se/
pultũ fuisse mediolani. Et Flauius Eutropius in alterius Valeriani gestis rebus tradit acce/
ptam fuisse cladẽ sub Aureliano, à Marcomannis per errorẽ. Nam dũ is à fronte nõ curat,
occurrerunt subito erumpentibus. dumq́ꝫ illos à dorso persequi parat, omnia circa Medio
lanum uastata sunt. Fuerunt etiam patrum nostrorũ memoria mediolanenses iureconsulti
excellentes Obertus de orto, qui eam composuit iuris ciuilis partem, quæ usus feudorum
appellatur. & Cristoforus Castilioneus iureconsultorum suæ ætatis facile princeps. At Io
annes itidem Castilioneus episcopus Vincẽtinus, ac paulopost ad nostrã peruenerũt æta/
tem uiri duo eleganter docti, ordinis sancti Augustini unus, sancti Francisci alter: quorum
ille Andreas Bilius, hic Antonius Raudensis appellati aliquot ediderũt opera, quid ipsi di/
cendo & scribendo ualeãt absq́ꝫ nostro testimonio ostẽdentia. Ornat quoq́ꝫ patriã Ioseph
Biprius sacris secularibusq́ꝫ literis apprime eruditus. Sed ad propositũ iter nostrũ. post Ti
cini ostia Padus longo tractu, nullo flumine ad dexteram augetur. Est uero inter proximũ *Padus*
Sicidam, & sancti Iulij lacum torrens gogna apud cochium oriundus, & ad sanctam Mar/
tham neblosamq́ꝫ cursum perdens. Ad padi ripã, ubi Sicida fluuius ostia habet Bremide *Sicida*
oppidũ, & ad eius fluuij dexterã palestrũ: superiusq́ꝫ Romagnũ oppida inueniunt̃. Ad Si/ *Romagnum*
cidæ autẽ sinistrã priusq́ꝫ Saruus influat torrens sunt Vercellæ ciuitas uetus Apollineæ *Vercelle*
à Martiali poeta appellatæ, & quas Plinius à Saluijs, Libicis ortas tradit. Tenuerũt autẽ
Saluij populi montes Nicęę supereminentes. de hac urbe Plinius: Extat lex censoria Vin/
timiliarũ aurifodinæ, quæ in uercellensi agro cauabat̃, ne plus quinq́ꝫ M hominũ in opere
aurum faciendi publicani haberent. Et Eusebius Cæsariensis in temporũ supputationibus

tradit Eusebium Vercellen.episcopum sacrorum dogmatum peritia claruisse. Nosq; historiarum secundo ostendimus Valentinianũ tertiũ Constantij comitis ex Galla Placidia filium misisse ardaburum orientis præfectũ aduersus Castinum comitẽ Ioannis adulterini imperatoris ducem. & prælio apud uercellas cõmisso Castinum superatũ captumq; fuisse. *Burgus* Superius ad eandẽ sinistram Sicidæ adhæret burgus: saruoq; ad dexterã andurnum. ad sinistram est bedulũ. dehinc ad padũ est Triduũ oppidũ, Brolia patrum nostrorũ ętate celeberrimo militũ ductore ornatũ. & monasterio locedi duria baltea proxime habetur amnis apud hastubiã in alpibus oriundus: cui amni inferius cõtinet Crescentinũ nobile oppidũ, *Salugiæ* superius salugiæ, & paulo supra est eporedia à bonis equorũ domitoribus lingua gallica, sicut Plinio placet appellata. Quam idem affirmat populũ Ro. sibyllinis libris admonitũ, ac iussum condidisse. Dehinc ascendendo per uallem augustæ prætoriæ itinere unius diei est mons iouettus. & supra est Augusta prætoria iuxta geminas alpium fores sita graias atq; peninas, quibus Herculẽ & pœnos trãsisse Plinius asserit graios opinari, apudq; eam incisus fuit marmore titulus ille pergrandis populos enumerans, quos Cæsar Augustus in alpibus subegit, dicitq; Plinius coccianas ciuitates XII non fuisse additas titulis Augusti, quia nil hostile commiserant. geminas autẽ fores graias atq; peninas nunc appellant al- *S.Bernardus* teram montem Iouis, ubi monasterium est nobilissimũ, sancto Bernardo dicatum. alteram *Isera* columnam Iouis, qua uia iter est ad uallem tarantasiæ allobrogũ, quã quidem uallem Isera *Mazadium* amnis excipit. ad sinistramq; duriæ oppidũ est mazadium. Orcus dehinc fluuius padum *Orcus* illabitur, cui ad ostium est Danasium nobile oppidum, & superius sancti Martini ad dexteram. ad sinistramq; sancti Benedicti de fructeria habentur oppida. duriæ ripariæ amnis pa- *Taurinum* dum deinceps illabentis proxima hæret ostio Taurinũ ciuitas uetustissima, per quam primum hannibalem Italiã ingressum uenisse, Liuius XXI ostendit. Taurini galli proxima gens erat in Italiã digresso. & infra popportune Taurinis proximæ gẽti aduersus Insubres motum bellum erat. Inde ex statiuis mouerat Hannibal, taurinorumq; unam urbem caput eius gentis, quia uolentis in amicitiam nõ uenerat, ui expugnauit. duriæ ripariæ fluuio ad *Lancium* dexteram oppida Lancium & Bellegerium, ad sinistrã Cariacum & Druentum sunt pro- *Bellegerium* xima. Eoq; in terrarum spatio quod padum binas'que durias & alpes interiacet, est regio Canapicium appellata, in qua tres nobilium familię oppida possident & castella, Valpergani, sancti Martini, & sancti Georgij comites. Nec lõge absunt à taurino Sangoni amnis in padum labentis ostia, cui ad dexteram hærent oppida Ripolum Auiliana: inter quæ est celebre monasterium sancti Antonij de renuerso. sanctus Ambrosius oppidum. & paulo supra ciuitas est Secusa. superius'que ad Sangoni amnis ortum est Sesanna. Clusiola post *Pinnarolum* hac amnis padum illabitur, cui proximum ad sex milia passus est pinnarolum nobile oppidum, nobili item monasterio exornatum. Superius Petrosa oppidum, & ad fontem sinistrorsum est oppidum pragellatum, cum amni Bricariasium primo post mons Bobius *Pelix* dextrorsum hæret. post Clusiolam Pelix fluuius clusono auctus, padum illabitur pancale- *Panchaleriũ* rium inter, & uillanfrancham oppida populis frequentata. fuit'que panchalerium Augusta taurinorum antiquæ ligurum stirpis, apud quam Plinius dicit padum primo nauigabilem esse. & uillafrancha primum ponte padum subliceo est complexa. Pado autem fonti suo iam propinquanti oppida sunt proxima, Reuellum & Paisana. & ad supremi ultimiq; torrentis illum illabentis fontem, ut diximus, oppidum est Circium. Deinceps sunt alpiũ iuga: & ea quidem quæ Hannibal Italiam ingressurus aceto rupit.

REGIO OCTAVA VENETIAE.

OMBARDIA ad finem perducta, si hactenus seruatum morem sequi uolumus, ad proximorum pado amnium ostia reuertendũ esset. Sed quum ab ultimis padi ostijs ad fornaces appellatis Venetiarum urbis ducatus fines ad aquas gradatas stagnãtes mari Adriatico aquę salsæ obtineant, in quas Athesis fluuius, post Meduacus, deinde Timauus defluunt amnes, ipsam Venetiarum ciuitatem eisdem salsis circundatam aquis, prius quàm Marchiam Taruisinam, siue Forojuliensem regiones describi necesse est. Postmodum namq; ostia cursusq; fluuiorum in sicco melius prosequemur, secundum ripas, quorum ex nostro instituto easdem

to eaſdem regiones,& earum particulas certius inuenimus. Venetias ciuitatem in intimo *Venetiæ*
Adriatici maris ſinu ſitam,ad annum ſalutis quinquageſimumſextum ſupra quadringen-
tenum fuiſſe conditam,quo anno Athila rex Hunnorum Aquileiam diruit, docuimus in *Athila*
hiſtorijs. Habet autem eius ducatus regio terminos longitudine miliū octoginta ab aquis
olim gradatis,ad Lauretum oppidum à Vitali Faledro ædificatum:nunc autem pado pro *Lauretum*
ximum,ubi ad fornaces diximus padi oſtia appellari. Latitudo autem uaria nullos habet
alios terminos quàm quouſq; cedentes recedenteſq; maris aquæ ad ſiccū ſtagnando per-
ueniunt. Eius regionis diuerſo modo nonnulli meminerūt uetuſti ſcriptores. Antoninus
enim Pius in Romani imperij prouinciarū regionumq; itinerario, quū à Rauenna Aqui-
leiam per Altinum iter deſcriberet:hæc nunc Venetiarum ſtagna appellat ſeptem maria, *Septē maria*
quòd à Rauenna Altinū uſq; ſeptem uada eſſent naui tranſmittenda.Et Virgilius quod diffu-
ſe in Patauij deſcriptione infra oſtendemus:ubi Patauij ædificationem ab Antenore factā
narrat,ſic habet. Et fontem ſuperare timaui. Vnde per ora nouem uaſto cum murmure
montis It mare præruptum, & pelago premit arua ſonanti. Mare enim quòd per ora no-
uem it præruptum,& premit arua pelago ſonanti:eſt hoc totū quod à pado ad aquas gra-
datas littus rumpens,colles eius poetice à Virgilio montes appellatos inter ipſa uada lin-
quit:quæ nunc littora appellamus.Inſulæ eo concluſæ ſpatio, quæ habitantur uarios ha- *Inſulæ Vene-*
buerunt conditores,qui in unicam hanc Venetiarum ciuitatem opes & conſilia contule- *tiarum*
runt. Vnde hanc Venetiarum ciuitatem pro una regione non immerito à nobis poſitam *Opes Veneti-*
eſſe intelliget,qui conſiderabit nō modo opes eius cuiuſcunq; alterius regionis Italiæ opi- *arum*
bus æquiparandas eſſe:ſed multas fuiſſe urbes,multa oppida, quorum excidio hæc unica
ſit condita: Aquileiam, Altinum, Concordiam, Patauium, Montemſilicis, Opitergum,
Eracliam,Equilium,Gradum,Caprulas & Laurētum: quanquam & ex Vicentia, Vero-
na, Mantua, Brixia, Mediolano & Papia ab Athila afflictis, & ab alijs Italiæ ciuitatibus,
præſertim urbe Roma diuerſis in perſecutionibus nobiles & potentiores quoſq; Vene-
tias à principio confugiſſe,in hiſtorijs abunde docuimus. Igitur Aquileienſes primi gra-
dum, Concordienſes condidere caprulas. Altinates ſicut urbem ſuam in ſex portas diui-
ſam habebant: ſex quoq; in ſtagnorum inſulis oppida condiderunt, Torcellum, Maior-
bum,Burianum,Amoriacum,Conſtantiacum,& Aimanum:Patauinorum pars, Riuum
altum,& poſtea dorſum durum.Monteſilicenſes,Ateſtiniq; methamauchum, Albiolam, *Metamau-*
Paleſtrinam:ſiue,ut Plinius appellat,Philiſtinam, & foſſam Clodiam, quæ nunc eſt ciui- *chum*
tas Clugia. Creuit autem ilico ab ipſo conditionis initio Veneta ciuitas,quia non à paſto- *Clugia*
ribus,ſicut Roma,ſed à potentioribus, ditioribuſq; regionis olim Venetiæ fuit à princi-
pio, ſicut diximus, habitata. primus externorum Venetijs ornandis attulit adiumentum
Narſes eunuchus patritius primi Iuſtiniani imperatoris copiarum in Italia aduerſus Go- *Narſes eunu-*
thos miſſarum dux: qui quòd Veneti eum traducendis à Taruiſio Rauennam copijs nauigio *chus*
iuuiſſent,poſtquam ſubegerat Gothos,eccleſias ſancti Theodori & Geminiani de capite
Brolij in Venetijs ædificauit.Quinetiā anno ipſius conditæ centeſimo & trigeſimo ſecun
do Arnulfus rex Longobardorū Patauium ciuitatē poſt tothilenſe excidium à prædicto
Narſete eunucho,Rauennatibuſq; inſtauratā,igni ferroq; abſumpſit: & quotquot primæ
cladi ſuperfuerant,ac in patria coaluerāt,Patauini ſecunda tranſmigratione in ſtagna Ve-
netiarum cōfugientes,riuū altum implerūt:& oliuolenſe caſtrū, ubi nunc caſtellanum eſt
epiſcopiū, cōdidere:atq; eo tempore ſancti Martini,& ſancti Ioannis in bragula eccleſias
cōſtruxerunt. Mirum uero eſt,& ſummo extollendū laudis præconio potuiſſe à tot tamq;
diuerſis urbium & oppidorū populis conditam ciuitatē per annos propemodū mille hanc
quam retinent rem pub. conſeruare. Nec tamen rerū humanarū conditionis adeo fuit ex-
pers hæc ciuitas, quin per ſingulas quaſq; ætates ſuos, ut inquit poeta, manes fuerit per-
peſſa. Quamobrē eius incremēta ſummatim,ſicut in cæteris facimus Italię ciuitatibus ex-
plicando:labores quoq; & difficultates pariter oſtendemus.& ne in aliarū urbiū, quas in
hac cōdenda deſtrui contigit, negocio ulterius laborandū ſit, omnia ſimul cōtexemus,ut
facta inter condendū deſtruendumq; uariatio certius habeatur. Nec incongruū uidetur à
ſciſſa patriarchali dignitate inchoare,quòd eam ſcimus in rebus Italiæ ſemper momenti plu-
rimum habuiſſe. Ad annum ſalutis ſexcenteſimū decimū Giſulfus dux foroiulianus con-
ſenſu Agilulfi Longobardorū regis elegit Ioannem abbatē in patriarchā ueteris Aquileiæ

Candiano

Candiano superstite patriarcha nouæ Aquileiæ, quæ apud Gradũ fuerat à Romanis pon
tificibus constituta. Et anno inde quinto partium consensu constitutum est, ut qui esset
Aquileiæ patriarcha omnem cõtinentis regionem moderaretur: qui esset apud Gradum,
omni huic quæ nunc est Venetiarũ ducatus regioni præesset. Quartodecimo abinde an-
no quum Rotharis Longobardorum rex Opitergium ciuitatẽ diruisset, eius ciuitatis epi-
scopus nomine Magnus ad stagna cõfugiens consensu & autoritate Seuerini pont. Ro.
ac Eraclij imperatoris ciuitatem condidit, quæ ab ipso imperatore Eraclea est appellata.
Eodemq; anno Paulus Altini episcopus cũ populo suo qui cladibus superfuerat, Torcel-
lum se conferens, sedem ibi Seuerini pont. Ro. auctoritate firmauit quæ nũc extat. Cuius
pontificis consensu pariter Patauinus episcopus Arrianã hæresim, quæ tunc in multis Ita-
liæ locis feruebat, declinans sedem episcopalem in Methamaucũ transtulit. Quo anno fœ
dere inter Longobardos regem & duces ac Venetiarũ ciuitatem icto declaratũ est, ut to-
ta terrestris Venetia ab abdua ad aquas salsas Lombardia, & quicquid in ipsis esset salsis
aquis Venetiæ appellarentur. Ad annum uero salutis sexcentesimũ & quinquagesimum
Constantius imperator Eraclij filius Torcellum ueniens ut Romam accederet, uicum qui
Eraclea est in Torcello primarius Constantiacum de suo nomine uoluit appellari. Eraclea ciuita-
Equilium te interim aucta eius populi pars in uicinam commigrans insulam Equilium condidit ciui
Paulinus tatem. quumq; annis triginta duobus supra ducentos Venetiæ uariã sub tribunis habuis-
Dux Venetiarum sent gubernationis formam: primus earũ dux in Eraclea & ciuis Eraclianus Paulinus an-
no salutis sexcentesimo nonagesimo septimo à patriarcha episcopis clero tribunis proceri
Vrsus dux bus & plebeis creatus est, qui dux fœdere cum Longobardis inito Eracleæ fines à plane
maiore ad minorẽ produxit. Et anno inde undeuigesimo Vrsus item Eraclianus dux mor
tuo Paulino suffectus est, qui anno septimo ducatus ciuili in tumultu occisus est, sicq; la-
borum suorum Veneti initia habere cœpere. Nam eo ducatus nomine antiquato Domi
nicus Leo magister militum attributa ducatus potestate creatus est, cui post annum pri-
mum defuncto suffectus Felix Cornicula magister militum pariter est dictus. Et tertius
item Iulianus Ceparius ac quartus Ioannes Fabriciacus magistri militum sunt dicti. Sed
hic ciuili item tumultu magistratu depositus oculisq; priuatus est. Ad annũq; salutis po-
stea septingentesimum quadragesimumq; secũdum, Deusdedit Vrsi quondam ducis in-
Eraclea terfecti filius mutata ab Eraclea in methamaucum sede & magisterij militum nomine ex-
ploso dux est dictus, qui anno ducatus tertiodecimo quum ad Brintæ amnis ostia castel-
lum ædificare cœpisset in tyrannidis suspitionem uenit, & tumultu exorto depositus fuit
excæcatus, eiq; in ducatu suffectus Galla, anno quartodecimo tumultu captus, oculosq;
est effossus, nouaq; subinde regiminis forma est facta. Nam creato duce Dominico Mo-
negario Methamaucensi duo annales tribuni ad annũ pari potestate consessuri fuere crea
ti. & tamen hic etiam dux post annũ in tumultu oculos simul cum ducatu amisit. Ad Era-
Mauritius dux cleanosq; item res Veneta rediјt & Mauritius dux est factus, qui post annum malo exem
plo filium ducatus consortem assumpsit. Quo anno primus Adrianus papa Obeliabatum
oliuolensi ecclesiæ primum dedit episcopum, à quo sancti Moysi ecclesia ædificata est. In-
iecit uero Mauritius dux in Ioannem patriarcham Gradensem manus adeo uiolentas, ut
breui ille obierit, suffectusq; patriarcha Fortunatus conspiratione contra ducem in præ-
decessoris sui ultionem inita exorto tumultu pulsus in Franciam se contulit, deiecti tamen
Pipinus ducatu sunt Mauritius dux & filius: & illis unicus obelerius tunc tribunus Methamau-
Carolus censis in Venetiarum ducatu est suffectus. eodem anno qui erat salutis octingentesimus
Magnus quartus Obelerius dux ciuili tumultu patria pulsus Taruisium se contulit, ubi ab exuli-
bus Venetis iterum dux creatus fuit, qui Beatum fratrem ducatus consortem accepit. In-
terea Pipinus Caroli Magni filius rex Italiæ à primo Adriano pontifice Romano consti
tutus anno salutis L X X X in Italiam ueniens hinc patriarcha Fortunato inde Obelerio
& Beato instigantibus bello Venetos agitare cœpit: qui prælio apud Taruisium com-
misso superati cum Carolo Magno & Pipinio filio Italiæ rege per fœdera conuenerunt:
quibus in fœderibus est, ut Obelerius Beatus'que duces apud Metham aucum exularent:
nec tamen inuenio aliquem à Carolo & Pipino magistratum administrandis Venetia-
rum rebus fuisse impositum. Eodem autẽ anno Eracleam Veneti destruxerũt: unde maxi
ma nobiliũ pars qui postea Venetias usq; in hæc tempora gubernarũt, in urbem cõfluens
illam

illam auxere, pariterq; eodem anno Aquileienſes in Venetiarũ urbem populariter cõmigrarunt, ut tunc ſecũda Venetiarũ urbis cõditio fuiſſe uideatur. Eoq; anno Agnellus particiacus heracleanus primus dux fuit, qui in riuoalto inſula electus palatium ducale nunc extans ædificauit: pariterq; eodẽ anno apud oliuolenſe caſtrũ exiſtẽs cathedralis eccleſia ab eo caſtello appellata eſt caſtellana, & pro Veneta riuuſaltus ciuitas dici cœpta. Agnellus exinde dux tertio qui ſecutus eſt anno heracleam reædificans ambitu ſtrictiorẽ appellauit ciuitatẽ nouam, quod & nũc ratione epiſcopatus magis, q; habitationum retinet nomen. Idemq; Agnellus filijs ſuis duobus aſſumptis in ducatus cõſortes monaſteriũ ſancti Zachariæ ædificauit, inibiq; eiuſdem ſancti corpus reliquiasq; locauit. Vrſus aũt epiſcopus eccleſiã ſuam caſtellanã ſancti Petri uocabulo decorauit, quo tẽpore eius cõſanguinei ſancti Seueri & S. Laurentij eccleſias in geminis inſulis cõſtruxere. conſpirarunt uero aduerſum hos tres duces patrem & filios, Ioannes Tornaricus, & Bonus Bragadinus, qui capti cõuictiq; & appenſi patibulo interierũt: & tamen eorũ de quibus ſumptum erat ſupplicium agnati per id temporis ſancti Danielis eccleſiam conſtruxerunt. ad octingenteſimum autem uigeſimumſeptimum ſalutis annum defuncto Agnello Iuſtinianus particiacus in ducatu ſolus eſt ſuffectus. Anno cuius ſecundo beati Marci corpus ex Aſia eſt delatum, eoq; qui ſecutus eſt anno quũ Iuſtinianus obijſſet dux, Ioannes frater eſt ſuffectus, quo anno beati Marci eccleſia eſt ædificata. Et per id temporis ducto in methamaucũ exercitu Obelerius ibi exul occiſus & ciuitas eſt deſtructa, cuius demolitionis cædisq; Obelerij cauſa factum eſt, ut uocatus in Franciam Ioannes dux acceſſerit, eoque abſente Caſtellanus epiſcopus duoq; ciues riuialti ciuitatis curam adminiſtrationis ducali attributa poteſtate geſſerunt: Ioannes autẽ dux Francia reuerſus ciuili q; tumultu ducatu deiectus, & tonſoratus mœſtitia diem obijt anno poſtmodũ qui ſecutus eſt trigeſimoſexto & octingenteſimo Petrus Trundonicus Pola oriundus dux eſt creatus, qui Ioannem filium ducatus cõſortem habuit, eccleſiamq; ſancti Pauli ædificauit: quarto q; abinde anno Sclaui Caprulas Venetorum urbem ui captam deſtruxerũt Sergio, qui dictus eſt os porci, tunc pontifice Ro. In quo anno epiſcopus Maurus eccleſiã ſanctæ Margaritæ extruit. Petro Trundonico uita functo Ioãnes filius ducatum ſolus obtinuit, quem à ſancti Zachariæ eccleſia redeuntem populus tumultu concitato occidit, & in eadem eccleſia ſepeliuit anno ſalutis octingẽteſimoquarto: eratq; Vrſus particiacus ſolenni tũc more electus, quũ defuncti ducis famuli palatium populo non prius reddidere, quàm pupuliam ſibi inſulam certa cum immunitate habitandam impetrauerunt. Vrſus q; dux anno ducatus ſui tertiodecimo Ioannem filium ducatus cõſortem accepit. qui campanas duodecim anno ſalutis octingenteſimo ſeptuageſimo imperatori Græcorum miſit: fuerũtq; hæ cãpanæ quas primũ Græcia uidit. Geſſit uero Vrſus iſte dux maximas res non minus Italiæ, quàm Venetis glorioſas. Nam Sarraceni ſpoliata inflammataq; Ancona omnẽ Italiæ oram, quæ inde ad Idruntum intercedit pariter afflixerunt, in quos ſinus Tarentini oram uaſtare parantes quũ Vrſus duxiſſet ſuperarunt Chriſtiani, fugataq; inde claſſis Sarracena gradum urbem inuaſit. Tuncq; Vrſus qui illorum terga fuerat inſecutus, repulſos à Grado non prius perſequi deſtitit, quàm omnis Italiæ ora in ſuperum mare uerſa reddita eſt pacatiſſima. Vrſo duce mortuo, Ioannes filius dux ſolus comaclum ciuitatem de Rauennatibus cepit: & anno inde tertio Petrum fratrem ſuum ducatus conſortem habere obtinuit, qui nouus dux eccleſias ſanctorum Cornelij & Cypriani in Methamaucenſi littore ædificauit. Sed ambo duces intra tertiũ qui ſecutus eſt annum ducatu ſe abdicarunt. Creatus eſt autem ad annum ſalutis octingenteſimum octuageſimumſeptimum Petrus Candianus uir præſtantiſſimus, quem Sclaui uno ſuperati altero redintegrato prælio interfecerunt, Ioannesq; Particiacus quem ducatu ſe abdicaſſe oſtendimus, ut ſeditioni occurreret in urbe fatiſcenti ducatum reſumpſit, quumque eum ſexto depoſuiſſet menſe ſuffectus eſt dux ad annum octingenteſimum octuageſimumoctauum Petrus cognomine Tribunus, quo anno reges duos Italia poſthabitis Francis ex Italicis habere cœpit, Berẽgarium Foroiulienſem, & Guidonem Spoletanum ducem. Anno autem qui inde tertius eſt ſecutus, hic dux Petrus tribunus urbis Venetiarum partem muro cinxit à riuo caſtelli uſq; ad ſanctã Mariam in Iubanico, ibique cannale maius ferrea clauſit cathena, cuius capita hinc in prædicta eccleſia inde in ſancto Gregorio obſerabantur, qui annus Italiæ infeliciſſimus fuit, quod

Aquileienſes
Riuuſaltus
Ciuitas noua
S. Laurentij eccleſia
S. Daniel
Iuſtinianus dux
S. Marci trãſlatio
Caprula
Petrus Candianus
Sclaui

quod Vngari à Tartiſio Mediolanũ uſq; omnia cædibus incendijsq; fœdarũt, & ſtagna
Venetorum pelliciatis nauibus tumultuarie fabricatis ingreſſi ciuitatem nouã clugiamq;
& caput aggeris populati ſunt: eos tamen Berengarius rex cum quindecim armatorũ mil
libus aliquantulũ repreſſit. Et tandem omni penè amiſſo exercitu ingenti data pecunia, ut
in Vngariam redirent deliniuit. Petro tribuno ducatus ſui anno uigeſimo tertio uita fun/
cto ſucceſſit Vrſus particiacus ſecũdus, per cuius tẽpora Conradus Alemãnus ex ea gen/
te primus licet papali confirmatione caruerit, imperium inuaſit, & rebus per Italiam flu/
ctuantibus Sarraceni maiorem eius partem occupauerunt. Succeſſitq; huic poſt uigeſi/
Petrus Candianus mum annum in ducatu alter Petrus Candianus, qui nactus per debilitatem imperij, & Ita
liæ occaſionem primus Venetorum potentiã in lyburnis dalmatisq; auxit, & genua tunc
a Sarracenis ſpoliata Veneti in Italis mari potentiores eſſe cœperũt, quam quidem poten
tiam uſq; in hæc tempora per Imperij Romani, tam Græci quàm Latini inclinationem au
xerunt. Nam Germani imperatores & ſi terra quãdoq; aliqualem, nullam tamen aliquan
do mari potentiam habuerunt. Itaq; deinceps in hac Venetiarum regione breuitati conſu
lentes nihil aliud, quàm motus inteſtinos aut fabricas locorum, quod noſtri eſt propoſiti
attingemus. per Ottonis ſecũdi imperatoris tempora ad annum ſalutis nongẽteſimum ſe
ptuageſimum quartũ Veneti Petrum Candianũ ducem deijcere cupiẽtes, quum ille ſe in
Incendium palatio tueret iniecto igni pice & ſulphure mixto, & palatiũ & eccleſias S. Marci S. Theo
dori ſanctæ Mariæ in Iubanico, & pluſquam trecentas ciuium domus funditus combuſſe
runt, duxq; cum filio & cõplicibus eſt interfectus: hæcq; omnia ædificia ſuffectus illi dux
Petrus Vrſeolus uir optimus inſtaurauit, qui & Gradũ ciuitatem inſtauratam muro cin/
xit: quo item tempore monaſterium ſancti Georgij à Ioãne Mauroceno monacho eſt am
plificatum. Ad annum uero ſalutis milleſimum & nonum adriẽſes magnæ olim adriæ ur
bis reliquias apud Laurctũ ſuperatos Veneti tanta confecerunt occidione, ut dies ille ulti
Mare Adriaticum mus fuerit ciuitati à qua mare Adriaticum eſt appellatum. Quo item anno Pepus patriar
cha Aquileienſis Gradum ciuitatem dolo captam deſtruxit, quam Veneti iterum illico re
ſtaurarunt. Anno inde x x Dominicus Vrſeolus pulſo Petro Barbolano per arma dux
fit, & tertio die Rauennã metu cõfugit. Dominicusq; Flabonicus tũc exul in patriamq; re
uocatus dux eſt factus: & ad annũ x x x x i i i ſupra milleſimũ Pepus patriarcha Aqui/
leienſis noni Benedicti pont. auctoritate atq; cõſenſu gradum ſibi ſubijcit, eccleſias diruit,
urbem ſpoliat, & Veneti eiuſdem pontificis autoritate eandem inſtaurarũt. Annoq; inde
Monaſterium S. Nicolai x x x x Dominicus Contarenus dux, monaſteriũ S. Nicolai in littore & propinquo lo
co monaſterium ſancti Angeli ædificauit. Ad centeſimũ uero atq; milleſimum ſalutis an/
num incendia bina Venetijs fuerunt, quibus parrochiales eccleſiæ ad uiginti ſimul cũ par
rochianorum domibus arſerunt, quo tempore methamaucenſis ciuitas inundatione ma/
ris atq; incendio uaſtata & penè ſummerſa eſt, terræmotusq; ſuperueniẽs Venetias ubiq;
afflixit. Tertiodecimo autẽ abinde anno, Quintus Henricus impe. Verona Venetias ue/
niens, ſitumq; & regionem ciuitatis admiratus, Venetias regnum appellari decreuit, eoq;
qui ſecutus eſt anno Marcus Iulianus monaſterium uirginis de caritate extruxit. Duode/
cimo deinceps anno Veneti Motonio peloponeſi ſunt potiti, Petrus'que Gauloſus eccle
ſiam ſancti Clemẽtis, & hoſpitale in cannalis orphani ripa ædificauit: undeuiceſimo inde
anno turris campanaria ſancti Marci excitata eſt. Sed nec adeo cõtinuare potuit quies in/
choata. quin ad annum ſalutis L x x i ſupra undecies cẽtenum Vitalis Michael dux fue/
rit interfectus. Augebantur tamen indies Venetorum opes mirabili incremento. Nam ad
annum quartũ de duodecies centeno Veneti Francis bello ſociati urbis Conſtantinopoli
Sancti Frãciſ. tanæ dominio ſunt potiti. Et anno inde x x x x eccleſia ſancti Frãciſci Venetijs, & mo
Pons riualti naſterium ſancti Cypriani in Torcello ædificatum, undetrigeſimoq; inde anno pons riui/
alti ſubliceus eſt conſtructus, quo tempore quum duplicatum eſſet Venetijs moliturae ue
ctigal populus in tumultum concitus arma cepit. Sed his qui ſe duces incẽtoresq; ingere
bant captis eculeoq; appenſis, quies illico ciuitati reddita eſt. Maiorem uero plurimiq; fa/
Baiamons ciendum anno inde undequinquageſimo tumultũ urbs Veneta ſenſit, quum Baiamons
Teupolus Teupolus rerum nouarũ cupidus unà cum Quirinis, Barocijs, doris, badoarijs & baſilijs
regnum affectauit, in quos pro demeritis publico conſilio animaduerſum eſt, quiesq; ciui
lis & concordia in hæc uſq; tempora annis duodequadraginta atq; centum Venetijs fuit.

ſed

sed iam satis multa de Venetiarum origine,ac inter ipsam constituendam tempu. uel ædificatis uel dirutis ciuitatibus & oppidis sunt dicta. Ad uiros itaq; eiusdem ex nostro more instituto q; ueniamus. habuit semper hactenus urbs Veneta uiros maritimorũ bellorum & mercaturæ gloria claros. Sed ante patrum ætatem nullo decorata est uiro litteris ornato, præter quàm Andrea dandulo duce, quem Fran. petrarchæ testimonio doctum fuisse scimus. Patrum uero memoria Carolus zenus uir inter Venetos nõ solum ætatis suæ sed priorum seculorum litteris ornatissimus, & rebus bello gestis ita clarus fuit, ut alter Camillus merito à Venetis appelletur, quandoquidẽ clugiensi bello quod cum Venetis genuenses difficillimum ac periculosissimum gessere, unico nauali prælio fœlicissime gesto genuenses à Venetis etiam eo bello uinci posse primus docuit, & omni eo bello hostium ferociam sua fortitudine constantiaq; compescuit, demumq; Bucicardum regis Francorum naualis exercitus supremum ducem,dum opem Patauinis afferre cuperet,prælio ingenti gloriosissimoq; superauit, quæ omnia Leonardus Iustinianus funebri luculentissima oratione & Petruspaulus uergerius elegantissimis duabus epistolis copiosissime prosecuti sunt. fuit & paulopost Zacharias Taruisanus uir doctrina consilioq; celebetrimus, oratio cuius extans coram Gregorio pont. Rom. habita pro ecclesiæ unione suadenda illum eloquentissimum fuisse ostendit. hoc autẽ seculo multos præstantissimosq; uidimus, Petrum emilianum episcopum uicentinũ litteris multum, plurimum prudentia decoratum, Leonardum Iustinianum magni nobilisq; ingenij uirum qui inter alia humanitatis Latina & Græca studia musicæ adolescens iuuenisq; deditus dulcissimis carminibus & peritissime uulgariter compositis omnem repleuit Italiam, & post natu grandior scripto & pronuntiatione tam latina quàm uulgari eloquentissimus & senator grauissimus in administratione reipub. potentissimus fuit. Marcus quoq; lippomannus iureconsultus Grecas Chaldæas Hebræas litteras æque ac latinas egregie doctus erat. Paulusq; Venetus religiosus dialecticos nostri seculi superauit, qui & paucis in philosophia cedens theologus quoq; insignis est habitus. Franciscus Barbadicus grauis optimus ac propemodum sanctus, & Daniel uictorius ciues splendidissimi fuerunt humanitatis litteris haud quaquam mediocriter eruditi. Petrum lauredanum rebus bello gestis clarissimum, quem Veneti alterum Claudium Marcellum in sua patria appellare possunt, hoc in loco à nobis poni mirabuntur qui meminerint eum latinas litteras grammaticales penitus ignorasse. Sed eius ingenium non duximus merita fraudandũ laude, quod omnia quæ per ætatem suam mari gesta sunt, quorum ipse magna pars fuit, & maris portuositatis nauigandiq; rationem uulgari scripto copiosissime prosecutus est. sed dum eos ex mortuis qui in patria claruerunt doctos perquirimus, dignitatem maximam Venerorum narrando postposuimus. Fuerunt ex gente corraria XII Grego. pont. Rom. & Antonius nepos suus Romanæ ecclesiæ cardinalis ea uterq; morum & uitæ sanctimonia quæ priuatos quoq; celebres reddere potuisset. Fuerunt ex maurocena & landa gente cardinales duo uirtutibus litterisq; ornatissimi: Alterum uero pontificem paulopost habuere Veneti ex condulmaria gente Eugenium quartum, cuius gesta per historias nostras orbi notissima, pont. Rom. qui ante se fuerunt præstantissimis parem & aliorũ turbæ multo digniorem eum reddiderunt. Quantum autem ad doctrinam litterasq; attinet, quibus hoc in catalogo primas partes tribuimus, & si Eugenius pont. nec iuri nec alicui scientiæ particulariter perdiscendæ animum adiecit, doctorum ecclesiæ oratorum historicorumq; latinorum libros omnes & legit assidue, & quo erat mirabili ingenio subtilissime intellexit. ornauit autem cardinalatus dignitate Petrum barbum ex sorore nepotem. qui adolescens optimus tanta duodecim hactenus annis humanitate atq; etiam integritate & simul liberalitate est usus, ut & alter Titus Vespasianus, & quod illi tribuebaẽ delitiæ humani generis sit appellatus, uir autem factus titulo sancti Marci est ornatus, & patrio cognomine cardinalis Venetiarũ dictus. Superq; sunt Venetis dux Franciscus Foscharus omni uirtutum preterquam litterarum gloria ornatissimus, & ciues Franciscus barbarus excellentissimi uir ingenij, cuius litterarum Græcarum & latinarum doctrinæ an eloquentię editis operibus celebratę, aut in administranda repub. sapientiæ & pietatis aut gestarum præsertim apud Brixiam rerum gloriam anteponas haud facile possis discernere. Andreasq; maurocenus bonarum artium studijs ornatus, sapientię & gubernanda repub. peritiæ gloriam habet, & Hermolaus

Andreas dandulus · *Carolus zen⁹* · *Leonardus Iustinianus* · *Zacharias taruisanus* · *Marc⁹ lippo.* · *Franciscus barba.* · *Petrus lauro.* · *Grego. XII pont.* · *Eugenius papa.* · *Petrus barbus* · *F. Foscarus dux* · *F. Barbarus*

laus donatus & si gerenda repu. fuit occupatissimus in litteris adeo est imbutus, ut cũ historiam teneat, tum heroicos uersus sæpe composuerit elegantes. Pariter Zacharias triuisanus superioris Zachariæ filius ac uirtutis hęres, Barbonus Maurocenus, Ludouicus foscharenus, Vitalis landus, Candianus bolanus iureconsultissimi, Nicolausq; canalis & si iuri ciuili & simul reipu. sunt dediti, tamẽ oratores poëmataq; & historias egregie callẽt. Laurus Quirinus magnæ Græcarum latinarumq; literarum peritiæ iuris cognitionẽ ad-

Io. cornarius didit. Ioannem uero Corneliũ siue ut nunc corrupte eam appellant uetustam gentem cornarium doctum elegantemq; moribus Venetiæ habent. Et Paulus barbus equestris ordi-

Paulus barbus nis germani fratris sui Petri barbi Romanæ ecclesiæ cardinalis integerrimi humanissimique ac ductæ ab Eugenio pontifice originis maternę gloriam bonarum artium in quibus excellit studijs accumulat. Andreas Iulianus bono uir ingenio, Bernardus Iustinian⁹ Leonardo genitus, Hieronymus barbadicus Francisci prædicti filius, Nicolausq; barbus litterarij ornamenti gloriam laudem habent. Quid quod alterũ in narrationis ordine errorem incurrimus, qui prælatos ecclesiæ Venetos secularibus postposuimus. Sunt ex Venetis Laurentius castellanus, Fantinus paduanus episcopi uiri doctrina & grauitate ac sapientia uenerandi, Gregorius patrui pontificis nomen referens sedis apostolicæ prothonota-

Hermolaus barbarus rius, Hermolaus barbarus Francisci nepos taruisinus, Petrus mõteus brixianus, Iacobus zenus feltrensis & belunensis, Dominicus torcellanus episcopi non modo iurium ciuilis & pontificij ac theologiæ doctrina sicut eorum decet professionem abunde pleni, sed eloquentia quoq; ornatissimi sunt, ut ei mancipatorum studio peritiorum multos ætatis nostræ scribendo dicendoq; æquent. Petrus thomasius medicorum non magis Venetorum quàm cæterorum ætatis nostræ eloquentissimus habetur. Sed iam nos inuidiæ nimis exposuit breuitatis respectus, qui multos præteriri facit, quos tanta ciuitas habet litterarum studijs uel imbutos uel operam impendentes.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ITALIAE illustratę Marchia Taruisina.

RIBVS earum quæ supra à nobis descriptæ sunt octo regionũ continentem esse ostendimus Marchiam taruisinam, Romandiolę scilicet ad melariæ brigantiniq; paludes, Venetæ urbi ad aquas salsas, & Lombardiæ ad mintium & Bænacum: fecit tamen bęnaci certius & copiosius describendi necessitas, ut ad eius dexteram littoralem sita oppida & castella Lombardiæ regioni cuius esse non debent adiunxerimus. Prædictis itaq; trium regionũ & alpium & padi atq; liminis amnis contra caprulas insulam in mare adriaticũ defluentis finibus conclusa erit Marchia Taruisina. eam regionẽ quãdoq; alias gallię cisalpinę quãdoq; transpadanæ Italiæ partem quãdoq; Venetiam appellatã Romanæ ecclesiæ monumenta esse uolunt partem dalmatiæ supra mare: ut nihil absurdius potuerit excogitari, cum nulla ex parte dalmaria ad huius regionis fines unquàm pertinuerit: quamquam par esse uidetur absurditas barbaro marchiæ uocabulo maximas atq; amplissimas urbes ueronam pauiumq; titulo subijci Taruisio: quam ciuitatem illæ opulentia potentatu & dignitate semper antea sicut & nũc longissime anteierũt. Posterior tamen fuit indita ab ecclesia appellatio. Nam longobardi omnium qui Italiam inuaserint externorum superbissimi, Ro-

Longobardi mani imperij & Italiæ dignitatem euertere, ac omnino delere conati, leges nouas quæ alicubi in Italia extant condidere: mores ritus gentium & rerum uocabula immutauere: ut affirmare audeamus locutionis Romanæ latinis uerbis qua nedum Italia sed Ro. quoq; imperio subiecti pleriq; populi utebantur, mutationẽ factam in uulgarem Italicam nunc appellatam, per longobardorũ tempora inchoasse. Idq; incognitum nobis quando opus de locutione Romana ad Leonardum aretinũ dedimus: postea didicimus uisis longobardorum legibus, in quibus de mutatione facta multarum rerum uocabuli tituli tractatusq; sunt positi. Quinetiam publicæ administrationis & priuatim uiuendi instituta accuratissime ab eisdem sunt mutata, & eo usq; ipsius gentis processit insania ut Romanorũ charactere litterarum penitus postposito, nouas ipsi & sua ineptia gentis barbariem indicantes cifras pro litteris adinuenerint. Econtra uero ostrogothi æque ac ciues Romani latinis de

lectati

lectati litteris, nullam in illis barbariem offuderunt. Nam Theodoricus rex primus latine & Græce doctus, Amalasciuntha eius filia doctior, Theodatus rex tertius & primi nepos doctissimus fuere: quod longobardorũ regum uel principũ uirorum nemini contigit. Nullam uero aliam ab ostrogothis factam fuisse mutationẽ hinc maxime credimus constare: quod Theodoricus & eum imitati reges cæteri ostrogothorum cusi sua imagine nummi ambitione abstinentes, aurum, æs, argentum, prisco cudi Romanorum signo uoluerunt. sed ad rem: longobardi in ea Italiæ parte maxima quam obtinebant regiones habuerunt quatuor à ducibus administratas, in quibus nullũ successionis ius filijs & nepotibus competebat: beneuentanam, spoletanam, taurinensem, & foroiuliensem: duasq; opulentia & amplitudine superioribus pares anconitanam, atq; Taruisinam esse uoluerunt ea affectas legis conditione: ut qui regum aut gentis longobardorum concilij permissione & decreto impetrasset, eas filijs & agnatis successione possidendas relinquendi ius facultatemq; haberet. Nomenq; hunc significans perpetuum magistratũ in longobarda barbarie marchio natus est appellatum. Quo autem tempore Carolus magnus sicut supra diximus nomine indito Romandiolæ lombardiam uoluit appellari regionem, in qua regni sedem gens illa diutius habuerat: Romana ecclesia hanc de qua nunc agimus regionem de longobardis sumptam appellauit ut diximus dalmatiam supra mare. Sed credo factum esse à minori nominis absurditate, ut hæc ipsa manserit appellatio Marchiæ Taruisinæ. Mintio eiusq; ut inquit Virgilius patre benaco ad sinistrã relictis, nostræ descriptionis padotenus initium faciemus. Cui primum ad mintij ostia imminet Sachetta uicus familiæ nobilis caprianensium uilla, quam successione annis ducentis in cognatione continuata possederunt. Inferiusq; est serauallis arx principũ manguanorũ munitissima. unde passus mille abest ostilia oppidũ in regione primariũ, superbi operis arce mœnibus & ductis in circuitu fossis conclusisq; paludibus munitissimum, quod à ueronensi populo cuius agri iurium fuit ad annum salutis quinquagesimum deciesq; centenum ædificatum Marchiones postea mantuani diutissime possederunt. Amplaq; & recta est uigesimo inde miliario ueronam usq; uia aliquot apud ostiliam locis succisa: impositis pontibus arcibusq; & castellis munitioni ostiliensibus præsidioq; futuris, pertinentq; ad hos pontes paludis initia, quã in Romãdiolæ finibus descriptam melariæ brigantiniq; agro diximus continere. Augentq; sicut ostendimus eam paludem tartarus & menacus amnes: quorum tartarus in ueronensi agro ad Græcianum oriundus habet ad sinistram Nugarolum, quod nobili familiæ ueronensi nugarolæ uilla & primæ originis patria fuit. Insulaq; porcaritia & Gagium uicus eidem fluuio dextrorsum adiacent. At menacus amnis ortum ad magnanum habens Ceretam uicum prætellasq; præterfluit. Inferius uero eadem palus, sicut in adriæ urbis uetustissimæ descriptione ostendimus, augetur ab athesis fluuij scissura ad castagnariũ appellata eamq; nos scissuram pro nostro hactenus omni in Italia seruato more pro ostio athesis sinistrorsum cogimur accipere. Is autem athesis famæ celebris fluuius de quo Virgilius in bucolicis, Athesin uel propter amœnum: primum habet ad sinistram uicum uillam Bartholomeam appellatum. Pauloq; superius athesi sinistrorsum hęret liniacum oppidum populo opibusque plenum. Inde athesi Zeuedum adiacet oppidum brasicæ & multæ & dulcissimæ feracissimum: adeo ut Plinium credamus si suam nunc incoleret ueronam nec sabellam in admiratione ut scribit Crispam nec pullulantem cauliculis aricinam nisi à suis ueronensibus uellet dissentire præpositurum. Eos uero uicenos mille passus quos ueronam ostiliamque diximus intercedere, campi quaqua uersum excipiunt amplissimi æquissimiq; in quibus rectæ imminet uiæ uicus insula scaligerum appellatus, communito præsidio ecclesijsq; & ueronensium uillis adeo ornatus, ut accedente populi quem habet multitudine urbis potius quàm oppidi speciem præ se ferat. Camposq; hos ut diximus patentissimos manufacta ab agricolatore raro impedit fossa, adeo ut eos natura committendis maximos inter exercitus prælijs de industria fecisse ac complanasse sit uisa. Estq; hic locus de quo Liuius undeseptuagesimo ea habet quæ L. Flori breuiatoris uerbis libuit apponere. C. Marius cimbros per hiemem alpibus deuolutos in campis Venetis usu iam uini & coctarum carnium mitigatos aggressus est. Et illis petentibus proximum diem pugnæ statuit: inde L X milia ceciderunt, hinc tertio minus. rex eorum Volerius pugnans interijt, non inultus: uxores eorum acerrimo bello captæ libertatem non impetrantes suffocatis

Theodoricus · *Amalasciuntha* · *Theodatus* · *Marchio unde* · *Sachetta* · *Serauallis* · *Ostilia* · *Nugarolum* · *Insula porcaritia* · *Villa bartholo.* · *Liniacum* · *Zeuedum*

elisisq; infantibus mutuis uulneribus & capistris capillcis se necarunt. Quæ uictoria eo dem die Romæ per laureatos castorē & pollucem scita & celebrata fuit. Tigurini qui noricos alpium tumulos insederant fuga dispersi in latrocinia euanuerunt. Theodoricus quoq; ostrogothorum rex primus Odoacrem erulorum regem qui Romam & Italiam annis iam octo occupauerunt, apud Soncium amnem ubi primum occurrit recedere compulit. Deinde in campis ueronensibus ingenti prælio, quod tres continuatum est dies, superauit: factaq; est maxima in utroq; exercitu, sed in odoacris partibus maior cædes. Arnulfus etiam bauoriorum dux ductis aduersus ugonem Burgundum Italię regem copijs à ueronensibus in urbem receptus atq; rex appellatus est: quomq; ugo ad ueronæ recuperationem maximas duxisset copias, prælium bis in ueronæ campis est commissum: in quo superauit ugo, & Arnulfus fugiens ueronæ portis à ciuibus est exclusus. Veronenses uero rebellionis culpa in Racherium episcopum suum reiecta ueniam deprecati impetrauerunt, & episcopus Papiam relegatus est. Sed ut iam athesim redeamus, is fluuius qua campi ad primos colles desinere incipiunt, ueronam diuidit penè mediam: quam urbem autor est ex trogo Pompeio Iustinus gallos qui urbem Romam ceperunt & pariter Mediolanum Brixiam & Bergomum ædificasse. Nec tamen minus cingit quàm diuidit Veronam athesis, ut custodiæ simul ornamento'que & subuehēdisq; mercibus & frugibus magno sit usui ueronensibus: quandoquidem supra infraq; & circum ager est præcipuæ bonitatis multa gignens in urbem conuehenda, olei uim maximā, frumenta incolis in mercaturam superabundantia, uinorum uarietatem atq; pręstantiam, pomorū omnis generis copiam, & lanam cæteras Italiæ subtilitate superantem: ut nulla sit Italiæ regio quæ partem inde non accipiat indumentorum. oleumq; quom cæteræ agri partes tum maxime benaci lacus dextera præstat ora, olearum consitis in siluæ speciem amplissimæ contecta: frumentaq; seminarius ager amplissimus undique patens mittit. uinorum præstantia cum multis possit alijs ostendi rationibus tum maxime uno extollitur argumento. Theodatus ostrogothorum rex tertius quom sciret in ueronensi agro esse uinum sicut Cassiodorus appellat accinaticum odoris saporisq; suauissimi, illud Romam nauibus athesi in superum mare delapsis cōportari curauit. Libetq; Cassiodori uerba apponere: uinum etenim illud colore purpureo regium, sapore pręcipuū: dulcedo cuius ineffabili suauitate sentitur, quom tamen tactus eius densitate pinguescat, ut carneus liquor aut potio edibilis uideatur. pomorum copiam & si nonnullæ habent aliæ ciuitates Italiæ ueronensi parem, nullo tamen in loco tam odorantia tam'q; uaria specie inueniuntur, quę perpetuitatem habent plurimi faciendam, quom senescentia tam seruentur solida & illæsa, ut florentibus & nouellis immixta manducentur. lanæ præstantiā greges à pastionis proprietate accipiunt: quam prata campiq; prospectu quoq; amœnissimi naturaliter præstant: quom tamen mons altissimus urbi supereminens balbus nomine & eandem herbis suis ingenitam & multo maiorem uirtutem præstet, quod herbilegi undiq; confluentes multa herbarum radicumq; genera animantium saluti opitulantia inde legant. diuersæ etiam per agrum ueronensem per quæ oppida scaturiunt aquæ, non minus ornamento à natura quàm usui attributæ, seu irrigationis seu innumerabilia artificiorum genera seu haustum ipse consideres: è quibus celebrem unius uim non reticendam esse censuimus. In ualle quam à telluris uirtute & frugum præstantia policellæ appellant, ubi negarinę loco est nomen, mãmæ ad iustam muliebrium formam de saxo fabre sunt ductæ. sub quarum papillis perpetuæ stillant aquæ. Et si lactans mulier papillas asperserit atq; lauerit, exsiccatus aliquo ut fit uel morbo uel casu alio illi humor lacteus reuocat. Sed iam solidiora ueronæ sicut & cæteris urbibus ornamenta uiros omnis ætatis præstantes attingamus. Zenoq; sicut religionem christianam & suam ipsius decet sanctitatē primus erit, qui ueronæ præsul celebris sanctimoniæ multa scripsit extantia sacras utriusq; testamenti litteras declarantia: & ambrosianam quam imitatus est eloquentiam redolentia. Aemiliū Macrum ueronensem poëtam Eusebius in Asia obijsse asserit. Paulopost Catullus poëta, subinde uterq; Plinius sæpe à nobis hac in Italia celebrati ueronenses fuere: & longe posteriores ætate genuit Verona Rainaldum insignem sicut F. petrarchæ placet grāmaticum. deinde Ioannem madium iureconsultum non incelebrem. isq; madium genuit nobis adolescentibus familiaritate coniunctum iuri edisserendo defendendoq; addictum; qui legum peritiæ eloquentiam coniunxerat: adeo ut scriberet

Verona | Theodatus rex | Cassiodorus | Policellæ uallis | S. Zeno | Macer | Plinij

ut scriberet ornate, pronunciaret suauiter: & in cunctis sese quantum nostra ætatis nostræ patitur exiguitas consuetudo bonum ostenderet oratorem, medicosq; genuit uerona sui sæculi præstantissimos Auantium & Iacobum lauagnolum, cuius nomen refert & cognomen Iacobus equestris ordinis Lauagnolus humanitatis studijs & eloquentia exornatus. Bernardus quoq; honesto genitus campaniæ loco non paru ueronæ attulit ornamentum: qui medicus & philosophus insignis tanta uiguit memoria, ut themistoclis instar nihil illi exciderit: quod aut discere aut eum attentius legere contigisset. Ioannes etiam salernus ad equestris dignitatis insignia doctrinam & facundia socias addidit. At res militaris præclaros nobis ostentat uiros qui ueronæ laudes accumulant, quorum memoriæ altior repetitio efficiet ut uarios eius urbis casus referre cogamur. Floruerunt in ea præclaræ familiæ monticulenses & sancti Bonifacij comites, hiq; illos quom eiecissent Azzonem marchionem estensem urbis dominio præfecerunt. Isq; ad annum duodecies centenum & duodecimum ab Ecelino de Romano per arma eiectus, armis mantuanorum restitutus est. Qua in restitutione durissimum in braida ueronæ uico prælium est commissum. Azzone mortuo Ecelinus ad annum duodecies centenu & uigesimum quintu ueronam optinuit: qui immanissimus omnium tyrannus ducentos ueronenses simul cum eo carcere in quo tenebantur uno combussit incendio. Cumq; sibi ueronæ agenti, quod in pataujo referemus, esset allatum pataujum sibi rebellasse, duodecim milia Patauinos quos militiæ prætextu obsides secum duxerat diuersis affectos cruciatibus in uerona occidit. Eo autem apud Soncinum cremonensis agri oppidum interfecto Veronenses reductis sancti Bonifacij comitibus in libertatem erecti quietem nacti sunt, quæ paucis cotinuata est annis quod scaligeri ciues & ipsi ueronenses sed noui per capitaneatus populi occasionem tyranni sunt effecti. primusq; omnium Canis grandis scaliger Dantis Franciscicq; petrarchæ amicitia magisquam sua potentia notus cum anno uno & quinquagesimo ueronæ dominium tenuerit: ciuitates interea Cremonam Parmam Regium Vicentiam Patauium Feltrum Ciuitatum Taruisium in potestate redegit: Gonzagamq; familiam ditioni Mantuæ eiectis passarinis imposuit. Sed & scaligeri cum annis LXX ueronæ summo cum splendore dominati fuissent ob uarias in familia diuisiones ter quaterq; subortas quandoq; à uicecomitibus mediolanensibus quandoq; à charrariensibus Patauinis patria pulsi sunt, per quas contentionu occasiones Veneti ea urbe quam annos iam XLV. optinent sunt potiti. Luchinus uermes ueronensis uir bello insignis Cretam insulam Venetis rebellem sua uirtute recepit. deinde in turchos Christi dei nostri hostes pugnans cecidit. Eiusq; filius Iacobus uermes patri haud quaquàm dissimilis rem primi ducis mediolani Ioanis Galeacij ab imminentibus periculis fortitudine & consilio sæpe tutatus est. Qui armeniaci comitem & Ioannem haucut anglicum aduersus mediolanum maximo cum exercitu ruentes prælio apud Alexandriam commisso profligauit, & maxima cæde commissa armeniacum cepit. Ea quoq; expeditione in qua Luchinus uermes cretam Veneto reparauit imperio Georgius Caballus Veronensis eques præstantissimus militares ducens ordines nauatę fortiter operæ id retulit decus ut senator à Venetis fuerit constitutus. Sed iam claudat Veronensium gloria digniorum aciem Guarinus quem supra in eorum catalogo quos eloquentiam in nostrum sæculum longo postliminio reduxisse ostendimus merito laudum præconio decorauimus. Pictoriæ artis peritum Verona superiori sæculo habuit Alticheriu. Sed unus superest qui fama cæteros nostri sæculi faciliter antecessit, Pisanus nomine, de quo Guarini carmen extat qui Guarini pisanus inscribitur. Gesta uero sunt uario euentu ueronæ multa à nobis in historijs celebrata. Alboinum namq; primum longobardoru regem libro quarto ostendimus uxoris rosmondæ insidijs ab helmechilde in uerona occisum fuisse, & utrosq; adulteros rauennæ quo confugerant ueneno mutue dato interijsse. Et in octauo diximus Theudelindam grimoaldi bauarorum regis filiam, ad quam quom in præclaram reginam deuotissimamq; Christianam euasisset beatus Gregorius dialogorum libros inscripsit, Veronæ in sardicensi campo desponsatam fuisse. Estq; in XI Veronenses Aldegisio desiderij longobardoru ultimi regis filio ciuitate quam firmo tenebat præsidio ui eiecto Carolo magno deditionem fecisse: quorum exemplo omnis regio Carolo & suis illico manu dedit. ædificijs Verona mediocribus publice priuatim'q; ornata theatrum habet cæteris quæ ubiq; extent præter Romanum amphitheatru nunc colosseum operis magnificentia

Ioan. salernus

Monticuli

S. Bonifacius

Soncinum

Canisgrandis

Dantes

F. Petrarcha

Luchinus uer.

Georgius Caballus Veronensis

Guarinus

Theudelinda

gnificentia conſpiciendū: habet & pōtes quatuor ſuperbi operis atheſi impoſitos & eathe
dralem eccleſiam non minus uetere decoram ædificio quàm nouo inſignem. Supra Ve-
ronam atheſis ſiniſtrorſum Pontonem oppidum habet appoſitum, ſuperius caſtrum bar-
chum nobile item oppidum. inde cadeniū, & qua torrens uallem ſolis interſecans in athe-
Mecium ſim labitur Mecium eſt oppidum. Supraq; illud ignatum, ſuperius formigarium. Ad fon-
tem uero atheſis in alpibus paruo ſub lacu quem fons ipſe efficit, eſt oppidū lamium. Di-
ximus ſupra ſiniſtrā atheſis ripam deſcribentes, eius oſtium ad caſtagnarij ſciſſuram qua
in Adrianorū paludes labitur neceſſario accipi deſignariq; oportere: nec aliter dicere aut
ſcribere debuimus, quia quicquid ab ea ſciſſura ad mare pertinet in Romādiolæ partibus
eſt cōprenſum. Dexteram uero eiuſdem amnis ripam ab ipſo mari Adriatico ad fontem
uſq; totam Marchiæ Taruiſinæ cuius eſt poſſumus applicare. Igitur qua atheſis in mare
labitur oſtium efficit portuoſum, ubi appellant foſſiones. Idq; primum eſt eorum quæ pri
ſcos ſeptem maria diximus uocitaſſe. adiacent intus huic amni paludibus ſtagniſq; immi-
Turris noua xto, hinc turris noua præſidio & uectigalium cuſtodię appoſita, inde caput aggeris quod
item præſidium ducatus Venetiarum finibus ea in parte inſtitutæ reipu. initio fuit impo-
ſitum. Interius atheſis bifurcatus peninſulam rodigij efficit: quæ ſiniſtrorſum in Roman-
Caſtrum baldum diola ſuperius eſt deſcripta. Atheſiq; dextrorſum qua fluuius illabitur nouus adiacet ca-
ſtrum baldū. ſupra eſt portus oppidū, quod atheſi à liniaco diuiſum ponte illi coniūgitur,
ut unum idemq; oppidū cenſeantur. Influit paulo ſupra atheſim amnis nomine Albus: cui
dextrorſum Cereda hęret uicus in regiōe primarius. Siniſtrorſum uero ſunt arcella, ſupra
S. Bonifacius Sanctus Bonifacius oppidum à quo nobili Veronenſium familiæ fluxit cognomen. Et ſu
perius Villanoua. Deinceps ſupra fluminis albi oſtium adhęret atheſi porcilę oppidum, à
quo parum diſtat amnis quem montis aurei nomine appellant oſtiū: iſq; amnis fonte ori-
tur uberrimo cui in montis aurei uico omnium regionis amœniſſimo uilla eſt ea ratione
ſuperædificata, ut fons ipſe media in aula ſcatens eam euomat uim aquarum, quæ ſubito
intra lapidis iactum molis ſufficit conuoluendis. Suntq; atterendo in farinam frumento &
bombicinis in ſcriptum coagulandis tam frequentia amni ſuperimpoſita ædificia, ut uix
Verona ſtadio colligendis aquis inuicem ſeparentur. Sextoq; inde abeſt Verona: ſupra quam de-
Peloſella xtrorſum item hæret atheſi peluſium oppidum à quo uallem uulgus dici exiſtimat peloſel
lam: licet eam à telluris uirtute & frugum præſtantia pollizellam Guarinus exiſtimet ap
Roueredum pellari. Licena deinceps eſt oppidum, & ſuperius Roueredum apud quod oppidum uia
ſcalpris monte exciſa arctum uiatoribus præbet iter, ualidumq; Veronenſi agro ea in par-
te à germanorum inſultibus eſt munimē. Beſenum deinde habetur oppidum, & ſuperius
Tridentum qua fluuius à perginæ oppido defluens in atheſim cadit eſt tridentum, quam urbem Iuſti-
nus ſcribit à gallis qui urbem Romam ceperunt ſicut & Veronam Vicentiāq; fuiſſe ædi-
ficatam: apudq; eam urbem auget atheſim amnis iuxta pineam oppidum in alpibus ori-
undus: Cui dextrorſum hæret Secconzanum, ſupra parclaſium & uiſum ac chanazium.
Atheſim item ſupra influit amnis apud perſonorium oppidū nobile oriundus: Cui amni
ualeſium fœſpergum & ceuedonū oppida dextrorſum: ſiniſtrorſum uero cluſa corrupte
Bolgianum ſed latino uerbo clauſura, ubi arctiſſimo aditu trames alpium eſt concluſus. Bolgianumq;
oppidum nobile parum ab atheſi recedens torrenti eſt appoſitum, qui à ſirentino oppido
Maranum breuem curſum habet. domus inde noua oppidum, & ſuperius eſt maranum populo fre-
Alpes quens oppidum, quod & ſi in Italia ſitum eſt, gentis locutione & moribus totum eſt theo
Atheſis tonicum potiuſquam Italicum. Deinceps ſunt alpium iuga, quorum aditibus & quidem
arduus in germaniam eſt acceſſus. Atheſis curſu ab hoſtio in fontem undiq; deſcripto, a-
mnem quo eum ſuperius auctum eſſe diximus, & cui nouo flumini eſt appellatio, deſcribi
neceſſe eſt priuſquam meduacum, ſiue ut nunc appellant bachilionem aſſumamus ordine
oſtendendum. is fluuius nomine nouus quem apud caſtrum baldum atheſim illabi dixi-
mus, ſiniſtrorſum attingit intus coloniam oppidum populo opibuſq; pleniſſimum, ſupe-
riuſq; eidem hæret fluuio mons bellus nobile item oppidum: & ad fontem ſunt brendulæ
oppidum populo opibuſq; refertum: brenduliſq; paulo infra ad amnis dexteram propin
Leonicum quum eſt leonicum populi opumq; exuberantia ciuitatulæ æquiparandū. Quod Omne-
bono ciue ornatur litteris Græcis latiniſq; apprime erudito, & præſe mores ferente quos
à feltrenſi Victorino nutritus imbibit. Ab coloniaq; in ſubiectas paludes Ateſto oppido
uicinas

uicinas fossa est in currentem fluuium manufacta, apud quam Rouerdum & Montagna na oppidum regionis primarium sunt sita. Ad eiusq; fossæ ostia quibus in paludes labitur, & paulo infra locium castellum, Meduacus siue bachilio amnis proxime à nobis describendus alterum habet ostium. attingitq; primo bachilionem sinistrorsum custodia oppidum populo frequentatũ, medio in cuius suburbio fodinas esse inspeximus per quas longo tractu in subterranea penetratur. estq; lapidis eius montis minera tiburtino lapidi adsimilima: ut quod nullo in loco scriptum inuenimus, nequaquam dubitemus saxa construendæ conseruandæq; urbi Patauinæ uetustissimis olim temporibus inde excauata sumptaq; fuisse: & cum ea in cauerna noxij olim seruari consueuerunt custodia inde uicus est appellatus. Estq; locus apud quem Bononienses milites, quorum opera Guilelmus Rauennas archiepiscopus sedis Apostolicæ legatus Ecelinum de Romano eiecerat pataulo, eundem deseruerunt legatum, unde factum est ut paulopost Ecelinus reassumptis uiribus uires ecclesiæ retuderit, legatumq; apud gambaram Brixiani agri oppidum prælio superatum in carcerem coniecerit. Superiusq; meduacus siue bachilio Vincentiam diuidit penè mediam, quæ urbs à gallis Romæ incensoribus sicut sæpe supra diximus cum Mediolano Brixia Bergomo & Verona fuit principio ædificata. Et altero item fluuio urbem Vincentiam illabente, tesina appellato, apudq; landrigum oppidum oriundo meduacus augetur amnis. Qui tesina apud luxianum oppidum scissus, alterum ramum cui barcanum hæret oppidum facit. isq; meduacum priusquam brentellas attingat ingreditur. Genuit ex uetustis Vincentia Palæmonem, sicut Eusebio placet insignem grãmaticum, qui interrogatus quid inter stillam & guttam interesset. Gutta inquit stat: stilla cadit. Nostra autẽ ætate illustrata est Vincentia Antonio lusco: qui uir doctissimus eloquentissimusq; & primus & solus in orationibus M. T. Ci. duodecim ars rhetoricæ practicæ qua ratione à Tullio fuerit applicata tam clare tamq; diffuse cõmentus est: ut nihil magis nostros homines perdiscenda eloquentia iuuisse uideatur. extant etiam uiri eiusdem heroica quædam carmina Virgilianam maiestatem carminum redolentia. Mathacusq; bissarius iureconsultus eloquentia & bonis artibus apprime eruditus patriam exornat. multa suppeterent in Vincẽtinorum laudem dicenda a ducentis annis gesta dum Patauinorũ Veronensiumq; pariter penè uicinorum uiolentiæ iniurijsq; resistunt. Sed unicũ eos facinus abunde reddit ornatissimos: Quandoquidem primi fuere qui Venetorum imperio sese sponte sua subijcientes præclaras urbes Patauiũ Veronam Brixiam Bergomumq; & quicquid aliud illi nunc optinent de Italia in potestatem uenire plurimũ adiuuerunt. Supra Vincentiam meduaco adhæret caldogium oppidũ, & superius fonti eius imminet oppidum Porcelletũ. Meduacusq; pri usquam custogiam attingat oppidũ supra descriptũ altero scissus ramo fossas attingit quibus brentellis est appellatio, munimento Patauij circũductas. Inde apud ingentionũ delapsus fertur ad oppidũ pubolentam: defluens postea ad pontem longum continuato cursu stagnis se immiscet. à quibus alterno fluxu refluxuq; retractus uel repulsus in fossam clodiam se exonerat: quæ urbis Clugiæ ab ea fossa appellatæ portum efficit omniũ regionis profundissimũ. Plinius namq; Meduacum amnẽ in fossam clodiã labi docet. Fuisse etiam bachilionẽ amnem Meduacum Liuij Patauini uerbis ex decimo libet ostendere. Eodem anno classis Græcorũ Cleonymo duce lacedæmonio ad Italiæ littora appulsa thuriorum urbem in salentinis cepit: aduersus hunc hostem Cos. Aemilius missus prælio uno fugatum cõpulit in naues. Thuriæ redditæ ueteri cultori, salentino'q; agro pax parta. Iunium bubulcum dictatorẽ missum in salentinos in quibusdã annalibus inuenio, & Cleonymum priusquam confligendũ esset cum Romanis Italia decessisse. Circũuectus inde brundusij promontorium medio sinu adriatico uentis latus cum leua importuosa Italiæ littora dextera illirici liburniq; & histri gẽtes feræ & magna ex parte latrocinijs maritimis infames terrerent. penitus ad littora Venetorum peruenit. Ibi expositis paucis qui loca explorarent, quom audisset tenue prætereundũ littus esse, quod prætergressis stagna ab tergo sint irrigua hostijs: maritimos agros haud procul proximos campestreis cerni, ulteriora colleis uideri: esse hostium fluminis prealti, quo circumagi naues in statione tutam uidissent: (Meduacus amnis erat) eò inuectam classem subire flumine aduerso iussit. grauissimas nauium non pertulit alueus fluminis, in minora nauigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros tribus maritimis Patauinorum uicis colentibus eam oram peruenit.

Meduacus Bachilio

Vincentia

Porcelletum

Brentellæ

ibi egressi præsidio leui nauibus relicto uicos expugnant, inflammant tecta, hominum pe-
cudum ꝗ prædas agunt, & dulcedine prædandi longius usq; à nauibus procedunt. hęc ubi
Patauium sunt nunciata (semper aũt eos in armis accolæ galli habebant) in duas partes iu
uentutem diuidunt; altera in regionẽ qua effusa populatio uidebatur; altera ne cui prædo
num obuia fieret altero itinere ad stationem nauium, milia autem quatuordecim ab oppi-
do aberant, ducta: in naues paruas custodibus interemptis impetus factus, territiq; nautæ
coguntur naues in alteram ripam amnis traijcere. & in terra prosperũ æq; in palatos præ-
datores prælium fuerat, refugientibus ad stationẽ Gręcis Veneti obsistunt. Dicimus itaq;
præteritum à Cleonymo tenue littus, transgressa stagna, ostium amnis præalti in quem
circũacta sit aduerso flumine classis & ad quatuordecim milia oppido patauio propinqua-
ta, satis ostendere meduacũ fuisse amnem descriptum: cui bachilioni fuit postea estq; nunc
indita appellatio. Neq; enim alium habet regio fluuiũ ex agro Patauino in stagna marisue
ostia delabentem: nisi forte eum quis proximũ illi amnem nunc brintam esse opinabitur,
qui suam & ipse paucissimis cognitã fecit nominis mutationem. Est enim timauus prisco-
Timauus rum scriptis præsertim Virgilij celebratus: quem sæpe miratus sum uiros nostri sæculi do
ctrinæ fama celebres in histris & liburnis quæsiuisse errore adductos atq; ignoratione sen
sus Virgilij: quem uolunt nouem timauo fontes in suo carmine attribuisse: quom potius
Antenorem ille faciat à troia Italiam petentem regna liburnorũ & timauum superasse am
Seruius nem, in ipso fontis nomine poëtico more indicatũ. Seruius enim id uerbum exponens sic
habet: fontem timaui: amant poëtæ rem unius sermonis circũlocutionibus ducere: ut pro
Troiam dicant urbem troianã: sic modo pro timauo fontem timaui, & paulo post urbem
pataui pro patauio, & ora nouem multi septem esse dicunt. Superesse aũt ea parte unde,
pro qua per ora nouem mare it præruptum: & premit stagnorum arua pro campis & pla
nitie posita sonanti pelago, sicut semper sonare uidemus quom littoris aut portus cuiuspi
am fauces paulo uiolentior commotiorq; ingreditur: eaq; nouem ora etiam nunc notissi-
ma sunt, littoris Veneti aperturæ, quarum partem maximã à Rauennati agro in Altinum
Septem maria prisci & imprimis Antoninus pius imp. in itinerario septem maria appellauere. uersus
Virgilij licet notissimi sint subijciemus: cum prius Lucani de timauo testimonium attule-
rimus. Euganeo si uera fides memorantibus augur Colle sedens, aponus terris ubi fumi-
fer exit, Atq; antenorei dispergitur unda timaui. Si ergo unda timaui antenorei dispergi-
tur prope aponum nunc etiam notissimum & patauio propinquũ, non oportuit in histrijs
illum aut forojuliensibus à nostris hominibus requiri. Virgilius. antenor potuit medijs ela
psus achiuis Illyricos penetrare sinus, atq; intima tutus Regna liburnorum & fontem su-
perare timaui: Vnde per ora nouem uasto cum murmure montis It mare præruptum, &
pelago præmit arua sonanti: Extant quoq; carmina musati Patauini poëtæ tragici sepul-
chro inscripta, timauum affirmantia Patauij propinquum esse: Condita à troiugenis post
Musatus diruta pergama tellus: In mare fert patauas unde timauus aquas: Hunc genuit uatem. Et
Martialis Laneus euganei lupus excipit ora timaui. Si ergo timauus fuit euganeus neces-
sario erit brinta nunc Patauij fluuius: nam idem Martialis appellatione telluris aponæ Pa
tauium significat hoc uersu: censetur apona Liuio suo tellus. Et L. Florus infrascripta ha-
bet uerba: ex quibus licet conijcere timauum ab arsia & finibus Italiæ in quibus nuper re
quirebatur plurimum distare: illirici ab alpium radicibus inter arsiam & timauum per
Adriaticum littus effusi regnante Teutana muliere. Timauusq; ubi salsas attingit aquas
bifurcatus parte dextera pupiliam methamaucumq; petit: ubi portum efficit cum ampli-
Portus Ve tudine tum etiam profunditate optimum. Rectiore autem ad sinistram cursu Venetam
netus urbem mediam scindere solitus portum efficit Venetum: cui munitissimę arces duæ hinc
& inde præsidio sunt appositæ. Sed hęc pars occlusis pridem ad luciafusinam meatibus in
stagna paludesq; diffunditur. non fuisse autem meduacũ quem timauum esse dicimus aut
econtra præter rationes supradictas hinc maxime uidetur cõstare: ꝙ plinius scribit contra
timauum amnẽ insulam fuisse paruam in mari cum fontibus calidis: qui pariter cum æstu
maris crescerent minuerenturq;. & recto brintæ amnis cursui quẽ naturaliter per mediam
urbem Venetã habebat oppositã fuisse constat insulã cui castellũ Oliuolense appellatum
fuit impositũ. Vnde cathedralis ecclesia dicit̃ castellana. Si uero calidi non apparent nunc
fontes minime mirandũ: ꝙ nedũ littoreis & maritimis locis in q̃ maris sępe desæuit uiolen
tia; sed

tia, sed in mediterraneis montanisq; firmioribus multos aruisse fontes inuenimus. Tima-
uusq; supra luciafusinam integer primũ habet ad dexteram uicum Auriganũ tabernis ho *Luciafusina*
spitatorijs frequentatum: ibiq; timauum illabitur tegola torrens cui adiacet rus peragum.
Deinceps timauo sinistrorsum adiacet strata oppidulum: à quo sexto miliario fossa manu-
facta paduam compendio nauigatur. Eam urbem Italiæ uetustissimam clarissimamq; ma-
gis certum est antenorem Troia profugum condidisse: quàm ut indigeat testimonijs: uer-
sibus enim quos supra posuimus sic addit Virgilius: Hic tamen ille urbem pataui sedesq;
locauit. & Liuius Patauinorũ decus in primo idem seriose narrat. Cicero autem in philip- *Patauium*
picis Patauinos dicit Romanis amicissimos fuisse: qui R.P. difficillimis temporibus pecu
nia & armis iuuerunt. Et Macrobius in saturnalibus ubi de fide seruorum tractat: innuit
Patauinos fuisse per humanos qui cum seruis clementissime atq; indulgentissime se habu- *Serui*
erunt: quandoquidem asserit Asinio Pollione Patauinos cogenre ut tributa conferrent, &
propterea dominis latitantibus, neminem seruorum fuisse inuentum qui libertate proposi
ta dominum proderet. Fuit autem postmodum Padua per felicissima stantis R.P. tempo- *Padua*
ra Romanorum colonia non eo modo deducta quo cæteræ deducebãtur ductis nouis po-
pulis in coloniam. sed datum est paduanis ius latij ut in designandis Romæ magistratibus *Aedificia*
ferendi suffragij ius haberent: quod à Q. Asconio Pediano in expositionibus orationum *Paduæ*
Ciceronis habetur: ea uero describenda urbe si prolixiores erimus sua nos dignitas excusa
bit. Nullam enim ædificiorum pulchritudine præsertim publicorum in Italia sibi similem
esse tenemus. Sunt tamen noua quæcunq; in ea nunc extant uel publica uel priuata, quan
doquidem ad trigesimũ & quadringentesimum salutis annum Athila rex hunnorum fer- *Athila*
ro igniq; uastatam reliquit immunitam: & à Narsete Eunucho Rauennatibusq; instaura- *Narset*
tam anno à prima dirutione uix dum centesimo longobardi incensam penitus desertarũt.
aucta uero est mirabili incremento per Caroli magni & filiorum nepotumq; imperij tem-
pora: nec aliquod postea incommodum sub germanis imperatoribus accepit: quousq; Fe
derici primi Barbarossi temporibus Ecelinus de Romano, tyrannorũ omniũ qui unquam *Ecelinus*
fuerunt crudelissimus, ad annum salutis trigesimum septimũ & duodecies centenum eam
sibi subegit, qui præter commissas cædes alias proscriptionesq; prope innumeras ciuium
ea usus est, de qua in Verona diximus, crudelitate raro alias audita cædis per uaria crucia-
tuum genera perpetratæ duodecim milium Patauinorũ, quos Mantuanorũ ingressurus fi
nes sub militię prætextu obsides secum duxerat. paulo tamen postquam is tyrannus apud
soncinum interijt charrarienses sub capitaneatus titulo rerum in patauio potiti sunt, qui *Charrariẽses*
eam urbem annis paulo plus minus centum per uarias successiones possessam opulentio-
rem ornatioremq; reddiderunt. Nam gentis charrarię opera maiori ex parte excitata orna
taq; fuerunt mœnia, quibus triplici circuitu patauium cõmunitur. Et licet eam per urbem
timauus semper fuerit delapsus: quod Liuius in x li. ostendit, multis tamen uarijsq; fossis
magno & ingenti opere manufactis aquę circum urbem & per diuersa agri loca ornamen
to urbi cõmodoq; futuræ ab eisdem charrariensibus sunt perductæ, quom arx in urbe mu
nitissima & coniunctũ illi perductis brachijs palatium facile in Italis primarium superbiq;
operis nonnulli in urbe pontes gentis eiusdem fuerint opera. Henricus autẽ quartus imp. *Henricus*
germanicus cathedralem patauij ecclesiã quæ extat ædificauit: prætoriumq; quo nullum *IIII*
in orbe pulchrius esse tenemus, quom esset casu crematum speciosius Veneti construxe-
runt, ossaq; T. Liuij conspicuo in eius fastigio collocarunt. Insignis uero & cui rarissimæ
sunt in Italia similes beati Antonij basilica à Patauinis sub Ro. imperio semiliberis ædifi-
cata est. Parrochiales ecclesias quadraginta & mendicantium quatuor loca magnifici cer
te operis ciues Patauinos diuersis ædificasse temporibus constat. Est ea in urbe Iustinæ
uirginis templum, amplissimæ cuius ædes mille in circuitu passus amplexæ aquis circum
luuntur, quod in uetustæ ædis uestigio ædificatum fuisse hinc constat, quod effodientes
ubiq; pulcherrima inueniunt lithostrata: eodemq; in loco T. Liuij sepulchrũ ætate nostra
repertum fuisse conspeximus, ut credere liceat uetustum Iouis templum ibi fuisse, in quo
ipse Liuius in x narrat spolia de Cleonymi Lacedæmonij piratæ uictoria patauium repor
tata fuisse. Seruat uero nunc idem templum Iustinæ ipsius uirginis, Lucæ Euangelistæ,
Maximi & Felicitatis: Mathiæ Apostoli super quem sors cecidit, Prosdocimi que tutela-
ris Patauinorum sancti corpora & reliquias. Areas Patauium publicas quinq; habet, no-

bilium

Gymnasium patauinum bilium scilicet & herbaticeam frumentatiam lignariam paleatem. In eius quoq; gymnasio omnium Italiæ celeberrimo ædes sunt amplissimæ, studentium quibus opes sint tenuiores auxilio deputatæ. Viros Patauium doctrina clarissimos genuit, T. Liuium: cuius sepulchri priusquam Romam accederet sibi & filijs duobus uxoriq; positi saxum nuper uidimus litteras haud quaquam elegantes inscriptum. T. Liuius Cai filius sibi & suis Tito Liuio Titi filio prisco F. T. Liuio. T. F. longo F. Cassiæ Sextiæ primæ uxori. Aliudq; elegantiores maiusculas marmore incisas, sepulchrum etiam patauij in Iustinæ uirginis uestibulo extat titulis ornatum: & militiæ cui ad decus utiliratem que fuit ascriptus: & uirtutis suæ qui dissidentes Patauinos ciues in patriam reuersus ad cōcordiam reuocauit. Viuens
T. Liuij epitaphium fecit T. Liuius Liuiæ T. F. Quartæ legionis alis cōcordialis Patauij sibi & suis omnibus. Ratio autem quæ nos adduxit, ut futuram in minore uiro uanam huiusmodi diuersitatis sepulchrorum curiositatem adhiberemus, illa fuit quod in primo sepulchro omnes quos habuit patauij degens uxorem & filios in successionem annotauit. In altero autem omnibus dixit, qui filia Romæ esset auctus, quæ Lucio magio nupsit oratori Romano: de quo Seneca declamationum octauo sic habet: Non puto quomodo Lucius magius gener Titi Liuij declamauerit, quamuis aliquo tempore suum populum habuit: quom illum homines oon in ipsius honorem laudarent, sed in soceri efferrent. fuitq; is magnus uir Liuius ad quem nobiles ex ultimis Hispaniarum partibus uenisse, & quos Romani nominis fama non mouerat, eius hominis famam perduxisse beatus Hieronymus ex Plinio sumptū scribit. Paulusq; iurisconsultus apud uetustissimos celebratus fuit Patauinus. Et Martialis poëta duos dilexit Patauinos poëtas Stellam & Flaccum his uersibus. Verona licet audiente dicam, Vicit maxime passerem Catulli, Tanto Stella meus tuo Catullo Quanto passere maior est columba. Et infra: O mihi curarum precium non uile mearum Flacce an tenorei spes & alumne laris. Catullus ueto Volusium poëtam Patauinum: qui ad Ennij exemplar rerum gestarum populi Romani annales carmine scripsit, damnare & uituperare conatus est his epigrammatibus. At Volusi annales paduam morientur ad ipsam, Et laxas scombris sæpe dabunt tunicas. Item alio loco: Annales Volusi cacata charta: Votū soluite pro mea puella. Nā sanctæ Veneri cupidiniq;, Vouit si sibi restitutus essem, Desissemq; truces uibrare iābos, Electissima pessimi poëtę Scripta tardipedi deo daturam Infelicibus ustilanda lignis. Et hæc pessima se puella uidit Iocose lepide uouere diuis. Nunc ō ceruleo creata ponto, Quæ sanctum idalium uirosq; apertos, Quæq; ancona gnidumq; arundinosam Colis, quęq; amathunta quęq; aleos, Quæ q; dirachiū adrię tabernā, Acceptum face redditum que uotum, Si non illepidum neque inuenustum est. At uos interea uenite in ignem Pleni ruris & inficetiarum Annales uolusi cacata charta. Petrum etiam de Apono conciliatorem appellatum philosophiæ & astronomiæ usque ad magiæ suspitionem peritissimum: Musattum q; & Lonattum iureconsultos poësi ornatos Patauium ciues habuit. Franci. zabarella iureconsultissimus & Pileus de prata Romanæ ecclesiæ cardinales dignitatem litteris & prudentia ornauerunt. Marsilius quoq; & paulopost Io. galeatius q; & Guilelmus sophilici. Ioan. quoq; horologius: & paulopost Antonius cermisonus excellentes medici patauium patriam exornarunt. Agrum etiam habet patauium non minus quàm urbis ędificia conspiciendum. quandoquidem montes in illo sunt excelsi nec alpes & appenninū quod nullo in Italiæ loco alibi cernitur contingentes: & usq; summa cacumina uinetis oliuetis q; & consitis tecti: in quibus uina gignūtur: quæ Plinius in intimo adriatico sinu optima describit. Gemulam unum in cuius summitate mulieres deo dicatæ monasterium habent à Beatrice estensi uirgine nobili ædificatum: & Vendam alterum appellant monasterio ornatum quod montis oliueti fratres inhabitant: hisq; adiacent montibus colles euganei fama apud latinos uates notissimi. Eam enim uatibus sedem fuisse innuit Martialis poëta his uersibus: Si prius euganeas clemens eliconis in aras Picta q; pampineis uideris arua iugis. & Lucanus in primo: Euganeo si uera fides memorantibus augur colle sedens. & quom uici uillæ q; multæ hos contegant colles, tum maxime Arquatum populo frequentem uicum decorat Fran. petrarchæ prædiolū: apud quod diutissime uixit: multa q; scripsit, estq; eius sepulchrū marmoreo in sarcophago columnis quatuor sustentatū. Baineaq; apud rus euganeum etiam nunc appellatū plurima uisunē: quæ Theodericū regem ostrogothorū muris cōclusisse ac ornasse Cassiodorus est autor

autor, in eisq; herbas gigni scribit Pli. de quibus poeta Martialis. Nullæ sic tibi blandien-
tur undæ Ac fontes aponi rudes puellis. Quibus uero ea opitulent morbis Michael sauo
narola opere in id ædito disseruit. Sed iam ad Timauum est redeundum. Is fluuius supra
limiuum uicum, ubi incipit esse integer, primum habet ad dexteram oppidum Citatellam: *Citatella*
quod patauini ad annum salutis quartum de duodecies centeno ædificarunt. deinceps est *Marostica*
marostica. superius Bassianũ quæ duo oppida populis sunt frequentia. supraq; Bassianum *Bassianum*
timauus, ubi cisinum est oppidum, cisino flumine augetur, in quod arciuagus nauoriusq;
torrentes exigui ex alpibus delabũtur, cisinusq; apud pemechum oppidulũ habet ortum.
Timauo supra cisinum ad dexteram Grignum adiacet oppidum à torrente ibi augente di-
ctum. Vlterius oppidũ habetur Iuanum supraq; illud oritur Grignus. & superius emisso-
rium lacus incubat Tusopum. Caldonacium deinceps oppidum & uni imminet lacui, &
alijs subiectum est binis lacubus, à quibus tribus originem timauus habet. Primus post Ti
mauum Musio fluuius stagna Venetorũ apud Mestre oppidum illabitur, cui ad sinistram *Mestre*
Villa noua primum est proxima. Supraq; paulo remotius Campus sancti Petri oppidum *Campus S.*
adiacet opulentum: eiusq; fonti in montibus oppidulum imminet collis musonis ab ipso *Petri*
fluuio appellatus. ad dexteram uero Musoni intus continent Castrum franchũ nobile op- *Castrum*
pidum, superiusq; Asola longe nobilius. deinceps amnis est Silus, quẽ Plinius asserit oriri *francum*
in montibus taruisinis, apud Torcellum in stagna cadens: Torcellumq; ciuitatẽ, nunc epi *Asola*
scopo ornatã doctissimo Dominico de Dominicis, supra Venetã describentes regionem *Silus flu.*
diximus ædificatã fuisse ex ruinis excidioq; Altini. Cuius uetustæ urbis parua admodum *Torcellum*
uestigia ad eam cõtinentis partem, quę sinistrorsum Sili amnis ostio est apposita, nunc cer
nuntur. Altiniq; nomẽ primus apud ueteres ponit Plinius. Et post Martialis poëta tanti fe
cisse uidetur Altini oppidi situm: ut dicat Aemula baianis Altini littora uillis. Antoninus
uero pius in itinerario uias describens à rauenna aquileiã, dicit aut septem maria recta à ra
uenna secundũ adriatici littus ad Altinũ transmitti: aut eos qui per Bononiam fermedum
Atestum Patauiumq; terrestri petant itinere, altinum primo & post aquileiam accedere.
In eo autem quod Musionem & silum amnes interiacet spatio nouale est oppidum nobile *Nouale*
Silusq; supra in mediterraneis Taruisium urbem diuidit, cuius nomen prior inter uetu-
stos habet Plinius. per tempora uero ostrogothorum dignitatem inchoasse uidetur quam
nunc habet. Nam cum Totilæ pater Veronam æque ac Taruisium dominio possideret, *Taruisium*
Taruisij tamen cõtinuo est moratus. Vnde Totila qui postea quintus fuit ostrogothorum *Totilas*
rex & quidem præstantissimus Taruisij natus educatusq; est. postea longobardorũ initio
regni quom Alboinus rex eius gentis primus Italiã esset ingressus: aquileiamq; qualisqua
lis tunc erat, & cæteras regionis urbes per deditionẽ cepisset: Taruisium quia eius incolæ
deditionem tardiuscule obtulissent spoliare ac diruere constituerat: nisi Felix illius episco-
pus uir timoratus rauenna oriundus regis barbariẽ sua prudentia & precum instantia de-
linisset. Ornataq; nunc est ea ciuitas altero præstãte episcopo Hermolao barbaro, qui sicut
decet episcopũ populo magis prodesse adnititur quàm pręesse. Regionẽ uero quam nunc
describimus sub nomine absurdo Marchię Taruisinę & pariter proximã forumiuliũ olim
galliæ cisalpinæ partem Pli. in regione Italię decima posuit: quam carnorũ fuisse affirmat.
Nam quom multa dixisset de fluuio Silo, oppido altino, flumine liquentia, colonia concor
dia, taliauento, anaxo, alsa, natisone: deq; aquileia colonia, subiungit: carnorum hæc regio
fuit: quod uocabulum regiones ipsæ alicubi etiam nostra ætate retinent. Ad Sili fontẽ op-
pidulum est Casacorba. deinceps anaxũ est flumen cui nunc plaui uulgatissima est appel-
latio. ad eiusq; ostia equilium est insula stagnis paludibusq; à cõtinenti diuisa, fuitq; ea in-
sula ciuitas eiusdẽ nominis ab eracliẽsibus uicinis ędificata namq; eracleã in historijs & in
Veneta huius Italiæ regione ostendimus fuisse post aquileiæ concordiæ & altini demo-
litionem à dictarum urbium populis ædificatam: qui ab Eracleo illius tempestatis imp. id
nomen indiderunt ciuitati. Sed eraclienses inde Venetias cõmigrarunt ut nunc urbis ue-
stigia requirantur: equileiq; pariter, ubi mutato nomine ciuitas dicitur noua episcopio &
quidem tenui nota, paruæ & tenues reliquiæ uix sciuntur. Anaxo seu plaui fluuio ad sini-
stram adiacent oppida Venetium limina & aquorium. & superius arduo in monte est Fel *Feltrum*
trum ciuitas episcopo nunc Iacobo ornata zeno non minus doctrina quàm gentis nobili-
tate conspicuo. Ad dexteram plaui primum hæret oppidulum madirium, inde mediter-

raneis

Victorium raneis Vetorium. Superius ubi Varianus olim nunc calorius auget fluuius est oppidum
Belunum Tesega, eidemq; amni uariano siue calorio apposita est Belunū ciuitas uetustissima, quam Plinius cæteriq; scriptores uelunum appellant: eidemq; nunc cum feltro in eundem con/
Varianus flu. iunctæ episcopatum idem Zenus præest episcopus. Varianum uero siue Caloriū amnem in alpibus oriundum quas germanicæ incolunt gentes quinq; augent torrentes: quorum conuallibus marginibusq; castella uiciq; plures insunt barbaris nominibus appellati. Sed & ubi plauum diximus Variano siue calorio incipere augeri alter influit Cordoualus am/nis & ipse ex summis defluens alpibus: cui Falchachiū Tabuliumq; oppida, & quamplu/res uici germanica potius quàm Italica nomina habentes adiacent. Liquentia ad mare se/quitur amnis uetusti nominis, quē ex montibus opiterginis nasci Pli. est autor. eum nunc
Liuentia flu. Liuentiam appellant. habetq; ostij bifariam diuisi partem ad easdem paludes quibus equi/lium insulam à continenti diximus separari: alteraq; parte ad proxima caprularum insulæ stagna paludesq; delabitur. ubi uero in dictas scinditur partes ad dexteram Turricium est
Opitergium castellum. Interiusq; ubi liquentiam sinistrorsum torrens auget muttegus opitergium est nunc oppidulum: quam uetusti nominis ciuitatem simul cum aquileia altino & cōcordia ab Athila destructam, & postea quom esset reædificata à longobardis eodem anno quo &
Conilianū op forum Popilij deletam fuisse in historijs ostendimus. Ad mutegiq; amnis fontem Coni/lianum est nobile ditissimumq; oppidum. Liquentiam item dextrorsum Meduna auget fluuius supremis in alpibus Iulijs oriundus. Cui dextrorsum Corua & supra ad imeuli tor/rentis fontem portoneum, superiusq; prata, & in mediterraneis portilium, oppida sunt ap
Portilium posita: prataq; & portilium duabus ut in regione præstantibus nobilium familijs patrij co
Sacilum gnominis exornantur. Vbi uero liquentiam ipse auget meduna amnis Sacilum nobile di/tissimumq; est oppidum. Ad liquentiæ sinistram supra mutegi torrentis influxum est op/pidum Buffolettum. & supra ubi mesulus auget torrens ciuiolonum est oppidum: supe/
Serraualle rius Serraualle. Sequitur Alsa uetusto nomine fluuius, nunc Liminius appellatus. quod no/men eum inde crediderim nactum esse, quod sicut huius regionis principio diximus, & eius & foroiulij limes à barbaris fuit dictus. habetq; ad ostium quo in paludes stagnaq; ex/
Caprulæ oneratur Caprulas insulam, in quam opiterginos Athilæ sæuitiam declinantes sæpe alias ostendimus confugisse. habetq; Alsa siue Liminus ad sinistram oppidū nomine Sextum.

REGIO DECIMA FORVMIVLIVM

Forumiulium

EQVITVR regio Foroiuliensium, quos Plinius dicit dictos esse cognomine transpadanos. Id foroiulij nomen notissimū & quod an/te C. Iulij Cæsaris tempora in ipsa regione in'que supereminentibus eidem alpibus iulijs inchoasse constat, unde post factam lapidum aut cisalpinæ galliæ mutationem habuerit originem ignoramus. unde/cunq; autem sit natum nostræ inhærentes diuisioni regionis ipsius quam tamen nonnulli aquilegensem appellari uolunt initium ad alsę
Portus gru/arius seu Limini fluuij dexteram inchoabimus. Cui portus gruarius oppi/dum, post cordeualum, & superius porcianū oppida sunt apposita. deinceps est Taliauen/tum prisci præsentisq; nominis flumen, quod Plinius dicit maius minusq; fuisse cum nunc unico in Adriaticum ostio feratur. Sunt ei ad sinistram primum à ripa remotius oppidum
S. Vitus sanctus Vitus, post ualua castellum, & superius in montibus Spilimbergum natura loci munitionibusq; ualidissimum & populo frequentatum. Dextrorsum uero hæret taliauen/to tisana nobile munitissimumq; item oppidum, & supra ab amnis margine semotum cu/
S. Daniel chagna, superius in monte arduo sanctus Daniel præstans in regione oppidum, & ad fon/tem in alpibus Dugonia est castellum. In ea littoris ubiq; inæqualis & maiori ex parte sta/
Palazolum gnosi ora torrens est in mare cadens, cui Palazolum in mediterraneis castellum hæret, & stagno magnum in sinum recessumq; curuato piscosissimoq; imminet Maranū oppidum populo frequentissimū. Torrenti autem id illabenti stagnum continet castellettum. Inte/rius in mediterraneis oppidum nobile est Belgradum, superiusq; Coldroitum. At in mari/timis est stagnis circūfusa Gradus insula alter Venetiarū regionis & urbis limes, in quam & in historijs & ipsa in Venetiarum descriptione sæpenumero diximus aquileienses pa/tria profugos sese cum opibus & sacra supellectile recepisse, & urbem ædificasse graden/

sem

ſem, quam pluries dirutam reædificatamq; tandem pauci nunc inhabitãt. Aquileia etiam Aquileia
urbium quondã Italiæ tranſpadanæ primatia potentiſſimaq; atq; etiam pulcherrima quin
todecimo ut inquit Plinius à mari ſemota nunc penè derelicta eſt. Nam præter ſacerdotes
canonicos numero haud quaquam multos: ornatiſſima ſpecioſiſſimaq; in baſilica diuinæ
facienda rei addictos, præter paſtores piſcatoresq; rariſsimos, nulli nunc incolũt populi: ut
uix caſtellulum tanta olim urbs nunc poſſit appellari. Suntq; & eccleſia ſuperius dicta &
patriarchale atrium & muri oppidulo circũducti & monaſterium uirginibus deputatum
Peponis patriarchæ operum reliquiæ. Eam urbem qui prius condiderint non eſt memo-
riæ proditum. Liuius autem in bello macedonico ſic habet. Romæ litteræ Fabij magnam
trepidationem fecerunt: eo maiorẽ quod paucos poſt dies Marcellus tradito exercitu Fa-
bio Romam quom ueniſſet, exercitum in ligures traduci poſſe negauit, quia bellum cum
hiſtris eſset prohibentibus coloniam Aquileiam deduci. Et paulo infra. Aquileia colonia
latina eodem anno in agro gallorum eſt deducta. Florere aũt cœpit quo tempore primum
Romani ſubigendis barbaris ad Danubium incolentibus manũ apponere cœperunt. Vn
de Octauius Cęſar Auguſtus etſi maiorem bellorum partem per legatos adminiſtrauit ut
illis propinquior eſſet in his Italię partibus frequenter obuerſatus eſt. Nam Suetonius: Re
liqua bella per legatos adminiſtrauit, ut tamen quibuſdam pãnonicis atq; germanicis aut
interueniret aut non lõge abeſſet, Rauennã uel Mediolanũ uel Aquileiã uſq; ab urbe pro
greſſus eſt. & Iulia eũ comitata aquileię abortu facto puerũ amiſit. Glorioſiſsime de Aqui
leia ſcribit Iulius Capitolinus in uita duorũ maximinorũ his uerbis: Prætereundũ ne illud
quidem eſt quod tanta fide Aquileienſes contra maximinos pro ſenatu fuerunt ut funes
de capillis mulierum facerent quom deficerẽt nerui ad ſagittas emittendas. & inferius aſ-
ſerit Capitolinus nuntium qui ex aquileia ad ſignificandam maximini mortem Romam
fuerat miſſus, tanto impetu mutatis apud Rauennam animalibus cucurriſſe, ut quarta die
Romam uenerit. Eius uero urbis amplitudo maxima unde proceſſit non iniucundum aut
inutile fuerit explicare. Primum legiones Romanas ibi obuerſatas ut clauſtra Italiæ tue-
rentur, eam non peperiſſe opum affluentiam quæ fuit Aquileiæ: hinc conſtare uidetur q
nec Rauenna neq; Mediolanũ neq; in Gallis Marſilia aut in Hiſpanis Taraco, apud quas
urbes Romanę legiones diutiſſime fuerunt moratæ, ad id opulentiæ aut diuitiarũ potue-
runt peruenire. Auxit igitur mirabili incremento & immenſe ditauit Aquileiam orienta-
lium occidentaliumq; mercimoniorum mutua cõportatio ibidem inſtituta: quod nullus
ſtante Aquileia locus alter circa adriaticũ mare fuit in cuius portu & diuerſorio occiden-
tales orientalesq; pro cõmutandis mercandis coẽmendisq; & uendendis inuicẽ rebus con
uenirẽt. Eademq; ratio Spinam olim urbem ut inquit Plinius iuxta padum & Rauennam
à Diomede conditã, & ea omnino deſtructa Adriam quæ mari adriatico nomen dedit, &
poſtremo diruta Aquileia Venetias creſcere augeri & mirum in modum ditari fecit. Lon
gum nimis atque ſuperfluum fuerit res apud Aquileiam geſtas ex noſtro inſtituto recen-
ſere: quia id à nobis multis in locis diligenter eſt factum. Sed uirorum eius urbis ornamen
ta non duximus omittenda. Euangeliſta Marcus dum à beato Petro & Apoſtolorũ Chri S. Mar.
ſti principe in Alexandriam mitteretur, nauigaturus'que naues illic ex more ut diximus Euangelium
operiretur: Aquileienſes ad Chriſti fidem conuertit, ſanctum'q; Euangelium ſuum cuius
codex manu exaratus ſua Venetijs nunc ueneratiſſime ſeruatur ſcripſit. Hermacorasq; &
ipſe ſanctus ad Marci prædicationem conuerſus à beato Petro Aquileiæ & omnis Vene-
tiæ protopræſul inſtitutus omnem eam regionem deo noſtro lucratus eſt: quem Nero im
perator & ſimul Fortunatum ſubdiaconem ſecuri percuſſit. Syrus exindè uir Aquileien- S. Syrus
ſis doctiſsimus Papiam ab Hermacora miſſus mira ſanctitatis opera ibi edidit. Fuit & A-
quileienſis Chromatius ad quem glorioſus Hieronymus multa inſcripſit opera, multasq;
extantes dedit epiſtolas, nihil'q; feciſſe uidetur glorioſius Chromanius quam quod beati
Hieronymi notarios atq; librarios ſuſtentauit. Præſtantem ultimo loco Aquileienſem ui-
rum ponimus Ruffinum præſbyterũ latinis Græcis'q; litteris adeo eruditum: ut eius quæ Ruffinus
extant cum opera tum translationes nullis cuiuſpiam eccleſiæ doctoris operibus ſecunda
eloquentia ornatu'q; ducamus. Viſitur Aquileiæ marmoreus lapis grandes elegantes'q;
litteras huiuſmodi incisus. Imp. Cæſ. Augu. Aquileienſium reſtitutor & conditor, uiam
quoque geminam à porta uſque ad pontem, per tyrones iuuentutis nouæ Italiæ ſui dele-

ctus posterioris, longi temporis labe corruptam muniuit ac restituit. Adiacet sinistror⁄
Lifontius flu. sum Aquileia natisoni fluuio cui nunc Lisontio est appellatio. Et eo quod ad talliauentũ amnem proximum intercedit campestri in spatio supereminet Aquileiæ ad triginta milia passus Vtinum præstans ditissimumq; regionis oppidũ noui nominis, quod nec in gotho
Vtinum rum neq; in longobardorũ aut proximioribus ætati nostræ rebus gestis id inuenitur: hinc quod uulgo fertur, austrinos id ad trecentesimum ab hinc annum condidisse credo, cam enim regionem duces Austrię tunc temporis obtinebant. Habet uero nunc Vtinum Iacobum ciuem & Aquileiæ canonicum eloquentia ornatissimum, suntq; superius ad primos colles Fasagna, superiori loco in montibus glemona uetusti quod gothorum longobardo⁄ rumq; historiæ habent nominis oppidum. & ad natisonem est in montibus Ventionum.
Mons falco Natisoni sinistrorsum est propinquum Mons falco oppidum regionis egregium arduo in monte situm: quod Theodoricus rex ostrogothorum primus ædificauit. Superius cælsos
Ciuidale inter montes est ciuitas Austrię nunc Ciuidale appellata, quam urbem & aspectu ueterrimam & ut montuosa in regione speicosam, ciuiliq; cultu habitatam fuisse crediderim oppidum illud à gallis prope Aquileiam ædificatũ, de quo Liuius lib. XXXIII sic habet. Eodem anno galli transalpini transgressi in Venetiam sine populatione & bello haud procul inde ubi nunc Aquileia est locum oppido condendo ceperunt: legatis Romanis transalpis missis responsum est: neq; profectos ex autoritate gentis eos: nec quid in Italia facerent se scire. Dirimitq; urbs ipsa germanos ab Italis certiore atq; etiam celebratiore modo cæteris omnibus limitaneis uel urbibus uel oppidis: quæ aut Gallis aut Germanis aut sclauonibus ubiq; in alpibus sunt conterminæ, quod mores in illa & omnis uitæ apparatus à Germanis omnino est dissonus. Supra ciuitatem Austriæ natisoni cõtinet Sofimbergum. tarro amni sub ciuitate Austriæ natisonem illabenti, & quem Plinius cum natisone
Tarrus flu. Aquileiam profluere dicit, ad fontem in alpibus adiacet Vapochum. & infra ad medium
Dogrium sui cursum cælso in monte appositum est Dogrium, & supra montem falconem cælsiore item sub alpibus loco Cromona est oppidum in nostris longobardorum historijs celebratum. Sed ad ea quæ maris littoribus sunt propinqua post montem falconem cęlso item in
Duinum op. colle est Duinum nobile munitissimumq; oppidum, & minore in colle mocolanum. deinceps urbs tergestum Romana colonia, cum uetusta, tum etiam apud uetustos scriptores C. Cæsarem in cõmentarijs Plinium & alios cum historicos tum cosmograpbos celebra⁄
Tergestum ta, tertioq; & tricesimo miliario ut inquit Plinius distans ab Aquileia: ultraq; Tergestum
Cisanus flu. sex milia passus esse dicit Plinius phormionem amnem cui nunc Cisano est appellatio, & uno de ducentesimo passuũ miliario à Rauenna distantem, qui quidem amnis fuerit antiquus Italiæ terminus. Labitur aũt is amnis phormio siue cisanus inter mugiã proximum Tergesto oppidũ & Iustinopolim urbẽ caput histriæ haud quaq; improprie appellatum, quando ad prædictũ phormionem histria inchoëtur. Sed priusquã nouę huic nobis regioni manũ apponamus, paucula explicemus quæ retro in montibus de foroiuliensibus sunt
Goricia omissa. In ea montium parte quæ in adriaticũ è regione duini oppidi est uersa, Goricia est
Castrum nouum sub alpibus: quod oppidum familiæ nobili patriũ comitatus titulum referenti subditũ populo & opibus est refertum. supraq; Tergestum pariter sub alpibus est castrum nouum.

VNDECIMA REGIO HISTRIA

Histria

ISTRIAM nunc non quidem nouam quæ ante Cæ. Aug. tempora Italiæ censebatur, sed inter cæteras oras ultimo additam inchoemus. Eam Pli. ut in peninsulam excurrere dicit latitudine quadraginta milium circuitu uigintiquinq; & centum. & quidem à phormionis siue cisani ostio ubi ultima est Tergestini sinus pars, ad phanatici sinus: quem nunc carnariũ appellant, intimã concauitatem, ubi est castrum nouũ siue arsię fluminis ostiũ, uia difficilior quidẽ per arduos montes sed breuior uix quadraginta milia passus implet: quum circuitus mari secundum littora factus supradicta XXV & centum amplissime complectatur: hinc pulchrum est cognoscere: oram adriatici maritimã supra à uenetijs Iustinopolim usq; à nobis descriptam, ubiq; sinuosissimam & adeo tortuosam esse, ut dimidio breuius sit mari q; terra directum è regione centum milia passus iter. A phormione autem fluuio ad fanatici siue

ſiue carnarij promontorium ea ſicut dicit Pli. peninſula hiſtriæ ſe in mare Italiam uerſus
dextrorſum flectit. Sed ad rem. Hiſtriam regionē lapidiam prius ſimul cum foroiulio ap/ *lapidia*
pellatam uult ex Trogo Pompeio Iuſtinus ſic fuiſſe appellatam ab hiſtri amnis qui & da/
nubius accolis, qui cum argò nauim ab argonautis à danubio in Adriaticum mare hume/
ris deferri adiuuiſſent, in ea lapidum regione conſedentes hiſtriam de patriæ regionis no/
mine appellarunt. Pli. uero quom aliquorum confutaſſet errorem dicentium & quidem
abſurdiſſime hiſtriam dici à parte hiſtri fluminis in Adriaticū delabente: ſubinfert argò na
uim flumine in mare Adriaticū deſcendiſſe non procul Tergeſto: nec iam cōſtare quo flu
mine: alpinosq́ diligentiores affirmare humeris fuiſſe trauectam: ſubiſſe aūt hiſtro, dein ſa
uo, dein nauporto cui nomen ex ea ſit cauſa inter emoniā alpesq́ exorienti, Prima hiſtriæ
urbs eſt ut diximus Iuſtinopolis, quā Iuſtinus Iuſtiniani primi imp. filius atq́ imperij ſuc/ *Iuſtinopolis*
ceſſor in inſula tunc capraria ſed prius pullaria appellata ædificauit. Cauſam aūt eius con *Capraria*
dendæ urbis in hiſtorijs fuiſſe oſtendimus ut in eo natura loci munitiſſimo loco tuti eſſent *Pullaria*
hiſtriæ populi: uarijs diutinisq́ barbarorum incurſionibus agitati. Iungitur tamen conti/
nenti ea inſula brachio mille paſſus longitudine & ad decem latitudine ducto, in cuius me
dio arx ualida Leoninum appellata caſtellum oppidanis à terreſtri oppugnatione præſi/
dio eſt impoſita. Magno fuit per ætatē noſtram Iuſtinopoli ornamento Petruſpaulus uer/
gerius iureconſultiſſimus & philoſophus, quodq́ ſupra ſæpenumero diximus inter pri/
mos huius ſæculi eloquentiſſimus. primum à Iuſtinopoli v. milia paſſus ſemotum eſt In/
ſula oppidum. & poſt tantundem inde diſtans Piranum ciuitas. & tertio loco ſalodi pro/ *Inſula op.* *Piranum*
montorium totidem abeſt paſſus, quartumq́ paris à ſuperiori diſtantiæ Humagum nobi/
le oppidum curſu prope recto & ad Italiam tranſuerſo per medium pelagus incuruari fer
riq́ uidetur. Deinceps æqualiore ad fanaticum ſiue carnarium promontorium & tamen
ſinuoſiſſimo inter ſe proſpectu, cætera hiſtriæ maritima oppida habentur, ab humagoq́ *Humagum*
quinq́ pariter milia paſſus abeſt Emonia ciuitas, cui nunc ciuitati nouæ eſt nomen: pro/ *Emonia*
pe quam nauporti ſunt oſtia fluminis, quieti nunc appellati: in quem alpibus exorientem *Parentium*
argò nauim Pli. aſſerit fuiſſe dimiſſam. poſt nauportū prima eſt Parentium ciuitas uetu/
ſta: cui orſarium continet & mons & oppidum prominens illi impoſitum: poſt hæc Ru/ *Ruuignum*
uignum oppidulū, deinde ſinu ſupereminet amplo colli impoſita arduo naturaq́ loci mu/ *Pola*
nitiſſimo urbs Pola Romana colonia, & hiſtriæ ac Italiæ urbium poſtrema. Ab ea uero ur
be incipiens fanaticum promontorium poſtquam longo tractu contra Ariminum, uel ſi/
cut Plinio placet contra anconē in mare ſe proripuit, ſinum eiuſdē nominis effecit quem
nunc Carnarium diximus appellari. eſtq́ eiuſdem ſinus nouum priſco correſpondens uo/
cabulum, quod fanaticus à priſcis à tempeſtatum frequentia, atq́ ut ita dixerim inſania,
nunc uero carnarius à multitudine cadauerum, quæ frequentibus ibi tempeſtatibus fiunt, *Carnarius*
eſt appellatus: prius uero quàm ea deſcribimus quæ fanatico ſinu appoſita ad arſiam am/
nem certiſſimum atq́ notiſſimum Italiæ ad liburnos terminū pertinent mediterranea quę
altiſſimis in montibus à Iuſtinopoli ad Nauportum ſiue quietum amnem interiacēt expli
cabimus. Suntq́ in montibus Iuſtinopoli ſupereminentibus iuriſdictionis ſuæ caſtella ra/
ſponum & rogium. Sunt item in montibus à mari longius quàm prędicta recedentibus in
ea quam diximus flectentis ſe ad Italiā peninſulæ curuitate, bulea, mimianū, ſanctus Lau
rentius, portulæ, griſana. & ſuperiori loco, pimontium, pigmentium & petra piloſa: quæ
omnia Iuſtinopolitanorum ſunt oppida & caſtella. medioq́ fermè eorum omnium ſpatio
petram piloſam inter & portulam ac primontem eſt oppidulum nunc nomine Sdrigna, *Sdrigna*
quod fuiſſe conſtat olim Stridonis oppidum. Vnde glorioſiſſimus eccleſiæ dei doctor illu *Stridon*
ſtratorq́ Hieronymus originem duxit. & trans nauportum ſiue quietum amnem ad arſi/
am uſq́ amnem caſtella nunc in montibus oppidaq́ extant uallis duocaſtra Iuſtinopolita
nis ſuppoſita: ſuperiusq́ montona & piſſium. Ne etiam ſuperius promiſſum ulterius dif/
feramus à fanatico promontorio ad arſiæ amnis noſtri limitis Italiæ oſtium, quo ſe in car/
narium ſiue fanaticum ſinum exonerat, oppida ipſi ſupereminent ſinui Albona & terra/
noua: quæ duo & ſuperius dictum piſinum quod arſiæ & ſinui fanatico propinquent hi/
ſtriæ atq́ Italiæ ultima ſunt cenſenda. Adhibita eſt nobis ſuperiori loco deſcribēdis hiſtrię
montium oppidis & caſtellis ſolito maior diligentia: quod quidem nulla alia fecimus ra/
tione, quam ut rem minime nobis peritisq́ regionum dubiā, ſed de qua multos ambigere

uidimus præstantissimos Italiæ atq; orbis christiani aliarum prouinciarum uiros,doceremus:Stridonem oppidum gloriosi Hieronymi patriam in Italia & quæ nunc & quæ Octauij Aug. imperatoris & multomagis Plinij atque etiam natalium ipsius Hieronymi temporibus erat,situm esse: ut tantum uirum plane Italicum & non alienigenam fuisse constet. Id q; uerba sua de seipso scripta in libro de uiris illustribus certissimum efficiunt. Hieronymus presbyter patre natus Eusebio ex oppido Stridonis:quod à gothis euersum Dalmatiæ quondam pannoniæq; confinium fuit, usq; in præsentem annum id est Theodosij principis quartumdecimum hæc scripsit:uitam Pauli monachi,epistolarum ad diuersos librum unum. &c. Visitur uero apud Sdrignam siue stridonem prædicti Eusebij genitoris sancti Hieronymi sepulchrum,& fama per ætatis successiones tradita & litteris laminę in scriptis plumbeæ in eo ut ferunt repertæ notissimū. Videmus uero multos in eam de qua diximus opinionē ductos fuisse, ut crederent beatum Hieronymum Dalmatā fuisse, quia litteras illis adinuenerit composueritq; à latinis Græcisq; diuersas: quæ sint postea appellatæ sclauonicæ à sclauonibus germaniæ olim populis quos nunc appellāt Boëmos, à quibus sicut in historijs ostendimus regio Dalmatiæ Histris contermina paulopost functum uita ipsum beatum Hieronymū fuit occupata,& semper postea sicut nunc quoq; sit Sclauonia est dicta. & quidem non solum eas prędictis composuit,deditq; sclauonicas litteras: sed officium quoq; diuinū quo catholici utuntur christiani ex Græco in id nouum idioma traduxit:quod gloriosus pon. Eugenius quartus per nostras manus illis cōfirmauit. Quo tempore apud Florentiam & Græcorum unio cum ecclesia occidentali est facta, & armenij Iacobitæ Nestorini ac æthiopes acceperunt ab eodem Eugenio catholicæ ecclesię documenta. Illis uero qui pertinaces contenderent beatum Hieronymum si in patria sua idiomate ab Italico penitus alieno usus fuit & suos contribules histros uti docuit atq; uoluit, uideri fuisse alienigenam:respondemus maiorem melioremq; quam sit histria partem esse Italiæ calabriam atq; brutios: quibus in regionibus sine controuersia Italicis & semper antea uiguit & nunc quoq; uiget græcanicæ linguæ usus. Quinetiā circa Hastam Taurinos Eporedienses & omnem eam alpibus subiectam Italiæ regionem cui gentes diu præfuerunt gallicæ alieno magis populi illi quàm proprio idiomate Italico abutuntur: pariter apud Vincentiā Veronamq; pręclaras elegantissimasq; moribus Italię urbes,licet à germania sint remotissimæ,multi sunt uici multa oppida ipsis subdita ciuitatibus:quorum populi theothonica frequentius quàm Italica locutione utuntur. Sed iam ad nostrum ordinem reuertamur. Gesta in histris particulatim referre non expedit: sed satis fuerit ea quæ supra diuersis in locis sunt dicta in suum hunc locum colligere. primam scilicet inuasionem factam in regionem ab histris qui lapidas uel expulerunt uel dominio oppresserunt. Teuta naq; muliere pręstantissima in histris regnante barbaros superuenisse:qui omnia in histris ferro igniq; uastarunt: tertiamq; his populis fuisse maximam & horribilem cladem illam à uisigothis illatam: de qua nos in Romanorū imperij inclinatione initio scripsimus: quæ quidem clades illa fuit de qua gloriosissimus ipse Hieronymus apud Bethleē degens uoluit intelligi,& supradicto in libro de uiris illustribus & in expositionibus minorum duodecim prophetarum: ubi textum declarans prophetę Abacuch multas in urbes prouinciasq; desolationes spiritu prophetico prædicentis in hanc maxime sententiam commentatus est. Nonne hoc impletum esse audiuimus in nostræ originis regione finium Pannoniæ atq; illyrici:ubi post uarias barbarorum incursiones ad tantam desolationem est peruentum:ut nec humana ibi manserit creatura, nec animal superesse cōuersariq; dicatur ex his quæ hominibus amicari & conuiuere consueuerunt: quæ quidem desolatio quom ad annos centum continuasset: Iustinum impulit ut sicut supra diximus Iustinopolim munitissimo & tuto à barbarorum incursionibus loco ædificari curauerit. Proximæ uero ætati nostræ in bello quod Venetos inter & genuenses acerrimū fuit,& Iustinopolis de Venetis in potestatē genuensiū est facta,& ea adiacentesq; urbes maxima calamitate aliquamdiu pressæ & conculcatæ fuerunt. Finita iam ad hanc alpium per milia passus quadringenta & quinquaginta ab uaro ad arsiam amnem externis nationibus munimento Italiæ oppositarum partem sit Italiæ nostræ latitudo in recentem gloriosissimi Hieronymi doctoris commemorationem,qui sic eam & me sibi deuotum ab omnibus tueatur aduersantibus,sicut ad hos limites originem illum in ea habuisse ostendimus.

Diui Hieron. patria · *Sclaui* · *Boemi* · *Sclauonia* · *Teutana*

REGIO

REGIO XII APRVTIVM, SAMNIVM, CAMPANIA, APVLIA Lucania, Salentini, Calabria & Brutij.

ABSOLVTA Hiſtria regionum Italiæ ad alpes liburnicas ultima, breuis à phanatico eius ſinu promontorioq; nunc Carnario per liburnicum mare in troenti amnis oſtia eſt traiectus: ut alias à nobis deſcribendas ſeptem regiones aggrediamur: Samnium, Campaniam Apuliam, Lucaniam, Salentinos, Calabros, & Brutios. Licet uero mihi in hac parte quod Liuius Patauinus ſeptimo libro habet uſurpare: maius ſolito negotiũ meis impendere humeris, cui maiora deinceps ſint perueſtiganda, quod his in regionibus celebriora bella quàm alibi in Italia fuere geſta & uiribus hoſtium & longinquitate temporũ quibus bellatum eſt. Facile tamen erit Alexander epirota Pyrrhus Annibal Alaricus Totila uetuſtiores earũ regionum hoſtes quas res & quibus in locis geſſerint à maiorum aut noſtris hiſtorijs ſumere, & per ſingulas ciuitatũ locorumq; deſcriptiones ſicut ſupra fecimus edocere. Quæ uero à quadringentis annis poſtquã ſeptem hæ regiones in unicam regni appellationem ſunt confuſæ in eo acciderint: & qua ratione facta ſit ipſa regni conſtitutio, uidetur unico contextu diligentius enarrandũ, ne ſingulis poſtea in locis cogamur ſæpe dicta identidem replicare. Per Ludouici francorum regis tempora Tancredus miles normanus generoſi uir animi quod liberorum duodecim ex duabus procreatorum uxoribus pondere premeretur: nouas quærere ſedes conſtituit, fortunam meliorem & opes ſub alio cælo uiribus ſibi & ingenio facere confiſus. Qui quom in Italiam perueniſſet, primum in Romandiola ſubſtitit. Pandulfus per id temporis capuanus princeps bello aduerſus Guaimarum Salernitanum principem multum implicitus: qui quom auxilia undiq; conquireret, hanc gentem armis deditam promiſſo ſtipendio accerſiuit: tantaq; ilico & talia Normanni geſſere facinora, ut uiros fortes præſtantiſſimosq; eos ſuo malo ſenſerint hoſtes. Pandulfus uero hebetioris ingenij ingratusq; ipſos ſpernebat. Vnde factũ eſt ut tempore ſtipendij de quo in Romandiola conuenerat finito tranſiuerint ad Guaimarum: cuius principatum multis præclare geſtis breui auxerunt: premebat uero Normanos duces ut aſſolet aulicorũ Guaimari inuidia, quom peropportune accidit imperatoris Conſtantinopolitani in Calabris, Brutijs, Lucanis, & Neapolitana urbe magiſtratus petere Salernitanum illi ſubditum imperio auxilia aduerſus ſaracenos Siciliam opprimentes: cuius inſulæ pars maxima Græcis per id temporis erat ſubdita. Græciq; forti ac fideli Normanorum opera uſi ſaracenos omni penè Sicilia deturbarunt. Sed & ipſi Græci Normannorum uirtute per ſingulos dies cum admiratione conſiderata in eorum inuidiam ſuſpitionemq; quàm in accepti beneficij munerationem procliuiores eſſe cœperunt. Id quom normani qua erant prudentia peruidiſſent cupientibus Græcis faciliter perſuaſerunt dimittendum eſſe in pinguis uberrimæq; rerum omnium Apuliæ hiberna uictorem exercitum, qui exhauſtam belli diuturnitate & barbarorum crudelitate Siciliam inſtanti hyeme conſumpturus uidebatur. Traductis in Italiam copijs Normanni in Apuliam delati magnam illius partem ſibi ſubegerunt. Qui ut ſedem haberent in qua mulieres pueros impedimentaq; tuta conſeruatent: Melphim urbem arduo & natura communito loco ædificauerunt. Erat tunc temporis Conſtantinopoli imperator Michaël ethiriachis, qui magnis per legatos ex Græcia Siciliaq; & Italiæ ſibi ſubditæ regionibus cõparatis exercitibus in Normannos duci curauit, commiſſumq; eſt ſecus Aufidum cannarium Apuliæ amnem & oliuentem oppidum ingens prælium, in quo Normanni ſuperiores uictoresq; euaſerunt. Multa hic de Normannorum ſucceſſibus & geſtis rebus dicenda omittimus, quæ tertiodecimo hiſtoriarum noſtrarum libro continentur. Tancredo patre & poſt parum Drogone filio comite ut tunc dicebant Apuliæ mortuis Hunfredus fratrum unus in eo comitatu ſucceſſit. Hicq; quom annis ſeptem comitatum tenuiſſet moriens Gotfredum fratrem habuit ſucceſſorem, per quod tempus Leone quinto Pon. Ro. Guaimarus Salerni princeps à ſuis interfectus eſt. Giſulphusq; Normannus Salernitanum optinuit principatum: qui paulopoſt Beneuentum Ro. eccleſiæ urbem ut caperet eſt adnixus: quod cum reſciſſet Henricus II. imperator è germania Romanus Leoni ponti. per litteras & nuntios ſuaſit ut theotonicorum copijs quas ipſe Vercellis Italię præſidio reliquerat acceptis duceret in Normãnos, Id quom

Apruttum

Tancredus

Apulia capta

fecisset Leo Pontifex, superatus prælio & cum aliquot Cardinalibus captus fuit. Normanni tamen sicut decuit principes Christianos maxima usi erga pontificem reuerentia eum comitesq́ honore prosecuti ad urbem Romam qua uenerat deduci curauerunt: feliciorq́ fuit Normannis & melius in Romano pontifice quam in cæteris quibus ad eam seruiuerant diem collocata liberalitas, quod Romanę ecclesiæ & pontificis autoritate ea permissi sunt gubernanda tenere quæcunq́ de Italia tunc temporis obtinebant. Exinde Gotfredus fato functus Bagelardum filium reliquit hæredem, quod quom ægre tulisset Robertus cognomine Guiscardus filiorũ Tancredi ordine sextus uir ingentis animi nepote deiecto gentis Normannæ principatum assumpsit. Erat tunc secundus Nicolaus pontifex Romanus. Is à capitaneis Romæ quos nunc barones appellant agitatus, Guiscardum ad Aquilam urbem parum ante conditam in colloquiũ accersiuit: & quom Guiscardus Beneuentum & cætera quæ iuriuni ecclesiæ tenebat restituisset, papa illum terræ Apuliæ & omnium quæ in Italia optinebat sub ducatus Apuliæ titulo legittimũ instituit possessorem. Robertusq́ ligium se, quod arctissimum seruitutis uocabulum est, pontifici & ecclesię iureiurando addixit: pauloq́ post in capitaneos ducens Romanos proceres eos omnes edomitos pontifici parere fecit. Nec multo post auctus animis Guiscardus Guilelmum fratrem Apuliæ præfecit, & in Calabriam ducens sancti Marci urbem communire aggressus est. Inde progressus & castra secus amnem mocatũ ad aquas calidas metatus cõsentinos martiranensesq́ subegit. secundum quam uictoriam Sillaceum siue ut appellant Squilaceum accedens per Ionij maris littora peruenit Rhegiũ: quam dum obsidet ciuitatẽ leucastrum maiam & cannalem pactione recepit. Rogerius interim fratrũ Guiscardi natu minimus castris aliquãdiu in uibonensi monte habitis uallem salinarũ & multa in circuitu Normanorum ditioni adiecit. Nicefolã uero oppidum cõmuniens proprio curauit præsidio conseruari. Quo item tempore Guiscardus Ganfredo etiam fratri Guillinlactũ & totam teatinam in nunc Aprutij regione occupata attribuit gubernandã. Inde reuersus ad regij obsidionem Guiscardus Calabris Brutijsq́ omnibus & ipso regno in suam & fratrum potestatem redactis tunc primum dux Calabriæ & Apuliæ fratrum consensu appellari cœpit. Forte per id temporis Beitieminus Besceauetti maurorũ principis Siciliam pro saracenorum soldano administrantis admiratus, Rogerium Guiscardi fratrem in Brutijs agentem occultus adijt: & præmio proditionis impetrato eum impulit ut in Siciliam rebellare paratissimam duceret: quẽ Guiscardus nauigio est subsecutus: & prima de siculis in Normanorum potestatẽ uenit urbs Messana. & ne plura hic quàm tempus locusq́ postulet dicamus, omnis Sicilia in Guiscardi fratrisq́ Rogerij potestatẽ breui est facta. Tuncq́ Rogerius Alexandro secundo ponti. Ro. qui defuncto Nicolao suffectus erat camelos quatuor prædæ de saracenis Sicilia pulsis factæ partem dono misit. Fuit uero mirabilis dicti Roberti & fratrum cursus uictoriarum: quandoquidem intra decem & octo annos quorum ultimus fuit septuagesimus post millesimum salutis annum prædictis Italiæ regionibus & Sicilia sunt potiti. Paulopost quom Henricus tertius imperator germanus Gregorium septimum pon. Ro. acerrimo persequeretur bello contulit se Aquinũ dictus pontifex. & eandem concessionem quam secundus Nicolaus fecerat Roberto confirmauit: ea tamen adiecta conditione ut marchiã anconitanam paulo ante picenum appellari solitam à suis Normannis occupatã dimitteret. unde factũ est ut quom Greg. pontifex in mole Hadriani castello sancti Angeli ab Henrico obsideretur, accedens cum copijs Guiscardus & Romam per portã flumentanã siue flaminiam ceperit, & Henrico ui expulso pontificẽ obsidione liberatũ deduxerit salernũ, ubi diẽ post parũ obijt. Tantis tam multisq́ in Italia & Sicilia gestis rebus pellendo Constantinopoli Alexio imperatore Græco & quidẽ sceleſtissimo, qui christianis inimicaret, Guiscardus animũ adiecit: sed dum Dyrrachio plurimisq́ Epiri & Acarnanię ac Gręcię oppidis castellis & insulis ui captis maiora in dies molit, apud Cassiopã insulã febri per Iuliũ mensem ex caumate correptus interijt: cuius filio natu minore Rogerio Vrbanus secũdus põnfex Ro. in Melphiensi cõcilio paternũ in Italia Apuliæ & Calabrię ducatũ cõcessit. Alter uero Roberti filius natu maior Boemũdus patris quẽ semper secutus fuerat dominij in trãsmarinis hęres & exercitus ductor relictus est. Qui quom in Rogeriũ fratrẽ dominio Italico eũ excludere cupientẽ traduxisset exercitũ, meliorem sibi à casu oblatã secutus est fortunã. Gallicos eñ germanos hispanos & anglicos pceres in christia-

Robertus Guiscardus

Henricus III. imperator

in christianam expeditionem, ab Vrbano secundo pontifice Ro. apud clarum montē Al-
uerniæ institutā, secutus, Antiochiam durissima obsidione cepit: cuius ducatu & amplissi-
mo principatu ab expeditionis magistratibus donatus fuit. Rogerio normanno post quin
tum & uigesimū annū defuncto, Guilielmus filius successit. Qui Alexij imperatoris Con- *Alexius imperator*
stantinopolitani filiam in matrimoniū promissam habere sperans, in græciā profecturus su
os Apuliæ & Calabriȩ ducatus Calixto secundo pontifici Romano cōmendauit. Sed Ro
gerius altero genitus Rogerio normanno Guiscardi germano fratre, comes Siciliæ, nihil
pontificem ueritus Calabriam inuasit: & prius dimidiam cepit q̃ pontifex de ferenda ope
potuerit cogitare: misit tamen Vgonem cardinalem Calixtus, per quem sedis apostolicæ
legatum Nicephorim arcem, quam obsideret in Calabris Rogerius conseruare, & ipsum
uerbis comminationibusq; ab incepto deterrere sperauit. Ipseq; pōtifex cardinalium col-
legio, & Romanorum copijs tumultuarie contractis sociatus Beneuentum usq; se contu-
lit: qua infausta in expeditione multos sibi carissimos febribus correptos amisit: & ipse ma
la pariter usus ualitudine lectica in urbem æger mœstusq; relatus est. Qua fretus bene ge-
rendæ rei occasione Rogerius Calabriā omnem apuliamq; subegit. Guilielmus uero uxo-
ris spe fraudatus, quum ad affines salernitanos in Italiā reuersus confugisset: diem ibi nul-
lis relictis filijs obijt. Ex eoq; tempore Rogerius tantarū rerum successu elatus, non se ultra *Rogerius*
apuliȩ & calabriæ ducem, siciliæq; comitem, sed Italiæ regē appellare cœpit. Secundus
uero Honorius pontifex, Calixto defuncto suffectus, eam dissimulauit indignitatē, quam *Honorius pontifex*
secundus Innocentius Honorij successor ferre non potuit: adeo ut iracundia magis ductus
q̃ uiribus ad tantā rem aggrediendā necessarijs fretus tumultuario contractū impetu exer
citum in illū duxerit, tanta uero profectus est celeritate, ut Rogerium, qui nullos audisset à
pontifice factos apparatus, apud sancti Germani oppidum ex improuiso adortus repule-
rit. & eo oppido ui capto, tyrannum in castro gallutio, in quod se de fuga receperat, obse-
derit. Sed Calabriæ dux Rogerij filius cum exercitu ueniens, & patrem obsidione libera-
uit: & pontificem cum cardinalibus, fusis eorum copijs, cepit. Vsus tamē modestia Roge-
rius, pontifice cū suis omnibus liberato, quicquid uoluit ab eo, præter q̃ regni titulū, impe-
trauit. Reuersus Romā Innocentius, adulterinū pontificem nouum sibi suffectum reperit
Petrū Petrileonis filium, qui se Anacletū Pontificem appellaret. Quare pisanorū triremi- *Anacletus pontifex*
bus cōscensis in franciam nauigauit. Rogerius nouo & adulterino Anacleto in pontificē
adorato, regni titulum & coronā ab eo obtinuit. primusq; omnium normannorū absurdū
utriusq; Siciliæ regni titulū habuit. Ad tertium inde annum Innocentius pontifex pisano-
rum auxilio Romā reuersus, Lotharium theotonicū imperatorem Romanū declarauit, & *Lotharius imperator*
in lateranensi ecclesia coronauit: amboq; primarij christianorū principes aduersus Roge-
rium cum exercitu profecti, omnibus eum spoliarunt, quæ citra fretum siculum occupa-
rat. Nec multi intercesserunt anni, quum Rogerius Innocentij pontificis occasione mor-
tis fretus secundo Celestino primum, post secundo Lucio, pontificibus Romanis rem suā
frigide administrātibus, & demū Eugenio tertio præstanti Romano pontifice multis agi-
tato difficultatibus, omnia de Italia receperit, quȩ Innocentius sibi Lothariusq; abstulerāt.
Is ad annū regni Siciliæ assumpti quartū & uicesimū panormi moriens, Guilielmū filium
habuit successorē, cui ab Hadriano quarto primū, post à tertio Alexandro, Romanis pon-
tificibus regni Siciliæ, & ducatus Calabriæ, ac Apuliæ titulis ornato, ad annū sui principa
tus quintumdecimū panormi defuncto, alter Guilielmus filius hæres successorq; fuit. hic *Guilielmus rex*
uero pacis quietisq; amator, quum in multitudinem pontificum Romanorū intra annos
XXV inciderit, tertium Lucium, tertiū Vrbanum, tertium Clementem, nulla ab eorum
quoq; molestia agitatus, Boni cognomine est ornatus. Tandem & ipse panormi sine libe-
ris est defunctus. Erat tunc panormi Tancredus, quem Rogerio supradicto ex concubina
genitum omnes ad eam diem spreuerant: sed regni Siciliæ proceres, ne in Romani ponti-
ficis suum id regnum recipere adnitentis potestatem fierent, uel potius, ut hoc in regnum
sublato & prætenso signum suam conseruarent tyrannidem, huic regni titulum deman-
darunt. Iamq; Tancredus pro rege habitus, Siciliam retinebat, & Calabriæ Apuliæq; ma
num inijcere conabatur, quum Celestinus III pontifex Ro. illi obsistere constituit. Sextū
is Henricū Sueuū tunc in imperatorē electum, ea confirmauit conditione, ut regno Siciliȩ
proprijs recuperato sumptibus, & censum solueret annuū, & terras iuris ecclesiastici sibi

redderet. idq; quo facilius assequeretur, Constantiā Rogerij regis supradicti filiam uirginem in monasterio panormi agentem, natu grandiorē q̄ quæ uix filios procreatura uideretur, dispensatione apostolica ab eo uxorē traduci permisit. Ingressi cū exercitu rex & regina primo imperij sui anno Neapolim obsederūt, sed quū pestilentia exercitū inuasisset, re infecta abeuntes, in Alemanniā se contulerunt: qui anno inde quarto cū paratiore exercitu reuersi, uniuerso regno potiti sunt: Tancredo & Margarito Epirotarū rege, qui præsidio illi aduenerat interceptis. Henrico ad octauū imperij annum mortuo electores imperij dissidentes, pars Philippū Henrici defuncti germanū fratrē: pars Otonem Saxoniæ ducem delegerunt: quē Honorius III pontifex Ro. coronauit. Et quia paulopost contra eius uoluntatem regnū Siciliæ hostiliter aggressus est, excōmunicauit. Id enim regnū Federicus Henrico sexto, & Constantia monacha genitus obtinebat: qui adolescens bonæ, ut uidebatur indolis saracenos omni Sicilia deturbauerat. Sed hic secundus Federicus ab Honorio prædicto pontifice, post Otonis excommunicationem in imperatorem declaratus Federico primo Barbarossa immanior tam multa in pontificem Honorium machinatus est: ut qui coronauerat eum bonus pontifex, imperio ac regno priuare atq; excommunicare fuerit compulsus: quem Gregorius IX pontifex Honorio suffectus, pariter priuatū excommunicauit. Isq; scelestissimus Federicus pontifici Gregorio per annos XIIII, quibus uixit, adeo infestus molestusq; fuit: ut diem ille mœsticia confectus obijsse sit creditus: ferunt Senebaldum de fisco cardinalem Genuensem, per tempora Honorij & Gregorij pontificū supradictorum non uulgari cum Federico amicitia usum esse, & quum is in Romanū pontificem Innocentium quartum Gregorio successisset: dixisse Federicum malo euentu bonum se amicum cardinalem in uehementem hostem Romanū pontificem permutatū habere: quod quidē ipse rerū successus uerū fuisse ostendit. namq; Innocentius cōcilio apud Lugdunū cōgregato his quæ prædecessores sui in Federicū gesserant approbatis lanigrauium Hasiæ illi in imperatorem primo, & paulopost eo defuncto, Guilielmum Hollandiæ comitem subrogauit: solenniq; sanciuit decreto, quod distinctione quarta & sexagesima extat: nullum de cætero qui imperator sit Romanus regno Siciliæ, quod peculiare est ecclesiæ Romanæ membrum, præfici posse. Superuixit postea Federicus annis quinq;, quo tempore multis agitatus est calamitatibus. primo namq; Henricū filiū, quē sibi Cōstantia regis Aragonū filia uxor pepererat, ob ancillę zelotypiā in carcere necauit. Inde apud Parmam urbem prælio superatus, ditissima impedimenta, & decē milia milites ferro occisos amisit: alterq; filius legitimo matrimonio ex eadē uxore genitus nomine Enisius, à Bononiensibus, quorū infestaret agrū, occisus est. tandem à Manfredo filio ex ancilla suscepto, quē Tarenti præfecerat, quū leuiter ægrotaret, suffocatus interijt: post cuius mortē electores illico Conradū dicti filiū, quē ex filia Ioannis hierosolymitani regis uxore susceperat, imperatorē declarauerūt, qui nullo deterritus paternæ priuationis exemplo regnū Siciliæ uiolenter ingressus est. & Neapolim accedens, cū ciues excōmunicato deditionem facere obstinatius recusassent, urbe per obsidionē famēq; potitus, mœnia multis in locis aperuit: ciuesq; præsertim primarios male habuit. subtractus tamē est paulopost morte, quā Manfredus frater dato ueneno accelerasse dictus est. At pontifex Innocentius quartus, qui sub ipsum necis Federici tempus exercitū parare cœpisset: peropportune Conradi morte intellecta, Neapolim se cōtulit, quē apparuit etiā aduersante magnis conatibus Manfredo potiturum regno, nisi eū mors breui apud Neapolim subtraxisset: per cuius mortis occasionē Manfredus prætenso Conradini ex Henrico, quē patrē Federicū mori coegisse diximus, & Constantia Aragonensi nepotis tutelæ titulo regnum omne mirabili celeritate subegit: adeo ut prius rem confecerit q̄ Conradini pueri in Alemannia agentis tutores ueri tantæ uictoriæ certiores facti, aut uenire potuerūt, aut oratores mittere principibus regni, ac populis factæ celeriter deditionis gratiā à rege puero, sicut decuit relaturos: quod quidem ne posset accidere, Manfredus dolo ex sua ingenij malignitate usus nuncios de repente simulantes aduenisse subornauit: à quibus in regno palàm est factū pueri regis Conradini interitū, luctu omnia lachrymisq; in Alemānia, ipsis pręsentibus, repleuisse. Moxq; sub ipsum rumorē accurate disseminatū, Manfredus regio procedens apparatu, sese regem appellari salutariq; curauit. Id quū rescisset quartus Alexander pontifex Ro. qui Innocentio successerat: & Manfredū de more excōmunicauit: & paratissimū aduersus eum duxit exercitū.

Federicus imperator · *Enisius* · *Conradus imperator* · *Manfredus rex*

Manfredus

Manfredus uero pecunia abundans,quã in suorum cædibus,& regni direptione cumula/
uerat:& multos ex Aphrica saracenos & Florentiæ,aliarumq́ lombardiæ urbiũ extorres:
qui tunc multi erant,mercede cõduxit:quo fretus exercitu Alexandrũ papã cum ignomi/ *Alexander*
nia repulit.Creatus post Alexandi mortẽ,quæ tunc forte accidit pontifex IIII.Vrbanus *IIII papa*
ex trecis gallicus saracenos à Manfredo in Italiã Siciliamq́ perductos per crucesignatos
undiq; ex christiano orbe coactos primũ repulit.post Carolũ Ludouici regis francorũ san
cti fratrem germanũ,prouincię & andegauorum comitẽ,regni Sicilię citra ultraq; fretum
regem declarauit.Carolus uero Romã ueniens,senatoriam dignitatẽ tamdiu administra/
uit,quousq; suus ex gallijs uenisset exercitus.coronamq́ Carolus & Beatrix uxor regno/ *Coronati Ca/*
rum Siciliæ & Hierusalẽ accepturi,per solennẽ stipulationem annuos duo de quinquagin *rolus & Bea/*
ta mille aureos pontifici,& eius successoribus spoponderunt. Delatus ad Casinensem sal/ *trix*
tum cũ copijs rex Carolus eo ui superato,Mamfredũ quoq; resistentẽ repulit: quẽ retroce
dentem paribus castris usq; Beneuentum insecutus est:paresq́ animis & uiribus præstan/
tissimi duces ad diem quartũ calendas maij,anni sexti & sexagesimi supra duodecies cen/
tenum salutis cõflixerunt.Manfredus uero quẽ aliquando uariante prælio uicisse apparu/
it,superatus occisusq́ est:in cuius exercitu duo mille hominũ ceciderũt.Quarto Clemen/
te paulopost in defuncti Vrbani locũ subrogato,quum Carolus adeptus,nullo post Man/
fredi mortẽ resistente,regnũ quietissime possideret,Conradinus adolescens suis alemanno *Conradinus*
rum uiribus, & quidẽ maximis fisus,ut auitum reciperet regnũ adnixus est: ferũtq; ponti/
ficem,qui habitus sit sanctus,cũ alemanno adolescenti ipse in gallijs oriũdus,manifesti pe/
riculi audaciã dissuadere sit ueritus,multis dixisse contraria in Romana curia & urbe sen/
tientibus, puerũ pro uictima ductũ ingredi regnũ. Sed erat tunc Romæ senator Henricus
castellæ regis frater,ex cuius sorore Constantia Conradini genitorem natũ fuisse ostendi/
mus:quo suadente,atq; ex urbe Roma tunc sub banderesijs semilibera auxilium submini/
strante alemanni furentes ingressi sunt regnum,cõmissoq́ in campis palentinis prælio:cui
Henricus ipse senator interfuit,Carolus superior euasit,quũ cædes in alemannis maxima *Carolus*
cõmitteretur senator Romanis deducẽtibus in tuta euasit.Conradinus & dux austriæ ser/
uorum habitu fugientes ad Asturã peruenerũt:ubi ad diem cõmissi prælij octauã recogni
ti sunt,ad Carolumq́ perducti:in quos Carolus publice animaduerti iussit. Ad annũ po/
stea regnorũ Caroli circiter octauũ gallis suis in Sicilia pudicitiã mulierũ lasciue nimis &
petulanter pertentãtibus,siculi omniũ penè urbiũ,ac oppidorũ populi cõiurarũt,q̃ primũ *Galli in Sici/*
die cõstituta aduesperascere cãpanis significari cœpisset cõfodiẽdos esse à singulis gallos *lia cæsi*
intra mœnia repertos.quod quũ esset nõ minus crudeliter q̃ cõstanter factũ dominio gal/
lis publice abrogato,Petrus Aragonũ rex accersitus est,qui demandatũ sibi Trinacriæ re/
gnũ secundo octogesimo & duodecies centeno salutis anno ea prætensa ratione audẽtius
accepit,q͏ illud Constantiæ uxori hæreditario patris Manfredi iure diceret deberi.Carolo
ad duo de uicenũ q̃ regnare inceperat annũ defuncto & Neapoli sepulto successit alter Ca
rolus qui regni Italiæ partẽ Siciliæ regnũ nihilominus appellatũ quatuor & uiginti annis
obtinuit.Is nulla re alia notior q̃ quia proletarius in regno quieuisse uidetur,anno ætatis
quadragesimo moriens quatuordecim filios ex Maria uxore regis Vngarię filia: nouem
mares,fœmellas quinq; reliquit.quorũ notiores fuere Carolus cognomẽto martellus Vn
gariæ regni titulo insignitus:Ludouicus qui ordinis minorũ in sanctorũ numerũ transla/
tus fuit.Et tertius Robertus,qui illi & patri in regno successor Francisci Petrarchæ amici/
tia nobis est notus,huicq; ad annũ Christi tertiũ & quadragesimũ supra tredecies centenũ
diem obeunti Ioanna,quæ prima est dicta in regno successit.Ladislaus exinde diebus no/ *Ioanna prima*
stris,post secunda Ioanna,dehinc Ludouicus,demũ Renatus extremi galliarũ ex andega/ *Ladislaus*
uis regũ nostri huius regni gubernacula diuersis rationibus successibusq́ usi, quod in no/ *Ludouicus*
stris historijs diffuse apparet obtinuerũt.Et duodecimo iam anno quieta eius regni & nea/ *Renatus*
politanæ urbis possessione gaudet Alphonsus Aragonũ rex inclytus: cui inter prædictos *Alphonsus*
omnes soli cõtigit,ut de capto maximis XX annorũ laboribus & periculis tãto regno cur
ru aureo Neapolim inuectus triumphauerit.Si uero quod factitãt mercatores calculum in
summas redigere uolumus,normãni quinq; & centũ triginta,germani sex & septuaginta,
galli octo & cẽtũ septuaginta,Alphõsus aragonũ XII annis quadringẽtos, & unũ cõfici/
entes has,de q̃bus dicturi sumus, septẽ Italię regiões sub unico regni quãdoq; neapolitani

quãdoq;

quandoque Siciliæ citra fretum dicti titulo tenuerunt. Sed iam nostrũ continuaturi ordinẽ
Troentum ad troentum amnem redeamus. Continet eius fluminis sinistræ samnitum regio cum amplissima, tum etiam varijs populis orisque distincta. Siquidem precutini pinnenses Ferentani peligni marrucini furconenses amiternini uestini plurima possidentes loca populi in
Samnites Samnitibus annumerati sunt. pertinuitque omnis ea regio (ut tandem nostræ ætatis nominibus utamur) ab hoc troento amne ab aquilaque amiternensium, à fregellis, ubi nunc dicitur
Suessa pons coruus, ab reate ab suessaque pometia uestinorum nunc sessa, hinc ad Beneuentũ, quã inclusit ciuitatem, inde ad larinates apulorũ fines. Mutatumque ex Samnio præsentis aprutij nomen magnam illius partem cõplectitur. Absurda uero est hæc facta mutatio, & pro
Aprutium pter quã multi ex doctioribus uiris, sed regionũ imperitis credant Aprutiũ esse quod olim
Brutij brutij fuere, cum trecentis, & alicubi pluribus passuũ milibus aprutiũ distet à brutijs. Toleranda uero uel ea ratione uidetur ipsa mutatio, quod ex particula licet tenui, tam amplæ sa
Precutium mnitium regionis, id aprutij corpus sumpsit nominationem. Siquidem ubi precutinus dici fuit solitus ager, facta ab imperitissimis mutatione dici incepit aprutinus. & quod prima inchoauit samnij ad picentum fines particula, cæteræ samnitium particulæ atque oræ sunt complexæ: ut omnis regio nõ precutium, sed corrupte aprutium uocaretur. Nam Plinius ubi hanc describit regionem, à superioribus inchoans, ut ad picenum ueniat, sic habet. Ab aterno amne, ubi nunc ager præcutinus pennensisque idem, castrũ nouũ, flumen tuuatinũ, truentum, cum amne quod solum liburnorũ in Italia reliquũ est, flumen albula tessuinum, quo finitur præcutiana regio, & picentum incipit. Est uero hæc uia, per quã duo omnium,
Hannibal qui arma tractarunt, exercitusque duxerunt præstantissimi duces Hannibal primũ, & post
Cæsar C. Cæsar gerendis rebus maximis, in huius regni loca regionesque uenerunt. namque Liuius libro XXII scribit Hannibalem post cladem ad trasumenũ Romanis inflictam Spoleto nequicquam oppugnato duxisse in agrũ picenum, & præda omnifariam rerũ per aliquot dies facta profectum per precutinũ & adrianum agrum marsos inde marrucinosque & pelignos deuastasse. Caius autem Cæsar sicut elegantissimis cõmentarijs suis habetur maximo progressu omnem agrum picenum percurrit, cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum receperunt, exercitumque eius omnibus rebus iuuerunt. inde Cæsar septẽ omnino dies ad corfinium commoratus per fines marrucinorũ, ferentanorũ & larinatum, in Apuliã peruenit. Sed iam urbes, oppida & flumina, quæ Plinius hic in precutianis nunc aprutij initio fuisse dicit nostris nominibus declarare pergamus. Illudque imprimis nõ omit
Truentum tamus Truentũ oppidum, quod Plinius à liburnis Dalmatiæ populis secus truenti amnis ostia ædificatũ fuisse indicat nõ extare, nec aliquod in eius uestigio parum apparente subrogatum esse uel oppidum, uel castellum. Est uero primũ ad dictã Troenti amnis sinistrã
Columella oppidum Columella, deinde sequuntur contraguerra, ancaranum, morrum & minotrasti
Ancaranum nium, quod uetus oppidũ Plinius tessuinũ appellat: cui proximũ est castellani amnis ascu
Asculum lum ambiẽtis ostiũ, quo se in troentũ exonerat. Et ad ipsius castellani sinistrã castella sunt monssanctus macula bussarium sanctus Vitus: cui oppido hæret uallis castellana ab eius fluuij fonte, quẽ ibi habet, appellata, & aliquot uiculis habitata. Ab eaque ualle ad amatricẽ nobile precutinorũ oppidũ troento amni montes immĩnẽt altissimi, nullis castellis, aut oppidis habitati. Secundus sequitur in precutinis fluuius librata, quẽ ab aquarũ colore albulam maiores appellauere. Estque passus quinque milia secundum littus à troento semotus. cui dextrorsum ignobilia hærent oppida & castella Carapolis, Neretium, & ad sinistram torturetum, Sanctomerus, & sanctus Egidius, ad quod castellũ libratæ siue albulæ amnis fon
Salinus tes origoque habentur. Salinus deinceps est amnis ab appenino defluens, à quo amne uix duo milia passus à librata recedente, remotiora sunt ad dexteram in mediterraneis monti
Rochetta bus Rochetta castellum, & ciuitella oppidum, arcem habens omniũ eius oræ, natura loci, mœnibusque munitam. Sinistrorsum uero castella illi adiacent montoriũ, & superiore loco
Tordinus poggium morelli, superius Troia. Quinque dehinc milia passus abest Tordinus amnis, quẽ Plinius Viuantiũ appellat, habetque in appenino ad radices corni montis originem. Hæret uero ei dextrorsum in maris littore oppidum Flauianeum olim nobile, nunc paucis habitatum colonis: quod Ptolemæus Pliniusque castrum nouum appellant. Supraque Flauianeũ in mediterraneis Tordino dextrorsum proxima sunt oppida, mosanũ, ripatoni & Villantum. Sinistrorsum uero eidem amni, & pariter littori proximũ est castellũ mons paganus.

supraque

ſupraq́; XII à mari miliario uiciola fluuius in appenino ad cornum oriundus tordinũ au-
get. Ibiq́; Teramũ eſt nobiliſſimum regionis oppidũ, quã Ptolemæus Pliniusq́; interamni *Teramum*
am appellant. Paulo enim ſupra teramum torrens nomine flumicellus influit Tordinũ, ut
tot circundatum amnibus oppidũ interãmnia debuerit appellari. Genuit is locus magnũ
regioni ornamentũ Simonẽ patrem & Theodorũ filium iureconſultiſſimos gente proge-
nitos Lælia: quorũ ille in piſana Conſtantienſi & Baſilienſi ſynodis, pontificumq́; Roma-
norum curia cauſas egregie perorauit. hic ſacri palatij cauſarum auditor eſt: genitorq́; Ve-
netias natus Romã nunc incolunt. Ad proximumq́; flumicelli ortum, tria ſunt proxima,
& prope contigua, ut unicum oppidum ſolo campli uocabulo nominentur. Supraq́; uici-
olæ ortum caſtella ſunt Biſignum & Rugnanum. Tordinum autẽ ſiue iuuantinum inter
& proximum uetuſti pręſentisq́; nominis Vomanũ amnẽ ſex in littore milia paſſus inter-
cedunt, oppidaq́; & caſtella inter utrunq́; ſunt plurima partim pariter ab utroq́; diſtantia,
partim alterutris pro montiũ, in quibus ſunt inæqualitate & alueorum utriuſq́; amnis in-
flexu proximiora, quæ ab infimo ad ſupremum, quo ſita ſint ordine ſatis fuerit explicare,
morrum, lochariſtum, cuſtodia uomani, caſtrum uetus, tranſmundũ, cautianum, forcella,
mianum, rapinum, collis uetus, ſornariolũ, montorium, ripa montorij, poggiũ umbrechi,
& roſſenum. Ad uomaniq́; fontẽ uici ſunt in appenino populis frequẽtes, campus toſtus,
poggium caſtellum & maſſionum: habetq́; uomanus ſiniſtrorſum in mediterraneis caſtel *Maſſionum*
la motullã, montem uiridem, & montẽ gualchum. Hucuſq́; fuerunt præcutini: quãdoqui-
dem Plinius ad agrum hadriæ coloniæ, & ad aterni amnis fines agrum præcutinũ finiri di
cit. Deinceps uerſabimur in marrucinis: quos Liuius libro XXVIII dicit dediſſe uolunta- *Marrucini*
ria nomina in claſſem, quã Scipio in Aphricã duxit. & lib. LXXII bellũ deſcribens Itali-
cum dicit marrucinos marſis rebellibus cõſenſiſſe. & lib. LXXVI ſcribit Sulpitiũ legatũ
marrucinos cecidiſſe. Poſt Vomanũ amnẽ fluuius plumba ſequitur: cui caſtellũ hæret ha- *Plumba*
driæ portus appellatũ. ſuperius eſt Silua oppidũ, & Troia, ſicut Plinius: ut nũc aũt quinq́; *Silua*
milia paſſus à mari, & ab utroq́; fluuio pariter diſtat Hadria uetus Romanorũ colonia ar- *Troia*
duo in colle ſita: quæ ciue ornatiſſima fuit Hadriano imperatore Romano: de quo Helius *Hadria*
Spartianus. Hadrianus Hadria ortus maiores ſuos in Hiſpania ortos, per tempora Scipio- *Hadrianus*
nis in Italia reſediſſe in libro uitæ ſuæ ſcribit. & infra: Hadrianus apud Neapolim demar- *imperator.*
chus in patria ſua Hadria quinquẽnalis fuit. Liuius libro XXIIII. Anno quinto belli pu-
nici ſecundi hadriæ aram in cœlo, ſpecieś que hominũ circa eam candida ueſte uiſas eſſe.
ſupra hadriam plumbæ fluuio ad dexteram caſtellum hæret celinum: Superiusq́; ad ipſius
fluuij fontẽ oppidũ eſt Schiranũ. eidem autẽ plumbæ fluuio ſecundo ſupra mare miliario
ſiniſtrorſum imminet oppidũ nobile, ciuitas ſancti Angeli appellata: idq́; Plinius & Pro-
lemæus angolum dixere: quod enim in multis cõtigiſſe uidemus tam facilis quàm pia fuit
Angoli ad angelum chriſtianis temporibus facta mutatio: & ſupra illud plumbę amni ilex
oppidũ pariter eſt propinquum. Diſtat à plumba fluuio ſecundum mare tria milia paſſus
amnis Salinus. Eiq́; ad dexteram in littore hæret caſtellum, portus ſancti Angeli dictum:
ſupraq́; in mediterraneis Salinus fluuio augetur nomine ſino in appenino ad corni radi- *Salinus*
ces oriundo: cui dextrorſum octo imminent oppida & caſtella, quæ ſatis fuerit ordine re-
cenſere: caſſilentum, mons ſiccus, pignanum, biſentum, coruignanum, ſerra, & ualuianũ:
paulo etiam ſupra fini amnis oſtium altero Salinus augetur flumine tauo: quod pariter in
appenino ad cornum exoritur. Interq́; hæc flumina pari penè diſtantia, & quarto à mari
miliario oppidum eſt in regione primarium ciuitas penne appellata, pennenſium nomine *Penne*
apud uetuſtiſſimos notiſſima. Sunt enim hi quos ſuperius Plinium poſt præcutinos pen-
nenſes diximus poſuiſſe. Eaq́; in fluuiorũ peninſula tauo dextrorſum imminet collis cor-
uinus & lauretum nobile oppidũ. Sequitur in littore aterni amnis in regione pęimarij oſti-
um, quem amnem nunc piſcariam uocant. Is fluuius Nuria apud monaſteriũ caſæ nouæ *Nuria*
ſecus appeninum oriundo dextrorſum augetur. Suntq́; ad nuriæ dexterã mons ſiluanus
caſtellum, ſpoltorium oppidum, & moſcuſum, planellumq́; & capagattum caſtella. & ſub
ipſo fonte abbatia caſanouæ ædificijs & cætero ornatu, ut in ea montium aſperitate, con-
ſpicua. Supra Nuriam fluuium aterno ſiue piſcariæ amni dextrorſum adiacent, Roſanum *Roſanum,*
Alandum, Petranicum, turris Antonelli, & ſuperius eſt Caſtilionum. deinceps aſcenden-
ti obuius eſt fluuius caput aquæductus uberrimo manans fonte, cui fluuio ad ſiniſtram
castella

Capiſtranum caſtella Buxum primo, & ſuperius ad fontem offenum adiacet: interq; ea Capiſtranũ duo
milia paſſus ab eodẽ fluuio eſt ſemotũ: quod oppidũ uiro nũc ornatur celeberrimo Ioanne
Capiſtraneo ſeraphici Franciſci ordinis, quem decorat, alumno, miraculis & quidem fre-
quentibus, quod poſt apoſtolorum tempora rarum ac prope inauditum fuit, in uita corru-
ſcante. Supraq; Capiſtranum in mediterraneis eſt oppidum carapellũ. dehinc arduo aſcen
Aquila ſu aterno amni adiacent uetoritum & raianum: & ſuperius eſt Aquila urbs præclara, eius
originem relaturi quædam noſtri huius operis intentioni accõmodata altiuſcule repete-
mus, ut minori ſit miraculo noſtris hominibus tantam ciuitatem potuiſſe in ea montium
aſperitate tam breui tempore coaleſcere. Roma ſub conſulibus, atq; etiam poſtea ſub prin
cipibus florente, hi montes, in quibus Aquilã nunc eſſe uidemus, duas habuere urbes, qua
Amiternum rum unam nomine Amiternum populo, quàm nunc ſit Aquila frequentiorem fuiſſe con-
ſtat. Liuius enim libro x ſcribit Spurium Caruilium alterum conſulem amiternũ oppu-
gnatum de ſamnitibus cepiſſe: cæſaq; oppidanorum duo milia octingentos, captos quater
mille ducentos octuaginta. & tamẽ poſtea idem Liuius populos Italiæ enumerans, qui Lu
cio Scipioni in Aphricam traducturo ſpõte auxilio fuere, dicit amiterninos ſimul cũ um-
bris nurſinis & reatinis milites illi dediſſe. Virgilius uero amiternas appellat turrigeras: fu
itq; ſitum amiternum in continuato ac plano montis dorſo quinq; milia paſſus ab Aquila
diſtans, cuius theatri templorumq; & turrium ingentis, ut apparet, urbis reliquiæ funda-
Saluſtius menta cernuntur. Habuit uero ea urbs magni ornamenti ciuem Saluſtium Criſpum nobi
Furconium lem hiſtoricum. Altera urbs in montibus Aquilæ adiacentibus fuit Furconium appellata,
quæ & ſi amiterno nominis uetuſtate populi frequẽtia, & opum magnitudine fuit impar:
ſuam tamen temporibus chriſtianis habuit dignitatem: ꝙ omnibus concilijs quæ ante an-
nos ſexcentos Romæ, aut alibi per Italiam celebrata fuere epiſcopũ Furconenſem aſſcri-
ptum legimus. Eratq; Furconium diuerſa ab amiterno regione octo milia paſſus ab Aqui
la diſtans in aterni amnis fluenta procliuior: ubi etiam nunc extantia quadrati lapidis fun-
damenta furconium appellatur, uideturq; eius urbis agrum fuiſſe illum maiori ex parte,
quem nunc poſſident Aquilani. Itaq; amiternis ab ignoto nobis hoſte, & furconio quod
ſcimus à longobardis ſolo æquatis, ipſarum urbium & ſuorum agrorum populi, quos ſoli
montuoſiſſimi aeriſq; ſalubritas multos gigneret cõſeruaretq;, in grumoſis arduiſq; aſcen
ſu montibus, cõmunitis oppidis, & caſtellis ſeſe cõtinuerunt. & quum diſperſi ea in loco-
rum aſperitate ipſi populi nullam regiminis formam cõmunem poſſent continere: in ty-
rannorum ſubiectionẽ poteſtatemq; uenerunt, à quibus diu multumq; lacerati oppreſſiq;
ſunt: crediderimq; ꝙ tradita per quatuor, aut ad ſummum quinq; ætatum ſucceſſionẽ pu-
blica nunc fama Aquilani affirmant factum eſſe, ut quum diu inuiſum tyrannidis iugum
excutere ſtatuiſſent: ſinguli caſtellorum populi, quod prius coniuratione unita ſe facturos
ſpoponderant ſuos quiq; tyrannos eadem trucidauerint hora. Quod autem magis cõſtat
liberati tot populi nihil duxere antiquius, quàm hoc murorũ orbe, quẽ nunc habet Aqui-
la inchoato ſingulis caſtellorum populis, quos futura in urbe tenerent inhabitarentq; ui-
cos, qui hodie quoq; internoſcuntur diſtribuere, ut eo quiſq; ardentius operi intenderet,
quo ſeſe domui & rei ſuæ familiari ſtudium impendere intelligeret, operamq; nauare. No
men uero Aquilam non ab augurio, ſicut gentiles olim, ſed à ſimilitudine indiderunt: quia
ſperauerint eam urbem omnibus circa populis haud ſecus quàm aquila cæteris auibus
potentiorem digniorem q; futuram. Quo autem anno Aquila urbs condi cœperit, incertũ
omnibus eſſe uidemus. ſed eam ſcimus minus nouam eſſe quàm incolæ opinentur & præ
dicent. Namq; in ſecũdi Nicolai põtificis Romani geſtis rebus habetur, quod ſupra oſten
dimus, Robertum Guiſcardum ad annum ſalutis decies centenum & ſexageſimum acce-
piſſe ab eo pontifice in Aquila ciuitate ducatus Apuliæ cõceſſionem. Cœperat uero eius
urbis fortuna rei publicæ proximis temporibus à ciuium diſcordia labare, adeo ut ad pri-
S. Bernardi- ſtinam calamitatem reditura uideretur, niſi maximo dei munere ſanctum Bernardinũ Se-
nus nenſem apud eos diem obire contigiſſet: tantus namq; ex omni orbe chriſtiano populorũ
concurſus ad ſancti eius ſepulchrum, miraculaq; uiſenda eſt factus: ut quum urbs Aquila
opibus ſit aucta, tum maxime ciues concordes unanimeſque ſint facti. Supra Aquilam
amnis aterni ſiue piſcarię fonti ſubiacet in apenino oppidum mons regalis, cui oppido in-
colæ affirmant, nobiſque oſtenderũt pirum eſſe proximam, colli innatam taliter faſtigato
ut aqua

ut aqua in eam pluens arborem, triplici facta diuisione in tres magnos amnes, diuersas petentes regiones, uelinum, troentum aternumq, siue piscariam delabatur. Habet sinistrorsum aternus ostio in maris littore proximum Piscariam oppidum, cuius nomē sicut fluuij est mutatum. Siquidem aternum eam uetustissimā urbem Plinius Ptolemaeusq appellāt. Superiusq urbs theatina marrucinorū à Plinio dicta septimo miliario à mari recedit, episcopo nunc & ciue suo ex nobili Volognanorū familia oriundo ornata: quā Pipinus Caroli magni filius q longobardis obstinatiore fauisset animo demolitus est: & tamen anno abinde paulo plus minus ducentesimo normanni eam duxerunt dignam, apud quā Aprutinorum gubernationis sedem tenerēt. Nam quod supra ostendimus Gaufredus Roberti Guiscardi frater, per secundi Nicolai pontificis Romani tempora occupatae regionis caput hanc urbem guillianicumq oppidū faciebat. Auget superiore loco Aternū Alba fluuius binis auctus torrentulis ex maiella oriundis, inter quos oppidū est manuplellū, urso ornatum comite, ex patritia ursinorum gente Romana oriundo, & literis decorato. & paulo superius maiellae adiacet rocha morisij: inferius cusanum, & ad aterni ripam est oppidulū turris dictū. Lucus deinde oppidū aterno est proximū ad fluuij unius ostium: quē hinc rufeus inde orta torrentes ex maiella cadentes efficiunt: interq eos torrentes Caramanicum est oppidum non exile. Cantalupum deinde oppidulum ab aterno recedens, monti haeret, sub quo fons olei Petronici perennis scatet: quod quidē oleum Theotonici Vngariq diligentius q Italici & colligunt & asportant. proxime ad aterni ripam Tochū est oppidum, & quatuor inde abest milia passus populiū natura loci munitionibusq, & populi frequentia nobilissimū. Nam cum eo cōfluant aternū cōficientes fluuij hinc ab aquila, siue à monte regali, inde à sulmone labentes, pons aterno primū integro, & nusquā inferius uadoso apud populium est impositus: & arces ductaq utrinq; ad amnē murorū brachia claustrū efficiunt, ut in regione montuosissima munitissimum: hicq peligni marrucinis continere incipiunt, ad eam aterni partem hinc inde appositi, quam labi diximus à sulmone. primum uero ad hunc amnem oppidum fuit Corfinium, cuius diruti ruinis tertio miliario à populio distantibus scimpelini in campis, & pentinia est appellatio. fuitq id Corfinium, in quo Domitius Enobarbus sese C. Caesari, ne Pompeiū persequeretur, opposuit. Ostendit uero Lucanus pontem, qui eum iungeret fluuium fuisse prope Corfiniū: ut non liceat suspicari eum fuisse, qui nunc est sublicceus ad populium. Ite simul pedites ruiturum ascendite pontem. Pelignosq quod diximus continuisse marrucinis, & his ferentanos, postea larinates, Hircius in ciuilis belli cōmentarijs sic ostendit. Caesar septem omnino dies ad Corfinium cōmoratus per fines marrucinorum & ferentanorū & larinatum in Apuliā peruenit. Sed aterni amnis quod est reliquū, & illi adiacentes pelignos, priusq ferentanos describamus. Ea aterni pars, quam diximus, ad sulmonem labi, geminum habet fontem, unū apud pacentrum, alterum apud uallem obscuram: delabentesq inde fluuij apud Sulmonē coeunt, & aternus à populio sulmonem usq integer planiciem XII milia passus longitudine & uix dimidio latitudine patentem intersecat, nec ipsi integro amni praeter Corfinij, ut diximus, diruti ruinas, aliud quàm Pratula castellum adiacet. Sulmoq proximum fluuio ad uallem obscuram oriundo oppidū est celebre: quod ciuibus opificibusq praestantibus, & populi multitudine frequētatur, eoq nos uiso Nasoni Ouidio poetae excellentissimo congratulati sumus, qui patriam se dignam tantopere exornauerit. Isq eam scribit aedificatā fuisse à quodā Solymo Aeneae comite his uersibus. Huius erat Solymus phrygia comes unus ab ida: A quo sulmonis moenia nomē habet. Erat uero Ouidius exul in scythia, quando dictos & alios qui sequuntur uersus in fastis scripsit. Sulmonis gelidi patriç Germanice nostrae: Me miserum scythico quàm procul illo solo est. Ergo ego tam longe, sed supprime musa querelas. Supra Sulmonem pectoranū oppidum: superius est uallis obscura, uicus planiciei quinummilium, & in ea montium celsitudine tam mirabili, quàm amplae adiacens. Fuit uero ea planicies aliquot habitata uicis, quod extantes ruinae ostendunt. & Plinius eos populos superequanos pelignorum appellat. Fluuius autem apud pacentrū oriundus, quum maiellam montem, à quo cadit linquere, & in campos Sulmonenses labi incipit, monasterium attingit aedificijs ornatissimum: quod frater Petrus de morrono, quando in papam Celestinum electus fuit, inhabitabat. Hanc oram, & eam quae à populio Sulmonem usq campestris est, & ipsam unde geminos diximus fluuios aternū efficere, mon

Piscaria
Theate
Pipinus
Alba
Oleum petronicum
Corfinium
Pratula
Sulmo
Ouidius

tes undiq; altissimi sinistrorsum maiella appeninus dextrorsum claudunt: adeo ut paucis, & quidem arduis præsidioq; communitis aditibus in eam sit accessus: unde factum est,ut *Valuensis* ab octingentis annis citra antiquato pelignorum nomine dicta sit ualuensis, qua ratione præpositum sulmonensi ecclesiæ,& omni olim pelignorum oræ episcopum Romana ec- *Peligni* clesia ualuensem dicit. Sed hæc iam de aterno fluuio satis. alia quæ de pelignis superequa- nis reliqua nobis sunt ultra maiellam ad dexterā, fari nūc Sangri amnis melius describen- *Lentus* tur. Aterno siue piscariæ amni proximus est ad mare Lentus fluuius ex maiella oriundus ferentanorum oræ primus: cui dextrorsum & sub ipso monte maiella adiacet monasteriū sancti Liberatoris, templo, ædificijs, & quod nos illuc traxit, multis & elegantibus libris uetustissimis longobarda scriptis litera ornatissimum. eiusq; fluuij sinistræ in maris littore hæret nunc Franchauilla: quam prisci frentanam appellauere urbem frentanorum primariam: de qua Liuius in IX. Aulus consul frentanos uno secūdo prælio debellauit, urbemq; ipsam quo se fusa contulerat acies obsidibus imperatis in deditionem accepit. & infra de equis triumphatum, exemploq; eorum fuit, ut marsi, marrucini, frentani mitterent Romā oratores: his petentibus fœdus datum est. Frentanos uero omnium populorum solos fuisse fortissimos nonnulli opinantur in eam adducti sententiam male consideratis uerbis Plinij, hanc regionem quæ sibi fuit quarta describentis. ipse enim ordine procedens nostro huic contrario, & à superioribus inchoans dicit à tiferno amne sequi regionem quartam gentium uel fortissimarum Italiæ in ora frentanorum: ut intelligi uelit & ipsos frentanos, & qui sequerentur adiacerentq; marrucinos, pelignos, & precutinos esse fortissimos: notissimum uero est historias callentibus Romanas, cohortes pelignas cæteris latini nomi- *Buchianicum* nis fuisse prælatas. Lento amni in mediterraneis hæret Buchianicum nobile ditissimumq; olea oppidum. Superius item sub maiella est rocha montisplani, & supra fontem Lenti est castrum menale. Ad Lentum in littore sequitur forus amnis maiella pariter oriundus. Cui quinto à mari miliario proximum est dextrorsum uilla maina oppidum: & superius sub maiella Prætorium item oppidum, foroq; sinistrorsum est proximum milianicum, & supra ad ipsum torrentem aliud oppidum fara: superius rapinum castellum, & ad maiellam *Morus* penna. Recedit in littore à foro Morus alter fluuius octo milia passus: & quum eo in spatio littori immineat, & foro proximum sit castellum Tullum, moro proxima est ad duos *Ortona* mille passus, mariq; contigua uetustissima urbs Ortona: quam Ptolemæus simul cum aterni amnis ostio in pelignis enumerat: sed Plinius, cui in rebus Italiæ magis credimus, quicquid est ab aterni amnis ostio in larinates frentanorum oræ attribuit: quin ipse etiam Ptolemæus sicut & Plinius Frentanam urbem aterno sinistram, ubi nunc est Villafrancha, ponit: ut aut Ptolemæi picturam esse deprauatam, quæ contraria habeat, aut eos qui retulerunt sibi errasse non dubitemus. Inter urbem Ortonam & Forum amnem ad usq; maiellā montem multa sunt oppida & castella, quæ ab infimis ad suprema, quo sint ordine sita, docebimus. Tullo iuianum supereminet, & ortonæ ad dexteram arum, arouacrum: supraq; ea oppida est casa candidella castellum. superius sanctus Martinus, & illi sinistrorsum est Flettum. Ortonam uero inter & Morum fluuium in mediterraneis est crechiū. superius sunt Ariellum atq; Orsogna, Moroq; fluuio ad sinistram hæret sanctus Apollinaris: supra *Castrū nouū* est Frisium, & superius Castrum nouum lanciani. At supra eius fluuij fontem ad duos *Guardia galli* mille passus oppidum est guardia galli dictum. paruus deinceps fluuius ad Morum sequi- *Lancianum* tur Feltrinus: cui unicum hæret in littore castellum, sanctus Vitus Lanciani dictum, & in eo quod quatuor milia passus ad Sarum amnem intercedit spatio Lancianum oppidum præstantissimum quatuor item milibus à mari recedit: quod Anaxanum à maioribus appellatum magna populorum ad nundinas quotannis conuenientium frequentia celebratur. Lancianoq; dextrorsum ad maiellæ radices palumbarium procul abest, cui oppido *Sarus* penna castellum in montibus supereminet. Saro amni quem nunc corrupte sangrum dicunt, dextrorsum in maritimis proximum est monasterium sancti Ioannis, ubi celeberrimum fuit Veneris templum. Supra sunt castella, fossa cæca, & rocha sancti Ioannis uenere: superius'que Saro sunt proximæ ingentes reliquiæ urbis dirutæ, quam Ptolemæus & Plinius bicam nunc secam incolæ appellant. Auget dextrorsum amnem Sarum, siue San- *Auentinus* grum Auentinus fluuius, in superequanis pelignorum apud furcham palenæ oriundus: in ipsum'que Auentinum item dextrorsum se exonerat Viridis torrens inter monasteriū

sancti

ſancti Martini, & Faram oppidum ex maiella monte oriundus, & ſupra ſanctum Marti/
num Viridisq́ torrentis ortum maiellæ radicibus proxima ſunt oppida, Ciuitella & La/
ma. Auentino autem amni poſtquam uiridi auctus eſt dextrorſum proxima ſunt oppida,
Tarantum lectumq́ Paleni, & palenum pro pelignum corrupte appellatum. Nam ea eſt
pelignorũ altera pars quos diximus ſuperequanos à maioribus uocari: ſicq́ paulo ſuperi/
us Furca oppidum, ubi Auentinus oritur, palenæ pro peligna nunc dicitur: cui cernuntur *Furca*
proxima oppidi, ut apparet, uetuſtiſſimi fundamenta. Ornatum uero fuit Furca oppidum
ſancto & celebris famæ Anachorita Nicolao Furcenſi: qui proximo anno apud urbem
Romam centenarius eſt defunctus, miraculisq́ plurimis coruſcauit. Apudq́ hæc loca, ut
in ampliſſimis montibus ampla & plana finit mons Maiella: quem ut diximus ſeparatum *Mons maiella*
ab appenino Samnitium olim nunc Aprutij regio habet altiſſimum. Ad Furcam uero pa/
lenæ ſiue pelignam planicies ſiniſtrorſum continet furcæ appellata, in qua ſunt peſchum,
Conſtantium & Riuus ſonulus oppida populis frequentata: quæ quidem loca breuibus,
ſed arctiſſimis inter ſcabros montes ſemitis aditum habent ad planiciem quinummilium:
quam ſupra in ſuperequanis pelignorum primariam eſſe diximus. Auentino amni ſini/
ſtrorſum, qua eum influit torrens Viridis proximum eſt caſale oppidum, ſuperius collis
macinarum & falaſcuſium. Inde altiſſimi montes piciorum Auentinum amnem uſq́ ad
fontem magnis & inacceſſibilibus rupibus ſuperincubant. Sed amni Saro ſiue Sangro ſu/
pra Auentini amnis influxum item dextrorſum plurima adiacent oppida & caſtella, quæ
aſcendendi ordo faciet notiſſima, Altinum, Rocha ſcalogna, Gipſum, Turricella, Penna
hominis, mons Niger, Bonanox uilla ubi ponte amnis eſt iunctus Mons lapianus Fallũ.
& paulo ſuperius arduo inter montes altiſſimos aditu petitur Ciuitas luparella oppidum,
natura loci additis operibus, & populi frequentia munitiſſimum. Supra ſunt Quatrum, *Quatrum*
Miſferatum, Ganbatarum, Petra anſuria: & ſecus ſarri ſiue ſangri fluenta eſt oppidum
ſancta Maria de quinq́ milibus, ſuperius Rocha quinquemilium. deinde influit Sarum
raſinus torrens ad planiciem Furcæ pelignorum oriundus: cui caſtellum hæret rocha ra/
ſini dictum. ſuperius ad Sarum ſunt item dextrorſum Scontronum, poſt uilla uallis regiæ
ſari ipſius, ſiue ſangri amnis fonti proxima. at iuxta mare ſaro amni ſiniſtrorſum eiuſdem
nominis ciuitas uetuſta erat appoſita: cuius pridem deſtructæ ueſtigia dinoſcuntur: ſupe/
riusq́ caſtrum Palietti proximis temporibus nouum eſt ſuffectum à palearum copia di/
ctum, q̄ in eum campeſtrem locum montanæ adiacentis oræ ſegetes demeſſæ ad trituram
à uillicis congregantur. prius uero quàm adeatur proximus mons arduus Palani dictus,
oppidum cui archæ appellatio eſt ſaro proximum inuenitur. In monte autem Palani oppi/
da ſunt & caſtella, Bomia, collis medius: & trans riuum Mons ferrandus, inde petra ferra/
cina. pertinent uero ſuperius ad ſarum plurima item oppida & caſtella, quæ aſcendendo
in fontem ordine deſcribemus. petræ ferracinæ ſupereminet caſtrum pili, & poſt eſt ciui/
tas bucelli: deinde ſunt peſulum pineatarij ſanctus Angelus peſculi Caſtrum iudicis cla/
rum in regione memoria Iacobi caudolæ magni per ætatem noſtram exercituum ducto/ *Iacobus*
ris: qui ex eo oppido duxit originem. ſupraq́ eſt ſiniſtrorſum arduo in colle oppidum ca/ *caudola*
pracotta: & interius in depræſſa ualle adiacet maiellæ Anglona, quod oppidum nunc in *Anglona*
regione primarium priſci aquiloniam appellauere. inde ſanctus Petrus de auelana, & po/
ſtea ad ſari amnis fluenta oppidum eſt præſtantiſſimum Caſtrum ſangri appellatum, opi/
ficibus uarijs, ſed imprimis fabris ferrarijs frequentatum: hi enim minima quæq́ & maiu/
ſcula cuiuſque uſus inſtrumenta ex ferro tam fabre ducunt, ut paris ponderis ac menſuræ
argentea pulchritudine, ac precio uel ſuperent, uel æquent. Supra Caſtrum ſangri eidem
fluuio hæret oppidum Aufidena: de qua Liuius in decimo. C. Fuluij conſulis clara pugna
ad Bouianum fuit. Bouianum inde aggreſſus, nec multo poſt Auſidenam ui cepit: dein/
ceps ſunt caſtella, uallis regia, ciuitella, rocha: inter montes opum & peſculum, aſſerulum
in appenini iugo amnis ſarni fontibus ſubiectum. At in littore maris ſequitur Sentus flu/
uius in monte palario oriundus: cui in mediterraneis dextrorſum Atiſſa & Tornaticum
oppida adiacent, & Sentum inter ac proximum aſinellam fluuium ſancti Stephani mo/
naſterium eſt in littore. Intus uero caſtella ſunt & oppida, turinum, caſale, burdinum, po/
lutrum, ſernium, caſalangra, pilicornum. Ad aſinellæq́ ſiniſtram in littore eſt penna caſtel
lum: ſuperiusq́ uaſtum aimonis nobile & uetus oppidum, quod priſci dixere hiſtonium.

 idq́ the/

idq; theatri uetustissimi uestigiis & palatio est ornatũ : quod Iacobus caudola, ut in ea ora superbissimum ædificauit. Asinellæq; fluuio in mediterraneis dextrorsum adiacet mons dorisius oppidulum, comitatus ampli titulo insignitum: superiusq; ad asinellæ fontem tendenti, castella sunt obuia, gipsum, carpinionum, basilica, gelinum & tripalum. Deinceps

Trinius asinellæ proximus est in littore Trinius amnis portuosus a Plinio appellatus. sinistrorsum uero trinius habet montem nigrum oppidum quatuor milia passus a mari, & totidem ab

Triuentum ipso fluuio semotum. superiusq; sunt, castellucium, rochauiuara, Triuentum nobile oppidum, comitatus ampli titulum ditionemq; habens : quod nunc Antonius Iacobus caudola, & ipse fortissimus ductor possidet. Inde sunt Salcitum, Fossa cæca, Bagnodum & Ciuitas noua. deinceps in ipsius triuii amnis ortum, montes altissimi appenino continuantur: quibus in montibus castella sunt rara, & ipsa populis infrequentia. post triuium amnem tifernus Samnitium in mare adriaticum ultimus illabitur: qui fluuius apud Bouianum urbem uetustissimam in monte item tiferno habet originem: de quo monte Liuius in decimo. Volumnius in samnio interim res gerit. Samnitiumq; exercitum in tifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci fundit fugatq;. Est in tiferno amni ad dexteram oppidum termole mari proximum, quam Guido rauennas interamniam uult fuisse dictam, ut locus uideatur fuisse, in quo magnus philosophus Plato libros de ideis scripsit: quos in locis Italiæ eius oræ, & in urbe interamnia illum scripsisse constat. Intus octauo à mari miliario amni tiferno ad mille passus hæret Guillimacum oppidum nobile: & superius VIII. item miliario est guardia alferi dicta. Inde luparia, carchabotatium, lucitum, lumesanum, castrum pignani, ochetta, casale riparandi, lispinetum, tornaquisium. Et supre-

Bouianum mo, ut diximus, loco Bouianum, quæ urbs ditissima, & penè omnium totius samnii primaria aliquando fuit habita. Liuius enim libro IX. Consules egregia uictoria parta protinus inde ad bouianum oppugnandum legiones ducunt, ibiq; hiberna egerunt. & infra. Inde uictor exercitus bouianum ductus. captũ hoc erat pentheorum samnitum longe ditissimũ atque opulentissimum armis uirisq;. spe prædæ milites accensi, oppido potiuntur, prædæ plus ibi quàm ex omni samnio unquam est egestum: benigneq; omnis militi concessa. & infra quum bouianum rebellasset, C. Fuluii consulis clara pugna ad bouianum fuit. Bouianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam ui cepit. Sed iam finis adest Samnitium regionis, quæ à troento ad tifernum amnem apulis continentem, appenino & mari supero, siue adriatico concluditur: quamq; nunc aprutium, ut diximus, corrupto à precntinis uerbo appellant: ad aliam transeundum est partem samnitum, qui transappeninum incolvere. Difficiliorem uero habet hæc regio cæteris omnibus descriptionem, non solum quod multis abundat rebus in ea gestis: uerum quia hæc sola appeninum hincinde complexa est, ut flumina, quibus diuiditur designaturq; proxima regio campania prius dimidiata in montibus huic ipsi samnio, post in campos deducta campaniç sint attribuenda. habebit tamen id commodi ipsa descriptio, quod faciliorem reddit campaniæ descriptionem: quia quæ samnium ad hanc partem in montibus terminant flumina, eadem quoque campaniam in

Liris mediterraneis, & ad mare complectuntur. Liris itaq; nunc Gaurianus duos in Samnio habet fontes, unum ad capistrellum, in appenino castellum, & octauo supra soram miliario: alterum ad postam castellum, quatuor à sora milibus distans: fonsq; hic aquis copiosissimus esse uidetur ille, quem Plinius asserit uideri à lacu fucino originem trahere. duo hi ra-

Insula mi quum infra Soram coeant insulam efficiunt. In qua sunt castella Pescbum, posta & lo-

Pescbum brottulum. Soram autem uetusti præsentisq; nominis urbem Samnium primam hac in

Posta parte habet: de qua Liuius in septimo: L. Genutio Sergio Cornelio consulibus Soram atq;

Sora Albam coloniæ deductæ. sora agri uestini fuerat. sed possederant samnites. eò quatuor milia hominum missa. quod autem soram dicit Liuius fuisse agri uestini hac ratione certum est: quia quum Vestina urbs fuerit ad Lirim in campis, qui nunc sessæ dicuntur: sicut in campaniæ descriptione dicemus: quicquid ab ostio Liris, quo in mare defluit, ad Soram usque ipsi adiacebat fluuio, uestinorum uocabulo est comprensum. unde Lucanus Lirim describens dicit uestinis impulsus aquis. & suessa pometia, quæ nunc est sessa, uestinorum appellata est. Cum uero Sorani ad suos samnites defecissent: sic de eis dicit Liuius. Mutata tamen belli sedes est ad soram, & ex samnio apuliaq; traductæ legiones. sora ad samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum: quo quum prior Romanus exercitus ad ulciscendum

scendum ciuium necem, recuperandam'q; coloniam magnis itineribus peruenisset: sparsi per uias speculatores sequi legiones Samnitium, nec iam procul abesse alij super alios nunciant. obuiam itum hosti, atque ad lausulas ancipiti prælio dimicatum est. Soram inde re/ditum: nouiq; consules M. Petilius, C. Sulpitius, quia per difficilem urbis situm Soranus transfuga decem Romanos in arcem duxit: & ciuibus per noctem refractis ui portis fugientibus ingressus est Romanus exercitus: trecenti X X V. qui omnium consensu designabantur nefandæ colonorum cædis & defectionis auctores uincti, Romam ducti, & uirgis in foro cæsi, & securi percussi summo gaudio plæbis, cuius maxime intererat tutam ubi/cunque in colonijs multitudinem esse. Soram uero quum post prædictam cladem deducta à Romanis fuisset noua colonia, & diu satis floruisset: Federicus secundus imperator germanicus per tempora Gregorij noni pontificis Romani eam destruxit. Nihilominus ipsa nunc ducatus titulo & duce optimo literisq; decorato ornata mediocris oppidi populum diuitiasq; habet. Insulæ quam bifurcatus in samnio liris, sicut ostendimus, efficit: montes superеminent altissimi ad appenini iuga pertinentes, in quibus nulla est hominū habitatio. Eisq; dextrorsum adiacet plaga, ut in ea montium asperitate amœnissima, cui nunc Cominum est appellatio, montibus enim circumsepta altissimis, castella habet ad octo populis frequentia Vicalium, Aluetum, sanctum Donatum, Septem fratres, Picinestum, Galinarium & Casaliuerum. Eam uero plagam uetustissimi Comminium appellauere ab urbe eius nominis, cuius locum incolæ nunc ignorant: de qua Liuius in decimo. Inde Caruilius ad Comminium captum: cæsa quatuor milia octuaginta. accepta in fidem X V milia C C C C. Sed hac eadem in ora montibus dextrorsum subiecta est Atina urbs uetustissima: secus quam Melsa fluuius labitur, ex appenino oriundus, & apud Fregellas in Lirim defluens. Estq; Atina, quam Virgilius facit arma Aeneæ fabricasse. Quinque adeo magnæ positis incudibus urbes Tela nouant, Atina potens. & Liuius in nono. C. Petilius dictator, quum audisset arcem fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Bouiano, ad fregellam pergit. unde nocturna Samnitium fuga sine certamine receptis fregellis, præsidioq; ualido imposito, in campaniam reditum maxime ad Nolam armis repetendam, quę capta est à C. Cassio consule: à quo etiam Atina & Calatia captæ. Descendendo ad infima prædictæ regionis montanæ, fluuio Melsæ sub casaliueri castello sinistrorsum hæret Schiaui oppidulum. Inferius celso item in loco est Arpinum, fama celeberrimum M. Tullij Ciceronis, & C. Marij, quos habuit gloriosissimos ciues: de qua Liuius in nono. Eo anno Sora & Arpinum recepta à Samnitibus. & libro decimo. Arpinatibus & trebulanis ciuitas data. & sub Arpino Melsæ fluuio sinistrorsum proxima sunt castella, Fontana & Arce. At sub sora, ubi bina liris capita coeunt, est Insula oppidum, ab ipsis duobus fluuijs circumdatum: quod maiores interamniam appellauere. & secundum eius fluuij decursum castella, Turris, Campus latus, & Insuletta inueniuntur. est etiam nunc paulo superior parua nunc, sicut semper fuit insula magno eloquentibus gaudio inuisenda: apud quam natus est & non arpini M. Cicero. sic enim ipse in suis legibus scriptum reliquit. Sed uentum in insulam est. hac uero nihil est amœnius. Vt enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus, & diuisus æqualiter in duas partis latera hæc alluit: rapideq; dilapsus, cito in unum confluit: & tantum complectitur quod satis sit modicæ palestræ loci, quo effecto tanquam id habuerit operis ac muneris, ut hanc nobis effecerit sedem ad disputandum statim præcipitat in lirim. & quasi in patritiam familiam ueneris amittit nomen obscurius: liremq; multo gelidiorem facit. Nec enim ullum hoc frigidius flumē attigi, quum ad multa accesserim, ut uix pede tentare id possim, quod in Phædro Platonis facit Socrates. & infra secundo libro. Quia si uerum dicimus, hæc est mea, & huius fratris mei germana patria, hic enim orti stirpe antiquissima sumus: hic sacra, hic genus, hic maiorum multa uestigia: quid plura: hanc uides uillam, ut nunc quidem est lautius ædificatam patris nostri studio: qui quum esset infirma ualitudine hic ferè ætatem egit in litteris. Sed hoc ipso in loco, quum auus uiueret, & antiquo more parua esset uilla, ut illa curiana in Sabinis, me scito esse natum. Quare id est nescio quid quod latet in animo ac sensu meo, quo me plus hic locus fortasse delectet. Succedit ordine describendus à nobis fluuius apud pontem coruūm, ubi olim fregellas fuisse diximus, cadens in Lirim, & apud montis Casini radices labens. Cui fluuio haud longe remotum, & Casino ad quinque milia proximum est campestre oppidum

Margin notes: Cōminium (beside "Comminium appellauere"); Atina (beside "Atina urbs uetustissima"); Melsa (beside "Fregellas in Lirim"); Arpinum (beside "M. Tullij Ciceronis"); Insuletta (beside "paulo superior parua").

Aquinum dum gloria Arpino nullatenus cedens, Aquinum Thoma primum sanctissimo atque do-
ctissimo ecclesiæ doctore, & Pescenino Nigro imperatore Romano, certe prçstantissimo,
ac Iuuenale poeta satyrico ciuibus decoratum. Gregorius quoque septimus pontifex Ro-
manus, anno salutis tertio septuagesimo, supra millesimum, Roberto Guiscardo Apuliæ
& Calabriæ ducatum in Aquino oppido solenniter concessit. at ultra Aquinum hinc est
sinistrorsum rocha sicca oppidum, inde celso in monte, ubi urbs olim fuit Casinensis, est
monasterium casinense à sancto celebriꝗ monachorum patre Benedicto ædificatū, quan-
quam ea quæ nunc extant ipsius monasterij ædificia non sunt illa, quæ bonus ipse pater
Benedictus extruxit, quod paulo post illius obitum Longobardi omnia funditus demoliti
sunt. contulit se ad id monasterium Totila rex Ostrogothorum fama ductus sanctimoniæ
tanti uiri: & tentare uolens, si quod sibi dictum erat, Benedictus spiritu prophetico occul-
ta cognosceret: sese famulum indumento mentitus alium præmisit, qui regio ornatu &
apparatu regem Totilam simularet: quem recognitum sanctus abbas, cum placido uultu
ad cæterum famulatum reiecisset, regem digito significatum, ut erat sordide indutus, ad se
in monasterij uestibulum uocauit. nec tamen hæc & alia sanctitatis signa, quæ Longo-
bardi à Benedicto uiderunt, adeo eos continere potuerunt, quin præscito, & per sanctum
ipsum monachis prædicto dei iudicio, crudelis & effera gens prædicta celebre id cœnobi-
S. Germanus um diruerit. Ad Casini quoque montis radices nouum est oppidum sanctus Germanus,
à sancti abbatis conditoris sui nomine appellatum: intra cuius mœnia, & per circuitum
scatentes uberrimi fontes, amnem augent quarto supra miliario apud oppidum sanctum
Eliam oriundum: qui tertius Lirim amnem in samnitibus efficit. isꝗ amnis duodecim ex-
pletis passuum milibus, in maiorem Liris cursum apud castellum pontem coruum, sicut
ostendimus, cadit. Vrbs uero quam fuisse diximus in Casino monte, re publica florente,
fuit Romana colonia: de qua Liuius in nono: Volsci pontiam insulam sitam in conspectu
littoris sui incoluerant: & uicerunt, ut casinum deduceretur colonia, sicut factum est. tra-
ditꝗ Plinius, Lucio Crasso, Caio Cassio longino consulibus casini puerum factum ex uir-
gine sub parentibus: iussuꝗ aruspicum deportatum in insulam desertam. & Liuius libro
XXII: imperat duci, ut se in agrum casinatē ducat, edoctus à peritis regionis, si eum sal-
tum occupasset exitum Romano ad opem ferendam socijs interclusurum. Liuius quoque
uiam describens, qua Hannibal ex campania Romam petijt, sic habet in XXVI: per sues-
sulam alifanumꝗ & casinatem agrum in uiam latinā ducit: sub casinum biduo statiua ha-
bita, & passim populationes actæ: inde præter interamniā aquinumꝗ in fregellanū agrū
Interamnia ad lirim fluuium. Interamniam uero fuisse credimus, ubi sub sancto Germano ad duo mi-
Fregellæ lia passus eidem fluuio magnæ ingentesꝗ uetustorum operum ruinæ continent: & fregel
las fuisse, quem nunc pontem coruum dicimus satis constat. ultimo supra dicti liris fontē
S. Elias apud sanctum Eliam oriundo, haud longe Vulturni amnis origo distat. Nam quum intra
Vulturnus duodecim milia passus uallem rotundam, & aquam fundatam oppidula ad appeninū per-
gens, post tergum reliquerit, sancti Vincentij oppidum reperit: quod monasterio eiusdem
nominis, à quo id accepit nomen, ad mille passus est proximum: idꝗ monasterium olim
frequentia monachorum opumꝗ affluentia & magnificentia ædificij celeberrimū omni-
bus penè nunc temporum malitia spoliatum est. Circumdatū uero est nascentis loco uul-
turni fluuiolo, qui breui cursu maximum à scatentibus circumquaꝗ fontibus accipit in-
crementum. Isꝗ amnis superiore parte, sicut diximus, per samnites delapsus campaniam
postea in mediterraneis & maritimis penè dimidiā diuidit. qua ratione cum ab ostijs, qui-
bus in mare defluit, nunc ex more nostro non liceat descriptionem, è contra à fonte inci-
pimus. Primum descendentes ad dexteram oppidum Vulturno adiacens montaquilum
inueniunt: post Rocham rauimolam, deinde sanctam Mariam de olíueto. deinceps obui-
Venafrum um est Venafrum in campaniæ partibus describendum. In montibus autē appenino con-
tiguis, qui Vulturni amnis fonti dextrorsum supereminent sunt castella, mons niger &
riuus frigidus. & inferius est forulum uetusti nominis castellum: Postea secundum uultur
ni decursum descendentes fornellum ipsi amni ad tria milia passus proximum inueniunt:
quod oppidū noui nominis populo opibusꝗ plenū uini præstantiā in regione habet. uul-
turnoꝗ è regione fornelli cōtinet uallis, quā porcinā appellant: in qua uetusti, & ut appa-
ret, magni olim oppidi ruinæ conspiciuntur: pauloꝗ inferius uulturnum influit amnis ab
I.
esernia

Esernia delapsus uetusta olim Romana colonia, de qua Liuius in belli Italici siue socialis LXXII. Esernia & Alba coloniæ ab Italis obsessæ. Ad eum uero Eserniæ fluuium paulo prius quam in uulturnum labatur uestigia cernuntur ingentia urbis usq; ad fundamenta dirutæ. quam fuisse constat Telesiam urbem samnitium potentissimam: de qua Liuius in XXII Annibal ex hirpinis in samnium transit: beneuentanum depopulatur agrum: Telesiam urbem capit. Et in XXIIII. Fabius in samnio oppida ui recepit Compulteriam Telesiamq;. & compulteria quidem Telesiæ dextrorsum uicina fuit: in ea tamen procliuior loca quæ nunc trapiatam & pratum appellant ac mastratum. deinceps beneuentana sequitur ora totius samnij primaria, & cęteris de Italia rerum gestarum multitudine ac magnitudine copiosior: quæ montes habet Apenninum sua cælsitudine superantes, riuis alicubi rupibusq; omnino insuperabilibus separatos. Est tamen fluuijs torrentibus lacu fontibus quàm irrigua: protenditur uero hæc ipsa samnij pars si Apennini iugum sequimur milibus passuum octuaginta ab ipsis uulturni fontibus ad silaris Lucaniæ fluuij ac limitis ortum. & qui ipsi insunt oræ fluuij præter admodum paucos unico amne sabbaro excepti defluunt in uulturnum, ut sabbatum parte infima stipes cæteri amnes arboris rami esse uideantur: unde cogimur ab ipso incipientes stipite ramos qui ad dexteram ascendendo inueniuntur primum, postea eos qui sinistrorsum Apennino dilabuntur ex superiore instituto nostro describere: intraq; eam arboris amnium descriptionem quicquid regionis samnitium nobis est reliquum comprehendemus. Attingamq; prius eos amnes qui dextera sabbati confluentia quam longe ab Apennino in mediterraneis oriuntur: primusq; post Eserniensem pratellus fluuius à proximo eius nominis oppido appellatus ex infimis mathesij montis radicibus ortum habet. Nam Mathesium Apennini promontorium & in sublime surgens & longe in mediterranea lateq; diffusum sterile ut plurimum atq; petrosum unico ad hanc partem castello habitatum est gallo pratelli amnis fonti proximo: fuitque mons in quo primarij samnitium habitauere uiri fortes utpote montani, unde montesij prius appellabantur à quibus facta uerbi corruptela Mathesium dicitur promontorium. Hi autem montes sunt de quibus habet Liuius IX. Samnites ea tempestate in montibus uicatim habitantes campestria & maritima loca contempto cultu molliore atque ut euenit loci dissimilitudine ipsi montani atq; agrestes depopulabantur. Quæ regio si fida samnitibus fuisset, haud peruenire Arpos Romanus quiuisset exercitus. sub Mathesio lacus est decem milia passus circuitu complexus: ad cuius inferiora parum à uulturno distantia Aylonum est oppidum, inde sancti Angeli castellum de rupe canina appellatum: à quo haud longe recedit pes montis oppidum colli superimpositum arduo, ex quo fluuius oritur breui quatuor milium cursu secus alipbas urbem decidens in uulturnum: ut eum collem esse oporteat illum in quo Fabius Maximus Annibalem insecutus arduo consedit loco: sicut Liuius in XXIII. per hæc uerba habet. Annibal transducto per saltum & quibusdam in ipso saltu hostibus oppressis in agro aliphano posuit castra. Fabius quoq; mouit castra: transgressusq; saltum super aliphas loco alto ac cõmunito consedit: & de aliphis in IX. Dum hæc in etruria geruntur, consul alter C. Martius Rutilius aliphas de samnitibus ui cepit. & infra: Fabius consul ad urbem aliphas cum samnitium exercitu signis collatis conflixit. minime ambigua res fuit: fusi hostes atq; in castra compulsi. postera die deditio fieri cœpta: & pacti qui samnitium forent cum singulis uestimentis emitterentur: hi omnes sub iugum missi. socijs samnitium nihil cautum, ad septem milia sub corona uenierunt: qui se ciuem hernicum diceret in custodia habitus. Fluuius inde sequitur supra petram roiam oppidum ex Mathesio oriundus cusanum correctum babens oppositum, qui prope puianellum oppidum labitur in uulturnum: habetq; sinistrorsum is fluuius oppidum fauiculum, & loium in mediterraneis propinquum: sed iam ad sabbati stipitem est peruentum. Is amnis primo dextrorsum Seritella augetur ex caudinis montibus oriundo: & in ualle quam Seritella toto efficit cursu hæc sunt oppida: Castrum potonis, Pesolia, Mons saticulus, de quo Virg. in VII. saticulus asper. & Li. XXIII. Marcellus à casilino calatiam petit. Inde uulturno amne traiecto per agrum saticulanum trebulanumq; super suessulam peruenit Nolam. Et superius uallis est caudina in qua apparent uetustæ urbis caudij fundamenta. Nec longe abest harpadiũ nunc quod prius hirpinum dicebatur. Id oppidum furculis proximum est caudinis clade Romano-

Mathesium promontoriũ

Aliphæ

Loium

Seritella

rum insignibus. De hisce duobus locis sic habet Liuius in IX. samnites eo anno consulem C. Pontium herennij filium habuerunt. exercitu educto circa caudium quàm potest occultissime ducit: Inde ad Callatiam ubi iam consules Romanos castraque esse audiebat milites decem pastorum habitu mittit: pecoraque diuersos alium alibi haud procul Romanis pascere iubet, præcipiens ut ubi inciderint in prædatores idem omnibus sermo constet: legiones samnitium in Apulia esse: Luceriam omnibus copijs circumsedere, nec procul abesse quin ui capiant. Saltus duo alti angusti siluosique montibus circa perpetuis inter se iuncti: latet inter eos satis patens clausus in medio cāpus herbidus aquosusque: per quem medium iter est. sed antea quam uenias ad eum intrandæ primo angustiæ sunt: & aut eadem qua te insinuaueris retro uia repetenda: aut si ire porro pergas per alium saltum altiorem impeditioremque euadendū. T. Veturius caluinus Spurius Postumius consules erant. Item Liuius de hirpino lib. XXIII. Annibal post cannensem pugnam ex Apulia in samnium mouerat accitus in hirpinos à Statio pollicente se compsam traditurum. Item infra. Eadem æstate Marcellus à nola quam præsidio optinebat crebras excursiones in agrum hirpinum & samnites caudinos fecit. & infra Annibal profectus harpis ad tiphata. Et Liuius item in bello sotiali lib. XXV. Lucius Sylla hirpinos domuit: Samnites fudit. Absunt hæc loca à Beneuento fluuijs ubi expedit transmissis decimo uallis caudina miliario & furculæ quatuordecimo. Ad alteramque uallis caudij partem oppida sunt sanctus Martinus: penna, scurmina & Sanctangelus ad scalas. fluuius deinde sequitur dexterum illabens Sabbatum ex monte uirginis arduo quidem & late diffuso nascens. Ad cuius uallem alta uilla primum est oppidum: post mons freddunus castellum. & in proxima ualle Auelinum ciuitas uetusta, quam Ptolemæus Abellam: Plinius Abelinum uocat. & tamen ab auelana nuce appellatum dicit, quæ ibi plurima habebatur. Superius est Mercuriale castellum, & longe supra uirginis monasterium: quod ex magnæ matris deum fano in gloriosæ uirginis Mariæ dei genitricis ecclesiam christianis temporibus est mutatum. Nam Antoninus pius in itinerario uiam describens à Beneuento ad columnas, ad Mercurialem primum post ad magnam matrem posuit. Altera iterum uallis superior torrenti apposita in Sabbatum defluenti, hinc Atram paludem inde Serenum oppida habet. deinceps sunt Apennini iuga montes tremuli appellata à quibus Sabbatum habet ortum. Inferius ad Sabbati sinistram urbs est Beneuentum: quam urbem Seruius in Virgilij octauum super uerbo Diomedis ad urbem, dicit à Diomede conditam fuisse. de qua Liuius IX. Ad Beneuentum quod tunc maleuentum triginta milia samnitum cæsa aut capta Sulpitio & Petilio consulibus. & libro decimoquarto scribit coloniam à Romanis cum arimino fuisse deductam. Et libro XXII. Annibal ex hirpinis in samnium transit. Beneuentanum depopulatur agrum. Et libro XXIIII. ubi & amnis proximi mentio est. & ad Beneuentum inquit parte altera hanno ex brutijs cum magna peditum manu, altera Gracchus à Luceria accessit: qui prius oppidum intrauit. Inde ut Hannonem ad amnem Calorē tria milia passus ipse egressus mille fermè passus ab hoste castra locat. Nec hostes moram dimicandi fecerunt. decem & septem milia peditum erant maxima ex parte Brutij & Lucani, equites tria milia ducenti: pugnatum est quatuor horis. Volones facti sunt liberi, minus duo milia hominum ex tanto exercitu euasere. ex uictoribus Romanis fermè duo milia ciciderunt, quam pugnam Gracchus Romæ pingi fecit in atrio Libertatis in auentino. Et Liuius uigesimoquinto. Hanno ex Brutijs cum Beneuento appropinquasset ad tria miliaria castra communiuit: quo campani duo milia plaustrorum duxerunt ut frumentum Capuam deferrent. Fuluius consul ex Bouiano Beneuentū quom uenisset castra ui cepit. cæsa sex milia. capti septem milia. Et libro XXVII. Beneuentanos Liuius ponit inter colonias ex rebellibus decem & octo quæ in potestatem senatus sunt factæ. Beneuentanam urbem nos historiarum sexto ostendimus à Totila ostrogothorum rege destructam fuisse. Et libro XII. scripsimus sarracenos montem garganum tenentes Beneuentum, quæ pridem fuerat instaurata, & a longobardis ducibus per annos supra ducentos possessa, iterum spoliatam dirutamque solo æquasse. Et infra diximus Guilielmum Normannum Siciliæ regem ab Adriano tertio pontifice Romano in ecclesia sancti Martini apud Beneuentum sese ligium hominem fecisse Romanæ ecclesiæ, & dimissa urbe ipsa pro peculari & propria Rom. ecclesiæ in regno fuisse quod occupauerat confirmatum

Liuius *Auelinum* *Mercuriale* *Virginis monasterium* *Beneuentum*

firmatum. Est autem Beneuentum in campestri solo cui colles sunt proximi fertiles uillis longe ac late frequentati: his que in collibus sexto à Beneuento distat miliario mons fusculus oppidum: supra quod est turris & oppidum mons nitidum appellatum. Sabbati amnis uallis quam sinistrorsum efficit castella hoc ordine continet. Mons falconus est primitus, Candida deinde & serpitum. Superioribus que in montibus arduis tremulis appellatis uulturaria habetur oppidum. calor fluuius tertio fermè supra Beneuentum stadio Sabbatum influit: ad cuius dexteram in colles montes que uergentem quos Beneuento diximus supereminere castella & oppida inueniuntur: lapygium, cusanū, castrum uetus, & superius montella oppidum nobile. Calori que amni secundo supra Sabbatum miliario Valentinus pons fuit in uia appia positus à Valente inperatore appellatus, nunc dirutus. & ipsi fluuio sinistrorsum adiacent cusanum balneolum Cassianum nuscus, & superiori loco insurgit Apenninus ubi dictus oritur calor amnis. Quo item in loco alter fluuius habet originem Aufidus: quem per Apuliam labi in mare Adriaticum ostendemus. Tropoaltus inde fluuius calorem dextrum influit: Cui tropoalto dextrorsum silua eiusdem nominis latissima continet: Supra quam castella eidem fluuio hærent: Bonetum, Grypta mamardi, flomarium & uicus ciuitas. sinistrorsum uero castella habet is fluuius apposita Miletum Amandū Iunculū. & superius in Apennino grumus est mons Crepacorius appellatus: ex quo is fluuius ortum ducit. Muscanus inde fluuius à crepacorio nascens Calorem eodem loco quo & superior tropoaldus influit. Cui dextrorsum adiacent cursanum & mons caluus. Eo que quod prædictos muscanum & tropoaltum interiacet spatio, in colle est Arianum ciuitas, Ara Iani priscis temporibus appellata. & muscani dexteræ ualli insunt oppida & castella mons malus: bonus albergus, Casale albulum Castrum franchum. sed & calorem paulo priusquam ipse Sabbatum ingrediatur ad Valentini pontem Tamarus influit amnis, nulli prædictorum quos auget aquarum copia inferior. Ab ipsis que duobus fluuijs pari penè spatio abest Padule oppidum in regione primarium. Superius que dextero hærent Tamaro oppida & castella: Sanctus Georgius, Molinaria, Casale Ioannis, Reganum, sancta Maria, Collis apud quem Iacobus caudola apoplexi interijt: cercellum, coffianum, Sancta crux: quo in loco silua incipit amplissima Apenninum hincinde complexa, ut pars in fortorium apuliæ amnem, pars in hunc Tamarum se extendat: quæ cum latitudine quatuor miliaria tum longitudine x x. implet. sunt que illius quernæ arbores sublimitate insignes ramis omnino in uertice carentes. Tamaro sinistro hæc adiacenr loca: petra pulcina, pauum, pestulum, farnetrum, campus lotarius, monasterium Guiletti, marconum, saxum honorij, & in Apennino Sepinum uetusti nominis oppidum: de quo Liuius x x I. Papyrio ad sepinum maior uis hostium obstitit: obsidendo que ui ac operibus urbem expugnat. uno de quadringentis captis minus tria milia cæsi. & post sequitur alta uilla: & supra est castrum uetus in grumo ad quem Tamarus fontem habet. Sed iam ad sinistram stipitis Sabbati amnis est redeundum. Telesia urbs uetusta colli in planicie subiacet miliario uno à Sabati stipite remota. Ea que in urbe fluuius oritur cadens in Sabbatum tantæ frigiditatis ut nullos gignat pisces: de qua Liuius x x I. Annibal ex arpinis in samnium transit: Beneuentanum depopulatur agrum: Telesiam urbem capit. Limata que oppidum proxime Sabbato hæret: quatuor dehinc torrentes ad castrum pontis oppidum unicis ostijs in Sabbatum cadunt: quorum torrentum fontibus ab Apennino remotissimis quatuor hærent castella: Sanctus Laurentius, Sanctus Lupus, pons landulphi & casaltonum. Sabbato amne cum suis fluuiorū torrentumq; ramis descipto ad finem Samnitium regionis est peruentum: ut campaniā ab ipso Sabbato in capuanam urbem uerso hac in parte inchoantem describendam aggredi possimus.

Iapygium
Cusanum
Valentinus pons.
Miletum
Amandum
Crepacorius
S. Geor.
Molinaria
S. Laur.
S. Lupus

BLONDI

AMNII regione ad utramq; apennini partem absoluta ad proximam
continentemq; atq; connexam illi in cisapenninis campaniam est tran/
seundum, uel ea maxime ratione ut inchoatos in samnitium montibus
fluuiorum cursus qui campaniam quoque intersecant, expediamus.
Felix cãpania Cur autem eam felicem campaniam postea alij terram laboris appel/
lauerint, suo tempore & loco dicemus. licet uero tota hæc regio uetu/
stissimis celebrata sit omnium dignitatum monumẽtis, nullum tamen
locũ nec ipsa nec alia pars Italiæ habet, in quo maior quàm in hoc campaniæ initio digna/
rum relatu rerum mutatio sit facta. Inchoat campania ad dexteram liris fluuij quem nunc
gaurianum diximus appellari: quem quidem lirim Strabo dicit ferri desuper ex apennino
& à uestinis: labiq; in mare ad fretealas uicum, q̃ fuerit urbs præclara. Cui concordat Lu/
Marica canus & umbrosę liris per regna maricę Vestinis impulsus aquis. Et cur maricę regna Lu
Vestini canus dicat Seruius in Virgilij septimo sic ostendit. Marica fuit uxor Fauni: quæ est dea
Minturnæ littoris minturnensium iuxta lirim fluuium. De uestinis & minturnensibus qui fuerint di/
cturi prius ausones docebimus, à quibus Italia olim ausonia fuit appellata, & proximum
Ausones mare ausonium pelagus est dictum. de bis tribus populis Liuius sic habet in nono: consu
Liuius les Sora profecti ausonibus bellum intulerunt. & infra: Ausonũ gens proditione ciuium
sicut sora in potestatẽ uenit. Ausonia & uestina & minturnæ urbes erant, ex quibus prin/
cipes iuuentutis duodecim numero in proditionem urbium coniurati ad consules uene/
runt. Quibus autoribus mora propius castra, missiq; milites partim armati partim iner/
mes. ita portæ occupatæ triaq; oppida eadem hora eodemq; consilio capta, sed quia absen
tibus ducibus impetus factus est nullus modus cædibus fuit: deleta Ausonũ gens uix cer/
ro defectionis crimine. Ausonibus & eodem impetu uestina urbe deletis uestinum nihilo
minus nomen ab ipso liris ostio usq; soram mansit regioni, & Ausonum omnino interijt.
minturnaq; quam liris diuideret fuit Romana colonia: de qua Liuius in decimo. Ita placu
it ut duæ coloniæ circa uestinũ falernumq; agrum deducerentur. una ad hostium liris flu/
Marcellinus uij, quæ tunc minturnæ appellata. Fuit Marcellini papæ temporibus generali concilio ec
Concilium clesiæ decorata, cuius ingentia nunc uestigia cernuntur, ubi ad turrim scaphaniq; gauria/
ni prope traiectum oppidum extat theatrum penè integrum & aquæductus forma. incho
auit uero pridem minturnarũ urbis desolatio. Nam in beati Gregorij registro epistola est
quã scribit Bacardę episcopo Formiẽsi in hęc uerba: Et ideo quoniã minturnensiũ ecclesi/
am funditus tam clericis q; plebeijs destitutã desolatione cognouimus, tuã pro eo petitio/
nẽ quatenus formianæ ecclesiæ in qua corpus beati Erasmi martyris quiescit, cuiq; frater/
nitas tua pręsidet, adiungi debeat exaudiri necessariũ duximus. Fuit minturna una ex urbi
bus quę propter aëris grauitatẽ sacrosanctã uacationẽ à Romanis babuit, estq; locus apud
Valerius quẽ C. Marius sicut Valerius Maximus scribit urbe profugus quom in palustri canna de/
Maximus litesceret, uiso asino aquas bilarius petente, bonũ concepit omen. & inde transuectus ma/
re copijs reparatis uictor in patriã est reductus, de quo Liuius septuagesimoseptimo sic di/
C. Marius cit. C. Marius pater quom in palude minturnensium lateret, extractus est ab oppidanis: &
quom missus ad occidendũ seruus natione gallus maiestate tanti uiri perterritus recessis/
set, impositus publicæ naui delatus est in Aphricam. hunc eundem locum duodecimo his/
storiarum docuimus illustratum fuisse insigni prælio, quod decimi Ioannis Romani pon/
tificis temporibus gestum fuit in saracenos maxima occidione ibi superatos: & tunc Italia
penitus exactos. Sicq; uidemus duas urbes olim pręclaras primo fretealas post minturnas
ad liris ostia interijsse, & pariter omnino deletam esse omnem memoriã Ausonum & ma/
ricæ. Mons uero pędicto liris ostio in campanię initio proximior uarias & fama celebres
Maßicus habet nominationes. qui alicubi gaurus alicubi massicus alicubi gallicanus est dictus. pri/
Gallicanus maq; pars & eidem ostio proximior gaurus dicta gaurelianum ut diximus illum appellari
Plinius facit: quem quidem gaurum montem Plinius dicit sicut & uesæuum campaniæ item mon
tem sulphura sudare, quod aquæ ostendunt calidæ paulo superius etiam nunc scatentes:
ubi turrim balneorum & balnea nunc uidemus. cæteræ montis nominationes cum adia/
centibus locis & urbibus ostendentur. Secundum adiacens minturnis oppidum in gauro

&

& campaniæ initio fuit Trifanum: quem locum Liuius in octauo dicit medium fuisse inter minturnas & Sinuessam. tertio loco fuit Sinuessa stadijs quadraginta sicut Strabo: sed sicut nunc octuaginta à minturnis semota, de qua habet Liuius in octauo quod supra de minturnis diximus. ita placuit ut duæ coloniæ circa uestinum salernumq; agrum deducerentur: una ad ostium lyris quæ nunc minturnæ: altera in saltu uestino falernū agrum contingente, ubi Sinope Græca urbs dicitur fuisse, Sinuessa deinde à colonis Romanis appellata. Huius uero ciuitatis ad caput nunc montis draconis deletæ ingentes & late diffusæ in continenti sed maiores in mari quæ portus moles fuerunt apparent nunc ruinæ. Liuius etiam XXII. scribit Fabium Maximum per iuga massici montis ducentem prohibuisse Annibalem ad Romanæ coloniæ mœnia tendentem, quom supra dixerit Annibalis milites prædatū iuisse usq; ad aquas sinuessanas: unde patet aliam montis partem quæ à suessa pometia uel aurunca nunc sessa ad calenū oppidum nunc carinulam protenditur, fuisse massicum per cuius iuga Fabius tunc ducebat. Supplet autem uices sinuessæ oppidum arx mons draconis dictum uel potius eius suburbium mille passus à mari semotū. & paulo inde absunt supradicta gauri balnea quæ Strabo dicit morbis quibusdam prodesse plurimū. Post montis draconis arcē in massico monte uicis uillisq; plurimis frequētato ad partem in mare uersam nullum est oppidū uel castellū. Ad eam uero partem qua aduerso liri & dextro massico itur, solū est octo milia passus quaqua uersum inter mare uiam appiam lirim & massicū patens, nuncq; cultissimū & uicis uillisq; frequentissimū: quæ suessæ casalia appellanť, quod quidē solum stante Romana republica silis siue trifolijs herbis prata cō sicientibus optima abūdauit: unde Valerius Martialis poeta. Ceruleus nos liris amat, quē silua maricæ Protegit: hinc silæ maxima turba sumus. & quidē etiam nunc ea regio maximum habet in fœno quæstum. M. Cicero in oratione contra legem agrariā rulli secunda, quom uellet dissuadere uenditionē agri campani montis gauri prædictiq; cāpestris soli in pratis tūc culti, & uię herculaneæ a gaieta ad ipsa prata productę, sic habet: Hac lege tribu nitia decemuiri uendent agrū campanū. accedit & mōs gaurus: accedent silleta ad minturnas. adiungiť & illa uia uendibilis herculanea multarū diuitiarū & magnæ pecuniæ. In uia aūt appia ubi ea primū attingit massicum montem urbs est uetus Suessa olim pometia & quandoq; auruncorū dicta, quæ uarias fecit regionum mutationes: quod auruncorū olim qui & Ausones sidicinorūq; & post Volscorū, demum fuit uestinorū, prout ex sequentibus faciliter apparebit. Liuius in primo: Anci liberi suessam pometiā exulatū ierant: & infra de Tarquinio superbo: is primū uolscis bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos mouit: suessamq; pometiā ex his ui cœpit. Et infra idem Liuius eandem suessam rebellem prędæ militi Romano datam ostendit. Et in octauo arunci metu oppidum deseruerunt: profugiq; cum coniugibus ac liberis suessam commigrarunt: quæ nunc aurunca appellata: mœnia eorumq; urbs ab sidicinis deleta. Item in nono: suessam eodem anno colonia deducta: fuerat aruncorum. progressi suessa pometia siue aurunca per appiam silicibus stratam & per cauas uias dextro massico Calenum octauo miliario inueniunt uetustā urbem: quæ nunc carinula dicitur. Estq; hinc falerno agro inde massico monti contigua. quamquam uetusta caleni oppidi uestigia aliquantulum à nunc carinula sunt remota: de qua urbe Horatius: molle calenum. continet sinistrorsum appiæ uiæ qua calenum urbem à suessa peti diximus & ipsi pariter ciuitati mons item massicus supra teanum ciuitatem ut diximus calesq; usq; ad calatiam continuatus. & licet mons ipse dorso uno à calibus sinistrorsum ad uenafrum & inde ad uulturnum recto cursu protendatur, altera pars fracta alicubi uijs cauis & siluosa ad caliculam siue nunc caianellum se dextrorsum flectit: & uulturnum sed inferiori loco petit: adeo ut inter prædictos montes & uulturnum sed superiorem samnitibus continentem campi relinquantur uenafrani semper antea sicut & nunc à ciuitate illis contigua appellati. Namq; Plinius de oliuis tractans uenafranos campos dicit glareosos sed pingues feracissimosq; oleæ esse: his'q; campis adiacent hinc mignanum pe santianum uarianum'q;, inde sextum & superius sicut diximus ultra uulturnū sunt Alifæ, sed alia parte uulturnum inter interiorem contra caianellum labentem quousq; per capuam & olim casilinū fertur in mare, & omnem superius dictum montis tractum & alteram eiusdem massici partem quæ à carinula ad maris littora & sinuessanum olim agrum nunc montis draconis suburbiū pertinet: campestre est solum totius Italiæ amœnissimū quem olim

Trifanum *Sinuessa* *Annibal* *Liuius* *Calenum* *Campi uenafrani*

De campo olim campũ ſtellatẽ appellauere: eidemq; campo partim imminẽt partim inſunt calenum
ſtellate primo ſiue carinulla turris frãcoliſij,teanũ ſidicinũ, cales ſiue calui & calicula ſiue caianel
lum.ſed quod maſſico monti contigiſſe diximus,ut ad liris oſtia pars eius appellaretũ gau/
rus, pariter ad aliam contigit partem, ut inter carinullã turrimq; francoliſij galicanus olim
Caſcanum ſit dictus:ubi caſcanũ incolæ nunc appellant. de campo aũt ſtellate ſic habet Liuius in no
Liuius no:in campum ſtellatem agri campani ſamnitium incurſiones factæ.idem in decimo:Sam
nitium legiones quom partem Appius Claudius prætor partem L. Volũnius proconſul
perſequeretur in agrum ſtellatem conuenerunt.pugnatũ infeſtis animis. cæſa ſamnitum
ſexdecim milia trecenti.Item XXII. Annibalem teleſia potitũ auditis capuanis duobus
alternis fidentem ac diffidentem ut campaniam ex ſamnio peteret monuerunt.ipſe impe/
rat duci ut ſe in agrum caſinatem ducat, edoctus à peritis regionũ ſi eum ſaltum occupaſ/
ſet,exitum populo Romano ad opem ferendam ſocijs intercluſurum. ſed pœnum abhor/
rens ab latinorum prolatione nomen caſilinum pro caſino ducem accipere fecit.auerſuſq;
ab itinere per aliſanum calatinumq; & calenum agrum in campum ſtellatem uſq; ad caſi/
linum deſcendit:ubi cum montibus fluminibuſq; clauſam regionem circunſpexiſſet: uo/
catum ducem uirgis cæſum in crucem ſuſtulit.caſtris ad uulturnum amnem communitis
Maharbalem cum equitibus in agrum ſalernum prædatum dimiſit: uſq; ad aquas ſinueſ/
ſanas ea populatio peruenit: ut uero ad uulturnum amnem caſtra ſunt poſita exurebatur
amœniſſimus Italiæ ager:uillæq; paſſim incendijs fumabãt per iuga maſſici montis Fabio
ducente: ut uero in extrema iuga maſſici montis uentum eſt hoſtes ſub oculis erant faler/
ni agri colonorumq; ſinueſſæ tecta urentes. qui ergo à Teleſia nunc etiam id retinente no
men & à nobis in ſamnio ſupra uulturnũ dextro eſernienſi amne deſcripta mouebat An/
nibal ut ad caſinum iret: per aliſanum quidem primo,ſed inde dextrorſum ad uenafrũ, ab
eoq; oppido caſinum fuit ducendus.ſed dux errore nominis,auerſo ſicut proprie dicit Li/
Caiatia uius itinere ſiniſtrorſum flexit in calatinum, cuius urbem nunc Caiaciam pro calatia di/
cunt:& tranſmiſſis quod euitari non potuit anguſtijs cannarum ſiluoſarumq; uiarum quę
ad caliculam nunc cauanellum ducunt, peruenit ad calenum agrum eius ſcilicet ciuitatis
quæ pro cales ſidicino dicta eſt calui. & per ipſum ſtellatem procedens campũ non prius
uiæ intellexit errorem, quàm ad propinquum caſilini quod nunc caſtellutium appellant
uulturnum perductus clauſam montibus & fluminibus uulturno ac ſaono regionem mœ
ſtus circumſpexit caſtris. Itaq; ad caſtellucium uel ibi prope poſitis facile fuit maharbali
uſq; ad aquas ſinueſſanas,ubi ſcilicet ſaonus in ſtagnum effuſus labi incipit in uulturnum,
prædatum ire. Vt uero ad prædictum uulturnum caſtra ſunt poſita exurebatur amœniſſi
mus Italiæ ager, is ſcilicet qui falernus tunc appellatus pertinebat à carinula ad caſtellutiũ
ſiue tunc caſilinum: quod Liuius agrum falernũ à campano diuiſiſſe aſſerit:per iuga maſ/
Liuius ſici montis ea uidelicet quæ à carinula ad maritimam oram protenduntur Fabio ducente.
Vt uero ad extrema ipſius maſſici montis peruenit Fabius hoſtes ſub oculis erant: quod
ab ipſo monte maſſico uix quatuor milia paſſus caſtellucium & uulturni fluenta diſtant.
Prius uero quàm Annibalis reditum in ſamnites deſcribam,aliqua referre libet ex quibus
campus ſtellas qualis quãtuſq; fuerit patebit. Marcus Cicero legem diſſuaſurus agrariam
qua Rullus Cornelius decemuir & collegæ agrum campanum ſtellatemq; campum & ſu
pradicta ad gaurum lirimq; & ſileta quoq; cum uia herculanea uendere intendebat, ſic ha
bet. At enim ager campanus bac lege amittitur orbis terræ pulcherrimus. & infra: ad/
iungit ſtellatem campum agro campano & in eo duodena diſtribuit in ſingulos homines
iugera, quaſi uero paulum non differat ager campanus à ſtellati.Nam dixi antea lege per
mitti ut quę uelint municipia quas uelint ueteres colonias colonis ſuis occupẽt: calenum
municipium complebunt:tranũ opprimenta & atellam.Oſtendit uero prędictis in orationi
bus Cicero non ſolum uiam herculaneam gaurumq; & ſileta ad minturnas: ſed campum
quoq; ſtellatem peculiares fuiſſe Populi Romani fundos, ex quibus alerentur exercitus.
Suetonius Quod quidem Suetonius Tranquillus innuere uidetur quom dicit C. Cæſarem in conſu/
latu ſuo ad gratiam Romani populi comparandam diuiſiſſe campum ſtellatem uiginti mi
libus ciuibus Romanis quibus tres ſiue plures filij eſſent. ut autem ad Annibalem redea/
mus: dicit Liuius Fabium tamdiu extraxiſſe reliquum æſtatis, ut Annibal deſtitutus ab
ſpe ſumma appetiti certaminis iam hibernis locũ circunſpectaret: quia ea regio præſentis
erat

erat copiæ non perpetuæ, arbusta uineæq; & consita omnia magis amœnis quàm necessa-
rijs fructibus. Itaq; quom sciret Annibali per easdem angustias quibus intrauerat redeun-
dum esse, gallicanum montem & casilinum occupat modicis præsidijs. & infra: inclusus
deinde uideri Annibal & ad casilinum obsessus, cum capua & samnium & tantum à tergo
diuitum sotiorum Romanis commeatum subueherent, pœnus tunc intra fortunæ minas
saxa ac linterni arenas stagna per horrida situ hibernaturus esset. Itaq; quom per casilinū
euadere non posset, & iugum caliculæ superandum esset, ludibrium oculorum in spetiem
terribile ad frustrandum hostem commentus, duo milia boum cornua fascibus sarmento-
rum igni accensorum in montem gallicanum, nunc cascanum turri sicut diximus francoli-
sij imminentē, à Fabio præoccupatum egit. & interea Romani qui ad transitum saltus in-
sidendum locati erant, ubi in summis montibus ac super se quosdam ignes conspexerunt,
præsidio excessere. Interea toto agmine Annibal transducto in agro alifano posuit castra.
Fabius quoq; mouit castra: transgressusq; saltum super alifas loco alto consedit. Tum An-
nibal simulans se per Samnium petere Romam usq; in pelignos peruenit: fuitq; uia nunc
etiam trita, & qua nuper Neapolim iuimus ipsi: ab alifis traiecto amne uulturno sub for- *Formelum*
melo monasterij sancti Vincentij sicut in samnio ostendimus castello ad castrum sarni si-
ue ut dicunt sangri: eo exinde superato qui adiacet colle profectus Annibal amnem rasi- *Rasinus*
num sinistrorsum relinquens ad furculas pelignorū nunc palenæ dictas peruenit, unde fle-
xo itinere per frentanos ortonenses aprutinos retro Apuliā repetijt. Sed iam ad nostrum
ordinem redeamus. Vulturni amnis ostio dextrorsum urbs olim adiacebat ipsius nomine
uulturnum appellata. Liuius uigesimosexto. Capua interim summa ui à consulibus obsi-
deri cœpta est: quæ q̃ in eam rem opus erant comportabantur parabanturq;: Casilinum
frumentum cōuectum: ad uulturni ostium ubi nunc urbs est castellum communitum, an-
te Fabius Maximus communierat: præsidium impositum ut mare proximum & flumen
in potestate esset. Item Liuius libro trigesimosecundo ostendit coloniā Romanam fuisse
deductam uulturnum urbem ad ostia uulturni amnis sitam, ubi nunc oppidū Castellum
ad mare dictum, uidemus: supraq; castellum ad mare uulturno dextrorsum adiacet uicu-
lus castellutium appellatus, ubi casilinū fuisse non coniecturis modo sed multis quoq; du- *Castellutium*
cimur argumentis: primumq; nominis similitudo in cæterarū concursu rationum non pa-
rum ualet: sed & cętera habet castellutium quę de casilino apud Liuium scripta uidemus:
propinquitatem castello quod Fabius ad uulturni ostium cōmuniuerat ut in his duobus
maritimis oppidis uix tertio inuicem distantibus miliario frumentum deponi potuerit sar-
dinia auectum, quod postea Capuam importaretur. Castellutium quoq; diuidit supra de-
scriptum falernum agrum à campano, & propinquū est Sinuessano olim nunc montis dra-
conis agro Nec moueat quēquam ruinarum ueteris ædificij paucitas: quæ nunc in Castel-
lutio apparet. casilinum enim parua urbs nequaquā mœnium structurarumq; munimen-
to sed prænestinorum perusinorumq; qui forte præsidio inerant uirtute eam pertulit du-
rissimam obsidionē. Si uero fuerint qui apud uicos superiore loco appositos uulturno can-
cellum & arnonum fuisse casilinum ideo opinentur, quod in prædictorū aliquo maiuscu-
læ cernantur uetustates, considerare debebunt, solam eorum à mari & à uulturno castello
distantiam ne maritima appellari potuerint aduersari: & præter id esse apud Castellutium
non apud cancellum aut arnonum eam amnis uulturni tortuositatem, quam Liuius apud
casilinum fuisse dicit. Arnonum etiam paululum à prisco mutatū est uetus Romanum no-
men quo & non casilino Liuius si uoluisset uti potuisset. Nam Petrus noster candidus in
parallelarum Plutarchi translatione uitam Fabij Maximi & gesta Annibalis ad casilinum
describens sic habet: In ultimas campaniæ oras casilinū usq; delatus est, quà uulturnus flu-
uius quem natoronum Romani appellant defluit. Ea regio montibus undiq; obsessa uer-
sus mare duntaxat importuosum ac fluminis ostia aperitur. Cætera de casilini obsidione
notiora sunt quàm ut ea hic poni oportere iudicemus. Sed id unum in casilini præconium
libet dicere: casilini obsidione factum esse ut salua fuerit ab Annibale res Romana: quan-
doquidem eius loci obsidionis causa Annibalis animi ex recenti uictoria cannensi arden-
tes refrixerunt: & inclusus Capuæ exercitus ille ferocissimus campanis delitijs eneruatus
est. Ne etiam Arnonum post amissam casilini nominis uetusti gloriam, qua à nonnullis
ornari consueuit, suo etiam careat præconio, rem nouam ipsius uici occasione dicemus,

Falconis auis aëreę & rapacissimæ aucupium, quo inclytus Rex Alphōsus arago apud ar nonum plurimo utitur, ante ducentos annos omnino incognitū fuisse. Nam & si Seruius grammaticus Capuam dicit ab augurio Falconis eo nomine appellatā: quod etrusci eius urbis conditores capim inaugurantes uiderint quo nomine Falconem appellabāt: tamen quis fuerit hominibus dictæ auis usus non scribit. pariter Plinius quom multa ponat rapacium auiū nomina, accipitres scilicet maiores & minores ac chiluones quos aliqui Falcones fuisse uolunt: tamen nullam aucupij usus earundem auium facit mentionem: ut etiam non sit dubitandū quin si temporibus Virgilij eius aucupij usus fuisset Aeneam facturus fuerit & Didonem eas quoq; aues in uenationem tulisse ubi dixit Massiliq; ruunt equites & odora canum uis. Audemusq; confidenti assertione dicere ante ducentesimum ut diximus annum nullā gentem aut natione consueuisse rapaci aliqua aue mansueta alias aues terrestres aut aquatiles aut aerias capere. Supra Castellutium siue casilinum & duodecimo à mari miliario amni uulturno adiacet urbs Capua nouo quidem loco; qui duo milia

Capua passus à priori Capua est semotus. Nec id multis differi oportet: quando uetustę urbis fun damēta portæ theatra templa & cætera ædificia moles magnæ apud sanctæ Mariæ basilicam cui de gratia est cognomen internoscuntur. De Capuæ autem origine & nomine sic habet Liuius in quarto: Peregrina res sed memoria digna traditur eo anno facta: Vulturnum etruscorum urbem quæ nunc Capua est ab samnitibus captam: Capuamq; ab duce eorum Capuo uel quod propius est uero à campestri agro appellatā. cepere autem prius bello fatigatis etruscis in societatē urbis accepti. deinde festo die graueis somno epulisq; incolas ueteres noui coloni nocturna cęde adorti. Notissima uero sunt & relatu lōgiuscula quæ Liuius de Capua tradit: sed digniora summatim accipiemus. libro XXIII. dicit Annibalē quom descendisset ad mare inferū oppugnaturus Neapolim flexisse iter in Capuam luxuriantem longa felicitate āc indulgentia fortunæ, eamq; recepisse. & infra eundem Annibalem castris apud Casilinum cōmunitis præsidioq; modico imposito in hiberna Capuam concessisse, ubi exercitus ille campanis emarcuit delitijs. quem uero finem habuerit Capuanorum cum Annibale amicitia & si uulgo notissimū est paucis dicemus. Capua à Romanis capta dicit Liuius quosdam ex Romanis censuisse delendum esse urbem prædualidam propinquam inimicam: cæterum præsens uicit utilitas: nam propter agrum quem omnium fertilitate terræ satis constabat in Italia primū esse urbs seruata est: ut esset aliqua aratorum sedes. urbis frequentandæ multitudo incolarum libertinorumq; & institorum opificumq; retenta: ager omnis & tecta publica populi Romani facta. cæterum habitari tantū urbem Capuam frequentariq; placuit, corpus nullum ciuitatis nec plebis consilium nec senatus esse, sine consilio publico sine imperio. nec sæuitum incendijs ruinisq; in tecta innoxia murosq;. Marcus autem Cicero quom legem agrariam supradictā dissuaderet, qua Capuam deduci coloniam uolebant, oratione prima habet aliqua, quæ non dubitamus Titum Liuium quando supradicta scribebat perlegisse. Capuā deduci coloniam uolunt, illam urbem huic urbi rursus opponere. Qui locus propter ubertatem agrorum abundantiamq; rerum omnium superbiam & crudelitatem genuisse uidetur. maiores nostri Capua magistratus senatum consilium cōmune omnia deniq; insignia rei pu. sustulerunt: neq; aliud quicquam nisi inane nomen Capuæ reliquerunt: quod uidebant si quod rei pub. uestigium illis mœnibus cōtineretur, urbem ipsam imperio domicilium præbere posse. & in oratione item in Rullum secunda. At enim ager cāpanus diuiditur orbis terræ pulcherrimus: & Capua colonia deducitur urbem amplissimā atq; ornatissimam. & infra. unum ne fundum pulcherrimum populi Romani, caput uestræ pecuniæ, pacis ornamentum, subsidium belli, fundamentum uectigalium, horreum legionum, solatium annonę disperire patiemini? At uero hoc agri campani uectigal quom eiusmodi sit ut domi sit, & omnibus præsidijs oppidorum tegatur, neque bellis sit infestum, nec fructibus uarium, nec cælo & loco calamitosum. Et infra. campani semper superbi bonitate agrorū & fructuum magnitudine, urbis salubritate ac pulchritudine: ex hac copia & omnium rerum affluētia primum illa nata est arrogantia quæ à maioribus nostris alterum consulem postulauit, deinde ea luxuries quæ ipsum Annibalem armis etiam tunc inuictum uoluptate uicit. hanc ipsam urbem contra ac Cicero suaserat Iulius Cæsar coloniam deduci uoluit: de quo Suetonius: quom in colonia Capua deducti lege Iulia coloni ad extruēdas uillas uetustissima

sepulchra

sepulchra disijcerent, idq; eo studiosius facerent, quod aliquantum operis antiqui ferutad tes reperiebant, tabula ęnea in monumento in quo dicebatur Capis conditor capuę sepultus inuenta est. eandem uero Capuam urbem quam Romanus populus in tam iusto odio seruauit, & quam Cicero tantis extulit laudibus, rex Vandalorum gensericus ad annum sexcentesimũ postquam Romanis fuerat subdita ferro igniq; destructam reliquit habitatoribus destitutam: & cum ostrogothis à Narsete omni potentatu deiectis eodẽ loco eosdemq; inter parietes & muros Capua rehabitata esset: ad annum inde circiter centesimũ à longobardis sub triginta ducibus tunc agentibus iterum destructa fuit. Quis autẽ & quo tempore postea eam ad hunc in quo nunc est duos mille passus remotũ transtulerit locum nec alicubi legimus, nec ab his qui inhabitant ciuibus scire potuimus. Plinius in Italiæ descriptione quom ad Capuam peruenit campum illi adiacere dixit leborinum totius Italiæ amœnissimum. & libro septimodecimo de terrarum diuersitate tractans, leborinum Capuæ campum nobilem appellat: eiusq; solum dicit arduum opera & difficile cultu bonis quàm uitijs uberius pascere. est uero hoc totum campestre solum quod à tipbatis monte urbi imminente ad Neapolitanos puteolanosq; colles pertinens uulturno ab ipsa urbe Capua ad eius ostia quibus se in mare exonerat est clausum. & periti regionis Capuani ciues affirmant, campos qui Aduersam urbem nouam ad Atellæ urbis uetustæ ruinas ædificatam circunstant in trecentorum annorum publicis priuatisq; monumentis dici leborios: eam uero uim habuit leborinæ terræ appellatio ut campaniæ nomen in suum mutari optinuerit. Idq; nos meliuscule quàm à prauis chronicorum scriptoribus est traditum referre confidimus. Capua urbe uetusti in eam Romanorum odij & binæ desolationis execrabili infamia laborante uicini urbium oppidanorumq; populi campanos se appellari ignominiosum periculosumq; ducentes id declinarunt patrium nomen, & sese leborinos pro campanis dixere, effecitq; obstinata eorum perseuerantia, ut quicquid urbium & locorum in campania censeri solebat de terra leboris diceretur. Sed corruptum nunc laboris uerbum in eam partem ab ignorantibus accipitur: ut laboris terram cui labor utiliter impendatur dictam existiment: quamquam non desunt qui magis absurde dicant terram hanc à labore quem illi capiendæ & dominio subigendæ impendi oporteat sic à maioribus appellatam. Atella uero urbs cuius sæpe meminit Liuius: & quam Cicero supra de lege agraria cum teano opprimi ægre ferendũ ostendit, fuisse ubi nunc est noua urbs Aduersa præter alias rationes hoc uno constat argumento, quod sanctæ Mariæ ecclesia baud longe ac Aduersa cognomen in Atella uetustum retinet. Liberq; utriusq; urbis & ueteris & nouæ dignitates referre: primũ Atella haud quaq; minora in re parua quàm Capua in magnis præbuit campanæ luxuriæ documenta. si quidem pro superbiæ & crudelitatis origine, quam Cicero tribuit Capuæ hæc Atellanarum carminum lasciuiam modulationemq;: quod nomen indicat, & Macrobius affirmat inuenit: quid uero hæ fuerint Atellanæ M. Varro Aulus Gelius Macrobiusq; & Iuuenalis satyricus sæpe indicant, earumq; artis cum non expediat nec sit huius temporis & loci inquirere documentũ, satis supraq; fuerit obscœnam notare lasciuiam. Pueri & puellæ luxuriemq; spumantes natu maiores compositum metro ac musica modulatione lasciuis & omnia dictu factuq; pudenda exprimentibus uerbis carmen motu quoq; corporis & gestu quaqua uersum etiam resupinato ita in choreis & ad impudicorũ mensas pronuntiabant gesticulabanturq;, ut nihil præter ipsum coeundi exquisitissimũ deesset effectum. meliora aurem originis & disciplinæ rudimenta habuit urbs Aduersa. Robertus Guiscardus uir gloria & laude dignissimus magnam & præstantem eam Italiæ partem quæ regnum Siciliæ aut Neapolitanum est appellata, à sarracenis græcisq; laceratam ad regni ipsius formam primus redegit: qui Neapolim Capuamq; una eademq; premens obsidione castra apud Atellam babuit cõmunita: in quibus quom aliquot perseuerasset annis ciuitatem condidit, ab ipsoq; aduersandi præclaris & potentibus urbibus affectu Aduersæ illi nomen in rei gestæ memoriã dedit. Sed iam ad maris littus est redeundum. Post uulturnum sequitur clanius apud Suessulam oppidum medio pene inter Capuam & Nolam urbes tractu in montibus oriundus. estq; is fluuius de quo Virgilius Clanius non æquus acerris: quia acerrarum urbis agrum sicut & Capuanum olim Atellanum nunc aduersanum multis inundat in locis; adeo ut longiusculis pontibus eum Capuam inter & Aduersam urbem oporteat iungi; ad quos pontes molas esse multas uidemus

Campus leborinus

Terra leboris

Atella

Lasciuia Atellanarum

Atella

Aduersa

Clanius flu.

mus. eidem clanio haud longe à mari infero turris apposita est parum uetusta nunc patriæ appellata, & in ruinis Linterni Scipionis Aphricani uillæ ædificata. Namq; Ptolemæus Pomponiusq; Mela Plinius & Guido Rauennas Iginij imitator Linternum inter uulturnum & cumas ponunt. Liuius autem uno in loco cum supradictis sentire, in alio discrepare uidetur. Nam libro uigesimosecundo quom difficultates afferret quibus Annibal coactus uideretur ex falerno agro qua uenerat angusta uia in Samnium rediturus quod supra diximus sic habet, pœnus tunc intra fortunę minas ac Linterni harenas per horrida situ hibernaturus esset. Quom ergo ad sinistram uulturni tunc ageret Annibal nec ipsum amnem ibi præaltũ uado neq; ponte ad casilinum cõmunito ac præsidijs firmato transmissurus uideretur, oportuit ad falerni agri partem esse Linternum: ubi eum Liuius nisi angustias superasset hyematurum fuisse dicit. & libro uigesimotertio idem Liuius cum fraudem scribit qua Capuani cumas suis partibus adijcere sint conati sic habet: Interim Titus Sempronius consul Sinuessæ quo ad conueniendũ diem edixerat exercitu lustrato transgressus uulturnum flumen circa Linternum posuit castra. Ex quibus nulli dubium fuerit constare Linternum fuisse sicut dicti asserunt cosmographi ad eam uulturni partem quæ spectat in cumas: necessariumq; erit & dicere & tenere Liuium, qui loca perambulauerit & Linterni sicut infra ostendimus Scipionis statuam tempestate disiectam uiderit sciuisse uillam quidem ultra uulturnum sed eius agrum harenosum stagnosumq; citra extitisse. **Linternum** Est uero Linternum locus in quo P. Scipio Aphricanus uoluntarium egit exilium: quem fama est morientẽ sepulchro inscribi iussisse: Ingrata patria ne ossa quidem mea habes. Quæ facta in monumento ingratitudinis patriæ inscriptio effecit ut locum nuper certius exploratiusq; inuenerimus. Namq; ad dictum amnem clanium paulo supra ostium quod habet in mare turris est ruinis ædificiorũ ueterum superædificata: quam ut diximus turrim patriæ uocant, ubi id monumentum fuisse tenemus. Et præter id patriæ uocabulum, præterq; supradicta Ptolemæi Plinij Liuij & aliorum testimonia, certitudinem quoq; attulit nobis euidentiorem fons aquæ acidulæ: quem Plinius Linterni fuisse dicit: cuius aqua uini modo faciat temulentos. Scatet enim nunc etiam inter prædictas ædificiorum ruinas aqua quam pastores affirmant epotam omnes capitis langores curare. Nos eaq; accurate gustata saporem quidem ut cæterarum quæ bibuntur bonum esse cognouimus. sed quamuis fumos ab ea in nares sicut à uino consueuit non ingratos olfauerimus, quos **Seneca** potatio habeat effectus forte ob haustus moderationem intelligere nequiuimus. Seneca epistola. L I. Linterni honestius Scipio quàm baijs exulabat. Sepulchri autem eius'que inscriptionis & monumenti ac statuæ si nullum nunc extat certum indicium minus mi**Liuius** ror quod Liuius Patauinus qui minus centum annis ab illius ætate abfuit quid ipse uiderit lib. X X V I I I I. scribit. Scipionem alij Romæ alij Linterni mortuum & sepultum ferunt. utrobiq; monumenta ostenduntur & statuæ. Nam & Linterni monumentum, monumentoq; statua superimposita fuit: quam tempestate disiectã nuper uidimus ipsi. & Romæ extra portam capenam in Scipionum monumento tres statuæ sunt, duæ Publij & Lucij Scipionum dicuntur esse, tertia poëtæ Q. Ennij. & Seneca epistolæ L X X V I I initio uidetur id ignorasse sepulchrum. Nam dicit in ipsa Scipionis uilla iacens hæc tibi scribo **Cumæ** adoratis manibus eius & ara quam sepulchrũ esse tanti uiri suspicor. Linterno Cumę ad **Vacia uilla** quintũ adiacent miliare, interq; utrunq; locum qua in parte littus inter stagnum & mare incuruatur uilla fuit Seruilij Vaciæ: quã Seneca epistola L V describit. dicitq; prætorium hominem illum diuitem nulla alia re notum fuisse quàm eius uillæ otio in quo consenuerit: ut occupati aliquando clamauerint O Vacia solus scis uiuere, quom tamen ille iudicio Senecæ sciret latere non uiuere: Vnde dicit de se ipso Seneca solitum quotiens illac transirer iocando dicere non de uiuo sed tanquam de mortuo: hic situs est uacia. Cumanæ urbis originem hanc tradit Liuius in V I I I. Cumani à Chalcide euboica originem trahunt: classe qua aduecti domo fuerant multum in ora maris eius quod incolunt potuere. primo in insulam Aenariam & pytacusas egressi, deinde in cõtinentem ausi sedes transferre. Virgilius: Et tandem euboicis cumarum illabitur oris. &, Hic ubi delatus cumæã accesseris urbem: super quo Seruius euboea insula est: de cuius ciuitate chalcide profecti sunt ad nouas sedes quærẽdas: & haud longe à Baijs qui loco à Baio Vlyxis filio hic sepulto nomen accepit, inuenerunt uacuum littus, ubi uisa muliere grauida ciuitatem cõdiderunt. Liuius

in secundo

in secũdo. Accersita deinde auxilia & à latinis populis & à cumis. Cumanę cohortes arte
aduersus uim nisæ declinauere paululum : effuseq; palantes hostes conuersis signis à ter-
go adortæ sunt. & infra: Insignis hic annus nuntio Tarquinij mortis: mortuus est Cumis
quo se post fractas opes latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. & libro quar-
to: eodem anno à campanis Cumæ quam Græci tunc urbem tenebant capiuntur. & o-
ctauo Cumanos Suessulanosq; eiusdem iuris conditionisq; cuius Capua esse placuit. Est
uero cælsus in urbe Cumana collis in cuius cacumine fuit templũ Apollinis: de quo Vir- *Templum*
gilius Arces quibus altus Apollo præsidet. Et quidẽ nunc ea in urbe quam uidimus omni *Apollinis*
destitutã habitatore præter rupes saxo stupendas uiuo pinnæ cernuntur murorum excel-
sæ. & ubi Apollinis arx fuit sacellum est christianum & ipsum uetustate consumptum:
nihilq; extat integrũ nisi cauerna frontispitio decorata manusacto: quam Sibyllæ antrum *Sibyllæ*
fuisse socius itineris nostri Prosper camuleius uir doctus eam ingressus quibusdam conie- *antrum*
cturis affirmauit. Fuit quoq; cumis propinquus ad tria milia passus Hamarum locus sacer *Hamæ*
de quo Liuius uigesimotertio: Campani adorti sunt rem cumanam suæ iurisdictionis face
re primo sollicitantes ut ab Romanis deficerent: ubi id parum processit dolum ad capien-
dum eos comparant. Sacrificium ad Hamas nocturnum erat: huius uero olim celebris lo-
ci mons arduus qui à balneis nunc tripergulanis uix mille quingentos abest passus ruinis
ad uerticem tegitur conspiciendis: & quibus nulla est propior tripergulis hominum habi-
tatio aut cultura. ad partem uero, qua cumæ spectant in auernum & baias, distat pariter
ab utrisq; urbibus fornix lateritio opere sublimibus columnis sustentatus cuicunque Ro
mano operi comparandus. Abest deinde quinto à cumis Misenus mons Virgilij carmine
celebratus: Et nunc Misenus ab illo dicitur. Eidemq; qua spectat in cumas lacunæ adia- *Misenus mons*
cent nunc mare mortuum appellatæ: circa quas in continentis supercilio ruinæ & funda-
menta cernuntur eximia. Fuit namq; locus in quo Suetonius Tranquillus scribit Octauia
num Augustum classem apud Misenum instituisse ingentem: quæ uersas in tyrrhenum
mare imperij Romani prouincias hinc Galliam & utrãq; Hispaniam inde Mauritaniam
Aphricamq; & interiectas insulas tutaret. Eratq; eius classis præfectus Plinius Veronen-
sis: quando apud ueseuum montem incendio est absumptus. Distant à miseni promonto
rio hinc cumæ sicut diximus quinto inde Lucrinus auernusq; totidẽ mille passus. & cum
à cumis uix quatuor milibus terrestri uia absit auernus, illa quinum undiq; milium ma-
ritima longitudo terram ambit omniũ olim Italiæ pulcherrimam in qua Baiæ fuerunt ci- *Baiæ*
uitas opulenta. Idq; omne solum & si quinis ut diximus productum est milibus, latitudine
tamen parum uariata duo alicubi & minus alibi milia explet, ut digiti unius speciem præ
se ferat: quo in terrarum ut ita dixerim digito tam multa cernuntur, partim integra in
subterraneis, partim superius semiruta, partim in ruinas collapsa ueterum operum monu
menta, ut extra urbis Romæ mœnia nihil illi toto in orbe terrarũ ædificiorũ magnitudine
ac pulchritudine par credã: existimemq; fuisse ut nõ iniuria dicat Horatius, Nullus in orbe
locus Bais prælucet amœnis. Quomq; Misenus è regiõe Puteolos spectet, mare quo inui-
cem dirimunt ex Suetonij Tranquilli in uita Caij Caligulæ sententia uix tria milia passus *Suetonius*
& sexcentos implet, unde sinus utrobiq; dictus olim Baianus à Miseno in intimum auer- *Sinus baianus*
ni sinum quinis & totidem ab auerno in Puteolos milibus est productus. Fuerit uero ope
rosum singula describere quæ aut digitus ille terrestris, aut sinus Baianus habet. sed digni
ora quantum fieri poterit breuiter attingemus. Primum Misenus ipse mons qua in pro-
montorium coarctatur & si natura cauernosus fuerit: tamen tantis excauatus est operum
laboribus, tantis uel marmoreis uel lateritio & lapide quadrato compactis in sublime du-
ctis sustentatur columnis, ut ubiq; pensilis uideatur. erantq; ut apparet intus balnea, erant
natatoria, erant ad cœnas luxumq; triclinia. superius uero in continenti, & quà uergit in
prædictum Misenatium classis locum, fundamenta uisuntur his qui non uiderint incredi
bilia: ubi Piscinam uulgo mirabilem dicunt. nam cum ea pulcherrime ut constat ædis de- *Piscina mira*
super destructæ fundamenta fuerint, pars hæc extans subterranea sublimibus sustentata
lateritijs columnis ducentos quinquaginta longitudine centum'que & sexaginta latitudi-
ne passus patet. & ita est integra ut noua uideatur: quam Lucij luculli domum quæ illi *L. Luculli*
erat in Baiano fuisse tenemus. & quia in loco omnium Italiæ calido est sita, uidetur esse *domus*
illa de qua Plutarchus scribit Lucullum perbelle cum Cn. Pompeio ac Marco Cicerone

& plerisque illius sæculi principibus uiris iocatum fuisse: cum ipsis omnibus Romanis in Lucullano nunc frascato apud Lucullum æstate cœnantibus, Pompeio imperitiam ædificandi in Lucullo damnanti, quod domum pulcherrimam sumptuosissimam'que nimis multis porticibus fenestrisq; apertam, æstati quidem idoneam sed hyemi omnino inhabilem fecisset: ille respondit, uirtuti suæ Pompeium detrahere qui grues se prudentiores existimet, æstiua loca hyemaliaq; alternis inhabitantes. Sese enim dicit qui hanc in Lucullano æstati idoneam fabrefecerit, alteram in semper uernanti Baiano hyemalem pulcherrimamq; exædificasse. sepulchra uero & uillarum aliorumq; monumentorum uestigia partim omnino prostrata: partim semiintegra tam multa eo in quinum milium peninsulæ & digiti territorio cernuntur: ut continuatam ibi urbem potiusquam dispersas per agrum uillas fuisse appareat. Sed iam sinum describamus Baianum: de quo nihil est quod admirabilius dicere possimus quàm quod omnia eius littora decem milia passus à Miseno ad Puteolos in circuitu protensa ædificijs & quidem omnium quæ raro alibi uiderimus maximis contecta ac continuata fuerunt: quom eorum pars collibus imposita celsissimis & in apertum prominentibus pelagum brachijs sustentata fuerit insanarum molium opere in profundissimum mare iactis. extant tamen aliqua penè integra, thermæ scilicet ad ipsum Baianum sinum intimum: qui unicus nunc locus priscam Baiani appellationem memoriamq; conseruat. sunt & aliæ penè similes thermæ illis propinquæ: quarum conditoris & nominis notitiam habere nequiuimus. Sed balneum longe infra auernum petentibus & Lucrinum est obuium, nedum ædificij structuram sed & picturam quoq; aliqua ex parte integram conseruans: in quo uersuum pars pictorum extat, ex quorum uerbis carptim lectis conijcere licet, id fuisse Ciceronis balneum: cui id carmen libertum eius adscripsisse Plinius asserit. supraq; illud idem Ciceronianum aliud est balneum in longam tortuosamq; fossam saxo excauatum: quod sine aliquo aquæ calentis usu solo uapore sudores prouocat copiosissimos: & sicut ferunt medici saluberrimos. Fuit uero maioribus thermarum huiusmodi usus quas ab actu fricandi tergendi'que necessario frictolas appellarunt: eas'que æque ac balneas uiduis & uirginibus christianis euitandas esse gloriosus ecclesiæ doctor Hieronymus admonuit. Tritolam nunc corrupte appellant. Incipitq; ad eam sinus Baiani partem Lucrinus esse: De quo in Virgiliani uersus expositione. An memorem portus lucrino'que addita claustra: Seruius sic habet. in Baiano sinu campaniæ contra Puteolam ciuitatem lacus sunt duo Auernus & Lucrinus: qui olim propter copiam piscium uectigalia magna præstabant. Sed quom maris impetus plerunque perrumpens exinde pisces excluderet, & redemptores grauia damna paterentur, supplicauerunt senatui. & profectus Cæsar ductis brachijs exclusit partem maris quæ ante infesta esse consueuerat: reliquitq; breue spatium per auernum quo & copia piscium posset intrare & fluctus non essent molesti: quod opus Iulium dictum est. de eodem Suetonius. portum Iulium apud Baias immisso in lucrinum & Auernum mari lacum effecit. Et Seruius in uirgiliani uersus expositione Diuinosq; lacus, sic dicit Auernus & Lucrinus lacus antea siluarum densitate sic ambiebantur, ut exhalans inde per angustias aquæ sulphureæ odor suauissimus superuolantes aues necaret: unde & Auernus dictus. Quam rem Cæsar audiens deiectis siluis amœna reddidit loca. & infra in Virgilianum uersum Acheronte refuso, Acheron fluuius dicitur infernorum. Sed constat locum esse haud procul à Baijs undique montibus septum: adeo ut nec orientem solem possit aspicere nec occidentem sed tantum meridionalem. Baiani sinus latitudinem de qua diximus, Suetonius in Caligulæ uita sic ostendit: Baianum medium interuallum & Puteolanas moles trium milium & sexcentorum fere passuum ponte iunxit, contractis undique onerarijs nauibus & ordine duplici ad ancoras collatis, superiecto aggere terreno ac directo in Appiæ uiæ formam. per hunc pontem ultro citro'que commeauit biduo continenti. primo die falerato equo, insignis quoque ciuica corona, & scutum tenens, & gladio aurea'que clamyde. postridie quadrigario babitu, curriculo'que bijugi famosorum equorum. sed & Nero illius successor maiores circa Baianum excogitauit insanias: de quo Suetonius. inchoabat piscinam à Miseno ad Auernum lacum contectam porticibus quasi conclusam: quo quicquid totis Baijs calidarum aquarum esset conuerteretur. fossam ab Auerno ostiam qua nauibus necnon uia iretur, longitudine

Margin notes: *Baianus si.* (beside "licet ad ipsum Baianum sinum intimum"); *Frictole* (beside "maioribus thermarum huiusmodi"); *Lucrinus* (beside "iano sinu campaniæ"); *Auernus* (beside "qui olim propter copiam"); *Pons trium milium* (beside "& Puteolanas moles trium milium").

dine centum sexaginta milium, latitudine qua contiguæ quinqueremes commearent. De eodemque scelestissimo imperatore Suetonius: agrippinam matrem litteris Baias euocauit ad solénia quinquatriũ simul celebranda: datoque negocio trierarchis qui liburnicam qua aduecta erat uelut fortuito concursu confringerẽt, protraxit conuiuiũ, sed quom nando euasisset iugulari fecit. Seruius Virgilianum exponens uersum, Infernique lacus: dicit Lucrinum & Auernum significari: inter quos est spelunca per quam ad inferos descendebatur. Sed iam satis de uetustioribus, ad recentiora ueniamus: Helius Spartianus de Alexandro imperatore optimo Mammeæ christianæ filio sic habet: In Baiano palatium fecit cum stagno Mammeæ matri: quæ Mammea tunc dictum hodieque uocatur. fecit & alia opera in Baiano magnifica in honorem affinium suorum & stagna stupenda admisso mari. fuit Baiano sinui propinquus Bauli locus Herculis. quem Seruius dictum putat quasi bouali quod illic habuerit animalia. hæc sunt quæ de Baiano sinu siue uetusta siue recentiora duximus dicenda: restat ut ea præsentibus applicemus. ad Fricolas nunc Tritolam Lucrinus incipiebat: cernuntur enim regione illius in littore brachia murorum, quæ Cæsar ut uiolentum excluderet mare fecit. Auernus uero à Lucrino nunc separatus est quod breue spatium à Cæsare relictum quo piscium copia posset intrare mare superinducta harena conclusit: quæ quidem clausura diligentissime de industria conseruatur ne crescentes accedente mari aquæ balneis officiant: quæ uicus nunc tripergula appellatus plurima & ut medici perhibent omnium Italiæ saluberrima habet. Adiacent uero ea omnia Auerno lacui salsum in aquis retinenti saporem: quas quidem aquas ita habet altas ut nullis etiam longissimis funibus saxo aut plumbo magni ponderis ad perpendiculum colligato eius profunditas tangi possit, mirum'que est cernere stupendi & insani operis ædificia quæ aut in circuitu Auerni aut in eius aquis ripæ proximioribus fuerunt iacta: quom tamen uiæ silicibus in circuitum stratæ & aquarum formæ dulcium superioribus in collibus penè sint integræ. Egressi depressa hæc Lucrini & Auerni loca & Puteolos petituri, uia incedunt silicata, ad quam undique maiorum supradictis ædificiorum in Baianum superne despectantium ruinæ cernuntur, quousque ad uiam est uentum atellanam: quæ ab urbe Roma atellas per Appiam & post ab atellis ducebat ad Baias: qua quidem in uia haud longe à Puteolis & Baiano medio'que ad nunc Aduersam spatio tam integra adhuc sunt ueterum operum monumenta, ut si ostia addantur & fenestræ, uideantur habitationem non incommodam præstatura: eadem'que uia ad Baiani supercilium ubi sanctæ Mariæ sacellum est post tergum relicta, maiorum etiam omnium quæ hactenus circa Baianum descripsimus ædificiorum ruinæ in sublimi erectæ cernuntur: quas incolæ belgermanum appellant. fuerunt'que opera sicut litteræ pila incisæ marmorea ostendunt, quæ Tiberius Cæsar bello Germanico feliciter perfecto, unde Germanicus est appellatus ad facti eius famam memoriam'que extruxit. Ei'que pulcherrimo etiam nunc operi proximum est penè integrum extans theatrum, cuius occasione factum esse dicit Suetonius, ut cum celeberrimis ludis quibus Cæsar intererat Augustus senatorium uirum frequenti consessu nemo recepisset, idem princeps spectandi modum correxerit. Dehinc sunt Puteoli, de qua ciuitate uetusta sic habet Liuius in quarto. exitu eius anni Q. Fabius ex autoritate senatus Puteolos per bellum captum frequentari fecit: emporium'que communiuit, atque præsidium imposuit. & infra de Annibale: ad lacum Auerni per speciem sacrificandi re ipsa ut tentaret Puteolos descendit. sacro deinde perpetrato ad quod uenerat, & dum ibi moratur peruastato agro cumano usque ad Misenum promontorium, Puteolos repente agmen conuertit ad opprimendum præsidium Romanum. & infra: P. Cornelius Scipio Aphricanus & C. Aelius pętus magna inter se concordia senatum sine ullius nota regebant: & portoria naualium capuæ Puteolis'que instituerunt. & infra: consul Atinius tulit ut quinque coloniæ in oram maritimam deducerentur: quarum una fuit deducta Puteolos. Helius Spartianus dicit Adrianum imperatorem quom mortuus esset apud Baias sepultum fuisse Puteolis in uilla Ciceroniana: ubi Antoninus successor templum pro sepulchro illi consecrauit. Puteolis nostro ordine transmissis locus occurrit medio inter ipsam & urbem Neapolitanam spatio fama apud ueteres celebratus. namque uilla quam Plutarchus tradit Lucium Lucullum habuisse prope Neapolim, & apud eam montem excidisse, atque ita excauasse ut mare introduceret, unde

Bauli

Tritolla.

Puteoli

Villa Luculli

Xerxes togatus Cn. Pompeius & M. Cicero illum appellare soliti fuerunt Xerxem togatum, ea est cuius ruinæ ingentes balneo supereminent agnani dicto. quamquam non balnea loco sed alteræ sunt Frictolæ superioribus meliores: & qui rerum huiusmodi magnarum ingenio uiribus'que factarum peritiam habent, facillime scissuram præuident, intelligunt'que ma nufactam unde defossus reiectus'que mons uiam præbuit, nunc etiam leui opera reparabilem qua mare nunc agnani lacum ita impleret: ut ad uillæ muros porticus'que nauigari posset. procedentesq; eo itinere ad cauernam perueniunt griptam nunc appellatam tubi pausilypus pulcherrimis olim sicut Plinius tradit uillis habitatus ad sexcentos passus excauatus planum uia Puteolana curribus iter præbet. quis autem id memorabile opus fecit ignotum est nobis, qui tamen legimus factam apud Senecam cordubensem ipsius loci mentionem epistola quinquagesimaseptima, ubi dicit: excepit me Cripta Neapolita-

Cripta Neapo. na: nihil illo carcere longius, nihil illius faucibus obscurius, quæ nobis præstant non ut per tenebras uideamus, sed ut ipsas cernamus: si locus haberet lucem, puluis auferret, in aperto quoq; res grauis & molesta: quid illic ubi in se uolutatur, & quom sine ullo inspiramento sit inclusus in ipsos à quibus excitatus est recidit: & Donatus in Virgilij expositione tradit ipsum poëtam sepultum fuisse Neapoli uia Puteolana ad secundum lapidem, quod sepulchrum circa prædictam Criptam sæpe quæsitum nequiuimus inuenire.

Neapolis Sequitur Neapolis urbs uetusta atq; præclara, cuius originem Liuius in octauo refert in Cumanos his uerbis: Palæpolis fuit haud procul ubi nunc Neapolis est: duabus urbibus idem populus habitabat. Cumis erant oriundi: Palæpolim'que quam tenerent Græci dicit infra Liuius à Publio Plautio consule captam fuisse. & infra iam publius inter Palæpolim Neapolim'que loco opportune capto diremerat hostibus societatem auxilij mutui. & infra item dicit Neapolim auxilio nolanorum Romanis deditam fuisse. usi uero sunt semper postea Neapolitani erga Romanos & alios dominos constantissima fide, primum Romana republica Cannensi clade consternata cum ad Gerionem iam hyeme impendente consisteret bellum Neapolitani legati Romam uenerunt, ab his quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in curiam delatæ, quas quidem senatus contra morem suum accepit, & Neapolitanis gratias egit. Quomq; Annibal Neapoli summopere potiri quæsiuerit, Neapolitani in Romanorum partibus perstiterunt. Liuius in XXIII. de Annibale. ipse per agrum campanum mare inferum petit oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. & infra. Annibal Capua recepta cum iterum Neapolitanorum animos partim spe partim metu nequicquam tentasset, in agrum nolanum exercitum duxit. & infra quarto: Inde ad populandum agrum Neapolitanum magis ira quàm spe potiundæ urbis duxit. Floruit autem semper postmodum Neapolitana urbs Romana re sub consulibus & pariter sub principibus integra: adeo ut apud eam graues uiri animorum à curis laxamentum quærerent, & discoli lasciuiæ diuersorium. Suetonius de Nerone: Reuersus è Græcia Neapolim quod in ea primum artem Musicam protulerat albis equis introijt disiecta parte muri. & infra: Nero de motu galliarum Neapoli cognouit die ipso quo matrem occiderat. Sed & uiros uidemus litteris celebratos Virgilium diu Titum Liuium aliquando, & Horatium Neapoli moratos fuisse. & Seruius asserit Virgilium scripsisse Georgica Neapoli: quam Parthenopem appellauit ac otij ignobilis notauit. Franciscus quoq; petrarcha præstanti uir ingenio à Roberto rege Neapolitano gallicana oriundo progenie rogatus Neapolim bis se contulit, nulla quidem maioris lucri spe suasus: quàm ut optimo atque humanissimo regi doctos & uirtuosos uiros unice amanti gratificaretur: eamq; uim habuit inita inter diuitem regem & doctum integrumq; sed rerum inopem uirum, & tamen animo & uirtute diuitem poëtam, ut per unicam eiusmodi amicitiam conseruatus nunc uiuat rex Robertus. Nam quod omnibus in quorum manus hæc uenient faciliter ostendere, ac quoad uixerimus probare poterimus, extra ur-

Robertus rex bem Neapolitanam paucissimi ac pene nulli sunt uiri quantumuis docti, qui Robertus rex quis & unde aut quo tempore fuerit alia nouerint ratione uel causa: quàm quod eum in amicissimi Francisci petrarchæ operibus siue latinis siue uulgaribus legendo recognouerunt. Seruius in Virgiliani uersus expositione: Nec tu carminibus nostris indictus abibis Oebale: dicit Oebalus filius est Thelonis & nymphæ Sebetridis. Hic autem est iuxta Neapolim, sed thelo regnauit capreis: filiusq; eius transijt ad campaniam, & multis subiugatis

gatis populis, suum dilatauit imperium. At postq̃ Romani imperij inclinatio cœpit, crebrescentibus barbarorum insultibus Neapolitani partes Romanorum pro posse, supraq̃ secuti sunt. & quod in historijs copiose ostendimus, rex Vandalorum Gensericus classe ingenti ab Aphrica ducta, Romanam urbem captam spoliatamq̃, & omni humano habitatore destitutam reliquit: qui & Capuam quoq̃ euertit: ad Neapolim uero quũ uenisset, eam diu obsidione pressam capere nequiuit. Paucis ab inde annis Belisario Iustiniani imperatoris duci adeo constanti animo restiterunt Neapolitani: ut quum postea per lapideũ aquæductus foramen scalpris dilatatum urbs in eius potestatẽ facta esset, Neapolitani sola principis humanitate ab excidio sint seruati. Multis postea interiectis annis, quum sarraceni omnem oram maritimam, quæ à Caieta Rhegium usq̃ protenditur per bellũ obtinuissent, Neapoli quoq̃ sunt potiti, quã ad annos triginta possederunt: quousq̃ Ioannes decimus pontifex Romanus uir excellentissimus, pellendis Italia sarracenis animũ adiecit: quo hortante, & auxilia subministrante, Neapolitani omniũ primi id diu inuisum abiecerunt iugum, secutiq̃ eius urbis exemplum, cæteri campaniæ, lucaniæ, & brutiorum populi eam scilicet incolentes oram, quæ à Neapoli continet freto siculo, dominio sarracenorũ abiecto, sese in christianã uindicarunt libertatem. Qua afflicti clade sarraceni auxiliaribus copijs ex Aphrica Mauritaniaq̃ accersitis, oppida & urbes, quæ sibi erant in Italia reliquę præsidijs confirmatas maioribus retinere conati sunt, phormias, minturnas, sinuessam, uulturnum, linternum, cumas, atq̃ baianum: nam puteolani neapolitanis ab initio in rebellione consenserant. Perstitit uero perseuerauitq̃ sanctissimus pontifex in sua expellendæ barbariei æternis digna laudibus uoluntate: & Italos omnes quantumuis inter se alijs rationibus laceros atq̃ discordes in fidei christianæ tutelam orando suadendoq̃ magis quàm q̃ nequisset iubendo, armari obtinuit. Quibus tñ magnum coactis exercitum, pontifice Ioanne duce, uentum est ad minturnas. & quod in eius urbis descriptione diximus, prælium apud eam gestum est: in quo sarraceni maxima clade superati sunt. unde factum est, ut ea gens impia, & non magis christiano quàm Italico nomini inimica regionem prædictam à phormijs ad baianum: & quicquid urbium, oppidorum munitorum locorum in ea præsidijs obtinebant, incendijs & toto conatu reliquerint dirutum, adeo ut ea quã hucusq̃ uix conando potuimus singulis in locis ad nominis antiqui noticiam perducere manserit solitudo. Aucta uero est semper postea opibus urbs Neapolitana: & fœliciter sub Ioanne decimo inchoatas in barbaros inimicitias fœlicissime retinuit. Namq̃ quum Leonis quarti papæ temporibus sarraceni sanctorum Petri & Pauli apostolorum utrasq̃ urbis Romæ basilicas ui captas incendio absumpsissent, urbemq̃ Romam diu obsessam capturi uiderentur, nullis maioribus ex omni Italia quàm Neapolitanorum uiribus, & seruata est Roma, & barbari sunt expulsi. Nimis multa huic operi & loco essent illa, quæ de Neapolitanorum uarijs casibus scribi possent, dum Guiscardis Germanisq̃ & Gallicis regibus, qui Neapolim à trecentis annis regia ornarunt dignitate obedientissime parent. sed omnes eorum laudes accumulat gloriosa calamitas in magnam conuersa fœlicitatem, dum pro seruata gallico Andegauensi principi Renato fide durissimã ab Alphonso aragonũ rege obsidionem pertulerunt: quousq̃ pari cum Belisarij temporum euentu per aquæductus cuniculum ab ipso rege capti, atq̃ ad hanc, in qua nunc beati florent fœlicitatem eiusdem regis præsentia clementiaq̃ seruati sunt: ut non immerito is rex triumphi consuetudinẽ diutissime intermissam, longo tandem postliminio in Italiam reuocauerit. Habet urbs neapolitana basilicas, mœnia, & arces, & publicas priuatasq̃ ædes superbas, & cęteris Italiæ maioribus comparandas: in quis præclarum est uirginis Claræ monasterium: quod à Sancta Aragone regina Roberti regis inclyti uxore ædificatum facile omnia Italiæ monasteria antecellit, eiq̃ proximum esse uidetur sancti Martini extra urbis mœnia cartusiense cœnobium ædificij magnificentia pulcherrimum. Constat tamen arcem unam castellum nouum appellatum, mari imminentem Alponsi regis laude & memoria dignum opus, cæteris quæ in Italia nunc extent ueteribus siue nouis operibus monumẽtis & structuris præferendũ esse, siue turrium eius murorumq̃ altitudinẽ & crassitudinem & pulchritudinẽ,

mam,sed & ipsum quoque pontificatum in dominij potestate continuit. Pauloq; post alterum Neapolis pontificem Romanum habuit Ioannem XXIII ex gente Cossea:quem alioquin prudentem Sigismundus imperator in Germaniam seductum à concilio Constantiensi,pro ecclesiæ facienda unione priuari curauit.magno item per id temporis ornamento Neapolitanæ urbi fuit Ladislaus rex Galliæ regum prosapia, Neapoli genitus & nutritus: qui militiæ omnino deditus, præter id Neapolitanum omne regnū armis quæsitum,urbem quoque Romam Perusiamq; & Assisiam de iuribus ecclesiæ & Cortonam de Etruria cepit:quam uendidit Florentinis:constansq; fuit omnium eius ætatis prudentium opinio,ipsum Italico regno, & quod postea facillimum erat imperio Romano, nisi florentem eum mors intercepisset breui potiturum fuisse. Neapolitanæ urbi secundum littus Pompeij à uetustis scriptoribus proximi describuntur: qui uicus olim fuit amœnissimus,Romanisq; gratissimus:adeo ut M. Cicero legem, de qua sæpe diximus,dissuadens Rulli agrariā ægre ferendum ostendat Pompeios à decemuiris uenundari. & quia doctos qui hoc tempore Neapoli apud regem in pretio habentur errare uidemus, Pompeios & Herculaneum ubi nunc turris est octaui fuisse affirmantes, uetus testimonium ostendendo certius Pompeiorum loco afferemus. primumq; dicimus, ubi nunc annuntiata & castellum est ad mare Pompeios uicum oblongum uillisq; speciosissimis frequentissimum fuisse. Liuius in nono. Per idem tempus classis Romana à P. Cornelio, quem senatus maritimæ oræ præfecerat, in campaniam acta: quum appulsa Pompeios esset socij nauales ad populandum nucerinum agrum profecti, facta præda exuti sunt. qui ergo nucerinum prædaturi fuerunt agrum,nauales milites Sarni ostia potius ingredi oportuit, quàm ad distantem sexto miliario turrim octaui facere excensionem. Herculaneum uero ulterius & multis distans milibus fuisse infra ostendemus. & quidem turris octaui nominis noui uicus,cui distantia ab urbe Neapolitana dederit appellationem,nullas habet uetustatis reliquias,præter superioris Plinij mortis locum,quem ibi fuisse necessarium tenemus. Nulla enim in parte alia uesceui montis incendia, quibus imprudēter inspiciendis Plinius est necatus,naui potuerunt adiri:& quidem ea omnis ora ubicunq; saxa etiam in littoris supercilio terræ supereminent, incendij uestigia ostendit adeo certa,ut nihil præter flammā fumumq; desit,quo illa passim nunc etiam ardere aduena suspicetur:fuitq; id incendium, de quo Suetonius Tranquillus in Titi Vespasiani uita sic dicit:Quædam suo tempore tristia acciderūt,ut conflagratio Veseui in campania:curatores restituendæ campaniæ consularium numero sorte duxit:bona oppressorum in uesevo, quorum hæredes non extabant, restitutioni afflictarum ciuitatum attribuit. Veseuum uero montem uitium agrorumq; cultura ditissimum nunc appellant summum, ꝙ in conspectu Neapolitanæ urbi positus, & hinc campis,inde mari maiore parte circumdatus uidetur esse summus. In mediterraneis campestribus,quæ Aduersam urbem uesevumq; montem interiacent:duo extant loca, ueterum memoria celebrata. Merelanium olim nunc Marlianum oppidum, & urbs Acerræ, de qua Liuius XXIII. Hannibal Acerras cepit uacuas, & incendit. & libro XXVII: Acerranis permissum est,ut ædificarent,quæ incensa erant: ad quam historiam allusit Virgilius in georgicis,ubi terras laudans culturæ excellentioris dicit:Talem diues arat Capua,& uicina uesevo Ora iugo,& uacuis clanius non æquus acerris. Quo in loco Virgilius id quod supradiximus de terra leboris innuit, omnem eam regionem quæ undique clanio amni adiacet,leborinam olim appellatam,feracissimi esse soli: sicut de ea Plinium scripsisse ostendimus: qui tamen de terris tractans ad sationem uitium optimis, dicit campaniam ubiq; optimam uitibus esse,quę tenues exhalat nebulas:& cretam in pompeianorum agro,ac argillam cōctis ad uineas generibus anteponi, quoniā excipitur cum illis inuicem sabulum album. Sed iam uentum est ad superiorē clanij amnis partem:quum ab acerris distet quatuor milia passus Suessula oppidum nunc uacuum, iuxta quod sicut à principio diximus,fontem is fluuius habet. Sarnusq; post hac nobis describendus ordine uidetur occurrere,quum cætera explicuerimus de Suessula:de qua Liuius in septimo. Tertia pugna ad Suessulam commissa est: qua fugatus à M. Valerio Samnitium exercitus. & in octauo. Cumanos Suessulanosq; eiusdem iuris conditionisq;,cuius Capuam esse placuit. & infra:Inter Capuam & Suessulam castra castris cōferamus. & libro XXIII Hannibal super Suessulam per montes Nolam peruenit. & infra. M. Claudius proconsul ad eum

Ladislaus rex

Vesevus mōs

Marlianum

Acerræ

Suessula

ad eum exercitum qui ſupra Sueſſulam Nolæ præſideret miſſus. Et inferius Claudiana
caſtra erant ſupra Sueſſulam. Sed iam aliqua de campanis propter dimidiatum in Samnio
ſicut oſtendimus, uulturnum ſuperius omiſſa repetẽda ſunt. Ea in parte ad quam Sabbati
amnis ſtipite utrinque deſcripto, Samnium omne finitum eſſe oſtendimus, Iſclerus ſequi- *Iſclerus*
tur omnium campaniæ hac in parte fluuiorum primus in uulturnum ſupra Capuam quin
to fermè miliario cadens: qui iſclerus ex montibus Caudinam uallem claudentibus ortum
habet. & inter Soritellam fluuium ſuperius in Samnio deſcriptum: & ipſum iſclerum ſunt
montes altiſſimi: in quibus primum eſt gripta oppidum, cui ſupereminet mons nunc Ta- *Tabor*
bor, olim taburnus: quem Seruius Virgilium in georgicis exponens, campaniæ montem
eſſe dicit: qui uites ab induſtria cõtra naturã alat. Et idem ſuper uerſu item Virgilij Aenei-
dos XII. Ac uelut ingenti ſila ſummo'ue taburno. dicit taburnus mons eſt campaniæ. ual *Taburnus*
li autem ex monte taburno in iſclerum uergenti imminet collis pacis: & uallis quam iſcle-
rus efficit, dextrorſum habet lunatulam & ducentium. Superiusq́ in monte eſt Airola no *Airola*
bile oppidũ, comitatus titulo inſigne, duobus miliaribus à furculis caudinis diſtans. per-
tinent in hæc uſq; loca montes ardui, Capuæ ad aduerſam regionem imminentes: qui &
longiuſculo tractu ad Nolam urbem ferũtur, tiphata olim appellati: in quibus oppida ſunt *Tiphata*
Meronida, caſerta comitatu inſigne, magdalonum, & ſuperius duraganum: in proximaq́ *montes*
ualle furculis caudinis ſuperiore argentum eſt: & infra marilianum uetuſti, ut diximus, no
minis oppidum. Proxime ad medium montem eſt cancellum oppidum, ſuperius forinũ.
Sunt uero hi montes tiphata: de quibus ſic habet Liuius in ſeptimo. Nam Samnites omiſ-
ſis ſidicinis, ipſam arcem finitimorum campanos adorti, unde ęque facilis uictoria prædæ
atq; gloriæ plus eſſet, Tiphata imminentes Capuæ colles cum præſidio firmo occupaſ-
ſent: deſcendunt inde quadrato agmine in planiciem, quæ inter Capuam tiphataq́ inter-
iacet. Et idem infra: prælium ad tiphata atrox, in quo oculos Romanis ardere dixerunt. Fu
ſi cæſiq́ Samnites. Et libro XXIII. Hannibal ad tiphata caſtra habebat, qui raptim cur-
rens gracchum non inuenit. & infra: Inter Capuam caſtraq́ Hannibalis, quæ in tiphatis
erant. & inferius Hannibal præſidio medio relicto in tiphatis, profectus cum exercitu
toto. & libro XXIIII. Hannibal profectus arpis, ad tiphata in ueteribus caſtris ſuper Ca
puam reſedit. Liuius item lib. XXXII. Cornelius Scipio Aphricanus, C. Aelius Pætus
ſub tiphatis capuæ agrum uendiderunt. Ad eiuſdem montis decliuia, quæ auerſa à Capua
regione in caudinæ uallis ſuprema deſinere incipiũt, Sarnum eſt oppidum, à ſarno fluuio *Sarnum*
ibi fontes copioſiſſimos habente dictum: in quibus fontibus ſcribit Plinius ligna & folia *Plinius*
quum ceciderint, in lapides dureſcere. Sed inter eos fontes & ueſeuum montem longe ſu-
pra à nobis deſcriptum, Nola eſt urbs uetuſtiſſima, & in hiſtorijs celebrata: quam Iuſtinus *Nola*
à Iapygis conditam fuiſſe aſſerit: cuius agrum eſſe fertiliſſimum Virgilius in bucolicis ſic
ſcribit: Talẽ diues arat Capua, & uicina Veſeuo Nola iugo: licet ora poſuerit pro nola: no
lanis, ſicut ſeruius ſcribit, iratus: quia eum aut hoſpitio non acceperant, aut aqulam nolu
erant ei concedere in ſuum agellum ueſeui radicibus ſubiectum deriuandam. Liuius in no
no. In campaniam reditum maxime ad nolam armis repetendã: quæ capta eſt à C. Liuio
conſule. & libro XXIII. Hannibal Capua recepta cum iterum Neapolitanorum animos
partim ſpe, partim metu nequicquam tentaſſet: in agrum nolanum exercitum duxit, Item
infra. M. Claudius proconſul ad eum exercitum, qui ſupra Sueſſulã nolæ præſideret miſ-
ſus. Item inferius: & nolæ ſicut priore anno, ſenatus Romanorum, plæbs Hannibalis erat.
Item inferius: eadem æſtate Marcellus ab nola, quam præſidio obtinebat. & inferius Han-
nibal præſidio modico relicto in tiphatis profectus cum cætero exercitu ire nolam pergit.
Et libro XXIIII. Aduentu Hannibalis nolana mota eſt plæbs. Liuius item libro IIII de
nonageſimo. Sylla nolam in Samnio recepit, & agros eius legionibus diuiſit. Si autem Li-
uius hoc in loco nolam in Samnitibus annumerat, minime mirandum, quod eo in ſociali
bello, quod tunc is ſcribebat, Nola uicinis Samnitibus ita obſtinate cõſenſerat: ut ex ea re-
gione haberi potuerit. Suetonius Tranquillus mortem Octauij Cæſaris Auguſti deſcri-
bens eum dicit à Capreis Nolam delatũ in eodem cubiculo, in quo pater Octauius obijſ-
ſet & cẽturiones eũ à Nola Bouillas humeris detuliſſe. Plinius [illegible]

Sarnus qua rigat oppida Sarnus, & nocturnæ auræ editor à Lucano appellatus, nunc dicitur Scafati à scafis: quæ ibi tenentur uiatoribus in agrum nucerinum traijciendis. Nam proxima ad quatuor mille passus est urbs Nuceria: quam M. Cicero legem dissuadens agrariam, Rullo Cornelio propositam, queritur in decem uirorum libidinem peruenturam, his uerbis, Neapolim Pompeios Nuceriam suis præsidijs deuincient. Liuius autem libro XXII sic habet Nucerini Atellam quia id maluerant, Atellani Calatiam migrare iussi. Nuceriæ dextrorsum montes imminent, in quorum medio oppidum est à situ nomen nactum. Inter montes enim appellatur, uallisque his montibus sinistrorsum proxima sanctum Seuerinum habet nobile oppidum, à quo clara eius cognominis familia originem habet, ea'que uallis omnigenum fertilis frugum, uinis præsertim uermiculis abundat. Ad infimam uero eius uallis partem apud oppidum, quod Aqua malorum appellatur, fluuius est qui paucis delapsus passuum milibus hiatu terræ absorbetur: & post centesimi fermè passus spatium integer, & quantus fuerat in amplam scaturiginem euomitur. Cauaque urbs à situ appellata ualli & fluuio dextrorsum in monte imminet. sed à Nuceria urbe ad prædictas cauas progressi, montes dextrorsum linquimus celsos amplissimosque in mare inferum excurrentes, & promonrorium facientes, quod Mineruæ cognomen priscis temporibus habuit: nunc ab amalphi oppido appellatum, cuius oppidi nomen nullo in ueteri loco inuenimus, primaque eius loci mentio nobis occurrit, ubi in historijs ostendimus, ad annum salutis quintum uigesimum undeciesque centenum Othonem imperatorem theotonicum ab Innocentio secundo pontifice Romano, contra Rogerium Siciliæ comitem fuisse uocatum: Rogerioque Italiæ continenti pulso Amalphim ciuitatem, & Riuellum cum castellis circũuicinis spoliatũ fuisse. Sed fama est qua Amalphitanos audiuimus gloriari, magnetis usum, cuius adminiculo nauigantes ad arcton diriguntur, Amalphi fuisse inuentum, quicquid uero habeat in ea re ueritas, certũ est id noctu nauigandi auxilium priscis omnino fuisse incognitum. Nam licet legamus Hispanos ad hesperi sideris directionem nauigasse in Italiam, unde sicut operis principio diximus, Italia hesperiæ appellationem habuit: nullum tamen ad eam rem cœlo nubibus obscurato à magnete, aut ab alio instrumento petebatur auxilium. ipsis uero in montibus amalphitanis uini oleique feracissimis, qua in mare inferum desinunt, & meridianum excipiunt solem, regio est omnium Italiæ amœnissima cedri malique, quod arantium uocitamus, & punicorum cæterorumque malorum ferax, quibus Neapolitana urbs imprimis gaudet: suntque hoc in promontorio præter Amalphim oppida in mare pariter uersa, maius & minus nomine appellata: inde caput ursi, & ulterius ueterum uicus uillis amœnissimis habitatus. Post promontorium est Salernum urbs ad Silerim fluuium, oriturque is fluuius in appenino, qua in parte drumentum in mare superum currens, suos habet fontes. uallem nunc describi oportuit: quam Siler amnis sinistrorsum à mari ad appeninum oppidis alicubi castellis & uicis habitatam habet. Sed eam dexteram'que simul Lucaniæ regionis contiguæ descriptionem aggressuri describemus, ut montes Lucaniæ excelsos, & pleraque insuperabiles melius ostendamus. Sunt enim illi, de quibus dicit Liuius in nono quum difficultates enumerans, quas inuenturus fuit Alexander magnus, si in Italiam traiecisset, interrogat, quis illi habitus fuisset Lucanos mõtes & saltus Apulię cernenti.

Sed iam Apuliæ manũ apponamus.

Scafati

Nuceria

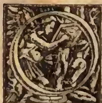
S. Seuerinus

Otho imperator

Salernum

BLONDI

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ITALIAE ILLVSTRA/tæ,Apulia Regio quartadecima

PORTVIT supra samnitium regione ad Tiferni amnis dexteram à nobis expedita ad eiusdem fluuij sinistrā transire: & ibi inchoantem Apuliā exordiri:sed cōnexam, sicut ostensum est samnio campaniā prius describere coacti fuimus.Itaq; ad Apuliā finita campania rede/undum est.eam regionē à duce eiusdem nominis sic appellatā Ptole/mæus bifariā diuidit,ut Apulos,daunos & tifernos ad barium urbē, peucetios inde usq; ad salentinos esse uelit. Seruius uero in octauo Virgilij uerba exponens,Diomedis ad urbē,sic habet. Diomedes te/nuit partes Apuliæ:& edomita omni Gargani montis multitudine in eodē tractu, multas condidit ciuitates, Beneuentū,equitucium, & arpos quæ & argirippa est dicta:pars uero ad quā Virgilius facit,missum fuisse mesappū,mesappia, & peucetia à fratre. Item daunia à dauno rege.Gesta in Apulis referre operosum esset: sed aliqua ex more nostro summa/tim attingemus.Apuli prius bello q̄ amicitia Romanis noti fuerūt.Nam Liuius lib. VIII dicit.C.Sulpitio,Q.Aemilio cōsulibus,ad defectionē samnitiū accessisse nouum Apuliæ bellū:cuius tūc ager sit uastatus:& lib. IX. Publiū consulē in Apuliā profectū, aliquot ex/peditionibus populos aut ui subegisse,aut cōditionibus in societatē accepisse.& infra: In/clinatis semel in Apulia rebus,teatini quoq; apuli ad nouos cōsules,Q.Iuniū Bubulcū,Q. Aemilium Barbulā fœdus petitū uenerūt, pacis per omnē Apuliā præstandæ populo Ro. auctores.Id audacter spondēdo impetrauere ut fœdus daretur,neq; ut æquo tum fœdere, sed ut in ditione populi Ro.essent. sicq; apulia est perdomita.lib. autē X. Magnus motus seruilis eo anno in apulia fuit: tarentū prouinciā L. Posthumius prætor habebat:is de pa/storū cōiuratione,qui uias latrocinijs pascuaq; publica infesta habuerāt, quæstionē seuere exercuit: ad septē milia hominū cōdemnauit,multi inde fugerūt,de multis sumptū est sup plicium.sunt prima apulorū ad tiferni sinistrā oppida Campus marinus in littore: & intus decimo miliario Larinū nouū oppidū alteri suffectū,uetustissimo eiusdē nominis proxime ad duos mille passus demolito.de quo Liuius lib. XXII. post descriptā Hannibalis fugā ab agro falerno sic habet. Hannibal ex pelignis flexit iter retroq; Apuliā repetēs,galeranū peruenit:ad urbē dictator in larinate agro castra cōmuniuit.C.Cæsar in cōmentarijs.Inde Cæsar septē omnino dies ad corfiniū cōmoratus,per fines marrucinorū,frentanorū, & la/rinatum in apuliā peruenit.Quarto supra larini ueteris ruinas miliario est casacalenda op pidum,cui ad duos mille passus proximę sunt ruinæ Gerionis oppidi uetustissimi: de quo Liuius lib. XXII. quum ad gerionē iam hyeme impendente cōsisteret bellū,Neapolitani oratores uenerūt Romā.& infra: q̄ diu pro gerionis apuliæ castelli inopis, tanq̄ pro car/thaginis mœnibus pugnauit.Superius sunt:loueniscū, morronū,castellū lineum,petrella, mons saganus Iacobi copiarū ductoris egregij patria,à qua cognomen habet. inde coacta rochetta,ratinum,bussum,baranellū,uinculatoriū:quod à bouiano & tiferni amnis origi/ne quinq; milia passus abest. Medioq; in montiū à mari ad bouianū tractu monti sagano ad sinistrā quarto proximū est miliario campus bassus,à quo oppido patriā quoq; & cog/nomen habēt comites campi bassi: quorū Carolus copias cū prudentiæ & fortitudinis lau de ducit. A tiferno autē fluuius nūc fortorius uiginti milia passus in littore distat.Qui qui/dem fluuius in mare se exonerat prope lacū Lesinæ appellatū,passus quadraginta milia in circuitu cōplexū. Lesinaq; oppidū quatuor à mari milibus distās lacui cui dat nomē mille passibus est propinquū.Intus autē quarto supra lesinā miliario proximū est ad mille passus amni fortorio,& arduo in colle oppidū,in regione egregiū,Serra capriolla appellatū.supe rius sunt oppida & castella:sanctus Iulianus,collis tortus,machia,petra cratelli,campus pe træ,geldonū,& in summo circus maior,cui proximū fortorius amnis habet ortū. Ad sini/stram uero fortorij sanctus Nicander oppidū quinq; milia passus à mari distans lacui lesi/næ imminet ad eā partē,quæ monti gargano est proxima.Interiusq; porcina oppidū quin decim à fortorio duo à gargani montis radicibus milia passus abest: sextoq; supra forcinā miliario oppidum sanctus Seuerus sexdecim à fortorio, & sex à gargano milibus recedit.

Apulia

Apuli

Campus marinus

Larinum

Campus bassus

Lesina

Qua uero in parte ad occidentē solem uersa fortoriū amnē, & maris Adriatici sinum spe-
ctat, lacū habet uarrani appellatū, triginta milia passus in circuitu cōplexū: cui quidē lacui
castella circūimminent, captinum, cognatū & sitella: & qua mons ipse in mare prominet
Rodium, ut nunc appellāt, oppidū inferiora obtinet: quod quidē promontoriū & oppidū
Ptolemæus Pliniusq́;, & cæteri omnes prisci Tirium appellarūt: supra est oppidū uicus di-
ctum: & superius montis summitatē obtinet, præclarū sancti angeli oppidum: à quo mons
ipse præsentis temporis, ut plurimū nominationē habet. ornaturq́; templo cū ędificijs, cæ-
teroq́; apparatu, tum maxime ipsa religiositate cōspicuo: quod archāgeli Michaelis patro-
cinium apud deū nostrum imploraturi totius christiani orbis populi, maximo per uniuer-
sa anni tempora cōcursu frequentant. Qua uero Garganus spectat in orientē solem oppi-
dum est portuosum, nūc bestia olim uestice appellatū. Vnde ostendimus in historijs, Ale-
Alexāder III xandrum tertiū pontificem Ro. à Guilielmo secundo normannorū gentis rege adiutū sol-
papa uisse cū tredecim triremibus: ut pacē cū Federico primo imperatore pessimo cōpositurus,
Venetias nauigaret. Eoq́; in loco, quū sit secundū Gargani promontoriū Ptolemæus adri
atici maris sinum finire: ac ionium mare asserit inchoare. Qui etiā dicit Diomedis insulam
Gargano ad triginta milia passus è regione proximā esse. Estq́; hæc insula: de qua beatus
S. Augustinus Aurelius Augustinus de ciuitate dei scribēs, aliqua dicit, quibus ab ipso transscriptis unus-
Diomedis quisq́; pro auctoris grauitate fidem quā uolet, poterit adhibere. Diomedē ferunt deificatū:
aues & socios suos in aues esse cōuersos, nō fabuloso poeticoq́; mendacio, sed historica attesta-
tione: quin etiā templum eius esse aiunt in insula Diomedica, non longe à mōte Gargano:
& hoc templum circumuolare atque incolere has alites tam mirabili obsequio, ut aquam
impleāt & aspergant. & eo si græci uenerint, aut græcorū stirpe progeniti, nō solū quietas
esse, uerū & insuper aduolare. Si aūt alienigenas uiderint, subuolare ad capita cū grauibus
ictibus, ut etiā perhibeāt uulnerare. Nam duris & grandibus rostris satis ad hæc prælia per
hibentur armatæ. Eam uero insulā tremiri appellatā: & Diomedis, ut uidetur, templū illud
nunc inhabitant religiosi canonici regulares appellati: quos non minus hoc in loco q́; Ve-
netijs, sicut ostendimus, & fouit & auxit gloriosus pontifex IIII Eugenius: quorum uitæ
austeritas, & sanctimonia adeo cunctis est admirabilis: ut cū aduenis omnibus sint hospita
les ac munifici, à nullis uel perditissimis quarūcunq́; gentiū & nationū piratis ullam hacte
nus acceperint læsionē: eorū nos quosdam narrare audiuimus, has aues Diomedis nomen
retinentes, magnitudine anseris insulā habere multas: sed omnino omnibus innocuas, nec
aliquod eis aut templo præstantes obsequiū. De gargano monte habent aliqua Virgilius
Iapygia & Seruius: quæ ad uniuersæ Apuliæ notionē plurimū faciūt. Nam quū Virgilius in nono
dicat, Gargani cōdebat Iapygis arces: exponit Seruius: Iapygia est pars Apuliæ, in qua est
mons Garganus: qui usq́; in Adriaticum protenditur pelagus. Lucanus etiā dicit: Apulus
adriacas garganus exit in undas. Garganū montē adiacentiaq́; oppida sarraceni per Gri-
moaldi Longobardorū regis tempora, ad annū salutis paulo plus septingentesimū cepe-
runt: quos idem rex expulit populis christianis ubiq́; cōseruatis, ut nullā gens Longobar-
da in ducentis regnorū suorū annis talem præstiterint Italię operā. Ad annū exinde paulo
plus minus centesimū Carolus magnus imperator, & francorū rex sarracenos Garganum
opprimentes, quū expulisset: omnia pacifice possedit, quę ab ipso Gargano ad Cordubam
hispaniæ urbem intercedunt. Prius autē q́; exposita mari post Garganum montem prose-
quar, alia describam, quę ad amnem fortorium inchoaui. Supra sancti Seueri oppidū quar
to miliario est Turris maior castellū duodecim milibus à Fortorio recedens: & supra toti-
dem milibus à turri maiore abest castellutium oppidum, unde paruo distat spatio
mons rotanus: & supra est Cellentia, post oppidum sanctus Marcus: inde
Vulturaria: & proxime sancti oppidum quod dicitur Gau-
dij: supraq́; id est Rossenum, superius for-
torij amnis fonti mons falco castel-
lum est proximum.

Italiæ illustratæ Blondi Forliuiensis Finis.

BASILEAE PER HIERONYMVM FROBENIVM, IOANNEM
HERVAGIVM, ET NICOLAVM EPISCOPIVM

FRO
BEN